

Piet Hoekman en Jannes Houkes

Het Nationaal Arbeids-Secretariaat 1893-1940

De geschiedenis van de eerste vakcentrale
in Nederland

Het Nationaal Arbeids-Secretariaat 1893-1940

Beoordelingscommissie

Prof. dr. I. de Haan

Prof. dr. M.H.D. van Leeuwen

Prof. dr. T. de Moor

Dr. E. Nijhof

Prof. dr. G. Voerman

met steun van:

Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO)

Unger-van BreroFonds

Stichting Professor van Winter Fonds

Galestien Beheer BV

J.E. Juriaanse Stichting

Illustratie omslag

Houtsnede Franz Holz in: De Arbeid 27 september 1935

Drukwerk

Chris Russell, Groningen

Er verschijnt een handelseditie van deze dissertatie bij AUP Amsterdam (ISBN 978-90-8555-102-7)

© 2015 Piet Hoekman en Jannes Houkes. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevenssysteem en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

Het Nationaal Arbeids-Secretariaat 1893-1940

De geschiedenis van de eerste vakcentrale in Nederland

The National Labour Secretariat 1893-1940
The history of the first confederation of trade
unions
(with a summary in English)

Proefschrift

Ter verkrijging van de graad van doctor aan de
Universiteit Utrecht op gezag van de rector magnificus,
prof. dr. G.J. van der Zwaan, ingevolge het besluit van het
college voor promoties in het openbaar te verdedigen
op vrijdag 27 november 2015 des middags te 14.30 uur en
15.15 uur

door

Pieter Henderikus Hoekman
geboren op 21 januari 1954
te Emmen

en

Jannes Houkes
geboren op 31 december 1952
te Norg

Promotoren

Prof. dr. A.F. Heerma van Voss

Prof. dr. M. M. van der Linden

Inhoud

Voorwoord 17

Lijst van afkortingen 19

Inleiding 27

Beknopte schets van het NAS 28

Het beeld van het NAS in de geschiedschrijving 30

Opzet van deze studie 38

Oorspronkelijke bronnen 39

Transnationale invalshoek 41

Instrumenteel en expressief handelen 43

Organisatieontwikkeling: belangen- en bewegingsorganisatie 45

Collectieve actie: vakstrijd en sociaal protest 47

Ideologische oriëntatie 49

Persoonlijke invloeden 52

Opbouw van deze studie 53

Richtingenstrijd en syndicalistische grondslag 54

Naar het reformistisch-syndicalisme 54

Oriëntatie op het communisme 54

Revolutionaire politiek en neergang 55

Epiloog en slot 55

1 De opkomst van de onafhankelijke vakbeweging 1860-1893 57

Inleiding 57

1.1 Het ontstaan van arbeidersverenigingen 57

1.1.1 Samenspannende verenigingen 58

1.1.2 Vrijheid van vereniging voor arbeiders 61

1.2 Vakverenigingen in Nederland 65

1.2.1 Zijn er vakverenigingen in Nederland? 65

1.2.2 Eerste vakverenigingen 68

1.2.3 De Eerste Internationale in Nederland 70

1.3 Landelijke organisatie van vakverenigingen 73

1.3.1 Het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond 73

1.3.2 Van economische doctrine naar economische
rechtvaardigheid 75

1.3.3 De eerste landelijke vakbonden 77

1.4 De opkomst van het socialisme in Nederland 81

1.4.1 Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Bond 81

1.4.2	Socialistische vakverenigingen en vakbonden	84
1.4.3	Internationale ontwikkelingen op vakbondsg gebied	89
1.5	Streven naar een onafhankelijke vakbeweging	91
1.5.1	Havenstaking in Londen en Rotterdam	92
1.5.2	Een 'hervormende vakbond'?	94
1.5.3	De eerste aanzet tot een onafhankelijke vakbeweging: de Neutrale Commissie	97
1.5.4	Geen politiek maar eenheid	100
1.5.5	Naar een onafhankelijke vakbeweging	103
1.6	De eerste algemene vakbonden	104
1.6.1	Meedoen aan praktische verbeteringen	105
1.6.2	De algemene bonden gaan van start	107
1.7	De internationale vakbeweging	113
1.7.1	De Internationale Beroepssecretariaten	113
1.7.2	Het Brusselse congres van 1891 en de Nationale Arbeidssecretariaten	115
1.7.3	Cornelissen internationaal secretaris op het kerstcongres 1891	117
1.8	Naar een Nationaal Arbeids-Secretariaat	120
1.8.1	Pogingen van de algemene vakbonden om tot een vakcentrale te komen	120
1.8.2	Pogingen van de SDB tot een vakcentrale te komen	123
	Tot slot	126
2	Vorming van het NAS 1893-1901	129
	Inleiding	129
2.1	Oprichting	130
2.1.1	Het 'voorbereidende comité'	130
2.1.2	Het Internationaal Socialistisch Arbeiders-Congres in Zürich (1893)	134
2.1.3	Discussie tijdens de oprichting	136
2.1.4	Concurrentie van beroepssecretariaten	140
2.2	Ledenwerving	142
2.2.1	Werving en het werkloosheidsvraagstuk	142
2.2.2	Een poging tot uitgave eigen blad en ledengroei	145
2.3	Politiek als bron van conflicten	148
2.3.1	Controverses in het NAS	148
2.3.2	Mei-viering	150
2.4	Stakingen en steunverlening	152
2.4.1	Organisatie van de steun	152

2.4.2	De Amsterdamse Timmerliedenstaking (1894)	154
2.4.3	Gevolgen van het stakingssucces	157
2.4.4	Het stakingsmiddel in het actierepertoire	159
2.4.5	Het stakingsreglement van 1895	162
2.5	Wantrouwen tegen de staat	164
2.5.1	Omstreden overheidsstatistiek	164
2.5.2	Veiligheidswet	166
2.6	Vrij-socialistische invloed	167
2.6.1	Bestuurswisseling	167
2.6.2	Het Londense Congres (1896)	169
2.6.3	SDAP en SB uit het NAS	173
2.7	Dilemma's in de vakbondstactiek	176
2.7.1	De Maastrichtse glasslijpersstaking (1896)	176
2.7.2	Lijstenstelsel of centrale weerstandskas	178
2.7.3	Centralisering of autonomie	181
2.7.4	De Amsterdamse timmerliedenstaking (1898) en het Plan Polak	184
2.8	Kamers van Arbeid en de Ongevallenwet	187
2.8.1	Verschil van mening over de Kamers van Arbeid	187
2.8.2	Strijd om de Ongevallenwet	189
2.8.3	Landelijke Comité zonder NAS	191
2.9	Schijnreorganisatie van 1901	194
2.9.1	Terugkerende organisatieproblemen	194
2.9.2	Vier reorganisatievoorstellen	199
2.9.3	Breuk na herstemming	202
2.9.4	Buitengewone Jaarvergadering over reorganisatie	204
	Tot slot	207
3	Richtingenstrijd in de vakbeweging 1901-1907	211
	Inleiding	211
3.1	Internationale profilering	212
3.1.1	Identificatie met Franse vakbeweging	212
3.1.2	Internationaal Secretariaat van Nationale Vakcentrales	218
3.2	Binnenlandse beroering	220
3.2.1	De Nationale Federatie van Transportarbeiders en de havenstakingen	221
3.2.2	De spoorwegstaking (1903)	225
3.2.3	De algemene werkstaking	228
3.2.4	De Verraadkwestie	232
3.3	Het reorganisatiedebat van 1903	234

3.3.1.	Het Federatieplan	234
3.3.2	Antimilitarisme als vakstrijd	236
3.3.3	Dublin en de reorganisatiediscussie	237
3.3.4	Een modern concept voor het NAS	239
3.3.5	Reorganisatiecongres 1903	244
3.4	De Scheurcirculaire	247
3.4.1	Sociaaldemocratische propaganda	247
3.5	Antimilitaristische vakstrijd	253
3.5.1	Vakbeweging op antimilitaristisch congres	254
3.6	NAS tegenover NVV	257
3.6.1	Oprichting van het NVV	257
3.6.2	Internationale tweespalt	261
3.6.3	Felle richtingenstrijd bij stakingen	263
3.6.4	De 'raad van Polak'	267
3.7	Vrijheid en klassenstrijd	270
3.7.1	Vrijheidsideaal of vakstrijd	270
3.7.2	Drewes voor economische klassenstrijd	275
3.7.3	Kolthek bepleit koersverandering	276
3.7.4	Syndicalistisch handvest van Amiens	280
3.8	Syndicalisme tegenover anarchisme	281
3.8.1	Vrijheidlievende communisten	282
3.8.2	Het Internationaal Libertair Congres (1907)	284
3.8.3	Syndicalistische conferenties op initiatief van het NAS	287
	Tot slot	289
4	De syndicalistische grondslag van het NAS 1907-1913	291
	Inleiding	291
4.1	Wisseling van de wacht	292
4.1.1	De val van Van Erkel	292
4.1.2	Debuut van Kolthek	296
4.2	Syndicalistische beginselen voor het NAS	299
4.2.1	Naar een reorganisatie	299
4.2.2	De Beginselverklaring	301
4.3	Decentralisatie	305
4.3.1	Lokale bases	306
4.3.2	Belangen sterker dan principes	308
4.3.3	Revolutionair Congres	309
4.4	Reorganisatiecongres (1908)	311
4.4.1	Kolthek scherpt de beginselen aan	311
4.4.2.	Debat over beginselen en organisatorische grondslag	313

4.5	Federatievorming	315
4.5.1	Industrieel-syndicalisme	315
4.5.2	Oprichting Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders	318
4.6	Conflicten rond het Arbeidscontract	322
4.6.1	Kritiek op de Wet op Arbeidscontract (1909)	323
4.6.2	Grondwerkersstaking en de SDP	325
4.6.3	Kolthek en Oudegeest in debat	327
4.6.4	De Amsterdamse bouwvakstaking	330
4.6.5	De productieve associatie	333
4.7	Pensioen en 8-urendag	335
4.7.1	Staatspensioen of dwangverzekering	336
4.7.2	Comités voor de 8-urendag en tegen de duurte	339
4.8	Internationale Zeeliedenstaking (1911)	342
4.8.1	Spanningen binnen de ITF	343
4.8.2	Zeeliedenconferenties en afkondiging staking	345
4.8.3	Bloednacht van Kattenburg	349
4.8.4	Afbrokkeling van de staking en gevolgen	351
4.9	Het vertrek van Kolthek	354
4.9.1	Anarchistische kritiek	354
4.9.2	Het congres van 1912	356
4.9.3	Kolthek treedt af	360
	Tot slot	364
5	Op weg naar het reformistisch-syndicalisme 1913-1919	367
	Inleiding	367
5.1	Na het aftreden van Kolthek	368
5.1.1	Teders als secretaris	368
5.1.2	Het NAS viert het twintigjarig bestaan	371
5.2	Internationale eenheid en het Internationaal Syndicalistisch Congres	373
5.2.1	Internationale beroepssecretariaten willen eenheid	373
5.2.2	Een Syndicalistische Internationale	377
5.2.3	Het Internationaal Syndicalistisch Congres te Londen	378
5.2.4	Het Internationaal Syndicalistisch Informatie Bureau	381
5.3	De strijd om het NAS	383
5.3.1	Teders treedt af	383
5.3.2	Lansink Sr. wordt secretaris	385
5.3.3	De vorm en inrichting van het NAS	388
5.4	Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog	392

5.4.1	Van Agitatiecomité tot Samenwerkende Arbeidersverenigingen	392
5.4.2	Cornelissen voorstander van deelname aan de oorlog	395
5.5	Aanpassen of ten ondergaan	396
5.5.1	Het voortbestaan van het NAS bedreigd	397
5.5.2	De Noodregeling-Treub	400
5.6	Landelijke centralisatie van de onafhankelijke vakbeweging	402
5.6.1	Eerste aanzetten tot een samenhangende organisatie van het NAS	403
5.6.2	Het Werkloosheidsbesluit 1917 en de Havenreserve-regeling	406
5.7	De reorganisatie van het NAS	409
5.7.1	Een capabele voorzitter voor het NAS gezocht	410
5.7.2	Scholing van het kader	413
5.8	Tussen Zimmerwald en internationaal syndicalisme	415
5.8.1	Herleving van het internationale syndicalisme	416
5.8.2	De oriëntatie van de SDP op het NAS	418
5.9	Een tijdperk van grote onrust en veranderingen	421
5.9.1	Tussen revolutie en overleg	421
5.9.2	Een mislukte toenadering tot andere vakcentrales	424
5.9.3	Revolutie of reformisme: het NAS-congres van 1918	429
5.10	De politiek in de onafhankelijke vakbeweging	432
5.10.1	De Landelijke Federatie van Revolutionaire Socialisten	432
5.10.2	De Socialistische Partij	435
5.10.3	De Duitse novemberrevolutie en Troelstra's vergissing	437
5.10.4	Internationale invloeden op het Nationaal Arbeids-secretariaat	440
	Tot slot	442
6	Het reformistisch-syndicalisme en het communisme 1919-1923	445
	Inleiding	445
6.1	Revolutie of reformisme	445
6.1.1	Het internationale syndicalisme	446
6.1.2	De CPH zoekt toenadering	450
6.1.3	Het NAS tussen radenstelsel en Hooge Raad van Arbeid	453
6.2	Amsterdam of Moskou	456
6.2.1	Naar Amsterdam	457
6.2.2	De 'Opbouwtheorie'	459
6.2.3	Het Anti-duurte Congres	462

6.2.4	Naar het congres van de Duitse syndicalisten	465
6.3	De strijd om de macht in het NAS	466
6.3.1	De Transportstaking van 1920	467
6.3.2	Oppositie op een rumoerig congres	472
6.3.3	Het einde van de transportstaking	476
6.3.4	Het vervolgcongres van mei 1920	479
6.4	Moskou of Berlijn	480
6.4.1	Een nieuwe Beginselverklaring	481
6.4.2	De Komintern, de CPH en het syndicalisme	483
6.4.3	De Berlijnse verklaring van de syndicalisten	488
6.4.4	Naar Moskou	490
6.4.5	Breuk tussen de syndicalisten en de RVI	495
6.5	Strijd over de eenheid	497
6.5.1	Overall verdeeldheid	498
6.5.2	Strijd om Moskou of Berlijn	500
6.5.3	Over Moskou naar Berlijn	505
6.6	Scheuring van het NAS	508
6.6.1	Het NAS-congres van 1923	509
6.6.2	De oprichting van het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond	512
	Tot slot	515
7	Kortstondige oriëntatie op het communisme 1923-1927	519
	Inleiding	519
7.1	Na de scheuring	520
7.1.1	Effecten van de scheuring	520
7.1.2	Nieuwe federatieve bonden	524
7.2	Een nieuw begin	526
7.2.1	Het eenheidsfront in de praktijk	526
7.2.2	De comeback van Sneevliet	531
7.2.3	De nieuwe voorzitter treedt op	535
7.2.4	Sneevliet als voorzitter en redacteur	539
7.3	Op weg naar de RVI	542
7.3.1	Moeizame oriëntatie op Moskou	542
7.3.2	Het NAS moet zich bewijzen	545
7.3.3	Naar het RVI-congres	547
7.3.4	Voor- en tegenstanders van de RVI	551
7.3.5	De eenheid in het buitenland: de Britse Minority Movement	555
7.3.6	De stakingen in IJmuiden en Friese en Drentse venen	557

7.4	Internationale moeilijkheden	559
7.4.1	Weer naar Moskou	559
7.4.2	Het Revolutionair Arbeiders Comité	561
7.5	Naar het lidmaatschap van de RVI	565
7.5.1	Het kerstcongres moet besluiten tot het RVI-lidmaatschap	566
7.5.2	Reorganisatie	572
7.5.3	Geen eenheid tot elke prijs	574
7.5.4	De Britse General Strike	577
7.5.5	Een Pyrrhusoverwinning op het CPH-congres	578
7.5.6	De comitégedachte gekaapt	580
7.5.7	'Naar een groter N.A.S.!'	582
7.6	Naar een breuk toegewerkt	586
7.6.1	De laatste poging in Moskou	586
7.6.2	Een laatste bemiddeling	588
7.6.3	Het besluit tot breken genomen	593
	Tot slot	595

8	Een nieuwe koers van revolutionaire politiek en vakstrijd 1927-1933	597
8.1	Een nieuwe oriëntatie van het NAS	598
8.1.1	De RVI wordt genegeerd	598
8.1.2	Toenadering tussen NAS en NSV	602
8.2	Nieuwe initiatieven	605
8.2.1	Een demonstratief congres tegen de reactie in Nederland en Nederlands-Indië	605
8.2.2	Geen fusie tussen NAS en NSV	607
8.2.3	Pogingen tot een eigen Internationale	610
8.3	De invloed van de "derde periode"	613
8.3.1	Toenemende overheidsbemoeyenis	614
8.3.2	De IJmuider Federatie	620
8.4	Een eigen brede beweging	622
8.4.1	De Revolutionair Socialistische Partij	622
8.4.2	Eigen nevenorganisaties	626
8.5	Strijd om de gunst van werkenden en werklozen	632
8.5.1	De werkloosheid	632
8.5.2	De Zaanse houtstaking	634
8.5.3	De Roode Vakbonds Oppositie	637
8.6	Bedreigd bestaan	641
8.6.1	Tal van tegenslagen	641

- 8.6.2 De Twentse textielstaking 647
- 8.6.3 Het Congres van 1931 651
- 8.6.4 Propagandastrijd in Twente 654
- 8.6.5 De financiële nood stijgt 657
- 8.7 Streven naar eenheid 659
 - 8.7.1 Het einde van de Duitse revolutionaire vakbeweging 660
 - 8.7.2 Bezuinigingen op lonen en uitkeringen 662
 - 8.7.3 ANTIFO en het Proletarisch Steun-fonds als mantelorganisaties 667
- Tot slot 668

- 9 Neergang van het NAS 1933-1940 671
 - Inleiding 671
 - 9.1 De muiterij op *De Zeven Provinciën* 672
 - 9.1.1 Het NAS is solidair met de muiters 672
 - 9.1.2 Arrestatie, veroordeling en verkiezing van Sneevliet 674
 - 9.2 Eenheidsfront tegen repressie 677
 - 9.2.1 Van “engere vakactie” naar klasse-actie 678
 - 9.2.2 Ambtenarenverbod, illegaliteit en de Centrale Bond van Overheidspersoneel 681
 - 9.2.3 Revolutionair-socialistische conferentie in Parijs 685
 - 9.2.4 Landelijk Comité van Verweer 688
 - 9.3 ‘Massa-appèl’ 691
 - 9.3.1 De arena van het eenheidsfront 692
 - 9.3.2 Het NAS-bestuur tegenover de federaties 695
 - 9.3.3 Het Jordaanoproer 698
 - 9.4 Communistische en syndicalistische oppositie 701
 - 9.4.1 Van RVO naar Volksfrontpolitiek 701
 - 9.4.2 Het NAS tegen het volksfront 705
 - 9.4.3 Syndicalistische kritiek op de RSAP 709
 - 9.4.4 Tilburgse textielstaking 712
 - 9.5 De Comitégedachte en de Algemeene Werklozenbond 715
 - 9.5.1 Pogingen de vrije val te stuiten 716
 - 9.5.2 De Algemeene Werklozenbond 718
 - 9.5.3 Spontane stakingen en comités 723
 - 9.5.4 De “Hollandse kwestie” en de Spaanse burgeroorlog 726
 - 9.5.5 Comitévorming in discussie 728
 - 9.5.6 Consternatie op het NAS-congres over de comitégedachte 731
 - 9.6 Ondergang en internationale dreiging 735

9.6.1	Vergeefse pogingen het tij te keren	735
9.6.2	Oprichting Internationaal Anti-Oorlogs Front (1938)	739
9.7	Het einde van het NAS	742
9.7.1	De oude garde en de toekomst	742
9.7.2	Het NAS lost op	746
	Tot slot	750
10	Epiloog	753
	Inleiding	753
10.1	Het NAS tijdens de bezetting	753
10.1.1	Tussen aanpassing en verzet	754
10.1.2	Na het M.L.L.-Front streven naar eenheid	758
10.2	Na de oorlog	761
10.2.1	Het voormalige NAS-bestuur steunt de Eenhedsvakbeweging	762
10.2.2	Op weg naar onenigheid	766
10.2.3	Het Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties	769
10.2.4	Meedoen aan links-socialistische bewegingen	771
	Tot slot	773
	Slotbeschouwing	775
	Inleiding	775
	Dubbele identiteit en politiek	775
	Ontwikkeling van het NAS in fasen	777
	Opkomst van de onafhankelijke vakbeweging (1860-1893)	777
	Vorming en organisatorische ontwikkeling van het NAS (1893-1901)	779
	Richtingenstrijd binnen de vakbeweging (1901-1907)	781
	De syndicalistische grondslag van het NAS (1907-1913)	782
	Op weg naar het reformistisch-syndicalisme (1913-1919)	784
	Reformistisch-syndicalisme en opkomend communisme (1919-1923)	785
	Kortstondige oriëntatie op het communisme (1923-1927)	787
	Een nieuwe koers van revolutionaire politiek en vakstrijd (1927-1933)	788
	Neergang van het NAS (1933-1940)	790
	Slotopmerkingen	793
	Bronnen	795

Bijlagen 831

1. NAS-bestuur 831

2. Ledental NAS 833

3. Ledental federaties 834

4. Biografieën van NAS-bestuursleden 835

Index 845

Summary 853

Voorwoord

Wij willen onze dank betuigen aan een groot aantal personen en instellingen die ons bij het schrijven van deze dissertatie hebben gesteund. In de eerste plaats zijn dat uiteraard onze partners Heleen Mulder en Els Suir.

Wij zijn het NWO erkentelijk voor de beschikbaar gestelde subsidie die het mogelijk maakte ons over een lange periode voor een deel van onze onderwijsverplichtingen vrij te maken.

Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam willen we bedanken voor de ruimhartige wijze waarop wij jarenlang de gelegenheid kregen ons onderzoek te doen, ook toen van een arbeidsrelatie geen sprake meer was. De prettige sfeer en de hartelijke behulpzaamheid heeft ons enorm geholpen ons project tot een goed einde te kunnen brengen. Vooral het tijdelijk willen onderbrengen van archiefmateriaal bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) te Groningen heeft ons in staat gesteld deze belangrijke bronnen op efficiënte wijze te raadplegen. Het DNPP verleende ons grote gastvrijheid.

Ook het Humanistisch Archief te Utrecht en het F. Domela Nieuwenhuis Museum te Heerenveen willen we bedanken voor de gelegenheid die zij boden om het daar verzamelde materiaal te bestuderen.

Het begin van dit boek ligt bij het project van het IISG en de FNV over de Nederlandse vakbonden, waar we jaren prettig samenwerkten met Arno Bornebroek en waar de projectverantwoordelijke Henk Wals ons stimuleerde uit het project een promotieonderwerp te destilleren. Onze belangstelling ging uit naar het Nationaal Arbeids-Secretariaat.

Veel dank zijn wij verschuldigd aan onze promotoren Lex Heerma van Voss en Marcel van der Linden, die ons gedurende het tijdrovende onderzoek steeds wisten te stimuleren met hun kritisch commentaar op de voorgelegde concepten. Hun opmerkingen waren altijd zeer waardevol.

De volgende personen danken we voor hun inspanning ter verbetering van de tekst:

Steven Houkes, las de hele tekst zorgvuldig door en kwam met tal van verbeteringen. Ook nam hij de literatuurlijst, het register en de Engelse samenvatting voor zijn rekening. Lynn Houkes en Els Suir becommentarieerden delen van de tekst en tenslotte Bob Reinalda, die niet alleen het manuscript las, maar ook inhoudelijk belangrijke aanwijzingen en verbeteringen voorstelde. Betsy van Oortmarssen zijn we dank verschuldigd voor de waardevolle kritiek die zij leverde op delen van onze tekst. Verder bedanken we, zonder anderen tekort te willen doen: Pa Hoekman voor zijn

aanhoudende belangstelling in de voortgang, Reind en Rieks Hoekman en Marten Houkes voor hun technische ondersteuning.

Jammer genoeg kunnen wij Ger Harmsen niet meer bedanken, die voor ons een grote inspiratiebron is geweest.

Uiteraard komen onvolkomenheden in de tekst geheel en al voor onze rekening.

Piet Hoekman, Jannes Houkes, Eelde/Groningen, mei 2016

Lijst van afkortingen

AAU(D):	Algemeiner Arbeiter-Union Deutschlands
AAU(G):	Algemeiner Arbeiter-Union Gelsenkirchener Richtung
ABB:	Amsterdamse Bestuurdersbond
ABvIR:	Algemeene Bond van losse Rijkswerklieden
ABvO:	Algemene Bond van Ouden van Dagen
ABvOP:	Algemeene Bond van Overheidspersoneel in Nederland
ADGB:	Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund
AHAV:	Rotterdamsche Algemeene Havenarbeiders Vereeniging
AHD:	Arbeiders-Hulpcomité-Duitsland
AIG:	Internationale Arbeitsgemeinschaft
AMB:	Algemeene Meubelmakersbond
AMetB:	Algemeene Metaalbewerkersbond in Nederland
ANB:	Algemene Nederlandse Bouwvakarbeidersbond
ANDB:	Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkers Bond
ANTAB:	Algemeene Nederlandsche Textielarbeidersbond
ANTIFO:	Revolutionair Comité tegen Fascisme en Oorlog
ANTimB:	Algemeene Nederlandsche Timmerlieden Bond
ANTypB:	Algemeene Nederlandsche Typografenbond
ANV:	Algemeen Nederlandsch Vakverbond
ANVA:	Algemene Nederlandse Vredesactie
ANVB:	Algemeene Nederlandsche Voerliedenbond
ANWV:	Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond
ANZB:	Algemeene Nederlandsche Zeemansbond
APV:	Algemeene Patroonsvereeniging
A-RV:	Al-Russisch Vakverbond
ASV:	Amsterdams Syndicalistisch Verband
ATF:	Amsterdamsche Transport-Federatie
AVRO:	Algemene Vereniging Radio Omroep
AWB:	Algemene Werklozenbond
BIV:	Bekleidungs-Industrie-Verband
BKSP:	Bond van Kommunistische Strijd- en Propagandaclubs
BRIV:	Bund der revolutionären Industrie-Verbände
BS:	Timmerliedenvereniging Bewust Streven
BvM&S:	Bond van Machinisten en Stokers
BWSA:	<i>Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland</i>

CB:	Centrale Bond van Transportarbeiders
CBS:	Centraal Bureau voor de Statistiek
CBvB:	Centrale Bond van Bouwvakarbeiders
CBvO:	Centrale Bond van Overheidspersoneel
CC:	Centraal Contact
CCS:	Centrale Commissie voor de Statistiek
CGT:	Confédération Générale du Travail
CGTU:	Confédération Générale du Travail Unitaire
CID:	Centrale Inlichtingendienst
CIN:	Concordia Inter Nos
CIO:	Congress for Industrial Organizations
CNT:	Confederación Nacional del Trabajo
CNV:	Christelijk Nationaal Vakverbond
CPH:	Communistische Partij Holland
CPH-CC:	Communistische Partij Holland Centraal Comité
CPN:	Communistische Partij van Nederland
CRM:	Comité van Revolutionaire Marxisten
CWK:	Centrale Weerstandskas
DANG:	Door Actie Naar Groei
DEV:	Timmerliedenvereniging 'Door Eendracht Verbetering'
DIV:	Deutsche Industrieverband
DSB:	Deutsche Schifffahrtsbund
DVV:	Metselaarsvereniging 'Door Verbroedering Verbetering'
EtV:	Timmerliedenvereniging 'Eendracht tot Vooruitgang'
EVB:	Einheitsvakbeweging
EVC:	Einheitsvakcentrale
FAI:	Federación Anarquista Ibérica
FAUD:	Freie Arbeiter-Union Deutschlands
FBvAK:	Federatieve Bond van Arbeiders(sters) in de Kleedingindustrie en aanverwante vakken
FBvM:	Federatieve Bond van Meubelmakers en aanverwante vaklieden
FBvT:	Federatieve Bond van Textielarbeiders
FBvwGI:	Federatieve Bond van werkers in de Grafische Industrie
FNV:	Federatie Nederlandse Vakbeweging
FVdG:	Freie Vereinigung deutscher Gewerkschaften
FvSA:	Federatie van Sociaal-Anarchisten
FvSO:	Federatie van Spoorwegorganisaties
FvVC:	Federatie van Vrijheidlievende Communisten
GGB:	Vereeniging Gemeenschappelijk Grondbezit
GSV:	Gemengde Syndicalistische Vereeniging

HAR:	Haven Reserve
HVC:	Haagsch Vakcomité
IAA:	Internationale Arbeiders Associatie
IAF:	Internationaal Anti-Oorlogsfront
IAG:	Internationale Arbeidsgemeenschap
IAH:	Internationale Arbeiders Hulp
IAMV:	Internationale Anti-Militaristische Vereniging
IAV:	Internationaler Allgewerkschaftlicher Verband
IBS:	Internationaal Beroepssecretariaat
IJ&MB:	IJzer- en Metaalbewerdersbond
IJF:	IJmuider Federatie van Transportarbeiders
IJPC:	IJmuider Proviand Centrale
IKL:	Internationale Kommunistische Liga
ILLA:	Independent Labor League of America
ILO:	Internationale Linkse Oppositie
ILP:	Independent Labour Party
IPK:	Internationaal Propaganda Comité
IRH:	Internationale Roode Hulp
IS:	Internationaal Secretariaat van Nationale Vakcentrales
ISB:	Internationaal-Socialistische Beweging
ISF:	Internationaal Solidariteits Fonds
ISIB:	Internationaal Syndicalistisch Informatie Bureau
ITF:	Internationale Transport Federatie
IVfdB:	Industrieverband für das Baugewerbe
IVV:	Internationaal Vakverbond
IVVV:	Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen
IWMA:	International Working Men's Association
IWV:	Internationaal Werklieden-Verbond
IWW:	International Workers of the World
K&SB:	Kalk- en Steenbewerdersbond
KNS:	Koninklijk Nederlandsch Steuncomité
Komintern:	Communistische Internationale
KPD:	Kommunistische Arbeiterpartei Deutschland
LB:	Leninbund
LCOW:	Landelijk Comité inzake de Ongevallenwet
LFBvMH:	Landelijke Federatieve Bond van Meubelmakers, Houtbewerders en aanverwante vaklieden
LFvB:	Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders
LFvM:	Landelijke Federatie van Metaalbewerders
LFvRS:	Landelijke Federatie van Revolutionaire Socialisten

LFvSA:	Landelijke Federatie van Sociaal Anarchisten
LFvT:	Landelijke Federatie van Textielarbeiders
LFvTim:	Landelijke Federatie van Timmerlieden
LJG:	Leninistische Jeugdgarde
LSFvB:	Landelijke Syndicalistische Federatie van Bouwvakarbeiders
LSFvM:	Landelijke Syndicalistische Federatie van Metaalarbeiders
MAS:	Maastrichts Arbeids-secretariaat
M.L.L.-Front:	Marx-Lenin-Luxemburg-Front
NA:	Nationale Arbeidsorganisatie
NAS:	Nationaal Arbeids-Secretariaat
NatFvB:	Nationale Federatie van Bouwvakorganisaties
NatFvT:	Nationale Federatie van Transportarbeiders
NBGB:	Nederlandsche Bakkersgezellenbond
NBvL:	Nederlandsche Bond van Landarbeiders
NC:	Neutrale Commissie
NDV:	Nederlandsche Diamantbewerkers-vereeniging
NFBvAF:	Nederlandsche Federatieve Bond van Arbeiders werkzaam in Fabrieksmatige en aanverwante bedrijven
NFBvAT:	Nederlandsche Federatieve Bond van Arbeiders werkzaam in de Textielindustrie
NFBvGW:	Nederlandsche Federatieve Bond van Gemeentewerklieden
NFBvLTV&Z:	Nederlandsche Federatieve Bond van Land-, Tuin- Veenarbeiders en Zuivelbewerkers
NFBvPiOD:	Nederlandsche Federatieve Bond van Personeel in Openbare Dienst
NFvAM:	Nederlandsche Federatie van Arbeiders, werkzaam in de Mijnindustrie
NFvF:	Nederlandsche Federatie van Arbeiders Werkzaam in de Fabrieksmatige Bedrijven
NFvHKWM:	Nederlandsche Federatie van Handels-, Kantoor-, Winkel- en Magazijnpersoneel
NFvLT&Z:	Nederlandsche Federatie van Land-, Tuin- en Zuivelarbeiders
NFvO:	Nederlandsche Federatie van Opperlieden
NFvS&T:	Nederlandsche Federatie van Sigarenmakers en Tabakbewerkers
NFvT:	Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders
NieMeub:	Nieuwe Meubelmakersbond
NISB:	Nederlandsche Internationale Schildersgezellenbond
NISTB:	Nederlandsche Internationale Sigarenmakers- en Tabaksbewerkersbond
NMB:	Nederlandsche Metselaarsbond
NMeuB:	Nederlandsche Meubelmakers Bond
NMM:	National Minority Movement
NNBB:	Nieuwe Nederlandsche Bootwerkers Bond

NOB:	Nederlandsche Opperliedenbond
NSB:	Nationaal-Socialistische Beweging
NS&BB:	Nederlandsche Scheeps- en Bootwerkersbond
NS&TB:	Nederlandsche Sigarenmakers- en Tabakbewerkerbond
NSFU:	National Sailors' and Firemen's Union
NSFvOP:	Nederlandsche Syndicalistische Federatie van Overheidspersoneel
NSigB:	Nederlandsche Sigarenmakersbond
NSV:	Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond
NTB:	Nederlandsche Timmerliedenbond
NTLB:	Nederlandsche Timmerliedenbond (1874)
NV:	Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel
NVB:	Nederlandse Volksbeweging
NVNV:	Nederlandsch Verbond van Neutrale Vakverenigingen
NVV:	Nederlandsch Verbond van Vakveerenigingen
NWV:	Nationale Werknemers Vereeniging
OBU:	One Big Union
OBvS:	Onafhankelijke Bond van Spoorwegpersoneel
OBWM:	Onafhankelijke Bedrijfsorganisatie van Werkers in de Metaalindustrie
OOvH&K:	Onafhankelijke Organisatie van Handels- en Kantoorbedienden
OSP:	Onafhankelijke Socialistische partij
OVb:	Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties
PAS:	Plaatselijk Arbeids-Secretariaat
PFVW:	Provinciale Friesche Werklieden-Vereeniging
PGWV:	Provinciaal Groninger Werklieden Verbond
PI:	Perhimpunan Indonesia
PKI:	Partai Komunis Indonesia
POSR:	Parti Ouvrier Socialiste Révolutionnaire
POUM:	Partido Obrero de Unificación Marxista
PSF:	Proletarisch Steun-fonds
PSOP:	Parti Socialiste Ouvrier et Paysan
PSP:	Pacifistisch Socialistische Partij
PUP:	Parti pour l' Unité Prolétaire
PvdA:	Partij van de Arbeid
RAC:	Revolutionair Arbeiders Comité
RAOC:	Revolutionair Anti-Oorlogs Comité
RBB:	Rotterdamsche Bestuurders Bond
RCP:	Revolutionaire Communistische Partij
RGO:	Revolutionäre Gewerkschafts-Opposition
RJB:	Revolutionaire Jeugdbond
RKWV:	Rooms Katholiek Werklieden Verbond

ROVA:	Revolutionaire Omroep-Vereeniging voor Arbeiders
RSAP:	Revolutionair-Socialistische Arbeiders Partij
RSC:	Revolutionair Socialistische Comité tegen den Oorlog en zijn Gevolgen
RSI:	Rode Sport Internationale
RSP:	Revolutionair-Socialistische Partij
RSV:	Revolutionair Socialistische Vrouwenbond
RVI:	Rode Vakbondsinternationale
RVO:	Roode Vakbonds Oppositie
SAA:	Sociaal-anarchistische Actie
SAP:	Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands
SAV:	Landelijk Agitatie Comité der Samenwerkende Arbeiders-Vereenigingen
SB:	Socialistenbond
SDAP:	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SDB:	Sociaal-Democratische Bond
SDC:	Sociaal-Democratisch Centrum
SDP:	Sociaal-Democratische Partij
SDTB:	Sociaal-Democratische Typografenbond
SDV:	Sociaal-Democratische Vereeniging
SER:	Sociaal-Economische Raad
SFvB:	Syndicalistische Federatie van Bouwvakarbeiders
SFvOP:	Syndicalistische Federatie van Overheidspersoneel
SJV:	Socialistisch Jeugd-Verbond
SMO:	Coöperatieve Bouwersvereeniging 'Samenwerkende Metselaars en Opperlieden'
SP:	Socialistische Partij
SPD:	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SU:	Socialistische Unie
SV:	Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel 'Steeds Voorwaarts'
SVB:	Syndicalistisch Verbond van Bedrijfsorganisaties
SvdA:	Stichting van de Arbeid
TUC:	Trades Union Congress
TSEG:	<i>Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis</i>
TvSG:	<i>Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis</i>
UdHuK:	Union der Hand- und Kopfarbeiter
VDB:	Vrijzinnig-Democratische Bond
VKF:	Vacantiekinderfonds
VNW:	Verbond van Nederlandsche Werkgevers
VSTP:	Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel (Indonesië)
VSV:	Vrije Socialisten Vereeniging
VvVO:	Vereeniging voor Volksontwikkeling

WAC:	Werklozen Agitatie Comités
WRI:	War Resisters' International
WSC:	Werklozen Strijd Comité's
WVV:	Wereld Verbond van Vakverenigingen

Inleiding

Op enig enthousiasme kon het bestuur van Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) niet worden betrap, toen Chr. Cornelissen in 1937 een dik boek aankondigde met herinneringen aan de vakcentrale en het NAS om steun vroeg:

“Op aandrang van verschillende zijden – vooral Max Nettlau en de directie van het “Int. Instituut voor Sociale Geschiedenis” Keizersgracht 264 te Amsterdam ben ik ertoe overgegaan, mijn “Herinneringen” uit de Oude Socialistische beweging en de revolutionaire Vakbeweging te schrijven. Daar het overgrote deel der historische beschrijvingen der “Oude beweging” van soc. democratisch maaksel zijn, is mij zelfs te kennen gegeven, dat ik het recht niet had, te zwijgen, maar de beginselen en de tactiek in de Oude beweging gevolgd, behoorde uiteen te zetten en nog eens duidelijk te verdedigen.

Mijn werk zal echter ongeveer 400 bladz. druks beslaan en nu vraagt de uitgever eenigen steun. Zou het N.A.S. in staat zijn, tegen verminderden prijs, 50 (vijftig) exemplaren van het boek van hem over te nemen en zelf ten verkoop aan te bieden. Velen uwer leden zullen wel weten welken dienst ik bij de oprichting van het N.A.S. in 1893 en in volgende jaren heb bewezen. Het spreekt ook vanzelf, dat de beginselen en de tactiek der “directe actie” van het N.A.S. en de revolutionaire vakbeweging in het algemeen in mijn werk krachtig worden verdedigd.

In afwachting, van Uw Bestuur een gunstig antwoord te mogen ontvangen en met vele groeten aan U allen,
Christiaan Cornelissen”¹

Hij kreeg nul op het rekest. Het NAS-bestuur wilde slechts één boek tegen korting kopen. De brief van Cornelissen belandde in de nadagen van de vakcentrale op het bureau van de voorzitter H. Sneevliet, die weinig op had met diens syndicalistische denkbeelden. Het NAS was op zijn retour en in revolutionair-socialistisch vaarwater terechtgekomen, ver verwijderd van de oorspronkelijke bedoelingen. De herinneringen werden wel geschreven, maar nooit gepubliceerd.²

¹ Archief NAS, nr. 41, brief van Chr. Cornelissen aan het NAS-bestuur, 12-9-1937.

² ‘Strijd, lief en leed in de Oude Socialistische beweging en de Vakorganisatie. Persoonlijke herinneringen door Christiaan Cornelissen’, in: Archief Chr. Cornelissen, nr. 4; enkele fragmenten

Ook na de poging van Cornelissen kreeg de geschiedenis van het NAS weinig aandacht. Daar komt bij dat de behoefte aan politieke duiding van het NAS in de bestaande geschiedschrijving een sterke rol speelde, waardoor de vakcentrale als deel van de anarchistische beweging te boek staat of eenzijdig het revolutionaire karakter ervan is benadrukt. Maar omdat niet uitsluitend ideologische motieven ten grondslag liggen aan de handelingspraktijk van het NAS, wordt in deze studie teruggekeerd naar de betekenis van het NAS als vakcentrale. In deze *Inleiding* wordt weergegeven op welke wijze deze studie bijna tachtig jaar later is opgezet. Deze verschilt nogal van die van Cornelissen en eveneens van de historici die eerder aandacht aan het NAS hebben besteed.

Beknopte schets van het NAS

Tussen 1893 en 1940 fungeerde het NAS als landelijke confederatie van de zogeheten onafhankelijke vakbeweging in Nederland, die gemeenschappelijke doelen door middel van vakstrijd en sociaal protest nastreefde, waarbij de aangesloten vakorganisaties een grote mate van zelfstandigheid behielden. Het NAS kwam voort uit initiatieven van enkele vakbonden van geschoolde werklieden, die vanaf de jaren tachtig een politiek neutraal vaksecretariaat wilden oprichten. Cornelissen trok als arbeidssecretaris van de Sociaal-Democratische Bond (SDB) het initiatief van deze bonden in 1893 naar zich toe, om uitvoering te geven aan het besluit van de socialistische Tweede Internationale in ieder land tot oprichting van een nationaal arbeidssecretariaat te komen. Vanwege de deelname van de SDB werd getwijfeld aan het neutrale karakter van het NAS. Cornelissen sprak overigens niet van een ‘neutrale’ maar van een “algemeene vakbeweging”, omdat neutraliteit in zijn ogen de tegenstelling met de ondernemers verdoezelde. Neutraliteit was in de klassenstrijd onmogelijk. De ambitie om alle vakverenigingen en landelijke bonden bijeen te brengen maakte het NAS niet waar. De meeste vakverenigingen traden niet toe en bleven lokaal en zelfstandig opereren of traden later toe tot andere vakcentrales. Het NAS karakteriseerde zichzelf gedurende de langste periode van zijn bestaan als een “onafhankelijke” vakbeweging. Daarmee gaf het aan los van politiek en godsdienst de vakstrijd te voeren. Dat nam niet weg dat in

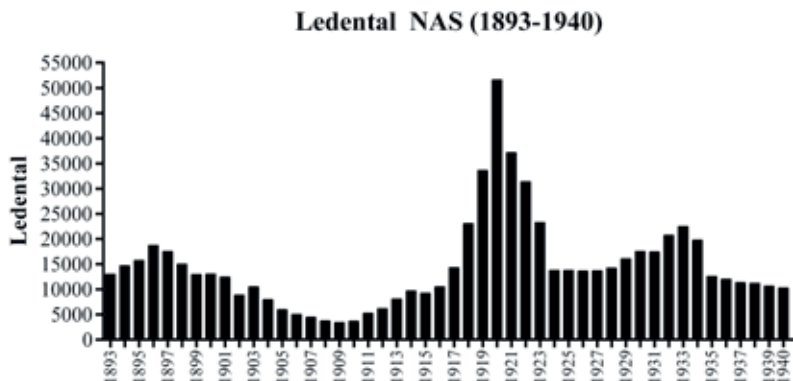
verschenen met een voorwoord van A. Lehning in: *Mededelingenblad*, nr. 10 (januari 1957), 2-22 en nr. 11 (juli 1957), 4-38.

de bijna vijftigjarige geschiedenis van de vakcentrale vrijwel alle politieke partijen en schakeringen van de socialistische beweging opdoken.

In deze studie wordt het NAS grotendeels afgebakend tot de organisatorische kern, dat bestond uit het overkoepelende samenwerkingsverband en de aangesloten landelijke vakbonden – later federaties genoemd. Ook komen de Plaatselijke Arbeids-Secretariaten (PAS'en) als lokale samenwerkingsverbanden aan de orde. Minder aandacht krijgen nevenorganisaties, die streefden naar culturele of ideologische vorming en ontwikkeling van de jeugd. Op momenten dat het NAS ermee werd geconfronteerd, komen onafhankelijke vakorganisaties, die buiten het NAS stonden, zoals de Nationale Federatie van Transportarbeiders (NatFvT), aan de orde.

Het onderhouden van nauwe relaties van NAS-bestuurders met de politiek, zoals met de SDB en de in 1918 opgerichte Socialistische Partij (SP) en de Communistische Partij Holland (CPH) was omstrede. Toch was er een band met de in 1929 door Sneevliet opgerichte Revolutionair Socialistische Partij (RSP), later omgevormd tot Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij (RSAP), evenals met verschillende internationale revolutionaire groeperingen, die aandacht krijgen voor zover er invloed op het NAS vanuit ging.

Tot ruim twaalf jaar na de oprichting bleef het NAS het enige landelijke samenwerkingsverband van de vakbeweging. Hier kwam een einde aan toen de belangrijkste voorloper van de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV), het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV), als resultaat van een richtingsstrijd binnen de vakbeweging in 1905 werd opgericht en onmiddellijk het NAS overvleugelde. Verscheidene bonden die tot de oorspronkelijke initiatiefnemers van het NAS behoorden, maakten een nieuwe start bij het NVV. Het NAS handhaafde zich tot 1940 als vertegenwoordiger van een kleine militante en internationaal ingebedde stroming in de vakbeweging. Zoals in figuur 1 is te zien, begon het NAS met zo'n dertienduizend leden en kende het tot de eeuwwisseling tussen de ruim twaalf- en bijna negentienduizend leden. Daarna schommelde het ledental jarenlang tussen ruim drie- en zesduizend. Vanaf de Eerste Wereldoorlog groeide het NAS, met als hoogtepunt 51.570 leden in 1920. Groei en teruggang van het ledental wisselden elkaar af en het NAS eindigde in 1940 met zo'n tienduizend leden, toen de Duitse bezetter de vakcentrale verbood.

Figuur 1. Ledental NAS 1893-1940

Bron: Jaarverslagen NAS 1895-1939; NAS-archieff, nr. 56; CCS en CBS 1894-1940; D. Posthumus et al. (red.), *Gedenboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat ter gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan* (Amsterdam 1918); *De Timmerman* 30-5-1894 en *De Meubelmaker* 15-11-1894.

Voor overzicht van het ledental, zie bijlage 2.

Het beeld van het NAS in de geschiedschrijving

Jaren geleden constateerde G. Harmsen, historicus van de Nederlandse arbeidersbeweging, dat de Nederlandse vakbondsgeschiedschrijving vergeleken met het buitenland qua aantal publicaties wat armoedig aandoet.³ Veel is sindsdien niet veranderd, terwijl de literatuur over de Britse, Duitse en Franse vakbeweging zich opstapelt. De Nederlandse vakbondsgeschiedenis bestond in eerste instantie uit gedenkboeken. Het hierin geschetste beeld van het NAS werd tot ver in de jaren vijftig van de twintigste eeuw bepaald door auteurs, die als NVV-bestuurder hadden deelgenomen aan de richtingenstrijd binnen de vakbeweging.⁴ Zij lieten zich hierdoor begrijpelijkerwijs leiden. Cornelissen wees in zijn brief eind

3 G. Harmsen, "Uit het duister naar het licht". Betekenis en verloop van het genre der vakbondsgedenkboeken, in: W. van Agtmaal, J. van Gerwen en R. de Jong, *De Vakbeweging Jubileert* (Amsterdam 1986), 39.

4 Harmsen, "Uit het duister naar het licht", 45; 'moderne' vakbondsofpvattingen van het NVV waren gericht op een centralistische organisatiestructuur, discipline, hogere contributies dan het NAS, weerstandskassen per bond en gesalarieerde bestuurders, om de effectiviteit en efficiëntie te vergroten. Daarnaast moest de vakbeweging zich richten op de politiek om verbeteringen te

jaren dertig al op de sociaaldemocratische toon van de geschiedschrijving. Zo werd het NAS steevast als ‘anarchistische’ organisatie bestempeld. Een belangrijke rol hierin speelde H. Polak, voorzitter van de diamantbewerkerbond en medeoprichter van het NVV. Hij schilderde al aan het einde van de negentiende eeuw het NAS als ondeugdelijk en anarchistisch af. Aan zijn denkbeelden werd veelvuldig gerefereerd. Het eerste deel van *De Geschiedenis der zelfstandige vakbeweging in Nederland* uit 1926 van J. Oudegeest beschreef uitvoerig dat het NAS ernstig tekort schoot vanwege de “theorieën, die voor een normale vakbeweging niet deugen”.⁵ Hij doelde op de verwantschap met het Franse syndicalisme. Bovendien belemmerde het anarchisme de machtsvorming, waardoor het NAS geen enkele invloed had. De dissertatie van A.J.C. Rüter over de Spoorwegstaking van 1903 was eveneens doorspekt met waardeoordelen. Het ‘nog primitieve denken’ van het NAS, dat zich profileerde als ‘centrale stakingsmachine’ geleid door onmachtige bestuursleden die in ideologische discussies verzeild raakten, was het beeld dat opdoemde.⁶

Het anarchistische stempel bleef hardnekkig in de geschiedschrijving terugkeren, maar in hoeverre deed het de werkelijkheid geweld aan?⁷ De grote bonden en federaties hielden zowel alle partijpolitiek als het anarchisme met nadruk op afstand. Het streven om het neutrale onafhankelijke

bevorderen. Dit model van de ‘moderne’ vakbeweging vormde de meetlat waarlangs het NAS werd gelegd.

5 J. Oudegeest, *De geschiedenis van de zelfstandige vakbeweging in Nederland*, Deel 1 (Amsterdam 1926), 123; Deel 2, Amsterdam 1932; Oudegeest was medeoprichter van het NVV en voorzitter van de SDAP; zie: *BWSA*.

6 A.J.C. Rüter, *De Spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland* (Leiden 1935), 104-109; zie ook: J. Frieswijk, ‘Rüters spoorwegstakingen nabeschouwd’, in: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1979*, 287-325.

7 Voor de sociaal-democratische interpretatie van het NAS, zie ook: W.H. Vliegen, *De Dageraad der Volksbevrijding* (Amsterdam 1905); *Die onze kracht ontwaken deed*, Deel 1-3 (Amsterdam 1924-1938); N. van Hinte, *De Nederlandsche Bond van Personeel in Overheidsdienst. Gedurende zijn 25-jarig bestaan beschreven door den bondsvoorzitter. 1901-1926* (z.p. z.j.); S. de La Bella, *De Nederlandsche vakbeweging. De vakverenigingsinternationale. Haar ontstaan, ontwikkeling, doel en wezen* (Amsterdam 1932). In de publicaties van de Centrale Commissie voor de Statistiek (CCS) en het daaropvolgende Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is feitelijke informatie over het NAS en de aangesloten organisaties te vinden. Zie: ‘Statistiek der arbeidersverenigingen’, in: *Bijdragen tot de statistiek van Nederland*. Deel 1. Uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek, Den Haag 1894; vanaf 1906 verscheen het *Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek* met gegevens over de vakbeweging; ‘Statistiek der Vakverenigingen van werklieden in Nederland’. Deel 1: Vakbonden en andere centrale organisaties. In: *Bijdragen tot de statistiek van Nederland*, Den Haag 1907. Vanaf 1909 verschenen overzichten over ‘de omvang der vakbeweging’. Zie ook: *De Organisatie van Werkgevers Nederland*, door de Commissie ter bestudeering van werkgevers-vereeningen (Den Haag 1909), 19-28, 41-45.

karakter van de vakcentrale te behouden, bepaalde in sterke mate hun standpunten. Daarentegen waren er wel anarchistische sympathieën bij een aantal vroege bestuurders en een deel van de kleine aangesloten vakverenigingen, maar maakte dit het NAS tot een anarchistische organisatie? De anarchistische kwalificatie bleef aan het NAS kleven en leek het zicht op de heterogeniteit van de vakcentrale en op de ideologische veranderingen die zich in de loop der tijd voordeden, te vertroebelen. Bovendien was hierdoor weinig aandacht voor de belangenbehartiging – zonder ideologische bijbedoelingen – van de aangesloten bonden. De vakbondsgedenkboeken zetten de toon en werden vaak geschreven vanuit het gezichtspunt van betreffende bond of vakcentrale. Deze droegen bij aan de legitimatie van het vakbondsbeleid. “Dit boek wil niet zijn een geschiedenisboek zonder meer. Het wil ook zijn een ere-saluut aan de pioniers [...] en tevens een wegwijzer voor hen, die deze vaan verder zullen dragen.”⁸ Ze lieten weinig ruimte voor een genuanceerd oordeel over de ‘afwijkende’ beginselen en praktijk van het NAS. Zowel het karakter van de organisatie, stakingsacties en vakbondsopvattingen als het optreden van NAS-bestuurders werden uiterst kritisch beoordeeld. Oudegeest pleegde jaren later karaktermoord op G. van Erkel, die zo’n tien jaar NAS-secretaris was:

“Eigen politiek, eigen lijn in zijn werk is niet te vinden. Zijn ideaal was van het N.A.S. de centrale stakingsmachine te maken van Nederland’ [...] ‘Geestesslapte, gebrek aan zedelijken moed en aan doorzettingsvermogen zijn wel de hoofdkenmerken van zijn aard, voorzooverre wij die uit zijn daden kunnen opmaken”.⁹

Van confessionele zijde hoefde het NAS op weinig sympathie te rekenen. In *Uit het Rijk van den Arbeid* over de rooms-katholieke vakbeweging, werd het NAS afgedaan als “een der meest onbeteekenende vakcentralen van ons land. Het leefde te veel uit het anarchistische vrijheidsbeginsel om ooit een deugdelijke organisatie te kunnen worden”.¹⁰ De gedenkboeken van het protestants-christelijke Werkliedenverbond Patrimonium en het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV) besteedden geen aandacht aan

8 A. Leusink, *Op Hechte Fundamenten. Geschiedenis van de Algemene Nederlandse Bouwarbeidersbond* (Amsterdam 1950), 6.

9 Oudegeest, *De geschiedenis*, 1,130.

10 C.J. Kuiper, *Uit het rijk van den arbeid. Ontstaan, groei en werk van de Rooms-Katholieke vakbeweging in Nederland* (Utrecht 1924) Deel 1, 15; zie ook Deel 2 (1927), 209-213; zie ook: J. Perry, ‘De katholieke arbeidersbeweging en haar geschiedschrijving. Naar aanleiding van het werk van C.J. Kuiper, ‘Uit het rijk van den arbeid’’, in: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1978*, 282-317.

overige vakbondsrichtingen, dus ook niet aan het NAS.¹¹ Naast de gedenkboeken verscheen een enkele vroege publicatie met meer wetenschappelijke bedoelingen, die het NAS omschreef zonder ideologische inkleuring.¹²

Behalve de ongenueanceerde karakterisering van het NAS in tal van gedenkboeken, valt op dat de vakcentrale vaak gezien werd als ‘voorgeschiedenis’.¹³ Met de komst van het NVV begon de geschiedenis van de vakbeweging pas. Zo vatte Oudegeest de periode van het NAS kortweg samen als de geschiedenis van de ‘destructieve vakverenigingspolitiek’, waarna de constructieve politiek van opbouw van de vakbeweging begon. Ook Rüter zag het NAS als voorgeschiedenis, een fase op ‘den weg naar de werkelijkheid’.¹⁴ L.G.J. Verberne schreef dat met de oprichting van het NVV de ‘assanering van de vakbeweging’ begon.¹⁵ Deze uitgangspunten keerden terug in latere gedenkboeken. Zo zou met de oprichting in 1906 van de Centrale Bond van Bouwvakarbeiders “de eigenlijke geschiedenis van de organisatie onder metselaars en opperlieden beginnen”.¹⁶ In 1956 bij het vijftigjarig bestaan van het NVV schreef Fr. de Jong Edz, in *Om de plaats van de arbeid*: “Met de oprichting van het N.V.V. werd een ‘voorgeschiedenis’ afgesloten (...)”. Het NAS kende een geschiedenis die “meer één van vallen

11 R. Hagoort, *Patrimonium (Vaderlijk Erfdeel). Gedenkboek bij het gouden jubileum* (Z.p. 1927); *De christelijk-sociale beweging, Beknopt overzicht van inrichting, beginselen en historie der christelijke organisaties van patroons en arbeiders* (Hoorn 1933); *Het beginsel behouden. Gedenkboek van het Nederlandsch Werkliedenverbond Patrimonium over de jaren 1891-1927* (z. p. 1934); H. Amelink, *Onder eigen banier* (Utrecht 1940); Amelink, *Met ontplooid banieren* (Utrecht 1950).

12 B. Bölger, *Organisatorische verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders* (Haarlem 1929). Hij besprak zonder vooringenomenheid het NAS en een aantal federaties; J.R. Slotemaker de Bruïne, *Christelijk Sociale Studiën*, deel I (Utrecht 1908), 120-167 en over het NAS in deel IV (Utrecht 1915-1917), 28-45. Slotemaker de Bruïne was voorman van de christelijke sociale beweging en voorstander van een neutrale vakbeweging, zonder godsdienstige of politieke kleuring. Hij baseerde zich op de Britse vakbeweging. De eerste Nederlandse dissertatie over de vakbeweging was van D. Hudig Jr.: *De vakbeweging in Nederland 1866-1878* (Amsterdam 1904).

13 M. van der Linden: ‘Ten geleide’, in: M. Eekman en H. Pieterse, *Linkssocialisme tussen de wereldoorlogen. Twee studies* (Amsterdam 1987), VIII.

14 Oudegeest, *De geschiedenis*, Deel II, VII-VIII; Titel van hoofdstuk 2 van Rüter, *De Spoorwegstakingen* 55, 178; later beschreef Rüter het NAS als ‘uitloper der “oude beweging”’. Zie: ‘De Nederlandse trekken der Nederlandse arbeidersbeweging’, in: A.C.J. Rüter, *Historische studies over mens en samenleving* (Assen 1967), 185-217.

15 L.G.J. Verberne, *De Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw* (Amsterdam 1950) [1940], 169.

16 Leusink, *Op Hechte Fundamenten*, 40-41; hij wilde niet een geschiedenis van het NAS schrijven omdat Oudegeest dat al had gedaan.

dan van opstaan” was. “Men wist niet wat te doen.”¹⁷ Daarbij vond hij het ‘ingroeien’ van de vakbeweging in het maatschappelijk bestel van zo’n groot belang dat hij die feiten naar voren wilde brengen die ‘het duidelijkst de lijn der ontwikkeling weergeven’. Het NAS paste niet in die lijn en zo ontstond een selectief beeld van deze vakcentrale.¹⁸

Vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw nam de belangstelling voor de geschiedenis van de arbeidersbeweging toe en kreeg de geschiedschrijving zowel in Europa als in de Verenigde Staten een sterke impuls. De opgang van deze interesse werd door de Amerikaan J.P. Windmuller in het kader van een internationaal onderzoeksproject ingeluid met een overzicht van de ontwikkeling van de Nederlandse arbeidsverhoudingen.¹⁹ Hierin komen kort de moeizame interne verhoudingen van het NAS aan de orde evenals de parallellen met de Franse vakbeweging. In de optiek van Windmuller raakte het NAS zijn anarchistische imago kwijt en werd het als syndicalistisch getypeerd. Het syndicalisme was een strijd bare stroming binnen de internationale vakbeweging met wortels in de Franse vakbeweging. In het syndicalisme gold de economische klassenstrijd – en niet de politieke actie – als middel bij uitstek om materiële verbeteringen af te dwingen, maar ook om de revolutie te bewerkstelligen. Windmuller’s boek vond echter in de jaren zeventig geen weerklank bij marxistisch georiënteerde historici, die vooral belangstelling hadden voor het strijd bare karakter van de arbeidersbeweging. De klassenstrijd en de daarmee verbonden ontwikkeling van het klassenbewustzijn speelden een dominante rol in hun geschiedschrijving.²⁰ In Nederland stond de meer structurele benadering naast de narratieve geschiedschrijving van de arbeidersbeweging. De structurele aanpak richtte zich niet op de geschiedenis van de vakbeweging op zich, maar op de rol van de vakbonden in de arbeidsverhoudingen, waarover verscheidene

17 F. de Jong Edz., *Om de plaats van de arbeid. Een geschiedkundig overzicht van ontstaan en ontwikkeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen* (Amsterdam 1956), V, X 3, 38-43.

18 De Jong Edz., *Om de plaats*, XIII en XV; het ingroeiconcept is vergelijkbaar met de visie van A.M. Ross and P.T. Hartmann, *Changing Patterns of Industrial Conflict* (New York 1960).

19 L. Heerma van Voss and M. van der Linden, *Class and other identities. Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History* (New York [etc.] 2002), 8-9. J.P. Windmuller, *Labor Relations in the Netherlands* (Ithaca 1969), vertaald als *Arbeidsverhoudingen in Nederland* (Utrecht [etc.] 1970). In 1953 kwam de Sociaal Historische Studiekring rond het IISG tot stand.

20 L. Heerma van Voss, *Why there is no socialism in the Netherlands? De Nederlandse arbeidersklasse in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2002), 8-9; zie ook H. Wals, *Makers en stakers. Amsterdamse bouwvakarbeiders en hun bestaansstrategieën in het eerste kwart van de twintigste eeuw* (Amsterdam 2001), 11-13.

kwantitatieve studies verschenen.²¹ Het NAS kwam hierin nauwelijks voor. Daarnaast maakte de narratieve geschiedschrijving van de arbeidersbeweging opgang door een groep rond Harmsen.²² Die legde nadruk op de motieven, ideeën en handelingen binnen de arbeidersbeweging. Harmsen schreef dat het NAS een krachtige leiding ontbeerde en dat de overheersing van de grote aangesloten organisaties door de kleine funest was. Het NAS kon geen macht uitoefenen en hij omschreef het syndicalisme negatief als het 'abstrakte stakings-utopisme'.²³ Hij besprak tevens de communistische vakbondspolitiek in het Interbellum, van waaruit de verhouding tussen het NAS en het NVV aan de orde kwam.²⁴ Een werkgroep aan de Universiteit van Amsterdam verrichtte in de jaren zeventig onderzoek naar nauwelijks eerder geraadpleegde bronnen in archieven, periodieken en brochures over de vroege periode van het NAS. Dit bronnenonderzoek leverde nieuwe kennis op waaruit een aantal artikelen voortvloeide, met als uitloper een monografie over het NAS tot 1907.²⁵ Het NAS komt eveneens naar voren in enkele vaak uitvoerige scripties die als 'grijze' literatuur beschikbaar kwamen.²⁶ Wat opvalt, is dat, op enkele korte artikelen na, er geen publi-

21 Voor de structurele benadering zie: M. Prak, 'De nieuwe sociale geschiedschrijving in Nederland', in: *TvSG*, nr. 2, mei 1994, 125-126; A. Knotter, 'Geschiedwetenschap als engagement', in: B. de Vries e.a. (red.) *De Kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden* (Amsterdam 1992), 405-435.

22 B. Reinalda, 'De geschiedschrijving van de arbeidersbeweging en haar verhouding tot de sociale geschiedenis in Nederland', in: L. Brug e.a. (red.), *Geschiedenis en bevrijding. De bestudering van het verleden in de emancipatiestrijd van nu* (Nijmegen 1980), 58-72; G. Harmsen, 'Herinneringen aan Theo van Tijn (1927-1992) Marxist, Sociaal-Historicus', in: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 27 (september 1992); In het *Jaarboek voor de Geschiedenis van Socialisme en Arbeidersbeweging in Nederland (1976-1981)*, later voortgezet als *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* (1983-1996).

23 G. Harmsen, *Historisch overzicht van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland. Deel 1, van begintijd tot het uitbreken van de eerste wereldoorlog* (Nijmegen z.j.), 36, 59.

24 G. Harmsen, 'Kommunistische vakbewegingspolitiek tussen de wereldoorlogen', in: Harmsen, *Nederlands Kommunisme* (Nijmegen 1982), 91-137.

25 De NAS-werkgroep onder leiding van J. Frieswijk en J. Giele bestond tussen 1974 en 1978. De onderzoeksverslagen over de periode tot 1907 bevinden zich in het Archief J.J. Giele; M. Buschman, *Tussen revolutie en modernisme. Geschiedenis van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland 1893-1907* (Den Haag 1993) behandelt organisatiekwesties, alsook de verhouding tot de politiek en sociale wetgeving. Aandacht krijgt de spoorwegstaking van 1903 en de 'scheurcircularie' van het NAS; M. Buschman, 'De scheurcircularie'. Diskussie over richting en strategie binnen de Nederlandse vakbeweging (1901-1905)', in: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1979*; M. Buschman, J. Frieswijk en T. van Gessel, 'Partij en vakbeweging 1894-1906', in: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1980*; T. Jansen, 'De wil der bazen regelt het werk'. Havenarbeiders rond 1900 in Rotterdam en Amsterdam', in: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1979*.

26 Deze literatuur richtte zich ook op de latere periode van het NAS. Zie: J. Sniekers, 'Het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland 1927-1940. Deel I Een revolutionaire vakcentrale

caties zijn over de hele bestaansperiode van het NAS. De meeste aandacht ging uit naar de vroege periode, waarin de arbeidersbeweging nog op afstand stond van het geïnstitutionaliseerde streven naar verbeteringen. Het engagement van de auteurs speelde ongetwijfeld een rol, waarbij de vroege jaren van de arbeidersbeweging wel werden gezien als de ‘glorietijd’ van een niet ‘ingegroeide’ beweging.²⁷ De meeste publicaties over het NAS leggen nadruk op het ideologisch karakter ervan, waardoor het mogelijk met terugwerkende kracht overmatig van een revolutionair verleden werd voorzien. Dat gold overigens niet voor *Voor de bevrijding van de arbeid* uit 1975 van Harmsen en B. Reinalda. Zij beklemtoonden het strijdbare karakter van de moderne vakbeweging. Het NVV belichaamde de zogeheten ‘moderne’ vakbeweging naar Brits voorbeeld, met een meer centralistische structuur, krachtige weerstandskassen en aandacht voor de politiek om verbeteringen via wetgeving te bevorderen. Bij Harmsen en Reinalda lag de nadruk op de vakbondsacties, opvattingen en organisatiebeginselen. In de traditie van de gedenkboeken kon dit boek – dat gebaseerd was op een “socialistische visie” – dienen als richtsnoer voor het vakbondsbeleid van het NVV.²⁸ Zij constateerden dat het NAS in de praktijk niet altijd vasthield aan zijn syndicalistische uitgangspunten.

De geschiedschrijving van de arbeidersbeweging raakte halverwege de jaren tachtig in verscheidene Europese landen uit de belangstelling, terwijl de Amerikaanse wetenschappelijke interesse voor de geschiedenis van de Europese arbeidersbeweging toenam.²⁹ Die richtte zich op de grote Europese landen, maar het NAS speelde wel een rol in een aantal internationale studies over de vakbeweging en linkse politiek, zoals in de studie van W. Thorpe over het internationale syndicalisme en de overzichtsartikelen over het NAS van E. Hansen en P.A. Prosper.³⁰ W. Buschak besprak de rol van H. Sneevliet en het NAS in de internationale linkse beweging gedurende het

met syndicalistische traditie, 1927-1932’ (Doctoraal scriptie, Nijmegen 1978); J. Spijkers, ‘Het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland 1927-1940. Deel II Oproeien tegen de stroom, 1932-1940’, (Doctoraal scriptie, Nijmegen 1979); M. Koestal, ‘Een geschiedenis van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland (1893-1923)’ (Hoofdvakscriptie, Amsterdam 1988).

27 Van der Linden, ‘Ten geleide’, VIII.

28 G. Harmsen en B. Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid. Beknopte geschiedenis van de Nederlandse vakbeweging* (Nijmegen 1975), 23.

29 Heerma van Voss and Van der Linden, *Class and other identities*, 9-15.

30 W. Thorpe, ‘*The Workers Themselves: Revolutionary syndicalism and international labour, 1913-1923*’ (Amsterdam 1989); E. Hansen and P.A. Prosper, ‘The Nationaal Arbeids-Secretariaat between Two Wars: Revolutionary Syndicalism in the Netherlands, 1919-1940’, in: *Histoire Sociale* 14 (1981), no. 27, 197-218 en ‘The Nationaal Arbeids-Secretariaat: Revolutionary Syndicalism in the Netherlands, 1892-1914’, in: *Societas: a Review of Social History*, Vol. III, nr. 2 (1977); E.

Interbellum en zowel R. Tosstorff als G. Voerman besteedden ruim aandacht aan het NAS in relatie tot de internationale communistische beweging.³¹ Na 2000 groeide de aandacht voor de geschiedschrijving van het syndicalisme en anarchisme vanuit een transnationaal perspectief.³² De publicaties over het syndicalisme en de internationaal vergelijkende studies maken duidelijk dat het NAS niet een unieke ontwikkeling doormaakte, maar werd beïnvloed door buitenlandse voorbeelden. Overeenkomsten en verschillen met andere vakcentrales zijn te destilleren uit de publicatie van M. van der Linden en Thorpe over de internationale syndicalistische vakbeweging.³³ Tot nu toe is er nauwelijks aandacht besteed aan internationale invloeden op de ontwikkeling van het NAS. Hierdoor lijkt het alsof voor het NAS de internationale context geen rol van betekenis had. Verderop komt aan de orde dat deze studie inzicht poogt te geven in de internationale invloeden die het NAS mede hebben gevormd.

Over de persoonlijke invloed van sleutelfiguren op het NAS, is weinig bekend. Over Sneevliet is veel gepubliceerd, maar weinig over zijn NAS-voorzitterschap. Vanzelfsprekend trekt vooral zijn rol in de internationale communistische beweging aandacht. Maar het blijft opvallend dat in Nederlandse publicaties zijn rol als langstzittende en betaalde voorzitter van het NAS vrijwel buiten beschouwing blijft.³⁴ Aandacht voor bestuurders is van belang om inzicht te krijgen in hoeverre zij richtinggevend waren voor het

Hansen, 'Workers and Socialists: Relations between the Dutch Trade-Union Movement and Social Democracy, 1894-1914', in: *European History Quarterly* 7 (1977), 199-226.

31 W. Buschak, *Das Londoner Büro. Europäische Linkssozialisten in der Zwischenkriegszeit* (Amsterdam 1985); R. Tosstorff, *Profintern. Die Rote Gewerkschaftsinternationale 1920-1937* (Paderborn [etc.] 2004); G. Voerman, *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische Internationale (1919-1930)* (Amsterdam [etc.] 2001); voor parallellen tussen NAS en linkscommunisme in Duitsland, zie R. Zimmermann, *Der Leninbund- Linke Kommunisten in der Weimarer Republik* (Düsseldorf 1978); H.M. Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus von 1918 bis 1923. Ein Beitrag zur Sozial- und Ideengeschichte der frühen Weimarer Republik* (Darmstadt 1993); K. McDermott, 'Stalin and the Comintern during the "Third Period" 1928-33', in: *European History Quarterly*, Vol.25 (1995), 409-429; M. Bois, *Kommunisten gegen Hitler und Stalin. Die linke Opposition der KPD in der Weimarer Republik* (Essen 2014).

32 D. Berry and C. Bantman (eds.), *New Perspectives on Anarchism, Labour and Syndicalism: The Individual, the National and the Transnational* (Newcastle upon Tyne 2010), 1-2.

33 M. van der Linden and W. Thorpe, *Revolutionary Syndicalism. An International Perspective* (Aldershot [etc.] 1990).

34 F. Tichelman, *Henk Sneevliet. Een politieke biografie* (Amsterdam 1974); M. Perthus, *Henk Sneevliet revolutionair-socialist in Europa en Azië* (Nijmegen 1976); D. Bing, 'Lenin and Sneevliet: the origins of the theory of colonial revolution in the Dutch East Indies', in: *New Zealand Journal of Asian Studies* 11, 1 (June 2009), 153-177; T. Saich, *The Origins of the First United Front in China: the Role of Sneevliet (alias Maring)* (Leiden 1991); G. Lock, 'On Sneevliet, the Dutch Communist Party and the February Strike of 1941', in: *New Left Review* I/127, May-June 1981; M. Williams,

NAS. Daarbij wordt aandacht geschonken aan internationale persoonlijke contacten en de deelname aan internationale conferenties, die op hun beurt invloed uitoefenden op nationaal vlak.

Resumerend valt op dat het gedenkboekenggenre een gekleurd beeld van het NAS laat zien. Eveneens blijkt dat in de geschiedschrijving van het NAS, op een enkel artikel na, een overzicht over de hele bestaansperiode van 1893 tot 1940 ontbreekt. Ook is duidelijk dat in de meeste publicaties de internationale invloed over het algemeen buiten het gezichtsveld bleef. Wat de internationale context betreft, is wel een belangrijke aanzet gegeven door een aantal voornamelijk buitenlandse publicaties over het syndicalisme en de linkse politiek, waarin het NAS een rol speelt. Deze beslaan echter een korte periode en besteden relatief weinig aandacht aan het NAS.

Om nieuw licht op het NAS te werpen, is ervoor gekozen deze studie te baseren op oorspronkelijke bronnen, die niet of nauwelijks eerder zijn gebruikt, aangevuld met buitenlandse literatuur. De opzet wordt hieronder nader uiteengezet.

Opzet van deze studie

Deze studie wil antwoord geven op de vraag hoe de totstandkoming, groei en neergang van het NAS zich voltrok, waarbij de aandacht wordt gericht op de organisatieontwikkeling, collectieve acties, het gedachtegoed, en de invloed van personen. Daarbij wordt vanuit een transnationale benadering gelet op parallellen en interacties met buitenlandse vakcentrales en politieke bewegingen. Daarnaast zullen de ontwikkelingen van het NAS geduid worden op basis van een ideaaltypisch onderscheid tussen instrumenteel en expressief handelen.

Hieronder volgt een toelichting op de gehanteerde invalshoeken van deze studie. Achtereenvolgens komen aan de orde:

- Oorspronkelijke bronnen
- Transnationale invalshoek
- Instrumenteel en expressief handelen
- Organiseontwikkeling: belangen- en bewegingsorganisatie
- Collectieve acties: vakstrijd en sociaal protest
- Ideologische oriëntatie
- Persoonlijke invloeden

'Sneevliet and the Birth of Asian Communism', in: *New Left Review* 1/123 (September-October 1980).

Oorspronkelijke bronnen

Dit onderzoek sluit aan bij de klassieke institutionele narratieve geschiedschrijving van de vakbeweging, waarbij de wijze waarop het NAS handelde in belangrijke vraagstukken op het gebied van organisatie, collectieve acties, ideologie evenals de rol van personen tot uitgangspunt is genomen om inzicht te krijgen in het verloop van de gebeurtenissen.³⁵ Er zijn ook verschillen. Er is gekozen voor het gebruik van twee ideaaltypische concepten, instrumenteel en expressief handelen, om gebeurtenissen te duiden. Deze concepten worden verderop toegelicht.

De studie beslaat de hele bestaansperiode van het NAS en geeft zoveel mogelijk op chronologische wijze de handelingspraktijk en de veranderingen die de vakcentrale doormaakte, weer. Om de gebeurtenissen nauwgezet te analyseren is uitvoerig onderzoek gedaan naar oorspronkelijke bronnen als archiefstukken, notulen, jaarverslagen, congresverslagen, periodieken, brochures, pamfletten, circulaires en correspondentie. Voor de internationale context van het NAS is gebruik gemaakt van buitenlandse literatuur over de internationale vakbeweging en de linkse politiek.

Het NAS-archief is verre van compleet en is na de oorlog gehavend op het IISG beland. Alle kopieboeken zijn verdwenen. Tussen 1893 en 1900 ontbreken notulen. Vervolgens zijn de notulen tot 1927 zeer incompleet. Na dat jaar ontbreken ze. Zorgvuldigheid in archivering ontbrak bij het NAS, zeker in de vroege periode. Notulen die hun dienst hadden bewezen, konden gemakkelijk verdwijnen. In sommige revolutionaire kringen was het gebruikelijk de notulen na de vergadering te verbranden, schreef J. Loopuit, één van de oprichters van het NAS, jaren later.³⁶ Of het NAS zover ging, blijft onduidelijk. Toen in 1928 voor een jubileumuitgave van de Amsterdamse syndicalistische gaswerkersvereniging het oude verenigingsarchief tevoorschijn kwam, zag de schrijver “papieren die meermaals uit de vuilnisbak werden opgediept om er aantekeningen op te houden”.³⁷ De meeste NAS-archiefstukken dateren uit de periode 1920-1938 en al tijdens de vorming trad er vermenging op met het archief van het PAS-Amsterdam en persoonlijke archieven van bestuurders als Sneevliet en C. Kitsz. Archiefstukken over cruciale gevoelige gebeurtenissen ontbreken meer dan eens.

35 Zie G. Deneckere, ‘Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990’, in: *TvSG*, nr. 3 (2000).

36 ‘Herinnering aan het N.A.S.’, Jos L(oopuit) in: *Het Volk*, 2-10-1913.

37 *Een korte geschiedenis der gaswerkersveren. 1888 “V.Z.O.S.” 1928 gedurende 40 jaar geïnspireerd door het revolut. Syndicalisme* (Amsterdam 1928), 3.

Het Sneevliet-archief bevat weinig over zijn zestienjarig voorzitterschap van het NAS. Het PAS-Amsterdam-archief heeft bijna niets over de periode vóór 1918. Vanaf 1933 stortte het PAS in en ontbreken de archiefstukken.

De tekortkomingen in het NAS-archief nopen tot raadpleging van andere bronnen, als kranten en overige periodieken.³⁸ Het NAS beschikte tot 1901 niet over een eigen orgaan. In de beginperiode waren er afspraken om mededelingen en verslagen in verschillende bladen van de arbeiderspers, waaronder de vakbondsperiodieken op te nemen. Om de zienswijze en de handelingspraktijk van het NAS en de aangesloten organisaties te achterhalen is het nodig om de vakbondsbladen te raadplegen en via de dag- of weekbladen van de arbeidersbeweging informatie te vergaren. Al deze periodieken vormen een bron voor het volgen van de debatten of het verloop van collectieve acties. Het maakt eveneens de heterogeniteit van het NAS zichtbaar. NAS-Jaarverslagen uit de vroege periode bevatten een nauwkeurige weergave van vergaderingen en andere gebeurtenissen, latere jaarverslagen – die lang niet altijd jaarlijks verschenen – kregen meer het karakter van een legitimatie achteraf of hadden een propagandistisch karakter. Circulaires maakten belangrijke besluiten kenbaar en NAS-brochures belichtten vaak een belangrijke tijdgebonden gebeurtenis als een staking. Brochures, die een brandende kwestie behandelden of bekendheid moesten geven aan het NAS, blikten nog weleens terug op de geschiedenis. Ook oppositionele groepen binnen het NAS traden naar buiten met brochures.

Behalve deze bronnen is sprake van geschiedschrijving door betrokkenen, die verscholen ligt in jaarverslagen, brochures, artikelen en feuilletons in bondsbladen en periodieken van het NAS als het *Correspondentieblad* en *De Arbeid*. Vakbondsbladen bevatten historische overzichten, herdenkingsartikelen, biografische schetsen bij jubilea en necrologieën van lokale en landelijke bestuurders. Op gezette tijden verschenen herdenkingsnummers. Vanaf februari 1906 publiceerde *De Arbeid* een 47-delig weinig informatief feuilleton over de geschiedenis van het NAS. In 1918 verscheen het *Gedenkboek* ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan met bijdragen van bestuurders en oud-bestuurders. Het polemische karakter ervan deed niet onder voor de ‘moderne’ vakbondsgeschiedschrijving. Het gedenkboek pakte fors uit tegen het NVV. Egodocumenten zijn er nauwelijks achtergelaten door de NAS-bestuurders. Het manuscript van Cornelissen is een uitzondering. Sneevliet besteedde tijdens zijn voorzitterschap geen enkele aandacht aan

38 J. Earl [etc.], ‘The Use of Newspaper Data in the Study of Collective Action’, in: *Annual Review of Sociology*, Vol. 30 (2004), 65-80.

een persoonlijke terugblik op het NAS. Dat gold ook voor E. Bouwman, die zeven jaar secretaris was. Bestuurders als Van Erkel, B. Lansink Sr. en Jr. en H. Kolthek Jr. lieten geen herinneringen na.³⁹ De aangesloten federaties maakten slechts enkele historische overzichten. Aandacht voor de eigen geschiedenis was er bijvoorbeeld bij de Amsterdamse gaswerkers, transportarbeiders en de Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders (LFvB) in Nederland, die gedenkschriften uitgaven. Herdenkingsuitgaven van de PAS'en zijn er nauwelijks.⁴⁰

De bestudering en analyse van nauwelijks eerder gebruikte primaire bronnen, die daar waar mogelijk elkaar aanvullen, bieden de mogelijkheid nieuw inzicht te verwerven in de chronologische ontwikkeling van de organisatie, het karakter van de vakstrijd en het sociaal protest van het NAS, de kern en veranderingen van de ideologie, evenals de invloed van bestuurders en andere sleutelfiguren op het NAS. De bronnen geven tevens inzicht in de internationale contacten, die vanuit een transnationale invalshoek in deze studie een belangrijke rol spelen.

Transnationale invalshoek

Het NAS had niet louter een nationale voedingsbodem. Bestudering van mogelijke parallellen tussen ontwikkelingen van het NAS en die van vakcentrales in het buitenland evenals van de internationale contacten, moeten hier zicht op geven. Van der Linden benadrukt dat de transnationale geschiedschrijving zich zowel richt op vergelijking van internationale

39 'Feuilleton. De geschiedenis van het N.A.S.', in: *De Arbeid* van 24-2-1906 tot 16-2-1907; D. Posthumus et. al (red.), *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat ter gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan* (Amsterdam 1918). Bouwman schreef: 'Herinneringen van een oud strijder in de arbeidersbeweging', een ongepubliceerde beschouwing met amper verwijzingen naar het NAS, zie Archief E. Bouwman. Wel zijn herinneringen van D. Schilp, - actief voor het personeel in overheidsdienst en zowel NAS-bestuurder - gepubliceerd in *Dromen van de Revolutie. Een verzwegen hoofdstuk uit de sociale beweging verteld aan Joop van Tijn* (Amsterdam/Antwerpen 1967). Kolthek schreef in de periode 1920-1925 een aantal artikelen over het NAS in zijn blad *Recht voor Allen* en bestuurder J.A. Baak schreef vier artikelen met herinneringen in *De Strijd. Orgaan van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen*, 13-2 tot 27-3-1926. C.A. de Klerk schreef over zijn vroege ervaringen in de vakbeweging in *Werkend Nederland*, juli 1945

40 *Gedenkboekje uitgegeven ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan. 1 Februari 1909 – 1 Februari 1919*. Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland; *Gedenkboek uitgegeven door de Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland ter gelegenheid van haar 25-jarig bestaan. 1 Februari 1909 – 1934*; W. Vonk, *Vijftig jaar van strijd, gevoerd door de Gaswerkers-vereeniging "Verbetering zij ons streven, V.Z.O.S.: historische geschiedenis der belevingen 1888-1935* (Amsterdam 1938); een uitzondering wat betreft het PAS is *Het P.A.S. 35 Jaar*. Uitgave van het Plaatselijk Arbeiders Secretariaat Zaanstreek 1897-1932.

processen, als op onderzoek naar interactie.⁴¹ S. Milner maakt duidelijk dat de nationale richtingsstrijd binnen de vakbeweging effecten had op internationaal niveau, maar ook dat internationale debatten de nationale vakbeweging beïnvloedden. Evenals M. Dreyfus laat zij zien hoe het NAS vóór de Eerste Wereldoorlog met de Franse Confédération Générale du Travail (CGT) ageerde tegen de overheersende moderne en sociaaldemocratische koers van de internationale vakbeweging, waarvoor de Duitse vakbeweging zich sterk maakte, terwijl deze richtingsstrijd ook in Nederland woedde. Direct aanwijsbare internationale contacten tussen vakcentrales of samenwerking in internationale politieke kringen verwijzen veelal naar een proces van transnationale afstemming. De ontwikkeling van het NAS is moeilijk te begrijpen zonder buitenlandse invloeden erbij te betrekken. Het NAS of de bestuurders – ook van de bonden en federaties – spiegelden zich aan het buitenland en waren met andere vakcentrales en federaties of politiek gelijkgestemden verwickeld in dezelfde internationale ontwikkelingen. Er waren verschillende internationale netwerken, congressen, persoonlijke en organisatorische contacten waardoor internationale verbindingen met het NAS tot stand kwamen. Deze positie maakte de transnationale overdracht van organisatieprincipes, ideologische standpunten over strategie, tactiek of collectieve acties mogelijk.⁴² De transnationale invalshoek, gericht op onderzoek naar internationale parallellen en interactie moet bijdragen aan het inzicht in de totstandkoming en verandering van het karakter van het NAS en de context waarbinnen de vakcentrale figureerde.

41 M. van der Linden, *Het naderende einde van de vaderlandse geschiedenis en de toekomstige studie der sociale bewegingen* (Amsterdam 1999), 19-26; *Transnational Labour History. Explorations* (Aldershot [etc.] 2003), 3; 'Transnationale Arbeitergeschichte', in: G. Budde, S. Conrad and O. Janz (Hg.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien* (Göttingen 2006), 265-274; *Labour History Beyond Borders: Concepts and Explorations/ Grenzüberschreitende Arbeitergeschichte: Konzepte und Erkundungen*. Edited with assistance of Eva Himmelstoss (Leipzig 2010); 'The Promise and Challenges of Global Labor History', in: *International Labor and Working-Class History*, no. 82 (Fall 2012), 61-62; zie de themanummers van *Mitteilungsblatt des Instituts für soziale Bewegungen (Forschungen und Forschungsberichte)* vol. 46 (2011) en *Contemporary European History*, 14, 4 (2005); H. te Velde, 'Political Transfer: an Introduction', in: *European Review of History*, 12 (2005), 2, 209-211.

42 S. Milner, *The Dilemmas of Internationalism. French Syndicalism and the International Labour Movement, 1900-1914* (New York [etc.] 1990); M. van der Linden (ed.), *The International Confederation of Free Trade Unions* (Bern [etc.] 2000), 43-53; Berry and Bantman (eds.), *New Perspectives*, 4-5, 10.

Instrumenteel en expressief handelen

Om de ontwikkeling van het NAS door de tijd heen te kunnen begrijpen, worden inzichten ontleend aan sociaalwetenschappelijk onderzoek naar nieuwe sociale bewegingen van na 1960.⁴³ Hoewel vaak is benadrukt dat de nieuwe sociale bewegingen zich scherp zouden onderscheiden van de 'oude' sociale bewegingen, wijst Van der Linden op de overeenkomsten. De opvatting dat de vakbeweging zich louter bekommerde om 'stoffelijke verbeteringen' doet deze tekort en K.H. Tucker wijst op de gelijkenis tussen de nieuwe sociale bewegingen en het syndicalisme.⁴⁴ R. Fantasia en J. Stepan-Norris stellen dat de arbeidersbeweging te weinig aandacht krijgt van onderzoekers naar sociale bewegingen. De arbeidersbeweging wordt volgens hen teveel geassocieerd met een institutioneel ingebedde organisatie. De toepassing van theoretische inzichten uit de sfeer van de sociale bewegingen, kon de kijk op de arbeidersbeweging verrijken.⁴⁵ Er lijken verscheidene overeenkomsten tussen het NAS en de nieuwe sociale bewegingen te zijn, zoals: de decentrale structuur, het belang van het lokale en internationale niveau, het benadrukken van de actieve participatie van de aanhang en de aandacht voor solidariteit.⁴⁶ Mogelijk is er ook een gelijkenis wat betreft het internationale karakter van de ideologie en de afstand tot de politiek of staatsmacht. De actievormen lijken bij beide zowel gericht op sociaal protest als op het behalen van concrete resultaten.

Om het inzicht in het NAS te vergroten, wordt de handelingspraktijk geduid met behulp van twee ideaaltypische concepten, instrumenteel en expressief handelen, zoals die door de Britse socioloog F. Parkin zijn

43 Nieuwe sociale bewegingen zijn onder meer: de burgerrechtenbeweging in de VS, vredesbeweging, milieubeweging, anti-kernenergiebeweging, bewegingen voor dierenwelzijn en de antiglobalisten.

44 Van der Linden, *Het naderende einde*, 18-19; K.H. Tucker, 'How New are the New Social Movements?', in: *Theory, Culture & Society*, vol. 8 nr. 2 (May 1991); zie ook: P. d'Anieri, C. Ernst and E. Kier, 'New Social Movements in Historical Perspective', in: *Comparative Politics* (July 1990); C. Tilly, 'Social Movements, Old and New', in: *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 10 (1988), 1-18; voor onderscheid tussen oude en nieuwe sociale bewegingen: E. Larana, H. Johnston and J.R. Gusfield (eds.), *New Social Movements. From ideology to Identity* (Philadelphia 1994).

45 R. Fantasia and J. Stepan-Norris, 'The Labor Movement in Motion', in: D.A. Snow, S.A. Soule and H. Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (Malden [etc.] 2004), 555-575.

46 D.A. Snow, S.A. Soule and H. Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*; J. Goodwin and J.M. Jasper (eds.), *The Social Movements Reader. Cases and Concepts* (Malden [etc.] 2003); S. Poldervaart (red.), *Leven volgens je idealen. De andere politieken van huidige sociale bewegingen in Nederland* (Amsterdam 2002), 9-10; Van der Linden, *Het naderende einde*, 9-12.

omschreven.⁴⁷ Het onderscheid vindt zijn oorsprong in het werk van een van de grondleggers van de sociologie, Max Weber. In *Politik als Beruf* uit 1919 en *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehende Soziologie* van 1922 legde hij de basis voor de ideaaltypische weergave van twee politieke stijlen: 'Verantwortungspolitik' en 'Gesinnungsethik'. De eerste omvat het 'zweckrational' handelen waarbij via rationele afweging middelen worden ingezet om op een effectieve manier resultaten te boeken. Het succes van deze stijl wordt afgemeten aan het behaalde resultaat. De deelnemers zijn extrinsiek gemotiveerd. Wanneer de verwachte voordelen hoger werden ingeschat dan de kosten, motiveerde dat tot collectieve actie en tot aansluiting bij de vakbeweging.⁴⁸ Parkin wijst erop dat de instrumentele oriëntatie kan leiden tot het sluiten van compromissen, waarbij de principes geweld aan gedaan kunnen worden.⁴⁹ De instrumentele benadering was onlosmakelijk verbonden met de vakbeweging, die streefde naar materiële resultaten.

Tegenover het instrumentele handelen, onderscheidt Weber het 'wertrational' handelen dat hoort bij de Gesinnungsethik, waarbij het handelen niet zozeer gedreven wordt door het resultaat op de korte termijn, maar door de beginselen die met de actie worden uitgedragen. Te handelen overeenkomstig principes of ideologische gezindheid, kenmerkt de Gesinnungsethik. Dit expressieve handelen wil een overtuiging over het voetlicht brengen. In tegenstelling tot de instrumentele benadering geldt hier dat de motivatie niet wordt bepaald door inschatting van de gevolgen, maar door de intrinsieke waarde die het handelen voor de individuele deelnemers of de beweging zelf heeft. Weber schreef: "De gezindheidsethicus [...] voelt zich slechts hiervoor 'verantwoordelijk' dat het vuur van zuivere gezindheid, bijvoorbeeld het vuur van zijn protest tegen de onrechtvaardigheid van de maatschappelijke orde, niet zal uitdoven." Hij zag op zijn eigen wijze in de syndicalist de verpersoonlijking van de 'gezindheidsethicus':

"U kunt aan een overtuigde gezindheidsethische syndicalist nog zo duidelijk uitleggen dat zijn optreden de kansen van de reactionairen en de onderdrukking van zijn klasse vergroten, en haar emancipatie zal afremmen, maar het zal geen indruk op hem maken. Als de gevolgen van zijn uit een zuivere gezindheid voortspruitend handelen slecht zijn,

47 F. Parkin, *Middle Class Radicalism* (Manchester 1968), 33-40; zie ook R. Koopmans, 'Typologieën van sociale bewegingen: nieuw en oud, instrumenteel en expressief', in: *Sociale Wetenschappen*, (1996), vol 39, 2-33.

48 A. Hamlin and C. Jennings, 'Group formation and political conflict: Instrumental and expressive approaches', in: *Public Choice* (2004), nr. 118, 420.

49 Parkin, *Middle Class*, 34.

dan acht hij niet zichzelf daarvoor verantwoordelijk, maar de wereld, de domheid van de andere mensen, of de wil van God, die hen zo schiep".⁵⁰

Het expressieve optreden bij een sociale beweging is naar buiten gericht om protest aan te tekenen en solidariteit op te wekken, maar ook bedoeld voor de eigen achterban om de eensgezindheid te bevorderen. Het uitdragen van de opvattingen bevordert de collectieve identiteit. Het expressieve optreden was uiteraard ook bedoeld om nieuwe aanhang te werven. Parkin benadrukt dat het expressieve handelen vasthoudend is in de handhaving van de eigen principes, zelfs als daardoor de mogelijkheden om invloed uit te oefenen worden verzwakt.⁵¹

In deze studie worden de vakstrijd en het sociaal protest van het NAS geduid als een handelingspraktijk die zich bewoog zich tussen pragmatisch instrumenteel handelen – dat vooral hoorde bij een belangenorganisatie – en expressief optreden, passend bij een bewegingsorganisatie. De combinatie van instrumenteel en expressief handelen lijkt inherent aan het NAS te zijn. Een vraag daarbij is of mogelijke verschillen tussen de aangesloten organisaties en tussen bestuurders op het gebied van ideologie en collectieve acties terug te voeren zijn op de tegenstelling tussen instrumenteel en expressief handelen.

Organisatieontwikkeling: belangen- en bewegingsorganisatie

In hoeverre het NAS een homogene organisatie was met een eenduidige ideologie, zoals die in de bestaande literatuur wel naar voren komt, is maar de vraag. Gezien de samenstelling van het NAS was er eerder sprake van heterogeniteit tussen de aangesloten federaties, bonden, vakverenigingen en plaatselijke arbeidssecretariaten. Heterogeniteit en een sterke autonomie van de aangesloten organisaties maken het moeilijk om tot een eensluidende strategie te komen. Intern werden de degen gekruist over de strategie, organisatiestructuur, steunverlening bij stakingen, samenwerking met politieke partijen en de internationale positionering van het NAS. Verschillende vragen doemden daarbij op, ging het om principiële of praktische meningsverschillen en lagen er uiteenlopende belangen van de aangesloten organisaties ten grondslag aan het debat dat in de arena

50 M. Weber, *Politiek als beroep*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door J.M.M. de Valk (Baarn 1999), 99.

51 R.D. Benford and S.A. Hunt, 'Dramaturgy and Social Movements', in: S. Lyman, *Social Movements* (London 1995); Parkin, *Middle Class*, 34.

van het NAS onophoudelijk werd gevoerd? Kan er gesproken worden over verschillende richtingen, die internationaal geworteld waren?

Wat de interne dynamiek en machtsverhoudingen in het NAS betreft, gaat het bijvoorbeeld om de interacties tussen kleine en grote aangesloten organisaties, maar ook om de verhouding van de bonden of federaties tot het NAS-bestuur. Daarnaast leek het NAS voortdurend in beweging, gezien de wisselende samenstelling van organisaties, het schommelende ledental en de onderlinge verschillen in standpunten.

Het NAS manifesteerde zich zowel in de vakstrijd voor belangenbehartiging als in het sociaal protest tegen het kapitalisme en de daaraan verbonden misstanden. De belangenbehartiging en het sociaal protest leken onlosmakelijk met elkaar verbonden. Belangen en beginselen bonden de leden aan het NAS, dat dan ook geïnterpreteerd kan worden als een belangenorganisatie én een organisatie die deel wil uitmaken van een protestbeweging, een bewegingsorganisatie.⁵² Maar in hoeverre die combinatie het NAS voor dilemma's plaatste en voor interne wrijvingen zorgde, maakt deel uit van het onderzoek. Het doelgericht streven naar materiële belangen, stelde andere eisen aan het NAS, dan het op basis van idealen in beweging komen tegen maatschappelijke, politieke en immateriële problemen. De doelen van het sociaal protest raakten vermoedelijk niet zozeer de directe belangen van de NAS-aanhang, maar waren gericht op het propageren van maatschappelijke of revolutionaire verandering. Een vraag hierbij is of het NAS in staat was het bewegingskarakter en de beginselen overeind te houden en toch compromissen te sluiten om materiële successen te boeken.⁵³

Het verschil tussen belangen- en bewegingsorganisatie houdt verband met de twee ideaaltypen van de vakbeweging, die G. Marks onderscheidt: 'closed unionism' en 'open unionism'. Het eerste type behartigt exclusief de materiële belangen voor de eigen beroepsgroep met uitsluiting van andere, terwijl het tweede type een inclusieve benadering volgt, gericht op een zo breed mogelijk gedragen collectieve actie.⁵⁴ Poogden het NAS of de aangesloten bonden op exclusieve wijze de belangen van de vakbondsleden te behartigen of stonden zij op een inclusief standpunt, waarin op basis van solidariteit tussen de verschillende beroepsgroepen en tussen

52 Voor bewegingsorganisatie, ook New Social Movement Organization (NSO) genoemd, zie: Van der Linden, *Het naderende einde*, 7-15 en Goodwin and Jasper, *The Social Movements*, 3.

53 Zie ook: Van der Linden, *Het naderende einde*, 10.

54 G. Marks, *Unions in politics. Britain, Germany, and the United States in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries* (Princeton 1989), 205-209.

georganiseerden en ongeorganiseerden collectieve acties zo breed mogelijk moesten worden gevoerd? Waren hier intern verschillende opvattingen over en veranderden die in de loop der tijd? Beantwoording van deze vragen dragen bij aan de karakterisering van het NAS in termen van belangen- en bewegingsorganisatie en geven inzicht in de wijze waarop het NAS zijn collectieve acties vormgaf.

Collectieve actie: vakstrijd en sociaal protest

Het verschil tussen belangen- en bewegingsorganisatie houdt niet alleen verband met het onderscheid tussen de exclusieve en inclusieve materiële belangenbehartiging, maar ook met het onderscheid tussen het voeren van de vakstrijd en het uiten van sociaal protest als twee taken van het NAS.

Het NAS en de aangesloten organisaties maakten gebruik van uiteenlopende collectieve actiemiddelen voor de vakstrijd en het sociaal protest. In de vakstrijd ging het bijvoorbeeld om het onderhandelen met de ondernemers, het indienen van adressen bij de overheid en het deelnemen aan verschillende overlegorganen. Maar ook om allerlei vormen van stakingen, 'besmetverklaringen', boycots en het organiseren van solidariteitsacties en steun voor stakers. Het sociaal protest vroeg om andere actiemiddelen, die vooral gericht waren op het verbreiden van de standpunten of beginselen. Naast het verspreiden van brochures, pamfletten, verklaringen en periodieken waren toespraken, massameetings, congressen, deelname aan actiecomités en protestvergaderingen, debatten en straatdemonstraties mogelijke protestmiddelen. Het sociaal protest drukte de ideologische gezindheid van het NAS uit, terwijl de vakacties gericht waren op materiële verbeteringen. De wijze waarop het NAS aandacht schonk aan beide taken, krijgt in deze studie zijn beslag. Hierbij gaat het ook om de vraag of het actierepertoire veranderde.⁵⁵ Van belang daarbij is de vraag of internationale voorbeelden invloed hebben uitgeoefend, zoals bij het propageren van de 'directe actie' en de algemene werkstaking. B. Mitchell benadrukt dat de directe actie de regie bij de stakers liet. Het ging dus om actie zonder tussenkomst van

55 Wals, *Makers en stakers*, 238-242. Voor protest als collectieve actievorm van sociale bewegingen zie: K-D. Opp, *Theories of Political Protest and Social Movements. A multidisciplinary introduction, critique, and synthesis* (London [etc.] 2009), 33-44; Goodwin and Jasper (eds.), *The Social Movements*; G. Deneckere, *Sire, Het Volk mort. Sociaalprotest in België 1831-1918* (Antwerpen [etc.] 1997); J.C. Jenkins and B. Klandermans (eds.), *The politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements* (London 1995); W.A. Gamson, *The strategy of social protest* (Hornewood 1975); C. Tilly, *The contentious French. Four centuries of popular struggle* (Cambridge 1986).

vertegenwoordigende lichamen. Essentieel was dat de actie van onderop moest worden geïnitieerd, ofschoon er wel een bond bij betrokken kon zijn.⁵⁶ Wanneer sprake was van autonoom handelen van de stakers, kon dat op gespannen voet staan met de bedoelingen van de bond of de capaciteit van het NAS om steunverlening te organiseren.

Directe actie werd in het syndicalisme als oefening beschouwd ter voorbereiding op een algemene werkstaking om het kapitalisme omver te werpen. Door middel van acties schoolden de arbeiders zichzelf, de acties waren daarom tevens oefeningen voor de toekomstige verantwoordelijke rol van de arbeiders en hun vakverenigingen. Het staken werd in syndicalistische termen daarom wel 'stakingsgymnastiek' genoemd.⁵⁷ Er moest geoefend worden om de omwenteling van het kapitalisme en de staat te bewerkstelligen, waarna de vakverenigingen als associaties een regulerende rol in de productie en distributie op zich namen. De stakingen voor materiële verbeteringen kregen zo een ideologische betekenis. R. Darlington bespreekt de vraag in hoeverre syndicalistisch georganiseerde arbeiders louter economisch gemotiveerd waren in hun streven naar verbeteringen en onverschillig bleven ten opzichte van de radicale denkbeelden. Hij stelt dat de antikapitalistische overtuiging in de stakingsacties zeker meespeelde.⁵⁸ Wat betreft het NAS is ook van belang te weten in hoeverre de aanhang en bestuurders ideologisch gemotiveerd waren, dan wel de directe materiële verbeteringen voorop stelden. Niet voor alle aangesloten organisaties zal dit hetzelfde zijn, bovendien deden zich hierin veranderingen voor in de loop der tijd.

Onder de noemer van de 'resource mobilization-theory' wordt gewezen op het belang van materiële hulpmiddelen voor de voortgang van de collectieve acties.⁵⁹ Het gaat bijvoorbeeld om voldoende inzet van de achterban,

56 B. Mitchell, *The practical revolutionaries. A New Interpretation of the French anarcho-syndicalists* (Westport 1987), 34-101; zie ook: Chr. Cornelissen, 'Directe Actie! Zelfdoen!' (Amersfoort 1904).

57 J. Jennings, *Syndicalism in France. A study of Ideas* (Basingstoke [etc.] 1990), 41-42; Pouget en Pelloutier spraken van 'gymnastique révolutionnaire' omdat stakingen oefeningen waren ter voorbereiding op de algemene werkstaking die het kapitalisme omver zou werpen. Zie: J. Julliard, 'Théorie syndicaliste révolutionnaire et pratique gréviste', in: *Le Mouvement Social*, no. 65 (Oct-Dec 1968), 55-69; R. Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism. An International Comparative Analysis* (Aldershot [etc.] 2008), 38.

58 R. Darlington, 'Syndicalism and Strikes, Leadership and Influence: Britain, Ireland, France, Italy, Spain, and the United States', in: *International Labor and Working-Class History*, no. 83 (Spring 2013), 44-45.

59 J.D. McCarthy and M.N. Zald, 'Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory', in: *American Journal of Sociology* 82:6 (1977); D. McAdam, J.D. McCarthy and M.N.

maar ook om financiële middelen. Wat betreft het lidmaatschap van een bond of de actiebereidheid zouden de leden hun kosten en baten afwegen. Het NAS en de aangesloten organisaties hielden zich nauwelijks bezig met fondsvorming om inkomensterugval van individuele leden in geval van ziekte, ouderdom op te vangen. Of het verstrekken van werkloosheidsuitkeringen door federaties van het NAS invloed uitoefende op het ledental zal blijken. Een moeilijkheid voor de vakbeweging was over voldoende financiële capaciteit te beschikken om collectieve acties te steunen. De financiën waren een voortdurende zorg van het NAS.

Tegelijkertijd met de opkomst van het NAS ging de staat zich minder afzijdig opstellen en maakte een begin met de institutionalisering van de arbeidsverhoudingen. Ter behartiging van de belangen leek het echter in de loop der tijd moeilijker te worden de institutionalisering en staatsinterventie te negeren, zonder daar de negatieve effecten van te ondervinden.⁶⁰ Van der Linden en Thorpe maken duidelijk dat de opkomst van de welvaartsstaat en de toenemende 'ingroei' het bestaan van de syndicalistische beweging ondermijnden en deze voor een zogeheten trilemma plaatsten. Alle drie opties waren bezwaarlijk voor de instandhouding van het syndicalisme. De eerste optie omvatte het onverkort blijven vasthouden aan de syndicalistische beginselen, maar dan raakte de organisatie buitenspel en kon die volledig marginaliseren. Een alternatief was de koers fundamenteel te verleggen en zich aan te passen aan de nieuwe verhoudingen, waardoor de syndicalistische beginselen moesten worden verloochend. Als laatste optie ontbond de syndicalistische organisatie zich of die ging in zijn geheel over naar bijvoorbeeld de moderne vakbeweging.⁶¹ Binnen het NAS en voor de federaties behoorden alle drie opties in de praktijk tot de mogelijkheden, zoals in deze studie naar voren komt.

Ideologische oriëntatie

De ideologie van het NAS, het geheel van denkbeelden, overtuigingen en beginselen over vakbeweging en maatschappij, alsook de wijze waarop die maatschappij veranderd moest worden, kwam naar voren bij het expressieve

Zald (eds.), *Comparative perspectives on social movements. Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings* (Cambridge 1996).

60 Vergl. C. Offe, 'New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics', in: *Social Research: an international quarterly of political and social science*, vol 52 (1985), 4, 817.

61 M. van der Linden, 'The Rise and Fall of Revolutionary Syndicalism' en 'Second Thoughts on Revolutionary Syndicalism', in: *Transnational Labour History. Explorations* (Aldershot [etc.] 2003), 64-65, 78-79.

optreden van de vakcentrale. In deze studie wordt ruim aandacht besteed aan de vraag hoe de ideologische uitgangspunten van het NAS in de loop der tijd veranderingen ondergingen en welke invloed die uitoefenden. Het uitdragen van de ideologie door het NAS-kader op bijeenkomsten en via periodieken of brochures was voor de aanhang van het NAS een vorm van scholing in onafhankelijke vakbondsbeginzelen en in het denken over de maatschappij. De ideologie vormde een bindende en mobiliserende factor, maar hoe interne ideologische verschillen tussen de aangesloten organisaties of tussen de bestuurders een rol speelden, is eveneens van belang. Een vraag daarbij is of de ideologische conflicten in en rond het NAS de instrumentele vakbondspraktijk beïnvloedden, dan wel min of meer ongemoeid lieten.

Hoe het onafhankelijke vakbondskarakter zich tot de politiek verhiel, was internationaal verschillend. Darlington geeft aan dat de syndicalistische vakbeweging voortdurend worstelt met politieke of ideologische bemoeienis van allerlei linkse partijen of groeperingen, die de bonden als vehikel voor hun doeleinden wilden gebruiken.⁶² Deze problematiek komt aan de orde, evenals de verschillende vormen van richtingenstrijd binnen de vakbeweging, die ook een internationale dimensie kende.

Na de eeuwwisseling oriënteerde het NAS zich op de zich ontwikkelende internationale syndicalistische vakbondsideologie. Het syndicalisme was een militante minderheidsstroming binnen de internationale vakbeweging, die zich manifesteerde in uiteenlopende varianten als revolutionair-syndicalisme, reformistisch-syndicalisme, anarchosyndicalisme en industrieel-syndicalisme in Zuid-Europese en Zuid-Amerikaanse landen, de Verenigde Staten en Australië. Al deze varianten speelden in en rond het NAS een rol. De Franse CGT was de meest bekende syndicalistische vakbeweging en vormde een internationale inspiratiebron voor tal van vakorganisaties, waaronder het NAS. Groot-Britannië en Duitsland kenden eveneens syndicalistische vakbonden waarmee het NAS verwant was. Volgens het syndicalisme moest de economische klassenstrijd op korte termijn via directe actie materiële verbeteringen afdwingen om op lange termijn via een algemene werkstaking tot een revolutionaire omwenteling van het kapitalisme te komen. De onafhankelijke vakbeweging was van doorslaggevende betekenis voor de omverwerping van het kapitalisme en de daaraan gelieerde staat. Na de omwenteling zou een samenleving tot stand komen, waarin de kapitalistische productiewijze vervangen werd door een

62 Van der Linden, 'The Rise and Fall', 50-51; Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism*, 25.

stelsel waarin de tot arbeidersassociaties omgevormde vakverenigingen de productie reguleerden en de beslissingsmacht erover uitoefenden. De combinatie van het streven op korte en lange termijn werd de 'duale taak' van de vakbeweging genoemd. De vakstrijd moest van onderop vorm krijgen en was gebaseerd op solidariteitsbeginselen, omdat de arbeiders als klasse dezelfde belangen hadden en zich als eenheid in een federatief georganiseerde vakbeweging aaneen moesten sluiten. Van een zuiver op syndicalistische principes gebaseerde vakbeweging was in de praktijk nergens sprake.⁶³ Op welke wijze en wanneer het syndicalisme voor het NAS betekenis kreeg, moet blijken uit de vakbondsbeginselen en de concrete praktijk die in deze studie worden besproken.

Naast het syndicalisme zal aandacht worden besteed aan de ideologische richtingenstrijd in de jaren twintig over de communistische en reformistisch-syndicalistische beginselen, die tot uitdrukking kwam in het onderlinge debat over de internationale aansluiting. In die periode richtte het NAS-bestuur zich op de internationale linkse politiek. Het NAS zat een korte tijd in communistisch vaarwater. In deze studie komt de moeilijkheid naar voren, dat de Komintern als internationaal samenwerkingsverband van communistische partijen onder leiding van de partij in de Sovjet-Unie de vakbeweging ondergeschikt wilde maken aan de partij, waar tegenover syndicalisten de autonomie van de vakbeweging verdedigden. In de tweede helft van de jaren twintig koos het NAS-kader voor een ideologische ommezwaaai en richtte het zich op de Duitse linkse vakbeweging, die oppositie voerde tegen de communistische vakbeweging.⁶⁴ Daar paste de stap van

63 Zie: Berry and Bantman (eds.), *New Perspectives*; S. Hirsch and L. van der Walt, *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870–1940: the praxis of national liberation, internationalism, and social revolution* (Leiden 2010); L. van der Walt and M. Schmidt, *Black Flame: the revolutionary class politics of anarchism and syndicalism* (Edinburgh [etc.] 2009); Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism*; K.H. Tucker Jr., *French revolutionary syndicalism and the public sphere* (Cambridge 1996); B. Vandervort, *Victor Griffuelhes and French Syndicalism 1895-1922* (Baton Rouge [etc.] 1996); Van der Linden and Thorpe, *Revolutionary Syndicalism*; Jennings, *Syndicalism in France*; W. Thorpe, "The Workers Themselves": *Revolutionary Syndicalism and International Labour 1913-1923* (Dordrecht [etc.] 1989); Mitchell, *The Practical Revolutionaries*; P. Schöttler, 'Syndikalismus in der europäischen Arbeiterbewegung. Forschungen in Frankreich, England und Deutschland' in: *Historische Zeitschrift. Sonderheft 15. Arbeiter und Arbeiterbewegung im Vergleich*. Herausgegeben von K. Tenfelde (München 1985).

64 Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism*; het NAS komt hier niet in voor, wel in: Tosstorff, *Profintern*. Voor de linkscommunistische oppositie in Duitsland, waarmee Sneevliet contact onderhield zie: S. Bahne, 'Zwischen "Luxemburgismus" und "Stalinismus": Die "ultralinke" Opposition in der KPD', in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 9. Jahrg., 4 H. (Oct. 1961), 359-383; 'Waarom schrijf je nooit meer?' *Briefwisseling Henriette Roland Holst-Henk Sneevliet. Bezorgd door Nico Markus. Met een inleiding van Fritjof Tichelman* (Amsterdam 1995).

Sneevliet bij om in 1929 de Revolutionair Socialistische Partij (RSP) – in 1935 werd de naam gewijzigd in Revolutionair-Socialistische Arbeiders Partij (RSAP) – op te richten. In deze studie wordt in dit verband aandacht besteed aan de vraag of vervlechting van de vakstrijd en politieke actie optrad, dan wel dat deze verstrengeling zich niet voordeed om de onafhankelijke opstelling te behouden.

Persoonlijke invloeden

McCarthy en Zald benadrukken het belang van goede bestuurders, om eenheid binnen de organisatie te smeden en te bewaken.⁶⁵ Deze studie besteedt daarom aandacht aan de invloeden van sleutelfiguren op de ontwikkeling van het NAS. In hoeverre hingen veranderingen van het NAS in de tijd samen met verschuivingen in de leiding? Waarin onderscheidden de leiders zich van hun voorgangers en van hun opvolgers of is er sprake van continuïteit, zijn vragen die spelen. H. te Velde wijst in zijn analyse van leiderschapsstijlen in de Nederlandse politiek op het verband tussen het type leider en de tijdsperiode waarin deze optreedt.⁶⁶ Wisseling van de wacht in het NAS-bestuur kan een bevestiging zijn van een koersverandering die al was ingezet, waarbij een bepaald type leider werd gekozen die er goed bij paste. Maar ook kon de bestuurswisseling het begin zijn van veranderingen, die met de nieuwe bestuurder vorm moesten krijgen. De vraag is of er in de ontwikkeling van het NAS momenten zijn aan te wijzen waarop de intrede van nieuwe bestuurders samenviel met veranderingen. Hoe onderscheidde de instrumentele resultaatgerichte leidinggevende stijl zich van een expressieve stijl? Behalve de persoonlijke invloeden van bestuurders, speelden ook 'adviseurs' als bijvoorbeeld Cornelissen of propagandisten van buitenaf een rol. Naast de interpersoonlijke en politieke netwerken, waren informele contacten en de onderlinge conflicten van belang.⁶⁷ Op welke wijze biografische kennis en inzicht in de interpersoonlijke, politieke en internationale netwerken kunnen bijdragen aan de verheldering van de richting die het NAS in de verschillende tijdsperiodes opging, zal in deze studie moeten blijken.

65 McCarthy and Zald, 'Resource Mobilization and Social Movements'; McAdam, McCarthy and Zald (eds.), *Comparative perspectives on social movements*.

66 H. te Velde, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl* (Amsterdam 2002), 7-15.

67 Diani wijst op het belang van informele netwerken van individuen, groepen en organisaties die deel uitmaken van een sociale beweging, zie: M. Diani, 'The concept of social movement', in: V. Ruggiero and N. Montagna (eds.), *Social Movements. A reader* (London [etc.] 2008).

Opbouw van deze studie

De historische ontwikkeling vanaf de opkomst tot de neergang van het NAS wordt zoveel mogelijk op chronologische wijze in een aantal fasen weergegeven, waarin duidelijk moet worden hoe de geschiedenis van het NAS zich voltrok op het terrein van de organisatieontwikkeling, collectieve acties, ideologische oriëntatie en de persoonlijke invloeden. Het begin of einde van een periode wordt bepaald door belangrijke veranderingen bij het NAS. Mocht er bij één of meerdere van de hiervoor genoemde facetten zich een opvallende discontinuïteit voordoen, dan belandde het NAS in een nieuwe periode. Bijvoorbeeld wanneer er nadrukkelijk sprake was van een accentverschuiving in de leiding of bijvoorbeeld in de internationale ideologische oriëntatie van het NAS, werd een nieuwe periode ingeluid. Zo zijn er negen periodes te onderscheiden tussen 1860 en 1940. Hierbij zullen de parallellen en interacties met buitenlandse vakcentrales en politieke bewegingen naar voren komen en worden de ontwikkelingen geanalyseerd met behulp van het onderscheid tussen het instrumenteel en expressief handelen. Een epiloog en het slothoofdstuk sluiten deze studie af.

Opkomst van de onafhankelijke vakbeweging en wording van het NAS

De opkomst van de onafhankelijke vakbeweging en de beginfase van het NAS tot direct na de eeuwwisseling zijn beschreven in de eerste twee hoofdstukken. *Hoofdstuk 1* (1860-1893) geeft weer dat zowel liberale intellectuelen en ondernemers, als geschoolde werklieden grote belangstelling hadden voor de Britse industriële ontwikkeling en de rol van de vakbeweging. De vakbonden van deze werklieden streefden vanaf eind jaren tachtig naar Britse voorbeeld een landelijk neutraal samenwerkingsverband na. *Hoofdstuk 2* (1893-1901) laat zien dat de neutraliteit direct onder druk staat vanwege de socialistische bemoeienis met de oprichting van het NAS in 1893. Van grote invloed was dat de opbouw van het NAS plaatsvond in een periode waarin het stakingsmiddel bij de vakbeweging steeds meer terrein won. Dit bracht de vraag in discussie hoe de acties te steunen. Grote bonden en kleine vakverenigingen stonden hierin tegenover elkaar en na acht jaar beleefde het NAS zijn eerste reorganisatiecongres (1901).

Richtingenstrijd en syndicalistische grondslag

Na de eeuwwisseling nam het NAS deel aan de internationale richtingenstrijd in de vakbeweging, waarbij het zich profileerde als geestverwant van de Franse CGT. Deze strijd, die eindigde in een definitieve scheiding tussen de onafhankelijke en moderne vakbeweging, wordt besproken in *Hoofdstuk 3* (1901-1907). Eind 1907 werd Harm Kolthek Jr. secretaris, wiens visie aansloot bij het Franse syndicalisme. Het NAS kreeg daarop een syndicalistische Beginselverklaring, zoals in *Hoofdstuk 4* (1907-1913) is weergegeven. Met de oprichting van de LFvB in 1909 kwam een einde aan de organisatorische versnippering in de bouw. De federatie raakte onmiddellijk bij verscheidene arbeidsconflicten betrokken. Daarnaast deed de internationale zeeliedenstaking van 1911, die uitmondde in de gewelddadige 'Bloednacht van Kattenburg', veel stof opwaaien.

Naar het reformistisch-syndicalisme

In *Hoofdstuk 5* (1913-1919) komt naar voren dat een poging tot oprichting van een Syndicalistische Internationale strandde in Londen in 1913 en dat een jaar later Lansink Sr. als secretaris van het NAS aantrad. Het nieuwe bestuur wilde het NAS laten opgaan in een vrij-socialistische beweging van anarchisme, antimilitarisme en godsdienstbestrijding. Maar dit riep weerstand op bij de federaties die zich wilden beperken tot de economische belangenbehartiging. Lansink Sr. werd daarom al snel door B. Lansink Jr. opgevolgd, die de vakbondstaken weer centraal stelde. In 1917 maakte het Werkloosheidsbesluit overheidssubsidie voor werklozenkassen mogelijk, waarop verscheidene federaties deze kassen oprichtten. Evenals de CGT, stelde het NAS in 1918 een hervormingsprogramma op en wilde het participeren in overlegorganen, maar met de opkomst van het communisme veranderde het speelveld. *Hoofdstuk 6* (1919-1923) beschrijft de groeiende internationale controverse tussen communisten en reformistisch-syndicalisten, die het NAS deed scheuren.

Oriëntatie op het communisme

Onenigheid rond de aansluiting bij de communistische Rode Vakbondsinternationale (RVI) staat centraal in *Hoofdstuk 7* (1923-1927). De debatten erover raakten niet alleen het NAS, maar werden ook binnen de CPH uitgevochten. Het NAS keerde zich tegen het communistische eenheidsstreven, waarbij de NAS-federaties zich moesten opheffen ten gunste van het NVV.

Daarom riep Bouwman in 1923 de hulp van Sneevliet in, die met succes Moskou overhaalde om het NAS zijn zelfstandigheid te laten behouden. Hij werd in 1924 voorzitter-propagandist. Hij wilde het NAS onderdeel van de internationale communistische beweging laten worden, zonder de zelfstandigheid van de vakcentrale prijs te geven. Maar veel NAS-leden wilden geen nauwe band met de partij. In juli 1925 besloot het NAS om tot de RVI toe te treden, maar de relatie tussen het NAS en de CPH bleef uiterst stroef. In juni 1927 werd verklaard dat de RVI op een breuk aanstuurde, waarna het NAS zich weer van de RVI afscheidde.

Revolutionaire politiek en neergang

Nadat de communisten de rug was toegekeerd werd in 1929 de Revolutionair Socialistische Partij (RSP) met Sneevliet als voorzitter opgericht. De federaties bleven overigens beducht voor een nauwe relatie met de politiek. Deze richtten zich vooral op de materiële belangenbehartiging, mede gezien de Wet op de Collectieve Arbeidsovereenkomst (1927). Zij werden geconfronteerd met de communistische oppositie. Zo had in 1931 het NAS bij de grote Twentse textielstaking te kampen met de communistische Roode Vakbonds Oppositie (RVO), zoals *Hoofdstuk 8* (1927-1933) weergeeft. *Hoofdstuk 9* (1933-1940) begint met de steun van het NAS aan de muiterij op het oorlogsschip De Zeven Provinciën in 1933. Sneevliet kwam erdoor in de gevangenis en de gemeentewerklieden werd het verboden nog van het NAS lid te zijn. Dit verlies luidde de neergang van het NAS in. Het richtte zich nog op de vorming van een eenheidsfront tegen de crisismaatregelen en het opkomende fascisme en internationaal was Sneevliet actief in het eenheidsstreven van revolutionair-socialistische groepen.

Maar het NAS kon geen vuist meer maken en met de opkomst van de spontane stakingen, geleid door stakingscomités, zag Sneevliet een alternatief. Zijn comitésgedachte leidde tot verwijdering tussen hem en het NAS. De oorlog maakte een definitief einde aan het NAS.

Epiloog en slot

De epiloog bespreekt kort op welke wijze het gedachtegoed van het NAS in en na de Tweede Wereldoorlog tot in de jaren zestig sporen naliet. Ook wordt in *Hoofdstuk 10* ingegaan op de inzet van een aantal voormalige NAS-bestuurders om de eenheidsvakbeweging direct na afloop van de oorlog van de grond te tillen. Het *slothoofdstuk* trekt conclusies over de identiteit van het NAS en over de invloed van het instrumenteel en expressief

handelingsrepertoire in de verschillende periodes op de organisatievorm, denkbeelden, collectieve acties en invloedrijke personen.

1 De opkomst van de onafhankelijke vakbeweging 1860-1893

Inleiding

De voorgeschiedenis van het NAS laat zien op welke wijze het streven naar een onafhankelijke vakbeweging zich vanaf enkele decennia voor de oprichting van het arbeidssecretariaat ontwikkelde. Al lange tijd waren er tal van arbeidersverenigingen die zich wapenden tegen risico's van de arbeid als ziekte en werkloosheid. Hieruit of ernaast ontstonden vakverenigingen van geschoolde werklieden die streefden naar verbetering van de levensomstandigheden. In hoeverre die belangenbehartiging van de vroege vakverenigingen was geïnspireerd door de Britse vakbeweging en hoe de socialistische beweging het neutrale karakter ervan bedreigde, blijkt uit dit hoofdstuk. Steun voor de oprichting van vakverenigingen kwam al in de jaren zestig vanuit sociaalliberale intellectuele en industriële kringen, die zich eveneens op de industriële ontwikkeling en de rol van de vakbonden in Groot-Brittannië oriënteerden. Zij verwachtten dat door de deelname van vakbonden aan het overleg over arbeidsvoorwaarden stabiele gereguleerde arbeidsverhoudingen tot stand kwamen. De parallellen tussen het streven van deze kringen en dat van de initiatiefnemers van de vakverenigingen waren van groot belang. Er kwamen contacten tot stand en het gelukte de sociaalliberale in 1872 om de wettelijke inperking van het verenigingsrecht van arbeiders ongedaan te maken. Vakverenigingen die zich vervolgens losmaakten van de politiek georiënteerde landelijke organisaties als het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond (ANWV) en de Sociaal-Democratische Bond (SDB), ontwikkelden zich in de jaren tachtig tot initiatiefnemers van het NAS. Ofschoon de meeste vakbonden afstand tot het socialisme wilden houden, poogde de SDB, die zich beriep op een besluit van de Tweede Internationale, een stempel op de oprichting van het NAS te drukken.

1.1 Het ontstaan van arbeidersverenigingen

De vroege Nederlandse vakbeweging was vooral een beweging van (klein) stedelijke geschoolde arbeiders, die vanuit een beperkt aantal beroepen de eerste verenigingen stichtten. Behalve het relatief late ontstaan van

deze organisaties onderscheidt deze ontwikkeling zich niet of nauwelijks van de Nederland omringende landen.¹ Amsterdam was overheersend, alhoewel er nog enkele kleinere centra bestonden. Op het platteland en onder ongeschoolde (land)arbeiders deed organisatie zich niet of nauwelijks voor. Over de Nederlandse arbeidersverenigingen was halverwege de negentiende eeuw weinig bekend. Economen en industriëlen bekeken de Britse vakbonden, die in Nederland vanaf de jaren zestig als voorbeeld gingen dienen met enig wantrouwen, maar zagen dat goed georganiseerde bonden konden bijdragen aan de regulering van de economie.

1.1.1 Samenspannende verenigingen

In 1860 ontsloeg de directie van het Amsterdamse Entrepot-Dok enkele arbeiders wegens drankmisbruik. Het blad *De Economist* schreef:

“Ja, dat alles gebeurt, en gebeurt elk oogenblik, zoo wij onze oogen slechts willen openen en niet alleen met MAX HAVELAAR in Java's binnenland kijken en met UNCLE TOM in Amerika's plantaadjes, doch ook eens in Nederland, [...] in onze fabrieken? Och, kennen wij onze werklieden wel, de spieren en zenuwen van ons volk, de arbeidskracht onzer natie; kennen wij den werkmans aard, zijne verleiding, zijne zwakheden, zijne goede hoedanigheden wel genoeg? 't Is zijn hand die ons voedt, en wij dingen op zijn loon! En, ja wij hebben gelijk, waarom aan Piet een gulden gegeven voor iets dat Jan ons voor zeventien stuivers bezorgt? Maar als wij dan zoo goed de les der arbeidswetten in ons voordeel betrachten, o denken wij dan ook eens aan de overige vereischten van productieven arbeid; [...] een welvoorzien disch, een vrolijke haard zijn de beste afschaffers!”²

De auteur suggereerde dat de lezer wel goed op de hoogte was via Multatuli en Harriet Beecher-Stowe van de ellende van de Javanen en de zwarte slaven

1 Vlg. M. Chase, *Early Trade Unionism. Fraternity, skill and the politics of labour* (Aldershot/Vermont 2000); F. Lenger, 'Beyond exceptionalism: Notes on the artisanal phase of the labour movement in France, England, Germany and the United States', in: *International Review of Social History* (1991) 1-13.

2 'Het ware belang der arbeiders', *Economist*, 9 (1860), 412-413. Het blad haalde ook Charles Dickens als bron aan. Diens roman *Hard Times* (1854) gaf een negatief beeld van de trade unions. Zie ook G. Harmsen, 'De vroegste geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging (1875-1905)', in: M. Campfens ea. (red.) *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam, 1985), 14-38. Zie M. Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2006).

in de Verenigde Staten, maar minder van de omstandigheden waaronder de Nederlandse arbeiders zuchtten. Bovendien waren zij nog onderworpen aan de “arbeidswetten”, waarmee bedoeld werd dat hun loon onderworpen was aan de vraag naar en het aanbod van arbeid. De uitkomst van dit alles was weinig florissant: drankmisbruik en armoede.

Na 1860 deed zich een versnelde integratie van de Nederlandse economie in de internationale economie voor. Nederland zette een groeispurt in, die vooral te danken was aan de internationale vrijhandel en aan het economisch liberalisme. De ontwikkeling tot een moderne economie was ingezet. Met deze transformatie ontstond belangstelling voor de ‘sociale quaestie’, de ongelijkheid binnen de samenleving. De verhouding tussen arbeider en patroon veranderde. Het principe van de vrije markt deed op de arbeidsmarkt zijn intrede. Arbeiders kregen niet meer betaald naar wat ze nodig hadden voor een aanvaardbaar bestaan, maar naar de prestatie die ze leverden.³

In Groot-Brittannië had dit alles zich eerder voorgedaan en dat leidde tot het ontstaan van trade unions, vakbonden, die de collectieve belangen van de arbeiders verdedigden. In Nederland volgden de economen, industriëlen en vooruitstrevende kringen de ontwikkeling van de trade unions met belangstelling en er was discussie over de effecten van vakstrijd, loonstijging en arbeidstijdvermindering en de mogelijkheid van wetgeving om deze ontwikkelingen te reguleren.⁴ Deze belangstelling sloot aan bij het internationale discours over arbeidersprotectie en de noodzaak van sociale hervormingen. Het optimisme van de klassieke economie met zijn “laissez faire” begon namelijk danig te tanen. Staatsonthouding als panacee voor ieder maatschappelijk probleem boette aan kracht in en voorzichtig kwam de zogeheten nachtwakerstaat ter discussie.⁵

3 T.J. Boschloo, *De productiemaatschappij* (Hilversum 1989); J.L. van Zanden, A. van Riel, *Nederland 1780-1914 Staat, instituties en economische ontwikkeling* (Amsterdam 2000); P. Pilbeam, *French Socialists Before Marx. Workers, Women and the Social Question in France* (Teddington 2000).

4 Zie voor de vroege geschiedenis van de Britse vakbeweging: W. Hamish Fraser, *Trade Unions and Society. The Struggle for Acceptance 1850-1880* (London 1974); E. Biagini and A.J. Reid (ed.) *Currents of radicalism. Popular radicalism, Organised Labour and Party Politics in Britain, 1850-1914* (Cambridge 1991); M. Curthoys, *Governments, Labour, and the Law in Mid-Victorian Britain. The Trade Union Legislation of the 1870s* (Oxford 2004).

5 I.F. Ayusawa, *International labor legislation* (reprint 2008); Boschloo, *De productiemaatschappij*, 96-235; C. Leonards, N. Randerad, ‘Transnational Experts in Social reform, 1840-1880’, in: *International Review of Social History* 55 (2010), 215-239; M. van der Linden, *Transnational Labour History* (Aldershot 1988).

Nederlanders reisden naar Engeland om daar de arbeidsverhoudingen te bestuderen. De technoloog A. Huet uit Delft wilde een machinefabriek beginnen en maakte daarom in 1860-1861 een studiereis die hem in Manchester bracht. Daar werkte hij in een fabriek, waar hij in aanraking kwam met de arbeiders. Terug in Nederland gaf hij een lezing voor het vijfde Nederlandsche Nijverheidscongres onder de titel “De toestand der werklieden en middelen tot verbetering”. Hij vond de toestand van Britse werklieden beter, omdat sommige vooruitstrevende fabrikanten maatregelen hadden getroffen, om de arbeiders daar te scholen. Huet doelde op instellingen als “workmen’s clubs” en “mechanic institutes”, die de arbeiders opleiding en ontwikkeling boden. Hij onderscheidde dit soort initiatieven scherp van de “Trades-Unions”, die voornamelijk met werkstakingen in verband stonden.⁶ Hij wilde in Nederland stakingen voorkomen door invoering van het participatiestelsel, een stelsel van winstdeling, dat hij in Engeland had leren kennen. Dat middel moest de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid voorkomen doordat de arbeiders op die manier deelnemer werden in de onderneming. Verder kon de positie van de werklieden verbeteren door het opzetten van verbruikscoöperaties, zoals die van de wevers van Rochdale. In Nederland bestond belangstelling voor de Britse ‘factory movement’, een samenwerkingsverband van ondernemers en arbeiders, die het laissez faire afwees en zich inzette voor verkorting van de arbeidsdag en wetgeving om de arbeidsomstandigheden te verbeteren. Onder hun politieke druk kwam er overheidstoezicht voor de fabrieken, waardoor de arbeidsomstandigheden verbeterden en de kinder- en vrouwenarbeid werden teruggedrongen via een wettelijke maximale arbeidsduur. De 10-urendag was in Engeland onder invloed van de factory movement in 1847 bij wet aangenomen, het begin van een uitbreidend systeem van arbeidswetgeving. In Nederland was de hoop dat fabrikanten vrijwillig de arbeidsduur beperkten.⁷ Want uit goed begrepen eigenbelang moesten die toch inzien dat de lange arbeidstijden

6 A. Huet, *Wat kunnen wij voor onze werklieden doen?* (Amsterdam 1869). Adrien Huet (1836-1899) verloor zijn vader en moest werken voordat hij zijn opleiding tot ingenieur begon.

7 A. Huet, *Coöperatie tusschen patroon en werkman* (Delft 1871); ‘Iets over het arbeiden van kinderen in de fabrieken,’ *De Economist*, 8, (1859), 152-156; ‘Brief van een fabrieksarbeider,’ *De Economist* 11 (1863), 239-244. De Factory Movement streed voor verkorting van de arbeidsduur; M. Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid. Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg In Nederland* (Amsterdam 2004) 103-105. Zie voor Frankrijk: Pilbeam, *French Socialists Before Marx*. Zie ook Boschloo, *De productiemaatschappij*, 213-224, W.C. Ludlow, *The Politics of Government Growth. Early Victorian Attitudes toward State Intervention 1833-1848* (Newton Abbott 1971), 137-149, M. Curthoys, *Governments, Labour, and the Law in Mid-Victorian Britain. The Trade Union Legislation of the 1870s*.

de gezondheid van hun arbeiders aantastten waardoor de productie gevaar liep. Een vakvereniging kon op minder begrip rekenen:

“Welke bepaaldelijk tegen de meesters is gerigt, hoewel zij in werkelijkheid den arbeider nog meer schaden: eene soort van vereeniging die, ten onzent slechts zeldzaam voorkomende, daarentegen in Engeland meermalen een dreigend aanzien bekam, en een merkwaardigen trek uitmaakt van den industriëele wereld in dat rijk. Wij bedoelen de zamenspanningen, zoo geheime als alle andere, met het doel om de ondernemers, die door weigering van werk, tot het geven van hoogere loonen of vorderen van minder arbeids-uren te noodzaken.”⁸

Het begrip ‘samenspanning’ kwam voor in de Code Pénal (1810) die uit de Franse tijd stamde en die het de arbeiders moeilijk maakte zich te organiseren. Liberale economen zetten zich in de jaren zestig in om deze wettelijke inperking om zich te kunnen organiseren, te bestrijden. Bij de invoering van de Staatsregeling van 1798 waren alle ‘Gilden, Corporatiën of Broederschappen van Neeringen, Ambagten of Fabrieken’ vervallen. Ter bescherming van het individu was iedere vorm van vereniging van belanghebbenden verboden. De arbeider kende dezelfde rechten als zijn patroon: de individuele arbeider was volgens de wet de gelijke partij van de individuele werkgever en kon in volle vrijheid een arbeidsovereenkomst sluiten. Inmenging van een derde partij – bijvoorbeeld een vakvereniging - duldde de wet niet. Het duurde nog zo’n twintig jaar voordat deze maatregelen van het toneel verdwenen. De Code Pénal legde vast dat de arbeider, individueel en zonder coalitie tegenover de werkgever stond. Door het tenietgaan van iedere vorm van onderlinge bescherming waren de arbeiders aan de vrijheid van de markt overgeleverd, zo luidde veelal de kritiek op het economisch liberalisme.⁹

1.1.2 Vrijheid van vereniging voor arbeiders

Weliswaar zagen de meeste liberale economen weinig in vakbonden, toch spanden zij zich wel in om iedere beperkende wetgeving in het nadeel

8 ‘Werklieden en meesters. Zamenspannen tot loonsverhooging’, *De Economist*, 11(1862), 299.

9 *Bijdragen tot de Statistiek van Nederland Statistiek der Arbeidersverenigingen*. (Amsterdam 1894), VII-VII; S. van Houten, *Vijfentwintig jaar in de kamer (1869-1894) Eerste Periode* (Haarlem 1903), 62; J. van Genabeek, *Met vereende kracht risico's verzacht De plaats van onderlinge hulp binnen de negentiende-eeuwse particuliere regelingen van sociale zekerheid* (Amsterdam 1999); 65-71; Pilbeam, *French Socialists Before Marx*, 19-25.

van de arbeiders te doen opheffen. De Groningse liberaal en rechtsgeleerde B.D.H. Tellegen besprak in *De Gids* van 1865 het beroemde boek van George Holyoke, *Selfhelp by the People* (1857). Hij stak de loftrumpet over de verbruikscoöperatie van de wevers van Rochdale, maar zag dergelijke coöperaties niet binnen afzienbare tijd in Nederland verschijnen. Niet omdat de arbeiders daar niet toe in staat waren, maar vanwege de achterblijvende ontwikkeling van de economie en wetgeving. Tellegen doelde met het laatste op de belemmeringen van de Code Pénal, "Napoleon's dwaze wetgeving".¹⁰

Na 1848 gaf de Nederlandse Grondwet recht op vergadering en vereniging, maar het uit de Franse tijd stammende strafrecht, bepaald in de Code Pénal bleef van kracht. Oorspronkelijk was de wet bedoeld om na de afschaffing van de gilden de individuele vrijheid op economisch terrein te versterken. Iedere collectieve belangenbehartiging werd in strijd geacht met de vrije markteconomie.

Door die vrijheid in de wet te verankeren werden de belangen van de samenleving het beste gediend en daarom was iedere vorm van vereniging van belanghebbenden verboden. Volgens de artikelen 291, 292 en 294 hadden verenigingen met meer dan twintig leden goedkeuring van de overheid nodig. Daarnaast bleef door de beruchte artikelen 414-416 het Coalitieverbod nog van kracht. Deze drie artikelen stelden dat op elke coalitie van arbeiders om het werk neer te (doen) leggen – onderlinge samenspanning of vereniging – maximaal drie maanden gevangenisstraf stond. Aanstichters konden een gevangenisstraf van twee tot vijf jaar krijgen. Werkgevers waren strafbaar indien zij tegen recht en billijkheid een loonsverlaging wilden doorvoeren. Deze artikelen zorgden er voor dat organisaties van arbeiders zich statutair slechts met onderlinge fondsvorming en culturele doelen konden bezig houden, wilden ze voor goedkeuring in aanmerking komen.

De erkenning van het recht van arbeiders om zich te verenigen kwam er pas bij de Wet van 22 april 1855 tot regeling en beperking der uitoefening van het recht van vereniging en vergadering. Deze wet schafte de artikelen 291, 292 en 294 van de Code Pénal af en maakte het mogelijk voor arbeidersverenigingen rechtspersoonlijkheid aan te vragen, tenzij de statuten in strijd waren met de wet of de openbare orde. Een vereniging die zich vakstrijd ten doel stelde, kon aan de hand van de samenspanning artikelen in strijd met de openbare orde worden verklaard en was daarmee strafbaar, aangezien de artikelen 414-416 nog golden.¹¹ Dat de eerste

10 B.D.H. Tellegen, 'De Engelsche arbeiders-vereenigingen', in *De Gids* (juni 1865), 438.

11 A.H. Huussen Jr., 'Coalitieverbod en stakingsvrijheid. Sociaal-rechtshistorische aspecten van de wet van 12 april 1872 (Stb. 24)', in: *Economisch en Sociaalhistorisch Jaarboek* (Den Haag

arbeidersverenigingen zich richtten op onderlinge bijstand had, naast de tradities van de gilden, ook te maken met deze wetgeving. De wetgeving sloot naadloos aan bij de heersende opvattingen aangaande wetmatigheden van de economie, waarin arbeid gelijk aan alle andere koop- en handelswaar was en dus aan een marktprijs onderhevig was. De arbeider diende vrij te zijn te bepalen wanneer en tegen welke prijs en tegen welke arbeidsduur hij zijn arbeid wenste te verkopen. Iedere inbreuk op die individuele vrijheid was een staathuishoudkundige fout. Dit vond zijn theoretische grondslag in de loonfondstheorie. Die stelde dat het gemiddelde loon gelijk is aan het loonfonds, gedeeld door het aantal arbeiders. De Duitse socialist F. Lassalle sprak van “de vreselijke ijzeren loonwet”, die maakte dat het loon door vraag en aanbod wordt bepaald en dat in het kapitalisme de hoogte van het loon altijd schommelt rond het niveau dat nodig is voor het levensonderhoud van de arbeiders. De theorie stelde verder dat alleen kapitaalvergroting kon leiden tot meer werkgelegenheid. Iedere loonsverhoging leidde tot vermindering van kapitaal en dus tot minder werk. Aan de hand van de loonfondstheorie zagen zowel liberalen als socialisten lange tijd geen heil in vakbonden die streefden naar loonsverhoging. Vakbonden die hogere lonen eisten en dat met stakingen wilden afdwingen, kozen volgens die economische wetmatigheden immers voor een onmogelijkheid. Waren er al hogere lonen door staking behaald, dan ging dat ten koste van de lonen van anderen, omdat de totale loonsom constant bleef en verdeeld moest worden over alle werklieden. Deze theoretische onmogelijkheid tot verbeteringen binnen het kapitalisme had invloed op het denken over hoe arbeiders zich dienden te organiseren en voor welke doelen.¹² Wilde de welvaart van de werklieden toenemen dan was het een betere keuze spaarzaam te zijn. Lassalle zag daarbij niets in verbruikscoöperaties die de lonen alleen maar drukten, maar beval de productieve associatie aan als middel voor de arbeiders om zich materieel te verbeteren.

In Nederland stonden de economen op het standpunt dat vakbonden geen oplossing konden bieden van het armoedeprobleem. Omdat loonsverhoging

1982), 96-113; J.G. Gratama Wzn., *Het Recht van Vereeniging en Vergadering* (Groningen 1890) en J.A.O. Eskes, *Repressie van politieke bewegingen in Nederland. Een juridisch-historische studie over het Nederlandse publiekrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1798-1988* (Zwolle 1988).

12 R.V. Clements, ‘British Trade unions and Popular Political Economy 1850-1875’, in: *The Economic Review* 12, 1 (1961), 93-104; E.G. West and R.W. Hafer, ‘J.S. Mill, Unions, and the Wage Fund recantation: an reinterpretation’, in: *The Quarterly Journal of Economics*, 92 4 (1978), 603-619; E. Biagini, ‘British trade unions and popular political economy 1860-1880’, in: *The Historical Journal* 30, 4 (1987), 811-840, *De Economist*, 11 (1861), 299-322.

niet mogelijk was, zocht men de oplossing in het goedkoper verkrijgen van levensbehoeften. In tegenstelling tot Lasalle werd de winkelvereniging, de verbruikscoöperatie, van harte aanbevolen. Maar tot het uitbaten van een productieve associatie achtte men de Nederlandse arbeiders nog niet in staat. Volksopvoeding was nodig, in de vorm zoals die in Engeland voorkwam: industriescholen, bibliotheken en lezingen. De vooraanstaande econoom N.G. Pierson kwam met het idee dat kartelvorming van arbeid een oplossing kon bieden, namelijk door zich gezamenlijk te verhuren om sterker te staan tegenover de werkgever.¹³ Deze oplossing kwam al dicht in de buurt van een vakbond naar Brits voorbeeld. Maar de Britse vakbeweging werd in het algemeen in Nederland afgedaan als een coalitie om hoger loon af te dwingen of loonsverlaging tegen te houden. Deze “arbeiderstyrannie” zorgde er niet alleen voor dat de economie instortte en daardoor de arbeiders aan de honger waren overgeleverd, maar leidde ook tot arbeidsonrust. Verwierpen de werkgevers de eisen van arbeiders, dan dreigde een “strike”, terwijl de eersten konden reageren met een lock-out, waarbij de arbeiders meestal het onderspit delfden.

“Arbeiders, die nauwelijks genoeg verdienen om met moeite te voorzien in hun dagelijksch onderhoud, kunnen zich onmogelijk aan een *strike* wagen; en waagden zij zich ook daaraan, zij zouden spoedig gedwongen zijn hun werk weder te hervatten. Slechts zij, die uit hun loon een klein kapitaal hebben bespaard, zijn bij machte zich op dergelijke wijze een hooger loon te verzekeren.”¹⁴

Dat in Engeland de trade unions als gematigd golden en zich steeds meer verantwoordelijk opstelden, ontging Pierson overigens niet. Maar in plaats van geld in een stakingskas te stoppen, kon dat beter gebruikt worden voor winkelverenigingen of op een spaarbank worden gezet, dan wel te gebruiken voor onderlinge hulpfondsen.

13 *De Economist*, 11 (1861), 299-322 en 12 (1863), 185-191; N.G. Pierson, ‘Arbeidersverenigingen’, overdruk uit *De Economist* (1866), 11. Pierson sloot aan bij de opvattingen van Britse economen die tegen een verbod van vakbonden waren en het bestaan van bonden nodig achten als tegenwicht tegen de werkgevers: D.P. O’Brien, *The Classical Economists Revisited*. (Princeton 2004), 341-342. Over de Franse productieve associaties en de Britse verbruikscoöperaties: *De Economist*, 10 (1861), 171-187 en 322-345.

14 Pierson, ‘Arbeidersverenigingen’, 10-11. Zie voor Pierson: J.G.S.J. van Maarseveen, *Nicolaas Gerard Pierson: handelsman, econoom en bankier: eerste periode 1839-1877* (Rotterdam 1981).

1.2 Vakverenigingen in Nederland

Het wegnemen van de wettelijke barrières voor arbeiders om verenigingen op te richten leidde tot systematisch onderzoek van statistici en economen naar het bestaan van zulke verenigingen. Daarbij was de Britse vakbeweging het voorbeeld dat zij kenden. Na nader onderzoek bleken er in Nederland vakverenigingen te bestaan en bleek de Eerste Internationale er over aanhang te beschikken.

1.2.1 Zijn er vakverenigingen in Nederland?

In april 1865 sprak de Utrechtse hoogleraar O. van Rees voor de Vereeniging voor de Statistiek in Nederland over Nederlandse arbeidersverenigingen. Hij definieerde die als verenigingen die in hoofdzaak werden bestuurd door leden uit de arbeidende stand.¹⁵ Van Rees onderscheidde verenigingen die naar meer loon streefden en verenigingen die van het loon meer genot wilden. Tot de eerste behoorden verenigingen die een fonds vormden dat “de leden in staat kan stellen gemeenschappelijk den arbeid neer te leggen, ten einde de ondernemers te dwingen hooger loon te geven; in Engeland de *trades unions*.” Volgens Van Rees kwamen deze “zamenspannende vereenigingen” in Nederland waarschijnlijk niet voor. Hij verkondigde dat de trade unions nuttig waren en dat ze “door alle met orde en regt bestaande middelen te trachten een hooger loon te bedingen” een belangrijke functie hadden. De trade union wilde de werkman tegen de patroon in bescherming nemen door het afdwingen van een minimumloon en een maximumarbeidstijd en ondersteuning voor leden die geen arbeid konden verrichten. De andere arbeidersverenigingen waren bijvoorbeeld productieve associaties, zoals die in Frankrijk bestonden. Verder waren er nog de onderlinge fondsen voor ziekte, ouderdom en begrafenis, naast consumptieve winkelverenigingen, spaarkassen, krediet- en gezelligheidsverenigingen. Ondanks de sympathie voor de Britse vakbeweging, waardeerde Van Rees het in Utrecht verschijnende maandblad voor typografen, *Laurens Coster*, maar matig. In zijn ogen stonden er dwaalbegrippen in, maar toch ook wel goede stukken over het

¹⁵ ‘Korte aantekeningen van het verhandelde in de vergadering der Vereeniging voor de Statistiek in Nederland’, *Bijblad van De Economist* (1865), 288, 291. Zie R. van der Bie, *De macht van de Statistiek. De Centrale Commissie voor de Statistiek, samenstelling en rekrutering 1892-1899* (Amsterdam 2009).

nut van verenigen. In dit blad uitten Nederlandse werklieden zich voor het eerst over hun arbeidsomstandigheden.¹⁶

Een jaar later wist de Vereniging voor de Statistiek meer over Nederlandse arbeidersverenigingen. Voorzitter J. de Bosch Kemper wees op de bijeenkomst van een aantal typografenverenigingen in Amsterdam, die “geregeld en ordelijk” was verlopen en waar over de belangen der typografen was gesproken en waar bleek dat “hoe weinig vele werkbazen nog de billijke aanspraken van werklieden erkennen, en hoe zij zich veelal als partij tegenover de werklieden beschouwen.”¹⁷ Op die bijeenkomst van 2 april 1866, waren twaalf typografenverenigingen bijeen om de eerste landelijke vakbond op te richten: de Algemeene Nederlandsche Typografen Bond (ANTypB). De statuten kwamen van de Belgische typografen en die golden daarna als voorbeeld voor veel Nederlandse vakverenigingen en vakbonden.¹⁸ Na de oprichting gaf de bond een brochure uit waarin stond dat looneisen niets konden uithalen, omdat de patroons door de concurrentie “van kleine, als ook en wel voornamelijk door eerlooze speculatiegeest van sommige groote confraters” onmogelijk hogere lonen konden betalen. De ANTypB ondersteunde werklozen, deed mee aan het propageren van de 10-urendag, als oplossing van de werkloosheid. De bond volgde hier de eisen van de Britse vakbeweging.¹⁹

Liberaal intellectuelen hadden hun opvattingen verscheidene malen aan het papier toevertrouwd en onderling bediscussieerd, maar ze zochten nu voor het eerste contact met voormannen van de vakverenigingen, waarvan ze vonden dat die verkeerde ideeën koesterden. De Haagse werkliedenvereniging ‘Eendragt maakt Magt’ kreeg om die reden kritiek:

“Spr. betwijfelt echter, of die vereeniging, juist omdat zij uitsluitend door werklieden wordt bestuurd, wel op een goeden weg is. Een hoofddoel schijnt te zijn de verbetering der loonen te verkrijgen. Dat is een gevaarlijk terrein, als werklieden dat onderling bespreken, zonder voorlichting.

16 ‘Korte aantekeningen van het verhandelde in de vergadering der Vereniging voor de Statistiek in Nederland’, *Bijblad van De Economist* (1865), 288-291; O. van Rees, *Arbeidersverenigingen* (Overdruk), 2, 18-19, 21.

17 *Bijblad van De Economist* (1866), 407, 417; J.J. Giele, ‘Ontstaan van de typografen-vakorganisatie’, in: *Mededelingenblad*, 42 (1972), 2-55. Zie voor De Bosch Kemper, *BWSA*.

18 F. van der Wal, *De oudste vakbond van ons land 1866-1916* (Nijmegen 1915) 25-34; Hudig, *De vakbeweging*, 8-11; B.H. Heldt, *Algemeen Nederlandsch Werklieden-verbond* (Leeuwarden 1896), VI.; Th. van Tijn, *Twintig jaren Amsterdam. De maatschappelijke ontwikkeling van de hoofdstad, van de jaar '50 der vorige eeuw tot 1876*. (Amsterdam 1965), 440-454; Giele, ‘Het ontstaan van de typografen-vakorganisatie’, 2-55.

19 K.F. Misset, *Wat wil de Nederlandsche Typhographenbond?* (Amsterdam 1867), 5.

Zoo legt men den grond tot de in Engeland juist voor werklieden zoo noodlottige strikes.”²⁰

Op 3 maart en 7 april 1866 belegden Pierson en S. Sarphati in het Amsterdamse Paleis voor Volksvlucht twee openbare bijeenkomsten, met als onderwerp: “op welke wijze behooren arbeidersverenigingen hier te lande tot stand gebracht en ingerigt te worden?”²¹ Aanwezig op de eerste vergadering waren naast hervormingsgezinde intellectuelen als M.J. de Witt Hamer, Pierson, De Bosch Kemper en anderen ook aanwezig de typograaf C. Regenboog, de timmerman J.H. Christiaanse, de koffiehuishouder E.H. Hartman, de houtzaagmolenaarsknecht Klaas Ris en de muzikant en publicist H.J. Berlin.²² De laatste vier waren niet alleen betrokken bij de arbeidersbeweging, maar tevens lid van de vrijdenkersvereniging De Dageraad. Berlin was goed op de hoogte van de ontwikkelingen binnen de Duitse en Belgische arbeidersbeweging. Pierson vond het niveau van de discussies met de werklieden hoog. De tweede vergadering stelde weinig voor. Ris schreef naderhand een open brief naar aanleiding van de eerste vergadering waarin hij een grote kloof tussen de heren en de aanwezige arbeiders constateerde. Het was een teleurstellende bijeenkomst volgens de werklieden omdat de patroons niet kwamen opdagen.²³

In het *Algemeen Handelsblad* verscheen een nabeschouwing waarin de schrijver het nodig achtte zich af te zetten tegen allerlei vooroordelen die tijdens de tweede vergadering waren geponereerd. Het verschijnsel dat arbeiders zich organiseerden leidde tot onrust: “Doch, zoo beweert men, de arbeiders-verenigingen hebben een geheel andere strekking: verzet tegen hunne bazen, zamenspanning met het doel om hooger loon te bedingen, is

²⁰ ‘Korte aantekeningen’, *Bijblad* (1866), 417.

²¹ *Algemeen Handelsblad*, 13-4-1866.

²² Van Rees, *De arbeidersverenigingen* (Overdruk); M.J. de Witt Hamer, *De arbeidersverenigingen* (Leiden 1866); Pierson, ‘*Arbeidersverenigingen*’; Van Tijn, *Twintig jaren Amsterdam*, 452; Giele, ‘Het ontstaan van de typografen-vakorganisatie’, 33-38; H. van der Kooy en J. de Leeuwe, *Sarphati. Een biografie* (Amsterdam/Antwerpen 2001), 143-145; D. Bos, *Waarachtige volksvrienden* (Amsterdam 2001), 82-83.

²³ Pierson, ‘*Arbeidersverenigingen*’, 1; G.J. Otten, *De ontwikkeling der verbruikscoöperaties in Nederland* (Amsterdam 1924), 22-25; Van Tijn, *Twintig jaren Amsterdam*, 448. Zie voor Regenboog: Giele, ‘Het ontstaan van de typografen-vakorganisatie’ en Bos, *Waarachtige volksvrienden; Nederlandsche Meubelmakersbond, Algemeen Verslag der jaarlijkschen Vergadering met afgevaardigden* (Amsterdam 1873), 11-12; K. Ris, *Een woord over voor en tegen arbeidersverenigingen. Open brief opgedragen aan de directie van het Paleis voor Volksvlucht en ter overweging aangeboden aan voor- en tegenstanders* (Amsterdam 1866). Zie over Ris, BWSA en E. Schaap, *Klaas Ris: Nestor van de Nederlandse arbeidersbeweging* (Zaanstad 2009).

het kwalijk verborgen oogmerk waartoe de werklieden zich aaneensluiten.”²⁴ Toch stagneerde de ontwikkeling van de Nederlandse arbeidersbeweging niet na deze bijeenkomsten.

1.2.2 Eerste vakverenigingen

Het is moeilijk aan te geven wanneer in Nederland gesproken kan worden van een arbeidersbeweging. In 1877 schreef redacteur B.H. Heldt in *De Werkmansbode*:

“Zij is 12 jaar oud, dag en uur zelfs het jaar harer geboorte is niet met zekerheid optegeven: haar ouders die haar het eerste levenslicht schonken, dachten er in de verste verte niet aan, dat kind, in stille eenvoud geboren, door geen enkel ceremonieel gebruik van welke aard ook, gewijd of gevormd, zou worden geroepen om eene beteekenisvolle taak in de Maatschappelijke samenleving te vervullen.”²⁵

Volgens hem lag het begin van de Nederlandse arbeidersbeweging rond 1865.²⁶ Maar verenigingen van arbeiders bestonden al eerder. Heldt bedoelde dat er op dat moment pogingen waren om landelijke bonden op te richten, met doelen die bij de vakstrijd horen: hogere lonen, kortere arbeidsduur en wettelijke bescherming van kinderen, vrouwen en mannen. Veel is onduidelijk uit deze tijd, de vroege onderzoeker van de vakbeweging, D. Hudig klaagde in 1904: “Ook persoonlijke medeelingen hebben mij niet veel geleerd. Vele der toenmalige bestuurders zijn dood; de levenden zijn veel van wat reeds zoo lang geleden is vergeten.”²⁷ Ook hij liet de vakbeweging rond 1865 beginnen.

Er bestonden allang allerlei verenigingen van arbeiders die waren ontstaan om zich onderling tegen verschillende risico's te beschermen of om in gezamenlijkheid te streven naar verbetering van de levensomstandigheden. De onderlinge verzekeringen die na 1820 ontstonden, kwamen soms rechtstreeks voort uit de opgeheven gilden of namen die als voorbeeld. Hiermee deden arbeiders ervaring op om zelfstandig een vereniging te besturen.

²⁴ *Algemeen Handelsblad*, 13-4-1866; De Witt Hamer, *De arbeidersverenigingen in Nederland* (Goes 1897).

²⁵ *De Werkmansbode*, 1-1-1877.

²⁶ Dit tijdstip noemde ook de ANWV-voorman en vroege deelnemer aan de Nederlandse arbeidersbeweging T. de Rot, ‘Verdeel en gij zult heerschen’, in: *Jaarboekje voor het jaar 1891* (ANWV) (Amsterdam z.j.), 67.

²⁷ Hudig, *De vakbeweging*, 9 noot 3.

Tussen 1830 en 1860 kwamen in Nederland de eerste lokale verenigingen van geschoolde werklieden, onderwijzers en ambtenaren tot stand. De verenigingen deden vrijwel allemaal aan fondsvorming in verband met ziekte, invaliditeit of overlijden. Het begon vaak met de gezamenlijke inkoop van brandstof, brood en voorraad voor de winter. Van daaruit ontwikkelden zich verenigingen voor onderling hulpbetoon, zoals bouwmaatschappijen en spaarbanken. Lokaal werkten deze verenigingen samen in bestuurdersbonden, waarin de besturen van de verenigingen overleg voerden. Belangrijk was het in onderling overleg met de patroons tot "billijke loonsverhogingen" te komen. Hiermee onderscheidde Nederland zich niet of nauwelijks van de omringende landen. Deze vorm van 'self-help' vond waardering bij de burgerij en paste naadloos bij de economische inzichten uit die tijd. Op het eerste gezicht was de arbeidersbeweging in Amsterdam geconcentreerd, maar ook in andere centra bestonden werkliedenverenigingen, zoals in Den Haag, Arnhem, Deventer, Friesland en Groningen. Daar verschenen rond 1870 werkliedenverenigingen, die geschoolde arbeiders en kleine zelfstandigen uit verschillende bedrijfstakken verenigden. Bij de werkliedenverenigingen ging het eveneens om onderlinge hulp, maar ook om het streven naar volwaardige participatie in de samenleving.²⁸ Naast de tradities van onderlinge hulp ontwikkelden werkliedenverenigingen nieuwe strategieën om de 'stoffelijke en zedelijke belangen' te behartigen. Bijvoorbeeld ondernamen zij stappen om productieve associaties of verbruikscoöperaties op te richten om de afhankelijkheid van de tussenhandel en tussenpersonen als aannemers in de bouw tegen te gaan. Uit en naast deze onderlinge verzekeringen en fondsen ontwikkelde zich het streven naar stoffelijke verbeteringen door de vakbelangen te behartigen en zich voorzichtig in te zetten voor bijvoorbeeld loonsverhoging en verkorting van de arbeidsduur. Vak- en werkliedenverenigingen en verenigingen voor onderlinge verzekeringen hadden vaak dezelfde ontstaansgeschiedenis. Het onderscheid tussen de verenigingen was bovendien niet altijd helder.

Arbeiders werkten nog op traditionele wijze en er waren sinds lange tijd weinig technische veranderingen opgetreden. Zij zagen nu in hoog tempo hun ambachtelijke vaardigheden overbodig worden door de oprukkende industrialisatie. Zij verloren hun economische zelfstandigheid door de opkomst van een grootschaliger industriële productie. Het is dan niet

28 S.Sr. Coronel, 'De legers der nijveren in de laatste helft der XIXe eeuw', in: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, jaargang 1872; *Bijdragen tot de Statistiek van Nederland Statistiek der Arbeidersverenigingen*. (1894); Van Genabeek, *Met vereende kracht*; Lenger, 'Beyond exceptionalism, 1-13.

verwonderlijk dat de vroege werkliedenverenigingen sterk gericht waren op het behoud van status van de beroepsgroep. Niet alleen de dreiging van uitholling van het ambachtelijke beroep speelde een rol, maar ook het gevaar op terugval in maatschappelijke positie en status van de geschoolde werklieden was een motief voor organisatie. Het bleef echter niet bij de verdediging van de traditionele beroepsbelangen. De werklieden keken vooruit en organiseerden zich omdat zij volwaardig deel wilden uitmaken van de samenleving. De vak- en werkliedenverenigingen toonden vaak staatkundige en culturele interesse. Sterk afgebakende doelen waren er nog niet. Doelen, middelen en vormen van organisatie waren nog niet uitgekristalliseerd en de meeste arbeidersverenigingen hadden daardoor een hybride karakter, omdat verschillende middelen en doelen in elkaar overvloeiden. In de statuten van de diverse werkliedenverenigingen is het streven naar respect terug te vinden. De verenigingen verwoordden vaak expliciet hun doelen, zoals streven naar waardering en het verbeteren van het aanzien van hun leden in de samenleving.²⁹

1.2.3 De Eerste Internationale in Nederland

De vroege Nederlandse vakbeweging kreeg een impuls door de komst van de International Working Men's Association (IWMA), in Nederland het Internationaal Werklieden-Verbond (IWV), bekend als Eerste Internationale. Opgericht in 1864 te Londen wilde het een internationale organisatie zijn die in ieder land afdelingen had. Niet alleen politiek speelde een rol, maar ook de directe belangenbehartiging. De Britse vakbeweging speelde een vooraanstaande rol binnen de Eerste Internationale, naast de Franse arbeidersbeweging. In de eerste jaren van de Internationale was er geen contact tussen de Nederlandse verenigingen en de mensen in Londen. In 1866 was de Vlaming J. van Rijen, die in Londen werkte, als correspondent voor Nederland aangesteld. Hij vertaalde het 'Inaugurele adres' en de statuten in het Nederlands. Het eerste contact tussen IWMA en Nederland liep via België en kwam pas in 1868 tot stand.³⁰ Het Inaugurele adres van de IWMA schonk

29 Zie M. van der Linden (ed.), *Social Security Mutualism The Comparative History of Mutual Benefits Societies*, (Bern 1996), 673-683; Hudig, *De vakbeweging*; Otten, *De verbruikscoöperaties*; Van Genabeek, *Met vereende kracht*.

30 H. Collins and Ch. Abramsky, *Karl Marx and the British labour movement* (London 1965); D. Devreese, 'De rode Groot-Nederlandse gedachte', in: *Spiegel Historiae* nr 9 (1975), 467-485; H. Katz, *The emancipation of labor. A History of the First International* (New York 1991), M. van der Linden, *Transnational Labour History* (Aldershot 2003), hoofdstuk 2 'The First International (1864-1876): A Reinterpretation'. De geschiedenis van de Internationale in Nederland is te

weinig aandacht aan de rol van de vakbeweging, maar de Internationale maakte dat goed door in 1866 voor haar congres in Genève wel de doelen van de vakbeweging kort en krachtig te formuleren. Het congres benadrukte het wettelijke recht, zoals dat in Groot-Brittannië al voor de vakbeweging gold, om te strijden voor hoger loon en een kortere arbeidsduur. De strijd om het directe bestaan was echter niet het enige doel. Net als in Groot-Brittannië moesten vakbonden zich in Europa aaneensluiten tot landelijke federaties om vervolgens te komen tot internationale verbindingen. Er werd verwezen naar het Britse vakbondscongres in Sheffield, dat zijn sympathie had uitgesproken voor het doel van de Eerste Internationale en in een resolutie de aanwezige bonden uitnodigde zich aan te sluiten. De IWMA stelde dat de taak van de vakbeweging was iedere politieke organisatie te steunen die de emancipatie van de arbeidende klasse nastreefde.³¹

Het optreden van de Eerste Internationale moet in Nederland door de ontwikkelde burger goed te volgen zijn geweest. Die las mogelijk Engelse kranten als *The Times* en Franse en Duitse periodieken, die over de Internationale schreven, eerst welwillend, later vijandiger. Het radicale dagblad *Het Noorden* toonde belangstelling voor sociale hervormingen en de emancipatie van de arbeiders en uitte zich op positieve wijze over de Eerste Internationale. Men had kunnen lezen dat op het congres van 1869 in Bazel mededeling was gedaan van een afdeling in Amsterdam. De officiële naam was *Nederlandsch Werklieden Verbond, Afdeling der Internationale Arbeidersvereniging*. In eerste instantie beoordeelden vooruitstrevende liberalen de Internationale als een vrij gematigde organisatie, waar de standpunten van de Britse vakbeweging overheersten.³² De Amsterdamse meubelmakersvereniging 'Amstels Eendracht' was op de hoogte van de Internationale en vatte die op als "eene algemeene arbeidersbeweging voor de geheele wereld".³³ Langzaam sloeg het standpunt van de IWMA over de vakbonden op het congres in Bazel om. Zij wilde geen directe

vinden in: J.J. Giele, *De Eerste Internationale in Nederland* (Nijmegen 1973), zie ook *Jaarboek Arbeidersbeweging voor 1978* (Nijmegen, 1978), 27-82. Verder voor Amsterdam in: Bos, *Waarachtige volksvrienden*.

31 Collins and Abramsky, *Karl Marx*, 51-52, 116-120; K. Marx, 'Instructions for Delegates to the Geneva Congress', in: D. Fernbach (ed.) *The first International and After* (Harmondsworth 1974), 85-94.

32 B.H. Pekelharing, 'Naar aanleiding van het Londensch congres', in: *Vragen des Tijds II* (Haarlem 1896), 321-359; J. Houkes en P.H. Hoekman, *Multatuli en Groningen* (Groningen/Veendam 1987), 29-30. De belangrijkste redacteur was Sam van Houten; Collins en Abramsky, *Karl Marx*, 152, 161; H. Katz, *The emancipation of labor. A History of the First International* (New York 1991); Giele, *De eerste internationale*, 58-67; Bos, *Waarachtige volksvrienden*, 115-121.

33 Zesde Jaarverslag meubelmakers-vereeniging 'Amstel's Eendracht', 14-08-1870, 9.

belangenbehartiging en geen arbeidswetgeving meer. De vakbonden werden nu beschouwd als de organen van de toekomstige samenleving, die als productieve associaties het loonstelsel zouden vervangen. Het collectivisme dat op en na het congres binnen de Internationale de overhand kreeg, wees *Het Noorden* af als “plomp communisme”.³⁴

De Nederlandse afdelingen van de Eerste Internationale hadden niet altijd aandacht voor vakbonden die zich uitsluitend richtten op de directe belangenbehartiging met eisen als een minimumloon en een maximum arbeidsduur. De denkbeelden van Franse en Belgische socialisten hadden de overhand. Zij deelden de bekommelingen van de Franse anarchist P.J. Proudhon om de ambachtsman die ten onder ging door de opkomende industrie. Zijn betoog dat de arbeidskracht gereduceerd was tot een goed, zoals de klassieke economie dat formuleerde in de wet van vraag en aanbod, sloeg aan. De meubelmakers noemden dit “Eene onverbiddelijke wet”, maar voegden daar onmiddellijk aan toe dat er wel wat vaak met die wet werd geschermd als de werklieden om loonsverhoging vroegen. De oplossing was om zo’n patroon te omzeilen door zelf de productie ter hand te nemen. De meubelmakers en typografen hadden al jarenlang belangstelling voor de productieve associatie. Daarin produceerden patroons en werklieden gezamenlijk, waarbij zij voorbijgingen aan de tussenhandel. De Britse trade unions werden geapprecieerd vanwege hun behaalde resultaten. Al in 1869 schreef de typograaf J.H.F.H. Wollring, medeoprichter van de Amsterdamse afdeling der Internationale, dat de Nederlandse sectie de Britse trade unions bewonderde. Dat men op de hoogte was van de internationale standpunten, kwam doordat er een netwerk bestond tussen Nederlandse en buitenlandse vakverenigingen, meestal Belgische en Britse. Er waren al vroeg contacten tussen Belgische en Nederlandse sigarenmakers en diamantbewerkers die in Londen, Antwerpen, Amsterdam en New York werk zochten en vonden. De Nederlanders en Vlamingen organiseerden in 1869, 1870 en 1871 de congressen van *Zuid- en Noordnederlandsche Werklieden*, die min of meer gerelateerd waren aan de Internationale. Ofschoon de meeste vakverenigingen onafhankelijk wensten te blijven van de Internationale, wist die veel vakverenigingen op te richten. De Eerste Internationale ging na 1872 aan interne strubbelingen ten onder, maar de aanhangers bleven wel bijeenkomen.³⁵

34 Houkes en Hoekman, *Multatuli en Groningen*, 30; Katz, *The emancipation of labor*, 48-49, 63.

35 *Mededeelingen van den Nederlandschen Meubelmakersbond* (Amsterdam 1872), 13-19; B. Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland* (Amsterdam 1894), 69-70, 74-75,

1.3 Landelijke organisatie van vakverenigingen

De weinig succesvolle Internationale werd opgevolgd door het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond (ANWV), dat het langer volhield. Dit verbond streefde naar een ongedeelde vakbeweging, waarin iedere vakvereniging en werkliedenvereniging een plek kon vinden.

1.3.1 Het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond

Na het korte intermezzo van de Internationale bleef de Britse vakbeweging in Nederland het voorbeeld van 'new model unionism', dat een onverdeelde vakbeweging wilde. De aanhangers van de Eerste Internationale hadden tevergeefs getracht de arbeidersverenigingen onder hun leiding landelijk te organiseren. Maar ook anderen zagen het belang in om de bonte verzameling van verenigingen onder één noemer te brengen. Uit deze poging kwam het ANWV tot stand, tot op zekere hoogte de voortzetting van het Nederlandsch Werklieden Verbond.³⁶ Het initiatief ging uit van de in 1870 opgerichte Rotterdamsche Bestuurdersbond, die klassenstrijd en socialisme afwees en een tegenstander was van de Eerste Internationale. Lotsverbetering diende bereikt te worden door onderlinge samenwerking tussen patroons en werklieden. De bestuurdersbond organiseerde tijdens de kerst van hetzelfde jaar een congres waar 34 werkliedenverenigingen verschenen. Daar moest naar Rotterdams voorbeeld een landelijke bestuurdersbond worden opgericht, waarin slechts bestuurders van verenigingen waren opgenomen. Amsterdamse verenigingen verzetten zich met succes tegen dit voorstel en er werd daarom besloten een verbond te vormen waarbij verenigingen zich konden aansluiten. Dit congres besprak een viertal punten, waarvan het tweede luidde: "Hebben bestuurders van vakverenigingen ook plan om dwang te bezigen tot verhooging van arbeidsloon?"³⁷ Hierover kwamen de aanwezigen niet tot overeenstemming. Het "wijdverbreide" geloof in de ijzeren loonwet maakte hen kopschuw voor dit onderwerp.

80-85; Heldt, *ANWV*, VI, VIII; Giele, *De Eerste Internationale*, 58-62, 71, 103-109, 151-166, Bos, *Waarachtige volksvrienden*, 145-151.

36 Heldt, *ANWV*, IV-VII. In 1870 was Marx correspondent voor Nederland en kreeg hij post van de Rotterdamse Philipp von Roetgen von Floss. Deze hield er merkwaardige opvattingen op na die Marx niet echt een goed beeld van de Internationale in Nederland zal hebben gegeven. Zie J. Giele, 'De oppositie der "volksmannen" (1850-1869)', in: *TvSG* nr.1 (1975) 171-218.

37 Heldt, *ANWV*; R. Post, "Voor stoffelijke welvaart' en zedelijke waarde. Het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond 1871-1885' (Eindschrijft geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen 2000).

Op 29 en 30 oktober 1871 vond in Utrecht de oprichtingsvergadering plaats van het ANWV. Er waren twintig verenigingen uit Amsterdam, Rotterdam, Arnhem, Sneek en Groningen. Het ANWV moest niets hebben van de klassenstrijd van de Internationale en beoogde de oplossing van sociale vraagstukken langs de weg van samenwerking tussen de klassen. Samenwerking werd gezocht met vooruitstrevende organisaties van sociaalliberalen als het Comité ter bespreking der Sociale Quaestie. Het ANWV streefde naar integratie van de werklieden in de samenleving en wenste hen op te voeden tot gerespecteerde burgers.³⁸ Dat het ANWV zich als algemene werkliedenvereniging kon ontplooiën, had te maken met het verdwijnen van de laatste restricties in de wet. Met de komst van het ANWV kwam opnieuw de discussie over het nut van de vakbeweging op gang.

In deze tijd sloeg Tellegen in *De Gids*, naar aanleiding van de voorgenomen afschaffing van het coalitieverbod in Nederland, alarm over de steeds machtiger wordende positie van de trade unions in de Britse samenleving. Juridische hinderpalen waren door de Trade Unions Acts verwijderd, waardoor de macht der georganiseerde arbeiders groeide. De trade unions verpletterden het individualisme, dreven de ondernemers in het nauw en dwongen arbeiders tot lidmaatschap. Tellegen zag in dat de liberalen de afgelopen decennia teveel hadden verwacht van het vrije spel der maatschappelijke krachten en dat overheidsinterventie niet was te stuiten. Hij gunde de Nederlandse arbeiders de vrijheid van vereniging. Dat die zich zouden verenigen in een vakbeweging was slechts een kwestie van tijd. Er was echter nog geen "een alles overheerschend, voor niets terugdeinzend *esprit de corps* bij de arbeidende klasse" te ontwaren. Dit was een dilemma voor Tellegen, die de samenwerking om tot hogere lonen te komen afwees. De angst voor het uitbreken van 'collective bargaining by riot', bleef. Vakverenigingen waren niet echt te vertrouwen. Er waren Nederlandse liberalen die een positievere belangstelling hadden voor de vakbeweging en de voordelen ervan zagen.³⁹

38 Heldt., ANWV, VII-VII, 1-5. Heldt werd voorzitter en bleef dat tot 1903.

39 B.H.D. Tellegen, 'Van waar en waarheen? Eene onuitgesproken toespraak', in: *De Gids* (juni 1872), 439-447; M. Donoghue, 'William Thomas Thorton on Trade Union Efficacy: a fraction too much friction', in: *Review of Political Economy*, jrg. 1, nr. 2 (1999), 205-218, K. Vallier, 'Production, Distribution, and J.S. Mill,' in: *Utilitas*, jrg. 22, nr. 2 (2010), 103-125; K.D. Brown, 'Nonconformity and trade unionism: the Sheffield outrages of 1866', in: E. Biagini en A.J. Reid (ed.) *Currents of radicalism. Popular radicalism, Organised Labour and Party Politics in Britain, 1850-1914* (Cambridge 1991); 86-106; S. Dudink, *Deugdzaam liberalisme. Sociaalliberalisme in Nederland 1870-1901* (Amsterdam 1997).

1.3.2 Van economische doctrine naar economische rechtvaardigheid

De Nederlandse sociaalliberalen, met belangstelling voor de positie van de arbeiders, bleven hun inspiratie in Groot-Brittannië vinden. Dat land was Nederland ver voor op het gebied van de arbeidsverhoudingen. Deze sociaalliberalen wilden de arbeiders integreren in de samenleving door de ontwikkeling van de vakbeweging te stimuleren om zo de emancipatie van de arbeiders tot stand te brengen. Ze streefden naar wederkerigheid en onderling vertrouwen tussen arbeiders en werkgevers, zodat arbeidsconflicten via onderhandelingen konden worden opgelost, in plaats van stakingen of geweld. Dit was in hun ogen nodig om tot moderne arbeidsverhoudingen te komen binnen een moderne economie. Zij steunden het recht tot het oprichten van arbeidersverenigingen als een middel voor het verkrijgen van betere arbeidsvoorwaarden en wezen op de Britse trade unions, die politiek onafhankelijk en goed georganiseerd waren. Die vakbonden zorgden voor een hogere welvaart voor de arbeiders, zonder dat de economie daar onder leed. Van de Duitse kathedersocialist L. Brentano werd diens boek uit 1871, *Arbeitergilden der Gegenwart*, aangehaald omdat het argumenten gaf om de vakbeweging te steunen.⁴⁰ De opkomst van vakverenigingen werd door de vooraanstaande liberale econoom S. Vissering met instemming begroet als een noodzakelijk tegenwicht tegenover de macht der werkgevers. In Nederland stonden de sociaalliberalen rond het blad *Vragen des Tijds* tevens onder invloed van socialisten zoals Lassalle, maar ook van J.S. Mill, die zich vanaf 1869 op een pro-vakbeweging standpunt stelde. Zij verwierpen de als wetmatigheden aanvaarde economische opvattingen van hun voorgangers.⁴¹ Het Comité ter Bespreking der Sociale Quaestie was in oktober 1870

40 Nederlandsche Meubelmakersbond. *Algemeen verslag der jaarlijksche Vergadering met afgevaardigden* (Amsterdam 1873), 10-12; D.J. Wolfram, *Vrij van wat neerdrukt en beklemmt. Staat, gemeenschap, sociale politiek 1870-1918* (Amsterdam 2003); J.J. Sheehan, *The career of Lujo Brentano* (Chicago/London 1966).

41 J.J. Sheenan, D. Rueschemeyer and R. van Rossem, 'The Verein fur Sozialpolitik and the Fabian Society', in: D. Rueschemeyer and Th. Skocpol (ed.), *States, social knowledge, and the origins of modern policies* (Princeton 1996), 117-162; E. Biagini, 'British trade unions and popular political economy 1860-1880', in: *The Historical Journal* 30, 4 (1987), 811-840; Boschloo, *De productiemaatschappij*; A. Dudink en A. Nentjes, 'Simon Vissering De klassieke school in Nederland', in: A.J. Vermaat e.a. (red.), *Van liberalisten tot instrumentalisten. Anderhalve eeuw economisch denken in Nederland* (Leiden/Antwerpen 1987), 19-37. Zie voor de kathedersocialisten: E. Grimmer-Solem, *The Rise of Historical Economics and Social Reform in Germany 1864-1894* (Oxford 2003); Biagini, 'British trade unions', 811-840; B. Mulder, 'Domela Nieuwenhuis en het Kathedersocialisme', in: J. Frieswijk e.a. (red.) *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders* (Drachten-Leeuwarden 1988), 80-91.

opgericht door B.H. Pekelharing, Huet en de meubelmaker Heldt. In het Comité kwamen niet alleen liberale intellectuelen bijeen, maar werden ook werklieden uitgenodigd deel te nemen aan de beraadslagingen.⁴² Op deze wijze kwam er een verbinding tussen de opkomende arbeidersbeweging en de nieuwe economische richting die aan de vakbeweging grote waarde toekende. Vooraleerst richtte het Comité zich naast andere zaken op het mogelijk maken van een goed geoutilleerde vakbeweging. Daarbij hoorde behalve agitatie tegen de Code Pénal en het wegnemen van de wettelijke onmogelijkheid tot werkstaking, het streven naar arbeidswetgeving en het propageren van een stelsel van arbeidsverhoudingen, gebaseerd op overleg en arbitrage. Het uitgangspunt bleef wel dat, ondanks de strijd tussen kapitaal en arbeid, in principe hun belangen dezelfde waren, namelijk welvaart en voorspoed voor allen.⁴³ De sociaalliberalen hadden bezwaar tegen iedere bepaling die de arbeiders hinderde om invloed uit te oefenen op het vaststellen van hun arbeidsvoorwaarden. Iedere inperking van hun vrijheid om vakstrijd te voeren diende daarom te verdwijnen. Het was het Tweede Kamerlid Sam van Houten, die zich inspande voor het afschaffen van het Coalitieverbod. Hij vond dat de artikelen 414-416 de werklieden benadeelden in hun recht op vereniging, zoals dat in de Wet van 1855 was neergelegd. In 1870 publiceerde hij onder de titel "De regtstoestand der werklieden in Nederland" een eigen wetsontwerp, waarvan het enige artikel luidde: afschaffing van de artikelen 414, 415 en 416. Van Houten meende dat de bestaande wetgeving de arbeiders afhield van verenigen, omdat door de Code Pénal hen steeds de dreiging van vervolging boven het hoofd hing.⁴⁴ Dat was onterecht, want "Dat de werklieden lotsverbetering wenschen, en trachten zich zoo krachtig mogelijk te doen gelden bij de bepaling van het

42 Heldt, *ANWV*; B.H. Pekelharing, 'Herinneringen aan een tweetal comité's', in *Vragen des Tijds* II (1896), 354-381; Th. Van Tijn, 'Den werkman het gevoel van verlaten zijn ontnemen'. De progressief-liberalen in Nederland en het sociale vraagstuk (ca. 1870-1896)', in: G.J. Schutte (red.), *Een arbeider is zijn loon waardig. Honderd jaar na Rerum Novarum en Christelijk-Sociaal Congres 1891* (Den Haag 1991).

43 Pekelharing, 'Herinneringen'; Boschloo, *De productiemaatschappij*. De bekende hygiënist en lid van het Comité ter bespreking der Sociale Quaestie, Coronel wijdde er in zijn artikelen 'De legers der nijveren in de laatste helft der XIXe eeuw' vele pagina's aan om uit te leggen dat de Britse vakbonden hun karakter als 'vereenigingen tot zamenspanningen' hadden laten varen en nu via arbitrage en onderhandelen gerezen geschillen tussen arbeiders en hun patroons beslechtten.

44 Van Houten, *Vijfentwintig jaar in de kamer (1869-1894) Eerste Periode*, 222-243. Het ontwerp van wet is als bijlage opgenomen, 285-308; Huussen Jr., 'Coalitieverbod en stakingsvrijheid', 96-113. Zie voor Van Houten: S. Stuurman, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse Staat* (Amsterdam 1992), 171-202.

loon, is volkomen regtmatig. Een daartoe strekkend middel, als het ware vanzelf aangewezen, is de onderlinge vereeniging.”⁴⁵ Hij kende ongetwijfeld de ommezwaai van Mill en het streven van de Britse vakbeweging om een wettelijke basis voor een stelsel van arbeidsverhoudingen te scheppen.⁴⁶

Van Houten wees aan de hand van het werk van Brentano op de veranderingen binnen de Britse trade unions. Deze vakbonden waren na jaren van repressie en juridische strijd als legale organisaties erkend. Zij werkten binnen de Britse wetgeving en koesterden opvattingen die pasten bij een systeem van arbeidsverhoudingen waar overleg en arbitrage de overhand voerden. Zij waren in staat de lonen en andere arbeidsvoorwaarden te verbeteren zonder daarbij de revolutie na te streven.⁴⁷ Na 1868 kenden ze zelfs een landelijke koepel: het Trade Unions Congress (TUC).

De kritiek die Van Houten kreeg in de Tweede Kamer was dat hij door zijn pleidooi stakingen uitlokte. Hij bestreed dat, door te wijzen op de Britse praktijk; daar staakten de trade unions pas als het niet anders kon. De vakbonden gaven de voorkeur aan onderhandelen en konden dat ook, omdat de arbeiders goed georganiseerd waren en als eenheid tegen de werkgevers optraden. Bij de discussie speelde de vrees voor de Eerste Internationale een grote rol. Sommige Kamerleden zagen het rode spook al rondwaren en wilden van het opheffen van het Coalitieverbod niets weten. Een verontrust Kamerlid noemde het wetsvoorstel “eene wet tot bevordering der Internationale”.⁴⁸ De regering was niet zo vreesachtig en schafte het Coalitieverbod af in 1872 waarmee het voeren van vakstrijd in de vorm van bijvoorbeeld stakingsacties mogelijk werd. Alleen bleef het strafbaar om iemand te belemmeren in de uitvoering van zijn werk indien dit gebeurde door geweld, vernieling, belediging of deelname aan samenscholingen.⁴⁹

1.3.3 De eerste landelijke vakbonden

Ondertussen ging het ANWV zich steeds meer gedragen als een politieke organisatie. Vanaf 1873 waren de statuten daar duidelijk over: de verheffing van de werkmansstand was het doel en de middelen bestonden uit beïnvloeding van de regering en Staten-Generaal, door middel van

45 S. van Houten, *De Regtstoestand der Werklieden in Nederland Ontwerp van wet met memorie van toelichting* (Den Haag, 1870), 28.

46 Biagini, *British trade unions*, 830-831.

47 W. Hamish Fraser, *Trade Unions and Society*; K. Burgess, *The Challenge of Labour. Shaping British Society 1850-1930* (London 1980).

48 Gratama, *Het Recht van Vereeniging*, 7; G.M. Bos, *Mr. S. van Houten* (Purmerend 1953), 52.

49 Huussen Jr., ‘Coalitieverbod en stakingsvrijheid’, 96-113.

vertegenwoordiging, adressen en petitionnementen. Al spoedig kwam daar het streven naar algemeen kiesrecht bij. De eerste krachtige manifestatie van het Verbond was het streven naar de wettelijke bescherming van de arbeid. In 1874 zette het ANWV de actie op touw om te komen tot het verbod van kinderarbeid, waarbij in eendrachtige samenwerking met het Comité ter Bespreking der Sociale Quaestie het Van Houten mogelijk werd gemaakt zijn bekende kinderwetje aangenomen te krijgen.⁵⁰ Het ANWV was samengesteld uit afdelingen, die niet veel anders waren dan plaatselijke werkliedenverenigingen, waarbij vakverenigingen zich konden aan sluiten. Zo bestond het Amsterdamsche Werklieden-Verbond uit dertien plaatselijke vakverenigingen en de Rotterdamse ANWV-afdeling uit drie vakverenigingen. Deze wijze van organiseren bevredigde niet iedereen. Er bleef behoefte bestaan zich per beroepsgroep in landelijke vakbonden te organiseren en zo op te komen voor de directe belangen. Naast de al bestaande vakbonden, ANTypB en de NMeuB probeerden ook andere werklieden zich met meer of minder succes te organiseren in landelijke vakbonden. Politieke of religieuze verschillen werden daarbij zoveel mogelijk genegeerd.

Op 4 september 1865 was in Amsterdam de timmerliedenvereniging 'Concordia Inter Nos' (CIN) opgericht als ziekenfonds, maar deze opereerde al spoedig als vakvereniging. De vereniging probeerde vanaf 1873 een landelijke timmerliedenbond te stichten. In 1874 kwam de Nederlandsche Timmerliedenbond (NTLB) tot stand, bestaande uit CIN en de Rotterdamse timmerliedenvereniging 'Eendracht tot Vooruitgang' (EvT), die in juni 1872 was opgericht. De timmerliedenvereniging uit Arnhem trad in 1875 toe. De eerste poging tot organisatie van meubelmakers was het stichten van het Amsterdamse ziekenfonds 'Eendracht Verzacht' uit 1864, dat in 1868 werd omgezet in de meubelmakersvereniging 'Amstels Eendracht'. Al in datzelfde jaar probeerde de Haarlemse meubelmakersvereniging 'Haarlem-sch Eendracht' tevergeefs een meubelmakerbond op te richten. 'Amstels Eendracht' lukte het wel in 1871. Zo'n acht verenigingen sloten zich aan bij de NMeuB. De grote man van 'Amstels Eendracht' en de meubelmakers was Heldt, die in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging jarenlang een vooraanstaande rol speelde. Op 4 februari 1871 werd door de Amsterdamse sigarenmakersvereniging 'Door vriendschap bloeiende' en de eveneens Amsterdamse tabaksbewerkerenvereniging 'Eensgezindheid baart vreugde' de Nederlandsche Sigarenmakersbond NSigB in het leven geroepen. Bij de

⁵⁰ Post, 'Voor stoffelijke welvaart', 47-61.

bond sloten zich spoedig verenigingen uit Rotterdam, Den Haag en Utrecht aan.⁵¹

Vanaf 1869 waren er vier landelijke vakbonden ontstaan: de ANTypB met acht afdelingen, de NMeuB met zeven afdelingen, de NSigB met elf afdelingen en de NTLB met drie afdelingen. Daarnaast bestonden de volgende algemene arbeidersverenigingen: het IWV met vier afdelingen, het ANWV met zes plaatselijke afdelingen en de Provinciale Friesche Werklieden-Vereeniging (PFWV) met zes plaatselijke afdelingen. In Amsterdam waren twaalf van de 32 vakverenigingen, waaronder ook afdelingen van de landelijke bonden, aangesloten bij het ANWV en nog maar twee bij het IWV. Verder bestond er een Provinciaal Groninger Werklieden Verbond (PGWV), waarbij werkliedenverenigingen uit de hele provincie waren aangesloten. In Drenthe bestonden alleen werkliedenverenigingen in Assen, Hoogeveen en Meppel.⁵² Door het particularisme van de drie noordelijke provincies had het ANWV in de eerste jaren van zijn bestaan daar weinig directe invloed. Na het tanen van het succes van de beide provinciale organisaties sloten enkele noordelijke werkliedenverenigingen zich rechtstreeks aan bij het Verbond. Met uitzondering van Zwolle, Zutphen, Arnhem en Deventer had het ANWV geen aanhang van betekenis in het oosten van Nederland. Beneden de grote rivieren kreeg het nimmer een voet aan de grond, zodat het Verbond zich hoofdzakelijk concentreerde in het westen van het land.

In Amsterdam openbaarde zich het eerste tastbare succes van de hoofdstedelijke samenwerking tussen de verschillende vakverenigingen: er vormde zich uit die verenigingen een nieuwe vereniging, 'De Amsterdamse Werkmansbond', die vanaf 1869 een eigen gebouw ging exploiteren. Daarin bevond zich een grote vergaderzaal, maar ook vergaderruimtes, een koffiekamer en een bibliotheek. Daar lagen tal van boeken en tijdschriften over staathuishoudkunde en economie. De zaal werd gebruikt om er in de wintermaanden volksvoordrachten te houden, waar ook sociaalliberalen als Pikelharing spraken over de Britse vakbeweging.⁵³

51 *De Meubelmaker* 1-11-1894; Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 95-96; Hudig, *De vakbeweging*, 21, 47, 57-58, 117-118, 155-157, 169-170, 199-200; *De Batavier. Jaarboekje voor Werklieden* 1873. Zie over Heldt: *BWSA*, 87-91

52 T. van der Wal, *Op zoek naar een nieuwe vrijheid. Een kwart eeuw arbeidersbeweging in Friesland (1870-1895)* (Leiden 1972), 129-170; P. Hoekman, 'Van spontaan verzet naar socialisme', in: P. Hoekman, J. Houkes en O. Knottnerus (red.), *Een Eeuw Socialisme en Arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985* (Groningen 1986), 29-40.

53 Zesde jaarverslag gedaan op Zondag 14 Augustus 1870, in eene algemeene vergadering door de Meubelmakersvereeniging 'Amstels Eendragt', 11-12; *De Werkmansbode*, 2-3-1878 meldde dat Domela in de Werkmansbond sprak over algemeen stemrecht; Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 213, 246; Post, 'Voor stoffelijke welvaart', 19-21. Zie voor de geschiedenis van

De Nederlandse sigarenmakers waren niet alleen in de NSigB georganiseerd, maar waren ook internationaal georiënteerd. De Belgische sigarenmakers begonnen in maart 1871 een staking en Nederlandse stakingsbrekers stroomden naar Antwerpen. De jonge NSigB riep via advertenties op niet naar Antwerpen te gaan.⁵⁴ Vanwege deze ervaring besloten de Belgische en Nederlandse bonden in oktober 1871 te fuseren tot de Internationale Sigarenmakers- en Tabakwerkersvereniging. In januari 1872 ging deze bond samenwerken met de Britse vakvereniging van sigarenmakers, die overwegend uit Nederlanders bestond. In augustus en oktober van hetzelfde jaar waren er internationale congressen met de bedoeling een 'Algemeen Tabaksbewerders-vereniging' voor heel Europa te creëren.⁵⁵ In april 1873 begon in Amsterdam een actie voor hogere lonen. Daar vloede een staking uit voort toen de werkgevers de sigarenmakers uitsloten, totdat die bereid waren hun lidmaatschap van de bond op te zeggen. Dit conflict eindigde pas in januari 1874 met verlies voor de sigarenmakers, hoewel de stakers steun kregen van niet alleen het ANWV, maar ook uit België, Engeland en Duitsland. Brits-Nederlandse sigarenmakers reisden naar Nederland om met geld en speeches de stakers een hart onder de riem te steken. Na afloop van de staking zorgden de Britten er voor dat de slachtoffers in Londen een baan kregen.⁵⁶ De bond overleefde de staking niet.

Het ANWV ontwikkelde niet de kracht om tot grote prestaties te komen. Het federatieve karakter van het Verbond verhinderde dat en de aangesloten bonden waren te klein om iets te betekenen. Het merendeel van de aangesloten organisaties van het ANWV bestond uit lokale verenigingen die geen behoefte hadden aan samenwerking en de landelijke bonden waren niet krachtig genoeg.

Aan loonsverhoging werd nauwelijks gedacht. De ANTypB vierde in 1878 zijn twaalfeneenhalfjarig bestaan met een prijsvraag hoe de positie van de typografen te verbeteren. Niemand van de inzenders noemde loonsverhoging en arbeidstijdverkorting. Blijkbaar waren de typografen

De Amsterdamsche Werkmansbond: B. Weeber, *De Amsterdamsche Werkmansbond 1860-1918* (Z.p. 1970).

54 Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 104; Hudig, *De vakbeweging*, 55; Giele, *Eerste Internationale*, 160.

55 W. Kulemann, *Die Gewerkschaftsbewegung* (Jena 1900), 488; Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 95, 153; Hudig, *De vakbeweging*, 57, 97; Giele, *Eerste Internationale*, 160-161.

56 *Bijdragen tot de Statistiek van Nederland* Onderzoek naar de geschiedenis en werkzaamheid der Vakverenigingen (Den Haag 1896), XXVI; Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 153-158; Hudig, *De Vakbeweging*, 124-147; Giele, *Eerste Internationale*, 217-219, 231; Post, 'Voor stoffelijke welvaart', 11-14.

er niet van overtuigd dat vakstrijd op de lange duur blijvende verbeteringen opleverden. Vakverenigingen werden wel beschouwd als goede voorbereiding op een toekomstige samenleving waarin de productieve associatie de economie zouden reguleren.⁵⁷

1.4 De opkomst van het socialisme in Nederland

Met de opkomst van de Sociaal-Democratische Bond (SDB) moesten de bestaande vakbonden en vakverenigingen een positie vinden die hun onafhankelijkheid ten opzichte van de SDB niet in gevaar bracht. In de eerste jaren leek het er op dat de SDB en de vakbeweging gelijk op trokken. Maar spoedig openbaarden zich de nadelen daarvan. De SDB droeg bij tot versnippering van de vakbeweging en deed zo afbreuk aan de kracht ervan.

1.4.1 Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Bond

Nadat in 1876 de Eerste Internationale was verdwenen, werden de ex-leden binnen het ANWV onrustig. Zij wilden onmiddellijk meedoen aan een nieuwe poging om de socialisten internationaal te organiseren. In Gent werd in 1877 een internationaal 'Algemeen Socialistisch Congres' georganiseerd. Daar werd een oproep gedaan een internationale federatie van vakbonden tot stand te brengen. In Nederland verwaarloosde het ANWV de directe belangenbehartiging meer en meer en liet de vakstrijd over aan de vakverenigingen en bonden. Het ANWV wilde bovenal een politieke beweging zijn en niet een vakcentrale. Deze keuze was omstrepen. Er waren leden die vonden dat het ANWV zich uitsluitend op de vakstrijd diende te richten. Dat standpunt won in de loop der jaren steeds meer aanhang zodat veel vakverenigingen en werkliedenverenigingen het nut van het ANWV niet meer zo goed zagen en zich afscheidden.⁵⁸

Socialistische ANWV-leden zagen kansen om het ANWV te radicaliseren en wellicht om te zetten in een socialistische organisatie. W. Ansing, oud-lid van de Internationale, bracht namens de Amsterdamse smedenvereniging 'De Volharding' de vraag naar voren of een gemengde vereniging van lieden

57 Misset, *Wat wil de Nederlandsche Tyfographenbond?*; Van der Wal, *De oudste vakbond van ons land 1866-1916*, 59-62.

58 *De Werkmansbode*, 6-1-1877 en 4-12-1878; Heldt, *ANWV*, 24; G.M. Stekoff, *The History of the First International* (London 1928) Part two, hoofdstuk 10 en 11; M. Dreyfus, 'The Emergence of a International Trade Union Organization (1902-1919)', in: M. v.d. Linden (ed.), *The International Confederation of Free Trade Unions* (Bern 2000), 31-32.

die geen eigen vakvereniging hadden, lid mocht worden. Het Centraal Bestuur wilde zo'n vereniging niet tegenhouden, onder voorwaarde dat zij de gemengde vereniging verlieten als er genoeg vakgenoten waren om een vakvereniging stichtten. Het bestuur vreesde wel dat door het binnenhalen van zo'n gemengde vereniging, niet-arbeiders de arbeiders overvleugelden. Die niet-arbeiders zouden vooral socialisten zijn. 'De Volharding' belegde een vergadering waar een 'Gemengde Vereeniging' werd opgericht, die vervolgens vroeg om aansluiting bij het ANWV. Nu weigerde het Centraal Bestuur toelating met het argument dat het Verbond alleen vakverenigingen toeliet.

In *De Werkmansbode* was discussie over het socialisme op gang gekomen en er werd kritiek uitgeoefend op de houding van het Verbond, die te gematigd zou zijn. Om het Verbond nieuw elan te geven en de socialisten de wind uit de zeilen te nemen, wilde ook het Centraal Bestuur nu een programma voor het ANWV. Daarom werden werklieden en werkliedenverenigingen, ook die niet bij het ANWV waren aangesloten, uitgenodigd voor een bijzonder congres in Utrecht tijdens de Pinksterdagen van 1878, waarbij onder meer geagendeerd was: "De wenschelijkheid van oprichting van Vak-Verbonden".⁵⁹ Voor dat congres liet "De Volharding" het volgende op de agenda plaatsen: "Zou in het program der Sociaal-Democratische Partij ook eenig nut zijn voor Nederland?" Het Centraal Bestuur was namelijk niet met een conceptprogramma gekomen. Ansing las op het congres het 'Program van Gotha' van de Duitse sociaal-democratische partij voor als voorstel voor een programma voor het ANWV. De aanwezigen wezen de overname van dat programma af. Dat was zeker niet vanwege de Lasalleaanse ideeën die er aan ten grondslag lagen, daar geloofden de meeste aanwezigen wel in. Het was meer het socialisme dat men afwees. Met instemming van de aanwezigen werd verklaard dat het beter was kapitaal en arbeid te laten samenwerken, dan het kapitaal als vijand neer te zetten. De poging om het program van Gotha als leidraad voor de Nederlandse arbeidersbeweging te gebruiken paste binnen de internationale ontwikkelingen, daar ook in andere landen dit program als uitgangspunt van een socialistische beweging werd gebruikt.⁶⁰

59 Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 210-213; Heldt, *ANWV*, 24-26. Het voorstel was ingediend door de NMB.

60 B.H. Pekelharing, 'Een Pinkstercongres', in: *Vragen des Tijds* (Deel II) 1878. Toch past dit in een breder perspectief, Biagini, 'British trade unions' merkt op dat het jaren duurde voordat in Engeland de werklieden de loonfondstheorie loslieten, 822-824; Bymholt *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 210-228; Heldt *ANWV*, 24-31; J.J. Giele, 'Willem Ansing en de oprichting van de Sociaal-Democratische Vereeniging in 1878', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging* (Nijmegen 1976), 180-212. Zie Stekoff, *The History of the First International*.

Kritiek kregen de socialisten van Pekelharing die opmerkte dat aan de werkelijke problemen van de arbeiders met betrekking tot de wet geen aandacht werd geschonken. Hij bedoelde de artikelen 1637-1639 uit het Burgerlijk Wetboek. Vooral artikel 1638 was een archaïsch fenomeen, waarin stond dat de meester op zijn woord werd geloofd. Door de discussie over het Program van Gotha kwam er van het punt over de oprichting van vakbonden weinig terecht. “Het congres stond reeds met den hoed in de hand” toen het zich op de valreep uitsprak voor de oprichting van landelijke vakbonden.⁶¹

De Amsterdamse socialisten zetten op 7 juli 1878 de Gemengde Vereeniging toen maar om in de Sociaal-Democratische Vereeniging (SDV) en een viertal Amsterdamse vakverenigingen sloot zich aan. De doelen van de SDV waren van het Duitse voorbeeld afgeleid: “een normale arbeidsdag overeenkomstig de behoefte der maatschappij, verbod op kinderarbeid en alle vrouwenarbeid, welke schadelijk voor gezondheid, opvoeding en zedelijkheid is, en een wet op de arbeid”. In de overwegingen werd nadrukkelijk gesteld dat “de bevrijding van den arbeid vereischt het maken der arbeidsmiddelen tot gemeenschappelijk goed der maatschappij”.⁶² Niet iedereen die lid werd van de SDV wilde ook uit het ANWV, maar de scheiding voltrok zich toch. In 1880 ontstonden socialistische verenigingen in Haarlem en Den Haag en in 1881 in Rotterdam. Een jaar later vormden deze verenigingen de Sociaal-Democratische Bond (SDB). Al snel ontstonden ook elders in Nederland afdelingen. Wat voor het socialisme van groot belang bleek, was het aantreden van de ex-predikant Ferdinand Domela Nieuwenhuis als socialist. Zijn breuk met de kerk en zijn overgang tot het socialisme vielen samen met de herleving van de socialistische beweging. Al in 1878 schreef hij zijn ‘Sociale Brieven’ in *De Werkmansbode*. In 1879 begon hij zijn blad *Recht voor Allen* en op 7 september 1879 sprak hij voor de SDV over “Wat is socialisme?”. Hij zou vanaf dat moment de onbetwiste leider worden van het opkomend socialisme.⁶³

61 Pekelharing, ‘Een Pinkstercongres’, 345-356; Coronel, ‘De legers der nijveren’, 691-693.

62 J.J. Giele, ‘Socialisme en vakbeweging’, in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1978* (Nijmegen 1978), 46-47; H.J.G. Jansen van Galen, ‘Een nabetrachting aan mijn helaas te vroeg ontslapen vriend en vakgenoot Jan Nicolaas van Zomeren’, in: *De Metselaar*, 1-12-1902.

63 Zie over de SDB: P. van Horssen en D. Rietveld, ‘De Sociaal Democratische Bond’, in *TvSG* jrg.1, mei (1975), 5-71 en ‘De Sociaal Democratische Bond II’, in: *TvSG* jrg. 3, februari (1977), 3. Zie over Domela Nieuwenhuis: J. Meyers, *Domela, een hemel op aarde Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* (Amsterdam 1995) en BWSA; J.W. Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair* (Antwerpen/Amsterdam 2012).

De SDB baseerde zijn denkbeelden op het program van Gotha. Dat ging ten dele uit van Lassalle's ijzeren loonwet. De Nederlandse socialisten vonden aan de hand hiervan de strijd voor hogere lonen en betere arbeidsvoorwaarden zinloos. Het doorbreken van de ijzeren loonwet kon alleen door de afschaffing van het loonstelsel. Daarom benadrukte de SDB in navolging van Lassalle sterk de rol van de staat, die het vormen van productieve associaties diende te stimuleren als oplossing van de heersende armoede onder de arbeiders. Vanwege de benodigde staatsinvloed benadrukte de SDB de noodzaak van algemeen kiesrecht en richtte de bond zich op de agitatie hiervoor. Via algemeen kiesrecht konden de arbeiders de staatsmacht veroveren en kwam de socialistische samenleving in zicht. De SDB onderscheidde geen aparte economische doelstellingen voor vakverenigingen. Die dienden als de grondslag voor de toekomstige samenleving, waarin immers loonarbeid en het privaatbezit zouden verdwijnen. De vakverenigingen hadden dus niet alleen tot taak te strijden voor verbeterde arbeidsvoorwaarden. Zij kenden een veel belangrijkere taak, zij gingen de fabrieken en werkplaatsen overnemen, de productiemiddelen beheren en de lonen en prijzen bepalen. Domela sprak zich verscheidende keren daarover uit:

“De vakverenigingen, die hier te lande nog veel te klein zijn, en te weinig geteld worden, kunnen dit alles bevorderen. Zij kunnen met vrucht optreden tot het brengen van regeling en organisatie in den arbeidstijd, de wijze van enz., en tevens kunnen zij het middel zijn van overgang naar de toekomstige maatschappij.”⁶⁴

Aan deze taak van de vakverenigingen zou de SDB blijven vasthouden.

1.4.2 Socialistische vakverenigingen en vakbonden

Op het eerste SDB-congres begin 1882 kwamen de vakverenigingen niet aan de orde. Maar op het congres van 1883 wilde de Amsterdamse afdeling eenheid onder de arbeiders brengen en kwam met het voorstel een landelijk congres voor alle werklieden- en vakverenigingen te organiseren. De afdeling Rotterdam wierp de vraag op of het wenselijk was dat er socialistische vakverenigingen opgericht werden. De gedelegeerden keerden zich naar

64 Hier geciteerd uit *De Werkmansbode* 19-9-1880; *Recht voor Allen* 4-6-1881. Het program van Gotha is afgedrukt in Bymholt *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 219-221. Domela's opvattingen werden internationaal onder de socialisten gedeeld: zie Stekoff, *History of the First International*.

aanleiding van deze vraag niet alleen tegen neutrale vakverenigingen, maar ook tegen vakverenigingen in het algemeen. Amsterdam trok daarop het voorstel in. Na enige discussie werd besloten dat vakverenigingen zich wel bij de SDB konden aansluiten. Wellicht was de Rotterdamse vraag een reactie op het initiatief van de plaatselijke timmerliedenvereniging “Eendracht tot Vooruitgang” (EtV) om tot een nieuwe Nederlandsche Timmerliedenbond te komen omdat de oude NTLB roemloos ten onder was gegaan. EtV had bij het ANWV daarop aangedrongen. Op het volgende congres in 1884 werd het besluit genomen het stichten van socialistische vakverenigingen te bevorderen. De gedelegeerden namen op het Kerstcongres van 1885 een nieuw reglement aan, waarin werd vastgelegd dat de SDB-afdelingen verplicht waren vakverenigingen op te richten als er ten minste zes vakgenoten lid van de afdeling waren. Vakverenigingen werden aangespoord zich bij de Bond aan te sluiten. Het verslag over het jaar 1885 meldde voor het eerst dat er socialistische vakverenigingen waren opgericht. Tegen het einde van dat jaar sloten Amsterdamse vakverenigingen van timmerlieden, stukadoors, metselaars, opperlieden, schilders, sigarenmakers, bakkers, metaalbewerkers, schoenmakers, kleermakers en steenhouwers zich bij de SDB aan. In Rotterdam organiseerden steen- en kalkbewerkers en schoenmakers zich eveneens op socialistische grondslag.⁶⁵ Als reden brachten zij naar voren dat de bestaande niet-socialistische vakverenigingen waren verworden tot ziekenfondsen en dat de vakverenigingen een socialistische kleur dienden te krijgen om tot verbetering te komen. Domela legde weer uit waarom die socialistische vakverenigingen er dienden te zijn:

“omdat wij daarin de kiemen zien, die noodzakelijk vooraf moeten gaan om den weg te banen aan de socialistische staat. Zij vormen als 't ware de aansluiting van de oude aan de nieuwe maatschappij en vergemakkelijken de totstandkoming der laatste, daar dan niet alles van meet af aan moet worden begonnen”.⁶⁶

65 *De Werkmansbode*, 22-12-1883; *Recht voor Allen*, 15-12-1883; Vliegen, *Dageraad I*, 78-79, 106, 161-162; Van Horssen en Rietveld, ‘De Sociaal Democratische Bond (II)’, 3-54 en Giele, ‘Socialisme en vakbeweging’, 54-58.

66 Jaarverslag SDB over 1885, geciteerd in Giele, ‘Socialisme en vakbeweging’, 61. Domela schreef in 1888 in het jaarboekje van de Nederlandsche Timmerliedenbond dat de taak van de vakverenigingen lag na de revolutie, om de productie over te nemen en te ordenen. Daarom moesten arbeiders zich in vakverenigingen verenigen.

De betekenis van de vakverenigingen lag dus in het bevorderen van het socialisme en niet zozeer in het streven naar materiële verbeteringen binnen de bestaande kapitalistische verhoudingen.

De SDB trachtte naast of tegenover de zogenaamde neutrale vakorganisaties binnen of buiten het ANWV nieuwe socialistische vakverenigingen of vakbonden op te richten. (zie tabel 1.) Zo kwam in 1885 een nieuwe Nederlandsche Timmerliedenbond (NTB) tot stand. In januari 1886 richtte de NTB zich tot de SDB-afdelingen met de oproep aan de socialistische timmerlieden lid te worden, waarbij naast de politieke eis van algemeen stemrecht ook de 10-urendag, voldoende loon en arbeidersrechtbanken voor de oplossing van arbeidsconflicten werden geëist.⁶⁷

De doelen van bijvoorbeeld de IJzer- en Metaalbewerdersbond (IJ&MB), die in 1885 was opgericht, waren ook breed geformuleerd. De bond wilde het algemeen stem- en kiesrecht, wettelijke regeling van de arbeidsdag en ook beter en gratis onderwijs." De bond deed daarbij ook onderzoek naar de loonhoogten in Amsterdam. Maar het einddoel was het vervangen van het privaatbezit door "het communaal of gemeenschappelijk bezit. De Kalk- en Steenbewerdersbond (K&SB) ook uit 1885 vond dat er slechts verbetering mogelijk was voor de arbeiders "door het streven naar eene zuivere Sociaal-Demokratische maatschappij". De socialistische vakverenigingen probeerden daadwerkelijk de loonarbeid af te schaffen door het stichten van productieve associaties. De Gravers- en Baggerliedenbond die in april 1889 tot stand kwam, kende een achttal eisen, waaronder algemeen kies- en stemrecht, de afschaffing van de militaire dienstplicht, kosteloos onderwijs en progressieve belastingheffing. Verder eiste de bond de 8-urendag en een verbod van vrouwen- en kinderarbeid. Over lonen werd niet gerept, wel dat de bond zoveel mogelijk werkstakingen wilde steunen om zo het socialisme te verbreiden. De bond begon dan ook in 1888 een productieve associatie. Zo begon de Schoen- en Lederbewerdersbond in Amsterdam een schoenmakerswerkplaats waar gewerkt werd tegen "vaste loonstandaard en normale arbeidsdag". De vakverenigingen hadden dus niet tot taak te

67 *Werkmansbode* 17-10-1885; *Recht voor Allen*, 20-1-1886 en 2-2-1886; Giele, 'Socialisme en vakbeweging', 64; *Recht voor Allen*, 14-10-1885 geeft een voorbeeld, 'De Amsterdamsche sigarenmakers-vereeninging [...] heeft zich aangesloten bij onzen bond. Bravo! Dat spoedig andere vereenigingen dit voorbeeld volgen.' Ook de pas opgerichte schildersvereeninging 'Door Eendracht Sterk' sloot zich bij de SDB aan, een nieuwe socialistische vereeninging naast 'Vooruitgang zij ons doel', aangesloten bij het ANWV. Eind 1885 waren er een socialistische Kalk- en steenbewerdersvereeninging, een Stukadoors-Vereeninging 'Door Vereeninging Verbetering' en de Metselaars en Opperlieden-Vereeninging 'Vrijheid en Recht'. Zie voor Domela's ideeën over de algemene vakbeweging: *Het Volksdagblad*, 2-2-1900.

strijden voor betere arbeidsvoorwaarden, maar voor een nieuwe socialistische maatschappij. “Vóór of tegen de kapitalistische produktiewijze, vóór of tegen den wettelijken diefstal aan den arbeid gepleegd, dat is de kern van alle vraagstukken”.⁶⁸

Tabel 1.1 Landelijke vakbonden door de SDB tot stand gebracht

Jaar	Landelijke vakbonden SDB
1885	Nederlandsche Timmerliedenbond, IJzer- en Metaalbewerkersbond, Kalk- en Steenbewerkersbond
1886	Nederlandsche Schoen- en Lederbewerkersbond
1887	Nederlandsche Internationale Sigarenmakers en Tabaksbewerkersbond, Sociaal-Democratische Typografenbond, Nieuwe Meubelmakersbond, Steenhouwersbond
1888	Nederlandsche Schildersbond, Kleermakersbond
1889	Nederlandsche Gravers- en Baggerliedenbond Helpt Elkander; Neutrale Wevers- en Spinnersbond, Spoorweg-Vereeniging Voorwaarts
1890	Nederlandsche Bakkersgezellenbond

Bron: Bymholt, *Geschiedenis* (1894); CBS 1907.

De Nieuwe Meubelmakersbond (NieMeuB) werd in 1887 gesticht op initiatief van de meubelbeeldhouwer en lid van het Centraal Bestuur van de SDB, H.F. Baye. Die had in 1884 de Haagse meubelmakervereniging ‘Recht naast Plichten’ tot stand gebracht. Baye sprak in 1886 voor de Amsterdamse meubelmakervereniging ‘De Broederband’ over de NMeuB als een ingeslapen organisatie. De aanwezigen wilden slechts vakverenigingen op socialistische grondslag. Hij was toen overtuigd van de onmogelijkheid van directe verbetering van de arbeidsvoorwaarden, want via coöperatie en associatie diende de socialistische vakvereniging zich voor te bereiden op het grote einddoel: het afschaffen van het patronaat.⁶⁹ Op 19 december 1888 stelde Domela Nieuwenhuis, die in 1888 tot Kamerlid was verkozen, in de Tweede Kamer de arbeidsomstandigheden van het lagere spoorwegpersoneel aan de orde. Dit optreden leidde mede tot de oprichting van de spoorwegvereniging

68 *Recht voor Allen*, 3-10, 10-10, 7-11, 21-11, 16-12-1887 en 7-2-1889; *Sociaal Weekblad* 1887, 18 en 234, 1888, 277; *Statuten en reglement van den Gravers- en Baggerliedenbond. Opgericht 19 April 1888*. Zie over de Schoen- en Lederbewerkersbond: A. van Dongen, *Brood en Werk. Een woord aan de schoenmakers en alle andere werklieden* (Amsterdam z.j. (1886)). Dit was één van de weinige bonden die ook in het zuiden, de Langstraat, enige aanhang had.

69 Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 406, 710-711; *Bijdragen tot de Statistiek*, 1896, XXVII-XXIX.

'Steeds Voorwaarts' (SV) op 1 december 1889. Vanwege het repressieve karakter van de spoorwegmaatschappijen werd in eerste instantie grote geheimzinnigheid betracht. De vakvereniging was uitgesproken socialistisch en streefde naar de opheffing van het privaatbezit. Onder de leden van SV waren er ook die de vakbond een algemener karakter wilden geven, maar die stuitten op verzet van socialisten.⁷⁰ De socialistische vakbonden werden niet erg groot en buiten de grote steden hadden ze weinig afdelingen.

In het begin van 1886 organiseerden de besturen van de Amsterdamse vakverenigingen zich samen met het SDB-afdelingsbestuur in de Amsterdamse Bestuurdersbond. Tegen het einde van 1886 waren er twaalf vakverenigingen vertegenwoordigd, waarvan tien bij de SDB aangesloten waren. In de Haagse bestuurdersbond vonden acht vakverenigingen elkaar, waar slechts één was aangesloten bij de SDB. De bestuurdersbonden lieten dus ook niet bij de SDB aangesloten vakverenigingen toe, omdat ze hoopten met die vakverenigingen meer eenheid in de vakstrijd te krijgen.⁷¹ In de hoofdstad groeide hun aantal gestaag en in 1888 werden de vakverenigingen de grondslag van de SDB. De Amsterdamse timmerliedenvereniging 'Door Eendracht Verbetering' (DEV), aangesloten bij de NTB, spande zich direct na de oprichting in 1885 hiervoor in.⁷² Voorzitter C.B. Oosterhof beval met succes op het SDB-kerstcongres van 1887 dit organisatie-model aan, dat al een jaar eerder door de Amsterdamse stukadoorsvereniging was ingediend. De SDB-leden werden daarop verdeeld over de vakverenigingen. Niet-arbeiders werden in gemengde verenigingen ondergebracht en de vrouwelijke leden en jongeren in eigen verenigingen. Maar alleen in Amsterdam en Den Haag vond deze reorganisatie doorgang, die verder tot niets leidde, omdat buiten de grote steden er nauwelijks vakverenigingen bij de SDB aangesloten waren. De landelijke vakbonden bleven door deze organisatiestructuur buiten de SDB. Wegens gebrek aan succes zag de SDB in 1889 al weer af van deze organisatiestructuur. De vakbeweging begon wat afstand tot de

70 *Bijdragen tot de Statistiek*, XXXVII-XXXIX; 'De Seinwachter, Een Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel', in: *De Nieuwe Tijd* 3^e jrg (1898/1899), 1-15; H.J. van Braambeek, *Van lichten en schiften Gedenboek van de Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel 1886-1936* (Z.p. 1936), 82-92; G. Harmsen en F. van Gelder, *Onderweg. Uit een eeuw actie- en organisatiegeschiedenis van de Vervoersbonden* (Baarn 1986), 37-43.

71 *Recht voor Allen*, 16-12-1887; Giele, 'Socialisme en vakbeweging', 64-65.

72 *Recht voor Allen*, 3-5-1885; *De Werkmansbode*, 29-8-1885, de statuten werden 18-10-1885 op een huishoudelijke vergadering vastgesteld; *Recht voor Allen*, 17-10-1885; *Timmerman*, 7-2 en 2-5-1891 en 13-10-1895, '1885 - 9 november 1895 10 jarig bestaan der Afdeling Amsterdam 'Door Eendracht Verbetering', *Recht voor Allen*, 11-11-1885 worden G. van Duivenboden en C.B. Oosterhof de eerste bestuursleden genoemd. Zie ook Giele, 'Socialisme en vakbeweging'. Voor Oosterhof zie: Enquête Staatscommissie 1890, Amsterdam, Zitting, 23-10-1891, 261-265.

SDB te nemen. Kritiek kwam er op de afwijzende houding van de SDB tegenover de strijd voor directe verbeteringen. Daarbij speelde mee dat de SDB weigerde mee te doen aan de Parlementaire Enquête van 1887 een rol. De SDB verwachtte namelijk niets van verbeteringen binnen de bestaande verhoudingen. Terwijl deze enquête onderzoek omvatte naar de werking van het kinderwetje Van Houten en mogelijke verbeteringen van deze wet. De enquête vroeg verder naar de toestand van de arbeidsomstandigheden in verband met veiligheid, gezondheid en welzijn van de arbeiders. De enquête bracht de verschikkingen van de dagelijkse arbeid voor het eerst aan het licht. Ook de agitatie van de SDB tegen de Arbeidswet die in 1890 in werking trad en die een uitvloeisel was van dat onderzoek, vergrootte de afstand tussen SDB en de vakverenigingen. Het was het begin van de overheidsinterventie in de regeling van de arbeidsverhoudingen. De Amsterdamse vakverenigingen toonden zich voorstander van overheidsinterventie en steunden de invoering van de wet, die het verbod op kinderarbeid onder twaalf jaar beter ging controleren en de arbeidsbescherming van vrouwen en jeugdigen onder zestien jaar regelde. Nu gingen er stemmen op om de afstand tussen vakbeweging en SDB te vergroten, want de socialistische vakverenigingen werden door voor- en tegenstanders beschouwd als propagandaclubs voor het socialistische beginsel. Sommige socialistische vakbondsleiders beschouwden dit beginsel steeds meer als hinderpaal voor de groei van hun organisaties. Langzamerhand wilden verschillende vakverenigingen niet meer als socialistisch bekend staan, omdat ze hoopten als onafhankelijke verenigingen een groter aantal arbeiders te kunnen organiseren.⁷³ Maar lang niet iedere socialistische vakbond was al zover. Dat bleek toen de SDB op internationaal niveau een rol wilde spelen en daarvoor de bij de Bond aangesloten bonden gebruikte.

1.4.3 Internationale ontwikkelingen op vakbondsgebied

Internationaal begon de strijd over de relatie van de vakbeweging tot de socialistische beweging weer op te laaien. Er waren sinds 1883 verscheidene pogingen gedaan om internationale congressen te organiseren. De Duitse

⁷³ *Recht voor Allen*, 26-9-1889; Horssen en Rietveld, 'Sociaal Democratische Bond II', 9-11; Giele, 'Socialisme en vakbeweging', 27-82. Zie voor de Parlementaire Enquete 1887: J. Giele, *Een kwaad leven* (Nijmegen 1981) en R.J.S. Schwitters, *De risico's van de arbeid. Het ontstaan van de Ongevallenwet 1901 in sociologisch perspectief* (Groningen 1991) en Hoogeboom, *Standenstrijd en zekerheid*, 105-106. Vooral de NISTB-bestuurder H.M. Kamphuijzen toonde zich erg actief in het aantonen van de slechte arbeidsomstandigheden. Zie daarvoor het eindverslag van de Parlementaire Enquete.

socialisten wilden een congres in 1888 en de Franse socialisten hadden met de Franse vakbeweging besloten in 1889 te Parijs een congres te houden. Belangrijker was dat de Britse vakbonden in Londen een internationaal vakbondcongres hadden te organiseren. Het was de eerste keer dat zo'n congres werd georganiseerd. De Britse vakbeweging was geïnteresseerd in directe economische verbeteringen en minder in socialisme, waarvan versnippering van krachten werd verwacht. Alleen vakbondsvertegenwoordigers mochten op arbeiderscongressen verschijnen. En er zou alleen maar over verbeteringen binnen de bestaande maatschappelijke verhoudingen mogen worden gepraat.⁷⁴ Dit pragmatisme stuitte op weerstand bij de Europese en Britse socialistische beweging. Omdat politieke partijen niet welkom waren, werd de truc toegepast afgevaardigden van de bij de SDB aangesloten vakverenigingen te sturen. Op het congres van november 1888, waren van de 123 gedelegeerden maar liefst dertien Nederlanders, die negen bonden, aangesloten bij de SDB, vertegenwoordigden.⁷⁵ C. Croll, lid van de Centrale Raad van de SDB, was tolk en sprak het congres namens de vakbondsbestuurders toe. Hij bepleitte de afschaffing van het privaatbezit, "als zijnde dit een beletsel voor alle afdoende verbetering".⁷⁶ Met de andere aanwezigen van buiten Engeland werd geprotesteerd tegen het Britse streven buiten de socialistische beweging om te komen tot een internationale arbeidersbeweging. Suikerbewerker F. Woudsma noemde het congres een strijd tussen socialistische en conservatieve arbeiders. Een voorstel om zowel de vakbonden als de socialistische partijen in één organisatie onder te brengen werd aangenomen met de stemmen van de meeste trade unions tegen. Die verzetten zich ook tegen het Nederlandse voorstel te ijveren voor een maximale arbeidsdag en een minimumloon, bij

74 Giele, 'Socialisme en vakbeweging', 70; I. Hermes, *Gegen Imperialismus und Krieg. Gewerkschaften in der II Internationale 1889-1914* (Köln 1979), 47-150; Milner, *Dilemmas*, 30-43; M. Bürgi, *Die Anfänge der Zweiten Internationale* (Frankfurt/New York 1996), 57-60.

75 *Recht voor Allen* 24-8, 30-9 en 21-11-1887. Afgevaardigd werden Van Gils en Van Asdonk, met Croll lid van de Centrale Raad van de SDB. Zie Th. Van Tijn, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis en het stichtingscongres van de Tweede Internationale', in *BMGN*, 100, nr. 3, 445-461; Vliegen, *Dageraad* II, 106 en 114; *Sociaal Weekblad* 1888, 371-374; *De Meubelmaker*, februari 1894; Vliegen, *Dageraad* II, 57. Aanwezig waren NISTB, IJ&MB, suikerbewerkers, typografen, NieMB, K&SB, NTB, schilders, gravers- en baggerlieden. De typografen W.H. Vliegen, A. Rot en H. Zeegers waren afwezig. De laatste twee waren met ontslag bedreigd. Voor de meubelmakers ging W.F. Jos, omdat Nolting niet wilde.

76 In de verzameling kleine archieven van het IISG bevindt zich een schriftje van F. Woudsma van de Suikerwerkersvereniging, met een verslag van het bezoek. Het citaat komt uit het verslag van 8 november; *Sociaal Weekblad* 1888, 371-374; *Recht voor Allen*, 14-11-1888; Vliegen, *Dageraad* II, 57; Milner, *Dilemmas*, 39-43.

internationale wetgeving geregeld. Toch meenden de meeste aanwezigen dat de Internationale was herboren en viel het besluit in 1889 te Parijs weer bijeen te komen. Achteraf oordeelde de SDB negatief over dit congres, het was slechts een congres van vakverenigingen en geen internationaal congres door de afwezigheid van de Duitse socialisten.⁷⁷

Terwijl de SDB zich verder bemoeide met de organisatie van de Tweede Internationale en deelnam aan de vergaderingen en meende de touwtjes in handen te hebben, kwamen er in Nederland weer geluiden op om de vakstrijd van de politieke strijd te scheiden.

Delegatie vakbondcongres Londen 1888

1.5 Streven naar een onafhankelijke vakbeweging

Een onafhankelijke vakbeweging diende los te staan van de SDB en het ANWV om een krachtige organisatie te bereiken. Dat de SDB zich nog steeds aanhanger van de ijzeren loonwet toonde, was een handicap voor de socialisten, want de sociaalliberalen beschouwden de vakbeweging al jarenlang veel meer als een maatschappelijke kracht in de loonstrijd en stonden dan ook sympathiek tegenover de ontkiemende algemene vakbeweging.

⁷⁷ *Recht voor Allen*, 20-2 en 17-4-1889; Woudsma, verslag van 9 november; Bürgi, *Anfänge*.

Stakingen in Rotterdam, die uit de arbeiders zelf voortkwamen, lieten zien dat die in staat waren in onderling overleg en zonder bemoeienis van buitenaf een staking te organiseren en eigen organisaties op te richten. De eerste stappen werden gezet om tot een onafhankelijke vakbeweging te komen, die los van de SDB en het ANWV opereerde. Dit zette de socialistische vakbeweging aan het denken. Er ontstond een stroming om zich van de SDB los te maken en zich als onafhankelijke vakbeweging te gaan organiseren. Daarbij toonde deze zich bereid tot overleg met de werkgevers en deel te nemen aan organen die wilden bemiddelen, zoals arbeidsraden of zich te onderwerpen aan arbitrage.

1.5.1 Havenstaking in Londen en Rotterdam

Tot nu toe had de SDB nauwelijks aanhang onder ongeschoolde arbeiders. Na 1888 veranderde dat enigszins door spontane stakingen in de Friese en Groningse venen. A. van Emmenes van de Bond van Gravers- en Baggerlieden toog naar het Noorden. Maar hij was bovenal socialistisch propagandist en minder vakbondsman en verkondigde het SDB-standpunt. Zijn bond begon in 1888 een productieve associatie.⁷⁸ De SDB verwierf zich daar de komende jaren grote aanhang, maar de vakbeweging zou zich veel minder ontplooiën. Na de stakingen in 1888-1889 in de Twentse textielindustrie ontstond de Neutrale Spinners- en Weversbond 'Vooruit', waarin protestanten, katholieken en socialisten samenwerkten. De bond, die zich onafhankelijk opstelde van de SDB, probeerde alle arbeiders in één organisatie te organiseren. Na 1890 ging deze ten onder.⁷⁹

In Rotterdam hadden de socialisten te kampen met sterke antisocialistische sentimenten onder de arbeiders. Onder de ongeschoolde havenarbeiders van zowel Amsterdam als Rotterdam kende de SDB weinig aanhang.⁸⁰ De Britse vakbeweging bleek spoedig de nodige invloed te kunnen uitoefenen. In augustus 1889 brak in Londen de befaamde 'Great Dock Strike' uit die in september met steun van de Australische arbeiders

78 *Sociaal Weekblad*, 1888, 277. Zie voor Van Emmenes: BWSA.

79 G. Bruintjes, *Socialisme in Groningen 1881-1894* (Amsterdam 1981); J. Frieswijk, *Om een beter leven. Land- en veenarbeiders in het noorden van Nederland 1850-1914* (Ljouwert 1989); L. Saleminck, 'Katholieke textielarbeiders tussen Brinkhuis en Ariëns 1889-1904', in: *Textielhistorische Bijdragen* 24 (1984), 11-12. Zie ook E. van Nederveen Meerkerk, L. Heerma van Voss e.a. (ed.), *History of textile workers, 1650-2000* (Farnham/Burlington 2010), 385-387.

80 *Recht voor Allen*, 17-10-1885. Zie voor het antisocialisme in Rotterdam: Giele, 'Socialisme en vakbeweging'. De eerste organisatie van de havenarbeiders was de vereniging 'De Maas'. In 1883 voerde die met christelijke werkgevers actie voor zondagsrust, *Sociaal Weekblad*, 1887 325-327.

eindigde met een volslagen overwinning van de bootwerkers. Tijdens de staking kwam de roemruchte Dock, Wharf, Riverside and General Labourers' Union of Great Britain and Ireland tot stand. Deze goed georganiseerde en gedisciplineerde bootwerkersstaking maakte indruk. Vooral omdat de staking werd geleid door een pas opgerichte vakbond zonder stakingskas en steunend op de sympathie van het grote publiek. Het was een succesvolle uiting van het "new unionism": nieuwe bonden van over het algemeen ongeschoolden, zonder organisatietraditie, zonder stakingskassen en met lage contributies. Over heel Groot-Brittannië zouden deze vakbonden zich met succes verspreiden. De leiding van deze bonden was vaak in handen van socialistten, die bereid waren directe actie te ontketenen voor hogere lonen en kortere werktijden.⁸¹ De succesvolle staking had een signaalfunctie voor de Nederlandse havenarbeiders, die het fenomeen vakvereniging nauwelijks kenden. Zij kwamen achter het conflict doordat er vanuit Londen geen schepen arriveerden in Rotterdam. Daardoor geïnspireerd brak in september de havenstaking uit. De havenarbeiders eisten verbetering van lonen en werkomstandigheden. Een poging van de Rotterdamse SDB leiding te geven aan de staking mislukte schromelijk, evenals de poging van het Rotterdamse ANWV. Niet alleen de socialistten bleken verrast, ook de havenwerkgevers waren overvallen door de staking. Ze verdachten in eerste instantie Belgische arbeiders er van de hand in de staking te hebben.⁸² Al op 6 oktober was de onverwachte staking voorbij en hadden de werkgevers toegegeven. Harry Orbell, 'organiser' van de *Dockers' Union* hield een toespraak voor de Rotterdamse bootwerkers en richtte een afdeling van de *Dockers' Union* (*Labour Union* genaamd) op. Orbell wilde ook afdelingen oprichten in Dordrecht, Schiedam en Amsterdam. Dat kreeg hij alleen voor elkaar in Amsterdam, waar een pas opgerichte bootwerkersvereniging zich

81 J. Lovell, *Stevedores and Dockers. A Study of trade unionism in the port of London, 1870-1914* (London 1969), 92-120; K. Coates and T. Topham, *The History of the Transport and General Workers' Union* (Oxford 1991), 51-77; H. Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation. Möglichkeiten und Grenzen internationaler Gewerkschaftsarbeit vor dem Ersten Weltkrieg* (Essen 1993), 78-86. Zie voor 'new unionism': W.J. Mommsen and H-G. Husung, *The Development of Trade Unionism in Great Britain and Germany, 1880-1914* (London 1985) en D. Matthews, '1889 and all that: new views on the new unionism', in: *International Review of Social History*, vol. 36 (1991), 24-58.

82 Vliegen, *Dageraad II*, 83-87; Verslag omtrent het onderzoek ingesteld door de Derde Afdeling der Staats-commissie van Arbeids-enquete, benoemd krachtens de Wet van 19 Januari 1890, 18; *Enquete gehouden door de Staatscommissie benoemd krachtens de Wet van 19 Januari 1890 (Derde afdeling) Los- en laadwerk bij zeeschepen te Rotterdam en Amsterdam*, verhoor A. Nouwens en B. de Heer: Jansen, 'De wil der bazen, 7-87.

aansloot.⁸³ Door deze twee Nederlandse afdelingen werd de *Dockers' Union* omgedoopt tot *Dock, Wharf, Riverside and General Labourers' Union of Great Britain, Ireland and the Netherlands*. Orbell bewerkstelligde dit alles zonder een woord Nederlands te spreken. De Rotterdamse bootwerker P. Sas trad op als tolk. Dat deze inspanningen serieus waren, bleek uit de reis die de voorzitter van de Amsterdamse afdeling naar Londen maakte om daar instructies te krijgen. De bemoeienis van de Britten met de Nederlandse havenarbeiders was niet gebaseerd op internationale solidariteit maar op welbegrepen eigenbelang.⁸⁴ Ze wilden de Nederlanders organiseren om te voorkomen dat zij als stakingsbrekers in Londen zouden verschijnen. Omdat in Rotterdam de Labour Union probeerde via verplicht lidmaatschap controle over het arbeidsaanbod te krijgen, gingen de werkgevers over tot uitsluiting van de leden. In korte tijd was de Rotterdamse afdeling van de *Dockers' Union* gedecimeerd. In maart 1890 veranderde de afdeling de naam in Nederlandsche Bootwerkersbond Internationaal.⁸⁵

1.5.2 Een 'hervormende vakbond'?

Door deze spontane staking werd binnen het ANWV als de SDB de vakbondspolitiek weer actueel. Het ANWV had zich in 1888 afgevraagd of er in Nederland plaats was voor een 'hervormende arbeidersbeweging'. Daarmee bedoelde het een beweging die niet de revolutie wilde, maar binnen de bestaande verhoudingen naar verbeteringen wilde streven. Werklieden- en vakverenigingen die niet bij het ANWV waren aangesloten werden zonder succes uitgenodigd te reageren.⁸⁶ De toestand van het Verbond werd als treurig beschreven en er gingen stemmen op om het ANWV op te heffen. Een commissie ging bestuderen hoe het ANWV uit het dal kon komen. Maar de beraadslagingen van de commissie leidde niet tot krachtige besluiten. Er verscheen een rapport met een overzicht van de individuele standpunten der commissieleden. De conclusie was dat er weinig mis was met het streven

83 Verslag Derde Afdeeling der Staats-commissie door Arbeids-enquete, 15-18; *Recht voor Allen*, 6-10, 7-10 en 8-10-1889. Zie over Orbell: Lovell, *Stevedores and Dockers*, 115-117.

84 *Recht voor Allen*, 11-10-1889; *De Werkmansbode*, 12-10-1889; *Monthly Record of the Dock, Wharf, Riverside, and General Labourers* nr. 3 (June 1890); Enquete Staatscommissie, verhoor B. de Heer en H.N. Tuinder, Nederlandsche Bootwerkersbond 'Internationaal' (Rotterdam 1892), 6; Bymholt, *Geschiedenis*, 551-559; H. Mol, 'Uit het Rotterdamsche havenbedrijf III', in: *De Socialistische Gids* (1920), 527-538; Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 83; Zie M. van der Linden, 'Proletarian Internationalism: a Long View and Some Speculations', in: I. Wallenstein (ed.), *The Modern World-system in the Longue Durée* (Boulder/London 2004).

85 *Nederlandsche Bootwerkersbond 'Internationaal'*, 2.

86 *De Werkmansbode*, 30-3-1889; *Recht voor Allen*, 3/4-3-1889.

van het ANWV, maar dat het Verbond zich hoofdzakelijk bezig hield met het bestrijden van de confessionelen en de SDB, waardoor de belangenstrijd op de achtergrond was gekomen. Het bestuur reageerde opgelucht op het rapport en sloot zich bij het eindoordeel van de commissie aan. Het bestuur vertaalde het opkomen voor de eigen belangen in samenwerking met sociaalliberale organisaties en politieke acties voor verbetering van sociale wetgeving. Heldt bleef pessimistisch over de Nederlandse vakbeweging; de vakverenigingen bleven klein en er kwam geen lid opdagen tijdens vergaderingen. Dat was in Engeland wel anders, vond hij, daar was men goed georganiseerd.⁸⁷

Het ANWV zag de Londense havenstaking dan ook als een goed voorbeeld voor de Nederlandse vakbeweging. Dat de havenarbeiders zich naar het voorbeeld van de trade unions organiseerden, was een positieve ontwikkeling. Hadden de arbeiders naar het ANWV geluisterd, in plaats van naar de socialisten, dan had een onafhankelijke vakbeweging al twintig jaar kunnen bestaan. Maar het Verbond voldeed ook niet bij degenen die vóór vakbeweging waren. Enkele jaren eerder, in november 1885, was Heldt in de Tweede Kamer gekomen als liberaal afgevaardigde voor het district Sneek en oriënteerde hij zich meer op de politieke strijd dan op de vakbeweging. Daarnaast richtte hij zich op de in 1881 opgerichte Neo-Maltusiaansche Bond, waarvan hij één van de initiatiefnemers was.⁸⁸ Daarom was het niet zo vreemd dat *De Werkmansbode* schreef dat het ANWV niet de positie had om arbeiders in bonden te organiseren. Het Verbond was meer een politieke organisatie en niet meer in staat op te komen voor “de beroepsbelangen zijner onderscheidene leden”.⁸⁹ Heldt kwam op het ANWV-congres met een positieve opvatting over de Londense havenstaking. Hij constateerde dat door dat stakingssucces de arbeiders in Nederland weer waren ontwaakt: “schijnen hun de oogen opnieuw geopend voor hun *eerst, voornaamst en rechtstreeksch* belang: de verbetering van hun inkomen en het bedingen van arbeidsvoorwaarden of betere voorwaarden”. De Rotterdamse staking duidde hij negatief. Dat die staking was uitgebroken buiten de bestaande vakverenigingen om, liet hun zwakte zien. Volgens Heldt was de tijd voor een sterke vakbeweging in Nederland nog niet daar. Wel gaf hij een analyse. De

87 *Proeve tot betere vestiging eener Nederlandsche hervormende arbeidersbeweging* (Amsterdam 1889). Deze brochure is integraal opgenomen in het gedenkboek van het ANWV, *De Werkmansbode*, 6-7-1889.

88 P. van Praag, ‘Het politieke debat over armoede en geboortebeperving in het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond (1879-1882)’, in: M. Campfens e.a. (red.), *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging* (Amsterdam 1985), 60-74.

89 *De Werkmansbode*, 12-10-1889.

kracht van de vakbeweging zat in goed overleg met de werkgevers. Slechts als laatste middel diende de staking gehanteerd te worden. Vakverenigingen moesten niet aan politiek doen, dat leidde tot verdeeldheid.⁹⁰

Orbell van de *Docker's Union* benadrukte geen socialist te zijn en dat de bond niet socialistisch was. Hij verkondigde in Rotterdam dat de arbeiders elkaar als broeders moesten behandelen, zonder een kerkelijke of politieke richting in hun strijd te betrekken. Het doel van de *Docker's Union* was niet het uitlokken van stakingen, maar de bond wilde die voorkomen door te bemiddelen tussen arbeiders en patroons. Wat de socialisten te denken gaf was dat Orbell overlegde met de Rotterdamse havenwerkgevers. Die verklaarden de *Docker's Union* te steunen, omdat deze bond paste binnen hun opvattingen over vakbeweging. De staking van de Rotterdamse metaalbewerkers, kort na de havenstaking, werd eveneens aangevoerd door leiders die niets van de SDB wilden weten. Ook de IJ&MB kreeg geen voet aan de grond. De stakers richtten een vakvereniging op, 'Verbetering zij ons streven'. Die verwierf veel aanhang - zo'n 2500 leden - en wilde samen met een Amsterdamse vereniging van metaalbewerkers een landelijke vakbond beginnen. Zowel de staking als de organisatie ging binnen enkele weken verloren.⁹¹

Op het SDB-kerstcongres van 1889 werd niet over de vakbeweging gesproken. Toch werd de vakbewegingstactiek een steeds belangrijker onderwerp voor de SDB omdat niet-socialistische, dat wil zeggen onafhankelijke vakverenigingen en bonden, arbeiders wisten te organiseren. Belangrijk was dat deze onafhankelijke vakorganisaties kansen zagen om de welvaart van arbeiders te verhogen via de verbetering van de arbeidsomstandigheden. Door staking of andere middelen bleken zij op korte termijn verbeteringen af te kunnen dwingen, zoals de bootwerkers hadden laten zien. Domela toonde weinig belangstelling voor vakbeweging. Hij vond dat de leiding van de Britse vakbeweging bestond uit pluimstrijkers die niets bereikten. De timmerlieden en andere beroepsgroepen zagen wel de mogelijkheid op korte termijn hun arbeidsvoorwaarden te verbeteren. Daarbij zal mee hebben gespeeld dat het geloof in de ijzeren loonwet werd vervangen door

90 *De Werkmansbode*, 12-10-1889; Heldt, *ANWV*, 42, 106-110; Giele, 'Socialisme en vakbeweging', 79.

91 *Recht voor Allen*, 18-12-1889; Vliegen, *Dageraad* II, 87-89; G. van der Houven, *Een halve Eeuw Gedenkboek van de Algemene Nederlandse Metaalbewerdersbond 1886-1936* (Amsterdam 1936), 54-63.

het inzicht dat lonen verhoogd konden worden zonder dat dit ten koste ging van anderen in loondienst.⁹²

1.5.3 De eerste aanzet tot een onafhankelijke vakbeweging: de Neutrale Commissie

Voor de ANWV was de Britse vakbeweging een voorbeeld, maar de SDB gruwde van haar pragmatisme. De Londense havenstaking deed de Nederlandse arbeidersbeweging kennismaken met het succes van een algemene vakbeweging. Vooral de grote financiële steun van de Australische vakbonden maakte diepe indruk. Dat had de staking tot een succes gemaakt, naast de onderlinge solidariteit en de hulp van de publieke opinie. En dat terwijl de socialistische beweging op afstand werd gehouden en iedere politieke opvatting werd vermeden. De Nederlandse vakverenigingen wilden dit model graag overnemen.⁹³

In het vroege voorjaar van 1889 verscheen in *De Werkmansbode* kritiek op de SDB: die richtte vanuit verkeerde opvattingen vakverenigingen op: “Zij droomen van en prediken nationale en internationale werkstakingen, en intusschen blijven hun vakverenigingen luttel klein en oefenen zij niet den minsten invloed uit ten gunste van hun vakgenooten”. De commentator was niet tegen stakingen, maar wel tegen de wijze waarop de SDB stakingen uitlokte, daarvoor was de staking een te gevaarlijk wapen. De vakbeweging moest gestimuleerd worden:

“d.w.z. geen vakverenigingen die uitsluitend aan politiek doen, die van omwentelingen en staatwerkplaatsen droomen en intusschen de particuliere industrie in den meestal ongeredderden toestand laten. Maar wel vakverenigingen, die de belangen van het vak en zijn beoefenaren steeds op den voorgrond stellend en houdend, even goed en warm hart hebben voor algemeene maatschappelijke belangen en evenmin afkeerig mogen zijn van wettelijke bescherming, regeling en voorziening. Vakverenigingen, naar het model der Engelsche en ten deele ook de Duitsche, van de soort, die de sociaal-democraten zoo gaarne ‘bres’ schieten, vakverenigingen zooals zij hier te lande oorspronkelijk in

⁹² *Sociaal Weekblad*, 1889, 13. Dit blad steunde de ontwikkeling van de vakbeweging; Biagini, ‘British trade unions’, 82-89; D. Damsma en P. de Rooy, ‘Moreele politiek’, in: *TvSG*, nr. 1 (1993), 115-128. De publicatie door F. Engels van Marx’ kritiek op de ijzeren loonwet in de *Neue Zeit* was niet bij iedereen bekend. *Recht voor Allen*, 13-2-1891 berichtte hier over.

⁹³ *Sociaal Weekblad* 1891, 335-338, 341-343 en 351-353.

beginsel waren en waarvan de Nederlandsche Typografenbond in zijn goeden tijd de kroon spande. Het zijn die soort vakverenigingen, welke de heer van Houten op het oog had en waarvoor hij vrijheid van beweging en ruimte van handelen heeft helpen veroveren.”⁹⁴

Het waren timmerlieden, meubelmakers, typografen en sigarenmakers die deze analyse onderschreven en de nadelen van de band tussen ANWV en SDB en de vakorganisaties begonnen te voelen. Vanaf dat moment probeerden ze de knellende banden te verbreken. Eén van deze vakverenigingen die afstand wilde tussen vakbeweging en de algemene arbeidersverenigingen was de Amsterdamse timmerliedenvereniging DEV.⁹⁵ Deze onderscheidde zich in eerste instantie niet van de andere socialistische vakverenigingen en was aangesloten bij de NTB, waarvan het bestuur bestond uit bestuurders van DEV, H. Ikkink en G. van Duivenboden. Zij vonden dat de timmerlieden niet in de SDB georganiseerd dienden te worden, maar dat de vakgenoten zich nationaal en internationaal dienden te organiseren. Blijkbaar zag dit NTB-bestuur een zelfstandige rol voor de vakbond weggelegd, die lag in de lijn van de opkomende beroepssecretariaten. Dat niet iedereen dat standpunt deelde bleek uit het antwoord van de Groninger timmerlieden op de vraag waarom zij zich niet aansloten bij de NTB. Zij vertolkten het SDB-standpunt: de enige oplossing van de maatschappelijke problemen was afschaffing van het privaatbezit en het brengen van grond en bodem in gemeenschappelijk bezit. Dit was het doel van iedere vakvereniging. Aansluiting bij de NTB had daarom geen zin, maar aansluiting bij de SDB wel. De Groningers zagen geen heil in staking. Zij konden daardoor wellicht een cent meer verdienen, maar die loonsverhoging werd toch door andere werklieden betaald. Geen directe verbeteringen, maar de revolutie was de boodschap. Sommige andere vakbonden namen ook dit standpunt in. De IJ&MB benadrukte dat alleen de opheffing van het loonstelsel en het privaatbezit de oplossing was.⁹⁶

DEV toonde zich een praktische vereniging en deed mee aan het initiatief van de socialistische schildersvereniging ‘Door Eendracht Sterk’ samen met een tiental andere vakverenigingen, ook niet-socialistische, om een adres naar de Amsterdamse gemeenteraad te sturen. Daarin vroegen zij de

94 *De Werkmansbode*, 13-4-1889.

95 *De Timmerman*, 13-11-1895 en 4-3-1896.

96 *Recht voor Allen*, 10/11-2-1889. Brief aan de Groninger Sociaal-Democratische Timmerlieden-Vereeniging. *Recht voor Allen*, 7-3-1889 bevat het antwoord van de Groningers. Voor de metaalbewerker: *Recht voor Allen*, 7-2-1889.

gemeente, naast de invoering van de 8-urendag, openbare werken te laten uitvoeren om de werkloosheid in het bouwvak terug te dringen. De Amsterdamse ANWV-afdeling onder voorzitterschap van P. Nolting hield zich bezig met het aanbieden van adressen aan de gemeenteraad, bijvoorbeeld om in de bestekbepalingen van de gemeente een maximum arbeidsduur en een minimumloon op te nemen. Dit om de concurrentie onder de patroons tegen te gaan en de arbeidsvoorwaarden op peil te houden. Vooral de bouwvakarbeiders waren er van overtuigd dat ze ongeacht hun politieke voorkeur of levensovertuiging moesten samenwerken om tot resultaten te komen, zoals de Britse vakbeweging die bereikte. Zij wilden een maximum arbeidsduur en een minimumloon.⁹⁷ De versplintering van krachten door de vele vakverenigingen in hetzelfde beroep was een doorn in het oog van de genoemde verenigingen. Zij wilden de onderlinge verdeeldheid tegengaan en de onderlinge samenhang versterken door een eigen blad uit te geven, het *Algemeen Vakblad ter bespreking van de arbeidersbelangen*.⁹⁸

De strijd om deze eisen in Amsterdam werd vanaf de tweede helft van 1888 ondernomen door een samenwerkingsorgaan van vakverenigingen, de Neutrale Commissie (NC), waarbinnen socialisten betrokken waren, maar zonder directe betrokkenheid van de SDB. De NC werd geïnspireerd door de Arbeidswet, die in deze tijd in de Tweede Kamer werd ingediend. De wet verbood kinderarbeid beneden twaalf jaar, er kwam een maximum arbeidsduur van elf uur voor vrouwen en jongeren beneden de zestien jaar en een arbeidsverbod op zondag. Met de instelling van de Arbeidsinspectie was deze wet een verbetering ten opzichte van het Kinderwetje Van Houten. De enige tegenstemmer in de Tweede Kamer was Domela, die de achturige werkdag eiste voor alle arbeiders. De NC belegde in de jaren 1889 en 1890 succesvolle vergaderingen, stelde petities op en wist daarmee grote aanhang onder de timmerlieden te winnen. De NC onderhandelde niet alleen met de patroons, maar probeerde ook de werkomstandigheden te verbeteren door de gemeente te bewegen om in de bestekken van bouwwerken bepalingen omtrent arbeidsduur en loon op te doen nemen.⁹⁹ In juni 1889 riep de NC alle Amsterdamse vakverenigingen, ongeacht hun richting op bijeen te komen om de grieven die onder alle arbeiders leefden in kaart te brengen en

97 *Recht voor Allen*, 21-10 en 31-10-1885 en 30-12-1887; *De Werkmansbode*, 24-10 en 31-10-1885 en 31-12-1887.

98 *Recht voor Allen*, 16-12-1887. Van het blad zijn geen exemplaren bekend. A.W. Jensch, *Gedenkschrift bij het 25 jaar bestaan van den Nederlandschen Schildersgezellenbond 1893* (z.p. 1 oktober 1918) schrijft bijvoorbeeld dat er in die tijd drie schildersgezellenverenigingen zijn die er grote moeite mee hadden samen te werken.

99 Wolfram, *Vrij van wat neerdrukt en beklemt*, 93-97; Giele, 'Socialisme en vakbeweging', 4.

te verhelpen. Zo'n vijftientig verenigingen gaven aan de oproep gehoor. De opvatting was dat door samen op te treden de strijd tegen lage lonen, stukloon, lange werktijden, kinder- en vrouwenarbeid met meer succes kon worden gevoerd. Zo zouden de arbeiders nader tot elkaar komen. De NC verbreedde dus hier de samenwerking van alle beroepsgroepen in de stad. Er kwam een bestuur onder leiding van Oosterhof en de typograaf J.W. Bonnet. De ANTypB wilde dit ook en pleitte tevens voor een algemene weerstandskas. Deze zou dan aangewend kunnen worden om bij staking iedere beroepsgroep te kunnen steunen.¹⁰⁰ De insteek van de NC was om via onderhandelingen met de patroons tot verbetering te komen, alhoewel de commissie staken niet afwees. Verder zocht de NC contact met sociaalliberalen als C.V. Gerritsen en M.W.F. Treub, die als raadslid voor de Radicals in de Amsterdamse gemeenteraad voorstellen deden om bestekbepalingen op te nemen bij aanbestedingen van gemeentewege. Treub en Gerritsen wilden belangrijke zaken als minimum uurloon en maximum arbeidsduur in de bestekvoorwaarden voor aannemers op te nemen. Op deze manier oefende de gemeente als opdrachtgever invloed uit op de arbeidsvoorwaarden van timmerlieden en andere bouwvakkers, maar ook andere beroepsgroepen als typografen die in gemeentedienst werkten. De NC wilde de gemeente zo dwingen deze bepalingen op te nemen. Tot nu toe had de gemeente dat geweigerd, waardoor de patroons verklaarden niet met de NC te kunnen onderhandelen over een minimumloon en een 10-urige werkweek omdat door het ontbreken van bestekbepalingen bij gemeente en rijk de concurrentie bleef bestaan. Deze voorstellen kregen niet alleen steun van de NC, die adressen stuurde, maar ook de ANTypB stuurde ter ondersteuning een adres aan de gemeenteraad. In Haarlem en Den Haag werden eveneens dergelijke adressen verstuurd.¹⁰¹

1.5.4 Geen politiek maar eenheid

DEV scheidde zich begin 1890 af van de SDB om meer samenwerking onder de vakgenoten tot stand te kunnen brengen. DEV vormde zich om tot een algemene, onafhankelijke vakvereniging en zag daardoor het ledental snel stijgen tot achthonderd à duizend nieuwe leden. Zo'n dertig socialistische timmerlieden scheidten zich af in de socialistische timmerliedenvereniging

¹⁰⁰ *De Werkmansbode*, 6-7, 17-8-1889; Verslag van het Nationaal Typografen-congres gehouden te Utrecht op 6 april 1890, 10-12. Bonnet werd vanwege zijn werken in de commissie ontslagen.

¹⁰¹ *Sociaal Weekblad* 1890, 30, 443, 457 en *Sociaal Weekblad* 1891, 281; *Timmerman* 5-9-1891, 6-7 en 17-8-1892; *Recht voor Allen*, 9-9-1891.

'Constancia'. Dit was het beginpunt van het streven van socialisten naar een onafhankelijke vakbeweging in Nederland, dus onafhankelijk van de SDB, want DEV noemde zich opzettelijk neutraal en zocht samenwerking met niet-socialistische vakverenigingen.¹⁰²

DEV wilde de politiek buiten de vakbeweging houden met als doel zoveel mogelijk arbeiders in één vakbeweging te organiseren. Daarbij had DEV niet alleen de splijtende werking van de SDB op het oog, maar ook die van de opkomende confessionele vakbeweging. Dat DEV streefde naar een algemene onafhankelijke vakbeweging die alle arbeiders diende te omvatten, was een volkomen breuk met de strategie die de socialisten tot dan toe hadden gevoerd. Het betekende niet dat de individuele leden hun socialistische of andere politieke of religieuze opvattingen opgaven, maar dat de vakorganisatie zich uitsluitend op de economische strijd richtte. Zaken als algemeen kiesrecht en het streven naar een socialistische samenleving werden losgelaten. Belangstelling voor de algemene werkstaking was er niet; de 8-urendag was eigenlijk opgegeven, doordat DEV streed voor de tienurendag. DEV-bestuurder P. Verdorst legde uit waarom afscheiding van de SDB nodig was. DEV werkte vijf jaar in de geest van de SDB en bewoog zich bijna geheel op politiek terrein. Maar het ledental bleef op 140 steken en resultaat kwam pas toen in mei 1890 de loonbeweging begon. Toen nam het ledental toe, maar dat waren lang niet altijd socialisten, zodat DEV zich volgens Verdorst genoodzaakt zag zich van de SDB af te scheiden.¹⁰³ In 1891 probeerden de Amsterdamse timmerliedenvereniging CIN en de Rotterdamse vereniging EvT een brede en neutrale timmerliedenbeweging op te zetten. EvT was lid geweest van de NTB, maar had zich afgescheiden omdat die te socialistisch was. Beide verenigingen, afkomstig uit het ANWV, wilden een nieuwe timmerliedenbond oprichten: een echte vakbond, geen ziekenpotje.¹⁰⁴

De Timmerman legde uit dat een cent loonsverhoging meer tot ledenaanwas leidde dan twintig propagandabijeenkomsten. Het behalen van verbeteringen op de korte termijn versterkte de vereniging, daar hadden de vakgenoten behoefte aan, niet aan de toekomst, die liet de meesten koud.¹⁰⁵ De timmerlieden waren bereid te staken, maar alleen met het doel om betere

102 *Recht voor Allen*, 15-7-1890 en *Timmerman*, 5-12-1891. Zie voor de statuten: *De Timmerman*, 16-3-1892. Zie ook L. Heerma van Voss, 'Twintig jaren later', in: *TvSG.*, nr. 1 (1993), 7-35.

103 *Recht voor Allen*, 4-2-1891, ingezonden brief Piet Verdorst.

104 *De Werkmansbode*, april 1891 (nu een maandblad); *Recht voor Allen*, 14/15-3 en 20-3-1891, zie ook: *Timmerman*, 4-4, 2-5 en 17-10-1891. In dezelfde week stond in *Recht voor Allen* een advertentie waarin de oproep een neutrale Kalk- en Steenbewerkerbond op te richten.

105 'Organisatie is onze groote kracht IV', *Timmerman*, 6-6-1891.

arbeidsvoorwaarden af te dwingen bij de patroons. De DEV-bestuurders geloofden niet in een aanstaande revolutie en niet in de loonwet, die de SDB hanteerde om te beweren dat loonstrijd tot niets leidde. Zij wilden wel strijd voeren voor directe verbetering van arbeidsvoorwaarden. Die verslechterden volgens hen door de grote werkloosheid die er in de bouw heerste. De SDB organiseerde werklozenoptochten, maar de timmerlieden voelden daar niet voor. Zij wilden verkorting van de arbeidsdag en minimumlonen.

Sommige ANWV-leden vonden de politieke ontwikkeling die het Verbond doormaakte niet nuttig voor de vakstrijd. Een aantal vakverenigingen verzette zich dan ook tegen Heldt. Timmerlieden en meubelmakers zochten samenwerking met andere vakverenigingen. In het *Jaarboekje over het jaar 1891* schreef het ANWV met begrip over het streven naar een brede algemene en onafhankelijke vakbeweging. Het wees op zowel de verdeel-en-heers tactiek van de confessionelen, die met een eigen vakbeweging kwamen, als de rol der socialisten. Het ANWV wees erop dat de van oorsprong onverdeelde arbeidersbeweging nu in vier stromingen uiteen gevallen was. Het ANWV wilde hervormend zijn, de SDB zag in hervorming slechts lapwerk, terwijl Patrimonium de sociale kwestie hoopte op te lossen door de godsdienst. Zelfs de katholieken kwamen nu met eigen vakverenigingen. Het artikel constateerde dat het voor arbeiders goed was een politieke stroming aan te hangen, maar dat zij de taak hadden zich onverdeeld in algemene vakbonden te verenigen. De SDB maakte daar bezwaar tegen, omdat die bonden zich uitstrekten tot vakverenigingen van het ANWV, de Rooms-Katholieke Volksbond en Patrimonium. De socialisten stonden vijandig tegenover een vakbeweging die binnen de bestaande verhoudingen tot hogere lonen en kortere arbeidstijden wilde komen.¹⁰⁶

De sociaalliberalen zagen de voordelen van een onafhankelijke en algemene vakbeweging, die met patroons en overheid kon onderhandelen over de inrichting van een stelsel van arbeidsverhoudingen. Als laatste middel moest de staking kunnen worden toegepast en de arbeiders dienden daarom weerstandskassen te vormen. De vakbonden moesten sterker en beter georganiseerd worden, een standpunt dat Verdorst bijvoorbeeld deelde. Eerder konden de timmerlieden niet op tegen de patroons.¹⁰⁷ Op arbeidersvergaderingen spraken sociaalliberalen als Gerritsen en Pekelharing over de Britse vakbeweging en de internationale arbeiderscongressen. Enige voorlichting over doel en werking van de vakbeweging was wel gewenst.

¹⁰⁶ Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond Jaarboekje voor het jaar 1891; De Rot, 'Verdeel en gij zult heerschen', 67-72; *Recht voor Allen*, 6-1, 31-8 en 6-10-1891.

¹⁰⁷ *De Timmerman*, 2-5-1891 en 7-12-1892.

In plaatsen als Groningen en Deventer vroegen vakverenigingen niet de patroons de lonen te verhogen, maar de burgerij om meer te betalen. Binnen DEV liep in het voorjaar van 1891 discussie over het doel van de vereniging. Leden zoals H.H. Wollring en Van Duivenboden wilden de patroons als nutteloze tussenpersonen uitschakelen door productieve associaties te beginnen. Anderen, zoals W. van der Vliet en Ikkink zagen daar niets in. Die benadrukten de klassenstrijd, waarin het loon omhoog moest en de arbeidsduur terug naar tien uur. Die klassenstrijd diende gestreden te worden door de gecombineerde verenigingen. De opvattingen over loonstrijd bleken nog diffuus.¹⁰⁸

1.5.5 Naar een onafhankelijke vakbeweging

Door de tegenvallende groei begonnen in 1891 enkele socialistische NTB-bestuurders in *Recht voor Allen* te pleiten voor een meer onafhankelijke positie van de vakbeweging ten opzichte van de SDB. Binnen de NTB gaf de socialistische koers aanleiding tot wrijving. Sommige afdelingen bekenden zich in het geheel niet tot het socialisme; zo waren de Amsterdamse afdeling CIN en de Rotterdamse afdeling EtV aangesloten bij het ANWV.¹⁰⁹

Toen in april Oosterhof het betoog van Verdorst in *Recht voor Allen* steunde, kwam hem dat op vijftien voetnoten van de redactie te staan, waarvan de belangrijkste opmerking was dat zonder socialisme geen arbeidersbeweging kon bestaan. Oosterhof betoogde namelijk dat vrijmaking van de loonarbeid een strijd van de arbeiders zelf moest zijn. Hij vergeleek de partijstrijd die de SDB voerde met een godsdienstig-sektarische strijd die hij afwees. Hij wenste een algemene arbeidersbeweging zonder kleur of kerk en wees op de successen van de Australische vakbeweging, die waren bereikt zonder enige politieke partij. Oosterhof werd aangevallen door de socialistische propagandist J.K. van der Veer. Die verdedigde de officiële lijn van de SDB: de 8-urendag was nodig om beter uitgerust de strijd aan te gaan, waarvan het doel was de afschaffing van het privaatsbezit. Zonder dit doel kon een arbeidersbeweging niet bestaan. Ikkink verdedigde tegenover Van der Veer de algemene vakbeweging: "Al wat de naam vakvereniging draagt hoort niet bij een partij, want de belangen van vaklieden op zichzelf zijn geen belangen die in een politieke partij thuishoren." En hij wees op buitenlandse ontwikkelingen waar arbeiders niet meer luisterden naar de socialisten: "Zie, Van der Veer, een arbeidersbeweging en de partij is nog lang niet één,

¹⁰⁸ *Recht voor Allen*, 17-2, 14-3 en 31-5/1-6-1891. Zie over H.H. Wollring: *BWSA*.

¹⁰⁹ *De Timmerman*, 17-10-1891.

de economische strijd der arbeiders, vak voor vak, zal meer uitwerken dan de partij. Misschien zijn werkstakingen op economisch gebied wel de kop der revolutie.¹¹⁰ Van der Veer antwoordde dat Ikkink's vakbeweging één zonder kleur, zonder beginsel en zonder werkelijk doel was. Directe verbeteringen door loonsverhoging en verkorting van de arbeidsdag waren bijzaak en brachten geen duurzame verbetering. De vakvereniging had een ander doel, "Hoofdzaak is dat zij, wanneer 't oogenblik genaderd zal zijn waarop de eigenaars (kapitalisten) onteigend worden (door de arbeiders) zij direkt optreedt om elk in zijn vak de regeling der zaken uit de handen der kapitalisten over te nemen."¹¹¹ Toen de discussie aanhield verklaarde Ikkink: "De paar centen per uur en het verkorten van den arbeidsdag zijn misschien dan wel geen hoofdzaak, maar op die wijs krijgen wij de arbeiders ten strijde en strijdend zijn is ook georganiseerd werkzaam zijn."¹¹²

De timmerlieden hadden gemerkt dat arbeiders bij hun loonstrijd op begrip konden rekenen van de sociaalliberalen in de hoofdstad. Deze steunden een onafhankelijke vakbeweging, die niet gebonden was aan een politieke of religieuze richting.¹¹³

Het *Sociaal Weekblad* schreef naar aanleiding van een oproep van de ANTypB tot het vormen van landelijke organisatie, dat de Nederlandse vakbeweging zwak stond in vergelijking met het buitenland. Twintig jaar na het afschaffen van het coalitieverbod was de arbeidersbeweging door bijkomstigheden verlamd. Het streven van katholieken en protestanten naar eigen vakbonden wezen de sociaalliberalen af. Binnen de Britse vakbeweging bestonden ook politieke en geloofsovertuigingen tegenover elkaar, maar daarvan vernam men in de vakverenigingen niets.¹¹⁴

1.6 De eerste algemene vakbonden

Door de praktijk van alle dag bleek dat diverse bonden goed konden samenwerken. Ongeacht of ze nu van oorsprong bij het ANWV, de SDB of de

110 *Recht voor Allen*, 6-4, 12-5, 21-5-1891 (citaat). Zie voor Van der Veer: *BWSA*.

111 *Recht voor Allen*, 30/31-5-1891.

112 *Recht voor Allen*, 15-6-1891.

113 *Vijftig jaar van strijd gevoerd door de Gaswerkers-Vereeniging Verbetering Zij Ons Streven 1888-1938* (z.p. z.j.). De gaswerkers zochten al heel vroeg toenadering tot de radicalen in de gemeenteraad, die de nutsvoorzieningen wilden naasten. In 1891 nam Treub het op voor de ontslagen gaswerkersverenigingsbestuurder P. Vervaeet, *Recht voor Allen*, 4-11-1891.

114 *Sociaal Weekblad*, 1891, 83-84, 279-28; *Recht voor Allen*, 9-9-1891; *De Werkmansbode*, januari 1892.

confessionele beweging hoorden. In steden als Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Arnhem werkten zij goed samen om praktische verbeteringen te bereiken. De volgende stap was de versnippering te niet doen door tot fusie te komen en algemene bonden te vormen die onafhankelijk werkten van politiek of godsdienst.

Voorzichtig ging de vakbeweging meedoen aan de eerste verschijnselen van institutionalisering van de arbeidsverhoudingen voor directe verbeteringen.

1.6.1 Meedoen aan praktische verbeteringen

Voorbeelden voor de sociaalliberalen waren de Britse 'Boards of Conciliation' en de Franse 'Conseil supérieur du travail'. In navolging hiervan ontstond er discussie over het nut van arbeidsraden en andere vormen van bemiddeling of arbitrage ter voorkoming van stakingen. Deze raden waren in sommige steden ontstaan, waar arbeiders en patroons, soms ondersteund door sociaalliberalen, probeerden tot collectieve afspraken te komen over arbeidsvoorwaarden. Op die manier creëerden zij op basis van particulier initiatief een stelsel van arbeidsverhoudingen. Daaraan waren scheidsgerechten verbonden die in geval van verschil van mening uitspraken deden, verschillende socialistische vakverenigingen namen hieraan deel. De vakverenigingen waren sceptisch, maar bereid de proef op de som te nemen.¹¹⁵

Eind 1890 ontstond in Den Haag een arbeidsraad voor het bouwvak, waarin werkgevers, architecten en arbeiders overlegden en waaraan ook de socialistische timmerliedenverenigingen meededen. Alle vakverenigingen van timmerlieden hadden zich tot de patroons gewend met het verzoek om onder andere een minimumtarief en een maximum arbeidstijd vast te stellen. Zo'n collectief contract was volgens hen niet alleen profijtelijk voor de timmerlieden, maar ook voor de patroons. In Amsterdam benadrukte aannemersvereniging 'Amstels Bouwkring' de noodzaak van een wetboek van arbeid om de arbeidsverhoudingen te kunnen reguleren en pleitte voor arbeidsraden, verzekeringen tegen de risico's van de arbeid en veiligheidsmaatregelen op het werk. De Haagse patroons wilden het

115 *Sociaal Weekblad*, 1891, 90-92, 124-125. Zie voor deze arbeidsraden en de discussie hierover de dissertatie van H.P. van Heukelom, *Arbeidsraden* (Amsterdam 1892), die aandacht schonk aan Nederlandse initiatieven. Zie voor Engeland: J.H. Porter, 'Wage Bargaining under Conciliation Agreement, 1860-1914', in: *Economic History Review*, vol. 23, nr. 3 (1970), 460-475; C.Howell, *Trade Unions and the State. The construction of industrial relations institutions in Britain, 1890-2000* (Princeton [etc.] 2005).

invoeren van arbitrage via scheidsgerechten. In Amsterdam bestond een particuliere arbeidsraad voor het meubelbedrijf en in Rotterdam kwamen vakverenigingen met het voorstel een arbeidsraad te starten.

Cornelissen zag er weinig in. Al eerder bracht hij naar voren dat klassenverzoening een utopie was: de belangen van arbeiders en patroons waren met elkaar in strijd en daarom was er klassenstrijd. Acceptatie van de arbeidsraden gebeurde alleen omdat de arbeiders zwak waren en alles aangrepen om enige invloed uit te kunnen oefenen. Cornelissen nam deze arbeidsraden op een vergadering met Treub de maat. De bedoeling was dat alle vakverenigingen aanwezig zouden zijn, maar de R.K. Volksbond en de Amsterdamse afdeling van Patrimonium lieten het afweten. Een voorstander van de arbeidsraden zei geïnspireerd te zijn door het Britse voorbeeld en wees er op dat door de invoering van de arbeidsraden daar het aantal stakingen afnam. Cornelissen hield zijn arbeiderspubliek voor goedgelovig, indien ze iets zagen in arbeidsraden. De belangen van arbeiders en patroons waren zo tegenstrijdig dat hun gemeenschappelijke belangen erbij in het niet vielen. De arbeidsraden hadden alleen nut bij kleine geschillen. Treub zag ook weinig in arbeidsraden, maar adviseerde toch tot deelname, omdat de arbeiders nu weerloos waren tegenover de patroons. In mei 1893 kwam daarop de Amsterdamse arbeidsraad voor de bouwvakken tot stand, waarin naast verenigingen van werkgevers verschillende vakverenigingen zitting namen.¹¹⁶

Er bestond bij de vakverenigingen belangstelling voor het fenomeen arbeidsbeurs. Het voorbeeld was de Parijse Bourse du Travail, die in 1887 was opgericht en waarin de vakbeweging de arbeidsbemiddeling op zich nam. Deze arbeidsbeurs beschikte over een eigen gebouw waarin kon worden vergaderd en de werklozen een plek konden vinden om naar werk te zoeken. De gemeente Parijs subsidieerde een deel van de kosten. De Bourses du Travail verspreidden zich over heel Frankrijk en verenigden zich in 1892 onder leiding van F. Pelloutier in de Fédération des Bourses du Travail du France.¹¹⁷ De werkloosheid in Nederland, die het bouwvak- en het diamantbedrijf teisterde, maakte een goede en snelle arbeidsbemiddeling

116 *Recht voor Allen*, 24/25-11-1892 en 7/8-3-1893; *Sociaal Weekblad*, 1892, 233-235 en 1893, 241.

117 *Recht voor Allen*, 6-2-1889, 22/23-12-1892, 11/12-5 en 18/19-5-1893. Bij de opening van de Parijse arbeidsbeurs was Domela aanwezig, *Recht voor Allen*, 28/29-5-1892. Zie voor de bourses du travail: J. Juilliard (ed.), *Fernand Pelloutier et le orgines du syndicalisme d'action directe* (Paris 1971); P. Schötteler, *Die Entstehung der 'Bourses du Travail'* (Frankfurt am Main/New York 1982); C. Ansell, *Schism and Solidarity in social Movements. The politics of Labor in the French Third Republic* (Cambridge 2001), 99-117. Zie B. Gewin, *Arbeidsbeurzen* (Utrecht 1898) en R. van Bekkum, *Tussen vraag en aanbod. Op zoek naar de identiteit van de arbeidsvoorziening* (Den Haag 1996).

nodig en de vakverenigingen wilden af van bestaande arbeidsbeurzen in kroegen en bleken ontevreden over de sinds 1886 bestaande arbeidsbeurs van de Maatschappij voor den werkende stand, die niet meer was dan werkverschaffing. In mei 1893 verspreidde een comité van negen vakverenigingen een circulaire onder alle Amsterdamse vakverenigingen waarin zij pleitten voor de oprichting van een arbeidsbeurs. Bij het comité was ook de Nederlandsche Diamantbewerkers-vereeniging (NDV) aangesloten. De socialistische diamantbewerker H. Kuijper schreef die circulaire. Met nadruk wees hij er op dat het een arbeidsbeurs moest worden, zoals de Parijse Bourse du Travail, die ook een bijdrage leverde aan de intellectuele en morele ontwikkeling der arbeiders. De beurs diende te beschikken over een wacht- en leeszaal en bestuurs- en vergaderlokalen. Tevens was het een manier om op lokaal niveau de samenwerking tussen de verschillende vakverenigingen vorm te geven en tot eenheid te komen. De gemeente Amsterdam reageerde niet op het verzoek de arbeidsbeurs te subsidiëren en de arbeidsbemiddeling bleef nog jaren in particuliere handen.¹¹⁸

1.6.2 De algemene bonden gaan van start

De tendens zich van SDB en ANWV af te scheiden leidde tot de oprichting van een aantal algemene bonden waarin verenigingen van beide organisaties samengingen. Dat hield in dat er nieuwe bonden ontstonden, bijvoorbeeld bij de timmerlieden en de meubelmakers of dat oude bonden zich revitaliseerden, zoals bij de typografen. De IJ&MB- en de K&SB leden rond deze tijd een kwijnend bestaan.¹¹⁹ Vooral de vakverenigingen die zich hadden afgescheiden van de socialistische bonden, of daar nooit toe hadden behoord, werden benaderd. Daarnaast toonden vakverenigingen die het ANWV toegedaan waren zich bereid aan het oprichten van algemene bonden mee te doen. Het bleek onmogelijk de confessionele vakverenigingen in

118 *Sociaal Weekblad*, 1891, 264; *Recht voor Allen* 24-3 en 22/23-12-1892, 18/19-5-1893; *Gewin, Arbeidsbeurzen*, 294-296; De adressanten: ANWV, Handwerkers Vriendenkring, afdeling NISTB en AMB, Tabakswerkliedenvereeniging 'Door eendracht Saamgebracht', Diamantbewerkers-vereeniging, Neerlands Werkman, Koper en Blikslagersvereeniging, Scheepstimmerliedenvereeniging 'Eendracht'. De circulaire in *De Schildersgezel*, 15-6-1893. Zie ook *De Schildersgezel*, 15-6-1894; H. Kuijper, *Reglement van het Comité ter verkrijging van een Gemeentelijke Arbeidsbeurs te Amsterdam*. Z.p z.j. [1893].

119 Zie voor de IJ&MB: Van der Houven, *Een halve Eeuw* en voor de K&SB: *Nederlandsche Metselaarsbond. Een overzicht der werkzaamheden van den Nederl. Metselaarsbond in verband met zijn 10-jarig bestaan 1897-1907* (z.p. z.j.). De K&SB organiseerde eerst verschillende beroepen, die zich nu afzonderlijk organiseerden, waardoor de bond uiteenviel: *Jaarboekje Nederlandsche Metselaarsbond 1904*, 17-19; *Bijdragen tot de Statistiek* (1896), XXXVII; *De Metselaar*, 1-10-1900.

de algemene bonden op te nemen. De katholieke vakbeweging kwam rond 1891 in het Bisdom Haarlem tot ontwikkeling. De R.K. Volksbond die in 1888 was opgericht en zich deed gelden als antisocialistisch, wist de katholieke vakverenigingen aan zich te binden en af te houden van opgaan in de nieuw te vormen bonden, alhoewel sommige toch op de oprichtingscongressen aanwezig waren.¹²⁰

De timmerlieden gaven het goede voorbeeld door het vormen van een nieuwe vakbond zeer voortvarend aan te pakken. Zij hadden de ervaring van de NC. In het vroege voorjaar van 1891 namen timmerliedenverenigingen die voorheen in het ANWV georganiseerd waren, samen met DEV het voortouw tot de stichting van een algemene timmerliedenbond. De NTB beviel hen niet: dat was meer een socialistische bond dan een timmerliedenbond. Ze richtten een Comité voor het Nationaal Timmerlieden-Congres op dat in december 1891 een nationaal timmerliedencongres organiseerde. Het Comité gaf zich veel moeite om overal in het land de adressen van timmerliedenverenigingen te achterhalen.¹²¹ Op het congres was een aantal rooms-katholieke en protestants-christelijke timmerliedenverenigingen aanwezig. Maar de poging om een nationale, alle verenigingen omvattende bond te vormen, mislukte door de tegenwerking van de leiding van de R.K. Volksbond. De katholieke timmerliedenvereniging 'St. Joseph' bleef echter gewoon samenwerken met de andere verenigingen. Maar ook de socialistische verenigingen lagen dwars. In DEV discussieerden de leden over het doel van de vakbeweging. De stroming die de productieve associatie verdedigde, verloor het pleit. Ikkink bracht naar voren dat de timmerlieden de klassenstrijd dienden te voeren en dat hij niets gaf om fraaie woorden. Een motie eiste een bij de wet geregelde arbeidsduur en minimumloon.¹²²

In oktober 1892 ondernamen de timmerlieden een tweede poging tot een onafhankelijke bond te komen. Vanuit Rotterdam stelden de voorheen bij het ANWV aangesloten timmerliedenverenigingen voor een neutrale timmerliedenbond te stichten.¹²³ Voorafgaand aan het tweede congres in 1892, dat de oprichting van een onafhankelijke vakbond moest organiseren, benadrukten zij de verdediging van de vakbelangen: "alle politieke en godsdienstige begrippen staan buiten de hoofdvraag welke op dit congres

120 *Gedenkboek van den Nederl. R.K. Volksbond 1888-1913* (Amsterdam 1913), 8-12; Zie voor RK. vakbeweging: W.G. Versluis, *Beknopte geschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland* (Nijmegen 1949).

121 *De Timmerman*, 7-2, 15-8, 19-9, 3-10, 19-10 en 7-11-1891; *Recht voor Allen*, 20-3-1892.

122 *Recht voor Allen*, 20-1-1891 en 31/5-1-6-1892; *De Timmerman*, 7-1 en 17-10-1892; *Gedenkboek R.K. Volksbond*, 38.

123 *Recht voor Allen*, 4/5-10-1892.

moet zijn: niet zijt gij rood of zwart, wel zijt gij timmerman? Voelt gij de slechte toestand? Welnu, dan meegewerkt om die te verbeteren".¹²⁴

De socialistische timmerlieden bleven het moeilijk vinden een algemene timmerliedenbond te steunen:

“Geef den arbeider kiesrecht, acht uren arbeid, een geregeld loon, verzekering tegen ongelukken, arbeidersraden, een goed ziekenfonds, een fonds voor invaliditeit, enz. enz. maar onthoudt hun het recht om te arbeiden, dan zou het blijken, dat hij nog even goed de slaaf was als op heden, nu hij die voordeelen niet heeft. Al wat de vakverenigingen ten uitvoer brengen, is slechts lapwerk.”¹²⁵

Toch zetten de initiatiefnemers door en wilden een Neutraal Nederlandsch Timmerliedenbond, die zonder politieke of godsdienstige richting, voor de belangen van alle timmerlieden zou gaan werken. Deze wilde een wettelijke arbeidsdag van ten hoogste tien uur, een minimumloon en sociale wetgeving tegen de risico's van de arbeid. Bij conflicten met de werkgevers diende arbitrage via arbeidersraden georganiseerd te worden. De op te richten bond stelde zich dus niet achter de internationale socialistische eis van de 8-urendag die op het Parijse congres was aangenomen.

In december 1892 kwam de Algemeene Nederlandsche Timmerlieden Bond (ANTimB) tot stand. Doel van de nieuwe bond was nog enkel het behartigen van de eigen vakbelangen. Verdorst was de eerste voorzitter. De invloed van de socialisten op de ANTimB bleef groot doordat het hoofdbestuur bestond uit leden van de Amsterdamse verenigingen DEV en CIN, maar de vorming van de bond ging uit van Rotterdamse timmerlieden van EVT, afkomstig uit het ANWV.¹²⁶ De NTB bleef naast de ANTimB voortbestaan en ging daar in 1895 uiteindelijk in op.

Ook bij andere beroepsgroepen deden zich ontwikkelingen voor in de richting van vakbonden die onafhankelijk van SDB en ANWV wensten te opereren. In april 1890 belegden een aantal typografenverenigingen in Utrecht een nationaal typografencongres om tot eenheid te komen. In 1887 had de ANTypB zich van het ANWV afgescheiden, maar veel plaatselijke typografenverenigingen sloten zich niet aan en het ledental liep terug. In 1888 was er een Sociaal-Democratische Typografenbond (SDTB) opgericht. Daarnaast ontstonden er confessionele typografenverenigingen. Daarom

¹²⁴ *De Timmerman*, 6-11-1892.

¹²⁵ *Recht voor Allen*, 28/29-10-1892;

¹²⁶ *Recht voor Allen*, 4/5-10 en 11/12-10-1892; *De Timmerman*, 6-11-1892.

was voorafgaand aan het congres propaganda gemaakt voor een nieuwe algemene bond voor de typografen. Die was noodzakelijk om krachtig met de patroons te kunnen onderhandelen.¹²⁷ Het nationale congres wilde tot één nationale en ongedeelde organisatie voor de typografen komen. Er verschenen naast de ANTypB en de SDTB, enkele zelfstandige vakverenigingen. Vanuit Rotterdam kwam het voorstel voor een algemene vakbond voor alle typografen en aanverwante beroepen. Er werd gewezen op de kracht van de Eerste Internationale, die niet alleen nationaal maar ook internationaal een macht van jewelste was geweest. De aanwezigen kwamen overeen een algemene bond te vormen, die vrij was van een politiek beginsel. Zelfs de SDTB verklaarde zich hiermee akkoord. Eisen, aan het einde van het congres geformuleerd, waren de tienurige werkdag en een wettelijk minimumloon. Men toonde zich voorstander van internationale verbindingen. In maart 1891 verscheen er de Landelijke Bond van Typografen en Aanverwante Vakken, waarin alle typografen en aanverwante vakgenoten zich konden verenigen onder de leus: 'verbetering van onzen maatschappelijken toestand', met voorbijgaan aan onderlinge twisten. De Bond kwam niet van de grond en de ANTypB bleef bestaan.¹²⁸

In de zomer van 1891 nam de NieMeuB het initiatief tot een congres op 27 september 1891 in Utrecht voor alle meubelmakersverenigingen in Nederland om te overleggen of het mogelijk was een algemene bond op te richten. De aanwezige katholieke meubelmakersverenigingen wilden dat niet. Op 27 november 1891 fuseerden de NMeuB en de NieMeuB tot de Algemeene Meubelmakersbond (AMB). De SDB'er Baye werd voorzitter en de uit het ANWV afkomstige P. Wouters secretaris. De laatste zou met zijn Meubelmakerssociëteit 'De Weerstandskas', de socialistische bond De Broederband overvleugelen. Wouters vond dat De Broederband door zijn partijdigheid veel had bedorven. De Sociëteit stond op een duidelijk neutraal standpunt en wilde in Amsterdam alle meubelmakers verenigen.¹²⁹ Nolting, biljartmaker, Amsterdams gemeenteraadslid en voorman van de Amsterdamse ANWV-afdeling en vooraanstaand lid van de AMB, stelde

127 Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 473, 518; *Sociaal Weekblad* 1891, 83; Heldt, *ANWV*, 108.

128 *Verslag van het Nationaal Typografen-congres gehouden te Utrecht*, 3; *Recht voor Allen*, 22/23-12-1892; Vliegen, *Dageraad* II, 300; Van der Wal, *De oudste vakbond*, 73-78.

129 *Recht voor Allen*, 28-7-1891 en 20/21-10-1892; *De Werkmansbode*, augustus, oktober en december 1891; *De Meubelmaker*, oktober 1894; Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 406, 710-711; *Bijdragen tot de Statistiek*, XXVII-XXIX. Er kwam in Amsterdam een Midden-Comité, waarin de AMB en de confessionele meubelmakersverenigingen samenwerkten: *De Meubelmaker* 15-2-1895. Baye overleed jong in 1892.

nog eens duidelijk dat de bond een vereniging diende te zijn die niet vroeg naar de politieke kleur van de leden.¹³⁰ De AMB was de eerste algemene bond die tot stand kwam, waarin het aandeel van de uit de SDB en het ANWV afkomstige afdelingen keurig verdeeld in het bestuur terugkwam. *De Werkmansbode* juichte het ontstaan van deze algemene bond toe. De verdeeldheid die Domela Nieuwenhuis had gezaaid was nu verdwenen. Het artikel eindigde met de oproep lid te worden van de nieuwe bond, die alle meubelmakers diende te verenigen. De AMB kon direct actie gaan voeren toen de Amsterdamse meubelmakerspatroons hun arbeiders wilden verplichten lid te worden van hun ziekenfonds. Niet alleen verzetten zich de vier bij de AMB aangesloten verenigingen zich hier tegen, ook de R.K. Meubelmakersvereniging deed mee. Hoewel de AMB zich gematigd opstelde, bleef Justitie wantrouwend: de goedkeuring van de statuten, nodig voor het verwerven van de rechtspersoonlijkheid, liet lang op zich wachten.¹³¹

In december 1884 trachtten Amsterdamse socialisten tevergeefs een nieuwe sigarenmakervereniging te stichten. Dat mislukte, want pas in oktober 1885 sloot zich een nieuwe sigarenmakersvereniging bij de SDB aan. Opnieuw zochten socialistische sigarenmakers contact met andere beroepsgenoten om een landelijke vakbond op te richten. Op 25 december 1887 kwam de Nederlandsche Internationale Sigarenmakers- en Tabaksbewerkerbond (NISTB) tot stand. In de naam is een echo van de oude internationale allure te horen. De NISTB deed in 1890 een mislukte poging zich te verenigen met de Belgische sigarenmakers en het bondsorgaan kreeg de trotse titel: *De Sigarenmaker, Orgaan van den Nederlandschen-Belgischen Sigarenmakers- en Tabakbewerkerbond*. In ieder geval legde de NITSB internationale contacten met buitenlandse sigarenmakerbonden die sinds 1886 verenigd waren in een Internationaal Tabaksbewerkersecretariaat.¹³² Blijkbaar inspireerden deze internationale contacten tot het ondernemen van initiatieven op nationaal

130 *De Werkmansbode*, juni 1893; *De Meubelmaker* 15-12-1894. Zie voor Baye en Nolting: *BWSA; Het Volk*; *Volksdagblad*, 26-2-1900; *Recht voor Allen*, *Weekblad van de Socialistische Partij in Nederland*, 7-7-1922, bij het overlijden van Nolting.

131 *Sociaal Weekblad* 1892, 124-125; *Recht voor Allen*, 24-3-1892 en 30/31-5-1893; *De Werkmansbode*, april 1892.

132 Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 473, 568; Kulemann, *Die Gewerkschaftsbewegung*, 486-488; *Bijdragen tot de Statistiek* (1896) XXVII; W. van der Hoeven, *De Nederlandsche Sigarenmakers en Tabakbewerkerbond Zijn geschiedenis, werken en streven* (Amsterdam 1937), 21-28, 222. Eén van de oprichters was Jan van Bennekom, die van juni 1894 tot maart 1896 secretaris van het NAS was; Giele, 'Socialisme en vakbeweging', 54-57.

Groepsfoto Nederlandsch-Belgische Sigarenmakersbond

terrein. De NISTB probeerde namelijk als eerste vakbond in Nederland een algemene vakcentrale tot stand te brengen.

“In de eerste plaats moet vooral vermeden worden de krenking van het godsdienstig gevoel als hebbende voltrekt niets gemeens met de vakbelangen of de organisatie van den arbeid. Waar het godsdienstvraagstuk door de arbeiders wordt vermengd met het arbeidersvraagstuk, ja dikwijls wordt voorop gesteld, en op de meest krenkende wijze besproken zonder eenige kracht van overtuiging, daar ontstaat verwijdering inplaats van toenadering. Evenzoo is het voorstaan, als vakvereniging van een staatskundige richting een hinderpaal voor de noodige samenwerking. De meeningen loopen ook in deze zoozeer uiteen, en geven dikwijls aanleiding tot een zoo heftigen strijd, dat het hoogste belang daaraan wordt opgeofferd. Daarentegen moet alles worden aangegrepen wat de belangen opwekken, en de arbeiders tot de overtuiging brengen, dat in de vereniging alleen hun kracht gelegen is, terwijl door het duidelijk in het licht stellen van den toestand moet worden opgewekt, als eerste voorwaarde om het verlangen naar verbetering te doen ontstaan. Vooral hebben de vakverenigingen te zorgen voor een geregelde verbinding met de landelijke en ook met de buitenlandsche vakverenigingen, opdat bij

het uitbreken van een strijd, de noodige maatregelen kunnen getroffen worden, welke voor het welslagen dier poging noodig zijn, en waartoe het kiezen van het juist oogenblik veel kan bijdragen.”¹³³

1.7 De internationale vakbeweging

Internationaal probeerden nationale vakbonden tot samenwerking te komen. In dat streven waren twee richtingen te onderkennen. Enerzijds was er het streven om de beroepen internationaal te organiseren in internationale beroepssecretariaten, anderzijds belegden de socialisten congressen om naast de politieke Tweede Internationale ook de vakbeweging op internationaal niveau te organiseren. De ontkiemende Nederlandse vakbeweging moest hier positie kiezen.

1.7.1 De Internationale Beroepssecretariaten

In Nederland werd in deze tijd voor internationale verbindingen gepleit. Vanuit de tijd van de Eerste Internationale bleven er contacten met de Belgische arbeidersbeweging. In 1884 fuseerde de NMeuB met de Belgische meubelmakers tot het Algemeen Meubelmakers-Verbond. Dit verbond knoopte verbindingen aan met Britse meubelmakers.¹³⁴ De IJ&MB zocht samenwerking met de Belgische metaalbewerkeren en zij overwogen een gezamenlijke uitgave van een tweetalig tijdschrift. De IJ&MB vond dat naast nationale vereniging ook internationale solidariteit nodig was: “Alleen door *internationale* verbinding zal men toonen, dat elkanders belangen hooger staan aangeschreven dan het koude egoïsme dat ons maar al te eigen is geworden”.¹³⁵ Dit streven was een late bijkomstigheid van de contacten uit de tijd van de Eerste Internationale met Vlaanderen en de drie congressen voor Werklieden van Noord- en Zuid-Nederland, maar ook een blijk van nieuwe internationale contacten tussen vakbonden, zoals die van de Amerikaanse Knights of Labor, die een succesvolle Internationale Glass Workers' Association in België, Engeland en de VS wisten op te richten.¹³⁶

¹³³ Geciteerd in: *De Werkmansbode*, 22-6-1889.

¹³⁴ *De Werkmansbode*, 9-8-1884; Bymholt, *Geschiedenis der Arbeidersbeweging*, 341-342, 515, *Bijdragen tot de Statistiek* (1896), XXVIII; D. Devreese, 'De rode Groot-Nederlandse gedachte', 467-485.

¹³⁵ *Recht voor Allen*, 16-9-1887.

¹³⁶ *Recht voor Allen*, 18-1-1886; M. van der Linden, *Transnational Labour History* (Aldershot 1988), vooral hoofdstuk 2 'The First International (1864-1876): A Reinterpretation'. In *De Werkmansbode*,

Na het Londense congres van 1888 richtte de Britse vakbeweging zich op het oprichten van Internationale Beroepssecretariaten (IBS'en), die buiten de socialistische beweging tot een voorspoedige ontwikkeling kwamen. Deze secretariaten borduurden verder op eerdere pogingen van de Britten om de aanvoer van stakingsbrekers van het ene naar het andere land te voorkomen. Vanaf het Parijse Congres van 1889 werden IBS'en voor de meeste beroepen opgericht. Dezen werkten relatief onafhankelijk van politieke stromingen zoals de socialistische en waren gericht op internationale samenwerking ten behoeve van de belangenbehartiging van de betreffende beroepsgroep. Vooral de praktische solidariteit trok de bonden aan.¹³⁷ Met name de NISTB en de ANTypB zagen veel in internationale samenwerking in hun IBS. In 1889 waren de typografen de eerste die een IBS oprichtten. De ANTypB onderhield al snel contact met hun beroepssecretariaat. De bond was op het IBS-congres van 1890 in Parijs nog niet aanwezig, vanwege de kosten, maar was een jaar later te Bern wel van de partij. De NISTB sloot zich aan bij het IBS van sigarenmakers en organiseerde de tweede bijeenkomst in Amsterdam in 1892. De NTB bezocht de Belgische houtbewerkerbond om te overleggen of het oprichten van een Internationale Houtbewerkerbond tot mogelijkheden behoorde. Zij besloten dat er in 1891 een internationaal congres van houtbewerker zou worden gehouden, tijdens het internationale socialistische congres te Brussel. Hier was een NTB-bestuurslid aanwezig. De NTB vond het van groot belang dat er de vakbonden internationale organisaties oprichtten en nam deel aan het opstellen van het ontwerpreglement van het IBS der houtbewerker, het 'Comité Général des Travailleurs du bois', waarin de Britse houtbewerker een vooraanstaande rol speelden.¹³⁸ De Nederlandsche Bond voor Spoor- en Tramwegpersoneel 'Steeds Voorwaarts' weerde zich ook op internationaal terrein en was initiatiefnemer van het eerste internationale congres van spoorwegpersoneel.¹³⁹

16-4 en 7-5-1887 werd aandacht besteed aan de Knights of Labor, Waarschijnlijk werd gebruik gemaakt van Domela's contacten in België, zie M. Kamphuis, "Een sprekend voorbeeld" Contact en transfer bij socialisten in Nederland en België rond 1880', in: *De Negentiende Eeuw* 32 (2008), 253-270, H. Defoort, *Werklieden bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa* (Leuven 2006).

137 Milner, *Dilemmas*; 44-46; Rütters, *Internationale Gewerkschaftsorganisationen*, 9-10; J. Price, *The International Labour Movement* (London/New York 1947).

138 Verslag van het Nationaal Typografen-congres gehouden te Utrecht, 30; *De Timmerman*, 2-8-1890, 14-7, 5-9, 3-10 en 17-10-1891; *Recht voor Allen*, 31/5-1-6-1892; *Ons Vakbelang*, 1-10 en 1-11-1892; Van der Wal, *De oudste vakbond*, 83.

139 *Recht voor Allen*, 4/5-5 en 30/31-12-1893; *Een terugblik. Feiten en Beschouwingen uit de geschiedenis van den Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel 'Steeds Voorwaarts'* (Zwolle 1897), 17-19. Zie

1.7.2 Het Brusselse congres van 1891 en de Nationale Arbeidssecretariaten

De Tweede Internationale stelde het primaat van de politiek boven de vakstrijd, maar zag tegelijkertijd ook het belang van vakbewegingen als leerschool van arbeiders voor het socialisme. Op het congres van 16-22 augustus 1891 in Brussel kwam voor het eerst de positie van de vakbonden in relatie tot de internationale socialistische beweging aan de orde. Twee opvattingen kwamen daar naar voren. De ene wilde de economische strijd voorop stellen, de andere wilde het primaat bij de socialistische partijen leggen.¹⁴⁰

Aanwezig waren naast Domela en J.A. Fortuijn namens de SDB, F. van der Goes als vertegenwoordiger van 'Steeds Voorwaarts', W.H. Vliegen voor de SDTB, F.W. Gebing voor de NISTB en enkele anderen. Vliegen merkte later op dat alleen Gebing "stond op beslist alleen-vakbewegingsstandpunt en ik herinner mij, dat hij [...] ten opzichte der partijgedelegeerden een schier vijandige houding aannam".¹⁴¹ Gebing kwam naar Brussel omdat in periferie van het congres de Internationale Beroepssecretariaten bijeen kwamen en er ook vier nieuwe tot stand kwamen. Hij sprak zich op het congres tegen het stukwerk uit, een volgens hem voor de sigarenmakers funest loonstelsel. Hij kreeg het daarbij aan de stok met Vliegen, die het SDB-standpunt vertolkte door naar voren te brengen dat stukwerk onderdeel van het kapitalisme was en zodoende niet opgeheven kon worden. Wat Gebing wilde was slechts een vrome wens. Hij kreeg zijn zin en zijn resolutie werd aangenomen, maar het verschil van opvatting tussen de NITSB en SDB was duidelijk. Alle energie van de andere Nederlandse afgevaardigden ging naar de strijd die Domela aanging met de Duitse sociaaldemocraten over het parlementarisme en de opstelling bij de dreiging van een oorlog. Hij stelde de algemene werkstaking voor ter voorkoming van oorlog en liet merken weinig meer te zien in parlementaire actie.¹⁴² Bij de discussie over

over het congres: Verslag van het Internationaal Congres van Spoorwegpersoneel gehouden te Zürich op 14 Augustus 1893 alsmede overzicht van de Beweging van het Spoorwegpersoneel in Europa. (Amsterdam z.j.) (Uitgegeven door de Nederlandsche Bond voor Spoor- en Tramwegpersoneel 'Steeds Voorwaarts').

140 Milner, *Dilemmas*, 52-55; Bürgi, *Die Anfänge der Zweiten Internationale*, 145-171.

141 Vliegen, *Dageraad II*, 262, *Recht voor Allen* 8/9-9-1892. Zie voor Gebing: *BWSA*.

142 *Sociaal Weekblad* 1891, 347; *Recht voor Allen*, 23-8 en 2-9-1891. Zie voor Domela's moeizame verhouding tot de Tweede Internationale: T. van Tijn, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis en het stichtingscongres van de Tweede Internationale', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 100 (1985) nr. 3, 445-461.

de rol van de vakbeweging binnen de socialistische arbeidersbeweging liet de SDB echter verstek gaan. De Fransen drongen aan op het vormen van sterke nationale vakbonden in een centrale en internationale organisatie, die in staat zou zijn om stakingen en boycots door te voeren. Maar, waar schuwden ze, de georganiseerde arbeiders dienden zich niet te beperken tot het strijden voor louter betere arbeidsvoorwaarden. Het grote doel bleef de strijd voor de socialistische samenleving. Daarom dienden de vakbonden te streven naar internationale samenwerking. De Duitsers vonden het voorstel voor internationale samenwerking niet praktisch en wisten het congres te overtuigen dat het beter was nationale arbeidssecretariaten te vormen, die in hun ogen geen zelfstandige organisaties buiten de socialistische partijen dienden te worden.¹⁴³ De volgende resolutie werd aangenomen:

“Onder de huidige economische verhoudingen en bij het streven der heerschenden klassen, om de politieke rechten en den maatschappelijken toestand van den arbeider steeds meer naar beneden te drukken, zijn werkstakingen en boykots een onmisbaar wapen voor de arbeidersklasse, eerstens om de aanvallen hunner tegenstanders te kunnen afslaan, waar deze hun politieken en economischen toestand in de maatschappij zoveel mogelijk te verbeteren. Daar echter werkstakingen en boykots tweesnijdende wapenen zijn, die, te onrechter plaatse, of te onrechter tijd gevoerd, de belangen der arbeidersklasse meer benadeelen dan bevorderen kunnen, beveelt het kongres den arbeiders zorgvuldige overweging aan der omstandigheden, onderwelk zij van deze wapenen gebruik willen maken. In het bizonder beschouwt het kongres het als een dwingende noodzakelijkheid, dat de arbeidersklasse zich tot het voeren van zulk een strijd in vakvereeningen organiseere, teneinde zoowel door de macht van het aantal alsook door hun geldelijke middelen het beoogde doel te kunnen bereiken. [...]

Het kongres beveelt, overal waar dit mogelijk is, in elk land aan de oprichting van een Nationaal Arbeidssecretariaat opdat zoodra er, van welke zijde dan ook een konflikt mocht ontstaan tussen kapitaal en arbeid, de arbeiders der verschillende nationaliteiten er mede op de hoogte kunnen worden gebracht, en in staat zouden zijn, hunne maatregelen te nemen.”¹⁴⁴

143 Vliegen, *Dageraad* II, 262-265; Milner, *Dilemmas*, 52-53. Hermes, *Gegen Imperialismus*, 111-114; H. Spiekman, ‘Iets over het Nationaal Arbeidssecretariaat en de vakbeweging’, in: *Sociaal Weekblad* 1899, 246 en ‘Arbeids-Secretariaten’, in: *De Nieuwe Tijd*, 1899, 656.

144 J. van Bennekom, *Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland (Zijn ontstaan en werking)* (Amsterdam 1895); *Recht voor Allen* 22/23-8-1891.

Het congres wilde in ieder land een Nationaal Arbeidssecretariaat oprichten zodat, mocht er een conflict ontstaan, de arbeiders er elkaar onderling van op de hoogte konden brengen en zo stakingbrekers de pas konden afsnijden. Met deze resolutie kreeg de SDB feitelijk de opdracht van het congres om in Nederland vakverenigingen en vakbonden te verenigen. Maar de Bond deed dat niet, want die schoof in zijn opvattingen namelijk steeds meer op in revolutionaire richting en noemde verbeteringen in het dagelijkse bestaan, zoals arbeidswetgeving, lapmiddelen. Daarmee kwam de SDB ook in tegenspraak met het congres dat de wettelijke achturedag eiste en invoering van het algemeen kiesrecht nastrevenswaardig vond. Domela vervreemde zich nog meer van de vakbeweging toen hij in een vergadering ter bespreking van de uitkomsten van het Brusselse congres naar voren bracht dat hij niet tegen aangenomen werk was, mits het maar goed betaalde. Wat het minimumloon betrof kon de vakbeweging beter terecht bij de sociaalliberalen, die daar werk van maakten.¹⁴⁵

1.7.3 Cornelissen internationaal secretaris op het kerstcongres 1891

Op het Brusselse congres was de tot dan toe onbekende Chr. Cornelissen aanwezig die voor *Recht voor Allen* verslag deed. Het Amsterdamse SDB-kerstcongres van 1891 benoemde hem tot mederedacteur van het blad en naar aanleiding van de aanbeveling van het Brusselse Congres tot Internationaal Secretaris. De SDB haastte zich niet een Nationaal Arbeidssecretariaat tot stand te brengen. Toen Domela naar de opvattingen van Cornelissen vroeg, hield die een pleidooi voor de versterking van de vakbeweging. De revolutie zag Cornelissen niet snel uitbreken. Tot dat moment zag hij een vooraanstaande rol voor de vakbeweging weggelegd. Hij zag in vakverenigingen “de cellen, als ik 't zo noemen mag, der toekomstige maatschappij”. Stakingen zag hij als leerschool voor de arbeiders. Hij diende zich snel in de materie in te werken, want hij had zich nog nooit met de vakbeweging bemoeid. Hij wist dat de vakbonden de eerste aanzetten tot een onafhankelijke vakcentrale maakten. Zijn taak was het om de vakbeweging binnen de socialistische invloedssfeer te houden en de opvattingen van de SDB in overeenstemming te brengen met de ontwikkelingen die de vakbonden in hoog tempo doormaakten.¹⁴⁶ Cornelissen sloot zich aan bij het streven naar onafhankelijke vakverenigingen, omdat hij inzag dat het

¹⁴⁵ *De Timmerman*, 21-11-1891.

¹⁴⁶ Citaat in: Cornelissen, ‘*Strijd, lief en leed*’, 471-494; Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 4-5; Altena en Wedman, *Tussen anarchisme en sociaal-democratie*, XXXVIII; H. Wedman, ‘Christiaan

tij niet meer te keren was. De kans was groot dat veel aanhangers van de SDB zich uitsluitend zouden richten op de vakbeweging. De SDB had op het kerstcongres van 1891 besloten het programma, dat gebaseerd was op het aloude Program van Gotha van de Duitse socialistische partij te herzien. In Duitsland had de SDP op de Erfurter partijdag een nieuw programma vastgesteld, dat de SDB in bewerkte vorm wilde overnemen. De SDB stelde zich in tegenstelling tot de Duitse sociaaldemocraten op het standpunt dat de klassenstrijd allereerst een economische strijd was, waaraan de strijd om politieke rechten ondergeschikt was. De strijd moest dus buiten het parlement gevoerd worden. Hiermee verlegde zich het zwaartepunt naar de vakstrijd. Cornelissen constateerde dat er tweeërlei stromingen waren binnen de Nederlandse arbeidersbeweging. De ene stroming bestond uit parlementaire socialisten, die er naar streefden de politieke macht te veroveren, de andere stroming bestond uit antiparlementairen die er naar streefden de arbeiders te organiseren en economische strijd voorop stelden.

Cornelissen begon in 1892 aan een propagandatocht, waar hij optrad voor socialistische vakverenigingen met als onderwerp: het doel van vakverenigingen. Hij gebruikte het fenomeen “new unionism” om de rol van de socialistische beweging overeind te houden. Hij wist dat in Engeland de nieuwe vakbonden onder leiding stonden van socialisten als Tom Mann, Ben Tillett en anderen. Dat stond hem ook voor Nederland voor ogen. Hij vroeg zich tijdens zijn cursussen voor socialistische vakverenigingen af of die aan hun doel beantwoordden. Cornelissen ging in debat met Heldt over wie de schuld droeg dat de arbeiders zich niet in een algemene vakbeweging lieten organiseren. Heldt gaf de schuld aan de confessionelen en Cornelissen wees naar het ANWV, dat de klassenstrijd bleef afwijzen en weigerde het voorbeeld van de Britse vakbeweging te volgen die volgens hem wel de klassenstrijd voerde.¹⁴⁷ Op 3 april sprak Cornelissen voor de Amsterdamse socialistische typografenvereniging ‘Voorwaarts’ over: ‘Beantwoorden de vakverenigingen in Nederland aan haar doel?’ Hij wees op de verschillen tussen de SDB en de vakverenigingen:

“De eerste vertegenwoordigt de toekomst in de arbeidersbeweging en tevens de arbeidersbeweging in haar geheel. De vakverenigingen zijn het grote leger van de geoefende soldaten en vertegenwoordigen in den

Cornelissen (1864-1943), in: *Archiv für die Geschichte des Widerstandes und der Arbeit* (Fernwald 2001), 84-105.

¹⁴⁷ *Recht voor Allen*, 3-3-1892. Cornelissen sprak op 16 mei voor de Haagse afdeling der NTB, 9 oktober te Arnhem, *Recht voor Allen*, 14/14-5 en 11/12-10-1892.

beweging het heden. De vakverenigingen behoeven niet de afschaffing van het privaatbezit, van het burgerlijk eigendom, in hare statuten op te nemen. Haar taak is het om daar waar thans reeds arbeid en kapitaal met elkaar in strijd komen, de partij te kiezen tegen het kapitaal.¹⁴⁸

Zonder dat daar discussie over was, bestond er nog een andere opvatting over de organisatie van de Nederlandse vakbeweging, die NISTB-voorzitter Gebing uitdroeg. Die wilde een Nationaal Arbeidssecretariaat oprichten, zonder de bemoeienis van de SDB of Cornelissen. Hij spande zich in om zijn inzichten te verbreiden en de SDB en het ANWV buiten spel te zetten. Hij stelde dat de vakbeweging de economie op de voorgrond diende te stellen en niet de politiek. Zijn voorbeeld was de Britse vakbeweging, die zijn inziens beter werkte dan de politieke vakverenigingen. Daar bedoelde hij niet alleen de aan SDB of ANWV verbonden vakverenigingen mee, maar ook de Duitse, die aan de SDP verbonden was. Op het congres van het IBS der tabaksbewerkeren te Amsterdam in 1892 legde Gebing uit dat de toestand van de Nederlandse vakbeweging slecht was, omdat zij verdeeld was. Hij ging daarna in op de NISTB, die over veel fondsen beschikte, maar zich in hoofdzaak op een socialistisch standpunt stelde. Hij wilde niet alleen de NISTB beter laten functioneren, maar ook het IBS sterker maken door de organisatie te verbeteren. Hij zag mogelijkheden een internationale stakingskas in te stellen. De andere deelnemers remden deze grootse plannen af. Hij kreeg wel een motie aangenomen, waarin werd aangedrongen dat daar waar verschillende verenigingen van hetzelfde vak bestonden deze fuseerden. De op het congres aanwezige bij het ANWV aangesloten sigarenmakerverenigingen kregen de oproep zich bij de NISTB aan te sluiten. Het IBS keerde zich tegen de propaganda voor de algemene werkstaking.¹⁴⁹

Aan het einde van het jaar vatte Cornelissen zijn cursusbijeenkomsten samen in een hoofdartikel in *Recht voor Allen*, waarin hij reageerde op de totstandkoming van de algemene bonden, die hij vergeleek met de opkomst van het "new unionism". De vakbeweging bleef in Nederland achter in vergelijking met Groot-Brittannië: zij had minder leden, was minder goed georganiseerd en minder slagvaardig dan bijvoorbeeld de Amerikaanse vakbeweging of de Zwitserse Grütli-Verein, die alle arbeider verenigde. De situatie was eigenlijk omgekeerd in vergelijking met Engeland, waar grote en rijke bonden bestonden, maar het socialisme ontbrak. Hij vond dat de socialistische vakverenigingen weinig voorstelden, behalve als

148 *Recht voor Allen*, 5/6-4-1892.

149 *Recht voor Allen*, 6/7-9, 8/9-9 en 10/11-9-1892; *Sociaal Weekblad*, 1892, 327-328.

propagandaclub, maar dat de socialisten als de best ontwikkelde arbeiders het voortouw dienden te nemen bij het tot stand brengen van algemene vakbonden. Hij bepleitte dan ook de oprichting van deze algemene bonden. De socialisten moesten niet langer trachten deze niet-socialistische bonden zuiver socialistische eisen te doen formuleren als ze daar de mogelijkheid toe zagen. Want ook niet-socialisten moesten lid kunnen worden. Volgens Cornelissen vertegenwoordigde de socialistische beweging de toekomst van de arbeidersbeweging en diende deze het socialisme ook te leiden en te bezielen. De vakbeweging was te beschouwen als het grote leger dat de klassenstrijd moest voeren. Die hoefde geen socialistische doelen te stellen maar diende de directe belangen van alle arbeiders. Hij schreef het artikel met het oog op het SDB-kerstcongres, maar ook vanwege het rond dezelfde tijd te houden congres van de timmerlieden. Cornelissen vond dat een socialistische timmerman zich bij de nieuwe ANTimB kon aansluiten, voor de wettelijke achturedag kon strijden, maar de niet-socialistische arbeider moest uitleggen dat die wet nooit en te nimmer kon leiden tot blijvende verbetering van de toestand der arbeiders.¹⁵⁰

1.8 Naar een Nationaal Arbeids-Secretariaat

Er ontstond een strijd wie als eerste een nationaal centrum voor de vakbeweging oprichtte. De nieuwe algemene bonden omvatten weliswaar geen confessionele vakverenigingen, maar zij werkten wel op praktische onderwerpen goed met deze samen. Zij wilden de verschillen niet op de spits drijven.

De SDB speelde steeds minder een rol omdat die zich steeds meer van de directe belangenbehartiging afkeerde en zich steeds meer op een revolutionair standpunt stelde en van de naderende opstand alles verwachtte. Bezwaar tegen het oprichten van een algemene vakbeweging had de bond echter ook niet.

1.8.1 Pogingen van de algemene vakbonden om tot een vakcentrale te komen

Sinds 1890 bestond een competitie tussen verschillende organisaties over wie leiding zou geven aan de ontwikkeling van de onafhankelijke vakbeweging. De NISTB ondernam pogingen om een vakcentrale op te

¹⁵⁰ *Recht voor Allen*, 8/9-11-1892.

richten waarin politieke en religieuze overtuigingen geen rol speelden en de arbeiders als één front optrokken tegen de werkgevers. Gebing stelde dat in Nederland de vakbonden in de belangstelling kwamen, maar nog in een vroege ontwikkelingsfase verkeerden. Niet de politiek maar de economie diende de vakbonden voorop te stellen. Zijn voorbeeld was de Britse vakbeweging, die veel beter voor haar taak was ingericht dan de door de socialisten overheerste Duitse. "In de organisatie van de vakverenigingen zag spreker de verwezelijking van het ideaal".¹⁵¹ De andere insteek was die van de socialisten, die zich geen vakbeweging zonder socialisme konden voorstellen. Omdat Domela zich niet met de vakstrijd bemoeide, was het wachten in dat kamp op een andere aansprekende figuur die vakbeweging en socialisme wel kon of wilde verbinden.

De voorstanders van de onafhankelijke vakbeweging waren op de hoogte van de nieuwste economische inzichten van de kathedersocialisten en gebruikten die om de mogelijkheden van een succesvolle strijd voor betere arbeidsvoorwaarden te beargumenteren. Op grond hiervan achtten ze staatsinterventie mogelijk, bijvoorbeeld door sociale wetgeving, een wettelijke achturedag en het instellen van wettelijke arbeidsraden. Het werk van het Bureau of Labor Statistics in de Verenigde Staten was het goede voorbeeld, dat tot goede regelingen voor de arbeiders had geleid doordat de Amerikaanse vakbeweging zich met statistische gegevens tot het Congres had gewend. Zo ontstond er afstand tot de SDB met zijn ijzeren-loonwet-visie en opvatting dat de staat eenzijdig de belangen der bezitters verdedigde en iedere verbetering afwees.¹⁵²

De ANTypB nam de stap om in samenwerking met andere vakbonden een onderling landelijk verband tot stand te brengen. Volgens het ANTypB-gedenkboek kwamen in juli 1892 de ANTypB, de NISTB, de IJ&MB en de K&SB bijeen om over samenwerking met elkaar en andere landelijke vakbonden te spreken. Er zou toen besloten zijn om een conceptreglement op te stellen en die naar verschillende vakbonden te sturen. Wellicht is dit het manifest waarover tijdens de tweede vergadering was gerept. Dat was namelijk vanwege de kosten niet verspreid.¹⁵³ De NISTB toonde zich optimistisch:

¹⁵¹ *Recht voor Allen*, 21/22-6-1892.

¹⁵² *De Timmerman*, 21-12-1892.

¹⁵³ Vliegen, *Dageraad* II, 300; *Bijdragen tot de Statistiek* (1896), LI; Van der Wal, *De oudste vakbond*, 86; Van der Hoeven rept met geen woord over de rol van de NISTB. Van der Wal zag een direct verband tussen het initiatief van de NISTB en de oprichting van het NAS een jaar later.

“Wij meenen dat de werklieden niet alleen in hun vakgenooten doch ook in elk andere werkman een broeder en een medestrijder moeten zien en de organisatie der vakmannen op zich zelf een vraag van organisatie, de samenwerking der vakbonden als de vermeerdering van het groote strijdleger leeren kennen.”¹⁵⁴

Op 11 december 1892 kwamen de NISTB, Nederlandsche Timmerliedenbond en de Bakkersgezellenvereniging ‘Ons genoeg is loon naar werk’ bijeen om over het vormen van een vakcentrale te praten.¹⁵⁵ De ANTypB was er nu niet bij en de IJ&MB had laten weten niet mee te doen. De bond had het moeilijk en kon amper het voortbestaan zeker stellen.¹⁵⁶ De K&SB had niets van zich laten horen. De bondsbesturen benadrukten de noodzakelijkheid van een landelijke organisatie van de vakbonden op wat de sigarenmakers noemden ‘neutrale’ grondslag. De aanwezigen zagen weliswaar het belang in van het samengaan van alle mogelijke vakverenigingen, socialistisch of niet, maar de NTB en de Amsterdamse bakkersgezellen hadden problemen met het begrip ‘neutraal’. Ook *Recht voor Allen* verwierp het begrip neutraal. Dat begrip deed geen recht aan de klassenstrijd die ook de algemene bonden gingen voeren. Daarom was ‘algemeen’ de juiste benaming van de nieuwe vakbeweging.¹⁵⁷ Blijkbaar legden de sigarenmakers er sterk de nadruk op dat deze vakverenigingen neutraal moesten staan tegenover alle politieke of godsdienstige stromingen. De NTB meende daaruit te moeten opmaken dat de klassenstrijd zou verdwijnen en wilde daar niet aan meedoen. Eigenlijk was de aanwezigheid van de NTB niet erg handig, omdat die in dezelfde maand het veld ruimde voor de veel gematigder ANTimB, waarin de meeste NTB-afdelingen zich samen met andere timmerliedenverenigingen

¹⁵⁴ *Recht voor Allen*, 1/2-12-1892. De latere NISTB secretaris F. Bommer claimde dat zijn vakbond het initiatief had genomen: *De Propagandist*, 25-2-1901.

¹⁵⁵ De Amsterdamse bakkersgezellenvereniging ‘Ons genoeg is loon naar werk’ ontstond uit fusie in 1891 van de bij de SDB aangesloten Amsterdamse bakkersgezellenvereniging ‘Loon naar Werk’ en de neutrale vereniging ‘Ons genoeg’. Zij richtten op 25 mei 1890 de Nederlandsche Bakkersgezellenbond op, die in december 1892 ter ziele ging; op 1 augustus 1894 wordt de algemene Nederlandse Bakkersgezellenbond (NBGB) opgericht; Bymholt, *Geschiedenis van de arbeidersbeweging*, 716; *Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-Jarig bestaan van den Algemeenen Nederl. Bond van Arbeiders(sters) in het Bakkers-, Chocolate- en het Suikerbewerking-Bedrijf 1 aug. 1894-1 aug. 1919*. (z.p.1919), 12-14; I. Goudsmit, *Uit het duister naar het licht! Gedenkboek van de Algemeene Nederlandsche Bond van De Arbeid(sters) in het Bakkers-, Chocolate- en Suikerbewerkingbedrijf 1894-1934*. (z.p. 1934), 51.

¹⁵⁶ Van der Houven, *Een halve eeuw*, 64-68; *De Metaalarbeider*, 1-6-1905 en 14-4-1906; *Bijdragen tot de statistiek in Nederland. Statistiek der Vakverenigingen van werklieden in Nederland. Deel I: Vakbonden en andere centrale organisaties* (Den Haag 1907), 59-60.

¹⁵⁷ *De Bakkersgezel*, 30-3-1892; *Recht voor Allen*, 6/7-12-1892.

verenigden. De ANTimB stelde zich op het onafhankelijke en algemene standpunt, net als de NISTB. De vergadering nam de volgende resolutie met algemene stemmen aan:

“De vergadering overwegende dat de strijd tot vrijmaking van den arbeid een klassenstrijd is. Teneinde dezen strijd met goed gevolg te kunnen strijden is noodig:

- a. De samenwerking aller georganiseerde werklieden.
- b. De organisatie in de best mogelijken vorm te brengen, waardoor, zonder dat aan het beginsel van den klassenstrijd wordt te kort gedaan, zooveel mogelijk werklieden kunnen toetreden.

Overwegende dat de vakorganisatie de beste vorm van organisatie is, zoo voor den klassenstrijd ter eenere, als voor de toekomstige regeling van den arbeid ter andere, besluit, dat de vakorganisatie met kracht moet worden aangevat, waarvoor de samenwerking der vakbonden noodig is, alsook voor een wederkeerigen strijd tegen het kapitalisme.

De wijze van samenwerken zal door een algemeene vergadering der vertegenwoordigers van de deelnemende bonden worden vastgesteld.¹⁵⁸

Omdat iedereen zich hierin kon vinden besloot men een derde vergadering te beleggen op 22 januari 1893 om, na overleg met de leden, te komen tot definitieve besluiten. Van de bijeenkomst werd een gedrukt verslag verspreid, maar de volgende vergadering kwam er niet omdat de timmerlieden niet tot zo'n onafhankelijke en algemene bond wilden toetreden voordat zij in hun nieuwe bond de zaken hadden geregeld. In de tussentijd nam de SDB het initiatief om tot vereniging van vakverenigingen en vakbonden te komen en was de vergadering waarschijnlijk ook om die reden verdaagd.¹⁵⁹

1.8.2 Pogingen van de SDB tot een vakcentrale te komen

Op 14 november 1892 sprak Domela in Amsterdam over de vakbeweging. Hij deed dit op een vergadering georganiseerd door tegenstanders van de algemene vakbeweging, namelijk de timmerliedenvereniging 'Constancia', de Amsterdamsche Stucadoorsvereeniging en de Kalk- en Steenbewerksvereeniging 'Door Verbroedering Verbetering'. Deze vergadering was

¹⁵⁸ *Timmerman*, 4-1-1893. Vergelijk *Recht voor Allen*, 22/23-12-1892. De tekst wijkt daar enigszins af en er is een nadere toelichting op het begrip klassenstrijd gegeven.

¹⁵⁹ *Recht voor Allen*, 22/23-12-1892, 13/14-7-1893, *De Timmerman*, 4-1-1893; Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 5.

belangrijk, omdat er binnen de SDB nog steeds veel verschil van mening was of socialisten zich in eigen of algemene vakorganisaties dienden te organiseren. Domela gaf toe dat vakbonden die naar politieke of religieuze voorkeur afzonderlijke clubs vormden weinig kracht uitoefenden, terwijl 'de kwestie van de maag' voor iedereen hetzelfde was. Maar hij kon zich er niet toe zetten eenheid te bepleiten en merkte op dat hij zich weinig met de vakbeweging had bemoeid. Hij herhaalde zijn mantra dat het doel van de vakverenigingen diende te zijn de afschaffing van het loonstelsel. Zijn opvatting kwam weinig overeen met die van Cornelissen die stad en land afreisde om het nut van vakbeweging te benadrukken en de band tussen de SDB en de ontkiemende onafhankelijke vakbeweging te behouden.¹⁶⁰

Het Zwolse SDB-kerstcongres van 1892 nam op aandringen van Cornelissen een voorstel van de afdeling Den Haag aan, waarin de Centrale Raad van de bond de opdracht kreeg met de vakbonden in contact te treden omtrent de oprichting van een internationaal arbeidssecretariaat. Cornelissen bracht voor het eerst verslag uit van zijn werkzaamheden over het jaar 1892 als internationaal secretaris. Hij wees erop dat er geen verband bestond tussen de vakverenigingen. Men wist te weinig van elkaar en kende amper elkaars adressen. Zijn werkzaamheden waren niet wat in Brussel was bedoeld. Hij voegde er aan toe dat hij als internationaal secretaris der SDB zich moest begeven op een gebied waar hij niet thuis was. Hij bedoelde de praktische kant van het werk. Hij deed het werk in zijn eentje, naast zijn andere bezigheden. Het congres besloot dan ook de Centrale Raad op te dragen de zaak eindelijk aan te pakken volgens het besluit van het Brusselse congres en contact op te nemen met de vakbonden, om vervolgens in een huishoudelijke vergadering dit te regelen. Cornelissen kreeg de functie van arbeidssecretaris van een op te richten nationaal arbeidssecretariaat.¹⁶¹

Op dit initiatief, dat achter gesloten deuren zijn beslag kreeg, reageerde de NISTB kritisch en vond bij monde van Gebing dat zowel Cornelissen als de SDB er weinig werk van maakten om de besluiten van Brussel tot uitvoer te brengen. Het was daarom beter dat de vakbonden zelf het heft in handen namen. Het was een vreemde zaak dat tijdens het SDB-kerstcongres de organisatie van het nationaal arbeidssecretariaat in een besloten huishoudelijke vergadering geregeld was. Immers, de NISTB en ook andere grote bonden waren niet aangesloten bij de SDB. Zij konden dan ook geen invloed op de benoeming van de arbeidssecretaris uitoefenen. *Recht voor*

160 *De Timmerman*, 2-11 en 7-12-1892; *Recht voor Allen*, 10/11-11, 6/7-12, 13/14-12 en 20/21-12-1892.

161 *Recht voor Allen*, 22/23-12-1892; 13/14-7 en 30/31-12-1893; *De Timmerman*, 4-1-1893; Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 5; Oudegeest, *Geschiedenis*, 142-145.

Allen wees Gebing terecht. Het was logisch dat na het tot stand komen van het arbeidssecretariaat er een arbeidssecretaris kwam. En die hoefde niet per definitie de internationale secretaris der SDB te zijn. Het blad ging er aan voorbij dat de NISTB bij de samenstelling van het arbeidssecretariaat betrokken wilde zijn. De NISTB kreeg het verwijt de invloed van de SDB te vrezzen.¹⁶² De Centrale Raad van de SDB bemoeide zich met het internationale aspect van de vakbeweging en stuurde een brief aan de verschillende vak- en werkliedenverenigingen met de oproep zich te verzetten tegen een besluit van de Britse trade unions om op het zelfde moment dat in Zürich het Congres van de Tweede Internationale plaatsvond ook een congres te houden. Het TUC streefde nog steeds naar een internationale vakbeweging, los van het socialisme en had op het congres te Glasgow besloten een internationaal congres inzake de 8-urendag te organiseren. Het stelde opnieuw de eis, net als in 1888, dat slechts arbeidersvertegenwoordigers op dat congres konden verschijnen.¹⁶³ Het ANWV stelde dat vóór de komst van de SDB de arbeiders niet door politiek geharrewar gescheiden en op een dwaalspoor gebracht waren. Er waren toen landelijke vakbonden die de loonvraag durfden te stellen. Die waren zakelijk en niet revolutionair zoals de SDB, die de vakstrijd voortdurend als lapwerk veroordeelde. Daarom was Heldt ingenomen met de standpunten die Cornelissen het hele jaar door in het land en in *Recht voor Allen* naar voren had gebracht, dat de vakbeweging onafhankelijk van de politiek diende te bestaan en alle vakverenigingen moest omvatten. Cornelissen was met dat standpunt weer terug bij het ANWV van omstreeks 1870. Heldt vond hem weinig geloofwaardig, omdat Cornelissen het niet kon nalaten Patrimonium en de R.K. Volksbond af te kraken en het socialisme de voorhoederol toe te dichten:

“maar als de heer C. zulke vakverenigingen werkelijk ernstig wil, dan zal hij met de bestaande rekening moeten houden, anders krijgt hij ze niet. Die gezindheid laat zich nu eenmaal niet weg redeneeren door den heer C. en de zijnen. Of nu de sociaal-democratische arbeiders de aangewezenen zijn om den band te leggen tusschen de arbeiders van allerlei gezindten in de verschillende bedrijven, gelooven wij voorhands niet.”¹⁶⁴

162 *Recht voor Allen*, 5/6-1-1893. Alleen in Frankrijk kwam een arbeidssecretariaat: Milner, *Dilemmas*, 61-62.

163 *Recht voor Allen*, 8/9-12-1892 drukte de oproep af.

164 *De Werkmansbode*, december 1892 en februari 1893.

Cornelissen gruwde van het begrip neutrale vereniging. Hij was er voor dat er vakverenigingen kwamen die de klassenstrijd stredden met werklieden van alle richtingen, maar die bonden moesten dan algemene vakverenigingen heten. Neutraal deed hem te veel aan de oude verenigingen met hun ziekenpotjes denken: “Zoodra de vakbelangen in den boezem eener vakvereëning ernstig besproken worden *is men niet meer neutraal*, maar staat men vijandig tegenover de patroons, de machthebbers van het oogenblik”.¹⁶⁵ Wel veroordeelde hij de verdeeldheid onder de arbeiders, “wanneer zij, waar het hun eerste eischen geldt, om één cent meer per uur of een uur werk per dag, zich nog laten verdeelen door hen die er belang bij hebben al lang naar gelang hun godsdienstige en politieke overtuigingen”.¹⁶⁶

Het streven van Cornelissen naar een onafhankelijke vakcentrale werd moeilijk, omdat op 15 en 16 mei 1893 de R.K. Volksbond een Congres van Katholieke vakverenigingen organiseerde waaraan zo'n vijftig verenigingen deelnamen. Het was de grondslag voor een R.K. vakbeweging die zich baseerde op de encycliek *Rerum Novarum*. Ook de protestantse arbeiders stootte hij voor het hoofd door iedere vorm van samenwerking tussen arbeiders en werkgevers te ridiculiseren. Patrimonium begon vanaf 1891, toen het Christelijk-Sociaal Congres achter de rug was, met het oprichten van vakverenigingen.¹⁶⁷

Tot slot

Bij de vroege vakverenigingen overheerste de neutrale wijze van belangenbehartiging. Zij wilden een onverdeelde algemene vakbeweging naar het voorbeeld van de Britse vakbeweging. Zij waren bovendien georiënteerd op de IBS'en en niet zozeer op de socialistische beweging. Die poogde echter voortdurend invloed uit te oefenen op de vakbeweging, waardoor het algemene karakter van de bonden gevaar liep. Al na de totstandkoming van de eerste vakverenigingen in Nederland in de jaren vijftig en zestig, poogde de Eerste Internationale met wisselend succes de vakbeweging aan het socialisme te verbinden. Kenmerkend voor het streven van deze vroege

165 *Recht voor Allen*, 6/7-12-1892.

166 *Recht voor Allen*, 25/26-4-1893.

167 *Recht voor Allen*, 18/19-5-1893; *Bijdragen tot de Statistiek* (1896) LIV-LV; W.C. Ubbink, 'De kerkelijke overheid en het ontstaan van de katholieke arbeidersorganisaties in Nederland (1868-1903)', in: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum 1973*, 48-72; J. Roes, 'Katholieke arbeidersbeweging in historische banen', in: J. Bank e.a. (red.) *Katholieke arbeidersbeweging* (Baarn 1985), 15-77. Zie ook Schutte (red.), *Een arbeider is zijn loon waardig*.

vakbeweging was, dat die zich niet louter inzette voor directe verbeteringen van de arbeidsvoorwaarden, maar ook maatschappelijke hervormingen op het gebied van arbeid en politiek beoogden. De verwachting leefde sterk dat de arbeiders in de toekomst zeggenschap zouden verwerven over hun eigen productie. In die zin was er al sprake van een duale taak van de vakbeweging. Zowel korte als lange termijn doelen speelden een rol. Niet alleen de vakverenigingen zagen de succesvolle Britse vakbeweging als hun voorbeeld. Dat gold ook voor sociaalliberale politici, intellectuelen als economen en industriëlen, die van een goed georganiseerde en algemene vakbeweging een regulerend en stabiliserend effect op de economie veronderstelden. Zo moest met de oprichting van vakverenigingen een begin gemaakt worden met de institutionalisering van de arbeidsverhoudingen, waarin arbeidsconflicten vermeden werden. Het pleidooi voor de oprichting van vakbonden door sociaalliberalen en de voormannen van de geschoolde arbeiders vielen in de jaren zestig en zeventig samen. De afschaffing van het Coalitieverbod maakte het mogelijk legaal vakverenigingen voor de collectieve belangenbehartiging op te richten.

Een aantal vakverenigingen en -bonden maakten zich los van het ANWV en de SDB en werden de gezamenlijke initiatiefnemers van het NAS. Zij wilden afstand tot het socialisme bewaren vanwege het behoud van het onafhankelijke karakter om zo alle arbeiders aan zich te kunnen binden. Maar met de overname van het initiatief door de SDB in 1893 om tot een landelijk samenwerkingsverband van vakbonden in Nederland te komen, werd voldaan aan het verzoek van de Tweede Internationale en was het onafhankelijke karakter direct in het geding.

2 Vorming van het NAS 1893-1901

Inleiding

Nadat sinds de jaren tachtig een aantal vakbonden tevergeefs had geprobeerd een landelijk samenwerkingsverband te vormen, lukte dit wel in de zomer van 1893. Cornelissen voerde als arbeidssecretaris van de SDB de regie over de oprichting en de grondslag van het secretariaat naar Frans voorbeeld, waarmee onmiddellijk het algemene neutrale karakter ervan ter discussie stond. Dit leverde bij de oprichting onenigheid op, zoals in dit hoofdstuk naar voren komt. Door de aansluiting van kleine, vaak radicale vakverenigingen, was een bestuurswisseling in maart 1896 mogelijk, waardoor vrij-socialistische ideeën in het NAS-bestuur de intrede deden. Deze stonden op gespannen voet met de vakbondsopvattingen van de grote bonden, die het initiatief tot het NAS hadden genomen. Hoe die tegenstelling de besluitvorming domineerde, blijkt voortdurend. Het NAS kreeg intern te maken met de politieke richtingenstrijd tussen het vrije socialisme en de sociaaldemocratie. Die werd eveneens uitgevochten op het Congres van de Tweede Internationale in Londen van 1896, waarna het NAS ertoe overging politieke groeperingen het lidmaatschap van het vaksecretariaat te ontzeggen.

Toen het NAS werd geconfronteerd met een groeiend aantal stakingen, stond het voor het dilemma exclusief steun te verlenen aan acties van de aangesloten bonden of ook stakingen te steunen van niet-aangesloten vakverenigingen en ongeorganiseerden op basis van onderlinge solidariteit en het streven naar klasse-eenheid. De discussie over de veelal gebrekkige wijze van steunverlening beheerste jarenlang de NAS-vergaderingen.

Daarnaast kwam het NAS in aanraking met de groeiende overheidsinvloed. Het NAS-bestuur leek deze groei principieel te negeren, terwijl tal van bonden groot belang hechtten aan de sociale wetgeving. Dit leidde rond de eeuwwisseling tot afsplitsing van de timmerlieden, terwijl de sigarenmakers al waren geroyeerd wegens onenigheid over het ontwijken van de procedure voor steunverlening. Hierdoor konden de kleinere bonden de overhand krijgen en liet een beoogde reorganisatie in 1901 uiteindelijk veel bij het oude.

2.1 Oprichting

De eerste oprichtingsvergadering in de zomer van 1893 bracht een comité voort dat de definitieve totstandkoming van het secretariaat moest voorbereiden. Het oriënteerde zich internationaal en Cornelissen bezocht intussen het congres van de Tweede Internationale in Zürich.¹ Daarna vond de definitieve oprichting plaats, maar bleken niet alle bonden zich te kunnen verenigen met de deelname van de SDB. Niettemin kwam het arbeidssecretariaat tot stand.

2.1.1 Het 'voorbereidende comité'

De eerste vergadering vond plaats op initiatief van de SDB. Cornelissen belegde een bijeenkomst op zondag 9 juli 1893 in Constantia te Amsterdam. Hier bereidden de ANTypB, NISTB, NTB, AMB, Spoorwegvereniging Steeds Voorwaarts (SV), Sociaal-Demokratische Onderwijzersvereniging (SDOV) en de SDB de oprichting voor. Cornelissen onderstreepte het belang van samenwerking, wees op de noodzaak van onderlinge steunverlening bij stakingen, een gezamenlijke 1-meiviering en beklemtoonde de waarde van de propaganda. Hij verwachtte dat het op te richten arbeidssecretariaat binnen een half jaar het werk nauwelijks meer aan zou kunnen.² De vergadering besloot een voorbereidingscomité van vier vakbondsafgevaardigden met Cornelissen namens de SDB samen te stellen. Het kreeg als taak een conceptreglement op te stellen. Hiervoor moest het volgens de vergadering ook naar buitenlandse voorbeelden kijken. Uitgangspunt was dat het arbeidssecretariaat plaats bood aan alle arbeidersorganisaties, "zowel socialistische als niet-socialistische [...]" daar toch ook de patroons

¹ Zie voor Cornelissen: BWSA; B. Altena en H. Wedman, 'Sociaaldemocratie, oude vakbonden en nieuw anarchisme. De internationale brieven van Christiaan Cornelissen', in: *Kritiek. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse 2010*; H. Wedman, 'Christiaan Cornelissen (1864-1943)', 471-494; T. Holterman, 'Christiaan Cornelissen over politieke organisatie', in: *De AS, Anarchistisch Tijdschrift* (1-2-2000), nr. 129, 36-39; J. Stein, 'Freedom and Industry: The Syndicalism of Christian Cornelissen', in: *Anarcho-Syndicalist* (28 Spring), 2000; J.B.D. Simonis and Y.S. Brenner, 'Christiaan Cornelissen (1864-1942)', in: W.J. Samuels (ed.), *European Economists of the Early 20th Century*, vol.1 (Cheltenham [etc.] 1998), 46-60; H. Wedman 'Christiaan Cornelissen: Marxism and revolutionary syndicalism', in: *Die Rezeption der Marx'schen Theorie in den Niederlanden*. Herausgegeben von Marcel van der Linden (Trier 1992), 84-105; B. Altena en H. Wedman, *Tussen anarchisme en sociaal-democratie. "Het revolutionaire communisme" van Christiaan Cornelissen* (Bergen 1985); H. Wedman, 'Christiaan Cornelissen, syndicalist', in: *Maatstaf I* (aug./sept. 1976), 112-122.

² *Recht voor Allen*, 13/14-7, 30/31-12-1893.

in Nederland nog altijd beter gemeene zaak met elkaar weten te maken, dan de arbeiders”.³ Cornelissen voerde in het comité de regie en stelde het conceptreglement op. J.G. Sasbach, die al jarenlang actief was in de socialistische Amsterdamse typografenvereniging ‘Voorwaarts’, aangesloten bij de ANTypB, was secretaris van het comité.⁴ Een maand voor de oprichtingsvergadering hadden *Recht voor Allen* en een aantal vakbondsbladen het conceptreglement gepubliceerd. Onder de kop ‘Een sekretariaat van den arbeid’ wees *Recht voor Allen* op de oprichtingsvergadering van 27 augustus. Cornelissen maakte duidelijk dat het arbeidssecretariaat een algemeen karakter moest krijgen, dat zich onderscheidde van een neutraal uitgangspunt. Neutraal was het ANWV, dat geen positie koos in de strijd tussen kapitaal en arbeid, terwijl de algemene vakverenigingen van het klassebelang uitgingen. De vakbeweging en de SDB moesten gezamenlijk van het arbeidssecretariaat deel uitmaken voor het geval er ‘een konflikt mocht ontstaan tusschen kapitaal en arbeid’.⁵

Deze formulering kwam letterlijk uit de resolutie die het Brusselse congres van de Tweede Internationale in 1891 had aangenomen. Het comité had zich onder meer op de Britse vakbeweging georiënteerd, die geprezen werd vanwege zijn loonacties vanaf de jaren tachtig. De Nederlandse vakbonden lieten zich al langere tijd inspireren door het TUC als politiek onafhankelijke vaksecretariaat met een heterogene samenstelling van bonden. Een aanzienlijk deel van de Britse vakbeweging hechtte belang aan wettelijke verbeteringen, maar hield zich in de jaren negentig meestal buiten politieke en ideologische debatten. Eerder zocht Cornelissen tijdens een vakantie al geestverwanten in Londen op. Hij richtte zich vooral op anarchisten die in de vakbeweging actief waren en maakte kennis met de Russische theoreticus van het anarchisme, Peter Kropotkin.⁶

3 *Gedenboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat*, 11-12.

4 Voor Sasbach zie: H.J.Scheffer, *Het Volksdagblad. Arbeidersbeweging en dagbladpers* (Den Haag 1981), 14, 51 en 16; in *Ons Vakbelang*, 1-11-1896, vanaf 1-7-1897 was Sasbach verantwoordelijk voor de ‘strijdartikelen’; I. Cornelissen, ‘Mevrouw Sasbach is honderd jaar’, in: *Het Vrije Volk*, 7-5-1956.

5 *Recht voor Allen*, 13 en 14-7-1893; zie ook: Cornelissen, ‘*Strijd, liefen leed*’, 117.

6 Cornelissen, ‘*Strijd, liefen leed*’, 57.

Christiaan Cornelissen, tweede van rechts, op de redactie van *Recht voor Allen*

Cornelissen vestigde de aandacht op Zwitserland en Frankrijk. De Zwitserse Grütli-Verein (1838) die als landelijke werkliedenorganisatie zich richting de vakbeweging ontwikkelde, had zijn sympathie. Hij had het idee dat de Grütli-Verein vanwege zijn voorkeur voor het referendum en directe volksinvloed dicht bij zijn vrij-socialistische opvattingen stond.⁷ Maar de vereniging omvatte allerlei richtingen. In 1887 was de Schweizerische Arbeiterbund als arbeidssecretariaat opgericht, waarbij de Grütli-Verein, alsook algemene en katholieke vakverenigingen zich hadden aangesloten. Zo kwam er eenheid in de vakbeweging ongeacht politieke of religieuze voorkeur.⁸ Het ging om een algemene vakbeweging, die zich niet expliciet op een klassenstandpunt

7 Chr. Cornelissen, 'Over den Toestand in de Internationale Arbeidersbeweging', in: *De Sociale Gids*, 1893, 362-374; F. Domela Nieuwenhuis, 'Eenige oordelingen over het Züricher Kongres', in: *De Sociale Gids*, 1893, 463-473.

8 W. Spieler, 'Zeichen der Zeit: der Schweizerische Arbeiterbund (1887-1920) – ein vergessenes Jubiläum', in: *Neue Wege*, 81 (1987) Heft 7-8, 237-244; H. Farner, *Die Geschichte des Schweizerischen Arbeiterbundes* (Zürich 1923), 28; J. Droz, *Histoire Générale du Socialisme I* (Paris, 1974), 333-345; *Recht voor Allen*, 4/5-7 en 13/14-7-1893; Bij oprichting telde de Schweizerische Arbeiterbund al 100.000 leden. Tot de Arbeiterbund behoorden ook ziekenfondsen en andere onderlinge verzekeringen. De loonstrijd werd aan de aangesloten vakbonden overgelaten; zie *Sociaal Weekblad*, 1893, 125-126.

stelde. Dit ideologische uitgangspunt vond het comité wel bij de Franse vakbeweging, waarmee Cornelissen al enkele jaren eerder contacten had gelegd. Hij had grote belangstelling voor de *Fédération des Bourses du Travail*, die geleid werd door F. Pelloutier, één van de belangrijkste grondleggers van het Franse syndicalisme. De oprichting van de *Fédération* was sterk bevorderd door de *Parti Ouvrier Socialiste Révolutionnaire* (POSR), ook wel de 'Allemanistes' genoemd naar zijn leider, de typograaf en oud-communard, Jean Allemane. Cornelissen had hem al in 1890 ontmoet. Allemane verdedigde een federatieve vorm van socialisme, met een essentiële rol voor vakbonden. De partij was voorstander van een onafhankelijke en politiek neutrale vakbeweging, omdat de politieke discussies in de Franse bonden de eenheid verstoorden. Er kwamen verscheidene syndicalistische vakbondsleiders uit voort. De partij propageerde economische actie en algemene werkstaking. Tegelijkertijd maakte Cornelissen kennis met E. Pouget, die onder de anarchisten het voeren van de vakstrijd propageerde.⁹ Geïnspireerd door de Franse arbeidersbeweging wees Cornelissen op de samenwerking met verscheidene socialistische partijen en stelde vast dat de verschillen over tactiek en beginsel erbuiten werden gehouden. Die samenwerking stond hem ook voor ogen in Nederland. Hij presenteerde de SDB als een natuurlijke bondgenoot van de vakbeweging. Begin juli stelde hij de Bond op één lijn met de Engelse 'strijdvaardige' vakbonden en de Franse *Bourses du Travail*. Allen waren voor economische actie.¹⁰ De deelname van de SDB versterkte de kracht van het arbeidssecretariaat, mits de politieke ideologie en tactiek er buiten bleven. De Bond moest zich in het NAS uitsluitend inzetten voor de directe arbeidersbelangen.

9 Cornelissen, 'Strijd, liefen leed', 59; J. Julliard, *Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d'action directe* (Paris 1971); S. Reynolds, 'Allemane, the Allemanists and le Parti Ouvrier: the problems of a socialist newspaper 1888-1900', in: *European History Quarterly*, vol. 15 (1985), 43-70; B.H. Moss, *The Origins of the French Labor Movement 1830-1914. The Socialism of Skilled Workers* (Berkeley/Los Angeles/London, 1976), 140-142. Voor Pouget, zie: C. Bantman, 'From trade unionism tot *syndicalisme révolutionnaire* to syndicalism: the British origins of French syndicalism', in: D. Berry and C. Bantman (eds.), *New perspectives on anarchism, labour and syndicalism: the individual, the national and the transnational* (Cambridge 2010), 126-140; C. Bantman, 'The militant go-between: Emile Pouget's Transnational Propaganda (1880-1914)', in: *Labour History Review*, Vol. 74, no. 3 (December 2009), 274-287.

10 *Sociaal Weekblad*, 1893, 184; *Recht voor Allen*, 4/5-7 en 13/14-7-1893, een voorproefje van de brochure *Les diverses tendances du parti ouvrier international. À propos de l'ordre du jour du Congrès International Ouvrier Socialiste de Zürich* (1893) (Bruxelles 1893), bedoeld om op het Congres van Zürich te verspreiden; *De Schildersgezelschap*, 15-6-1893 en 14-7-1893 onder redactie van Van Erkel nam artikelen over de Bourse du Travail in Parijs op; ook het *Sociaal Weekblad* had hier belangstelling voor. Zie ook P. Schöttler, *Die Entstehung der 'Bourses du Travail'*. Frankfurt am Main/New York 1982.

Dit was een lastige formule, omdat de SDB de socialistische beginsel- of tactiekstrijd buiten het vaksecretariaat moest houden. Cornelissen zag wel in dat verscheidene bonden afwerend waren, omdat zij “aanstonds bevreesd zijn met socialisme te doen te krijgen” terwijl enkel gesproken werd “van onmiddellijke arbeidersbelangen”. Verschil van tactiek of beginselen, vóór of tegen socialisme, “dit is niet waarnaar gevraagd wordt. Het gold slechts de vraag: “Vóór of tegen een organisatie van den arbeid”, beweerde Cornelissen.¹¹ De deelname van de SDB aan het op te richten arbeidssecretariaat zorgde bij de belangrijkste bonden voor de nodige scepsis. Cornelissen propageerde een algemene en niet een socialistische vakbeweging, maar hij richtte zich wel eenzijdig op anarchistisch geïntendeerde buitenlandse geestverwanten die zich richting het syndicalisme bewogen. Dat deed hij ook op het Congres van de Tweede Internationale in Zürich.

2.1.2 Het Internationaal Socialistisch Arbeiders-Congres in Zürich (1893)

Cornelissen maakte met Domela en Vliegen deel uit van de SDB-delegatie op het Internationaal Socialistisch Arbeiders-Congres, dat in augustus 1893 in Zürich werd gehouden.¹²

De delegatie keek aan tegen het speciaal voor de gelegenheid geschilderde portret van Karl Marx hoog boven het podium. Dat symboliseerde de politieke richting van het congres, waarop de Duitse sociaaldemocratische partij domineerde. Oppositie kwam van onafhankelijke socialisten, anarchisten en vakbondsvertegenwoordigers. Meer dan de helft van de ruim veertig aanwezige Fransen, was afkomstig van een vakbond of een lokale Bourse du Travail. Ongeveer de helft van 65 Britse deelnemers bestond uit vakbondsafgevaardigden.¹³

In de beschrijvingsbrief voor het congres verklaarde de SDB dat “de klasstrijd niet door parlementair optreden kan uitgestreden worden, maar beslecht moet worden door de economische macht, waardoor het optreden

11 *Recht voor Allen*, 13 en 14-7-1893; Voor Heldt, zie: *De Werkmansbode*, 1892, december, nr 8.

12 In Zürich kwamen van 6 tot 12 augustus zo'n 430 afgevaardigden van politieke partijen, vakorganisaties en zelfstandige groepen uit negentien landen bijeen. De Nederlandse delegatie bestond uit Domela, Vliegen en Cornelissen namens de SDB, W. Hovingh voor de Amsterdamse typografenvakvereniging 'Voorwaarts', J.W. Gerhard voor de SDOV en Van Kol namens de Amsterdamse vakvereniging van suikerbewerkers 'Door Vereeniging Verbetering'.

13 *Protokoll des Internationalen Socialistischen Arbeiterkongresses in der Tonhalle Zürich vom 6. bis 12. August 1893. Herausgegeben vom Organisationskomitee* (Zürich 1894), 57-59.

in het parlement beheerscht wordt”.¹⁴ Voorafgaande aan het congres keerde Cornelissen zich tegen de overheersende sociaaldemocratische signatuur ervan, pleitte voor grotere deelname van de vakbeweging en protesteerde bij de Duitse sociaaldemocratische kopstukken tegen de voorwaarden voor deelname aan het Congres.¹⁵ Die luidden dat vakverenigingen zonder meer toegang hadden, maar de overige groepen de noodzaak van organisatie en deelname aan de politiek moesten onderschrijven. Cornelissen vond deze voorwaarden nietszeggend. Er was ook politiek zonder parlementarisme. “Ook door het houden van optochten en vergaderingen, enz. neemt men deel aan de politiek, meende ik, ook dat is ‘politieke’ aktie”.¹⁶

Het congres begon met de toelatingsvoorwaarden. Na enig geharrewar besloot het onafhankelijke socialisten en anarchisten uit te sluiten.¹⁷ Deze protesteerden luidkeels, waarna de voorzitter verscheidenen uit de zaal liet verwijderen. Na de uitsluiting volgden in Zürich alternatieve avondconferenties die Domela en Cornelissen naast het dagprogramma bijwoonden. Cornelissen maakte kennis met Pelloutier, secretaris van de *Fédération des Bourses du Travail*. Cornelissen en Pelloutier raakten bevriend en vonden elkaar in het syndicalisme.

De uitsluiting van het Congres bracht de opposanten van de sociaal-democratie dichter bij elkaar en de avondconferenties blonken uit in het aannemen van revolutionaire moties.¹⁸ Zo benadrukte de anarchist G. Landauer in een motie het belang van stakingen, die bedoeld waren om:

“de arbeidersmassa te revolutioneeren en te ontwikkelen, onverschillig of de werkstakingen slagen of niet. Op dien grond behoort elke werkstaking ondersteund, en zooveel mogelijk ter ontwikkeling gebruikt te worden. Niet slechts om deze reden moet de vakvereenigings-beweging met alle krachten worden bevorderd, maar ook omdat de vakvereenigingen de

¹⁴ *Recht voor Allen*, 4/5-7-1893 en 18/19-7-1893.

¹⁵ Voor deze voorconferentie: M. Bürgi, *Die Anfänge der Zweiten Internationale. Positionen und Auseinandersetzungen 1889-1893* (Frankfurt/New York 1996), 449-509; Zie verslag Cornelissen in: *Recht voor Allen*, 28/29-3-1893; *De Nieuwe Tijd*, 1-4-1893; ‘Jaarverslag van den Internationalen Arbeidssekretaris’, in: *Recht voor Allen*, 30/31-12-1893; Hermes, *Gegen Imperialismus*, 99.

¹⁶ C. Cornelissen, ‘Over het Internationaal Arbeiderskongres te Zürich’, in: *De Sociale Gids*, 1893, 545.

¹⁷ Bürgi, *Die Anfänge der Zweiten Internationale*, 567-571; *Protokoll des Internationalen Socialistischen Arbeiterkongresses*, 8-9, 6 en 15; zie ook: Cornelissen, ‘Over het Internationaal Arbeiderskongres te Zürich’, 544-553.

¹⁸ Julliard, *Fernand Pelloutier*, 61-89; Jennings, *Syndicalism in France*, 11 en 15; Wedman, ‘Christiaan Cornelissen (1864-1943)’, 473. Cornelissen en Domela Nieuwenhuis riepen met de Engelsman J. Hunter Watts - gesteund door Landauer - op tot samenwerking van de ‘revolutionaire socialisten en de kommunistische anarchisten’, zie *Recht voor Allen*, 15/16-8-1893.

kiemen van de socialistische maatschappij moeten zijn. De algemeene werkstaking kan niet anders zijn, dan het begin der sociale revolutie”.¹⁹

De staking gold hier als leerschool opdat de vakverenigingen als toekomstige associaties hun rol goed konden vervullen. De vakbeweging kreeg als taak elke staking te steunen om daarmee het revolutionaire bewustzijn van de arbeiders te bevorderen. Kortom: bewustmaking door vakstrijd. De vakverenigingen moesten na de algemene werkstaking, die de revolutionaire omwenteling inluide, de basis van de socialistische samenleving gaan vormen. De opvatting dat de arbeiders als producenten een belangrijke rol kregen in de toekomst, werd binnen de vakbeweging overigens al lange tijd vrij algemeen gedeeld. Cornelissen zag een duale taak voor de vakbeweging, zoals het syndicalisme dat later propageerde. Hij verbond de vakstrijd voor directe materiële verbeteringen aan het uiteindelijke doel om het kapitalisme ineen te laten storten, waarna de vakorganisaties hun regulerende taak op zich konden nemen. Het congres bestond niet alleen uit een internationale confrontatie tussen sociaaldemocraten en anarchisten, maar was ook een stap richting de verzelfstandiging van een onafhankelijke vakbondsstrategie, los van de sociaaldemocratie en het anarchisme.²⁰

2.1.3 Discussie tijdens de oprichting

Op zondagmiddag 27 augustus 1893 werd in Constantia, het gebouw van de SDB aan de Rozengracht, zowel in de beneden- als de bovenzaal vergaderd. Cornelissen ging de trap op naar de kleine bovenzaal om met bestuurders van acht vakbonden te komen tot de oprichting van het NAS, terwijl Domela beneden debatteerde over het congres van Zürich. Hun wegen liepen hier letterlijk uiteen, wat overigens al het geval was bij de eerste vergadering over de oprichting van het NAS in juli.²¹

De bijeenkomsten in Constantia weerspiegelden de nationale en internationale driedeling, die al in Zürich tot uiting kwam. De vakbeweging boven,

19 *Recht voor Allen*, 17/18-8-1893.

20 Cornelissen, *Strijd, liefen leed*, 229.; Hermes wijst erop dat op dit Congres - evenals in verscheidene Europese landen - impliciet de vraag meespeelde of de vakbeweging een zelfstandige internationale rol kon spelen, los van de politiek georiënteerde Tweede Internationale, zie: Hermes, *Gegen Imperialismus*, 47 e.v.

21 Domela sprak op 9 juli over het anarchistische ideaal bij een feestelijke ‘inwijding van *Het Volksgebouw* “De Vrijheid” in het Oost-Groningse Midwolda. Domela bezocht hier zijn nieuwe aanhang in het Noorden, waar de beweging in een tweetal jaren fors was gegroeid en richting het anarchisme ging. Zie: P. Hoekman, *Socialisme en arbeidersbeweging in het Oldambt 1881-1894* (Groningen 1985), 86b-88.

terwijl beneden het debat tussen anarchisme en sociaaldemocratie werd gevoerd. Domela debatteerde met Troelstra over de algemene werkstaking en de oproep tot dienstweigering bij oorlog. Troelstra vond het beter niet zo hoog van de toren te blazen op internationale congressen. De resolutie was immers volstrekt onuitvoerbaar.²² Evenals de Tweede Internationale achtte hij de vakbeweging veel te zwak voor zo'n algemene werkstaking.

Dat het NAS boven werd opgericht, speelde op de vergadering beneden geen enkele rol. Naast de ANTypB, NISTB, NTB, AMB, Spoorwegvereniging SV en de SDB waren nu ook de ANTimB, de NDV en de Borstelmakersbond aanwezig. Namens de NDV nam diamantsnijder Loopuit aan de besprekingen deel en voor de timmerlieden hoogstwaarschijnlijk P. Verdorst.²³ Vertegenwoordiger van de typografen was Sasbach. In de vergadering van 27 augustus bogen de afgevaardigden zich over de zestien artikelen van het concept. Bij artikel 2 ontstond onmiddellijk discussie over de samenstelling van het secretariaat, waarvan het doel luidde:

“De verschillende arbeidersbonden, zoowel politieke verenigingen als vakorganisaties, met elkaar in verbinding te brengen, zoodat wanneer het noodig mocht zijn - bij voorbeeld bij werkloosheid, in tijden van werkstaking, bij betooging voor een hervorming op maatschappelijk gebied, die de belangen der geheele arbeidersklasse raakt, enz. - een gemeenschappelijk optreden van alle arbeidersorganisaties in Nederland vergemakkelijkt wordt”.²⁴

Volgens dit artikel konden ook politieke organisaties deel uitmaken van het secretariaat. Het concept ging ervan uit dat de arbeiders één waren en daarom moest het secretariaat naar Zwitsers voorbeeld niet alleen met de SDB, maar ook met het ANWV, Patrimonium en de R.K. Volksbond worden gevormd. De laatste drie lieten verstek gaan. Het ANWV had eerder het belang van een neutrale vakbeweging benadrukt, maar daar voldeed het beoogde arbeidssecretariaat niet aan vanwege de band met de SDB en Cornelissen.²⁵ Diens optreden in de socialistische beweging, zijn rol als

²² *Recht voor Allen*, 29 en 30-8-1893; Troelstra bezocht een avondvergadering en stemde tegen de resolutie van Domela over het militarisme stemden. Zie: Cornelissen, 'Strijd. Liefen leed', 229.

²³ Loopuit behoorde tot de parlementaire oppositie binnen de SDB en stond in die zin tegenover Cornelissen. Zie voor Loopuit : *BWSA*; zie ook 'Herinnering aan het N.A.S.' van Loopuit in *Het Volk*, 2-10-1913.

²⁴ Betreft art. 2 lid 1, zie *Recht voor Allen*, 25 en 26-7-1893.

²⁵ *De Werkmansbode*, nr. 6 (oktober 1893); nr. 2 (juni 1891) en nr. 8, (december 1892).

arbeidssecretaris van de SDB en als redacteur van *Recht voor Allen* maakten zijn pleidooi voor een algemene vakbeweging niet erg geloofwaardig.

De ANTimB maakte bezwaar tegen aansluiting van de SDB. In navolging van het jarenlange streven van de bonden naar een algemeen vaksecretariaat, wilde de vakbond de partijpolitiek erbuiten houden. Verdorst was eerder één van de drijvende krachten achter het succesvol losweken van de timmerliedenvakbeweging van de SDB. Voor hem was de voorgestelde samenstelling van het arbeidssecretariaat een stap terug. Daarom wilden de timmerlieden alleen instemmen met de oprichting als uitsluitend vakorganisaties zich konden aansluiten. Hierdoor kon een vaksecretariaat en niet een arbeidssecretariaat tot stand komen. De ANTimB verdedigde dus de oorspronkelijke uitgangspunten van de vakbonden, die in 1892 betrokken waren bij de mislukte poging. Maar Cornelissen hield vast aan de deelname van de SDB. Toen de aanwezigen besloten ermee in zee te gaan, verklaarde de ANTimB daar geen mandaat voor te hebben. De bestuurders wilden eerst het standpunt van hun jaarvergadering afwachten en verlieten de vergadering. Daarop brachten de achterblijvers wijzigingen in het concept aan. Zij vervingen de termen 'politieke verenigingen' en 'politieke arbeidersorganisaties' door 'algemeene arbeidersorganisaties'. Het expliciete politieke karakter was daardoor verdwenen, maar feitelijk konden alle arbeidersverenigingen zich aansluiten, dus ook politieke. Het ging de bonden erom, dat de politiek geen verdeeldheid in de vakbeweging mocht zaaien. Dat gold ook voor de NDV, die in *De Diamantbewerker* een verband tussen de vakbeweging en socialisme afwees. Alleen de socialistische Spoorwegvereniging SV en de NTB hadden een ander standpunt. De NTB was voor een nauwe band met de SDB en de SV formuleerde eind 1891 als doel "het verbeteren der vaktoestanden, doch is zich bewust dat deze in het nauwste verband staan met de maatschappelijke hervorming door opheffing van het privaatbezit. De Bond benadrukte de "Socialistische richting, welke richting hij reeds van zijn geboorte af gevolgd heeft".²⁶ De SV-afgevaardigden moesten hun jaarvergadering afwachten, maar de bestuurders namen toch deel aan de beraadslagingen, waarna de vereniging voorwaardelijk toetrad.

De bespreking van de rest van het conceptreglement – over het uitwisselen van statistische gegevens tussen de bonden en de correspondentie

²⁶ Verslag over de beweging van den Nederlandschen Bond voor Spoor- en Tramwegpersoneel 'Steeds Voorwaarts', aangeboden aan het 1^e Internationaal Congres van Spoorwegpersoneel te Zürich, 14 Augustus 1893, 61; *De Seingever*, 16-3-1891. In 1893 werd de Vereniging de Nederlandse Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel 'Steeds Voorwaarts'.

met buitenlandse arbeidssecretariaten, zoals de Tweede Internationale beoogde – leverde geen problemen op. Het arbeidssecretariaat kon nu worden samengesteld uit vertegenwoordigers van vakbonden en algemene arbeidersorganisaties, die afdelingen telden, evenals uit zelfstandige vakverenigingen zonder afdelingen. Van elke aangesloten organisatie nam één vertegenwoordiger deel aan de maandelijkse gedelegeerdenvergadering. Besluiten kwamen in de vakbondsbladen. Tijdens de oprichting werd duidelijk dat de aangesloten organisaties “zich niet zouden binden, maar vrij zouden blijven om dáár samen te werken, waar het plicht was”.²⁷ Zij wilden in geen geval hun autonomie verliezen.

Het ‘Arbeidssecretariaat in Nederland’ werd reglementair gevestigd in Amsterdam, waar de voorzitter, secretaris en penningmeester moesten wonen. De invulling van de rol van het arbeidssecretariaat moest nog zijn beslag krijgen. Cornelissen herinnerde zich dat de verwachtingen bij de oprichters niet erg duidelijk waren:

“De eerste vergadering was voor mij onvergetelijk en toonde mij, hoe diep wij nog, wat de vakorganisaties betreft, met beide beenen in de verwarring en de vaagheid van wat men noemt de “Oude beweging” stonden. Niet alleen dat verscheidene hoofdbestuurders slechts een flauw begrip bleken te hebben van doel en streven eener algemeene vakvereniging, maar zelfs in zake de nuttigheid en mogelijkheid van samenwerking tusschen de verschillende bonden bestond er bij sommigen een twijfel en een verwarring, die mij bevreemden”.²⁸

Loopuit meende later dat toen “eigenlijk niemand recht wist wat het kind voor bestemming in het leven zou moeten krijgen”.²⁹ Het conceptreglement was aangenomen waarmee het NAS was opgericht. Sasbach verspreidde een kort verslag. Drie dagen na de oprichting besloot de ANTimB voorwaardelijk tot het secretariaat toe te treden.³⁰

De kosten van het secretariaat moesten worden gedragen door de organisaties op basis van het ledental. De bijdrage kwam op één gulden per

27 Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 10.

28 Cornelissen, ‘Strijd, lief en leed enz.’, 126.

29 Loopuit, ‘Herinnering aan het N.A.S.’, *Het Volk*, 2-10-1913.

30 Circulaire voor de hoofdbesturen, september 1893 ‘Nationaal Arbeidssecretariaat’ van J.G. Sasbach in: Archief ANWV, nr. 248. De circulaire is tevens een uitnodiging om op de eerste vergadering van het NAS te komen op 8 oktober 1893 in Constantia. Het artikel van Verdorst in *De Timmerman*, 6-9-1893 gaat ook in op de oprichtingsvergadering. Van de oprichtingsvergadering zijn verder geen verslagen bekend; *De Timmerman*, 6-9-1893.

honderd leden per jaar. Veel was het niet om het secretariaat van de grond te tillen. De lage contributie ontlokte bij *De Werkmansbode* de opmerking dat het wel een 'heel goedkoope bond' werd. Maar *De Diamantbewerker* had meer vertrouwen en schreef dat het NAS heel nuttig kon worden.³¹

Op 8 oktober werd het eerste bestuur gekozen. Voorzitter werd meubelmaker P. Wouters, AMB-secretaris, die een achtergrond had in het ANWV en de SDB. Hij was al jarenlang voorstander van een actieve en onafhankelijke vakbeweging.³² Wouters had daarom het ANWV verlaten om mede de AMB op te richten. Eerste penningmeester werd NDV-secretaris Kuijper, die een HBS-diploma bezat en daarmee één van de weinigen die meer onderwijs had genoten dan de lagere school.³³ Sasbach werd 8 oktober opgevolgd door DEV-voorzitter W. van der Vliet, namens de ANTimB. Hij werd in juni 1894 opgevolgd door de sigarenmaker J. van Bennekom. Cornelissen was tot maart 1896 tweede secretaris.³⁴ De bestuursfuncties werden dus bekleed door bestuurders van de bonden van sigarenmakers, typografen en timmerlieden, die bij eerste initiatieven om tot een vaksecretariaat te komen, waren betrokken.

2.1.4 Concurrentie van beroepssecretariaten

Internationaal beperkte het NAS zich, zoals de resolutie van de Tweede Internationale in Brussel aangaf, tot het "onderhouden van korrespondentie met de arbeidssecretariaten van andere landen". In één van de eerste publicaties van het NAS legde Van Bennekom de nadruk op het internationale karakter van de vakbeweging en wees daarbij op de IBS'en. Het aantal nam sterk toe en het NAS moest er min of meer mee concurreren om de vakbonden tot aansluiting te bewegen. De IBS'en stelden de internationale belangenbehartiging voor een beroepsgroep centraal, waarbij onderlinge steun bij acties werd verleend.³⁵ Verscheidene beroepsgroepen belegden

31 *De Werkmansbode*, oktober 1893, nr. 6; *De Diamantbewerker*, no. 16, november 1893.

32 *De Timmerman*, 1-11-1893; *De Diamantbewerker*, no. 16, november 1893; *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat*, 15.

33 'Hermanus Kuyper', H. Polak in *Weekblad van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerdersbond*, 26-5-1916; S. Bloemgarten, *Henri Polak. Sociaal-democraat 1868-1943* (Den Haag 1993); Vliegen, *Dageraad* II, 94, 163, 387, 411-413 en *Kracht* I, 96 en 176; Voor benoeming in NAS: NDV notulen, 4-10-1893 in: C 3/1 Notulenboek huishoudelijke vergaderingen en bestuursvergaderingen, 14-5-1891 tot 7-1-1895 in: Archief ANDB.

34 Cornelissen, '*Strijd, liefen leed*', 128. Zie voor Van Bennekom: *De Strijd*, 1-1-1927; *Het Volk*, 29-11-1927.

35 Rütters, 'Internationale Berufsssekretariate', 9-10; tussen 1889 en 1896 kwamen zo'n zestien IBS'en tot stand.

internationale bijeenkomsten rond de vergaderingen van de Tweede Internationale. Zo werden in de zijlijn van het congres in Zürich een aantal IBS'en opgericht. Daar kwamen timmerlieden en meubelmakers uit elf landen bijeen.³⁶ Zij besloten een IBS van Houtbewerkers op te richten. De besprekingen gingen over een internationale regeling voor reisondersteuning, afschaffing van het stukwerk, verkorting van de arbeidstijd en een internationale steunregeling bij werkstaking. In geval van staking moest voorkomen worden dat buitenlandse vakgenoten als onderkruipers werden aangetrokken. Stakingen droegen zo bij aan de internationale solidariteit, terwijl de internationale samenwerking ook de vakstrijd in eigen land versterkte. De instrumentele benadering ging op het Houtbewerkerscongres in 1893 gepaard met een verklaring ten gunste van het collectief bezit van de productiemiddelen.³⁷

Op initiatief van de SV kwam na afloop van het congres het Internationale Comité van Spoorwegpersoneel tot stand. De bond nam het secretariaat op zich. Dertien bonden sloten zich aan. De SV benadrukte het belang van onderlinge steun bij stakingen en stelde voor om een internationale staking uit te roepen bij een oorlogsverklaring.³⁸ In Zürich werden de eerste contacten gelegd voor het oprichten van een IBS voor de textielindustrie, dat in juli 1894 in Manchester als Internationale Federatie van Textielarbeidersverenigingen tot stand kwam. De bij het NAS aangesloten Spinners- en Weversbond stemde als enige tegen een Engelse motie, die aandrang op het steunen van arbeiderskandidaten voor het parlement om zo de wettelijke 8-urendag te realiseren.³⁹

De IBS'en behartigden de belangen van één beroepsgroep of bedrijfstak, terwijl het NAS beroep of bedrijfstak overstijgend wilde zijn om klassebelangen te behartigen. Het NAS legde het accent op de onderlinge solidariteit binnen de arbeidersklasse als geheel. De meerwaarde die het NAS kon

36 Het congresverslag werd gepubliceerd in *De Timmerman*, 6-9-1893 en 18-4-1894; De ANTimB kon vanwege de kosten geen afgevaardigde sturen, maar had dit wel graag gewild.

37 *De Timmerman*, 18-4-1894; *De Meubelmaker*, 8-12-1895

38 Verslag van het Internationaal Congres van Spoorwegpersoneel, gehouden te Zürich op 14 Augustus. Vrij vertaald door Lexis, Amsterdam z.j.. Hierin is opgenomen: Verslag over de beweging van den Nederlandschen Bond voor Spoor- en Tramwegpersoneel, 11, 61; *Een terugblik. Feiten en beschouwingen uit de geschiedenis van den Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel* "Steeds Voorwaarts" (Zwolle 1897), 17-18.

39 *Sociaal Weekblad*, 1894, 252-254; *Recht voor Allen*, 4/5-8-1894; Verslag van het Internationaal Congres van Spoorwegpersoneel, gehouden te Zürich op 14 Augustus. Vrij vertaald door Lexis, Amsterdam z.j.. Hierin opgenomen: Verslag over de beweging van den Nederlandschen Bond voor Spoor- en Tramwegpersoneel; *Een terugblik. Feiten en beschouwingen uit de geschiedenis van den Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel* "Steeds Voorwaarts" (Zwolle 1897).

hebben, genoot bij de vakbonden niet de voorkeur boven die van de IBS'en. Het NAS moest zich een positie verwerven en opboksen tegen de neiging van de bonden om zich exclusief op basis van hun eigen beroepsbelangen nationaal en internationaal te organiseren. Daarom had Cornelissen nog vóór de oprichtingsvergadering van 27 augustus geopperd bestuurlijke dubbelfuncties tussen het NAS en de IBS'en te creëren. De bondsvertegenwoordigers van de IBS'en konden zo in het bestuur van het NAS worden afgevaardigd. Die bestuursstructuur kwam er echter niet.⁴⁰ Na de oprichting stond het NAS-bestuur voor de taak de organisatie op te bouwen en de aanhang te vergroten.

2.2 Ledenwerving

Het eerste bestuur ging op zoek naar mogelijkheden de aanhang te vergroten. Het richtte zich daarbij op het werkloosheidsvraagstuk en wilde voor die taak naar Zwitsers en Frans voorbeeld subsidie aanvragen. Tevens werd een poging tot het uitgeven van een eigen blad gedaan. Het ledental groeide wel, maar vooral door aansluiting van kleine verenigingen.

2.2.1 Werving en het werkloosheidsvraagstuk

Het NAS-bestuur ondernam een lastige zoektocht naar de lokaal verspreide vakverenigingen om ze tot aansluiting over te halen. De bestuurders hielpen bij het organiseren van vergaderingen en de oprichting van nieuwe bondsafdelingen. Ook niet-aangesloten vakorganisaties konden hulp krijgen, want het NAS moest groeien, dat was het belangrijkste. Van der Vliet riep verenigingen op contact op te nemen. Van de talloze plaatselijke vakverenigingen hadden de bestuurders weinig kennis. De communicatie was lastig en tijdrovend. Een moeilijkheid was dat het NAS niet over een eigen orgaan beschikte en op andere bladen was aangewezen. Bovendien werden lange werkdagen gemaakt en moest het vakbondswerk in de vrije avonden gebeuren.

⁴⁰ *Recht voor Allen*, 13/14-7-1893. De NDV verklaarde op het Internationaal Congres voor diamantbewerkers in 1894 in Antwerpen dat het internationale karakter van de werkgevers de vakbeweging dwong zich ook internationaal te organiseren. Internationale samenwerking was nodig om te voorkomen dat bij stakingen 'loonbedervers' werden aangetrokken. Zie: *Internationaal Congres voor diamantbewerkers* [Verslag]. Gehouden op 2&3 Juni 1894, (Antwerpen 1894).

De werkloosheid vroeg aandacht van het bestuur. Van oudsher probeerden vakverenigingen reiskassen te vormen, om werkloze arbeiders de mogelijkheid te geven elders werk te zoeken. In Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland was het verstrekken van reisgeld ('viaticum') een oude traditie, dat voor het eerst in Nederland werd overgenomen door de ANTypB naar vermoedelijk Belgisch voorbeeld. De NISTB, de AMB, de tot Algemeene Metaalbewerdersbond (AMetB) omgedoopte IJ&MB en de Kurkensnijdersvereniging Recht en Plicht volgden later met een reisgeldregeling. In november 1893 legde het bestuur aan de gedelegeerden de vraag voor of het NAS zelf reizende en werkzoekende arbeiders moest helpen. Dat was immers een taak die de Tweede Internationale aan de arbeidssecretariaten opdroeg. Maar het NAS had geen geld en verwees buitenlandse werkzoekenden naar de bonden om de arbeiders in te lichten over werk- en reismogelijkheden.⁴¹

Het NAS poogde statistische gegevens te verzamelen over de werkloosheid. In Frankrijk was Pelloutier een voorvechter van statistisch onderbouwd onderzoek naar de arbeidsomstandigheden van de arbeiders.⁴² *De Timmerman* pleitte voor oprichting van een bureau voor de 'arbeidsstatistiek', vergelijkbaar met het Noord-Amerikaanse Bureau of Labor Statistics dat sinds 1884 cijfermateriaal verzamelde. Betrouwbare cijfers vergemakkelijkten de keuze voor een vakbondsstrategie 'om ons weer een schrede nader te brengen tot de sociale gelijkheid'.⁴³ In november 1893 agendeerde het NAS-bestuur de vraag hoe een betrouwbare statistiek over de werkloosheid te verkrijgen was.⁴⁴ De cijfermatige onderbouwing van de werkloosheid was nodig voor de belangenbehartiging.

Tegelijkertijd constateerde het Amsterdams comité van vakverenigingen, dat al jaren pleitte voor het instellen van een Arbeidsbeurs dat de gemeente "elk blijk van inzicht in de oorzaken en den aard der hedendaagsche werkeloosheid" miste. Er moesten overheidsmiddelen worden ingezet om hiervan een "goede statistiek" samen te stellen.⁴⁵ Het NAS speelde hier op in en besloot in december 1893 om via een enquête onder de leden van de aangesloten organisaties gegevens te verzamelen over de werkloosheid. Zo

41 *De Timmerman*, 6-12-1893; Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 10; Van Genabeek, *Met vereende kracht*, 137.

42 Jennings, *Syndicalism in France*, 19.

43 *De Timmerman*, 21-12-1892. Zie ook: J.P. Goldberg and W. T. Moye, *The First Hundred Years of the Bureau of Labor Statistics 1884-1984* (Washington 1985).

44 *De Timmerman*, 18-1 en 1-11-1893.

45 *Sociaal Weekblad*, 1893, 410-411; Wollring was voorzitter van het Comité en lid van DEV, aangesloten bij de ANTimB. Zie voor Wollring: *BWSA*.

zou het verloop onder de verschillende beroepsgroepen zichtbaar worden. Maar van de ongeveer 13.000 leden reageerden er nog geen 1900. Van Bennekom zocht een verklaring:

“onbedreven in het vereenigingsleven, [zij] begrepen nog niet geheel het gewicht eener vertrouwbare statistiek. Daar echter statistiek òf volledig moet wezen, òf geene, of althans onbeteekenende, waarde heeft, kon aan deze eerste poging van het arbeidssecretariaat slechts ondergeschikte waarde worden gehecht. Ook op het gebied der statistiek echter zal er wel verbetering komen”.⁴⁶

Door de statistische taak over de werkloosheid op zich te nemen, zag het NAS in januari 1894 mogelijkheden om subsidie van de overheid te krijgen in navolging van de Grütli-Verein en de Franse Bourses du Travail. Maar aangezien het NAS geen rechtspersoonlijkheid bezat en daarom de aanvraag geen kans maakte, werd besloten de AMB, die wel rechtspersoonlijkheid had, de aanvraag te laten doen. De meubelmakers stemden ermee in, maar wilden dan wel zelf de subsidiegelden beheren. Het NAS ging daar niet mee akkoord, waardoor het plan sneuvelde.⁴⁷

Het Amsterdams comité van vakverenigingen kreeg eind 1893 een vaster verband als ‘Comité ter verkrijging van een Gemeentelijke Arbeidsbeurs’. Onder aanvoering van Kuijper streefde het naar een arbeidsbeurs in Amsterdam naar het voorbeeld van de Bourses du Travail. Ook de Tweede Internationale had het stichten van arbeidsbeurzen aanbevolen.⁴⁸ Het Comité dat in 1894 bestond uit 27 voornamelijk Amsterdamse vakverenigingen, zoals de NDV, afdelingen van de NISTB en de AMB, belegde openbare propagandabijeenkomsten en cursusvergaderingen. Ook het ANVV nam deel aan het Comité. Vooruitlopend op één van de taken van de Arbeidsbeurs brachten de vakverenigingen alvast statistische gegevens over de werkloosheid bijeen. Maar het gemeentebestuur wilde in september 1894 geen gelden beschikbaar stellen, omdat deze Arbeidsbeurs uitsluitend onder beheer van de arbeiders zou komen. Voorzitter Kuijper zag in de

46 Van 65 verenigingen uit 44 plaatsen kwamen inlichtingen; in januari telden zij 715 werklozen onder 1887 reacties; Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 12

47 Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 13

48 Hermes, *Gegen Imperialismus*, 117; *Reglement van Comité ter verkrijging van een Gemeentelijke Arbeidsbeurs te Amsterdam*, namens het bestuur Herm. Kuijper, voorzitter, P. v.d. Hoeven, secretaris 4-12-1893; *De Diamantbewerker*, 6-3-1893 en 1-6-1893; *De Schildersgezelschap*, 15-6-1893 en 15-7-1893, bevat ook artikelen over ontstaan van de Arbeidsbeurs in Parijs; *De Werkmansbode*, augustus 1894; *Sociaal Weekblad*, 1894, 51-52.

afwijzing “een bewijs van de vijandige gezindheid des gemeentebestuurders jegens de werklieden”.⁴⁹

2.2.2 Een poging tot uitgave eigen blad en ledengroei

Om de bekendheid van het NAS te vergroten en beter te communiceren met de leden, kwam Kuijper in juni 1894 met het plan een eigen blad uit te geven. Het moest *De Arbeid* heten en de vakbondsbladen vervangen, die de bonden en verenigingen uitgaven.⁵⁰ In juli verscheen een proefnummer met als ondertitel *Dagblad der gecombineerde arbeiders-verenigingen in Nederland*. Het proefnummer meldde dat het blad zou verschijnen als de georganiseerde arbeiders het nut en de noodzakelijkheid ervan inzagen. Kuijper wilde “de verderfelijke invloed” van bestaande nieuwsbladen tegengaan. Hij stelde voor de redacteuren van de op te heffen vakbondsbladen aan het nieuwe blad te verbinden en de contributie van de leden te verhogen om de uitgave mogelijk te maken. De voorstellen vielen slecht. Heldt noemde het initiatief een luchtkasteel. De meeste arbeiders hadden volgens hem geen tijd om dagelijks een krant te lezen. Toch verscheen in augustus een tweede nummer, waarin Kuijper arbeiders opriep zich te abonneren. Het voorstel om de vakbondsbladen op te heffen kreeg geen enkele bijval van de bonden. De directe relatie met het beroep zou ten ondergaan wanneer daar alleen een overkoepelend blad voor in de plaats kwam. Want de vakbondsbladen zorgden bij uitstek voor binding met de achterban door aandacht te besteedden aan vak kennis, zoals in de rubriek ‘Bouwkundig Feuilleton’ in *De Timmerman* en in ‘Causerie op Vakgebied’ in *Ons Vakbelang* van de typografen. Ze bevorderden daarmee het vakmanschap en de beroepstrots van deze geschoolde werklieden. Beroepstrots en eigenwaarde waren belangrijke eigenschappen in de vakbeweging en droegen bij aan het idee dat de werklieden zelf in staat waren de productie te regelen.

Bij de verschijning van het tweede nummer zag de redactie van *Recht voor Allen* een mogelijke concurrent opdoemen en benadrukte daarom alle richtingen en partijen het vrije woord te verlenen in het belang van de algemene arbeidersbeweging. Het blad wilde daarmee de wind uit de zeilen nemen van Kuijpers initiatief. Zijn voorstel strandde, omdat de

49 *Recht voor Allen*, 25/26-9-1894; W.L.P.M. de Kort, *De Arbeidsbemiddeling in Nederland. Verhandeling naar oorzaken, ontwikkeling en behoeften* (Alphen aan de Rijn 1940), 198.

50 Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 14; Scheffer, *Het Volksdagblad*, 4.

financiering geen kans van slagen had.⁵¹ De ledenwerving via een eigen blad was voorlopig van de baan.

Het NAS omvatte bij de oprichting, buiten de SDB om, landelijke vakbonden van geschoolde werklieden, met uitzondering van de NDV dat met zijn 150 leden een kleine Amsterdamse organisatie was. Het totale ledental was niet bekend. De administratie, notulering van vergaderingen, boekhouding, registratie van ledentallen en archivering lieten de eerste jaren zeer te wensen over. Dat gold overigens voor de meeste vakverenigingen en -bonden.⁵² Bovendien werd weinig aan de openbaarheid prijsgegeven. Namen werden zeer spaarzaam genoemd, vakbondsleden mochten geen gevaar lopen ontslagen te worden. Zo kende de SV louter geheime leden. Zij kregen een volgnummer en schreven onder schuilnamen in hun blad *De Seingever*. Binnen het NAS werden de notulen, voor zover deze werden gemaakt, de eerste jaren niet bewaard. Overigens was het in sommige revolutionaire kringen gebruik de notulen na de vergadering te verbranden, schreef Loopuit later.⁵³

In mei 1894 poogde *De Timmerman* het aantal NAS-leden te schatten en kwam op ruwweg 13.000 leden.⁵⁴ Werd alleen het aantal vakbondsleden geteld, dan ging het om ruim 8000.

Omdat SDB-leden die tevens vakbonds lid waren, dubbel werden geteld, kwam het werkelijke ledental lager uit. Bovendien was het ledental van 5000 voor de SDB te hoog ingeschat. De Bond had in 1894 veel leden verloren en de afkalving ging nog verder. Bijna de helft van de SDB-leden kwam in die tijd uit Groningen en Friesland en daar liep het ledental fors terug. De noordelijke beweging ontwikkelde zich richting het anarchisme en hield afstand tot de vakbeweging. Er was hier nauwelijks sprake van overlapping van het NAS en de SDB.⁵⁵

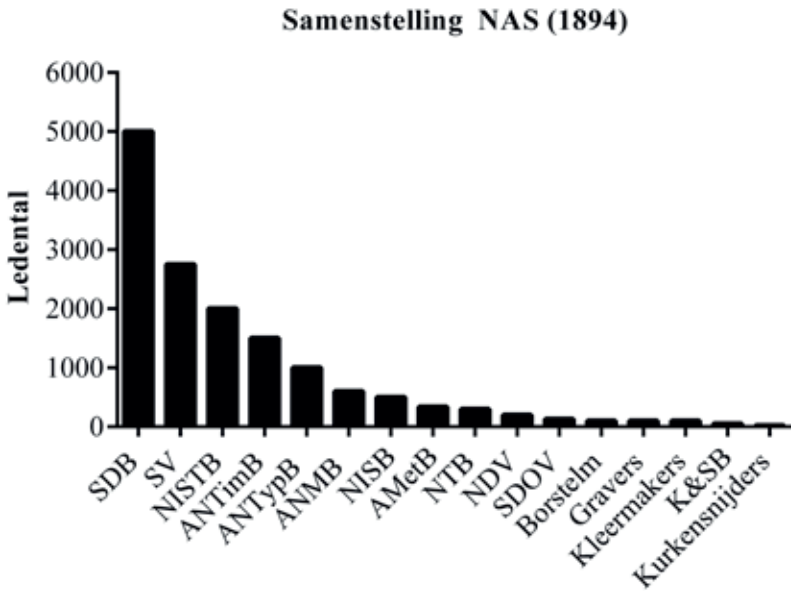
51 Kuijper geciteerd in *Recht voor Allen*, 16/17-8-1894; *Recht voor Allen*, 28/29-7-1894; *Ons Vakbelang*, 1-9-1894; *De Werkmansbode*, augustus 1894. Zie ook: F. Boll, *Arbeitskämpfe und Gewerkschaften in Deutschland, England und Frankreich. Ihre Entwicklung vom 19. zum 20. Jahrhundert* (Bonn 1992), 629-630.

52 Ledental NDV halverwege 1893: CBS, 1894; Timmerliedenvereniging DEV probeerde in januari 1895 onder de oud-leden notulenboeken en andere papieren op te sporen. Zie: *De Timmerman*, 23-1-1895.

53 Loopuit, 'Herinnering aan het N.A.S.', *Het Volk* 2-10-1913.

54 *De Timmerman*, 30-5-1894.

55 In 1897 kwam wel de Nederlandsche Bond van Landarbeiders tot stand, die voor in het Noorden aanhang verwierf; De SDB telde in 1893 niet meer dan 600 leden in Amsterdam, zie: P. van Horssen en D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond. Een onderzoek naar het ontstaan van haar afdelingen en haar sociale structuur', in: *TvSG*, 1 (mei 1975), Bijlage 4, De leden van de afdeling Amsterdam, 59.

Figuur 2.1 Samenstelling NAS november 1894

Bron: *De Meubelmaker* 15-11-1894.

In november 1894 telde *De Meubelmaker* 14.640 leden van het NAS, waarbij opnieuw de SDB op 5000 leden werd geschat, zoals blijkt uit figuur 2.1.⁵⁶ Het totaal aantal leden moest nog worden vermeerderd met mogelijk enkele tientallen leden van de K&SB, waarvan het ledental niet bekend was. In de figuur is deze bond op 50 leden gezet. In de loop der tijd waren er zes kleine vakverenigingen bijgekomen van schildersgezellen en behangers, metaalbewerkers, gravers, kleermakers, onderwijzers en kurkensnijders. De grootste daarvan was de Internationale Schildersgezellenbond (NISB) met een geschat ledental van 500, gevolgd door de AMetB met 340 leden. Het aantal aangesloten organisaties was daardoor in vijftien maanden gegroeid tot zestien, waarvan negen met een gemiddeld ledental van zo'n 200. De kleinste was Kurkensnijdersvereniging 'Recht en Plicht', met slechts twintig leden. De ledentoe name kwam dus door de groei van het aantal kleine verenigingen. De vier grootste bonden van spoor- en tramwegpersoneel,

⁵⁶ *De Meubelmaker*, 15-11-1894.

sigarenmakers, timmerlieden en typografen - minimaal 1000 leden per bond - telden in november 1894 samen 7250 leden.⁵⁷

2.3 Politiek als bron van conflicten

De tegengestelde opvattingen van de vrije socialisten en sociaaldemocraten leidden in het NAS tot felle debatten, zoals over de invulling van de 1-meiviering. De interne strijd had een negatief effect op het functioneren van het NAS.

2.3.1 Controverses in het NAS

Enkele maanden na de oprichting van het NAS nam de SDB op het Kerstcongres van 1893 de anti-parlementaire motie Hoogezand-Sappemeer aan. De Bond verklaarde onder geen enkele voorwaarde aan verkiezingen mee te doen. Dit was voor de AMB-afdeling Arnhem aanleiding op te roepen tot afscheiding van het NAS of ervoor te zorgen dat de SDB eruit werd gezet. Als reactie op de SDB en gesteund door de internationale groei van de sociaaldemocratie, kwam in de loop van 1894 het streven naar een nieuwe sociaaldemocratische partij op.⁵⁸ Maar de bonden wilden de politieke schermutselingen buiten het NAS houden en maakten hier internationaal gewag van. Op het Internationale Sigaren- en Tabaksarbeiderscongres in Bazel in de zomer van 1894, waar over de relatie met de politiek werd gesproken, verklaarde de NISTB:

“Juist in Holland heeft men de ervaring opgedaan, dat alle partijen, zoowel de politieke als de kerkelijke, den vooruitgang der vakbeweging hebben gehinderd. De vakverenigingen moeten volkomen onafhankelijk, onpartijdig, onpolitiek zijn. Gedrongen door den invloed der socialistische agitatie in Holland, heeft de christelijke partij insgelijks vakverenigingen in het leven gaan roepen. [...] Het kongres moet kort en bondig verklaren, dat de politieke beweging de vakverenigingsbeweging nadeel doet”.⁵⁹

57 *De Metaalarbeider*, 7-7-1906.

58 *De Meubelmaker*, 1-11, 15-12-1894 en 15-1-1895. Halverwege januari 1894 had Troelstra onderstreept dat de eenheid binnen de SDB bewaard moest blijven in zijn brochure *Het Kiesrecht en de sociaal-democratie* (Utrecht 1894). Maar hij nam tegelijkertijd het initiatief tot de oprichting van sociaaldemocratische kiesverenigingen.

59 *Recht voor Allen*, 16/17-8-1894.

De NISTB was de enige die dit standpunt huldigde. De woordvoerders uit Denemarken, Duitsland en België wilden een band met de sociaaldemocratie. Het NAS ontkwam niet aan de gevolgen van de richtingenstrijd in het socialistische kamp. Op 26 augustus 1894 werd de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij in Nederland (SDAP) opgericht. De partij wilde naar Belgisch voorbeeld allerlei verenigingen als lid toelaten. Men hoopte tevergeefs dat vakverenigingen zich aansloten. Daarom besloot het eerste SDAP-congres half april 1895 tot aansluiting bij het NAS om zo invloed te krijgen op de vakbeweging.⁶⁰ Loopuit was de NAS-gedelegeerde van de partij en schreef achteraf:

“Gezellige oogenblikken in mijn leven waren dat nu juist niet. Ik kan niet zeggen dat ik naar de vergaderingen, daar boven-achter in het voormalige Timmerliedengebouw Rozenstraat 135 steeds des Zondags gehouden, altoos wel met groote opgewektheid ben heengegaan. De arbeiders die daar bijeen waren, droegen voor het merendeel onze jonge partij nu juist niet veel liefde toe”.⁶¹

Loopuit had weliswaar deelgenomen aan de oprichting van het NAS, maar was nu voorzitter van de SDAP-afdeling Amsterdam en actief in de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkers Bond (ANDB). Die was in november 1894 onder leiding van Polak opgericht na een succesvolle staking, maar bleef buiten het NAS. Polak koesterde vakbondsopvattingen die hij ontleende aan de Britse vakbeweging en hij zag weinig in het NAS.⁶²

Binnen het NAS stond de SDAP tegenover de Socialistenbond (SB), de opvolger van de SDB, die december 1894 was verboden vanwege het accepteren van gewelddadige middelen. De SB kreeg steeds meer vrij-socialistische trekken, waarvoor de NAS-aanhang meer sympathie had dan voor de SDAP, die in het NAS geïsoleerd stond. De vrij-socialistische propaganda stelde de klassenstrijd tegen de staat en het kapitaal centraal, waarbij de vakbeweging het toekomstige beheer over de productiemiddelen werd toegedacht. De vakbeweging kon niet op de wettelijke maatregelen vertrouwen. Die

60 *Recht voor Allen*, 16/17-8-1894 en 3/ 4 -11-1896; *De Baanbreker*, 20-4-1895; H. Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland* (Amsterdam 1989), 23-29; Vliegen, *Kracht I*, 11-15, 90; Van der Meer, 'Op zoek naar een duurzame verbintenis', 194-195. In oktober 1896 sloten de Goudsche Garensplanners, afdeling van de in 1895 opgerichte Algemeene Nederlandsche Spinners- en Weversbond, zich bij de SDAP aan. De aansluiting zorgde voor interne verdeeldheid, waarna de vereniging zich weer afscheidde.

61 Loopuit, 'Herinnering aan het N.A.S.', *Het Volk* 2-10-1913.

62 Bloemgarten, *Polak*, 101-104.

konden hoogstens leiden tot staats-socialisme dat zich keerde tegen een vrije samenleving en een onafhankelijke vakbeweging. De SDAP accepteerde de onafhankelijke rol van het NAS niet en profileerde zich bovendien als pleitbezorger van het parlementarisme. De partij wilde het algemeen kiesrecht, sociale wetgeving en de arbeidswetgeving agenderen. De bonden van timmerlieden, sigarenmakers en typografen wilden dat ook, maar wilden geen partijpolitieke belangen in het NAS brengen, omdat dat de eenheid in de vakbeweging in gevaar bracht. De SDAP ruziede met het NAS-bestuur over propaganda voor kiesrechtuitbreiding. De SB stelde naar Frans voorbeeld het antimilitarisme en de algemene werkstaking aan de orde. De onrust die de politieke verschillen tussen de sociaaldemocratie en het vrije socialisme binnen het NAS veroorzaakte, riep steeds meer weerstand op.⁶³ Om de eenheid tot uitdrukking te brengen, waren internationaal de 1 mei-vieringen van groot belang. Het NAS nam de organisatie ervan op zich, maar ook hier deed de richtingenstrijd zich gelden.

2.3.2 Mei-viering

Op aandrang van de ANTimB besloot het NAS in 1894 de landelijke organisatie van de 1-meiviering op zich te nemen.⁶⁴ Tot een internationale 1-mei-viering voor een wettelijke 8-urendag, was al op het eerste congres van de Tweede Internationale besloten. De oorsprong van de 1-mei-viering lag bij de vakbeweging in de Verenigde Staten, die sinds 1886 actie voerde voor de invoering van de 8-urendag. De American Federation of Labor (AFL) informeerde de vergadering in Parijs, die daarop besloot tot de 1-mei-viering. De Franse afgevaardigde die een resolutie indiende om de algemene werkstaking als strijdmiddel te aanvaarden, kreeg nagenoeg geen steun. Domela gaf er overigens wel steun aan. Het organiseren van plaatselijke 1-meivieringen was voor het NAS-bestuur een manier om een netwerk van lokale vakverenigingen, bestuursleden en bondsafdelingen op te bouwen.

63 H. Spiekman, *De onafhankelijke Vakbeweging en de S.D.A.P. gedurende de eerste 10 jaren van haar bestaan* (z.p. z.j), 5; J. Methöfer, *De taak der Vakverenigingen* (Amsterdam 1894). Een succesvol voorstel deed de SDAP in september 1896 toen werd besloten dat het ontwerp-*Veiligheidswet* aan de aangesloten NAS-organisaties te sturen. Ook de ANTimB besteedde aandacht aan dit wetsontwerp. De SDAP vond dat het NAS het algemeen kiesrecht aan de orde moest stellen; *Het Volksdagblad*, 28-12-1895. Zie voor het antimilitarisme: G. Jochheim, *Antimilitaristische Aktionstheorie, Soziale Revolution und Soziale Verteidigung* (Frankfurt am Main 1977). Zie over het verbod van de SDB: Eskes, *Repressie*, 49-55.

64 Vergadering op 25-2-1894 in Timmerliedengebouw Rozenstraat Amsterdam; *De Timmerman*, 21-3-1894; J. Harttorff, 'De beweging voor verkorting van Arbeidstijd en de 1 Mei-viering in Nederland', in: *De Nieuwe Tijd* (1901), 377.

Het stelde daarom sprekers beschikbaar, zorgde voor strooibiljetten en riep op tot lokale samenwerking, ook met niet aangesloten vakverenigingen. Het NAS beschouwde de mei-viering van ‘algemeen arbeidersbelang’, een socialistische betekenis werd er niet aan gegeven.⁶⁵

Op het internationale congres in Zürich leidde de eis voor de invoering van de wettelijke 8-urendag tot verdeeldheid. Van Franse, Engelse en deels Nederlandse zijde was tevergeefs protest gekomen tegen het inschakelen van de wetgevende macht. Deze tegenstellingen speelden ook op nationaal niveau, waar de grote NAS-bonden de wettelijke invoering van een kortere arbeidsdag in hun statuten hadden staan, maar het NAS-bestuur afstand hield tot de wettelijke invoering ervan. Daarom ontbrak bij het NAS het begrip wettelijk in de mei-leuze van 1894. De eerste meidag moest een vrije dag worden, maar omdat die dat jaar op een dinsdag viel, riep het NAS-bestuur op alleen vrij te nemen “waar dit mogelijk is, zonder al te groot gevaar voor ontslag van de arbeiders”.⁶⁶ In ruim vijftig plaatsen kwam de mei-viering van de grond en zorgde het NAS voor zo’n zestig sprekers. In Amsterdam namen 34 arbeidersorganisaties er aan deel.⁶⁷

In 1895 besloot het NAS 1 mei te vieren als ‘propagandadag in verband met de achturenbeweging’, maar de uiteindelijke oproep repte niet meer over de 8-urendag. Hierin was de hand van de vrije socialist S.W. Coltof te zien. De oud SDB-secretaris had Van Bennekom geholpen bij het opstellen van de oproep. Coltof gaf er een vrij-socialistisch tintje aan en sprak van een ‘verbroederingsfeest’. De 8-urendag kreeg in *Recht voor Allen* weinig aandacht.⁶⁸ De diversiteit aan lokale leuzen was nu groot. Een aantal Amsterdamse organisaties hield in de zomer van 1895 een meeting over de algemene werkstaking, die de SB op 1 mei propageerde, maar waar het NAS zich afzijdig van hield.⁶⁹ De SDAP riep in april 1895 op alleen aan de mei-manifestaties mee te doen als de 8-urendag centraal stond, waarmee de manifestaties onder de NAS-leus afvielen. De mei-viering bleef zo onderwerp van ideologische strijd. De ANTypB beklemtoonde dat 1-mei

65 Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 13; L. Karsten, *De Achturedag. Arbeidstijdverkorting in historisch perspectief 1817-1919* (Amsterdam 1990), 132-137, 232-233; J. Gielkens, L. Karsten en G. Harmsen, *Een dag is 't van vreugde, een dag is het van strijd. Geïllustreerde geschiedenis van 1 mei in Nederland* (Amsterdam 1990), 9-12.

66 *De Timmerman*, 21-3-1894.

67 Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 13-14.

68 Harttorff, ‘De beweging voor verkorting van Arbeidstijd’, 379; *Recht voor Allen*, 2/3-5-1895; zie ook: G. Harmsen en L. Karsten, ‘De ‘eerste mei’ als strijd- en feestdag in de Nederlandse arbeidersbeweging’, in: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* (1985), 44.

69 Jaarverslagen NAS 1895 en 1896, 2 en 4.

niet in het teken stond van het socialisme. Het ging om materiële eisen als een kortere werkdag en minimumloon.⁷⁰ De 8-urendag gold binnen de vakbeweging als remedie tegen de werkloosheid. Dit standpunt was met name door de Zwitserse delegatie al op het congres van Zürich verdedigd. Inmiddels nam naast het propageren van de 8-urendag, de aandacht in de vakbeweging voor het stakingsmiddel toe om tot verbeteringen te komen.

2.4 Stakingen en steunverlening

De belangstelling in de vakbeweging voor het stakingsmiddel nam toe. Tal van vakbondsbestuurders zagen in toenemende mate mogelijkheden om naast de traditionele middelen, als het indienen van verzoekschriften, via stakingsacties tot materiële verbeteringen te komen. Het actierepertoire van de vakbeweging moest dus worden uitgebreid. Het Lassalleaanse en Klassiek Economische denkbeeld dat de vakbeweging onmachtig was om via strijd loonsverhoging af te dwingen, verdween al eerder naar de achtergrond. Maar nu werd er door de bonden meer naar gehandeld. In de zomer van 1894 brak de Amsterdamse timmerliedenstaking uit, die voor tal van beroepsgroepen een inspiratiebron werd om zelf in actie te komen. De timmerliedenstaking stond symbool voor vakbewegingssucces en versterkte het vertrouwen. Het NAS werd er door overrompeld, ofschoon het in juli de hoofdbestuurders de vraag had voorgelegd hoe te handelen in geval van stakingen.

2.4.1 Organisatie van de steun

Op 1 juli 1894 bediscussieerden de bestuurders van de aangesloten organisaties de vraag "Hoe zal de houding der organisaties van vakbonden zijn bij een eventuele werkstaking?"⁷¹ Het bleek het begin van een terugkerend debat in het NAS over de wijze van de steunverlening. De vraag kreeg meer gewicht toen het aantal stakingen waarbij een beroep op de bonden en het NAS werd gedaan, toenam. Een aantal vakbonden had eigen weerstandskassen. De NISTB bezat sinds 1890 zo'n kas en de ANTypB sinds 1893. Het NAS beschikte niet over een centrale stakingskas. Het zette de traditie

⁷⁰ *Ons Vakbelang*, 15-4-1895; De ANTypB legde uit dat met de invoering van zetmachines de werkloosheid onder de typografen sterk zou toenemen en dat die bestreden kon worden met de 8-urendag.

⁷¹ *Ons Vakbelang*, 1-7-1894.

van de socialistische beweging en de internationale vakbeweging voort met het aansporen tot het geven van een 'steunpenning'.⁷² Het NAS riep op tot het sturen van geld, maar ging al snel er toe over geld in te zamelen via steunlijsten. De inzameling bij de bonden via deze lijsten gebeurde alleen op momenten van staking. Deze werkwijze werd het lijstenstelsel genoemd. De ingezamelde steun ging naar de penningmeester van het NAS, die het geld toekende aan de verschillende stakers. De uitkeringshoogte was afhankelijk van de binnengekomen gelden en het aantal stakers. Dit lijstenstelsel stond veelvuldig ter discussie. Er waren ruwweg twee richtingen in het NAS te onderscheiden, die min of meer samenvielen met het onderscheid tussen de grote en kleine bonden. De grote bonden wilden een verplichte procedure voor onderlinge steunverlening bij acties. De NISTB kwam met een uitgewerkt plan waarbij het vrijwillige en onzekere karakter van het lijstenstelsel plaats maakte voor wederzijdse verplichtingen tussen de NAS-bonden. In tijden van staking verplichtten die zich tot afdrachten aan een centrale kas van het NAS, waaruit het stakingsuitkeringen kon doen. Bij staking moest het NAS-bestuur worden gewaarschuwd, dat dan onderzocht of er steun nodig was.⁷³ Het NAS verzorgde de wekelijkse inning en de verstrekking van de gelden aan het bestuur van de stakende bond en die verantwoordde dat tegenover de bonden. Een deel van de steun kon op die manier binnenkomen, voor de rest had de vakvereniging of -bond een eigen weerstandskas nodig. Een bond zonder weerstandskas was geen vakbond, meende de NISTB. Met dit plan poogden de grote bonden minder afhankelijk te worden van de vrijwillige bijdragen van het lijstenstelsel. De NDV vulde aan dat de bonden zelf geen acties moesten beginnen zonder overleg met de andere bonden. Bij goedkeuring konden die tot steun overgaan. De diamantbewerkeren vonden dat het NAS de onderhandelingen met de ondernemers moest leiden. Dit voorstel tastte de autonomie van de bonden aan en hiervoor was geen meerderheid.⁷⁴

Tegenover de opvattingen van de grotere bonden stonden die van de kleinere vakverenigingen, aangevoerd door de K&SB onder voorzitterschap van J.N. van Zomeren. Met de aansluiting van meer kleinere organisaties, waarvan een deel voorheen deel uitmaakte van de SDB, sloop er meer radicalisme in het NAS. Kleine verenigingen konden in de acties niet veel gewicht in de schaal leggen, wat gepaard ging met een meer propagandistische en

⁷² *De Timmerman*, 7-3-1894; *Recht voor Allen*, 27/28-2-1894; zie ook *Recht voor Allen*, 22/23-9-1894, voor stakingen van sigarenmakers en kurkenschijders.

⁷³ De moties staan uitvoerig in: *De Meubelmaker*, september 1894.

⁷⁴ *Recht voor Allen*, 8/9-9-1894; *De Meubelmaker*, september 1894.

radicalere opstelling dan bij de grote bonden het geval was.⁷⁵ Voor deze vakverenigingen was het moeilijk om eigen weerstandskassen op te bouwen. Zij hadden baat bij de solidariteit middels financiële ondersteuning van de grote bonden, maar ook ideologische motieven speelden een rol. De K&SB stelde 1 juli dat “eene weerstandskas toch niet kan bijdragen aan eene eventueele werkstaking met succes te bestrijden”. Vaak was de steun onvoldoende en de stakingspraktijk in Duitsland, Engeland en Frankrijk toonde aan “dat wij nooit op kunnen tegen de macht van het groot kapitaal”.⁷⁶ De financiële kracht van ondernemers was sterker dan die van arbeiders, die daarom op zichzelf moesten vertrouwen om zich te kunnen verzetten tegen onderdrukking en uitzuiging. De kleinere vakverenigingen beschouwden de staking als strijdmiddel om de solidariteit – ook met ongeorganiseerden - te tonen. Alleen zonder tussenkomst van weerstandskassen kon van directe solidariteit sprake zijn. Volgens de K&SB was staken een vorm van collectief verzet waardoor “het maatschappelijk stelsel bij den dag aan het afbrokkelen” was.⁷⁷

De vergadering kwam er niet uit en de moties van de sigarenmakers en de kalk- en steenbewerkers, werden in een referendum aan de leden voorgelegd om uitsluitsel te geven. Kort na de vergadering brak echter een Amsterdamse timmerliedenstaking uit en werd een goede regeling van de steun van groot belang, maar de referendumuitslag liet op zich wachten.

2.4.2 De Amsterdamse Timmerliedenstaking (1894)

De timmerliedenstaking van 1894 kende een lange voorgeschiedenis. DEV streed vanaf eind jaren tachtig voor loonsverhoging en voerde begin jaren negentig actie voor een kortere arbeidsdag en het opnemen van een maximum arbeidsduur en een minimumloon in de bestekbepalingen bij de gemeentelijke aanbesteding van bouwwerken. Maar de problemen bleven en eind 1893 kwam onder aanvoering van de DEV-bestuurders Verdorst en Van der Vliet een coalitie van DEV, CIN, Scheepsbeschietersvereniging ‘Eenheid onder Ons’, de Amsterdamse Vakafdeeling Timmerlieden van Patrimonium en de afdeling St. Joseph van de R.K. Volksbond in actie voor het opnemen van een minimumloon van 25 cent per uur bij een maximale werkdag van tien uur in de gemeentelijke bestekbepalingen. De gemeente

⁷⁵ Vergl. Marks, *Unions in politics*, 5, 24-26, 44.

⁷⁶ *Ons Vakbelang*, 1-11-1894; *De Meubelmaker*, september 1894.

⁷⁷ Voor de motie van K&SB, zie *Recht voor Allen*, 8/9-9-1894.

werd bedolven onder de adressen en benoemde een Commissie Loon en Arbeidsduur, waarin Nolting pleitte voor het horen van de vakverenigingen.

In december 1893 lieten DEV-bestuurders Ikkink en Verdorst weten dat de timmerlieden de oorlog moesten verklaren aan de patroons. Verdorst voegde er aan toe dat de strijd ook als voorbereiding gold voor de toekomst waarin de regeling van de productie door de arbeiders werd overgenomen.

DEV bereidde vervolgens een staking voor. Een grote meeting op 31 december 1893 ondersteunde de eisen, waarna de Amsterdamse gemeenteraad half januari 1894 besloot bij wijze van proef in de bestekbepalingen vast te leggen dat patroons die werk van de gemeente aannamen hun werklieden - timmerlieden, schilders en metselaars - een minimumloon van 23 cent per uur betaalden, bij een maximale werkdag van elf uur. Het loon van de opperlieden, sjouwers of handlangers werd achttien cent. De patroons en de vakverenigingen gingen akkoord. De timmerlieden lieten hun eis van 25 cent en 10-urendag voorlopig vallen.⁷⁸ Loonsverlaging als onderdeel van de concurrentiestrijd tussen de patroons werd nu door de bestekbepalingen uitgeschakeld. De gemeente liet echter op zich wachten, waarop de gezamenlijke vakverenigingen van timmerlieden in juni actievergaderingen hielden onder leiding van Van der Vliet. St. Joseph haakte af toen een stakingscomité uit de timmerliedenverenigingen werd samengesteld. Sommigen wilden als vanouds een betoging bij het gemeentehuis. Verdorst noemde dat zinloos en benadrukte de staking als een wettig middel.⁷⁹

Overigens waren niet alle beroepsgroepen in het bouwvak enthousiast over de voorgestelde bestekbepalingen. Het loonverschil van vijf cent per uur tussen geschoolde en ongeschoolde arbeiders riep protest op van de bij het NAS aangesloten Opperliedenvereniging 'Nieuw Leven' en de Gravers- en Baggersvereniging 'Helpt Elkander'. Op 25 juli besloot de gemeenteraad uiteindelijk de bestekbepalingen verplicht te stellen. De ANTimB wilde het resultaat voor de gemeentelijke werken uitbreiden tot de particuliere bouwsector om daarmee greep te krijgen op de gehele Amsterdamse arbeidsmarkt van de timmerlieden. De ANTimB kondigde daarom in de eerste week van augustus een staking af bij die patroons die niet akkoord gingen.⁸⁰ Zo'n offensieve staking van timmerlieden had zich nooit eerder voorgedaan. Van de 310 patroons gingen 77 onmiddellijk akkoord, de rest liet het nog afweten. Ter ondersteuning van de stakingseisen demonstreerden

⁷⁸ *Sociaal Weekblad*, 1894, 17-19; *Recht voor Allen*, 10/11-7-1894.

⁷⁹ *Recht vor Allen*, 10/11-7-1894.

⁸⁰ *Recht voor Allen*, 19/20-7, 21/22-7-1894; Zie voor de staking de polemiek tussen Treub en Wollring in *Sociaal Weekblad*, 1894, 273-274, 305-308, 330-331.

1200 werklieden, toegesproken door Van der Vliet en Verdorst lichtte het stakingsplan toe.⁸¹ Dat kwam erop neer dat timmerlieden in dienst van patroons die akkoord gingen, een uurloon moesten afdragen voor de stakers. Per wijk werd er een stakingscomité gevormd, dat deel ging uitmaken van de Centrale Commissie. De commissieleden togen elke dag naar andere timmerbedrijven om met de patroons te onderhandelen. Om tegenmaatregelen te voorkomen waren de vergaderingen geheim en werden de DEV-leden alleen met hun lidmaatschapsnummer in de verslagen van de bond genoemd.⁸²

Ofschoon het referendum over de steunverleningsregeling van het NAS nog gaande was, kreeg de staking wel steun van verscheidene bonden. Behalve de ANTimB, gaven de ANTypB, Centrale Organisatie van Schildersgezellen, NDV, Opperliedenvereening 'Nieuw Leven', Nederlandsche Bakkersgezellenbond (NBGB) en de SDB steun. Het aantal bedrijven dat instemde, telde na een paar dagen 150 en eind augustus was de staking gewonnen. Toch werd die voor zo'n dertig werklieden met steun van DEV nog doorgezet bij de enkele bedrijven die niet akkoord gingen. Begin december 1894 trok deze staking de aandacht door een demonstratie in Amsterdam met een zwart 'schandebord' waarop de namen van de laatste onwillige patroons stonden. Op drie handkarren prijkten leuzen als:

"De arbeid is de bron van alle rijkdom en beschaving. De vakorganisatie is de basis der toekomst. De vakorganisatie moet zich bemoeien met de werkeloosheid. Wij wenschen het recht op leven, anders niet. Arbeiders aller landen, vereenigt u! De mensch die honger heeft is niet vrij. Honger boort een gat in het hart en vult dit met haat. Wij strijden voor de verkorting van den arbeidsdag".⁸³

De leuzen betroffen niet direct de stakingseisen, maar waren een protestuiting tegen de maatschappelijke problemen van de arbeiders. De stakingsactie eindigde in februari 1895.

81 *De Timmerman*, 8-8-1894; *Recht voor Allen*, 31-7 en 1-8-1894.

82 *Rapport aangaande De Werkstaking der Timmerlieden te Amsterdam gedurende het jaar 1894, Opgesteld op last der Centrale Commissie door No. 127 D.E.V., dienstdoende als schrijver*, Amsterdam januari 1895; verwijzing naar geheime vergaderingen, 17.

83 *Rapport aangaande de Werkstaking Timmerlieden*, 22-23; de NBGB zou zich later – in november 1895 – bij het NAS aansluiten.

2.4.3 Gevolgen van het stakingssucces

De invloed van de overwinning was groot. Het vertrouwen in de mogelijkheden van de vakbeweging om succes te boeken, groeide. De timmerliedenstaking vond navolging. “Deze goede afloop van de staking bracht allerwege leven in de brouwerij [...] Werkstakingen kwamen in die voorafgaande jaren schier niet voor [...] In 1894, en wel vooral juist in het tweede halfjaar, kwam er plotseling leven in de arbeiders”.⁸⁴ Amsterdamse metselaars legden het werk neer en de Centrale Organisatie van Schildersgezellen stelde dezelfde eisen bij de particuliere werken als de timmerlieden. Ook opperlieden kwamen in actie voor hoger loon. Amsterdamse typografen kregen eind september hun looneisen in één dag ingewilligd bij de Electricische Drukkerij en deze ANTypB-actie sloeg daarna over naar andere steden. Eind oktober voerde de ANTypB opnieuw een loonactie, waarbij Duitse typografen werden gemaand niet naar Nederland te komen. De bond kreeg daarbij ruime steun van Belgische typografen en van de ANTimB.⁸⁵ De NISTB staakte eveneens in verschillende plaatsen, waaronder Rotterdam. Hier kwamen in oktober de timmerliedenverenigingen EtV en Oproeping tot Verbetering, beide afdelingen van de ANTimB, in actie voor een minimumloon en maximum arbeidstijd in de gemeentelijke bestekken. De ANWV-afdelingen in Haarlem en Arnhem zetten zich eveneens in voor betere bestekbepalingen en een 10-urige arbeidsdag.⁸⁶ In november brak bij een groot aantal diamantwerkplaatsen een staking uit over de invoering van een minimumloon, die al na drie dagen winst opleverde. Van der Vliet verklaarde over de plotselinge stakingsgolf dat “de beweging voor beter loon en korter werktijd grotere verhoudingen aanneemt en in alle vakken doorgevoerd wordt”.⁸⁷ *Recht voor Allen* constateerde dat de “glansrijke overwinning” van de Amsterdamse timmerlieden een diepe indruk in het hele land had achtergelaten.⁸⁸

De stakingsgolf maakte duidelijk dat het NAS een goede regeling van de steunverlening miste. Het referendum over de twee alternatieven van steunverlening, dat in juli door het NAS was uitgezet, nam teveel tijd in beslag. Daarom riepen de Amsterdamse ANTimB-afdelingen DEV, CIN en

84 Vliegen, *Dageraad II*, 417.

85 *Rapport aangaande de Werkstaking Timmerlieden*, 18; *Recht voor Allen*, 27/28-9 tot en met 10/11-11-1894; *Ons Vakbelang*, 1-11 en 1-12-1894; de ANTimB had de steunverleningsgelden goed beheerd en had zelfs geld over dat in oktober werd besteed aan de steun voor stakingen van de ANTypB, de NISTB en Kurkensnijdersvereniging ‘Recht en Plicht’.

86 *De Timmerman*, 31-10-1894; voorzitter EtV was C. Quispel; Karsten, *Achturendag*, 246.

87 *Recht voor Allen*, 2/3-10-1894.

88 *Recht voor Allen*, 9/10-10; 13/14-11; 1/2-12-1894.

Scheepsbeschieters-vereeniging 'Eenheid onder Ons' de hele Amsterdamse vakbeweging op 2 oktober 1894 bijeen om op lokaal niveau over steunverlening afspraken te maken. Zo'n 25 vakverenigingen gaven hieraan gehoor en besloten om de leden en de ongeorganiseerden, te vragen één uur arbeidsloon per week af te staan ten behoeve van de verschillende stakingen, zoals dat bij de timmerliedenstaking was gebeurd. Er kwam een Uurlooncomité om geld te innen en af te dragen aan het NAS, die de opbrengst evenredig over de stakers verdeelde. Het comité hield in een achttal lokalen en cafés zitting om de bijdragen in ontvangst te nemen. Het Uurlooncomité belegde in november een vergadering en verklaarde: "Kameraden kent uw plicht komt uw besluit na".⁸⁹ Nu met het Uurlooncomité onderlinge solidariteit tussen de Amsterdamse vakorganisaties tot stand was gekomen, werd bepleit dat het NAS nu landelijk stappen ging zetten. Begin december 1894 belegde het comité een meeting in Amsterdam met Cornelissen die sprak over "De Werkstakingen" en constateerde dat die vanuit Amsterdam een grote uitstraling hadden op de rest van het land, maar dat de vakorganisaties nog te zwak waren. Hij hamerde op betere samenwerking in het NAS. De Amsterdamse vakverenigingen van het Uurlooncomité wilden de organisatie van de steunverlening overdragen aan het NAS. Probleem was dat bonden geneigd waren stakers van de eigen beroepsgroep te steunen, terwijl het Uurlooncomité streefde naar solidariteit tussen de beroepsgroepen. Zo stonden de leden van de ANTypB en de NISTB in december 1894 geld af bestemd voor hun stakers en passeerden zij het Uurlooncomité. De bonden verklaarden echter mee te gaan werken aan de vorming van een algemene stakingskas van het NAS. Behalve de initiatieven rond de steunverlening, bracht de Amsterdamse timmerliedenstaking ook verbeteringen in andere steden. De bestekbepalingen bleven niet beperkt tot Amsterdam. De particuliere arbeidsraden in het bouwvak van Amsterdam, Den Haag en Leiden riepen de Rijksoverheid en gemeenteraden van plaatsen met meer dan 5000 inwoners op het Amsterdamse voorbeeld te volgen. In oktober 1894 hield de ANTimB hiervoor een landelijke meeting in Den Haag waarvoor Gerritsen was uitgenodigd. Die wilde dat zowel het rijk als gemeenten bepalingen over maximum arbeidsduur en minimumloon in de bestekken opnamen. Eén van de debaters riep Gerritsen op zijn standpunt in de Tweede Kamer – waar hij sinds 1893 de Radicale Bond vertegenwoordigde - te herhalen. Ruim drie weken later deed hij dat in een motie, die de Kamer verwierp en het kwam niet tot wetgeving. Toch namen verscheidene gemeenten de bepalingen in

89 *De Schildersgezelschap*, 15-12-1894; *De Meubelmaker*, oktober 1894; *Recht voor Allen*, 2/3-10 en 9/10-10-1894.

de bestekken op. Zo droeg de timmerliedenstaking bij aan de verbetering van het arbeidsvoorwaardenbeleid voor de gemeentelijke werklieden in veel grote steden. Amsterdam kwam met een werkliedenreglement waarin de arbeidsvoorwaarden voor de gemeentewerklieden waren vastgelegd. Elders kwamen ook werkliedenreglementen tot stand.⁹⁰

Het NAS was door de stakingshause overvallen. Tussen 1894 en 1896 schommelde het aantal stakers tussen de ruim elf- en zestienduizend per jaar, aantallen die nooit eerder waren bereikt. Terwijl de bestuurders van plan waren aan de opbouw en groei van de organisatie te werken, kregen zij plotsklaps te maken met een groeiend aantal stakingen, waarvoor steun geregeld moest worden. Het NAS-bestuur hielp bij het opstellen van de eisen of om stakingsvergaderingen te beleggen. Het bestuur leverde sprekers en nam soms de leiding van een actie over of remde deze af en onderhandelde met patroons. Een deel van de acties ontsteeg het plaatselijke niveau door de publicitaire aandacht die het NAS er mee trok en de wijze waarop het de steun via inzameling organiseerde.⁹¹ Deze acties, zoals de Amsterdamse timmerliedenstaking, kregen daardoor landelijke betekenis. De bemoeienis met de stakingen werd zo onbedoeld de belangrijkste taak van het NAS. Door de contacten met de stakers en door pogingen de steunverlening te organiseren, kreeg het NAS een gezicht voor de arbeiders. Het haakte aan bij de toenemende vakstrijd van geschoolde arbeiders. Acties van ongeschoolde veen- en landarbeiders, grondwerkers of havenarbeiders bleven bij het NAS nog buiten beeld.

2.4.4 Het stakingsmiddel in het actierepertoire

Het actierepertoire van de vakbeweging had zich weliswaar uitgebreid, maar het stakingsmiddel was nog geen vanzelfsprekendheid. De staking werd daarom in de arbeiderspers onder de loep genomen. Hierin werd de staking niet alleen beschouwd als een middel voor de directe belangenbehartiging.

90 *Sociaal Weekblad*, 1895, 38; *De Timmerman*, 31-10-1894; in de later te bespreken Veiligheidswet werden wel bepalingen omtrent de arbeidsduur opgenomen. Het debat over de bestekbepalingen kwam in het licht van het streven naar de 8-urendag te staan: Karsten, *Acht uren dag*, 246-250; In 1902 kwam op initiatief van het ANVV een Comité voor minimum-loon en maximumarbeidstijd tot stand, waarin SDAP, ANVV, Patrimonium, RK Volksbond en Christelijk Nationale Werkmansbond en een aantal vakbonden waren vertegenwoordigd. Het NAS wilde niet deelnemen: *Correspondentieblad*, 1-1-1903. Rond 1910 waren er zo'n 25 gemeenten met 'werkliedenreglementen: Wolfram, *Vrij van wat neerdrukt*, 136.

91 Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 15; S. van der Velden, *Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995* (Amsterdam 2000), 321; zie voor opleving stakingen: A. Knotter, 'Van 'defensieve standsreflex' tot 'verkoopkartel van arbeidskracht,' in: *TvSG*, nr. 19, 1993, 68-93.

Het stakingsmiddel werd ook ideologisch geduid. *Recht voor Allen* gaf, vermoedelijk door Cornelissen, een beschouwing “Over werkstakingen” en wees op de Britse oorsprong ervan.⁹² Stakingen waren een economisch strijdmiddel, maar moesten uitgroeien tot acties tegen “het geheele ondernemersdom, tot een strijd tegen de eigendomsrechten in het algemeen”.⁹³ De anarchist B. Reyndorp sprak de Amsterdamse meubelmakers in oktober 1894 toe over ‘Revolutionaire vakorganisatie is de kiem van vrije organisatie’. Hij betoogde dat vakverenigingen de arbeiders zelfbewust maakten door zich via acties te weer te stellen ‘tegen hun uitzuigers’.⁹⁴ In het voetspoor van Landauer op het congres in Zürich meende Reyndorp dat bewustmaking op den duur leidde tot de algemene werkstaking, waarna de vakverenigingen zich omvormden tot groepen die de productie beheerden. *Recht voor Allen* relativeerde met regelmaat het belang van verworven loonsverhogingen. Terugblikkend op de stakingen van 1894 schreef het blad:

“Laten wij als socialisten aan de vermelding van de loonbewegingen op elk terrein schier van voortbrenging toevoegen, dat wij aan de vermeerdering van het loon met een paar centen per uur of een paar gulden’s weeks geen bijzonder gewicht hechten. We begrijpen dat ze van belang zijn voor de betrokken arbeiders [...] Maar hoofdzaak is voor ons als socialisten niet het verkrijgen dier verbeteringen”.⁹⁵

De versterking van het klassebewustzijn als gevolg van staken was veel belangrijker dan de materiële verbeteringen. *Recht voor Allen* wees arbeidswetgeving en algemeen kiesrecht af, want verbeteringen binnen de bestaande maatschappij waren onmogelijk. De vakbonden zagen de staking als een middel om materiële verbeteringen af te dwingen. Dit hield niet in dat ze geen oog hadden voor de lange-termijn-doelen van vakactie. *De Timmerman* schreef dat de staking ook een uiting van solidariteit was, die de onderlinge band van “de strijdende vakbroeders” verstevigde. Actie was tevens een oefening voor de toekomst om zelf de samenleving te gaan besturen ten bate van de gemeenschap. Door vakstrijd was verbetering

92 *Recht voor Allen*, 13/14-11-1894; in het volgende nr. wordt een beschouwing gegeven over ‘Economische actie’. Hierin wordt benadrukt dat de economische strijd voorop staat, zie *Recht voor Allen*, 15/16-11-1895.

93 *Recht voor Allen*, 19/20-6-1894.

94 *De Meubelmaker*, 1-11-1894; zie voor Reyndorp: BWSA

95 *Recht voor Allen*, 1 en 2-12-1894.

van de levensvoorwaarden te bereiken en daardoor bleef de stap naar “het groote doel n.m.l. de vruchten van onze arbeid aan ons” niet uit.⁹⁶

Verscheidende bonden gaven in hun bladen en via cursusvergaderingen tekst en uitleg over het nut van de staking. *De Timmerman* wilde dat het stakingsmiddel geaccepteerd werd, omdat traditionele middelen als petitities, verzoekschriften en adressen niets opleverden. Het blad wees hier op in de aanloop naar de Amsterdamse timmerliedenstaking. De “bijna kruiperige manier” om te wijzen op de wantoestanden in het timmervak moest plaatsmaken voor het economisch strijdmiddel. *De Meubelmaker* liet zich op dezelfde manier uit. Ook bij de meubelmakers werden “klachten en petitities onverbiddelijk naar de papiermand verwezen”.⁹⁷ Tegenover de “vredelievende onderworpenheid” stond het recht op staken. Het blad zag de staking als onontbeerlijk strijdmiddel. De bond was dan ook verwickeld in een staking bij een Amsterdamse meubelfabriek, waarvoor het Uurlooncomité actief was en de Parijse Bourse du Travail geld stuurde.⁹⁸

In februari 1895 merkte *Ons Vakbelang* op dat er in Nederland nooit zoveel stakingen waren uitgebroken, als in het laatste half jaar. Want “de geleidelijken weg begon den arbeiders te vervelen, omdat zij eenvoudig inzagen, dat men daar niet mee opschiet”.⁹⁹ Het blad nam de beschouwing ‘Parlementaire of Economische actie’ uit *De Sigarenmaker* over, die pleitte voor “directe strijd tegen het kapitalisme, door middel van werkstaking”.¹⁰⁰ Kleine stakingen konden geen blijvend voordeel realiseren. De staking moest een grote omvang krijgen, maar dat vereiste beleid en goede voorbereiding. Binnen een jaar na de invloedrijke Amsterdamse timmerliedenstaking had het stakingsmiddel zijn intrede gedaan:

“Wij doorleven een tijdperk, dat voor de vakbonden een overgangperiode genoemd zou kunnen worden. Was voor eenige jaren geleden het woord “werkstaking” voor menigen arbeider een schrikbeeld, langzamerhand begon men te beseffen, dat er toch wel eens een tijd kon komen, dat daartoe moest worden overgegaan.”¹⁰¹

96 *De Timmerman*, 11-9-1895. Zie ook: *De Timmerman*, 14-11-1894; *Ons Vakbelang*, 1-5, 15-5, 1-6 en 15-6-1895.

97 *De Meubelmaker*, 15-2-1895.

98 *De Meubelmaker*, 15-4 en 15-5-1895; het hoofdartikel over de stakingen was gebaseerd de *Holz-Arbeiter-Zeitung*; Bijvoegsel van *De Meubelmaker*, 15-3-1895.

99 *Ons Vakbelang*, 1-2-1895.

100 *Ons Vakbelang*, 15-2-1895.

101 *Ons Vakbelang*, 1-6-1895.

Intussen drong het NAS-bestuur bij de bonden aan op beheersing van de stakingsactiviteit en riep ongeorganiseerden op contact te zoeken alvorens het werk neer te leggen. Het NAS-bestuur verspreidde daarover een manifest om “meer eenheid en kracht in de geheele arbeidersbeweging te kunnen brengen”.¹⁰²

De referendumuitslag over de steunverlening was er nog steeds niet, maar erop vooruitlopend maakte het NAS-bestuur bekend geen centrale weerstandskas - het NAS sprak van ‘reservekas’- te zullen oprichten. Het steunde hiermee de lijn van de K&SB en de kleine vakverenigingen. In geval van staking moest het NAS een beroep doen “op het solidariteitsgevoel der Nederlandsche arbeiders. [...] Het meent zodoende ook aanleiding te geven tot het bevorderen van den gemeenschapszin tusschen de arbeiders in den strijd om 't dagelijksch brood”.¹⁰³ De betrokkenheid bij stakingen beperkte zich volgens het NAS-bestuur niet tot de eigen vakgenoten, maar op basis van solidariteit tot alle beroepsgroepen. Het referendum uit 1894 mislukte, waarop de hoofdbestuurders eind juni 1895 de twee moties zelf opnieuw bediscussieerden. De NISTB verloor het pleit. De verplichting om aan een centrale weerstandskas bij te dragen kwam er niet. De motie van de K&SB won de stemming.¹⁰⁴ Vervolgens was het NAS-bestuur aan zet om hier een stakingsreglement op te baseren.

2.4.5 Het stakingsreglement van 1895

Op basis van de motie van de K&SB ontwierp het NAS-bestuur een reglement voor ondersteuning bij werkstakingen. Het ging om een regeling van het lijstenstelsel. De hoofdbestuurdersvergadering van november 1895 ging met het ontwerp akkoord en het ‘Reglement voor de ondersteuning bij werkstakingen’ trad 1 januari 1896 in werking. Het bevatte twaalf artikelen over de inning en uitkering. Het NAS wilde de ondersteuning regelen via Ondersteuningscomités waarvan er één per gemeente moest komen, bestaande uit vertegenwoordigers van plaatselijke vakverenigingen, bondsafdelingen en niet-georganiseerde werklieden. Het NAS-lidmaatschap was dus geen

102 Voor dit manifest zie: Van Bennekom, *NAS in Nederland*, 15; *De Meubelmaker*, 15-1-1895; Op de eerste jaarvergadering van het NAS, 3 en 17 februari 1895, werd opnieuw over de steunverlening gediscussieerd.

103 *De Meubelmaker*, 15-3-1895; zie ook Jaarverslagen NAS 1895 en 1896, 1.

104 *Ons Vakbelang*, 1-11-1894; *De Meubelmaker*, 15-5-1895; Jaarverslagen NAS 1895 en 1896, 4.

voorwaarde om deel uit te maken van zo'n comité. De lokale solidariteit kon zo organisatorisch vorm krijgen.¹⁰⁵

De Ondersteuningscomités inden de bijdragen op NAS-lijsten en droegen die af aan 'de werkstakingskas' van het NAS, die de uitkering aan de stakers verstrekke. Het NAS behield de regie over de steunverlening om onderlinge solidariteit af te dwingen. De hoogte van de uitkering werd bepaald door de opgehaalde gelden hoofdelijk te verdelen over de stakers. Maar er konden verschillen optreden. Een plaatselijk Werkstakingscomité, dat er volgens het reglement kwam en waarin de stakers waren vertegenwoordigd, mocht een eigen inzameling organiseren, maar droeg de opbrengst af aan het NAS. Dit geld kwam dus niet exclusief aan betreffende plaatselijke stakers toe, maar deze kregen wel iets meer dan de overige stakers. Wat de stakers via internationale steun of weerstandskassen van andere bonden ontvingen, hoefde niet te worden afgedragen aan het NAS. De uitvoering van het Stakingsreglement ging met een aantal problemen gepaard. De neiging bestond om eigen lokale inzamelingen, die niet te controleren waren, niet aan het NAS af te dragen. De drie grote bonden zagen niets in het reglement. De ANTypB ontwierp in oktober 1895 met de NISTB en de ANTimB een alternatief reglement dat bonden verplichtte tot bijdragen in geval van stakingen. Omdat het NAS-bestuur dit als onaannemelijk kwalificeerde, werd het op de hoofdbestuurdersvergadering niet behandeld. Een ander probleem was de aanzuigende werking van het reglement, dat ruimte bood aan niet aangesloten vakverenigingen voor steun in aanmerking te komen. De gedelegeerdenvergadering zag dat gevaar en gaf het NAS-bestuur opdracht om alleen werkstakingen te steunen, waarvan het vooraf op de hoogte was gebracht. Het NAS moest dan de stakers op de risico's wijzen en kon zo beter anticiperen op de steunaanvragen. Later volgde de oproep om kleine acties uit eigen middelen te financieren en pas als dat niet langer ging, een beroep op het NAS te doen. Maar dit alles veranderde het reglement niet. Het Stakingsreglement had een belangrijk voordeel. Met het bevorderen van de oprichting van lokale Ondersteuningscomités, verstevigde het NAS zijn positie. Op achttien plaatsen kwamen de comités van de grond.¹⁰⁶

105 *De Meubelmaker*, 15-11-1895; *De Timmerman*, 13-11-1895; 'Regeling tot ondersteuning bij werkstakingen', in: Jaarverslagen NAS 1895 en 1896, 9-11. Het lokale Ondersteuningscomité en Werkstakingscomité konden één en dezelfde zijn. Het reglementstaat in: *De Sigarenmaker*, 22-2-1896. Zie ook: Boll, *Arbeitskämpfe und Gewerkschaften*, 297.

106 Voor het voorstel van die bonden zie: *Ons Vakbelang*, 1-11-1895, *De Meubelmaker*, 15-3 en 15-11-1895 en *De Timmerman*, 22-1-1896; Jaarverslagen NAS 1895 en 1896; Vragen over te verwachten financiële ondersteuning bracht het NAS-bestuur ertoe brochures over de steunverlening te

2.5 Wantrouwen tegen de staat

Niet alleen de stakingen dwongen het NAS tot het maken van keuzes, ook de veranderende rol van de overheid vroeg om standpuntbepaling. De overheid hield zich steeds minder afzijdig op het gebied van de arbeid. De achterban van het NAS dacht hier verschillend over. De overheidsbemeoening werd gewantrouwd toen de vakbeweging om statistische inlichtingen werd gevraagd. Maar tegelijkertijd hechtten de bonden veel belang aan de ontwikkeling van het staatstoezicht op de arbeidsomstandigheden, waartoe de Veiligheidswet van 1895 diende. Het NAS-bestuur stond er echter ambivalent tegenover en wilde elke schijn van parlementarisme vermijden.

2.5.1 Omstreden overheidsstatistiek

Tijdens de opbouwfase van het NAS nam de overheidsinterventie op het terrein van de arbeid toe. Nu de vakbeweging het stakingswapen hanteerde, was de interesse van de overheid in de vakbeweging gegroeid. De Arbeidswet van 1889 was het voorzichtige begin van een aantal arbeid beschermende maatregelen. De wet richtte zich tegen overmatige en gevaarlijke arbeid van jeugdigen en vrouwen, maar regelde nog niets voor volwassen mannelijke arbeiders. De Arbeidsinspectie kwam tot stand om naleving te controleren.¹⁰⁷ Het waren maatregelen die direct de belangen van de arbeiders raakten. De opvattingen van de bonden over deze wetgeving waren divers. Het NAS-bestuur verwachtte weinig van de overheid, omdat die tot nu toe nauwelijks iets voor arbeiders gedaan. Zo ontbrak nog iedere wettelijke context voor arbeidsvoorwaardenoverleg tussen vakbeweging en werkgevers en wettelijke bescherming van mannelijke arbeiders liet zeer te wensen over. Dit nam niet weg dat verscheidene bonden wel degelijk wettelijke maatregelen wensten om verbeteringen tot stand te brengen. De overheidsstatistiek was internationaal in opkomst en het opstellen ervan lag in Nederland bij de in 1892 opgerichte Centrale Commissie voor de Statistiek

verspreiden. De rol van het NAS en de verwachtingen met betrekking tot de steun moesten helder en realistisch voor het voetlicht gebracht worden. In: Jaarverslag NAS 1896, 6.

107 J. van Drongelen, *De ontwikkeling van de arbeidsinspectie in een veranderende wetgeving* (Maastricht 1990), 44-45 en 73; R.J.S. Schwitters, *De risico's van de arbeid. Het ontstaan van de Ongevallenwet 1901 in sociologisch perspectief* (Groningen 1991), 227; M. Hertogh, "Geene wet, maar de Heer!". *De confessionele ordening van het Nederlandse socialezekerheidsstelsel (1870-1975)* (Tilburg 1997), 45. De Wet op de Kinderarbeid van 1874 voorzag niet in toezicht.

(CCS).¹⁰⁸ Die benaderde de vakbeweging om vakbondsstatistieken samen te stellen. Al in 1891 weigerden verscheidene Franse vakbonden mee te werken aan het verstrekken van informatie en in 1893 stuitte het verzoek van de CCS om inlichtingen op weerstand bij het NAS.¹⁰⁹ Toen de CCS in begin 1896 het NAS benaderde voor informatie over ledentallen, bestuurders en middelen, laaide de discussie weer op. De AMB verklaarde tegenover de CCS dat het NAS zelf het aangewezen lichaam was om de statistiek samen te stellen. Wanneer hulp van de regering nodig was, meldde men zich wel. De meubelmakers vonden het niet in hun belang inlichtingen over hun organisatie aan derden toe te vertrouwen.¹¹⁰ De NISTB deelde dit standpunt, omdat de regering niet te vertrouwen viel. “Naief is het te meenen dat de regeering een statistiek in het leven wil roepen om aan de hand van die gegevens den ellendigen, bijna onhoudbaren toestand der arbeidende klasse een einde te maken.”¹¹¹

De kwestie leidde tot verdeeldheid. Toen het hoofdbestuur van de ANTimB instemde met het verzoek van de CCS, keerde de afdeling Amsterdam zich hiertegen. Statistiek in eigen kring toepassen was waardevol, maar die informatie mocht niet in handen van de overheid of patroons vallen. *Recht voor Allen* schreef over de Amsterdamse timmerlieden: “Ook is het haar gevoelen, dat van eene regeering, die in geen deele en in geen enkel opzicht iets blijvend goeds voor den werkman heeft gedaan, iets degelijks is te verwachten”.¹¹² *Het Volksdagblad* nam stelling tegen de weigering aan het onderzoek van de CCS mee te werken.¹¹³ Het NAS kon geen volledig beeld van de vakbeweging geven, omdat het geen christelijke vakverenigingen telde. Daarvoor moest men bij de CCS zijn. *Recht voor Allen* verweet *Het Volksdagblad* partij te kiezen voor het parlementarisme en de vakbeweging

108 R. van der Bie, *De macht van de statistiek. De Centrale Commissie voor de Statistiek. Samenstelling en rekrutering, 1892-1899* (Amsterdam 2009); N. Randeraad, *Het onberekenbare Europa. Macht en getal in de negentiende eeuw* (Amsterdam 2006), 200-204 en 249-254. In 1857 was de Vereeniging voor de Statistiek opgericht, die vanaf 1892 verder ging als Vereeniging voor de Staathuishoudkunde en Statistiek in Nederland. Die richtte zich onder meer op onderzoek naar arbeidsvoorwaarden, loonhoogte en arbeidsduur van arbeiders; zie ook: T.J. Boschloo, *De productiemaatschappij*, 224-235.

109 Voor Frankrijk zie: *Sociaal Weekblad*, 1892, 66. In de landelijke statistiek van vak- en werkliedenverenigingen uit 1894 pleitte de CCS voor onderzoek naar de geschiedenis en werkzaamheden van de vakbeweging en werkliedenverenigingen.

110 *Recht voor Allen*, 7/8-1-1896.

111 *De Sigarenmaker*, 7-3-1896; zie verder 8-2, 29-2,14-3 en 28-3-1896; zie ook *Recht voor Allen*, 18/19-2-1896.

112 *Recht voor Allen*, 28/29-1-1896.

113 *Het Volksdagblad*, 21-1-1896.

moest zeker niet: “hun vijanden op de hoogte stellen van hun strijdmacht en - wijze. [...] Elke strijdvoerende partij zou dom doen de tegenpartij op de hoogte te stellen van alles in eigen midden”.¹¹⁴

De polemiek beheerste de tweede NAS-jaarvergadering van februari 1896. Van Erkel, tweede voorzitter, vond het artikel in *Het Volksdagblad* een aantijging tegen het NAS, dat als onbetrouwbaar was weggezet. Hij kreeg steun van de SB en van Van Zomeren namens de K&SB. Maar de afgevaardigden van de ANTypB en NISTB, evenals van de Spoorwegvereniging ‘Steeds Voorwaarts’(SV) gaven het blad gelijk wat betreft het onvermogen van het NAS een volledige statistiek samen te stellen. Van buiten mengde de ANDB zich in de kwestie. Die vond het schromelijk overdreven dat het verstrekken van inlichtingen een gevaar voor de vakbondsleden betekende. Op aandrang van de SB vroeg het NAS-bestuur de CCS of een “justitiebeambte” er deel van uitmaakte. Toen dit werd bevestigd, werd dit flink uitgebuit om het wantrouwen tegen de overheid aan te wakkeren.¹¹⁵ Binnen het NAS was er een breed draagvlak voor afwijzing van de CCS. Dat er geen vertrouwen in de overheid was, bleek bij de invoering van de Veiligheidswet.

2.5.2 Veiligheidswet

Vakbonden wezen op nationale en internationale congressen en in hun bladen er regelmatig op dat werken met stoommachines en andere werktuigen regelmatig tot bedrijfsongevallen leidden. In 1890 was een Staatscommissie Arbeidsenquête benoemd, die kennis vergaarde over de veiligheid en gezondheidstoestand van de arbeiders in de fabrieken en werkplaatsen en over de verhoudingen tussen werkgevers en werknemers. De commissie bereidde een vervolg op de Arbeidswet voor, wat resulteerde in de Veiligheidswet van juli 1895. Deze wet omvatte veiligheidsmaatregelen voor fabrieken en werkplaatsen met tien of meer werknemers en voor alle bedrijven die een machine of oven hadden. Op het AMB-congres van december 1895 toonden verscheidene afdelingen zich sceptisch over het effect van de wet. Ze zagen weinig heil in wettelijke maatregelen om de arbeidsomstandigheden te verbeteren. Dit in tegenstelling tot de ANTimB, die wel belang hechtte aan de Veiligheidswet.¹¹⁶

¹¹⁴ *Recht voor Allen*, 23/24-1-1896.

¹¹⁵ *Het Volksdagblad*, 25-2-1896; *Recht voor Allen*, 25/26-1-1896; ook de NISTB keerde zich tegen de ANDB. Verslag tweede Jaarvergadering van het NAS 23-2-1896 in: Jaarverslag NAS 1896, 2-3; *Het Volksdagblad*, 25-2-1896; *Recht voor Allen*, 25/26-2-1896; Brief J. van Bennekom aan Dagelijks Bestuur ANDB 27-2-1896 in: Archief ANDB, nr. 3052/5.

¹¹⁶ *De Meubelmaker*, 15-1-1896; *De Timmerman*, 11-11-1896. Wolffram, *Vrij van wat neerdrukt*, 100-103; W. de Vries Wzn., *De Invloed van werkgevers en werknemers op de totstandkoming van*

De aandacht die de vakbondsbladen schonken aan de bedrijfsongevallen, was voor het NAS-bestuur aanleiding om in 1895 de bonden op te roepen hun klachten over werkplaatsen en fabrieken, evenals problemen op het gebied van de gezondheidstoestand en kinderarbeid, bij het NAS te melden. Veel kwam er niet binnen, maar het NAS stuurde wel enkele door naar de Arbeidsinspectie. “Nimmer echter is hieromtrent iets vernomen”, verklaarde het bestuur.¹¹⁷ Dit verhoogde bij het NAS niet het vertrouwen in dit staatsorgaan, dat volgens de regering bovendien “als verzoenend element in de strijd tusschen arbeid en kapitaal” zijn taak moest vervullen.¹¹⁸ In ieder geval had de overheid er een nieuwe verantwoordelijkheid bij, waardoor het NAS meer met de politiek en overheidsinstanties werd geconfronteerd.

2.6 Vrij-socialistische invloed

Met de komst van de kleine vakverenigingen in het NAS, werd een voedingsbodempodeem gelegd voor de bestuurswisseling die zich in maart 1896 voltrok. Het vrije socialisme deed hiermee zijn intrede in het NAS-bestuur, wat de verhouding met de grote bonden en de SDAP deed verslechteren. Het congres van de Tweede Internationale in Londen deed de wegen tussen de sociaaldemocraten, de onafhankelijke vakbeweging en de anarchisten scheiden. De vakbeweging raakte hier los van de partijpolitiek. Dit had zijn uitwerking op het NAS, dat de SB en SDAP dwong zich af te splitsen.

2.6.1 Bestuurswisseling

De kleine en vaak vrij-socialistisch georiënteerde vakverenigingen in het NAS creëerden het draagvlak voor de verkiezing van Van Erkel en Van Zomeren op 8 maart 1896 tot respectievelijk secretaris en voorzitter.

de eerste sociale verzekeringswet in Nederland (De Ongevallenwet 1901) (Deventer 1970)..De Staatscommissie Rochussen vernoemd naar de liberale politicus J.J. Rochussen, moest het werk van de Parlementaire Enquête-commissie van 1886 voltooiën; deze Staatscommissie werd in 1892 herbenoemd. De Veiligheidswet trad op 1 januari 1897 in werking.

¹¹⁷ Verslag tweede Jaarvergadering van het NAS, 23-2-1896 in: Jaarverslag NAS 1896, 3; Het NAS bleef overigens de Arbeidsinspectie benaderen. Toen in het najaar van 1898 chemische blikwerkers klaagden over de inrichting van hun fabriek, schakelde het NAS de Arbeidsinspectie in, waarna verbeteringen werden aangebracht, zie Jaarverslag NAS 1898, 20.

¹¹⁸ Citaat in: Van Drongelen, *De ontwikkeling van de arbeidsinspectie in een veranderende wetgeving*, 83.

**NAS-bestuur met Jan van Zomeren (tweede van links)
en Gerrit van Erkel (rechts)**

Waren er in november 1894 van de zestien aangesloten organisaties negen kleine vakverenigingen, die minder dan 500 leden telden, begin 1896 was dit aantal fors gegroeid. Van de 31 organisaties waren zo'n twintig aan de kleine tot zeer kleine kant. Vanwege de stemprocedure van één stem per organisatie in de hoofdbestuurdersvergadering, dat als algemeen bestuur fungeerde, was de invloed van de kleine vakverenigingen sterk toegenomen. De vrij-socialistische Kurkensnijdersvereniging 'Recht en Plicht', met slechts twintig leden, had evenveel te zeggen als bijvoorbeeld de Spoorwegvereniging SV met 2750 leden. Van Erkel en Van Zomeren namen de positie van Wouters en Van Bennekom over. Over de laatste werd verklaard dat hij om gezondheidsredenen had bedankt. Kurkensnijder G.J. Elzendoorn nam al in de loop van 1895 het penningmeesterschap van Kuijper over, die

zich met Polak volledig wijdde aan de ANDB. Zijn afstand tot de koers van het NAS was te groot geworden. De controverse over de statistiek tussen het NAS en de ANDB versterkte die afstand nog. Cornelissen, die herhaaldelijk voor een bestuursfunctie was gevraagd, trok zich terug als tweede secretaris en oriënteerde zich vooral op de internationale socialistische beweging en het syndicalisme in Frankrijk. Wel hield hij contact met het NAS-bestuur.

Van Zomeren profileerde zich als tegenstander van het instellen van een weerstandskas, zoals de grote bonden die wilden. Zijn bondgenoot Van Erkel had zich het afgelopen jaar flink in de NAS-vergaderingen geroerd in het verzet tegen de statistische belangstelling voor de vakbeweging van de overheid en keerde zich tegen iedere overheidsbemoediging. Zij vertolkten de stem van de meerderheid van de kleine vakverenigingen en de SB. Door de interne verschuiving richting de kleine vakverenigingen was de beleidsmatige invloed van de grote bonden, die aan de wieg van het NAS hadden gestaan, sterk afgenomen. De bezegeling hiervan kwam met het aantreden van het nieuwe bestuur, dat geen afgevaardigden meer telde van de NISTB, ANTimB en de AMB, maar voortkwam uit de kleine tot zeer kleine vakverenigingen van de kalk- en steenbewerkers, schilders, kurkensnijders en kleermakers.¹¹⁹

Met de verkiezing van Van Erkel en Van Zomeren groeide de kritiek van de sociaaldemocraten op het NAS. *De Sociaaldemokraat* beweerde dat de NAS-bestuurders blindelings de SB volgden. Hun onafhankelijke vakbondsstandpunt was maar schijn. Bovendien liet het organisatietalent van de nieuwe NAS-bestuurders te wensen over. Er was volgens de krant niet één NAS-bestuurder 'wiens kennis en beleid het gemiddelde peil te boven gaat'.¹²⁰ De verhouding met de sociaaldemocraten verslechterde in de zomer van 1896 nog meer door het congres van de Internationale in Londen.

2.6.2 Het Londense Congres (1896)

De politieke richtingenstrijd tussen de SB en de SDAP maakte deel uit van de internationale botsing tussen het anarchisme en de opkomende sociaaldemocratie, die op het Congres van de Tweede Internationale in Londen van eind juli 1896 opnieuw de gemoederen bezighield. Voor het

119 De bestuurswisseling verliep geruisloos. *De Timmerman*, 18-3-1896; Jaarverslagen NAS 1895 en 1896, 15-16. Elzendoorn werd in 1891 gehoord over de arbeidsomstandigheden onder de kurkensnijders, in: *Enquête, gehouden door de staatscommissie, benoemd krachtens de wet van 19 Januari 1890*. Afdeling III, Amsterdam. (z.p. z.j.), 413-417; *De Meubelmaker*, 15-8-1895.

120 *De Sociaaldemokraat*, 15-2-1896; zie voor latere kritiek 17-10 en 24-10-1896.

congres kondigde zich een herhaling aan van het scenario van het congres van Zürich. De vakbeweging was zonder meer welkom, maar partijen of groepen moesten achter de politieke actie staan. Daarom liep de SB gevaar niet toegelaten te worden. Het NAS gaf daarop gehoor aan een internationaal netwerk van bekende Franse en Britse anarchisten dat bij de internationale vakbeweging aandrong zich tegen elke uitsluiting op het congres te stellen. In de aanloop naar het congres onderhield Cornelissen contact met Pelloutier om steun van de internationale vakbeweging te verwerven tegen een mogelijke uitsluiting.¹²¹ Het NAS bereidde zich al in oktober 1895 op het congres voor en keurde de nadruk op de partijpolitiek af. Het besloot begin december op voorstel van de Amsterdamse typografenvereniging 'Voorwaarts', dat ingeval ook maar één fractie van deelname werd uitgesloten, "de Hollandsche arbeiders zonder onderscheid en van welk beginsel ook, als één man het kongres" moesten verlaten. Opperliedenvereniging Nieuw Leven voegde er aan toe dat het NAS dan direct een internationaal congres van gelijkgezinden moest beleggen. Het NAS-bestuur wilde de solidariteit met de vrije socialisten handhaven en probeerde daarom één vertegenwoordiging van alle arbeidersorganisaties te vormen, die onder één mandaat het congres zou bijwonen. Maar dat mislukte. Want niet alle afgevaardigden gingen akkoord. Van de 22 aanwezige bonden stonden achttien erachter. Andere bonden gaven aan zelfstandig naar Londen te willen of gingen niet. De SB verklaarde zich tegen de één mandaat-constructie omdat de Bond zich niet wilde verschuilen achter het NAS, maar zelfstandig ging, zoals met het Londense voorbereidingscomité was overeengekomen.¹²²

Cornelissen riep in zijn brochure *Le Communisme Révolutionnaire* op tot gezamenlijke actie van revolutionaire socialisten en communistische anarchisten. Hij beweerde hierin dat de vakverenigingen in de communistische maatschappij de leidende groepen werden die de productie en distributie op zich namen. De revolutionairen dienden acties van de vakbeweging te steunen en leidend op te treden om de revolutionaire geest te bevorderen.¹²³

121 D. Turcato, 'The 1896 London Congress: Epilogue or Prologue?', in: D. Berry and C. Bantman (eds.), *New Perspectives on Anarchism*, 116; *Tussen anarchisme en sociaal-democratie. "Het Revolutionaire Kommunisme" van Christiaan Cornelissen*. Ingeleid en geannoteerd door Bert Altena en Homme Wedman (Bergen 1985), LXVIII-LXVIII.

122 *Het Volksdagblad*, 3-12-1895; *De Timmerman*, 11-12-1895; Jaarverslagen NAS 1895 en 1896, 11-12.

123 *Tussen anarchisme en sociaal-democratie. "Het Revolutionaire Kommunisme"*, 41-43; Cornelissen, Chr., *Le communisme révolutionnaire. Projet pour une entente et pour l'action commune des socialistes révolutionnaires et des communistes anarchistes*. Bruxelles, 1896.

De één mandaat-constructie en de solidariteit met eventueel uitgesloten fracties werden in december aan de congressen van de NAS-bonden voorgesteld. De reacties liepen uiteen. Zo zag de ANTypB helemaal niets in het congres, omdat het tot partijverwikkelingen leidde. De AMB besloot geen afgevaardigde te sturen en zag het nut van één mandaat niet in. De K&SB en NISB gingen wel akkoord. De ANTimB wilde zelfstandig deelnemen en had een resolutie voor het congres opgesteld, dat aandrang op een wettelijke regeling van minimumloon en maximum arbeidsduur. Aangezien niet alle bonden met het plan van het NAS-bestuur instemden, koos het er voor alleen de zestien Amsterdamse vakorganisaties onder één mandaat te laten vallen. Zij werden in Londen vertegenwoordigd door Van Zomeren en Verdorst. Daarnaast waren H.J.H. Eichelsheim voor de NISTB, J. Laan voor de ANTimB en F.C. van Brussel voor de SDOV aanwezig. Cornelissen maakte met Domela en J. Methöfer deel uit van de SB-afvaardiging en de SDAP was vertegenwoordigd door Troelstra, Vliegen, Polak, H.H. van Kol en Loopuit.¹²⁴

Het congres met zo'n 800 afgevaardigden begon op 27 juli met een korte bespreking van de toelatingsformule. Er zou direct over worden gestemd, maar Cornelissen verklaarde dat het onmogelijk was in te stemmen met de Züricher toelatingsformule. Hij sprak vanaf de tribune en werd er afgehaald, maar in de zaal zette hij in drie talen zijn standpunt verder uiteen. De voorzitter besloot de stemming een dag uit te stellen. Binnen het Britse kamp pleitten namens de Independent Labour Party (ILP) Keir Hardie en vakbondsleider Tom Mann – die al een rol speelde bij de havenstaking van 1889 – voor toelating van niet-parlementaire fracties. Mann benadrukte ieder zijn eigen strijdwijze te gunnen. Hij oogstte applaus van Franse en Nederlandse zijde. Domela verklaarde dat bij handhaving van de toelatingsformule de Nederlandse delegatie opstapte, behalve de SDAP, die hij als een filiaal van de Duitse partij wegzette.

Na stemming bleek dat alle landen voor handhaving van de toelatingsvoorwaarden waren, behalve Nederland en Frankrijk. Bij de Italiaanse delegatie staakten de stemmen en van de Nederlanders stemden alleen de SDAP'ers voor. De Franse delegatie was verdeeld, maar was uiteindelijk met 57 tegen 56 stemmen tegen de formule. De Nederlandse delegatie verliet na de stemming overigens niet het congres. Het wilde eerst uitleg van de Duitse sociaaldemocraten over de interpretatie van het begrip politiek.

¹²⁴ *Ons Vakbelang*, 15-12-1895; *Het Volksdagblad*, 4-8, 27-12 en 28-12-1895. Zie voor Polak en zijn contacten met Havelock Wilson en Tom Mann in Londen: Bloemgarten, *Polak*, 187-192; zie voor Van Kol: *BWSA*.

Maar een bevredigend antwoord bleef uit en Domela kondigde het vertrek aan van de Nederlandse delegatie behoudens de SDAP. Al vanaf de tweede congresdag werden 's avonds meetings gehouden als tegencongres waarin anti-parlementairen, anarchisten en voormannen uit de vakbeweging het woord voerden. Domela, Cornelissen, Pelloutier en Mann spraken er. Van Zomeren en Verdorst bezochten de avondconferenties als toehoorders. Het congres eindigde met aanscherping van de toelatingseisen door voortaan naast de sociaaldemocratische partijen alleen vakbonden toe te laten, die achter het streven naar sociale wetgeving stonden. Na afloop van het congres concludeerde Laan dat de deelname voor de ANTimB weinig nut had, omdat de resoluties nauwelijks over de vakbeweging gingen. Hij zag meer in de IBS'en, die hadden veel praktische waarde voor de vakbonden.¹²⁵ Eichelsheim, die geen buitenlandse taal machtig was en daardoor veel van het congres miste, hekelde de onverdraagzame sfeer. Wie niet geloofde in parlementaire actie werd niet geduld. Sociaaldemocratische intellectuelen voerden de boventoon. Een gewone arbeider kwam niet aan het woord. Zijn conclusie was dat de vakbeweging zelfstandiger moest worden. Er moesten vakbewegingscongressen komen, waar praktische resultaten konden worden geboekt. Op het tegelijkertijd gehouden internationale tabaksbewerkercongres kreeg Eichelsheim het verwijt dat de NISTB zich niet op een parlementair standpunt stelde. Hij verdedigde de eigen kracht van de vakbeweging: "De machtsontwikkeling buiten het parlement zal de regeerende lichamen dwingen maatregelen te nemen in het belang van de arbeiders."¹²⁶

Met het besluit over de nieuwe toelatingsvoorwaarden kwam een einde aan de deelname van het NAS aan de congressen van de Tweede Internationale. Deze internationale scheiding liep parallel aan de groeiende kloof met de SDAP. De ervaringen in Londen versterkten de opvatting dat de vakbeweging zich onafhankelijk van de politiek moest opstellen. Van belang was dat het NAS geestverwantschap voelde met de Franse vakbondsafvaardiging, die zich ook keerde tegen de sociaaldemocratische politiek en daartegenover syndicalistische opvattingen stelde.

125 Zie: *De Sigarenmaker*, 25-7 tot 29-8-1896; *Het Volksdagblad*, 28-7 en 31-7-1896; *De Timmerman*, 2-9-1896.

126 *De Sigarenmaker*, 15-8-1896.

2.6.3 SDAP en SB uit het NAS

De ervaringen van het Londens congres, de onderlinge partijstrijd over de ideologie, de 1-meiviering en de aanhoudende felle kritiek van de SDAP op de NAS-bestuurders – vooral op Van Erkel – waren voor de ANTimB aanleiding om de oude wens van een onafhankelijk vaksecretariaat weer te agenderen. Al op de ANTimB-jaarvergadering van april 1896 was een motie aangenomen die verklaarde dat het NAS uitsluitend uit vakbonden en vakverenigingen bestond. De bond wilde “een zuiver economisch standpunt”.¹²⁷ Ondertussen wilde het SDAP-partijbestuur vanwege het standpunt op het Londens congres uit het NAS treden. Loopuit zei dat de partij zich uit overtuiging bij het NAS had aangesloten. “Men hoopte daar een bres te schieten en zag den zoogenaamden strijd voor de economische actie voor zwakker aan dan ze is. Het was gebleken, dat nog wel eenige jaren die richting boven zou drijven.”¹²⁸ Het lukte niet het NAS te overtuigen van het belang van wetgeving. Hij wees op de ruzies met de SB en vond dat de sociaaldemocraten beter hun eigen vakbeweging konden oprichten. Vliegen vond dat het NAS zijn werk over het algemeen goed deed. Hij zag dat bij uittreding de SB de overhand kreeg en de SDAP terrein verloor. Uittreding werd daarom verworpen. Maar de ANTimB diende eind september 1896 op de algemene NAS-vergadering een motie in om de partijen te royeren. De SB was tegen en de vrije socialist M. de Boer ontkende zelfs de onderlinge politieke strijd in het NAS. Eén van de sprekers vond dat de beide socialistische partijen moesten blijven, anders verloor het NAS zich helemaal in de strijd voor hoger loon en verkorte arbeidsduur. Het zakte dan af tot “konservatieve vakmannetjes”. Maar SB-vertegenwoordiger Coltof vond de aanwezigheid van beide partijen een bron van conflicten en Troelstra kon zich het standpunt van de ANTimB wel indenken en onthield zich van stemming.¹²⁹

De ANTimB-motie werd in een referendum aan de NAS-leden voorgelegd. Ondertussen groeide de onenigheid met de SDAP. Dit bleek toen een sociaaldemocratische journalist in september een NAS-vergadering wilde bijwonen. Over dat verzoek moest eerst gesproken worden, maar de verslaggever vertrok voortijdig. Desondanks verscheen er toch een verslag

127 CIN stelde voor zich af te scheiden van het NAS, maar DEV verklaarde dat het NAS onmisbaar was voor steun bij werkstaking. De aansluiting bleef; *De Timmerman*, 15-4, 27-5 en 10-6-1896.

128 *Het Volksdagblad*, 8-4-1896; Troelstra drong in het partijbestuur aan op afscheiding; *Recht voor Allen*, 3/4-9-1896.

129 *Het Volksdagblad*, 18-3-1896; *De Sociaaldemokraat*, 11-4 en 3-10-1896; *De Timmerman*, 28-10-1896; Jaarverslag NAS 1896, 21.

in *De Sociaaldemokraat*. Dit kon alleen maar op basis van informatie van Troelstra.¹³⁰ De SDAP moest verantwoording afleggen en het incident was aanleiding om de royementsprocedure te starten. Op 25 oktober 1896 besloot de vergadering met veertien stemmen vóór en tien onthoudingen, waaronder die van de SB, de SDAP te schorsen totdat het referendum zich hierover uitsprak.¹³¹ Coltof betoogde dat de SDAP de vakbeweging de modder in wilde trappen en Van der Vliet en Verdorst beschouwden de SDAP als vijandig aan de vakbeweging. De SDAP-afgevaardigden verlieten op verzoek de vergadering. Die schreven het partijbestuur: “tegen die lui helpt geen argumenteren. Men beschuldigt ons niet van feiten, doch van bedoelingen, en daar kan men zich niet tegen verdedigen”.¹³² Drie dagen later pleitte de SDAP-secretaris, A. Harms, tevens bestuurder van de spoorwegvereniging SV, voor actie tegen schorsing. Hij wilde een protestvergadering beleggen. Vliegen en Loopuit waren tegen, omdat daar alleen maar ruzie met de vakbeweging van kwam.¹³³ De SDAP ventileerde weliswaar kritiek op de dreigende schorsing, maar bleek er achter de schermen niet ongelukkig mee. Troelstra schreef aan zijn medepartijbestuurders:

“Dat de daden, waartoe wij besluiten, niet tot doel moeten hebben onze uitsluiting uit het N.A.S. te voorkomen, daarover zijn we het misschien óók eens, althans, wanneer gij met mij tot de conclusie zijt gekomen, dat er met deze bekrompen, achterdochtige, onwetende en laaghartige stoethaspels geen nuttigen arbeid is te volbrengen en dat samenwerking met den Socialistenbond, ook daar, onmogelijk is. Wij hooren daar niet in en geen grooter eer voor ons, dan wegens ons hooghouden der openbaarheid uit dien kring te worden gestooten”.¹³⁴

De schorsing bood volgens Troelstra kansen om een nieuwe vakcentrale, gelieerd aan de Tweede Internationale, te stichten. Indien de ANDB en de

130 *De Sociaaldemokraat*, 3-10-1896; Buiting, *Richtingen en partijstrijd*, 40; met uitzondering van de jaarvergadering wilde het NAS geen openbare vergaderingen, op de Jaarvergadering in februari 1899 besloot het NAS de pers weer toe te laten, zie notulen jaarvergadering 26 en 27 februari 1899 in: Jaarverslag NAS 1898, 62; *Recht voor Allen*, 29/30-10-1896.

131 *Recht voor Allen*, 29/30-10-1896; W.P.G. Heldingen en Loopuit vertegenwoordigden de SDAP.

132 Brief W.P.G. Heldingen aan DB 25-10-1896 in: Archief SDAP, nr. 1992.

133 Archief SDAP, nr. 1992, brief P. van Dam aan DB 28-10-1896; *Recht voor Allen*, 26/27-11-1896. Onder het pseudoniem P. van Dam was Harms SDAP-secretaris. Hij legde in oktober 1895 zijn functie als secretaris van de bij het NAS aangesloten SV neer, toen een anti-parlementaire motie van de afdeling Groningen werd aangenomen. Zie voor Van Dam, *BWSA*.

134 Archief SDAP, nr. 1991, brief Troelstra aan A. Harms en Th. Dijkman, 30-10-1896; zie ook *De Timmerman*, 25-11-1896.

havenarbeiders meewerkten, werd het nieuwe samenwerkingsverband weinig kleiner dan het NAS. Hij wilde niet een zuivere vakcentrale, maar een 'Landelijk Comité der Arbeiderspartij' vormen. Een organisatie van vakverenigingen en arbeidersverenigingen, die de economische en politieke beweging als onafscheidelijk zag. Troelstra wilde dit comité in november 1896 oprichten, maar het partijbestuur was er nog niet uit.¹³⁵

De rol van de SB in het NAS was ook uitgespeeld, want de Bond besloot eind oktober 1896, zolang de referendumuitslag niet bekend was, niet meer deel te nemen aan de NAS-vergaderingen. Vervolgens stelde de Centrale Raad van de SB op het eigen Kerstcongres voor het NAS te verlaten.¹³⁶

Het SDAP-partijbestuur, het NAS-bestuur en de bestuurders van de meeste bonden, de sigarenmakers en timmerlieden voorop, wilden dat de partij en het NAS uit elkaar gingen. Maar in het referendum sprak een meerderheid zich uit tegen schorsing van de SDAP. De gedelegeerdenvergadering besprak de uitkomst op 10 januari 1897 zonder aanwezigheid van de SDAP en de SB. De referendumuitslag was zeer tegen de zin van de ANTimB en de NISTB. De sigarenmakers stelden nog maar eens dat politieke partijen in het NAS "slechts de haat en de tweedracht" bevorderden.¹³⁷ Voor de AMB hoefde de uitsluiting van de SDAP niet, omdat daarmee tevens het doek voor de SB zou vallen. Andere bonden waren intern verdeeld over de schorsing. Voor het NAS-bestuur was de uitslag aanleiding om eens goed te kijken naar de uitvoering van het referendum. Het referendum omvatte meerdere vragen. Slechts een klein deel van de deelnemers had de vraag over de schorsing beantwoord: 462 stemmen waren voor schorsing, 862 tegen. Maar het bestuur constateerde dat het Maastrichts Arbeids-secretariaat (MAS) ruim 800 stemmen had uitgebracht, terwijl het maar voor de helft van dit ledental was aangesloten. Dit MAS was in 1895 het eerste Plaatselijke Arbeids-secretariaat (PAS), waarin op lokaal niveau bundeling van de vakbeweging vorm moest krijgen op basis van een besluit van het NAS. Een onderscheid met de gemeentelijke Ondersteuningscomités was er nog niet. In Maastricht maakte de SDAP deel uit van het secretariaat. Het MAS, waarin Vliegen actief was, werkte nauw samen met de SDAP en zou daardoor eerder voor handhaving van de partij in het NAS hebben gekozen. De onregelmatigheid bij het stemmen was aanleiding om een nieuw referendum te houden. Op de jaarvergadering in februari 1897 kwam de

135 Archief SDAP, nr. 1991, ongedateerde reacties van Harms en Dijkman op de brief van Troelstra van 30-10-1896.

136 *Recht voor Allen*, 31-10/1-11-1896 en 29/30-12-1896; *Sociaal Weekblad*, 1897, 5.

137 *De Sigarenmaker*, 30-1-1897 in: 'Attentie!', F. Bommer, secretaris, namens H.B.

nieuwe uitslag, die het tegenovergestelde van de eerste liet zien. Hierop was gehoopt en Van Zomeren maakte bekend dat 1601 stemmen voor schorsing van de SDAP waren, 612 tegen en 117 stemmen waren blanco.¹³⁸

Met deze uitslag kwam een einde aan de deelname van de politieke groeperingen aan het NAS en kon het verder als vaksecretariaat. Toch ontstond niet het politiek neutrale vaksecretariaat, zoals dat oorspronkelijk was bedoeld door de grote bonden. Met Van Erkel en Van Zomeren had het vrij-socialistische karakter in de leiding van het NAS de overhand. Binnen enkele weken nadat zij verkozen waren, brak in Maastricht een staking uit, die het NAS via het lijstenstelsel wilde steunen.

2.7 Dilemma's in de vakbondstactiek

Fundamentele vraagstukken als de wijze van steunverlening en de zeggenschap over de stakingen kwamen aan de orde naar aanleiding van de Maastrichtse glasslijpersstaking. Het verlies van de Amsterdamse timmerliedenstaking van 1898 bleek aanleiding voor een aantal grote bonden om achter de oproep tot reorganisatie van het NAS in de geest van Polak te gaan staan.

2.7.1 De Maastrichtse glasslijpersstaking (1896)

Eind maart 1896 kreeg het NAS bericht van het MAS dat de glasslijpers van vakvereniging Vergelding – in augustus 1895 opgericht – staakten bij de grote glas- en aardewerkfabriek Sphinx-Regout. De staking van 139 slijpers gaf het NAS landelijke bekendheid. De staking zorgde er voor dat de roep om weerstandskassen terugkeerde, omdat het lijstenstelsel tekort schoot.

Eerder was bij Sphinx-Regout een aantal acties tegen loonsverlagingen geweest en nu was de aanleiding voor de staking de invoering van extra werkzaamheden zonder beloning. 'Vergelding' eiste twintig procent loonsverhoging. Regout dreigde met ontslag, waarop vrijwel alle slijpers de fabriek verlieten en de staking een feit was. Alle bestuurders van Vergelding kregen binnen een week ontslag. De stakers konden rekenen op landelijke sympathie en het NAS startte een geldinzameling met steunlijsten. Het NAS

¹³⁸ *Recht voor Allen*, 16/17-1-1897; *De Sociaaldemokraat*, 13-3-1897. Voor het MAS zie: J. Perry, *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920* (Amsterdam 1983), 82, 83, 127 en 131; Notulen der jaarvergadering van 28 Februari 1897 in: Jaarverslag 1896, 38-39.

ging na twee weken tot steunverlening over. Het MAS fungeerde als Ondersteuningscomité.¹³⁹ De wekelijkse uitkeringen waren echter niet voldoende en de ANDB vulde de tekorten aan. Vliegen fungeerde als contactpersoon. De SDAP raakte hierdoor bij de staking betrokken en bij Vliegen's blad *De Volkstribuun* kwam geld voor de stakers binnen. De steunverlening werd nog onoverzichtelijker toen zo'n zestig personen onder leiding van Gerritsen van de Radicale Bond een steuncomité opzetten om na afloop van de staking een begin te maken met een weerstandskas voor 'Vergelding'. Het NAS kwam in conflict met dit comité toen het rechtstreeks de NAS-bonden voor geld benaderde. Vliegen probeerde daarnaast internationale steun te krijgen. Hij bezocht begin augustus een internationaal congres van glasarbeidersorganisaties in Londen en wist dit congres achter een motie te krijgen voor morele en geldelijke steun.¹⁴⁰

Intussen ontstond er een probleem. Het innen en verdelen van de steungelden, aanvankelijk door de stakers zelf, daarna door het MAS en later door Vergelding verliep bij de laatste niet zorgvuldig. Er werd gefraudeerd. Zo hadden de ontslagen bestuursleden zichzelf een iets hogere uitkering gegeven. Vliegen, die door de stakers was benoemd voor de kascontrole, hield deze fraude gedurende de staking stil. Toch lekte de kwestie uit, waarop de staking begin november na 31 weken onmiddellijk instortte. Van Erkel en Elzendoorn waren snel ter plekke, maar konden de staking niet redden.

Zij gingen op onderzoek uit en vonden bij de secretaris-penningmeester van 'Vergelding' ruim 250 gulden. Een onderzoekscommissie van het NAS bevestigde de fraude en concludeerde dat de staking was verloren door "desorganisatie" in de steunverlening. Het NAS had ruim tienduizend gulden aan steun afgedragen, maar besloot in het vervolg geen steun meer te verlenen als niet de gehele leiding van de steunverlening aan het NAS was

139 *De Timmerman*, 15-4-1896; *Het Volksdagblad*, 16-7 en 18-7-1896; *De Sigarenmaker*, 20-6-1896; *Sociaal Weekblad*, 1896, 110 en 261; Jaarverslag NAS 1896, 9; H. Spiekman, 'Arbeids-Secretariaten' I, in: *De Nieuwe Tijd* 1899-1900, 659; Spiekman, 'Iets over het Nationaal Arbeidssecretariaat', 248. Zie voor deze staking: Perry, *Roomsche kinine*, 124-134; Bloemgarten, *Polak*, 127-128; G.H. Pieters, *Een kwart eeuw van strijd. Herinneringen uit de Limburgsche arbeidersbeweging* (Maasbracht 1979); J.A.A. van Doorn, 'De strijd om de Maastrichtse arbeidersklasse: een alternatieve interpretatie', in: *TvSG*, nr.1 (1987), 33-58.

140 *Het Volksdagblad*, 17-7 en 21-7-1896; Polak verklaarde dat de stakingsoverwinning van de roosjesbewerders (staking van 16 februari tot 18 april 1896) het beste gevierd kon worden door steun te betuigen aan de Maastrichtse glasslijpers. De ANDB besloot op 30 april tijdens een algemene vergadering onder luid applaus van de 2000 toehoorders de tekorten op de binnengekomen gelden voor de glasslijpers elke week aan te vullen Zie: Bloemgarten, *Polak*, 128. J. Perry, *De voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen* (Amsterdam 1994), 126.

opgedragen.¹⁴¹ De Ondersteuningscomités werden op het hart gedrukt in het vervolg de ingezamelde bedragen aan het NAS af te dragen. De problemen met de steunverlening leidden tot nieuwe discussie over de weerstandskas.

2.7.2 Lijstenstelsel of centrale weerstandskas

De mislukte Maastrichtse staking zette aan tot kritiek op het lijstenstelsel. De ANTimB gebruikte daarvoor een commentaar in het *Sociaal Weekblad* als reactie op de glasslijpersstaking dat staken zonder weerstandskas gelijk stond aan het ongewapend ten strijde trekken. Zo werd de ene na de andere staking verloren. De arbeiders moesten zich jarenlang opofferingen getroosten om weerstandskassen op te bouwen. Een staking moest weloverwogen zijn. Het was nodig vooraf onderzoek te doen naar de kansen op succes, naar de marktontwikkeling, de voorraden en de motieven van de ondernemers. De Britse vakbeweging diende als voorbeeld.¹⁴²

Op de NAS-vergadering van eind september 1896 – toen de glasslijpers nog in staking waren – ontbrandde de discussie over het vormen van een weerstandskas als alternatief voor het lijstenstelsel. Het MAS stelde voor een “reservekas” te vormen. In tegenstelling tot het vorige jaar toen de typografen, timmerlieden en sigarenmakers zo’n kas bepleitten, ging de vergadering akkoord. Ondersteuningscomités werden gevraagd steungelden te blijven innen, ook als de betreffende staking beëindigd was, totdat duizend gulden bij het NAS in de reservekas was, het eerste begin van een centrale weerstandskas. Deze reservekas was afhankelijk van vrijwillige bijdragen en niet, zoals de grotere vakbonden wilden, gefinancierd uit verplichte afdrachten van de aangesloten bonden.¹⁴³

Behalve het instellen van een reservekas werd aangedrongen op aanscherping van de voorwaarden voor steunverlening, wat echter op gespannen voet stond met de praktijk. Want er werd vaak te gemakkelijk besloten stakers tegemoet te komen, ook al was dit buiten het reglement om. Zo werden “slachtoffers” – arbeiders die na de staking hun werk verloren – van een mislukte actie bij de waskaarsenfabriek in Gouda door het NAS gedurende acht weken gesteund, terwijl zij waren georganiseerd in de Nieuwe Nederlandsche Bootwerkers Bond (NNBB), die buiten het NAS

141 *Recht voor Allen*, 17/18-11-1896; *De Timmerman*, 25-11-1896; Jaarverslag NAS 1896, 10-13; Verslag van penningmeester G. J. Elzendoorn opgenomen in notulen der Jaarvergadering van 28 Februari 1897, 41.

142 Artikel van F.M. Wibaut in: *Sociaal Weekblad*, 1896, 130; *De Timmerman*, 27-5-1896.

143 Jaarverslag NAS 1896, 21-22.

stond en ook andere beroepsgroepen dan havenarbeiders organiseerde. Het NAS had geen enkele invloed op de organisatie van de havenarbeiders in Rotterdam en poogde via de steunverlening de aandacht op zich te vestigen. Het NAS zag dat de NNBB die in april 1896 in Rotterdam als afsplitsing van de eveneens buiten het NAS opererende Nederlandsche Bootwerkersbond was opgericht, na drie weken zo'n 4000 leden telde. De bond staakte tegen de invoering van elektrische kranen voor het lossen van erts en voor loonsverhoging. De Britse vakbondsman J. Havelock Wilson gaf ter plekke zijn steun aan de actie. De looneisen werden ingewilligd, maar al snel bleek dat de werkgevers zich er niet aan hielden, waardoor uiteindelijk de actie mislukte. De NNBB zag de Britse militante vakbeweging onder de havenarbeiders als het grote voorbeeld en nam deel aan de internationale conferentie van havenarbeiders en zeelieden in februari 1897 onder leiding van Tom Mann. De Rotterdamse afgevaardigde pleitte voor het uitroepen van een internationale staking in de zomer met eisen als de 8-urendag, minimumloon en de afschaffing van het recht op eigendom.¹⁴⁴ Maar na de mislukte Rotterdamse staking verschrompelde de NNBB binnen drie jaar tot een klein groepje om van het toneel te verdwijnen.¹⁴⁵

Rotterdam bleef de aandacht van het NAS trekken, toen de stakende vijlenkappers, om steun vroegen. De aanleiding van de staking was het ontslag van een machinist, wegens dronkenschap. Toen de vijlenkappers het voor hem opnamen, volgde een tweede ontslag. Hierop legden zo'n twintig vijlenkappers het werk neer en hun vakvereniging 'Werken om te Leven' sloot zich snel bij het NAS aan, dat overging tot steunverlening om meer verbinding met de Rotterdamse vakbeweging te krijgen. Maar eind november 1896 was het NAS niet meer in staat de steun te verlenen. Daarom riep het NAS de Amsterdamse vakbeweging bijeen. Die kwam met de oproep om alle aangesloten organisaties gedurende twee weken twee en een halve cent per lid te laten storten. Ongeveer de helft gaf gehoor aan deze oproep, waardoor het NAS voorlopig kon blijven uitkeren aan de vijlenkappers. Op den duur ging het toch mis. Het NAS verlaagde daarom de uitkering, waarop de staking na bijna drie maanden, in februari 1897, verliep. Het NAS verzocht

144 International Federation of Ship, Dock and River Workers, *International Conference of Ship, Dock & River Workers held in London, February 24th, 25th and 26th 1897. Minutes of Proceedings* (London 1897), 9-11.

145 F. Gaastra, 'Werknemers en werkgevers in de Rotterdamse haven 1900-1920', in: *TvSG* 2, 1975, 226; CBS 1907, XII; H. Spiekman, 'De werkstaking der Rotterdamsche Bootwerkers', in: *De Nieuwe Tijd*, 1900, 123-124; *De Bootwerker*, 18-4, 25-4, 12-9-1896 en 10-4-1897; *Sociaal Weekblad*, 1898, 196-197; Spiekman, 'De beweging der boot- en dokwerkers', in: *Sociaal Weekblad*, 1900, 304-306 en 314-317.

het Rotterdams Ondersteuningscomité een blijvende rol te spelen en niet zoals in Maastricht van het toneel te verdwijnen. Het NAS kreeg daarmee enigszins voet aan de grond in Rotterdam.¹⁴⁶

Vanwege de financiële problemen moest het staken en steunen aan banden worden gelegd. In februari 1897 verklaarde het NAS-bestuur alleen tot steunverlening over te willen gaan als de werkstaking minstens veertien dagen van te voren was gemeld. De Nederlandsche Opperliedenbond (NOB), de Nederlandsche Stucadoorsbond en de ANTypB wezen echter op stakingen die acuut nodig waren, bijvoorbeeld bij plotseling ontslag. Van Erkel vond dat in die gevallen de grote bonden gedurende veertien dagen toch zelf moesten steunen, zodat het NAS in de tussentijd de zaak kon onderzoeken. Het onderscheid tussen deze twee typen van stakingen – aangekondigde en plotselinge acties – zou het NAS twee jaar later als verdedigende en aanvallende stakingen uitwerken. Van Erkel legde uit dat indien de stakingen in Rotterdam en Maastricht vooraf bij het NAS bekend waren geweest, “dan hadden wij een poging kunnen wagen om het verschil bij te leggen, want een staking moet toch het laatste middel zijn”. Hij wees op het gevaar van teveel stakingen tegelijkertijd en concludeerde dat het beter was één staking te winnen, dan vier verloren te zien gaan.¹⁴⁷ De NISTB wees erop dat stakingen het meest voorkwamen onder vakverenigingen die pas kort of in het geheel niet bij het NAS waren aangesloten. De bond wilde maatregelen zodat “men zich niet uit winstbejag zal aansluiten, maar alleen uit sympathie”.¹⁴⁸ Maar Van Erkel en de ANTimB hielden vast aan het steunen van een staking van niet-aangesloten vakverenigingen, dat immers tot aansluiting kon leiden. Desondanks wilde een krappe meerderheid dat de vakorganisaties zes maanden lid moesten zijn om voor steun in aanmerking te komen. De uitslag van de stemming in de vergadering van februari was niet overtuigend. Het draagvlak was klein, sommige gedelegeerden waren al vertrokken en Van Erkel was tegen. Om in het vervolg de stakingen beter te kunnen financieren, stelde de NISTB met de Spiegel- en Lijstenmakersvereniging een contributieverhoging voor van twee en een

146 Jaarverslag NAS 1896, 25; notulen Jaarvergadering 28-2-1897 in: Jaarverslag NAS 1896, 49.

147 Notulen Jaarvergadering, 28-2-1897 in: Jaarverslag NAS 1896, 47; Kurkensenijdersvereniging Recht en Plicht steunde het NAS-bestuur, omdat stakingen geen kans van slagen hadden. De AMB, de NISB en de NOB meenden dat alleen een termijn kon gelden indien er sprake was van een loonbeweging.

148 *De Sigarenmaker*, 13-3 en 20-3-1897; notulen Jaarvergadering 28-2-1897 in: Jaarverslag NAS 1896, 49. De ANTypB steunde NISTB. De NOB stelde een lidmaatschapstermijn van zes maanden voor. De ANTimB wilde met de spiegel- en lijstenmakers dat het NAS altijd op moest komen voor stakers, ook de ongeorganiseerde, “om reden dat het arbeiders zijn”.

halve cent per lid per week tijdens een staking of uitsluiting, om zo van het lijstenstelsel af te komen. De ervaring leerde dat indien “we steeds rekenen op het solidariteitsgevoel, dan zullen we schipbreuk lijden”¹⁴⁹

Niet alleen onder de bonden, maar ook binnen het NAS-bestuur bleken de meningen verdeeld. J. Baak, tweede secretaris, zag niets in een weerstandskas. Hij legde in een motie vast dat voor steunverlening een beroep op de solidariteit van de arbeiders werd gedaan. Penningmeester Elzendoorn merkte op dat men wel dergelijke moties kon aannemen, maar dat de praktijk in Maastricht had uitgewezen dat vrijwillige ondersteuning niet werkte. Hij wilde een verplichte contributie voor een centrale weerstandskas. Van Erkel koos een middenpositie door de verplichte contributie te steunen, maar ook de lijsten te willen handhaven. Verschillende voorstellen passeerden de revue, waarna het besluit viel dat het NAS een centrale weerstandskas kreeg, die vanaf 1 augustus 1897 werd gefinancierd uit een halve cent per lid per week, vermeerderd met twee en een halve cent in tijden van staking. In juni 1897 stemde een overgrote meerderheid via het referendum in. Als voorwaarde voor het ontvangen van een uitkering gold een lidmaatschap van minimaal een half jaar.¹⁵⁰ Al snel werd de twee en een halve cent verlaagd tot twee cent en bleek dat verscheidene bonden de verhoogde bijdrage van twee cent per lid per week niet betaalden. De NISTB stelde daarom voor de verhoogde bijdrage van twee cent te schrappen. Er was nu zelfs geen begin gemaakt met het opbouwen van een centrale weerstandskas. Die leek definitief van de baan, maar de uitslag van een nieuw referendum wees uit dat de leden de verhoogde bijdrage van twee cent tijdens stakingen wilden handhaven. De verhoogde bijdrage zou op 1 maart 1898 moeten ingaan.¹⁵¹ Het debat over de financiering van de stakingen eindigde niet, maar werd in 1898 voortgezet waarbij de invloed van Polak zich deed gelden.

2.7.3 Centralisering of autonomie

De voortdurende financiële tekorten en de kritiek op lage stakingsuitkeringen en de contributie-achterstanden, dwongen het NAS tot verbetering van het financiële beleid. Op initiatief van de NISTB besloot het NAS gebruik te maken van de reservekas, die bedoeld was voor stakingsuitkeringen. Dit had tot gevolg dat de bereidheid om aan de reservekas af te dragen bij

¹⁴⁹ *De Sigarenmaker*, 20-3-1897.

¹⁵⁰ Notulen Jaarvergadering 28-2-1897 in: Jaarverslag NAS 1896,53-54; Jaarverslagen NAS 1897 en 1898, 8.

¹⁵¹ Jaarverslagen NAS 1897 en 1898, 19, 32-33.

de bonden afnam. Zij stortten liever niet in een bodemloze put en wilden meer zeggenschap over de stakingsgelden. Het debat over de reservekas kreeg het karakter van een interne machtsstrijd waarbij het NAS-bestuur tegenover de NISTB, ANTypB, ANTimB en de AMetB stond. In de discussie op de jaarvergadering van februari 1898 over het stakingsreglement bleek dat nadere regulering door het NAS op gespannen voet stond met de wens van de bonden om autonoom te blijven op het gebied van de steunverlening.¹⁵² Er kwam een aantal fundamentele wijzigingen in het reglement van 1895. Belangrijk was dat alleen stakingen van aangesloten organisaties werden gesteund. Ongeorganiseerden konden in geval van staking geen beroep meer doen op het NAS. Voorwaarde voor steunverlening was dat de staking was goedgekeurd door de betrokken bond en dat die gemeld was bij het NAS-bestuur. Dat kon bij twijfel een onderzoek instellen, omdat het verantwoordelijk was voor de toekenning van financiële steun.

Het NAS wilde zo zijn greep versterken op de steunverlening, maar de ANTypB beschouwde dit als inbreuk op de autonomie van de bonden. Het NAS mocht zich niet met de goedkeuring van een staking bemoeien. De besturen mochten geen "stroopoppen van 't N.A.S". worden. De Scheeps- en Bootwerkersvereniging 'Eensgezindheid' uit Zaandam hamerde erop dat het instellen van een onderzoek door het NAS teveel tijd zou kosten. In de haven konden de lossers, sjouwers en houtwerkers niet lang wachten met het uitroepen van een staking. Men moest "direct staken" als de boten in de haven lagen. Met de komst van 'Eensgezindheid' in het NAS in 1896 werd het belang van de directe actie meer onderstreept. Ondanks de kritiek ging de vergadering akkoord met het bestuursvoorstel waardoor het NAS toch invloed kreeg op de steunverlening. Eensgezindheid was er tegen dat de financiële steun pas acht dagen na kennisgeving van de staking inging. De directe actie in de haven strookte niet met de kennisgevingseis en de wachttijd van acht dagen.¹⁵³ De bootwerkers vonden geen gehoor. Om de

¹⁵² Reglement steun bij werkstakingen in: Jaarverslag NAS 1898, 16-17; verslag van jaarvergadering 27 en 28 februari 1898 in: Jaarverslagen NAS 1897 en 1898, 40-62. Kritiek was er op de te lage uitkering voor de Dordse machinisten en stokers die in augustus 1897 actie voerden voor zondagsrust en voor meer stokers op grote boten. De uitkering bedroeg 5 gulden per week. Vanwege de lege kas bleef de steun voor acties van wevers en spinners helemaal achterwege.

¹⁵³ Jaarverslagen NAS 1897 en 1898, 53. Het NAS hield vast aan de reservekas gecombineerd met het lijstenstelsel. Nieuw was dat er een permanente reservekas moest komen. Voor de reservekas gold - zoals eerder besloten - dat de aangesloten organisaties een halve cent per lid per week maandelijks moesten storten. Ook bleef van kracht de twee cent extra per lid per week tijdens een staking. Zie: M. van der Linden, 'Arbeidsverhoudingen en arbeidersradicalisme. Het Vlissingse geval', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 105

wachttijd te overbruggen was het nodig zelf weerstandskassen op te bouwen of een eigen inzameling te houden.

Ofschoon de werkwijze met de Ondersteuningscomités niet veranderd was in vergelijking tot het reglement van 1895, riep die nu weerstand op.¹⁵⁴ De timmerlieden, sigarenmakers en metaalbewerkers keerden zich tegen de opvatting dat de Ondersteuningscomités verplicht waren hun lokaal verworven inkomsten bij het NAS te verantwoorden. De bonden benadrukten dat de werklieden liever voor hun eigen vak gaven dan voor andere beroepsgroepen; daar moest het NAS rekening mee houden. Maar Van Erkel verklaarde dat de solidariteit op de eerste plaats stond. Toch verwierp een krappe meerderheid op de vergadering de verplichte verantwoording bij het NAS van de eigen verworven steungelden. Teleurgesteld constateerde Van Erkel dat met de verwerping van het voorstel voortaan de controle-mogelijkheden op de plaatselijke steunverlening ontbraken. Vastgelegd werd dat gelden uit eigen stakingskassen wel werden verantwoord bij het NAS, maar dat deze geen invloed meer hadden op de uitkeringen die via het NAS werden verstrekt. Het NAS kon nu niet meer voor de toekenning van steunbedragen over deze lokale gelden beschikken. Hiermee week het nieuwe reglement af van dat van 1895. De waarde die werd gehecht aan de lokale Ondersteunings- of Stakingscomités en aan de autonome belangenbehartiging van de verschillende beroepsgroepen, ging ten koste van de poging van het NAS-bestuur tot centrale beheersing van de stakingsgelden. De bonden zorgden ervoor dat de lokale autonomie en de beroepssolidariteit meer prioriteit kregen dan het streven naar centrale regulering door het NAS en het afdwingen van de solidariteit binnen de arbeidersklasse als geheel.¹⁵⁵

(1990), 605-610. De termijn van acht dagen was in augustus 1897 door de Algemene Vergadering van het NAS goedgekeurd. *De Sigarenmaker* 14-8-1897.

154 Op plaatsen waar maar één vakorganisatie (afdeling of zelfstandige vakvereniging) van het NAS bestond, werd het bestuur daarvan verplicht als Ondersteunings-comité te fungeren. Het begrip 'verplicht' riep discussie op.

155 De uitkering voor stakers en uitgesloten was 50 procent van het plaatselijke loon en 50 cent voor elk kind. De bedragen golden ook voor de slachtoffers van een actie, voor wie de uitkering pas na acht weken inging; Reglement steun bij werkstakingen in: Jaarverslag NAS 1898, 16-17; verslag van jaarvergadering 27 en 28 februari 1898 in: Jaarverslagen NAS 1897 en 1898.

2.7.4 De Amsterdamse timmerliedenstaking (1898) en het Plan Polak

Eind juni 1898 gingen Amsterdamse timmerlieden in staking bij elf bouwbedrijven. Deze actie trok landelijke aandacht en groeide uit tot de grootste staking voor het NAS tot dan toe. De timmerlieden eisten een minimumloon van 25 cent per uur bij een 10-urige werkdag. Bovendien wilden de timmerlieden de arbeidsmarkt afschermen tegen de komst van teveel minderjarigen. Niet meer dan twintig procent jongens vanaf veertien jaar mocht worden aangenomen. De staking begon volgens een rouleringsysteem, waarbij beurteilungen één vijfde van de timmerlieden het werk neerlegde en de anderen hen financieel steunden. In dat geval hoefde er minder steun door de bond of het NAS te worden opgebracht. Het leek op de aanbeveling van Van Zomeren, die eerder pleitte voor de tactiek van een guerrilla-oorlog in plaats van een algemene staking.¹⁵⁶ De ANTimB stelde de Algemene Vergadering van het NAS op 18 juli op de hoogte van de staking. NAS-voorzitter Van Zomeren riep toen onmiddellijk op de openbare vergadering van de timmerlieden te bezoeken en de NAS-vergadering naar de middag te verplaatsen. Verdorst, Wollring en Van Erkel, die zelf staakte, spraken de stakers toe, terwijl de ANTypB steun toezegde.¹⁵⁷ Bemiddeling mislukte en op 2 augustus besloten de timmerlieden tot een algemene staking van timmerlieden, waardoor het aantal stakers binnen drie dagen op 1643 kwam. Leden van Patrimonium en de R.K. Volksbond staakten mee. Al op 15 augustus ging de staking, vanwege een tekort aan steungelden, verloren. Zo'n 135 stakers werden ontslagen, onder wie Van Erkel. Het NAS had ruim tienduizend gulden aan steun verstrekt, een bedrag dat het nooit eerder in zo'n korte tijd bijeenbracht. De bemoeienis met deze verloren staking keerde zich tegen het NAS. Polak besprak in het *Weekblad* van de ANDB de nederlaag van de timmerlieden, die hij weet aan het lijstenstelsel en de steun aan ongeorganiseerden. De organisatieprincipes en de werkwijze van het NAS waren ondeugdelijk en anarchistisch. Dit oordeel viel goed bij de bestuurders van de ANTimB, de NISTB en de ANTypB.¹⁵⁸ Polak stelde voor het NAS te reorganiseren of een nieuw secretariaat met in eerste instantie de ANDB, ANTimB, NISTB en ANTypB te vormen. Hij wees erop dat de meeste stakingen vanaf 1893

156 *De Timmerman*, 22-6-1898; Database Stakingen in Nederland; Jaarverslag NAS over 1897 en 98, 16

157 Jaarverslag NAS 1898, 12-13; Het NAS steunde 136 timmerlieden met 233 kinderen en steunde stakingen van vormers, metselaars, opperlieden en sigarenmakers. Het totaal kwam op 200 stakers, 340 kinderen, in: *De Timmerman*, 10-7-1898.

158 Bloemgarten, *Polak*, 209.

verloren waren en “eindelijk deed de jammerlijke nederlaag der Timmerlieden te Amsterdam (Augustus 1898) de maat der rampen overloopen”.¹⁵⁹ Het NAS kreeg de schuld. Er was geen bestuurlijk overwicht en een gebrek aan discipline, die voor de vakbeweging even onmisbaar was als voor het leger. De inspiratiebron van Polak was de Britse vakbeweging waarbij hij zich liet leiden door het beeld van de vakbeweging, zoals dat door de Sidney en Beatrice Webb was geschilderd.¹⁶⁰ Polak benadrukte het belang van één specifieke richting binnen de Britse vakbeweging. Het ging hem om bonden met ‘moderne’ vakbondsopvattingen. Zo was een centralistische organisatiestructuur nodig. De leden moesten zich houden aan de bestuursbesluiten. De lage contributies van het NAS waren volgens Polak volstrekt onvoldoende. Er waren weerstandskassen per bond nodig. Hij was tegen een centrale weerstandskas. Er waren gesalarieerde bestuurders nodig, die goed konden onderhandelen. Daarnaast moest de vakbeweging zich richten op de politiek om verbeteringen via wetgeving te bevorderen. Dit model van de ‘moderne’ vakbeweging vormde de meetlat waarlangs Polak het NAS legde. Hij sloot met zijn kritiek aan bij de opvattingen van de ANTypB, ANTimB en NISTB over het functioneren van het NAS. Hij was zich hiervan goed bewust en prees deze bonden en droeg zo munitie aan voor het debat binnen het NAS over de organisatievorm en de te volgen tactiek. Het ANTimB-bestuur besteedde in *De Timmerman* welwillende aandacht aan het ‘Plan Polak’ en schreef: “Meermalen vroegen wij ons af: wat ter wereld moet er toch gedaan worden om het wassen-neus-achtige-en-niets-in-de-melk-te-brokkelen-hebbende-karakter onzer vakverenigingen te hervormen en er ferme strijdende bataljons van te maken? Welnu, hier is een plan.”¹⁶¹ De ANTypB prees Polak en het NISTB-congres besloot zich in te zetten voor diens organisatieopvattingen.¹⁶²

159 *Federatie van vakverenigingen. Een voorstel aan de georganiseerde en ongeorganiseerde arbeiders van Nederland, door Henri Polak, Voorzitter van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerdersbond* (Amsterdam 1898), 1.

160 De Britse vakbeweging gold als voorbeeld en Polak baseerde zijn pleidooi voor de ‘moderne’ organisatiebeginselen onder meer op S. en B. Webb, *History of Trade Unionism* (1894) die in hun beschrijving van de Britse vakbeweging, vooral de vakbeweging van de geschoolde werklieden naar voren haalden. De meer federatieve vakbeweging van ongeschoolde arbeiders bleef buiten het gezichtsveld. Zie: G.D.H. Cole, ‘Some notes on British Trade Unionism in the third quarter of the nineteenth century’, in: *International Review of Social History*, vol. 2 (1937) 1, 1-27; in 1899 verscheen de vertaling van Polak, *Geschiedenis van het Britsche Vakverenigingswezen door Sidney en Beatrice Webb* (Amsterdam 1899).

161 *De Timmerman*, 23-11, 7-12-1898.

162 *Ons Vakbelang*, 1-1-1899; *De Sigarenmaker*, 15-4-1899; *De Vrije Socialist*, 8-4-1899.

Ofschoon Van Erkel het ontkende, bracht Polak het NAS-bestuur in beweging. Het bestuur bepleitte met de sinds 1898 aangesloten Bond van Machinisten en Stokers (BvM&S), de sinds 1897 bestaande Nederlandsche Metselaarsbond (NMB) en de ANTimB op de jaarvergadering in februari 1899 een grotere bijdrage van de bonden aan de centrale weerstandskas. Voor de centrale weerstandskas moest vijf cent per lid per week worden afgedragen, terwijl tijdens staking dit tot 25 cent kon oplopen. Alleen in uiterste nood kon men nog met lijsten werken. Kleine verenigingen zoals die van borstelmakers en kurkensnijders wilden geen verplichte afdrachten en het lijstenstelsel handhaven, terwijl de ANTypB een vaste contributie van tien of vijftien cent per week voorstelde. Maar zelfs de algemene vraag van het bestuur of de contributie kon worden verhoogd, wees een meerderheid van 24 tegen 21 stemmen af. De kleine verenigingen stemden tegen en de grotere voor. Dit zorgde voor commotie. De ANTypB verklaarde dat de grote vakbonden weer overvleugeld waren door de kleine vakverenigingen en dreigde het NAS te verlaten om een nieuwe federatie te vormen. De NISTB deelde de kritiek: "Het liep de spuigaten uit. De kleine krenterige verenigingen dienen zich af te vragen wat de oorzaak is, dat zij zoo nietig blijven".¹⁶³

Toen greep Van Erkel in en stelde voor de contributievoorstellen 's avonds opnieuw te bespreken. "Anders had het N.A.S. veel kans om uit elkaar te spatten".¹⁶⁴ Deze herstemming pakte niet naar zijn verwachting uit. 's Avonds waren er veel meer afgevaardigden en de ANTimB – die eerder blanco had gestemd – was nu voor. Met 46 tegen vijf stemmen werd voor contributieverhoging ten behoeve van de centrale weerstandskas gestemd. Maar de vijf cent die het bestuur voorstelde, haalde het niet. Het bedrag werd op twee en een halve cent per lid per week bepaald, met 26 stemmen voor, 24 tegen en één blanco. Zelfs de vijf cent was volgens Van Erkel onvoldoende om bij een grote staking een uitkering van zo'n vier gulden per week – zoals was afgesproken – te kunnen verstrekken. De uitslag van de stemming bracht geen rust. De AMB vond, als tegenstemmer, het streven naar een sterke centrale weerstandskas een truc om het Plan Polak ingang te doen vinden. Tegen dit betoog van de meubelmakers kwam protest en de afgevaardigde werd het woord ontnomen. De typografen zeiden dat Polak veel voor de arbeidersbeweging had gedaan. Van Erkel verklaarde niet onder invloed van wie dan ook te staan. Het bestuur pleitte immers al jaren voor verhoogde contributie. De verhoging naar 25 cent in perioden

¹⁶³ *De Vrije Socialist*, 1-3-1899.

¹⁶⁴ *De Vrije Socialist*, 1-3-1899.

van staking, zoals het bestuur wilde, werd door alle organisaties, behalve de sigarenmakers, verworpen. Van Erkel concludeerde dat de aangesloten organisaties nog niet rijp waren voor hoge verplichte stakingsbijdragen en dat daarom het lijstenstelsel bleef.¹⁶⁵

Polak vond in tegenstelling tot het NAS-bestuur dat de arbeiders zich op parlementair-politiek terrein moesten begeven om sociale wetgeving en arbeidswetgeving af te dwingen. Maar het NAS-bestuur initieerde op dat gebied niets, terwijl de bonden daar wel op aandrongen, zoals zou blijken bij de strijd om de Ongevallenwet.

2.8 Kamers van Arbeid en de Ongevallenwet

De Staatscommissie die aan de basis stond van de Veiligheidswet, bepleitte naast een door de overheid uit te voeren Ongevallenwet en verplichte pensioenverzekering, de instelling van Kamers van Arbeid, waardoor de arbeidsverhoudingen tussen patroons en arbeiders beter gereguleerd konden worden. De Kamers van Arbeid werden ook wel arbeidsraden genoemd, in overeenstemming met de al bestaande arbeidsraden in met name het bouwvak. De arbeidsraden waren bedoeld als overlegorganen van werkgevers en werknemers behorend tot één en dezelfde bedrijfstak, veelal binnen één gemeente. Het NAS-bestuur besteedde er niet veel aandacht aan, maar raadpleegde toch de NAS-bonden. De Ongevallenwet kreeg veel belangstelling van de bonden. Hun inspanningen om de wet in het parlement aangenomen te krijgen, stond in schril contrast tot het stilzwijgen dat het NAS-bestuur betrachtte. De bonden kozen voor de “arbeiderspolitiek”, waardoor gestreden kon worden voor wettelijke verbeteringen die direct de arbeidersklasse ten goede kwamen.

2.8.1 Verschil van mening over de Kamers van Arbeid

In oktober 1895 diende de regering een wetsontwerp in voor instellen van Kamers van Arbeid bestaande uit werkgevers en werknemers. De Memorie van Toelichting benadrukte dat “de belangen van beide partijen niet onverzoenlijk tegen elkander overstaan, maar door onderling overleg en

¹⁶⁵ Spiekman, ‘Iets over het Nationaal Arbeidsecretariaat en de vakbeweging’ III (Slot), in: *Sociaal Weekblad* 1899, 279-281; Jaarverslag NAS 1898, 46-51. De kurkensnijders, landarbeiders, beeldhouwers, klompenmakers en mand- en rietwerkers stemden tegen.

samenwerking maatregelen in beider belang getroffen kunnen worden”.¹⁶⁶ De Kamers moesten niet alleen gegevens verzamelen over arbeidsaangelegenheden en de overheid van adviezen voorzien, maar ook werkgeversorganisaties en vakbonden adviseren over de arbeidsovereenkomsten. De Kamers konden zelfs met ontwerpen van arbeidsovereenkomsten komen. In februari 1898 trad de Wet op de Kamers van Arbeid in werking. Het NAS had zich niet in deze overlegorganen verdiept, daarom initieerde de gedelegeerdenvergadering aan het eind van het jaar een raadpleging onder de aangesloten organisaties. Die hadden uiteenlopende opvattingen. De ANTimB streefde vanaf de oprichting naar “arbeidsraden, ter voorkoming en beslissing van geschillen tusschen werkgevers en werklieden, bij voorkeur te regelen door de wet”.¹⁶⁷ De bouw had veel te maken met meer partijen als de gemeentelijke overheid, patroons, architecten en zochten in de arbeidsraden wettelijke steun. Behalve een poging om de overheid een actieve rol te laten spelen, kwamen er ook andere geluiden. De arbeidsraden waren immers niet onomstreden bij de timmerlieden en werden zelfs wel “als remklas der arbeidersbeweging” gezien.¹⁶⁸

Op de Jaarvergadering van februari 1899 bleek dat het NAS-bestuur geen eensluidende opvatting uit de peiling kon halen en daarom het onderwerp liet rusten. De NISTB was daarover ontstemd en eiste alsnog bekendmaking van de opvattingen van de bonden. Toen bleek dat slechts veertien hadden gereageerd, waarvan het merendeel vóór medewerking aan de Kamers van Arbeid was. De motieven waren heel verschillend. Zo verklaarde de AMetB de Kamers van Arbeid te zien als agitatiepodia. Hiertegenover stond de NISTB die mogelijkheden in de Kamers zag voor de belangenbehartiging. De ANTimB en de NISB, maar ook de kleine verenigingen van de gravers en baggerlieden, kurkensnijders, houtzagers en beeldhouwers waren eveneens voorstanders van de Kamers van Arbeid. De Zaanse Scheeps- en Bootwerkersvereniging ‘Eensgezindheid’ verklaarde er “geen nut voor den proletariër” in te zien en de Nederlandsch Behangers- en Stoffeerdersbond zag de Kamers van Arbeid als een middel van de overheid om gegevens over de vakbeweging te achterhalen. De bond wees de Kamers af omdat “er geen verzoening te bewerkstelligen is tusschen werkgever en arbeider,

166 Memorie van Toelichting, nummer 88.3 in *Handelingen Tweede Kamer 1895-1896*, geciteerd in: C. Helderman, ‘De Kamers van Arbeid 1897-1922. Een mislukte poging tot bedrijfsorganisatie’, in: *TvSG*, nr. 1, 85; Zie ook: ‘Het Wetsontwerp op de Kamers van Arbeid’, in: *Sociaal Weekblad* 1895, 357-358 en 365-367.

167 Als vierde doelstelling van de ANTimB geformuleerd, zie: CBS, 1894, 150.

168 Ingezonden stuk over o.a. de Arbeidsraad in Den Haag in: *De Timmerman*, 18-4-1894

zolang de huidige toestanden bestendig blijven".¹⁶⁹ Deelname aan de Kamers betekende dat de vakbeweging als volwaardige partij erkend werd en formeel invloed kon uitoefenen. Het sluiten van compromissen moest de stakingen beperken. Maar al snel bleek dat de Kamers in Nederland weinig succesvol waren in het beheersen van arbeidsconflicten. Meestal werden de Kamers erbuiten gehouden. Vooral de werkgevers wezen de bemiddeling af of weigerden uitspraken van de Kamers op te volgen.¹⁷⁰ De werkgevers duldden nauwelijks inmenging in de arbeidsverhoudingen, terwijl de vakbeweging verdeeld was. Verscheidene NAS-organisaties waren bovendien meer geporteerd van een militante strijdwijze, die wezen de Kamers van Arbeid af.

2.8.2 Strijd om de Ongevallenwet

De ANTimB ageerde nu voor de Ongevallenwet. In 1896 had voorzitter G. Wolfswinkel nog verklaard dat arbeiders van wetgeving niet veel moesten verwachten. Maar toen in 1898 het kabinet Pierson met zijn ontwerp-Ongevallenwet kwam, wilde de ANTimB actie en buitenparlementaire druk uitoefenen op regering en Tweede Kamer ter ondersteuning van het ontwerp.¹⁷¹ Het wetsontwerp omvatte een verplichte verzekering, met als uitvoeringsinstantie een nog op te richten Rijksverzekeringsbank. De premies kwamen voor rekening van de werkgevers. Die tekenden protest aan tegen het centralistische verplichtende karakter van het ontwerp en zochten steun in de Tweede Kamer bij de oppositie onder aanvoering van de Anti-Revolutionair A. Kuiper.¹⁷²

Op de NAS-jaarvergadering van februari 1899 bleef het stil rond de Ongevallenwet. Maar de NISTB wilde actie en riep het NAS op zich in te zetten voor sociale wetgeving en het verkrijgen van politieke rechten. Anarchistische opposanten binnen de NISTB keerden zich daar tegen en richtten in het najaar van 1899 de Anti-Politieke Sigarenmakers-Propaganda-Club

169 Jaarverslag van het NAS 1898, 34-36; Spiekman, 'Iets over het Nationaal Arbeidsecretariaat en de vakbeweging' III (Slot), in: *Sociaal Weekblad* 1899, 281.

170 Helderman, 'De Kamers van Arbeid', 94. Zie Howell, *Trade Unions and the State; De Metselaar* 1-7-1901

171 *De Timmerman*, 10-6-1896 en 8-7-1896. Anarchisten binnen de ANTimB waren tegen. Het lid G.F.Lindeijer schreef in *De Vrije Socialist*, 6-5-1899 dat de arbeiders met arbeidswetgeving werden bedrogen. Zie voor Lindeijer: *BWSA*.

172 Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid*, 114-129; Wolfram, *Vrij van wat neerdrukt*. 105-107; J. Bruggeman en A.J.W. Camijn, *Ondernemers verbonden: 100 jaar centrale ondernemersorganisaties in Nederland* (Wormer 1999), 69-78.

op met C. Bonnet als voorzitter, die de algemene werkstaking propageerde. Twee jaar later verscheen het maandblad *De Tabaksbewerker*, dat uitgroeide tot een weekblad. Tegenover deze oppositie vormde zich later de groep "Arbeiderspolitiek", die de vakbondsleden wees op het belang van de politiek, naast de economische strijd.¹⁷³

Binnen het NAS-bestuur bleken meningsverschillen. H.M. Kamphuijzen, NISTB-afgevaardigde en tweede NAS-voorzitter, was voorstander van het streven naar sociale wetgeving. Verdorst, sinds februari 1899 als archivaris lid van het NAS-bestuur, steunde de NISTB, in tegenstelling tot Van Erkel en Van Zomeren. Vanwege de onenigheid viel het besluit dat het NAS zich niet uitsprak over de kwestie. Het plaatste zich buitenspel en liet de keuze om te ageren voor gunstige wetgeving over aan de aangesloten organisaties. Kamphuijzen kon zich hier niet mee verenigen, nam ontslag en verweet het NAS-bestuur en verschillende bonden conservatisme. Hij werd opgevolgd door Verdorst. De perikelen over het samenstellen van reglementen voor nieuwe vakverenigingen, waarbij de rol van de vakbeweging op het terrein van de sociale wetgeving moest worden gedefinieerd, leidden ertoe dat de gedelegeerdenvergadering begin juni een resolutie aannam met daarin het uitgangspunt van het NAS.¹⁷⁴ Deze werd vervolgens op 17 september door het NAS aanvaard:

"Het Secretariaat, den klassenstrijd erkennend, plaatst zich, om zijn doel te bereiken, op economisch standpunt, bedoelend dat elke hervorming, elke verbetering in den toestand der werklieden, door de arbeiders zelf veroverd worden, (verkregen) onverschillig direkt door den strijd tegen de patroons (handlangers van het kapitaal) of wel indirect verkregen door van buiten af hun invloed te doen gelden op de regeeringslichamen (als vertegenwoordigers van het kapitaal) zonder aan verkiezingen deel te nemen".¹⁷⁵

De motie was gebaseerd op het uitgangspunt dat de ANTimB in april 1898 had vastgelegd in verband met de acties voor de Ongevallenwet. Nadat Verdorst Kamphuijzen had opgevolgd, trok de ANTimB de actie voor het

173 *De Vrije Socialist*, 1-3, 8-4, 22-4, 26-4, 6-5, 9-8 en 2-9-1899; *Ons Vakbelang*, 15-5-1899; Jaarverslag NAS 1899, 14; *De Sigarenmaker* 2-12-1899, 20-1-1900, 3-5 en 17-5-1902.

174 Jaarverslag NAS 1899, 14-21; *De Vrije Socialist*, 21-6-1899. Kamphuijzen was medeoprichter van de NISTB in 1887. Verdorst verliet op 2 november 1899 het bestuur toen deze besloot steun aan de Groningse sigarenmakerstaking voor te leggen aan de algemene vergadering. Verdorst wilde direct steunen. Zie ook: *De Vrije Socialist*, 20-9-1899.

175 Jaarverslag NAS 1899, 18.

wetsontwerp van het kabinet Pierson naar zich toe. Hij wierp zich op als woordvoerder van bonden die zich keerden tegen het amendement-Kuyper dat de ondernemers de mogelijkheid gaf om zelf onderlinge verzekeringen te organiseren, zonder overheidsbemoeienis. De rechten van de arbeiders waren volgens de ANTimB beter gewaarborgd bij de Rijksverzekeringsbank. In december 1899 nam de Tweede Kamer het wetsvoorstel aan. Het ontwerp ging echter nog naar de Eerste Kamer, dat moeite had met de overheidsbemoeienis die geen ruimte liet aan het particulier initiatief.¹⁷⁶ De werkgeverslobby speelde daar handig op in en dit was voor de ANTimB half april 1900 het signaal “een agitatie in het leven te roepen, teneinde te voorkomen dat de patroons hun zin zouden krijgen en de Eerste Kamer de Ongevallenwet zoude afstemmen”.¹⁷⁷

2.8.3 Landelijke Comité zonder NAS

Wollring riep namens de ANTimB alle arbeidersverenigingen op om mee te werken aan de oprichting van een comité voor de Ongevallenwet. De NISTB, ANTypB, Internationale Schildersgezellenbond, Lood- en Zinkwerkersbond, Dok- en Veemarbeiders uit Amsterdam, SDOV, SDAP en SB gaven gehoor aan de oproep. Op 27 april werd het definitieve Landelijk Comité inzake de Ongevallenwet (LCOW) onder voorzitterschap van Verdorst opgericht. Nolting namens het ANWV en de ANDB sloten zich aan. Het NAS bleef erbuiten.¹⁷⁸ Het Comité belegde op 27 mei een meeting in Den Haag waar zo'n 7000 demonstranten luisterden naar onder meer C.A. de Klerk, namens de NMB, Troelstra, Polak en Heldt. Er was een adres opgesteld om aan te dringen op het aannemen van het wetsontwerp, omdat anders de Eerste Kamer “in strijd met de belangen van een groot deel van het Nederlandsche volk” zou handelen. Onder het zingen van het Vrijheidslied door de menigte, overhandigde Verdorst het adres aan een bode van de Eerste Kamer. Het NAS stuurde op aandringen van de NMB daarna alsnog een ondersteunend

¹⁷⁶ De werkgevers wilden via bedrijfsverenigingen de mogelijkheid krijgen om onderlinge verzekeringen voor ongevallen op te zetten. Dit vroeg het zogeheten ‘groot-amendement’ van Kuyper. Patrimonium en het ANWV steunden de kritiek op het wetsontwerp, maar Heldt stemde in de Kamer met de SDAP tegen het amendement. Zie: De Vries Wzn., *De Invloed van werkgevers en werknemers*, 184-185, 200; Hertogh, “Geene wet, maar de Heer”, 103; Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid*, 117-132; Bruggeman, *Ondernemers verbonden*, 75-78.

¹⁷⁷ *Het Volksdagblad*, 17-4-1900; *De Timmerman*, 9-5-1900.

¹⁷⁸ De Vries Wzn., *De Invloed van werkgevers en werknemers*, 312-313.

adres naar de Eerste Kamer.¹⁷⁹ Omdat het NAS-bestuur wilde voorkomen beschuldigd te worden van het gebruik van politieke of parlementaire middelen, was volgens het adres de totstandkoming van de Ongevallenwet te danken aan buitenparlementaire druk van de vakbeweging en het groeiende klassebewustzijn:

“het meer en meer bewust worden van den arbeider, waardoor hij inziet dat zijn toestand onhoudbaar is en hij recht heeft, in ruil voor zijn arbeid, op een menswaardig bestaan en hij gewaarborgd moet zijn wanneer hem ongelukken overkomen bij zijn arbeid [...] Het streven van de arbeiders, door kracht van de organisatie, tot verbetering van hun positie, heeft zich ook doen gevoelen bij de Regeering, vandaar dat zij gedrongen is iets te doen in 't belang der arbeiders. Het Nationaal Arbeids-Secretariaat is dan ook overtuigd, dat de Wet op de Ongevallen moet aangenomen worden door de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Waar eenmaal die Wet is ontstaan door den drang van buiten af.”¹⁸⁰

Het NAS verspreidde 25.000 manifesten van het LCOW. Maar ondanks de breed ondersteunde actie voor de Ongevallenwet, verwierp de Eerste Kamer op 1 juni 1900 het wetsontwerp. Dit versterkte het wantrouwen tegen de politieke weg. *De Meubelmaker* schreef dat de Eerste Kamer van “door uitgezogen arbeid rijk en vet geworden lieden, deze wet [had] verworpen, dank zij hun knechtschap aan het groot kapitaal, dank zij het spitsvondige advocaatachtige der argumenten van dr. A. Kuiper en consorten”.¹⁸¹ De LCOW begon opnieuw een propagandaoffensief. In het tweede ontwerp van het kabinet Pierson werd het mogelijk gemaakt dat werkgevers zelf het risico gingen dragen voor de verplichte bedrijfsongevallenverzekering. De werkgevers kregen keuzevrijheid. Het LCWO hield vast aan het eerste wetsvoorstel en reageerde met de brochure *Geen patroonswet*. Maar de propaganda bracht geen mensen meer op de been omdat de verplichte inkomensbescherming van de arbeiders was gegarandeerd.¹⁸² Om de agitatie

179 *De Vrije Socialist*, 9-5 en 30-5-1900; *De Timmerman*, 6-6-1900; *De Meubelmaker*, 15-6-1900; *De Metselaar*, 1-8-1900.

180 *Ons Vakbelang*, 1-6-1900; Jaarverslag NAS 1900, 67-68; *Oudegeest*, *De geschiedenis*, 274-275.

181 *De Meubelmaker* 15-6-1900; de AMB had in april 1900 bij referendum besloten zich in te zetten voor ‘arbeidswetgeving’ als Ongevallenwet, Wet op de ‘arbeids- en rusttijden’ en de ‘Kamers van Arbeid’, zie *De Meubelmaker*, 15-4-1900.

182 *Geen patroonswet*. Vlugschrift, uitgegeven door het Landelijk Komitee voor de ongevallenwet (Amsterdam z.j.); Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid*, 130-132. *De Meubelmaker* besprak vanaf 15 augustus 1900 het wetsontwerp.

voor sociale wetgeving als taak vast te leggen, bracht de NMB veranderingen in het reglement aan. Het bestuur, onder voorzitterschap van Van Zomeren, wilde in juli 1900 het reglementaire uitgangspunt veranderen waarin de bond enkel op een economisch standpunt stond en zich nimmer met politiek zou bemoeien. De bond bleef – net als de ANTimB – op economisch standpunt staan, maar moest zich ook bezighouden met “arbeiderspolitiek, die direkt ten voordeele van de arbeiders en hun kinderen strekt”.¹⁸³ Voorbeelden van arbeiderspolitiek waren het streven naar beter toezicht op steiger- en klimmaterialen en de strijd voor de Ongevallenwet.

De werkgevers, die zich in 1899 vanwege de Ongevallenwet voor het eerst hadden verenigd in een eigen organisatie, de Vereeniging van Nederlandsche Werkgevers, benaderden het parlement veelvuldig. Hiertegenover werden op verzoek van de LCOW in oktober 1900 zo'n 300 adressen door overwegend vakbonden gestuurd. De strijd om de Ongevallenwet was volgens *De Metselaar* duidelijk klassenstrijd: “Het klassebelang komt dus hier scherp uit, en op dit moeten wij alleen het oog gevestigd houden. De strijd der arbeiders is dus de klassenstrijd, welke een einde zal moeten maken aan hun loonslavernij.”¹⁸⁴

Op 25 oktober 1900 nam de Tweede Kamer de Ongevallenwet aan, die op 1 juni 1901 werd ingevoerd. Uitkeringen werden nog niet verstrekt, want de mogelijkheid om in beroep te gaan tegen een beslissing van de Rijksverzekeringsbank moest nog worden geregeld in de Beroepswet. Die liet op zich wachten, waardoor het LCOW in augustus nieuw leven werd ingeblazen. Het comité verenigde zich nu met het NAS en het Christelijk Arbeids-Secretariaat (CAS) in het Landelijk Comité tot spoedige invoering der Ongevallenwet. Verdorst was weer voorzitter. In december 1901 drong het comité bij de regering aan op uitvoering van de Ongevallenwet, omdat jaarlijks duizenden arbeiders werden getroffen door een bedrijfsongeval en begin 1903 trad de wet in werking. De gevolgen van bedrijfsongevallen in gevaarlijke industriële bedrijven werden verzekerd. De werkgevers betaalden de premie. De Ongevallenwet van 1901 was van grote betekenis als het begin van de Nederlandse sociale wetgeving. De ANTimB en de NMB speelden met hun keuze voor de “arbeiderspolitiek” in de strijd om de Ongevallenwet een belangrijke rol, terwijl het NAS de totstandkoming van deze wet grotendeels

183 *De Metselaar*, 1-8-1900.

184 *De Metselaar*, 1-9-1900; Bruggeman en Carmijn, *Ondernemers verbonden*, 78-80.

had genegeerd. De tegenstelling tussen het NAS-bestuur en de bonden keerde terug in het debat over mogelijke reorganisatie van het NAS in 1901.¹⁸⁵

2.9 Schijnreorganisatie van 1901

Rond de eeuwwisseling culmineerde de onvrede van de grote bonden over de gebrekkige steunverlening, besluitvormingsprocedure en de afwerende houding tegenover de sociale wetgeving in een poging het NAS te reorganiseren. Daar kwam bij dat vanaf maart 1900 in Amsterdam de sociaaldemocratische Amsterdamsche Bestuurdersbond (ABB) poogde de lokale vakbeweging, arbeiderskiesverenigingen en de SDAP te verenigen. De ABB moest een tegenhanger worden van de lokale organisatie van het NAS, het PAS-Amsterdam dat in 1897 was opgericht en de lokale vakbeweging organiseerde. Maar voorlopig was de ABB geen bedreiging en richtte het NAS zich op zijn interne organisatieproblemen.

2.9.1 Terugkerende organisatieproblemen

Rond 1900 leidde onvrede van de grote bonden over de tekortkomingen in de organisatie weer tot de roep om reorganisatie. De bonden stoorden zich aan de financiële tekorten bij steunverlening, de verlamdende besluitvormingsprocedure en het negeren door het NAS-bestuur van het belang van sociale wetgeving.¹⁸⁶ Aan de voortdurende discussie over de wijze waarop stakingen moesten worden gesteund, voegde het NAS-bestuur in februari 1899 iets nieuws toe. Het wilde een centrale weerstandskas opzetten, waarbij onderscheid gemaakt werd tussen aanvallende en verdedigende stakingen. De laatsten konden plotseling nodig zijn, terwijl bij de aanvallende acties een meldingstermijn in acht moest worden genomen, wilde er steunverlening worden toegekend.

Het ongenoegen van de grote bonden over de besluitvormingsprocedure kwam begin 1900 tot uiting toen op de jaarvergadering van februari 1900

¹⁸⁵ *De Textielarbeider*, 20-11-1901; andere bestuursleden waren C.A. van der Velde, ANDB-penningmeester, J. Douwes. Jr., diamantslijper, actief in Patrimonium en CAS-bestuurder. P. Kerklaan, 'De lange houdbaarheid van de Ongevallenwet in Nederland 1901-1967', in: *TvSEG* 3 (2006) nr. 4, 67-69. De werkgevers konden in het gewijzigde voorstel voor risico-overdracht kiezen: het elders onderbrengen van hun verzekering in plaats van deel te nemen aan het wettelijk premiestelsel van de Rijksverzekeringsbank. Het zelf risico dragen kon vanaf mei 1902 bij de Centrale Werkgevers-Risicobank.

¹⁸⁶ *Ons Vakbelang*, 1-11-1900.

begon met ruim vijfhonderd leden en groeide snel uit tot een belangrijke organisatie van verschillende beroepsgroepen onder de havenarbeiders. Eind 1900 vormde de NS&BB met zo'n drieduizend leden de grootste bond van het NAS naast voornamelijk zeer kleine vakverenigingen, zoals uit onderstaande figuur blijkt.¹⁸⁸

Op de jaarvergadering strandden opnieuw de voorstellen voor contributieverhoging. De NISTB constateerde dat 'het N.A.S. alle plotselinge, onberaden, ondoordachte stakingen goedkeurde'.¹⁸⁹ Hoe ver de grote bonden van het gedachtegoed van het NAS-bestuur af stonden, bleek toen het bestuur voorstelde meer propagandameetings te houden. De sigarenmakers reageerden afwijzend: "De vakorganisatie was geen zaak van theorie, maar van praktijk. Een gewonnen staking maakt meer propaganda dan 25 meetings. Strijd voeren voor verhooging van loon, verkorten arbeidsdag enz. enz., dit is propaganda voor de vakorganisatie".¹⁹⁰ De NISTB raakte niet lang daarna in conflict met het NAS. In Groningen waren sigarenmakers bij een loonactie ontslagen vanwege het lidmaatschap van de NISTB. Die protesteerde tegen het ontslag, waarop eind 1899 de patroons reageerden door ruim tweehonderd arbeiders te ontslaan. Het NAS-bestuur onderhandelde met de tabaksfabrikanten, maar het conflict duurde tot april 1900. De steunverlening schoot tekort, waarop de NISTB een eigen inzameling organiseerde en het geld niet afdroeg aan het NAS. De algemene vergadering van het NAS keurde dit af, terwijl de bondsleden hun goedkeuring gaven. Hierop royeerde de algemene vergadering van het NAS de NISTB en raakte het zo de grootste bond met ruim tweeduizend leden, bovendien één van de oprichters, kwijt.¹⁹¹ NISTB-secretaris F. Bommer verdedigde de keuze van zijn bond. Hij vond dat de bond niet het recht had geld dat voor de sigarenmakers was bedoeld aan het NAS af te dragen en benadrukte dat de eigen ontvangsten die van het NAS overtroffen.¹⁹² Niet alleen met de NISTB had het NAS-bestuur een probleem. De handelwijze van Van Erkel en Van Zomeren bij een conflict in de bouw in de zomer van 1900 was aanleiding

op 15 en 16 April 1900 te Arnhem, 18; *Het Vakbelang*, 1-4-1900; E.M. Meijers, 'Een bijdrage tot de geschiedenis van de arbeidersbeweging in het veembedrijf te Amsterdam', in: *Vragen des Tijds* (October 1904), 31-64; *Gedenkschriften van de Scheeps- en Bootwerkersvereniging 'Eensgezindheid'*, gedurende haar twintigjarig bestaan (Zaandam 1916), 18-20. Zie voor Wessels zie: BWSA. 188 Jaarverslag NAS 1900, 32-35.

189 Notulen der Jaarvergadering van 25 en 26 Febr. 1900, 118.

190 *Het Volksdagblad*, 28-2-1900; notulen der Jaarvergadering van 25 en 26 Febr. 1900, 112; *De Sigarenmaker*, 24-2-1900.

191 Jaarverslag NAS 1900, 38-43; *De Sigarenmaker*, 30-9, 28-10, 2-11, 2-12, 16-12-1899; 3-2, 24-3-1900.

192 *De Sigarenmaker*, 2-6, 16-6 en 30-6-1900.

voor de ANTypB om op te roepen tot reorganisatie. Het conflict startte met een succesvolle actie van Metselaarsvereniging 'Door Verbroedering Verbetering' (DVV) voor een betere loon- en arbeidstijdenregeling. De patroons en aannemers wilden deze regeling ook voor timmerlieden en opperlieden invoeren. Het ging om standaarduurtarieven per beroepsgroep, invoering van een 10-urige werkdag, een regeling voor overuren, een verzekering tegen ongelukken, afspraken over goed drinkwater en behoorlijke privaten en een schaftlokaal. De regeling moest dan als een collectief contract voor het Amsterdams bouwvak gelden. *De Timmerman* prees het succes van de metselaars en voegde eraan toe, dat indien "iedere arbeider in den ander zijn broeder ziet dan is de tijd niet meer ver, dat wij de toekomststaat kunnen vormen zoo als wij dat wenschen".¹⁹³ Maar de NOB accepteerde het contract niet, omdat de leden erop achteruit gingen. Zij gingen daarom op 11 juni in staking en Van Erkel en Van Zomeren zegden financiële steun toe, terwijl het NAS slechts f 42 in kas had. De steuntoezegging zonder overleg met de bondsbestuurders, werd als onverantwoordelijk gezien, temeer de staking nog eens 176 metselaars dupeerde, die door de patroons waren uitgesloten. Het succes van de metselaars dreigde zo in een nederlaag om te slaan. Van Erkel en Van Zomeren hielden bovendien geen rekening met de steunverlening aan zo'n 580 houtwerkers die vanaf 7 juni in de Amsterdamse haven staakten toen de werkgevers niet ingingen op looneisen. De houtwerkers hadden enkele maanden gewerkt aan het oprichten van de Houtwerkers Vereniging 'Streven naar Verbetering'.¹⁹⁴ Na een toespraak van Van Erkel sloot de vereniging zich met zo'n driehonderd leden in april bij de NS&BB en het NAS aan. Wessels en P.H. Meijer patrouilleerden met een bootje om onderkruipers tegen te houden en op 22 juni werden de looneisen ingestemd. De staking van de opperlieden eindigde 2 juli omdat de patroons onderhandelingen toezegden en de uitsluiting van de metselaars ophieven. Ondanks de positieve uitkomst, verstomde de kritiek op de steuntoezegging aan de opperlieden niet en Van Erkel erkende tegenover Verdorst de foute beslissing. Het bestuur had de opperliedenstaking niet mogen goedkeuren omdat de actie een kleine minderheid binnen de bouwsector betrof. De NOB bleef onttremd over de beperkte steunverlening, waarop de bond vanwege een contributieachterstand van vier maanden werd geroyeerd.¹⁹⁵

193 *De Timmerman*, 23-5-1900.

194 1^e Jaarverslag der Secretaris van den Houtwerkers Vereniging S.n.V. afd. Amsterdam van den N.S.e.B.B in: Houtwerkers Vereniging Streven naar Verbetering. Hierin het relaas van de staking.

195 Archief NAS, nr. 21, notulen gedelegeerdenvergadering, 12-8-1900; 7-10-1900; Jaarverslag NAS 1900, 28 en 73.

Om onderlinge strijd in het bouwvak te voorkomen, riep Verdorst op een federatie van bouwvakarbeiders tot stand te brengen, zoals Wessels dat in Amsterdam bij het watertransport had gedaan met de oprichting van de Federatie van het Transport te Water. Rotterdam kende zijn eigen Federatie van Transport te Water, die als opvolger van de NNBB ongeveer dertig kleine vakverenigingen van havenarbeiders en binnenschippers verenigde. Deze federatie voerde actie voor loonsverhoging en nachttoeslagen, daarin gesteund door de Londense havenarbeiders onder leiding van Orbell. De staking in de haven van Rotterdam mislukte in juli 1900, waarna de federatie van het toneel verdween.¹⁹⁶

De aanval van Verdorst op Van Erkel op de NAS-vergadering van 1 juli leidde tot kritiek. De metaalbewerkers beschuldigden de ANTimB de baas te willen spelen en de havenarbeiders spraken van een lage tactiek. De vergadering eindigde in rumoer waarop Verdorst met zijn medebestuurders de zaal verlieten. De ANTypB drong steeds aan op organisatorische verbeteringen, maar nu wilden de typografen een algehele reorganisatie van het NAS.¹⁹⁷ Er kwam een reorganisatiecommissie bestaande uit de voorzitter J.W.Sleef, ANTypB-bestuurslid en SDAP-partijbestuurder, Verdorst, Wessels, W. Pedro voor de Dok- en Veemarbeiders-Vereeniging en de pas benoemde tweede NAS-penningmeester, W.C. Jacobsen voor de Bond voor Schoenmakers-Vakorganisatie, S.J. van Praag namens de Vereeniging De Vereenigde Schijvenschuurders en Van Erkel. Secretaris was Wolfswinkel. De commissieleden riepen zonder succes hun achterban op om met reorganisatievoorstellen te komen. Alleen H. Spiekman liet van zich horen in *De Nieuwe Tijd* en het *Sociaal Weekblad*. Hij was als Rotterdamse afgevaardigde pleitbezorger van een actieve rol van de ANTypB op het gebied van sociale- en arbeidswetgeving. Hij schreef dat het NAS “een onverantwoordelijke, onverschillige, zelfs negeerende houding” had in de strijd voor sociale wetgeving. Over de opstelling van het NAS tegenover wetgeving, bereikte de reorganisatiecommissie geen overeenstemming en nam daarom het besluit de verschillende denkrichtingen in afzonderlijke voorstellen aan de leden voor te leggen. Hierover kon via een referendum

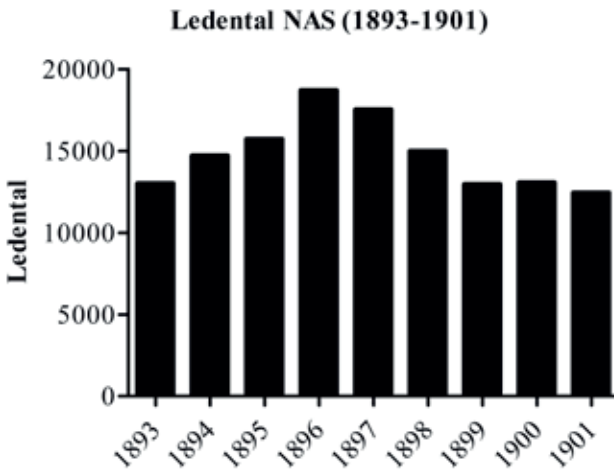
196 *De Vrije Socialist*, 10-10, 8-11 en 9-12-1899; *Het Bootwerk*, 22-6 en 13-7-1900; *De Propagandist*, 10-8 en 10-10-1900; Spiekman, ‘De werkstaking der Rotterdamsche Bootwerkers’, 126-140; W.L. Brusse, ‘De strijd van de Transport-Arbeiders te Rotterdam’, in: *De Jonge Gids* (1899-1900), 956-973; A. van Beek, *De Staking van machinisten en Stokers der Rijnsleepdienst te Rotterdam en Dordrecht in 1900* (Rotterdam z.j.); E.J. Smit, *De syndicale onderstroom: Stakingen in de Rotterdamse haven, 1889-2010* (Amsterdam 2013), 65.

197 *De Timmerman*, 20-6 en 4-7-1900; *De Vrije Socialist*, 4-7-1900; *Ons Vakbelang*, 15-6-1900; Jaarverslag NAS 1900, 74.

geoordeeld worden. Het voorstel dat twee derde van de stemmen kreeg, kon dan als grondslag dienen voor de bespreking op een NAS-congres.¹⁹⁸

2.9.2 Vier reorganisatievoorstellen

De reorganisatie van het NAS werd niet alleen ingegeven door het debat over de sociale wetgeving, maar was ook noodzakelijk door de voortdurende daling van het ledental. Tussen eind 1895, toen het NAS 18700 leden kende, en 1900 had het zo'n 6000 leden verloren. De daling zou zich voortzetten, zoals te zien is in onderstaande figuur.

Figuur 2.3: Ledental NAS 1893-1901

Bron: CBS, Jaarverslagen NAS; De Timmerman 30-5-1894 en De Meubelmaker 15-11-1894.

De reorganisatiecommissie kwam met vier summiere voorstellen om het NAS aantrekkelijker te maken. De voorstellen bestonden vooral uit uitgangspunten, gebaseerd op ideologische achtergronden en vakbondsopvattingen van de opstellers. De voorstellen waren door respectievelijk Van Praag, ANTypB – voorzitter Sleef, Verdorst en Van Erkel opgesteld. De laatste had geen nieuwe tekst gemaakt, maar de NAS-resolutie van

¹⁹⁸ Jaarvergadering van den Alg. Ned. Timmerliedenbond, te houden op 21 en 22 April 1901 in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, Mariaplaats te Utrecht, 11; *De Meubelmaker*, 15-8 en 15-11-1900; *Ons Vakbelang*, 1-3-1901; H. Spiekman, 'De reorganisatie van het Nationaal Arbeids-Secretariaat' in: *De Nieuwe Tijd*, 1901.

17 september 1899 gebruikt. Het NAS-bestuur stuurde de voorstellen ter beoordeling naar Cornelissen. Deze was in 1898 naar Parijs vertrokken, deed er journalistiek werk en onderhield nauw contact met bestuurders van de CGT en publicisten op het gebied van het syndicalisme. Cornelissen vond, nadat hij wat stijlverbeteringen had aangebracht, het voorstel van Van Erkel geschikt. Het NAS-bestuur bedankte hem: “ge kunt begrijpen dat wij er hier belang in stelden, omdat het N.A.S. voor een groot gedeelte ook Uw werk is”.¹⁹⁹

De voorzitter van de schijvenschuurders en SB-secretaris, Van Praag, gaf als redacteur van *De Schijvenschuurder* blijk van zijn vrij-socialistische opvattingen. In april 1900 verdedigde hij op de Conferentie van Vrije Socialisten en Anarchisten de vakbeweging tegenover een anarchistische oppositie. Van Praag zag de vakbond als een revolutionaire organisatie, waarin arbeiders het voor het zeggen hadden in tegenstelling tot het parlement waarin de mensen zich lieten vertegenwoordigen. Volgens Van Praag moest het NAS een federatief verband zijn, een “vereinigingspunt van alle strijdbare arbeidersverenigingen”, uitgaande van de klassenstrijd. Macht kon niet worden verkregen via het parlement of gemeenteraden. Wettelijke maatregelen veranderden weinig aan de toestand van de arbeiders, als er geen krachtige arbeidersorganisatie was. Was de organisatie sterk genoeg, dan kon die arbeidsvoorwaarden afdwingen en daardoor was wettelijke bescherming overbodig. Het zelf-doen en directe actie kenmerkten strijdbare vakverenigingen. Kleine verbeteringen waren nuttig omdat de arbeiders hierdoor bewust werden van hun kracht in de klassenstrijd. Van Praag was voorstander van verplichte bijdragen aan een stakingskas en bepleitte internationale samenwerking.

Het tweede voorstel was van Sleef. Deze stond in nauw contact met zijn medebestuurders in de SDAP, waarin een discussie gaande was, waarbij H. Gorter betoogde dat de arbeidersbeweging moest bestaan uit partij, vakbeweging en coöperatie die in een federatief verband samenwerkten. Troelstra wilde wel zo'n samenwerkingsverband.²⁰⁰ Sleef bepleitte een verbreding van het NAS door naast de vakbonden ook arbeidersbonden – bedoeld zijn politieke partijen – en arbeiderscoöperaties erin op te nemen. Hij wilde nauwe samenwerking op politiek gebied en zag de Britse vakbeweging als voorbeeld, die via een eigen vakbondscomité arbeiderskandidaten afvaardigde naar het parlement. Sleef zat als afgevaardigde van de ANTypB in

199 Cornelissen, *'Strijd, lief en leed'*, 321.

200 *Het Volksdagblad*, 19-2, 20-4 en 23-4-1900. Van Praag was voorstander van de productieve associatie en het openbaar onderwijs; Buschman e.a., *'Partij en vakbeweging 1894-1906'*, 109-110.

de reorganisatiecommissie en was als voorzitter van zijn eigen bond intern verwickeld in een strijd tussen de bestuurders. Hij was voorstander van een gedegen organisatie, hoge contributies, fondsvorming en een stevige weerstandskas, alleen dan was er sprake van machtsvorming. Hij wilde anders dan zijn opponenten binnen de bond nauw samenwerken met de SDAP. Hij vond, zoals door de Tweede Internationale op het congres in Parijs bevestigde, dat de klassenstrijd zowel een economische als een politieke tactiek omvatte. Maar een meerderheid van de typografen wilde de politiek buiten de bond houden en Sleef verloor het voorzitterschap van de ANTypB. Wel bleef hij in de reorganisatiecommissie. In zijn reorganisatievoorstel werd agitatie voor wetgeving als belangrijkste taak van het NAS gezien.²⁰¹

Het derde voorstel formuleerde Verdorst samen met het ANTimB-bestuur.²⁰² Hij was voor een goed georganiseerde onafhankelijke vakbeweging die naast de economische strijd buitenparlementaire druk uitoefende. Zijn voorstel noemde expliciet het belang van wetgeving en was daarmee duidelijker dan het standpunt dat de ANTimB in april 1898 innam. Volgens het voorstel bestond het NAS uit vakbonden, vakverenigingen waarvan geen bond bestond of die niet aangesloten was en gecombineerde vakverenigingen, staande op het standpunt van de klassenstrijd. De vakbeweging bevorderde het gemeenschappelijke optreden van arbeiders bij staking, uitsluiting, werkloosheid en wettelijke hervorming. Bedoeld waren onder meer de ongevallen- en ziekteverzekeringen, pensionering evenals loon en arbeidsduur. Het voorstel gaf grote bonden meer invloed in het bestuur. Zo moest elke aangesloten organisatie met 1000 of meer betalende leden een bestuurslid kiezen, de andere met minder leden vormden zich tot groepen van 1000 en konden dan ook een bestuurslid aanwijzen. Dit betekende dat de NS&BB, ANTypB, ANTimB en de Nederlandsche Bond van Landarbeiders (NBvL) rechtstreeks afgevaardigden in het bestuur kregen en dat er nog zo'n zes bestuursleden uit de samengevoegde vakverenigingen kwamen. De interne machtsverhoudingen zouden hierdoor drastisch wijzigen, ook omdat er naar ledental gestemd moest worden. Het voorstel drong erop aan dat de bonden bij staking gedurende vier weken uit eigen middelen de stakers steunden, pas daarna kon het NAS benaderd worden.

Het vierde voorstel was de resolutie van 17 september 1899, dat het NAS van de ANTimB had overgenomen en waarin het NAS zich plaatste op economisch standpunt en waarin elke verbetering door de arbeiders zelf

201 *Ons Vakbelang*, 1-7, 1-9, 15-9, 1-10 en 15-10-1900; Van der Wal, *De oudste vakbond van ons land*, 128-129.

202 Jaarvergadering ANTimB 1901, 11

veroverd moest worden door directe actie tegen de patroons of indirect door van buitenaf invloed uit te oefenen op de regeringslichamen.²⁰³ Het voorstel werd gezien als het standpunt van de Franse vakbeweging.

De vier voorstellen werden in een referendum als conclusies aan de leden voorgelegd. De NS&BB – nu de grootste bond binnen het NAS – adviseerde voor Conclusie IV te kiezen. Conclusie I was wel de mooiste, maar in de praktijk verslaptten de vakorganisaties te vaak. Conclusie II en III sloten volgens Wessels het deelnemen aan verkiezingen niet uit en dat bracht de eenheid van het NAS in gevaar, nog meer dan het agiteren voor wetten.²⁰⁴ De ANTypB vond Conclusie I een “zeer onduidelijk gestelde geloofsbelijdenis”, die de oude valse stelling hanteerde dat de vakbeweging geen wettelijke bepalingen nodig had om verbeteringen te bewerkstelligen. Conclusie II was beter. Het NAS moest agiteren voor wettelijke maatregelen, al was dat niet de voornaamste taak, zoals Sleef beweerde. Binnen de ANTypB heerste hierover geen eenstemmigheid, dat gold ook voor het opnemen van politieke partijen en coöperaties. Het opnemen van de SDAP in het NAS zou de onderlinge strijd doen oplaaien. Conclusie III kreeg over het algemeen veel steun. Conclusie IV omvatte “niets wat op reorganisatie gelijkt”.²⁰⁵ Het eindoordeel van de redactie luidde dat een combinatie van II en III het beste was, het blad adviseerde de typografen op Conclusie II te stemmen.

2.9.3 Breuk na herstemming

Op 1 december 1900 werd de uitslag bekend. Er hadden 2478 leden gestemd. Conclusie I kreeg 264 stemmen, II 74, III 751 en IV 1389 stemmen. Geen van de conclusies had de vereiste twee derde meerderheid en daarom moest er voor 15 januari 1901 een herstemming tussen III en IV plaatsvinden. De Zaanse houtwerkers stelden intussen voor met de NS&BB uit het NAS te treden, maar het bestuur wilde eerst de reorganisatie afwachten.²⁰⁶ Bij herstemming werd Conclusie IV aangenomen met 3175 stemmen, tegen Conclusie III met 1123 stemmen. De NS&BB had de leden gemobiliseerd en was met 1960 stemmen op Conclusie IV van doorslaggevende betekenis geweest. Behalve deze bond hadden 19 kleine verenigingen voor deze

203 Zie voor de vier voorstellen: *Conclusies* (z.p. z.j.) [ook *Conclusiën*] [1900].

204 *De Propagandist*, 25-10 en 25-12-1900; de NS&BB bekritiseerde verder de Reorganisatiecommissie omdat er geen aandacht was besteed aan de financiën, want de bond had kritiek op het lijstenstelsel, zie: *De Propagandist*, 10-11-1900.

205 *Ons Vakbelang*, 1-11-1900.

206 Jaarverslag NAS 1900, 77; *De Propagandist*, 10-12-1900.

Conclusie gestemd.²⁰⁷ Na herstemming bleek dat de timmerlieden, typografen, textielarbeiders en meubelmakers in meerderheid voor conclusie III waren. Veel leden hadden overigens niet gestemd. De stemmen van de meubelmakers kwamen één dag te laat binnen en werden daarom niet meegeteld. De bond had overigens met de 500 leden de overwinning van het vierde voorstel niet kunnen tegenhouden. Toen de uitslag bekend was, nam het ANTimB-bestuur onmiddellijk het besluit zich af te scheiden van het NAS omdat Conclusie IV “geheel in strijd is met het standpunt van onze bond”. Van Erkel reageerde direct met een brief waarin hij de ANTimB maande de 480 gulden contributieachterstand te voldoen.²⁰⁸ De gedelegeerdenvergadering van het NAS vond dat het besluit tot afsplitsing ondemocratisch was: “7 mensen beslissen nu maar over de wijze waarop 1200 leden meenen georganiseerd te moeten zijn”.²⁰⁹ Het bestuur stuurde een circulaire naar ANTimB-leden om erop te wijzen dat hun afdelingen zich zelfstandig bij het NAS konden aansluiten. De ANTimB-jaarvergadering bekrachtigde echter de afscheiding. Het NAS verloor hierdoor niet alleen een bond met zo'n twintig afdelingen en ruim 1200 leden, maar ook een bond die een stuwende kracht voor de ontwikkeling van de onafhankelijke vakbeweging was. *De Meubelmaker* zette na de referendumuitslag een debat over afscheiding in gang.²¹⁰ De AMB-afdeling Winschoten stelde voor zich te richten op het IBS. “Dit zal doeltreffender werken als het N.A.S., daar wij als houtbewerkers beter over hout, dan over steen of andere producten kunnen oordeelen”.²¹¹ Het leidde echter niet tot afscheiding. De ANTypB was verdeeld over de uitslag. Er werd opgeroepen tot afsplitsing, maar daar kwam het voorlopig niet van.²¹²

De referendumuitslag betekende dat er een concept-reglement kwam op basis van Conclusie IV als grondslag voor het NAS. Dit concept werd in februari 1901 voor bespreking aan de bonden gestuurd, die amendementen konden indienen. Over dit reglement en de amendementen werd in mei een drie dagen durende buitengewone jaarvergadering belegd.

207 *De Meubelmaker*, 15-2-1901; *Ons Vakbelang*, 15-2-1901; *De Propagandist*, 25-2-1901. In totaal hadden 29 organisaties aan het referendum deelgenomen.

208 De ANTimB besloot 17 januari zich af te scheiden; Archief NAS, nr. 21, notulen 20-1-1901; De bond had al contributie-achterstand opgebouwd, zoals in 1898, waarbij ook nog een schuld van bijna 400 gulden over 1897 werd opgetekend. Zie ‘Staat van Verplichte Bijdragen’ in: Jaarverslag NAS 1898, 30-31.

209 Archief NAS, nr. 21, notulen 20-1-1901.

210 Jaarvergadering ANTimB 1901, 12; *De Meubelmaker*, 15-3-1901.

211 *De Meubelmaker*, 15-4-1901; voorstel voor congres van 26-27 mei 1901.

212 *Ons Vakbelang*, 1-3-1901.

2.9.4 Buitengewone Jaarvergadering over reorganisatie

Op de NAS-jaarvergadering van 19 tot en met 21 mei werd per afdeling gestemd. Het aantal stemmen dat een afdeling of zelfstandig vakverenigingen kon uitbrengen, hing af van het ledental. Per honderd leden één stem, met een minimum van één en een maximum van zes. Het totaal aantal stemmen was 126. Intussen was de samenstelling van het NAS in korte tijd grondig veranderd. Twee grote bonden - NISTB en ANTimB - die krachtige voorstanders waren van hervorming van het NAS zoals in Conclusie III was geformuleerd, hadden het NAS verlaten. De belangrijkste verdediger van dat standpunt was nu nog de ANTypB, waarvoor Spiekman als Rotterdams afgevaardigde het woord voerde. Met acht aanwezige afdelingen konden de typografen twaalf stemmen uitbrengen. Verreweg de meeste kwamen van de zes NS&BB-afdelingen, met 22 stemmen namens 2932 leden.

Het NAS-bestuur stelde voor alleen te discussiëren over de voorstellen die betrekking hadden op Conclusie IV, omdat die via het referendum als grondslag voor de reorganisatie was gekozen. Het voorstel moest voorkomen dat Conclusie III en het streven naar sociale wetgeving weer op het toneel verschenen. Dit riep onmiddellijk kritiek op van Spiekman, die deze inperking afwees.²¹³ Temeer er vóór het referendum geen gelegenheid was geweest de conclusies in NAS-verband te bespreken. Mocht zo'n debat niet doorgaan, dan was er volgens Spiekman "zeker aanleiding tot stichting van eener tweede federatie".²¹⁴ Dit dreigement viel verkeerd en Van Erkel vond dat tegenstanders van Conclusie IV duidelijk moesten maken dat hun doel was het NAS te laten deelnemen aan verkiezingen. Vervolgens werd er gestemd en koos een ruime meerderheid voor de lijn van het NAS-bestuur, waardoor het debat werd begrensd.

In het debat speelde Spiekman een grote rol. Hij maakte helder dat het conceptreglement - opgesteld door Jacobsen en Van Erkel - afweek van Conclusie IV. In deze Conclusie stond - onder punt b - dat ook door beïnvloeding van het parlement verbeteringen mogelijk waren. Deze passage was in het Conceptreglement vervangen door een zinsnede waarin stond dat het NAS niet moest vragen om betere wetten. Dat zou tot deelname aan verkiezingen leiden, terwijl de kracht van de organisatie en het zelfbewustzijn de basis moesten vormen van de belangenbehartiging en van het bestrijden van

213 *Ons Vakbelang*, 15-4, 1-5 en 15-5-1901; Spiekman, 'De Reorganisatie van het N.A.S.', 313-316.

214 Notulen der Buitengewone Jaarvergadering van 19, 20 en 21 mei 1901, gehouden in het Gebouw 'Plancius'te Amsterdam, 8; Spiekman was nog geen voorstander van een nieuw secretariaat, zie: A.S. de Levita, 'N.A.S. en S.D.A.P.' in: *De Nieuwe Tijd*, 1901, 512-517.

inperking van de rechten van de arbeiders door de regering. Spiekman hekelde de wijziging, maar Van Erkel verdedigde zich door te wijzen op de NS&BB en de metselaars in Berlijn, die op eigen kracht successen hadden geboekt. Wessels gaf geen steun aan Spiekman omdat de politiek op afstand moest blijven. De ANTypB merkte echter op dat behaalde vakbondssuccessen wettelijk gesanctioneerd moesten worden om te voorkomen dat ze weer verloren gingen. Sleef verklaarde dat bij het schrappen van de politieke actie vanwege aantasting van de neutraliteit, ook de erkenning van de klassenstrijd doorgestreept kon worden. Want de klassenstrijd kende zowel een economische als een politieke kant. Vakorganisaties in Engeland probeerden daarom arbeidersafgevaardigden in het parlement te krijgen. Sleef stelde dat het NAS niet om contact met de SDAP heen kon.

Van Erkel beweerde in zijn reactie op Sleef geen neutraliteit te kennen. Klassenstrijd was voor hem een gegeven, omdat loonarbeiders per definitie één klasse vormden. Elke arbeider die verbetering wilde, voerde de klassenstrijd. Hij stelde onder applaus vast: "Geen politieke partij is er denkbaar die ooit de toestand van de arbeiders gediend heeft".²¹⁵ De afgevaardigde van de Nederlandsche Steenhoudersbond, wees er tot slot op dat ook de CGT op het standpunt stond zoals neergelegd in Conclusie IV. Na stemming werd de discussie afgerond met 62 stemmen voor het verwerpen van punt b, 25 tegen en 14 onthoudingen. Omdat er nu niets meer over in het reglement stond, was niet helder of er nog wel geagiteerd kon worden tegen slechte wetten, meende Spiekman. 's Avonds na afloop van de eerste dag van het congres kwam daarom een aantal afgevaardigden en hoofdbestuurders bijeen.²¹⁶ Zij vroegen de volgende dag om duidelijkheid. Van Erkel lichtte toe, dat de gedelegeerdenvergadering of de algemene vergadering vrij kon besluiten of het NAS voor of tegen slechte wetten moest ageren. Dit kwam vervolgens als alternatief voor punt b in het Reglement terecht, ofschoon Van Erkel deze toevoeging erbuiten had willen houden. Het NAS had nu de mogelijkheid, na goedkeuring door de gedelegeerdenvergadering of algemene vergadering aan een beweging mee te doen vóór goede of tegen slechte wetten. Van Erkel en Van Zomeren gingen hier achter staan, als "er ten minste geen nevenbedoelingen mede worden beoogd".²¹⁷

De mogelijkheid voor wetgeving in actie te komen leidde ertoe dat aankondigingen uit het NAS te stappen, na afloop van het congres werden

215 Notulen der Buitengewone Jaarvergadering van 19, 20 en 21 mei 1901, 18.

216 Notulen der Buitengewone Jaarvergadering van 19, 20 en 21 mei 1901, 24; *De Propagandist*, 25-5 en 1-6-1901.

217 *Ons Vakbelang*, 15-8-1901.

ingetrokken. De AMB kon ermee leven en verklaarde dat er geen reden was om zich af te scheiden.²¹⁸ De ANTypB was opgelucht, omdat het NAS “zijn absoluut anti-politiek standpunt heeft verlaten”. Hierdoor was afscheiding niet nodig, ofschoon het gevaar altijd bleef dat een kleine groep “anti-politiekers een veel grooter aantal meer praktisch aangelegde leden zal kunnen overvleugelen”.²¹⁹ De Klerk van de NMB prees het besluit om het mogelijk te maken aan een beweging voor goede of tegen slechte wetten mee te doen. Maar J. Terlouw, opvolger van Van Zomeren als NMB-voorzitter, vond het besluit een stap terug in vergelijking tot het uitgangspunt van september 1899, waarin het NAS de taak had invloed uit te oefenen op regeringslichamen. Nu moesten eerst voorstellen voor actie omtrent de wetgeving worden gedaan. Hij had daar geen vertrouwen in: “Als men nu weet welke geest de mannen van het N.A.S. bezielt, dan kan men er vrij zeker van zijn, dat elk voorstel in dien geest verworpen zal worden”.²²⁰

Een referendum keurde de congresbesluiten met overweldigende meerderheid goed, waarna het nieuwe reglement per 1 september inging. Wat de samenstelling van het bestuur betreft, wilden de meeste afgevaardigden het bij het oude laten en ook het NAS-bestuur zelf kwam terug op het voorstel om de organisaties - of gecombineerde organisaties - met 1000 of meer leden een bestuurslid te laten afvaardigen. Het wilde nu ook dat alle organisaties een kandidaat voor het bestuur konden aanwijzen, die vervolgens bij referendum gekozen zou worden. Ook deze wijzigingen waren aangenomen. Van belang was dat de centrale kas die in het stakingsreglement van 1898 was opgenomen, vanwege de voortdurende tekorten werd afgeschaft. Wanneer het NAS iedere keer moest toegeven te weinig geld te hebben, “hinderde het ons nog meer, wanneer wij dan in de bladen het verwijt kregen, dat het onze schuld was, dat wij maar steeds het *staak-maar-raak* den arbeiders voorhielden”.²²¹

Terlouw zette zijn strijd tegen het NAS-bestuur voort. Volgens hem was het beter om met andere bouwvakbonden - waarvan het merendeel niet bij het NAS zat - een eigen landelijke organisatie als alternatief voor het NAS te vormen. Daarnaast zag de NMB veel in internationale aaneensluiting van metselaarsbonden om verbeteringen te realiseren. Samenwerking met de Duitse metselaars in de grensstreek was voor de belangenbehartiging

218 *De Meubelmaker*, 15-6-1901.

219 *Ons Vakbelang*, 1-6-1901; zie voor verhouding tot het NAS ook *Ons Vakbelang*, 15-6, 1-7, 15-7, 1-8-1901.

220 *De Metselaar*, 1-9-1901.

221 Notulen der Buitengewone Jaarvergadering van 19, 20 en 21 mei 1901, 52.

noodzakelijk en onder luid applaus begroette de jaarvergadering van de metselaars eind juli 1901 het streven naar “internationale verbinding van ’t proletariaat tegen ’t internationale kapitaal”.²²² Van Erkel bestempelde Terlouw als een man die het NAS wilde slopen.²²³ Ondanks de kritiek verwierp het NMB-congres eind juli in grote meerderheid een afdelingsvoorstel tot afscheiding.

De uitkomst van het reorganisatiedebat met als gevolg dat de ANTimB uit het NAS trad, liet zien dat de interne verhoudingen veranderden. Daar kwam bij dat al in 1898 Spoorwegvereniging SV ter ziele was gegaan en de ANTAB die vooral in Twente actief was, in 1901 met zo’n 800 leden ook het NAS verliet. De NS&BB, die de doorslag gaf in het referendum over de reorganisatievoorstellen, was verreweg de grootste bond geworden en deze stond meer dan de vertrokken bonden van sigarenmakers en timmerlieden op een zuiver economisch standpunt. Voor Wessels en de NS&BB had de kracht van een strijdvaardige organisatie de hoogste prioriteit.²²⁴

Tot slot

De totstandkoming van het NAS was enerzijds de uitkomst van de onafhankelijke instrumentele samenwerking van zelfstandige bonden van geschoolde werklieden, anderzijds het resultaat van het streven van de SDB om naar Frans voorbeeld een arbeidssecretariaat te creëren waarin politieke en economische strijd tot een eenheid konden worden gesmeed. De komst van het NAS maakte deel uit van het proces waarin lokale vakverenigingen zich landelijk binnen hun beroep of bedrijfstak verenigden en waarin die vakbonden, die deels al internationaal via de IBS'en hun belangen behartigden, ook op nationaal niveau wilden samenwerken. Na de oprichting veranderde binnen korte tijd de samenstelling van het NAS door de aansluiting van kleine tot zeer kleine vakverenigingen, wat de expressieve en vrij-socialistische invloed op het NAS vergrootte. De aansluiting van veel kleine verenigingen verbreedde het draagvlak van het NAS, maar vergrootte de slagvaardigheid niet. Daarbij zorgden politieke meningsverschillen tussen de SB en SDAP voor interne conflicten, die na het Congres van Tweede Internationale in Londen in 1896 culmineerden

²²² *De Metselaar*, 1-6-1901; 1-8-1901; *Nederlandsche Metselaarsbond. Een overzicht der werkzaamheden van den Nederl. Metselaarsbond in verband met zijn 10-jarig bestaan 1897-1907*, 13-16.

²²³ *De Metselaar*, 1-7-1901.

²²⁴ Boot, *Opstandig volk*, 35-36.

in het besluit beide te dwingen het NAS te verlaten. Daarmee kwam een onafhankelijk vaksecretariaat tot stand, maar de signatuur werd meer vrij-socialistisch gekleurd met het aantreden van een nieuw bestuur. Van Erkel en Van Zomeren, voortkomend uit de kleine vakverenigingen, werden beeldbepalende bestuursleden. De grote bonden verdwenen uit het bestuur en hun meer instrumentele opvattingen over weerstandskassen, sociale wetgeving of een hechtere organisatiestructuur vonden in het nieuwe NAS-bestuur geen gehoor. De bestuurswisseling creëerde ruimte voor een inclusieve stakingspolitiek en een meer expressieve benadering van het NAS, die vaak op gespannen voet stonden met de opvattingen van de grote bonden. De scheiding tussen het NAS-bestuur en de bondsbestuurders kwam nu voor het eerst tot uiting en zou de ontwikkeling van het NAS herhaaldelijk bepalen. De kleine organisaties waren vanwege de stemprocedure van doorslaggevende betekenis in de besluitvorming. Pogingen om de procedure – en daarmee de interne machtsverhoudingen – te wijzigen ten gunste van de grotere bonden mislukten. Van Erkel beschermde de rol van de kleine vakverenigingen, die ideologisch dichtbij hem stonden. Het was lastig tot eensluidende besluiten te komen, zoals bleek uit de eindeloze discussie over het stakingsreglement.

Het NAS vormde zich in een periode waarin internationaal het stakingsmiddel bij de georganiseerde vakbeweging van de geschoolde werklieden steeds meer terrein won. Grote aantallen stakers deden een beroep op de nog onervaren organisatie, die de steunverlening weldra als de belangrijkste praktische taak moest oppakken. Dat was uiterst moeilijk en afhankelijk van vrijwillige bijdragen op basis van het lijstenstelsel. Weerstandskassen ontbraken of waren te weinig gevuld. Daarbij worstelde het NAS jarenlang met het dilemma exclusief steun te verlenen aan acties van de aangesloten organisaties of ook niet-aangesloten vakverenigingen en ongeorganiseerden te steunen. Het NAS-bestuur en de kleine vakverenigingen waren meestal voor de laatste optie.

Behalve met stakingen en steunverleningsproblematiek werd het NAS geconfronteerd met de opkomst van de overheidsinvloed op het terrein van de sociale wetgeving en arbeidsverhoudingen. Het NAS-bestuur hield zich hier in tegenstelling tot tal van bondsbestuurders afzijdig van om de onafhankelijke economische strijd voorop te stellen. Interne meningsverschillen over de opstelling met betrekking tot de sociale wetgeving leidden tot het eerste grote reorganisatiecongres (1901), dat uitmondde in een bevestiging van de economische koers van het NAS, waarin geen prioriteit aan de wetgeving werd gegeven. Daarop splitste de ANTimB zich af. Het NAS had niet of nauwelijks internationale banden, buiten het bezoeken van congressen

van de Tweede Internationale. Wel namen aangesloten bonden deel aan de IBS'en. Na de eeuwwisseling zou het NAS zich meer op het internationale podium begeven.

3 Richtingenstrijd in de vakbeweging 1901-1907

Inleiding

Tussen 1901 en 1907 kenmerkte de vakbeweging zich internationaal en nationaal door een richtingenstrijd. In deze fase bewoog het NAS zich voor het eerst op het internationale podium. Het profileerde zich als geestverwant van de Franse Confédération Générale du Travail (CGT) en keerde zich tegen de 'moderne' vakbeweging. Binnen het pas opgerichte Internationaal Secretariaat van Nationale Vakcentrales waren de CGT en het NAS op elkaar aangewezen in hun oppositie tegen het Duitse vakbondsconcept, dat nauw gelieerd was aan de Tweede Internationale en de sociaaldemocratie. In Nederland belandde de richtingenstrijd in een cruciale fase toen de mislukte algemene werkstaking van 1903 de onderlinge verhoudingen tussen de stromingen in de vakbeweging op scherp zette. Uit nood geboren, maar ook geïnspireerd door het stakingssucces van de buiten het NAS staande Nationale Federatie van Transportarbeiders (NatFvT), kwam het bestuur met het plan om bedrijfstakingwijze federaties tot basis van het NAS te maken. Debat erover leidde tot het instellen van de Commissie Spiekman. Die wilde het streven naar sociale wetgeving mogelijk maken, maar de Commissie had onvoldoende draagvlak. Met de publicatie van de zogeheten Scheurcirculaire van het NAS in januari 1904 werd de scheiding tussen de moderne en onafhankelijke vakbondsrichting definitief. Door de gezamenlijke deelname van bestuurders van de CGT en het NAS aan internationale antimilitaristische congressen in 1904 stond het NAS meer open voor de Franse syndicalistische vakbondsopvattingen.

Tegenover het NAS werd het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV) als vakcentrale opgericht, dat vanaf 1906 sterk groeide en in conflict raakte met de onafhankelijke vakbeweging rond een aantal stakingen. Het NAS reageerde op de komst van het NVV door zich er ideologisch scherp tegen af te zetten. Het vrije socialisme ging de boventoon voeren, maar daarop kwam kritiek van binnenuit. Anarchisme en vakbeweging dienden gescheiden te blijven, wat een opening bood voor de opkomende syndicalistische vakbondsbeginnselen, die ook gepropageerd werden op het Internationaal Libertair Congres in 1907 en de daaraan gekoppelde syndicalistische conferenties, die door het NAS waren belegd.

3.1 Internationale profilering

Terwijl nationale vaksecretariaten zich vanaf 1901 internationaal verenigden, liepen de verschillende vakbondsrichtingen steeds meer uiteen. De richtingenstrijd, die zich had geuit in het reorganisatiecongres van 1901, werd ook internationaal uitgevochten. Het NAS stelde zich hierin op als bondgenoot van de Franse CGT. Zij boksten als onafhankelijke militante vakbeweging op tegen de moderne Duitse vakbondsrichting. Het nieuwe maandblad van het NAS, het *Correspondentieblad*, informeerde de achterban hierover. Met Cornelissen achter de schermen werd de overeenkomst met de CGT benadrukt. Het NAS-bestuur zag in de internationale plaatsbepaling een strategisch middel om zich in Nederland te versterken en om de aan de CGT verwante ideologische koers te propageren.

3.1.1 Identificatie met Franse vakbeweging

Vanaf 1 oktober 1901 beschikte het NAS over een eigen maandblad, het *Correspondentieblad van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland*, dat fungeerde als spreekbuis van het bestuur en bijdroeg aan de identiteitsvorming van het NAS, dat zich meer dan voorheen oriënteerde op de internationale vakbeweging. In het blad verschenen commentaren op buitenlandse vakbondscongressen, vakbondsstatistieken en collectieve acties. Het NAS-bestuur identificeerde zich met de beginselen en organisatiewijze van de CGT. De NAS-aanhang moest zichzelf als deel van de internationale 'revolutionaire' vakbeweging zien. De Duitse, sterk gecentraliseerde vakbeweging was niet het nastrevenswaardig voorbeeld. Het grote ledental was er indrukwekkend, maar het NAS-bestuur wees de nauwe band met de sociaaldemocraten af. In Duitsland bestond ook de federatie van lokale vakorganisaties, de Freie Vereinigung deutscher Gewerkschaften (FVdG), in 1897 gevormd en sinds 1901 onder deze naam actief. Het NAS voelde zich verwant met deze 'Lokalisten'.¹

De Britse vakbeweging, als vanouds het voorbeeld, kreeg nu kritiek. Zo viel het NAS-bestuur het TUC-congres van september 1901 aan, omdat het zich teveel zou richten op beïnvloeding van de regering. Dit commentaar

¹ H.M. Bock, 'Anarchosyndicalism in the German Labour Movement: A Rediscovered Minority Tradition', in M. van der Linden and W. Thorpe (eds.), *Revolutionary Syndicalism*, 59-79; D.H. Müller, *Gewerkschaftliche Versammlungsdemokratie und Arbeiterdelegierte vor 1918. Ein Beitrag zur Geschichte des Lokalismus, des Syndikalismus und der entstehende Rätebewegung* (Berlin 1985), 54-93; H. Rübner, *Freiheit und Brot. Die Freie Arbeiter-Union Deutschlands. Eine Studie zur Geschichte des Anarchosyndikalismus* (Berlin/Köln 1994), 13-33.

viel verkeer bij de ANTypB, omdat het nieuwe NAS-reglement immers ruimte bood om voor goede wetgeving in actie te komen. De Britse vakbeweging maakte volgens de typografen duidelijk dat het nodig was zich met de politiek te bemoeien.²

Ofschoon er binnen de nationale vaksecretariaten grote verschillen in tactiek en ideologie tussen de aangesloten bonden bestonden, werd in de richtingenstrijd de Duitse, Engelse en Franse vakbeweging als drie verschillende vakbondsmodellen gepresenteerd. De CGT ontwikkelde zich in syndicalistische richting.³ Het *Correspondentieblad* gebruikte de term syndicalisme niet voor de Franse vakbondsrichting. De Franse koers had een voorbeeldfunctie en legitimeerde de ingeslagen weg van het NAS. Het blad wees op de parallellen in het propageren van de directe actie, de federatieve organisatievorm en het bevorderen van de lokale secretariaten als de Bourses du Travail.

Cornelissen vervulde een intermediaire rol tussen het NAS-bestuur, vooral Van Erkel en Van Zomeren, waarvan niemand Frans sprak en de CGT. Hij stond in contact met invloedrijke bestuurders en publicisten als Pelloutier, Pouget, V. Griffuelhes – sinds november 1901 CGT-secretaris – en andere syndicalisten.⁴ Voor Pelloutier's maandblad *L'Ouvrier des deux mondes* berichtte Cornelissen over buitenlandse revolutionair-socialistische organisaties en de internationale vakbeweging, terwijl in ruil daarvoor Pelloutier artikelen voor het NAS zou schrijven, maar hij overleed in maart 1901.⁵ Cornelissen maakte met Pouget en Griffuelhes dezelfde afspraak voor het CGT-blad, *La Voix du Peuple*. Terwijl Griffuelhes een krachtig en

2 *Correspondentieblad*, 1-11 en 1-12-1901; *Ons Vakbelang*, 15-11-1901.

3 Zie voor de internationale richtingenstrijd: M. Dreyfus, *Histoire de la C.G.T. Cent ans de syndicalisme en France* (Bruxelles, 1995), 44-62; Jennings, *Syndicalism in France*; M. Dreyfus, 'The emergence of an international trade union organization (1902-1919)', in: M. van der Linden (ed.), *The International Confederation of Free Trade Unions* (Bern 2000), 41; J. Howorth, 'French Workers and German Workers: The Impossibility of Internationalism 1900-1914', in: *European History Quarterly* vol. 15, nr. 1, January 1985, 71-97; S. Jauch, R. Morell, U. Schickler, *Gewerkschaftsbewegung in Frankreich und Deutschland. Ein kontrastiver Vergleich ihrer zentralen Merkmale bis zum Ersten Weltkrieg* (Frankfurt [etc.] 1984); L.L. Lorwin, *The International Labor Movement. History, policies, outlook* (New York 1953).

4 H. Wedman, 'Christiaan Cornelissen (1864-1943)'; W. Thorpe, 'Une famille agitée. Le syndicalisme révolutionnaire en Europe de la charte d'Amiens à la Première Guerre mondiale', in: *Mil neuf cent. Revue d'histoire intellectuelle*, (2006/1) no 24, 123-152; Thorpe, 'Uneasy Family: Revolutionary Syndicalism in Europe from the Charte d'Amiens to World War One', in D. Berry and C. Bantman, *New Perspectives on Anarchism, Labour and Syndicalism: The Individual, the National and the Transnational* (Newcastle upon Tyne 2010), 16-42.

5 Cornelissen, 'Strijd, lief en leed', 319-320. *L'Ouvrier des deux mondes* verscheen van februari 1897 tot juli 1899, vanaf 1 april 1898 als officieel orgaan van de Bourses du Travail, zie: J. Julliard,

pragmatisch pleitbezorger van een op actie gerichte vakorganisatie was, droeg Pouget bij aan de verspreiding van de syndicalistische beginselen. Geïnspireerd door de Britse vakbeweging tijdens zijn verblijf in Londen, benadrukte hij vanaf 1895 dat de vakbeweging onafhankelijk en militant moest zijn. Hij propageerde de directe actie.⁶

Door Cornelissen's medewerking aan *La Voix du Peuple* kwam nieuws over de CGT in het *Correspondentieblad*. De informatie over de Franse vakbeweging en het syndicalisme in dat blad en later in *Het Volksdagblad*, kwam bijna uitsluitend van hem.⁷ De reformistische richting binnen de Franse vakbeweging kreeg weinig aandacht. Eind 1901 werd uitgelegd dat de CGT in 1895 was ontstaan als reactie op het te gronde gaan van het vaksecretariaat, Fédération Nationale des Syndicats, die een "sociaal-democratische vakbond had willen wezen".⁸ Discussies tussen voor- en tegenstanders van politieke actie op het CGT-congres te Lyon mondden vervolgens uit in een statutaire aanpassing, waarin de CGT vastlegde zich "buiten elke politieke school" te houden. Dit zou ook gelden voor de aangesloten bonden en vakverenigingen. Het *Correspondentieblad* juichte dit toe: "Wij kunnen ons niet anders dan verheugen over deze nieuwe bekrachtiging van vorige besluiten, waaruit weder blijkt, dat de Fransche vakverenigingen volkomen staan op hetzelfde standpunt als het Nationaal-Arbeids-Secretariaat in Nederland".⁹ Het stelde dat het congres zich revolutionair en socialistisch uitsprak, omdat in een motie de algemene werkstaking niet alleen verbetering van de positie van arbeiders als doel had, maar ook bevrijding van het proletariaat door gewelddadige onteigening van de kapitalistische klasse. De vakbeweging had dus een duale taak: materiële verbeteringen op de korte termijn en bevrijding van de arbeidersklasse op de lange termijn.¹⁰

Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d'action directe (Parijs 1971), 154-160, 531-533; 'In memoriam door Chr. Cornelissen' in: *De Toekomst*, 23-3-1901.

6 C. Bantman, 'From Trade Unionism to *Syndicalisme Révolutionnaire* to Syndicalism: The British Origins of French Syndicalism', in: D. Berry and C. Bantman, *New Perspectives on Anarchism*, 134-135; C. Bantman, 'The Militant Go-between: Emile Pouget's Transnational Propaganda (1880-1914)', in: *Labour History Review*, Vol. 74 No. 3 (December 2009), 274-287; B. Vandervort, *Victor Griffuelhes and French Syndicalism 1895-1922* (Baton Rouge [etc.] 1996).

7 Cornelissen, 'Strijd, liefen leed', 318-320. Hij oefende ook invloed uit door een groot aantal 'Internationale Brieven' te publiceren in *Het Volksdagblad*. Tussen 23 juni 1903 en 28 oktober 1908 verschenen 144 brieven van Cornelissen. Zie: B. Altena en H. Wedman, 'Socialdemocratie, ouderwetse vakbonden en nieuw anarchisme. De Internationale Brieven van Christiaan Cornelissen', in: *Jaarboek Kritiek* 2010; Chr. Cornelissen, *Verzameling van internationale Brieven voor Het Volksdagblad geschreven* (Den Haag z.j.).

8 *Correspondentieblad*, 1-12-1901.

9 *Correspondentieblad*, 1-12-1901; CGT-congres van september 1901.

10 *Correspondentieblad*, 1-1-1902 en 1-12-1901.

Dat Van Erkel en Van Zomeren, gevoed door Cornelissen, het NAS in revolutionaire richting voerden, riep weerstand op bij Wessels, wiens NS&BB op dat moment de grootste bond was. Op de NS&BB-jaarvergadering in maart 1902 hekelde Wessels de berichtgeving in het *Correspondentieblad* over het congres in Lyon en verklaarde dat de meeste bonden in de CGT helemaal geen afstand namen van het streven naar arbeidswetgeving. Aan beïnvloeding van de politiek werd juist belang gehecht.¹¹ De Franse bonden waren niet zo revolutionair als Van Erkel en Van Zomeren deden voorkomen:

“Het N.A.S. neemt de richting niet, die de arbeiders het aanwijzen, men stuurt het den weg op die de Dagelijksche Bestuurders willen, laten wij het vrij uit zeggen, naar den kant der Vrije Socialisten. [...] Wil men nog meer bewijzen van de eenzijdigheid van dat lichaam, bezie de Correspondentiebladen. Steeds wordt één richting daarin vertegenwoordigd”.¹²

Begin mei moest Wessels zich voor zijn kritiek verantwoorden in een NAS-vergadering. Hij maakte duidelijk “waarom hij *nu* tegenstander is van het N.A.S.”¹³ Hij wees op de persoonlijke aanvallen van Van Erkel in verband met de boycot van de Engelse handelsvloot en over zijn keuze om zich aan te sluiten bij de Vrijzinnig Democratische Bond (VDB), de links-liberale partij die in 1901 was opgericht. Op initiatief van Wessels was in 1901 een ‘Internationale Boycot van de Engelsche Scheepvaart’ georganiseerd vanwege de Transvaaloorlog. Het NAS sloot zich bij de boycot aan en propageerde de staking als middel om de oorlog te beëindigen. Maar er ontstond onenigheid, waarbij Wessels het moest ontgelden. Hij keurde het besluit van het NAS af om geen zitting te nemen in het Comité voor de Ongevallenwet. Maar Van Erkel en Van Zomeren wisten zich gesteund door een meerderheid van de kleine organisaties.¹⁴ Van Erkel en Van Zomeren vereenzelvigden zich

11 NS&BB had in maart 1902 2082 leden, zie: Notulen van de Jaarvergadering gehouden op 30 en 31 Maart 1902, in het lokaal “De Hoop” te Amsterdam. Nederlandse Scheeps- en Bootwerkersbond, 16-17; Jennings, *Syndicalism in France*, 114-140; de Franse Textielfederatie wilde nauwe samenwerking met de Franse socialistische partij, zie C. Harmel, ‘Congrès d’Amiens de 1906: les rapports entre le parti socialiste et la CGT’, in: *Histoire & Liberté. Les cahiers d’histoire sociale* no. 27 (printemps/été 2006), 71-80.

12 Notulen van de Jaarvergadering gehouden op 30 en 31 Maart 1902, in het lokaal “De Hoop”, 37-38; *Het Volksdagblad*, 24-4-1902.

13 *Correspondentieblad*, 1-6-1902; Vergadering 4 mei; M.J.G. Avontuur van de NMB uitte samen met de AMB zijn ongenoegen over Wessels aanval op het NAS-bestuur; *Het Volksdagblad*, 6-5-1902.

14 *Correspondentieblad*, 1-12-1901, 1-1-1902; Zie: Archief Landelijk Propaganda Komitee inzake den Internationalen Boycot van de Engelsche Scheepvaart. Zie voor de VDB: M.H. Klijnsma,

met de revolutionaire top van de CGT, die zich op congressen en in *La Voix du Peuple* uitte. Maar CGT-bonden zetten zich ook in voor de verbetering van arbeidsvoorwaarden, sociale zekerheid en institutionalisering van de arbeidsverhoudingen. In de CGT bestonden verschillende vakbondsrichtingen naast elkaar. De heterogene samenstelling maakte het mogelijk dat de aangesloten organisaties standpunten hadden, die zelfs tegengesteld waren aan de syndicalistische principes van het bestuur. De duale taak bood ruimte aan zowel het instrumentele streven naar verbeteringen als aan de revolutionaire propaganda, alhoewel die vaak in de praktijk botsten.¹⁵

Cornelissen berichtte niet alleen over de Franse vakbondsbeginnselen, maar wilde ook aan de ideologische ontwikkeling van het NAS bijdragen. In 1900 publiceerde hij *En marche vers la Société Nouvelle*, dat in 1902 in het Nederlands verscheen – voorzien van positieve recensies uit Frankrijk en Engeland – onder de titel *Op weg naar een nieuwe maatschappij. Beginselen en tactiek van de klassenstrijd*.¹⁶ Hij legde uit dat sociale vraagstukken voortkwamen uit economische tegenstellingen en stelde dat de vakbeweging – en niet de politiek – leidend was in de klassenstrijd. Het NAS-bestuur waardeerde het boek zeer: “Wij wenschen het boek een goed succes toe en hopen, dat het in handen komen van zéér veel mannen der vakbeweging”.¹⁷ Cornelissen schreef dat de arbeiders in hun strijd niet moesten steunen op vertegenwoordigers of vakbondsbestuurders. Dat maakte hen afhankelijk, waardoor de revolutionaire beweging zou verlammen. Hun bevrijding kon alleen het werk van henzelf zijn. Daartoe was ‘revolutionaire zelfopvoeding’ nodig. Opvoeding tot strijd, het leren van strijdmethoden en solidair zijn. Voorlopig nog, moest de vakbeweging zich bepalen tot strijd voor loonsverhoging, verkorting van de arbeidsdag en verzet tegen de tirannie van ondernemers. Door die strijd ervoeren arbeiders bewust dat het om een machtsstrijd ging tegen de kapitalisten, die zou leiden tot de revolutionaire onteigening van de productiemiddelen. Het ultieme middel daartoe was de algemene werkstaking. Hij was voor federatievorming in de vakbeweging,

Om de democratie. De geschiedenis van de Vrijzinnig-Democratische Bond 1901-1946 (Amsterdam 2008).

15 B. Mitchell, *The practical Revolutionaries. A New Interpretation of the French Anarchosyndicalists* (Westport 1987).

16 C. Cornelissen, *Op weg naar een nieuwe maatschappij, beginselen en tactiek van de klassenstrijd* (Amsterdam 1902); C. Cornelissen, *En marche vers la société nouvelle. Principes, tendances, tactique de la lutte de classes* (Paris 1900); H. Wedman, ‘Christiaan Cornelissen 1864-1943’, 474-475; J.B.D. Simonis and Y.S. Brenner, ‘Christiaan Cornelissen (1864-1942)’, in W.J. Samuels (ed.), *European Economists of the Early 20th Century, Vol 1* (Cheltenham [etc.]1998), 46-60.

17 *Correspondentieblad*, 1-11-1902; Advertenties voor het boek ook in *Recht voor Allen* vanaf 27-9-1902. Het boek was ook in zes afleveringen verkrijgbaar.

die de mogelijkheden voor zo'n staking dichterbij brachten en wees daarbij op het voorbeeld van de Britse havenarbeiders. De vakorganisaties moesten zich in de dagen van revolutie omvormen tot productieve organisaties die de leiding van de productie en distributie in handen namen, schreef Cornelissen.¹⁸

De algemene werkstaking vond ook steun in anarchistische kringen. Voor de 1-meiviering van 1901 verspreidde *De Vrije Socialist* een Vliegend Blaadje getiteld 'De Algemeene Werkstaking'. Van Erkel nam als spreker deel aan de 'Nationale Meeting voor Algemeene Werkstaking' die eind mei 1901 in Utrecht een grote schare mensen op de been bracht.¹⁹ H. Kolthek Jr. propageerde in deze tijd de algemene werkstaking in zijn blad *Recht voor Allen*, dat vanaf december 1901 de rubriek 'Van het Nat. Arbeids-Secretariaat' kende. Ook het Spaanse syndicalisme, dat na de eeuwwisseling opkwam en het Franse voorbeeld volgde, had Koltheks belangstelling. Hij zou er vaak als voorbeeld naar verwijzen.²⁰ Hij profileerde zich onder de vrije socialisten als voorstander van de vakbeweging. Het moest de vakbeweging gaan om het bezit van de productiemiddelen. "En daarom willen wij dat de vakorganisatie als zoodanig zich alleen op economisch terrein begeeft".²¹ Dit

18 Cornelissen, *Op weg naar een nieuwe maatschappij*, 69-79, 89-92, 104 en 221-224.

19 *De Vrije Socialist*, 13-3;11-5; 25-5; 29-5-1901; het blad sprak van zo'n 5000 bezoekers, die onder meer per boot uit Amsterdam en Den Haag waren gekomen; andere sprekers waren de anarchisten T. Luitjes en P.M. Wink.

20 *Recht voor Allen*, 5-7 en 18-10-1902. Meer Nederlandse anarchisten propageerden de algemene werkstaking, zie o.a. T. Luitjes, *De algemeene werkstaking* (z.p. z.j.) [ca. 1900]; J.J. Hoff, *Algemeene werkstaking* (z.p. z.j.) [1903]; F. Domela Nieuwenhuis, *De algemeene werkstaking* (z.p. z.j.); *De Vrije Socialist*, 9-2-1901; de algemene werkstaking was onderwerp op de Nationale Conferentie van Vrije Socialist en Anarchisten van 31-5 en 1-6-1903 te Arnhem, zie *Recht voor Allen*, 13-6 en 20-6 en 1-8-1903; Rijnders liet een vertaling verschijnen van *Der soziale Generalstreik* van Arnold Roller (1905) onder de titel *De Eindstrijd. De sociale, algemeene Werkstaking* (Amsterdam z.j.), *De Tabaksbewerker*, 24-8-1907. Roller was het pseudoniem van de Oostenrijker Siegfried Nacht, die tussen 1900 en 1906 deelnam aan de Parijse revolutionair-syndicalistische beweging. Voor Kolthek Jr. zie: BWSA en P. Hoekman, J. Houkes en O. Knottnerus, *Een Eeuw Socialisme en Arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985* (Groningen 1986); D. de Winter, 'Tussen ideaal en praktijk: Harm Kolthek en het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS)', in: *Eerste Jaarboek Anarchisme* (Moerkapelle 1994); *Recht voor Allen*, 12-7, 26-7, 9-8, 30-8-1902; Kolthek uitte sympathie voor de Spaanse arbeidersbeweging in: *Recht voor Allen*, 18-10-1902 en 12-3-1904; *Correspondentieblad*, 1-6-1902 besteedde aandacht aan de Spaanse vakbeweging. Zie: R. Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme in Spanje* (Soesterberg 2007); J. Garner, *The Politics of Mistrust: The relation between anarchism and syndicalism in the Confederacion Nacional de Trabajo 1910-1931 with reference to the International Revolutionary Syndicalist movement* (z.p. 2000); A. Bar, 'The CNT: the Glory and Tragedy of Spanish Anarchosyndicalism', in M. van der Linden and W. Thorpe (eds.), *Revolutionary Syndicalism*, 119-138.

21 *Recht voor Allen*, 1-11-1902.

standpunt zou hij jaren handhaven. De algemene werkstaking als concept van het syndicalisme speelde in de Franse vakbeweging al langer. Pelloutier was één van de krachtigste verdedigers ervan. Maar onder Griffuelhes kwam de propaganda voor de algemene werkstaking pas goed op gang. In 1902 hield de CGT onder de aangesloten organisaties een enquête naar de vraag hoe de organisatie zich hier op voorbereidde. Niet alle vakorganisaties bleken voor. Zo kwamen de typografen, georganiseerd in de *Fédération du Livre*, in verzet tegen het propageren van de algemene werkstaking.²²

3.1.2 Internationaal Secretariaat van Nationale Vakcentrales

Verscheidene NAS-bonden hadden contacten met bonden in het buitenland via de IBS'en. Zo maakte de ANTypB deel uit van het Internationaal Boekdrukkers-Secretariaat. Maar van een 'Internationale' waarbij het NAS zich als landelijk vaksecretariaat kon aansluiten was geen sprake. In 1900 waren er wel pogingen geweest om in Parijs tot een nieuwe Internationale te komen, waarbij Cornelissen en de CGT een rol speelden.²³ Wat de CGT niet voor elkaar kreeg, gelukte de Deense vakbeweging in samenwerking met de Engelse en Duitse wel. De Denen namen in 1900 deel aan het TUC-congres, waar hun plan voor een internationale conferentie van landelijke vakcentrales aan de orde kwam. Zij namen contact op met voorzitter C. Legien van de *Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands*. Het resultaat was dat in augustus 1901 te Kopenhagen vertegenwoordigers van de Britse, Duitse, Belgische vakcentrales en de Scandinavische vakcentrales het Internationaal Secretariaat van Nationale Vakcentrales (IS) oprichtten. Zij besloten dat discussie over de strategie van de vakbeweging, bij de Tweede Internationale en buiten het IS moesten worden gevoerd. Het IS wilde informatie uitwisselen over wet- en regelgeving en vakbondsstatistieken, met daarnaast het regelen van wederzijdse ondersteuning in geval van acties. Het IS bestond uit bestuurders van landelijke vaksecretariaten, die in conferenties bijeenkwamen. In 1902 traden het NAS en de CGT toe tot het IS. In juni van dat jaar werd aan het congres van de Duitse *Generalkommission* in Stuttgart de tweede conferentie van het IS gekoppeld. Formeel besloot het NAS pas op 5 oktober tot aansluiting bij het IS, maar Van Erkel nam

22 Jennings, *Syndicalism in France*, 48-50.

23 *De Vrije Socialist*, 13-3-1901; *Ons Vakbelang*, 1-2- tot 15-11-1902; W. Kulemann, *Die Berufsvereine. Geschichtliche Entwicklung der Berufsorganisationen der Arbeitnehmer und Arbeitgeber aller Länder* (Berlin 1913); Rütters, 'Internationale Berufssekretariate'; Wedman, 'Christiaan Cornelissen', 476. Voor een initiatief van de CGT kwam een klein aantal buitenlandse afgevaardigden opdagen, zie: Howorth, 'French Workers and German Workers', 76-77.

alvast deel aan de beraadslagingen. Hij had als opdracht er bij de Duitse vakcentrale op aan te dringen zich bij de internationale samenwerking niet op sociaaldemocratisch standpunt te stellen. Het NAS speelde namelijk met de gedachte om tot een alternatieve internationale te komen als het IS vasthield aan de sociaaldemocratische grondslag.²⁴ Van Erkel sprak het congres toe in het Nederlands, want hij was geen vreemde taal machtig. Hij vertelde later “dat met flinke oplettendheid de arbeiders in staat zijn elkander te begrijpen”.²⁵ Hij verklaarde al bij het vaststellen van de agenda dat hij geen besluiten zou steunen die de landelijke vaksecretariaten verplichtten deel te nemen aan congressen van de Tweede Internationale. De CGT-delegatie, met Griffuelhes en Pouget, dacht er net zo over. Het NAS trok in Stuttgart voortdurend één lijn met hen. Gezamenlijk vormden zij een kleine minderheid die met hun vakbondsstandpunten binnen het IS vrijwel alleen stond. Van Erkel vond dat het IS moest kunnen spreken over fundamentele vraagstukken als vakbondsstrategie of actiemiddelen en wilde dat niet aan de Tweede Internationale overlaten. Hij stelde voor het besluit van Kopenhagen om alleen conferenties met de landelijke secretarissen te beleggen, te herroepen. Hij wilde internationale vakbewegingscongressen, waardoor ook afgevaardigden van bonden konden deelnemen. Maar Legien maakte duidelijk dat dit niet ter discussie stond en pareerde de kritiek van het NAS en de CGT door te benadrukken dat die in een geïsoleerde positie verkeerden.²⁶ Vooral de Generalkommission stond in het IS tegenover de CGT en het NAS. Terwijl Griffuelhes de Duitse bonden als “reactionair” afschilderde en *La Voix du Peuple* de Duitse vakbondsleiding als collaborateurs en uitbuiters van vrouwelijke arbeidskrachten in de vakbonds bureaucratie beschreef, deed de Generalkommission de Franse standpunten af als onpraktisch en utopisch. Van Erkel oordeelde milder over

24 *Correspondentieblad*, 1-8 en 1-11-1902. J. Sassenbach, *Fünfundzwanzig Jahre Internationale Gewerkschaftsbewegung* (Amsterdam 1926), 7-9; W. Schevenels, *Forty-Five Years. International Federation of Trade Unions 1901-1945* (Brussel 1955), 23-30; Price, *The International Labour Movement*, 16-19; G. van Goethem, *De Internationale van Amsterdam* (Antwerpen [etc.] 2003), 21-25; Dreyfus, ‘The emergence of an international trade union organization’, 44; Milner, *The Dilemmas of Internationalism*, 80-82. De Generalkommission werd als vaksecretariaat opgericht in 1890, in 1919 opgevolgd door de Allgemeine Deutsche Gewerkschaftsbund (ADGB), beide onder leiding van Carl Legien (1861-1920).

25 *Correspondentieblad*, 1-8-1902.

26 *Het Volksdagblad*, 17-6-1902; *Correspondentieblad*, 1-8-1902; Sassenbach, *Fünfundzwanzig Jahre*, 9 en 132; Milner, *Dilemmas*, 83 en 121; I. Hermes, *Gegen Imperialismus und Krieg. Gewerkschaften in der II. Internationale 1889-1914* (Köln 1979); Schevenels, *Forty-Five Years*, 30; Dreyfus, ‘The emergence of an international trade union organization’, 82-83, 121.

zijn sociaaldemocratische tegenvoeters, die in zijn ogen niet zo fanatiek waren als in Nederland.²⁷

De CGT maakte ondertussen een belangrijke ontwikkeling door. In 1902 vormden de Bourses en de CGT één organisatie. Er ontstond een nieuwe confederatie van federaties, nationale vakorganisaties en zelfstandige vakverenigingen, die van oudsher in de CGT waren vertegenwoordigd en de Bourses du Travail met de plaatselijke en gewestelijke bonden. Het *Correspondentieblad* volgde het fusieproces met grote aandacht en trok weer vergelijkingen tussen de organisatievorm en de opvattingen van de CGT en het NAS. De CGT benadrukte opnieuw de onafhankelijkheid van de politiek en het belang van de algemene werkstaking en de directe actie. De Franse vakbeweging won aan invloed door de fusie en koerste onder leiding van Pouget, Griffuelhes, G. Yvetot en P. Delesalle richting het syndicalisme. De CGT maakte zich ook sterk voor antimilitarisme en de 8-urendag.²⁸

Doordat het NAS en de CGT in het IS op elkaar waren aangewezen, werd de identificatie van het NAS met de Franse vakbeweging sterker. Deze internationale positionering van het NAS keerde zich tegen de reformistische vakbondsopvattingen, zoals ook al in het reorganisatiedebat van 1901 bleek. De richtingenstrijd kwam vervolgens in 1903 in alle hevigheid terug.

3.2 Binnenlandse beroering

Acties van de dok- en veemarbeders in de Amsterdamse haven mondden in 1903 uit in een succesvolle spoorwegstaking. Als reactie trad de overheid repressief op. Een roemruchte algemene werkstaking, met als doel de aangekondigde wetgeving die de vakbeweging aan banden moest leggen tegen te houden, mislukte. Deze gebeurtenissen hadden dramatische consequenties voor de positie van de vakbeweging en vormden een katalysator in het scheiden van de wegen tussen de onafhankelijke en moderne vakorganisaties.

²⁷ *Correspondentieblad*, 1-7-1902; Sassenbach, *Fünfundzwanzig Jahre*, 122; Schevenels, *Forty-Five Years*, 30. De bespreking van de statistische taak was aanleiding voor Griffuelhes om duidelijk te maken dat de CGT niet centralistisch was, dat aangesloten bonden een autonome positie innamen en het verzoek van het IS om statistische informatie konden weigeren; *Correspondenzblatt*, 29 (1902), 498 en *La Voix du Peuple*, 27-7 tot 3-8-1902 in: Milner, *Dilemmas*, 89, 121-122.

²⁸ Fusievoorbereiding op CGT-congres in Montpellier en het congres van de Bourses in Algiers; *Correspondentieblad*, 1-9-1902; Verslag 1-11-1902; Zie voor de fusie: Vandervort, *Griffuelhes*, 58-61; B. Mitchell, 'French Syndicalism: an Experiment in Practical Anarchism', in: M. van der Linden and W. Thorpe (eds.), *Revolutionary Syndicalism*, 30.

3.2.1 De Nationale Federatie van Transportarbeiders en de havenstakingen

De organisatie van de havenarbeiders kreeg een impuls na het ITF-congres te Parijs, september 1900, voorafgaand aan het congres van de Tweede Internationale. Voor Nederland was naast afgevaardigden van de Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel (NV), de Amsterdamse NS&BB-bestuurder N.H. Tuinder aanwezig. Nadat Amerikanen op dit congres wezen op een revolutionair-socialistische geest onder de Amerikaanse spoorwegaarbeiders, benadrukte Tom Mann geen politiek in de vakbeweging te willen. Tuinder en Wessels waren dezelfde mening toegedaan. Op het congres viel het besluit om in ieder land een nationale federatie van transportarbeiders op te richten. Wessels werd de Nederlandse afgevaardigde in het ITF-bestuur en hij reisde naar Londen voor overleg met Mann en Orbell. Wessels wilde in tegenstelling tot het NAS federatievorming in de bedrijfstakken bevorderen.²⁹ In Nederland begon zich toen al een rudimentaire federatie van transportarbeiders af te tekenen. In 1899 leidde een arbeidsconflict in de Amsterdamse havens ertoe dat er een Federatie van Transport te Water ontstond waaraan alle bestuurders van in de haven actieve vakverenigingen deelnamen. In begin 1900 kwam de Algemeene Nederlandsche Zeemansbond (ANZB) tot stand, die zich bij de federatie aansloot. In Rotterdam was de NNBB van het toneel verdwenen en toen daar een arbeidsconflict in de haven uitbrak over de arbeidstijden en de lonen, verenigden een bonte verzameling van ongeveer vijftig organisaties, restanten van de NNBB, de BvM&S, ziekenfondsen, de bootwerkersvereniging 'Neerland's Vlag', de Christelijke bootwerkersvereniging 'Toenadering' en een tweetal schippersbonden zich in de Federatie het Transport te Water. Ondanks steun van de International Transport's Union, de voorloper van de ITF, ging de staking verloren en daarmee ook de federatie.³⁰

29 *Het Bootwerk*, 8-6, 22-6 en 13-7-1900; *De Propagandist*, 10-9, 25-9, 10-10, 25-10-1900, 26-10-1901 en 4-1-1902; *De Spoorweg*; 15-11-1901; Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 164-168. De relatie met de Britse vakbeweging liep via J.K. van der Veer. Tweede Jaarverslag van de Algemeenen Nederlandschen Zeemansbond, loopende van 6 Februari 1901-5 Febr. 1902, 10-14; Derde Jaarverslag ANZB 1903, 30-39.

30 *Het Volksdagblad*, 10-2, 14-3 en 26-4-1900; *Het Bootwerk*, 27-9-1900; *De Bondsbanier*, 3-1-1903; W.L. Brusse, 'De strijd van de Transport-Arbeiders te Rotterdam', in: *De Jonge Gids* jrg. 1899-1900, 956-973; H. Spiekman, 'De bootwerkersbeweging te Rotterdam', in: *De Nieuwe Tijd* jrg. 5 (1900), 117-140; H. Smits, *De Nederlandsche arbeidersbeweging in de negentiende eeuw* (Rotterdam 1902), 194-200; Algemeene Nederlandsche Zeemansbond, *Gedenkboek bevattende eenige gegevens en beschouwingen, betreffende de organisatie der zeelieden. Uitgegeven ter herinnering aan het tien-jarig bestaan 6 februari - 5 februari 1910* (Amsterdam 1910), 14-20.

De Amsterdamse federatie en de Rotterdamse verenigingen moesten, tegenover de goedgeorganiseerde werkgevers, tot een landelijke organisatie worden omgesmeed, die niet alleen transportarbeiders van de waterkant omvatte, maar ook de transportarbeiders te land. Wessels, die op het eerste NS&BB-congres tot gesalarieerde secretaris en een jaar later tot redacteur van *De Propagandist* was benoemd, nam dit met steun van het NAS op zich. Ook de ANZB vond dat er samenwerking moesten komen, ook met andere beroepsgroepen in de havens en de transportsector. De verschillende groepen moesten onderling solidair zijn. Er was volgens Wessels een verplicht lidmaatschap nodig om zich tegen de werkgeversorganisaties te kunnen verweren.³¹ Hij wilde ook de continuïteit van de organisatie van losse arbeiders bevorderen. Daarom wilde hij het lidmaatschap aantrekkelijk maken door er allerlei voordelen aan te verbinden, zoals verzekeringen tegen de risico's van de arbeid. Verzekeren tegen werkloosheid sloot hij uit, dat kon niet bij losse arbeid. Wel zag hij heil in het stichten van verbruikscoöperaties en productieve associaties. Een bakkerij was handig ingeval van staking. De Zaanse havenarbeiders bezaten reeds een coöperatieve bakkerij. De winst van zo'n coöperatie moest de weerstandskas vullen. Havenarbeiders zouden het laden en lossen van schepen in eigen beheer moeten nemen, zoals in Gent door de Gentsche Dokkersbond gebeurde.³²

Wessels zocht contact met de categorale vakverenigingen van spoorwegpersoneel, die samen onder voorzitterschap van F.H. Petter, in mei 1901 de Federatie van Spoorwegorganisaties (FvSO) vormden. Hij riep het bestuur van de Amsterdamse Federatie van Transport te Water, allerlei havenarbeidersverenigingen en nu ook spoorwegvakverenigingen op bijeen te komen. Petter was aanwezig op de eerste vergadering in augustus 1901 die leidde tot het ontstaan van de NatFvT. Onder voorzitterschap van Van Zomeren trachtten Wessels en Tuinder de spoorwegbonden zover te krijgen zich aan te sluiten. Petter had bezwaar tegen de aanwezigheid van Van Zomeren omdat het NAS niet neutraal was. Wessels benadrukte zijn relatie met de ITF en wees er weer op dat de NatFvT een tegenwicht moest bieden aan de goed georganiseerde werkgevers en dat anders niet alleen de havenarbeiders onmachtig waren, maar ook het spoorwegpersoneel. Een commissie onder leiding van Tuinder toog aan het werk om te onderzoeken of samengaan in één federatie mogelijk was. Daartoe werd een enquête

31 *Het Volksdagblad*, 26-4 en 27-4-1900; *De Propagandist*, 25-12-1900, 10-3-1901; A.C. Wessels, *De Federatie der bedrijven betrokken bij het Watertransport* (Amsterdam 1900); NAS Jaarverslag over 1900, 66-72.

32 *De Propagandist*, 22-6, 6-7 en 10-8-1901.

rondgestuurd.³³ Belangrijke drijfveer was de onvrede met het NAS, dat volgens het NS&BB-blad *De Propagandist* niet als vakcentrale voldeed. Veel vakverenigingen en vakbonden waren niet aangesloten en de kleine verenigingen hadden teveel overwicht op de grote bonden. Het lag meer voor de hand alle transportbonden te verenigen, ook de bonden die niets in het NAS zagen, “het onmogelijke en partijdige N.A.S. dat geleid wordt door enkele mannen die hun beginsel steeds vooropzetten, al is dit ten nadeele der arbeidersbeweging”. De aanstaande NatFvT zou zich met andere federaties moeten verenigen en zo het algemeen middelpunt worden van de arbeidersbeweging.³⁴

Bij de NatFvT sloten zich bij de oprichting op 16 maart 1902 aan de NS&BB, de ANZB, enkele afdelingen van de BvM&S en de FvSO, naast plaatselijke vakverenigingen, zoals de Handels- en Pakhuisbediendenvereniging Handel en Nijverheid met J.J. van Oogen als voorzitter. Het grootste deel van de aanhang zat in Amsterdam, waar de federatie zich vestigde. De aangesloten bonden betaalden slechts één cent per lid per week. De contributie was zo laag, omdat men de NatFvT ten koste van alles tot stand wilde brengen.³⁵

Al spoedig zou de NatFvT in strijd komen met de havenwerkgevers. Op 5 november 1902 lichtte Wessels het NAS-bestuur in over een dreigend conflict bij de losse dok- en veemarbeiders in Amsterdam. Acties werden voorbereid, omdat schuitenvoerders tegen lagere tarieven – dan eerder met de dok- en veemarbeiders was overeengekomen – het lossen en laden van hen overnamen. Wessels vroeg het NAS-bestuur om steun in geval van staking. Twee dagen later kondigde de Vereniging van Dok- en Veemarbeiders aan niet meer te lossen wanneer er schuitenvoerders bij betrokken waren. Deze NS&BB-afdeling vroeg niet het NAS maar de NatFvT om steun, die als eerste in de Europese vakbeweging havenarbeiders, zeelieden en spoorweglieden in één organisatie verenigde.³⁶

De NatFvT speelde een belangrijke rol toen in november de Amsterdamse dok- en veemarbeiders in actie wilden komen, omdat zij voor hun strijd de steun van het Amsterdams spoorwegpersoneel nodig hadden. Machinisten en tractiepersoneel waren solidair en namen geen werk van de stakers over

33 *De Propagandist*, 27-7,10-8 en 2-11-1901; *De Spoorweg*, 15-9, 15-10; 15-11-1901 en 15-1-1902; J. van Braambeek, *Van lichten en schiften Gedenkboek van de Nederlandsche Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel 1886-1936* (z. p. 1936), 102-113.

34 *De Propagandist*, 14-12, 21-12-1901 en 4-1-1902.

35 *De Propagandist*, 25-1, 1-3, 15-3, 22-3, 3-5-1902.

36 *Correspondentieblad*, 1-1 en 1-2-1903.

toen op 1 december 1902 een staking uitbrak bij het Vriesseveem.³⁷ Veertig veemarbeders weigerden met de schuitenvoerders samen te werken, omdat er dan een man minder in de ploeg zou komen. Die verloor daardoor zijn werk. Twee dagen later breidde de staking zich uit naar andere vemen. De patroons sloten daarop de losse dok- en veemarbeders uit. Het Vriesseveem zette stakingsbrekers in, waarop handels- en pakhuisbedienden het werk neerlegden. Op aandringen van de stakers kwam het conflict op 12 december 1902 via arbitrage van de Verzoeningsraad – benoemd door de Kamer van Arbeid voor het Dok- en Veembedrijf – tot een oplossing door de arbeiders in het gelijk te stellen.³⁸

Aangemoedigd door het succes zette de NatFvT de strijd om behoud van de arbeidspositie in de haven voort door vanaf 1 januari 1903 het verplichte lidmaatschap af te kondigen en de leden te verbieden samen te werken met ongeorganiseerden. De federatie wilde zo alle haven- en veemarbeders organiseren en na 1 januari ongeorganiseerden uit het werk weren. Via het verplichte lidmaatschap wilde de NatFvT een machtspositie opbouwen om controle over de arbeidsmarkt uit te oefenen. Solidariteit tussen de verschillende beroepsgroepen in de haven was cruciaal voor succes. Besmetverklaring was daarbij voor de federatie een geëigend middel. Deze strategie had gevolgen voor de vaste arbeiders van het Blaauwhoedenvem, die van de directie geen lid van een vakorganisatie mochten zijn. Toen twee controleurs van dit veem op 8 januari goederen wilden ophalen bij de firma W.H. Müller & Co., weigerden de loodswerkers, lid van de Amsterdamse NS&BB-afdeling, 'Recht en Plicht', de goederen mee te geven. Toen ze werden ontslagen, ging het hele personeel in staking.³⁹ De NatFvT riep op tot een boycot, waarop de havenarbeiders op 10 januari weigerden een schip te lossen voor de firma. Ook zij kregen ontslag. Daarna breidde de staking zich snel uit. 'Recht en Plicht' onder leiding van Wessels kwam in actie. De Vereeniging van Werkgevers op Scheepvaartgebied te Amsterdam – opgericht op 1 juli 1900 – weigerde met Wessels te onderhandelen omdat hij in *De Propagandist* en *Het Volksdagblad* opruiend zou hebben geschreven. Maar hij was de werkgevers te slim af door als voorzitter af te treden, waardoor onderhandelingen wel mogelijk waren. Binnen één

37 *De Propagandist*, 22-3, 6-12 en 13-12-1902; *Bijdragen tot de Statistiek van Nederland*. (Den Haag 1907), 52; R. ten Kortenaar, 'Tussen bootwerkers en veembazen: Handel en Nijverheid in de periode 1896-1902', in: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging* 22 (1990), 22-25.

38 *De Propagandist*, 13-12 en 20-12-1902; *Correspondentieblad*, 1-2-1903; Meijers, 'Een bijdrage tot de geschiedenis van de arbeidersbeweging in het veembedrijf te Amsterdam', 46.

39 Rüter, *De Spoorwegstakingen*, 260 e.v.; Meijers, 'Een bijdrage tot de geschiedenis', 49. Deze vakbondsstrategie was half november 1902 door de NatFvt bekend gemaakt.

dag willigde de Vereeniging van Werkgevers alle eisen, op één na, in: het verplichte lidmaatschap. De werkgevers behielden het recht ongeorganiseerd aan het werk te hebben. De Vereeniging van Dok- en Veemarbeiders, de handels- en pakhuisbediendenvereniging Handel en Nijverheid, en ook de NatFvT werden erkend als partij. Binnen een week ging het weer mis. Het Vriesseveem en het Blaauwhoedenveem eisten op 21 januari dat het personeel goederen in ontvangst nam van eerdere onderkruipers. Een dag later eisten ook twee andere vemen dit. In alle vier gevallen weigerden de arbeiders, waarop ontslagen volgden en het overige personeel uit solidariteit in staking ging. Over alle vemen en scheepvaartmaatschappijen waarvan het personeel staakte, sprak de NatFvT daarop een boycot uit, dat leidde tot betrokkenheid van het spoorwegpersoneel.⁴⁰

3.2.2 De spoorwegstaking (1903)

Door de nauwe contacten tussen de veembedrijven en het spoorweggoederenvervoer raakte het spoorwegpersoneel bij het conflict betrokken, waarbij het de kans greep voor de eigen arbeidsvoorwaarden op te komen. Overvallen door de strijdvaardige opstelling van de spoorwegarbeiders vergaderde de FvSO van Petter eind januari met de NatFvT en de NV, onder leiding van Oudegeest. Het NAS stond hier buiten. Op een spoorwegstaking waren ze niet voorbereid, maar er ging wel een manifest van Petter en Oudegeest uit om besmet werk te weigeren en solidariteit te tonen met de stakende veemarbeiders.⁴¹ Toen het Blaauwhoedenveem stakingsbrekers had aangenomen om wagons te laden, weigerden de machinisten en rangeerders deze wagons te vervoeren. De daarop volgende schorsingen van spoorwegarbeiders leidden snel tot het uitwaaieren van spontane stakingen. In de nacht van vrijdag 30 op zaterdag 31 januari kwam een stakingscomité tot stand. In totaal staakten zo'n drieduizend arbeiders. Behalve in Amsterdam was het spoorwegpersoneel ook in Rotterdam, Utrecht en Den Haag, Amersfoort, Hilversum en Haarlem in staking gegaan.⁴² De staking maakte diepe indruk. Het NAS organiseerde de steunverlening. Domela was opgetogen en Spiekman schreef:

40 *De Spoorweg*, 15-12-1902; *Recht voor Allen*, 17-1-1903; *De Propagandist*, 24-1-1903.

41 Zie voor opvatting Petter: *Recht voor Allen*, 6-6-1903. Zie voor Petter: *BWSA*.

42 *Bijdragen tot de Statistiek van Nederland* (1907), 53; In Amsterdam staakten zo'n 1200 spoorwegarbeiders, 270 pakhuisbedienden, 300 dok- en veemarbeiders en 400 schuitenvoerders; Cijfers afkomstig van: Database Stakingen in Nederland www2.iisg.nl/databases/stakingen.

“Het is ons niet bekend dat er in de geschiedenis onzer arbeiders-be-weging een oogenblik van méér beteekenis is geweest dan Zaterdag en Zondag, toen de Spoorwegarbeiders den arbeid neerlegden. Er is nooit een daad geschied door de georganiseerde arbeiders, die zóó diep en zwaar is gevoeld in heel onze Nederlandsche samenleving als deze!”⁴³

Alle eisen, waaronder erkenning van de vakbonden, als het weer in dienst nemen van de stakers en een uitkering over de stakingsdagen, werden op 31 januari ingewilligd. Dit was een volkomen overwinning van de stakers. De havenarbeiders zetten echter hun acties voort. Zij eisten ontslag van de onderkruipers en de terugkeer van alle geschorste of ontslagen arbeiders. Er dreigden stakingen van voerlieden, gemeentewerklieden. Op 1 februari spraken Van Erkel en Wessels op een vergadering van zo'n duizend bakkersgezellen en broodbezorgers in Amsterdam en vroegen hen geen meel te verwerken dat was opgeslagen in één van de bedrijven waar gestaakt werd. De vergadering verklaarde zich solidair. Wessels sprak eveneens de gemeentewerklieden – gaswerkers, werklieden van het waterleidingbedrijf en de reiniging – toe die betere arbeidsvoorwaarden eisten en raadde hun aan contact met het NAS te zoeken. De NatFvT controleerde de haven op onderkruipers per boot, steeds vergezeld door de havenpolitie. Nadat van verscheidene kanten op de Vereeniging van Werkgevers druk was uitgeoefend, werden de eisen van de havenarbeiders op 2 februari ingewilligd.⁴⁴ De werkgevers sloten een akkoord met de NatFvT, de NS&BB, de Handels- en Pakhuisbediendenvereniging Handel en Nijverheid en de Vereeniging van Dok- en Veemarbeiders. De eis van het verplichte lidmaatschap hadden de bonden laten vallen. Op 3 februari hervatten de arbeiders hun werk in de haven. De rust keerde overigens niet onmiddellijk terug, want enkele arbeiders waren gearresteerd op beschuldiging van geweldpleging. De NatFvT, het PAS en de Amsterdamse Bestuurdersbond (ABB) organiseerden protestmeetings.⁴⁵

43 *De Vrije Socialist*, 31-1 en 4-2-1903; over de steunverlening van het NAS zie *Recht voor Allen*, 17-1-1903; het NAS ondersteunde ook de Franse mijnwerkersstaking; Spiekman in *De Bondsbanier*, 7-2-1903.

44 *De Vrije Socialist*, 4-2-1903; *De Havenarbeider*, 7-2-1903; Rüter, *De Spoorwegstakingen*, 325; H. Boot, *Opstandig volk. Neergang en terugkeer van losse havenarbeid* (Amsterdam 2011), 41-42. *Sociaal Weekblad*, 1903, 150-151 geeft de uitslag van de arbitragecommissie, dat de NatFvT voor het grote deel in het gelijk stelde.

45 Drie, waaronder Jan van Oogen van de Vereeniging van Dok- en Veemarbeiders, waren gevangen genomen. Op 4 februari belegden het PAS, de NatFvT en de ABB protestmeetings waar diens broer J.J. van Oogen, Domela, Ammerlaan, H. Gorter en S.J. Pothuis het woord voerden, zie:

Buiten de vakbeweging om probeerden zowel de anarchisten als de sociaaldemocraten munt te slaan uit de overwinning. Domela zag die als het resultaat van de propaganda voor de algemene werkstaking. Die toonde volgens hem aan dat de vakbeweging rijp was voor de algemene werkstaking. Troelstra zag er mogelijkheden in om tot meer eenheid in de arbeidersbeweging te komen.⁴⁶ Maar de NatFvT wilde juist de politiek buiten de vakstrijd houden en groeide behoorlijk door het succes. De NS&BB zag de aanhang met zo'n duizend nieuwe leden toenemen. Half maart telde de bond 2800 leden. De AMetB had in diezelfde periode tweeduizend nieuwe leden gekregen en volgde met zo'n drieduizend leden de NBvL met 2400 leden op als de grootste vakbond van het NAS.

Het NAS had weinig aandeel in de actie gehad, omdat het niet of nauwelijks spoorwegpersoneel organiseerde. De leden hadden wel ruim 870 gulden aan vrijwillige bijdragen aan de NS&BB gegeven. Het NAS-bestuur was onder de indruk van de NatFvT en prees de tactiek van de solidariteitsstaking. Het succes inspireerde het NAS-bestuur tot het ontwikkelen van plannen om de bedrijfstakgewijze federatievorming te bevorderen. Half februari had het bestuur zijn 'Federatieplan' gereed voor bespreking op de jaarvergadering van maart die vanwege de lopende arbeidsconflicten pas halverwege mei plaatsvond. Het succes van de stakingen verklaarde mede de groei van het ledental van het NAS. Tussen 1 januari en half maart 1903 nam het aantal leden toe van 10.526 naar 17.062. De plotselinge groei van het NAS met ruim 62 procent kwam door de metaalbewerkers, havenarbeiders, gravers en baggerlieden, stukadoors, steenhouwers, steenzetters en opperlieden. Bovendien hadden zich ook zo'n achtentwintig kleine vakverenigingen aangesloten, waardoor het NAS steeds meer een secretariaat van kleine verenigingen werd.⁴⁷

De NatFvT en ook de NV konden eveneens de vruchten plukken van het succes. De NV maakte binnen een maand een spectaculaire groei door van zo'n vierduizend naar ongeveer twaalfduizend leden. De vakbeweging verzilverde dus het succes van de stakingsacties met een forse ledengroei.⁴⁸

Verlagen van den Amsterdamschen Bestuurdersbond en van het Bureau voor Arbeidersrecht over 1903, Amsterdam, 01/1904, 9.

46 *De Vrije Socialist*, 7-2-1903; Rüter, *De Spoorwegstakingen*, 317-318.

47 *De Havenarbeider*, 14-2-1903; *Correspondentieblad*, 1-4-1903.

48 G. Harmsen en F. van Gelder, *Onderweg*, 51.

3.2.3 De algemene werkstaking

Vrij snel na de overwinning van de NatFvT kwam de roep om tegen de arbeidersbeweging op te treden. De regering riep militairen op en dirigeerde die naar de stations. De overheid overwoog inperking van het stakingsrecht. De regering Kuyper diende een wetsontwerp in dat staken bij de overheid en de spoorwegen verbood. Hiervoor moesten artikelen aan het Wetboek van Strafrecht worden toegevoegd op grond waarvan stakers tot gevangenisstraf konden worden veroordeeld. Na de aankondiging van de repressieve overheidsmaatregelen riepen Oudegeest en Petter de vakbonden, SDAP, het NAS en de anarchisten op om tot een Landelijk Comité van Verweer te komen. De vakstrijd veranderde vanwege de dreigende wetgeving in een politieke strijd en de strategie moest nu binnen het Comité worden bepaald. Op 20 februari 1903 gaven ongeveer zestig organisaties gehoor aan de oproep. Oudegeest werd voorzitter van het Comité, Vliegen secretaris en Van Erkel penningmeester. Andere leden waren Meijer van de Houtwerkersvereniging 'Streven naar Verbetering' en Petter en Wessels namens de NatFvT. Voor de vrije socialisten nam G. Rijnders deel, een groot voorstander van de algemene werkstaking. Domela stond hem achter de schermen bij.⁴⁹ Op 26 februari riep het Comité van Verweer via het manifest 'De teerling is geworpen' op tot agitatie tegen de plannen. Op tientallen plaatsen in het land belegden Plaatselijke Comités van Verweer protestvergaderingen. In Amsterdam vormden de ABB en het PAS een plaatselijk comité.⁵⁰

49 *De Bondsbanier*, 7-2-1903; *De Havenarbeider*, 28-2-1903; *Recht voor Allen*, 21-2, 28-2 en 4-4-1903; *Correspondentieblad*, 1-3 en 4-1903; R. van der Wal, *Ofgeweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003), 224-233. Het NAS zag parallellen met de wijze waarop in Frankrijk in 1896 na een spoorwegstaking de regering poogde de stakingsrechten van het spoorwegpersoneel en werknemers in de openbare diensten bij wet in te perken. Hoopvol was dat door de agitatie van de Franse vakbeweging het wetsontwerp was gestrand; Presentielijst in: Oudegeest, *De geschiedenis* I, 378-381; K. Lindenberg, *Strafbare dwang. Over het bestanddeel 'dwingen' en strafbaarstellingen van dwang, in het bijzonder art. 284 Sr.* (Apeldoorn/Antwerpen 2007), 105-131; Van Braambeek, *Van lichten en schiften*, 131-132; Rijnders volgde de onbekende anarchist H. Alkema op.

50 Verslagen ABB en BvA over 1903, 19; *De Havenarbeider*, 14-3-1903; Rüter, *De Spoorwegstakingen*, 407; manifest in: Oudegeest, *De geschiedenis* I, 399-403; Van Braambeek, *Van lichten en schiften*, 139-141.

Comité van Verweer met vooraan Janus Wessels (tweede van links), Aris van den Berg (midden) en rechts daarvan Jan Oudegeest

Petter trok zich terug wegens ziekte en werd opgevolgd door de machinist A. van den Berg, voorzitter van Ons Aller Belang, die tractiepersoneel verenigde.

Ofschoon Vliegen de SDAP vertegenwoordigde, nam ook Troelstra prominent aan de eerste beraadslagingen deel. Zowel de anarchisten als de SDAP zagen in de protestactie kansen om hun positie in de arbeidersbeweging te versterken. De vakbeweging werd dan ook opnieuw geconfronteerd met beide richtingen. Rijnders, Van den Berg en Meijer waren voor een algemene werkstaking. Maar de meerderheid van het Comité wilde een staking vermijden.⁵¹ Van Erkel wilde de spoorwegbonden onafhankelijk van de politiek het laatste woord geven over het uitroepen van een staking. Wessels en hij zagen dat een algemene werkstaking grote risico's met zich meebracht. Bij verlies zou het NAS en de NatFvT worden weggevaagd. Toen de bestuurders van de spoorwegbonden verklaarden dat er buiten Amsterdam

⁵¹ Buiting, *Richtingen en partijstrijd in de SDAP*, 158-159; Rüter, *De Spoorwegstakingen*, 340-343; P.J. Troelstra, *Inzake Partijleiding. Toelichtingen en gegevens* (Rotterdam 1906), 38-39; Perry, *De Voorman*, 174-188.

nauwelijks steun voor een stakingsactie was, was Wessels onmiddellijk voor opschorting van de werkzaamheden van het Comité. Maar Van Erkel wilde eerst de hoofdbestuurders van de vakbeweging horen. Deze namen echter geen besluit, waarna Troelstra in *Het Volk* een politieke staking tegen de 'worgwetten' afwees. Hij had in de Tweede Kamer, onder het toezien oog van het Comité van Verweer, met de VDB stelling genomen tegen de inperking van het stakingsrecht.⁵² Het artikel van Troelstra wakkerde de tegenstellingen binnen het comité aan. De vergadering van 2 april deelde Oudegeest mee dat een enquête onder NV-leden uitwees dat het overgrote deel tegen staken was. Er volgde een felle discussie, waarin Van Erkel en Wessels van standpunt veranderden onder druk van de aanwezige Amsterdamse bouwvakkers.⁵³ Zo drukten de bouwvakkers een stempel op de besluitvorming. De Boer eiste het aftreden van Oudegeest en NAS-voorzitter A.W. Ammerlaan wilde alle tegenstanders van de staking uit het Comité van Verweer hebben. De metselaar Ammerlaan was vanwege het overlijden van Van Zomeren, eind augustus 1902, tot voorzitter gekozen. Hij wilde de staking al de volgende dag afkondigen. De tumultueuze discussie eindigde met het aannemen van een motie van Wessels, waarin het Comité besloot de staking van spoorwegarbeiders te proclameren op een nader te bepalen tijdstip en andere arbeiders op te roepen te staken indien dit nodig was voor het slagen van de actie. Ook de SDAP die voortdurend tegen de staking was, steunde de motie. In de nacht van zondag 5 april op maandag 6 april verscheen de oproep tot staking. Duizenden manifesten werden verspreid, met de oproep de strijd aan te gaan, want "het gaat om onze welvaart, om ons geluk, om onze vrijheid."⁵⁴

Vliegen en Van Erkel moesten steun in het buitenland werven. De laatste benaderde het IS en via Legien kwam op den duur een steun van bijna 2400 gulden binnen.⁵⁵ Het Comité maande in de stakingsoproep tot kalmte om een bloedbad te voorkomen. Militaire detachementen bezetten cruciale locaties in Amsterdam. De staking was daar onder de havenarbeiders,

52 *Het Volk*, 17-3-1903; *De Bondsbanier*, 14-3; 4-4 en 1-4-1903; Rüter, *De Spoorwegstakingen*, 498-508; Buiting, *Richtingen en partijstrijd*, 165-170. Voor de opstelling van de VDB zie: Klijnsma, *Om de democratie*, 104-106.

53 *De Havenarbeider*, 28-3-1903; Kolthek sprak over verraad van Troelstra, zie *Recht voor Allen*, 28-3-1903. Van Erkel wees op de invloed van de bouwvakkers in *Rapport van de Commissie van Onderzoek in zake het Landelijk Comité van Verweer* (z.p., z.j.); zie ook: *Recht voor Allen*, 25-5-1903.

54 A.J. Stiling, *Geschiedenis van de "Spoorwegstakingen" en de totstandkoming der "spoorwegwetten" in Nederland*. (Utrecht 1903), 144. Stiling heeft in tegenstelling tot Rüter het hele manifest opgenomen, zie 144-146; Rüter, *De Spoorwegstakingen*, 492-493; zie verder: *De Vrije Socialist*, 8-4-1903. Alleen Polak stemde namens de ANDB tegen.

55 *Recht voor Allen*, 6-6-1903.

gemeentewerklieden van de gasfabriek en de reinigingsdienst, diamantbewerkers, bouwvakkers en metaalarbeiders vrij algemeen. Het spoorwegpersoneel staakte met redelijk succes langs de hoofdlijnen in het westen en in Utrecht, maar daarbuiten kwam, behalve in Groningen, de staking niet van de grond. Dat was verontrustend omdat de Tweede Kamer de wetten snel zou aannemen. Het Comité won juridisch advies in, waaruit bleek dat de spoorwegarbeiders een gevangenisstraf van twee jaar en de stakingsleiders – de leden van het Comité – vier tot vijf jaar boven het hoofd hing. Toen op 9 april 's avonds het bericht binnenkwam dat de staking in Utrecht snel verliep, was dat het signaal voor het Comité van Verweer om de staking de volgende dag abrupt te beëindigen.⁵⁶ Op 11 april waren de wetten van kracht. Het Comité riep op de machthebbers geen gelegenheid te geven tot bloedvergieten. Het besluit tot beëindiging van de staking was slecht gecommuniceerd en werd nauwelijks geloofd. De opheffing was dan ook ontgoochelend:

“Het trof ons. Het was als een donderslag bij helderen hemel. Wij stonden als aan den grond genageld. Wij zagen ze, mannen met vereelde knooken, tandenknarsend van verbeten woede en machteloosheid, voortvloeiend uit dit: de zaak is verloren!”⁵⁷

Ofschoon Van Erkel instemde met de opheffing van de staking, overviel hem die toch. Toen de voormalige penningmeester van het NAS, Elzendoorn, vanuit Antwerpen vroeg hoe de actie er voor stond, schreef Van Erkel: “De staking is opgeheven door verraad!”⁵⁸ Maar op de vergaderingen, waar het Comité verantwoording aflegde, ontkende hij dat. Later verklaarde hij dat zijn schrijven verkeerd was geweest, omdat het bewijs ervoor miste.⁵⁹

56 *De Bondsbanier*, 11-4-1903; Stiling, *Geschiedenis van de “Spoorwegstakingen”*, 155; Opheffing van staking was mede nodig omdat hoofdbestuurders van de spoorwegbonden buiten het Comité om de spoorwegdirecties benaderden over voorwaarden na werkhervatting, waardoor de eenheid van het Comité onder druk kwam.

57 *Algemeene Metaalbewerkersbond in Nederland. Verslag der Werkzaamheden van het Hoofdbestuur vanaf 1 Dec. 1902 tot 31 Dec. 1903* (z.p. z.j.), 17.

58 Zie de uiteenzetting van Van Erkel in *Het Volksdagblad*, 30-9-1903; Rapport van de Commissie van Onderzoek in zake het Landelijk Comité van Verweer (z.p. z.j.), 26.

59 Wessels bracht op 4 oktober 1903 tevergeefs een motie in stemming waarin de handelwijze van Van Erkel werd afgekeurd, zie: Archief NAS, 22, gedelegeerdenvergadering, 4-10-1903; *Het Volk*, 6-10-1903; *Het Volksdagblad*, 30-9-1903.

3.2.4 De Verraadkwestie

De gebeurtenissen rond de mislukte staking werden daarna aangegrepen om de scheiding tussen de onafhankelijke en de moderne vakbeweging door te zetten. Toen het Comité op 10 april in het NAS-gebouw vergaderde, kwamen Amsterdamse opperlieden binnenstormen om Oudegeest, Vliegen en Van den Berg te gijzelen. “Velen huilden van woede dat zoo'n groote beweging zoo plotseling was opgeheven”.⁶⁰ De opperlieden lieten de bestuurders pas vrij nadat zij schriftelijk hadden beloofd zich op de vergadering van stakers te verantwoorden. In twee lange nachtelijke vergaderingen op 11 en 12 april in het ANDB-gebouw, uitte zich de frustratie. In de eerste vergadering zette Domela de toon en trok fel van leer. Hij sprak van fouten en verraad door Oudegeest, Vliegen en Troelstra. Hij hield de SDAP verantwoordelijk voor het falen. Ammerlaan protesteerde tegen de term ‘schurken’ en prees de sociaaldemocraten juist, met wie hij in Zutphen had samengewerkt.⁶¹ Op 12 april herhaalde de discussie zich. J. te Boekhorst van de NBGB deelde de mening van Van Erkel, dat het fout was geweest de SDAP en de vrije socialisten in het Comité op te nemen. Van Erkel nam met Wessels de volle verantwoordelijkheid voor de opheffing van de staking. Hij hekelde het zoeken naar een zondebok en herhaalde dat er geen enkel bewijs voor verraad was. De vergadering benoemde tot slot een Commissie van Onderzoek. Van Erkel gaf blijk van zijn ongenoegen over Domela: “Domela Nieuwenhuis heeft gevraagd, waarom Vliegen tot secretaris van het Comité is benoemd. Spreker zegt: omdat Domela Nieuwenhuis niet in het Comité zat. Het gebeurde is een stuk van zijn werk, hij had secretaris behooren te zijn.”⁶²

Op 19 april 1903 kwamen de NAS-gedelegeerden bijeen. Toen het NAS-bestuur met een propagandamanifest kwam, reageerden zij voorzichtig. Zij wilden de aanval op de christelijke arbeiders, omdat die in de algemene werkstaking verstek lieten gaan, schrappen. De NS&BB verklaarde christelijke leden te hebben, die zich hierdoor van de bond konden afkeren. Wat overheerste, was de onzekerheid over de wetgeving. Zo zou het wederrechtelijk belemmeren van iemand in zijn bewegingsvrijheid zich tegen het ‘posten’ bij stakingen keren. Van Erkel meende dat men niet bang moest

60 *Het Volksdagblad*, 30-9-1903.

61 H. Kolthek Jr., *Het Complot Ontmaskerd* (Amsterdam 1903), 5; Stilting, *Geschiedenis van de “Spoorwegstakingen”*, 183-237.

62 Geciteerd in Stilting, *Geschiedenis van de “Spoorwegstakingen”*, 219; *De Vrije Socialist*, 15-4-1903; *Correspondentieblad*, 1-5-1903.

zijn, maar de vergadering vond het nodig voor de gevaren van de wet te waarschuwen. Volgens het NAS was de staking niet alleen mislukt omdat de arbeidersbeweging zwak en verdeeld was, maar waren zowel anarchistische als confessionele arbeiders weinig solidair.⁶³

Het NAS gaf de sociaaldemocraten niet de schuld. Hier dacht H. Kolthek Jr., die het NAS op de voet volgde, anders over. Hij was al tien jaar actief in de vrij-socialistische beweging en gaf in Deventer *Recht voor Allen*, *Weekblad voor de propaganda van het vrijheidslievende socialisme in het midden des lands* uit. Een week na de staking maakte Kolthek een vergelijking met de Spaanse algemene werkstaking een jaar eerder, die volgens hem mislukte omdat de arbeiders in de rug waren aangevallen door de sociaaldemocraten. In juni beweerde hij in *Het complot ontmaskerd* dat de staking was verraden door de SDAP-leiders. Volgens Kolthek ging het Comité van Verweer gebukt onder wantrouwen, had Troelstra de staking tegengewerkt en waren de spoorwegbonden slecht voorbereid. Deze hadden bovendien buiten het Comité om contact gezocht met de spoorwegdirecties. De Commissie van Onderzoek hoorde een groot aantal betrokkenen en concludeerde dat er wantrouwen heerste, maar van verraad was geen sprake. Daarop verscheen het tegenrapport van Kolthek, *De Leugens van het Verraad-Rapport*, waarin hij de handelwijze van de spoorwegbonden om zelfstandig hun directies te benaderen als verraad kenmerkte.⁶⁴

De mislukte algemene werkstaking had desastreuze gevolgen voor het NAS-ledental, dat van ruim zeventienduizend leden terugliep naar nog geen achtduizend in december 1903.⁶⁵ Dit dwong het NAS zich te beraden hoe verder te gaan. Het NAS-bestuur kwam opnieuw met zijn plannen voor federatievorming. Het voorbeeld was de NatFvT, maar ook in Frankrijk kwam de federatiegedachte in de syndicalistische vakbeweging op. Het bestuur presenteerde het Federatieplan in mei 1903.

63 Archief NAS, 22, gedelegeerdenvergadering, 19-4-1903; *Correspondentieblad*, 1-5-1903. Zie ook analyse van Cornelissen in: *Het Volksdagblad*, 29-9 en 13-10-1903. Voor de analyse van Kolthek: *Recht voor Allen*, 2-5, 16-5 en 25-5-1903; voor commentaar op Cornelissen: *Recht voor Allen*, 17-10-1903.

64 *Recht voor Allen*, 18-4 en 25-4-1903; *De Bondsbanier*, 29-8-1903; *Het Volksdagblad*, 30-9-1903; Kolthek, *Het Complot Ontmaskerd*, 43; Rapport van de Commissie van Onderzoek in zake het Landelijk Comité van Verweer (z.p. z.j.); *De Leugens van het Verraad-Rapport* (Amsterdam z.j.).

65 Rüter, *De Spoorwegstakingen*, 550.

3.3 Het reorganisatiedebat van 1903

Ofschoon het NAS-reglement van 1901 al de federatievorming aanbeval, kwam die pas na de succesvolle stakingen van de NatFvT in 1902 en 1903 in de belangstelling. Op de algemene vergadering van half mei presenteerde het bestuur zijn 'Federatieplan'.⁶⁶ De solidariteitsstakingen in de haven hadden indruk gemaakt en die solidariteit moest ook in andere bedrijfstakken georganiseerd worden. Toen het NAS-bestuur de plannen ontwikkelde, was het vernietigende gevolg van de mislukte staking nog niet voelbaar. De noodzaak om keuzes te maken was groot, temeer daar de komst van een nieuwe vakcentrale dreigde. Ongeveer tegelijkertijd legde Griffuelhes als secretaris van de CGT de nadruk op versterking van de organisatie via de vorming van federaties. De federatievorming per bedrijfstak verwees naar opvattingen over een ongedeelde vakbeweging. Traditionele beroepsgroepen en bijvoorbeeld ongeschoolde arbeiders dienden zich te verenigen om hun belangen te beschermen tegen de komst van goedkopere ongeschoolden in het vakgebied, zoals de transportsector en het bouwvak.

3.3.1 Het Federatieplan

In het Federatieplan stelde het bestuur voor vakbonden en zelfstandige vakverenigingen te verplichten zich aaneen te sluiten in federaties. Een federatie was gebaseerd op de verbondenheid van de verschillende vakken binnen een bedrijfstak. De beroepsgroepen behielden hun eigen vakverenigingen, maar vormden een federatie omdat ze elkaar nodig hadden bij het voeren van acties. Van belang was dat de werkgevers zich al op bedrijfstakniveau hadden georganiseerd. In het Amsterdamse bouwvak speelde de Algemeene Patroonsvereniging (APV) tot vaststelling en handhaving van arbeidsvoorwaarden een belangrijke rol. Ook de havenwerkgevers waren sinds kort georganiseerd.⁶⁷ Door federaties op te richten werd de traditionele vorm van organisatie op basis van beroeps- of vakbelangen gecombineerd met organisatorische verbondenheid binnen bedrijfstakken, waarbij de invloed van onderop moest worden gewaarborgd. Het federatiebestuur kon

66 *Verslag van de Algemeene Vergadering gehouden te Utrecht op 17, 18 en 19 Mei 1903* (Amsterdam z.j.); In 1901 luidde één van de middelen: het bevorderen van het federatief samenwerken voor die vakken, die direct met elkaar in verband staan en daardoor direct elkaar na- of voordeel kunnen berokkenen. Cornelissen had op federatievorming gewezen in zijn boek *Op weg naar een nieuwe maatschappij*.

67 De APV was in 1899 opgericht en was de belangrijkste werkgeversorganisatie. Zie: Wals, *Makers en Stakers*, 66-67.

een besluit niet dwingend opleggen en had slechts een coördinerende taak. Volgens het Federatieplan moest van elk federatiebestuur één afgevaardigde met stemrecht in het NAS-bestuur komen. Andersom moest ook een afgevaardigde van het NAS-bestuur met stemrecht in het federatiebestuur worden opgenomen. Ook konden verenigingen zich bij federaties aansluiten, die geen deel uitmaakten van het NAS. Zo wilde het bestuur de invloed van het NAS verbreden. Maar dit riep kritiek op, omdat niet-aangesloten vakverenigingen vat op het NAS konden krijgen. Zowel de verplichting tot federatievorming als de wederzijdse deelname aan de besturen, riep veel discussie op in de algemene vergadering in mei 1903.

De metselaars en de lood- en zinkbewerkeren bepleitten de vorming van een bouwvakfederatie en Wessels was nog steeds overtuigd dat door federatievorming de vakbeweging de hoogst mogelijke doeltreffendheid in de economische strijd bereikte. Hij zag de rol van het NAS veranderen, wanneer de federaties tot stand kwamen. Het NAS zou slechts een administratief middelpunt zijn. Hij illustreerde zijn betoog door op de eerste spoorwegstaking te wijzen, waar het NAS zich niet mee kon bemoeien, omdat de NatFvT die leidde. Verder waren de arbeiders eerder bereid contributie te betalen voor hun eigen federatie dan voor het NAS.⁶⁸

Het toekennen van stemrecht aan NAS-afgevaardigden in de federatiebesturen stuitte op bezwaar van Wessels en Spiekman vanwege de aantasting van de autonomie. De vakverenigingen waaruit de federaties waren samengesteld, zaten lang niet allemaal bij het NAS en zouden de bemoeienis van NAS-bestuurders niet dulden. Het Federatieplan was volgens hen onhaalbaar. De ANTypB was niet enthousiast en de NS&BB drong er met succes op aan om eerst te onderzoeken welke bezwaren de niet-aangesloten vakverenigingen en bonden hadden tegen aansluiting. Tevens kwam er een reorganisatiecommissie, onder leiding van Spiekman, die met alternatieve voorstellen moest komen waardoor ook de niet-aangesloten bonden kon worden bereikt. Van Erkel bleef formeel buiten de commissie, maar hield zich niet afzijdig om tegenwicht te bieden aan de vakbondsopvattingen van Spiekman, die als SDAP'er niet vertrouwd werd.⁶⁹ Van Erkel agendeerde ondertussen naar het voorbeeld van de CGT het antimilitarisme als onderdeel van de vakstrijd.

68 *Ons Vakbelang*, 1-3-1903; Verslag Algemeene Vergadering NAS 1903,8-9; *De Havenarbeider*, 23-5 en 30-5-1903.

69 *Ons Vakbelang*, 1-6-1903; *Weekblad*, 14-8-1903; *Het Volksdagblad*, 22-8-1903. De commissie bestond naast Spiekman uit Wessels, J. Cordes (steenhouwers), E. Idsinga (bakkersgezellen), G. Elferink (metaalbewerkeren), J. van Empel (meubelmakers), K. Hamelink (landarbeiders); Verslag Algemeene Vergadering NAS 1903, 13-14; Buschman, 'De scheurcircularie', 157.

3.3.2 Antimilitarisme als vakstrijd

In navolging van de CGT bracht het NAS-bestuur het antimilitarisme in discussie op de algemene vergadering van mei 1903. Het NAS moest de propaganda onder de militairen ter hand nemen als onderdeel van de vakstrijd. In Frankrijk maakte het antimilitarisme al jaren deel uit van vakbondsacties. In 1900 was hier voor het eerst op het congres van de Bourses du Travail aandacht voor. Het congres besloot tot het instellen van een “Sou du Soldat”, een fonds voor financiering van propaganda onder de militairen om de band met de dienstplichtigen vast houden. De CGT koos ook voor het antimilitaristische standpunt en wilde de syndicalistische opvattingen verbreiden in het leger. Het militarisme was niet alleen ethisch verwerpelijk, maar het leger vormde ook een steunpilaar van het kapitalisme door stakingen met geweld te breken. Daarom werd binnen het CGT-bestuur het antimilitarisme een integraal deel van de revolutionair-syndicalistische vakbondsideologie.⁷⁰

Ook Kolthek propageerde het antimilitarisme als onlosmakelijk onderdeel van de vakbeweging. Sinds 1903 gaf hij het antimilitaristische maandblad *De Wapens Neder* uit. Het NAS moest de soldaten, net als de Franse vakbeweging deed, aan zich binden. Hij zag het antimilitarisme als klassenstrijd. Voor de ontvoogding van het proletariaat waren het antimilitarisme en de algemene werkstaking onafscheidelijk met elkaar verbonden. NAS-voorzitter Ammerlaan benadrukte op de algemene vergadering het belang van de antimilitaristische taak van het NAS. Hij bracht de rol van het leger bij de Spoorwegstaking en bij de stakingsacties in Frankrijk in herinnering. Het debat over het antimilitarisme zorgde echter voor verdeeldheid binnen het NAS.⁷¹ De ANTypB en de NS&BB vonden het antimilitarisme geen vakbewegingsdoel, maar een politiek doel. Wessels verklaarde zelfs dat hij “nu een tegenstander van het N.A.S.” moest worden, want de havenarbeiders “hebben een organisatie die alleen economisch werkt, maar wanneer zij nu bij een lichaam aangesloten zijn wat ook andere doelen nastreeft, komen zij er mede in strijd”. Hiertegenover stonden de bouwvakkers als voorstanders

70 *Correspondentieblad*, 1-12-1901; 40; Ansell, *Schism and Solidarity in Social Movements*, 149; J. Julliard, *Autonomie ouvrière. Études sur le syndicalisme d'action directe* (Paris 1988), 96; Jennings, *Syndicalism in France*, 39-41; Mitchell, ‘French Syndicalism’, 32; N. Papayanis, *Alphonse Merrheim. The Emergence of Reformism in Revolutionary Syndicalism 1871-1925* (Dordrecht [etc.] 1985), 71-72.

71 *Recht voor Allen*, 25-8, 18-10-1902 en 7-3-1903. Toen de suikerwerkers voorstelden het NAS deel te laten nemen aan het Internationaal Antimilitaristisch Congres, waarschuwde Spiekman er tegen: *Recht voor Allen*, 18-7-1903.

van antimilitaristische propaganda onder het leger, “een gedisciplineerd onderkruiperskorps”.⁷² Maar een nipte meerderheid steunde het bestuur in zijn antimilitaristische ambities. Van Erkel werd hierin gesterkt door de CGT op de conferentie van het IS twee maanden later in Dublin. De Fransen poogden hier opnieuw het antimilitarisme op de agenda te krijgen.

3.3.3 Dublin en de reorganisatiediscussie

De Commissie Spiekman rapporteerde na vijf maanden. Maar eerst greep Van Erkel de derde conferentie van het IS te Dublin, die hij samen met Ammerlaan bijwoonde, aan om de interne discussie over de reorganisatie van het NAS ten gunste van de Franse syndicalistische vakbondsopvattingen te beïnvloeden. Op aandringen van Legien kreeg het IS een eigen en zelfstandig secretariaat. Er kwam een contributieregeling en voortaan zou het eens per twee jaar bijeenkomen. Hiermee werd de internationale vakbewegingsorganisatie geconsolideerd. Het IS moest vooral informatie-uitwisseling over ledentallen, stakingen en financiën tussen de landelijke secretariaten bevorderen. In geval van steunverlening bij stakingen speelde het een coördinerende rol. Maar het IS was geen eenheid. De CGT had voor de conferentie in Dublin een rapport samengesteld met twee hoofdpunten: antimilitarisme en de algemene werkstaking.⁷³ Daarin legde de CGT een aantal revolutionair-syndicalistische principes vast. Het omschreef de duale taak van de vakbeweging: directe verbeteringen van de arbeidsvoorwaarden – zoals verkorting van de arbeidstijd, verbeterde hygiëne in fabrieken en morele onafhankelijkheid van de arbeiders – die onlosmakelijk verbonden waren met het lange-termijn-doel van maatschappelijke verandering. Alleen de afschaffing van de loonarbeid kon het probleem van de uitbuiting en de ellende van het menselijk geslacht oplossen. Strijdmiddelen waren stakingen, boycots, sabotage, antimilitarisme en de algemene werkstaking. Voor het laatste punt verwees het rapport naar de Eerste Internationale. De algemene werkstaking was “de belichaming van het proletarische solidariteitsgevoel, waarin de verklaring van de mensenrechten op economisch gebied in de praktijk wordt vertaald”.⁷⁴

⁷² Verslag Algemeene Vergadering NAS 1903, 41.

⁷³ *De Havenarbeider*, 21-3-1903; *Correspondentieblad*, 1-4-1903; ; Milner, *Dilemmas*, 123-125. J.K. van der Veer was tolk. Hij was van vrije socialist Tolstojaan geworden en sinds enkele jaren lid van de SDAP. Hij bood in 1903 reizen voor Nederlanders naar Engeland aan en was in Londen correspondent van *De Telegraaf*.

⁷⁴ In de Duitse vertaling: *Antimilitarismus Generalstreik. Der von den Delegierten Legien und Sassenbach unterdrückte Bericht der “Confédération Générale du Travail”, welcher dem Kongress*

De algemene werkstaking kende volgens het rapport twee vormen. De eerste was een algemene staking met hervormingsgerichte doelen of verbeteringen voor één of meer beroepsgroepen binnen de bestaande maatschappelijke orde, zoals de invoering van de 8-urendag of loonsverhoging. De CGT wees op de verloren spoorwegstaking in Nederland. Nederlagen konden de uiteindelijke overwinning niet verhinderen. Want de hervormingsgerichte staking hing nauw samen met de tweede vorm: de algemene werkstaking gericht op het elimineren van de bestaande maatschappij. Op de puinhopen van het privaateigendom zou het gemeenschappelijk eigendom gerealiseerd worden, waarbij de productie door federaties van arbeiders zou worden geregeld. De Franse delegatie, Griffuelhes en Yvetot, bereikte niets. De meerderheid van het IS hield de pogingen tegen om het antimilitarisme en de algemene werkstaking alsook de 8-urendag op de agenda te krijgen. De hernieuwde poging van Griffuelhes om afzonderlijke bonden of federaties toe te laten op de conferenties van het IS strandde ook. Van Erkel en Ammerlaan steunden de CGT en poogden de volgende conferentie naar Frankrijk te halen, maar omdat de CGT in 1905 geen congres organiseerde en het NAS wel, werd Amsterdam als de eerstkomende vergaderplaats aangewezen. Van de Franse afgevaardigden ontvingen Van Erkel en Ammerlaan het – in het Duits geschreven – syndicalistische rapport. Zij waren enthousiast en wilden een vertaling laten maken. Dat bleek niet meer nodig. Cornelissen had het rapport al vóór de conferentie in Dublin ontvangen en zette de inhoud uiteen in *Het Volksdagblad*.⁷⁵

Kolthek gaf zijn steun: “De arbeidersorganisaties kunnen slechts verheugd zijn over deze nieuwe richting, die het uitgangspunt is geweest van aanmerkelijke versterking en voortdurend toenemende kracht”. [...] Vakmannen, luistert naar je Fransche broeders, die zulke treurige ervaringen hebben opgedaan met de politiek”.⁷⁶ Hij vond dat de internationale vakbeweging zich de opvattingen van de CGT moest eigen maken. Antimilitarisme en algemene werkstaking waren belangrijke vraagstukken.

Het optreden van de Britse afgevaardigden, die zich keerden tegen anarchistische invloeden in de vakbeweging en de korte spreektijd voor anderen, leidde tot een protestmotie van het NAS. Verscheidene afgevaardigden hadden de indruk niet welkom te zijn en wilden daarom na de eerste dag de

der Gewerkschaftssekretäre zum Dublin (Ireland) vorgelegt wurde (Berlin 1904), 6, 11.

⁷⁵ *Antimilitarismus Generalstreik*, 11-13; *Het Volksdagblad*, 7-7-1903; *Correspondentieblad*, 1-8-1903; Archief NAS, nr. 22, notulen, 28-5-1905; Sassenbach, *Fünfundzwanzig Jahre*, 13.

⁷⁶ *Recht voor Allen*, 25-7-1903. Zie ook *Recht voor Allen*, 18-7 en 1-8-1903.

conferentie beëindigen.⁷⁷ Dit gebeurde, waardoor die in zijn totaliteit niet meer dan drie uur duurde. De gebrekkige organisatie kreeg forse kritiek van de afgevaardigden. Na de conferentie bezochten de afgevaardigden nog het Britse vakbondscongres, waar Van Erkel op verzoek van de buitenlandse afgevaardigden het woord voerde.

Terug in Nederland gebruikte hij zijn ervaringen om via kritiek op de Duitse en Britse vakbeweging de Commissie Spiekman te waarschuwen. De Duitse vakbeweging liep te zeer aan de leiband van de parlementaire beweging en de sociaaldemocratie was te overheersend. Binnen de Britse vakbeweging oefenden bestuurders te veel macht uit. Dit “mag voor onze Nederlandsche vakverenigingen als ze straks over een nieuw reglement voor een federatie der vakken gaan beraadslagen, tot waarschuwing dienen, om niet teveel macht in de handen der Bestuurders te leggen”. De leden moesten “de beslissende invloed [houden] en den toon blijven aangeven in onze Nederlandsche Organisatie”.⁷⁸ Van Erkel beklemtoonde dat de CGT en het NAS vol energie en revolutionaire geest zaten en herhaalde dat de CGT onafhankelijk van politieke partijen stond. Hier tegenover stonden Spiekman's opvattingen, die in de commissie verantwoordelijk was voor de nieuwe ontwerp-statuten. De kritiek op Spiekman's van zijn partijgenoten vanwege zijn meewerken aan de reorganisatie, bleef voortduren. Maar hij ging door met het NAS om te vormen tot een moderne vakcentrale en bleef optimistisch, omdat het NAS de jaren er voor sterk verbeterd was.⁷⁹

3.3.4 Een modern concept voor het NAS

Toen het NAS op 20 september 1903 zijn tienjarig bestaan vierde in het Paleis voor Volksvlucht, was Spiekman, tegen de zin van de SDAP, namens de afvaardiging van de Rotterdamsche Bestuurders Bond (RBB), één van de sprekers.⁸⁰ Nadat de aanwezigen van 184 organisaties op de herdenkingsmeeting met het fanfarecorps Muiderpoort en Omstreken de ‘Socialistenmarsch’ hadden gezongen, bracht Ammerlaan allereerst hulde aan Cornelissen. De op 31 augustus 1902 plotseling overleden Van Zomeren werd herdacht. Te midden van vaandels en wimpels en grote witte en rode spandoeken voorzien van opschriften als ‘Leve de Algemeene Werksta-

⁷⁷ Archief NAS, 22, notulen, 2-8-1903; Sassenbach, *Fünfundzwanzig Jahre*, 10-12; Milner, *Dilemmas*, 85.

⁷⁸ *Correspondentieblad*, 1-12-1903.

⁷⁹ *De Bondsbanier*, 5-9 en 19-12-1903.

⁸⁰ *De Bondsbanier*, 12-9 en 19-9-1903.

king' hield Spiekman zijn gehoor voor dat het NAS op drie punten moest veranderen. De aangesloten organisaties moesten een centrale rol van het NAS aanvaarden. Het NAS moest tegenover stakingen een andere houding aannemen en zich tevens inzetten voor wetgeving in het belang van de arbeidersklasse. Daarentegen verklaarde Van Erkel dat vakbonden niet om betere wetten moesten vragen maar "door de kracht hunner organisatie de regeerende macht moeten dwingen, wetten te maken".⁸¹ Voor de verdere ontwikkeling van het NAS moest het zich behoeden voor de parlementaire tactiek en voor verbroekeling van de organisatie door "het inkankerend individualisme van links – het individualisme van diegenen, die tegen federatie, tegen krachtige, duurzame organisatie zijn".⁸²

Polak zag er niets in het NAS nieuw leven in te blazen en vond dat er een einde moest komen aan "de bokkesprongen van Spiekman en aan zijn coquetteren met het NAS".⁸³ Dit weerhield Polak er niet van met hem te overleggen over de ontwerpstatuten. Eind oktober bracht Spiekman het SDAP-bestuur hiervan op de hoogte. Troelstra meende dat, indien het reorganisatiecongres van het NAS de conceptstatuten van Spiekman niet accepteerde, SDAP'ers het vaksecretariaat moesten verlaten. Hij vroeg Spiekman niet toe te geven op het NAS-congres, dat voor december was aangekondigd.⁸⁴

Spiekmans optreden bij het tienjarige bestaan veroorzaakte binnen het NAS de nodige deining, vooral onder de vrije socialisten, die spraken van "afbrekende kritiek" en "onwelwillendheid". Hij moest meewerken om het NAS groot te maken of zich terugtrekken.⁸⁵ Een ingezonden stuk in *Het Volksdagblad* omschreef Spiekman als een vijand van het NAS. Tijdens de gedelegeerdenvergadering op 1 november kreeg het bestuur kritiek omdat het Spiekman had uitgenodigd als spreker. Maar Van Erkel was van mening dat het optreden zijn goede kant had, omdat men nu precies wist waar Spiekman stond. In november 1903 publiceerde de Commissie Spiekman het conceptreglement dat een volledige verandering van het NAS omvatte.⁸⁶ Het meest controversiële voorstel was het artikel over de taak van het NAS inzake arbeidswetgeving:

81 *Het Volksdagblad*, 10-8, 28-8 en 22-9-1903; *De Metselaar*, 1-8-1903; *De Meubelmaker*, 15-10-1903.

82 *Het Volksdagblad*, 22-9-1903; Zie ook: 'Internationale brieven VIII'. in: *Het Volksdagblad*, 29-9-1903.

83 Bloemgarten, *Polak*, 254.

84 Van der Meer, 'Op zoek naar een duurzame verbintenis', 208.

85 J. Cordes, 'De toekomst van het N.A.S. I', *Het Volksdagblad*, 2-10-1903; *De Metselaar*, 1-10-1903.

86 *Correspondentieblad*, 1-12-1903; *Het Volksdagblad*, 5-10, 27-11, 28-11, 29-11 en 3-12-1903; *De Havenarbeider*, 28-11-1903; *Het Volk*, 27-11, 2-12 en 15-12-1903.

“Het ijveren voor verbeteringen en uitbreiding der arbeidswetgeving, en het voeren van actie tegen verslechtering der bestaande wetgeving, alleen of in tijdelijke samenwerking met andere corporatiën, voor zooveel het belang der arbeidende klasse in het algemeen, of een deel daarvan in het bijzonder, of wel het belang der vakorganisatie zulks noodig maakt.”⁸⁷

De commissie zag dit als enige mogelijkheid om bonden die buiten het NAS stonden aan zich te binden. Spiekman koos bewust voor een ramkoers. In het reglementsvoorstel was het socialistische beginsel over de “ontvoogding van den arbeid” geschrapd. De vakbeweging hoefde zich daarover niet uit te spreken: “De vakbeweging is niet *de* socialistische beweging, vervangt haar evenmin, maar staat er naast.”⁸⁸ De klassenstrijd noemen was volgens de commissie overbodig, omdat het bestaan en de strijd van de vakbeweging al een uiting van klassenstrijd waren. Er was ook een tactisch argument: wilde men alle loonarbeiders organiseren, dan was het een belemmering “om van elkeen die toetreedt, eerst een socialistische geloofsbelijdenis te vragen”. Het NAS-doel was dan ook niet ontvoogding, maar “het bevorderen van den groei, den omvang en de doeltreffende organisatie der vakverenigingen, in haar actie tot verbetering van de arbeids- en levensvoorwaarden der loonarbeiders, en het behoud van wat eenmaal verkregen is”.⁸⁹ Het accent lag hiermee op de instrumentele vakbondstaak om materiële verbeteringen tot stand te brengen. Daartoe was een effectieve organisatie nodig en moest overeenkomstig het Federatieplan de federatievorming worden bevorderd. De mogelijkheid dat afdelingen zich aansloten, zonder dat hun bond of federatie aangesloten was bij het NAS, moest geschrapd. Voor het stichten van plaatselijke federaties van vakverenigingen liet de commissie de eis vallen die Plaatselijke Arbeids-secretariaten te noemen, waarmee bijvoorbeeld ook de RBB van Spiekman zijn naam kon behouden. De gedelegeerdenvergadering moest plaatsmaken voor driemaandelijks Algemene Vergaderingen van hoofdbestuurders van bonden en bestuurders van zelfstandige vakverenigingen. Zowel op de Algemene Vergadering als de Tweejaarlijkse Congressen konden bestuurders stemmen naar het aantal betalende leden.⁹⁰ De grotere bonden konden zo meer gewicht in de schaal leggen.

87 *Volksdagblad*, 15-2-1903.

88 *Sociaal Weekblad*, 1903, 754. Citaat van de Reorganisatiecommissie.

89 Artikel 1 van de conceptstatuten in: *Sociaal Weekblad* 1903, 753-754; *Het Volksdagblad*, 27-11-1903.

90 *Het Volksdagblad*, 28-11-1903. Indien op de congressen gestemd moest worden over amendementen of nieuwe wijzigingsvoorstellen dan moest volgens artikel 14 van het concept gestemd

De leiding van stakingen moest altijd bij de betrokken vakorganisaties liggen en nooit bij het NAS. Daarbij moest het 'lijststelsel' verdwijnen ten behoeve van weerstandskassen. De voorstellen beoogden een metamorfose van het NAS, waarover de reorganisatiecommissie verklaarde dat er intern veel verschil van inzicht bestond, maar dat het rapport diende om eenheid in de vakbeweging te brengen. De commissie was verdeeld over de actie voor de arbeids- en sociale wetgeving. Het standpunt van commissielid Wessels bleek cruciaal. Die had zich in 1901 gekeerd tegen elke verwijzing richting politiek, maar verklaarde nu dat de NS&BB-afdelingen zich niet lieten afschrikken door het woordje arbeidswetgeving. Ook de NatFvT stuurde met regelmaat adressen naar de Kamer zoals bij de Ongevallenwet. Wessels zag op basis van de reglementsvoorstellen mogelijkheden om grote vakbonden, die nu buiten het NAS stonden, er bij te betrekken. De NS&BB ging daarom achter de voorstellen staan. Over het algemeen werd het conceptreglement bij de grotere bonden, zowel binnen als buiten het NAS, goed ontvangen. Het bestuur van de in 1901 afgescheiden ANTimB vond zelfs dat met dit nieuwe reglement de gronden (stemprocedure, lijststelsel) waarop de bond zich had afgescheiden waren vervallen.⁹¹ Maar op basis van de samenstelling van het NAS en de stemprocedure zou de Commissie Spiekman niet voldoende steun krijgen. Wessels bedacht een list om de meerderheid te omzeilen en daarmee de kans op reorganisatie te vergroten. Hij stelde voor het NAS te ontbinden op de eerstkomende vergadering van december 1903 om daarna een vergadering voor de hoofdbesturen van alle vakorganisaties uit te schrijven om het conceptreglement te bespreken. De bonden die buiten het NAS stonden, konden dan ook aanschuiven. Van zijn idee kwam niets terecht.

Van Erkel wilde de reorganisatievoorstellen niet in het *Correspondentieblad* bespreken, om politieke onenigheid te voorkomen.⁹² Maar *Het Volksdagblad* viel in een artikel onder de titel 'Bezint eer gij begint' de voorgestelde stemprocedure aan en het ijveren voor sociale wetgeving. De sympathie ging uit naar de kleine verenigingen: "de grootere bonden ijveren

worden door de aanwezige bestuurders; zie ook: *Sociaal Weekblad*, 1903, 754.

91 *De Bondsbanier*, 28-11-1903; *Het Volksdagblad*, 3-12-1903; *De Havenarbeider*, 5-12-1903; *De Timmerman*, 9-12-1903, 17-2-1904; *De Meubelmaker*, 15-12-1903; Buschman, 'De scheurcircularie', 157-158.

92 *Correspondentieblad*, 1-12-1903; *De Havenarbeider*, 5-12-1903; *Het Volksdagblad*, 9-12 en 11-12-1903; *Het Volk* 15-12-1903. Op het reorganisatiecongres van 13 en 14-12-1903 poogde de NS&BB-afdeling Zaandam in navolging van Wessels, de vergadering twee maanden op te schorten om niet-aangesloten vakorganisaties aan de beraadslagingen over de conceptstatuten te laten deelnemen.

voor de overmacht van de talrijkste vereenigingen, de kleinere daarentegen wenschen dat de organisaties met elkaar gestaag overleggen, en wel op den voet van gelijkberechtigde partijen".⁹³

Van grote bonden kon overigens nauwelijks worden gesproken. Alleen de ANZB, de ANTypB, de NS&BB, AMetB en AMB hadden nog een aanzienlijk ledenaantal, de overige vakverenigingen bleven klein tot zeer klein. De ANTypB had financiële problemen zodat het bestuur op het congres van mei 1903 voorstelde om het IBS en het NAS te verlaten. Het geld dat daardoor vrijkwam, maakte het voortbestaan van de werklozenuitkering mogelijk. De afgevaardigden verwierpen het voorstel, maar een zeer kleine meerderheid van 359 tegen 329 stemmen besliste bij referendum toch uit het NAS en het IBS te gaan. De ANTypB had net als de NISTB en de ANTimB aan de wieg van het NAS gestaan.⁹⁴ De grotere bonden vonden het niet meer dan rechtvaardig dat zij meer invloed kregen, maar *Het Volksdagblad* sprak van 'dooddrukking' van de kleinere verenigingen en had bedenkingen bij het meerderheidsbeginsel. Het blad wees op het belang van de eigen zelfstandige opvattingen van elke groep van arbeiders. Zelfs als het om algemene arbeidersbelangen ging, zouden de specifieke belangen van een beroepsgroep de ruimte moeten krijgen. Een identieke discussie speelde op het CGT-Congres in Bourges in september 1904. Ook hier wilden de grotere, vooral reformistisch georiënteerde bonden het aantal stemmen laten afhangen van het aantal leden. De kleine militante bonden hielden vast aan het principe van één stem per organisatie, waardoor zij niet konden worden overstemd. De grotere bonden beweerden dat de macht van Griffuelhes was gebaseerd op de kleinere bonden, zoals dat ook Van Erkel werd verweten.⁹⁵

Wat betreft de sociale wetgeving was van belang dat Van Erkel zijn tegenstrever Ammerlaan als voorzitter kwijt raakte. De laatste was voorstander van het streven naar sociale wetgeving, maar had op 28 september 1903 in verband met publicaties van Kolthek in *Recht voor Allen* over zijn openbare dronkenschap zijn functie neergelegd. Hij was beschonken in de tram aangetroffen en daardoor niet meer te handhaven. Ammerlaan, die Van Zomeren was opgevolgd en ruim een jaar voorzitter was, kreeg geen

93 *Het Volksdagblad*, 14-12-1903.

94 *Ons Vakbelang*, 15-5, 15-6, 1-7 en 1-8, 15-8-1903; Bijdragen tot de statistiek van Nederland. Statistiek der Vakverenigingen van werklieden in Nederland. Deel 1: Vakbonden en andere centrale organisaties. CBS (Den Haag 1907), 27; de afscheiding van het NAS leidde tot de vraag of Spiekman wel in de Reorganisatiecommissie mocht blijven; dat werd akkoord bevonden, zie *Het Volksdagblad*, 15-12-1903. Voor ledentallen: *Bijdragen tot de statistiek van Nederland*, 100 en 177; De afdeling Amsterdam van de ANZB telde eind januari 1903 1995 leden.

95 *Het Volksdagblad*, 14-12-1903; Vandervort, *Griffuelhes*, 87 en 93-97.

steun om aan te blijven. Hij emigreerde in november met zijn gezin naar Zuid-Afrika.⁹⁶ Het gedwongen vertrek van Ammerlaan kwam Van Erkel goed uit en hij had alleen Baak nog als tegenstander. De opvolger van Ammerlaan, F. Drewes van de NMB, voelde wel voor een sterke organisatie, maar leek als anarchist wars van wetgeving.⁹⁷

3.3.5 Reorganisatiecongres 1903

Op zondag 13 december startte het Reorganisatiecongres. Gezien de schermutselingen die zich vantevoren voordeden rond het optreden van Spiekman en het conceptvoorstel voor de reorganisatie, leek het congres de finale in te luiden van de interne richtingstrijd. De discussie begon over de essentie van het reorganisatievoorstel: het conceptartikel 2 sub g over de taak op het gebied van de arbeids- en sociale wetgeving. Als eersten spraken vertegenwoordigers uit de bouw, haven en metaalindustrie hun afkeuring uit over het artikel. Het ijveren voor betere wetgeving zou onenigheid geven in het NAS, dat dan niet meer zuiver en zelfstandig kon zijn. Spiekman vond het “geen plezierige taak” het conceptreglement te verdedigen “na al die felle tegenstanders”. Hij begon met protesten tegen de verspreiding van het artikel ‘Bezint eer gij begint’ uit *Het Volksdagblad*. Het nummer zou officieel de volgende dag verschijnen, maar het was al tijdens het congres rondgedeeld. Hij verweet het bestuur op deze manier de vergadering te beïnvloeden. Spiekman nam later wat gas terug, toen Baak op het congres verklaarde dat het NAS-bestuur niet achter de verspreiding zat.⁹⁸

96 *Recht voor Allen*, 26-9, 10-10-1903; *De Bondsbanier*, 3-10-1903; *De Meubelmaker*, 15-10-1903, plaatste vraagtekens bij de noodzaak van het vertrek van Ammerlaan; *De Havenarbeider*, 14-11-1903 riep Ammerlaan een vaarwel toe.

97 De kwestie kreeg op het reorganisatiecongres van december nog een staartje. Wessels betichtte Van Erkel en Bonnet ervan Ammerlaan uit het NAS te hebben gewerkt en beschuldigde hen ook van drankmisbruik. Van Erkel ontkende dit niet, maar wel de actie tegen Ammerlaan. Hij zwaaide met zijn portefeuille, maar de benoeming van een onderzoekscommissie stuste de zaak. Zie: *De Bondsbanier*, 1-1-1904; *Het Volk*, 15-2-1904; *De Propagandist*, 27-2-1904; *De Metselaar*, 1-4-1904.

98 *Het Volk*, 15-12-1903; *Het Volksdagblad*, 15-12 en 16-12-1903; Het *Correspondentieblad* heeft geen verslag van de vergadering gepubliceerd; het artikel ‘Bezint eer gij begint’ was op zaterdag 12 december geschreven en gepubliceerd in *Het Volksdagblad*, 14-12-1903. Het nummer was al beschikbaar op het congres en door hoofdbestuurder Schaafsma verspreid.

Hendrik Spiekman

Spiekman vond dat de tegenstanders van het streven naar sociale wetgeving in het voordeel waren, omdat de vergadering in Amsterdam was belegd, waar “de anti-politieke richting” sterk was. Hij noemde de angst voor het parlementarisme ‘watervrees’ en bestreed dat alle verbeteringen via vakantie te bereiken waren. Schrapte de vergadering artikel 2 sub g, dan deed men afstand van een krachtig middel. Spiekman kreeg steun van vijf woordvoerders, waaronder Drewes.⁹⁹ Van Erkel reageerde fel op de suggestie dat het NAS op een antipolitiek standpunt stond. Bestuurders konden altijd acties voor een betere wetgeving op de agenda plaatsen en het

⁹⁹ *Het Volk*, 14-12-1903.

NAS ervan proberen te overtuigen. Van Erkel wilde dan ook het gewraakte artikel 2 sub g uit de conceptstatuten schrappen. Vervolgens verwierp de vergadering met 46 tegen 26 het conceptartikel. Dat riep commotie op en Spiekman poneerde dat er niet vanwege de inhoud was gestemd, maar om Van Erkel te sparen. Het NAS had zich daarmee op een antipolitiek standpunt geplaatst. Zijn reactie veroorzaakte veel rumoer. Van Erkel hield Spiekman verantwoordelijk en wilde het antipolitieke stempel van tafel hebben. Hij formuleerde een motie: "De vergadering, verwerpende sub g, verklaart zich daardoor *niet* te stellen op anti-politiek standpunt". Spiekman vond deze motie niets te betekenen hebben: "Het is mijn recht om nu openlijk te verklaren: het N.A.S. is nu verkeerd, en ik zal mijn best doen dat de arbeiders niet bij het N.A.S. komen".¹⁰⁰ Na deze verklaring verliet hij de zaal en werd de motie met grote meerderheid aangenomen. Van Erkel hield met zijn motie het anarchisme op afstand en kon bijvoorbeeld Wessels en de NS&BB ermee binnen boord houden. Het congres verwierp de voorstellen voor verandering van zowel de organisatiestructuur als de stemprocedure. Nieuw was wel dat de gedelegeerdenvergadering werd opgeheven om er een hoofdbestuurdersvergadering voor in de plaats te stellen. Hoofdbestuurders waren beter op de hoogte van de ontwikkelingen in hun organisatie en hadden bevoegdheden. Dit gold niet altijd voor gedelegeerden. Van Erkel gaf de sociaaldemocraten de schuld van de tweedracht in de vakbeweging. Zij wilden de stem der vrije socialisten smoren. Na twee congresdagen kon de balans worden opgemaakt. Het oude reglement werd grotendeels gehandhaafd en de omvorming van het NAS tot moderne vakcentrale was met het afwijzen van de reorganisatievoorstellen van tafel. De aanval van de "Spiekmansche flikfloerijen en strijkages aan het N.A.S." was afgeslagen, schreef Kolthek.¹⁰¹ Dit congres was het laatste waaraan modern georiënteerde vakbondsbestuurders, die ook aandacht vroegen voor de sociale wetgeving, deelnamen. Het vormde het sluitstuk van de interne richtingenstrijd van het NAS en het startsein van de scheuring in de vakbeweging. Het was nu onomstotelijk vast komen te staan dat er naast het NAS een moderne vakcentrale zou verrijzen. Het einde van de richtingenstrijd vormde voor het NAS het begin van een fase waarin het zich sterker oriënteerde op het anarchisme en syndicalisme om zich te onderscheiden van de moderne

100 *Het Volk*, 16-2 en 15-12-1903; *De Bondsbanier*, 19-12-1903. In februari 1904 trad Spiekman in Deventer in debat met Van Erkel, die de reorganisatie besprak, zie *Recht voor Allen*, 13-2-1904.

101 *Recht voor Allen*, 19-12-1903; Spiekman sprak in Deventer over 'De leugens van Kolthek Jr.', zie 2-1-1904.

vakbondsrichting. Zo besteedde het NAS aandacht aan de ‘directe actie’ en zag die als het Franse alternatief voor het parlementarisme.¹⁰²

Binnen de aangesloten vakverenigingen en federaties was de richtingenstrijd echter nog niet voorbij. Integendeel, met de komst van wat bekend zou worden als de Scheurcirculaire en de reactie erop van sociaaldemocratische kant, verheugde die richtingenstrijd juist. Op het Reorganisatiecongres had Van Erkel al geroepen tegenover de RBB van Spiekman een PAS op te richten.¹⁰³

3.4 De Scheurcirculaire

Onmiddellijk na het Reorganisatiecongres traden vooral sociaaldemocratische politici naar voren om de komst van een nieuwe vakcentrale aan te bevelen. Cornelissen steunde juist de uitkomst van het reorganisatiecongres. Bevrijd van de sociaaldemocraten waren er nu ruimere mogelijkheden het syndicalisme ingang te doen vinden.

Maar geagiteerd door de overweldigende en persoonlijke kritiek publiceerde het NAS-bestuur een circulaire, die later bekend werd als ‘Scheurcirculaire’, waarin de vakbondsleden van de niet-aangesloten bonden werden opgeroepen hier uit te treden en zich aan te sluiten bij het NAS. De provocaties en Scheurcirculaire hadden vergaande consequenties en versterkten de tweedeling in de vakbeweging.

3.4.1 Sociaaldemocratische propaganda

Drie dagen na het Reorganisatiecongres schreef *Het Volk* dat het NAS het aan zichzelf te wijten had indien het zou verdwijnen. De oorzaak was de anarchie in de hoofden van veel vakverenigingsmannen. Het vaksecretariaat ging “nu langzaam maar zeker den dood tegemoet”.¹⁰⁴ Het NAS paste zich immers niet aan, aan de maatschappij. Van Erkel zou tegenover de Commissie Spiekman het streven naar sociale wetgeving hebben gesteund om zich daarna op het reorganisatiecongres ertegen te verzetten.¹⁰⁵ Troelstra schreef de wisselende standpunten van Van Erkel toe aan drankmisbruik en

102 *Correspondentieblad*, 1-2-1904.

103 *De Bondsbanier*, 19-12-1903.

104 *Het Volk*, 17-12-1903.

105 Wessels uitte nu ook kritiek op Van Erkel. Baak weerlegde die in zijn ingezonden stuk ‘De campagne tegen het N.A.S.’, waarin hij notulen publiceerde van de Reorganisatiecommissie: *Het Volksdagblad*, 23-12-1903.

herhaalde dat het NAS ten dode was opgeschreven. Troelstra deed een beroep op de ANDB om snel een nieuwe federatie van vakverenigingen in het leven te roepen. Spiekman wilde dit ook en stelde dat het NAS de deur had dichtgegooid. Tegenover de desorganiserende anarchisten was een tweede, nieuwe NAS nodig. De oproep van Spiekman en Troelstra kreeg nog geen steun van Polak, de gedoodverfde voorzitter van de nieuwe vakcentrale.¹⁰⁶

Hiertegenover verdedigde Cornelissen het afwijzen van het ijveren voor betere wetgeving als “het kerngezonde besluit” van het reorganisatiecongres. De vakbeweging moest niet de taak van politieke partijen overnemen, maar ook geen anarchistische propaganda bedrijven. Het NAS organiseerde de arbeiders als vakarbeiders en niet als radicalen, sociaaldemocraten, christenanarchisten of revolutionaire anarchisten. De klassenstrijd vormde het uitgangspunt voor het NAS, dat deel uitmaakte van een internationale beweging waarbinnen het NAS zich moest richten op Engeland en Frankrijk. Hij besprak het programma van *The General Federation of Trade-Unions* in Engeland, waarin geen woord stond over acties voor betere wetgeving. De uitgangspunten van de CGT waren volgens Cornelissen echter nog helderder. De CGT hield zich buiten elke politieke school en de confederatie had een sterk revolutionair karakter te dragen. Wie dit niet wilde, kon alleen nog trachten tegenover de eigenlijke federatie, een nieuwe te stichten. Voor Frankrijk achtte hij zo'n nieuwe vakcentrale kansloos. Cornelissen schreef over Frankrijk, maar met een boodschap voor Nederland en was opgetogen dat het NAS de opvattingen deelde van “de arbeiders in de landen die aan de spits marcheeren”.¹⁰⁷ Hij benadrukte dat het NAS niet alleen stond. In alle landen waar de onafhankelijke arbeiders zich economisch organiseerden, hadden zij last van de bemoeizucht van “de politiekers”. Cornelissen steunde Van Erkel, waarvan Van der Veer beweerde dat die op het congres van het IS had verklaard, dat het NAS aan politieke actie moest doen. Hij zou zelfs hebben ingestemd met de beginselen van de SDAP. Dat ging Van Erkel te ver en hij schakelde de Deense en Oostenrijkse afgevaardigden en Legien in om de beschuldigingen te weerleggen. Zij verklaarden allen de beweringen van Van der Veer niet te onderschrijven.¹⁰⁸

106 *Het Volk*, 29-12-1903; Bloemgarten, *Polak*, 255; Van der Meer, ‘Op zoek naar een duurzame verbintenis’; J.M. Welcker, *Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870-1914* (Amsterdam 1978), 557-558; H. Buiting, *De Nieuwe Tijd. Sociaaldemocratisch Maandschrift 1896-1921. Spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland* (Amsterdam 2003), 264.

107 *Correspondentieblad* 1-1-1904.

108 Cornelissen, ‘Internationale Brieven XV’, in: *Het Volksdagblad*, 6-1-1904; *Correspondentieblad*, 1-1-1904; *Het Volk*, 19-12-1903.

Een optelsom van gebeurtenissen, zoals Spiekmans optreden bij het jubileum en het reorganisatiecongres, de persoonlijke aanvallen en de voortdurende aankondigingen van het naderende einde van het NAS, waren voor Van Erkel de aanleiding voor een tegenaanval.¹⁰⁹ Het NAS-bestuur – Van Erkel, Drewes en J.W Bonnet – deed een provocerende oproep om uit de niet-aangesloten bonden te treden en zich bij het NAS aan te melden:

“Richt op uw tweede Secretariaat!’ en, doe het spoedig! Wij vreezen dit niet! Doch wij roepen hierbij toe aan hen die het eens met ons zijn, dat de verlossing van den arbeider, het werk van den arbeider zelve moet zijn: “Scheidt U af van de organisatie waar ge bij aangesloten zijt en sluit U aan bij het N.A.-S.! Wat niet bij elkander hoort moet van elkander af. Vooruit nu aangepakt! Men wil den strijd, wij vatten haar aan. Het geldt hier een strijd van zelfstandige arbeiders tegen heeren die worden nagelopen door arbeiders”.¹¹⁰

De oproep heette later de ‘Scheurcircularre’. Gesteund door de bewering van Cornelissen over de matige kansen voor een nieuwe vakcentrale daagde het bestuur de voorstanders ervan uit deze dan maar op te richten.

Op 1 januari 1904 wees de bestuursvergadering een alternatieve tekst van Baak af en kreeg de tekst van de circularre de goedkeuring met vijf tegen twee stemmen. Met de afgevaardigde van de NBGB stemde Baak tegen en bedankte als bestuurslid. Hij vond dat het NAS-bestuur niet het recht had de vakbonden uit elkaar te rukken. Ook het financieel beleid van Van Erkel kon hij niet waarderen.¹¹¹ Zijn alternatieve circularre verscheen op 7 januari in *Het Volksdagblad*, merkwaardigerwijs een dag eerder dan de Scheurcircularre waar hij op reageerde. Baak riep hierin de afdelingen van de bonden die niet bij het NAS waren aangesloten op zich bij het NAS aan te sluiten om vervolgens binnen de bond andere afdelingen van het belang van aansluiting te overtuigen.¹¹² Baak riep dus op bij de bond te blijven en deze van binnenuit richting het NAS te brengen. De Scheurcircularre

109 Zie verklaring van Van Erkel in: Archief NAS, nr. 22, notulen algemene vergadering van hoofdbesturen en besturen 21-2-1904; *De Meubel-Industrie*, 1-12-1904.

110 Archief NAS, nr. 22, notulen, 21-2-1904; Zie: Buschman, ‘De scheurcircularre’, 145-181.

111 Archief NAS, nr. 22, algemene vergadering van hoofdbesturen en besturen, 21-2-1904; *Correspondentieblad*, 1-3-1904. Later beweerde Baak dat ook Cornelissen het niet eens was geweest met de scheurcircularre: *Het Volk*, 24-4-1907. Maar ook speelden er financiële kwesties: Baak in *De Vakbeweging*, 1-6-1907.

112 Circularre Baak in: Archief NAS, 22, algemene vergadering van hoofdbesturen en besturen, 21-2-1904.

verscheen op 8 januari in *Het Volksdagblad* zonder commentaar. Zelfs *Het Correspondentieblad* wijdde er geen woord aan. Ook *Het Volk* en *Recht voor Allen* van Kolthek reageerden niet.¹¹³ Tijdens de gedelegeerdenvergadering van het NAS op 24 januari bracht niemand de circulaire ter sprake, terwijl er vijftigduizend van gedrukt waren. De tekst werd met instemming begroet in het februarinummer van *De Tabaksbewerker* van de Amsterdamse 'Anti-Politieke Sigarenmakers-Propagandaclub'.¹¹⁴ De Scheurcirculaire leek in de vergetelheid te raken, als niet zo'n zes weken na de publicatie bij de aangesloten bonden duidelijk werd dat er een bestuurscrisis gaande was, waarvan de Scheurcirculaire de aanleiding was. Het terugtreden van Baak kwam pas op de hoofdbestuurdersvergadering van 21 februari 1904 aan de orde op aandringen van de met Baak verbonden Suikerbakkers-Vereeniging 'Nieuw Leven'. Interim NAS-voorzitter Drewes beweerde dat hij het aftreden van Baak "gewoon weg vergeten" was te melden.¹¹⁵ Bovendien had het bestuur vaak geprobeerd hem terug te halen. Baak, zelf aanwezig op de vergadering, sprak zijn verwondering erover uit dat het neerleggen van zijn functie op geen enkele manier bekend was gemaakt, zelfs niet in het *Correspondentieblad*. Mededelingen in *Het Volk* van 2 februari 1904 waren voor de Suikerbakkers-Vereeniging aanleiding geweest bij Baak zijn licht op te steken en de terugtreding te agenderen. Het NAS-bestuur kreeg een stroom van kritiek. Zonder de hoofdbestuurders te raadplegen was de Scheurcirculaire gepubliceerd. Het bestuur kreeg het verwijt scheuring teweeg te brengen, desorganiserend op te treden en onderling ruzie te maken. De Suikerbakkers-Vereeniging vond:

"de werklieden hebben onderling geen ruzie. Doch op zoo'n kantoor heeft men anders niet te doen. Wij hebben al een uur of vier werken op den rug eer de heeren beginnen. Bovendien protesteert hij er tegen, dat op zulk een roekelooze wijze met het zuurverdiende geld van de arbeiders wordt omgesprongen."¹¹⁶

113 Kolthek wijdde er pas in maart enkele regels aan. Hij verklaarde dat de Scheurcirculaire op conto van de sociaal-democraten was te schrijven, maar dat hij deze wel afkeurde, zie *Recht voor Allen*, 5-3-1904.

114 *De Tabaksbewerker. Propagandablads ten dienste der belangen van de Tabaksbewerkers(sters) in Nederland*. Uitgegeven door de Anti-Politieke Sigarenmakers-Propagandaclub te Amsterdam, februari 1904, no. 7. Redacteur C. Bonnet voerde sinds april 1901 oppositie tegen de moderne koers van de NISTB, onder leiding van H.J. Bruens; zie voor Bruens: *BWSA*.

115 Archief NAS, nr. 22, notulen, 21-2-1904.

116 Archief NAS, nr. 22, notulen, 21-2-1904.

Alleen de Amsterdamse vertegenwoordigers van de lood- en zinkbewerders en van de borstelmakers zagen de propagandistische waarde van de Scheurcirculaire. De vergadering vond dat de leden zich er via een referendum over moesten uitspreken. Hierdoor bleef de kwestie het NAS nog maanden bezighouden. Voor de algemene vergadering van begin september 1904 moesten de leden van het NAS zich over de handelwijze van het bestuur rond de Scheurcirculaire uitspreken. Maar zij vonden het niet de moeite waard. Slechts 123 leden reageerden, waarvan 94 vóór de Scheurcirculaire waren.¹¹⁷

Van Erkel verklaarde op die vergadering “dat hij nog geen enkel oogenblik spijt er van heeft, dat deze circulaire de wereld is ingezonden”.¹¹⁸ Wel erkende het NAS-bestuur buiten het reglement te hebben gehandeld. De NMB beschouwde de lage deelname aan het referendum als een schandaal en meende dat het NAS ten onder ging indien het referendum geldig werd verklaard. Maar na een lange discussie werd met 23 stemmen voor en 21 tegen het referendum toch aanvaard.

Het NAS verkeerde in een uiterst instabiele fase. Een aantal belangrijke bonden scheidden zich af, zonder dat er een directe relatie met de Scheurcirculaire was. De ANZB, die zich begin augustus 1903 van de NatFvT afsplitste, sloot zich bij het NAS aan maar stapte in februari met zo'n 1700 leden weer op uit financiële overweging.¹¹⁹ De NS&BB maakte zich in maart los van het NAS. Beide bonden bleven hun onafhankelijk karakter trouw. Door de afscheiding van de zeelieden en havenarbeiders was in mei 1904 de armlastige NBvL met 1600 leden de grootste organisatie van het NAS. Deze bond was vanaf zijn oprichting in 1897 bij het NAS aangesloten, maar vrijwel nooit in staat te voldoen aan de contributieverplichtingen. De NBvL werd er niet om geroyeerd, maar op aandringen van het NAS-bestuur juist gesteund door andere bonden. Werd in mei 1903 het ledental van de NBvL nog op 3000 geschat, daarna viel de bond sterk terug. In 1904 was er weinig van over en vormde de bond het krachteloze hart van het NAS. In december verliet de NBvL het NAS alsnog omdat de bond gedwongen werd contributie af te dragen.¹²⁰ Het verlies van de NBvL in december 1904 leek op basis van gepubliceerde ledentallen een grote aderlating, maar in werkelijkheid waren

117 Zie ook: Buschman, 'De scheurcirculaire', 173-174.

118 ArchiefNAS, nr. 22, notulen, 4-9-1904.

119 Derde Jaarverslag van de Algemeenen Nederlandschen Zeemansbond, 54.

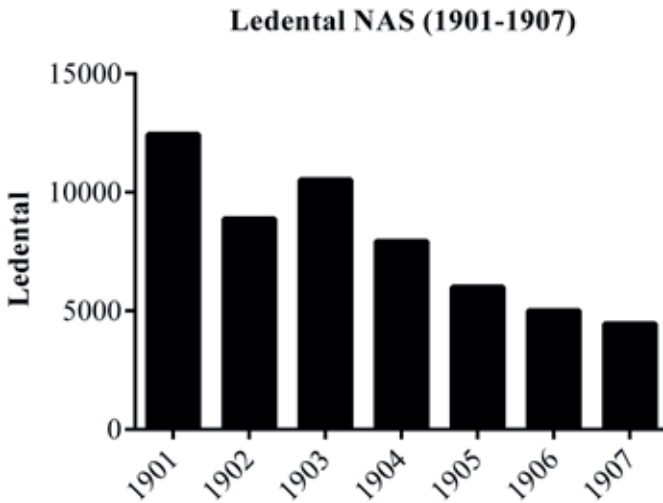
120 Ledental NAS mei 1904 in: ArchiefNAS, 22, algemene vergadering van hoofdbesturen en besturen, 8-5-1904; Voor NBvL zie: Frieswijk, *Om een beter leven*, 181-185.

er in december 1904 nog maar 400 leden over. Eind 1905 sloot de bond zich weer bij het NAS aan.¹²¹

In een aantal andere bonden binnen en buiten het NAS bracht de Scheurcirculaire ook discussie teweeg. Binnen de ANTimB groeide in Amsterdam de roep om terugkeer in het NAS. Dat werd in april verijdeld, waarna op 8 mei 1904 'Bewust Streven' (BS) werd opgericht toen 52 leden zich afscheidden van timmerliedenvereniging CIN, dat was aangesloten bij ANTimB. Het doel van BS luidde, door middel van directe actie te streven naar zo gunstig mogelijke arbeidsvoorwaarden voor de timmerlieden. BS nam in juli het initiatief tot oprichting van de Landelijke Federatie van Timmerlieden (LFvTim). In de NISTB gaven zeven afdelingen, die een meerderheid vertegenwoordigden, gehoor aan de oproep uit de bond te treden. Zij richtten op 29 mei de Nederlandsche Federatie van Sigarenmakers en Tabakbewerkeren (NFvS&T) op, die groeide naar zo'n 1000 leden en zich aansloot bij het NAS. De NISTB was de belangrijkste bond die door de Scheurcirculaire splitste. De bond die verzwakt achterbleef, had er alle belang bij dat er een nieuwe vakcentrale kwam. De ANTypB, die in het najaar van 1903 het NAS met circa 1200 leden had verlaten, wees met 27 tegen 9 stemmen heraanluiting bij het NAS af. Het bestuur vond dat het NAS desorganiserend had gewerkt. Op het AMB-congres stelde een aantal afdelingen voor het NAS te verlaten vanwege de Scheurcirculaire, maar een meerderheid wilde de aansluiting behouden. Aan het eind van het jaar besloot de bond toch tot afscheiding, wat in februari bij referendum werd goedgekeurd. De Amsterdamse afdeling 'Amstels Eendracht' en de afdeling Groningen, verlieten daarop de bond en bleven bij het NAS. In mei 1904 was het ledental van het NAS al gedaald tot 6021. De daling van het ledental bracht Van Erkel niet op andere gedachten omtrent de Scheurcirculaire. In zijn brochure *Weg met het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland* schreef hij dat de scheuring noodzakelijk was en ruimte bood voor "de opkomst van een verjongd leven, van een krachtige actie van zelfdoen". Hij verwachtte dat de "willooze wezens die zich stellen onder het kommando van de politiciers" op den duur wel tot inzicht zouden komen en zich bij het NAS zouden voegen.¹²² Overigens zette de daling van het ledental, zoals onderstaande figuur laat zien, zich nog door. De tijdelijke voorzitter Drewes

121 Frieswijk, *Om een beter leven*, 183, 195-196

122 G. van Erkel, *Weg met het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland* (Amsterdam z.j.) [ca. 1904], 7.

Figuur 3.1: Ledental NAS 1901-1907

Bron: CBS, Jaarverslagen NAS; NAS-archief, nr. 56

werd in september 1904 opgevolgd door de veteraan Oosterhof, die door de timmerliedenvereniging BS naar voren was geschoven.¹²³

3.5 Antimilitaristische vakstrijd

Nadat de richtingenstrijd binnen het NAS was beslecht, werd de speelruimte voor antimilitaristische opvattingen groter. In navolging van de CGT kwam binnen het NAS het antimilitarisme als vakbondstaak in de belangstelling. Op het congres van de Internationale Anti-Militaristische Vereeniging (IAMV) in 1904 werd deze taak verwoord.

¹²³ ArchiefNAS, 22, algemene vergadering van hoofdbesturen en besturen, 4-9-1904; LfvTim, *Verlag der Jaarlijksche Alg. Vergadering gehouden op zondag 18 Dec. 1904 in 't gebouw van machinisten en stokers te Amsterdam*; Bijdragen tot de statistiek van Nederland (1907), 65. Bijdragen tot de statistiek van Nederland (1907), 104; *De Meubel-Industrie*, 1-1 en 1-3-1905; *Sociaal Weekblad*, 1904, 335-336.

3.5.1 Vakbeweging op antimilitaristisch congres

Bij het IS gelukte het niet het antimilitarisme te agenderen. Alleen het NAS had de poging van de CGT daartoe ondersteund. De Fransen zochten daarom naar mogelijkheden om in Groot-Brittannië of Nederland een internationaal antimilitaristisch congres te beleggen. Zij benaderden in maart 1903 de Vrije Socialisten Vereeniging (VSV) in Amsterdam met een verzoek een Internationaal Antimilitaristisch Congres te organiseren. Ook Domela en M. de Boer pleitten allang voor zo'n congres.¹²⁴ Het Franse verzoek leidde tot een commissie, met De Boer als secretaris. Van Erkel, Cornelissen en Kolthek vonden dat de internationale vakbeweging en het NAS hierbij betrokken moesten worden, dat immers in mei 1903 tot het maken van antimilitaristische propaganda had besloten. Om het NAS voor het congres te interesseren, wezen de organisatoren op de komst van Yvetot, Bourses du Travail-secretaris, die vond dat het leger in het belang van de vakbeweging moest worden vernietigd.¹²⁵ In de zomer van 1903 kwamen ruim zestig steunbetuigingen voor het congres van vakbonden en politieke organisaties binnen uit Frankrijk, Spanje en België.¹²⁶ De Amsterdamse VSV twijfelde eraan of de vakbeweging wel voldoende was bereikt en raadpleegde Cornelissen die adviseerde het congres een jaar uit te stellen. De CGT verzocht, met steun van het NAS, in februari 1904 het IS tevergeefs een conferentie te beleggen over het antimilitarisme.¹²⁷

In april 1904 riepen Van Erkel, J.W. Bonnet, De Boer, Kolthek en Domela op tot deelname aan het Internationaal Antimilitaristisch Congres dat van 26 tot 28 juni 1904 in Amsterdam werd gehouden.¹²⁸

Naast Yvetot was Frankrijk vertegenwoordigd met een tiental voornamelijk anarchistische publicisten. Verder waren er deelnemers uit Spanje, Italië, Zwitserland, Oostenrijk-Hongarije, Engeland en België. Duitsers ontbraken

¹²⁴ *De Vrije Socialist*, 26-11-1902, 24-1 en 31-1-1903; voor de IAMV is gebruik gemaakt van: G. Heijmans en A. Koster, *De IAMV van 1904 tot 1921. De geschiedenis van de internationale anti-militaristische vereeniging* (Zwolle 1984). De Boer had eerder in september 1901 in Amsterdam een Anti-Militaristisch Komitee gevormd op verzoek van Socialistische Jongeliedenbond, zie *De Vrije Socialist*, 25-9-1901.

¹²⁵ *Het Volksdagblad*, 21-7-1903; Jennings, *Syndicalism in France*, 39.

¹²⁶ *De Vrije Socialist*, 1-8-1903; Verslag van Nationale Conferentie van Vrije Socialisten en Anarchisten van 31 mei en 1 juni 1903 te Arnhem, in: *Recht voor Allen*, 13-6-1903.

¹²⁷ Milner, *Dilemmas*, 126-127; Sassenbach, 133. Zie ook Jochheim, *Antimilitaristische Aktionstheorie*.

¹²⁸ *De Vrije Socialist*, 13-4-1904. De oproep was getekend door bekende antimilitaristen als N.J.C. Schermerhorn en P.M. Wink; in december 1903 was al een oproep getekend door Van Erkel en Bonnet; verslag in *Recht voor Allen*, 2-7-1904.

en de Britse delegatie verliet het congres, toen het revolutionaire karakter van de bijeenkomst bleek. Om interne verdeeldheid te voorkomen had het NAS, evenals de CGT, besloten niet als vaksecretariaat deel te nemen, maar de aangesloten vakorganisaties zelf de keuze te laten.¹²⁹

Van Erkel leidde de zitting, waarin de vakbeweging centraal stond. Yvetot sprak over de duale taak en wees erop dat hij wel voor 'een hervormer' werd aangezien, omdat hij voor kleine verbeteringen was, maar hij was ervan overtuigd dat "door die kleine hervormingen het verlangen naar de groote hervormingen" boven kwam.¹³⁰ Yvetot benadrukte het belang van het antimilitarisme voor de vakbeweging. Bij stakingen stonden de arbeiders tegenover het leger. De vakbeweging moest er daarom voor zorgen de soldaten financieel te steunen waardoor de band met de vakbeweging bleef. Ofschoon het geweld bij stakingen in Frankrijk veel sterker was, ondersteunde Van Erkel Yvetots bewering over het leger door nog eens de spoorwegstaking van 1903 aan te halen. Hij wees er ook op dat het NAS ruim een jaar eerder had besloten om propaganda onder de militairen te voeren.

De CGT was veel actiever onder militairen dan het NAS. De CGT riep herhaaldelijk de soldaten op orders van hun superieuren niet op te volgen als ze op stakers moesten schieten. De soldaten moesten hun barakken omvormen tot 'revolutionaire scholen' en contact zoeken met de Bourses du Travail om de syndicalistische boodschap onder de manschappen te verkondigen.¹³¹ Van Erkel diende een motie in, die de duale taak en de antimilitaristische rol van de vakbeweging vastlegde:

"De vakbeweging is een beweging met een tweeledig doel:

- a. directe verbetering van de levensomstandigheden der leden;
- b. wegbereiding voor een gezonde samenleving.

Het militarisme heeft ten doel, om de kapitalistische maatschappij te verdedigen [...]. En wil de vakbeweging zich zelf niet tot machteloosheid doemen, dan is ze verplicht zich te plaatsen tegenover het militarisme, door het stelsel principieel te bestrijden, alsook door zich in verbinding te stellen met de militairen".¹³²

Het congres nam ook een tweede Nederlandse motie aan, die opriep tot de algemene werkstaking bij het uitbreken van oorlog. Vooral de transportsector

¹²⁹ *Het Volksdagblad*, 25-6-1904.

¹³⁰ *Het Volksdagblad*, 28-6-1904.

¹³¹ Jennings, *Syndicalism in France*, 40; zie ook Papayanis, *Alphonse Merrheim*, 71-85.

¹³² *Het Volksdagblad*, 28-6-1904.

en de wapenindustrie hadden hierin een essentiële rol. De staking moest uitgaan van de arbeiders zelf op het moment van een oorlogsverklaring. De motie hielp de algemene werkstaking nieuw leven in te blazen. Niet zozeer als het ultieme revolutionaire wapen, maar als het antwoord van de internationale arbeidersbeweging op de nationalistisch geïnspireerde oorlogsdreiging. Antimilitarisme en het revolutionair-syndicalistische stakingsmiddel werden op dit congres met elkaar verbonden. Op de zitting werden de Britse en Duitse vakbeweging wegens het ontbreken van het antimilitarisme bekritiseerd, gevolgd door lof voor de Franse vakbeweging. De Twentse vrije socialist Lansink Sr. riep de Britse delegatie op om het antimilitarisme in de vakbeweging te bevorderen. Ook de Spaanse vertegenwoordigers van de vakbeweging prezen de Franse antimilitaristische aanpak. De vrije socialist Van Emmenes kreeg steun voor zijn resolutie om de vakbeweging – naar Frans voorbeeld – op te dragen deserteurs te helpen bij het zoeken van werk. Toen op 28 juni, de laatste dag van het congres, de IAMV werd opgericht, nam Yvetot zitting in het 'algemeen comité'. Dit comité richtte zich op de vakbeweging om het antimilitarisme te stimuleren en de algemene werkstaking in geval van oorlog te propageren. Het enthousiasme voor een antimilitaristische taak voor de vakbeweging was uiteraard groot bij De Boer en Kolthek. Met Cornelissen wilde de laatste wel dat de vakbeweging zijn onafhankelijkheid behield ten opzichte van de IAMV. Cornelissen zag daarom een gevaar in Domela's oproep aan de vakverenigingen om zich bij de IAMV aan te sluiten, dat zou de eenheid in gevaar brengen.¹³³

Na het congres volgde op 9 oktober in Zwolle een nieuw congres om de Nederlandse IAMV-sectie op te richten. Uit Amsterdam waren vakbondsvertegenwoordigers van de spiegel- en lijstmakers, meubelmakers, timmerlieden en grondwerkers gekomen naast een Zwolse vakvereniging van behangers- en stoffeerders. De Boer en Kolthek wezen erop dat de vakbeweging zich niet diende aan te sluiten bij de IAMV, maar zich moest richten op de klassenstrijd. Geen van de bonden werd daarna lid. Kolthek was overigens zeer opgetogen over de IAMV. Hij zag er een mogelijkheid in tot het vormen van een anarchistische internationale. Het NAS bleef in contact met de IAMV en zowel De Boer als Lansink Sr. waren in beide organisaties actief. Het internationale en nationale congres van de IAMV

¹³³ *Het Volksdagblad*, 28-6, 1-7-1904; *De Wapens Neder*, juni 1904; *Recht voor Allen*, 16-7 en 15-10-1904; *De Vrije Socialist*, 2-7-1904. Vergl. Jennings, *Syndicalism in France*, 41; in de zomer van 1903 was er sprake van een stakingsgolf in Spanje, Lenstra, *Anarchisme en syndicalisme in Spanje*, 234-235.

in 1904 droeg bij aan de grotere aandacht voor het antimilitarisme in het NAS. Van Erkel sprak soms voor de IAMV en *De Wapens Neder* van Kolthek werd in oktober 1904 het IAMV-orgaan.¹³⁴

3.6 NAS tegenover NVV

Terwijl het einde van de richtingenstrijd binnen het NAS de weg opende om meer ruimte aan anarchistische, antimilitaristische en syndicalistische opvattingen te geven, namen H.J. Bruens van de NISTB en Verdorst van de ANTimB begin 1905 het initiatief om de oprichting van een nieuw landelijk secretariaat door te zetten. Met het nieuwe samenwerkingsverband wilden zij een doorstart maken, omdat het NAS te ver was afgedreven van zijn oorspronkelijke bedoelingen.

3.6.1 Oprichting van het NVV

Al eerder wilde een aantal bonden een alternatief voor het NAS. Toen de ANTimB-leden de afscheiding van het NAS per referendum goedkeurden, machtigden zij het bestuur ook om met andere bonden de oprichting van een nieuw secretariaat te bespreken. De ANTimB overwoog destijds een poging te wagen, maar zag er toch vanaf. Ook lukte het in 1904 nog niet, toen Troelstra begin januari op een nieuw secretariaat aandrong. Hij hoopte op de ANDB, maar Polak wees nog eens op de zwakke financiële positie van de meeste bonden, wat vaak de reden van afscheiding van het NAS was geweest. Een krachtig nieuw secretariaat lag nog niet in het verschiep. Ook Spiekman temperde toen de verwachtingen. De maanden daarna voerde de ANDB actie rond het leerlingwezen in de diamantindustrie, waarmee veel geld gemoeid was. De uitgeputte kas van de ANDB remde daarom het initiatief tot oprichting van een nieuwe vakcentrale. Toen in juni 1904 de strijd eindigde en de effecten van de Scheurcirculaire zichtbaar werden in het uiteenvallen van de NISTB en de afsplitsing van BS van de ANTimB, zagen Polak en Oudegeest meer mogelijkheden. Wessels, die de ontwikkeling onderkende, schreef in *De Havenarbeider* dat er een nieuw sociaaldemocratisch secretariaat in de maak was. Dat ging Polak veel te ver. Samenwerking met de SDAP was goed, maar de vakbeweging moest

¹³⁴ *Recht voor Allen*, 9-7, 16-7 en 15-10-1904; *Het Volksdagblad*, 12-10-1904; ook Meubelmakersvereniging 'Amstels Eendracht' stond achter het antimilitarisme, zie: *De Meubel-Industrie*, 1-2-1905. Zie ook de brochure *Wat de Roode Internationale wil* (z.p. z.j.).

zich eerst zelf versterken. Het politieke streven naar hervormingen en de vakstrijd voor de belangenbehartiging moesten elkaar aanvullen.¹³⁵

Van de kant van de havenarbeiders was er geen steun voor Polak. Dat lag anders bij de sigarenmakers en timmerlieden. In januari 1905 besprak Polak met Bruens en Verdorst, zijn ontwerp voor een ANDB-uitnodiging aan de vakbonden “welke een aan het anarchisme tegengesteld standpunt innemen” voor een bespreking op 26 februari 1905 in Amsterdam. Verdorst wilde die karakterisering van de bonden in de uitnodiging schrappen, omdat die de indruk wekte dat het om een sociaaldemocratisch initiatief ging. Maar hij kreeg zijn zin niet. De oproep luidde: “Niet langer mag het Nationaal Arbeids-Secretariaat zijn vernietigingswerk straffeloos voortzetten. Er moet front gemaakt worden tegen het anarchisme in de vakbeweging, planmatig en met beslistheid”.¹³⁶

De uitnodiging refereerde aan de naweeën van de Scheurcirculaire. Nog voordat de vergadering plaatsvond, reageerde het NAS. Het bestuur wilde snel met de NAS-afgevaardigden bijeen te komen:

“Het commando van de advocaat Troelstra, gegeven op de Kerstvergadering van 1903, wordt eindelijk uitgevoerd, door de Bestuurders van de op humbug en kapitaal berustende Diamantbewerkerbond en wel de poging tot de oprichting van een nieuw N.A.-S. Wij, vrijheidslievende arbeiders, zullen wij dit vreezen? Neen duizendmaal neen. Neen wij juichen het toe, dat al wat onder tucht wil en moet leven zich stelt onder het regiem van het Bestuur van de A.N.D.B., het troetelkind van de Sociaal Democratische partij. Neen, wij juichen het toe, dat wij vooruitstrevende arbeiders, verlost worden van al de lieden, die tot nu toe door hunnen minne ontwikkeling azen op verzekeringsfondsen en hierdoor alleen te houden zijn voor de organisatie. Neen wij juichen het toe, dat hierdoor juist alle arbeiders die werkelijk strijden voor de vrijmaking van den arbeid bijeen gedreven zullen worden en hierdoor zal ontstaan een vrijere werkring, door dat niet langer rekening behoeft gehouden te worden

135 Bijdragen tot de statistiek van Nederland (1907) 12; Bloemgarten, *Polak*, 235, 256; Van der Meer, ‘Op zoek naar een duurzame verbintenis’, 209; Van der Velde, *De A.N.D.B.*, 385-439; Welcker, *Heren en arbeiders* 557-558.

136 Van der Velde, *De A.N.D.B.*, 449-450; circulaire eveneens in: Oudegeest, *De geschiedenis* Deel 1, 452-454; Bekorte versie in: De Jong Edz., *Om de plaats van de arbeid*, 57; Zie verder: *Het Volk*, 9-2-1905.

met ellementen die zich willen bewegen onder de knoet van de A.N.D.B. Zuivering is noodig, zelfs zeer noodig”.¹³⁷

De tekst ademde dezelfde geest als de Scheurcirculaire. Kritiek van de bestuurders bleef achterwege, slechts het begrip “toejuichen” moest worden vervangen door “wij achten het goed” en de oproep verscheen in het *Correspondentieblad*.¹³⁸

Op 26 februari 1905 gaven de hoofdbestuurders van veertien vakbonden en één landelijke vakvereniging gehoor aan Polak's oproep om in het ANDB-gebouw te beraadslagen over samenwerking. Geen van de bonden was bij het NAS aangesloten, maar een groot aantal kwam er wel uit voort. De Nederlandsche Glasblazersbond, wel aangesloten bij het NAS, wilde ook deelnemen, maar werd geweigerd.¹³⁹ De ANTypB en de NS&BB waren uitgenodigd, maar weigerden. Zij wilden hun onafhankelijke karakter behouden en afstand tot de sociaaldemocratische politiek bewaren.

De vergadering sprak zich uit voor de grondslag van de te stichten 'Nationale Federatie van Vakbonden en -Vereenigingen' zoals het ANDB-bestuur die had geformuleerd. Het doel was “behartiging en bevordering van die industriele en sociale belangen, welke zij met elkander gemeen hebben en welker behartiging en bevordering door iedere organisatie afzonderlijk niet, of niet naar behooren kan geschieden”. Enkele dagen later gaf het NAS-bestuur commentaar. De eenheid van de vakbeweging ging verloren door “partijdrijvers”. “Men wil de Nederlandsche vakorganisatie met geweld in sociaal-democratisch vaarwater brengen, en dit wil het N.A.S niet; dit wil zijn een lichaam los van alle partijen, waarin plaats is voor arbeiders van welke richting dan ook”.¹⁴⁰ Hiertegenover schreef Spiekman:

“De beteekenis van de oprichting dezer nieuwe vakvereinigings-federatie is voor de vakbeweging dezelfde, als de oprichting der S.D.A.P. was voor de socialistische beweging; het is een verzet tegen de anarchistische taktiek, en een poging om de vakbonden, die *niet* bij het N.A.S. zijn aangesloten, in de internationale vakbeweging de plaats te verzekeren die hun toekomt”.¹⁴¹

¹³⁷ Archief NAS, 22, algemene huishoudelijke vergadering van hoofdbesturen en besturen, 12-2-1905.

¹³⁸ *Correspondentieblad*, 1-3 en 1-4-1905; Bijdragen tot de statistiek van Nederland (1907), 12.

¹³⁹ Bijdragen tot de statistiek van Nederland (1907), 13.

¹⁴⁰ *Correspondentieblad*, 1-3-1905; Zie ook: Bijdragen tot de statistiek van Nederland (1907), 13; Van der Velde, *De A.N.D.B.*, 451; *De Meubel-Industrie*, 1-4-1905.

¹⁴¹ *Sociaal Weekblad* 1905, 'Een nieuwe federatie van vakvereinigingen', 148.

Het *Sociaal Weekblad* sprak bij het artikel van Spiekman de hoop uit dat de nieuwe 'federatie' afstand tot de partijpolitiek behield. Wessels vond dit ijdele hoop, want die zou niet vrij blijven van sociaaldemocratische smetten. Hij was veelvuldig in een polemieek verwickeld met Polak en op de vergadering van 26 februari kreeg Wessels opnieuw kritiek van hem.¹⁴² Wessels vond dat de vakbeweging via buitenparlementaire acties moest reageren op wetsvoorstellen, zoals het NAS dat destijds bij de Ongevallenwet deed.¹⁴³ Het viel hem op dat in 1905 anarchistische idealen meer nadruk in het NAS hadden gekregen. Het vrijheidsideaal als het hoogste doel van de vakbeweging maakte opgang. Daar was hij tegen: "Partijpolitiek, zal dan in het nieuwe vakverenigingslichaam worden gevoerd, en waar men met recht het tegenwoordige N.A.S. als bijwagen van de vrije socialisten bestempelt, zal van het nieuwe ten opzichte van de S.D.A.P. hetzelfde kunnen worden gezegd".¹⁴⁴

In maart 1905 hield het NAS in Amsterdam een buitengewone algemene vergadering van aangesloten en niet-aangesloten organisaties om "front te maken tegen het op te richten Sociaal-Democratisch Nationaal Arbeidssecretariaat".¹⁴⁵ Dit leidde tot niets en vanaf november 1905 verscheen *De Vakbeweging* als officieel orgaan van de 'nationale federatie' die onder de naam Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV) op 1 januari 1906 officieel van start ging onder voorzitterschap van Polak. Oudegeest was medeoprichter en werd bezoldigd secretaris. Het NVV bestond op 1 januari 1906 uit elf vakbonden met gezamenlijk 18.960 leden. De ANDB was met 7700 leden verreweg de grootste bond. Van de elf bonden waarmee het Verbond begon, waren er vijf met een NAS-verleden. Hiertoe behoorden de ANTimB en de NISTB, nu onder de naam Nederlandsche Sigarenmakers- en Tabaksbewerdersbond (NS&TB), maar ook de AMB, de NBGB en de ANTAB. Deze vijf maakten met hun 5580 leden bijna dertig procent van het ledental uit. Enige maanden later besloot de Nederlandsche Stucadoorsbond het NAS te verlaten en zich bij het NVV aan te sluiten.¹⁴⁶ Voor deze bonden

142 *Sociaal Weekblad* 1905, ingezonden stuk van Wessels, 167-168; *De Meubel-Industrie*, 1-3-1905.

143 'Het Nieuwe N.A.-S.', door W(essels). in: *De Havenarbeider*, 4-3-1905.

144 *Sociaal Weekblad* 1905, 167; *De Havenarbeider*, 18-3-1905; Bloemgarten, *Polak*, 256; pleitbezorger van het vrijheidsideaal was bijvoorbeeld Amstels Eendracht, zie: *De Meubel-Industrie*, 1-3-1905.

145 *Correspondentieblad*, 1-4-1905.

146 1^e Verslag van de Werkzaamheden des Bestuurs van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen 1 Januari 1906-1 Januari 1907 (Amsterdam 1907), 5-6; *Bijdragen tot de statistiek van Nederland* (1907), 3; *Waarom onafhankelijk verenigd? Propagandaschrift van de Haagsche Stucadoorsvereniging* (Den Haag 1908); Leusink, *Op hechte fundamenten*, 14

vormde het NVV een doorstart op basis van de oorspronkelijke bedoelingen bij de oprichting van het NAS om een algemeen nationaal secretariaat te vormen, dat in de belangenbehartiging het streven naar wettelijke sociale hervormingen niet wilde uitsluiten. Op het eind van het jaar was het NVV al gegroeid naar ruim 26.000 leden, terwijl het NAS zijn ledental zag dalen naar 4456 leden.¹⁴⁷

3.6.2 Internationale tweespalt

Ter voorbereiding op de internationale IS-conferentie in Amsterdam van juni 1905 verzocht de CGT opnieuw het antimilitarisme, de algemene werkstaking en de 8-urendag te agenderen. Mochten deze punten net als in Dublin terzijde worden geschoven, dan kwam de CGT niet. Legien reageerde afwijzend, maar zegde toe de deelnemende organisaties te raadplegen. Het NAS steunde de CGT en Pouget benaderde in april 1905 opnieuw Legien.¹⁴⁸ Indien de Franse agendapunten werden geschrapt, dan was het beter de hele conferentie af te blazen, stelde Van Erkel tegenover Legien. Deze verzocht daarop half mei alle deelnemende organisaties zich uit te spreken over het Franse verzoek. Hij zond zijn afwijzende reactie mee, waarop Pouget hem beschuldigde van misbruik van zijn positie.

Van Erkel vroeg een reactie aan de hoofdbestuurdersvergadering van het NAS. De LFvTim wilde protest aantekenen tegen Legiens opstelling: “We worden niet alleen nationaal, maar ook internationaal belazerd. [...] Arbeidersgevoel zit er bij die lui absoluut niet in”. De afgevaardigde “noemt het een schande, dat men zoo brutaalweg het proletariaat in den modder trapt”. Van Erkel sprak van “autocratisch optreden” en stelde voor het IS-congres niet te organiseren, als Legien bij zijn weigering bleef. Hij voorzag een internationale scheuring:

“Worden wij evenwel, maar dan zou er een smeerlappenstreek gebruikt worden, uit het verband gedrongen, welnu, dan is evengoed de scheuring internationaal bewerkstelligd, evenals deze thans in Nederland nationaal is, maar dan zijn niet wij, maar zij de schuld hiervan.”¹⁴⁹

147 NAS-archief, nr. 56.

148 Dit verzoek was gebaseerd op een besluit van de CGT-congres in Bourges van september 1904; M. Dreyfus, ‘The Emergence of an International Trade Union Organization (1902-1919)’, in: M. van der Linden (ed.), *The International Confederation of Free Trade Unions*, 46; Milner, *Dilemmas*, 127. De Russisch-Japanse oorlog had het probleem opgeworpen hoe de arbeidersbeweging moest reageren, als de oorlog zich naar Europa uitbreidde.

149 Archief NAS, nr. 22, notulen, 28-5-1905.

Van Erkel antwoordde Legien dat alle door de aangesloten organisaties ingebrachte voorstellen zonder uitzondering geagendeerd moesten worden. Snel bleek dat naast de CGT alleen het NAS agendavoorstellen had ingediend. Het ging daarbij om een internationaal legitimatiebewijs voor vakbondsleden en de keuze voor één taal voor de onderlinge correspondentie in het IS.

Van de overige landen wilde de meerderheid niet ingaan op het verzoek van de CGT om het antimilitarisme te agenderen. De CGT besloot daarop niet aan het congres deel te nemen. Ondanks de afwezigheid van de CGT, vond de IS-conferentie op 23 en 24 juni 1905 plaats onder voorzitterschap van Van Erkel. Namens het NAS waren J.W. Bonnet en A. Spierdijk, actief in de vereniging Gemeenschappelijk Grondbezit (GGB) en leider van een Amsterdamse productieve associatie van borstelmakers, afgevaardigd.¹⁵⁰

Van Erkel betreurde dat Frankrijk niet was vertegenwoordigd en hield Legien daarvoor verantwoordelijk. Hij verweet hem de CGT-voorstellen niet te agenderen, terwijl bleek dat zes landen vóór en acht tegen bespreking van het antimilitarisme waren en een meerderheid vóór een debat was over de algemene werkstaking en de 8-urendag. Het NAS stond in deze kritiek alleen en Legien legde nog eens uit waar het IS naar streefde. De Britse afgevaardigde protesteerde wel tegen de nauwe band met de Tweede Internationale. De Amsterdamse conferentie toonde zijn solidariteit met het Russische verzet tegen het Tsarisme. De Russische revolutionaire ontwikkelingen waren al vanaf januari 1905 gaande en de opstand van de bemanning tegen de officieren van de pantserkruiser Potemkin vond in juni plaats. De conferentie sprak de hoop uit dat het Russische proletariaat zijn vrijheid zou veroveren op het Tsaristisch despotisme en dat het zich zou aansluiten bij het IS.¹⁵¹ Eerder had het NAS zijn steun betuigd aan dit revolutionaire "optreden van den arbeid tegen de tirannie".¹⁵² Er werd afgesproken een internationaal onderzoek naar de arbeidsduur te doen en Legien bleef internationaal secretaris. Het IS vestigde zich in Duitsland.

150 Het legitimatiebewijs kon de interesse niet opwekken. Bij het voorstel voor een internationale correspondentietaal, wees Van Erkel op de moeilijkheden bij de correspondentie. Hij kreeg steun van de Duitse delegatie, die voor het Engels koos, maar het kwam niet tot een afspraak; *Correspondentieblad*, 1-7-1905; Milner, *Dilemmas*, 94-95, 128-130; Dreyfus, 'The Emergence of an International Trade Union Organization', 47.

151 *Correspondentieblad*, 1-7-1905; Milner, *Dilemmas*, 92; Schevenels, *Forty-Five Years*, 34-35; Sassenbach, *Fünfundzwanzig Jahre*, 17-18. De solidariteit met de Russische revolutie was ingegeven door de vakbeweging uit Victoria Australië, die hier per brief op hier op wees, zie: Sassenbach, *Fünfundzwanzig Jahre*, 15.

152 *Correspondentieblad*, 1-2-1905.

Op de conferentie vond het NAS opnieuw een meerderheid tegenover zich. De internationale tweedeling in de vakbondsstrategie was weer bevestigd. Het NAS en de CGT kwamen voor een dilemma te staan: doorgaan in het IS of een alternatief internationaal secretariaat opzetten.

3.6.3 Felle richtingenstrijd bij stakingen

De richtingenstrijd in de vakbeweging uitte zich ook in de praktijk. Nog voor het NVV officieel startte, raakte het in conflict met het NAS. Deze onderlinge strijd begon met een aantal arbeidsconflicten in het Amsterdamse bouwvak, waar het NAS met de Stedelijke Bouwvak-Federatie een sterke positie had. Deze federatie dateerde van januari 1904 en kende drie hoofdbeginselen: klassenstrijd, onafhankelijkheid van politiek en godsdienst en autonomie van de aangesloten vakorganisaties.¹⁵³ Begin 1905 bereidde de federatie van dertien bouwvakverenigingen op initiatief van timmerliedenvereniging BS een actie voor om in alle Amsterdamse bouwbedrijven tot de invoering van een 9-urige werkdag te komen, waardoor de werkloosheid zou dalen. De actie zou leiden tot een conflict tussen de vakbondsrichtingen in Amsterdam op lokaal niveau.¹⁵⁴ De tweejarige loonregeling liep in mei af en BS stelde een looneis van 32 cent per uur en een 9-urige werkdag. De timmerliedenvereniging zocht contact met het 'moderne' CIN. Die stond wel achter de eis van een 9-urige werkdag, maar hield afstand tot BS. In maart belegde de APV meerdere vergaderingen met BS, CIN en de kleine Federatie van Christelijke Timmerlieden. De APV ging echter alleen in op de voorstellen van de christelijke timmerlieden, waarop BS uit het overleg stapte. De christelijke timmerlieden en CIN kwamen vervolgens tot overeenstemming over een 10-urige arbeidsdag. CIN stapte uit de Stedelijke Bouwvak-Federatie en kwam tegenover BS te staan, die van verraad sprak.¹⁵⁵ BS zocht zijn heil daarna in samenwerking

153 Stedelijke Bouwvak-Federatie te Amsterdam. Verslag van de werkzaamheden der Federatie van Januari 1904 tot Mei 1905, Amsterdam, 1905. In 1900 was er tijdelijk sprake van een Stedelijke Federatie. Op 11 en 25 november 1903 werd door 10 vakorganisaties het reglement vastgesteld. Op 12 januari 1904 werd met de uitvoering gestart, waarbij geacht werd dat de Federatie vanaf 1-1-1904 was opgericht. De federatie was ook een reactie op de oprichting van de APV.

154 1^e Jaarverslag van de Timmerlieden-Vereeniging 'Bewust Streven', uitgebracht op de Huis-houdelijke Vergadering van 25 Mei 1905. BS maakte deel uit van de LfVTim en de Stedelijke Bouwvak Federatie. In september 1905 sloot BS zich aan bij het PAS Amsterdam. BS steunde ook het antimilitarisme en nam deel aan IAMV-congressen.

155 1^e Jaarverslag 'Bewust Streven', 3-5; CIN nam het initiatief tot een gecombineerde bestuursvergadering van CIN, BS en de Federatie van Christelijke Timmerlieden op 16-2-1905. De christelijke timmerlieden kwamen niet en weldra besloot CIN zonder BS actie voor een nieuwe

met de geestverwante metselaarsvereniging DVV onder leiding van Drees en de opperliedenvereniging 'Nieuw Leven' om actie te voeren voor een 9-urige werkdag. Dit Amsterdamse conflict tussen de moderne en onafhankelijke vakbeweging bleek het voorspel te zijn van de onderlinge felle strijd tussen NAS en NVV tijdens de ruim drie maanden durende heiersstaking van 1905. De strijd tussen de onafhankelijke en moderne vakbeweging, die nu ontbrandde werd ingegeven door het streven van de moderne vakbondsbestuurders naar een succesvolle start van het NVV. Een belangrijk succes kon niet worden gegund aan het NAS en de bij Stedelijke Bouwvak-Federatie aangesloten onafhankelijke heiwerkersvereniging 'Broederschap'. In Amsterdam werkten in 1905 rond de 125 heiers, van wie ongeveer 65 lid waren van 'Broederschap'.¹⁵⁶ De vereniging benaderde half juli de gemeenteraad en de aannemers om in de bestekbepalingen op te laten nemen dat het heiwerk in plaats van met vijf met zes man en een waterdrager moest worden uitgevoerd. De aannemers wezen dit af. De heiers kregen na een briefwisseling opnieuw nul op rekest en proclameerden daarom op 8 augustus een staking bij een aantal bouwputten.¹⁵⁷ Het NAS besloot op eind augustus de staking te steunen. De LfVTim riep de leden op tot steunverlening en het PAS Amsterdam beval solidariteitsacties aan.¹⁵⁸

De heiersstaking was binnen twee dagen algemeen; het aantal stakers liep tegen de 120. Toen een bedrijf onderkruipers inzette, ging de Stedelijke Bouwvak-Federatie half september ertoe over bouwplaatsen waar de fundering door hen was afgemaakt, 'besmet' te verklaren. De staking werd zo uitgebreid met solidariteitsstakingen van metselaars en opperlieden,

loonregeling te willen voeren; eisen waren 9-urige werkdag bij 31 cent per uur; 2° Jaarverslag van de Timmerlieden-Vereeniging 'Bewust Streven'. Uitgebracht op de Huishoudelijke Vergadering van 14 Augustus 1906, 6; *Orgaan der Land. Federatie v. Timmerlieden*, 1-7-1905; *De Bondsbanier* 24-6-1905.

156 De heiwerkers sloegen palen in de grond waarop gebouwd kon worden. Niet alleen zwaar, maar ook gevaarlijk werk. De heiers werkten in ploegen van vijf man en een jongen als waterdrager voor de heimachine. Het betrof aangenomen werk, waarvoor de 'eerste' ploegen het eerst in aanmerking kwamen. De leden van Broederschap werkten voornamelijk in de 'eerste' ploegen; *Rapport van het Comité uit de Bouwvakken over de uitsluiting in de bouwvakken te Amsterdam van 8 Augustus tot 20 November 1905* (Amsterdam, z. j.).

157 *Het Volksdagblad*, 17-10-1905. De aannemers vreesden verhoging van de loonkosten, maar Broederschap had geen looneis gesteld. Uitbreiding van de ploeg zou de snelheid van het aangenomen werk verhogen, waardoor het heiwerk eerder kon worden voltooid. Hierdoor konden er meer werken tot stand komen, waardoor de heiers meer zouden verdienen. De Jong Edz., *Om de plaats van de arbeid*, 64-65.

158 *Correspondentieblad*, 1-9-1905; *Orgaan der Land. Federatie v. Timmerlieden*, 1-9-1905; *Het Volksdagblad*, 21-8-1905.

die weigerden op de besmette plaatsen te werken.¹⁵⁹ Omdat meerdere beroepsgroepen bij het conflict waren betrokken, zocht de Stedelijke Bouwvak-Federatie tevergeefs contact met de APV. De patroons besloten elkaar werknemers uit te lenen om de stilgelegde werkzaamheden over te nemen. Zij werden bij loting aangewezen. De handelwijze was gebaseerd op de statuten van de APV. Slechts drie arbeiders waren bereid hieraan mee te werken.¹⁶⁰

Op het NMB-congres verdedigde Drewes de solidariteitsstaking tegenover kritiek dat de actie wel eens de uitsluiting van alle metselaars tot gevolg zou kunnen hebben. CIN-voorzitter Wollring, tevens ABB-voorzitter, wilde bemiddelen. Dit mislukte en ook Verdorst van de ANTimB kreeg geen voet aan de grond bij de heiers. Maar Drewes kreeg eind september de betrokken partijen bijeen. Hij stelde voor binnen drie dagen een overlegcommissie van patroons en arbeiders te benoemen om met een onpartijdige voorzitter uit het conflict te komen. De APV wilde dit alleen als het werk direct hervat werd, maar dat weigerden de bonden. Daarop sloot de APV zo'n 450 metselaars en opperlieden uit. Een flink aantal bouwvakarbeiders, waaronder veel timmerlieden, raakte hierdoor werkloos. De patroons saboteerden vervolgens het installeren van de overlegcommissie door een grotere vertegenwoordiging van patroons erin te eisen. De commissie kwam er niet en de patroons verklaarden in de tweede week van oktober dat onderhandelen geen zin had.¹⁶¹ Door de uitbreiding van het conflict, de duur en de grote behoefte aan steunverlening raakten andere bonden erbij betrokken. Een heldere scheidslijn tussen voor- en tegenstanders van steunverlening was er niet. De ANTypB en de pas opgerichte moderne Algemeene Nederlandsche Stukadoorsbond besloten de stakers financieel te steunen, terwijl de ANDB pertinent weigerde stakingen te steunen van NAS-bonden.

De ABB wees financiële ondersteuning van de heiers af, omdat het niets met zo'n "anarchistisch" avontuur van de Stedelijke Bouwvak-Federatie te maken wilde hebben, terwijl de RBB onder leiding van Spiekman juist wel tot ondersteuning overging. De RBB, die toen zo'n veertig Rotterdamse vakorganisaties met zo'n 4500 leden en een vijftal 'algemene' verenigingen

159 Zij waren met de metselaarsvereniging Door Verbroedering Verbetering – aangesloten bij de Nederlandsche Metselaarsbond – en de opperliedenvereniging Nieuw Leven in de Stedelijke Bouwvakfederatie vertegenwoordigd; *Het Volksdagblad*, 17-8-1905; Nationaal Arbeids-Secretariaat, *De Grondwerkersstaking te Amsterdam* (Amsterdam z.j.), 1.

160 Stedelijke Bouwvak-Federatie, *Na den slag* (z.p. z.j.) [1905]; Bloemgarten, *Polak*, 271.

161 *Orgaan der Land. Federatie v. Timmerlieden*, 1-10-1905; *De Metselaar*, 1-10-1905; *De Tabaksbewerker*, 28-10 en 4-11-1905; Rapport van het Comité uit de Bouwvakken, 1905, 64; Bloemgarten, *Polak*, 271, 681.

zoals de Arbeiderscoöperatie Voorwaarts en de Rotterdamse Federatie van de SDAP omvatte, was weliswaar tegen directe actie en besmetverklaring, maar besloot wel de uitgesloten bouwvakkers te steunen. De uitsluiting was volgens de RBB “een volkomen willekeurige daad van de werkgevers, en een gevolg van het gehate uitleenstelsel, waartegen alle arbeiders zich verzetten”.¹⁶² Spiekman kreeg steun van P.L. Tak, hoofdredacteur van *Het Volk*, die zich op de arbeiderssolidariteit beriep om de steunverlening te verdedigen. Maar de steun kreeg zware kritiek van de moderne vakbeweging en de ABB, die druk op *Het Volk* uitoefenden om geen solidariteit meer met de stakers te betuigen. Het SDAP-partijbestuur nam geen standpunt in; leden moesten hier vrij in worden gelaten. De houding van het partijbestuur leidde binnen de Amsterdamse Federatie van de SDAP tot een hooglopende ruzie, omdat daarmee het besluit van de ABB om niet te steunen werd ondermijnd. Polak had zich steeds afzijdig van de staking gehouden, maar in deze onenigheid keerde hij zich openlijk tegen Spiekman en Tak. Bruens en Verdorst bemoeiden zich ermee en het voorlopige NVV-comité (Polak, Oudegeest, Verdorst en Bruens) besloot op 15 oktober met de hoofdbestuurders van de bonden bijeen te komen om één gedragslijn te bepalen. Polak liet nog eens weten dat de NAS-bonden de uitsluiting door de solidariteitsstakingen hadden uitgelokt en riep de diamantbewerkers nog eens op geen cent aan de stakers af te dragen.¹⁶³ Polak verklaarde een fervent tegenstander van de Stedelijke Bouwvak-Federatie en het NAS te zijn en stelde dat steunverlening het NVV in de knop zou breken:

“Met ons positie in dit konflikt staat of valt ons optreden na 1 Januari. Als wij nu toegeven aan de anarchistische theorie, is elke reden voor het optreden van het Vakverbond vervallen [...] Wij steunen liever die verdoolde en verdwaalde en vergiftigde arbeiders niet, opdat zij eens gaan nadenken, waarom hun medearbeiders hen in den strijd in den steek lieten.”¹⁶⁴

Na die NVV-bijeenkomst hield het NAS een druk bezochte vergadering, waarin Drewes de ANDB, ABB en CIN hekelde en Van Erkel beweerde dat

162 Tot de steunverlening werd bij motie op 3 oktober besloten en op 27 oktober nog eens gehandhaafd, zie: Vijfde Jaarverslag van de Vereenigings-Federatie Rotterdamsche Bestuurdersbond. Over 1 Juni 1905 – 31 Mei 1906, 28-29, zowel op 3 oktober als op 27 oktober er werd overigens maar 150 gulden opgehaald; zie verder: *De Bondsbanier*, 7-10-1905; Bloemgarten, *Polak*, 271-273.

163 Buiting, *Richtingen en partijstrijd*, 728-729. Polak reageerde in het *Weekblad*, 13-10-1905 op Tak en Spiekman.

164 *Het Volksdagblad*, 17-10-1905; *De Tabaksbewerker*, 4-11-1905; *Het Volk*, 17-10-1905; *Polak*, 273-274.

het NVV de zijde van de patroons koos. De leden van de confessionele vakorganisaties gingen op 2 november weer aan het werk toen de uitsluiting werd opgeheven. Opvallend was dat 'Broederschap' doorging met de onderhandelingen en op 11 november een akkoord bereikte waarin de heiersploeg uitgebreid werd tot zes man zonder waterdrager en het loon werd verhoogd.¹⁶⁵ Maar de onderhandelaars van de patroons werden teruggefloten door hun achterban. 'Broederschap' en de Stedelijke Bouwvak-Federatie mochten geen enkel resultaat boeken. De heierwerkers moesten na veertien weken hun nederlaag accepteren.¹⁶⁶

Timmerliedenvereniging BS uitte zich scherp over de moderne vakbeweging: "tyrannie en fanatisme van hen, welke krachtens hunnen positie als arbeiders aan onze zijde behoorden te staan, maar zich in werkelijkheid scharen aan de zijde van onzen gemeenschappelijken vijand: het patroonaat".¹⁶⁷ De Stedelijke Bouwvak-Federatie beschuldigde in de brochure *Na den slag* de sociaaldemocraten van verraad.¹⁶⁸ De botsing tussen NAS en NVV uitte zich bij meerdere acties, zoals bij de meer dan twee maanden durende sigarenmakerstaking in Groningen en de actie bij de Enschedese katoenspinnerij Bamshoeve.¹⁶⁹

3.6.4 De 'raad van Polak'

Ruim acht maanden na de heiersstaking deden Polak en het NVV er een schepje bovenop in het bestrijden van de onafhankelijke vakbeweging. In de zomer van 1906 gingen 35 ongeorganiseerde drossers bij de Enschedese katoenspinnerij Bamshoeve in staking voor hoger loon, meer personeel en een betere verdeling van de grondstoffen.¹⁷⁰ Daardoor kwam het werk van

165 Het minimumloon ging met 5 cent per uur omhoog, ook het tarief per geslagen paal werd hoger, zie: Rapport van het Comité uit de Bouwvakken, 1905, 83.

166 Rapport van het Comité uit de Bouwvakken 1905, 84-85.

167 2e Jaarverslag 'Bewust Streven'.

168 Stedelijke Bouwvak-Federatie, *Na den slag* (z.p. z.jr) [1905].

169 De sigarenmakerstaking duurde van 22 januari tot eind maart 1906. Het NVV weigerde steunverlening.

170 De drossers zorgen – nadat de draden zijn vervaardigd – voor de schering in de spinnerij en worden geholpen door twaalf afzetters. Bij Bamshoeve werd aanmerkelijk minder verdiend dan bij overige fabrieken. Zij eisten hoger loon, meer 'afzetters' ter ondersteuning van de drossers, een rechtvaardige verdeling van de garens en betere grondstoffen. De staking begon 31 juli en werd 26 augustus herhaald omdat de inwilliging van de eisen op zich liet wachten. Voor een beschrijving van de staking bij de Bamshoeve, zie H.D. Grobben, 'Sociale conflicten en sociale organisatie in de Twentse textielindustrie (1860-1921)', in *Textielhistorische Bijdragen*, 13 (1972) 58-60; Bloemgarten, *Polak*, 275-276; Harmsen en Reinalda, *Voor de bevrijding*, 108; Oudegeest, *De geschiedenis I*, 298-304.

de overige beroepsgroepen binnen het bedrijf stil te liggen. In totaal ging het om zo'n 250 arbeid(st)ers. De ANTAB 'Eendracht' (NVV) en de Nederlandse Christelijke Textielarbeidersbond Unitas verleenden geen steun, omdat de arbeiders spontaan in staking waren gegaan. Polak had 'De Eendracht' dit advies gegeven. De Vrije Federatie van Textielarbeiders-Vereenigingen, in 1905 door Lansink Sr. opgericht, was omgezet in de Landelijke Federatie van Textielarbeiders (LFvT) en was wel bereid de arbeiders te steunen.¹⁷¹ 'De Eendracht' en Unitas gingen, buiten de LFvT om, begin september akkoord met het instellen van een bemiddelingscommissie vanuit de Kamer van Arbeid. Die commissie vond dat er voldoende toezeggingen waren, maar de stakersvergadering besloot de actie voort te zetten. Een uitsluiting dreigde en Polak schreef dat "de stakers de grofste egoïsten moesten worden geacht" en "omdat een paar dozijn snotneuzen tot de 'directe actie' zijn overgegaan, zullen duizendtallen huisvaders hoe langer hoe meer hunne gezinnen aan den honger zien prijs gegeven".¹⁷² De textielfabrikanten breidden inderdaad de uitsluiting uit tot tussen de zeven- à achtduizend arbeiders.¹⁷³ De kassen van de bonden – 'De Eendracht' steunde leden die waren uitgesloten – raakten leeg. Uiteindelijk kwam overleg tot stand, waaraan ook Lansink Sr. deelnam. De patroons waren bereid de looneisen te bespreken en de kwestie tot een oplossing te brengen. Deze toezegging was voor Lansink Sr. voldoende om de stakers te bewegen het werk te hervatten. Hiermee eindigde het conflict op 8 oktober. Lansink Sr. wilde wel van de staking af. Zowel zijn federatie als het NAS waren niet in staat voldoende steun te leveren; bovendien werden de gevolgen van de grootschalige uitsluiting in de schoenen van de LFvT geschoven. Toch was Lansink Sr. niet ontevreden: "de grootste overwinning voor de arbeiders in deze staking is: dat de fabrikanten zich voor hen hebben moeten buigen. Alle eer daarvoor aan de stakers".¹⁷⁴ Daarentegen vond Polak dat niet de fabrikanten verantwoordelijk waren voor het uitputten van de weerstandskas van 'De Eendracht', maar de LFvT en het NAS. De onafhankelijke vakbeweging rekte de staking om 'De Eendracht' financieel te treffen. Polak verklaarde dat de moderne bonden na:

171 *De Vrije Socialist*, 1-9-1906; CBS, 1907, 273; CBS, 1909, 14. De moderne en christelijke bonden kregen kritiek van Kolthek en Lansink Sr., ofschoon Kolthek moeite met deze actie had, zie *Recht voor Allen*, 29-9, 6-10 en 27-10-1906.

172 *Weekblad*, 21-9-1906 in: Bloemgarten, *Polak*, 275-276.

173 *De Textielarbeider*, 19-9-1906; B. Lansink Sr., *De Staking op de Katoenspinnerij "Bamshoeve" te Enschede en de houding der "modernnen"* (Enschede z.j.) [1906] 6.

174 Lansink, *De Staking op de Katoenspinnerij*, 11.

“het uitbreken van directe actie stakingen voortaan niet lijdelijk moeten aanzien, doch maatregelen moeten nemen om dergelijke grappen onmiddellijk den kop in te drukken. [...] Het middel nu, het eenige, dat in gevallen als het Enschedesche moet worden toegepast, is, dat overal waar uitsluiting het gevolg der staking kan zijn, de organisatie zorgt dat de plaatsen der stakers door anderen worden ingenomen”.¹⁷⁵

Hij ging hier nog verder dan bij de heiersstaking en Lansink Sr. beschuldigde hem van het doorbreken van de klasse-eenheid.¹⁷⁶ De oproep om stakingsbrekers in te zetten leidde niet alleen bij het NAS, maar ook bij geestverwanten tot forse kritiek. In *De Nieuwe Tijd* ontbrandde een felle discussie over deze “raad van Polak”. Het doorbreken van de arbeiderssolidariteit werd als “verraad in den klassenstrijd” gezien en Loopuit schreef dat met directe actie successen waren te boeken en verweet de moderne vakbeweging gezapigheid. De moderne vakbeweging moest strijdbaarder zijn, dan zou “aan avontuurlijke anarchistenleiders vrij spoedig den grond onder de voeten zijn weggegraven”.¹⁷⁷ Steun voor Polak kwam er van Spiekman en Van den Tempel, die bepleitten alleen aangesloten leden te steunen en zeker niet de NAS-acties, omdat ze gericht waren tegen de NVV-tactiek. Maar binnen de SDAP oefende de marxistische oppositie kritiek uit op zo'n standpunt. De klasse-solidariteit werd er door opgeofferd.¹⁷⁸

175 *Het Volk*, 17-10-1906; Lansink, *De Staking op de Katoenspinnerij*, 14.

176 Lansink, *De Staking op de Katoenspinnerij*, 15; zie ook: *De Meubel-Industrie*, 1-10-1906.

177 J. Loopuit, “De ‘direkte actie’ en hare bestrijding”, in: *De Nieuwe Tijd*, 11 (1906) 865; *De Nieuwe Tijd*, 12 (1907) bevat de discussie tussen Th. Van der Waerden (‘verraad’) en J. van de Tempel, zie ook Buiting, *De Nieuwe Tijd*, 266.

178 H. Spiekman, ‘De vakbeweging der ‘Directe actie’ en het Vakverbond’, in: *De Nieuwe Tijd*, 11 (1906), 416; J. van den Tempel, “Het ondersteunen van stakende en uitgesloten arbeiders”, in: *De Nieuwe Tijd*, 11 (1906), 547-558; Het eerste jaarverslag van het NVV benadrukt dat de aangesloten bonden zelf verantwoordelijk zijn voor de financiering van acties, hierdoor werd ‘de fout vermeden, indertijd door het N.A.S. begaan, n.l. bij verschillende stakingen, welke tegelijkertijd plaats hebben, als centrale kas te dienen, hetwelk ons bestuur om velerlei redenen verderfelijk acht voor de vakbeweging.’ Bovendien mochten gelden die binnenkwamen voor bepaalde acties niet voor andere doeleinden mochten worden gebruikt Zie: 1^e Verslag van de Werkzaamheden des Bestuurs van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen 1 Januari 1906-1 Januari 1907 (Amsterdam 1907); Buiting, *De Nieuwe Tijd*, 265-266.

3.7 Vrijheid en klassenstrijd

In de loop van 1905 profileerde het NAS-bestuur zich tegenover het NVV met standpunten, waarin anarchistische denkbeelden voor het eerst een dominerende rol speelden en waarbij de duale taak van de vakbeweging naar de achtergrond verdween. Dit riep kritiek op van Drewes en Wessels, die heel andere opvattingen hadden over hoe het NAS georganiseerd moest worden, waardoor de weg werd geëffend voor Kolthek om de koers om te buigen.

Tegelijkertijd was er sprake van nog een poging een vakcentrale in het leven te roepen, want de NatFvT herrees.

3.7.1 Vrijheidsideaal of vakstrijd

De NatFvT was na 1903 verdwenen en ook de ITF had het moeilijk. Begin 1904 was er in Londen een conferentie over hoe de ITF weer tot functioneren te krijgen. Wessels, die ontevreden was over de inactiviteit van de ITF, sloot zich bij het Deutscher Transportarbeiter-Verband aan dat zich uiterst kritisch over het Britse bestuur uitliet. De aanwezigen besloten in augustus 1904 in Amsterdam bijeen te komen in 'Handwerkers Vriendenkring'. Het was een nieuwe start, waarbij de Britten de leiding overdroegen aan de Duitse transportarbeidersbonden en de zetel naar Hamburg verhuisde, nadat de NS&BB tevergeefs Rotterdam had voorgesteld. De Duitsers brachten de ITF snel tot leven.¹⁷⁹

BvM&S-secretaris W.J. Hermans, kreeg de opdracht om met een commissie bestaande uit afgevaardigden van Nederlandse transportarbeidersbonden, de NatFvT, die officieel nooit was opgeheven, tot leven te wekken. Deze opdracht voerde hij uiterst zorgvuldig uit om ieder verschil van opvatting te vermijden. In oktober 1904 was een rapport gereed en vergaderden de NS&BB, de ANZB en enkele plaatselijke vakverenigingen over een nieuwe NatFvT. In alle stilte kwamen de conceptstatuten en een voorlopig bestuur tot stand. Omdat de NS&BB weinig meer wilde weten van het NAS en vooral niet van Van Erkel en Bonnet, was het ook een poging tot een alternatief te komen. In *De Havenarbeider* verschenen artikelen die het

179 *De Propagandist*, 2-11-1901; *De Havenarbeider*, 20-2, 27-2, 6-8, 10-8, 20-8, 27-8, 3-9, 10-9, 17-9-1904 en 10-11-1906; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-9-1904, 1-1 en 1-4-1905; *De Voerman*, 13-12-1906; Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 190-195. Van der Veer was tolk. Wessels zat wegens opruiing drie maanden in de gevangenis: *De Havenarbeider*, 9-1 en 21-5-1904. Hij kwam net op tijd vrij om het ITF-congres toe te spreken.

NAS afschilderden als een mislukking. Tegenover de goed georganiseerde werkgevers moesten de arbeiders een goede organisatie stellen. Het voorstel was om naar voorbeeld van de Amerikaanse International Workers of the World (IWW), opgericht in 1905, arbeiders bedrijfstakgewijs te organiseren. Daartoe moesten er naast de NatFvT ook andere nationale federaties komen. Deze federaties vormden dan een landelijke organisatie: het Landelijk Federatief Verbond. Dat was een administrerend orgaan dat de zelfstandigheid van de federaties niet bedreigde en geen stakingen provoceerde. De federatiebesturen maakten deel uit van de besluitvorming door in het dagelijks bestuur zitting te nemen. Het NAS was nog van belang omdat het aangesloten was bij het IS, maar moest zo gereorganiseerd worden dat het op het federatieve standpunt kwam te staan en het belang van de strijd voor loonsverhoging en arbeidsduurverkorting als klassenstrijd erkende. Van een Landelijk Federatief Verbond kwam niets terecht maar de NatFvT bleef. Tussen het NAS en de opvattingen van Polak was volgens Wessels genoeg ruimte voor de NatFvT, die het NAS in ledental spoedig overtrof. De leden van de federatie werkten in de havens, op zee of in de binnenvaart.¹⁸⁰ Wessels wilde met de NatFvT naar voorbeeld van het Deutscher Transportarbeiter-Verband een Nederlands kartel van transportarbeiders vormen en stelde voor alle transportarbeidersbonden te verenigen. Hij wilde dat kartel neutraal houden, toen tijdens herdenking van de eerste spoorwegstaking Domela sprak voor de Amsterdamse NS&BB-afdeling, was dat voor hem reden om niet aanwezig te zijn. Hij wilde niet spreken naast een persoon die met de vakbeweging niets van doen had. Hij verweet het NAS nog steeds afhankelijk te zijn van de vrije socialisten.¹⁸¹ In april 1906 trad de NatFvT, die zich in Rotterdam vestigde, weer in werking en ging gewoon verder met de inventaris die nog aanwezig was. Aangesloten waren de NS&BB, de ANZB, de BvM&S en enkele plaatselijke vakverenigingen, waaronder een afdeling van de Britse National Sailors' and Firemen's Union, de door de federatie in september 1906 opgerichte Bond van Sleepers, Voerlieden, Koetsiers en aanverwante vakken. NatFvT-voorzitter was J. de Vries van de Bond van Sleepers, P. Hoornweg secretaris en J. Brautigam van de ANZB penningmeester. Deze werd spoedig secretaris en daarna voorzitter en daarmee de belangrijkste man binnen de NatFvT. Meteen probeerde de

180 *De Havenarbeider*, 4-6, 11-6, 1-10-1904, 25-3, 1-7-1905 en 21-4-1906; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-8-1905; *CBS Beknopt Overzicht 1909*, 6; Bond van Machinisten en Stokers in Nederland, *Verslag der Werkzaamheden van de Secretaris, in opdracht van het Hoofdbestuur, van 1902 tot 1906*, 6-8. Het CBS nam de NatFvT als vakcentrale in de statistieken op. De IWW had contact met het NAS: Archief NAS, nr. 2, notulen 13-3-1907.

181 *De Havenarbeider*, 10-2, 24-4, 21-4 en 10-5-1906.

federatie plaatselijke verenigingen samen te binden om zo een sterkere organisatie te scheppen om vooral tijdens stakingen onderlinge solidariteit te organiseren.¹⁸²

Na de herrijzenis van de NatFvT nam Wessels onverwacht ontslag als NS&BB-secretaris en redacteur van *De Havenarbeider*. Hij kreeg in begin 1906 een proces aan de broek omdat hij een Rotterdamse stuwadoor had beledigd door hem herhaalde malen te beschuldigen geld te stelen van zijn arbeiders. Wessels voelde zich door de onderlinge verschillen niet meer thuis in de vakbeweging en koos voor een carrière als controleur van de havenarbeid.¹⁸³ In december werd Wessels bij Koninklijk Besluit aangesteld bij de Commissie van Onderzoek voor het Havenbedrijf te Amsterdam en onmiddellijk trad hij in functie. Zijn opvolger was C. Posthuma, secretaris van de Amsterdamse afdeling 'Recht en Plicht'. De NatFvT bleef onder diens leiding instrumenteel van opzet en wilde de arbeidsverhoudingen en voorwaarden verbeteren, onafhankelijk van iedere politieke stroming. Het afsluiten van collectieve contracten, arbitrage, een wettelijke 10-urendag, aandacht voor het werkloosheidprobleem en lidmaatschap van de Kamer van Arbeid hoorden daarbij, naast stakingen. De federatie werkte niet alleen goed samen met de kleine confessionele havenarbeidersverenigingen 'Toenadering' en 'Kardinaal Manning', maar ook met Havelock Wilson van de National Sailors' and Firemen's Union en Tillett van de Dock, Wharf, Riverside and General Workers' Union. Het NAS moest hier weinig van hebben en Van Erkel onderzocht de mogelijkheid om een nieuwe vakvereniging van havenarbeiders op te richten, omdat het NAS het afsluiten van collectieve contracten afwees. Maar hij zag ervan af toen vanuit 'Recht en Plicht' daartegen werd geprotesteerd.¹⁸⁴

182 *De Havenarbeider*, 1-10-1904, 10-5, 26-5, 7-7, 10-11-1906 en 9-3-1907; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-6-1906; *De Voerman*, 15-9-1906 en 15-5-1907; *Bijdragen tot de statistiek van Nederland*, Den Haag 1907, 220-221; Bond van Machinisten en Stokers in Nederland, *Verslag der Werkzaamheden van de Secretaris, in opdracht van het Hoofdbestuur, van 1902 tot 1906*, 8. De Bond van Sleepers werd eind 1907 omgedoopt in de Algemeene Nederlandsche Voerlieden-Bond. De Vries trad spoedig terug, maar bleef voorzitter van de Rotterdamse afdeling. In *De Voerman*, 15-2-1908 beschrijft Brautigam de geschiedenis van de NATFvT evenals in: J. Brautigam, *Langs de havens en op de schepen* (Amsterdam 1956), 112-124.

183 *De Havenarbeider*, 2-9-1905, 17-2 en 3-3-1906; *Bijdragen tot de statistiek van Nederland*, Den Haag 1907, 20-21; Brautigam, *Langs de havens en op de schepen*, 36-45.

184 *Het Volk*, 1-8, 15-9 en 27-11-1906; *De Havenarbeider*, 22-9, 29-9, 8-12, 15-12 en 22-12-1906; *De Bondsbanier*, 22-9 en 29-9-1906; *De Voerman*, 15-10 en 13-12-1906. De NS&BB bezat 'Het Bootwerkers Ondersteuningsfonds' dat bij ziekte uitkeringen deed. Ook de ANVB had een ziekenfonds. In de collectieve contracten werd het uitbetalen van ziektegeld geregeld. Het Koninklijk Besluit was van 30 juni, toen was Wessels nog in functie als NS&BB-secretaris. Posthuma vertrok alweer

Eind 1905 was voor Van Erkel 'vrijheid' het sleutelbegrip om de ideologie van het NAS voor het voetlicht te brengen. Het vrijheidsstreven moest centraal staan. Deze benadering kreeg steun van Van Emmenes, die in zijn brochure *Onafhankelijke en "Moderne" vakorganisatie* niet alleen het NVV bekritiseerde, maar zich ook richtte tegen 'moderniseringstendensen' bij een aantal NAS-bonden.¹⁸⁵

Het NAS gaf vanaf november 1905 het weekblad *De Arbeid* uit, dat het maandelijks *Correspondentieblad* verving. De komst van het blad was een uitkomst voor de kleine vakverenigingen die niet zelfstandig een eigen blad konden uitgeven. Maar bovenal moest het de eensgezindheid binnen het NAS en de propaganda onder de ongeorganiseerden bevorderen.¹⁸⁶ Het blad opende met een verklaring van het NAS-bestuur over vakbondsstrategie waarin de klassenstrijd door middel van directe actie centraal stond en niet het ijveren voor wetgeving. Dat zou alleen maar leiden tot instandhouding van de overheid, die altijd berustte op "dwingend gezag" en onderdrukking van de arbeiders.¹⁸⁷ Nieuw was, dat het streven naar wetgeving nu niet werd afgewezen vanwege het onafhankelijke karakter van het NAS of het centraal stellen van de economische klassenstrijd, maar vanwege het staatsgezag. Het NAS stond "niet op het conservatieve standpunt de grenzen van de vakorganisatie te willen vaststellen. De vakorganisatie is voor ons alles. [...] De taak der vakorganisatie is onbepakt".¹⁸⁸ Het NAS moest dus meer dan economische strijd voeren, het ging om een breed protest tegen het kapitalisme en de staat. *De Arbeid* publiceerde een korte reeks over "De tactiek in de vakbeweging", waarin Griffuelhes uitvoerig werd geciteerd, die de Franse tactiek verdedigde en de Duitse bestreed.¹⁸⁹ Bij de bespreking van tactiekverschillen in de internationale vakbeweging wees het blad het parlementarisme van de Duitse en de Engelse vakbeweging af en bewierookte de directe

in maart 1907, als Amsterdamer kon hij niet aarden in Rotterdam: *De Havenarbeider*, 16-3 en 30-3-1907; *De Bondsbanier*, 23-3-1907; Brautigam, *Langs de havens en op de schepen*, 23-30.

185 A. van Emmenes, *Onafhankelijke en "Moderne" vakorganisatie* (Amsterdam 1905).

186 Archief NAS, 22, circulaire verzonden aan organisaties zonder eigen blad, bijlage bij algemene huishoudelijke vergadering van hoofdbesturen en besturen, 12-2-1905. Zie de toelichting op het voorstel voor uitgave van *De Arbeid* het verslag Tweejaarlijkse Congres van juni 1905 in: *Correspondentieblad*, 1-8-1905.

187 *De Arbeid*, 18-11-1905; de verklaring komt overeen met de resolutie van het NAS-congres van juni 1905.

188 *De Arbeid*, 18-11-1905; het citaat over de contracten in: *De Arbeid*, 25-11-1905.

189 *De Arbeid*, 25-11-1905. De reeks 'Centralisatie en Federatie' liep van 25-11-1905 tot en met 20-1-1906. Vanaf 10-2-1906 kreeg de reeks een vervolg onder de titel 'Organisatie'. Deze reeks liep tot en met 5-5-1906. De rubriek kwam daarna af en toe terug. 'De tactiek in de vakbeweging' omvat drie artikelen van 25-11-1905 tot en met 30-12-1905.

actie. “Frankrijk, het land waar de organisatie zoals wij die willen, het best tot ontwikkeling is gekomen.”¹⁹⁰ Anarchistische opvattingen kwamen naar voren in de artikelenreeks ‘Centralisatie of Federatie’, die van eind november tot eind januari 1906 liep. Die serie, waarin het NAS-bestuur zijn opvatting neerlegde, was er op aandringen van de hoofdbestuurders gekomen. Nu het ledental van het NAS verder wegzakte, wilden zij horen hoe Van Erkel verder wilde. Deze serie omvatte een scherpe aanval op de moderne vakbeweging waarin de beslissingsmacht bij het bestuur lag. De leden handelden alleen op bevel van het almachtige bestuur.¹⁹¹ De moderne bestuurders waren mensen die graag anderen aan zich ondergeschikt maakten. De leden gaven hun zelfstandigheid prijs en waren al tevreden als er voor hen “een of ander stoffelijk voordeeltje behaald wordt”.¹⁹² Deze bonden beschouwden kleine verbeteringen als loonsverhoging, verkorting van de arbeidstijd en het sluiten van contracten met de werkgevers als de hoogste doel, maar deden niets aan het opvoeden van de arbeiders in “vrijheidsliefde”. Over de materiële belangenbehartiging deed het NAS-bestuur schamper. Omdat de moderne vakbeweging er de nadruk oplegde, had die geen oog voor het vrijheidsideaal en centralisatie stond op gespannen voet met dit vrijheidsideaal.¹⁹³ Slechts door de fondsen in geval van ziekte, werkloosheid en invaliditeit werden de leden bijeen gehouden. Maar die fondsen remden de strijd en daardoor waren de moderne bonden vrienden van het kapitalisme. Na deze kritiek op de moderne vakbeweging beschreef het NAS-bestuur de federatieve organisatievorm, die een anarchistische invulling kreeg. In de federatie berustte de macht bij de leden. Om de arbeiders tot aansluiting te bewegen moest het NAS “de begeerte naar vrijheid in hen opwekken” Zij zouden niet als slaven behandeld willen worden en voor federaties kiezen, want die willen: “de vrijheid voor allen”.¹⁹⁴ Het NAS-bestuur wilde de afdelingen van de federaties vrij laten in hun besluit al dan niet aan acties van hun federatie mee te doen. Een minderheid mocht nooit door een meerderheid worden gedwongen. De plaatselijke organisaties en de betrokken arbeiders deelden dus de lakens uit en niet een hoofdbestuur. Het ging niet om kleine verbeteringen, die “niets te beteekenen hebben, in verhouding tot datgene waarop

190 *De Arbeid*, 17-2-1906.

191 *De Arbeid*, 2-12-1905. In februari 1905 was van G. Rijnders de brochure *Federatie of Centralisatie* verschenen als uitgave van de VSV te Amsterdam. De brochure werd geprezen in het *Correspondentieblad*, 1-3-1905.

192 *De Arbeid*, 9-12-1905.

193 *De Arbeid*, 9-12 en 16-12-1905

194 *De Arbeid*, 30-12-1905.

zij recht hebben".¹⁹⁵ De arbeiders moesten voor het vrijheidsideaal strijden. Daartoe was opofferingsgezindheid belangrijker dan weerstandskassen. De federatieve organisatievorm was ook bedoeld om hen op de toekomst voor te bereiden. Via federatieve samenwerking leerden arbeiders wat vrijheid was en hoe die te gebruiken voor hun toekomstige taak. Het NAS-bestuur beëindigde deze beschouwingen met de oproep aan de leden hun mening in de reeks 'Centralisatie en Federatie' naar voren te brengen.¹⁹⁶ Drewes, die opnieuw NMB-voorzitter was, reageerde onmiddellijk.

3.7.2 Drewes voor economische klassenstrijd

Met het vertrek van Wessels was Drewes de enige opposant van het NAS-bestuur. Hij verwierp de visie van het NAS-bestuur. Het ging niet om de tegenstelling tussen centralistisch en federalistisch, maar om het onderscheid tussen parlementaire en anti-parlementaire vakbonden. Hij bestreed dat kleine verbeteringen niets betekenden. Het NAS moest zich juist voor de materiële belangen inzetten en inspelen op de industriële ontwikkeling, die zich kenmerkte door overproductie en werkloosheid. De vakbeweging moest daarom streven naar arbeidstijdverkorting en loonsverhoging.¹⁹⁷ De "revolutionair" moest in de voorste gelederen strijden voor deze belangen. In plaats van de "onbepaalde taak" en het vrijheidsstreven centraal te stellen, beperkte Drewes de vakbondstaak tot het voeren van economische strijd. De belangen verenigden de arbeiders en het NAS moest voorkomen dat het eensgezinde optreden werd bedreigd door zich op andere terreinen te begeven. Hij haalde Cornelissen aan, die zich keerde tegen de anarchistische oriëntatie van de vakbeweging. Beiden vonden dat de term 'Vrije organisatie' zoals die werd gebruikt voor de federatie van textielarbeiders van Lansink Sr. moest verdwijnen. Anarchisme en vakbeweging dienden gescheiden te blijven. Wel konden volgens Cornelissen politieke acties gesteund worden, als deze maar in verband met de klassenstrijd stonden. Maar de algemene werkstaking en het antimilitarisme vormden de kern van de vakbondsstrategie. Propaganda voor de vrije gedachte, het spiritisme, vegetarisme, neomalthusianisme, Esperanto, het stichten van een kolonie of politieke partij waren geen taak voor de vakbeweging. Drewes was het oneens met Cornelissen waar deze stelde dat afdelingen

¹⁹⁵ *De Arbeid*, 30-12-1905.

¹⁹⁶ *De Arbeid*, 6-1 en 20-1-1906.

¹⁹⁷ *De Arbeid*, 10-2, 3-3 en 24-3-1906; Tussen februari en mei 1906 verschenen zijn opvattingen in *De Arbeid*.

van vakorganisaties niet verplicht waren stakingen van andere afdelingen te steunen.¹⁹⁸ Hij was fel gekant tegen deze vrijheid: “Dit natuurlijke recht wordt betiteld als onderkruiperij”. Theoretisch was de redenering volgens Drewes over autonomie juist, maar in de praktijk gold: “wie niet met ons is, is tegen ons”. Hij concludeerde: “De beginselen van autonomie zijn [...] niets waard voor een strijdboerende organisatie. Iedere organisatie heeft het beginsel der meerder- en minderheid en hoe men dit in overeenstemming wil brengen met autonomie, begrijp ik niet”.¹⁹⁹

Anders dan Cornelissen vond Drewes dat de vakbeweging meer was gebaat bij bestuurders die ontwikkeld waren en boven anderen uitstaken, dan bij “een schaaaptichtig bestuur”. Het NAS had een flink en actief bestuur nodig dat besluiten wist uit te voeren. In tegenstelling tot Van Erkel was hij voorstander van weerstandskassen.²⁰⁰ Het NAS-bestuur diende Drewes van replek. Terwijl die verklaarde dat de gezamenlijke belangen de grondslag van het NAS vormden, betoogde Van Erkel dat het de overtuiging van de leden was, die hen in de organisatie bracht. Het bewustzijn van de leden gold als bindende factor. “Een organisatie [...] kan slechts berusten op het juiste inzicht en de overtuiging van de leden”. Niet de gezamenlijke belangen, de strijd voor arbeidstijdverkorting en loonsverhoging stonden centraal, maar “het verkrijgen van de vrijheid, de verlossing uit de slavernij. Dit is ons hoogste ideaal”.²⁰¹ Terwijl het NAS-bestuur het anarchistische vrijheidsideaal propageerde, legde Drewes de nadruk op de economische klassenstrijd.

3.7.3 Kolthek bepleit koersverandering

Begin 1906 verklaarde Van Erkel dat de revolutionaire vakorganisatie een moeilijke tijd tegemoet ging. De groei van het NVV noopte het bestuur tot het beleggen van een buitengewone algemene vergadering op 13 mei 1906 in Utrecht. Het bestuur wilde een debat over de strategie, omdat het resultaat van de Scheurcirculaire was bereikt: “de zoo noodige zuivering in de vakorganisaties heeft plaatsgevonden.”²⁰² De agenda bevatte twee hoofdpunten:

198 *Recht voor Allen*, 22-4 en 6-5-1905. Deze vrijheid gold echter niet voor een staking in de gehele bedrijfstak, die moest in onderling overleg worden georganiseerd. Daarnaast probeerde Cornelissen via spreekbeurten zijn invloed uit te oefenen. Voor de vrije socialisten in Arnhem sprak hij over ‘Het Nieuwe N.A.S. en de Revolutionaire Arbeidersbeweging’.

199 *De Arbeid*, 7-4-1906.

200 *De Arbeid*, 5-5-1906.

201 *De Arbeid*, 12-5-1906.

202 *De Arbeid*, 7-4-1906.

de opstelling tegenover de moderne vakbeweging en de financiële steun bij stakingen en uitsluitingen. Het NAS-bestuur drong bij geestverwante organisaties en groepen erop aan naar de bijeenkomst te komen: "Geheel de revolutionaire beweging *moet* op deze vergadering tegenwoordig zijn [...]. Wij moeten nu laten zien, dat wij een macht vormen, waarmee de overzijde in haar grootheidswaanzin rekening heeft te houden," schreef Van Erkel, doelend op het NVV.²⁰³ Niet-aangesloten onafhankelijke vakverenigingen, vrije socialisten en vrijheidslievende communisten mochten meedoen. Critici constateerden nog eens dat het NAS hiermee zich afhankelijk maakte van vrije socialisten en vrije communisten. De uitnodiging was voor Kolthek een kans voor het eerst NAS-afgevaardigden toe te spreken, want hij stond buiten het NAS, omdat zijn Deventer Bestuurdersbond niet was aangesloten.

Aan de oproep gaven 175 afgevaardigden van 106 organisaties gehoor, die opeengepakt in de overvolle zaal luisterden naar de nieuwe NAS-voorzitter G. Leeman. Hij was timmerman en kwam uit Rotterdam, waar hij actief was in de werklozenbeweging en zich inzette voor de slachtoffers van de Spoorwegstaking.²⁰⁴ Leeman wees op het succes van de Scheurcirculaire waardoor "het vooruitstrevend element" zich had losgemaakt van de "reactie". Het NAS kon zich nu werkelijk plaatsen op het standpunt van de klassenstrijd en de verlossing uit de knellende banden van het kapitalisme voorop stellen. De vergadering moest zich weliswaar buigen over de kritiek van de modernen, maar Leeman twijfelde niet aan de juistheid van de tactiek van het NAS en de Franse vakbeweging. Kolthek, die tegen de circulaire was, protesteerde tegen deze loftuiting. Maar hij kreeg weinig steun. De anarchist Rijnders verdedigde de Scheurcirculaire.

Een motie van het bestuur keurde het beleid rond de Scheurcirculaire goed en beval de propaganda als middel aan om het NAS te versterken. Kolthek vond de motie nietszeggend. Concrete doelen waren er niet in opgenomen, terwijl Van Erkel wel wees op de concrete strijd van de CGT voor de 8-urendag. Hierop besloot het congres de CGT een sympathiebetuiging te sturen over de 8-urenstrijd en het antimilitarisme.²⁰⁵ Het bestuur

203 *De Arbeid*, 7-4-1906.

204 *Het Volk*, 3-8-1906 en 30-4-1907.

205 *De Arbeid*, 19-5-1906; *De Havenarbeider*, 19-5-1906; *De Meubel-Industrie*, 1-9-1906; Spiekman, 'De vakbeweging der 'Directe actie', 414-415; De Winter, 'Tussen ideaal en praktijk: Harm Kolthek en het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS)', in: *Eerste Jaarboek Anarchisme* (Moerkapelle 1994), 114-115. Leeman, afkomstig uit de LFvTim, was C. Oosterhof op 29-12-1905 opgevolgd. Zie ook: *Op voor den verkorten arbeidstijd*. Vlugschriftje uitgegeven door de Landelijke Federatie van Timmerlieden in Nederland (Den Haag 1906) en LFvTim, *Verslag der Jaarlijksche Alg. Vergadering gehouden op zondag 18 Dec. 1904 in 't gebouw van machinisten en stokers te Amsterdam*, 3.

had dit streven echter niet in zijn motie over de NAS-koers opgenomen. Drewes bracht daar verandering in. Hij hield een pleidooi voor een concreet doel: verkorting van de arbeidsdag en verklaarde dat “verkorting van den arbeidstijd de meest revolutionaire eisch” op dat moment was. Drewes kreeg brede steun in de vergadering, waarop het bestuur de actie voor arbeidstijdverkorting aan zijn motie toevoegde. Hij had een belangrijk succes geboekt en de materiële belangenbehartiging weer centraal gesteld. Kolthek vond dat het besluit tot directe actie voor arbeidstijdverkorting het belangrijkste moment van het congres was.²⁰⁶ *De Arbeid* maakte daarop veelvuldig gewag van de vakbondsacties in Frankrijk voor verkorting van de arbeidsdag, waarbij een scala aan kleine en grotere stakingen de revue passeerden. De CGT had op het congres in Bourges in september 1904 de campagne voor de 8-urendag aangekondigd. Delesalle benadrukte dat een kortere arbeidsdag, met behoud van loon tot een daling van de werkloosheid moest leiden. Maar ook zorgde de lange arbeidsdag voor berusting en uitputting, die de arbeiders belemmerden om in hun streven naar emancipatie. Zo werd het veroveren van de 8-urendag onderdeel van de revolutionaire strijd.²⁰⁷ *Het Volk* deed dit als onbeduidend af. *De Arbeid* protesteerde door te melden dat op tal van plaatsen de 8-urendag was veroverd en elders “de werklieden in verscheidene gevallen het werk verlaten hebben, toen het achtste uur was afgelopen”.²⁰⁸ Kolthek bestreed de sociaaldemocratische opvatting dat arbeidstijdverkorting wettelijk geregeld moest worden. Later schreef hij: “Dat geleuter over de kracht van der wet is een schaamteloze bedriegerij van de arbeiders”.²⁰⁹ Hij zorgde er voor dat de vergadering van cruciaal belang was voor de richting die het NAS de komende jaren zou inslaan. Hij had een uitvoerige motie voorbereid waarin de grondslag van het NAS als economische strijdorganisatie was vastgelegd. Kolthek gooide de knuppel in het hoenderhok door erop te wijzen dat het moeilijk was stelling te nemen tegen het NVV. Het programma van de moderne vakbeweging verschilde niet met die van het NAS. Maar de praktijk was verschillend. De ‘revolutio-nairen’ stonden op het standpunt van de klassenstrijd en de ‘moderneren’ niet. In plaats van steeds op het NVV af te geven, zag Kolthek liever dat het NAS zijn kracht toonde met een eigen tactiek. Hij verzette zich tegen het veronachtzamen van de vakactie en de nadruk in de NAS-vergaderingen op de propagandistische resoluties. “Hij meent, dat men op den verkeerden

206 Zie ook: 2^e Jaarverslag ‘Bewust Streven’, 11.

207 Jennings, *Syndicalism in France*, 48.

208 *De Arbeid*, 2-6-1906.

209 *De Arbeid*, 26-5-1906, hierin eveneens een reactie op *Het Volk*.

weg is, als men tal van resoluties gaat stellen. Men moet steeds propageeren, dat de arbeiders hun slag moeten slaan, wanneer zij maar gelegenheid hebben".²¹⁰ Kolthek wilde, net als Drewes, dat het NAS de korte termijn doelen niet uit het oog verloor. Hij verbond wel het antimilitarisme met de klassenstrijd. De strijd tegen het militarisme was nodig omdat het leger bij stakingen tegen de arbeiders werd ingezet. De strijd voor de 8-urendag, de economische strijd en het antimilitarisme stonden in Frankrijk niet los van elkaar. Hij diende een motie in die eiste dat het NAS zich beperkte tot de economische strijd, om afstand te nemen van de "onbeperkte taak" en de anarchistische opvattingen. Vakstrijd was een uiting van de klassenstrijd en die impliceerde dat onder arbeiders geen onderscheid bestond tussen gelovigen en ongelovigen of tussen parlementairen en revolutionairen. De motie riep op tot de klasse-eenheid door financiële en morele steun van elke strijd tegen het kapitalisme en het patronaat. Van Erkel was tegen de motie, omdat hij op grond daarvan bij het NVV moest aankloppen voor steun in geval van actie.²¹¹ Wie meestemde over de motie was niet duidelijk. Oorspronkelijk was het de bedoeling alleen NAS-organisaties te laten stemmen. Maar velen vonden het niet netjes de andere organisaties erbuiten te houden en na aansporing van Van Erkel mochten ze meestemmen. Met slechts één stem tegen en één blanco, oogste Kolthek een overweldigend succes met zijn motie. Van Erkel leek zijn gezag te verliezen. In ieder geval was het succes van Kolthek een bedreiging voor hem. Kolthek besprak zijn motie uitvoerig in *De Arbeid*.²¹² Het leerstuk van de klassenstrijd betekende dat de belangen ongeacht geloof, huidskleur of politiek inzicht dezelfde zijn. De grond- en arbeidsmiddelen waren aan de arbeiders onttrokken, dat verenigde hen tot arbeidersklasse. De belangen waren dezelfde en daarom moest het NAS de strijd alleen op economisch gebied voeren. Kolthek beklemtoonde in zijn motie de klasse-solidariteit, ook met de moderne vakbeweging. Het NAS-bestuur droeg zichzelf op een regeling te ontwerpen, waarbij het voor steun alleen een beroep kon doen op de eigen vakbeweging en op organisaties van vrije socialisten en vrije communisten. Kolthek was er beslist tegen dat de laatste genoemde organisaties een structurele rol in de financiële steunverlening bij vakbondsacties zouden krijgen. Het NAS

²¹⁰ *De Arbeid*, 19-5-1906.

²¹¹ Van Erkel zei dat voor steun een beroep gedaan kon worden op arbeiders – de klassegenoten – maar niet op 'de kopstukken' van de moderne vakorganisatie. Hij wilde bespaard blijven van dit 'vernederende werk': *De Arbeid*, 2-6-1906.

²¹² *De Arbeid*, 26-5-1906.

moest onafhankelijkheid staan tegenover alle partijen. Maar Van Erkel liet die mogelijkheid open en de vergadering kwam er niet uit.²¹³

Niet alleen Van Erkel kon zich niet verenigen met de zienswijze van Kolthek, ook buiten het NAS bracht die het nodige teweeg. Polak wees op de aanwezigheid van de anarchisten op het NAS-congres en concludeerde dat het NAS aan de leiband van hen liep en dus niet onafhankelijk was. Leeman diende Polak van repliek en vroeg of het NAS-streven naar hoger loon en de 8-urendag als anarchistisch moest worden beschouwd. Leeman hield in zijn brochure *Vakorganisatie onder de Jeugd* een pleidooi voor klassenstrijd en directe actie en vond dat de vakorganisatie “de kweekschool voor zelfdenkende en zelfhandelende, ontwikkelde arbeiders” was.²¹⁴ In *De Nieuwe Tijd* beweerde Spiekman dat het NAS verraad pleegde aan de arbeiders, door de klassenstrijd te beperken tot economische strijd en de politieke actie erbuiten te houden. De arbeiders werden afkerig gemaakt van de politieke strijd, die juist van groot belang was.²¹⁵

3.7.4 Syndicalistisch handvest van Amiens

Overeenkomsten met de Franse vakbeweging bleken bij het optreden van Griffuelhes op het CGT-Congres van Amiens in oktober 1906. Hier werd een belangrijke motie van hem bijna unaniem aangenomen. De motie, weldra ‘La Charte d’Amiens’ genoemd, was opgesteld door Griffuelhes, Pouget en Delesalle. Dit handvest legde de syndicalistische beginselen van de CGT vast.²¹⁶ De CGT verenigde de klassebewuste arbeiders met het doel de loonarbeid af te schaffen. De vakbeweging moest buiten elke politieke school staan en baseerde zich op de economische klassenstrijd, gericht tegen alle vormen van kapitalistische uitbuiting en onderdrukking. Het handvest onderscheidde een duale taak: de strijd voor onmiddellijke verbeteringen, als verkorting van de arbeidstijd en verhoging van loon was een voorbereiding op de volledige emancipatie van de arbeidersklasse door de kapitalisten te onteigenen via de algemene werkstaking. De vakorganisatie als verzetsorganisatie zou in de toekomst worden omgevormd tot een organisatie voor de productie en distributie. Buiten de vakbeweging om waren de leden vrij om deel te nemen aan de politiek, maar zij mochten

213 *De Arbeid*, 26-5-1906.

214 G. Leeman, *Vakorganisatie onder de Jeugd* (Zaanstreek 1906), 12-13, 19.

215 *Het Volk*, 18-5 en 20-5-1906; *De Arbeid*, 9-6-1906; Spiekman, ‘De vakbeweging der ‘Directe actie’’, 418.

216 Vandervort, *Griffuelhes*, 132-134; het congres in Amiens vond plaats van 8 tot 13 oktober.

deze opvattingen niet in de vakbeweging brengen. De aangesloten bonden mochten zich niet bezighouden met politieke partijen of groepen.²¹⁷

Dit syndicalistisch handvest en de motie van Kolthek van mei 1906 legden de nadruk op de onafhankelijkheid en op het voeren van de economische klassenstrijd. Politieke denkbeelden moesten erbuiten blijven.²¹⁸ Het NAS greep het handvest van Amiens aan om in *De Arbeid* opnieuw te wijzen op de parallelle ontwikkeling tussen Nederland en Frankrijk. Het verslag van het debat in Amiens over de verhouding tot de politiek, vergeleek de Franse opposanten tegen de onafhankelijke lijn met de Nederlandse moderne vakbondsleiders als Oudegeest en Polak. Het Congres van Amiens besloot met de directe acties voor de 8-urendag door te gaan. Op 1 mei van elk jaar moesten de arbeiders overal de fabrieken, werkplaatsen en werken verlaten om daadwerkelijk de arbeidsdag te bekorten. Totdat aan de eisen was voldaan, moesten deze acties worden herhaald. *De Arbeid* constateerde:

“Vrienden, daar in dit land wordt ons een les gegeven. Daar herkrijgt de vrijheidszon weder haar zomerwarmte, nadat zij haren winterslaap der “moderne” volksverdomming heeft doorgemaakt. Laat ons lessen putten uit het Congres van Amiens en met vasten wil ter hand nemen de propaganda en de beweging ter verkrijging van *De verkorting van de arbeidstijd*.”²¹⁹

Het handvest werd internationaal de ideologische basis van het revolutionair-syndicalisme.²²⁰ Tijdens het Internationaal Libertair Congres in Amsterdam in augustus 1907, bracht de jong Franse syndicalist Pierre Monatte de gedachten van het handvest van Amiens met verve naar voren. De vakbeweging moest zijn taak aanscherpen en zich loszingen van het anarchisme.

3.8 Syndicalisme tegenover anarchisme

Voorafgaande aan het Internationaal Libertair congres was het NAS uit het IS gestapt en daarin vervangen door het NVV. De afstand van het NAS en de CGT tot het IS was na de Amsterdamse conferentie er niet kleiner op

²¹⁷ Het handvest van Amiens is weergegeven in bijlage A van: Thorpe, *“The Workers Themselves”*, 319-320.

²¹⁸ Vandervort, *Griffuelhes*, 140; Mitchell, ‘French Syndicalism’, 33; Thorpe, *“The Workers Themselves”*, 319-320; *De Arbeid*, 3-11-1906.

²¹⁹ *De Arbeid*, 10-11-1906.

²²⁰ Milner, *Dilemmas*, 117; Mitchell, ‘French Syndicalism’, 34.

geworden. Legien maakte duidelijk dat het NVV zich graag wilde aansluiten. Maar er kon slechts één vakcentrale per land worden toegelaten. Op de conferentie in Christiania in september 1907 zou het IS zich over de aanvraag van het NVV buigen. Inmiddels besloot het NAS-congres zich af te scheiden van het IS, maar het bracht het IS niet van het besluit op de hoogte. Daarom besloot de IS-conferentie in Christiania op voorstel van Legien het NAS te royeren en het NVV toe te laten. De conferentie bekritiseerde bovendien de CGT vanwege het wegblijven van de conferentie in Amsterdam, twee jaar eerder. Losgekomen van het IS en om te voorkomen dat het internationaal in een geïsoleerde positie terecht kwam, nam het NAS in de zijlijn van het Internationaal Libertair Congres het initiatief om tot een alternatief internationaal verband te komen.

3.8.1 Vrijheidlievende communisten

De koersverandering van het NAS en het handvest van Amiens wezen op verwijdering tussen het anarchisme en de vakbeweging. De diverse richtingen binnen het vrije socialisme stonden verschillend tegenover het NAS. Steun kreeg het NAS van de Federatie van Vrijheidlievende Communisten (FvVC) die door onder meer Cornelissen en Van Emmenes op 23 april 1905 was opgericht.²²¹ Deze FvVC keerde zich tegen “het indringende en inziende individualisme en tegen desorganisatie in revolutionaire kringen”.²²² De FvVC stond daarmee op gespannen voet met de Vrije Groepen rond Domela. Bij de naamgeving van de federatie werd uitdrukkelijk verklaard dat men niet als ‘anarchisten’ gekwalificeerd wilde worden. De FvVC stond dichtbij het NAS en keerde zich tegen het individueel-anarchisme dat zich alleen bekommerde om het gezagsprobleem en niet zag dat overheersing voortvloeide uit de economische verhoudingen. Cornelissen was er niet voor dat de FvVC economische strijd voerde, die taak lag bij het NAS. De federatie moest de propaganda voor directe actie en algemene werkstaking ter hand nemen. Met zo’n zes tot negen afdelingen bleef deze FvVC klein en werd die in 1909 ontbonden.²²³ Toch was de FvVC van belang vanwege de propagandistische steun aan de koerswijziging van het NAS en vanwege het initiatief tot het organiseren van het Internationaal Libertair

221 Scheffer, *Het Volksdagblad*, 102-103; P. Honig, *Herinneringen van een Rotterdams revolutionair*. Bezorgd door Bert Altena (Utrecht 2005), 388-394; Welcker, *Heren en arbeiders*, 431-432.

222 C. Cornelissen, ‘*Strijd, liefen leed*’, 367.

223 *Sociaal Weekblad* 1905, 238. Het aantal Vrije Groepen schommelde in die periode rond de zeventig: R. Uittenhout, ‘I.I. Samson: van anarchist tot sociaal-democraat’, in: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, 6 (1985), 12.

Congres in Amsterdam in 1907, waar het NAS aan deelnam. De federatie had internationale contacten via Cornelissen en was aangesloten bij de in april 1905 opgerichte *Fédération des Communistes Libertaires*. Min of meer tegelijkertijd kwam onder de FvVC en Belgische gelijkgezinden het idee op om een internationaal congres te organiseren. Anarchistische federaties uit Duitsland, Bohemen en Londen werden er bij betrokken en Cornelissen bemoeide zich met de organisatie. De organisatoren polsten via Kamerlid Van der Zwaag of de regering een dergelijk congres zou verbieden, maar dit bleek niet het geval. Toen in december 1906 de oproep voor het houden van het congres verscheen, reageerde Domela onmiddellijk. Hij kondigde aan dat in 1907 een internationaal antimilitaristisch congres werd gehouden.²²⁴ Begin augustus 1907 stelde een IAMV-delegatie, onder wie Domela en de NAS-bestuurder C. ten Wolde, secretaris van de Onafhankelijke Organisatie van Handels- en Kantoorbedienden (OOvH&K), voor de laatste twee dagen van het Libertair Congres af te staan aan de IAMV voor een afzonderlijke conferentie. De voorbereidingscommissie van het Congres ging niet akkoord, want die wilde het antimilitarisme juist binnen haar congres bespreken.²²⁵

Op het tweejaarlijkse NAS-congres, te Utrecht gehouden op 30 juni en 1 juli 1907, kwam het afscheiden van het IS aan de orde. Het NAS-bestuur meende dat het nodig was vanwege de revolutionaire propaganda zich uit het IS terug te trekken. Het NAS werd er niet gehoord en het was daarom noodzakelijk dat alle revolutionaire vakorganisaties ter wereld gingen samenwerken. De OOvH&K was tegen. De vertegenwoordiger van de organisatie was op het laatstgehouden IS-congres aanwezig en vond dat hun stem daar niet gesmoord werd. Ook de NMB voelde niet voor afscheiding, omdat het IS hen bij stakingen altijd steunde. Maar het streven naar een eigen revolutionaire internationale was sterker. De afscheiding werd met 38 tegen 6 stemmen goedgekeurd. Een referendum bevestigde dit besluit. Op het IS-congres te Christiania was het NAS dan ook niet aanwezig.²²⁶ Op het einde van het NAS-congres stelde Drewes namens de NMB voor aan het Libertair Congres deel te nemen. Kolthek, die de ontwikkelingen op de voet volgde, vond dat onverstandig. Zo zou het NAS weer met het anarchisme in verband worden gebracht, wat de moderne vakbeweging

²²⁴ Cornelissen, *'Strijd, liefen leed'*, 369; J. Moolaert, *Rood en Zwart. De anarchistische beweging in België* (Leuven 1995), 283; Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 331-335.

²²⁵ *Het Volksdagblad*, 26-8, 27-8-1907; Heijmans en Koster, *De IAMV*, 54-57.

²²⁶ *De Arbeid*, 29-6, 6-7, 20-7, 27-7 en 10-8-1907; *De Tabaksbewerker*, 13-7, 20-7 en 27-7-1907; Milner, *Dilemmas*, 131-134. De OOvH&K bestond net een jaar: *Recht voor Allen*, 19-1-1907.

in de kaart speelde. Cornelissen pleitte wel voor deelname. Het was een kans om internationaal tot meer eenheid in de vakbeweging te komen, omdat “de voorhoede in de vakbeweging der verschillende landen” op het congres kwam. De CGT had ervoor gezorgd dat de relatie tussen anarchisme en vakbeweging hoog op de agenda stond. Cornelissen wees daarnaast op het Franse verzoek om het syndicalisme en de algemene werkstaking prioriteit te geven boven het organisatievraagstuk. Dit verzoek werd door de Nederlandse organisatoren gehonoreerd.²²⁷ Aan te bevelen was volgens Cornelissen de eerste inleider over de vakbeweging: de 26-jarige P. Monatte van de CGT, die moest worden gezien “als één der meest bekwame propagandisten voor een heldere uiteenzetting van staken en tactiek der revolutionaire vakbeweging.”²²⁸ Na deze oproep sprak een meerderheid van het NAS zich voor deelname uit. Ten Wolde – overigens sinds 1906 secretaris van de IAMV – en P.W. Oversteegen – borstelmaker, eind jaren negentig secretaris van het PAS Amsterdam en sinds oktober 1906 tweede secretaris van het NAS – stelden zich beschikbaar er naar toe te gaan. Maar veel enthousiasme voor het congres legde het bestuur niet aan de dag en Ten Wolde hield zelfs een betoog voor deelname aan het Internationaal Antimilitaristisch Congres. De sigarenmaker C. van de Wijngaart, nam daarop de plaats van Ten Wolde in op het Libertair Congres. Aan beide congressen zouden vertegenwoordigers van de onafhankelijke vakbeweging deelnemen.²²⁹

3.8.2 Het Internationaal Libertair Congres (1907)

Aan het Internationaal Libertair Congres namen vertegenwoordigers uit veertien landen deel. Evenals bij het NAS heerste bij de CGT twijfel over deelname. Toch was er een delegatie van acht afgevaardigden gekomen. Op de ontvangstbijeenkomst op 24 augustus betreurden verscheidene deelnemers de afwezigheid van Domela. Maar toen 's maandags het congres begon, verscheen hij met een IAMV-afvaardiging en stelde voor het antimilitaristische congres direct op het Libertair Congres te laten aansluiten, waarbij hij steun kreeg van de Amerikaanse anarchiste Emma Goldman. Een kleine meerderheid wees het voorstel af. Het gevolg was dat

²²⁷ *De Arbeid*, 10-8-1907; *Recht voor Allen*, 9-3, 7-9 en 28-9-1907; *Anarchisme & Syndicalisme. Le Congrès Anarchiste International d'Amsterdam (1907)*. Introduction Ariane Miéville et Maurizio Antonioli (Rennes/Paris 1997), 229, noot 11.

²²⁸ *De Arbeid*, 10-8-1907.

²²⁹ *De Arbeid*, 24-8-1907; *De Tabaksbewerker*, 24-8-1907; Archief NAS, nr. 2, notulen, 21-8; zie ook 14-8 en 4-9-1907.

het antimilitaristisch congres nu tijdens de laatste twee congresdagen en bovendien in hetzelfde gebouw plaatsvond. De door Cornelissen aanbevolen toespraak van Monatte leidde tot een fel debat met de Italiaanse anarchist E. Malatesta. Monatte verklaarde dat hij niet een theorie van het revolutionair-syndicalisme presenteerde, maar de feiten liet spreken. Hij schetste de organisatieprincipes van de CGT en wees op de historische wortels in de Eerste Internationale.²³⁰ Monatte legde het syndicalistische concept van het handvest van Amiens uit. Dit syndicalisme was het socialisme en het anarchisme voorbij gestreefd en vormde nu de revolutionaire beweging bij uitstek. Het bood perspectief en nieuwe hoop. Monatte legde nadruk op de onafhankelijkheid van de belangenstrijd. Hij riep de anarchisten op tot aansluiting bij de vakverenigingen om het individuele initiatief voor de collectieve macht in te zetten. "Den arbeiders werd aangeraden niet als anarchist, doch als uitgezogene in de vakorganisaties plaats te nemen en eene flinke revolutionaire propaganda te voeren."²³¹ Cornelissen vulde Monatte aan met een betoog over de directe actie. Oversteegen deelde de zienswijze van Monatte, maar miste hoe de vakbeweging door de anarchisten moest worden opgevat. Hij kreeg weinig concrete aanwijzingen.²³²

Malatesta bestreed de opvattingen van Monatte. Hij wees erop dat het anarchisme naar de bevrijding van de gehele mensheid op economisch, moreel en politiek gebied streefde, terwijl het syndicalisme zich beperkte tot de arbeidersklasse en het economische terrein. Het syndicalisme was slechts een actiemiddel, maar de anarchie vormde het doel. Volgens Malatesta was meer nodig dan economische solidariteit om tot een revolutie te komen. De morele solidariteit was veel belangrijker. Vakbonden waren in wezen conservatief en konden hoogstens de werkomstandigheden wat verbeteren. Hij was wel voor aansluiting bij de vakbonden, vooral omdat die geschikt waren voor propaganda van de anarchistische idealen. *De Arbeid* schreef: "Malatesta hield eene rede tegen de vakbeweging en voor de zuivere anarchistische propaganda met als resultaat de sociale revolutie".²³³ Het klasse-belang bestond in de ogen van Malatesta niet, omdat de diverse beroepsgroepen weinig of geen gemeenschappelijke belangen kenden. Het begrip klasse had dan ook geen zin. Hij waarschuwde tot slot tegen

230 Cornelissen, 'Strijd, liefen leed', 372; C. Chambelland, *Pierre Monatte, une autre voix syndicaliste* (Paris 1999), 38. Het Internationaal Antimilitaristisch Congres vond plaats op 30 en 31 augustus. Monatte sprak op 28 augustus, zie voor het debat: *Anarchisme & Syndicalisme*, 14-141, 178-204; Garner, *The politics of Mistrust*, 30-33; Moulaert, *Rood en Zwart*, 287-289.

231 *De Arbeid*, 7-9-1907.

232 *Het Volksdagblad*, 30-8-1907.

233 *De Arbeid*, 7-9-1907.

gesalarieerden in de vakbeweging, die vormden een even groot gevaar als parlementaire vertegenwoordigers. Ook sprak I. Samson, mede-oprichter van de FvVC en actief in de vereniging GGB. Hij zag de productieve associatie als een wapen in de klassenstrijd en stelde dat deze hun ervaring konden inzetten voor de regulering van de productie en distributie na de algemene werkstaking. Het syndicalisme kon dus profijt trekken van de productieve associaties.²³⁴

Over de vakbeweging en de algemene werkstaking nam het congres vier uiteenlopende moties aan, die meer de opvattingen van Malatesta dan die van Monatte vertolkten. Cornelissen poogde een motie op te stellen waarin zowel het syndicalistische als het anarchistische standpunt tot hun recht kwamen. Hij omschreef de vakbeweging als strijdmiddel in de klassenstrijd ter verbetering van de levensomstandigheden en als een eenheid van producenten, die leidde tot het omvormen van de kapitalistische maatschappij in een anarcho-communistische samenleving. Maar Malatesta vond dat de syndicalistische beweging en de algemene werkstaking niet in de plaats konden komen van de revolutie. Bovendien mocht de strijd tegen het militarisme en de staat niet vergeten worden.²³⁵

Tegen het einde van het Libertair Congres bezocht een aantal deelnemers het Antimilitaristische Congres.²³⁶ Ten Wolde bracht rapport uit over het Nederlandse antimilitarisme en Koltheek propageerde de 'sabotage' als strijdmiddel, vooral voor arbeiders die in de wapenindustrie werkten. Sabotage was een vorm van directe actie, die Koltheek ontleende aan de Franse vakbeweging. Pouget, Yvetot en Griffuelhes propageerden sabotage als obstructie van het werk of een langzaamacties, onder het motto slecht werk voor slecht loon.²³⁷

Lansink Sr. sprak namens de LFvT over de noodzaak van antimilitarisme om het kapitalisme te vernietigen. Ook waren bestuursleden van de NFvS&T – één van de grootste federaties binnen het NAS – aanwezig. Daarnaast steunden de LFvTim, evenals de LFvM het antimilitarisme.²³⁸

²³⁴ Moulaert, *Rood en Zwart*, 288; Uittenhout, 'I.I. Samson', 14.

²³⁵ *Anarchisme & Syndicalisme*, 204-210.

²³⁶ *Het Volksdagblad*, 2-9-1907; *De Arbeid*, 7-9-1907.

²³⁷ *Het Volksdagblad*, 3-9-1907; Jennings, *Syndicalism in France*, 44-46.

²³⁸ De LFvT- vijf afdelingen met zo'n 200 leden – had behalve het voeren van de klassenstrijd, het ijveren voor antimilitarisme expliciet als middel geformuleerd. Zie: *Bijdragen tot de statistiek van Nederland*, (1907), 273. Van Erkel sprak op IAMV-bijeenkomsten en enkele bestuurders waren zowel in het NAS als de IAMV actief. Maar het NAS hield afstand tot anarchistische toon van het IAMV en zag het antimilitarisme als onderdeel van de economische klassenstrijd.

De controverse tussen Monatte en Malatesta droeg bij aan de internationale verwijdering tussen de anarchistische denkbeelden en het opkomende revolutionair-syndicalistische vakbondsconcept. Het debat stimuleerde de verzelfstandiging van de nieuwe vakbondsideologie.²³⁹

3.8.3 Syndicalistische conferenties op initiatief van het NAS

Op het Libertair Congres sympathiseerde het NAS met het syndicalisme en greep het de aanwezigheid van een groot aantal syndicalistische afgevaardigden aan om hen te polsen over het vormen van een nieuwe internationale. Het NAS wilde een tegenhanger van het IS en nodigde de aanwezige syndicalisten uit om buiten het congres om bijeen te komen.²⁴⁰ Op 27 en 30 augustus 1907 gebeurde dat. Onder hen waren Monatte, Cornelissen en de Duitser F. Kater, die sinds 1903 de FVdG leidde. *La Voix du Peuple* sprak van een nieuwe arbeidersbeweging, die niets met het verleden gemeen had.

Op 27 augustus deden de aanwezigen verslag over hun eigen vakbeweging. Kater verklaarde vooral problemen met de sociaaldemocraten te hebben. Monatte besprak de ontwikkelingen in de CGT.

Het NAS had de vraag voorgelegd of tot een nieuwe internationale kon worden overgegaan. Maar behalve de Duitse en Tsjechische afgevaardigden was niemand gemandateerd om hiermee in te stemmen. Een resolutie hierover haalde het niet. De aanwezigen verplichtten zich slechts het NAS met spoed een rapport over de situatie van de eigen arbeidersbeweging en speciaal over het syndicalisme te sturen. Er moest een brochure in drie talen komen en het besluit viel om een Internationaal Persbureau op te richten onder leiding van Cornelissen. Dit bureau zou inlichtingen verstrekken en een *Bulletin International* uitgeven, bedoeld voor de landelijke vakcentrales en voor de redacties van syndicalistische periodieken. *De Arbeid* had er veel plezier van. Het eerste nummer kwam al op 8 september 1907 uit in het Frans, Duits, Engels en Nederlands. Als weekblad verscheen het *Bulletin International du Mouvement Syndicaliste* tot juli 1914 geregeld. Het NAS en de vakbeweging in Duitsland, Frankrijk en Bohemen – later vervangen door Zweden – droegen de kosten. De IWW, stuurde zo nu en dan aanzienlijke bedragen ter financiering van het bulletin.²⁴¹ Het bulletin van Cornelissen had

²³⁹ *Anarchisme & Syndicalisme*, 205-206; noot 4, 215, 220 en 230; Moulart, *Rood en Zwart*, 295. ²⁴⁰ *Het Volksdagblad*, 29-8-1907; Cornelissen, 'Strijd, lief en leed', 438.

²⁴¹ *La Voix du Peuple*, 5-10-1907, geciteerd in: *Anarchisme & Syndicalisme*, 225-231. Zie over Kater: R. Rocker, *Fritz Kater, ein Lebensbild* (Frankfurt 1980). Cornelissen, 'Strijd, lief en leed', 438, 44. In het NAS-bestuur was het besluit van de conferentie om het *Bulletin* financieel te steunen slecht gevallen. Oversteegen verklaarde dat er geen gelegenheid was geweest de overige bestuurders

een ondersteunende rol voor de syndicalistische vakcentrales en bonden, in verscheidene Europese landen. Het aantal syndicalistische vakbonden groeide in Spanje, Italië en Duitsland binnen enkele jaren behoorlijk. Veelal ging het om afscheiding van moderne bonden.²⁴²

Ofschoon *De Arbeid* de matige Nederlandse opkomst en de organisatie van het Congres bekritiseerde, beschouwde het toch als geslaagd. Oversteegen bracht kort verslag uit tegenover de overige NAS-bestuurders en maakte een rapport voor het archief.²⁴³ De aanwezigheid van Goldman bood de gelegenheid haar voor de onafhankelijke vakbeweging te laten optreden. Nog gedurende de congresdagen sprak zij over de 'algemene werkstaking voor zeelieden' voor de Amsterdamse ANZB-afdeling en op 3 september trad zij met Kolthek op bij een openluchtmeeting van het PAS-Amsterdam. Goldman sprak over de IWW, die syndicalistische opvattingen koesterde en een krachtige bedrijfstakgewijze federatieve structuur nastreefde. Zij benadrukte het belang van eenheid in de vakbeweging en keerde zich tegen de versnippering die optrad bij het organiseren van afzonderlijke beroepsgroepen in eigen vakverenigingen. Kolthek deelde haar opvattingen.²⁴⁴

Veel aandacht kreeg het Libertair Congres niet van het NAS-bestuur. Van Erkel wees de gecreëerde afstand tussen syndicalisme en anarchisme af. Die afstand was echter wel bepleit door de oppositie van Drewes en Kolthek tegen de koers van Van Erkel. De vakbondsbeginnselen van hen en die van Monatte waren eensluidend en leken steun te krijgen in de onafhankelijke vakbeweging. Deze beginnselen waren overigens ook in Frankrijk niet onomstreden en Monatte kreeg stevige anarchistische kritiek over zich heen.²⁴⁵ In Nederland ondersteunde het Congres de keuze voor een syndicalistische koers en voor Kolthek kwam de weg vrij om deze beginnselen als grondslag van het NAS vast te leggen

te polsen en hij had intussen Cornelissen geschreven dat het NAS zijn verplichtingen niet aan kon komen, zie: Archief NAS, nr. 2, notulen, 18-9-1907 en J. Stein, 'Freiheit und Industrie. Der Syndikalismus von Christian Cornelissen', in: *Archiv für die Geschichte des Widerstandes und der Arbeit* (Fernwald 2001), 483.

242 Thorpe, "The Workers Themselves", 31-32. Zie ook Moulaert, *Rood en Zwart*, 289 en P. Schöttler, 'Syndikalismus in der europäischen Arbeiterbewegung. Neuere Forschungen in Frankreich, England und Deutschland', in: *Historische Zeitschrift Sonderheft 15. Arbeiter und Arbeiterbewegung im Vergleich*. Hrs. von K. Tenfelde (München 1985).

243 *De Arbeid*, 31-8-1907; Archief NAS, nr. 2, notulen, 11-9-1907.

244 *Het Volksdagblad*, 3-9-1907.

245 Chambelland, *Pierre Monatte*, 39.

Tot slot

Na de eeuwwisseling koos het NAS meer dan voorheen positie in de internationale richtingenstrijd in de vakbeweging. Het ontpopte zich als geestverwant van de CGT. Die keuze was tot het reorganisatiecongres van december 1903 nog omstreden, toen de Commissie Spiekman een laatste poging deed om het NAS om te vormen tot een vakcentrale, die zich zou inzetten voor sociale wetgeving. Deze poging mislukte en de Scheurcirculaire (1904) stelde de zuiverheid van de beginselen boven het behoud van de eenheid in de vakbeweging. Deze oproep om uit de bonden te treden en zich bij het NAS aan te sluiten, maar ook de vernietigende uitwerking van de mislukte Spoorwegstaking, bevorderden de terugval van het NAS.

De ideologische verschillen tussen de vakbondsrichtingen werden uitvergroot en de scheiding tussen de moderne en onafhankelijke vakbondsrichting was onvermijdelijk. Tegenover het NAS werd het NVV als vakcentrale opgericht, die weldra floreerde en in conflict raakte met de onafhankelijke vakbeweging rond een aantal stakingen. Het NVV maakte de keuze acties van het NAS niet meer te steunen en zelfs te ondermijnen. Het kreeg het verwijt van het NAS de klasse-solidariteit in het belang van de eigen organisatie op te offeren. Het NAS-bestuur reageerde op de komst van het NVV door zich er ideologisch sterk tegen af te zetten. Bevrijd van de sociaal-democraten en wederom van een aantal grote bonden, de ANTypB en NS&BB, greep Van Erkel de gelegenheid aan om het NAS in een vrij-socialistische richting te brengen en de instrumentele vakactie minder belangrijk te maken. Hierdoor doemde een nieuwe interne richtingenstrijd op. Vrijheid werd bij Van Erkel eind 1905 het alles overkoepelende abstracte doel van het NAS. De taak van de vakbeweging was onbepaald en strekte zich uit over tal van levenssferen. Van Erkel plaatste het NAS in een sociale protestbeweging, waarin de kleine materiële verbeteringen niets te betekenen hadden in relatie tot het expressief geuite vrijheidsideaal. De duale taak van de vakbeweging stond daarmee onder druk. Hierop kwam kritiek van binnenuit om de materiële belangenstrijd veilig te stellen. Die oppositie keerde zich tegen de anarchistische interpretatie van de vakbeweging en stelde de economisch klassenstrijd centraal. Die oriëntatie sloot aan bij de syndicalistische opvattingen van de CGT. Drewes en Kolthek waren de belangrijkste woordvoerders van deze oppositie. De bijna unaniem gesteunde motie van Kolthek op het buitengewone congres van mei 1906 en het vermaarde syndicalistisch handvest van Amiens vertoonden sterke overeenkomsten. Opvallend was dat de uitnodiging aan de vrije socialisten en vrije communisten om mee te praten over de strategie van het NAS

de koerswijziging mede mogelijk maakte. Buitenstaander en de als vrije socialist bekend staande Kolthek kon immers een bepalende invloed uitoefenen. De vakbondstaak werd aangescherpt en onderscheiden van het anarchistische streven. De vergadering van mei 1906 vormde een belangrijke stap van het NAS op weg naar het vastleggen van syndicalistische vakbondsbeginselen als grondslag. Parallele ontwikkelingen deden zich voor binnen de CGT, die in oktober 1906 instemde met een syndicalistisch handvest, dat een voorbeeld werd voor tal van buitenlandse vakorganisaties.

De richting die Kolthek voorstond voor het NAS, keerde zich tegen de anarchistische oriëntatie die Van Erkel propageerde als antwoord op het NVV. Het Internationaal Libertair Congres en de daaraan gekoppelde syndicalistische conferenties in 1907 droegen bij aan de keuze van het NAS voor een syndicalistische koers. Het pad was geëffend voor Kolthek om deze beginselen als grondslag van het NAS vast te leggen, terwijl Van Erkel moest aftreden.

4 De syndicalistische grondslag van het NAS 1907-1913

Inleiding

Eind 1907 was er sprake van een wisseling van de wacht, waardoor het NAS in een nieuwe fase kwam. Van Erkel, die meer dan tien jaar bestuurder was geweest en het beeld van het NAS had bepaald, moest het veld ruimen. Kolthek deed zijn intrede en trof een verzwakte organisatie aan. Onder aanvoering van hem vernieuwde het NAS zich zowel organisatorisch als wat betreft de beginselen, waarbij de internationale syndicalistische vakbeweging als voorbeeld diende. Het NAS kreeg een syndicalistische Beginselverklaring en legde de nadruk op de duale taak van de vakbeweging. Het vaksecretariaat nam meer afstand van het anarchisme op grond van de "ongeacht clause", die de kern van de Beginselverklaring vormde. Deze clause hield in dat het NAS de arbeiders organiseerde ongeacht hun politieke of godsdienstige achtergrond en deze bakende tevens het vakbondsstreven af als economische klassenstrijd. Verbreding naar andere idealen, zoals de godsdienstbestrijding, werd afgewezen. De ongeacht clause vond brede steun in het NAS, maar de interne anarchistische oppositie bleef het ingeperkte uitgangspunt in talloze debatten bestrijden.

Kolthek hechtte groot belang aan de betrokkenheid van onderop en voerde een vergaande decentralisatie door, die overigens geen succes bleek. Min of meer in strijd met deze decentralisatie was het beleid om tot federatievorming te komen. De belangrijkste organisatorische stap was dat de afzonderlijke bouwvakfederaties en -verenigingen gezamenlijk één bedrijfstakgewijze federatie vormden naar Amerikaans en Frans voorbeeld. Hiermee was meer dan een kwart van ledental van het NAS gemoeid.

Een terugkerende discussie in het NAS was de relatie tot de politiek. Nu de overheid zich middels wet- en regelgeving op het gebied van de arbeid en de pensioenen begaf, was het nodig dat het NAS zijn positie tegenover de wetgeving ging bepalen. De Wet op het Arbeidscontract, die in 1909 in werking trad, gaf ruimte aan de werkgevers om bij het afsluiten van collectieve contracten artikelen buiten werking te stellen. Dit leidde tot heftige arbeidsconflicten in 1909 en 1910. Het NAS kreeg hierbij onverwachts steun van de pas opgerichte marxistische Sociaal Democratische Partij (SDP). Een jaar later waren de Amsterdamse en Rotterdamse havens het toneel van een internationaal georganiseerde staking. De zeeliedenstaking zorgde

voor spanningen binnen de Internationale Transportarbeiders Federatie (ITF), maar ook tussen de modern georganiseerde Rotterdamse zeelieden en de onafhankelijke Algemeene Nederlandsche Zeemansbond (ANZB). In Amsterdam leidde de komst van grote groepen onderkruipers tot onrust dat met grof geweld gepaard ging in de 'Bloednacht van Kattenburg'. Eén van de gevolgen van de zeeliedenstaking was een spraakmakend conflict binnen het NVV, omdat de moderne spoorwegorganisatie onder leiding van H. Sneevliet, in strijd met het NVV-standpunt, de stakers had gesteund. Het hoofdstuk eindigt met het aftreden van Kolthek Jr. Hij had gedurende zijn hele periode als secretaris van het NAS te maken met anarchistische opposenten, maar ook andere factoren hadden tot zijn aftreden als secretaris in maart 1913 geleid.

4.1 Wisseling van de wacht

De opkomst van Kolthek, die zich steeds uitdrukkelijker met het NAS bemoeide, en de gelijktijdige val van Van Erkel luidden een veranderingsproces van het NAS in. Terwijl Van Erkel in administratief en financieel geharrewar ten onderging, liep Kolthek zich warm om het NAS in de richting van het syndicalisme te sturen. Hij nam duidelijk afstand van de stijl en visie van Van Erkel, die de laatste jaren de onafhankelijke beweging en het vrije socialisme ineen had laten vloeien. Kolthek wilde de economische strijd voorop stellen en had dus een missie die hij met verve uitdroeg.

4.1.1 De val van Van Erkel

Met de oprichting van het NVV werden de aanvallen op het NAS sterker. Vooral Oudegeest bekritiseerde, met behulp van de kennis van oud-NAS-penningmeester Baak, in *Het Volk* en *De Vakbeweging* de gebrekkige en fraudegevoelige administratie die Van Erkel en Bonnet sinds 1898 voerden. Dat leidde er toe dat Van Erkel zijn positie ter beschikking stelde, terwijl Bonnet verder wilde als penningmeester. Van Erkel liet zich overtuigen terug te komen als secretaris en Bonnet verdween als penningmeester, omdat hij wegens contributieachterstand was geroyeerd door de NFvS&T. Eind april besloot het NAS-bestuur dat de post van gesalarieerd secretaris kwam te vervallen en Van Erkel weer aan het werk zou gaan als schilder. Het NAS-kantoor ging overdag dicht en het bestuur zou 's avonds het noodzakelijke werk

verrichten.¹ Dit ontlokte Oudegeest de uitroep dat het NAS in ontbinding verkeerde, 'We willen eerlijk zeggen: spoediger dan wij hadden durven hopen'.² Van Erkel kreeg de steun van Cornelissen, die schreef dat het NAS ten onder zou gaan als Van Erkel niet weer gesalarieerde werd. *Het Volk* begon toen systematisch Baak's beschuldigingen te publiceren en dat dwong eind mei Van Erkel, mede op aandringen van Ten Wolde namens het NAS-bestuur, tot aftreden. De beschuldigingen van jarenlange fraude bleven aanhouden. Feitelijk hield door deze kwestie het NAS-bestuur op te functioneren omdat er geen gesalarieerde bestuurders meer waren. *De Arbeid* kwam in de problemen omdat Van Erkel er redacteur was. Ten Wolde nam de redactie op zich, maar deed dat in zijn vrije tijd. Het OOvH&K-lid G.G. Kruis, kantoorbediende, vervulde in de avonduren het penningmeesterschap. De situatie van het NAS was zo slecht dat Drewes met anderen de NAS-leden in een manifest opriep zich tot het uiterste in te spannen de vakcentrale te behouden door op het aanstaande congres een einde te maken aan de chaos. Op het congres, zonder Van Erkel, werd een commissie opgericht die zich bezighield met wat heette 'de kwestie Baak contra Van Erkel'.³ De onmogelijkheid van het NAS-bestuur om enige activiteiten aan de dag te leggen leidde tot veel kritiek van de aangesloten federaties en bonden. De NMB stelde voor zich van het NAS af te scheiden, de afdeling Amsterdam had dat al gedaan. Op het LFvM-congres stelde het bestuur voor dat de federatie zich uit het NAS terugtrok. De afdelingen zouden zich bij een PAS moeten aansluiten. De PAS'en konden zich bij het NAS aansluiten.⁴ Terwijl het doek voor Van Erkel viel, bood de bestuursverkiezing van eind 1907 kansen voor de aangesloten organisaties een opvolger te zoeken, die in staat zou zijn de organisatie uit het slop te halen. Kolthek was volgens een groot aantal verenigingen en afdelingen de aangewezen figuur. Hij manifesteerde zich vanaf mei 1906 als criticaster van de koers van het NAS en startte zijn verkiezingscampagne in juli 1907 met een artikelenserie in *De Arbeid* over vakbondsprincipes en ging uit spreken over de taak van de vakbeweging. Deze inspanningen maakten het NAS warm voor zijn kandidaatstelling. Veel tegenstand was er niet. Drewes en anderen weigerden zich kandidaat te

1 *Volksdagblad*, 12-4-1907; *Het Volk*, 24-4, 28-4-1907; *De Arbeid*, 27-4-1907; *De Vakbeweging*, 1-4 en 15-4-1907.

2 *Ons Vakbelang*, 1-5-1907.

3 *Het Volk*, 16-5 en 28-5-1907; *De Meubel-Industrie*, 1-5-1907; *Volksdagblad*, 13-5 en 30-5-1907; *De Vakbeweging*, 1-6 en 15-7-1907; *De Metaalarbeider*, 25-5, 6-7 en 13-7-1907; *De Tabaksbewerker*, 6-7 en 13-7-1907; Archief NAS, nr. 2, notulen, 3-4, 17-4, 24-4, 5-6, 29-5 en 24-10-1907 en nr. 469, 'Rapport der Commissie tot onderzoek der beschuldigen door J. Baak tegen G. van Erkel'.

4 *De Arbeid*, 17-8-1907; *Het Volk*, 28-8 en 29-12-1907.

laten stellen. Alle verenigingen of afdelingen moesten zich uitspreken over een geschikte kandidaat en hij kreeg in de zomer van 1907 het overgrote deel achter zich.⁵ Van Erkel – die door enkele verenigingen was gekandideerd – moest van het NAS-bestuur in oktober zijn kandidatuur intrekken. Er kwam een onderzoekscommissie bestaande uit vooral OOVH&K-leden, waaronder H. Maters. Deze was vanwege zijn rol in de Spoorwegstaking ontslagen en deed sinds die tijd administratieve taken voor het NAS-bestuur. Hij kwam in juli 1907 als administrateur van *De Arbeid* in dienst bij het NAS. Hij kon een boekhouding voeren. Het onderzoek strekte zich uit over de periode 1898 – 1907 en de commissie plaatste in de vakbladen een oproep om over deze periode informatie te verstrekken over alle vrijwillige en verplichte bijdragen die aan het NAS waren afgedragen. Eind oktober legde de commissie onder grote belangstelling verantwoording af in de driemaandelijke NAS-vergadering, waar ook Baak aanwezig was. Het rapport van de commissie stelde tal van boekhoudkundige onregelmatigheden vast en gaf Baak gelijk met zijn beschuldigingen. Verscheidene NAS-bestuurders, zelfs de overleden Van Zomeren, Van Erkel, Bonnet en Baak moesten het ontgelden. Zo zou Van Erkel met een nagemaakte handtekening van Baak postwissels hebben geïnd en waren contributiegelden van de AMB voor een staking van schildersgezellen gebruikt. Van Erkel had nog eens driehonderd gulden van de moeder van Baak geleend om tekorten aan te zuiveren, maar de commissie kon niet vaststellen of Van Erkel geld van het NAS voor zichzelf had gebruikt. Baak daarentegen werd ervan beschuldigd zo'n dertig gulden in zijn "vrijgezellenportemonnaie" te hebben gestopt. Tot hilariteit van de vergadering verdedigde Baak zich door te stellen dat hij toen niet wist dat het geld in zijn portemonnee van het NAS was. Hij betaalde dit terug. Er was echter nog 157 gulden niet verantwoord en daar werd het hele NAS-bestuur verantwoordelijk voor gehouden.⁶ Het rapport gaf geen uitsluitsel over Van Erkel, maar die kreeg geen vertrouwen meer van de bestuursleden. Het was onduidelijk hoeveel geld er daadwerkelijk in het gesloten geldkistje van de steunkas zat, maar men vermoedde dat het te weinig was. De bestuursleden vroegen Van Erkel begin november op het NAS-kantoor te komen om de balans op te maken. Hij weigerde; bestuurders mochten wel bij hem thuis komen. Ten Wolde en Oversteegen

5 *De Arbeid*, 17-8-1907; *De Meubel-Industrie*, 10-9 en 10-10-1907; *De Metaalarbeider*, 12-10-1907; Archief NAS, nr. 2 notulen, 31-7 en 14-8-1907. Koltheek gebruikte het pseudoniem Malcontent.

6 Archief NAS, nr. 2 notulen, 2-6, 5-6 en 12-6-1907 en nr. 469, 'Rapport der Commissie tot onderzoek der beschuldigen door J. Baak tegen G. van Erkel'; *Het Volk*, 15-10 en 22-10-1907; *De Vakbeweging*, 1-6 en 15-9-1907; *De Arbeid*, 28-9, 19-10, 2-11-1907, 14-3-1908 en 21-2-1931; *De Tabaksbewerker*, 26-10-1907;.

zochten hem op, maar hij bleef weigeren het saldo te verrekenen, zolang “het werkstakersboek” betreffende de steunverlening niet was gecontroleerd door de Commissie-tot-nazien-der-boeken. Hij wilde pas afrekenen als het kasboek van De Boer – dat volgens Van Erkel niet klopte – was nagelopen. Wanneer deze commissie zijn werk had verricht, zou Van Erkel komen, want hij bleef beweren dat het bestuur mis zat.⁷

Maters liet zien dat de administratie en boekhouding van het NAS in een chaos verkeerden. Er was nauwelijks doorheen te komen en daarom stelde C. Teders, die namens meubelmakersvereniging ‘Amstels Eendracht’ in de onderzoekscommissie zat, voor opnieuw te beginnen met de administratie en het verleden te laten rusten. Ten Wolde suggereerde dat er sprake van corruptie was, omdat er nog zeshonderd gulden als lening voor *De Arbeid* niet was verklaard. Daarop probeerde het bestuur met hulp van de OOvHK-leden G.G. Kruis en Maters de administratie op orde te brengen. Kruis benadrukte dat Van Erkel niet meewerkte en wilde het kistje met de steungelden open laten breken. Een smid deed vervolgens zijn werk. Het kistje bevatte 12,52 ½ gulden, elf postzegels van één cent en enkele kwitanties. “Hiermede waren deze bedroefende werkzaamheden verricht”, schreef Teders.⁸ Controle van de boeken bracht een tekort aan het licht, waarmee Van Erkel akkoord ging. Hij betaalde in december 22 gulden en riep nog één keer de woede van het bestuur op, door te verklaren dat dit geld nooit in zijn particuliere kas had gezeten. Het bestuur stuurde hem nog een brief hierover, hoewel Oversteegen zei “dat v Erkel welke zoo op durft treden, aan zoo’n schrijven maling zal hebben”.⁹ Van Erkel verdween roemloos van het toneel, hij vond in Haarlem werk als schilder. Kolthek stond in de coulissen klaar. Hij schreef in *Recht voor Allen* dat er geen vertrouwen meer was in de secretaris, maar wel in het secretariaat.¹⁰

Maters bracht de administratieve chaos bij *De Arbeid* aan het licht. Eind oktober bleek dat bij één van de bezorgers 48 gulden aan abonnementsgeld zoek was. Deze kon de verdwijning niet verklaren. Zijn vrouw, kinderen en hij inden het geld, maar overzicht van wie wel en niet abonnementsgeld

7 Archief NAS, nr. 3, notulen, 7-11, 12-11 en 21-11-1907.

8 *De Meubel-Industrie*, 1-5-1907. Archief NAS, nr. 2, notulen 19-5 en nr.3, notulen 21-11-1907. Citaat uit de laatste vergadering. Van Erkel herhaalde hier zijn gedrag als voorzitter van de Internationale Schildersgezellenbond. In 1896 weigerde hij toen ook medewerking aan het nazien van de boeken en trad af als voorzitter; Jensch, *Gedenkschrift bij het 25 jaar bestaan van den Nederlandschen Schildersgezellenbond*, 15-16.

9 Archief NAS, nr.2, notulen, 21-11-1907; op 13 december 1908 betaalde het NAS-bestuur om Van Erkel f 2,25 terug.

10 *Recht voor Allen*, 13-7 en 8-8-1907; *De Vakbeweging*, 1-11-1907.

hadden betaald, ontbrak.¹¹ Maters stelde voor de zes gulden loon, die de bezorger nog tegoed had niet uit te betalen totdat helderheid was verschaft. Er ontbrandde een “akelige discussie” in het bestuur. Man’s loon inhouden, waarvoor hij had gewerkt, was de zwaarste straf. Anderen wezen erop dat er niet zo met de centen van de arbeiders mocht worden omgesprongen. Het bestuur hield het loon van de bezorger in. In het vervolg ging *De Arbeid* met de post naar de abonnees.¹²

4.1.2 Debuut van Kolthek

Op 4 december 1907 maakte het bestuur de balans van de verkiezingen op. Behalve Kolthek waren er geen serieuze kandidaten. Oversteegen en Maters accepteerden geen kandidatuur. Ruim 63 procent van de leden bracht zijn stem uit. Van de 2350 uitgebrachte stemmen verwierf Kolthek er 1689. Als tweede eindigde de vrije socialist Reyndorp met 371 stemmen.¹³ De uitslag liet zien dat de NAS-leden vertrouwen hadden in de capaciteiten en vakbondsopvattingen van Kolthek, waardoor een nieuwe start kon worden gemaakt. Kolthek ging niet direct aan de slag bij het NAS, omdat hij zijn rol in het stakingscomité van de Deventer textielstaking niet wilde opgeven. Daar was vanaf 6 september 1907 een staking gaande bij het bedrijf Ankersmit & Co voor handhaving van wachtgeld en vergoeding bij leegloop. Na enkele dagen werden 67 arbeiders uitgesloten. Terwijl de staking voortduurde, trad Kolthek op 16 december 1907 aan als secretaris en redacteur van *De Arbeid*.¹⁴ Hij bleef zich inzetten voor de stakers en deed via Cornelissen een beroep op de CGT en benaderde met succes Kater van de FVDG om steun. Cornelissen riep via het *Internationaal Bulletin* buitenlandse vakcentrales op tot steunverlening. Maar de staking ging verloren.¹⁵

11 Archief NAS, nr.3, notulen, 30-10-1907 en 7-11-1907.

12 Archief NAS, nr. 3, notulen, 21-11 en 4-12-1907; Begin december bleek dat het om 138 kwitanties ging. Na berekening werd besloten dat de bezorger van *De Arbeid*, ruim 33 gulden moest afbetalen, te beginnen met een gulden per week. Hij weigerde echter te betalen; zie Archief NAS, nr. 3, notulen, 27-12-1907 en 2-1-1908.

13 Archief NAS, nr. 3, notulen, 4-12-1907; *De Arbeid*, 2-11-1907; *Recht voor Allen*, 7-12-1907. Reyndorp was in 1907 boekhandelaar in Den Haag en sprak voor de onafhankelijke vakbeweging.

14 Archief NAS, nr. 475. Over zijn indiensttreding: Archief NAS, nr.3, notulen, 21-11-1907.

15 *De Arbeid*, 8-2-1908; *Recht voor Allen*, 14-3-1907; Archief NAS, nr.3, notulen, 29-1-1908.

Stakingscomité van arbeiders(sters) van de Koninklijke Deventer Tapijfabriek. In het midden Harm Kolthek Jr. Rechts W. Jurgens, voorzitter van de Vrije Organisatie van Textielarbeiders. Deze staking ging vooraf aan die bij Ankersmit & Co.

Op zijn eerste bestuursvergadering van 19 december maakte Kolthek duidelijk dat het hem ging om herstel van het vertrouwen in het NAS. Dat had een moeilijke tijd doorgemaakt: “Door onkundig en onverantwoordelijk beheer, innerlijkt verzwakt, werd het van buiten bestookt en aangevallen door bourgeoisie en sociaal-democraten, op heftige en venijnige wijze”.¹⁶ Hij wilde door hard werken het NAS er boven op brengen, maar wilde geen “kruier” zijn. Hij werkte samen met een nieuw bestuur met als voorzitter J.C.A. Becker van de onafhankelijke Kleermakersvereniging ‘Nieuw Leven’. Die was in 1906 als spreker actief om de vakorganisatie en de loonstrijd onder de kleermakers te bevorderen. Tweede voorzitter was C. Bobeldijk, afkomstig uit de NMB, tweede secretaris was Teders. Eerste penningmeester bleef Kruis, tweede penningmeester was de metaalbewerker H. van Kamperdijk. Maters ondersteunde Kolthek in de administratieve taken.¹⁷ Deze bestuurders traden aan op het moment dat “de kwestie Van Erkel”

¹⁶ *Recht voor Allen*, 4-1-1908.

¹⁷ ArchiefNAS, nr.3, notulen, 4-12-1907; *Het Volksdagblad*, 20-3 en 11-10-1906; *De Arbeid*, 21-12-1907. Verder: archivariissen P.H. van Lier van de metaalbewerker, D. de Jong van de borstelmakers en H. Blauw van de sigarenmakers; commissaris Sneider van de metaalbewerker en een vacature.

afgesloten leek. Maar de financiële en administratieve problemen hielden aan en Oversteegen kwam met nieuwe feiten. Hij was in een enveloppe afgescheurde postwissels tegengekomen die vermoedelijk van Van Erkel waren. Hierna poogden de bestuurders die het archief moesten beheren “deze nieuw opgekomen warboel” op orde te brengen. Het nieuwe bestuur ging in het vervolg wekelijks de kas controleren, maandelijks de boeken nakijken en de rekeningen afhandelen.¹⁸

Direct na zijn aantreden lichtte Kolthek in “Een persoonlijk woord” in *De Arbeid* zijn rol in het NAS toe.¹⁹ Er waren eerder pogingen gedaan om hem te kandideren maar hij had die altijd geweigerd, omdat hij zich wilde wijden aan de algemene socialistische en anarchistische propaganda. Maar nu lag het anders. Het NAS was afgetakeld door persoonlijke fouten en niet vanwege het beginsel. De vakorganisatie was een uiting van klassenstrijd en moest berusten op socialistische denkbeelden en op de praktijkervaring van de georganiseerden. Kolthek maakte een onderscheid tussen theoretisch en praktisch optreden, dat rekening moest houden met de concrete omstandigheden. Hij riep op tot eensgezind optreden, samen te werken binnen en buiten het NAS en benadrukte dat het bestuur zonder de leden niets kon uitrichten. Kolthek vatte zijn rol als secretaris anders op dan Van Erkel: “ik wil geen kruier zijn. Daarvoor heb ik eerstens te veel respect voor mij zelf en tweedens meen ik dat zoo’n opvatting allerminst strookt met de bedoeling van het N.A.-S. Dat wil immers volgens het systeem, dat de zelfstandigheid der organisaties en leden tot zijn grootst mogelijke hoogte opvoert”.²⁰ Kolthek nam afstand van de bestuursstijl van Van Erkel, die hij omschreef als “slappe leiding” en hij stelde dat “bekwamer en standvastiger leiding” de terugloop van het ledental had kunnen voorkomen.²¹ Hij wees op tactische fouten, zoals het publiceren van de Scheurcircularre en de gebrekkige actie tegen de Ongevallenwet. Om het NAS zichtbaarder te maken moest, behalve zondags, iedere avond minstens één bestuurslid op het NAS-kantoor aanwezig zijn.

De strategie van Kolthek was erop gericht meer structuur aan de organisatie te geven en de vakbewegingsacties te beperken tot de economische strijd. Hij wilde afstand tot de anarchistische beweging en versterking van de belangenbehartiging als taak van het NAS. Vanuit anarchistische hoek

18 Archief NAS, nr. 3, notulen 21-11-1907.

19 *De Arbeid*, 21-12-1907.

20 *De Arbeid*, 21-12-1907; zie ook: D. de Winter, ‘Tussen ideaal en praktijk: Harm Kolthek en het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS)’, in: *Eerste Jaarboek Anarchisme* (Moerkapelle 1994), 122.

21 *De Arbeid*, 4-1-1908.

kwam er kritiek. Zo stond in een ingezonden stuk in *De Tabakbewerker* dat de vakbeweging zich moest richten op bestrijding van de godsdienst en militarisme als steunpilaren van de kapitalistische productiewijze. “Daarom moet de vakbeweging de loonstrijd als bijzaak, de strijd tegen dogma’s en Militarisme als hoofdzaak beschouwen”.²²

Kolthek moest er voor waken niet over één kam geschoren te worden met de voorstanders van de moderne vakbondsstrategie. Oudegeest had de verkiezing van Kolthek al aangegrepen om hem verdacht te maken bij de NAS-aanhang. Niet zonder bijbedoelingen complimenteerde *De Vakbeweging* het NAS met de verkiezing van Kolthek,

“daar deze heer, zooals men weet, de meest principieele centralisatieman is, dien men in het “vrije” kamp vindt. Juist iemand waaraan het N.A.S. behoefte heeft. Wij hadden gedacht, dat deze heer binnen zeer korten tijd de N.A.S. mannen zou hebben overtuigd, dat centralisatie en deugdelijke administratie het minste te ontberen waren, waardoor onze beweging slechts kon worden versterkt”.²³

4.2 Syndicalistische beginselen voor het NAS

Oudegeest had het mis, de reorganisatie die Kolthek voor ogen had, was juist gericht tegen de centralisatie. Hij wilde de betrokkenheid van onderop versterken. Het NAS moest zich juist blijven onderscheiden van het NVV en de duale taak serieus nemen. Deze opvattingen moesten in een Beginselverklaring worden vastgelegd.

4.2.1 Naar een reorganisatie

“Het N.A.-S is bezig te vernieuwen, ondergaat een verjongingskuur”, schreef *De Arbeid* naar aanleiding van de hoofdbestuurdersvergadering van februari 1908. Deze vergadering besprak drie cruciale aandachtspunten voor de vernieuwing van het NAS: de interne organisatie, de internationale verbindingen en de opstelling tegenover de wetgeving. Er waren 37 organisaties aanwezig, die zich bogen over organisatieproblematiek die aan de orde kwam. De afgevaardigden stemden in met het instellen van een

²² *De Tabakbewerker*, 21-12-1907.

²³ *De Vakbeweging*, 15-12-1907; zie ook de uiteenzetting van Oudegeest in: 2^e Verslag NVV 1907, 3-4.

Reorganisatiecommissie, met P.E. van Renesse als secretaris. Die had vooral journalistieke ervaring in anarchistische bladen en als redacteur-verslaggever van *Het Volksdagblad*, waarvan Kolthek hem kende. Evenals op het laatst gehouden NAS-congres, kwam op deze vergadering de internationaal geïsoleerde positie van het NAS ter sprake. De afgevaardigden deden een beroep op het NAS-bestuur om de internationale banden aan te halen, waarbij het *Internationaal Bulletin* van Cornelissen een bemiddelende rol moest spelen. Timmerlieden en textielarbeiders drongen aan op het vormen van een nieuwe internationale van vakcentrales.²⁴

Drewes vroeg namens de NMB waarom er nog geen uitvoering was gegeven aan het door het referendum genomen besluit te ageren voor een verbeterde Ongevallenwet. De NMB had op het NAS-congres van juni 1907 voorgesteld om een campagne hiervoor te beginnen. De wet moest voor alle bedrijven gelden, het volle loon moest worden uitbetaald, zolang de getroffen arbeidsongeschikt was en bij overlijden moest er een uitkering van minimaal 75 procent komen voor de nabestaanden. Het congres had het voorstel verworpen en wilde de agitatie aan de federaties overlaten, maar de leden draaiden dit in het referendum van december 1907 terug. Drewes had de NAS-leden achter zich staan, maar het NAS-bestuur vond dat hij zijn ideeën eerst maar eens moest toelichten. Ook de NS&BB besteedde aandacht aan het belang van een Ongevallenwet.²⁵ Drewes maakte in *De Arbeid* duidelijk dat de referendumsuitslag uitwees dat het NAS zelf de agitatie moest doen. Hij wilde dat het NAS samenwerking zocht met andere organisaties om een grote beweging op touw te zetten. Daarnaast riep hij op tot actie in bedrijven waar de vakbeweging enige omvang had, om de eisen van loondoorbetaling na een ongeval af te dwingen. Het NAS-bestuur noemde Drewes' oproep volstrekt onhaalbaar en legde het referendumbesluit naast zich neer. "Het zou pure onzin wezen, wanneer het N.A.-S. op 't oogenblik begon aan een zoodanige actie. We zouden ons slechts belachelijk maken, want onze krachten zijn bij lange na toereikend om iets te bereiken in dit opzicht".²⁶ Het argument dat het NAS organisatorisch te zwak was voor een actie ter verbetering van de Ongevallenwet was niet het enige. Kolthek schreef dat er eerst maar "eens over de sociale beteekenis van zulke wetten mag worden gepraat, voor het N.A.-S. den weg op gaat, die Drewes hier aangeeft en voortvloeit uit het referendum besluit".²⁷ De

24 *De Arbeid*, 22-2-1908.

25 *De Metaalarbeider*, 6-7-1907; *De Havenarbeider*, 14-3-, 21-3, 20-6, 11-7, 29-8 en 26-9-1908.

26 *De Arbeid*, 7-3-1908; *De Havenarbeider*, 14-3-1908.

27 *De Arbeid*, 7-3-1908.

bevindingen van de Reorganisatiecommissie moesten worden afgewacht. De commissie zou over de houding van het NAS tegenover de wetgeving met voorstellen komen.

4.2.2 De Beginselverklaring

Voor het verbeteren van de interne organisatie volgde Kolthek meerdere sporen. Ten eerste moesten de administratie en boekhouding op orde gebracht en hij maande de vakverenigingen en -bonden de contributie op tijd te betalen. Zonder enige financiële armslag kon het NAS niets uitrichten. Kolthek kreeg hulp van Drewes, die bereid was om de financiële handel en wandel op een rij te zetten.²⁸ Eerdere pogingen waren gestrand en daarom werd de Commissie Drewes benoemd. Ten tweede wilde Kolthek de organisatiestructuur veranderen om de betrokkenheid van de aangesloten verenigingen en leden te vergroten. Hierdoor moest het vertrouwen in het NAS terugkomen. Daarnaast moest er een nieuwe Beginselverklaring komen als grondslag voor een heldere koers. Voor deze veranderingen was de Reorganisatiecommissie gevormd, die echter meer een klankbordgroep voor Kolthek was dan een commissie die zelfstandig opereerde. De commissie en het bestuur overlaptten elkaar in sterke mate. Kolthek schreef er een aantal rapporten voor. Daartoe wilde hij overigens een cursus typen volgen, maar Kruis hield de hand op de knip en Kolthek ging op zoek naar gratis les.²⁹ De Reorganisatiecommissie boog zich over de “inwendige restauratie” en wat de beginselen betreft ging het erom het standpunt van de klassenstrijd nader uit te werken. Zowel de afstand tot het anarchisme als het principiële verschil met de moderne vakbeweging moesten helder worden gemaakt. Kolthek stoorde zich aan de betiteling van het NAS als anarchistische vakbeweging door de tegenstanders.

“Wij kennen geen ‘anarchistische’ vakbeweging. Dat is ’n onzinnige combinatie. Wij kennen een vakbeweging die zich plaatst op het standpunt van den klassenstrijd – in theorie en praktijk – en die bedoelt de socialiseering van grond en productiemiddelen. En die kennen we, omdat de praktijk ons alle dagen leert, dat zonder die socialiseering al het werken der vakorganisatie geen knip voor den neus waard is”³⁰

28 Drewes begon 28 april 1908 met zijn werkzaamheden. Zie: Archief NAS, nr. 3, notulen, 22-4-1908.

29 Archief NAS, nr. 3, notulen, 26-3-1908.

30 *De Arbeid*, 14-3-1908; zie ook 22-8-1908.

Het ontbrak de moderne vakbeweging volgens Kolthek aan “theorie en beginsel”. Het NVV was louter gericht op de praktijk van alledag en het vergroten van de aanhang. De onafhankelijke vakbeweging liet zich daarentegen niet enkel leiden “door de praktijk van ’t oogenblik”, maar had ook een doel: een ideaal dat in de Beginselverklaring moest komen. In maart 1908 begon de Reorganisatiecommissie haar werkzaamheden en Van Renesse riep de NAS-leden op mee te denken. Zodra het concept af was, zou dit worden gepubliceerd in *De Arbeid*. Bezwaren of amendementen konden dan worden ingediend. Deze kwamen vervolgens in de Beschrijvingsbrief voor het Reorganisatiecongres³¹

Halverwege april lag het concept er, dat Kolthek voorlas in de bestuursvergadering en dat daarna in *De Arbeid* verscheen. De Reorganisatiecommissie gaf daarbij te kennen dat de Beginselverklaring niet alleen was opgesteld voor het NAS, maar de grondslag moest worden van de hele onafhankelijke vakbeweging. De Beginselverklaring zoals die werd gepresenteerd, bestond uit vier alinea’s, die de Reorganisatiecommissie toelichtte:

“Uitgaande van de erkenning, dat in de tegenwoordige maatschappij de klasse overheersching op alle gebied in toenemende mate aan den dag treedt en zich openbaart in voortdurende kneveling en onderdrukking op politiek en uitbuiting op economisch terrein, plaatst zich de onafhankelijke vakorganisatie zonder eenig voorbehoud op het standpunt van den klassenstrijd en wil zijn de zelfstandige, onafhankelijke, op vrijwillige samenwerking berustende klasse-organisatie van de arbeiders.

Ziende dat de bezittende klasse tevens is de machthebbende klasse, doordat de bezitters van alle mogelijke politieke en godsdienstige overtuiging zich steeds hechter aaneensluiten in den strijd tegen de arbeiders, wil de onafhankelijke vakorganisatie de arbeiders organiseren, ongeacht hun politieke- of godsdienstige meeningverschillen. Zij stelt zich daarvoor tot taak, het behartigen hunner oogenblikkelijke en toekomstige belangen, door bestrijding van het kapitalisme, overal waar het zich openbaart.

Erkennende dat de klassenstrijd het noodwendig gevolg is van den privaat-eigendom van grond en productiemiddelen, acht de onafhankelijke vakorganisatie haar doel gelegen in de socialisering van de natuurlijke rijkdommen en meent zij dat de vakverenigingen zich in de toekomst zullen ontwikkelen tot productieve voortbrengingsgroepen, die voortbrenging en verdeling van de maatschappelijke rijkdom althans in hoofdzaak hebben te regelen.

³¹ *De Arbeid*, 14-3 en 28-3-1908.

Erkennende eindelijk, dat alle economische-, politieke-, zedelijke- en rechtverhoudingen bepaald worden door de economische grondslag der maatschappij, verklaart de onafhankelijke vakorganisatie dat haar strijd is een uitsluitend economische d.w.z. dat zij haar doel niet tracht te bereiken door het geven van opdrachten aan de leden van kapitalistische bestuurslichamen, maar door een rechtstreekschen druk door de arbeiders zelve uitgeoefend in alle richtingen".³²

Deze Beginselverklaring was een weergave van internationale uitgangspunten van de syndicalistische beweging, met name van de CGT, zoals: de klassenstrijd, de ongeacht clause (zoals in de tweede alinea is beschreven), de directe actie met als einddoel dat associaties de productie en distributie reguleren. In de tweede alinea ging het erom dat de arbeiders zich ongeacht hun politieke of godsdienstige opvattingen moesten organiseren, omdat zij op basis van hun klassepositie één waren. De Reorganisatiecommissie lichtte toe dat de vakbeweging zich nooit in dienst mocht stellen van een godsdienstige, politieke, maatschappelijke of humanitaire stroming. Dat zorgde voor interne strijd, waardoor de vakbeweging haar klassekarakter verloor en haar doel niet kon bereiken. Deze ongeacht clause was het ideologische wapen waarmee Kolthek het anarchisme op afstand wilde houden. De clause grensde de vakstrijd af van het veel bredere streven van de vrije socialisten. De georganiseerde economische strijd moest niet worden vertroebeld door anarchistische propaganda. Tegenover het individualistische vrijheidstreven stond de collectieve economische actie. Godsdienstbestrijding of antipolitieke propaganda hoorden niet in de vakbeweging thuis. Terwijl idealen als vrijdenkerij, het vrije huwelijk, geheelonthouding, Esperanto of vegetarisme buiten de vakbeweging moesten blijven, gold dit niet voor het antimilitarisme. Evenals bij de CGT moest het antimilitarisme onderdeel zijn van vakactie, omdat het militarisme zich rechtstreeks keerde tegen de vakbeweging. Die moest daarom via directe actie de strijd tegen het militarisme aanbinden.³³

In de derde alinea was het doel op de langere termijn en de toekomstige taak voor de vakbeweging geformuleerd. De dagelijkse klassenstrijd was onlosmakelijk verbonden met het streven op langere termijn. Hierin kwam de duale taak, die kenmerkend was voor de syndicalistische vakbeweging, tot uiting. Dagelijkse verbeteringen en een revolutionaire toekomst hoorden

32 Dit eerste concept van de Beginselverklaring werd gepubliceerd in *De Arbeid*, 18-4-1908.

33 *De Arbeid*, 2-5 en 8-8-1908; de NS&BB steunde het antimilitaristisch standpunt, zie: *De Havenarbeider*, 21-3-1908.

bij elkaar. Het bestuur riep iedereen op om op het concept van de Beginselverklaring te reageren.³⁴ De anarchist K.F.W. Henneke, redacteur van *Het Bouwvak*, zag niet veel in de verklaring: “zij heeft mij veel te veel weg van het: ‘Ik geloof in God den Vader, enz. enz der protestantse kerken’”.³⁵ De vakbeweging moest niet aan dogmatiek doen. Wat hem betrof kon het NAS volstaan met de formulering dat het doel was de toestand der arbeiders zo goed mogelijk te doen worden. Binnen de NS&BB liepen de meningen uiteen. De één vond dat het lange-termijn ideaal van een socialistische samenleving er teveel in doorsijpelde, terwijl het de arbeiders ging om directe verbeteringen. Het onafhankelijke karakter zou geschaad worden. Een ander verdedigde daarentegen het antikapitalistische karakter van de Beginselverklaring. De LFvM publiceerde een pleidooi voor het zelf-doen, waarbij de klassenstrijd het uitgangspunt was voor directe lotsverbetering en de socialistische doelen op lange termijn.³⁶

Cornelissen wijdde een Internationale Brief aan de Beginselverklaring, waarin hij tal van tekstuele veranderingen voorstelde. Kolthek vond dit geschoolmeester en beledigend voor de Reorganisatiecommissie. Dergelijke opmerkingen publiceerde men niet, maar hoorde je “als kameraden” elkaar per brief toe te sturen. Cornelissen had bezwaar tegen de formulering “socialisatie van grond en productiemiddelen”, omdat die gelovige arbeiders zou afschrikken. Er zou beter gesproken kunnen worden over het verkrijgen van meer invloed.³⁷ Hij stelde bovendien voor een alinea toe te voegen, waarin de vakbeweging zich uitsprak voor het beginsel van het federalisme met de grootst mogelijke autonomie voor de aangesloten groepen, bonden en federaties. Kolthek was het met hem eens, maar vond dit niet thuis horen in de Beginselverklaring. Dit betrof de organisatiewijze, waarover de Reorganisatiecommissie zich via het opstellen van de Statuten nog zou buigen. Kolthek schreef dat de verklaring overeenkwam met vakbondsopvattingen in Frankrijk, Duitsland en Oostenrijk. De CGT had in het handvest van Amiens in 1906 zijn positie bepaald.

Van Renesse verklaarde later dat de Reorganisatiecommissie een Beginselverklaring had ontworpen, die “een zuiver syndicalistisch karakter

34 Jennings *Syndicalism in France*, 135; *De Arbeid*, 18-4-1908; Archief NAS, nr. 3, notulen, 15-4-1908.

35 *De Arbeid*, 9-5-1908; *De Arbeid*, 16-5-1908 bevat een polemiek tussen Henneke en de Reorganisatiecommissie.

36 *De Havenarbeider*, 23-5 en 6-6-1908; Landelijke Federatie van Metaalbewerkers, *Jaarboekje voor 1909 ten dienste van metaalbewerkers en aanverwante vakgenooten*, 44-45.

37 *De Arbeid*, 28-5-1908.

draagt”.³⁸ Hij bracht het NAS in verband met de CGT en de FVdG. In de FVdG speelden anarchisten een belangrijke rol, maar dit gaf ook spanningen. Door discussie over de Beginselverklaring gaf Kolthek een nadere uitleg van de directe actie en het “zelf-doen”.³⁹ Directe actie moest niet verward worden met onmiddellijke actie. Het was zeker niet de bedoeling direct het werk neer te leggen. De patroonsorganisaties in de bouw, textiel en transport waren machtig en dat bracht gevaren met zich mee, waardoor het nodig was “een omweg” te kiezen. Directe actie hield in dat de arbeiders zelf de onderdrukking op economisch gebied bestreden en dat niet via machtsoverdracht aan anderen – zoals parlementariërs – moesten overlaten. De directe actie steunde op eigen kracht. Ieder lid, iedere afdeling en elke federatie was zelf verantwoordelijk en moest nauwgezet zijn plicht vervullen. Goede organisatie was nodig om de tactiek met succes te kunnen toepassen. “Geen tucht en discipline, maar organisatie; geen centralisatie van macht, maar decentralisatie.” Directe actie en zelf-doen hoorden bij elkaar. Bij actie op het gebied van wetgeving, moesten de arbeiders hun wil demonstreren via straatbetogingen en meetings. Mocht de regering de volkswil trotseren, dan moesten de arbeiders de wet negeren en een massaal protest organiseren. Terwijl Kolthek de directe actie verdedigde, hield Cornelissen tegelijkertijd een betoog over het belang van de algemene werkstaking.⁴⁰ Zo kwamen de strijdmiddelen van het internationale syndicalisme voor het voetlicht in de periode dat de Beginselverklaring ter bespreking voorlag.

4.3 Decentralisatie

Om het werk van de Reorganisatiecommissie te ondersteunen verdeelden de bestuursleden begin mei enkele taken voor het opstellen van de nieuwe statuten, als uitvloeisel van de Beginselverklaring. Kolthek nam een van oudsher controversieel punt binnen het NAS voor zijn rekening. Hij werkte de houding van het NAS tegenover de sociale wetgeving uit. Hij wilde een breuk met de afwijzende traditie in het NAS forceren. De commissie besteedde daarnaast aandacht aan de steunregeling bij stakingen en het

38 P.E. v. R. “Het Syndicalisme”, in: *Almanak voor 1913*. Uitgave van den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeentewerklieden, 56.

39 *De Arbeid*, 2-5-1908; ‘directe actie’ werd ook uitgelegd in *De Tabaksbewerker*, 21-9 en 28-9-1907. Müller, *Gewerkschaftliche Versammlungsdemokratie und Arbeiterdelegierte*, 191-194, 336-337. De FVdG sprak zich ook uit voor afbakening tussen vakbeweging en anarchisme. Binnen de FVdG zou de syndicalistische richting sterker worden.

40 *De Arbeid*, 2-5-1908.

organisatievraagstuk. Het contact met de aangesloten organisaties moest worden versterkt, “zonder de bonden te knotten”. Kolthek kende de bestuurders van de aangesloten organisaties overigens nauwelijks. Hij vond wel dat het NAS-bestuur moest worden uitgebreid, maar vreesde tegelijkertijd het gebrek aan kwaliteit van eventuele kandidaten. Hij beseftte dat “vooral zij zitting moesten hebben welke enigszins bij machten waren iets goeds te kunnen presteeren”.⁴¹

4.3.1 Lokale bases

Begin juni verschenen de ontwerp-statuten. De belangrijkste verandering was dat het NAS voortaan bestond uit enkelvoudige vakverenigingen. “Hiermee is geheel gebroken met de vertegenwoordiging der arbeiders door middel van de Bonden of Federaties”.⁴²

De Reorganisatiecommissie hamerde erop dat op deze wijze de arbeiders zelf de grootst mogelijke invloed op de belangenbehartiging konden uitoefenen. De betrokkenheid van onderop moest een impuls krijgen om het vertrouwen van de arbeiders in het NAS te herstellen. Sterke doorvoering van de decentralisatie maakte de lokale zeggenschap invloedrijker. De bestuursvergadering van 10 juni 1908 stond stil bij het voorstel omtrent de enkelvoudige verenigingen. Blauw constateerde dat daardoor de PAS'en, de landelijke Federaties en Bonden waren “verstoten van aansluiting”. Ook Teders wenste tekst en uitleg. Kolthek stelde dat het NAS hierdoor “veel zuiverder” te werk kon gaan. Afdelingen waren niet meer afhankelijk van hun bond of federatie. Wanneer bijvoorbeeld van de 35 afdelingen van de NFvS&T dertig zich wilden aansluiten en vijf niet, dan waren deze laatste verplicht dit wel te doen. Iets wat uitgesloten werd door het aannemen van dit voorstel, zo betoogde Kolthek. Kruis steunde hem, maar voorzag problemen bij de inning van de contributie. Blauw waarschuwde dat “deze verandering een boel strubbelingen” met zich mee zou brengen. Hij wees erop dat het steunen van stakingen problemen zou geven met betrekking tot niet-aangesloten afdelingen. Kolthek gaf nog een principiële reden voor de aansluiting van louter enkelvoudige vakverenigingen. Het NAS moest ervoor zorgen “dat het federatieve (sic) begrip hier zoo breed mogelijk in toepassing wordt gebracht”.⁴³ Hij verwachtte dat de organisatie hechter werd, omdat

41 Archief NAS, nr. 3, notulen, 6-5-1908; Maters ging naar de samenstelling van het onafhankelijke arbeidersbeweging kijken en Visser naar onder meer de stemprocedure.

42 *De Arbeid*, 6-6-1908.

43 Archief NAS, nr. 3, notulen, 10-6-1908.

de arbeiders een bewuste keuze maakten om zich aan te sluiten. Daarom sprak Kolthek van een “zuiverder” NAS. De leden zouden zich actiever inzetten. Dat was essentieel, want het NAS moest hun steun terugwinnen. Behalve Blauw stemde het bestuur in met deze structuurwijziging. Het NAS nam hiermee een risico, want het betekende dat de lokale verenigingen en afdelingen zich opnieuw moesten aanmelden bij het NAS. Het was wel de bedoeling dat hoofdbesturen van federaties en bonden, PAS'en en “verdere organen” van de onafhankelijke vakbeweging jaarlijks in een algemene vergadering bijeen kwamen. Maar deze mochten niet meestemmen, want de stembevoegdheid lag alleen bij de enkelvoudige verenigingen. De “verdere organen” betroffen de buiten het NAS staande vakbonden, zoals de NatFvT, waarvan slechts enkele afdelingen bij het NAS waren aangesloten.

Zo kon de algemene vergadering een platform worden van de gehele onafhankelijke vakbeweging en niet alleen van het NAS. Kruis vroeg zich af of die ‘organen’ wel te vertrouwen waren en Kolthek spoorde daarop de Reorganisatiecommissie aan om nader te omschrijven hoe voorkomen kon worden dat “vreemde elementen onze huish. zittingen bij zullen wonen”.⁴⁴ Het artikel in de statuten werd aangepast. De algemene vergadering kon zelf beslissen over de toelating van andere organisaties tot het huishoudelijke deel van de vergadering. Het was zeker niet de bedoeling van Kolthek om allerlei organisaties uit de vrij-socialistische beweging toegang tot de NAS-vergaderingen te geven. In de nieuwe structuur kreeg het bestuur een adviesorgaan naast zich, de Algemeene Raad, waarin verschillende beroepsgroepen waren vertegenwoordigd die rechtstreeks door de leden werden gekozen. Terwijl de kritiek van Blauw op de structuurwijziging door het NAS-bestuur kon worden genegeerd, werd dit lastig toen Drewes, die invloed had onder de bouwvakarbeiders, duidelijk maakte niets in de grondslag van de enkelvoudige verenigingen te zien. Hij was de belangrijkste initiatiefnemer van het streven naar een landelijke bouwvakfederatie, waarin alle verschillende beroepsgroepen uit de bedrijfstak georganiseerd moesten worden. Drewes verwachtte dat het NAS op basis van de voorgestelde organisatiewijze niets kon uitrichten.⁴⁵

Hij plaatste tegenover de reorganisatieplannen het alternatief van landelijke federaties per bedrijfstak waaruit het NAS dan kon worden samengesteld. Hij sloot hiermee aan bij de totstandkoming van soortgelijke

44 Archief NAS, nr. 3, notulen, 10-6-1908; zie Statuten 1908, art. 8.

45 *Het Bouwvak*, 15-6-1908.

federaties binnen de IWW en de CGT, maar het NAS-bestuur maakte er voorsalsnog korte metten mee: “Dat is nog gecentraliseerder dan het N.V.V..”⁴⁶

4.3.2 Belangen sterker dan principes

Kolthek had voor het ontwerp van de statuten de relatie van het NAS tot de wetgeving onder de loep genomen. Zo formuleerde hij in het tweede artikel van de concepttekst de uitoefening van rechtstreekse druk op de wetgevende en uitvoerende staatsmacht als taak van het NAS. Kruis vroeg of er ook voor goede wetgeving geageerd kon worden. Kolthek vond dat dit per geval beoordeeld moest worden. Hiermee nam hij afstand van de eerdere NAS-standpunten. Hij beklemtoonde dat het NAS moest werken “in het belang van de arbeiders, en dan moeten onze principes op zijde gezet worden in het belang van het algemeen”.⁴⁷ Ook Teders wilde dat het NAS druk uitoefende op de wetgevende macht. Dit verontrustte Blauw. De arbeiders moesten zelf druk uitoefenen en niet het NAS als organisatie. Het ging om druk van onderop, want Blauw wilde voorkomen dat politieke partijen het NAS zouden benaderen om deel te nemen aan acties voor wetgeving. Kolthek wilde hem hierin niet tegemoet komen en het bestuur handhaafde het voorgestelde artikel. Kolthek ging in november – enkele weken voor het Reorganisatiecongres – uitvoerig in op de relatie tussen het anarchisme en de onafhankelijke vakbeweging. De principiële anarchistische propaganda was moeilijk te verenigen met het werken voor verbeteringen binnen de huidige samenleving. Volgens Kolthek was de vakbeweging “bij dat praktische organiserende werk genoodzaakt met nog iets anders rekening te houden dan idealen”. Hij wees op de duale taak van de vakbeweging en nam afstand van het anarchisme:

“Het enkel prediken van idealen heeft slechts op zeer enkelen van de massa vat en invloed en het is daarom, dat de vakbeweging zich kenmerkt door haar tweeledige karakter: werken voor het heden en voor de toekomst. De noodzakelijkheid, om ook voor de arbeidersklasse het direct-bereikbare te veroveren en de organisatie daarmee in overeenstemming te brengen, is meermalen oorzaak van botsingen tusschen vakverenigingsmannen en anarchisten”.⁴⁸

⁴⁶ *De Arbeid*, 27-6-1908.

⁴⁷ Archief NAS, nr. 3, notulen, 10-6-1908.

⁴⁸ *De Arbeid*, 14-11-1908.

Kolthek constateerde dat in het buitenland, waarmee hij op Spanje doelde, de anarchistische beweging en vakbeweging ineen vloeiden tot: “de *syndicalistische* [beweging], doch in ons land is dat nog niet beproefd geworden”.⁴⁹ Kolthek gebruikte – in tegenstelling tot Van Renesse – de term syndicalisme echter niet om daarmee afstand te houden tot het anarchisme.⁵⁰ Hij bleef spreken van een revolutionaire en onafhankelijke vakbeweging. Terwijl de anarchisten een zekere minachting voor het “prozaïsche organiserende werk” moesten laten varen, moesten ook de vakbondsmannen waardering hebben voor de principes van de “zuivere theoretici”. Ze hadden elkaar nodig, zonder inmenging over en weer, vond Kolthek. Sommige vakbondspannende bogen zich hier eveneens over. *De Tabakbewerker* eindigde een serie over “Autoritaire en Libertaire Vakbeweging” met het advies: “Laten wij leren van onze syndicalistische broeders, de revolutionaire taktiek”.⁵¹ Al eerder had *De Metaalarbeider* aandacht geschonken aan de relatie van het anarchisme tot de vakbeweging, waarbij het blad de directe actie als anarchistisch middel van de vakbeweging zag.⁵²

4.3.3 Revolutionair Congres

De spanning tussen het propageren van beginselen en het voeren van de praktische economische belangenstrijd openbaarde zich opnieuw in een polemiek over het antimilitarisme tussen Kolthek en Drewes. Aanleiding was de actieve rol van Kolthek tegen de poging van justitie om de IAMV tot een verboden vereniging te verklaren. Al in maart 1908 was huiszoeking gedaan bij de secretaris van de IAMV-afdeling Amsterdam, waarbij tal van brochures in beslag waren genomen. Het NAS gaf in mei een verklaring tegen het dreigende verbod van de vereniging uit, toen de penningmeester en secretaris van de IAMV voor de rechtbank moesten verschijnen. Indien de vereniging strijdig met de openbare orde was, zou die worden verboden en liepen de twee gevangenisstraf op. Het grondwettelijk recht op vereniging was volgens Kolthek in het geding en dat zou ook het NAS kunnen treffen. Toen de Amsterdamse rechtbank de IAMV inderdaad verbood en de twee bestuursleden tot een boete en een maand hechtenis veroordeelde, riep

49 *De Arbeid*, 14-11-1908.

50 Later stelde Kolthek dat de Beginselverklaring “niet zuiver syndicalistisch” was, omdat aangesloten organisaties vrij waren aan politiek te doen. Een zuiver syndicalistische stroming bestond volgens hem niet. Zie: Archief PAS Amsterdam, nr. 97, notulen, 11-10-1920.

51 *De Tabakbewerker*, 18-7-1908; in het blad verscheen een aantal artikelen over “Autoritaire en Libertaire Vakbeweging” tussen 27-6 en 18-7-1908.

52 *De Metaalarbeider*, 6-7 en 13-7-1907.

Kolthek op tot protest. Er kwam een Agitatie-Comité met Kolthek als secretaris, waarin hij het NAS liet participeren. In *De Arbeid* besteedde Kolthek met regelmaat aandacht aan het protest. Hij propageerde de directe actie als het enige juiste strijdmiddel tegen de klassenjustitie, die als zaakwaarnemer van de bezittende klasse moest worden beschouwd.

Namens het Agitatie-Comité organiseerde Kolthek begin september 1908 een Revolutionair Congres, waaraan 134 organisaties en comités uit de anarchistische en antimilitaristische beweging gezamenlijk met het NAS, een aantal PAS'en en 65 vakorganisaties deelnamen.⁵³

De actieve rol van Kolthek in het Revolutionair Congres en de steun van het NAS aan het antimilitarisme zorgden voor een polemiek tussen Drewes en Kolthek die verband hield met de Beginselverklaring van het NAS. De deelname van het NAS aan de protestbeweging wekte de indruk dat de onafhankelijke vakbeweging zich weer op een breder terrein begaf dan de economische strijd. Drewes vond dat de antimilitaristische propaganda het NAS afhield van de werkelijke vakstrijd. Deze antipropaganda zou de vakbeweging alleen maar schaden.⁵⁴ Volgens Kolthek leidde het aanvaarden van de klassenstrijd juist tot antimilitaristische propaganda, omdat de heersende klasse zich bediende van het leger:

“Als Drewes zich in de vakorganisatie wil bepalen tot loonsverhoging, verkorting van de arbeidstijd, en dergelijke maatregelen, dan moet hij allereerst ophouden zich ‘revolutionair vakvereinigungsman’ te noemen; dan is zijn streven gelijk aan dat van het Algem. Ned. Werkl. Verb”.

Kolthek benadrukte dat het militarisme onderkruiperij mogelijk maakte en de economische macht van de heersende klasse verdedigde. Hij vond het een “ware hartversterking” dat “onze Franse kameraden hun optreden tegen het militarisme ondanks alles met onverzwakte kracht handhaven”.⁵⁵ Kolthek verwees hier naar het CGT-congres van oktober dat het antimilitaristische standpunt bevestigde. Hij trad vervolgens als getuige à decharge op in de hoger beroepszaak van de IAMV-leden. 's Avonds organiseerde het Agitatie-Comité een protestmeeting met onder meer Kolthek en Domela. De

53 *De Arbeid*, 16-5, 30-5, 6-5, 18-6, 20-6, 25-7 en 15-8-1908; *Orgaan* der Landelijke Federatie van Timmerlieden, 1-8-1908; *De Wapens Neder*, mei en oktober 1908; deelnemers waren o.a. de ANZB-afdelingen van Amsterdam en Vlissingen en de Rotterdamse Algemeene Havenarbeiders-Vereeniging (AHAV) en de Gaswerkersvereniging VZOS uit Amsterdam.

54 *Het Bouwvak*, 1-10-1908; zie voor tegenreactie van de Landelijke Federatie van Timmerlieden: *Orgaan*, 1-11-1908.

55 *De Arbeid*, 17-10-1908.

beroepszaak eindigde in vernietiging van het vonnis.⁵⁶ Hierdoor verdween de discussie over de rol van het antimilitaristische beginsel wat naar de achtergrond, maar Kolthek bleef de steun van de onafhankelijke vakbeweging aan het antimilitarisme propageren.⁵⁷ Dat gold ook voor het protest tegen de klassenjustitie dat herhaaldelijk in de loop der jaren zou terugkeren.

4.4 Reorganisatiecongres (1908)

Voor het Reorganisatiecongres van eind december boog het NAS-bestuur zich nog eens over de Beginselverklaring en spitste het de formulering van de ongeacht clausule nader toe. Het Reorganisatiecongres moest een nieuwe fase van het NAS inluiden, maar vooral de ongeacht clausule en de organisatorische vernieuwing leidden tot veel discussie, terwijl het vroegere heikele punt van de relatie tot de politiek een hamerstuk bleek.

4.4.1 Kolthek scherpt de beginselen aan

De bestuursvergadering van 7 december 1908 besprak opnieuw de concepten van de Beginselverklaring, de Statuten en het Huishoudelijk Reglement. Kolthek lichtte uitvoerig toe dat de onafhankelijke vakbeweging zich op het standpunt van de klassenstrijd plaatste. Dit uitgangspunt stond niet ter discussie. Hoewel Kolthek nauw bij de opstelling van de Beginselverklaring betrokken was geweest, stelde hij toch een wijziging voor. In het concept stond dat het NAS zich als taak stelde de belangen te behartigen “door bestrijding van het kapitalisme, overal waar het zich openbaart”. Kolthek wilde deze formulering veranderen, want anders zou het NAS alle uitingen van het kapitalisme moeten bestrijden, zoals bijvoorbeeld “de kapitalistische kunsttendensen” en “kapitalistische huwelijksmoraal, enz. iets wat niet direct op de weg der vakbeweging ligt, spreken we echter van kapitalistische productiewijze dan bepalen we ons tot ons natuurlijk arbeidsveld”.⁵⁸

Volgens hem moest het gaan om de “bestrijding van de kapitalistische productiewijze, overal waar zich die direct en indirect openbaart”. Later geformuleerd als “overal waar die zich openbaart op economisch of politiek terrein”. Het bestuur ging akkoord. De wijziging benadrukte nog sterker

⁵⁶ *Algemeen Handelsblad*, 21-10 en 4-11-1908; *De Arbeid*, 24-10-1908.

⁵⁷ *De Arbeid*, 14-11 en 28-11-1908.

⁵⁸ Archief NAS, nr. 4, notulen, 7-12-1908.

dat vraagstukken van politieke, godsdienstige of morele aard niet thuis hoorden in de vakbeweging.

Het concept bevatte ook een toekomstperspectief waarin de productiemiddelen waren gesocialiseerd en de vakverenigingen zich omvormden tot productieve groepen, die de voortbrenging en verdeling van de maatschappelijke rijkdom regelden. Blauw verklaarde zich principieel tegen. Volgens hem kon een toekomstbeeld niet geschetst worden. Bovendien verwachtte hij dat door deze toekomstschets de kritiek dat het NAS anarchistisch was, zou aanwakken. Kolthek verklaarde dat zijn eigen "principiële mening" een anarchistische was, maar dat het NAS de weg van de economische strijd opging, terwijl het anarchisme een politieke strijd voerde. Hij noemde zichzelf anarchist, maar achtte het anarchisme niet bruikbaar in de vakstrijd. Blauw stelde desondanks voor het toekomstscenario te schrappen en te vervangen door de formulering dat de onafhankelijke vakbeweging strijd voerde "voor verbeteringen tot in het oneindige". De overige bestuurders wezen de suggestie af, waarna deze bij de overige stemmingen blanco stemde. Tot slot stelde Kolthek voor een passage te schrappen waarin stond dat de economische verhoudingen alle andere verhoudingen beheersten. Hij meende dat dit:

"de verkondiging [is] van het historisch materialisme. En nu mag die levensbeschouwing juist zijn of niet, voor de vakorganisatie is zij overbodig. Die bepaalt zich tot haar terrein en wat of de gevolgen zijn van socialisatie van grond en arbeidsmiddelen heeft zij niet vooraf te bepalen. Daarover bestaat nog te veel verschil van meening in de socialistische kringen".⁵⁹

Daarna deed Kolthek verslag van de werkzaamheden van het afgelopen jaar. De administratie was langzamerhand op orde en financieel stond het NAS er gunstiger voor dan een jaar geleden, ondanks dat veel verenigingen hun contributie nog steeds twee tot drie maanden te laat afdroegen. Het ledental was stabiel gebleven. Hij wees op de pogingen om internationale relaties aan te gaan, waarbij het *Internationale Bulletin* een belangrijke rol gespeeld. Er waren contacten, maar van een nauwe internationale samenwerking was geen sprake. Volgens Kolthek was het wachten op de CGT, die nog altijd was aangesloten bij het "parlementaire en bureaucratische" IS. Enkele weken eerder had het NAS zich verklaard voor nauwere contacten met de CGT, waar de Franse bouwvakfederatie zich ook voor had uitgesproken. Het NAS hoopte dat de CGT het IS de rug toekeerde, waardoor de weg tot

⁵⁹ Archief NAS, nr. 4, notulen, 7-12-1908.

vernieuwde internationale samenwerking vrij kwam.⁶⁰ Maar daar kwam niet veel van terecht.

4.4.2. Debat over beginselen en organisatorische grondslag

Op het Reorganisatiecongres van december 1908 namen de critici van de Beginselverklaring als eerste het woord. Het LFvTim-bestuur achtte de verklaring van geringe betekenis, de georganiseerden wisten zelf wel wat ze moesten doen. Bovendien zagen de timmerlieden geen verschil met het NVV. Namens de Enschedese textielarbeiders keerde Lansink Sr. zich ook tegen de ongeacht clausule.⁶¹ Volgens hem was het noodzakelijk dat het NAS godsdienst en politiek bestreed en stond het vast dat er geen samenwerking met confessionele en moderne vakverenigingen mogelijk was. De Reorganisatiecommissie wees erop dat in de praktijk wel samenwerking voorkwam en wilde dat bevorderen: “De vakstrijd is geen kwestie van geloof of ongeloof. Hij moet worden gevoerd op economisch gebied, waar de belangen van de arbeiders dezelfde zijn, al hebben ze verschillende godsdienstige gevoelens en politieke inzichten”.⁶² Drewes vond de Beginselverklaring alleen geschikt voor een socialistische politieke organisatie en kon het daarom niet accepteren. Volgens hem stond bij de vakbeweging niet het socialisme, maar de loonstrijd centraal, naast het bevorderen van “kameraadschap”. De commissie bestreed dat de socialisering van grond en arbeidsmiddelen betekende dat zij socialisten waren. Drewes hield echter vast aan zijn principiële afwijzing, waarbij een aantal afgevaardigden hem steunden, omdat zij verwachtten dat de Beginselverklaring veel leden zou kosten. Toch kreeg de Reorganisatiecommissie van de meeste afgevaardigden veel waardering. De sigarenmakers uit Den Haag waren verheugd over de Beginselverklaring, omdat het NAS hiermee aantoonde niet anarchistisch te zijn. Hiertegenover diende Lansink Sr. een amendement in om de zinsnede “ongeacht hun politieke of godsdienstige meningsverschillen” te schrappen. Maar de vergadering stemde met een grote meerderheid van 23 stemmen voor, vijf

60 *De Arbeid*, 16-1 en 12-12-1908; *De Metaalarbeider*, 19-12-1908. Op de tweede dag van het congres bracht ook de Commissie Drewes verslag uit van het nazien van de boeken en van de invoering van een nieuwe administratie, die de inkomsten van het NAS beter kon registreren. De commissie kreeg lof toegezwaaid.

61 Het PAS Enschede juichte de Beginselverklaring toe, omdat het de loonstrijd koppelde aan een lange-termijn doel. Zie voor steun ook: *Aan de Trammannen! Waarom georganiseerd in “Eenheid is ons belang?”* Uitgave van Eenheid is Ons Belang, Tramwegpersoneel, aangesloten bij NFBvPiOD. Z.p. z.j.

62 *De Arbeid*, 9-1-1909.

tegen en drie blanco in met de Beginselverklaring. Ondanks deze uitslag zou Lansink Sr. vele jaren de ongeacht clausule bestrijden, waarbij hij steun vond bij de anarchistische achterban. Ook bij de discussie over de statuten nam Drewes het voortouw. Hij sprak zich uit tegen de structuur waarin het NAS bestond uit enkelvoudige vakverenigingen. Het NAS moest gevormd worden uit landelijke, bedrijfstakgewijs georganiseerde federaties. Wanneer de enkelvoudige vakverenigingen de basis vormden, zouden sommige zich aansluiten bij het NAS, anderen bij de federatie en een aantal bij beide. Deze versnippering leidde tot een financieringsprobleem van de weerstandskassen van de bonden en daarmee tot moeilijkheden in de steunverlening. De vraag was dan wat het NAS moest doen indien er steun voor een actie werd gevraagd, wanneer een deel van de bond zich had aangesloten en een ander deel niet. Drewes voorzag tal van moeilijkheden, maar de Reorganisatiecommissie antwoordde dat het steunen van stakingen niet de hoofdzaak was. Het NAS was er voor de algemene belangen, de speciale vakbelangen moesten behartigd worden door de bonden of federaties. Deze moesten zich meer toeleggen op "zelfhulp", in plaats van het NAS voor steun in te schakelen. Vooral bij kleine stakingen had het NAS geen rol.⁶³

Het voorstel omtrent de federatieve grondslag van het NAS haalde het niet. De Reorganisatiecommissie stond wel achter de vorming van een Bouwvakfederatie, maar wanneer het NAS alleen maar uit federaties zou bestaan, trad er sterke centralisatie op. Drewes ervoer dit als een beschuldiging. Juist het voorstel van de Reorganisatiecommissie zou tot centralisatie leiden, terwijl hij op een federalistisch standpunt stond. Maar de overgrote meerderheid gaf steun aan het artikel dat de enkelvoudige vakverenigingen tot grondslag van het NAS verklaarde. De taak van het NAS om "rechtstreekschen druk" op regering en parlement uit te oefenen leverde geen discussie op. De afgevaardigde van de landarbeiders vroeg of het NAS actie kon voeren om ook hen onder de Ongevallenwet te laten vallen. NAS-voorzitter Becker reageerde omzichtig, dit moest nader bekeken worden, want het NAS mocht niet in parlementair vaarwater komen. Het NAS-bestuur wilde voorkomen dat de politiek de interne tegenstellingen zou aanwakkeren. Dat lukte, het artikel over de buitenparlementaire politiek werd bij acclamatie aangenomen. Op de tweede congresdag leverden de overige artikelen weinig discussie op. Op de derde dag kwam de steunverlening bij stakingen aan bod. Eerst moest twee weken worden gewacht om voor steun van het NAS in aanmerking te komen. Cornelissen oordeelde in het *Internationaal Bulletin*

63 *De Arbeid*, 9-1-1909.

positief over de reorganisatie, omdat het NAS een gemeenschappelijke grondslag had gekregen en de centralisatie tot een minimum was beperkt.⁶⁴

4.5 Federatievorming

Tegenover de keuze van het Reorganisatiecongres voor de enkelvoudige verenigingen als basis van het NAS, stond de oproep van Drewes om federaties per bedrijfstak te vormen. Hij liet zich niet tegenhouden door een eerdere poging, die niets had opgeleverd. Hij liet zich inspireren door internationale ontwikkelingen, niet alleen in Frankrijk, maar ook in Duitsland. De NMB had goede contacten met de Duitse metselaarsbond.

4.5.1 Industrieel-syndicalisme

Vanaf 1901 wilden bouwvakarbeiders hun beroepsorganisaties in een landelijke bouwfederatie bijeen brengen om sterker te staan in hun acties. In 1903 kwam het NAS-bestuur met een Federatieplan voor de herstructurering van het NAS, waarna een aantal federaties tot stand kwam. Als voorbeeld diende de NatFvT, waarin verschillende beroepsgroepen in de transportsector waren verenigd. In 1904 verscheen de Nationale Federatie van Bouwvakorganisaties (NatFvB), die een tiental landelijke bouwvakorganisaties omvatte. Deze federatie organiseerde net als de NatFvT de hele bedrijfstak. Maar deze NatFvB was weinig succesvol en werd in 1906 ontbonden. Volgens de NMB was de samenwerking nihil.⁶⁵ De federaties die toen tot stand kwamen, waren geen bedrijfstakgewijze federaties, maar landelijke beroepsfederaties van bijvoorbeeld timmerlieden, grondwerkers of schildersgezellen. Hier moest verandering in komen en in 1907 ontpopte Drewes zich als een krachtig propagandist voor het vormen van één federatie van bouwvakarbeiders, waarin de beroepsfederaties op moesten gaan. Deze fundamentele organisatorische verandering was belangrijk voor het NAS, gezien het aandeel van het bouwvak in het ledental.⁶⁶ De federatievorming zoals Drewes die voor ogen had, maakte deel uit van de internationale

64 *De Arbeid*, 16-1 en 6-2-1909, 'Internationaal Bulletin', LXXIII.

65 *De Metselaar*, 1-7-1901 berichtte over pogingen tot afscheiding van het NAS om tot een zelfstandige bouwvakfederatie te komen. In 1902 bestond een Amsterdamse bouwvakfederatie die landelijk moest worden uitgebouwd: *De Metselaar*, 1-6 en 1-9-1902; *Nederlandsche Metselaarsbond*, 18; *Bijdragen tot de Statistiek van Nederland. Statistiek der Vakverenigingen van Werklieden in Nederland. Deel I: Vakbonden en andere centrale organisaties* (Den Haag 1907), 306-307.

66 *Het Bouwvak*, 15-6-1908.

vernieuwing van het syndicalisme om tot industriële federaties te komen. Hij koesterde sterke sympathie voor de ontwikkeling in Frankrijk, waar in 1906 op het Congres van Amiens het belang van de industriële federaties was benadrukt.

Griffuelhes maakte zich als secretaris van de CGT sterk voor de vorming van nationale federaties. Een bouwvakcongres in 1907 leidde daar tot het samengaan van metselaars, steenbewerkers, schilders, timmerlieden en schrijnwerkers. In de eerstvolgende jaren verenigden in Frankrijk tal van vakverenigingen zich in federaties, bijvoorbeeld in de metaal, mijnbouw, textiel, voedingsindustrie en landbouw. De lokale vakverenigingen van werklieden maakten steeds meer deel uit van een bredere federatieve vakbeweging. L. Jouhau, opvolger van Griffuelhes, verklaarde dat de groeiende concentratie in het kapitalisme, de vakbeweging noopte tot krachtenbundeling in de federaties. Het industriële karakter van de vakbeweging was toegenomen, waardoor het ambacht als organisatiebasis was teruggedrongen. Wel bleven de lokale bedrijfstakgewijze samenwerkingsverbanden van bonden – de *syndicats* – een belangrijke basis voor de CGT. De lokale vakbeweging behield zijn autonome karakter, wat Drewes zeer aansprak. Met de vorming van federaties kwam tevens de weg voor ongeschoolde arbeiders om zich aan te sluiten vrij. De federaties hadden een opener karakter, omdat alle arbeiders – geschoolden en ongeschoolden – uit een bedrijfstak zich konden aansluiten. De solidariteit tussen de beroepsgroepen groeide via de federaties, waardoor ze zich niet onderling tegen elkaar lieten uitspelen. Binnen de CGT ontwikkelden zich verschillende varianten van federaties. Zo had de metaalfederatie in Frankrijk een open karakter wat betreft het lidmaatschap, terwijl de grafische federatie “gesloten” was en alleen de geschoolde typografen organiseerde. In Duitsland kwamen eveneens industriële bonden naast de beroepsorganisaties tot stand. Het lokalisme in de Duitse vakbeweging was sterk gekoppeld aan de plaatselijke autonomie van de verschillende beroepsgroepen. De spanning tussen beroepsverenigingen en industriële federaties bleef dan ook lang bestaan.⁶⁷ In november 1908 schonk *De Arbeid* aandacht aan Tom Manns berichtgeving over de opkomst van de federatievorming in Australië, waar hij verbleef. De eind 1907 daar opgerichte IWW zette zich voor bedrijfstakgewijze federaties in.

67 P. Berkowitz et al., ‘The structure and organization of British, French and German trade unions before the First World War’, in: J.-L. Robert, A. Prost and C. Wrigley (eds.), *The Emergence of European Trade Unionism* (Aldershot 2004), 235-236; Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism*, 122; Van der Linden and Thorpe (eds.), *Revolutionary Syndicalism*, 34; Marks, *Unions in politics*, 204-207; Müller, *Gewerkschaftliche Versammlungsdemokratie*, 190-195.

Terug in Engeland voerde Mann vanaf 1910 een energieke campagne voor de industriële federatievorming en de syndicalistische denkbeelden, die hij had opgedaan. Vanaf 1910 kreeg het syndicalisme dan ook meer voet aan de grond in Groot-Brittannië. Mann was ook onder de indruk van het Franse syndicalisme en stichtte de Industrial Syndicalist Education League (ISEL), die zich bezighield met de verbreiding van militante vakbondsopvattingen via het maandblad *The Industrial Syndicalist*. Hij benadrukte de noodzaak van federaties waardoor er minder versnippering optrad en classesolidariteit tot stand kwam. Mann, die ook in *De Arbeid* waardering genoot, kreeg meerdere malen lof toegezwaaid van Cornelissen.⁶⁸

Cornelissen wees in zijn *Internationaal Bulletin* op de aandacht voor de tactiek van de directe actie in de Angelsaksische wereld. Die strijdwijze kreeg steun in het IWW-blad *Industrial Union Bulletin*, dat vanaf maart 1907 verscheen en zich syndicalistisch uitte. Het constateerde dat de tactiek van de CGT dezelfde was als die van de Amerikaanse IWW. Die wilde de vakbeweging via dertien – later zes – industriële bedrijfstakken organiseren, waarbinnen verschillende nationale bonden rond beroepsgroepen moesten worden gevormd, die vervolgens weer waren opgedeeld in lokale industriële bonden, waarvan iedereen ongeacht de scholing onderdeel was. Daarnaast waren er gemengde lokale vakverenigingen nodig, indien de arbeiders zich niet konden aansluiten bij een bond. In de praktijk kwam het erop neer dat vooral bedrijfstakgewijze nationale bonden tot stand kwamen. De lokale industriële bonden kwamen veel moeilijker van de grond, de gemengde vakverenigingen daarentegen betrekkelijk gemakkelijk. De gemengde lokale bond organiseerde praktisch alle lokale arbeiders. Deze lokale bases waren belangrijk in de IWW.⁶⁹

Internationaal waren er parallellen in de federatievorming van de syndicalistische vakbeweging, maar ook verschillen die overigens ook binnen een nationale vakbeweging zichtbaar waren. Wat betreft het initiatief van Drewes voor het bouwvak was duidelijk dat het in de bouwvakfederatie niet moest gaan om het verdedigen van exclusieve beroepsbelangen, maar om op te komen voor de belangen van alle arbeiders binnen de bedrijfstak. De classesolidariteit moest de overhand krijgen, boven de bescherming van de status en positie van de beroepsgenoten.

68 *De Arbeid*, 21-11-1908; B. Holton, *British Syndicalism*, 52-57.

69 *Internationaal Bulletin*, in *De Arbeid*, 18-7-1908; zie M. Dubofsky, 'The *Industrial Union Bulletin*: an introduction and appraisal', in: *Labor History*, Vol. 12 2 (1971), 289-292; M. Dubofsky, *We Shall Be All: A History of the Industrial Workers of the World* (Urbana-Champaign 2000), 132; Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism*, 119-120.

4.5.2 Oprichting Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders

De oprichting van een landelijke federatie van bouwvakarbeiders was een belangrijke innovatieve stap, die behalve een internationale ook een lokale voorgeschiedenis kende. Plaatselijk was er bij acties al regelmatig sprake van tijdelijke samenwerking tussen de verschillende beroepsgroepen. In juli 1907 maakte de LfVTim met de NOB en de NMB plannen voor een gezamenlijke propagandacampagne voor één landelijke organisatie van bouwvakarbeiders.⁷⁰ Drewes speelde een belangrijke rol en *De Metselaar* zwengelde in oktober de discussie aan over de mogelijke opheffing van de bestaande bonden ten gunste van één bouwvakarbeidersbond. Twee maanden later kwamen de voor- en tegenstanders van de bij de NMB aangesloten vakverenigingen in Den Haag bijeen. Ze bespraken twee varianten. Het opheffen van de afzonderlijke vakverenigingen om op te gaan in één bouwvakfederatie of de verschillende vakverenigingen laten voortbestaan en een federatief comité voor gezamenlijke propaganda te stichten. De vergadering stond voor een dilemma: "Verdeeld in zooveel kleine vereenigingen, voelt men zich zwak. Doch aan "één Bond is de schaduwzijde verbonden, dat dan de centralisatie in de hand gewerkt wordt, en men een gesalarieerden bestuurder moet hebben, waartegen de anarchisten juist bezwaar hebben".⁷¹ De metselaars kwamen nog niet tot besluiten. Maar vooral door Drewes gaf de metselaarsbond daarna steun aan het initiatief om tot één organisatie te komen. In januari 1908 vergaderden de NMB, de LfVTim, de Nederlandsche Federatie van Opperlieden (NFvO), Heiersvereniging 'Broederschap' en enkele lokale federaties en afdelingen over de oprichting. Na langdurige discussie kwam een Propaganda Comité tot stand. Toen Drewes zijn ideeën toelichtte bij de NMB-afdeling Den Haag, wees hij erop dat de Franse bouwvakfederatie het voorbeeld was, aangezien die geen centralisatie kende en met succes streed voor loonsverhoging en arbeidstijdverkorting. De NMB liep voorop in het vernieuwingsstreven en wilde alvast *De Metselaar* vervangen door een nieuw blad, bestemd voor het hele bouwvak. Vanaf 1 mei 1908 verscheen daarom *Het Bouwvak. Orgaan van de Federatieve Bond van Bouwvak-arbeiders in Nederland*, met Drewes als redacteur. Het blad moest inzicht geven in de nationale en internationale vakbeweging in het bouwvak. Drewes verklaarde dat *Het Bouwvak* zich daarbij niet op een antipolitiek standpunt begaf. De voortvarendheid van de NMB riep wantrouwen op. De NFvO zag er een poging in om een nieuwe

70 CBS, *Bijdragen tot de statistiek 1907*, 306-307; LfVB in Nederland, 15-16.

71 *Sociaal Weekblad*, 1908, 5; vergadering van 8-12-1907.

vakcentrale te stichten, waarvan Drewes dan “Koning” zou worden. De operlieden waarschuwden daarom het NAS-bestuur. Maar Kolthek zag in de bedoeling van de metselaars kansen om tot versterking van de vakbeweging in de bouw te komen. De onderlinge strijd moest worden gestaakt en het NAS-bestuur besloot het initiatief voor de federatievorming over te nemen.⁷²

Het was voor Kolthek een uitgelezen kans om de grootste beroepsgroep van het NAS tot hechtere organisatie te brengen. Eén landelijke organisatie van bouwvakarbeiders kwam de stabiliteit van het NAS ten goede. Intussen trok een aantal bestuurders, onder wie Drewes en De Klerk, het land in om de bouwvakorganisaties warm te maken voor een landelijke organisatie.⁷³ De “Bouwvakarbeiders-Bond” moest er binnen een jaar komen, op een revolutionair standpunt staan en zich richten op de economische strijd. Drewes wilde geen federatie waarin de beroepsgroepen zelfstandig bleven, maar één klasseorganisatie van bouwvakkers, omdat “ieder afzonderlijke categorie in het bouwbedrijf zonder de overige niets waard is in den economischen strijd”.⁷⁴ Versnippering van krachten leidde tot machteloosheid en demoralisatie. Wat de organisatiestructuur betrof, wilde Drewes de plaatselijke organisaties van de verschillende beroepsgroepen aansporen tot fusie in één lokale afdeling van de nieuwe federatie, vergelijkbaar met de syndicats.⁷⁵ Hij hechtte grote waarde aan lokale autonomie, waardoor de directe betrokkenheid bij de vakbeweging van onderop gegarandeerd was. Zo was een beroepsgroep of vakgroep binnen een afdeling vrij in zijn handelen, maar over stakingen en steunverlening moest de gehele lokale afdeling beslissen. Plaatselijke weerstandskassen, waar de gehele lokale bouwvakafdeling dan beslissingsbevoegdheid over had, moesten er komen. Dat was in zijn ogen een vorm van “zelf helpen”. Drewes beklemtoonde dat de bondscontributie nooit gebruikt mocht worden voor steunverlening bij stakingen. Wat de propaganda betreft, “ook daar wensen wij de decentralisatie toe te passen en wel zoo dat ieder lid hieraan zijn aandeel neemt, evenzeer iedere vakgroep en afdeling”.⁷⁶ Half augustus achtte hij

72 *Het Bouwvak*, 1-5, 15-5 en 1-8-1908; *De Arbeid*, 19-9-1908; ‘11de Jaarverslag van den Nederlandsche Metselaarsbond’; *Orgaan*, 1-5 en 1-6-1908; Archief NAS, nr. 3, notulen, 22-4-1908.

73 Archief NAS, nr. 3, notulen, 6-5-1908; voor de propaganda van o.a. Drewes en De Klerk: *Het Bouwvak*, vanaf 1-5-1908.

74 *Het Bouwvak*, 15-5-1908; Drewes scheef dat de NMB zichzelf ophief als de ‘Bouwvakarbeiders-Bond of Bedrijfsfederatie’ tot stand kwam.

75 *Het Bouwvak*, 1-6-1908; bij te kleine ledentallen moest een gemengde vakvereniging gevormd worden. Een zelfstandige vakvereniging kon al bij 20 tot 25 leden. Het bondsbestuur van de Bouwvakarbeiders-Bond zorgde voor het algemene belang, eventueel terzijde gestaan door provinciale comités of besturen, aldus Drewes.

76 *Het Bouwvak*, 1-6-1908.

de kans dat de bouwvakfederatie er kwam klein. Het loslaten van de eigen organisatie viel de betrokkenen zwaar en overeenstemming bleef uit. Het NAS-bestuur vroeg per circulaire de bouwvakverenigingen of er principieel bezwaar was tegen tijdelijke samenvoeging van de “propagandakrachten van de bouwvakgroepen, indien in dien Bouwvakbond de zelfstandigheid der samenstellende deelen is gewaarborgd”.⁷⁷ Hiermee gaf het bestuur het signaal af de bestaande federaties ongemoeid te willen laten. Op de circulaire kwam nauwelijks reactie. Het NAS-bestuur belegde begin september 1908 een vergadering voor alle onafhankelijke bouwvakorganisaties. Het kwam met een plan tot oprichting van een “Bouwvak-Federatie”, dat minder ver ging dan dat van Drewes.⁷⁸ De oprichting mocht niet ten koste gaan van de bestaande federaties van beroepsgroepen. Het bestuur nam, evenals in het Federatieplan van 1903, de NatFvT als voorbeeld. Kolthek verwachtte daarmee een grotere kans op instemming. Het NAS-bestuur nam ook niet het decentrale karakter van de steunverlening van Drewes over. Kolthek wilde dat het NAS een blijvende rol zou spelen in het organiseren van die steunverlening. Op de vergadering van begin september waren zeventien bouwvakorganisaties aanwezig. Het debat werd overheerst door Drewes’ voorstel de federaties op te heffen. Hij zei niet te begrijpen waarom die moesten blijven. Maar hij kreeg alleen steun van zijn eigen NMB. De meerderheid stond achter het voorstel van het NAS-bestuur en verweet Drewes neiging tot centralisatie.⁷⁹ Kolthek was opgetogen: het “was een succes, voor ons bestuur, hetwelke het initiatief had genomen tot deze bijeenkomst”.⁸⁰ Ook Drewes was uiteindelijk tevreden omdat Kolthek de impasse had doorbroken. Op 24 december, vlak vóór het Reorganisatiecongres van het NAS, leidde Kolthek opnieuw de vergadering, waar twaalf verenigingen aanwezig waren. Een aantal vond dat de contributieverplichting te zwaar zou drukken op de eigen organisatie waarop Drewes een progressieve contributie voorstelde. Uiteindelijk kwam de wekelijkse contributie op één cent per lid. De oprichting van de Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders

77 *De Arbeid*, 19-9-1908; *Het Bouwvak*, 15-8-1908; LFvB in Nederland, 16-17.

78 *De Arbeid*, 12-9 en 19-9-1908; *Het Bouwvak*, 15-9-1908; LFvB in Nederland, 16; vergadering van 5 september 1908.

79 *De Arbeid*, 19-9-1908. Zes LFvTim-afdelingen: Amsterdam, Den Haag, Haarlem, Hoogezand, Oosterbeek en Zaandam. Vijf NMB-afdelingen: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Groningen en Leiden. De afdeling Den Haag van de NFvO, de Opperliedenvereniging uit Deventer, Grondwerkersvereniging ‘Helpt Elkander’ en de Bouwvaksjouwersliedenvereniging ‘Bijtijds Ontwaakt’ beide uit Amsterdam. De Bouwvakfederatie van Arnhem en het federatiebestuur van de Schildersgezellen. De Amsterdamse steenhoudersvereniging ‘Eendracht maakt Macht’ en de Haagse stucadoorsvereniging stuurden bericht van verhindering.

80 Archief NAS, nr. 4, notulen, 9-9-1908.

in Nederland (LFvB) was een feit.⁸¹ Er werd niets vastgelegd omtrent de steunverlening bij stakingen. Daarover verschilden de meningen te zeer. Hierdoor werd de nieuwe federatie vooral een organisatie voor de propaganda en algemene belangenbehartiging. De nieuwe LFvB trad op 1 februari 1909 in werking en startte met 21 verenigingen of afdelingen met gezamenlijk 909 leden, dat was ruim een kwart van het ledental van het NAS. De metselaars waren het sterkst vertegenwoordigd met ruim 420 leden, gevolgd door de timmerlieden, stukadoors, steenhouwers, grondwerkers en bouwvaksjouwerlieden. De bouwvaksjouwerliedenafdeling, met slechts 27 leden, leverde de eerste voorzitter, H. Kluit. Secretaris W. Beek kwam van de timmerlieden en penningmeester W. van Blijenburgh was metselaar.⁸² Direct na de oprichting verscheen de brochure *Wie wij zijn en wat wij willen*. De LFvB presenteerde zich als een organisatie waarbij zowel landelijke federaties van de verschillende bouwvakgroepen zich konden aansluiten, als plaatselijke bouwvakverenigingen of gemengde bouwvakverenigingen. Acties kregen voorlopig alleen in “moreelen zin” steun. Weldra nam het ledental toe. In juli kwam daarom de discussie op gang over de vraag of de LFvB louter propaganda moest bedrijven of dat het een strijdvoerende karakter moest krijgen. Het NAS-bestuur en Drewes wilden beide en benadrukten de noodzaak van het voeren van de klassenstrijd. Enkele federaties hielden vast aan de beperkte propagandataak. Intussen publiceerde hij in *Het Bouwvak* artikelen over de Franse bouwvakbeweging, die zich als strijdvaardige federatie opstelde.⁸³ Op 19 september hield de LFvB, met zo'n dertienhonderd leden, zijn eerste congres, dat besloot dat de federatie een strijdvoerende organisatie moest worden. Door het verbeteren van de arbeidsvoorwaarden kwam op den duur de bevrijding uit de “kluisters der heerschende loonslavernij”. Het internationale karakter van de klassenstrijd kreeg nadruk en de federatie moest streven naar gemeenschapsbezit van de productiemiddelen.⁸⁴ Het congres maakte tevens een organisatorische

81 *Het Bouwvak*, 15-9-1908 en 1-1-1909; *De Arbeid*, 9-1-1909. Een voorstel van de Amsterdamse timmerlieden om in plaats van een blijvende Federatie, een Propaganda-Comité te stichten werd met zeven tegen vijf en twee blanco stemmen verworpen. Zie ook: *De Vrije Socialist*, 30-12-1908; *Kameraden, Vakgenooten*. Federatie van Bouwvakarbeiders (z.p. [1909]), 1; kandidaten voor het redacteurschap waren behalve Drewes, de timmerlieden W. Beek en Corn. Sieveking en K.F.W. Henneke die in het *Orgaan* van de LFvTim schreef en Rijnders.

82 *De Vrije Socialist*, 30-12-1908; *Het Bouwvak*, 1-2-1909; *Verslag van den Secretaris der Landelijke Federatie in Nederland, loopende van de oprichting tot aan het Congres van 19 September 1909*; LFvB in Nederland, 17-19.

83 *Het Bouwvak*, 1-7, 1-8, 15-8, 15-10 en 1-12-1909; zie ook ingezonden stuk van Drewes in *De Arbeid*, 4-1-1908.

84 *Het Bouwvak*, 1-10-1909; zie ook LFvB in Nederland, 25.

stap voorwaarts. Wat Drewes eind 1908 niet voor elkaar kreeg, lukte nu wel vanwege de motie van de Enschedese Bouwvakarbeidersvereniging, die opriep de landelijke federaties binnen de LFvB op te heffen en hun afdelingen rechtstreeks te laten aansluiten bij het NAS.

De LFvTim had zich al opgeheven en de afdelingen waren nu rechtstreeks bij de LFvB aangesloten. De NFvO hief zich in het najaar van 1909 op, waarna de afdelingen overgingen naar de LFvB. De Onafhankelijke Federatie van Schildersgezellen bestond ruim een jaar toen die eind 1909 werd opgeheven. De Landelijke Federatie van Grondwerkers ontbond zichzelf eind 1909. De NMB hief zich op 19 december 1910 op. Een week later eindigde de Federatie van Lood- en Zinkbewerkers.⁸⁵ Eind 1910 bestonden geen afzonderlijke onafhankelijke bouwvakfederaties per beroepsgroep meer en maakte het merendeel van de afdelingen deel uit van de LFvB. De LFvB was het grootste organisatorische succes dat Kolthek als NAS-voorzitter boekte. Met het samengaan van de afzonderlijke beroepsgroepen in het bouwvak in de LFvB liep de onafhankelijke vakbeweging in vergelijking tot het NVV duidelijk voorop. De federatie zou daarna een aanzienlijke groei doormaken en jarenlang de belangrijkste organisatie in het bouwvak zijn.⁸⁶ Al snel was de LFvB betrokken bij spraakmakende acties, veroorzaakt door conflicten rond de Wet op het Arbeidscontract.

4.6 Conflicten rond het Arbeidscontract

Nadat in juli 1907 na een lange voorgeschiedenis het ontwerp van de wet tot regeling van de arbeidsovereenkomst was aangenomen, trad die op 1 februari 1909 in werking.⁸⁷ Het was een aanvulling op het Burgerlijk Wetboek dat de Wet op het Arbeidscontract werd genoemd. In de wet was een CAO-artikel opgenomen dat de rechtsgeldigheid van een collectieve arbeidsovereenkomst tussen een vereniging van werkgevers en vakvereniging erkende. De wet bepaalde ook dat een arbeider die enige dagen moest verzuimen wegens ziekte, een ongeval of bijvoorbeeld een begrafenis van

85 CBS 1909, 3, 8-9 en 10-11; CBS 1910, 3 en 7; LFvB in Nederland 26-27; de Onafhankelijke Organisatie van Lood- en Zinkbewerkers, Gasfitters en aanverwante vaklieden was in november 1907 uit de afgescheiden afdelingen Arnhem, Haarlem en Nijmegen van de bij het NVV aangesloten Nederlandsche Bond van Loodgieters, Gasfitters en aanverwante vaklieden.

86 *Het Bouwvak*, 23-1-1919 (het tienjarig jubileum); *Recht voor Allen*, 1-2 en 8-2-1919.

87 A.E. Bles, *De wet op de arbeidsovereenkomst* (Den Haag 1907-1909); M.G. Levenbach, 'Verleden heden en toekomst van de wet op de arbeidsovereenkomst (1959)', in: *Sociaal Maandblad Arbeid*, (1986), 186-198.

een familielid, niet op zijn loon mocht worden gekort. Van belang was ook dat de arbeider niet tot onderkruiperwerk verplicht kon worden. Hiernaast bevatte de wet regels omtrent de opzegtermijn waaraan werkgever en arbeider zich moesten houden. De termijnlengte was afhankelijk van de duur van het dienstverband en kon maximaal een half jaar bedragen. Aan de opzegtermijn was het zogenaamde staangeld verbonden, waartegen de vakbeweging zich keerde. Dit staangeld was het door de werkgever in te houden deel van het loon, dat als waarborg diende voor het nakomen van het contract door de arbeider. Mocht de arbeider besluiten voor het einde van de opzegtermijn te vertrekken, dan verloor hij dit geld. Ook zorgde deelname aan een staking ervoor dat de overeenkomst niet hoefde te worden nagekomen en verloor de arbeider zijn staangeld. Dit bedreigde het stakingsrecht.

4.6.1 Kritiek op de Wet op Arbeidscontract (1909)

Het NAS en de LFvB oefenden kritiek uit op de SDAP die in de Tweede Kamer bij de eindstemming over het wetsontwerp weliswaar tegen was, maar toch akkoord ging met het staangeld, nadat amendementen van de partij waren verworpen.⁸⁸

Omdat de wet geen dwingend recht omvatte, kon de werkgever een selectie maken uit de bepalingen die hij in een contract wenste op te nemen. Voorlopig bleef het aantal collectieve contracten spaarzaam. De Wet op het Arbeidscontract veranderde dan ook niet direct de collectieve arbeidsverhoudingen, maar de inwerkingtreding maakte wel dat het NAS zijn handelwijze moest bepalen. De NS&BB en de LFvTim gaven tekst en uitleg aan de leden over de wet, maar op het NAS-congres van december 1908 was hier geen aandacht voor. Kolthek schreef in *De Arbeid* dat de arbeiders nooit om een wettelijk arbeidscontract hadden gevraagd en dat de wet vooral bedoeld was om de scherpste van de klassenstrijd te verminderen. Hij wees er op dat de economische en intellectuele macht van de werkgevers veel groter was dan die van de arbeiders, waardoor de laatsten bij het vaststellen van een contract aan het kortste eind trokken. De Wet op het Arbeidscontract had in eerste instantie negatieve effecten. Om zich aan een aantal bepalingen in de wet te onttrekken, legden werkgevers hun arbeiders individuele contracten voor ter ondertekening. Want bij zo'n schriftelijk contract kon worden afgeweken van de bepalingen in de wet, zoals het recht

⁸⁸ Buiting, *Richtingen- en partijstrijd, 202-204*; Haagsche Voerliedenvereniging (Haagsch Vakcomité en LFvB), *Kameraden!* (z. p. [1914]), 4.

op loondoorbetaling in geval van ziekte, ongeval of een andere bijzondere omstandigheid. Werkgevers werd de vrije hand gelaten en zij negeerden de vakbeweging volledig bij de individuele overeenkomsten. Daarom keerde zowel het NAS als het NVV zich tegen de individuele arbeidsovereenkomsten. In overleg met Lansink Sr. en het NFvS&T-bestuur kwam het NAS-bestuur tot een standpunt: het was tegen contractuele verbintenissen tussen arbeiders en werkgevers, want de positie van de arbeiders kon niet afdoende via een contract worden geregeld zolang “den onverzoenlijken klassenstrijd” heerste. Het was niet de wet die de verhouding tussen de patroon en arbeider kon regelen, maar de economische macht waarover beiden beschikten. Het NAS wees er wel op dat in de praktijk contracten niet altijd te vermijden waren. Cornelissen onderschreef in *De Arbeid* dat wettelijke veranderingen niet bepalend waren voor de feitelijke veranderingen, maar dat het ging om de economische machtsverhoudingen. Het NAS en het NVV protesteerden – afzonderlijk van elkaar – tegen de Wet op het Arbeidscontract.⁸⁹ Beide verspreidden op grote schaal brochures, waarin ze overigens elkaar en de confessionele bonden beschuldigden verantwoordelijk te zijn voor de verdeeldheid in de vakbeweging, waardoor de werkgevers meer macht konden uitoefenen. Het NAS keerde zich in zijn brochure *Het Arbeidscontract* tegen het omzeilen door de werkgevers van de wettelijke bepalingen, “die de positie van vele arbeiders niet minder slecht zouden maken en de absolute willekeur der werkgevers eenigszins beperken”.⁹⁰ Het NAS zag in het ontwijken van de wettelijke bepalingen een herhaling. Al bij de Ongevallenwet zochten werkgevers naar mogelijkheden om premies te ontduiken. Het NAS protesteerde daarom tegen “zulke verknoeiide, mismaaakte en schijnheilige producten van wetgeving als b.v. het Arbeidscontract”.⁹¹ Het NAS en het NVV deelden de opvatting dat bij het afsluiten van collectieve contracten de betrokken vakbond voldoende sterk moest zijn en erkend moest worden als contracterende partij. Het verwerven van die erkenning was voor de onafhankelijke vakbeweging problematisch, omdat de werkgevers al het mogelijke deden om de NAS-bonden te negeren, maar ook omdat de moderne en confessionele vakbeweging het NAS lang niet altijd bij de onderhandelingen toelieten. Kolthek sprak in verband met

89 *De Havenarbeider*, 6-6 en 27-6-1908; *Orgaan*, 1-6 en 1-8-1908; *De Arbeid*, 23-1, 30-1, 13-2 en 2-6-1909; *De Vakbeweging*, 15-1, 1-2, 15-2 en 1-3-1909; *Van Strijd en Leed*. Jaarverslag over 1909 van het Nationaal Arbeids-secretariaat in Nederland (Amsterdam juni 1910), 26; zie ook: Jaarverslag NAS 1910, 14-16 en 26.

90 *Het Arbeidscontract*, februari 1909, 1.

91 *Het Arbeidscontract*, februari 1909, 6.

laatste van de “dooddruktactiek”, het buitenspel zetten van de onafhankelijke vakbeweging.⁹²

4.6.2 Grondwerkersstaking en de SDP

Na de inwerkingtreding van de Wet op het Arbeidscontract brak een klein aantal stakingen uit, maar van groot verzet was geen sprake. Kolthek verwachtte dat er wel meer protest zou komen tegen het opleggen van individuele contracten. Dat bleek vooral in de tweede helft van 1909. In augustus legden grondwerkers in Amsterdam het werk neer. Het begin van het conflict lag een dag voor de inwerkingtreding van de wet, toen patroons de arbeiders een individueel contract aanboden, waarin ze afstand moesten doen van de voordelen die de wet gaf. De arbeiders tekenden om ontslag te voorkomen. De onafhankelijke Grondwerkersvereniging Helpt Elkander, met zo'n honderd leden, maakte de patroons duidelijk dat ze onder protest dat individuele “koeliecontract” tekenden, doch dat zij spoedig van zich lieten horen. In maart eisten Helpt Elkander en de katholieke grondwerkersvereniging St. Leonardus hoger loon en arbeidstijdverkorting. Nadat maanden tevergeefs was gepoogd de arbeidsvoorwaarden te verbeteren, aanvaardde St. Leonardus een contractvoorstel van de patroons. Helpt Elkander sprak van verraad en zette de actie voort.⁹³ Op 3 augustus sprak Kolthek voor ruim vijfhonderd grondwerkers. Hij trad matigend op en wees op de risico's van staking, maar een overgrote meerderheid besloot het werk toch neer te leggen. Het NAS, het PAS-Amsterdam en de LFvB organiseerden met succes de steunbeweging en de vakverenigingen van heiers, metselaars en opperlieden pasten de “besmettingstheorie” op enige werken toe, om te voorkomen dat anderen het werk van de circa 450 stakende grondwerkers overnamen.⁹⁴ Het NVV was tegen besmetverklaringen en greep de actie aan om Kolthek zwart te maken, die “een even onverantwoordelijk, avontuurlijk en fanatiek 'leider' is als zijn voorganger”.⁹⁵

Op 30 september was de overwinning behaald. Een loonsverhoging van drie cent per uur werd gefaseerd ingevoerd, wat leidde tot een loon van 28 cent per uur. Er kwam een vergoeding voor overuren, nacht- en zondagsarbeid, overeenkomstig de bestekbepalingen van de gemeente

92 *De Arbeid*, 6-2-1909; Jaarverslag NAS 1910, 15-16, over standpunt Polak.

93 *Het Bouwvak*, 15-6, 15-9 en 1-10-1909; *De Arbeid*, 31-7 en 18-9-1909; *De Grondwerkersstaking te Amsterdam*, Nationaal Arbeids-Secretariaat (Amsterdam 1909), 3.

94 *De Arbeid*, 7-8 en 14-8-1909; *Het Bouwvak*, 15-8-1909.

95 *De Vakbeweging*, 15-9-1909; reactie in *De Arbeid*, 18-9 en 2-10-1909.

Amsterdam. Het NAS had via de steunbeweging 9500 gulden verstrekt.⁹⁶ Helpt Elkander sloot het contract af voor de periode van één jaar, terwijl de patroons op een driejarig contract hadden ingezet.

Het NAS stelde zich onafhankelijk van de politiek op, maar omgekeerd kwam er door de grondwerkersstaking wel politieke belangstelling voor het NAS. De marxistische oppositie binnen de SDAP was in maart 1909 verenigd in de Sociaal Democratische Partij (SDP) onder voorzitterschap van D. Wijnkoop.⁹⁷ Deze kleine partij stond op basis van de internationale marxistische lijn achter het idee dat de arbeiders zich organiseerden in het NVV, maar had kritiek op het reformistische karakter van de vakcentrale. *De Tribune*, het blad van de SDP, schreef: "de Kamerfractie der S.D.A.P. vertoont nu reeds dikwijls de gedaante van filiaal van het N.V.V. en het is een niet te ontkennen feit dat de S.D.A.P. steeds meer de invloed van het N.V.V. ondergaat".⁹⁸ Op die invloed kwam kritiek. Zowel de theoreticus A. Pannekoek als de dichteres en publiciste H. Roland Holst, die geen SDP-lid was, profileerden zich daarbij internationaal met hun revolutionaire marxistische opvattingen. Pannekoek werkte vanuit Duitsland mee aan *De Tribune* en was in 1909 buitenlid van de SDP geworden. Roland Holst was enthousiast over de Russische Revolutie van 1905 en stond in nauw contact met de invloedrijke marxistische theoretici Karl Kautsky en Rosa Luxemburg. Hun kritiek op het reformisme leidde echter niet tot steun aan het NAS of het syndicalisme, maar wel tot sympathie voor het strijdvvaardige karakter van de onafhankelijke vakbeweging. Pannekoek vond dat de vakbonden dienden te veranderen van behoudende organisaties in revolutionaire bonden, die de massa organiseerden en disciplineerden. De vakstrijd tegen het kapitalisme moest met de buitenparlementaire politieke strijd tegen de staatsmacht van de heersende klasse culmineren in een algemene werkstaking, de massastaking. De vakbeweging had dus een politiek doel. Pannekoek legde net als Luxemburg de nadruk op de massa-actie.⁹⁹ Volgens Pannekoek hing het succes van de arbeidersstrijd

96 *De Arbeid*, 2-10-1909; *Het Bouwvak*, 15-10-09; *De Grondwerkersstaking*, 3; Jaarverslag NAS 1910, 8-9; zie ook: *De Arbeid*, 21-8, 28-8, 4-9, 11-9, 18-9 en 23-9-1909.

97 Buiting, *Richtingen- en partijstrijd in de SDAP*, 584-604.

98 *De Tribune*, 25-12-1909; zie ook: A. Pannekoek, *Herinneringen* (Amsterdam 1982), 109; E. Etty, *Henriette Roland Holst 1869-1952. Liefde is heel het leven* (Amsterdam 1996), 199.

99 A. Pannekoek, *Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung* (Hamburg 1909); Etty, *Liefde*, 178-180, 186-187; Pannekoek, *Herinneringen*, 29-30; Van der Linden and Thorpe (eds.), *Revolutionary Syndicalism*, 62; zie ook J. Gerber, 'From Left Radicalism to Council Communism: Anton Pannekoek and German Revolutionary Marxism', in: *Journal of Contemporary History*, Vol. 23 (1988), 169-189.

niet af van de vakbondsleiding, maar van het initiatief van onderop. Hierin vertoonden de opvattingen van de revolutionaire marxisten overeenkomsten met het syndicalisme. Maar zij keurden het syndicalisme vanwege de federatieve structuur en het antiparlementarisme af. In april 1909 wees H. Gorter – SDP-bestuurder en redacteur van *De Tribune* – nog op “Het gevaar van het syndicalisme”.¹⁰⁰ De partij verbond het parlementaire werk en het revolutionaire streven aan elkaar. Gorters uiteenzetting was een reactie op Troelstra, die de SDP in syndicalistische richting zag opschuiven om aanhang te rekruteren onder de onafhankelijke vakbeweging en om meer tegenwicht te bieden aan het reformisme in de SDAP. De SDP wilde de strijdvaremdigheid bij het NVV versterken en moderne organisatiebeginselen bij het NAS bevorderen, waardoor eenheid in de vakbeweging kon ontstaan.¹⁰¹ De grondwerkersstaking in Amsterdam zwengelde in de SDP discussie over de vakbewegingsstandpunten aan. Kolthek’s optreden en het succes van de grondwerkers deden, mede onder invloed van de internationale revolutionaire marxistische kritiek op het reformisme, de belangstelling van de SDP voor het NAS toenemen. Kolthek begon daarover in het debat met Oudegeest, dat op 20 december 1909 plaatsvond naar aanleiding van de grondwerkersstaking.¹⁰²

4.6.3 Kolthek en Oudegeest in debat

Een rechtstreekse confrontatie tussen de belangrijkste spelers in de richtingenstrijd binnen de vakbeweging was uniek. Er waren dan ook zo’n 2100 belangstellenden bij het debat tussen Kolthek en NVV-voorzitter Oudegeest, in het Concertgebouw te Amsterdam, dat het NAS en het NVV voor de gelegenheid samen huurden. Oudegeest bevond zich in het hol van de leeuw, hij werd veelvuldig geïnterrumpeerd en af en toe uitgefloten, maar hij reageerde kalm en met humor.¹⁰³ Voorzitter M.A. van der Hagen greep met regelmaat in om de zaal tot rust te manen. Het debat ging gedetailleerd in op

100 *De Tribune*, 17-4-1909; J. Scheerman, ‘Van NVV-georganiseerd naar NAS-georiënteerd’, in: *Cahiers over de geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland*, nr. 9, Amsterdam 1984, 87.

101 J. Ceton, medeoprichter van SDP, partijbestuurder en redacteur van *De Tribune* herhaalde dit standpunt – dat Johan Visscher eerder had verwoord – in zijn artikel ‘Op syndicalistenvangst’, in: *De Tribune*, 12-2-1910.

102 De tegenstellingen tussen de moderne en onafhankelijke vakbeweging kwam ook aan de orde in een groot debat tussen Spiekman en S. van den Berg, georganiseerd door de NatFvT op 10 oktober 1910, zie *De Voerman*, 15-10-1909.

103 Stenografisch Verslag van het Openbaar Debat tusschen de heeren H. Kolthek Jr. Secretaris van het N.A.-S. en J. Oudegeest Voorzitter van het N.V.V. gehouden op 20 December 1909 in het

de wijze van optreden van het NAS en het NVV tijdens de grondwerkersstaking. Over en weer kwamen er kritische vragen over de brochures die beide organisaties naar aanleiding van de staking hadden uitgegeven.¹⁰⁴ Maar Kolthek gebruikte de gelegenheid ook om het NVV stevig te bekritisieren. Hij formuleerde daarbij zijn variant op “de lijkrede” van Oudegeest:

“Gij zijt daarom bezig te sterven, omdat gij ontrouw wordt aan de zaak der arbeiders. Gij zijt opgericht, om de arbeiders te doordringen van en weerbaar te maken voor den klassenstrijd, om de arbeiders te leren, dat ze alleen duurzaam wat hebben te verwachten van het socialisme. Maar gij vervreemdt hen meer en meer van de socialistische beweging en voert hen naar kleinburgerlijke banen. En daarom zijt gij al groeiende bezig te sterven”.¹⁰⁵

Hij schilderde het NVV af als organisatie die de beginselen verkwanselde en daardoor het onderspit zou delven. Het NVV kreeg het verwijt de lange-termijn doelen te vergeten en uitsluitend de eigen vakstrijd te steunen. Van solidariteit was geen sprake. Het kwam erop neer dat het NVV in geval van stakingsacties als exclusieve belangenbehartiger van de eigen leden optrad. Alleen zij die lid waren, konden op steun rekenen. Voor het NAS was lidmaatschap niet doorslaggevend. Allen die de strijd aangingen, moesten worden gesteund: “in de praktijk van onzen strijd weerspiegelen zich de beginselen die ons leiden. Bij ons worden verre gehouden sectarisme en exclusivisme; wij willen zijn een klassebeweging, breed en diep, omdat slechts daardoor de arbeidersbeweging blijvend en duurzaam kan worden gediend”.¹⁰⁶ In zijn kritiek op Kolthek en het NAS vroeg Oudegeest wat de Franse vakbeweging in vergelijking tot de Duitse had bereikt. Dat was in de ogen van Oudegeest niet veel, terwijl de Duitse vakbeweging juist succesvol was.¹⁰⁷ Kolthek reageerde door met de recente publicatie van Kautsky te schermen. Diens *Der Weg zur Macht* was kritisch over de resultaten van

Concertgebouw te Amsterdam. Uitgave van het Nationaal Arbeids-Secretariaat (Amsterdam z.j.); *De Arbeid*, 25-12-1909.

104 *De Grondwerkersstaking; Het Liegt, Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen* (Amsterdam 1909).

105 Stenografisch Verslag, 64; zie ook: P. Hoekman en J. Houkes. ‘De “illusiepolitiek” van de “reformistische vakbeweging”. Het NVV door het NAS gezien’, in: *Onvoltooid Verleden. Kwartaalblad voor de geschiedenis van sociale bewegingen* (22 november 2006), 17-28.

106 Stenografisch Verslag, III-IV.

107 Oudegeest verwees in het debat naar het *Correspondenzblatt* van de Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands om kennis van het Duitse succes te nemen en om Kautsky's analyse te weerleggen. Zie: Stenografisch Verslag, 60.

de reformistische Duitse vakbeweging, waarop Oudegeest met het *Correspondenzblatt* van de Generalkommission aankwam om het tegendeel te beweren. Kolthek refereerde ook aan de kritiek van de SDP op het NVV.¹⁰⁸ Verder constateerde hij dat binnen de SDAP er al tijden kritiek was op het weigeren van steun door het NVV aan verscheidene stakingen, wat begon bij de heiersstaking van 1905. Hij wees op de “raad van Polak”, waardoor de klassenstrijd was verraden.

De Tribune toonde zich in het verslag van het debat niet verheugd over de adhesiebetuiging van Kolthek richting de marxisten.¹⁰⁹ Integendeel, het SDP-blad verweet hem Kautsky onjuist te hebben aangehaald, want deze keerde zich niet tegen de moderne vakbeweging als zodanig, maar tegen het reformistische karakter ervan. Ook Kautsky wilde een sterk gecentraliseerde vakbeweging en richtte zich tegen de syndicalisten. Kolthek had het recht niet Kautsky aan te halen, want hij begreep niet dat het machtig wordende ondernemersdom de arbeiders ertoe dwong zich centralistisch te organiseren. Dat had de grondwerkersstaking aangetoond en ook ontwikkelingen in Frankrijk wezen erop.

Het blad refereerde hier aan veranderingen binnen de CGT na het gedwongen aftreden van de revolutionair-syndicalistische Griffuelhes in februari 1909 als algemeen secretaris. De richtingenstrijd was daar volop gaande, waarin de moderne vakbondstroming een Comité d'union syndicaliste vormde om de CGT te ontdoen van het anarchisme. Toen in juli Jouhaux als secretaris was gekozen, onthielden de reformisten zich nog van steun. Hij werd geassocieerd met Griffuelhes en was kandidaat van de revolutionaire stroming, maar toch won hij snel het vertrouwen van zowel syndicalisten, revolutionairen als reformisten, waardoor meer vakbondseenheid mogelijk was.¹¹⁰ De SDP bepleitte die eenheid ook in Nederland. Jouhaux had in *La Voix du Peuple* aangespoord de richtingenstrijd te beëindigen; er moest plaats zijn voor verschillende richtingen. Op den duur groeide de ruimte voor meer moderne vakbondsvattingen binnen de CGT.

Wilde het syndicalisme iets bereiken, dan was volgens de SDP centralisatie nodig. *De Tribune* had veel “gescheld” gehoord tijdens het debat, maar oordeelde positief over het standpunt van Kolthek dat het afsluiten van collectieve contracten in de praktijk niet was uitgesloten, indien de betrokken vakorganisaties voldoende krachtig waren.¹¹¹ Dit standpunt speelde een

¹⁰⁸ Stenografisch Verslag, 56-57.

¹⁰⁹ *De Tribune*, 25-12-1909; verslag vermoedelijk van W.C.S. van Reesema.

¹¹⁰ Vandervort, *Griffuelhes*, 179-189.

¹¹¹ *De Tribune*, 25-12-1909.

rol bij de opstelling van de SDP in de Amsterdamse bouwvakstaking die vijf dagen voor het debat was uitgebroken.

4.6.4 De Amsterdamse bouwvakstaking

In Amsterdam was de LFvB verreweg de sterkste organisatie onder de bouwvakkers. Kolthek beweerde dat de Amsterdamse bouwvakkers het NVV "schuwen als de pest".¹¹² In zijn eerste jaar werd de LFvB geconfronteerd met een collectief contract dat in april 1908 door de kleine afdeling Amsterdam van de Centrale Bond van Bouwvakarbeiders (CBvB), aangesloten bij het NVV en de confessionele vakbonden – tezamen zo'n 150 leden – was gesloten voor de metselaars, opperlieden en bouwvaksjouwerlieden. De onafhankelijke vakbeweging was hier niet bij betrokken. Maar de patroons wilden het contract wel voor het hele Amsterdamse bouwvak laten gelden. Metselaarsvereniging DVV, Opperliedenvereniging Nieuw Leven en Bouwvaksjouwerliedenvereening Bijtijds Ontwaakt – tezamen 237 leden – werden in eerste instantie genegeerd, maar DVV, aangesloten bij de LFvB, kreeg na enig aandringen een contract opgestuurd en kon bij de beraadslagingen aanschuiven.

Het collectieve contract gold voor vijf jaar en bevatte afspraken over uurlonen en arbeidstijden voor metselaars en opperlieden, maar ook een bepaling die afweek van de Wet op het Arbeidscontract. Er was geen loon verschuldigd bij verzuim wegens ziekte of familieomstandigheden. Geschillen over het contract werden voorgelegd aan een permanente Commissie van vijf leden: twee namens de APV en twee namens de vakverenigingen onder leiding van een onafhankelijke voorzitter.¹¹³ De deelname van DVV – met Drewes als secretaris – aan de onderhandelingen liep op niets uit omdat DVV de duur tot twee jaar wilde beperken. De patroons wilden echter geen enkele verandering en in de toekomst alleen nog maar overleg met de organisaties die het contract tekenden. De LFvB stond hierdoor buitenspel. Er was bepaald dat er over de tarieven voor aangenomen werk nog afspraken nodig waren. Maar toen na een jaar dat nog niet was gebeurd, nam Opperliedenvereniging Nieuw Leven het initiatief voor een nieuwe actie. Er volgden drukbezochte openbare vergaderingen en ondertussen braken kleine stakingen uit. Kolthek schreef dat successen van de grondwerkers de massa overmoedig leken te maken. "Er is opwinding en geestdrift, die

¹¹² *Het Bouwvak*, 15-1-1910.

¹¹³ Jaarverslag NAS 1910, 26-30; voor staking zie: LFvB in Nederland, 28-37.

eenerzijds weldadig aandoet, maar mij anderzijds wel eenigszins veront-rust."¹¹⁴ De metselaars en opperlieden moesten niet lichtzinnig worden door het succes van de grondwerkers. Kolthek wilde loonstrijd, maar het stakings-middel vermijden. Door tegenwerking van de modernen, confessionelen en werkgevers zou de publieke opinie zich bij staking tegen de onafhankelijke vakbeweging keren. Hij bezwoer Drewes de zaak niet op de spits te drijven in de actievergadering van metselaars op 11 november. Hij sprak zelf de opperlieden "kalm en weldoordacht" in Frascati toe. Kolthek wilde de positie van de onafhankelijke vakbeweging niet in de waagschaal stellen. Drewes stuurde namens DVV de eisen op aan de APV. Op een vergadering van alle bouwvakarbeidersverenigingen op 18 november temperden Kolthek, Dre-wes en De Klerk, tweede secretaris van DVV, het stakingsenthousiasme.¹¹⁵ Maar de geest was uit de fles en op 15 december brak de staking uit voor verhoging van het minimumuurloon en van de tarieven voor aangenomen werk van de metselaars, opperlieden en bouwvakjouweralieden. De CBvB en de confessionele vakbonden besloten door te werken.¹¹⁶ Na negen dagen staken sloten de patroons de helft van de metselaars en opperlieden die niet bij gecontracteerde vakverenigingen zaten, uit. Drie weken later zou de tweede helft volgen, maar de metselaars en opperlieden besloten dit niet af te wachten en proclameerden op 10 januari 1910 de algemene werkstaking. Het NAS startte een steuncampagne. Vrijwillige bijdragen kwamen uit het hele land, van de Belgische vakbeweging en de Franse bouwvakorganisatie van de CGT. Al snel keerde de publieke opinie zich tegen de stakingen. De bouwvakkers zouden zich door anarchisten op sleeptouw laten nemen.¹¹⁷ De staking groeide ondertussen uit van ruim zestig arbeiders naar zo'n vijftienhonderd. De patroons sloegen de bemiddelingspogingen steeds af. In de eerste week van mei besloten zij de uitsluiting op te heffen, waarop de CBvB de leden het advies gaf aan het werk te gaan. De LFvB betitelde daarom deze bond als een onderkruipersbond. Vervolgens togen ook van buiten Amsterdam stakingsbrekers naar de bouwplaatsen. *Het Volk* meldde dat een aantal door stakers was opgewacht en onder politiebegeleiding

114 Brief van Kolthek aan Drewes, in: Jaarverslag NAS 1910, 10-11; *De Arbeid*, 13-11-1909.

115 *De Arbeid*, 20-11-1909; In april 1910 werd gemeld dat De Klerk geroyeerd werd door DVV omdat hij besluiten niet uitvoerde. Hij werd beschuldigd van verraad; zie: *Het Bouwvak*, 15-4-1910 en *De Arbeid*, 1-5-1910.

116 Oudegeest en Kolthek werden geïnterviewd door het *Algemeen Handelsblad*, 7-1-1910; zie ook: *De Arbeid*, 15-1-1910.

117 Steun toegezegd vanaf 8 januari zie: *De Arbeid*, 1-1-1910; *De Arbeid*, 15-1, 22-1, 29-1-1910; buitenlandse steun in *De Arbeid*, 26-3, ook van sympathisanten uit Californië in *De Arbeid*, 9-4-1910. Voor CGT-steun zie ook: *De Arbeid*, 2-8-1911.

huiswaarts keerde.¹¹⁸ De inzet van stakingsbrekers ondermijnde de staking in toenemende mate. De Amsterdamse Bestuurdersbond (ABB) en de Kamer van Arbeid voor de Bouwbedrijven riepen net als de CBvB op het werk te hervatten. Zo ging de staking na ruim vijf maanden verloren, zonder enig resultaat. De LFvB leed de nederlaag, waarvoor Kolthek al vreesde. Maar *De Arbeid* schreef dat met de staking een succes was behaald, omdat duidelijk was geworden dat de moderne en confessionele vakorganisaties zich als hulptroepen van de patroons ontpopten.¹¹⁹ Alhoewel het NVV de bouwvakstaking omschreef als “het misdadig gedoe der vrijen”, waren er toch afdelingen van moderne bonden als de NS&TB, die steun hadden gegeven.¹²⁰ Er was flink met modder gegooid naar Drewes. Bij het begin van de staking zette het *Algemeen Handelsblad* de toon door hem te typeren als “Duitsche anarchist”.¹²¹ Andere bladen gingen in deze trant door en het katholieke blad *De Gelderlander* plaatste in april een ingezonden brief waarin Drewes verdacht werd gemaakt: “de leider van deze anarchistische revolutie is een Duitscher, een vreemdeling”. De brief haalde werkwilligen aan die het een waagstuk vonden “om de brutale dreigementen van den Duitscher te trotseeren”. Justitie zou moeten ingrijpen en had “den Mof’ allang over de grens moeten zetten als ‘lästige ausländers’”.¹²² Niet alleen de onafhankelijke vakbeweging veroordeelde de publicatie scherp, ook *Het Volk* keurde deze aanval af en sprak van ophitsing van justitie en van de “oude inquisitiegeest”.¹²³

Een groot deel van de pers was tegen de staking, maar er waren uitzonderingen. De LFvB prees *De Tribune* en het marxistisch *Weekblad* onder redactie van Roland Holst, die de staking hadden gesteund en de houding van het NVV en de SDAP bekritiseerden. De SDP, die een achterban zocht, steunde de stakers wel en veroordeelde de CBvB’s oproep aan het werk te gaan, omdat de patroons de uitsluiting ophieven.¹²⁴ Dit betekende geenszins dat de partij achter de vakbondsbeginzelen van het NAS stond, de

118 *De Arbeid*, 1-1 en 8-1-1910; *Het Bouwvak*, 15-2 en 15-6-1910; *Het Volk*, 20-5-1910. Verslag van de zijde van de onafhankelijke vakbeweging, zie: *De Bouwvakstaking in Amsterdam*, LFvB in Nederland (z.p. [1910]), 28-37.

119 *Het Volk*, 10-5-1910; *De Arbeid*, 28-5 en 21-5-1910; *De Tribune*, 9-7 en 6-8-1910; Jaarverslag NAS 1910, 73-76.

120 4^e Verslag NVV, 15-16.

121 *Algemeen Handelsblad*, 15-12-1909.

122 Jaarverslag NAS 1910, 12.

123 *Het Volk*, 21-4-1910.

124 *De Bouwvakstaking in Amsterdam*, 2; *De Arbeid*, 12-2-1910; *Het Bouwvak*, 15-5 en 1-6-1910; Jaarverslag N.A.-S. 1910, 78; Welcker, *Heren en arbeiders*, 566; Scheerman, ‘Van NVV-georganiseerd’, 99-101.

federatieve structuur bleef een doorn in het oog. De partij bestreed ook het negeren van de politieke strijd: "Wie de politiek van de vakverenigingen wil uitsluiten, moet de ontwikkeling der vakverenigingen zelve tegenhouden. De kapitalistenklasse keert zich dan ook van haar kant, behalve met maatschappelijke, ook met politieke strijdmiddelen tegen de vakbeweging".¹²⁵ De SDP richtte zich na de bouwvakstaking vooral op het propageren van eenheid in de vakbeweging. De partij zag veranderingen bij het NAS, die het mogelijk moesten maken tot een eenheid te komen. De partij had voorlopig echter niets in de melk te brokkelen bij de vakbeweging. Het NVV bleef verbonden met de SDAP en het NAS liet de politiek niet toe.

In plaats van de groei naar eenheid in de vakbeweging kwam juist het onderscheid tussen de onafhankelijke en de moderne vakbeweging in de debatten en in *Het Bouwvak* terug. Door de stakingen waren het NAS en het NVV eerder uiteengedreven dan nader tot elkaar gekomen. Na afloop van de stakingen namen de patroons wraak. Vooral de onafhankelijk georganiseerde bouwvakkers werden buiten het werk gehouden. Sommige patroons namen alleen bouwvakkers aan die christelijk of modern georganiseerd waren.¹²⁶ Een reactie op deze uitsluiting was dat een aantal ontslagen metselaars en opperlieden, waaronder Drewes, een productieve associatie vormde.

4.6.5 De productieve associatie

De typische verhoudingen in het bouwvak met zijn aangenomen werk en onderaannemers bood volop mogelijkheden voor de productieve associatie. Drewes, die het redacteurschap van *Het Bouwvak* neerlegde, ging meer en meer op in de ideeën van de productieve associatie, zoals verwoord door de Vereniging Gemeenschappelijk Grondbezit (GGB). Die streefde eerst naar het verwerven van grond in gemeenschappelijk bezit, waarop geïnteresseerden een eigen verbruikscoöperatie of productieve associatie konden beginnen, die zich onttrokken aan de wetten van het kapitalisme. Na een aantal jaren was de GGB vooral een federatie van productieve associaties. Drewes stond op het standpunt dat vorming van een associatie bijdroeg tot het naderbij brengen van het socialisme. Door de bouwvakstaking kreeg Drewes geen werk meer en voelde hij zich door vriend en vijand in de steek

¹²⁵ *De Tribune* 9-7-1910.

¹²⁶ *De Tribune*, 8-10-1910; Jaarverslag NAS 1910, 81; *Aan de Metselaars en Opperlieden van Den Haag*, Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland (Amsterdam [1911]). Scheerman, 'Van NVV-georganiseerd', 116-119.

gelaten. Daarom besloot hij in december 1910 met een twaalfstal kameraden om zelfstandig te gaan werken. Zij richtten de Coöperatieve Bouwersvereniging Samenwerkende Metselaars en Opperlieden (SMO) op, waarin het uurloon voor beide beroepsgroepen gelijk was. SMO wilde de patroons uitschakelen, door rechtstreeks metselwerk aan te nemen en het werk in eigen beheer te nemen. Zo bereikte de GGB, waar SMO zich bij aansloot, op harmonieuze wijze de socialisatie van grond en productiemiddelen, met uitschakeling van de overbodige bazen.¹²⁷

Er waren parallellen met het syndicalistisch streven, maar ook verschillen. De productieve associatie was een vorm van zelf-doen, waarbij productie en distributie in eigen beheer van de arbeiders kwam. De productieve associaties functioneerden echter binnen de kapitalistische maatschappij, terwijl de associaties waar het syndicalisme naar streefde na de omverwerping van het kapitalisme moesten voortkomen uit de vakverenigingen. Onder bouwvakkers, meubelmakers, sigarenmakers-, tabaksbewerkers- en typografen bestond een zekere belangstelling voor productieve associaties.¹²⁸ Er waren ook bedenkingen, omdat de financiële positie vaak een wankele was en associés de neiging hadden de vakbeweging te verlaten. NAS-voorzitter Van der Hagen, zelf sigarenmaker, voelde wel voor productieve associaties als voorbereiding op de latere productiewijze zoals die in het Beginselprogramma was neergelegd. In 1912 bracht Kolthek naar voren dat een productieve associatie moest kunnen concurreren. Het NAS-bestuur had slechte ervaringen met de coöperatieve drukkerij 'Voorwaarts', die *De Arbeid* drukte, maar slecht en duur werk leverde.¹²⁹

Na een moeilijke start was SMO succesvol. De associatie kwam echter in de problemen toen de Amsterdamse Steenzettersvereniging in 1912 in staking ging, waarbij de patroons SMO sommeerden door te werken, wat ze ook deden. Er ontstond grote beroering onder de LFvB-leden en SMO-leden die ook lid waren van de federatie werden geroyeerd. Pas toen

127 De GGB was in 1901 opgericht; *Het Bouwvak*, 15-10-1912. In 1912 werkten er 300 man voor SMO. Het is mogelijk dat Drewes rond deze tijd, gezien zijn lidmaatschap van de heropgerichte SB, op de hoogte was van de opvattingen van G. Landauer. In het blad SB-blad *De Klok*, verscheen in 1910 een aantal door Reyndorp vertaalde artikelen van hem. Zie: B. Reyndorp, 'Een strijder voor de menselijke zelfbevrijding' in: G. Landauer, *Oproep tot het socialisme* (Amsterdam 1940), 11-25. Drewes schreef over de productieve associatie: *Het Bouwvak*, 15-12-1912, 1-1, 1-2 en 15-2-1913.

128 De meubelmakers voerden in 1904-1905 over de productieve associatie, zie: *De Meubel-Industrie*, 1-12-1904, 1-2-1905

129 Verslag van het Reorganisatie-Congres der Nederlandsche Federatie van Sigarenmakers en Tabaksbewerkers gehouden te Rotterdam op 24, 25, 26 en 27 December 1911, 67-71 en Verslag van het Congres van het Nationaal Arbeids-Secretariaat gehouden op 7 & 8 April 1912 te Amsterdam, 24-26, 31-32.

SMO ongelijk bekende, werd het roeyement opgeheven.¹³⁰ In mei 1913 kwam in Amsterdam de Federatie van Productieve Associaties tot stand, waarin metselaars, schilders, opperlieden, zink- en loodwerkers, glazenwassers en de coöperatieve drukkerij 'Voorwaarts' elkaar vonden. Om de associaties te helpen probeerde de GGB een Spaar-voorschotbank te beginnen om investeringen mogelijk te maken. Verschillende LFvB-congressen stelden de verhouding tussen de productieve associaties en de federatie aan de orde. De kritiek luidde vaak dat de associaties geen voorboden van het socialisme waren, maar gewone bedrijven die binnen het kapitalisme concurrerend optraden. Het gevaar dat de betrokken arbeiders verloren gingen voor de vakstrijd, leidde ertoe dat de LFvB op het congres van 1914 stelde dat de associaties zich aan de vakorganisatie hadden te onderwerpen.¹³¹

4.7 Pensioen en 8-urendag

Sommige federaties zoals de LFvB en de NatFvT waren al lange tijd geïnteresseerd in arbeidsrechtelijke en sociale wetgeving. Dat gold veel minder voor het NAS. Zo had het NAS zich nooit gebogen over het pensioenvraagstuk. Dat veranderde onder Kolthek, toen er een wetsontwerp kwam voor een verplichte ouderdomsverzekering en de Bond voor Staatspensionneering hier het premievrije staatspensioen tegenover stelde.¹³² In de verkiezingsstrijd voor de Tweede Kamer van 1909 was het ontbreken van een pensioenstelsel in Nederland onderwerp van debat. Liberalen en sociaaldemocraten ageerden al vele jaren voor het staatspensioen zonder premiebetaling. Maar het NAS schonk er toen geen aandacht aan. Nu ook de CGT de strijd voor het staatspensioen aanging en in Groot-Brittannië vanaf januari 1909 de Old Age Pensions Act gold, was dat voor het NAS reden te meer zich in de materie te verdiepen.

130 Jaarverslag van den Secretaris – Penningmeester en Administrateur van "Het Bouwvak" loopende van 1 Februari 1912 tot en met 31 December 1912, 12-14. Zie over Drewes' relatie met de LFvB na 1910: *Gedenkboekje uitgegeven ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan Februari 1909-1 Februari 1919* (z.p. z.j.). Zie ook: *De Arbeid*, 10-1, 14-1 en 4-3-1914.

131 *De Arbeid*, 16-5-1914; *De Vrije Socialist*, 3-5 en 20-7-1913. Landelijke Federatie van Bouwvak-arbeiders, Verslag van het vijfde Congres gehouden op 26 en 27 April 1914, 26-31. Zie ook: Wals, *Makers en stakers*, 62-70.

132 De ANTimB had in augustus 1896 een meeting voor staatspensionering belegd, waar zeventig organisaties het Comité voor Staatspensionneering stichtten, de voorloper van de Bond (1900).

4.7.1 Staatspensioen of dwangverzekering

De Arbeid noemde het voor het NAS van groot belang dat de CGT een campagne voor staatspensioen startte. De CGT reageerde op wetsontwerpen, vond de leeftijd voor pensionering te hoog en de pensioenuitkering te laag. Het Duitse pensioenstelsel voor ouderdom en invaliditeit kreeg in het blad kritiek vanwege de verplichte premieafdracht door de arbeiders. Engeland kende sinds kort een staatspensioen, waarbij de staatskas de uitkering voor ouderen financierde. Dat had de sympathie van Kolthek. Het vraagstuk kwam aan de orde op het NAS-congres van maart 1910. Het bestuur wilde de discussie open laten, maar Kolthek hield een pleidooi dat het NAS positieve actie moest voeren, dus “niet enkel zeggen wat wij niet willen, maar ook zeggen wat wij wèl willen”.¹³³ Hij stelde het congres voor om te ijveren vóór staatspensionering zonder premiebetaling en tegen “dwangverzekering”, waarbij verplichte premieafdracht het pensioen financierde. Louter protest voldeed niet meer en Kolthek gaf hiermee vorm aan het beginsel om druk uit te kunnen oefenen op de politiek. De Amsterdamse afgevaardigde van de metaalbewerkeren verklaarde zich tegen het standpunt van Kolthek. Hij was voor pensioen, maar niet van de staat. “De Staat heeft zijn snuit daar niet in te steken”.¹³⁴

Alhoewel de afgevaardigden de vraag van Kolthek niet vooraf in hun organisatie hadden besproken en niet beschikten over een mandaat, kwam er toch een stemming. Kolthek boekte een nipte overwinning, toen negentien aanwezigen zich voor zijn standpunt uitspraken, één tegen en een grote groep van twintig zich van stemming onthield. Het was afwachten hoe het referendum hierover zou beslissen.

Na het congres schreef Kolthek over het onderscheid tussen dwangverzekering en staatspensioen. De gedachte was dat de staat door machtsvorming van de arbeidersklasse gedwongen moest worden fondsen aan te leggen om alle arbeiders van een ouderdomspensioen te voorzien. De arbeiders moesten het pensioen als een recht zien: het was geen bedeling. Het staatspensioen zou de arbeiders onafhankelijker maken van de werkgevers. Kolthek speelde in op de afkeer van de staat binnen het NAS en beweerde dat door het staatspensioen de staat verzwakte

¹³³ *De Arbeid*, 8-1-1910; Verslag van het Congres van het Nationaal Arbeids-Secretariaat op 27 en 28 Maart te Amsterdam, 30; de SDP bekritiseerde het NAS omdat het de parlementaire weg voor het verkrijgen van het staatspensioen afwees; het algemeen kiesrecht was een belangrijk middel. Zie: Wijnkoop in *De Tribune*, 9-4-1910.

¹³⁴ Jaarverslag NAS 1910, 31.

in zijn rol als verdediger van het kapitalisme, omdat de arbeiders hun pensioenbelangen ten koste van de bezitters afdwongen. Daarom was een premievrij staatspensioen een antikapitalistische eis. Het was het antwoord van Kolthek op de Ontwerpwet van Kuiper, waarin de verplichte premieafdracht de basis vormde van het pensioen. Een anarchistische opposant vond dat arbeiders zich niet moesten inlaten met de staat. Die was louter gebaseerd op “uitzuigerij”, waartegen het NAS zich moest keren. Wanneer de vruchten van de arbeid direct aan de arbeiders toekwamen, was de staat uitgeschakeld. Die kritiek haalde weinig uit. Begin juni bleek dat zeventig procent van de deelnemers aan het referendum instemde met ijveren voor een premievrij staatspensioen.¹³⁵ Kolthek wilde dat er binnen het NAS gedegen kennis beschikbaar kwam over het ouderdompensioen, waarbij ook een internationale vergelijking nodig was. In de zomer van 1910 vroeg hij Cornelissen enkele artikelen te schrijven over de buitenlandse pensioenwetgeving, want die had “als economist, toegang tot archieven en bibliotheken, die voor ons moeilijk te bereiken zijn”.¹³⁶ Cornelissen liet in een vijftal artikelen zijn licht schijnen over “Staatspensioen of dwangverzekering”. Kolthek schreef er een inleiding bij waarin hij benadrukte dat het ijveren voor een premievrij staatspensioen een nieuw terrein voor de revolutionaire vakbeweging was. Dat was nodig om “de directe aanraking met de werkelijkheid niet [te] verliezen, en daardoor de arbeidersbelangen [te] benadeelen”.¹³⁷ Hij wilde af van de afzijdige opstelling van het NAS. Staatsinterventie kon niet meer worden genegeerd. Cornelissen besprak een drietal stelsels met onderliggende wetten of wetsontwerpen. De verplichte verzekering, de vrijwillige verzekering – zoals die gold in Zwitserland – en het staatspensioen in Groot-Brittannië. Personen van zeventig jaar die een laag inkomen hadden, kregen daar recht op staatspensioen. Cornelissen wees de verzekeringsgedachte af. Een groot deel van de arbeiders had geen geregeld werk, waardoor er onvoldoende pensioen kon worden opgebouwd. De meest noodlijdenden hadden dan de minste kans op pensioen. Voor de vrijwillige verzekering gold dat alleen de arbeiders die het meeste verdienden hier aan mee konden doen. Net

¹³⁵ *De Arbeid*, 23-4, 7-5, 14-5, 21-5 en 4-6-1910. Zo'n 55 procent van de aangesloten leden had hun stem uitgebracht. Van de 1787 stemmen waren 1252 voor het streven naar het staatspensioen.

¹³⁶ *De Arbeid*, 1-10-1910; Archief NAS, nr. 6, notulen 2-8 en 6-9-1910; Cornelissen had er al eerder in *De Arbeid* aandacht aan besteed, maar wilde er wel opnieuw mee aan de gang. De artikelen konden dan eerst in *De Arbeid* – waarvan de oplage was gestegen naar zo'n vijfduizend exemplaren – worden gepubliceerd om deze vervolgens te bundelen in een brochure voor de propaganda. Cornelissen werd hiervoor betaald. Hij ontving dertig gulden.

¹³⁷ *De Arbeid*, 1-10-1910; zie ook: Archief NAS, nr. 6, notulen 27-9-1910.

als Kolthek ging Cornelissens voorkeur uit naar het Britse stelsel, waarin de arbeiders een recht op pensioen kregen gebaseerd op een minimum aan levensonderhoud. Hij zag in dat stelsel “een Communistisch beginsel, het beginsel, dat op aarde de sterken de zwakken, de jongen en gezonden de ouden en lijdenden hebben bij te springen”.¹³⁸ Dat hier het etiket van het staatspensioen werd opgeplakt, liet hem onverschillig. Hij was tegen de staat als onderdrukking systeem, dus wat betreft het pensioen moest worden gewaakt voor centralisme en bureaucratie; de uitvoering moest zoveel mogelijk op gemeentelijk niveau plaatsvinden. Kritiek had hij wel, de leeftijd voor pensionering was te hoog en de uitkering – zoals ook de Britse vakbeweging stelde – te laag. Kolthek benaderde Levensverzekering Utrecht om sterftcijfers van de arbeiders te achterhalen. Die verwees hem door naar het CBS. Hij schreef in juni 1911 een brochure over het ontwerp voor de tariefwet, waarin hij de Duitse bureaucratische verzekeringswetten hekelde en het Engelse, Deense en Australische staatspensioen verdedigde. De Nederlandse overheid was voornemens de premieopbrengsten voor de pensioenen aan te vullen uit de schatkist. De financiering ervan moest via de Tariefwet bewerkstelligd worden. De wet behelsde de invoering van invoerrechten op buitenlandse producten. Daartegen moesten de arbeiders zich verzetten omdat de levensmiddelen in prijzen zouden stijgen en andere landen gingen reageren met het belasten van de Nederlandse producten, wat de vraag remde en werkloosheid in de hand werkte. Ondernemers keerden zich ook tegen het wetsontwerp dat schadelijk was voor de vrijhandel en in 1913 trok de regering het voorstel in.¹³⁹

Kolthek zag in ijveren voor staatspensioen een kans om te werken aan een opbouwende NAS-propaganda. Omdat hij vond dat vanwege de opkomende sociale wetgeving het NAS zijn strategie moest wijzigen en zich moest inzetten voor de staatspensionering, werd hij van anarchistische zijde voor ‘revisionist’ uitgemaakt en vergeleken met Polak. Maar Kolthek had het grootste deel van de NAS-aanhang achter zich. De vrije socialisten vonden dat het NAS de grens tussen politieke actie en parlementaire politiek overschreed. De pensioenstrijd zou het vertrouwen in de staatsinstituties versterken, waardoor het geloof in de directe actie en het zelf-doen afnam.

¹³⁸ *De Arbeid*, 29-10-1910.

¹³⁹ Archief NAS, nr. 6, notulen, 11-10-1910; Nationaal Arbeids-Secretariaat, *De Tariefwet. Past op uw zakken* (Amsterdam 1911); Bruggeman, *Ondernemers verbonden*, 145-146.

Door het staatspensioen te propageren werd het NAS een bijwagen van de SDAP.¹⁴⁰

In 1911 diende minister A.S. Talma een wetsontwerp in voor een verplichte verzekering van ouderdom – vanaf zeventig jaar – en invaliditeit, dat op het NAS-congres van 1912 aan de orde kwam. Het NAS wees koppeling van invaliditeit aan ouderdom af. Het vond dat deze voorzieningen in aparte wetten moesten worden geregeld. Ouderdom als een vorm van invaliditeit vond men niet van respect getuigen voor de arbeiders, die hun leven hard hadden gewerkt. In de Invaliditeitswet was een ouderdomsvoorziening opgenomen, die eind 1913 onmiddellijk in werking trad. Dat was een succes van de SDAP die dat via een Tweede Kameramendement in de wet kreeg. Feitelijk was het een staatspensioen voor arbeiders ouder dan zeventig jaar, want die kregen een uitkering en hadden nooit premie betaald. Het NAS was er niet van onder de indruk, de uitkering was veel te laag, een volwaardig staatspensioen was het niet. De pensioenstrijd was voorlopig niet ten einde.¹⁴¹

4.7.2 Comit es voor de 8-urendag en tegen de duurte

De Amsterdamse gemeentewerklieden streden al jarenlang voor de zondagsrust, een 9-urige werkdag en een drieploegenstelsel. In 1911 leefde het streven naar de 8-urendag in de onafhankelijke vakbeweging kortstondig op. De aanleiding was dat de Amsterdamse gemeenteraad in maart een voorstel om de werkdag voor gemeentepersoneel terug te brengen van tien naar negen uur had aangenomen. Bij de strijd om de verkorting van de arbeidsdag deden de gemeentewerklieden een beroep op het oud-NAS-lid Nolting, vrijzinnig democratisch raadslid, die bereid was een interpellatie te houden. De Nederlandsche Federatieve Bond van Gemeentewerklieden (NFBvGW), die niet bij het NAS was aangesloten, maar er wel mee sympathiseerde, organiseerde veel gemeentewerklieden. Deze bond was in oktober 1906 opgericht door elf vakverenigingen, die voortkwamen uit de Centrale Gemeente Werkliedenbond, die in 1893 was opgericht door de Amsterdamse Gaswerkersvereniging Verbetering Zij Ons Streven. Na

140 *De Arbeid*, 1-10-1910, 11-2, 10-5-1911 en 6-1-1912; kritiek van Domela in *De Vrije Socialist*, 20-5-1911; de term 'revisionist' kwam van de colporteur P.C. Bos in *De Vrije Socialist*, 15-3-1911.

141 *De Arbeid*, 8-2, 8-3 en 12-3-1913; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-4-1913. Twee gulden uitkering per week; Archief NAS, nr. 11, notulen, 27-2-1913; B. Altena, 'Het ouderdomspensioen en de anarchisten', in Th. Duijker (red.), *Cher ami! Dear friend! Querido amigo! Voor Rudolf de Jong anarchist in woord en daad* (Amsterdam 1997), 41-48; Roebroek en Hertogh, *De beschavende invloed des tijds*, 122-130; Hertogh, 'Geene wet', 56-83; Wolffram, *Vrij van wat neerdrukt*, 158-163.

de Spoorwegstaking ging deze Centrale Bond ten onder en in 1906 kwam de nieuwe federatieve bond tot stand, waarvan sommige afdelingen zich aansloten bij het PAS-Amsterdam.¹⁴² Voor de NFBvGW was invoering van de 8-urendag de volgende stap. Op 2 april 1911 belegde de federatieve bond, die ruim tweeduizend leden telde, een bijeenkomst in Amsterdam om een 'Nationaal Comité voor den 8-urigen arbeidsdag' te stichten. Naast de NFBvGW en het NAS traden tot het Comité toe: de heropgerichte SB, de GGB, de Federatieve Bond van Arbeiders(sters) in de Kleedingindustrie (FBvAK) en enkele Vrij Socialistische Groepen. Het Comité vertegenwoordigde ruim elfduizend arbeiders. G.J.A. Wesselingh, NFBvGW-secretaris, werd voorzitter en Kolthek secretaris. Op de vergadering bracht Wijnkoop namens de SDP naar voren dat overeenkomstig het standpunt van de Tweede Internationale het nodig was naar een wettelijke 8-urendag te streven. Zijn motie hierover kreeg echter geen steun en de SDP verliet het overleg. Het Comité vond de 8-urige werkdag niet een doel op zichzelf, omdat met de invoering de inrichting van de maatschappij onaangetast bleef. Het verwachtte niets van de regering en de gemeentebesturen. Die hadden slecht tot taak "de bestaande inrichting der maatschappij te bestendigen". Daarom was directe actie nodig en was de parlementair-politieke actie geen deugdelijk wapen. Betere middelen waren protestdemonstraties, rekestes en het bekritisieren van de regering. Het Comité zegde toe elke poging van arbeiders om hun arbeidsdag te bekorten te steunen. Vanwege de afwijzing van de parlementaire weg raakten Kolthek en Wijnkoop in een polemiek verwickeld, waarbij de eerste het zelf-doen verdedigde. Wijnkoop vroeg zich af hoe de massa in beweging gebracht moest worden om zelf te kunnen handelen. In de praktijk moest het parlementarisme in dienst staan van de wil en de daad van de massa's. De SDP wilde geen middel uitsluiten en verweet het NAS dat wel te doen.¹⁴³

Het vrij-socialistische bestuurslid J.J. Lodewijk haalde de martelaren van Chicago er bij om de 8-urendag reliëf te geven. Ook het CGT-congres te Bourges in 1904, dat besloot met ingang van 1 mei 1906 door directe actie de 8-urendag te nemen, betrok hij in zijn betoog.¹⁴⁴ Het Comité belegde

142 *Het Volk*, 8-3-1911; Vonk, *Vijftig jaar van strijd*, 162-182, 215-218. Zie ook het herdenkingsnummer van *De Gemeenschap*, 18-4-1919; Verslag der Werkzaamheden en Financiën van den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeente-Werklieden, Afd. Amsterdam, vanaf 18 October 1906 tot einde December 1907, 4, 16-17.

143 *Sociaal Weekblad*, 1911, 173; *De Arbeid*, 8-4 en 13-5-1911, *De Tribune*, 18-3, 8-4 en 205-1911; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-6-1911; *De Vrije Socialist*, 26-6-1912.

144 J.J. Lodewijk, 'Om den Acht-urendag', in: *Almanak voor 1913* Uitgave van den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeentewerklieden, 74-85.

een meeting met twee- à drieduizend bezoekers in Den Haag en gaf de brochure *Op voor den 8-urigen arbeidsdag* uit. Binnen het Comité was verdeeldheid tussen vrije socialisten en syndicalisten, die de mogelijkheden voor arbeidsduurverkorting binnen de bestaande verhoudingen niet afwezen. Een standpunt dat de vrije socialisten principieel afkeurden.¹⁴⁵ Door de interne verdeeldheid van het comité verdween bij het NAS spoedig iedere belangstelling. Alleen voorzitter Van der Hagen bleef zich inzetten. Hij zorgde ervoor dat het correspondentieblad *Acht Uur* kon verschijnen. Inmiddels diende een ander comité zich aan. De prijsstijgingen van 1911 bracht het NAS ertoe in te gaan op het initiatief van de SDP om in het najaar van 1911 een nationaal comité tegen de duurte op te richten. Om de prijsstijging te compenseren werden bovendien loonacties gevoerd. De SDP zocht tevergeefs de medewerking van de SDAP en het NVV, die volgens de partij een eenheid moesten vormen met het NAS. Slechts het NAS was bereid aan dit comité deel te nemen. Kolthek beschouwde deelname als het begin van meer eenheid. Hij stond in verband met de duurte, wel open voor samenwerking met het NVV. Dat kon volgens hem omdat het de bedoeling was dat het comité slechts tot april 1912 zou bestaan en het louter ging om het ageren tegen de prijsstijgingen. Op Eerste kerstdag kwam het program tot stand en ging het comité onder de naam Nationaal Agitatie-Comité tegen de Duurte van start. Behalve de SDP en het NAS, waren vanuit de onafhankelijke vakbeweging ook de LfvB, NS&BB en de NFBvGW toegetreden, naast de SB en de anarchistische groep Koog-Zaandijk. Wijnkoop en J. Ceton zaten erin namens de SDP, het NAS leverde Van der Hagen en Kolthek. Het comité belegde niet alleen vergaderingen, maar gaf ook cursussen. Wijnkoop schreef een brochure over de duurte.¹⁴⁶ In verschillende grote steden werden plaatselijke comités opgericht. Steeds probeerde de SDP op plaatselijk niveau aan die comités mee te doen, ook al schrikte dat soms andere organisaties af. W. van Ravesteyn, één van de leiders van de SDP, schreef later over het Agitatie-Comité, “waarvan het N.A.S. [...] het lichaam en de S.D.P. het brein uitmaakte”.¹⁴⁷ Het tekende de verhoudingen, die allerminst hartelijk waren. Daarom werkten in Rotterdam alleen de

145 *Sociaal Weekblad*, 1911, 178-179; Karsten, *Achturendag*, 347.

146 *De Arbeid*, 4-11-1911 en 17-1-1912; *De Tribune*, 21-10, 9-12, 16-12 en 30-12-1911; *De Vrije Socialist*, 30-12-1911 en 17-2-1912; D.J. Wijnkoop, ‘Eenheid van Aktie’, in *De Nieuwe Tijd* (1911), 939-940; D.J. Wijnkoop, *De duurte* (Den Haag 1912).

147 W. van Ravesteyn, *De wording van het communisme in Nederland, 1907-1925* (Amsterdam 1948), 127.

SDP en het PAS samen, terwijl in Amsterdam en Den Haag het plaatselijke comité breed was samengesteld.¹⁴⁸

In februari verwierp de Eerste Kamer een voorstel om vanwege de duurte de lage inkomens van het overheidspersoneel te compenseren. Het NAS weet dit aan het ontbreken van actie onder de arbeiders en verwachtte dat gemeentebesturen in navolging van dit besluit weinig meer voor de laagstbetaalden zouden doen. Kolthek was teleurgesteld en tijdens de laatste vergadering van het comité zei hij dat de beweging een mislukking was. Doordat de meeste vrije socialisten en het NVV niet meededen, kwam er niets van de grond, behalve dat er propaganda voor het socialisme was gemaakt.¹⁴⁹

4.8 Internationale Zeeliedenstaking (1911)

De internationale zeeliedenstaking van 1911, waaraan Amsterdamse en Rotterdamse zeelieden deelnamen, kwam vooral door Britse inspanningen van de grond.¹⁵⁰ De actie legde niet alleen de harde opstelling van de internationale reders bloot, maar ook de rivaliteit tussen de vakbondsrichtingen. De strijd versterkte de revolutionaire marxistische kritiek op de moderne vakbeweging en zette de SDP aan tot een wat ingewikkelde toenadering tot het NAS. In Amsterdam traden politie en leger onbehouden op tegen de stakers, wat veel commotie veroorzaakte en binnen het NAS de roep om een antimilitaristische opstelling deed aanzwengelen. Bovendien bevorderde de zeeliedenstaking bij het NAS de behoefte om de internationale contacten te verbeteren.¹⁵¹

De directe voorgeschiedenis van de staking dateerde uit 1909, toen Amerikaanse zeelieden vakbonden uit een groot aantal landen opriepen om deel te nemen een internationale zeeliedenconferentie, die aan de zijlijn

148 *De Arbeid*, 31-1-1912; Jaarverslag van het plaatselijk Arbeids-secretariaat te Rotterdam over 1912, 4-5, 9. Bij de herdenking van de martelaren van Chicago op 11 november 1912 waren anarchisten, vrije socialisten en onafhankelijke vakbeweging broederlijk bijeen, maar had men de SDP niet toegelaten. *De Vrije Socialist*, 3-2-1912, hoonde dat Wijnkoop door deze samenwerking eens niet voor tafels en stoelen hoefde te praten; *De Arbeid*, 3-2-1912.

149 *De Arbeid*, 10-2-1912; *De Vrije Socialist*, 7-2 en 6-4-1912, *Het Volk*, 2-4-1912; Troelstra wilde ook meer samenwerking tussen NVV en NAS, zie: *Het Volk*, 2-2-1912 en *De Arbeid*, 14-2-1912.

150 H. Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation. Möglichkeiten und Grenze internationaler Gewerkschaftsarbeit vor dem Ersten Weltkrieg* (Essen 1993), 241; M. van der Linden, 'Transport Workers' Strike Worldwide 1911', in: N. Schlager (ed.), *St. James Encyclopedia of Labor History Worldwide. Major Events in Labor History and Their Impact* (Detroit 2003) Vol.2, 334-336. 151 Jaarverslag NAS 1912, 8-9.

van het zevende ITF-congres in augustus 1910 in Kopenhagen zou worden belegd. Zowel bij de ITF aangesloten bonden, zoals de onafhankelijke ANZB, als zelfstandige zeeliedenbonden werden benaderd. Het leek erop dat er een internationaal beroepssecretariaat van zeeliedenbonden zou uitgroeien en de centrale raad van de ITF – waarvan H. Jochade, afkomstig van de Duitse spoorwegvakbeweging zowel voorzitter als secretaris was – vreesde dat de ITF dan uiteen zou vallen. Daarbij kwam dat Havelock Wilson van de National Sailors' and Firemen's Union (NSFU) uit Groot-Brittannië in maart 1910 op eigen initiatief naar de Verenigde Staten ging om daar Engelse zeelieden te organiseren en contacten met de Amerikaanse zeeliedenvakbeweging te leggen. Hij bereidde actieplannen voor ter verbetering van de arbeidsvoorwaarden van de Britse zeelieden en had daarvoor ook steun nodig van de Nederlandse en Belgische havens om het uitwijken daarheen te voorkomen.¹⁵²

4.8.1 Spanningen binnen de ITF

Parallel aan de Britse initiatieven had de ANZB in juli 1910 verschillende eisen bij de Amsterdamse reders neergelegd. De grote Amsterdamse afdeling sloot zich in 1911 bij het NAS aan. De eisen waren gericht op verbeterde werktijden, betere voeding aan boord, meer veiligheid en loonsverhoging. De ANZB vond bovendien dat ziekte een bedrijfsrisico was. De reder zou de kosten moeten dragen.¹⁵³ Na verscheidene besprekingen voerde een aantal reders kleine verbeteringen door, maar er was voor de ANZB nog alle reden om een staking voor te bereiden. De bond vroeg de Amsterdamse zeelieden alvast gelden af te dragen voor de eventuele steunuitkeringen.

In Engeland kreeg Havelock Wilson steun van Mann, die net terug was uit Australië. Met hem kreeg de stakingspropaganda meer een syndicalistische toon. Volgens Havelock Wilson moest de actie van de NSFU worden ingeluid met een serie massademonstraties in verscheidene havensteden van Groot-Brittannië, ook om het ledental van de Union te doen groeien. Daarna konden eisen aan de Britse reders worden gesteld. Wanneer de Union geen succes behaalde, wilde de bond een internationale actie voorbereiden op een conferentie van zeelieden – naast het ITF-congres – in augustus 1910 in Kopenhagen. Havelock Wilson betrok de Centrale Raad van de ITF

¹⁵² *Propagandistisch Verslag van de Nederl. Zeemans-Vereeniging 'Volharding' over 1909-1912*, 40-61; Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 215-216.

¹⁵³ Algemeene Nederlandsche Zeeliedenbond, *De Zeeliedenstaking te Amsterdam (14 juni- 9 Augustus 1911)* (Amsterdam 1911), 11-23; de eisen werden op 25 juli bij de reders neergelegd.

niet in zijn plannen. Die reageerde woedend en wees erop dat de NSFU contributieachterstand had en daarom geen lid meer was. De Union zou daarom geen conferentie mogen beleggen. De ITF riep zelfs de bonden op de actie van Havelock Wilson te negeren.¹⁵⁴

De Centrale Raad van de ITF koesterde vooral sympathie voor de Duitse vakbeweging. Toen de Franse havenarbeiderbond na een periode van afwezigheid wilde terugkeren in de ITF, was Jochade niet bepaald enthousiast. Pas toen de Fransen dreigden een nieuwe internationale federatie voor havenarbeiders te stichten, zwichtte hij. Wel riep hij de aangesloten organisaties op de Franse bond te isoleren, tot die inzag dat een “anarchistische tactiek” niet werkte.

De afzonderlijke conferentie van zeelieden naast het ITF-congres dat van 23 augustus tot 27 augustus 1910 in Kopenhagen plaatsvond, legde de basis voor de internationale zeeliedenstaking in juni 1911. De Nederlandse vakbeweging was met zes afgevaardigden goed vertegenwoordigd, maar onderling verdeeld. Op een onafhankelijk standpunt stonden Van den Berg van de NS&BB met zo'n duizend leden en J. Ronner en Th. A. Markmann, voorzitter en secretaris van de ANZB met ongeveer twaalfhonderd leden. De Amsterdamse afdelingen van beide bonden maakten ook deel uit van de Plaatselijke Federatie van Transportarbeiders en het NAS.¹⁵⁵ Op een modern standpunt stonden Oudegeest van de NV, A.W. Heijkoop van de Nederlandsche Bond van Arbeiders in het Handels- en Transportbedrijf en de oud-voorzitter van de NatFvT, J. Brautigam, die als genodigde aanwezig was voor de Rotterdamse Nederlandsche Zeemans-Vereeniging 'Volharding' met tussen de vier- en vijfhonderd leden. Er waren 44 gedelegeerden in Kopenhagen, waaronder Havelock Wilson, wiens bond toch toegang had gekregen. Hij wilde dat de zeelieden een eigen internationale federatie zouden oprichten, die zich als federatie bij de ITF zou aansluiten. Havelock Wilson benadrukte geen scheuring van de ITF te willen, maar steun te zoeken voor de zeelieden die actie wilden tegen de internationale redersorganisatie, de International Shipping Federation. Hij stelde voor een afzonderlijk zeeliedencongres te beleggen, wat de Centrale Raad van de ITF belette. Van den Berg uitte zijn ongenoegen over de opstelling van de Centrale Raad tegenover organisaties die niet op een sociaaldemocratisch standpunt stonden. De NS&BB was volgens hem door Jochade onder druk gezet om

¹⁵⁴ Holton, *British Syndicalism*, 90-91; Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 217.

¹⁵⁵ De NS&BB sloot zich al in 1900 aan bij de ITF, de NV deed dit in 1905 toen het secretariaat van de ITF in Duitsland werd gevestigd. CBS 1907, 56-57.

zich aan te sluiten bij het NVV. Anders dreigde er in geval van staking geen steun van de ITF te komen. Van den Berg zei dat zijn organisatie als ITF-lid recht op steun had, ook al was hij tegen centralisatie in de vakbeweging.¹⁵⁶

Toen het voorstel van Havelock Wilson voor een eigen congres van zeelieden werd verworpen, verklaarden Markmann en Ronner zich onmiddellijk solidair met hem. Dat deed ook Tillett secretaris van de Dock, Warf, Riverside and General Workers' Union. Tillett was voorstander van de directe actie. Samen met Mann was hij zeer actief in de in september 1910 gevormde National Transport Workers' Federation.¹⁵⁷ Om een splitsing te voorkomen organiseerde de Centrale Raad alsnog een afzonderlijke bijeenkomst van zeelieden om de voorgenomen internationale stakingsactie te bespreken.

4.8.2 Zeeliedenconferenties en afkondiging staking

Op die zeeliedenconferentie van 25 augustus speelde de Nederlandse richtingstrijd op. Ronner en Markmann eisten dat Brautigam niet het woord kreeg. Diens bond, De Volharding, beschouwden zij "als den scheurmaker in de Nederlandsche zeeliedenbeweging".¹⁵⁸ De Volharding had zich in 1909 als afdeling van de ANZB afgescheiden en was zelfstandig, maar met een moderne signatuur.¹⁵⁹ Brautigam trok zich op de conferentie vervolgens terug. Daarna werd een motie aangenomen die het "internationale reederdom" maande toe te geven aan de eisen, onder dreiging van een internationaal conflict. Maar eenheid in de eisen ontbrak. Die verschilden per land en per haven. Samenwerking was echter noodzakelijk om successen te boeken in de internationale transportwereld.¹⁶⁰ Markmann haalde op de conferentie uit naar het NVV en de Duitse centralistische vakbondsorganisatie, waarop Oudegeest erop wees dat het ITF-bestuur en hij wensten dat "de anarchistische organisaties" de ITF verlieten. Er kwam een commissie van vier afgevaardigden, waaronder Markmann, van zeeliedenorganisaties als aanspreekpunt voor de Centrale Raad van de ITF.¹⁶¹

156 Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 222-223, 251; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-10-1910.

157 Holton, *British Syndicalism*, 92.

158 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-10-1910; Brautigam, *Langs de havens en op de schepen*, 119-128 en 148-151.

159 Zie voor De Volharding: Brautigam, *Langs de havens en op de schepen* en *Propagandistisch Verslag van de Nederl. Zeemans-Vereeniging "Volharding" over 1909-1912*. De Volharding sloot zich op 1 mei 1911 bij het NVV aan.

160 *Zeeliedenstaking*, 7-8; Jaarverslagen NAS 1911, 1912 en 1913, 20-21.

161 Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 224; de tegenstellingen kwamen ook aan de orde in een debat tussen Spiekman en Van den Berg, georganiseerd door de NatFvT op

De commissie kwam met de Centrale Raad in november 1910 in Antwerpen bijeen. Havelock Wilson wilde de staking in april of mei 1911 uitroepen. De Centrale Raad wilde zover niet gaan, want die zag problemen in de financiering ervan en in de onderlinge verdeeldheid in de Nederlandse vakbeweging. De ITF wilde daarom eerst De Volharding en de ANZB bijeen brengen. Op 24 november vonden daartoe in Amsterdam gesprekken plaats, maar hernieuwde eenheid bleek onmogelijk.¹⁶²

Ondanks de afspraak dat de ITF en de commissie van vier opnieuw bijeen zouden komen in het voorjaar van 1911, verspreide Havelock Wilson berichten dat een internationale zeeliedenstaking op stapel stond.¹⁶³ De ANZB riep in december 1910 de zeelieden op zich erop voor te bereiden.

Op 9 maart werd voor het eerst in Nederland een openbare vergadering belegd over de internationale zeeliedenstaking. Van den Berg sprak in Rotterdam over de lage lonen, lange werktijden, het slechte voedsel, de treurige “logiezen” en de strafmaatregelen op de schepen. Hij oogstte applaus, maar de vergadering, waar ook Brautigam van zich liet horen, eindigde zeer rumoerig.¹⁶⁴ Een paar dagen later spraken Van den Berg en Kolthek voor ‘Recht en Plicht’, de Amsterdamse afdeling van de NS&BB. De internationale voorbereiding kreeg verder zijn beslag toen de bij de ITF aangesloten zeeliedenbonden in Antwerpen bijeenkwamen, waar naast Ronner en Markmann ook Brautigam present was. Toen het Deutscher Transportarbeiter-Verband er bij Brautigam op aandrong dat ook De Volharding zijn eisen bij de reders moest indienen, verklaarde die uitdrukkelijk zelfstandig te willen blijven handelen. Bij de verdere voorbereiding was De Volharding dan ook niet meer betrokken.¹⁶⁵ De Duitsers verklaarden echter dat een deel van hun eisen was ingewilligd en dat voor hen een staking niet meer nodig was. Maar mochten andere bonden in actie komen, dan konden ze op hun financiële hulp rekenen. De ANZB beschouwde dit als het

10 oktober 1910, zie *De Voerman*, 15-10-1909.

162 *De Arbeid*, 18-2-1911; Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 252-253; ook pogingen in april 1912 mislukten; S. van den Berg, *Brautigam vaart ten oorlog* (Rotterdam 1911), 8; zie ook: “*Volharding*” 1909-1912, 20-23.

163 *De Arbeid*, 22-4-1911; Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 234-235; zie ook: E. Polak, ‘De Zeelieden-beweging’, in: *De Vakbeweging*, 14-4-1911.

164 *De Nederlandsche Zeeman*, 31-12-1910 en 1-4-1911.

165 *De Arbeid*, 18-3 en 25-3-1911; *De Vakbeweging*, 1-9-1911; H. Sneevliet, *Internationale Klassenstrijd (De stakingen in het transportbedrijf)* (Utrecht 1911), 35; Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 236; Havelock Wilson organiseerde in februari 1911 te Kopenhagen een zeeliedenconferentie, zonder de ITF op de hoogte te brengen, die daarop de aangesloten zeeliedenbonden in maart te Antwerpen uitnodigde, waarop Havelock Wilson zijn conferentie annuleerde.

doorbreken van de internationale solidariteit. Jochade bleef pessimistisch, omdat de bonden te zwak waren en geen weerstandskassen hadden. Maar er kwam een stakingscomité tot stand, het Internationaal Zeelieden-Comité, met één vertegenwoordiger per land. Havelock Wilson werd voorzitter en Markmann was de Nederlandse afgevaardigde.¹⁶⁶

In Amsterdam belegde de Plaatselijke Federatie van Transportarbeiders in maart 1911 een openbare vergadering met Ronner, Kolthek en NatFvT-voorzitter E. Bouwman. Zij riepen de havenarbeiders op straks solidair te zijn met de stakende zeelieden. Kolthek besprak met Van den Berg de loonstrijd op de vergadering van Recht en Plicht. De voorbereiding van de staking was in volle gang. De actievergaderingen met Ronner, Van den Berg, Bouwman en Kolthek werden goed bezocht en op 1 mei voegde Cornelissen zich hierbij om de algemene werkstaking aan te prijzen. Het NAS hamerde op de noodzaak de Franse zeelieden bij de actie te betrekken.¹⁶⁷

Op 1 mei kwam het Internationaal Zeelieden-Comité in Londen opnieuw bijeen. De dag ervoor was een grote demonstratie in Londen gehouden, waar Markmann sprak. Het Comité besloot tot het uitroepen van de staking in Groot-Brittannië, Nederland, België en Denemarken op 14 juni, maar hield die datum geheim. De Deense bond kwam inmiddels tot een vergelijk met de reders en trok zich terug. Hiertegenover stond de aankondiging van Brautigam dat De Volharding wel in actie kwam.¹⁶⁸ Alleen de Britse havens, Amsterdam en Antwerpen – waar veel Britse matrozen aanmonsterden – bleven als actieterrein over.

In juni belegde de Amsterdamse Plaatselijke Federatie van Transportarbeiders een openbare vergadering onder leiding van Posthuma, voorzitter van Recht en Plicht, die de transportarbeiders aanspoorde zich bij de zeelieden aan te sluiten. Op 13 juni kregen de Amsterdamse zeelieden te horen dat de internationale staking voor de volgende dag was geproclameerd. Onmiddellijk was vrijwel elke Britse haven bij de staking betrokken. Antwerpen, Amsterdam en Rotterdam volgden. Noorse en Noord-Amerikaanse zeelieden sloten zich bij de staking aan. Zowel in Amsterdam als

166 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-4-1911; *Zeeliedenstaking*, 6-8; Jaarverslagen NAS 1911, 1912 en 1913, 19. Vertegenwoordigd in het Comité waren: Engeland, Nederland (ANZB), België, Denemarken, Noorwegen en Zweden.

167 *De Arbeid*, 1-4, 23-4 en 28-4-1911; *De Havenarbeider*, 11-3, 25-3, 1-4 en 8-4-1911; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-4-1911

168 Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 239.

Rotterdam keerde de vakbeweging zich onmiddellijk tegen de aanvoer van werkwilligen. In Rotterdam waren Chinezen als onderkruipers ingehuurd.¹⁶⁹

Jochade schreef Havelock Wilson na vijf dagen dat de staking in Amsterdam, Rotterdam en Antwerpen er niet best voor stond en hij gaf het advies bij een geringe tegemoetkoming aan de eisen de actie onmiddellijk te beëindigen. Maar de Britse actie liep voortvarend. Havenarbeiders sloten zich bij de zeelieden aan. In Amsterdam roerden zich ook de havenarbeiders in grote protestvergaderingen, georganiseerd door Recht en Plicht. Vervolgens lieten de reders Posthuma weten de looneis van de zeelieden wel te willen toekennen, indien zij de overige eisen lieten vallen. Posthuma benadrukte echter dat de looneisen van de havenarbeiders dan ook ingewilligd moesten worden. Een vergadering van ruim tweeduizend havenarbeiders nam op 22 juni een motie aan die de samenwerking met de zeelieden bekrachtigde. De ANZB verklaarde tegenover de reders dat de loonsverhoging niet de belangrijkste eis was. Wilden de reders zich tot loonsverhoging beperken, dan zou die verhoging veel groter moeten zijn en dienden ook de havenarbeiders een verhoging te krijgen. De reders wezen via een advertentie de eisen af, waarna Recht en Plicht op 26 juni ook in staking ging. Net als in Engeland verenigden in Amsterdam zeelieden en havenarbeiders zich in de strijd. De ANZB verwees daarbij naar het Britse voorbeeld.¹⁷⁰ De uitbreiding van de staking had de volgende dag al succes toen één van de stoomvaartmaatschappijen de geëiste loonverhoging van zes gulden per maand inwilligde, terwijl over de andere eisen overleg zou komen. Maar dit aanbod accepteerde de ANZB alleen indien ook aan de eisen van de havenarbeiders werd tegemoet gekomen. De stoomvaartmaatschappij had echter zelf geen havenarbeiders in dienst, waardoor niet aan de voorwaarde kon worden voldaan en de staking voortduurde. Met deze solidariteit met de havenarbeiders week de Amsterdamse staking af van de Rotterdamse, waar De Volharding, gesteund door het NVV, de staking wilde beperken en niet meeding in de oproep van de Rotterdamse Plaatselijke Federatie van Transportarbeiders om ook de havenarbeiders bij de staking te betrekken.

Op 1 juli beëindigden de Belgische zeelieden hun actie, toen de reders hogere tarieven en betaling van overuren toezegden. Een moeilijkheid was

169 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-7-1911; *Zeeliedenstaking*, 25; Jaarverslagen NAS 1911, 1912 en 1913, 22-23; M. Van Rossum, *Hand aan Hand (blank en bruin) solidariteit en de werking van globalisering, etniciteit en klasse onder zeelieden op de Nederlandse koopvaardij, 1900-1945* (Amsterdam 2011), 82-92.

170 Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 242; *Zeeliedenstaking*, 29-35. Geëist werd verhoging van het uurloon en overwerktaarif en een minimumloon van f 16,50 per week voor vaste havenarbeiders; *De Arbeid*, 1 en 5-7-1911.

dat de Duitse havens niet meededen. De zeeliedenstaking had weliswaar een internationaal karakter, maar de acties werden vooral nationaal gevoerd met eigen eisen, waarbij in Nederland bovendien de Rotterdamse en Amsterdamse stakingen onderdeel van de richtingensrijd in de vakbeweging waren. De ITF had overigens met beide contact.¹⁷¹

4.8.3 Bloednacht van Kattenburg

Na het uitbreken van de staking ronselden de reders werkwilligen. Rondom het Amsterdamse Centraal Station kwam het dagelijks tot een confrontatie tussen politie en postende stakers, die onderkruipers wilden tegenhouden. Tal van vrouwen en kinderen mengden zich onder de stakers, daartoe opgeroepen door de ANZB, om de politie te dwingen zich terughoudender op te stellen. De onrust viel samen met het bezoek van de Franse president aan de stad. Tijdens diens bezoek moest een grote militaire macht ervoor zorgen dat stakers niet in het centrum kwamen. De komst van onderkruipers uit Hamburg leidde tot fel protest, waarop politie, marechaussee en het leger met geweld reageerden. Toen een werkwillige onder politiebegeleiding naar de haven ging, veroorzaakte dit een volksoploop op Kattenburg, dat behoorde tot de Oostelijke Eilanden. De onrust culmineerde in de 'Bloednacht van Kattenburg' van 5 op 6 juli, toen het leger het vuur opende op de menigte, die de militairen met straatstenen bekogelde. Er viel een groot aantal gewonden. Militairen omsingelden Kattenburg. De marechaussee sloot het ANZB-kantoor en doorzocht het kantoor van Recht en Plicht. Bij de huiszoekingen gingen politie en leger grof te werk. Het gewelddadige militaire optreden schokte Amsterdam en *De Arbeid* sprak van een "welberaamd moordplan".¹⁷²

171 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-8-1911; *Jaarverslagen NAS* 1911, 1912 en 1913, 23-30; het betrof hier de Nederlandsche Stoomvaart-Maatschappij 'Oceaan'.

172 *De Arbeid*, 12-7-1911; R. van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt. Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003), 245-246.

Beschoten bakkerij aan de Kleine Katteburgerstraat, waar bootwerker Johannes Homma ernstig gewond raakte.

Het NAS vergeleek de Bloednacht met het bloedbad van januari 1905 in St. Petersburg, toen het Russische leger 150 dodelijke slachtoffers maakte bij een demonstratie van arbeiders voor de 8-urendag en algemeen kiesrecht. Door het geweld in Amsterdam verhardden de tegenstellingen. De reders waren niet bereid tot overleg zolang de staking voortduurde en het aantal onderkruipers groeide. Minister Talma bood na het incident bemiddeling aan, die de NS&BB en ANZB accepteerden, maar de reders afwezen. Die wilden “het terrorisme en de intimidatie” niet belonen met een bemiddeling. De Bloednacht was volgens het NAS het bewijs dat het antimilitarisme in

de vakbeweging met kracht moest worden gepropageerd.¹⁷³ Ronner van de ANZB benadrukte ook dat het de taak van de vakbeweging was het militarisme te bestrijden, want het leger was ingezet om arbeiders “als honden neer te schieten”.¹⁷⁴ Lansink Sr. en A.J.P. Hooze van de LFvM steunden dit antimilitaristisch streven. Maar pogingen vanuit de IAMV om vakverenigingen tot aansluiting te bewegen, hield Kolthek tegen.¹⁷⁵ De hernieuwde aandacht voor het antimilitarisme in de vakbeweging speelde anarchisten in het NAS, als Lansink Sr., in de kaart. Zij ervoeren de economische taak van het NAS als te beperkt.

4.8.4 Afbrokkeling van de staking en gevolgen

In Rotterdam kreeg De Volharding van de reders begin juli een collectief contract met de duur van vijf jaar voorgelegd. De lonen konden vanaf 1 januari 1912 met drie gulden per maand omhoog en over de werktijden moest later overleg komen. De reders hamerden vooral op naleving van het contract, wat inhield dat gedurende vijf jaar geen looneisen mochten worden gesteld. Brautigam wist de duur van het contract te bekorten tot drie jaar. Het bestuur van De Volharding besloot, op advies van Oudegeest en Spiekman, het contract aan de achterban voor te leggen. Een groot deel van de stakers was teleurgesteld, maar op 10 juli 1911 ging in een rumoerige vergadering toch zo'n zestig procent van de Rotterdamse zeelieden akkoord. Een aantal mensen was woest en Brautigam vertrok onder politiebegeleiding naar huis.¹⁷⁶ Het NAS poogde hier munt uit te slaan door een bulletin in Rotterdam te verspreiden waarin het zich keerde tegen het NVV en De Volharding. Kolthek, Domela en Van Ravesteyn spraken zich uit tegen het

173 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-9-1911; *De Staking in het havenbedrijf te Amsterdam in 1911*. Scheeps- en havenarbeidersvereniging “Recht en Plicht”. Afdeling van den Nederl. Scheeps- en Havenarbeidersbond (Amsterdam 1911), 26-27; Jaarverslagen NAS 1911, 1912 en 1913, 31, 33.

174 J. Ronner, ‘Militarisme en vakbeweging’, in: *Socialistische Almanak* (1912), 73-77.

175 A.J.P. Hooze, ‘Militarisme en vakorganisatie’, in: *Jaarboekje voor 1910 van de Landelijke Federatie van Metaalbewerkers*, 51-54; ArchiefNAS, nr. 10, notulen, 24-10-1912. Het IAMV-bestuur wilde met het NAS protesteren tegen de festiviteiten bij de opening van het Vredespaleis in Den Haag. Maar het NAS wees dit af. De IAMV-afvaardiging bestond o.a. uit C. Berkhout, die veroordeeld was vanwege zijn steun aan de zeeliedenstaking. Zie: *De Wapens Neder*, april en juni 1913; pas met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zou samenwerking met het NAS weer mogelijk worden. Domela schreef dat de transportarbeiders de oorlog dienden tegen te gaan door het vervoer van troepen en materieel te weigeren. Zie *De Wapens Neder*, januari en juni 1912, en F. Domela Nieuwenhuis, ‘Vooruitzichten’, in: *Soldatenalmanak* 1911, 46-53.

176 *De Arbeid*, 15-7-1911; *De Vakbeweging*, 24-5-1912; Brautigam, *Langs de havens en op de schepen*, 167-171; J.M.W. Binneveld, F.S. Gaastra ‘Organisatie en conflict van een vergeten groep’, in: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek*, deel 35 (1972), 313-315.

optreden van de moderne vakbeweging, maar de propaganda haalde niets uit en de Rotterdamse staking van zo'n duizend zeelieden was definitief beëindigd.¹⁷⁷ De SDP naderde hier in het strijdgewoel opnieuw het NAS, maar door de principiële verschillen bleef de onderlinge afstand bestaan.

Posthuma had begin juli het ITF gevraagd of de schepen die naar Hamburg uitweken daar geboycot konden worden. Dat bleek lastig gezien het grote aantal ongeorganiseerden dat uit het Ruhrgebied in de haven werkte. Toch meldde Jochade dat de Hamburgse stuwadoors hadden besloten de schepen voor Amsterdam te boycotten. Hij riep ook de Amerikaanse zeelieden op schepen uit Amsterdam en Antwerpen te boycotten. Markmann stuurde hem daarop een lijst met alle te boycotten rederijen. Maar de bereidheid van de bij de ITF aangesloten bonden zo'n boycot te steunen was onvoldoende.¹⁷⁸

Een herhaling van de Bloednacht deed zich voor in Liverpool, toen Tom Mann op zondag 13 augustus als voorzitter van het stakingscomité zo'n 80.000 man toesprak, die met geweld uiteengedreven werden. De dag ging de geschiedenis in als "Bloody Sunday". De onrust hield dagen aan, waarbij honderden gewonden vielen en twee doden. De strijd verhardde, waarna de Britse zeelieden in verscheidene havens eind augustus resultaten boekten. In Amsterdam ging de staking van de ANZB en Recht en Plicht door, maar de staking verliep waarna de havenarbeiders op 25 juli besloten het werk te hervatten. De Amsterdamse zeelieden gingen nog door, maar de stakingseenheid was gebroken.¹⁷⁹

Het NAS en de SDP hadden de staking voortdurend gesteund, waarmee de partij volgens Wijnkoop protesteerde "tegen het terrorisme der bourgeoisie".¹⁸⁰ Evenals bij de grondwerkersstaking in 1910 zorgde de zeeliedenstaking voor kritiek op het NVV, dat alleen de eigen leden van De Volharding steunde. Roland Holst en H. Sneevliet, die Oudegeest begin 1911 opvolgde als voorzitter van de bij de ITF en het NVV aangesloten NV, oefenden forse kritiek op het NVV uit vanwege de weigering alle stakers te steunen. Sneevliet had de steunoproep van de ITF in het bondsblad van het spoor- en tramwegpersoneel gepubliceerd en wilde samenwerking met het NAS. Oudegeest keerde zich hier fel tegen. Binnen het NVV en de NV kwam Sneevliet onder vuur te liggen, omdat hij zijn bezwaren eerst in

177 *De Tribune*, 15-7 en 22-7-1911; voor Van Ravesteyn, zie BWSA.

178 Simon, *Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 243-244.

179 *De Arbeid*, 22-7 en 29-7-1911; S. Davies, R. Noon, 'The rank-and-file in the 1911 Liverpool General Strike', in: *Labour History Review* (April 2014), vol. 79, issue 1, 55-81; zie ook F. Broeze, 'Militancy and pragmatism. An international perspective on maritime labour, 1870-1914', in: *International Review of Social History*, XXXVI (1991).

180 *De Tribune*, 29-7-1911; Wijnkoop, 'Eenheid van Actie'; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-9-1911.

De Nieuwe Tijd en later als brochure publiceerde, maar vooral omdat hij zich bij de SDP aansloot. Sneevliet kreeg het verwijt ultra-revolutionair te zijn en in de richting van het syndicalisme op te schuiven. Troelstra stelde zich uiterst scherp tegen hem op, waarna hij gedwongen werd het NV-voorzitterschap op te geven. Hij keerde terug in de SDAP, maar vertrok vervolgens naar Indië. Later constateerde het NAS dat de zaak Sneevliet een treffend bewijs was van het gevaar dat er voor de vakbeweging dreigde, als daarin partijpolitiek werd toegelaten.¹⁸¹ Ook bij de moderne Nederlandsche Bond van Arbeiders in het Handels- en Transportbedrijf te Land speelde een dergelijke kwestie. Hoofdbestuur lid B. Luteraan ging achter die moderne transportarbeiders staan die de staking steunden. Het NVV reageerde met een roeyement van het Amsterdamse bestuur, onder wie Luteraan, die het verwijt kreeg syndicalist te zijn.¹⁸²

In de laatste fase van de strijd poogde Kolthek in het buitenland steun te verwerven. In juni had A. Rosmer van de CGT hem opgezocht in het NAS-kantoor, maar de ontmoeting ging niet door omdat Kolthek ziek was.¹⁸³ Rosmer stelde Cornelissen op de hoogte, die met Kolthek contact had over het organiseren van een internationaal syndicalistisch congres. Kolthek ging begin augustus naar Parijs om op een CGT-bijeenkomst over de zee-liedenstaking te spreken. Een afgevaardigde uit Marseille vroeg waarom de Franse zeelieden er niet bij betrokken waren. Kolthek maakte duidelijk dat de Fransen het hadden laten afweten bij de voorbereidende conferenties. Hij klopte met succes voor steun aan bij de CGT, de Parijse Bourse du Travail en de Bouwvak- en Metaalfederatie. Aangezien verscheidene Franse bestuurders in Duitsland vertoefden, kreeg Kolthek het verzoek Parijs opnieuw aan te doen. Hij kreeg een uitnodiging om voor een antimilitaristische meeting van internationale vakbondsbesturen op 4 augustus op te treden.¹⁸⁴ Het NAS betreurde de afwezigheid van de Franse zeelieden zeer. De stakers hielden het ondanks het grote aantal onderkruipers tot 9 augustus vol, toen een

181 *De Vakbeweging*, 5-7 en 19-7-1912; *De Tribune*, 22-7, 27-7 en 17-8-1912; *De Arbeid*, 3-8 en 10-8-1912; E. Polak, *Nabetrachting. Over de beweging der transportarbeiders in den zomer van 1911* (Amsterdam z.j.); H. Sneevliet, 'De stakingen in het transportbedrijf', in *De Nieuwe Tijd*, 16 (1911) ook als: H. Sneevliet, *Internationale klassenstrijd (De stakingen in het transportbedrijf) met een voorrede van Henriëtte Roland Holst* (Utrecht z.jr); Van Braambeek, *Van lichten en schiften*, 190-196, 209-220; Tichelman, *Sneevliet*, 19-22; Perthuis, *Sneevliet*, 64-80; Buiting, *De Nieuwe Tijd*, 333-338.

182 D. Bos, *Vele woningen, maar nergens een thuis. Barend Luteraan (1878-1970)* (Amsterdam 1996), 26-28. Hij was echter SDP-lid en ging daarna in die partij een rol spelen.

183 Archief Cornelissen-Chichery, IH 24-6-1911. Rosmer was als Griot geboren in Paterson in New Jersey.

184 *De Arbeid*, 2-8, 9-8, 12-8-1911; *Het Volk*, 3-8-1911; *De Tribune*, 12-8-1911; Kolthek sprak zijn sympathie voor Frankrijk uit en was tegen de 'verduitsing' van het Nederlandse volk.

twee derde meerderheid tot opheffing van de staking besloot, waar zo'n 2150 zeelieden bij betrokken waren geweest.¹⁸⁵

4.9 Het vertrek van Kolthek

Toen duidelijk was in welke richting Kolthek het NAS wilde omvormen en vanaf het moment dat de Beginselverklaring van het NAS zijn intrede deed, was er onophoudelijk kritiek van anarchistische zijde op zijn koers. Maar op het congres van 1912 werd de kritiek erg persoonlijk en langzamerhand sloop de ontevredenheid over de door ziekte gevelde Kolthek ook in het bestuur. Een aantal botsingen leidde daarop tot zijn vertrek.

4.9.1 Anarchistische kritiek

Rijnders was de grote opposant van Kolthek, die onvermoeibaar de Beginselverklaring van het NAS bestreed. Hij stond buiten het NAS, maar oefende wel invloed uit omdat hij bij NAS-bestuursverkiezingen stevast door een aantal vakverenigingen werd gekandideerd. Rijnders sprak vaak voor vakverenigingen om de algemene werkstaking en sabotage te bepleiten. Hij polemiseerde met Kolthek en beweerde dat het anarchisme en het syndicalisme onlosmakelijk met elkaar waren verbonden. *De Vrije Socialist* was de spreekbuis van de anarchistische critici van het NAS, die verklaarden dat het NAS zijn doel alleen maar kon bereiken door bestrijding van de steunpilaren van de maatschappij: kerk, beurs en militarisme. De vakbeweging behoorde met dit anarchistisch gedachtegoed doordeesemd te zijn. Het blad wees ook salariering van bestuurders af, terwijl het NAS dit juist aanvaardde. Zowel het NAS-bestuur als bijvoorbeeld de Amsterdamse Federatie van Gemeentewerklieden, namen het Domela kwalijk dat hij de aanvallen op de onafhankelijke vakbeweging toeliet. Die kon zich niet in laten met oeverloze discussies over godsdienst of andere onderwerpen en diende zich eensgezind tegen het "secten-gewurm" te verdedigen.¹⁸⁶ De anarchistische opposanten stelden het beginsel zuiver te houden tegenover de verwatering onder Kolthek. Dat het NVV er voortdurend op wees dat

¹⁸⁵ *De Arbeid*, 12-8-1911; *De Tribune*, 12-8-1911; NAS Jaarverlag, 1911 38-39; Binneveld en Gaastra, 'Organisatie en conflict van een vergeten groep', 317.

¹⁸⁶ *De Vrije Socialist*, 10-2, 10-2, 17-2, 24-2 en 28-2-1912; Jaarverslag over 1911 van de Amsterdamse Federatie van Gemeentewerklieden. Aangesloten bij den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeentewerklieden, 7-9, Archief NAS, nr. 10, notulen, 26-9-1912.

die de moderne organisatieopvattingen doorvoerde, kon Rijnders bij de bestrijding van Kolthek goed gebruiken. Binnen het NAS voerde Lansink Sr. de oppositie aan. Zijn kritiek op het NAS-congres van 1910 had niets opgeleverd en hij vond Kolthek op zijn weg, die steun kreeg van Cornelissen. Het twistgeschiedenis in *De Arbeid* nam veel ruimte in beslag, waardoor het bestuur het afkapte, omdat het blad geen haat en verdeeldheid moest zaaien.¹⁸⁷

Op 7 en 8 april 1912 belegde het NAS het jaarcongres. In februari verscheen de Beschrijvingsbrief waarin het congres een aantal keuzes kreeg voorgelegd omtrent de organisatorische basis van het NAS, Beginselverklaring, sociale wetgeving en wijze van steunverlening. Opmerkelijk was het voorstel van het NAS-bestuur om Van Erkel terug te laten keren bij het NAS. Het vonnis dat het congres in 1907 over hem velde, stond volgens het bestuur niet in verhouding tot Van Erkels fouten.

Principieel was het voorstel van vier organisaties om de ongeacht clausule uit de Beginselverklaring te schrappen.¹⁸⁸ Tegenover dit anarchistische geluid, stelde het bestuur dat het NAS zich sterk moest maken om de wetsontwerpen van de Ziekteverzekering, Invaliditeits- en Ouderdomsverzekering door het parlement te laten verwerpen, omdat deze nadelig waren voor de arbeiders. Herhaald werd het standpunt van het congres van 1910 dat “in die agitatie meteen positieve propaganda wordt gemaakt” voor het premievrij staatspensioen voor invalide en oude arbeiders. Dit gold ook voor een premievrije ziekteverzekering, die gratis geneeskundige hulp moest verstrekken.¹⁸⁹ Deze discussiepunten zwengelde de oppositie tegen Kolthek aan. Die pareerde de opmerking dat zijn opvattingen verwaterden. Zo’n beschuldiging was al eerder door Domela geuit. De minachting van anarchisten voor de vakbeweging was niet nieuw en hij liet uitvoerig zien dat zijn standpunten zich na de eeuwwisseling niet hadden gewijzigd.¹⁹⁰

187 Jaarverslag NAS 1912, 30; *De Vakbeweging*, 1-3 en 26-4-912.

188 Beschrijvingsbrief in *De Arbeid*, 24-2-1912; de organisaties waren: Afd. Amsterdam van de Federatieve Bond van Werkers in de Grafische Vakken, Vrije Organisatie van Textielarbeiders te Enschedé, Sigarenmakersvereniging in Rotterdam en in Utrecht; Lansink Sr. had zich op het NAS-congres van maart 1910 al ingespannen de ongeacht clausule van tafel te krijgen; De Amsterdamse grafici wilden van de ongeacht clausule af omdat die een twistappel was en omdat het NAS ook antigodsdienstige propaganda moest kunnen voeren in die gebieden waar het nodig was.

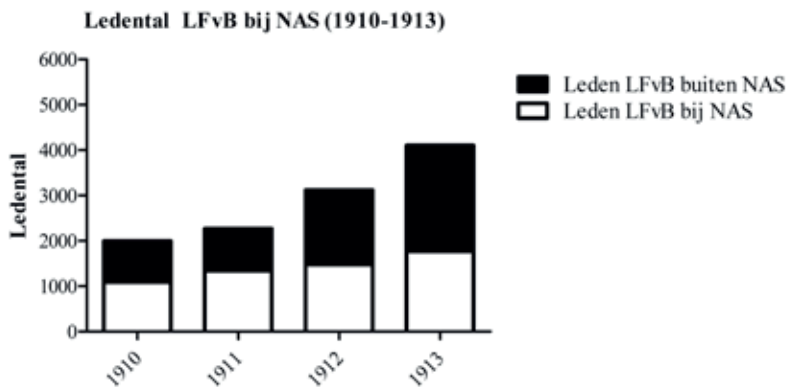
189 In *De Arbeid* werden in de aanloop naar het Congres beschouwingen over het belang van sociale wetgeving opgenomen, zie bijvoorbeeld over de ziekteswet: *De Arbeid*, 3-2 en 10-2-1912; Arbeidswet in *De Arbeid*, 17-2-1912.

190 *De Arbeid*, 23-3, 27-3, 30-3 en 6-4-1912; Kolthek beschreef zijn rol in de arbeidersbeweging vanaf de jaren negentig. Hij gaf toe eind jaren negentig op een individualistisch standpunt te staan, maar daarna bleven zijn opvattingen dezelfde.

Gezien deze schermutselingen beloofde het congres een podium voor critici van Kolthek te worden.

4.9.2 Het congres van 1912

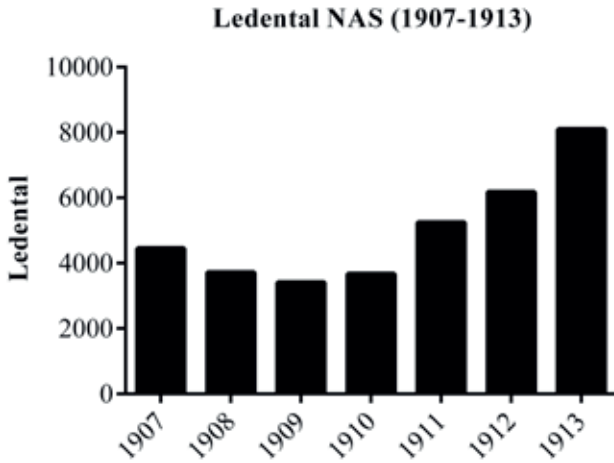
Op het congres van april 1912 waren 47 van de 82 aangesloten organisaties aanwezig, naast hoofdbesturen van federaties en de PAS'en uit Amsterdam en Utrecht. Bijna negentig procent van de leden was vertegenwoordigd. Het ledental bleek van 3414 in 1909 gegroeid naar ruim zesduizend, maar het door Kolthek voorspelde aantal van tienduizend leden was niet gehaald. Dit had te maken met de organisatorische grondslag waardoor tal van afdelingen van federaties zich niet bij het NAS hadden aangesloten. De organisatorische basis van enkelvoudige verenigingen leidde tot een vertraagde groei van het NAS-ledental. Figuur 4.1 laat dat zien voor de LFvB. Zo gold voor deze sterk groeiende federatie dat in 1911 slechts de helft van de afdelingen zich bij het NAS had aangesloten. Ruim negenhonderd leden en negentien afdelingen stonden buiten het NAS. In 1912 was de LFvB naar 3121 leden gegroeid, waarvan 1641 geen lid waren van het NAS. Op het NAS-congres verklaarde de LFvB dat van de 36 afdelingen er twintig buiten het NAS waren gebleven.¹⁹¹

Figuur 4.1: Ledental LFvB bij en buiten het NAS (1910-1913)

Bron: CBS 1910-1913; ledental per 1.1

¹⁹¹ Van Strijd en Leed. NAS-jaarverslag 1909, 13; CBS 1911; Jaarverslag NAS 1912, 79.

Figuur 4.2 Ledental NAS 1907-1913.

Bron: CBS; Jaarverslagen NAS; NAS-archief, nr. 56.

De decentralisatie van het NAS vertraagde de ledengroei. In 1909 was er sprake van een daling. Vanaf 1911 trok het aantal leden aan, zoals bovenstaande figuur weergeeft.

Kolthek gaf in zijn openingsrede toe dat hij een inschattingsfout had gemaakt:

“Ik heb mij vergist voor wat betreft de organisatie. Te dien opzichte ben ik te optimistisch geweest. Wanneer echter alle afdelingen van de landelijke vakfederaties en alle organisaties, welke bij de P.A.S.-en zijn aangesloten, ook bij het N.A.-S. waren aangesloten, dan zouden we meer dan 10.000 leden tellen' [...] Wij hopen dat dit congres een flinken stoot geeft aan de opheffing van dat organisatorisch gebrek”.¹⁹²

Hij vond wel dat het NAS op de goede weg was omdat de organisatie beter functioneerde. Hij wees erop dat de CGT ook aandacht aan organisatie en administratie besteedde en hij zag de revolutionaire beginselen en tactiek internationaal veld winnen. In Scandinavië verzezen naast de

¹⁹² Jaarverslag NAS 1912, 15-16.

oude sociaaldemocratische bonden, nieuwe onafhankelijke organisaties. In Duitsland groeide de FVdG en in Noord-Amerika ontwikkelde de IWW zich krachtig. Wat betreft Groot-Brittannië feliciteerde hij de “vurige en ijverige kameraad Tom Mann” met zijn successen.¹⁹³ De vooruitzichten waren hoopvol en zowel de ANZB als het NAS-bestuur kwamen op het congres met organisatorische voorstellen.

De zeelieden wilden, net als bij de NatFvT, de bonden en federaties tot grondslag van de organisatie maken. Door de aangesloten organisaties moest dan per afdeling één stem worden uitgebracht op de algemene vergaderingen. Hiermee zouden de grotere bonden de meeste invloed krijgen. Het NAS-bestuur had een vergelijkbaar voorstel. De verandering was mogelijk, omdat het vertrouwen in het NAS was hersteld, want de “chaotische verwarring” en de kans op scheuring waren vrijwel verdwenen.¹⁹⁴ Tijdens de bespreking bleek dat Lansink Sr. alleen stond in zijn afwijzing van de voorgestelde verandering. Hij zag het gevaar van centralisatie. Maar Kolthek wees erop dat door de bestaande organisatievorm er in feite sprake was van centralisatie, omdat alle acties nu bij hem en Maters terecht kwamen, want de verenigingen passeerden vaak het eigen federatiebestuur. De ANZB diende bij monde van Markmann, Lansink Sr. principieel van repliek. Niet de centralisatie, maar het syndicalistisch werken werd bevorderd: “In het voorstel zit een syndicalistische kern, omdat wij ernaar streven dat eenmaal de organisaties, thans den economischen strijd voerende, als regelaars van de productie zullen optreden. Vandaar dat wij moeten streven naar concentratie van de vakgroepen in de verschillende bedrijven”.¹⁹⁵

De vakactie zou minder partieel worden gevoerd en diende zich uit te breiden tot een strijd over de hele bedrijfstak. De ANZB was daarom voor het versterken van de federaties per bedrijfstak. De samenwerking tussen alle beroepsgroepen was ook een leerschool voor de toekomstige regulerende taak. Ook Kolthek verklaarde dat de industriële ontwikkeling tot federatievorming moest leiden. De overgrote meerderheid steunde het voorstel om de federaties en bonden tot basis van het NAS te verheffen. Een nieuwe reorganisatiecommissie, waarin elke federatie een afgevaardigde kreeg, ging aan de slag.¹⁹⁶

193 Jaarverslag NAS 1912, 13-14; minder gedetailleerd verslag in *De Arbeid*, 10-4 en 13-4-1912; Mann kwam af en toe aan het woord in *De Arbeid* via het *Internationaal Bulletin*, zie: 18-3 en 27-3-1912.

194 Jaarverslag NAS 1912, 75; *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat*, 66-75.

195 Jaarverslag NAS 1912, 77.

196 De ANZB sprak van ‘Bedrijfs-Federaties’, bedoeld om alle arbeiders in de bedrijfstak te organiseren. Bij referendum stemden de leden in met de instelling van de reorganisatiecommissie,

Voor het debat over de Beginselverklaring en de ongeacht clausule hadden zich niet minder dan veertien sprekers gemeld. Lansink Sr. wilde dat het NAS zich met zijn propaganda ook richtte op de "bovenbouw" en niet alleen op de economische klassenstrijd. Het NAS moest alles wat de komst van een betere samenleving belemmerde, dus ook de godsdienst, bestrijden. Eveneens tegenstander van de ongeacht clausule was de Amsterdamse typograaf, Tj. de Jong, die zich al vaker tegen de Beginselverklaring had gekeerd. Hij was een felle debater en zijn betoog onttaarde in een persoonlijke aanval op Kolthek. De Jong beweerde dat Kolthek anderen nogal eens afbrak en mensen afsnauwde die het niet met hem eens waren en hierop niet aanspreekbaar was. Kolthek riposteerde dat hij van alles voor de voeten kreeg geworpen. De Jong verklaarde: "Kolthek moest juist zacht zijn tegenover de arbeiders, die minder ontwikkeld zijn dan hij. Insteede van afsnauwen moest zachtheid staan; gelijk een meester tegenover zijn leerlingen optreedt, moest Kolthek optreden tegenover de arbeiders".¹⁹⁷ Alle kritiek toonde volgens Kolthek de kracht van het NAS aan: "Wij maken het niemand naar den zin en kunnen daarom tevreden wezen".¹⁹⁸

Op de tweede congresdag ging de discussie over de Beginselverklaring door, waarna De Jong en Lansink Sr. zonder succes voorstelden de ongeacht clausule uit de Beginselverklaring te verwijderen. Deze uitslag maakte het voor het NAS-bestuur gemakkelijker om steun te krijgen voor het voeren van actie in het kader van wetsontwerpen op de terreinen van ziekte, invaliditeit, ouderdom en pensioen. Kolthek stelde dat die actie voortvloeide uit de Beginselverklaring. Hij beweerde: het "meedoen aan politieke actie, door een druk van onderop, wordt ons door de praktijk opgedrongen".¹⁹⁹ Met 32 stemmen voor, zeven tegen en zes blanco kreeg het streven naar sociale wetgeving steun van het congres.

Daarna betrad Van Erkel onder applaus de zaal. Cornelissen had zich ingespannen om hem weer in genade aan te nemen. Hij vroeg al in 1911 het NAS-bestuur een artikel van zijn hand in *De Arbeid* te plaatsen dat bedoeld was als eerherstel.²⁰⁰ De motie van het bestuur om Van Erkel te laten terugkeren kwam kort in discussie. Hij had fouten gemaakt, maar er was destijds geen rekening gehouden met de omstandigheden waaronder hij

zie Archief NAS, nr. 10, notulen 31-10-1912.

197 Jaarverslag NAS 1912, 32-35, 40-49.

198 Jaarverslag NAS 1912, 11.

199 Jaarverslag NAS 1912, 68.

200 Archief NAS, nr. 8, notulen 29-8-1911, *De Arbeid*, 2-9-1911; *De Vrije Socialist*, 6-9-1911 ondersteunde dit initiatief, omdat de andere betrokkenen zoals Bonnet er goed van af waren gekomen. *De Vrije Socialist*, 20-1-1912.

werkte. Toen een Amsterdamse sigarenmaker vond dat er geen sprake van rehabilitatie kon zijn, omdat Van Erkel onschuldig was, verklaarde Kolthek dat Van Erkel wel degelijk schuldig was. Maar hij was te zwaar gestraft. De discussie werd gesloten en iedereen stemde voor terugkeer. Van Erkel kreeg aan het einde van het congres het woord om zowel Cornelissen als het congres te bedanken, omdat hij zijn krachten weer mocht geven aan de opbouw van de revolutionaire vakbeweging.²⁰¹

4.9.3 Kolthek treedt af

De persoonlijke kritiek op Kolthek vermengd met de anarchistische afwijzing van zijn koers duurde voort. Hier kwam bij dat binnen het NAS-bestuur langzamerhand ook kritische geluiden klonken. Op het congres, waar hij bij enkelvoudige kandidatuur, net als Maters, was herkozen als gesalarieerde, had Kolthek een kanttekening geplaatst. Hij stelde voor om hem slechts voor één jaar te benoemen. Het argument was dat de gesalarieerden dan om en om aftraden. Iedereen stemde daar mee in. Eerder eiste Kolthek in de huishoudelijke vergadering met terugwerkende kracht loonsverhoging. Dit raakte bekend, omdat men daar in het openbare deel van het congres over begon. Tweede secretaris Teders meldde dat het verzoek voor het bestuur ook als een verrassing kwam, maar dat het de noodzaak van loonsverhoging wel inzag. Voorzitter Van der Hagen beaamde dat. Maar Maters had bezwaren – zelf had hij niet om opslag gevraagd – omdat er geen ruimte was binnen de begroting. Toch kreeg Kolthek zijn loonsverhoging. Deze kwestie kwam de onderlinge verhoudingen in het bestuur niet ten goede.²⁰² Kolthek lag sinds de aanvaarding van de ongeacht clause voortdurend onder vuur van de tegenstanders binnen en buiten het NAS, maar dat dit in oktober 1912 uitmondde in een felle en georganiseerde aanval op het Beginselprogramma was een forse stap verder. De Amsterdamse Vrije Groepen organiseerden in d'Geelvinck een vergadering waarop Rijnders de ongeacht clause absurd noemde. Nooit zou een gelovige arbeider zich bij het NAS aansluiten, ook een sociaaldemocraat of een vrijzinnig-democraat niet. Volgens Rijnders was de onafhankelijke vakbeweging vrij-socialistisch. De clause was gevaarlijk, omdat die aan het socialistische beginsel morrelde: "Niet op het aantal, maar op het beginsel dient allereerst gelet; op den grondslag van dat beginsel moet

201 Jaarverslag NAS 1912, 62-64, 105; *De Arbeid*, 13-4-1912; *Het Volk*, 11-4-1912; *De Vakbeweging*, 28-3-1913.

202 Jaarverslag NAS 1912, 39-40, 49-52. De vertegenwoordiger van de Amsterdamse metselaars merkte op dat de meeste leden van zijn vereniging veel meer verdienden dan Kolthek en Maters.

de eenheid tot stand komen, niet door geknutsel en geknoei”.²⁰³ Een van de aanwezige NAS-leden maakte voor Kolthek een verslag. Dit werd gebruikt voor de samenstelling van de brochure *De Beginselverklaring van het N.A.-S. aangevallen en verdedigd door G. Rijnders en H. Kolthek Jr.*²⁰⁴ Rijnders kon het niet laten Kolthek en Cornelissen persoonlijk aan te vallen. Cornelissen kende de Nederlandse verhoudingen niet en had nooit een staking geleid en Kolthek moest wel beseffen dat de meest actieve leden anarchist waren. Waardering had Rijnders voor Lansink Sr., die het anarchisme tegen Kolthek beschermde.²⁰⁵ Kolthek wilde parlementaire politiek bedrijven en naar een fusie met het NVV streven. Zijn tegenstanders schreven dat het “wel eens [kon] blijken dat de Secretaris van het N.A.-S. de doodgraver van het N.A.-S. is”.²⁰⁶

In de loop van 1912 trok Kolthek zich terug vanwege een geheimzinnige en slepende ziekte, die zijn functioneren ernstig belemmerde, omdat hij thuis moest blijven. Het bestuur kon er niet achter komen wat hem mankeerde en besloot de behandelend arts te benaderen. Die was niet bereid iets los te laten. Kolthek zei dat hij aan een besmettelijke ziekte leed, zo erg dat om de dag zijn strobend en zijn ondergoed verbrand moesten worden. Daarom wilde hij naast zijn salaris financiële ondersteuning. Teders en Markmann wilden hem een paar honderd gulden geven. Maar Kruis vond dat het NAS geen filantropische instelling was en stelde, met instemming van Maters, dat Kolthek geen recht had op ondersteuning, omdat hij niet een “knecht” van het NAS was. Hij gaf zijn krachten net als de rest van het bestuur, met dien verstande dat Kolthek er voor betaald kreeg. De bestuursleden verdeelden zijn taken. Teders nam veel taken over en volgde in oktober Van der Hagen als NAS-voorzitter op. Ander werk schoof door naar P. Vlietman, de nieuwe tweede secretaris. Maters nam de redactionele werkzaamheden voor *De Arbeid* op zich en Coltof leverde kopij, net als Lansink Sr. en Van den Berg.²⁰⁷ In de bestuursvergaderingen ontstond steeds vaker een geprikkelde stemming jegens Kolthek, die het niet nodig vond het bestuur op de hoogte te houden van zijn werkzaamheden. Er kwamen dan ook spoedig klachten over zaken die niet uitgevoerd waren. Maters, die het druk kreeg door het wegvallen van

203 *Het Volk*, 9-10-1912. In *De Arbeid en De Vrije Socialist* verschenen geen verslagen van de bijeenkomst. Van der Hagen had overigens net zijn aftreden als voorzitter bekend gemaakt.

204 Archief NAS, nr. 10, notulen, 24-10 en 28-12-1912. Van de brochure *De Beginselverklaring van het N.A.-S. aangevallen en verdedigd door G. Rijnders en H. Kolthek Jr.* (z.p., z.j.) werden achtduizend exemplaren verkocht.

205 *De Vrije Socialist*, 8-5-1912, 1-1, 4-1 en 8-1-1913.

206 *De Arbeid*, 6-1-1912.

207 Archief NAS, nr. 10, notulen, 3-10, 19-10 en 21-12-1912; *Het Volk*, 5-9-1912.

Kolthek, ontpopte zich meer en meer als diens criticaster, terwijl Teders het voor hem opnam. Maters had veel van Kolthek's voorstellen getorpedeerd door te stellen dat de kas het niet toeliet. Verder corrigeerde hij voortdurend diens declaraties. Maar het bestuur opende wel een steunpenning voor Kolthek.²⁰⁸

Even verscheen Kolthek weer op zijn post, maar de verhoudingen verslechterden snel. Hij kreeg het verwijt het Jaarverslag over 1911 niet gereed te hebben en alleen maar tijd te spenderen aan het schrijven van de brochure 'Anarchisme en Vakbeweging'. Het bestuur wilde die daarom niet uitgeven. In februari 1913 greep het bestuur in, toen Kolthek het artikel 'Oorzaak en gevolg' in *De Arbeid* wilde plaatsen, waarin hij de moord van een christelijke metaalarbeider op een Oostenrijkse sociaaldemocraat goedkeurde. De arbeider verklaarde dat de sociaaldemocratische vakbeweging hem belette werk te vinden vanwege zijn overtuiging. Kolthek schreef dat hij met zijn daad goed had gehandeld. Tegen zo'n tactiek van de sociaaldemocraten, die volgens Kolthek ook de ANDB toepaste, "is elk verzet geoorloofd, ook het persoonlijk geweld".²⁰⁹ Hij protesteerde heftig tegen het bestuursbesluit het niet in *De Arbeid* op te nemen en sprak van censuur. *Het Bouwvak* plaatste zijn artikel wel. In de bestuursvergadering van 23 februari verklaarde Markmann dat het artikel het anarchisme van de daad aanpreef en daar kon het NAS geen verantwoordelijkheid voor dragen. Het bestuur stemde daarmee in en Teders vond het onbegrijpelijk dat Kolthek dit had geschreven. Hij moest "bepaald in een prikkelende stemming" zijn geweest. Kolthek verklaarde het artikel in alle kalmte te hebben geschreven. Het was bedoeld als waarschuwing tegen ontwikkelingen in Duitsland, waar FVdG-leden ook door de sociaaldemocraten in het nauw kwamen op de arbeidsmarkt. Hij vond dat het bestuur niet het recht had in te grijpen in zijn redactionele taak. Kolthek trok de conclusie dat de bestuursleden hem belemmerden in het uitoefenen van zijn functie en nam ontslag. Hij meldde zich ziek, vanwege een oogziekte, die hem de rest van het leven teisterde. Nu stuurde hij niet alleen tot verontwaardiging van het bestuur de kopij ongecorrigeerd door naar Maters, maar zond ook een ontwerp-circulaire mee waarin kandidaten voor de positie van gesalarieerd secretaris werden gevraagd.²¹⁰ Als redacteur bleef hij zich eigenzinnig gedragen en bij het bestuur stroomden klachten

208 Archief NAS, nr. 10, notulen over augustus 1912-februari 1913 gaan steeds over de eigenzinnigheid en de geheimzinnige ziekte van Kolthek. Hij kreeg 182 gulden ondersteuning, waar Domela die een boete niet kon betalen, 280 gulden kreeg.

209 *Het Bouwvak*, 15-3-1913.

210 Archief NAS, nr.10, notulen, 28-12-12, nr. 11, notulen, 20-2, 23-2 en 6-3-1913. Het artikel werd wel in *Het Bouwvak* geplaatst; Maters had het zo druk dat hij voor zijn werkzaamheden al de

binnen over het niet plaatsen van artikelen. Kolthek beriep zich “niet op een al te kameraadschappelijke toon” op zijn autonomie als redacteur. Toen Markmann wilde dat hij aandacht besteedde aan brochures over de Zeeliedenstaking, wilde Kolthek alleen die van Sneevliet bespreken. Hij was het beu en schreef jaren later “het onderling gekanker en gemier, het persoonlijk gewroet en geharrewar begon mij te vervelen”.²¹¹

Kruis vroeg Kolthek naar zijn motieven om ontslag te nemen. Die somde ze nog eens op: zijn gezondheid, de bemoeienis met zijn redactionele beslissingen, het wantrouwen dat het bestuur tentoonspreidde en de weigering zijn brochure uit te geven. Hij schreef in *De Arbeid* dat hij al jaren van plan was ontslag te nemen.²¹² In *De Arbeid* en in andere bladen nam Kolthek begin april afscheid:

“Wij hebben met groote vastberadenheid de laatste jaren aangestuurd op loswerking van de banden, waarmede de onafhankelijke vakbeweging was vereenigd met wat nog altijd heet “de vrij-socialistische beweging”. En zulks niet omdat wij de vrij socialistische beginselen wenschen te verloochenen, maar omdat die “beweging” ontaardt in een machteloos, in wezen anti-socialistisch, organisatie-vijandelijk gewurm, onmachtig tot eenige positieve propaganda, verward en verwilderd tot in het uiterste”.²¹³

In zijn laatste artikel in *De Arbeid* sloeg hij een milde toon aan en hij hoopte dat onder zijn opvolger de gunstige ontwikkeling van het NAS door zou gaan. Hij zou als buitenstaander, omdat hij alle banden met de arbeidersbeweging verbrak, het NAS met belangstelling blijven volgen. Het NAS verloor één van zijn daadkrachtige leiders, waarmee de weg vrij kwam voor zijn opposanten, die de banden tussen het NAS en de anarchistische beweging wilden aanhalen.²¹⁴

werkster moest inschakelen. Het bestuur kwam door deze perikelen niet toe aan de staking van Amsterdamse darmenschrapsters.

211 *Recht voor Allen*, 13-7-1918; Archief NAS, nr. 11, notulen 13-3, 27-3, 10-4 en 17-4-1913.

212 *De Arbeid*, 26-3-1913. In *Het Volk*, 20-4-1917 kwam men er nog eens op terug.

213 *De Arbeid*, 5-4-1913. De Vrije socialistenconferentie werd gehouden tijdens de Paasdagen van 1913 en werd door Kolthek minutieus verslagen, tot en met de gekste incidenten: “I.I. Samson komt binnen. Er ontstaat een reusachtige heibel en hij wordt uit de zaal verwijderd”. De conferentie gaat vervolgens onverstoord verder. Zie het verslag in *De Arbeid*, 29-3-1913. Samson was korte tijd in het NAS actief en was door Domela en Rijnders tot persona non grata verklaard.

214 *De Arbeid*, 31-5-1913; Archief NAS, nr. 11, notulen, 3-4-1913; *Recht voor Allen*, 13-7-1918 en 19-6-1920. Kolthek werd redacteur bij *De Telegraaf*. Hij raadpleegde daarbij Coltof en Schermerhorn. Anarchisten als A. Cohen en J.K. van der Veer waren hem voorgegaan. De NFBvG wilde hem graag als gesalarieerde aantrekken. Zie over de relatie van *De Telegraaf* en de Nederlandse

Tot slot

Van eind 1907 tot het begin van 1913 werd de opstelling van het NAS in sterke mate bepaald door de visie van Kolthek. De vakbondsbeginselen gingen in een syndicalistische richting door een Beginselverklaring op te stellen, naar het voorbeeld van het handvest van Amiens, en door organisatorische veranderingen te bewerkstelligen. Het NAS moest zelfstandig de economische klassenstrijd voeren en afstand nemen van de bredere heterogene doelen die de vrij-socialistische beweging propageerde. Dit kreeg brede steun, maar ook kritiek van anarchistische zijde.

Het duale karakter van de vakbondstaak kwam weer op de voorgrond. Het enkel expressief “prediken van idealen” moest plaatsmaken voor het streven naar materiële verbeteringen op de korte termijn waarbij de lange-termijn doelen, zoals het reguleren van de productie door arbeidersassociaties, niet mochten worden verwaarloosd. Dit uitgangspunt plaatste het NAS in een internationale syndicalistische context. De ambities om zich internationaal te organiseren, nadat het NAS zich van het IS had afgewend in 1907, strandden echter door de houding van de CGT. Het NAS was hierdoor internationaal geïsoleerd, maar het Franse syndicalisme bleef een belangrijke inspiratiebron. Kolthek vond dat het praktische handelen van de vakbeweging moest worden afgestemd op de veranderende omstandigheden, zonder de beginselen los te laten. Zo werden cao's principieel afgewezen, maar de praktijk noopte aan de onderhandelingen mee te doen. Het was balanceren tussen principes en pragmatiek. Kolthek hield vast aan de onafhankelijke vakbondsbeginselen, reorganiseerde het NAS in decentrale richting door de autonomie van de lokale vakbeweging te versterken, de interne binding en de betrokkenheid van onderop te vergroten en de beginselen scherp af te bakenen.

Het traditionele wantrouwen tegen de staat moest echter plaatsmaken voor het uitoefenen van buitenparlementaire druk en het actief propageren van wettelijke verbeteringen, zoals op het terrein van de pensioenen. Het was tijd voor “positieve actie” en de leden stonden hier in grote meerderheid achter, ofschoon de anarchistische oppositie die op expressieve wijze bleef afwijzen.

De wanordelijke administratieve erfenis en belabberde financiële staat achtervolgden het NAS voortdurend en beperkten de mogelijkheden. Het

arbeidersbeweging: H.J. Scheffer, *Henri Tindal. Een ongewoon heer met ongewone besognes* (Bussum 1976) en M. Wolf, *Het geheim van de Telegraaf. Geschiedenis van een krant* (Amsterdam 2009).

NAS remde dan ook met regelmaat het streven om in staking te gaan af, omdat de risico's voor een te zwakke organisatie te groot waren.

Versterking van de organisatie kwam er door een vernieuwende stap te zetten toen de verschillende beroepsgroepen in het bouwvak hun beroepsidentiteit als traditionele organisatiebasis loslieten om als bouwvakkers gezamenlijk de LFvB te vormen. Deze onderlinge solidariteit binnen het bouwvak stond tegenover die van de patroons die zich steeds meer als eenheid per bedrijfstak profileerden. De mogelijkheden die de Wet op het Arbeidscontract voor de patroons bood om de voor de arbeiders gunstige artikelen buiten werking te plaatsen, lagen ten grondslag aan de succesvolle staking van grondwerkers in 1909 en de mislukte staking van metselaars, opperlieden en bouwvakjouweraliën in 1910. De propagandistische steun die de SDP aan het NAS gaf, bevatte een dubbele boodschap. Positief was het strijdvaardige karakter, maar de tactiek van directe actie en de federatieve organisatiestructuur werden door de marxisten afgewezen.

De internationale zeeliedenstaking van 1911 liet de verdeeldheid tussen de modern georganiseerde Rotterdamse zeelieden en de onafhankelijke zeelieden en havenarbeiders in Amsterdam zien. Daarom was het des te opvallender dat een deel van de moderne spoorwegorganisatie onder leiding van Sneevliet, in strijd met het NVV-standpunt, de stakers steunde. Een jaar later werd de ondergang van Kolthek ingeluid. Zijn ziekte en veelvuldige afwezigheid alsook zijn intellectuele overwicht en het daaraan verbonden eigenmachtig optreden waren debet aan een groeiende kritiek op zijn functioneren. De anarchistische kritiek op de ongeacht clause werd bovendien onverminderd geuit. Hij nam ontslag waardoor er ruimte kwam voor de anarchistische oppositie in het NAS.

5 Op weg naar het reformistisch-syndicalisme 1913-1919

Inleiding

Het NAS wilde in 1913 via het Internationaal Syndicalistisch Congres in Londen tot de oprichting van een syndicalistische Internationale komen. Maar dit lukte niet. Na het terugtreden van Kolthek ontbrandde de strijd om de bestuurdersposten binnen het NAS-bestuur. Na verloop van tijd volgde Lansink Sr. hem op. Hij was tegenstander van de ongeacht clause en wilde samenwerking van het NAS met de vrij-socialistische beweging, terwijl de aangesloten federaties alsook de PAS'en meer vasthielden aan de economische belangenbehartiging. Deze waren bereid in te gaan op de regelingen die de overheid trof om de arbeiders te beschermen tegen de effecten van de oorlog. Hiertegenover stonden de voorstanders van agitatie als revolutionair middel om tot verbeteringen te komen. Voorlopig leek de koers van het NAS echter niet te veranderen.

Wel werd op initiatief van voorzitter Markmann de decentralisatie van Kolthek teruggedraaid. Het NAS moest nu een bedrijfstakgewijze organisatiestructuur krijgen, naar het voorbeeld van de Amerikaanse IWW. Die reorganisatie kostte enkele jaren. Het bestuur voerde een reformistisch-syndicalistische beleid onder voorzitter Lansink Jr., waarin ook deelname aan het tot ontwikkeling komend stelsel van arbeidsverhoudingen belangrijk was. Zo wilden federaties aansluiten bij de cao-onderhandelingen en vanaf 1917 inspelen op de subsidiemogelijkheden van de overheid voor hun werklozenkassen. Dit alles had een positief effect op de ledentallen.

Of de reformistisch-syndicalistische koers veranderde onder invloed van de Russische Revolutie en de opkomst van de CPH, blijkt eveneens in dit hoofdstuk. Het NAS-bestuur, dat niet pleitte voor de revolutie, kreeg kritiek van communisten en revolutionair-syndicalisten in het NAS. Toch hield het vast aan het belang van goede wetgeving, zoals ook de CGT dat deed. Het bestuur zocht daarbij ook toenadering tot het NVV. Het zocht bovendien samenwerking met de Duitse syndicalisten en moest rekening houden met de linkscommunistische invloed op het NAS.

5.1 Na het aftreden van Kolthek

Na het vertrek van Kolthek ontstond binnen het NAS een machtsstrijd, waarover zowel binnen als buiten het NAS de gemoederen hoog opliepen. De strijd richtte zich op één van twee betaalde functies in het NAS-bestuur. Die van secretaris was de belangrijkste positie binnen het NAS-bestuur. De secretaris bepaalde het beeld en het beleid van de vakcentrale nadrukkelijk. Vandaar dat de discussies over de richting van het NAS zich richtten op de persoon van de secretaris.

5.1.1 Teders als secretaris

Toen het bestuur een circulaire naar de aangesloten organisaties wilde waarin Maters stelde dat Kolthek zijn taak verzaakt had, weigerde Teders zijn handtekening te zetten: “en vraagt of wat Kolthek gedaan en geweest is voor 't NAS opweegt tegen 't geen hij nu verwaarloosd heeft, en of wij dan nu al 't goede wat hij voor de geheele onafhankelijke vakbeweging is moeten op zij zetten en hem nu maar geheel moeten afmaken”.¹ Een anders geformuleerde circulaire met de oproep tot kandidaatstelling voor secretaris/redacteur ging daarop de deur uit en kandidaten konden voor 3 april 1913 door de leden aangemeld worden. Hooze, Lansink Sr., B. Lansink Jr., Van den Berg, NatFvT-secretaris, Van Erkel, LFvB-voorzitter en de onvermijdelijke Rijnders waren gekandideerd. Van den Berg, Hooze en Lansink Jr. bedankten voor de eer.² De opvolger van Kolthek kon de koers om meer afstand te nemen van het anarchisme voortzetten of wijzigen. Daarbij ging de strijd over de ‘ongeacht clausule’. Sommige aanhangers van Kolthek suggereerden dat buitenstaanders de kandidaatstelling manipuleerden om de door hem ingezette koers te dwarsbomen. Daarbij dachten ze aan de redacteurs van *De Vrije Socialist*, Domela en Rijnders, maar ook aan Cornelissen, die Van Erkel graag secretaris zag worden. Dat laatste lag niet voor de hand, omdat die net als Lansink Sr. tegenstander was van de ‘ongeacht clausule’. Van Erkel trok zich terug ten gunste van Lansink Sr.. Diens kandidatuur leidde vanwege zijn afwijzen van de ‘ongeacht clausule’ echter tot beroering. In *De Arbeid* schreef Markmann dat Lansink Sr. de kandidatuur niet aanvaardde

¹ Archief NAS nr. 11, notulen, 21-8-1913.

² Archief NAS nr. 11, notulen, 5-4 en 10-4-1913; *Het Volk*, 17-3-1913, de vrije socialisten vonden Lansink Sr. en Van den Berg geschikte kandidaten: *De Vrije Socialist*, 27-3 en 26-4-1913, niet Van Erkel. *De Vakbeweging*, 28-3-1913 zag de rehabilitatie van Van Erkel als een eerste aanzet om hem weer secretaris te maken.

kon, omdat hij daarmee één van de belangrijke beginselen van het NAS niet onderschreef. In de bestuursvergadering zwaaide Markmann daarom met zijn portefeuille.³ De anarchisten hoopten met Lansink Sr. het NAS in hun kamp te brengen. Zij benadrukten het in hun ogen vrij-socialistische karakter van het NAS. Voor hen was er geen verschil tussen het NAS en de anarchistische beweging. Zij plaatsen de vakcentrale steeds in het brede perspectief van antimilitarisme, drank- en godsdienstbestrijding. Daarom was Lansink Sr. voor hen een goede kandidaat, omdat die de taak van de vakbeweging ook zo zag. De vrije socialisten lieten zich door de opvattingen van Coltof, Rijnders en Domela leiden, die op de FVdG wezen, die naast de vakstrijd vooral actie tegen militarisme en godsdienst voerde.⁴ Volgens Maters was er slechts één geschikte kandidaat: Cornelissen en hij schreef een brief om hem te polsen.

Toen Cornelissen niet wilde, werd met steun van de ANZB tegenover Lansink Sr. Teders kandidaat gesteld, die op dat moment Van der Hagen als voorzitter was opgevolgd.⁵ Teders kwam uit de Amsterdamse meubelmakervereniging 'Amstels Eendracht', waarvan hij jarenlang secretaris was en redacteur van het blad *De Meubel-Industrie*. Hij was voorstander van samenwerking met andere meubelmakerverenigingen. In 1911 vormde Amstels Eendracht samen met de Algemeene Nederlandsche Meubelmakersbond, aangesloten bij het NVV en de Nederlandsche R.K. Bond van Meubelmakers een Landelijk Comité van Aktie onder voorzitterschap van Teders, dat langdurig bestond en invloed op loonregelingen en arbeidsduur wilde uitoefenen via onderhandelingen.⁶ De kandidaatstelling van Lansink Sr. leidde in Twente tot onrust. Men meende hem daar niet te kunnen missen en hij trok zich terug.⁷ Daarmee was de enige kandidaat Teders, die als

3 *De Arbeid*, 24-2-1912; *Het Bouwvak*, 1-9-1913; *De Vrije Socialist*, 13-10-1913. Archief NAS nr. 11, notulen, 27-3-1913; *De Vrije Socialist* 27-3-1913; *Het Volk* 10-4-1913; *De Arbeid* 16-4-1913. Zie *De Vrije Textielarbeider*, nr. 5 (1911).

4 Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*, 23-34; Rübner, *Freiheit und brot*, 27-32.

5 Archief NAS nr. 11, notulen, 13-3 en 27-3-1913; *De Arbeid*, 9-4-1913; *Het Volk*, 10-4-1913. Zie voor de discussie de verslagen van de 'Commissie tot herziening van de Beginselverklaring van het N.A.-S., benoemd door het Congres van Arnhem op 4, 5 en 6 April 1920', aanwezig in het Archief PAS Amsterdam, 97. Lansink Sr. discussieerde in het Belgische Mechelen met Herman de Man over centralisatie of federatie, *De Vrije Socialist*, 19-7-1913. De Man trad toen op als tolk voor het IS van textielarbeiders.

6 Teders ging met 'Amstels Eendracht' in 1904 over tot het NAS, *De Meubel-Industrie*, 1-12-1913. Hij was van september 1906 tot augustus 1907 redacteur van het blad *De Meubel-Industrie*. *Het Volk*, 2-2-1912; *De Meubel-Industrie*, 15-2-1913. Dit comité is een goed voorbeeld van samenwerking aan de basis zonder ideologische verkettingen van bovenaf.

7 *De Vrije Textielarbeider*, 1-5 en 12-5-1913, Jaarverslagen NAS 1911, 1912 en 1913, 126.

tweede secretaris de zieke Kolthek verving. Hij trad pas in juni 1913 aan omdat hij twijfelde. Als tweede secretaris had hij de kritiek op Kolthek van dichtbij meegemaakt. Als veelgevraagd meubelmaker bedong hij uitstel, omdat hij een stuk wilde af maken. Het redacteurschap schrok hem af en hij wilde hulp bij de correctie van zijn artikelen. Maters had het naar eigen zeggen te druk en zag ook wel problemen in de verstandhouding als hij zou corrigeren. De vroeger aan *Het Volksdagblad* verbonden journalist E. van Emden werd corrector.⁸

Markmann volgde Teders op als NAS-voorzitter en Maters bleef penningmeester. Allen deelden dezelfde opvattingen aangaande de vakstrijd en hielden vast aan de 'ongeacht clause'. Teders gaf in *De Arbeid* zijn opvattingen weer. Hij stelde zich Kolthek ten voorbeeld, die had het NAS er bovenop geholpen en aan een Beginselverklaring geholpen. Daarna wees hij *De Vrije Socialist* terecht, die meende dat Kolthek wel spoedig vergeten zou worden.⁹ Hij zette Kolthek's beleid voort, maar ging verder met de aanvaarding van sociale wetgeving en legde in *De Arbeid* de voordelen van de Ongevallenwet uit. De uitvoering van de wet was sterk verbeterd, de werkgeverspremies waren verhoogd en daarom hadden werkgevers, bijvoorbeeld in de havens, allerlei preventieve maatregelen getroffen. Hij bracht naar voren dat de vermogensbelasting de overheid steeds meer geld opbracht. Uit die belastingen, betaald door de kapitalisten, konden het staatspensioen en andere sociale voorzieningen worden betaald. Het sociale zekerheidsstelsel dat minister Talma wilde invoeren kon op begrip bij Teders rekenen en dat gold zeker voor de ontwerp-Ziektewet. Slechts tegen premiebetaling door de arbeiders verzette hij zich. Teders toonde zich kritisch over de neerbuigende houding van het NVV tegenover het NAS en beweerde dat de NVV-leden de strijdwijze van de onafhankelijke vakbeweging wel waardeerden.¹⁰

8 Archief NAS nr. 11, notulen, 20-2, 6-3, 24-5 en 12-6-1913, waarin sprake is van te betalen kwitanties van drukkerij Voorwaarts voor correctiewerkzaamheden voor stukken van Teders en Lansink Sr. Archief NAS nr. 11, notulen, 12-6-1913 gaat over rekeningen voor correctiewerk van Van Emden voor artikelen van Teders en Lansink Sr. Van Emden werd in 1901 redacteur van *Het Volksdagblad*, zie: Scheffer, *Het Volksdagblad*. Van Emden stortte zich na de ondergang van *Het Volksdagblad* op de productieve associatie, werd administrateur bij 'Voorwaarts', die naast *De Arbeid* ook *Het Bouwvak*, *Het Typografenblad*, *De Nederlandsche Zeeman* en *De Gemeente-Arbeider* drukte en schreef in het blad van de Amsterdamse afdeling van de GGB, *De Vrije Arbeid*. Archief NAS nr. 11, notulen, 25-9-1913; *Het Bouwvak*, 23-7-1914.

9 *De Arbeid*, 4-6-1913. Teders deed er veel aan om zich te ontwikkelen: Archief NAS nr. 11, notulen, 26-6-1913 waarin hij toestemming kreeg om een abonnement op *De Economist* te nemen.

10 *De Arbeid*, 2-6 en 3-12-1913. Zie voor het NVV-standpunt: *De Vakbeweging*, 24-5-1912, 31-1 en 14-2-1913. De wetgeving van Talma was toen al door de oppositie ruimschoots uitgekleed:

Teders kon zich niet ten volle ontplooiën en kon zijn denkbeelden onvoldoende in *De Arbeid* uitwerken, omdat sinds het vertrek van Kolthek de redactie van *De Arbeid* bij Coltof berustte, die uiterst kritisch schreef over SDAP en NVV, in zijn rubriek 'Van hier en daar'. In het blad stond de rubriek 'Buitenlandsch Overzicht' met berichten uit het *Bulletin* van Cornelissen, die ook vaak hoofdartikelen leverde en van het NVV en de sociaaldemocratie weinig moest hebben. Daarnaast verschenen er "Twentsche brieven" van Lansink Sr. en 'Brieven uit Rotterdam' van NS&BB-bestuurder Van den Berg, die vele kolommen vulden.¹¹ Dezen toonden zich allen voorstander van samenwerking met het vrije socialisme. Daardoor stond Teders geïsoleerd.

5.1.2 Het NAS viert het twintigjarig bestaan

Hoe snel de invloed van Kolthek uit het NAS verdween, bleek bij het twintigjarig jubileum van het NAS. Er was een feestelijke bijeenkomst in het Amsterdamse Concertgebouw op 4 oktober 1913 en een herdenkingsnummer van *De Arbeid*.¹² De hoofdbijdragen aan dat nummer waren niet afkomstig uit de NAS-gelederen, maar van de vrij-socialistische propagandisten ds. N.J.C. Schermerhorn en Coltof. Daarnaast keek Cornelissen terug op het verleden van het NAS. Hij blikte ook vooruit en verwachtte dat de arbeiders spoedig inzagen dat het NVV hen niets te bieden had. In een ander artikel werd Van Erkel in een positiever daglicht gesteld dan voorheen. De twee vakbondsbestuurders die een bijdrage leverden waren Van den Berg van de NatFvT en Lansink Sr.. Kolthek kwam in het gehele nummer niet voor. Het ademde de anarchistische opvattingen van de schrijvers. Ook ging geen enkele bijdrage in

Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid*, 151-163. Zie voor standpunten van de SDAP: Hertogh, "Geene wet", 110-118. Teders schafte zich namens het bestuur tal van overheidspublicaties aan via de boekhandel van de vrije socialist A. Altink: ArchiefNAS nr. 11, notulen, 21-8-1913 en 4-9-1913.

¹¹ Verder verschenen er goed geschreven anonieme artikelen over het syndicalisme. In aanmerking als schrijver komt E. van Emden of P.E. van Renesse, oud-redacteuren van *Het Volksdagblad*.

¹² *De Arbeid*, 27-9-1913; ArchiefNAS nr. 11, notulen, 21-8-1913; *De Vrije Textielarbeider*, 2-10-1913; *Het Bouwvak*, 1-10 en 15-10-1913; *De Nederlandsche Zeeman*, 15-9-1913.

Twintigjarig bestaan NAS gevierd in het Concertgebouw.

Het NAS-bestuur vooraan op het podium

op de opvattingen zoals die door Teders in navolging van Kolthek werden uitgedragen.¹³

Voorafgegaan door een muzikaal programma traden tijdens de feestavond vier sprekers op. Voorzitter Markmann memoreerde de afgelopen twintig jaar en besprak de stroom van reorganisaties van het NAS, veroorzaakt door de interne strijd. Hij vond dat sinds 1908 de vakcentrale het juiste standpunt in de 'ongeacht clause' had gevonden. Schermerhorn stelde dat het er niet op aankwam hoeveel leden een vakcentrale telde, maar dat de leden mannen waren waarop gerekend kon worden. De belangrijkste spreker was Cornelissen die de oud-bestuurders Van Erkel, De Boer, Ten Wolde, Overstegen en als enige ook Kolthek prees. Hij werd op zijn beurt door Markmann als de geestelijke vader van het NAS in het zonnetje gezet.

¹³ *De Arbeid*, 27-9-1913 is eenzijdig in zijn beschouwingen. Zie voor een reactie van sociaal-democratische zijde: *Het Volk*, 29-9-1913 en van de zijde der vrije socialisten *De Vrije Socialist*, 1-10-1913.

Secretaris Teders sprak slechts kort.¹⁴ Het streven van Kolthek om het NAS los te weken van de vrij-socialistische beweging bleek niet succesvol.

5.2 Internationale eenheid en het Internationaal Syndicalistisch Congres

Nadat het NAS het IS in 1907 had verlaten, kende het geen internationale verbindingen meer, zelfs niet met de CGT. Slechts via het *Internationaal Bulletin* van Cornelissen was er voeling met andere syndicalistische organisaties, die ook buiten het IS stonden. Het gebrek aan internationale contacten bedreigde niet alleen het voortbestaan van de onafhankelijke vakbeweging in Nederland, maar ook van het internationale syndicalisme. Slechts de CGT had internationale verbindingen. Onder leiding van Jouhaux probeerde die vakcentrale zich om te vormen tot een meer gecentraliseerde vakcentrale, die steeds meer afstand nam van de directe actie en een reformistische richting insloeg. De CGT was niet van plan de oriëntatie op het IS op te geven, temeer omdat dit internationaal Secretariaat een onafhankelijker koers ten opzichte van de Tweede Internationale ging varen, waardoor de wens van het NAS om tot een syndicalistische Internationale te komen uit zicht raakte.

5.2.1 Internationale beroepssecretariaten willen eenheid

Het NAS zag gunstige ontwikkelingen in Duitsland, Scandinavië, Groot-Brittannië en in de Verenigde Staten, waar arbeiders zich afkeerden van de 'moderne' vakbeweging en nieuwe syndicalistische vakbonden oprichtten. Het zag mogelijkheden voor internationale contacten. Het NAS-bestuur toonde belangstelling voor de IWW. Van herstel van internationale verbindingen was tot nu toe weinig terecht gekomen omdat binnen het NAS de discussie over de noodzaak van landelijke onderlinge samenwerking nog woedde. Zo werd federatievorming wel gezien als centralisatie en vaak afgewezen als in strijd met de beginselen. Veranderingen van buitenaf zorgden voor

14 Archief NAS nr. 11, notulen, 2-10-1913; *De Vrije Socialist*, 8-10-1914; *Het Bouwvak*, 15-10-1913. Maters stelde voor om Cornelissen materieel te huldigen, maar daar was geen geld voor: *De Vrije Socialist*, 1-10-1913, *Het Volk*, 29-9 en 6-10-1913. *Het Volk* vond dat er mooi gemusiceerd werd. *Het Algemeen Handelsblad*, 5-10-1913 nam de moeite te beschrijven hoe de zaal versierd was: "Op het podium, bezet en behangen met de banieren en de vlaggen der aangesloten vereenigingen, prijkt een bloementooi met de initialen van het N.A.S." Zie ook: Jaarverslagen NAS 1911, 1912 en 1913, 143-144.

enige beweging. Een min of meer bedreigende ontwikkeling was dat de linkervleugel van de moderne vakbeweging in binnen- en buitenland pleitte voor meer eenheid in de vakbeweging, waarbij gewezen werd op het naast elkaar bestaan van moderne en syndicalistische bonden binnen de IBS'en.¹⁵ Enkele federaties waren lid van een IBS, waar vaak ook een NVV-bond bij aangesloten was. Ieder IBS streefde er naar dat per land in principe slechts één organisatie lid was. Daarom eisten verschillende IBS'en eenheid binnen de Nederlandse vakbeweging. Doordat er Franse en Britse bonden bij aangesloten waren, stonden die IBS'en vaak onafhankelijker ten opzichte van de Tweede Internationale dan het IS. De meeste IBS'en wilden wel nauwer met het IS samenwerken, als dat afstand zou nemen van de Tweede Internationale. Eind 1912 ondernam het IS stappen om de IBS'en meer aan zich te binden en het nodigde sinds die tijd de beroepssecretariaten voor de IS-congressen uit. Deze trend won aan kracht toen in september 1913 het IS werd omgezet tot het Internationaal Vak Verbond (IVV) dat een actieve en autonome rol ging spelen en de Tweede Internationale meer op afstand hield. Voor het NAS leverde dit een bedreiging op, omdat federaties die bij een IBS aangesloten waren van het NAS zouden kunnen worden losgeweekt.¹⁶ Federaties die zich bij de onafhankelijke vakbeweging minder thuis voelden door de anarchistische tendensen, zouden zo via de IBS'en bij het IVV terecht kunnen komen. Kolthek's inspanning om de onafhankelijke vakbeweging beter te organiseren had in de ogen van de IBS'en de verschillen tussen de federaties en de moderne bonden al sterk verminderd. Daarom ondernamen enkele IBS'en pogingen om in Nederland moderne en onafhankelijke bonden te laten fuseren. Het IBS van sigaren- en tabaksbewerker probeerde dat met de NFvS&T en de NS&TB. De NFvS&T was onder leiding van Kolthek gereorganiseerd. De federatie aanvaardde de 'ongeacht clause' en rekende godsdienstbestrijding en antimilitarisme

15 Jaarverslag NAS 1912, 8-9, 13-14; Archief NAS nr. 10, notulen, 31-10-1912; J. Howorth, 'French Workers and German Workers, 71-97; *De Vakbeweging*, 7-6 en 21-6-1912. Het blad toonde zich geen voorstander, waarbij op Sneevliet werd gewezen die last zou hebben van 'syndicalistische bevestigingen'. In het eerst genoemde nummer constateerde Spiekman dat het syndicalisme aan het oorspronkelijke karakter inboette en op de moderne vakbeweging ging lijken. Vooral de CGT was bezig zich te hervormen tot een gecentraliseerde vakcentrale.

16 *De Vakbeweging*, 10-1-1913. De Amerikaanse vakcentrale AF of L werd lid, waardoor de invloed van de sociaaldemocratie minder sterk werd. Van Goethem, *De Internationale van Amsterdam*, 24-25; Milner, *Dillemas*; Van der Linden (e.a) (ed.), *International Federation*, 35-41, 57-61; P. Rütters e.a. (red.), *Internationale Gewerkschaftsorganisationen* (Bonn 2001), 9-10. De IBS-en omvatten wel vaker niet-sociaaldemocratische georiënteerde vakbonden. De LFvT besloot in 1911 deel te nemen aan de internationale congressen van textielarbeiders, *De Vrije Textielarbeider*, nr. 12 (1911).

niet meer tot de vakbondstaken. In de statuten stond dat er gesalarieerde bestuurders en een stakingsreglement waren en dat de contributie verhoogd diende te worden. De federatie werkte sinds jaren succesvol samen met de NS&TB, de Nederlandsche RK Tabaksbewerkerbond, de Christelijke Bond van Sigarenmakers en Tabakbewerkeren in Nederland. Zij hadden een 'Gemeenschappelijk Program' om tot betere arbeidsvoorwaarden te komen. Die samenwerking had bovendien geleid tot de succesvolle sigarenmakerstaking, die in de winter van 1911 en 1912 plaatsvond en door het IBS was gesteund.¹⁷ Deze ontwikkelingen maakten dat de federatie het verzoek kreeg het onderscheid met de NS&TB uit te leggen. Van fusie kwam niets, maar de samenwerking tussen de vier sigarenmakerbonden bleef bestaan en zij sloten gezamenlijk collectieve contracten af.¹⁸ De ITF wilde dat in Nederland de verschillende bonden tot eenheid zouden komen en besloot na een mislukte poging in 1910 het opnieuw te proberen. Binnen de IBS'en nam de ITF een speciale positie in. De invloed van de Britse en Franse vakbeweging was er groot en de Nederlandse onafhankelijke vakbeweging viel er weinig uit de toon, want zowel de Fransen als de Britten schuwden de directe actie niet. Door de kenmerken van de bedrijfstak waren strijdmethoden als internationale stakingen en boycots voor de hand liggend. De ITF wilde de Nederlandse, modern of onafhankelijk georganiseerde arbeiders in het transportbedrijf onderbrengen in twee bonden voor transportarbeiders en zeelieden. Zowel in Groot-Brittannië als in Duitsland smolten allerlei transportbonden samen en Nederland kon niet achterblijven. De ANZB en de NS&BB kregen het dan ook moeilijk toen de Duitse, sociaaldemocratisch georiënteerde leiding van de ITF in 1912 besloot twee nieuwe NVV-bonden op te nemen. Naast de in de NatFvT georganiseerde bonden en de bij het NVV aangesloten NV, traden nu ook de Centrale Bond van Transport- en Havenarbeiders (CB) en de van de ANZB afgescheiden Zeemansvereniging 'Volharding' toe tot de ITF. De CB, die naar eigen zeggen tot 1911 niets

17 Milner, *Dilemmas*, 103. Zie voor het Gemeenschappelijk Program: Van der Hoeven, *NSTB*, 68-71. Federatiebestuurder C. Wolff maakte deel uit van het bestuur. Zie voor de reorganisatie van de NFvS&T: *Verslag van het Reorganisatie-congres der Nederlandsche Federatie van sigarenmakers en Tabaksbewerkeren gehouden te Rotterdam op 24, 25, 26 en 27 December 1911*. Binnen de federatie was verzet tegen de reorganisatie. Dan kon men ook wel lid worden van de moderne bond: *De Tabaksbewerker*, 12-7 en 12-9-1912, *De Vakbeweging*, 1-3-1912. Zie voor de staking: Oudegeest, *Geschiedenis II*, 334-341 en Van der Hoeven, *NSTB*, 77-84.

18 *De Vakbeweging*, 16-8-1912 en 11-4-1913; Zesde verslag van den toestand en de verrichtingen van het Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen 1 januari 1912 tot 31 december 1913, 61-62. De fusie mislukte mede doordat Oudegeest en Kolthek elkaar over de sigarenmakerstaking in de haren vlogen. Zie *De Arbeid*, 22-3-1913; Jaarverslag NISTB 1912 en 1913, 6-7; Jaarverslag NSTB 1916, 1917 en 1918, 7-23.

voorstelde, was de NS&BB in ledental voorbijgestoken.¹⁹ De beslissing van de ITF had hiermee te maken, maar ook met het feit dat de NatFvT snel verliep, sinds de BM&S en de Algemeene Nederlandsche Voerliedenbond (ANVB) de NatFvT hadden verlaten, bestond deze nog slechts uit de ANZB en NS&BB. De ANVB overleefde de afscheiding niet en verdween, terwijl de Bond van Machinisten zich bij het NVV aansloot. De pogingen van de ITF hadden dan ook geen succes. Integendeel, op het Londens congres van de ITF van augustus 1913 vlogen de vertegenwoordigers van de Nederlandse moderne en onafhankelijke organisaties elkaar in de haren.²⁰ Van den Berg, Posthuma, Markmann en Ronner, die als afgevaardigden van de NS&BB en ANZB aanwezig waren, probeerden het beleid van de ITF ter discussie te stellen door de syndicalistische opvattingen te verdedigden, samen met Franse en Italiaanse afgevaardigden. Zij kregen van Brautigam het verwijt binnen de ITF de eenheid te prediken, terwijl Cornelissen in het ANZB-blad *De Nederlandsche Zeeman* alle ruimte kreeg om een te organiseren Internationaal Syndicalistisch Congres aan te prijzen. Dat congres zou wat later ook in Londen plaats vinden en Markmann zou daar aanwezig zijn. Doordat de bij het NVV aangesloten bonden in aantal en ledental de onafhankelijke bonden overvleugelden, nam de invloed van ANZB en NS&BB binnen de ITF af; zij vertegenwoordigden nog maar een minderheid, zo kregen ze te horen.²¹

19 *De Transportarbeider*, 6-2, 21-8 en 11-9-1913; A.W. Heykoop, *Ons eerste lustrum 1908-1913 (Centrale Bond van Transport- en Havenarbeiders)* (Rotterdam 1913); H. Overst, 'Organisatie in het transportbedrijf', in: *De Socialistische Gids*, 3 jrg. (1918), 69-74. Op het ITF-congres waren ook andere NVV-bonden aanwezig: de Nederlandsche Bond van Arbeiders in het Handels- en Transportbedrijf te land en de BvM&S: *Het Volk*, 28-8-1913; Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 251-252. De NVV-bonden telden 9800 leden tegenover 3375 van de onafhankelijke organisaties.

20 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-6, 15-9 en 1-10-1913; *De Vakbeweging*, 8-11-1912 en 25-4-1913; Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 259-264. Zie ook *Waarom tusschen de zeelieden van Nederland geen eenheid bestaat*, uitgave Algemeen Nederlandsche Zeeliedenbond, 1913. De ANVB was ondertussen opgeheven: *De Transportarbeider*, 19-6-1913. Zie voor de internationale ontwikkelingen: A. Marsh and V. Ryan, *The Seamen. The history of the National Union of Seamen* (Oxford 1989), 107-110, S. Koch-Baumgarten, *Gewerkschaftsinternationalismus und die Herausforderung der Globalisierung. Das Beispiel der Internationalen Transportarbeiterföderation (ITF)* (Frankfurt/New York 1995), 54, 59-61. Zie voor de ondergang van de NatFvT: Beknopt overzicht van den omvang der vakverenigingen 1913 (Den Haag 1913), 4-6, XIX-XX.

21 *De Transportarbeider* 15-5, 21-8 en 11-9-1913; *De Nederlandsche Zeeman*, 15-9-1913; *Het Volk*, 30-8, 3-9-1913; *De Arbeid* 3-9-1913; *De Vakbeweging* 26-9-1913; Cornelissen, 'Strijd, lief en leed', 443-444.

5.2.2 Een Syndicalistische Internationale

Binnen de Franse vakbeweging was Cornelissen als buitenlandredacteur van *La Bataille syndicaliste* een belangrijke bron op het gebied van de Duitse vakbeweging. In juli 1911 reisde hij als tolk en verslaggever met de CGT-delegatie mee naar de Duitse Generalkommision der Gewerkschaften Deutschlands in Berlijn. De CGT was daartoe in 1910 door de Duitse vakcentrale uitgenodigd. Tot op zekere hoogte bleken de gedelegeerden onder de indruk van de omvang en organisatiekracht van Duitse vakbeweging. Maar Cornelissen liet in *La Bataille syndicaliste*, maar ook in de *Socialistische Almanak*, geen spaan heel van de Duitse vakbeweging: "Wij verkeerden daar midden in een ware hiërarchie, een soort van arbeidersstaat in den bourgeoisstaat".²² Maar met zulke kritische artikelen kon hij de veranderingen binnen de CGT die sterk leken op de organisatiekenmerken van de Duitse vakbeweging niet tegenhouden. Leaders als L. Jouhaux, A. Merrheim, Rosmer en Monatte verlieten langzaam maar zeker de syndicalistische standpunten zoals door Cornelissen verdedigd.²³ Die koesterde dezelfde hoop als de onafhankelijke vakbeweging in Duitsland en Nederland, namelijk dat de CGT het initiatief nam om te komen tot een syndicalistische internationale. Toen de CGT daartoe niet bereid bleek, besprak Cornelissen vanaf 1911 met het NAS-bestuur de mogelijkheid om een congres te organiseren van revolutionaire vakverenigingen. Alleen in Frankrijk was er sprake van een grote vakcentrale met een sterke syndicalistische stroming, die aangesloten was bij het IVV. De CGT had geen zin om deze positie op te geven en te kiezen voor de nieuwe internationale. De CGT kende weliswaar strijd tussen reformisten en syndicalisten, maar niemand wenste scheuring als de vakcentrale zou kiezen voor uittreding uit het IVV. De syndicalisten waren bovendien onderling verdeeld in revolutionair-syndicalisten en reformistisch syndicalisten. De laatsten waren voor een sterke en centralistisch georganiseerde vakbeweging en zagen weinig heil in de door Cornelissen verdedigde plannen voor een nieuwe syndicalistische internationale.²⁴ Die zag daardoor de CGT geen leiding meer geven aan

22 Chr. Cornelissen, 'Constitutie en taktiek van de Duitse vakbonden (Indrukken van een studiereis)', in *Socialistische Almanak* (1912), 62-68; Howorth, 'French Workers and German Workers', 71-97; Milner, *Dilemmas*, 172-184.

23 Van der Linden (ed.), *International Confederation*, 54-55; Vandervort, *Griffuelhes*, 197; C. Gras, *Alfred Rosmer (1877-1965) et le mouvement révolutionnaire international* (Paris 1971); C. Chambelland, *Pierre Monatte*.

24 Archief NAS nr. 10, notulen, 2-11-1912; B. Georges, D. Tintant, *Léon Jouhaux, cinquante ans de syndicalisme. Des origines à 1921* (Paris 1962); W. Westergard-Thorpe, 'Towards a syndicalist

een internationale syndicalistische beweging. De CGT-leiding was in zijn ogen te reformistisch geworden. Hoop gloorde echter in Engeland, waar in deze jaren een sterke stakingsbeweging gaande was, waarbij de IWW een rol speelde. De Britse arbeidsonrust werd volgens Cornelissen sterk door syndicalistische opvattingen van de IWW beïnvloed. Ook de internationale zeeliedenstaking was volgens hem een teken van internationale solidariteit, die kenmerkend was voor het moderne syndicalisme.²⁵

5.2.3 Het Internationaal Syndicalistisch Congres te Londen

Cornelissen liet de organisatie van het syndicalistische congres via zijn *Bulletin* lopen, waarbij hij voor praktische zaken de hulp van Van Erkel inschakelde.²⁶ Die werd door Cornelissen naar voren geschoven als organisator van het congres, maar zelf bleef hij de stuwende kracht op de achtergrond. Cornelissen wilde niet op de voorgrond treden omdat binnen de Franse vakbeweging slechts een kleine minderheid op een dergelijk congres zat te wachten. Er werd eind 1912 een Nederlands 'Comité tot voorbereiding van een Internationaal Revolutionair Vakvereningscongres' opgericht. Van Erkel vormde samen met G.J.A. Wesselingh van de NFBvGW en Hooze van de LFvM het bestuur. Het NAS-bestuur was formeel niet bij het initiatief betrokken, omdat het terugschrok voor de kosten van het organiseren van een dergelijk internationaal congres. Wel bracht het NAS de bestuurders van de federaties van de plannen op de hoogte. Naast de bij het NAS aangesloten organisaties, sloten ook enkele buiten het NAS staande federaties zoals de NFBvGW zich bij het initiatief aan. De drijfveer voor de federaties lag in de afkeer van de sociaaldemocratie en in het gegeven dat zij geen toegang hadden tot het IVV omdat zij niet bij het NVV waren aangesloten, "waarvan wij als onafhankelijke arbeiders niets moeten hebben".²⁷

international: the 1913 London congress', in: *International Review of Social History* Vol. XXIII (1978), 41, 77. Gras, Rosmer; E. Höllein, 'Monatte, c'est notre Lénine français...?' *Der Weg Pierre Monattes im Spiegel van La Vie Ouvrière 1919-1921* (Mainz 1989); M. Dreyfus, *Histoire de la C.G.T. Cent ans de syndicalisme en France* (1995), 62-80.

25 *De Arbeid*, 15-11-1913, bericht over genomen uit het *Internationaal Bulletin*. C. Cornelissen, 'Zur internationalen syndikalistischen Bewegung', in: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* (Mai-Heft 1911), 834-846; C. Cornelissen, 'Die neuesten Entwicklung des Syndikalismus', in: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* (Januar-Heft 1913), 125-148. Zie voor het Britse syndicalisme: Holton, *British Syndicalism* en J. White, 'Syndicalism in a mature industrial setting: the case of Britain', in: Van der Linden en Thorpe (eds.), *Revolutionary Syndicalism*, 101-118.

26 *De Arbeid*, 2-6-1913 Cornelissen, 'Strijd, liefen leed', 441.

27 Verslag van den Nederl. Federatieven Bond van Gemeentewerklieden loopende over het tijdperk van 1 januari 1911 – 1 januari 1913, 14-15. Zie voor de ontwikkelingen binnen de CGT: D.M.

In februari 1913 zond Van Erkel als secretaris van het Comité, waarin acht federaties vertegenwoordigd waren, een circulaire naar een aantal buitenlandse geestverwante organisaties.²⁸ Deze circulaire verscheen ook in het *Bulletin*, vertaald in het Frans, Duits en Engels. De CGT verzette zich tegen het plan. Het blad *Voix du Peuple* wilde de circulaire niet eens opnemen, omdat het de eenheid van het IVV bedreigde.²⁹ De CGT vond dat het de taak van de syndicalisten buiten Frankrijk was om de eenheid van de vakbeweging te bevorderen door binnen de reformistische vakbeweging te werken en zo de syndicalistische beginselen te verspreiden, in plaats van een eigen Internationale te stichten. De meeste syndicalistische organisaties, zoals de FVdG, hadden geen mogelijkheden om binnen het IVV te werken en wilden daarom een syndicalistische internationale stichten.³⁰ De FVdG, die het congres in Nederland wilde houden, stelde met ongeveer zesduizend leden weinig voor ten opzichte van de miljoenen leden van de oppermachtige Freie Gewerkschaften. Eigenlijk was het een propaganda- en discussieclub en had het de aanvankelijke belangstelling van de CGT als alternatief voor de Freie Gewerkschaften verloren.³¹ De Duitsers en andere syndicalisten wilden met Cornelissen een syndicalistische internationale stichten. In overleg met Britse syndicalisten werd besloten het congres niet in Nederland, maar van 27 september tot 2 oktober in Londen te houden. Uit de beschrijvingsbrief bleek dat vooral de LFvB zich rekenschap gaf van de taak van de nieuw te vormen internationale. Naast samenwerking van alle onafhankelijke vakbonden diende er een internationaal bulletin te komen

Schneider, *Revolutionärer Syndikalismus und Bolschewismus* (Erlangen 1974), 59-66; Jennings, *Syndicalism in France*, 141-167; Milner, *Dilemmas*, 160-171.

28 De volgende federaties en bonden sloten zich aan: LFvM, NFvS&T, NFBvGW, ANZB, FBvM, Federatieve Bond van Arbeiders(sters) in de Kleedingindustrie en LFvT: *De Arbeid*, 3-9-1913. Zie voor de circulaire: *De Vrije Textielarbeider*, 20-2-1913, *De Nederlandsche Zeeman* 1-3-1913 en *Het Bouwvak*, 1-3-1913. De tekst komt uit het *Internationaal Bulletin*. Dat Hooze penningmeester was blijkt uit *Het Bouwvak*, 7-5-1914. Archief NAS nr. 11, notulen, 4-9-1913. Maters was blij dat hij een bedrag van zevenhonderd gulden op een rekening van de Rijkspostspaarbank kon zetten: de eerste reserve van het NAS dat niet in kas bleef. Zie ook *De Arbeid*, 21-6-1914 over de samenwerking der landelijke federaties.

29 *De Arbeid*, 21-6-1913, het verscheen wel in *La Bataille Syndicaliste* en *La Vie Ouvrière*: Gras, Rosmer, 70-97.

30 Een voornemen dat Kater op het Amsterdamse congres van 1907 al had geopperd: *De Vrije Textielarbeider*, 17-4-1913. Cornelissen, 'Strijd, liefen leed', 437-438; Westergard-Thorpe, 'Towards a syndicalist international', 37-41.

31 *De Arbeid*, 22-2 en 3-9-1913. D.H. Müller, 'Der Syndikalismus in der deutschen Gewerkschaftsbewegung vor 1914', in: E. Matthias und K. Schönhoven (Hg.), *Solidarität und Menschenwürde. Etappen der deutschen Gewerkschaftsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Bonn 1984), 57-68; Howorth, 'French Workers and German Workers', 71-97.

en ook moest de kunsttaal Esperanto worden bevorderd om internationale conflicten tegen te gaan. Cornelissen probeerde door een beroep te doen op het federatieve beginsel van de syndicalistische vakbeweging binnen de CGT een wig te drijven tussen de voor- en tegenstanders van het lidmaatschap van het IVV en zo federaties los te weken. De CGT viel intussen Cornelissen hard aan omdat die de Fransen beschuldigde van reformisme. Monatte schreef dat Cornelissen's opvattingen achterhaald waren. Op het Londens congres verschenen afgevaardigden uit twaalf landen, die niet alleen vakbonden vertegenwoordigden, maar ook propagandaclubs en opvoedkundige verenigingen. De vergaderingen kenmerkten zich door geruzie en verwarring en de Nederlandse afgevaardigden dreigden het congres te verlaten als er niet beter vergaderd zou worden. Aanwezig waren Markmann voor de ANZB en hij vertegenwoordigde als voorzitter ook het NAS, Lansink Sr. namens de LFvT, Wesselingh namens de NFBvG, Van der Hagen en A. van den Berg namens de NFvS&T en Van Erkel namens de LFvB. *De Arbeid* stuurde als verslaggever B. Lansink Jr. en Cornelissen nam de congresorganisatie op zich en vertaalde.³²

De Nederlandse afvaardiging nam het congres zeer serieus. Voordat men vertrok naar Londen had op 25 september nog een voorbereidende vergadering plaats met Kater van de FVdG. Die stelde ook namens de Nederlandse federaties het belangrijkste onderwerp aan de orde: het formuleren van een internationaal syndicalistische beginselverklaring. Men had al een voorstel op papier gezet.³³

Op het congres ontstond strijd over hoe het syndicalisme zich diende te verhouden tot de staat. Er waren twee richtingen, de ene wenste de staat te negeren en uitsluitend de economische strijd te voeren, de andere richting voelde weliswaar niets voor deelname aan politieke strijd, maar wilde wel de overheid door directe actie onder druk zetten. Ook nu bleek er verdeeldheid onder de Nederlandse federaties, Wesselingh van de NFBVGW

32 *De Arbeid*, 12-7 en 3-9-1913; *Het Bouwvak*, 15-9, 1-10, 15-10, 1-11, 15-11-1913; *De Meubel-Industrie*, 15-9-1913; Cornelissen, 'Strijd, lief en leed', 441-442; Westergard-Thorpe, 'Towards a syndicalist international', 51-54.

33 B. Lansink Senior, *De levensstandaard der Engelsche en Hollandsche en in het bijzonder die der Twentsche textielarbeiders* (Z.p. z.j.), 3. Lansink maakte van gelegenheid gebruik om voor de LFvT onderzoek te doen naar de levensstandaard van de Engelse textielarbeiders. Hij bewonderde de strijdvaardigheid der Britse arbeiders: *De Vrije Textielarbeider*, nr. 15 (1911). Over het Internationale Congres deelde hij niets mee. Het congres was bijzonder slecht georganiseerd, er was nauwelijks een agenda: zie W. Westergard-Thorpe, 'The provisional agenda of the international syndicalist congress, London 1913', in: *International Review of Social History* Vol. XXVI (1981), 92-103. Voor *De Telegraaf* was J.K. van der Veer aanwezig, die ook tolkte voor de NAS-delegatie; *De Vrije Socialist*, 8-10-1913.

dreigde zich niet aan te sluiten indien directe actie zich ook uitstreckte tot het beïnvloeden van de overheid. Lansink Sr. riep op de verschillen niet op de spits te drijven. Uiteindelijk werd een Beginselverklaring aangenomen die nauwelijks afweek van het Nederlandse concept. Wel was de afwijzing van de staat scherper aangezet. De stichting van een nieuwe Internationale was noodzakelijk volgens Lansink Sr. om de eenheid van de arbeidersbeweging te bereiken, scheuringen in de vakbeweging in andere landen waren daarom onoverkomelijk. Met de Nederlanders streefden ook de Duitse en Zweedse syndicalisten naar een volwaardige internationale, die zich diende te ontwikkelen tot een alternatief voor het IVV. Andere congresgangers benadrukten dat de Duitsers en Nederlanders weinig begrip opbrachten voor de tegenstanders van een nieuwe Internationale, die in de diverse landen voor scheuring zou zorgen. Tenslotte vond men elkaar in een compromis, waarbij het oprichten van een nieuwe Internationale werd uitgesteld en er eerst een Internationaal Syndicalistisch Informatie Bureau (ISIB) kwam.³⁴

5.2.4 Het Internationaal Syndicalistisch Informatie Bureau

Het ISIB vestigde zich in het Amsterdamse kantoor van de ANZB en daarna op de Rozengracht, waar het NAS domicilie hield. Het IVV en het NVV noemden het ISIB door de afzijdigheid van de CGT een doodgeboren kindje. Het ISIB bleef een volstrekt Nederlandse aangelegenheid. Toch zagen de Nederlandse syndicalisten het als het begin van een Syndicalistische Internationale en werkten voortvarend aan de inrichting van het ISIB. Er werd een start gemaakt met het innen van contributie van aangesloten organisaties. Cornelissen bracht zijn *Bulletin* in als het internationale orgaan van het ISIB.³⁵ Er kwam een bestuur, onder voorzitterschap van Van Erkel, dat de dagelijkse werkzaamheden op zich nam. Hooze was penningmeester en Markmann secretaris. Van der Hagen en Drewes waren de andere leden. Van Emden, de oud-journalist, ondersteunde Markmann bij de redactie van het *Bulletin*. Het ISIB had het moeilijk. In Londen was afgesproken dat de Britten alle papieren aan het ISIB-bureau overdroegen. Maar al

³⁴ *De Arbeid*, 3-9, 15-10 en 8-11-1913; *De Vakbeweging* geciteerd in *De Arbeid*, 22-11-1913; *De Vrije Textielarbeider*, 30-10-1913; Westergard-Thorpe, 'Towards a syndicalist international', 63-68; *De Vrije Textielarbeider*, 16-1 en 30-1-10-1913.

³⁵ *De Arbeid*, 28-3-1914. *De Vakbeweging*, 10-10-1913 stelde er niet over te willen schrijven, "zo'n enorm echec". Maar deed dat toch in *De Vakbeweging*, 24-1-1913. De Federatieve Bond van werkers in de Grafische Vakken betaalde over de periode 1 januari 1914 tot 1 maart 1915 vijf gulden: *Ontgoochelingen* (z.p. 1915), 79.

spoedig bleek dat de verbindingen te wensen overlieten en de Britten niet reageerden op aanmaningen uit Nederland. Markmann raakte steeds meer gefrustreerd, temeer omdat de CGT en ook een vooraanstaande syndicalist als Tom Mann het ISIB wilde opheffen om binnen het IVV propaganda te maken voor de syndicalistische beginselen. Van Erkel voerde ondertussen propaganda onder de vrije socialisten voor het internationale syndicalisme, waarbij ook anarchisten betrokken waren. Hij wees op de overgang van het geïsoleerde NAS tot een organisatie met buitenlandse betrekkingen en daarbij op het gevaar dat de anarchisten liepen, namelijk buiten de werkelijke, volgens hem de economische strijd, te blijven. Het syndicalisme werd steeds belangrijker benadrukte hij, ook in het buitenland.³⁶ Van Erkel was bang dat de banden tussen het vrije socialisme en het syndicalisme losser zouden worden. Toen in april 1914 een verzoek van bij het NAS binnen kwam om afgevaardigden te sturen naar een te organiseren anarchistische conferentie te Londen, was Lansink Sr. daar voor. Maar Markmann en De Klerk verklaarden zich tegen en wezen erop dat het ISIB nu de organisatie was voor internationale samenwerking. Degenen binnen het NAS die de vakstrijd belangrijk vonden, gebruikten het ISIB om zich de anarchisten van het lijf te houden. Slechts Lansink Sr. was nog zo sterk met de vrij-socialistische beweging verbonden dat men hem een bijdrage vroeg voor een brochure waarin het pro en contra van de vakbeweging zou worden besproken. Die kwam er echter niet, net als de Londense internationale anarchistische conferentie. Wel kreeg het ISIB in juli een schrijven van de IWW, waarin stond dat die spoedig zou beslissen over aansluiting.³⁷

36 *De Arbeid*, 28-2, 20-3 en 22-11-1913, in dit nummer staan ook doel en middelen van het ISIB; *De Arbeid*, 28-2 en 20-3-1914; *Het Volk* 22-12-1913; *Het Bouwvak* 30-7-1914. In het eerste nummer van het *Bulletin* dat onder auspiciën van het ISIB in april 1914 verscheen, sprak Markmann nog zijn vertrouwen uit dat het verspreiden van syndicalistische beginselen een succes zou worden. Maar hij gaf er spoedig de brui aan, bedankte in juni voor het bestuur van het NAS: ArchiefNAS nr. 12, notulen, 31-7-1914; *De Vakbeweging*, 10-1-1914. Hij ging weer varen als zeeman en sleet zijn latere leven als handelsreiziger. In *Het Bouwvak*, 16-4-1914 wordt het *Internationaal Bulletin der syndicalistische beweging*, nr. 2 afgedrukt met de oproep van Mann en Jouhaux. Zie voor Van Erkel en de vrije socialisten: *De Vrije Socialist*, 13-10-1913.

37 ArchiefNAS nr. 12, notulen, 16-4-1914. Lansink Sr. hielp met organiseren van een Internationaal Anarchistisch Congres, evenals Cornelissen: *De Arbeid*, 25-4 en 12-7-1914; *Het Bouwvak*, 16-7-1914.

5.3 De strijd om het NAS

Binnen het NAS was er niet alleen strijd tussen voor- en tegenstanders van de ongeacht clause, maar ook over de in 1908 omarmde organisatiestructuur, waarbij slechts enkelvoudige verenigingen lid van het NAS konden zijn en dus de federaties en PAS'en erbuiten bleven en op de congressen geen recht van spreken hadden. Al snel was een commissie de opdracht gegeven over die inrichting van het NAS na te denken. Telkens brak op de NAS-congressen hierover discussie uit. Ook het dagelijks bestuur kende geen homogene opvattingen. Maar de strijd ging ook over personen. Niet alleen Kolthek kreeg kritiek op zijn opvattingen, ook zijn opvolger Teders. Ook Lansink Sr. bleek na het uitbreken van de oorlog niet in staat de belangen van de leden te behartigen. Hij toonde weinig belangstelling voor de directe belangenbehartiging en kreeg daarover vanuit de aangesloten organisaties steeds meer kritiek te horen. Federatiebestuurders vonden dat het NAS diende in te spelen op de mogelijkheden die allerlei overheidsregelingen boden. Bestuurders die wel geïnteresseerd waren in bijvoorbeeld het afsluiten van collectieve contracten waren nodig om de onafhankelijke vakbeweging te laten voortbestaan. Maar de leiding van het NAS viel toe aan de anarchistisch georiënteerde Lansink Sr.

5.3.1 Teders treedt af

Teders bleek niet opgewassen tegen de oppositie van de vrije socialisten, zowel binnen als buiten het NAS. Hij bleef een praktisch ingestelde vakbondsmann, die wilde samenwerken met andere vakverenigingen, zoals dat in Amsterdam sinds de NC gebruikelijk was. In die stad werkten niet alleen de meubelmakerverenigingen samen, maar waren er meer federatieve samenwerkingsverbanden, bijvoorbeeld van de typografen. Die sloten samen collectieve contracten af met de drukkerspatroons. De minuscule Federatieve Bond van werkers in de Grafische Industrie (FBvwGI), aangesloten bij het NAS, speelde daarbij geen enkele rol. Toen binnen de ANTypB de discussie uitbrak om zich bij een vakcentrale aan te sluiten, wilde Teders dat de bond zich weer bij het NAS aansloot. Dat leverde hem de vijandschap op van de FBvwGI, die dan het veld moest ruimen. Hij was niet bereid in *De Arbeid* stukken tegen de ANTypB op te nemen, die zich uiteindelijk bij het NVV aansloot.³⁸

³⁸ CBS, 1913, de FBvwGT had 52 leden: Tabel VI. Door de houding van het NVV tijdens de Zeeliedenstaking besloot de ANTypB zich niet bij het NVV aan te sluiten: *De Vakbeweging*,

Binnen het NAS-bestuur kwam meer kritiek op de gematigde Teders. Vaak botsten de meningen en delfde hij het onderspit in de vergaderingen. In september kwam Maters terug op de correctie van Teders' artikelen voor *De Arbeid*. Van Emden had daar veel werk van, waarop Teders opmerkte dat hij bij de aanvaarding van zijn functie op zijn gebrekkige kennis van de Nederlandse taal had gewezen. Tenslotte brak een kwestie die buiten de vakstrijd stond de kersverse secretaris op, namelijk de drankbestrijding. Die was binnen de arbeidersbeweging een belangrijk thema en mensen zetten zich in voor 'plaatselijke keuze'. De drankwet bood namelijk de mogelijkheid aan een gemeenteraad om het aantal verkooppunten van drank en het aantal tapvergunningen vast te stellen en dus ook te beperken. Aan het organiseren van een adres om gemeenteraden te verzoeken het aantal vergunningen te beperken wilden Teders' tegenstanders niet meedoen.³⁹ De vrije socialisten hadden het op Teders gemunt, omdat zijn houding ten opzichte van het NVV en de SDAP te mild was. Daarom weerde hij stukken van Coltof uit *De Arbeid*.

Teders hield het onder de kritiek niet meer uit en ging op ziekteverlof. Begin december 1913 trad hij vanwege zijn gezondheid op eigen verzoek af. Maar dat werd door niemand geloofd, want hij ging onmiddellijk als meubelmaker aan het werk. De kwaliteiten van Teders waren niet voldoende gebleken. Maters schreef in *De Arbeid* dan ook dat het ontslag geen enkele invloed op de ontwikkeling van het NAS zou hebben. Maar er werd ook geroddeld dat zijn aftreden veroorzaakt was door een persoonlijke kwestie, te intiem om over te schrijven en dat het nooit had geboeterd tussen hem en de rest van het NAS-bestuur.⁴⁰ Teders miste Kolthek's karakter, die met zijn scherpe tong en vileine pen de tegenstanders er onder hield. Die zagen nu hun kans schoon: "Men heeft hem eenvoudig weggepest".⁴¹ Het aftreden van

1-9-1911; Van der Wal, *De oudste vakbond*, 213-222; Oudegeest, *Geschiedenis*, 341-344. Zie: *Voor en tegen aansluiting van den Alg. Ned. Typografenbond bij het Ned. Verbond van Vakverenigingen* (z.p. 1911) en J. P. Egner, 'Het Grafisch Proletariaat in Nederland en zijn organisatie', in: *De Nieuwe Tijd*, nr.3 (1913), 192-199 en 279-283. Aansluiting bij het Nederlandsch Verbond van Neutrale Vakverenigingen, (NVNV), opgericht 2-6-1912, werd overwogen. Zie de brochure van de FBvWG, *Ontgoochelingen*.

39 ArchiefNAS nr. 11, notulen, 25-9-1913; *De Meubel-Industrie*, 15-9-1913; *Het Volk*, 10-12-1913. Zie over vrije keuze: J.C. van der Stel, *Drinken, drank en dronkenschap. Vijf eeuwen drankbestrijding en alcoholhulpverlening in Nederland* (Hilversum 1995), 180-184.

40 *De Arbeid*, 3-12; 31-12-1913 en 11-1-1914; *Het Volk*, 10-12 en 18-12-1913; *De Vrije Socialist*, 13-10 en 20-12-1913; *De Vakbeweging*, 18-7-1913.

41 *Het Volk*, 9-12; *De Meubel-Industrie*, 15-4-1914. NAS-notulen tussen oktober 1913 en april 1914 ontbreken.

Teders leidde tot onrust bij de leden en op de congressen van 1914 en 1916 werden veel vragen gesteld, maar weinig antwoorden gegeven.

5.3.2 Lansink Sr. wordt secretaris

Na de aankondiging van het vertrek van Teders meldde zich Lansink Sr. weer als kandidaat. Naast hem werden Van Erkel en De Boer kandidaat gesteld. Tegen Van Erkel bestond weerstand en De Boer achtte men wel bekwaam, maar te onbekend bij de leden.⁴² Lansink Sr. maakte de meeste kans om secretaris te worden en deze keer weerhield hem niets om naar het NAS over te gaan, ook al verklaarde hij: "Ik blijf 20 maal liever in Twente, dan ik naar Amsterdam ga". Zijn aanhang liet hem deze keer wel gaan.⁴³ Omdat deze keer niemand zich terugtrok was een referendum nodig. Lansink kreeg 3090 van de 5007 uitgebrachte stemmen en liet zijn tegenkandidaten De Boer (708) en Van Erkel (1077) ruim achter zich. Met de verkiezing van Lansink Sr. hadden de tegenstanders van de 'ongeacht clausule' een overwinning behaald op de voorstanders. Hij trad pas na zijn verhuizing naar Amsterdam op 5 maart 1914 aan als secretaris. Zodoende had het NAS enkele maanden geen secretaris en *De Arbeid* geen redacteur. Coltof nam zolang weer de redactie op zich. Achteraf moest Lansink Sr. vaststellen dat hij een enorme chaos erfde.⁴⁴

Lansink Sr. was oorspronkelijk textielarbeider en speelde vanaf 1890 een rol binnen de Twentse socialistische beweging en de IAMV. Hij was tot zijn overstap LFvT-secretaris. Vanaf 1906 was hij redacteur van *De Vrije Textielarbeider*. In Twente was er een goede verhouding tussen de onafhankelijke vakbeweging en het vrije socialisme en was Lansink Sr. de bindende factor omdat hij ook redacteur was van het vrij-socialistische blad *Recht door Zee*. De LFvT was een regionale organisatie, waardoor Lansink Sr. noodgedwongen in de regio werkzaam bleef. Pogingen om elders afdelingen van de Federatie te stichten mislukten. Maar hij was goed op de hoogte van de nationale en internationale ontwikkelingen door zijn brede benadering van de vakstrijd en hij had intellectuele belangstelling.⁴⁵

42 *De Arbeid*, 13-12 en 31-12-1913; *De Arbeid*, 10-1 en 14-1-1914.

43 *De Textielarbeider*, 8-1, 2-4-1914. Ook al omdat het niet goed ging met de LFvT bleef Lansink Sr. redacteur.

44 *De Arbeid*, 25-2-1914, Jaarverslagen NAS 1914-1915, 31; *Recht voor Allen*, 19-6-1920, 'Ingezonden B. Lansink Sr.'

45 *De Vrije Textielarbeider*, 23-1-1913; *Recht voor Allen*, 19-5-1906 en 9-11-1907; Vliegen, *Dageraad*, 394, 'B. Lansink Sr. overleden', in: *Socialisme van Onderop!*, jrg. 2, nr. 33 (1947), 5-6. Zie voor de LFvT *De Vrije Textielarbeider*, nr. 5 (1911) en H.D. Grobben, 'Sociale conflicten en sociale organisatie in

Lansink Sr. toonde zich ook als NAS-secretaris een principieel tegenstander van de 'ongeacht clause' en keerde zich tegen de reorganisatievoorstellen van het NAS-bestuur en de ANZB die tot meer concentratie en afstemming van besluitvorming binnen federaties en bonden moesten leiden. Dat was teveel centralisatie, was zijn standpunt.⁴⁶ Lansink Sr. vond de directe actie de enige manier om het kapitalisme te verslaan. Sterke weerstandskassen waren zinloos, de werkgevers beschikten altijd over meer geld en de onderlinge solidariteit tussen arbeiders ging er door verloren. Strijd tegen alcoholmisbruik, kerkgezag en militarisme was belangrijk. Deze onderwerpen die de 'ongeacht clause' buiten de deur had gehouden, werden weer salonfähig. Door de algemene werkstaking konden deze steunpilaren van het kapitalisme worden vernietigd en deed het socialisme zijn intrede. Dat was de taak van de vakbeweging, aldus Lansink Sr., die over de loonstrijd minder te melden had. Over de taak van gesalarieerden in dienst van de onafhankelijke vakbeweging was hij duidelijk: "deze gesalarieerde bestuurders moeten zijn, niets meer dan de knechten der organisatie. Wij hebben hier vooral de nadruk gelegd, dat men deze bestuurders geen macht moet toekennen, daar zulks een noodlottige toestand scheidt in de organisatie zelf".⁴⁷

Hij onderscheidde zich hiermee van Kolthek en Tegers. In *De Vrije Socialist* sprak Rijnders dan ook zijn vertrouwen in Lansink Sr. uit en schreef dat die de relatie tussen de vrije socialisten en het NAS zou herstellen. Onder Kolthek was met de 'ongeacht clause' het anarchisme bestreden, maar met het aantreden van Lansink Sr. zou dat voorbij zijn. Door diens aantreden verbeterde de relatie met een deel van de vrije socialisten. Maar anderen zagen geen enkele relatie tussen anarchisme en de onafhankelijke vakbeweging en bleven het NAS bestrijden. Tegen hun kritiek verdedigde Lansink Sr. het NAS principieel, zoals tijdens de polemieken tussen Cornelissen en Domela Nieuwenhuis.⁴⁸

Ontwikkeling vond Lansink Sr. belangrijk en daarom trad hij als NAS-secretaris toe tot commissie van advies van de 'Maatschappij voor Goede en

de Twentse textielindustrie', in: *Textielhistorische Bijdragen*, nr. 12 (1971), 36-78 en nr. 13 (1972), 38-75; Jaarverslag van het plaatselijk Arbeids-secretariaat te Rotterdam over 1912, 8-9.

46 Verslag Congres NAS, 76-77. In zijn brochure *Gezags-instellingen voor heden en toekomst* (Enschede 1909) schreef Lansink Sr. dat in een anarchistische samenleving politie en justitie overbodig zouden zijn.

47 Citaat in *De Vrije Textielarbeider*, nr. 7 (1911); B. Lansink, *De worsteling tusschen Kapitaal en De Arbeid of: den strijd tusschen de georganiseerde Arbeiders en georganiseerde Patroons*. Uitgave LFvT, z.p., z.j. [1910], Program en Huishoudelijk Reglement. Uitgave LFvT, z.p. & z.j. [1910].

48 *De Vrije Socialist*, 20-8, 3-9, 10-9, 24-9, 20-12 en 24-12-1913; *Het Volk*, 6-1-1914.

Goedkoope Lectuur', beter bekend als de 'Wereldbibliotheek', om de leden van de onafhankelijke vakbeweging aan goede lectuur te helpen. Omdat Lansink Sr. het verspreiden van de beginselen belangrijk achtte, deed hij mee aan het initiatief om weer een dagblad als het ter ziele gegane *Het Volksdagblad* te beginnen. Dat streven leefde nog sterk onder syndicalisten en vrije socialisten.⁴⁹ Bladen die door arbeiders werden gelezen, deden niet aan verslaggeving over de revolutionaire arbeidersbeweging, was de klacht, die ook gold voor *Het Volk*. Al in 1913 waren er initiatieven tot het uitgeven van een *Volksdagblad*, dat een Nederlandse versie van *La Bataille syndicaliste* moest worden, een syndicalistische krant die in 1911 verscheen en waaraan Cornelissen als redacteur verbonden was. Er werkten twee groepen onafhankelijk van elkaar aan een dergelijk plan. Toen beide toenadering zochten, werd in november 1913 een 'Comité onafhankelijk Volksdagblad' gevormd. Daarin zaten, naast anderen, de NAS-leden Beek en D. Posthumus, die later versterking kregen van Cornelissen, Lansink Sr., Kitsz, de LFvB-bestuurders Lansink Jr. en W. van Blijenburgh en de NFBvGW-bestuurder J.H. van Sluis.⁵⁰ Het blad diende als bedrijf onafhankelijk te zijn en redactioneel in handen te komen van syndicalisten en anarchisten. Maar dat kon het Comité niet realiseren. Daarom werd de uitvoering van het plan overgelaten aan uitgever J. Reiman die voorheen verbonden was aan de productieve associatie drukkerij 'Voorwaarts', waarmee het NAS wel zaken deed. Cornelissen kwam voor de krant naar Nederland en probeerde tevergeefs samen met Beek en Lansink Sr. Van Emden het hoofdredacteurschap op zich te laten nemen. Ook Kolthek vroeg men hoofdredacteur te worden. Van Sluis nam toen met De Boer de redactie op zich, nadat ook Lansink Sr.

49 *De Arbeid*, 13-5-1914; Archief NAS nr. 14, 6-1 en 4-5-1916. Hij besteedde aandacht aan de Internationale Bond voor Rationalistische Opvoeding van het kind. Zie *De Vrije Textielarbeider*, nr. 8 (1911) en F. de Glas, *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en 'Ontwikkeling'/ De Arbeiderspers vóór 1940* (Amsterdam 1989). In *De Vrije Textielarbeider* verschenen artikelen over de internationale ontwikkelingen en de eerste schetsjes van G. van 't Reve Sr..

50 *De Vrije Socialist*, 13-10, 18-10 en 5-11-1913; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-11-1913; *Ontgoochelingen*, 47-56, E. van Emden, *De 'Het Volksdagblad'-speculatie* (Amsterdam 1915); *Jaarverslag van de Afd. Amsterdam van den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeentewerklieden over 1914*, 29-30. *De Meubel-Industrie*, 15-11-1913, schreef dat de beweging zich moest schamen indien zo'n dagblad niet van grond zou komen. Scheffer, *Het Volksdagblad*, 178-185 geeft een lijstje van medewerkers, met een breed palet aan opvattingen en geeft informatie over Reiman, die van de drukkerij 'Voorwaarts' afkomstig was en voor zichzelf was begonnen. Jaarverslagen NAS 1914, 20. *La Bataille syndicaliste* verscheen in 1911 als krant waarin alle belangrijke Franse syndicalisten publiceerden: R. Brécy, *Le Mouvement syndical en France 1871-1921. Essai bibliographique* (Gig-sur-Yvette 1982), 146-148; Chambelland, *Pierre Monatte*, 65-68; J.N. Horne, *Labour at war. France and Britain 1914-1918* (Oxford 1991), 124-125. Over Van Sluis: Scheffer, *Het Volksdagblad*, 179 en 196.

bedankte als hoofdredacteur.⁵¹ Eind 1914 verscheen het *Volksdagblad*, dat formeel niets met het NAS te maken had, maar waarin wel syndicalistische beginselen werden uitgedragen. Veel medewerkers waren NAS-leden en de krant zorgde ervoor dat allerlei vakverenigingen die zich op een onafhankelijk standpunt stelden in nauwer contact kwamen, omdat ze samen de exploitatie financierden. Een succes werd de krant niet; na een maand verkeerde het al in financiële problemen.⁵²

5.3.3 De vorm en inrichting van het NAS

Een terugkerend onderwerp was ook in deze tijd de organisatievorm van het NAS. Vanaf 1912 was een reorganisatiecommissie aan het werk gegaan, waarvan de voorstellen op het jaarcongres van april 1914 aan de orde kwamen. Het belangrijkste voorstel was dat de statuten zo werden veranderd dat alleen bonden en federaties en plaatselijke verenigingen, waarvan geen landelijke organisaties bestonden, lid konden zijn. Hiermee werd gebroken met de opzet zoals door Kolthek ontworpen. Er ontstond discussie tussen voor- en tegenstanders. Sommige federatiebestuurders waren aanwezig, maar mochten niet aan de discussie meedoen. Die federaties waren immers niet aangesloten. Degenen die wel het woord voerden, vonden het voorstel “kunstmatig leden kweken” en tegen de principes van het syndicalisme. Het NAS-bestuur durfde het vanwege de grote oppositie niet aan de voorstellen door te voeren en amendeerde zelf het reorganisatievoorstel zodanig dat toch weer afdelingen van federaties die niet bij het NAS waren aangesloten, lid konden worden.⁵³ Maar dit amendement ging in tegen de wens van de federatiebesturen, die streefden naar een eigen sterke organisatie, waarvan de zelfstandige vakverenigingen tot nu toe verplicht lid moesten zijn, wilden ze bij het NAS zijn aangesloten. Ondanks het amendement viel ook het besluit dat federaties weer lid konden worden. Het congresbesluit werd per referendum aangenomen, zodat vanaf 1915 het NAS bestond uit

51 *De Vrije Socialist*, 30-9-1914; *De Arbeid* 24-1-1920; Van Emden, *De 'Het Volksdagblad' – speculatie*. Zie over deze kwestie de brochures van de FBvGV, *Weg met Het Volksdagblad* (Amsterdam 1914) en *Ontgoochelingen; Volksdagblad*, 20-4-1914 waarin een reactie van de ANZB-bestuurders A. Langkemper, J. Ronner en T. Bouwer.

52 *Volksdagblad*, 30-11-1914; Verslag van den Ned. Federatieven Bond van Gemeentewerklieden loopende over het tijdperk van 1 januari 1913 - 1 januari 1915, 31-32; Jaarverslag van de Afd. Amsterdam van den Nederlandschen Federatieve Bond van Gemeentewerklieden over 1914, 29; Jaarverslag van de Afd. Amsterdam van den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeentewerklieden over 1915, 41-41; *De Nederlandsche Zeeman*, 15-7-1915.

53 *Het Bouwvak*, 16-4, 1-8-1913; *Het Volk*, 15-4 en 16-4-1914; Jaarverslag NAS 1914. De reorganisatie volgde die bij de CGT.

bonden, federaties en plaatselijke vakverenigingen waarvan geen federaties bestonden. Met ingang van 1915 traden de volgende federaties toe: ANZB, NFvS&T, FBvM, de LFvM, de Landelijke Federatie van Arbeiders in het Houtbedrijf, de FBvAK, de Federatieve Bond van Landarbeiders (FBvL) en de Federatie van Arbeiders in de Voeding- en Genotmiddelen-Bedrijven.⁵⁴

Door deze reorganisatie begon het karakter van het NAS te veranderen. De federaties wilden groeien en koesterden belangstelling voor het afsluiten van collectieve contracten en het oprichten van werkloosheidskassen, terwijl de kleinere verenigingen dat allemaal afwezen. De federaties die nog buiten het NAS bleven, bijvoorbeeld de LFvB en de NFBvGW, stelden zich nog pragmatischer op. De eerste federatie die zich richtte op het versterken van de instrumentele rol was de LFvB, die weliswaar buiten het NAS stond, maar wel veel afdelingen bij het NAS had. De Staatscommissie tegen de Werkloosheid was aanleiding voor de federatie na te denken over werkloosheidsverzekering, omdat er in de bouw een hoge werkloosheid heerste. In *Het Bouwvak* startte de redactie een reeks artikelen over 'De bestrijding der werkloosheid', waarin de preadviezen van de Nationale Vereniging tegen de Werkloosheid werden behandeld. *Het Bouwvak* schreef over het aanpakken van het probleem: "De werkloosheid is een der scherpste aanklachten tegen de huidige inrichting onzer samenleving en bewijst tegelijkertijd de volkomen onhoudbaarheid van het bestaande stelsel van voortbrenging".⁵⁵ Tegelijkertijd verscheen een reeks over 'Het collectief-contract en de vakorganisatie', waarin werd gesteld dat de onafhankelijke vakbeweging in principe tegen collectieve contracten was, maar dat de LFvB bereid was collectieve contracten af te sluiten indien ze korter duurden dan twee jaar.⁵⁶ Blijkbaar was het nodig dit standpunt weer te bevestigen, omdat het NAS-congres van 1914 behalve over de reorganisatie, ook een standpunt diende in te nemen over het afsluiten van collectieve contracten in samenwerking met andere vakcentrales. Vanuit de federaties werden de geesten binnen het NAS-bestuur rijp gemaakt voor verregaande veranderingen op het terrein van overleg met andere vakcentrales en werkgeversorganisaties. De federaties voelden de noodzaak tot centralisatie en versterking van de organisatie. De ANZB pleitte voor het oprichten van bedrijfsfederaties door fusie met de NS&BB, naar voorbeeld van de ontwikkeling van de Britse transportarbeidersbonden. Eigenlijk werd de losse federatie, die de NatFvT

54 *Het Bouwvak*, 10-6-1914; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-1-1915; CBS Beknopt overzicht 1915, Tabel I NAS in Nederland.

55 *Het Bouwvak*, 12-2 en 26-2-1914; *De Arbeid*, 7-2-1914.

56 *Het Bouwvak*, 12-2, 19-2, 26-2, 5-3, 12-3, 19-3 en 2-4-1914. De schrijver was Th.J. Dissel

was, ter discussie gesteld en werd voorgesteld dat de federaties en bonden zouden opgaan in één organisatie.⁵⁷

Er was een tegenstelling aan het ontstaan tussen federaties die de praktische strijd niet wilden overlaten aan andere vakcentrales en het NAS-bestuur dat samenwerking zocht met de anarchisten. NAS-voorzitter Markmann probeerde de verschillen te overbruggen door de duale taak van het NAS te benadrukken: "De taak van het 't N.A.S. is, principieele leiding te geven. De praktische strijd wordt aan de verenigingen zelf overgelaten". Hij wilde de dubbele taak van de onafhankelijke vakbeweging zo overeind houden. In het debat dat volgde, bracht hij naar voren dat indien de praktijk de doorslag zou geven en niet het beginsel, de scheuring in 1904 voor niets was geweest.⁵⁸ Markmann was vertegenwoordiger van een stroming die de dubbele taakstelling van de onafhankelijke vakbeweging serieus nam. Dat waren vooral NatFvT-bestuurders en LFvB-bestuurders. E. Bouwman, sinds 1912 gesalarieerd secretaris van de Rotterdamse Algemeene Havenarbeider-Vereeniging (AHAV) brak met Markmann een lans voor de reorganisatievoorstellen.⁵⁹ Hij zwengelde niet alleen de discussie over het meedoen aan collectieve contracten weer aan, hij stelde zich op het pragmatische standpunt, ook in het licht van het bestaan van de Wet op het Arbeidscontract, dat de onafhankelijke vakbeweging moest meedoen aan het afsluiten van collectieve contracten als die verbetering brachten en de machtsverhoudingen niet anders toelieten. Hij bedoelde daarmee dat de onafhankelijke vakbeweging zich niet diende te isoleren door af te zien van onderhandelen met de werkgevers. Hij wees erop dat sommige bij het NAS aangesloten verenigingen collectieve contracten afsloten. Bouwman werd in dit standpunt gesteund door Lansink Jr. en Th.J. Dissel van de LFvB. Er trad een nieuwe generatie van bestuurders aan, die met Markmann de duale taak van de onafhankelijke vakbeweging ging benadrukken. Bouwman was met Van den Berg en Dissel oprichter van het Rotterdamse PAS en sinds kort voorzitter en had er voor gezorgd dat in juni 1912 de AHAV zich bij het NAS aansloot. Als marine matroos maakte hij in 1902 kennis met het anarchisme, maar vond de Rotterdamse beweging te theoretisch. Hij noemde zich communistisch-anarchist en werd in 1904 lid van AHAV. Bouwmans praktische standpunten hadden te maken met het feit dat in Rotterdam de ontwikkeling van de onafhankelijke vakbeweging door de anarchisten werd tegengewerkt door wat hij noemde hun ultra

57 *De Nederlandsche Zeeman*, 15-2, 15-4 en 1-6-1914.

58 *Het Volk*, 16-4-914, citaat uit het verslag van het NAS-congres; *Het Volk*, 21-4-1914.

59 Jaarverslag NAS 1914, 32-37; *De Arbeid*, 7-3, 11-3, 21-3, 28-3, 4-4 en 11-4-1914.

anarchistische anti-vakverenigingsmanie.⁶⁰ In deze tijd hield de NatFvT, waar slechts de ANZB en NS&BB bij aangesloten waren, op als zelfstandige vakcentrale te bestaan. Bouwman nam het initiatief om met een nieuwe federatie te komen: de Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders (NFvT). Deze federatie moest de twee transportbonden verenigen en het mogelijk maken dat andere transportvakverenigingen zich aansloten. Zo ontstond een federatie die de hele bedrijfstak omvatte.⁶¹

De LFvB hield eind april 1914 een congres. Daar stonden belangrijke onderwerpen op de agenda. Het federatiebestuur wilde meer centralisatie om de werkgevers, die zich steeds hechter organiseerden, te kunnen weerstaan. De organisatiegraad moest omhoog en godsdienstige of politieke meningsverschillen mochten de gelederen niet doorbreken. Dat een strakkere organisatie nodig was, "spreekt uit onze opvatting van den klassen-strijd gevoerd door de vakorganisaties, de logika der feiten in het maatschappelijk gebeuren".⁶² Met andere woorden: de federatie kon niet anders handelen dan hij deed. Op het congres beval voorzitter Van Erkel het internationale syndicalisme aan en was er een groet van de Franse bouwvakarbeiders. Slechts een enkele afdeling stond nog niet op het standpunt van het federatiebestuur en benadrukte de noodzaak van het antimilitarisme en de productieve associatie. Daarna kwam het voorstel van het bestuur tot instelling van een centrale weerstandskas aan de orde. Dit werd verworpen, waarbij ook Van Erkel zich tegenstander toonde. Het congres verklaarde zich in principe tegen het collectief contract, maar wilde dat onder protest aanvaarden.⁶³ De wil om zich strakker te organiseren was bij de bestuurders wel aanwezig, maar ze moesten nog geduld uitoefenen om de leden ook zover te krijgen.

60 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-6-1912; *De Toekomst*, 6-4-1918; *De Arbeid*, 1-9-1917 en 20-7-1940; *De Vrije Socialist*, 11-1 en 31-5-1911. Zie zijn artikel 'Theorie en Praktijk', *De Vrije Socialist*, 11-6-1913; Jaarverslag PAS Rotterdam 1912, 12-13; Th. J. Dissel, 'Een geschiedkundig feit van groote beteekenis', in: *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat*, 106-108. Over het anarchisme in Rotterdam zie: P. Honig, *Herinneringen van een Rotterdams Revolutionair* (Utrecht 2005), bezorger B. Altena.

61 *De Nederlandsche Zeeman*, 18-2, 1-3 en 1-8-1914; *De Havenarbeider*, 8-4-1914; *Het Transport-bedrijf*, 7-10-1916.

62 *Het Bouwvak*, 23-4-1914.

63 *Het Bouwvak*, 7-5-1914. In *Het Bouwvak*, 28-5-1914 werd erop gewezen dat binnen de CGT kritiek was op de anarchisten binnen de confederatie die er voor zorgden dat goede vakbondsmensen wegliepen.

5.4 Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog

Gedurende de zomer van 1914 was het NAS actief in het bestrijden van de nieuwe wetsvoorstellen, die de invoering van staatspensioen dreigden te frustreren. Verder nam het NAS deel aan activiteiten om de tot armoede vervallen Domela Nieuwenhuis te helpen. Ook werd er voorzichtig gewerkt aan een nieuwe samenwerking met de SDP. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog maakte aan dit alles een einde. De moord op de Oostenrijkse troonopvolger in Sarajevo op 28 mei stortte Europa binnen enkele weken in een allesomvattende oorlog. Tussen 29 juli en 4 augustus 1914 volgde de ene oorlogsverklaring de andere op. Met de Duitse inval in België, dacht men in Nederland ook in de oorlog te worden betrokken. Maar Nederland bleef neutraal. Niet alleen het uitbreken van de oorlog leidde tot grote ontzetting bij de onafhankelijke vakbeweging, maar ook de houding die Franse en Britse syndicalisten, alsook Cornelissen, innamen. Zij stelden zich vierkant achter hun regeringen op en van internationalisme bleek maar erg weinig. Het NAS stelde zich op een anti-oorlogsstandpunt, dat gedeeld werd door de vrije socialisten, de IAMV en de SDP. Samenwerking lag dan ook voor de hand, maar veel enthousiasme voor samenwerking met de SDP was er niet bij het NAS-bestuur.

Het NAS hamerde vooral op de duurte en minder op de agitatie tegen de regering. De onafhankelijke vakbeweging had de eerste maanden van de oorlog de grootste moeite als organisatie te overleven.

5.4.1 Van Agitatiecomité tot Samenwerkende Arbeidersverenigingen

Met het ministerschap van Treub, begon de agitatie tegen diens plannen voor aanpassing van de ontwerp-Invaliditeitswet. Hij wilde de uitkering aan arbeiders ouder dan zeventig jaar afschaffen. De SDP wilde 'Eenheid van Aktie' met NVV en NAS. Het NVV reageerde niet, maar het NAS nam op het congres van 1914 het besluit om mee te doen, omdat een tweetal onafhankelijke federaties, de NS&BB en de NFBvGW, al medewerking hadden toegezegd. Zo begon op indirecte wijze de toenadering tussen SDP en NAS. Lansink Jr. wilde daar voorwaarden aan verbinden, namelijk dat de SDP de NAS-strijdwijze aanvaardde en dus slechts economische actie voerde. De bedoeling was het wetsontwerp te doen intrekken, omdat het de invoering van staatspensioen tegenhield en bestaande regelingen

verslechterde.⁶⁴ Wellicht was ook van doorslaggevende betekenis het gebrek aan kennis bij het NAS betreffende deze wetgeving. In ieder geval was eind mei het Agitatie-Komit  tegen de wet-Treub een feit. Het bestond uit Wijnkoop namens de SDP, Lansink Sr. voor het NAS en verder Van den Berg, namens de NS&BB, en Van Zelm van de NFBvGW. Het comit  kon niet bij iedereen binnen de onafhankelijke vakbeweging op enthousiasme rekenen. Coltof toonde zich een criticaster. Ook Lansink Sr. wantrouwde de SDP, hij vreesde de intellectuele overmacht van de partij en een gebrek aan kennis en daadkracht van de kant van het NAS-bestuur.⁶⁵ Nog maar net had het Agitatie-Komit  tegen de Wet-Treub een oproep gericht aan de arbeiders om te strijden voor staatspensioen, of de oorlog tussen Oostenrijk en Servi  brak uit. *De Arbeid* publiceerde een manifest tegen de oorlog: "Arbeiders, protesteert; belegt vergaderingen, doet alles wat den vrede kan bewaren. Oorlog aan den oorlog!".⁶⁶ Op de eerste augustus was er een meeting, waar Wijnkoop en Van Erkel spraken. Daar werd besloten ook het NVV en de SDAP uit te nodigen om mee te demonstreren. Die weigerden, omdat zij een eigen meeting hadden georganiseerd.⁶⁷

Het Agitatie-Komit  tegen de wet-Treub werd omgezet in een anti-oorlogscomit , het Landelijk Agitatie Comit  der Samenwerkende Arbeiders-Vereenigingen (SAV). Nu traden ook de ANZB, de LFvB en de IAMV toe. De SAV formuleerde onmiddellijk eisen, waarvan de belangrijkste waren: productief werk voor werklozen, uitbetaling van de lonen van gemobiliseerden, opschorting van betaling van huur en belasting en verschaffing van levensmiddelen van gemeentewege. Het SAV-bestuur bestond uit voorzitter Wijnkoop, secretaris A. Grootveld namens de IAMV en penningmeester Hooze van de LFvM. Tijdens de kerstdagen bleek al de verdeeldheid toen er twee congressen tegen de oorlog waren. In het Amsterdamse Concertgebouw spraken SDP-er L. de Visser, Rijnders en Lansink Jr. tegen de oorlog

64 *De Tribune*, 1-3, 4-3, 22-4-1914; *Het Bouwvak*, 28-5 en 10-6-1914; Jaarverslag NAS 1914, 102; Archief NAS, nr. 14, notulen, 16-4-1914. Verslag van den Ned. Federatieven Bond van Gemeentewerklieden loopende over het tijdperk van 1 januari 1913 – 1 januari 1915, 25-26; Van Esveld, *Treub*, 100-107; Klijnsma, *Om de democratie*, 201-204.

65 *De Arbeid*, 30-5 en 17-6-1914; *De Tribune*, 30-5-1914. B. Coltof schreef over de wetgeving in *De Tribune*, naderhand werd er een referaat van hem uitgegeven als brochure, *De Ouderdomswet-Treub* (Amsterdam z.j.). Van Zelm van de Federatieve Bond van Gemeentewerklieden bedankte hem voor zijn inspanningen op het SDP-congres, zie *De Tribune*, 23-6-1914; Archief NAS, nr. 12, notulen, 6-4-1914.

66 *De Arbeid*, 1-8-1914.

67 *De Arbeid*, 1-8, 25-8-1914; *De Tribune*, 1-8-1914. Verslag NFBG 1913-1915, 26-30. Zie ook J.E. Burger, *Linkse frontvorming. Samenwerking van revolutionaire socialisten 1914-1918* (Amsterdam 1983).

en in Handwerkers Vriendenkring onder andere Van Erkel. Die trad tegen deze tijd af als LFvB-voorzitter, omdat hij tegen de veranderingen binnen de federatie was en tegen samenwerking met de SDP, die hem niet voldoende antimilitaristisch en te politiek was, een standpunt dat door andere vrije socialistena werd gedeeld. Ook Coltof bleef in *De Arbeid* de SDP aanvallen en verweet die partij dat de gehele sociaaldemocratie gefaald had. Het NAS-bestuur voelde weinig voor het SAV en hield het comité op afstand. Lansink Sr. "kon zich het nut van een dergelijk comité niet indenken".⁶⁸

Niet alleen in Nederland was het onmogelijk samen op te trekken tegen de oorlog. Die verdeelde ook op internationaal niveau de syndicalisten in twee kampen, want de CGT schaarde zich aan de zijde van de Franse regering. De abrupte ommezwaai van antimilitarisme naar de 'Union Sacrée' met de regering werd door de Nederlandse anarchisten en syndicalisten niet begrepen.⁶⁹ De FVdG was in tegenstelling tot de CGT wel een opposant van de oorlog en riep de andere syndicalistische organisaties tevergeefs op zich te verzetten. De Britten toonden zich net zo nationalistisch als de CGT. Het NAS stelde zich binnen het internationale syndicalisme achter het standpunt van de Duitse FVdG en wees het standpunt van de SDAP af, die bij monde van Troelstra op 3 augustus 1914 in de Tweede Kamer meldde dat de nationale gedachte de nationale geschillen overheerste. Ook het NVV toonde zich bereid mee te werken aan de 'godsvrede'. Het NAS stelde zich op het standpunt dat nationalisme tot oorlog leidde en hield vast aan de uitgangspunten van het Londens congres van het ISIB. Maar het Informatiebureau moest bij monde van voorzitter Van Erkel al direct meedelen dat het niet meer kon functioneren en dat tot nader order het verschijnen van het *Bulletin* was stopgezet.⁷⁰

68 Archief NAS, nr.12, notulen, 1-10-1914; *De Arbeid*, 15-8 en 24-10-1914; *Het Bouwvak*, 7-5 en 6-8-1914; *Het Volk*, 28-12-1914; *De Tribune*, 8-8, 7-10 en 21-10-1914; *De Nederlandsche Zeeman*, 15-10-1914; Burger, *Linkse frontvorming*, 21-22; I. Kuypers, *In de schaduw van de grote oorlog. De Nederlandse arbeidersbeweging en de overheid 1914-1920* (Amsterdam 2002), 55-58. Tot het SAV trad ook de Sociaal Anarchistische Actie (SAA) toe. LFvB-secretaris Van Blijenburg verklaarde op het congres van 1916 dat Van Erkel niet meer wilde: *Het Bouwvak*, 23-3-1916. Zie ook Archief NAS, nr. 14, notulen, 14-8-1916. In augustus 1916 wilde de Tabaksbewerdersvereniging Groningen hem nog kandidaat stellen als NAS-secretaris.

69 Zie voor de rol van de CGT in juli en augustus 1914: A. Kriegel en J.J. Becker, *1914 La guerre et mouvement ouvrier français* (Paris 1964); Mitchell, *Practical Revolutionaries*; Jennings, *Syndicalism in France*, 161-167.

70 Archief NAS, nr. 12, notulen, 31-7-1914; *De Arbeid* 26-8-1914 en 9-10-1915; W. Thorpe, 'Keeping the Faith: The German Syndicalists in the First World War', in: *Central European History*, vol. 33, no. 2 (2000), 195-215. Zie B. van Dongen, *Revolutie of integratie. De Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 1992). Van Erkel verdween uit de LFvB, maar bleef actief in het vrije socialisme.

5.4.2 Cornelissen voorstander van deelname aan de oorlog

De internationale syndicalistische beweging werd door de oorlog verscheurd doordat de CGT zich achter de verdediging van het vaderland schaarde, al keerde een minderheid onder leiding van Monatte zich spoedig tegen de oorlog. In Duitsland en Nederland bleven de FVDG en het NAS vasthouden aan hun internationale standpunten. In het SAV-manifest werd geschreven dat soldaten niet elkaars vijanden waren, maar broeders en daarom de bevelen van hun moordenaars moesten weigeren:

“Wij verkiezen de burgeroorlog boven een bloedbad met onze broeders in Duitsland, België, Frankrijk, Engeland of elders. De soldaten aldaar zijn proletariërs, gestoken in Blauwen rok, evenals de soldaten te onzent. Ook dààr wordt, evenals hier, het volk beroofd en bestolen door het hoge gespuis. En zich dan ook nog op bevel van die laten afslachten, dan kàn, dat màg niet worden toegestaan.”⁷¹

Het afwijkende standpunt van de CGT bracht een schok teweeg binnen het NAS. *La Bataille syndicaliste* schreef dat het democratische Frankrijk verdedigd moest worden tegen het Duitse militarisme. De verwarring steeg toen Cornelissen in Nederland arriveerde. Die was tijdens zijn vakantie op het Franse platteland verrast door het uitbreken van de oorlog. Via Engeland reisde hij naar Nederland, waar hij midden september in Amsterdam door een NAS-delegatie werd ontvangen. Die dacht dat hij naar Nederland kwam om zijn rol als leider van de onafhankelijke vakbeweging op zich te nemen en als antimilitarist mee te doen aan ‘oorlog aan de oorlog’. Maar Cornelissen stond, met een aantal andere vooraanstaande anarchisten en syndicalisten, op het standpunt dat de Fransen terecht tegen de Duitsers vochten en verdedigde in de gecombineerde bestuursvergadering van het NAS en Amsterdamse PAS tot verbijstering van zijn publiek dat standpunt. Hij stelde dat de CGT ervan overtuigd was dat het pro-Duitse Nederland zich had moeten verzetten tegen de Duitse overval op België. Het NAS diende daarom te kiezen voor Frankrijk en tegen Duitsland. Coltof kon weinig meer naar voren brengen dan de vraag wanneer Cornelissen weer naar Frankrijk vertrok en of hij dan aan het front zou gaan vechten. De stemming was zo verhit dat de vergadering werd verdaagd.⁷²

⁷¹ *De Arbeid*, 1-8-1914.

⁷² *Het Volk*, 16-9-1914; *De Arbeid*, 26-9, 3-1- en 10-10-1914; *De Vrije Socialist*, 23-9 en 26-9-1914; Jaarverslag NAS 1914-1915, 24-25; C. Cornelissen, *Les Dessous économiques de la guerre, les*

Tegen het einde van zijn verblijf ging Cornelissen in Handwerkers Vriendenkring op 20 oktober in debat met Kitsz, Hooze en Wijnkoop over het verschil in opvattingen tussen de Franse en de Nederlandse syndicalisten. Het NAS wilde hem niet meer laten spreken, vandaar dat de vrije socialisten de avond organiseerden. Eén van de bezoekers was Kolthek. Cornelissen herinnerde hem er aan dat die in 1911 te Parijs gezegd had, dat bij een oorlog tussen Duitsland en Frankrijk het NAS de kant van de Fransen zou kiezen. Naar eigen zeggen kreeg Cornelissen toen wat meer begrip, vanwege de verhalen van Belgische vluchtelingen over Duitse gruwelen. Toch namen de aanwezigen een resolutie aan die zich uitsprak tegen de oorlog en de schuld legde bij alle imperialistische regeringen. Tussen Cornelissen en het NAS trad een zekere verkoeling op en een jaar later vertelde hij in een interview dat de Nederlandse revolutionaire beweging een sekte was en de leiders de problemen te eng beschouwden. Maar hij publiceerde nog wel zijn 'Brieven uit Parijs' in het *Volksdagblad*. Zijn optreden leidde ook bij de Duitse syndicalisten tot protesten en hij werd met Jouhaux als oorlogshitser afgeschilderd.⁷³

5.5 Aanpassen of ten ondergaan

Het werd steeds moeilijker voor het NAS om de oude standpunten te blijven innemen. De veranderde opvattingen vonden langzamerhand ingang. De simpele bestuursstructuur van het NAS en de passiviteit van het bestuur maakten dat het NAS en de aangesloten federaties dreigden buiten ieder overleg en iedere regeling te vallen. De organisatie van het NAS diende daarom versterkt te worden en er werd een salariseerd propagandist aangesteld. Hij kreeg de opdracht de federaties te versterken en nieuwe op te richten om

appétits allemands et les devoirs de l'Europe occidentale (Paris 1915), 54-58; P. Avrich, *The Russian Anarchists* (Princeton 1967), 116-117; H. Wedman, 'Fout in een verkeerde oorlog. Het "Manifest des seize" van 1916', in: *Tweede Jaarboek Anarchisme/De As*, 112 (1995), 15-20; W.H. Vliegen, *Die onze kracht ontwakende deed III* (Amsterdam 1938), 36-40; W. Thorpe, 'The European Syndicalists and War, 1914-1918', in: *Contemporary European History*, jrg. 10, nr. 1 (2001), 1-24; R. Darlington, 'Revolutionary Syndicalist Opposition to the First World War. A Comparative Reassessment', in: *Revue Belge de philologie et d'histoire*, vol. 84 nr. 4 (2006), 983-1003. Zie voor de CGT: Horne, *Labour at war*.

⁷³ *De Arbeid*, 26-9 en 10-10-1914; *Het Volk*, 15-5 en 7-10-1914; *De Tribune*, 1-10 en 10-10-1914; *Volksdagblad*, 1-12-1914; Jaarverslag NAS 1914-1915, 24-25; Cornelissen, 'Strijd, lief en leed', 455-456; Thorpe, 'The workers themselves', 88-90; Thorpe, 'Keeping the Faith', 195-216; Wedman, 'Cornelissen', 475; Archief NAS, nr. 14, notulen, 24-8-1916.

zo meer eenheid van organisatie in het NAS te brengen. Maar vooralsnog bleef het uitdragen van de beginselen hoofdzaak voor het NAS-bestuur.

5.5.1 Het voortbestaan van het NAS bedreigd

De oorlog bedreigde het voortbestaan van de Nederlandse vakbeweging, want die leidde tot een snelle ontwrichting van de economie en het maatschappelijke leven. Er ontstond een run op de banken en het muntgeld verdween uit de roulatie. Alles wat waarde had, leek die te verliezen en er werd daarom op grote schaal gehamsterd, wat tot prijsstijgingen leidde. De grenzen sloten en ieder transport kwam tot stilstand. De export kreeg met uitvoerverboden te maken waardoor de prijzen van de land- en tuinbouwproducten daalden. Veel arbeiders werden gemobiliseerd en anderen kregen ontslag. Ook het NAS-bestuur nam drastische maatregelen. Onmiddellijk werd in overleg met de aangesloten federaties de uitgave van vakbladen en jaarverslagen gestaakt. *De Arbeid* werd niet alleen het enige orgaan dat voor gezamenlijke rekening werd uitgegeven, maar verscheen slechts één keer per week. Het blad bracht de federaties nader tot elkaar. Werklozen waren vrijgesteld van contributiebetaling.⁷⁴ Het NAS diende zich ook te temperen met de anti-oorlogspropaganda, want toen *De Arbeid* tegen de oorlog ageerde, werd het, net als het *Volksdagblad*, voor militairen verboden.⁷⁵ Zoals Lansink Sr. later schreef:

“Helaas, de vreeselijke oorlog kwam en maakte een einde aan alles. Stakingen werden opgeheven, voorgenomen acties werden verschoven. Het kapitalisme moest een oogenblik met rust gelaten worden. De arbeiders-organisaties werden met machteloosheid geslagen. Grote werkloosheid trad in de meeste bedrijven in.”⁷⁶

74 *Het Bouwvak*, 6-8-1914; *De Arbeid*, 15-8-1914; I. P. de Vooy, ‘De steunbeweging’, in: *De Beweging*, jrg. 10 (1914), 73-80; Jaarverslag NAS 1914-1915, 20; LFvB, Jaarverslag van den Secretaris-Penningmeester en Administrateur van “*Het Bouwvak*” loopende van 1 Januari 1914 tot en met 31 December 1914, 65; Jaarverslag 1916, 1917 en 1918 NFvS&T, in het Jaarverslag 1916, 3; Jaarverslag van het Haagsch Vakcomité 1 januari - 31 december 1915. Ook de NFBvGW kreeg *De Arbeid* als orgaan. In het Jaarverslag 1920 der LFvM staat dat tijdens de oorlog geen jaarverslagen verschenen. In 1915 verschenen de vakbladen weer: *De Arbeid*, 20-2-1915; *De Meubel-Industrie*, 15-4-1915.

75 *De Arbeid*, 10-4-1915; Jaarverslag NAS 1914-1915, 22.

76 Jaarverslag NAS 1914-1915, 18.

Door de mobilisatie en de hoge werkloosheid liepen alle federaties snel leeg, contributies werden niet meer geïnd, contact werd slechts onderhouden door rondzendbrieven en bestuurders werden gemobiliseerd. Lansink Jr., redacteur van *Het Bouwvak*, werd weliswaar snel gedemobiliseerd, maar in de tussentijd stond Van Blijenburgh er alleen voor. C. Wolff van de NFvS&T ging pas in februari 1916 met klein verlof en kon zijn taken toen weer ter hand nemen. Het PAS-Rotterdam raakte in grote problemen. Van de grootste vakvereniging, AHAV, raakte twee derde van de leden werkloos.⁷⁷

Nu kwam het NAS voor de keuze te staan: meedoen aan de revolutionaire inspanningen van de vrije socialisten en de SDP, of zich richten op de dagelijkse behoeften van de leden en meedoen aan de jonge interventiestaat. In juni 1914 was het eindverslag van de Staatscommissie over de Werkloosheid verschenen. Daarin stond dat overheidsingrijpen noodzakelijk was met betrekking tot vakonderwijs, arbeidsbemiddeling, werkverschaffing en sociale wetgeving. De Staatscommissie kwam tot de slotsom dat de overheid een taak had op het terrein van het bestrijden van de werkloosheid en verregaande maatregelen diende te nemen om te komen tot een werkloosheidsverzekering, waarbij naast de gemeenten ook de Rijksoverheid een rol moest spelen. Maar over de wijze waarop werkloze arbeiders gesteund dienden te worden, was de commissie het oneens. Het verschil van mening liep over de subsidiewijze van de werkloosheidskassen van de vakverenigingen: het Gentse of het Deense stelsel. Het Gentse stelsel dat verschillende gemeenten al toepasten, gaf een toeslag op de uitkeringen die door de werkloosheidskassen van de vakverenigingen werden verstrekt. Het Deense stelsel werd door het NVV aanbevolen en gaf een toeslag op de contributies van de werkloosheidskassen.

Naar aanleiding van het eindrapport riep de Nationale Vereniging tegen de Werkloosheid naast andere verenigingen, ook de vakcentrales, behalve het NAS, bijeen om te komen tot de 'Nederlandsche Werkloosheidsraad, Federatie ter bestudeering en bevordering van middelen ter voorkoming of beperking van werkloosheid en tot leniging van hare gevolgen'. De raad was een particuliere vereniging waarvan slechts rechtspersoonlijkheid bezittende verenigingen lid konden worden. Het NAS werd niet uitgenodigd omdat het geen rechtspersoonlijkheid had en daarom niet lid kon worden.⁷⁸

77 *Volksgedagte*, 18-1 en 25-1-1915; 'Verslag van het 6^e Congres van de Land. Federatie van Bouwvakarbeiders', *Het Bouwvak*, 23-3-1916; Jaarverslag 1916, 1917 en 1918 NFvS&T, 47. R. Blom en T. Stelling, *Niet voor God en Vaderland. De soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18* (Soesterberg 2004).

78 ArchiefNAS, nr. 12, notulen, 24-6-1914; De Vooys, 'De steunbeweging', 78; J. van den Tempel en E. Boekman, *De sociale verzekering in Nederland* (Amsterdam z.j.), 75; G.J. Goedhart, *De*

Op 10 augustus werd het Koninklijk Nationaal Steuncomité (KNS) opgericht, onder voorzitterschap van Treub, met als doel alle krachten te verenigen om het land door de moeilijke economische tijd te helpen. Tal van vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties werden in het bestuur opgenomen.⁷⁹ Namens de Nederlandse vakbeweging trad Oudegeest na enige aarzeling tot het KNS-bestuur toe. Het NVV koesterde namelijk bezwaren tegen de werkwijze van het KNS, die vaak de vorm van liefdadigheid aannam. De werkzaamheden van het KNS werden aan plaatselijke comités overgelaten en die vertoonden de neiging de vakbeweging buiten hun comité te laten en de uitkeringen schraal te houden. De vakcentrale wendde zich daarom tot de minister met het verzoek de werklozenuitkeringen uit de sfeer van de armenzorg te houden. Daarom stelde het NVV met steun van de andere vakcentrales in de Werkloosheidsraad voor de overheid te verzoeken middelen te verstrekken waardoor de werkloosheidskassen van de vakbonden in staat werden gesteld de werkloze leden een uitkering te verstrekken op basis van een gemeentelijke toeslag.⁸⁰ Toen de minister dit voorstel overnam, bracht dat een scheiding tot stand tussen arbeiders die verzekerd waren tegen werkloosheid en zij die dat niet waren. Het NAS nam op landelijk niveau op geen enkele wijze deel aan allerlei commissies en beperkte zich in de eerste oorlogsjaren tot het ouderwetse adres. Het bestuur wendde zich in individuele gevallen tot de verantwoordelijke minister, meestal die van Landbouw, Nijverheid en Handel om een zaak te bepleiten en wist zo soms verbeteringen te bewerkstelligen.⁸¹

ontwikkeling van de werkloosheidsverzekering in Nederland (Amsterdam 1926), 75-77; Bölger, *Organisatorische verhoudingen*, 86-89; J.A. Berger, *Van armenzorg tot werklozenzorg* (Amsterdam 1936).

79 *Vakbeweging*, 11-9-1014. Zie voor de ontstaansgeschiedenis van het KNS: M.W.F. Treub, *Oorlogstijd, herinneringen en indrukken* (Haarlem 1917) en De Vooys, 'De steunbeweging', 73-80, 144-159, 230-239 en De Vooys, 'De steunbeweging', in: *De Beweging*, jrg 11 (1915), 58-69. Naast de Werkloosheidsraad deden ook de Algemene Armencommissie, de Nederlandsche Tuinbouwraad, de Nationale Voogdijraad, de Maatschappij van Nijverheid en het Nederlandsche Landbouw-Comité mee. Zie ook P. de Rooy, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940* (Amsterdam 1978).

80 Verslag NVV 1 Januari 1914 tot 31 December 1915, 49-52; Van Dongen, *Revolutie of integratie*, 137-139.

81 *De Arbeid*, 31-10-1914; *De Vakbeweging*, 4-12-1914; Archief NAS, nr. 15, notulen, 16-9, 30-9, 7-10 en 15-10-1915, waarin het KNS gevraagd werd op verzoek van de rietbewerkers in het Friese Noordwolde de burgemeester te vragen een werkverschaffingsproject voor hen te beginnen. Toen de burgemeester niet reageerde, stuurde het NAS-bestuur een adres aan de minister. Lansink Sr. ging naar het KNS om de zaak uit te leggen. Dat zorgde voor werkverschaffing. Maters nam manden in consignatie en verkocht er ettelijke in Amsterdam. Lansink Sr. reisde af

5.5.2 De Noodregeling-Treub

Minister Treub kwam in overleg met de Werkloosheidsraad met een regeling waarbij de werkloosheidskassen van de vakbonden volgens het Gentse stelsel door de overheid werden gesubsidieerd. Hij kwam zo tegemoet aan het verlangen van de vakcentrales dat de uitkeringen van hun werklozenkassen moesten worden gewaarborgd. Leden die langer dan drie maanden contributieafdracht aan de werkloosheidskassen hadden gedaan, kregen door de regeling recht op een uitkering voor onbepaalde tijd. De Noodregeling-Treub trad op 8 september 1914 in werking. In beginsel konden alleen werkloosheidskassen die al vóór het uitbreken van de oorlog bestonden daarop een beroep doen. Werkloosheidskassen, die nog snel waren opgericht, werden uitgesloten.⁸² Onder invloed van het eindrapport van de Staatscommissie over de Werkloosheid werd een nieuwe weg ingeslagen: de vakbeweging werd bij de uitvoering van de noodregeling betrokken en de werkloosheidsuitkering was geen onderdeel van de armenzorg. Ook de andere kant van de werkloosheid werd nu aangepakt, in augustus kwam de Centrale Arbeidsbeurs tot stand. Het was niet de bedoeling de werklozen langer dan strikt noodzakelijk in de uitkering te houden, zeker niet toen de werkloosheid na enige tijd enigszins afnam.⁸³ Deze regelingen versterkten de positie van de vakbeweging en het aantal leden van de vakcentrales groeide.

Dit alles bracht het NAS in een lastig parket. Omdat de meeste van de bij het NAS aangesloten federaties en bonden niet over een werklozenkas beschikten, konden leden geen gebruik maken van de noodregeling. Werkloze NAS-leden dienden zich bij het KNS te melden en vielen dan terug op liefdadigheid, terwijl de leden van de andere vakcentrales profiteerden van de hogere uitkeringen van de noodregeling. *De Arbeid* ageerde tegen de tweedeling van arbeiders:

“in categoriën, één van die geholpen wordt in dezen tijd van malaise en een ander deel dat men aan zijn lot overlaat, die maar moet zien

naar Noordwolde om met het NVV en het KNS het werk te regelen. Hij inde ook de contributie die de Stoelenmakersvereniging al tijden verzuimde te betalen.

82 Goedhart, *Ontwikkeling*, 81-88. Verslag NVV 1 Januari 1914 tot 31 December 1915, 14-15 en 32-34; Van den Tempel en Boekman, *Sociale verzekering*, 154.

83 Berger, *Armenzorg*, 159-160; Treub, *Oorlogstijd*, 151-159, *De Arbeid*, 20-2-1915 en de artikelenreeks van de voorzitter van de Werkloosheidsraad De Vooy, ‘De steunbeweging’, 73-80, 144-153 en 230-239 en *De Beweging*, jrg. 11, 58-69; Kuypers, *In de schaduw*, 62-65; Goedhart, *Ontwikkeling*, 48-62; Van Bekkum, *Tussen vraag en aanbod*, 254-283.

hoe ze dezen crisis doorkomt. (-) Zijn de leden, wier organisaties geen werklozenkassen er op nahouden, van lager orde en hebben dezen niet evengoed aanspraak op de gelden, welke door middel van de belastingen in de Staatskas komen, als zij die wel een werklozenkas er op na houden?"⁸⁴

Op 20 september hield het NAS-bestuur een vergadering met de gedelegeerden van de federaties, bonden en PAS'en over de noodregeling. Het NAS-bestuur ging op audiëntie bij minister Treub om hem erop te wijzen dat slechts weinig arbeiders profiteerden van de noodregeling en om te eisen dat de in het NAS georganiseerde en ook de ongeorganiseerde arbeiders onder de noodregeling zouden vallen. De minister stelde dat steunverlening aan onverzekerde werklozen geen taak van de rijksoverheid was en verwees naar de plaatselijke steuncomités. Hij wees erop dat de regeling een aansporing was om ook werklozenkassen te beginnen. Er werd dus niets bereikt en het NAS-bestuur constateerde dat de noodregeling beperkt was en de meeste arbeiders afhankelijk bleven van particuliere steun.⁸⁵

Niet overal was de onafhankelijke vakbeweging van de steunregeling uitgesloten. In Amsterdam was naast de andere bestuurdersbonden ook het PAS betrokken bij het lokale Algemeen Steuncomité Amsterdam, dat op 4 augustus 1914 was opgericht en waarin het PAS ook een bestuursfunctie kreeg. Daar bestond al een Gemeentelijk Werkloosheidsfonds waaraan ook enkele op onafhankelijk standpunt staande verenigingen zoals metselaarsvereniging DVV en timmerliedenvereniging BS aan meededen.⁸⁶ Het voordeel deed zich onmiddellijk voelen. Onverzekerde arbeiders dienden zich te vervoegen bij het Algemeen Steuncomité, maar de verzekerde arbeiders die lid waren van de werkloosheidskas van een vakvereniging aangesloten bij het PAS konden zich melden bij hun eigen bestuurder. Maar binnen het PAS traden grote verschillen in uitkering op, doordat een aangesloten vakvereniging al of niet over een werklozenkas beschikte. Een onverzekerd lid kreeg voor een gezin van vier personen vijf gulden, terwijl een verzekerd lid wel achttien gulden uitgekeerd kon krijgen. Het PAS keerde van augustus

84 *De Arbeid*, 26-9-1914, 'Minister Treub en de arbeidersbeweging'.

85 *De Arbeid*, 17-10 en 24-10-1914, 'Onze conferentie met Minister Treub'; *Het Volk*, 19-10-1914; *Volksgedagblad*, 12-12-1914; Jaarverslag NAS 1914-1915, 30-31.

86 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-7-1915. Vanaf 1907 gaf *CBS Maandschrift* een overzicht van het Gemeentelijk Werklozenfonds te Amsterdam. De Bouwvakjouw- en opperliedenvereniging 'Ontwaakt door Nieuw Leven' sloot zich in 1913 aan. *Het Bouwvak*, 22-11-1917 stelde dat er binnen de LFvB al voor de oorlog verschillende afdelingen met werkloosheidskassen waren.,

1914 tot december 1915 zo'n 300.000 gulden uit. *De Arbeid* betoonde zich minder afhoudend dan voorheen over meedoen aan werkloosheidskassen.

De noodregeling was bedoeld als een tijdelijke regeling totdat de ergste werkloosheid voorbij zou zijn. Een commissie ging aan het werk om de noodregeling om te zetten in een definitieve regeling. Al snel werd het duidelijk dat de noodregeling zou worden vervangen door een andere subsidievorm, omdat de rijksoverheid streefde naar een landelijke uniforme regeling waarbinnen de centrale werkloosheidskassen van de vakbonden een grote rol zouden spelen.⁸⁷

5.6 Landelijke centralisatie van de onafhankelijke vakbeweging

De genoemde ontwikkelingen stelden steeds meer eisen aan de vakcentrales en de beweging in de richting van een verdere centralisatie zette door. De oorlog en de toenemende overheidsinterventie maakten dat zowel de federaties als het NAS steeds meer de noodzaak voelden om te gaan samenwerken met andere vakcentrales en vakbonden. Dat was niet de enige ontwikkeling in de doorvoering van centralisatie, ook de noodzaak de materiële positie van de arbeiders te verbeteren zorgde voor de bereidheid met de overheid samen te werken. Agitatie alleen werd niet meer als toereikend gezien. Het NAS wilde sterker staan ten opzichte van allerlei andere organisaties en tegenover allerlei comités die namens het NAS wilden spreken en beslissen. Het idee dat het NAS een onderdeel vormde van een brede revolutionaire beweging werd daarom losgelaten en vervangen door de opvatting dat het NAS binnen de grenzen van de eigen organisatie beslissingen diende te nemen in overeenstemming met de mogelijkheden die er waren.

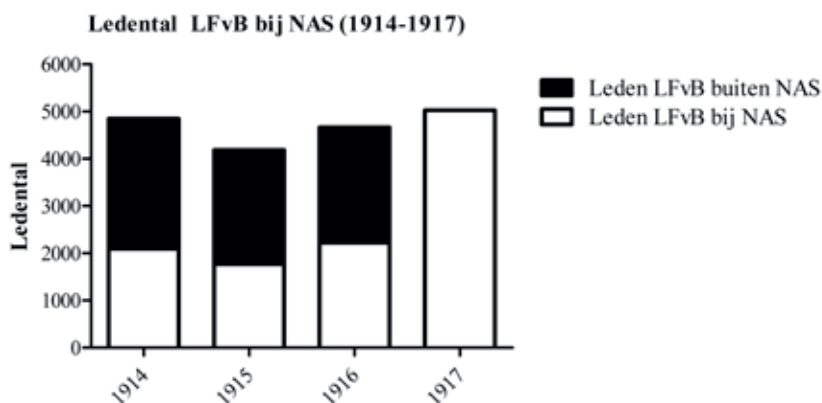
Niet alleen de verhouding tussen het NAS en de federaties en bonden onderling veranderde. Tijdens het congres van 1916 werden de eerste grondslagen gelegd voor een heroriëntering op de duale taak van de vakcentrale. Het wachten was op een NAS-bestuur die dit zou kunnen en willen uitvoeren. Dat bestuur moest niet alleen de ontwikkelingen organisatorisch in goede banen kunnen leiden, maar ook dit alles theoretisch kunnen onderbouwen en verdedigen.

87 Jaarverslag PAS Amsterdam 1918 heeft een overzicht van de activiteiten van het PAS. *De Arbeid*, 11-3, 25-3, 15-8 en 21-10-1914; *De Vakbeweging*, 18-12-1914; in Deventer zat de Deventer bestuurdersbond, een NAS-orgaan, ook in het plaatselijke steuncomité. Zie verder: Goedhart, *Ontwikkeling*, 44, 57, 104 en De Rooy, *Werklozenzorg*, 16-21.

5.6.1 Eerste aanzetten tot een samenhangende organisatie van het NAS

Nu federaties als lid waren toegelaten, wilde het NAS-bestuur de propaganda ter hand nemen om tot een meer samenhangende organisatie te komen. Elke vakvereniging die stond op het syndicalistische standpunt, werd geacht zich bij het NAS aan te sluiten. Dat betekende dat die zich bij de desbetreffende federatie diende aan te sluiten en de federatie bij het NAS. In maart 1915 werd daartoe door het NAS in samenwerking met de LFvB een vergadering belegd, waar federaties, bonden en PAS-besturen bespraken wat er diende te gebeuren om de organisatie en samenwerking van de onafhankelijke vakbeweging te versterken. Zij haalden het besluit van het congres van 1912 om een derde gesalarieerde aan te stellen weer uit de kast. De Zaankanter L. Kelder werd tijdelijk als propagandist aangesteld. Hij was dat al voor de ANZB en het PAS-Zaandam geweest en reisde door het land om niet alleen de op onafhankelijk standpunt staande vakverenigingen te bewegen zich bij een federatie en daardoor bij het NAS aan te sluiten, maar ook om de rechtstreeks bij het NAS aangesloten vakverenigingen te bewegen zich bij een federatie aan te sluiten. Kelder richtte zich ook op de landarbeiders om die tot organisatie te bewegen. De in 1915 opgerichte FBvL had slechts rond de honderd leden. Maar het besluit dat federaties en bonden zich bij het NAS konden aansluiten, begon vruchten af te werpen. Naast de genoemde federaties traden ook de LFvT en de LFvB toe.⁸⁸ Het ledental van het NAS nam sterk toe en de centralisatie van de onafhankelijke vakbeweging eveneens. Alle LFvB-afdelingen maakten in 1917 deel uit van het NAS, zoals in onderstaande figuur is te zien.

88 ArchiefNAS, nr. 14, notulen, 30-12-1915; *De Transportarbeider*, 16-4-1914; Jaarverslagen NAS 1916-1917, 21; Jaarverslag HVC 1915; *Het Volk*, 25-4-1916; *De Nederlandsche Zeeman*, 18-11-1916; *Beknopt Overzicht* 1915, 1916 en 1917.

Figuur 5.1: Ledental LFvB bij en buiten het NAS (1914-1917)

Bron: CBS 1914-1917; ledental per 1.1

Een andere taak van Kelder was om het oprichten van nieuwe en afzonderlijke federaties tegen te gaan en om kleine federaties te bewegen te fuseren. Het streven werd ingezet om te komen tot een bedrijfsorganisatie, waarbij de LFvB als voorbeeld diende. Veel bestuurders verdeelden voorheen hun aandacht over de vele initiatieven van SAV, IAMV, Vrije Socialistengroepen en onderwerpen als de productieve associatie of de bevordering van het Esperanto. Nu werden pogingen ondernomen om slechts een beperkt aantal onderwerpen onder de vlag van het NAS te brengen om versnippering van krachten tegen te gaan. Op plaatselijk niveau werd de noodzaak tot bundeling van alle krachten uit de onafhankelijke vakbeweging ook gevoeld. Het NAS wilde dat op plaatselijk niveau de organisatie een afspiegeling was van de landelijke en stimuleerde de oprichting van PAS'en. In Amsterdam maakten de leden geen onderscheid tussen PAS en NAS. Het NAS-bestuur klaagde dan ook dat zij het druk hadden met werkzaamheden die eigenlijk het PAS-Amsterdam zou moeten doen. Vreemd was dat niet, omdat het NAS-kantoor in hetzelfde gebouw gevestigd was als het PAS. Het NAS-bestuur huurde daarom elders in de stad een ruimte om tot een duidelijk onderscheid te komen.⁸⁹

Het NAS wilde niet alleen dat de federaties in het NAS werden opgenomen, maar ook dat de PAS'en zich meer inspanden voor het organiseren van de plaatselijke onafhankelijke vakbeweging. Er bestonden in verschillende plaatsen wel PAS'en, maar die hadden weinig binding met het landelijke

⁸⁹ Jaarverslag NAS 1912, 72-74, 78-79, 86-88, 93.

NAS. Bij een PAS konden vakverenigingen aangesloten zijn die geen lid van het NAS waren. Anderzijds stonden er vakverenigingen buiten de PAS'en die wel bij het NAS of bij een federatie waren aangesloten of die nergens bij aangesloten waren. Federaties waren tot deze tijd nooit in een PAS te vinden. Want die vormden in grote steden als Rotterdam, Den Haag en Amsterdam naast het PAS een Plaatselijke Federatie waarin de afdelingen waren vertegenwoordigd. Secretaris Dissel van het PAS-Rotterdam reageerde op de inspanningen van Kelder om het NAS beter in te richten. Hij wees op het verschijnsel van de plaatselijke federaties van gemeentewerklieden, bouwvakarbeiders en transportarbeiders. Op de jaarvergadering van zijn PAS stelde hij daarom in 1915 met succes voor plaatselijke federaties in het PAS op te nemen. Bij de oprichting in 1910 telde het PAS-Rotterdam slechts 268 leden. Toen de Schiedammer onafhankelijke vakbeweging in het PAS werd opgenomen was het aanstellen van een betaalde bestuurder mogelijk. Het PAS-Rotterdam had in 1916 tweeduizend leden en zestien aangesloten verenigingen.⁹⁰ Het Rotterdamse succes leidde tot navolging door het Haagsech Vak Comité (HVC). In Den Haag stonden de Kleermakersvereniging 'De Ster' en de Plaatselijke Federatie van Gemeentewerklieden buiten het HVC, was de plaatselijke opperliedenvereniging wel bij de LFvB was aangesloten, maar niet bij het HVC. Daarentegen was stucadoorsvereniging wel lid, maar niet van de Plaatselijke Federatie van de LFvB.⁹¹

In Amsterdam waren er tal van geestverwante vakverenigingen die zich niet durfden aan te sluiten bij het PAS, bang om leden te verliezen, omdat die dat als centralisatie zagen. Naast dat dozijn plaatselijke verenigingen stonden ook alle veertien verenigingen die aangesloten waren bij de NF-BvGW, goed voor 2900 leden, buiten het PAS. Dat gold eveneens voor de havenarbeidersvereniging 'Recht en Plicht', de Amsterdamse ANZB-afdeling en nog enkele andere verenigingen, die in de Plaatselijke Federatie van Transportarbeiders zaten. Die plaatselijke federatie kende ook duizenden leden. Daardoor had het PAS het karakter van een verzameling kleine en zelfstandige verenigingen, waar de vereniging 'Bewust Ontwaken' van krantenlopers met 310 leden de grootste was.⁹² Om toch een zekere mate van samenwerking te bewerkstelligen ontstond in 1914 een 'Syndicalistisch Bloc', spoedig omgedoopt tot Amsterdams Syndicalistisch Verband (ASV).

90 Jaarverslag PAS Rotterdam 1912, 19; *De Arbeid*, 6-2, 21-8, 4-9-1915, 16-12-1916, 7-4 en 14-4-1917.

91 Jaarverslag HVC 1915. 'De Ster' stamde al uit 1875, *Het Bouwvak*, 29-11-1917.

92 Jaarverslag van de Afd. Amsterdam van den Nederlandschen Federatieve Bond van Gemeentewerklieden over 1914, 15 en 29-32; Jaarverslag PAS Amsterdam 1913, 7, 11-12, 28-29. 'Bewust Ontwaken' was ook nog overgekomen van de moderne Nederlandsche Bond van Arbeiders in het Handels- en Transportbedrijf te Land. Zie *De Voerman*, 15-9-1908.

Daarin werkten het PAS en de plaatselijke federaties van transportarbeiders en gemeentewerklieden samen. Dit deden zij om eenheid in optreden te bevorderen, nodig voor de praktische vakstrijd, maar ook om de beginselen van het syndicalisme via scholing te verspreiden. Het ASV organiseerde cursussen waarin het internationalisme, de klassenstrijd, de directe actie en het Esperanto werden behandeld. Voor de aangesloten arbeiders was er het maandblad *De Syndicalist*. Zo werden de plaatselijke federatie van de NFBvGW en die van de transportarbeiders nauwer betrokken bij het PAS en het NAS. Onder leiding van PAS-voorzitter Van der Hagen en secretaris C. Kitsz groeide de Amsterdamse onafhankelijke vakbeweging uit tot een groter en hechter geheel. Dit was noodzaak, omdat het PAS zich moest bezig houden met de directe belangenbehartiging van de leden, in samenwerking met de gemeente, het KNS en de andere Amsterdamse bestuurdersbonden. Het PAS werd opgenomen in de vele commissies die de oorlog voortbracht. Daardoor sloten zich steeds meer organisaties aan bij het PAS, dat flink in ledental toe nam. Toen in 1918 de Plaatselijke Federatie van Gemeentewerklieden, de Plaatselijke Federatie van Bouwvakarbeiders en de Plaatselijke Federatie van Transportarbeiders zich aansloten, liep het ledental op tot dertienduizend. Spoedig werd aan het PAS een rechtskundig bureau verbonden, waar de jonge, uit Friesland afkomstige L. Spanjer de werkzaamheden op zich nam en het druk kreeg met beroepszaken inzake ontslag en ongevallen. Hij volgde Van der Hagen na diens dood op als voorzitter van het Amsterdamse PAS.⁹³

5.6.2 Het Werkloosheidsbesluit 1917 en de Havenreserve-regeling

In 1916 kwam de regering met een Werkloosheidsbesluit als opvolger van de Noodregeling-Treub. De werkloosheidskassen van de vakbeweging werden in dat besluit op advies van het NVV gesubsidieerd op basis van het Deense systeem. Het grote voordeel van het Deense systeem was dat de contributies werden gesubsidieerd en niet de uitkeringen, waardoor reservevorming werd bevorderd en de kassen aan kracht wonnen. De toeslag door de overheid op

93 *De Meubel-Industrie*, 15-7-1916; *Het Bouwvak*, 29-11-1917; Jaarverslag PAS Amsterdam 1915, 10-13, 27; Jaarverslag PAS Amsterdam 1917 en 1918, 40-41 Jaarverslag Afd. Amsterdam NFBvG 914, 7 en 29; Jaarverslag van de Afd. Amsterdam van den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeentewerklieden over 1915, 39-40; *De Syndicalist*, september 1915; *De Arbeid*, 1-1-1916. Kitsz klaagde dat de cursussen zeer matig werden bezocht. Het PAS ging bijna ten onder aan het eigen succes: Jaarverslag PAS Amsterdam 1917 en 1918. Zie over Spanjer: R. Hartmans, *Alleen in de wind. Een leven in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2007) en J. de Kadt, *Uit mijn communistentijd* (Amsterdam 1965).

de uitkeringen bedroeg honderd procent. Nu stroomden nieuwe leden toe en groeiden NVV en de confessionele vakbeweging als kool. De onafhankelijke vakbeweging had een probleem: wilde men de leden behouden dan was het hebben van een werkloosheidsverzekering noodzaak. Maar de overheid stelde eisen aan de inrichting en het beheer daarvan en de federaties dienden daaraan tegemoet te komen om toegelaten te worden. De minister stelde eisen aan de administratie en controleerde achteraf. Zo kwam de onafhankelijke vakbeweging, vooral de federaties die werkloosheidskassen wensten op te richten, in nauw contact met de overheid. Een ander gevolg was dat door het werkloosheidsbesluit er een nationale regeling kwam en er centrale werkloosheidskassen ontstonden. Het grote voordeel van het stichten van een centrale kas was dat alle leden van een vakbond lid konden worden zonder dat de administratieve handelingen versplinterden over de lokale kassen. Hierdoor waren de uitvoeringskosten van de regeling laag.⁹⁴ Over het algemeen keerde de onafhankelijke vakbeweging zich tegen deze regeling, zoals de secretaris van de Federatieve Bond van Meubelmakers en aanverwante vaklieden (FBvM) het formuleerde:

“In principe waren wij nooit voor werkloosheidskassen, wetende dat wij ons zelf daarmee verplichtingen opleggen die het kapitalisme moest dragen, omreden dat ook de schepper is van de werkloosheid”.⁹⁵

Maar de federatie ging toch akkoord met de regeling. Kitsz kende de werkloosheidsregelingen goed en reageerde pragmatisch. Hij legde uit dat door het werkloosheidsbesluit de subsidies aan de werkloosheidskassen werden verhoogd.⁹⁶ Dit bleek achteraf een stimulans tot het centraliseren van de federaties en het toetreden van zelfstandige verenigingen. Die federaties die nog geen rechtspersoonlijkheid kenden, dienden die aan te vragen en de statuten moesten zo geformuleerd zijn dat de overheid een uitkering krachtens het Werkloosheidsbesluit kon doen. Daarnaast moest het reglement van de werkloosheidskas ook worden goedgekeurd door de Dienst der Werkloosheidsverzekering. De NFvS&T moest op een buitengewoon

94 Van den Tempel en Boekman, *Sociale verzekering*, 151-161, Oudegeest, *Geschiedenis II*, 201-217.

95 *De Meubel-Industrie*, 15-3-1916. Een totaal ander standpunt dan het NVV innam, dat zich achter het stelsel schaarde. Zie bijvoorbeeld J. van den Tempel in *Het Volk*, 9-2, 10-2 en 11-2-1916.

96 *Het Bouwvak*, 24-2-1916, waarin Kitsz het oude en nieuwe systeem met elkaar vergeleek. Uit de beschrijvingsbrief voor het congres van de LFvB bleek dat veel afdelingen pleitten voor de invoering van een landelijke werklozenkas: Kitsz in *Het Bouwvak*, 2-3 en 9-3-1914; *Het Bouwvak*, 2-3 en 9-3-1916. Door de variabele werkloosheid zou door centralisatie de gemiddelde contributiedruk stabielere zijn en de continuïteit van de kas beter gegarandeerd.

congres de statuten aanpassen om de centrale werklozenkas goedgekeurd te krijgen, die een jaar later in werking trad. Ook de LFvM wilde nu een centrale werklozenkas.⁹⁷ Het LFvB-congres van 19 maart 1916 besloot tot het oprichten van een centrale werklozenkas, waarbij het bestuur opgemerkte dat het syndicalistische beginsel zich niet verzette tegen premiebetaling door de arbeiders, hoewel jarenlang het tegenovergestelde was beweerd. Schoorvoetend ging de onafhankelijke vakbeweging mee met de visie van de andere vakcentrales dat de arbeiders voor de uitkering premie moesten betalen. Lansink Jr. vatte de kritiek samen in een drietal punten: een landelijke werkloosheidsverzekering leidde tot centralisatie; hierdoor nam de strijdbaarheid af; en de LFvB poogde de massa aan zich te binden door directe belangenbehartiging. Hij kon niet begrijpen dat de oppositie zo over de eigen organisatie dacht.⁹⁸

Niet iedere beroepsgroep viel onder het werkloosheidsbesluit. Voor de havenarbeiders werd een andere regeling getroffen, vanwege de hoge en onregelmatige werkloosheid. In 1917 voerde de Amsterdamse gemeenteraad een havenreserve van ongeveer duizend man in. De havenarbeiders die tijdelijk geen werk hadden werd een inkomen te gegarandeerd dat in ieder geval boven de KNS-uitkering lag. Het was een steunregeling, waarvan de financiering door het plaatselijke steuncomité, het KNS en de havenwerkgevers werd gegarandeerd. Het nut van een dergelijke regeling ontging de Rotterdamse arbeiders niet, maar zij werden door het gemeentebestuur afgescheept met een verwijzing naar het KNS en het armbestuur, want de gemeente wilde geen werkloosheidskassen financieren. De plaatselijke commissie toonde zich veel zuiniger over de hoogte van de uitkeringen. De ontevredenheid uitte zich in een openbare vergadering in mei.⁹⁹ Op 15 juni 1917 brak een spontane staking uit, die veroorzaakt werd door de algemene

97 *Het Volk*, 20-3-1916, die er toe voegde: 'Waarmede weer een groote stap in "moderne" richting gezet is'. *Het Volk*, 21-3-1916 poneerde pesterig dat gezien de standpunten van de LFvB zich op dat congres ten onrechte bij het NAS aansloot, de federatie hoorde meer bij het NVV thuis, gezien de standpunten. *Maandschrift CBS*, 1917, 670, 855, Jaarverslag over 1916, 1917 en 1918 NFvS&T, 101-102, *De Vakbeweging*, 8-2-1918.

98 *Het Bouwvak*, 23-3-1916; *De Arbeid*, 25-3-1916; Jaarverslag over 1916, 1917 en 1918 NFvS&T, 102-104.

99 Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 125-130, *Het Transportbedrijf*, 2-6-1917. Goedhart, *Ontwikkeling*, 85-86; Berger, *Armenzorg*, 154-155, 162-167, geeft het verschil van inkomen aan tussen Amsterdam en Rotterdam dat minimaal een gulden vijfenzeventig per week kon bedragen. Voor de havens bleven buitengewone regels van kracht, vanwege de hoge en langdurige werkloosheid veroorzaakt door de oorlog; Boot, *Opstandig volk*, 60-67.

ontevredenheid over de geldende steunregeling.¹⁰⁰ Alle bonden plaatsten zich na enige aandrang achter de staking. Die vroegen, dus ook de NFvT, om tussenkomst van de minister van Financiën Treub, als voorzitter van de KNS en de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, om een doeltreffender steunregeling te krijgen, zoals die in Amsterdam. De Rotterdamse Scheepvaartvereniging Zuid stemde in met deze gang van zaken, omdat de staking zich tegen het plaatselijk KNS-comité richtte. De overheid en de bonden traden in overleg en de uitkomst was dat de regering zich bereid verklaarde een havenreserve van 4500 man te vormen, die recht kregen op een uitkering die hoger lag dan de uitkering van het KNS. Daarnaast werd een loonsverhoging doorgevoerd. De succesvolle staking eindigde zodoende op 21 juni. Bouwman vond het een overwinning “voor de revolutionaire socialistische arbeidersbeweging in Nederland”. Hij wees erop dat de havenreserve in Amsterdam, het bolwerk van de onafhankelijke vakbeweging, tot stand was gekomen zonder dat het NVV daarop enige invloed had gehad.¹⁰¹ In broederlijke samenwerking met de moderne transportarbeiders was een klinkende overwinning behaald. Maar door de claim van Bouwman van de staking als syndicalistisch succes vervreemde hij de CB van zich, die een andere uitleg aan de staking gaf. Volgens die vakbond was het een spontane actie geweest, waar de NFvT net zoveel mee van doen had als de CB. In november dreigde de havenreserve per november al weer te stoppen, omdat de werkgevers en de bonden niet uit een afdoende regeling kwamen.¹⁰²

5.7 De reorganisatie van het NAS

De aarzelande aanzetten tot een duidelijke organisatie werden door een nieuw NAS-bestuur onder voorzitterschap van Lansink Jr. omgezet in een duidelijk streven naar de bedrijfsorganisatie, waarin niet de beroepsgroepen de organisatie meer vormden, maar alle arbeiders uit een bedrijfstak in één federatie werden ondergebracht. Daarnaast waren ook de plaatselijke PAS'en versterkt door er ook de plaatselijke federaties in op te nemen.

¹⁰⁰ *Het Transportbedrijf* 2-6 en 30-7-1917; *De Transportarbeider*, 21-8-1918; Boot, *Opstandig volk*, 62-66 en Kuypers, *In de schaduw*, 162-164. Pikant is dat Wessels voor de werkgevers de organisatie op zich nam.

¹⁰¹ *Maandschrift CBS* 1917, 768-679, E. Bouwman, 'De Rotterdamsche Havenreservegeschiedenis', in: *De Nieuwe Tijd*, 22^e jrg. (1917), 540-547. Dat Bouwman voor dit tijdschrift schrijft, laat zijn verschuivende politieke oriëntering zien en zijn contact met de SDP; Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 125-130.

¹⁰² *Vakbeweging*, 18-7-1917; *Het Transportbedrijf*, 30-6, 4-8, 6-10 en 3-11-1917; *De Arbeid*, 8-3-1918.

Hierdoor ontstond een vakcentrale die alle onafhankelijke verenigingen omvatte en daardoor een meer gecentraliseerd karakter kreeg, zeker toen in de federaties de beslissingsbevoegdheid van de afdelingen aan banden werd gelegd.

Door deze veranderingen van het NAS kreeg de SDP steeds meer belangstelling voor de vakcentrale, omdat de partij een radicale en centraal georganiseerde vakcentrale wenste naast het NVV. De SDP liet zich daarbij leiden door het voorbeeld van de Amerikaanse IWW.

5.7.1 Een capabele voorzitter voor het NAS gezocht

Op moment dat het NAS begon te groeien en een krachtige organisatie werd die zich steeds meer op de directe belangenbehartiging van de leden richtte, werd na enige voorbereiding op 8 april 1916 de opvolger van de SAV opgericht: het Revolutionair Socialistisch Comité tegen den Oorlog en zijn Gevolgen (RSC), waarbij tal van organisaties ter linkerzijde van de SDAP en het NVV zich aansloten. In het bestuur zaten Wijnkoop en J. Meisner van de Federatieve Bond van Arbeiders(sters) in de Kleedingindustrie.¹⁰³ Het NAS nam gelijk afstand van het comité, dat aandacht had voor de materiële gevolgen van de oorlog, de duurte en de schaarste en zo de vakbeweging beconcurrerde. Het bestuur overlegde met de federaties of zij zich achter de eisen van het comité wilden stellen en lette goed op dat het RSC niet de kans greep om bij het NAS aangesloten vakverenigingen propaganda te maken. Lansink Sr. benadrukte dat er altijd een bestuurslid aanwezig diende te zijn om het syndicalistische standpunt uit te leggen. Het NAS-bestuur had de indruk dat de vakcentrale de kosten van het comité mocht dragen en verzette zich daartegen. Binnen het RSC zette ook de Sociaal-Anarchistische Actie (SAA) zich sterk af tegen de SDP. Om afbreuk te doen aan de grote invloed van die partij werd een plan bedacht om initiatieven te ontwikkelen buiten die partij om. Domela kwam met Kolthek op de proppen om samen in het Comité tegen de Duurte een volksagitatie tegen de duurte en schaarste te beginnen. Op een door het Comité georganiseerde meeting kwamen duizenden mensen af, waarbij opviel dat naast sprekers als Domela, Schermerhorn en Roland Holst er maar één vakbondsmans sprak: Lansink Jr. Het programma van het anti-duurte comité werd na enige tijd door het NAS overgenomen en het comité verdween van het toneel. Het was duidelijk

¹⁰³ *De Tribune*, 22-2-1917; Burger, *Linkse frontvorming*, 56-59. Aangesloten waren: Bond van Christen-Socialisten, IAMV, Federatie van Gemeentewerklieden, RSV, SAA, SDP, Vrije Menschen Verbond. Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 34.

dat het NAS afstand nam van de SDP, zoals op het NAS-congres bleek.¹⁰⁴ Dat was een belangrijk congres, omdat er niet alleen besluiten werden genomen over de strijdwijze van het NAS, maar ook over de organisatorische ontwikkeling. Voordat het plaatsvond, boog het NAS-bestuur zich over de invulling van de vacature van derde gesalarieerde. Die kreeg de functie van voorzitter, maar diende ook de andere functies van redacteur, secretaris en penningmeester te kunnen vervullen. Het bestuur wilde in de circulaire, waarin kandidaten werden opgeroepen, er in ieder geval sterk de nadruk op leggen dat het zocht naar een capabele figuur. Verkiesbaar stelden zich Lansink Jr., secretaris-redacteur van de LFvB, NAS-voorzitter De Klerk en de sigarenmaker C. Bonnet. De Klerk had dezelfde opvattingen als Lansink Jr., Bonnet was meer de representant van de anarchistische vleugel binnen het NAS en verbonden met het antimilitarisme. Lansink Jr. bracht zijn opvattingen op het NAS-congres van april 1916, het eerste in de oorlogstijd, naar voren. Hij had kritiek op het NAS-bestuur dat geen leiding gaf en zich voegde naar de SDP. Voor hem bestond er maar één leiding en dat was het NAS-bestuur.¹⁰⁵ Lansink Jr. keerde zich tegen de overheersende rol van de SDP binnen het SAV:

“De S.D.P. [...] nam de leiding eenvoudig in handen. Voortaan dient gebroken te worden met het benoemen van komitees; wij hebben het bestuur van het N.A.S. en dat is ons voldoende. (Applaus) Het bestuur dient dus de touwtjes in handen te houden en ze niet over te geven aan anderen. Er moet veel meer leiding van het bestuur uitgaan.”¹⁰⁶

Hij verweet het NAS-bestuur te weinig leiding te geven aan de agitatie tegen de levensmiddelenpolitiek en wilde afstand tot allerlei comités, vooral tot de SDP. Het NAS moest zelfstandig optreden en zelf leiding geven aan de andere organisaties. Tijdens het congres trok het bestuur het boetekleed aan en gaf alle verwijten toe. Het was blij dat er op deze manier de noodzaak tot een derde gesalarieerde duidelijk werd. Lansink Jr. wilde dat het NAS zich meer ging richten op de vakstrijd. Feitelijk bracht hij naar voren wat hij binnen de LFvB al had voorgesteld. Die federatie was professioneel georganiseerd

104 ArchiefNAS, nr. 14, notulen, 20-4; 27-4 en 8-6-1916. Een advertentie in *Het Bouwvak*, 6-4-1916 laat de sprekerslijst zien. *De Arbeid*, 15-4-1916. Zie ook Kuypers, *In de schaduw*, 95-100. Kolthek werd door de sociaaldemocraten en de anarchisten aangevallen. Hij werd beticht in opdracht van *De Telegraaf* dit comité te hebben opgericht. Zie *Het Volk*, 3-4, 6-4, 8-4, 10-4 en 16-4-1916; Wolf, *Het geheim van de Telegraaf*, 163-164.

105 ArchiefNAS, nr. 14, notulen, 24-7-1916; Jaarverslag NAS 1916, 14-15.

106 *Het Volk*, 25-4-1916; *De Tribune*, 25-4-1917.

en financieel gezond en was een goed functionerende vakbond.¹⁰⁷ Lansink Jr. brak met theoretische bespiegelingen en vond praktische verbeteringen belangrijk, “omdat naar mijn zienswijze de kleinste daad-actie van de vakbeweging voor den werkelijken vooruitgang van de gansche arbeidersbeweging méér beteekent dan de mooiste principiëele beschouwing”.¹⁰⁸

Hij was, anders dan zijn vader, een pragmatische vakbondsman die het beleid van Kolthek voortzette en de LFvB al had aangepast aan de veranderende maatschappij. Bij de verkiezing in 1916 versloeg Lansink Jr. zijn tegenkandidaten Bonnet en De Klerk met gemak. Van de vijfduizend uitgebrachte stemmen verwierf hij er 3500.¹⁰⁹ Het voorzitterschap was geen ceremoniële positie meer, zoals tot nog toe de gewoonte was. Lansink Jr. zette zich in om de voorzichtige ontwikkeling van het NAS in de richting van een meer gecentraliseerde vakcentrale vorm te geven. Hij ging verder met de vorming van federaties, het laten fuseren van kleine federaties en de zelfstandige verenigingen dwingen op te gaan in de federaties. Zo zette hij het pionierswerk van Kelder voort.

Lansink Jr. had zich als schilder in 1909 bij de LFvB aangesloten en hij werd in 1911 redacteur van *Het Bouwvak*. Toen per 1 januari 1914 het blad wekelijks verscheen, verhuisde Lansink Jr. naar Amsterdam en in 1916 werd hij secretaris.¹¹⁰ Hij toonde zich een aanhanger van wat in de CGT heette: ‘Syndicalisme à bases multiples’, waarbij de praktische vakstrijd belangrijk gevonden werd. Lansink Jr.’s verkiezing werd door het NVV positief beoordeeld. Hij was een voorzitter die een geheel nieuwe koers voorstond en die ook ging uitvoeren. Het NVV zag in die veranderingen grote voordelen voor de gehele arbeidersbeweging en zag op den duur de verschillen tussen NAS en NVV kleiner worden.¹¹¹ In *De Arbeid* toonde Lansink Jr. zich zelfbewust:

“Ik meen aan den uitslag der stemming deze beteekenis te mogen hechten, dat de tot het N.A.S. behorende organisaties mijn meer scherp afgeteekende lijn omtrent den organisatorischen opzet der onafhankelijke vakbeweging en hare structuur, alsmede wat betreft mijn positieve

107 Jaarverslag NAS 1916, 14-20, 35-37; *De Arbeid*, 29-4-1916; *Het Bouwvak*, 21-1-1919.

108 *Het Bouwvak*, 7-12-1916, ook geciteerd in *De Vakbeweging*, 10-12-1916 onder de titel ‘De nieuwe koers’; *Het Volk*, 28-11-1916. Zie voor de reactie van Lansink op dit artikel: *Het Bouwvak*, 14-12-1916.

109 *Het Bouwvak*, 7-12-1916; Jaarverslag LFvB in Nederland 1916, 7; Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 8-27.

110 *Het Bouwvak*, 1-12-1913 en 11-5-1916; *Gedenkboekje LFvB in Nederland*, 52-54, 65, 73 en 81; Lansink Jr. in zijn afscheidsartikel in *Het Bouwvak*, 7-12-1916; Kuypers, *In de schaduw*, 140-142. Zie ook *Aan de bouwvakarbeiders. Een oogenblik aandacht!* (Amsterdam 1918) en *BWSA*.

111 ‘De nieuwe koers’, *De Vakbeweging*, 10-12-1916.

opvatting omtrent het financieel weervermogen der onafhankelijke vakbeweging, voor de overgrote meerderheid als juist en noodzakelijk wordt gezien.”¹¹²

Hij wilde gebruik maken van de mogelijkheden die de opkomende interventiestaat bood. De overheid bemoeide zich door de oorlog met de economische ordening, die op basis van allerlei crisismaatregelen was ontstaan. Lansink Jr. zag kansen om verbeteringen in leef- en arbeidsomstandigheden van de arbeiders te brengen. Van deze pragmatische benadering was hij zich goed bewust en hij deed dan ook steeds revolutionaire uitspraken om de kritiek van de meer beginselvaste NAS-leden te pareren. Lansink Jr. maakte ook een inschatting van de effecten van de invoering van het algemeen kiesrecht. Met het verwerven van dit burgerrecht verviel veel van het belang van buitenparlementaire collectieve acties. Het NAS profileerde zich steeds meer buiten het RSC om en nam afstand van de revolutionaire standpunten van het Comité. Dat bleek toen tijdens het NAS-congres met betrekking tot de oorlog en zijn gevolgen een gematigder resolutie werd aangenomen dan die op het tegelijkertijd gehouden Demonstratieve Congres van het RSC. Het NAS wilde net als het Demonstratieve Congres samenwerking met de andere vakcentrales, maar eiste van de overheid slechts een betere levensmiddelenpolitiek en liet niets horen over de algemene werkstaking tegen de oorlog en voor demobilisatie. Het NAS-bestuur ergerde zich aan de toon die het RSC aansloeg en die voor het behalen van directe verbeteringen contraproductief werkte. Voorzitter Lansink Jr. werd bijvoorbeeld niet door de burgemeester van Amsterdam ontvangen toen hij wilde overleggen over de levensmiddelendistributie.¹¹³

5.7.2 Scholing van het kader

Niet alleen revolutionair elan was belangrijk. Ook het kunnen besturen en administreren van een federatie of een afdeling was door de overheidsbemoeienis steeds noodzakelijker geworden. De tijdelijke NAS-propagandist Kelder kwam met kritiek op de kwaliteit van de federatiebesturen. De organisaties dienden intern versterkt te worden door hun bestuurders te scholen in het boekhouden en het bijhouden van de administratie. Het bleek dat veel bestuurders niet konden voldoen aan de eisen die werden gesteld door het

¹¹² *De Arbeid*, 9-12-1916.

¹¹³ *De Nederlandsche Zeeman*, 1-7-1918, met hier in de tekst van het manifest. *De Tribune*, 25-4-1916, 'De Resoluties'. *Het Volk*, 25-4-1916. Zie Burger, *Linkse frontvorming*, 56-59.

werkloosheidsbesluit en de eisen van de plaatselijke steuncomités van het KNS. Kelder stelde voor een handleiding te maken over de administratie van een vereniging.¹¹⁴ Het NAS-bestuur ging op grond hiervan aandacht besteden aan het kweken van een goed geschoold kader. Daartoe werden er in Amsterdam en elders niet alleen boekhoudlessen gegeven, maar ook cursussen die bedoeld waren de bestuurders van federaties en PAS'en ideologisch te scholen. Deze scholing werd noodzakelijk geacht, omdat in bijvoorbeeld Amsterdam verenigingsbestuurders overgingen naar het NVV of lid werden van de SDP.¹¹⁵

Maar de meeste aandacht ging uit naar de praktijk. Zo gaf Kelder een inleiding over 'De socialistische taak der vakverenigingen', waarin het ging over arbitrale rechtspraak, werkloosheidsverzekering en arbeidsbeurzen. De cyclus werd afgesloten met een reeks lezingen van Van den Berg over het syndicalisme. Het HVC liet Kitsz spreken over de werklozenverzekering, Van den Berg over het syndicalisme en Lansink Jr. over collectieve contracten. Het PAS-Rotterdam organiseerde cursussen waar Van Ravesteijn, Bouwman, Lansink Sr., Van den Berg en Dissel spraken.¹¹⁶

Een systematische scholing was door de uitbreiding van het aantal betaalde bestuurders ook wel nodig. Er kwamen in de federaties steeds meer gesalarieerden. Zo kreeg de NFvS&T in 1917 een tweede gesalarieerde: naast voorzitter Wolff een gesalarieerd secretaris-penningmeester.¹¹⁷ Penningmeester Maters en NAS-bestuurder Kruis, die boekhouder van beroep was, kregen een belangrijke rol. Zij gaven overal in het land cursussen vakbondsadministratie. Van de LFvB kon Van Blijenburgh boekhouden. Hij schreef een gewaardeerd boekje over vakbondsadministratie. Al deze bestuurders gaven cursussen waar onderwerpen aan de orde kwamen als ledenregister en het bijhouden van een kaartenregister, kasboek, journaal en grootboek. Voor de gevorderden kwamen rente- en koersberekeningen van effecten aan de orde. In Amsterdam was de cursus vakverenigingadministratie onder leiding van Maters maar een matig succes: van de 87 deelnemers slaagden er zeven.¹¹⁸ De

114 ArchiefNAS, nr. 14, 31-8-1916, nr. 15, notulen, 17-8, 29-8 en 5-9-1918; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-7-1915.

115 Zie bijvoorbeeld de Beschrijvingsbrief voor de Jaarvergadering PAS Amsterdam 1916.

116 *De Arbeid*, 2-1 en 6-12-1915. Van de 1400 leden kwamen er maar 100 opdagen; Jaarverslag HVC 1915.

117 Jaarverslag 1916, 1917 en 1918 NFvS&T, 112. Secretaris-penningmeester W.A. Walraven nam samen met voorzitter Wolff de redactie van *De Tabaksbewerker* op zich.

118 Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 175-177; Jaarverslag HVC 1916, 10; *De Transportbedrijf*, 2-9-1916, Jaarverslag PAS Amsterdam 1917 1918, 8; ArchiefNAS nr. 15, notulen, 17-8-1918; W. Blijenburgh, *Handleiding voor vakverenigingsadministratie* (Amsterdam z.j.).

federaties gingen hun jaarverslaglegging professionaliseren. Zo publiceerde de NFvS&T vol trots het eerste jaarverslag sinds de oprichting. Het bleef een probleem dat het NAS op het lokale uitvoeringsniveau niet over de vaardigheden beschikte om de regels van de werkloosheidsuitkeringen goed uit te kunnen voeren. De plaatselijke vakverenigingen maakten deel uit van de Plaatselijke Steuncomités en werden geacht de uitkeringen te controleren. Maar vaak konden deze controleurs hun taak niet aan. In Amsterdam verzuchtte Kitsz dat de werkloosheidsregeling alleen maar ellende bracht, omdat het PAS de administratie niet op orde kreeg wegens gebrek aan deskundigheid.¹¹⁹

Intussen werd het NAS-bestuur steeds meer betrokken bij de deelname aan de institutionele ontwikkelingen en ging meedoen aan de Nationale Werkloosheidsraad, de Vereeniging van Nederlandsche Arbeidsbeurzen en andere instellingen.

5.8 Tussen Zimmerwald en internationaal syndicalisme

Het ISIB kwam door het uitbreken van de oorlog nooit tot functioneren. Het tweede congres dat in 1915 te Amsterdam gehouden zou worden, ging niet door. De tweedracht binnen de internationale syndicalistische beweging en de breuk met Cornelissen zorgden voor isolatie van het NAS. In 1915 grepen de Duitse syndicalisten het echec van de Tweede Internationale en het IVV aan om een oproep te doen om na de oorlog een internationale arbeidersorganisatie in het leven te roepen die echt revolutionair zou zijn. Beginpunt daarvoor diende het ISIB te zijn.

Ook andere revolutionairen zochten naar internationale contacten, wat uitmondde in de conferentie in het Zwitserse plaatsje Zimmerwald. Het NAS moest over deze initiatieven een standpunt innemen, maar werd er vooral door verrast. De FVdG was wel op de hoogte, maar hield afstand en wilde dat na de oorlog het ISIB terug keerde. Wel zorgde Zimmerwald er voor dat het NAS-bestuur zich ging bemoeien met het zieltogende ISIB.

119 Jaarverslag 1916, 1917en 1918 NFvS&T. Men zag er versterking van de organisatie in, zeker omdat de 'moderneren' altijd kritiek hadden op het ontbreken ervan; Jaarverslag HVC 1915. Het HVC telde toen 7127 leden; *Het Volk*, 25-3-1916.

5.8.1 Herleving van het internationale syndicalisme

Van 5 tot 8 september 1915 vond in Zimmerwald een conferentie plaats waar enkele tientallen sociaaldemocraten uit neutrale en de oorlogvoerende landen elkaar ontmoetten om over vrede te praten. Wat hen bond was de kritiek op de politiek van nationale verzoening van de sociaaldemocraten, zoals 'Godsvrede', de 'Union sacrée' in Frankrijk en de 'Burgfrieden' in Duitsland. De SDP zag er, ondanks aandringen van Lenin, vanaf in Zimmerwald aanwezig te zijn. De enige Nederlandse deelneemster was de op dat moment partijloze H. Roland Holst. Zij ontmoette naast anderen Lenin en Trotski. Lenin nam bij de slotresolutie, het 'Zimmerwalder Manifest', een minderheidsstandpunt in. Hij vond dat alleen revolutie vrede kon brengen. De meerderheid riep de socialistische partijen op voor de vrede te ageren en verweet de Tweede Internationale de oorlog niet te hebben tegen gehouden. De minderheid, de linkse Zimmerwalders, greep de onmacht van de Tweede Internationale aan om het initiatief te nemen tot het stichten van een nieuwe internationale. Op de conferentie verschenen ook enkele CGT-leiders onder wie Merrheim. Binnen de CGT bestond oppositie tegen de 'Union sacrée' en deze oppositie schaarde zich achter de Zimmerwaldbeweging. Trotski, die van november 1914 tot zijn uitzetting in september 1916 in Parijs verbleef, had met hulp van de eveneens in Parijs verblijvende Rus A. Losofsky, die CGT-lid was, contact gekregen met syndicalisten als Monatte om hen met succes te interesseren voor Zimmerwald. De oppositionele CGT'ers richtten in 1916 een 'Comité de Défense Syndicaliste' op, waarin revolutionair gezinde syndicalisten als G. Monmousseau en Monatte zich verenigden om het revolutionaire syndicalisme te verdedigen tegen de officiële standpunten van de CGT.¹²⁰

Het NAS-bestuur zag weinig in deze internationale ontwikkelingen en vond een nieuwe internationale overbodig, terwijl het NAS wel voor deelname was gepolst. Het internationalisme leefde nog sterk binnen het NAS, de brochure van Gorter, *Het Imperialisme, de Wereldoorlog en de Sociaal-democratie* die in 1914 was verschenen, maakte binnen de onafhankelijke vakbeweging diepe indruk. Maar het NAS hield vast aan het

120 E. Etty, *Liefde*, 314-325; Van Dongen, *Revolutie of integratie*, 307-336; Thorpe, 'Keeping the Faith', 210, Schneider, *Revolutionärer Syndikalismus und Bolschewismus*, 67-106; Mitchell, *Practical Revolutionaries*, 242-245; Papayanis, *Alphonse Merrheim*, 88-98. Zie voor de Zimmerwalderbeweging: H. Lademachter (red.), *Die Zimmerwalder Bewegung I* (Den Haag/Parijs 1967), R. Craig Nation, *War on War. Lenin, the Zimmerwald left, and the origins of Communist internationalism* (Durham/London 1989) en F.L. Carsten, *War against War. British and German Radical Movements in the First World War* (London 1982).

ISIB. In het *Volksdagblad* schreef De Boer daar uitvoerig over en Meisner, bestuurder van de FBvAK, wilde de IAMV en het ISIB samen laten werken om de internationale eenheid te herstellen. Door het uitbreken van de oorlog waren alle contacten verbroken. Slechts de Zweedse syndicalisten hadden nog aangedrongen op het oprichten van een syndicalistische internationale en in Spanje vond in 1915 een bijeenkomst plaats van syndicalisten, waaraan het NAS echter niet deelnam.¹²¹ Het NAS-bestuur nam op instigatie van de FVdG, die vanaf 1915 pogingen ondernam om het internationale contact tussen de verschillende syndicalistische organisaties te herstellen, stappen om het internationale syndicalisme weer tot leven te wekken. Kater schreef het NAS of het mogelijk was het ISIB te reactiveren. Natuurlijk was het ook de bedoeling de aanhangers van Zimmerwald de wind uit de zeilen te nemen. Hij bezocht in oktober 1916 Nederland voor overleg. Hij wilde dat het NAS-bestuur het initiatief nam tot het bijeenroepen van het ISIB. Het NAS-bestuur nodigde de pas aangetreden ISIB-secretaris W.H. van Setten uit voor overleg. Die verklaarde dat de taak van het Nederlandse bestuur was het voorbereiden van een tweede congres. Lansink Sr. wilde alle op syndicalistisch standpunt staande organisaties, binnen en buiten het NAS, oproepen zich aan te sluiten bij het ISIB, om zo te tonen dat het bureau niet dood was. Het NAS-congres van 1916 gaf het bestuur de opdracht om de internationale syndicalistische verbindingen te herstellen en om na de oorlog een internationaal congres te organiseren.¹²² Eind december stuurde het NAS-bestuur een circulaire in vier talen naar een dertigtal syndicalistische organisaties over de hele wereld, die het imperialisme en kapitalisme de schuld gaf van de oorlog. In de toekomst moest het internationale proletariaat een wereldoorlog onmogelijk maken: dat was de taak van de internationale syndicalistische vakbeweging. De circulaire

121 *Volksdagblad*, 10-2-1915; *De Arbeid*, 20-11, 19-12-1915 en 1-1-1916; Archief NAS, nr. 14, notulen 27-1-1916 en 20-4-1916. Over Van Setten is weinig bekend, hij was huisknecht en bestuurder van het Amsterdams PAS. Hij schreef in *De Arbeid* en was in 1915 secretaris van de Nederlandsche Persvereniging; *De Arbeid*, 22-5-1915; Scheffer, *Het Volksdagblad*, 188. Later was hij RSP-lid: B.S. van der Steen, 'Kiest Sneevliet uit de cel! Henk Sneevliet, de RSP en de verkiezingen van 1933', in *Leidschrift. Historisch Tijdschrift*, 22 3 (2007), 87. Zie voor de internationale inspanningen der syndicalisten: Garner, *The politics of Mistrust*; W. Thorpe, 'El Ferrol, Rio de Janeiro, Zimmerwald, and Beyond: Syndicalist Internationalism, 1914-1918', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, jrg. 84 (2006) nr. 4, 1005-1023; Thorpe, 'The European Syndicalists and War, 1914-1918', in: *Contemporary European History*, 10 1 (2001); Darlington, 'Revolutionary Syndicalist Opposition to the First World War', 983-100.

122 Archief NAS, nr. 14, notulen, 11-12-1915, 3-7, 24-8 en 31-8-1916; *Het Volksdagblad*, 10-2-1915; *De Arbeid*, 20-11 en 18-12-1915 en 1-1-1916; Jaarverslagen NAS 1920 en 1921, 115; Thorpe, 'Keeping the Faith', 209-211; Thorpe, 'El Ferrol, Rio de Janeiro, Zimmerwald', 1018-1020.

zweeg over de houding van de CGT, maar het NAS verdedigde wel Jouhaux tegen aanvallen van de SDP. Die partij zag niets in het initiatief van het NAS en wees op erop dat syndicalisten als Cornelissen en Tom Mann achter de oorlog stonden. De censuur stuurde een groot aantal van de circulaires terug of liet ze niet door. Door de onmogelijkheid om contacten te leggen besloot het NAS-bestuur al snel het congres tot na de vrede uit te stellen. De SDP reageerde later nog eens door voor te stellen tijdens de tweede Zimmerwald-bijeenkomst te Kienthal ook namens het NAS te gaan, die weigerde dat.¹²³

5.8.2 De oriëntatie van de SDP op het NAS

Het NAS en de SDP werkten soms samen, maar van harte ging dat van beide kanten niet. Toen het SDP-congres in juli 1915 de verplichting van de partijgenoten lid te zijn van het NVV ophief, was het commentaar van *De Arbeid*: “Ze hebben mannetjes noodig bij de verkiezing”. Het doel van de SDP was in de ogen van de syndicalisten slechts propaganda binnen het NAS maken voor de eigen standpunten. De partij liet het NVV los vanwege “het principieel-nationale optreden van het Vakverbond”.¹²⁴ Dat de Tribunisten bleven beweren dat het syndicalisme een achterlijke opvatting binnen de arbeidersbeweging was, stak enorm. De SDP gedroeg zich hautain ten opzichte van het NAS en schreef over ‘Wagen en Hengsels’. Toen Roland Holst schreef dat de economische strijd van het NAS niet aan de eisen van de SDP voldeed, kreeg ze kritiek van *De Arbeid*. Het blad wees erop dat de SDP de standpunten van het NAS naderde doordat de partij opschoof in de richting van de antiparlementaire opvattingen van Luxemburg en A. Pannekoek. Het was vreemd dat Roland Holst vond dat een revolutionaire socialist niet lid kon zijn van de SDAP, maar wel van het NVV. Toen Lansink Jr. schreef dat de groei van de onafhankelijke vakbeweging kwam door het anti-oorlogsstandpunt, werd hij op het SDP-congres aangevallen. Het internationale syndicalisme had evenveel schuld aan de oorlog als de sociaaldemocratie, door zich achter hun regeringen te scharen. Het wantrouwen tussen SDP en NAS kon volgens het SDP-congres worden opgelost door de oriëntering

123 Jaarverslagen NAS 1920 en 1921, 115; *De Arbeid*, 20-1, 3-2, 3-3 en 23-6-1917; *Het Bouwvak*, 21-6-1917; *De Tribune*, 15-2-1917; *Het Volk*, 24-11-1917; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-2-1917 en *Het Transportbedrijf*, 3-3-1917.

124 *De Arbeid*, 17-7-1915; *De Tribune*, 3-7-7, 10-7 en 17-7-1915. Tweede citaat uit *De Tribune*, 15-5-1915. Het congresbesluit werd per referendum bevestigd: *De Tribune*, 4-8-1915. SDP-ers binnen het NAS waren M.I. Roodveldt en N.J. Colly, die secretaris van de SDP-vakbondscommissie was, *De Tribune*, 11-3-1916.

te verleggen naar het NAS en binnen het NAS veranderingen te initiëren. Daarbij werd gewezen op de Amerikaanse IWW. Dat was volgens de SDP een vakcentrale die revolutionair was, centraal geleid werd en onder aanvoering van socialisten stond en een snel groeiende en modern syndicalistische vakbeweging was.¹²⁵ De toenadering kwam, omdat sommigen binnen de SDP ook in het NAS gunstige ontwikkelingen ontwaarden die in de richting van een betere organisatie wezen. De vakcentrale ontwikkelde zich zó dat die instemming kon vinden:

“Reeds voor den oorlog kwamen in ‘De Arbeid’ de meer moderne groot-industrieële opvattingen van de Amerikaanse I.W.W. en de denkbeelden die Tom Mann van Australië naar Engeland overbracht de specifiek kleinburgerlijke opvattingen van het oude Hollandsche en Fransche syndicalisme verdringen.”¹²⁶

Toenadering tussen het NAS en de SDP ontstond ook via de drukkerij van de SDP, *De Strijd*. Die wilde graag een dagblad en liet het oog vallen op het *Volksdagblad*, dat te weinig abonnees had. Omdat de krant zich sterk antimilitaristisch uitte, was de verspreiding in verschillende plaatsen in het land verboden, wat de exploitatie benadeelde. In mei 1915 ging het *Volksdagblad* over naar de bij het NAS aangesloten federaties en bonden. Die hadden de Nederlandsche Persvereniging opgericht, die de exploitatie op zich nam. Met verdubbelde inspanning werd getracht het blad, dat onder de naam *Het Volksblad* verder ging, via de persvereniging een gezonde financiële basis te geven. De onafhankelijke vakbeweging startte daarnaast een ‘Volksblad-week’ om geld en abonnees te werven. Maters was de drijvende kracht achter deze poging de krant te behouden.¹²⁷ De NAS-organisaties hadden er veel geld in gestopt, maar in april 1916 viel het doek voor de krant. De schulden werden over de deelnemers aan de Nederlandsche Persvereniging verdeeld en de vereniging werd geliquideerd. Er ontstond ruzie over de schulden, die zouden nog jarenlang de vakcentrale en de federaties achtervolgen. Maters

125 *De Tribune*, 21-7-1915, 12-2 en 15-12-1916; *Het Volk*, 29-5, 30-5-1916 en 10-3-1917; *De Arbeid*, 2-12 en 23-12-1916.

126 *De Tribune*, 9-1-1917. De IWW werd in ook aangeprezen in de rubriek ‘Amerikaanse Brieven’ van S.J. Rutgers.

127 *De Nederlandsche Zeeman*, 15-7-1915; voorzitter was Drewes; Scheffer, *Het Volksdagblad*, 186-192. Zie Jaarverslag HVC 1915 en NFBvPiOD, Jaarverslag over de jaren 1916 en 1917, waaruit blijkt dat de bonden en federaties veel geld verloren aan de exploitatie. De NFBvPiOD was meer dan drieduizend gulden kwijt. Het bestuur van de persvereniging bestond verder uit Wesselingh, A. Vreugde, Van Zelm, J. Verholen, Kitsz en Meisner, allen NAS-lid: *Het Volk*, 5-1-1916.

rekende uit dat er per lid een schuld van 65 cent was. De ex-leden van de Persvereniging troostten zich met de gedachte dat over de periode dat de krant was verschenen in ieder geval propaganda voor het syndicalisme was gemaakt. Wesselingh verzuchtte: "Een van de aangenaamste betrekkingen is het niet, zitting te hebben in de Persvereniging en telkens met tegenslag te moeten kampen".¹²⁸ Drukkerij De Strijd drukte ondertussen de krant en de SDP was goed op de hoogte van de financiële toestand. Toen *Het Volksblad* een financieel fiasco bleek, kwam de partij met het voorstel om samen de krant uit te geven. Dat kon niet bij iedereen binnen het NAS op ondersteuning rekenen, want men beschouwde de krant niet alleen als een geducht wapen in de strijd tegen kapitalisme en militarisme, maar ook tegen de sociaaldemocratie en daartoe rekende men ook de SDP. Er werd gewaarschuwd dat die partij de onafhankelijke vakbeweging op sleeptouw zou nemen. Maar ook de SDP voelde er intussen weinig meer voor om voor gezamenlijke rekening een krant uit te geven. De Persvereniging en de SDP traden daarop in verder overleg en besloten dat de krant zou opgaan in *De Tribune* en als dagblad *De Tribune* verder zou gaan.¹²⁹

Op het NAS-congres van 1916 kreeg Lansink Sr. het verwijt teveel tijd in *Het Volksblad* te hebben gestoken en daardoor zijn eigenlijke werk verwaarloosde. Dat hij met het schrijven van hoofdartikelen geld had verdiend werd hem door enkele afgevaardigden kwalijk genomen. De afgevaardigde van het PAS Rotterdam merkte op dat de onafhankelijke vakbeweging geld in de krant had gestopt en dat de SDP de krant nu in handen had. Hij waarschuwde tegen die partij en wilde geen medewerking aan *De Tribune* (Lansink Jr. en Wesselingh, secretaris van de Amsterdamse Federatie van

128 Verslag van den Ned. Federatieve Bond van Gemeentewerklieden loopende over het tijdperk van 1 januari 1913 - 1 januari 1915, 31; Archief NAS, nr. 14, notulen, 11-5-1916; Jaarverslag van den NFvGW Afdeling Amsterdam over 1915, 41-43. In het verslag wordt het bedrag van duizend gulden genoemd dat de afdeling verloren had. In 1917 werd er een cent per lid afbetaald: *Het Volk*, 6-12-1916. Zie ook: Jaarverslag van den NFvGW Afdeling Amsterdam over 1915, 33-34 en Landelijke Federatieve Bond van Meubelmakers, Behangers, Houtbe- en verwerkers, Borstelmakers en aanverwante vakken. Jaarverslag van den secretaris benevens van den penningmeester, loopende van 1 januari – tot en met 31 december 1916. Deze zeer kleine federatieve bond betaalde toen ruim veertig gulden en in 1918 en 1919 vijftig gulden: Jaarverslag over 1916 van de afdeling Den Haag van den NFBvGW, 22-23.

129 *Het Bouwvak*, 10-2-1914; *De Tribune*, 22-4-1916; Jaarverslag NAS 1916, 53-54; *Het Volk*, 22-4 en 30-5-1916. Zie ook Scheffer, *Het Volksdagblad*, 192-196 en J. Scheerman, 'Uit de geschiedenis van de Tribune (1907-1918)', in: *Cahiers over de geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland*, nr.5 (1980), 9-25.

Gemeentewerklieden, zaten voor korte tijd in de redactie), maar propaganda voor *De Arbeid*.¹³⁰

5.9 Een tijdperk van grote onrust en veranderingen

Het NAS stond voor belangrijke keuzes in deze periode: kiezen voor de revolutie of kiezen voor een meer reformistische koers. De SDP, het RSC en het NVV probeerden het NAS in te palmen voor eigen doeleinden. Het antwoord van het NAS-bestuur was afstand nemen van zowel de SDP als het RSC en toenadering zoeken tot het NVV, dat zich steeds kritischer opstelde ten opzichte van de overheid en radicale eisen ging stellen. Het NAS nam door een tweetal congressen in 1917 en 1918 een zelfstandige positie in.

Een andere grote verandering was de aansluiting van de grote federaties die tot nu toe buiten het NAS waren gebleven en die het NAS eindelijk dat volume zouden geven waardoor de centrale aan macht zou gaan winnen. Daardoor werd het NAS voor vele partijen een interessante partner. Zowel SDP als NVV probeerden met het NAS tot samenwerking te komen. Daarover ontstond binnen de vakcentrale discussie met welke partner men in zee diende te gaan. De SDP koesterde in deze tijd grote bewondering voor de IWW, één van de weinige vakcentrales die deelname aan de oorlog afwees omdat dit een imperialistische oorlog was.

5.9.1 Tussen revolutie en overleg

Van oudsher bestond binnen het NAS wantrouwen jegens de overheid. In de eerste jaren van de oorlog bleef het NAS vasthouden aan de aloude vormen van verzoekschriften en petities, maar stelde ook: “De heerschende machten in ons land [...] leggen in de meeste gevallen moties en verzoekschriften der arbeiders, als er geen krachtige revolutionaire actie achter staat, naast zich neer”.¹³¹ Toen in maart 1917 in Rusland onverwacht de revolutie uitbrak, leverde dit nieuwe hoop op. Lansink Jr. plaatste de revolutie in het bredere perspectief van groeiend verzet tegen de heersende machten:

“Daarom is de revolutionaire strijd van de Russische arbeiders tegen hun eigen heerschers zoo'n prachtig voorbeeld voor het proletariaat van de

¹³⁰ Jaarverslag NAS 1914, 52-54; *De Vrije Socialist*, 19-4-1916; *Het Volk*, 25-4-1916.

¹³¹ Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 125.

gansche wereld. Zij hebben oude machten vernield, oude instellingen opgeruimd, waardoor in dit groote rijk de vrijheid ruimer kan ademen.¹³²

De invloed van de revolutie was direct merkbaar. Op het congres van de LFvB op 13 en 14 mei sprak Lansink Jr. de hoop uit dat het NAS in staat zou blijken de syndicalistische internationale nieuw leven in te blazen. De afgevaardigde van de Amsterdamse slopers, de SDP'er M.I. Roodveldt kreeg bij acclamatie een motie aangenomen waarin een "strijdersgroet" aan de Russische revolutionaire arbeiders werd gekoppeld aan het afwijzen van de straffen die de Nederlandse regering aan dienstweigeraars oplegde.¹³³ Dit was een eerste uiting van solidariteit met de Februarirevolutie. De nieuwe internationale waarvoor het NAS-bestuur zich inzette, verdween door de Russische revolutie naar de achtergrond. Toen de Petrogradse sovjet de oproep deed in Stockholm een internationale socialistische vredesconferentie te houden, werd op een vergadering van het NAS-bestuur met de aangesloten federaties en PAS'en in een motie vastgelegd dat het NAS daaraan deel nam. De vergadering stelde zich op de Zimmerwaldse uitgangspunten (geen annexatie en geen oorlogsschatting) en besloot "zich te doen vertegenwoordigen op de door den Russischen Raad van Arbeiders en Soldaten bijeengeroepen internationale konferentie".¹³⁴

De conferentie ging echter niet door en door het uitbreken van de Oktoberrevolutie van 1917 werden de kaarten opnieuw geschud. Het aan de macht komen van de bolsjewieken bracht groot enthousiasme teweeg onder Nederlandse revolutionaire arbeiders.¹³⁵ Aan het einde van het jaar constateerde Bouwman dat de Russische revolutie de voornaamste gebeurtenis van de hele oorlog was. Hij toonde zich verheugd dat de bolsjewieken onder leiding van Lenin en Trotski de macht hadden gegrepen. Hij had begrip voor het geweld dat nodig was om de revolutie te doen slagen en bleek een groot bewonderaar van Lenin: "voor ons echter is hij de trouwe strijder voor het Russische volk en daarmee voor het wereldproletariaat".¹³⁶

132 Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 94-95; *De Arbeid*, 24-3-1917.

133 'Verslag van het congres van de Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders gehouden op 13 en 14 mei in het gebouw Handwerkers Vriendenkring, te Amsterdam', *Het Bouwvak*, 17-5-1917.

134 *Het Bouwvak*, 21-6-1917. De motie stond in *De Tribune*, 6-6-1917 en is van de hand van de SDP'er Reesema die in zijn partij oppositie voerde en daarvoor het NAS gebruikte.

135 *De Tribune*, 16-5 en 25-6-1917; Van Dongen, *Revolutie of integratie*, 443-485 en 590-595; Craig Nation, *War on War*, 177-190; Buiting, *De Nieuwe Tijd*, 507-510. Zie D. Kirby, 'International Socialism and the Question of Peace. The Stockholm Conference of 1917', in: *The Historical Journal*, 25 3 (1982), 709-716.

136 *De Toekomst*, 8-12-1917.

Het NAS-bestuur hield zich met het waarderen van de Oktoberrevolutie op de vlakte, omdat de revolutionairen nogal wat kritiek uitoefenden op de Franse syndicalisten. Volgens een verontruste abonnee had de redactie van *De Arbeid* geen mening over Lenin en Trotski. Over de Oktoberrevolutie bleek het NAS-bestuur minder enthousiast dan over de Februarirevolutie. Maar de Oktoberrevolutie bleef voor veel leden een lichtend voorbeeld en op de congressen van de federaties werd die bejubeld. Ook al was er over de bolsjewieken maar erg weinig bekend, *De Arbeid* vond dat er in Rusland veel goeds gebeurde, maar binnenkamers stelde Lansink Jr. vast dat wat er in Rusland gebeurde duister was wegens gebrek aan informatie.¹³⁷

Het NAS vond het belangrijker om in het RSC de duurte en een beter distributiestelsel aan de orde te stellen. Het NAS-bestuur koos een gematigd standpunt, waaruit sprak dat het genoeg had van de agitatie van het RSC. Het NAS-bestuur achtte het noodzakelijk zich ten opzichte van het RSC en het NVV en de andere vakcentrales als een serieuze vakcentrale te profileren. Daarom nam het NAS-bestuur steeds meer afstand van de vele door het RSC georganiseerde meetings, die niets opleverden. In april verscheen in *De Arbeid* een opzienbarend artikel, waarin werd uitgelegd dat het NAS de bakens verzette. De onafhankelijke vakbeweging moest streven naar centrale weerstandskassen en het afsluiten van collectieve contracten niet langer verwerpen. Protesten tegen de verslechterende levensomstandigheden en de levensmiddelenpolitiek van de overheid namen ondertussen in hevigheid toe. In de eerste week van juli 1917 leidden de duurte en schaarste tot ongeregelheden, bekend als het aardappeloproer. Overal in het land, vooral in Amsterdam en Rotterdam, werd geplunderd, waartegen politie en militairen hard optraden. Er werd geschoten en er vielen doden. Deze spontane volkswoede wilde het RSC kanaliseren in politieke strijd en riep met enig succes op tot staken en protestmeetings en ging bij minister Posthuma op audiëntie om een uitvoerverbod van aardappelen te eisen. Het NAS had geen enkele bemoeienis met dit alles, behalve dat bestuurders als J. Postmus uit Enschede en Kitsz uit Amsterdam in RSC-verband als sprekers optraden, waarbij de laatste zoals altijd het NVV en de SDAP de schuld gaf van alle ellende. Die hadden zich tegen het volksoproer gericht en het RSC de schuld gegeven van het geweld, terwijl de syndicalistische bladen de schuld gaven aan de regering die niet in staat bleek het volk te voeden. Binnen het NVV werd nu gepleit voor een harder standpunt tegenover de

¹³⁷ *De Arbeid*, 29-12-1917, 5-1, 5-10 en 14-12-1918; *Het Bouwvak*, 18-4-1918; Archief NAS, nr. 15, notulen, 21-12, 28-12 en 29-12-1918.

regering om tot een beter levensmiddelenbeleid te komen.¹³⁸ Lansink Jr. ging in een door de Amsterdamse Socialistisch-Anarchistische Vereniging georganiseerde vergadering in op de positie van het NAS ten opzichte van de plunderingen. Hij noemde die wanhoopsdaden die niets met politiek van doen hadden, maar hij ging niet zover om die daden af te keuren. Hij vond dat het anarchisme door deze massa, die alleen geïnteresseerd was in brood en onderdak, niet dichterbij gebracht werd. Lansink Jr. die zich anarchist noemde, had kritiek op de anarchistische beweging. Die deed weinig aan praktische verbeteringen. De onafhankelijke vakbeweging diende wel mee te doen aan het verbeteren van de leefomstandigheden van de arbeiders, omdat de overheid de arbeiders dwong te betalen voor de sociale maatregelen. Volgens Lansink Jr. waren dat antikapitalistische maatregelen. Hij sprak uit dat de revolutie niet door de één of andere daad dichterbij werd gebracht. Anarchisme was volgens hem meer evolutionair dan revolutionair en kon zich daarom bemoeien met hervormingsarbeid. Intussen kon de arbeidersklasse cultureel en zedelijk op een hoger peil worden gebracht. Het zelfbewustzijn van het NAS nam evenredig toe met de groei. De vakcentrale kende eind 1917 rond de negentienduizend leden, ruim vierduizend meer dan het jaar daarvoor, die grotendeels in tiental federaties terug te vinden waren. Zelfstandige verenigingen waren er amper meer.¹³⁹

5.9.2 Een mislukte toenadering tot andere vakcentrales

In juli 1917 zocht het NAS toenadering tot de andere vakcentrales inzake het werkloosheidsprobleem om een garantieloon af te dwingen, zoals in de Rotterdamse haven tot stand was gekomen. Het NAS was geïnspireerd door de succesvolle uitkomst van samenwerking met de moderne en confessionele vakbeweging. Daar was een havenreserve met een garantieloon gekomen. “Hetgeen thans in Rotterdam gebeurd (sic), heeft het bestuur van het Nationaal Arbeids-Secretariaat op het idee gebracht om te trachten, voor

138 *De Arbeid*, 14-4 en 7-7-1917; *Het Transportbedrijf*, 14-7-1917; *Het Bouwvak*, 23-8-1917 keurde de plunderingen af. Zie voor deze rellen: Burger, *Linkse frontvorming*, 86-91, Van Dongen, *Revolutie of integratie*, 502-517, Moeyes, *Buiten schot. Nederland*, 296-302 en Kuypers, *In de schaduw*, 152-16; Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 112-115.

139 ‘De jonge Lansink over het anarchisme’, *De Tribune*, 20-7-1917. Het blad noemde hem ‘één der meest klare koppen onder de anarchisten’. Wat het NAS-bestuur dacht over dit alles is niet na te gaan. De notulen ontbreken over de periode maart 1916 - juli 1918; ‘Ledental op 31 December 1916 en 1917’, Jaarverslagen NAS 1916 en 1917.

**Huldiging 70e verjaardag Domela Nieuwenhuis.
Zaal met vaandels onafhankelijke vakbeweging.**

alle tijdelijk werkloze arbeiders, in het geheel het land een zelfde maatregel doorgevoerd te krijgen als te Rotterdam bestaat”, schreef voorzitter Lansink Jr. aan de besturen van de andere vakcentrales. Het NVNV en de RKWV bleken tot overleg bereid, maar het CNV weigerde iedere samenwerking. Het NVV antwoordde een week later op niet misverstande wijze: het NAS had in 1914 het probleem al moeten stellen en had dat toen niet gedaan. Het NVV had er in samenwerking met de Werkloosheidsraad voor gezorgd dat de georganiseerde arbeiders al lang over een uitkering beschikten zoals het NAS dat nu ook wilde. Het voorstel van het NAS-bestuur had slechts voordeel voor de eigen leden en de ongeorganiseerden. Het NAS kon dit antwoord niet op zich laten zitten en maakte duidelijk dat het NVV er achter was gekomen dat de door eigen gevoerde politiek een verkeerde was en zich daarom radicaler opstelde en zo de opvattingen van het NAS naderde.¹⁴⁰ Het NVV voerde namelijk samen met de SDAP actie tegen de hoge kosten van levensonderhoud en stelde eisen aan de regering om de ontberingen en het gebrek van de arbeiders te verminderen. NVV-bestuurder en Tweede Kamerlid Van den Tempel diende in de Kamer een motie in om daarvoor meer geld ter beschikking te stellen. Het NVV eiste maximumprijzen en

¹⁴⁰ *De Arbeid*, 8-9-1917; *Het Bouwvak*, 13-9-1917; *Vakbeweging*, 27-7-1917; Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 130-135.

een betere distributie van de belangrijkste levensmiddelen en brandstof voor de winter, rantsoenering van vlees en vet en het beschikbaar stellen van winterkleding. Een grote demonstratie op 23 september besloot deze inspanningen. Het NAS-bestuur zag er zijn invloed in, want het waren acties die eerst door het NVV waren afgewezen toen het NAS dat voorstelde. "Zoo wordt het logge N.V.V. voortgedreven door het N.A.S."¹⁴¹ Op lokaal niveau was samenwerking geen probleem. Tijdens een loonconflict in een Amsterdams bouwproject werkten alle afdelingen van alle bonden samen. De onafhankelijke vakbeweging had met succes de vakstrijd hervat. Overal werden loonsverhogingen verkregen. Maar ook aan de werkloosheidsverzekeringen wilde het NAS-bestuur meer aandacht besteden. Ook al viel dat niet goed bij alle leden, het was toch een principiële eis van het syndicalisme.¹⁴²

In september kondigde het NAS-bestuur een bijzonder congres aan over de schaarste en de werkloosheid. Ook andere organisaties dan die van de onafhankelijke vakbeweging werden uitgenodigd, "opdat nog krachtiger revolutionaire en massale actie bij de arbeidersklasse ontwaakt".¹⁴³ Op zondag 14 oktober verschenen in de Amsterdamse Handwerkers Vriendenkring 307 afgevaardigden, die veertien federaties, dertien PAS'en, die 115 organisaties vertegenwoordigden met 15.432 leden. Verder waren er 25 sympathiserende organisaties, waaronder de NFvT en NFBvGW, met 10.596 leden. Ook de RSC, vrije socialistenverenigingen, de SDP, de Revolutionair Socialistische Vrouwenbond (RSV) en de Bond van Christen-socialisten waren aanwezig. Lansink Jr. opende het congres waarbij hij inging op de internationale toestand. Lichtpunten zag hij in de Russische revolutie en in de opstand die er op de Duitse oorlogsvloot was geweest. Het bijzonder congres stond echter in het teken van de directe strijd tegen honger en werkloosheid. Daarop voerde L. de Visser namens de SDP het woord. Hij preeste het NAS, omdat het de internationale klassenstrijd hoog in het vaandel voerde en aandrang op de algemene werkstaking. In een resolutie werden zes zaken eisen gesteld: uitvoerverbod van noodzakelijke voedingsbenodigdheden; inventarisatie en inbeslagname van voedsel en eerlijke distributie; benoemen van distributiecommissies; prijsstelling voor belangrijke voedingsmiddelen; productief werk voor werklozen tegen lonen in overleg met de vakbeweging vast te

141 Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 133; *De Arbeid*, 7-7 en 4-8-1917; *Vakbeweging*, 21-9, 10-8 en 5-10-1917. Zie ook Van Dongen, *Revolutie of integratie*, 502-517 en Kuypers, *In de schaduw*, 174-179.

142 *Het Bouwvak*, 13-12-1917; *De Arbeid*, 18-8-1917; Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 34-39, 47-65, 123-165.

143 *Het Bouwvak*, 20-9-1917, *De Nederlandsche Zeeman*, 1-10-1917.

stellen; en verhoging van de vergoedingen voor gemobiliseerden.¹⁴⁴ Met deze punten hoopte het NAS in samenwerking met de andere vakcentrales de levensomstandigheden van de arbeiders te verbeteren. De resolutie werd na langdurige discussies met algemene stemmen aangenomen. Het NAS-bestuur kreeg de steun van de Amsterdamse PAS-voorzitter Kitsz en de NFvT-secretaris Bouwman. Over het laatste punt ontstond verzet van twee kanten. Er waren afdelingen die zich op het antimilitaristische standpunt stelden en alleen dienstweigeraars wilden steunen en er was verzet van de Amsterdamse slopers. Woordvoerder Roodveldt vertolkte het SDP-standpunt: de demobilisatie-eis mocht niet van tafel en de slopers keurden het deelnemen aan de bestaande overheidsadviesorganen af. Hij wilde daarvoor in plaats het vormen van Arbeiders- en soldatenraden die de macht over moesten nemen. Lansink Jr. had niet zoveel oppositie verwacht tegen wat hij economische eisen noemde. Hij wilde de politiek er buiten houden en dus geen antimilitaristische standpunten innemen, maar de gemobiliseerden – onder wie tweeduizend NAS-leden – steunen. Ook wilde hij geen uitspraken doen over de internationale verhoudingen: dat zou later wel aan de orde komen. Tenslotte werd het zesde punt over steun aan de gemobiliseerden aangenomen met 120 stemmen voor, 31 tegen, bij negentien onthoudingen.¹⁴⁵ De uitslag was een overwinning voor het NAS-bestuur, dat een eigen onafhankelijke koers kon gaan varen ten opzichte van het RSC. In de motie werd namelijk het NAS opgedragen contact te zoeken met andere vakcentrales, “om de massa der arbeiders in beweging te brengen”.¹⁴⁶

De SDP reageerde, bij monde van Wijnkoop, zuinig op het congres. Dat was een groot succes, maar hij kon het vanuit een revolutionair standpunt niet met alles eens zijn. Het matigen van de eisen door het NAS was fout. Hij stoorde zich vooral aan het verschijnsel dat het NAS nu er openlijk voor uitkwam mee te willen doen aan allerlei regeringscommissies. Hij had liever dat de arbeiders zelf commissies tot in beslagname vormden. Er was door het NAS een tegenstelling geschapen tussen het RSC en de onafhankelijke vakbeweging door alle eisen behalve die van demobilisatie over te nemen. Door die eis te laten vallen stelde het NAS zich tegenover het RSC.¹⁴⁷

Lansink Jr. wilde het RSC op afstand, dat in zijn ogen vooral de NAS-arbeiders voor het karretje van de SDP wilde spannen. Maar hij nam met de

144 *De Arbeid*, 13-10 en 20-10-1917; *De Tribune*, 12-10, 13-10 en 16-10-1917; *Het Bouwvak*, 11-10 en 18-10-1917; *Het Volk*, 15-10-1917; Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 123-165.

145 *De Arbeid*, 27-10-1917; *De Nederlandsche Zeeman*, 1-11-1917; *De Tribune*, 16-10-1917. Ook een partijgenoot uit Twente sloot zich hierbij aan. Een teken dat er SDP-ers in het NAS actief waren.

146 *De Nederlandsche Zeeman*, 1-11-1917, een vagere formulering in *Het Bouwvak*, 25-10-1917.

147 *De Tribune*, 27-1 en 20-10-1917.

toenadering tot de andere vakcentrales een groot risico. Veel Amsterdamse arbeiders hadden in de SDAP en het NVV weinig vertrouwen, wat door de SDP flink werd aangewakkerd en in de provincie beschikten de vrije socialisten over aanhang. De NAS-voorzitter wilde wel samenwerking met andere vakcentrales, maar dan op basis van 'agree to disagree' over eigenlijk alles buiten de samenwerking om de levensmiddelenvoorziening en de werkloosheidsverzekering te verbeteren. De contacten met NVNV en RKWV werden gebruikt om in november te overleggen over samenwerking. Er kwam een gezamenlijk program om te komen tot een hogere steunuitkering, dat gebaseerd was op het program van het bijzonder congres. Toen de Werkloosheidsraad met een vergelijkbaar program kwam, werd de samenwerking verbroken.¹⁴⁸

Het NAS werd nu versterkt door de toetreding van de NFvT, die ook fors groeide. Toen de Bond van Locomotiefpersoneel in mei 1918 opging in de NV, wilden niet alle leden mee. De NFvT legde contacten met dit spoorwegpersoneel om ook hen binnen de federatie te organiseren. Er ontstonden her en der in het land NFvT-afdelingen van spoorwegpersoneel. De groei van de federatie was zo voorspoedig dat Van den Berg weer als secretaris in dienst kon treden. Eindelijk ging ook de ANZB in de federatie op en tijdens het eerste NFvT-congres viel het besluit zich bij het NAS aan te sluiten. Geheel kritiekloos ging dat niet. Er openbaarde zich een sterke oppositie tegen het NAS-bestuur. Voor sommigen was dit zelfs het argument om zich aan te sluiten, op die manier kon de ontwikkeling van het NAS bijgestuurd worden. Vooral de activiteiten van Lansink Jr. riepen weerstand op. Zowel secretaris Bouwman als de tweede voorzitter van het NAS, J. Nieuwenhuijsse, verdedigden hem, waarbij ze wezen op de 'ongeacht clause' van het NAS.¹⁴⁹

De groei van het NAS maakte de vakcentrale een interessante partner voor het NVV. De vraag was wie het initiatief nam. Het was de Algemeene Bond van losse Rijkswerklieden (ABvR) die in januari 1918 het initiatief nam om NAS en het NVV samen te brengen door hen en het Amsterdamse PAS, de ABB en het Salariscomité uit te nodigen om over de mogelijkheid van samenwerking inzake de levensmiddelenpolitiek te spreken. Het NAS-bestuur werd door de aangesloten federaties gesteund deze uitnodiging

148 Jaarverslagen NAS 1916 en 1917, 134-135.

149 *Het Transportbedrijf*, 2-2 en 9-3-1918; *De Arbeid*, 23-12-1917, 5-1, 2-3, 11-5 en 23-11-1918; *De Vakbeweging*, 14-6-1918; *Maandschrift CBS 1918*, 277 en 623; *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat*, 120-123. Van den Berg was nachtedacteur bij *De Telegraaf: Het Transportbedrijf*, 20-3-1920.

te aanvaarden.¹⁵⁰ De ABvLR was op dat moment bij geen enkele centrale aangesloten en speelde bij de stakingen aan de artillerie-inrichtingen aan de Hembrug een vooraanstaande rol. De ABvLR zou spoedig opgaan in de NFBvGW. Die nam in december 1917 het besluit zich om te vormen tot de Nederlandsche Federatieve Bond van Personeel in Overheidsdienst (NFBvPiOD) en zich per 1 januari 1918 bij het NAS aan te sluiten.¹⁵¹

Het NVV stelde zich steeds kritischer op tegenover de regering en de SDAP. Voorzitter R. Stenhuis was bereid te breken met de SDAP als dat alle vakcentrales tot samenwerking kon brengen. Maar van een gezamenlijke demonstratie van alle vakcentrales op 4 maart kwam niets terecht. De confessionele vakbeweging haakte af, waardoor het NVV en het NAS overbleven. Het NVV bleek op het laatste moment de SDAP bij de demonstraties te betrekken. Het NAS wilde echter de politiek er buiten houden en was daarom niet bereid mee te doen.¹⁵²

5.9.3 Revolutie of reformisme: het NAS-congres van 1918

Cornelissen was medewerker van het in 1917 opgerichte Franse reformistisch-syndicalistische maandblad *La Clairière*, waarin hij zich uiterst kritisch uitte over de bolsjewieken. De standpunten die in het blad werden verwoord, pasten naadloos bij die van Lansink Jr. en Kolthek, die het blad zeer konden appreciëren. Daardoor kwam Cornelissen bij het NAS weer in beeld en kreeg hij de gelegenheid artikelen te leveren die de standpunten van de CGT onder de aandacht van de NAS-leden brachten.¹⁵³ Na de oorlog zou volgens de CGT de internationale syndicalistische beweging sterk groeien. Er zou een verscherpte strijd tussen arbeiders en kapitalisten

¹⁵⁰ *De Arbeid*, 16-2-1918; *Transportbedrijf*, 9-3-1918; Van Dongen, *Revolutie of integratie*, 569-576.

¹⁵¹ *De Arbeid*, 1-6-1918; *Recht voor Allen*, 15-6-1918. De ABvLR werd 15-4-1916 opgericht omdat de NFBvGW geen rijkswerklieden opnam, *De Gemeenschap* 18 October 1906-18 April 1919. Later ging de samenwerking met andere bonden teniet doordat in 1917 en 1918 tegen de zin van de confessionele bonden stakingen door de Bond werden geproclameerd, J.A. van Seggelen, '*Sint Paulus' in worden en werken*. Gedenkboek Nederlandsche R.K. Bond van Overheidspersoneel (z.p. 1932), 100-106. De bond verloor toen veel leden. De oprichter van de bond was J. Schenk, die in dienst trad van de NFBvPiOD, evenals voorzitter D. Schilp. Zie voor Schenk: *Het P.A.S. 35 jaar 1897-1932*, Uitgave van het PAS Zaanstreek.

¹⁵² *De Arbeid*, 23-3-1918; *CBS Maandschrift* 1918, 624. Zie voor Stenhuis: *BWSA*.

¹⁵³ *De Arbeid*, 16-3-1918; Brécy, *Le mouvement syndical*, 149. Het blad was een inspiratiebron voor Kolthek, die het feuilleton, 'De revolutionaire opvoeding in de syndicalistische beweging', van C. Bartuëll, secretaris van de Franse Federatie van Mijnwerkers, overnam. Bartuëll legde uit dat de arbeiders nog niet ontwikkeld genoeg waren om de maatschappij te kunnen besturen. Een pessimistisch standpunt dat binnen het NAS kritiek opriep.

ontbranden, waarbij niet revolutie het doel diende te zijn maar economische opbouw, gepaard gaand met economische democratie, medezeggenschap bij de regeling van de productie. Het streven was niet het omver werpen van de staat, maar een langdurige opvoeding van de arbeiders om die kennis en ervaring op te laten doen waardoor ze zelf de productie in beheer konden nemen. De overheid diende dit via een goede wetgeving te stimuleren. Daarbij was het opvoeren van de productie door rationalisatie essentieel, omdat dit leidde tot welvaartsverhoging van arbeiders. Bij dit denken paste directe actie in het geheel niet. Maar wel het nadenken over de voordelen van rationalisatie van productieprocessen zoals die in Frankrijk door de positivist H. Fayol en in Amerika door F. Taylor was ontwikkeld.¹⁵⁴

Cornelissen waarschuwde tegen de overtrokken verwachtingen die vanuit Rusland in Nederland door 'dogmatische drijvers' werden gewekt dat overname der productie door de arbeiders direct mogelijk was. Hij liet zich negatief uit over Lenin, die hij een marxistische knecht van Duitsland noemde. Die schold Cornelissen uit voor sociaal-chauvinist genoemd en 'loopgraaf-anarchist'. Enkele maanden later waarschuwde Cornelissen tegen het bolsjewistische bewind: die oefende terreur uit, ook tegen anarchisten. Deze informatie had hij van de Parijse afdeling van de Russische Sociaal-Revolutionaire Partij. De communisten hadden de persvrijheid afgeschaft, de antibolsjewistische sovjets verjaagd en arbeiders gefusilleerd. Het was geen tweede revolutie, maar een staatsgreep. Cornelissen wilde een antibolsjewistisch manifest in *De Arbeid*. Dat kwam er niet, maar het blad meldde wel aan het einde van jaar dat de Franse socialisten en syndicalisten gehoord hadden van Russische vluchtelingen dat de bolsjewieken tegenstanders standrechtelijk doodschoten.¹⁵⁵

Lansink Jr. koos er voor het NAS afstand te laten nemen van revolutionaire bewegingen. Wilde het NAS een zelfstandige positie als vakcentrale innemen, dan was volgens hem een krachtige organisatie met eigen doelen noodzakelijk. De beschrijvingsbrief voor het NAS-congres van 1918 stelde dan ook niet alleen voor de interne organisatie te versterken door meer

154 *Recht voor Allen*, 17-8-1918; *De Arbeid* 17-8-1918, met daarin een uit *De Telegraaf* overgenomen interview met Jouhoux; Horne, *Labour at war*, 126-127; Tucker, *French revolutionary syndicalism*, 183-205. In *Recht voor Allen*, 28-9-1918 stond een hoofdartikel over de voor- en nadelen van het Taylorisme. Fayol was veel minder bekend in Nederland. In Amerika ondervond de IWW de invloed van moderne bedrijfsvoering: D. Montgomery, 'The "New Unionism" and the transformation of workers' conciousness in America 1901-22', in: *Journal of Social History*, jrg. 7, nr.4 (1974), 509-529.

155 *De Arbeid*, 31-8, 30-11 en 7-12-1918. Dat ging zelfs Kolthek te ver: *Recht voor Allen*, 7-9-1918. Zie voor Lenin over Cornelissen: W.I. Lenin, *Staat en revolutie* (Moskou 1972), 91.

centralisatie, maar ook voor het tot stand brengen van een 'Sociaal Program van actie', dat de minimumeisen van de onafhankelijke vakbeweging bevatte. Hier liet het bestuur zich inspireren door de CGT die ook met een minimumprogramma kwam. Op 31 maart, 1 en 2 april 1918 congresseerde het NAS te Utrecht. Belangrijkste onderwerp was het 'Sociaal Program van actie' dat daar onder voorbehoud werd aangenomen. Er kwam een commissie die het program aan een nadere studie zou onderwerpen.¹⁵⁶ Dit Sociaal Program was in vijf rubrieken opgedeeld met zes belangrijke eisen. Het eiste als eerste erkenning van de vakbeweging, in het bijzonder bij het vaststellen van de arbeidsverhoudingen en het regelen van arbeidsgeschillen. Ten tweede eiste het de 8-urendag en een vrije zaterdagmiddag, met tal van aanvullende regelingen. Het derde punt betrof loonsverhoging en een minimumloon. Als vierde punt eiste het NAS een uitgebreid stelsel van sociale wetgeving: premievrije verzekeringen tegen ieder risico van de arbeid, en wel bij een uitkering van honderd procent van het loon. Bovendien moest de wet op het arbeidscontract verbeterd worden. Als vijfde eis stelde het NAS de socialisering van bedrijven, onder medezeggenschap van de vakverenigingen. Het laatste punt eiste intrekking van de stakingswetten van 1903 en afschaffing van de Eerste Kamer en het koningschap. Wat de eigen organisatie betrof ging de centralisatie door, zelfstandige verenigingen werden niet meer toegelaten, alleen federatie konden zich aansluiten. Dit gold ook voor PAS'en.¹⁵⁷ Het congres nam tevens een tweeledige motie aan waarin werd uitgesproken dat het afsluiten van collectieve contracten niet in het "waarachtige klassebelang van het proletariaat" was en verklaarde zich in principe tegen. Maar het congres verklaarde tevens mee te doen aan het afsluiten van collectieve contracten, omdat de realiteit van de machtsverhoudingen hiertoe deed besluiten. Het NAS kwam door het meedoen aan allerlei overleggen in contact met de andere vakcentrales. Zo sprak Lansink Jr. op een conferentie over arbeidsverruiming uitgebreid met de bestuurders van NVV, NVNV, RKV en CNV om samen met voorstellen te komen om de overheid te bewegen meer aan werkverschaffing te doen.¹⁵⁸

156 *De Arbeid*, 2-3-1918; *Het Transportbedrijf*, 6-4-1918; *Het Volk*, 2-4 en 3-4-1918.

157 Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 62-69. Daar staat ook het volledige 'Sociaal Program van actie' afgedrukt.

158 *CBS Maandschrift* 1918, 413 en 1130; Jaarverslagen NAS 1918 en 1919.

5.10 De politiek in de onafhankelijke vakbeweging

Door het algemeen kiesrecht ontstond discussie binnen de onafhankelijke vakbeweging. Op 3 juli 1918 waren de eerste Tweede Kamerverkiezingen onder het nieuwe stelsel van evenredige vertegenwoordiging en algemeen stemrecht voor mannen. Het NAS voelde niets voor “stemweigeren”, zoals de vrije socialisten dat propageerden. Maar niets doen was ook geen optie, omdat het bestuur bang was dat leden massaal op de SDP zouden stemmen. Lansink Jr. voelde er niets voor het groeiende NAS buiten de orde van de interventiestaat te houden. Hij wilde de macht van de vakcentrale ook politiek benutten om zo invloed te kunnen uitoefenen op wetgeving en overheid. Na de wapenstilstand en tijdens de revolutionaire woelingen in Europa was de grote vraag binnen de bij het NAS aangesloten organisaties ‘hoe verder te gaan?’. Was revolutie een nastrevenswaardig doel of was een reformistische ontwikkeling de beste weg om het socialisme te bereiken? Net als veel andere syndicalistische vakbewegingen was het NAS niet uit op een putsch, een standpunt dat door Cornelissen en Kolthek, die weer terug was gekeerd in het NAS, steeds weer naar voren werd gebracht als tegenkracht tegen de revolutieverwachtingen van de SDP en anderen.

Internationale verbindingen werden weer belangrijk met het naderende einde van de oorlog. Na de Russische revolutie leek het erop dat de revolutionaire socialisten en de syndicalisten met elkaar in verbinding zouden treden. Lansink Jr. voelde er voor om deel te nemen aan de internationale vredesconferentie die de Petrogradse Sovjet in Stockholm wilde houden.

5.10.1 De Landelijke Federatie van Revolutionaire Socialisten

Steeds stelden de anarchisten de verhouding tot de onafhankelijke vakbeweging ter discussie. Zij hadden problemen met de ontwikkelingen binnen het NAS en constateerden dat de band steeds losser werd. Er werden meer gesalarieerde bestuurders aangesteld en de arbeiders werden niet meer opgevoed in het anarchisme. De anarchisten betreurden dat de anarchistische wereldbeschouwing in het NAS steeds meer werd genegeerd. Andere anarchisten vonden dat ze niet konden meedoen aan een vakcentrale die binnen het kapitalisme werkte. Domela herhaalde zijn opvattingen dat de vakbeweging diende te streven naar het in bezit nemen van de productiemiddelen en zolang het NAS daar ook naar streefde, anarchisten binnen

het NAS konden werken. Maar De Boer vond dat een anarchist goed in het NAS kon werken, zoals rond 1880 de socialisten dat ook hadden gedaan.¹⁵⁹

De oorlog bracht een aantal anarchisten ertoe zich beter dan voorheen te organiseren. De SAA beviel niet, omdat die niet alleen samenwerking met de SDP en het NAS afwees, maar ook weinig deed. Kitsz besprak op een vergadering van de Amsterdamse Socialistisch-Anarchistische Vereeniging de verschillende anarchistische stromingen. Hij toonde zich teleurgesteld in die anarchisten die bij het uitbreken van de oorlog niet in staat bleken de onafhankelijke vakbeweging vooruit te stuwen, waarmee hij Domela en zijn aanhang bedoelde. Hij voelde zich meer thuis bij hen die geleerd hadden “dat het kapitalisme niet met praatjes op de Nieuwmarkt overwonnen werd”.¹⁶⁰ Hij doelde op de Landelijke Federatie van Revolutionaire Socialisten (LFvRS), die eind december 1915 in Utrecht was opgericht. Het blad *De Toekomst* werd het orgaan van de federatie. De LFvRS was een initiatief van NAS-bestuurders, waaronder de beide Lansink's om gelijkgezinden bijeen te brengen. De LFvRS wilde door de algemene werkstaking bereiken dat de productiemiddelen door samenwerkende vakgroepen van vrije arbeiders zouden worden overgenomen. Daarom wilde de federatie samenwerking met de onafhankelijke vakbeweging. Het zelf-doen en de directe actie waren de uitgangspunten en de federatie stelde zich op een antiparlementair standpunt. Men liet het begrip ‘anarchistisch’ bewust weg vanwege de irritaties die de anarchisten rond Domela en Rijnders veroorzaakten door hun anti-organisatorisch gedrag, maar ook vanwege de aantrekkingskracht van de SDP die, in tegenstelling tot de anarchisten rond Domela, wel bereid was in actie te komen.¹⁶¹ Die partij naderde wel erg het eigen standpunt, zoals Kitsz constateerde, “dat de S.D.P. dichterbij ons komt, dan wij bij hen [...] Voor den oorlog was het 'N.V.V. en Deutschland' boven alles. Nu is de toestand, dat je niets meer hoort van het aanpresenteeren van N.V.V. en de Deutsche modelorganisatie, noch van gecentraliseerde en georganiseerde optreden”.¹⁶² De breuk met de anarchisten ontstond door ruzie over het verstrekken van adressen van de federaties aan de *Socialistische Almanak*. Sinds het eerste nummer waren die daarin opgenomen. Door de negatieve houding van veel anarchisten tegenover het NAS wilde het bestuur dat niet meer: “Al gaat

159 *Het Volk*, 15 en 16-4-1914; *De Arbeid*, 25-4-1914.

160 *De Tribune*, 16-8-1917.

161 *De Toekomst*, 17-5-1915; *De Arbeid*, 4-12-1915; *Het Volk*, 7-12-1915.

162 *De Tribune*, 16-8-1917.

men overal niet openlijk waarschuwen voor vakorganisatie, toch wordt in de meeste van hun blaadjes betoogd dat de vakorganisatie niets geeft”.¹⁶³

Lansink Jr. brak eind januari 1918 met de LFvRS, waarvan hij secretaris was. Hij had op het congres zonder succes gepleit voor meedoen aan de verkiezingen. De SDP had namelijk het voorstel gedaan om samen aan de verkiezingen mee te doen. Maar de meerderheid bleek tegen parlementarisme, onder verwijzing naar de Beginselverklaring, waarin expliciet de vernietiging van de staat was opgenomen. Maar men wees ook naar de Russische revolutie die het parlement terzijde had geschoven en sprak zich uit voor het vormen van arbeiders- en soldatenraden. Om dat doel te bereiken was het toepassen van de algemene werkstaking de beste methode.¹⁶⁴ Lansink Jr. legde daarop zijn functie neer. Al eerder riep hij uit dat hij, “Als het belang van het proletariaat dat meebrengt, een candidatuur voor de Kamer zou aanvaarden, omdat hij geen dogmaticus is”.¹⁶⁵ Het was niet alleen uit praktische overwegingen om stemmen bij de SDAP en SDP weg te houden, dat hij voor meedoen aan de verkiezingen was. Het was zijn opvatting dat de staat aan het veranderen was en steeds meer greep op het leven van arbeiders kreeg en dat daar invloed op uitgeoefend diende te worden:

“De Staat is niet meer de liberale politie-agent van vroeger. Er is verandering merkbaar. Spr. wijst in dit verband op de plannen van minister Treub ten aanzien van de sociale verzekering. Dit en tal van andere zaken, als de vermilitariseering van het volk, de burgerlijke dienstplicht enz. noopt spreker te zeggen dat het meer dan tijd wordt dat de revolutionaire socialistenvan hun standpunt ook in het parlement moeten gaan blijken geven.”¹⁶⁶

Hier openbaarde zich een schisma tussen NAS-leden die wel parlementair wilden werken en diegenen die op antiparlementair standpunt bleven staan. Tot dat laatste standpunt hoorden Maters, Kitsz, Bouwman en Dissel. De

163 *De Arbeid*, 29-9-1917; *Gedenkboek uitgegeven door het uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat*, 49-65.

164 *De Toekomst*, 5-1 en 2-2-1918; *Na den strijd de overwinning. Jaarverslag van de Landelijke Federatie van Revolutionaire socialistenvan. Benevens een overzicht van het behandelde op het congres der Federatie* (Amsterdam 1918).

165 *De Tribune*, 20-7-1917.

166 *Het Volk*, 11-2-1918.

eerste bracht in de NAS-bestuursvergaderingen naar voren dat de onderlinge verschillen in het nadeel van het NAS zouden gaan uitwerken.¹⁶⁷

5.10.2 De Socialistische Partij

Met de komst van het algemeen kiesrecht kwam ook de vraag op onder de NAS-leden of ze moesten gaan stemmen, en als ze gingen stemmen, op welke partij. In Amsterdam stemden NFBvGW-leden, die over stemrecht beschikten, al jarenlang op vrijzinnig-democratische raadsleden, zoals Nolting, die als ex-NAS-lid in de raad als belangenbehartiger van de NFBvGW-afdelingen optrad. Eind 1917 kwamen een aantal personen uit het NAS en uit de revolutionair socialistische beweging bijeen, waaronder Bouwman, Kelder, Lansink Jr. en Kolthek om te overleggen of zij aan de verkiezingen mee wilden doen. Kelder nam het initiatief, omdat hij in de Zaanstreek het fenomeen van de 'wilde socialist' kende: individuele vrije socialisten die als persoon met in gemeenteraden kwamen, volgens hem de stemmen van syndicalisten en vrije socialisten. Op een vervolgvergadering op 10 februari 1918 stampten zij de Socialistische Partij (SP) uit de grond en maakten Kolthek lijsttrekker. Hij kreeg van Lansink Jr., die derde op de SP-kieslijst stond, ruimte om zijn standpunten in *De Arbeid* te verkondigen. Dit leidde niet alleen tot irritatie binnen het NAS-bestuur, maar ook bij de raad van toezicht op het redactiebeleid. Die vond dat er geen artikelen van Kolthek mochten worden opgenomen zonder dat de raad die gelezen had. Hij werd beschouwd als een buitenstaander die het NAS de les wilde lezen en propaganda voor zijn partij maakte. In *De Toekomst* becommentarieerde Bouwman, die in de LFvRS was gebleven, de SP. Hij vond de partij een uiting van sektarisme en zag geen verschil met de SDP, maar wel een onderscheid tussen SP-aanhangers en syndicalisten, die alle socialistische 'istmen' overbodig achtten, omdat zij de economische machtsvorming door middel van de vakbeweging voldoende achtten.¹⁶⁸

¹⁶⁷ *De Toekomst*, 14-9-1918; Archief NAS, nr. 15, notulen, 18-9-1918.

¹⁶⁸ Archief NAS, nr. 15, notulen, 20-7-1918; *De Arbeid* 16-2-1918; Kolthek in: *De Arbeid*, 8-6, 22-6, 3-7, 20-7, 17-8-1918 en 24-1-1920. *De Toekomst*, 2-3-1918; *De Tribune*, 12-2, 16-3 en 5-6-1918; *Recht voor Allen*, 11-5, 15-6, 31-8-1918 en 26-4-1919; E. Bouwman, *De onmacht van het Parlementarisme* (Amsterdam z.j.) *De Socialistische Partij. Haar ontstaan doel en streven* (Amsterdam 1918); In augustus had de SP een bestuur, vijftien afdelingen, een weekblad en een Kamerzetel. Zie voor de geschiedenis van de SP: R. Blom, *De oude Socialistische Partij van Harm Kolthek. Ontstaan, opkomst en ondergang van een 'libertair-socialistische partij (1918-1928)* (Delft 2007). Binnen de SDP was ook een antiparlementaire stroming, de Socialistische Propagandavereniging 'Linkerzijde van Zimmerwald'; W.S. van Reesema, *De Taak der Revolutionaire Socialisten. Een Waarschuwing tegen de Parlementaire Illusie* (Amsterdam 1918).

Bij de eerste verkiezingen onder algemeen stemrecht voor mannen kreeg de SDP twee zetels en de SP één. Weliswaar hadden SP en SDP een lijstverbinding, maar dat was alles wat beide partijen bond en na enkele maanden was er van samenwerking weinig meer over. Kolthek bleek het op teveel punten oneens met de Tribunisten en bracht dat in zijn stemgedrag naar voren.¹⁶⁹ Hij kon als Tweede Kamerlid zijn baan bij *De Telegraaf* opzeggen en zich met het NAS bemoeien. Hij schreef artikelen voor *De Arbeid*, waarin hij het beleid van de CGT toelichtte en verdedigde de plannen die de CGT ontwikkelde met betrekking tot de economische democratie die er na de oorlog in Frankrijk diende te komen. Kolthek bleek sympathie te hebben voor de reformistische opvattingen die binnen de CGT leefden. Hij werd voorzitter van het HVC, een positie waar hij al in 1914 voor was gevraagd en verwierf zich binnen korte tijd weer een positie binnen het NAS.¹⁷⁰

Op 24 augustus werd in het Concertgebouw het 25-jarig bestaan van het NAS gevierd met een uitgebreid programma, receptie en feestavond. Het NAS-bestuur kreeg een fraai cadeau, een klok in de vorm van een voor de wind zeilend schip en er werden foto's gemaakt die als reproductie aan het bestuur werden aangeboden. Niet alleen was Kolthek nu wel aanwezig, hij werd ook bovenmatig geprezen. In het herdenkingsnummer van *De Arbeid* verscheen een foto van Cornelissen, want ook het contact met hem was hersteld. Die schreef over de vroege geschiedenis van de onafhankelijke vakbeweging, maar ging ook in op de ontwikkelingen binnen de internationale vakbeweging. Hij bleek nog steeds goed op de hoogte en verdedigde net als Kolthek het beleid van de CGT inzake de economische democratie. Voor de eerste en laatste keer kwam het NAS met een gedenkboek.¹⁷¹ De tegenstanders oordeelden: "Een kwart eeuw verwarring".¹⁷²

169 *Recht voor Allen*, 25-5, 29-6-1918 en 16-7-1921.

170 *Recht voor Allen*, 13-7-1918 en 24-4-1920; *De Arbeid*, 6-7, 8-6 en 22-6-1918; Archief NAS, nr. 15, notulen, 20-6-1918.

171 *Recht voor Allen*, 10-8, 31-8-1918; *De Arbeid*, 24-8 en 31-8-1918; Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 69-70; *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat*. Er kwam een verkleinde uitgave voor de propaganda: B. Lansink Jr., *Weg met het N.A.S.!* (Amsterdam 1918).

172 *Het Volk*, 24-8-1918. Wat opvalt, is dat het blad de opvattingen van Cornelissen zo weergeeft dat de Duitse Unionen die een paar maanden later zouden ontstaan, zich daarin gemakkelijk konden herkennen. Eén organisatie voor zowel economische als politieke doelen, zonder parlementarisme.

5.10.3 De Duitse novemberrevolutie en Troelstra's vergissing

Eind oktober 1918 organiseerde het RSC een grote bijeenkomst, waar tegen de werkloosheid en de mobilisatie werd gedemonstreerd. Op 25 oktober braken er relletjes uit onder militairen die in De Harskamp barakken in brand staken. In Kiel brak muiterij uit onder matrozen op de Duitse oorlogsvloot: het begin van de revolutie in Duitsland. Op 9 november vergaderde het NAS-bestuur over brieven van de LFvM en de FvGW, die wezen op de revolutionaire stemming in Europa. Op 11 november 1918 kwam door de capitulatie van het Duitse leger de Eerste Wereldoorlog ten einde. Met de vlucht van de Duitse keizer naar Nederland een dag eerder dachten velen dat ook in Nederland de revolutie zou uitbreken.¹⁷³ De Duitse revolutie en de binnenlandse onrust brachten SDAP en NVV er toe zich radicaler op te stellen. Zij vreesden dat het RSC een revolutiepoging zou wagen. Zelfs Oudegeest stelde zich achter Troelstra's wil om de macht te grijpen. Nu de arbeidende klasse overal in Europa een greep naar de macht deed, zou de revolutie ook in Nederland plaatsvinden. Deze revolutieoproep van de SDAP en het NVV verraste het NAS.¹⁷⁴ In Rotterdam, het centrum van de revolutieplannen, zag Bouwman wel wat in de revolutie van Troelstra, "ondanks alle gebeurtenissen in den oorlog, ondanks alle verraad aan de arbeidersklasse in de oorlogsjaren gepleegd, de S.D.A.P. en de moderne vakbeweging voor een daadwerkelijken en massalen strijd kunnen rekenen op den steun der onafhankelijke socialisten".¹⁷⁵ Zelf was hij op de revolutie niet voorbereid, hij herdacht op dat moment de 'martelaren van Chicago'.¹⁷⁶

Het NAS-bestuur kwam in een tweetal buitengewone vergaderingen, waar alle federaties en PAS'en aanwezig waren, bijeen om de toestand te bespreken. Het NAS koesterde op de vergadering van 13 november even de hoop op een omwenteling, al was het bang dat de strijd zou gaan tussen de arbeiders onderling en niet de strijd zou zijn van de arbeiders tegen de kapitalistische klasse. Het bestuur wist dat de confessionele vakbeweging

173 *Recht voor Allen*, 16-11-1918; Archief NAS nr. 15, notulen, 9-11 en 13-11-1918; H.J. Scheffer, *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging* (Amsterdam 1984).

174 Archief NAS nr. 15, notulen, 9-11 en 13-11-1918; *De Transportarbeider*, 16-11-1918; *De Arbeid*, 23-11-1918; Van Dongen, *Revolutie of integratie*, 693-781; Burger, *Linkse frontvorming*, 113-130 en Scheffer, *November 1918*.

175 *Het Volk*, 12-11-1918.

176 *De Tribune*, 11-11-1918, *Het Volk*, 12-11-1918, wat Bouwman van de revolutie vond, is niet na te gaan. Van de verder complete legger van *Het Transportbedrijf* missen de laatste maanden. Burger, *Linkse frontvorming*, 117; Scheffer, *November 1918*, 104-105. De 'martelaren van Chicago' werden ieder jaar rond deze tijd herdacht.

zich achter de pas aangetreden confessionele regering Ruys de Beerenbrouck stelde. Om die reden was bijna iedereen er voor om contact te zoeken met het NVV en de SDAP, al vond Bouwman dat dit niet ten koste van de revolutionaire socialisten mocht gaan. Maar hij erkende dat die te zwak waren om de revolutie te leiden. Slechts Roodveldt keerde zich tegen samenwerking. Het NAS-bestuur dwong het RSC contact met de moderne arbeidersbeweging te zoeken, door te dreigen zich anders af te scheiden. Vrijdag 15 november zocht het RSC contact met de SDAP en het NVV, maar iedere poging tot samenwerking mislukte. Men kreeg geen overeenstemming over het program waar iedere organisatie zich achter kon plaatsen. Het NAS viel daarom terug op het eigen Sociale Programma. Op de avondvergadering van 15 november bracht Lansink Jr. naar voren dat hij de revolutiepoging van Troelstra mislukt achtte; zijn standpunt werd door andere bestuursleden als Dissel en Bouwman gedeeld. Kitsz zei dat het NVV en de SDAP de revolutie hadden verraden.¹⁷⁷

Lansink Jr. plaatste zich op het standpunt van de praktische strijd der arbeiders en zag overall revolutie, maar niet in Nederland: "We zullen ons met minder tevreden moeten stellen".¹⁷⁸ Het was hem onverschillig met wie hij moest samenwerken of breken om de belangen van de onafhankelijke vakbeweging te dienen. Hij constateerde dat de ambitie bij het NVV en de SDAP om revolutie te maken verdwenen was, maar wilde verder met de samenwerking. Eigenlijk stond het NAS-bestuur op een vergelijkbaar standpunt als het NVV en de SDAP. De bevolking was uitgeput door ontberingen, de soldaten wilden naar huis en de arbeiders wilden voedsel. De relletjes in de Harskamp waren een kantine- en keukenoproer, meer niet. Het NAS richtte zich tot het NVV om zich te ontdoen van de SDAP. Immers het NVV was door de praktijk gekomen tot hetzelfde doel en dezelfde strijdwijze als de syndicalisten. Met de revolutiepoging werd vervolgens de spot gedreven. Het was een operetterevolutie, omdat de SDAP en het NVV bij de arbeiders tevredenheid en onderwerping gepredikt hadden, terwijl de revolutionaire onafhankelijke vakbeweging verdacht was gemaakt.¹⁷⁹

Het RSC had in een proclamatie het aftreden van de regering geëist om een volksregering in te stellen gebaseerd op soldaten- en arbeidersraden. Daarnaast werd de afschaffing van het privaatbezit van alle bedrijven

¹⁷⁷ Archief NAS, nr. 15, notulen, 13-11 en 15-11-1918. *De Tribune*, 11-11-1918; *De Arbeid*, 1-11 en 23-11-1918. Althans volgens de lezing die Kolthek later gaf: *Recht voor Allen*, 24-1-1920. Zie voor de revolutieingen van de SDAP: Van Dongen, *Revolutie of integratie* en *De Staatsgreep van Mr. P.J. Troelstra*. (Amsterdam z.j.).

¹⁷⁸ *De Arbeid*, 16-11-1918.

¹⁷⁹ Archief NAS, nr. 15, notulen, 15-11, 16-11, 21-11 en 5-12-1918.

geëist, die onder beheer of controle van vakverenigingen dienden te komen. Verder werden eisen gesteld als de invoering van de 8-urendag en andere praktische verbeteringen.¹⁸⁰ Hoewel ook het NAS-bestuur de proclamatie ondertekende, nam Lansink Jr. snel afstand van deze eisen toen de revolutie uitbleef. Het NAS kwam met een eigen manifest met twintig eisen stond. Die eisen waren volgens het bestuur binnen de bestaande verhoudingen te verwerkelijken. De eisen gingen van de invoering van de 8-urendag, de socialisering van die bedrijven die daarvoor in aanmerking kwam, gelijke rechten voor vrouwen en politieke eisen als de afschaffing van de Eerste Kamer tot een verbod van alcohol. Daarnaast werd het lot van de modern georganiseerde arbeiders betreurd: "De gruwelijke débacle van den demagogischen operette-revolutionair Mr. P.J. Troelstra heeft de modern georganiseerde arbeiders meegetrokken naar de laagte".¹⁸¹ Lansink Jr. analyseerde de positie van het NAS: het Sociaal Program was een goed program, omdat het was toegesneden op de omstandigheden van het moment. De revolutie in Duitsland was verlopen en in Engeland en Frankrijk heerste geen revolutionaire stemming. Dat maakte revolutie in Nederland onmogelijk. De eisen die het RSC had gesteld besprak hij kritisch. Het was een slordig werkstuk, waarin de eis dat de regering zou moeten aftreden niet ingewilligd kon worden zonder revolutie. Was de revolutie daar, dan waren de andere eisen overbodig, omdat die logischerwijze uit de eerste eisen voortvloeiden. Nu was het beter het Sociaal Program te volgen. Lansink Jr. eiste een aantal hervormende maatregelen zonder de revolutie te willen. Hij noemde dat het grote verschil tussen de politieke organisatie en de vakbeweging. Die moest binnen de bestaande verhoudingen verbeteringen nastreven, maar wel met een breder socialistisch perspectief.¹⁸²

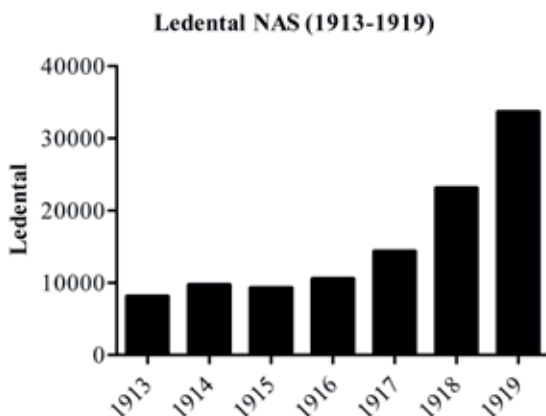
Het NAS nam in deze tijd, net als alle andere vakcentrales, snel in ledental toe en groeide van 14.309 in 1917 tot 23.068 leden in 1918. De groei zette daarna door zoals onderstaande grafiek laat zien.

Lansink Jr. blaakte van zelfvertrouwen zoals bleek uit zijn toespraak voor de halfjaarlijkse vergadering: "De voorzitter meent dus, dat onze beweging er schitterend voorstaat en hij spreekt de hoop uit, dat we er in

180 Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 13-23; *Recht voor Allen*, 24-1-1920; Burger, *Linkse frontvorming*, 114-121.

181 Het manifest staat afgedrukt in *Het Transportbedrijf*, 21-12-1918.

182 B. Lansink Jr., 'Het program van het L.R.S.C. en het N.A.S.', in: *De Nieuwe Tijd*, jrg. 24 (1919), 77-84. Hij sloot zich aan bij de door de Entente-vakbeweging, waaronder de CGT, gestelde eisen. Binnen het NAS ontmoette dit veel weerstand, ook al werd het program met algemene stemmen aangenomen: Archief NAS nr. 15, notulen, 28-12 en 29-12-1918; L. Heerma van Voss, *De Doodsklok voor den goeden ouden tijd. De achturen dag in de jaren twintig* (Amsterdam 1994), 19-31.

Figuur 5.2 Ledental NAS 1913-1919

Bron: CBS: Jaarverslagen NAS.

alle opzichten in mogen slagen, onze strijd tegen het kapitalisme in alle opzichten met succes te mogen voortzetten”.¹⁸³ Aan het einde van jaar vroeg het NAS eindelijk Koninklijke goedkeuring aan, zodat de vakcentrale kon toetreden tot bijvoorbeeld de Werkloosheidsraad en andere organen. Maar ook werd alvast vooruit gekeken naar de komst van een nieuw overlegorgaan: de Hooge Raad van Arbeid.¹⁸⁴

5.10.4 Internationale invloeden op het Nationaal Arbeids-secretariaat

Lansink Jr. was de exponent van een reformistisch syndicalisme, dat sterk onder invloed stond van de CGT. Meer revolutionair gerichte NAS-leden zochten toenadering tot linkse SDP'ers, die het parlementarisme afwezen en de revolutie predikten. Bouwman, die zich revolutionair socialist noemde, debatteerde met Wijnkoop over het parlementarisme, dat hij afwees, maar sprak bewonderend over Lenin. Sommige SDP'ers keerden zich af van het NVV en werden lid van het NAS. Naar eigen zeggen was het oppositionele SDP-lid W.S. van Reesema al sinds februari 1917 lid van de OOvH&K. Hij voerde een eigen koers als lid van de 'Socialistische Propagandavereniging

¹⁸³ Archief NAS, nr. 15, notulen, 28-12-1914; CBS, *Beknopt overzicht 1918*, Staat A, 8-9.

¹⁸⁴ Archief NAS, nr. 15, notulen, 14-12, 28-12 en 29-12-1918.

Linkerzijde van Zimmerwald' en waarschuwde tegen het reformisme in het NAS en de opvatting dat binnen het kapitalisme tot een vreedzame verdeling van de welvaart kon worden gekomen.¹⁸⁵ Wat Reesema en Bouwman verenigde, was de bewondering voor de Russische revolutie en het afwijzen van het parlementarisme. Beiden koesterden het standpunt dat binnen de bestaande maatschappij het onmogelijk was tot werkelijke verbeteringen te komen. Het einddoel bleef de revolutie. Ook Kitsz, Maters, Van Zelm en Dissel sympatiseerden met de antiparlementairen binnen de SDP. Op het partijcongres van 16 en 17 november 1918 doopte de SDP zich uit solidariteit met de Russische Revolutie om tot Communistische Partij in Nederland (CPN), in deze tijd Communistische Partij Holland genoemd. Er werd een motie ingediend waarin de oriëntatie op het NVV werd vervangen door de voorkeur voor het NAS. De motie wees op de IWW, dat in ook in Europa voet aan de grond kreeg, als voorbeeld waarnaar het NAS moest worden omgebouwd. De Visser, lid van de OOvH&K, wist het aannemen van de motie uit te stellen door de vakbondscommissie te vragen een definitief voorstel te formuleren dat in het volgende jaar gepubliceerd zou worden.¹⁸⁶

Vanaf dat moment werd een bescheiden aantal SDP-leden lid van NAS-federaties, meer dan vijfhonderd zijn het er niet geweest. Maar toch begon het communisme in het NAS aan invloed te winnen en daarmee de kritiek op het beleid van het NAS-bestuur. Binnen het NAS leefde bij vele bestuurders de hoop dat na de oorlog de relatie met de CGT aangehaald kon worden en zagen weinig in de nieuwe Internationale die Lenin in het leven wilde roepen. Lansink Jr. zocht herstel van de internationale syndicalistische verbindingen en na de wapenstilstand hernam het NAS pogingen om het ISIB nieuw leven in te blazen en benaderde Cornelissen voor informatie. De Duitse FVdG groeide in deze tijd sterk en was betrokken bij omvangrijke stakingen in het Roergebied. Kater stuurde eind november 1918 het NAS een manifest voor in *De Arbeid*, waarin steun werd betuigd aan het initiatief van het NAS. Lansink Jr. stuurde brieven rond om op de hoogte te raken van de toestand van de syndicalistische vakbeweging in het buitenland en om de syndicalisten op te roepen tot een internationaal congres. Hij wilde naar het FVdG-kerstcongres, maar dat durfden de andere NAS-bestuurders niet aan, omdat ze bang waren als pro-Duits te worden afgeschilderd. Op

185 *De Tribune*, 16-3, 16-4 en 10-11-1917; *De Arbeid*, 12-10-1918; Archief NAS, nr. 15, notulen, 8-8-1918; E. Bouwman, *De onmacht van het parlementarisme* (Amsterdam z.j.); Reesema, *De Taak der Revolutionaire Socialisten*.

186 Bouwman, *Onmacht; Het Volk*, 18-2-1918; *De Tribune*, 20-11-1918; Harmsen, *Nederlands kommunisme*, 102-103.

dat congres werd het NAS-initiatief om een internationaal syndicalistisch congres te organiseren met vreugde ontvangen.¹⁸⁷ Het NAS besloot tegen het einde van het jaar aanwezig te zijn op een conferentie in Kopenhagen met de Scandinavische, Zwitserse en Spaanse syndicalistische vakcentrales, ter voorbereiding van een algemeen congres. De NFvT voelde meer voor de nieuwe organisaties die in Duitsland aan het ontstaan waren. De federatie was via de Rijnvaart goed op de hoogte van de ontwikkelingen daar. Daar waren in het Roergebied begin 1919 de Freie Arbeiter-Union en in de Duitse havens de Allgemeine Arbeiter-Union ontstaan, waarin linkscommunisten zich verenigden. Vanuit de Angelsaksische wereld waren de zeelieden goed op de hoogte van de invloed van de IWW op deze organisaties. Bouwman vond het belangrijk te wachten tot er meer informatie uit Rusland kwam, voordat de syndicalistische ISIB zou worden uitgebouwd.¹⁸⁸

Tot slot

Een korte tijd had secretaris Teders de koers van Kolthek voortgezet, maar hij verdween, waarna Lansink Sr. de oude standpunten ging uitdragen. Hij beoogde samenwerking van het NAS met het vrij-socialistisch netwerk van anarchisme, antimilitarisme, godsdienstbestrijding en geheelonthouding. Maar binnen de federaties heerste een sterke stroming, die zich hier afzijdig van hield en de economische belangenbehartiging centraal stelde. In 1913 moest het internationale syndicalistische congres in Londen het NAS uit het internationale isolement halen. Het NAS was een voorstander van de oprichting van een syndicalistische Internationale, waaraan ook de CGT zou meedoen. Maar in Londen kwam slechts een internationaal informatiebureau tot stand. Eensgezindheid ontbrak, zoals die ook intern bij het

187 *Der Syndikalist*, 4-1 en 11-1-1919; Archief NAS, nr. 15, notulen, 14-11, 28-11, 29-11, 14-12-1918; *De Arbeid*, 21-12, 28-12-1918 en 4-1-1919; *Recht voor Allen*, 24-8-1918 en 4-1-1919; Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*, 118-121.

188 Rübner, *Freiheit und Brot*, 33-36. Vanwege de internationale contacten en het gebrek aan talenkennis riep de HVC-bestuurder W.A. van Bommel op het Esperanto te propageren. Een verzoek van de IAMV om mee te doen aan een internationaal antimilitaristisch congres werd afgewezen, W. Westergaard-Thorpe, 'Syndicalist Internationalism and Moscow, 1919-1922. The Breach', in: *Canadian Journal of History*, jrg. 14, nr.2 (1979), 199-234; Thorpe, 'Keeping the Faith', 195-215; idem, 'The European Syndicalists and War', 20-24. Zie voor Lansink's briefwisseling: Archief SAC (Sverige). Zie voor de linksradicale ontwikkelingen: Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*; L. Peterson, *German Communism, Workers' Protest, and Labor Unions. The Politics of the United Front in Rhineland-Westphalia 1920-1924* (Dordrecht/Boston/London 1993) en Bois, *Die linke Opposition der KPD*.

NAS ver te zoeken was. De federaties wilden de sterk gedecentraliseerde organisatiestructuur wijzigen naar het voorbeeld van de IWW waardoor de federaties de kern van de organisatie konden worden. Binnen het NAS-bestuur vertegenwoordigden de opeenvolgende voorzitters in deze periode dit standpunt van de federaties. Hier kwam bij dat de voorzitters vanaf deze periode meer op de voorgrond traden. De structuurwijziging lukte, waardoor de federaties de grondslag van het NAS gingen vormen. Hierdoor werd het NAS organisatorisch versterkt. De noodzaak daartoe bleek na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De subsidiemogelijkheden van de werklozenkassen in 1917 vroegen immers om een goed functionerende organisatie. Lansink Jr. als nieuwe voorzitter bleek de juiste man om het NAS te laten participeren in de opkomende interventiestaat. Onder hem sloten tal van zelfstandige vakverenigingen zich bij een federatie aan en kwamen kleine federaties tot fusie. Het bestuur wilde naar het voorbeeld van de CGT het NAS een participerende rol laten spelen in het tot ontwikkeling komend geïnstitutionaliseerd bestel van arbeidsverhoudingen om zo te komen tot een rechtvaardiger samenleving, zonder dat daar een revolutie voor nodig was. Deze reformistisch-syndicalistische koers bood ruimte om samen te werken met andere vakcentrales, maar ook om deel te nemen aan de cao-onderhandelingen. De opgerichte gesubsidieerde werklozenkassen trok tal van leden aan. Deze nieuwe toestroom en het toetreden van drie grote federaties van bouwvak, transport en overheidspersoneel bevorderden dat de macht meer verschoof naar de grote federaties, wat het NAS versterkte. De reformistisch-syndicalistische richting van het NAS kwam onder druk te staan toen vanaf 1918 de CPH op basis van het succes van de Russische Revolutie invloed op het NAS wilde uitoefenen. De CPH was toen een linkscommunistische partij, met anti-parlementaire opvattingen en voorstander van de directe actie. In die zin kon aansluiting gevonden worden bij de revolutionair-syndicalistische stroming in het NAS. Het NAS-bestuur hield de CPH op afstand. Ook de Duitse Novemberrevolutie en Troelstra's revolutiepoging kregen geen steun van het NAS-bestuur, dat vond dat de arbeiders niet rijp waren voor de revolutie. De belangen van het NAS werden in de Tweede Kamer behartigd door het SP-Kamerlid Kolthek, die via een bestuursfunctie bij het HVC invloed uitoefende op het NAS en de grootste bestrijder werd van de CPH.

In het onophoudelijke streven naar een syndicalistische internationale zocht het NAS nu samenwerking met de Duitse syndicalisten, maar zonder steun van de CGT kwam er niets van de grond. Duidelijk werd wel dat de communistische invloed op het NAS groter werd en zich na 1919 liet gelden.

6 Het reformistisch-syndicalisme en het communisme 1919-1923

Inleiding

Hoe het NAS vanaf het einde van de Eerste Wereldoorlog tot 1923 de spanning onderging tussen de voortzetting van het reformistisch-syndicalistisch beleid en de opkomst van een nieuwe interne oppositie van communisten, komt in het hoofdstuk naar voren. Het NAS had in deze periode succes, de organisatie verbeterde en de vakcentrale bereikte een hoog ledental. Lansink Jr. zette zijn opvattingen uiteen in het artikel 'Opbouw' uit 1919. Die stonden haaks op die van de revolutionaire links-communisten, die geïnspireerd waren door de Russische Revolutie en hun aanhang zagen groeien. Zij oefenden hun invloed uit op de grote transportstaking van 1920. Deze staking vormde een moment waarin het internationale en nationale standpunt inzake 'meedoen' of 'wereldrevolutie' werd uitgevochten.

Het NAS moest belangrijke keuzes maken, die in hoge mate beïnvloed werden door de internationale oriëntering. Ging de vakcentrale meedoen aan de opbouw van een stelsel van nationale arbeidsverhoudingen of maakte het de keuze voor revolutionaire verandering waarbij de vakcentrale de confrontatie zocht. De tegenstellingen hadden een internationaal karakter, waardoor het NAS voor de keuze stond bij welke internationale het zich moest aansluiten. Moest het aansluiting zoeken bij het Internationaal Vakverbond of zou het zich moeten oriënteren op de in Moskou verschenen Rode Vakbondsinternationale (RVI). De keuze voor internationale aansluiting werd nog lastiger toen de syndicalistische Internationale Arbeiders Associatie (IAA) in Berlijn verscheen. De debatten over de internationale aansluiting waarbij verdedigers en tegenstanders van de Sovjet-Unie tegenover elkaar stonden, overheersten het functioneren van de vakcentrale. De syndicalistische federaties scheidten zich in 1923 van het NAS af, toen de leden bij referendum kozen voor aansluiting bij de RVI. De uitgetreden federaties vormden een eigen vakcentrale, dat zich aansloot bij de IAA.

6.1 Revolutie of reformisme

Hoewel in de oorlog allerlei crisismaatregelen waren genomen, was van een doordacht sociaaleconomisch overheidsbeleid weinig sprake. Wel hadden

de vakcentrales een positie verworven als verantwoordelijke organen en voerden ze een deel van die crisismaatregelen uit. Het NAS-bestuur en de federaties maakten gebruik van de mogelijkheden van de opkomende interventiestaat. Zowel overheid als werkgevers leken bereid om met de vakbeweging samen te werken. De eerste voorzag een periode van sociale onrust. Er deed zich de mogelijkheid voor allerlei crisismaatregelen uit de oorlogsperiode om te zetten in structurele voorzieningen zoals een goede werklozenverzekering. Maar er bestond ook een sterke tendens tot herstel van het economische 'laissez faire'. Tegen deze achtergrond laveerde het NAS-bestuur tussen de klippen van revolutie en reformisme, op zowel nationaal als internationaal niveau. Daarbij moest rekening worden gehouden met niet alleen de internationale communistische beweging, maar ook met revolutionaire syndicalisten binnen het NAS. Die verzetten zich met de communisten tegen de koers van het NAS-bestuur. Dat bestuur was er van overtuigd dat het juist was om binnen een herstellend kapitalisme de arbeiders grondig voor te bereiden en te scholen om een nieuwe samenleving te kunnen opbouwen op basis van de syndicalistische beginselen. Daarbij waren de ideeën van de CGT het voorbeeld. Deze vakcentrale bewoog zich binnen de bestaande verhoudingen, maar hield vast aan de langetermijnidealen van het syndicalisme: de productiemiddelen in handen van de arbeidersklasse brengen. Deze duale opstelling bepaalde de positie van het NAS: op lange termijn streven naar een socialistische samenleving, maar op korte termijn meedoen aan directe verbeteringen in het dagelijkse bestaan.

In Duitsland ontstonden nieuwe vormen van vakorganisaties, Allgemeine Arbeiter Unionen, waarin linkscommunisten actief waren. Deze communisten konden samenwerken met de FvGW.

6.1.1 Het internationale syndicalisme

Net als de linkscommunistische Unionen, die geïnspireerd waren door de IWW, groeide de FVdG snel. Naast de FVdG vonden ook de Unionen binnen verschillende NAS-federaties sympathie. De anarchosyndicalist R. Rocker drukte spoedig zijn stempel op de FVdG. Na zijn ontslag uit Britse internering was Rocker naar Nederland vertrokken om bij Domela Nieuwenhuis van zijn ontberingen bij te komen. Die wist zijn scepsis aangaande de Russische revolutie op hem over te brengen. De dictatuur van het proletariaat vond Rocker een nieuwe vorm van tirannie. Hij vertrok in november 1918 naar Duitsland en zou de FVdG met vaste hand in de richting van het anarchosyndicalisme leiden. De Duitse syndicalisten stonden al vroeg kritisch tegenover het bolsjewisme. Zij waren goed op de hoogte van de toestand

in Rusland. Vandaar dat de Duitse syndicalisten met het NAS een vervolg op het Londense congres van 1913 wilde organiseren.¹ Het NAS-bestuur richtte zich daarbij ook op de CGT. Kolthek met zijn blad *Recht voor Allen* stimuleerde dit. Hij plaatste artikelen uit de Franse syndicalistische pers en in zijn blad dook Cornelissen op. Die nam steeds meer een reformistisch standpunt in. Behalve dat hij in *La Clairière* schreef, was hij vanaf oktober 1919 ook medewerker van *La Revue du Travail*, allebei reformistische bladen.²

In juli 1918 hield de CGT het eerste congres sinds het uitbreken van de oorlog. Dat congres besloot een meer gecentraliseerde organisatiestructuur in te voeren. Kort daarna publiceerde secretaris Jouhaux een 'minimum-programma', waarin de CGT eigenlijk afstand deed van de 'directe actie' door nadruk te leggen op wetgeving en samenwerking met overheid en werkgeversorganisaties. Het socialisme zag Jouhaux pas op de lange duur als een mogelijkheid. Tot die tijd was de strijd een economische en streefde de CGT naar erkenning door de overheid en werkgevers en wilde onderhandelingsstructuren en collectieve contracten. Daarnaast stelde de CGT dat productiviteitsverhoging de arbeiders ten goede zou moeten komen. Door rationalisering van het productieproces kon er tegen lagere kosten geproduceerd worden, waardoor de lonen omhoog konden en de arbeidsuren verkort konden worden. Daarbij kwam ook het begrip 'wetenschappelijke bedrijfsvoering' om de hoek kijken, waarover de CGT positiever was gaan denken dan voor de oorlog. Stakingen waren instrumenten voor economische doelen en niet voor de revolutie. Maar de Russische en Duitse revoluties zorgden er voor dat dit reformisme van de CGT onder druk kwam te staan door een revolutionaire oppositie, die zich op Rusland oriënteerde.³

Lansink Jr. zag analoog aan de Franse ontwikkelingen ook in Nederland mogelijkheden om verbeteringen in de leef- en werkomstandigheden van de arbeiders te verkrijgen. Van de gevaren van deze praktische benadering

1 Thorpe, *The Workers Themselves*, 91-93, 121-123, 149-151; Rübner, *Freiheit und Brot*, 73-75; Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*, 105-109. Zie voor die revolutionaire bonden: Peterson, *German Communism*; Bavaj, *Von links gegen Weimar. Linkes antiparlementarisches Denken in der Weimarer Republik* (Bonn 2005); Bois, *Die linke Opposition der KPD*. Zie voor Rocker: R. Rocker, *Aus den Memoiren eines deutschen Anarchisten* (Frankfurt am Main 1974); M. Vallance, 'Rudolf Rocker – a biographical sketch', in: *Journal of Contemporary History*, vol. 8, nr. 3 (1973), 75-95; P. Wienand, *Der geborene Rebell. Rudolf Rocker Leben und Werk* (Berlin 1981); Stutje, *Ferdinand Domela Nieuwenhuis*, 351-353.

2 Brécy, *Mouvement*, 151.

3 Ansell, *Schism and Solidarity*, 210-220; Jennings, *Syndicalism in France*, 158-172; Tucker, *French revolutionary syndicalism*, 198-205; G. Cross, 'Redefining Workers' Control: Rationalization, Labor Time, and Union Politics in France, 1900-1928', in: J.E. Cronin and C. Sirianni (eds.), *Work, Community, and Power*, 143-172.

was hij zich bewust en moest dan ook revolutionaire uitspraken doen om de kritiek van de meer revolutionaire NAS-leden te kunnen pareren. Hij maakte daarnaast een inschatting van de effecten van de invoering van het algemeen kiesrecht. Met het verwerven van dit belangrijke burgerrecht verviel veel van het belang van buitenparlementaire collectieve acties. Het NAS probeerde aansluiting te vinden bij zich ontwikkelende instituties. Sluitstuk van deze oriëntering was het aanvragen van rechtspersoonlijkheid, die noodzakelijk was voor de deelname aan allerlei overlegorganen.⁴ Lansink Jr. was er van overtuigd dat de revolutie niet gemaakt werd, maar 'het gevolg was van feiten en gebeurtenissen, die op elkaar inwerken' en daarom wilde hij de revolutie bevorderen en in "doelbewuste banen leiden, door de revolutionnaire (sic) organisatorische macht te versterken en zooveel mogelijk te volmaken".⁵ Dat zijn beleid niet overal instemming vond, bleek uit een incident tijdens een RSC-vergadering, waar hij slaag kreeg en zijn jas werd vernield, omdat hij kritiek had op de anarchisten, die het NAS volgens Lansink Jr. in de richting van 'het rampzalige Van Erkel-tijdperk' wilden sturen.⁶

Het NAS-bestuur wilde op korte termijn een nieuwe economische ordening, waarbij in ieder geval het kapitalisme aan banden zou worden gelegd door maatregelen als sociale wetgeving en medezeggenschap van de arbeiders in de bedrijven. Het NAS-bestuur wilde de daarvoor in aanmerking komende bedrijven socialiseren, echter zag weinig in het naasten zonder vergoeding, zoals sommigen in het NAS en de CPH wilden. Ook de maatschappelijke omwenteling die plotsklaps de arbeiders aan de macht brachten, vond het bestuur weinig reëel. Het NAS-bestuur ging ervan uit dat de arbeiders eerst opgeleid moesten worden in het besturen van een onderneming. Dat vergde tijd en inspanning. In de tussentijd was een planmatige maatschappelijke ordening binnen de burgerlijke democratie een mogelijke oplossing tot dat moment was aangebroken. In Nederland barstte de discussie los of arbeidsverkorting leidde tot een hogere productiviteit en daarmee tot de mogelijkheid van loonsverhoging. Het NAS wilde meehelpen aan het herstel van de nationale economie en daar verantwoordelijkheid voor gaan dragen. De Nederlandse economie zette in hoog tempo de rationalisatie

4 ArchiefNAS, nr. 15, notulen, 18-1-1919. Dat dit een belangrijke stap was, blijkt uit het feit dat er een referendum werd gehouden. Het moment was goed gekozen. In deze tijd kreeg de SDP rechtspersoonlijkheid na jarenlange sabotage door de overheid: Eskes, *Repressie*, 90-91. Zie voor invoering van de achturendag: Heerma van Voss, *De Doodsklok*.

5 *Recht voor Allen*, 26-4-1919.

6 *De Arbeid*, 15-3-1919. De aanvaller was de als keurig bekendstaande kantoorbediende J.J. Lodewijk.

door om de productie te kunnen opvoeren. Dit Taylorstelsel ondervond veel kritiek vanuit de vakbeweging. Vóór de oorlog leidde rationalisatie in de Rotterdamse havens weliswaar tot stakingen, maar het NAS verzette zich daar nooit principieel tegen.⁷

Revolutionair-syndicalisten en linkscommunisten binnen het NAS wezen samenwerking met overheid en werkgevers echter af. Voor hen was de Russische revolutie het nastrevenswaardige voorbeeld. Zij zagen meer heil in toenadering tot de in begin 1919 opgerichte Derde Internationale (Komintern). Die stond in eerste instantie, naar het voorbeeld van de Eerste Internationale, open voor het lidmaatschap van vakcentrales, vakbonden en niet-communistische partijen. Zo overwogen de Landelijke Federatie van Sociaal Anarchisten (LFvSA), de opvolger van de LFvRS en de SP aansluiting en kreeg het NAS een uitnodiging om het congres bij te wonen. Tegelijkertijd kwam het tot heroprichting van het IVV. Het lag in de bedoeling alle vakcentrales uit te nodigen in een sfeer van verzoening. Het streven van de nieuw op te richten internationale vakcentrale was naast het streven naar directe hervormingen ook opheffing van het kapitalisme, waarbij de klassenstrijd werd aanvaard. Het NAS-bestuur toonde zich bereid een afvaardiging naar het te organiseren internationale congres te sturen, ook omdat de CGT één van de initiatiefnemers was en omdat er een internationaal programma van sociale hervormingen aan de orde zou komen dat aansloot bij het eigen Sociaal Programma. Slechts Maters en de NFvT voelden er niets voor. Jouhaux en Cornelissen kregen brieven waarin om inlichtingen over het te houden congres werden gevraagd en ook hoe de CGT zich tot de nieuw te stichten centrale verhiel.⁸ Tegelijkertijd ging het NAS-bestuur door met het organiseren van het internationaal syndicalistisch congres waartoe de Scandinavische bewegingen en de FVdGW waren uitgenodigd. Als nieuwe ISIB-secretaris correspondeerde Lansink Jr. veelvuldig met de syndicalistische vakcentrales in Duitsland en Scandinavië. Maar door de ontwikkelingen die door de CGT in beweging waren gezet om te komen tot een nieuw IVV, veranderde het karakter van de syndicalistische bijeenkomst

7 Zie: E. Bloemen en M. Ruys, 'Intensivering van de arbeid en Taylor-receptie in Nederland 1890-1920', in: *Te Elfder Ure* 33 (1973), 39-70; J. Laurier, F. Pot, 'Sociaal-demokratiese arbeidersbeweging en wetenschappelijke bedrijfsvoering 1929-1940', in: *Te Elfder Ure* 33 (1973), 70-154; Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism*.

8 ArchiefNAS, nr. 15, notulen, 9-1 en 18-1-1919. Cornelissen's vrouw stuurde CGT-periodieken waarin artikelen over de pogingen van het CGT om tot een internationaal congres te komen stonden. Maters vertaalde deze artikelen voor het bestuur; Van Goethem, *De Internationale van Amsterdam*, 28-32; K. McDermott, J. Agnew, *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin* (Basingstoke 1996).

en maakte men er een voorconferentie van om de houding te bepalen ten opzichte van het te houden internationale vakbondcongres. Die voorconferentie vond op 20 februari 1919 in Kopenhagen plaats, maar zonder het NAS en de FVdG, want er waren paspoortproblemen.⁹ Besloten werd dat het NAS van 5 tot 10 augustus 1919 in Amsterdam een internationaal syndicalistisch congres organiseerde waarop een syndicalistisch programma zou worden geformuleerd en dat het ISIB moest herrijzen. Het NAS wilde dat de CGT deelnam en voegde er daarom nog een punt aan toe: de houding tegenover de heroprichting van het IVV. Op de Besturenvergadering eind april eisten de communisten Roodveldt en Reesema dat, als het syndicalistisch congres er mocht komen, de CGT niet uitgenodigd werd. Het NAS-bestuur zocht tevergeefs contact met de Russische vakbeweging om te informeren hoe die er over dacht, want Lansink Jr. vond het niet verstandig vakcentrales bij voorbaat uit te sluiten. Maar het NAS bleek niet in staat om op korte termijn een internationaal syndicalistisch congres te organiseren.¹⁰ Toen de CGT aanbood ook de syndicalistische vakbewegingen uit te nodigen voor de nieuwe internationale, stelde Lansink Jr. voor om dat bij te wonen: “Wir sind die Ansicht, dasz wir Revolutionairen uns an diezem Kongress beteiligen müssen, weil es vielleicht möglich ist, dass etwas nütliches zu schaffen für unsrer revolutionaire Agitation”.¹¹

6.1.2 De CPH zoekt toenadering

In maart 1919 kwam de CPH met een ‘motie inzake vakbeweging’, waartoe het partijcongres in 1918 opdracht had gegeven. De motie legde vast dat onder voorwaarden de leden verplicht waren lid te worden van het NAS om daar de communistische beginselen en strijdmethode te propageren. Dit gebeurde voorwaardelijk, omdat ook deze vakcentrale niet voldeed aan alle eisen van de partij. Die wees het syndicalisme van het NAS af en wilde de organisatievorm veranderen: “waarbij met name de I.W.W.-organisatie in

9 *De Arbeid*, 15-3-1919, Archief NAS, nr. 15, notulen 9-1 en 18-1-1919; *Der Syndikalist*, 22-3-1919; Thorpe, *The Workers Themselves*, 91-93, 108.

10 Archief NAS, nr. 15, notulen, 27-1-1919 en 27-4-1919; Archief SAC (Sverige), nr. 1-7, oproep tot een internationaal syndicalistisch congres te Amsterdam van 10-5-1919, brief NVV 24-5-1919, met de uitnodiging om afgevaardigden te sturen en brief NAS, 24-6-1919. Dat de Zweden bereid waren om te komen blijkt uit een brief van het NVV aan het SAC, 11-7-1919; Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 109, 173-180; *Het Volk*, 30-12-1918; *De Arbeid*, 15-3, 31-5, 7-6 en 28-6-1919; *Transportbedrijf*, 5-7-1919; *De Tribune*, 13-1 en 21-6-1919; *Der Syndikalist*, 31-5-1919; Lansink Jr., ‘Internationale Revolutionaire Vakverenigings-Conferentie’, *Het Bouwvak*, 6-1-1921; Jaarverslagen NAS 1920 en 1921, 113-117.

11 SAC (Sverige), 1-7; brief NAS, 24-6-1919.

Amerika [...] als vorm van vak-organisatie, uit een revolutionair oogpunt als een hogere moet worden beschouwd”.¹² De IWW was een revolutionaire, gecentraliseerde vakcentrale die de arbeiders niet per beroepsgroep, maar per bedrijfstak organiseerde. De IWW noemde dat ‘revolutionary industrial unionism’ dat moest zorgen voor ‘One Big Union’ (OBU) waarin alle arbeiders verenigd waren onder het motto ‘one factory, one industry, one union’. In OBU vielen de beroepsverschillen tussen de arbeiders weg en was er een brede vakbeweging ontstaan van geschoolde en ongeschoolde arbeiders.¹³ *De Nieuwe Tijd* publiceerde een artikel van S.J. Rutgers over de IWW, als vervolg op zijn ‘Amerikaanse brieven’ die in *De Tribune* verschenen. Hij had tijdens zijn verblijf in de Verenigde Staten samengewerkt met de IWW. Rutgers richtte zich daarbij ook tot de syndicalisten onder de lezers. De Europese syndicalistische beweging was verouderd omdat de arbeiders per beroepsgroep in een los federatief verband georganiseerd waren; daartegenover was de IWW centraal georganiseerd. Die wilde volgens hem de massa-actie, wees politieke strijd niet af zonder tot parlementarisme te vervallen, was revolutionair en zocht samenwerking met de Amerikaanse socialistten.¹⁴ De strijdbaarheid van de IWW en het afwijzen van samenwerking met overheid en werkgevers en het streven naar revolutie trok de CPH aan. De IWW verklaarde zich solidair met de Bolsjewistische revolutie en de Duitse Spartacisten. Op hun beurt lieten de Duitse linkscommunisten zich na de oorlog beïnvloeden door de IWW en ontwikkelden hun eigen vakbeweging naast de FvDG en de in 1919 tot stand gekomen Allgemeine Deutsche Gewerkschaftsbund (ADGB).¹⁵ Vanaf de aanvaarding van de motie begon de CPH zich te bemoeien met het NAS en onmiddellijk door de bovenstaande opvattingen geïnspireerde kritiek uit te oefenen op het

12 *De Tribune*, 25-3-1919; W. van Leuven, *Breed marxistisch klasse-inzicht?* (Amsterdam 1912), 44-45.

13 Harmsen, *Nederlands communisme*, 102-103; Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*; Rübner, *Freiheit und Brot*. Ook de Bond van Christen-Socialisten riep de leden op naar het NAS te gaan: *De Vakbeweging*, 2-5-1919. Zie voor de IWW in Europa: L. Peterson, ‘The One Big Union in International Perspective: Revolutionary Industrial Unionism 1900-1925’, in: J. Cronin and C. Sirianni (eds.), *Work, Community and Power* (Philadelphia 1983), 49-87.

14 S.J. Rutgers, ‘Industriele Werkers van de Wereld (I.W.W.)’, in: *De Nieuwe Tijd*, jrg. 24 (1919), 570-580. Zie voor Rutgers: T. Draper, *The roots of American Communism*, (Chicago 1989) en C.G. Trincher-Rutgers and K. Trincher, *Rutgers. Zijn leven en streven in Holland, Indonesië, Amerika en Rusland* (Moskou 1974). Zie voor de IWW: M. Dubofsky, *We shall be all. A History of the Industrial Workers of the World* (Chicago 1969) en M. Dubofsky, ‘The Rise and Fall of Revolutionary Syndicalism in the United States’, in: Van der Linden and Thorpe, *Revolutionary Syndicalism*, 203-220.

15 Dubofsky, ‘Rise and Fall’, 203-220; Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*, 122-138.

beleid van het NAS-bestuur. Op 15 juni 1919 was de Nederlandsche Federatie van Handels-, Kantoor, Magazijn- en Winkelpersoneel (NFvHKMW) opgericht, waarin allerlei communisten een plekje vonden. Deze kleine federatie kreeg een vertegenwoordiger in het NAS-bestuur en zo kwam met De Visser de eerste communist in de Algemeene Raad van het NAS.¹⁶ Maar ook bestuurders als Bouwman en Dissel voelden voor de ideeën van de IWW en wilden hun federaties strakker organiseren om de slagkracht te vergroten. Verder was ook de afwijzende houding ten opzichte van het parlementarisme door linkscommunisten voor sommige revolutionaire syndicalisten aantrekkelijk. De CPH erkende de 'directe actie' als voornaamste strijdmiddel voor het veroveren van de politieke macht, die dan in de vorm van het radenstelsel onder de dictatuur van het proletariaat moest worden uitgevoerd.¹⁷

In Indonesië was de Russische revolutie ook doorgedrongen. Daar was Sneevliet de drijvende kracht achter de revolutionaire beweging. Korte tijd was hij voorzitter-propagandist van de Indische Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel (VSTP), maar de vakbond vond dat hij teveel tijd besteedde aan politiek en dwong hem zijn functie neer te leggen. Omdat hij ook onder militairen propaganda maakte, zette de koloniale overheid Sneevliet op de boot naar Nederland. Hij vertrok met een volmacht van de VSTP om in Nederland de belangen te behartigen.¹⁸ Donderdag 28 januari 1919 zette hij voet aan wal en werd door de communisten als een held ontvangen: "Wij vertrouwen, dat de Nederlandsche arbeidersklasse hem in zijn strijd tegen de regeering in het algemeen en tegen de grafelijke

16 *De Tribune*, 2-7-1919; *Het Bouwvak*, 28-10-1920, Jaarverslagen NAS 1920 en 1921, 31; B. Reinalda, *Bedienden georganiseerd. Ontstaan en ontwikkeling van de vakbeweging van handels- en kantoorbedienden in Nederland van het eerste begin tot in de Tweede Wereldoorlog* (Nijmegen 1981), 262-263. Het ledental schommelde rond de zestig. Van de bekende leden dreef De Boer een kantoorboekhandel, De Visser was beroepsrevolutionair, Maters werkte bij het NAS, Van Riel was bankier, Luteraan werkte niet en Reesema was rentenier, Kolthek was Kamerlid. Eén van de weinigen in loondienst naast De Kadt, die ambtenaar was, was de kantoorbediende Kruis.

17 'Resolutie inzake het Radenstelsel', *De Tribune*, 4-7-1919.

18 Archief Sneevliet, nr. 440, brief aan Sneevliet, 23-1-1919 en nr 361, brief van Sneevliet aan bestuur ISDV, 19-6-1919; A. Baars en H. Sneevliet, *Het Proces Sneevliet. De sociaal-democratie in Nederlandsch-Indië*, (Semarang 1917); H. Sneevliet, *Mijn uitzetting. Vergeefs verweer tegen de eerste politieke externering onder den 'nieuwen koers'* (Semarang 1918); F. Tichelman, *Socialisme in Indonesië. De Indische Sociaal-Demokratische Vereeniging 1897-1917* (Dordrecht/Cinnaminson 1985); R. McVey, *The Rise of Indonesian Communism* (Ithaca 1965, 13-17, 24-28, 34-35, 368); J. Ingleton, *In search of Justice. Workers and Unions in Colonial Java, 1908-1926* (Oxford 1986); T. Shiraiishi, *An Age in Motion. Popular Radicalism in Java 1912-1926* (Ithaca and London 1990).

reactionairen gouverneur-generaal in het bijzonder, krachtig zal bijstaan".¹⁹ Het was de bedoeling dat hij maar kort zou blijven om weer naar Indonesië te vertrekken. Zolang werd hij als CPH-propagandist aangesteld.²⁰

De NFvT stelde hem aan om propaganda te maken onder het spoorwegpersoneel. Bouwman introduceerde hem als een revolutionaire socialist, die zijn sporen tijdens de zeeliedenstaking van 1911 had verdiend en toen als enige NVV-bestuurder het NAS had gesteund. Sneevliet zei dat het NVV was weggezaakt in het revisionistisch moeras. Daarom koos hij nu voor het NAS, dat wel voor het socialisme koos. Hij verklaarde zich tegen het parlementarisme, tegen cao's en riep op tot stakingen en demonstraties. Voor de NFvT richtte hij een nieuwe federatie van spoorwegpersoneel op, die in 1921 als Onafhankelijke Bond van Spoorwegpersoneel (OBvS) zich bij het NAS aansloot. Daarnaast probeerde hij zonder succes een onafhankelijke bond van marinepersoneel op te richten. Sneevliet maakte snel carrière: een paar maanden na zijn toetreden tot de NFvT bekleedde hij tijdelijk het penningmeesterschap en kozen de NAS-leden hem met overweldigende meerderheid als vierde NAS-gesalarieerde, waarbij hij steun kreeg van syndicalisten die zich verzetten tegen de leiding van de beide Lansinks. Binnen een jaar was Sneevliet tot het NAS-bestuur doorgedrongen.²¹

6.1.3 Het NAS tussen radenstelsel en Hooge Raad van Arbeid

Al tijdens de oorlog was er in de metaalsector over het afsluiten van collectieve contracten overleg tussen de werkgevers, verenigd in de Metaalbond en de vijf vakbonden in de metaalindustrie. Die waren op hun beurt georganiseerd in de Centrale Commissie van Vakverenigingen in de Metaalindustrie, waarbij ook de LFvM was aangesloten. Beide partijen trachtten tevergeefs te komen tot een cao die een minimumloon en een 8-urige arbeidsdag regelde. De LFvM vond dat de Metaalbond de strijd om de macht in de sector aanging door via rationalisatie de lonen te verlagen.

19 *De Tribune*, 1-2-1919. Sneevliet bleef door de uitgebreide correspondentie met H. Roland Holst op de hoogte van de ontwikkelingen in Nederland: *Waarom schrijfje nooit meer?*. Eind 1919 richtte hij tevergeefs een adres tot de Tweede Kamer om intrekking van zijn externering: *Het Volk*, 18-12-1919.

20 *Het Volk*, 1-7-1919, *De Tribune*, 2-7-1919; Archief Sneevliet, nr 361, brief, 19-6-1919; *Waarom schrijfje nooit meer?*, 108-110, 120-121. Dat hij geen carrière maakte in de CPH had misschien te maken met dat hij zich in 1909 niet bij de SDP had aansloot omdat hij weinig in Wijnkoop zag: Buiting, *Richtingenstrijd en partijstrijd*, 542. In Zwolle, waar hij in de gemeenteraad zat, bestreed hij de SDP: *De Tribune*, 2-10-1909 en 30-4-1910.

21 *Het Transportbedrijf*, 15-2-1919; *De Arbeid*, 22-3, 29-3, 21-6 en 6-9-1919; *De Tribune*, 20-6-1919; Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 193-194, *De Roode Vak-Internationale*, 1-4-1921.

De LFvM-bestuurders Hooze en A. Rosseau wilden geen cao maar revolutie. De Metaalbond kondigde eenzijdig een loonregeling af bij een 54-urige werkweek. De vakbonden gingen niet akkoord en eisten een minimumloon en de 8-urige werkdag. Er brak op 17 maart een staking uit in Amsterdam die tot 15 april duurde. Een landelijke staking werd door het afsluiten van een cao – zonder minimumloon maar met de 8-urige werkdag – afgewend. Halverwege het conflict nodigde het NAS-bestuur de andere vakcentrales uit om uit solidariteit met de metaalarbeiders een demonstratieve 24-uurstaking te organiseren.²² Het feit dat de werkgevers goed georganiseerd waren leidde bij het NAS tot de gedachte dat bundeling van krachten nodig was en het nodigde alle vakcentrales voor overleg uit. Het NVV en het NVNV gingen er op in, de confessionele vakcentrales sloegen de uitnodiging af. Op 15 april troffen de drie vakcentrales elkaar in het Amsterdamse café Parkzicht. Omdat de staking was opgeheven verviel het directe doel van de vergadering. Het NVV en het NAS besloten om elkaar regelmatig te spreken om niet alleen tegenover de werkgevers tot zoveel mogelijk eenheid van optreden en actie te komen, maar ook voor druk op de regering, bij de Invaliditeitswet en de Werkloosheidsverzekeringwet. Die wet was bedoeld om de uitkeringen uit de werkloosheidskassen van de vakbeweging te verbeteren.²³ Het NVV en het NAS koesterden de hoop dat overleg over praktische punten mogelijk was. Op de halfjaarlijkse vergadering van federatie- en PAS-besturen toonde Lansink Jr. zich echter terughoudend, omdat er bezwaren naar voren werden gebracht door communisten als Roodveldt en Reesema, die voor oriëntering op revolutionaire groeperingen waren. HVC-voorzitter Kolthek was de enige die voor toenadering tot het NVV was.²⁴

Dat het NAS zich richtte op verbetering van de arbeidsverhoudingen en arbeidsvoorwaarden binnen de bestaande verhoudingen kwam op het sociaal congres van 26 april 1919 tot uiting. Daar ging het over het radenstelsel en het Taylorstelsel. Lansink Jr. besprak het radenstelsel, dat hij binnen de

22 *De Vakbeweging*, 21-3 en 18-4-1919; *De Arbeid*, 19-4-1919; *De Tribune*, 23-4-1919. *Rapport van de Commissie tot onderzoek naar de C.C.V.-actie (actie metaalindustrie 1919) met voorafgaand verslag van de Openbare Debatvergadering tusschen de voorzitters van de Landelijke Federatie van Metaalbewerkers en den Algemeenen Nederlandschen Metaalbewerdersbond, op 28 November 1919 te Amsterdam gehouden* (z.p. z.j.). De LFvM wilde de cao niet tekenen en stapte uit de centrale commissie: Archief NAS, nr. 15, notulen, 3-4-1919.

23 Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 129; Archief NAS, nr. 15, notulen, 18-4 en 24-4-1919; *De Arbeid*, 19-4-1919; *Het Bouwvak*, 1-5-1919; *De Vakbeweging*, 18-4-1919; Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid*, 182-189.

24 *De Arbeid*, 17-5-1919; *De Vakbeweging*, 27-6-1919 en 11-7-1919; Archief NAS, nr. 15, notulen, 27-4-1919.

Nederlandse verhoudingen afwees. Het NAS hield, net als de CGT, vast aan de taak de vakbeweging, om op den duur de productie op zich te nemen. Daarna hield Lansink Sr. een referaat over het Taylorisme. Hij noemde het een verfijnd en geraffineerd stelsel van uitbuiting, dat zonder mededogen de arbeiders afjakkerde. Maar in het systeem zaten ook goede onderdelen: het verbeteren der machines en het vereenvoudigen van handelingen. Verzet tegen het invoeren van een rationeel stelsel van efficiëntere bedrijfsvoering was volgens Lansink Sr. zinloos. Het stelsel was een logisch uitvloeisel van het kapitalisme. Het congres was bedoeld om de positie van het NAS te bepalen: geen revolutieverwachtingen op korte termijn, maar streven naar directe verbeteringen. Lansink Jr. stelde zich volgens zijn tegenstanders daarmee niet op een revolutionair standpunt, maar was slechts de vakbondsleider die zijn organisatie niet wilde opgeven en daarom tegen het radenstelsel was. Het NAS werkte desondanks samen met de andere vakcentrales met betrekking tot werklozenzorg, de achturedag, de duurte en andere praktische problemen. Het NAS was lid van de door de overheid ingestelde instellingen zoals de Raden van Arbeid. Lansink Jr. nam deel aan de vergaderingen van de Vereeniging van Voorzitters en Secretarissen van Kamers van Arbeid en zat in een commissie van het ministerie van oorlog over de afbouw en ombouw van de oorlogsindustrie.²⁵ In april 1919 was de Arbeidswet, die de achturedag bracht, bij de Tweede Kamer ingediend. Maar volgens de vakcentrales dingde de wet niet ver genoeg, omdat er teveel uitzonderingen waren. Het NVNV benaderde alle vakcentrales om te komen tot een gemeenschappelijk program van eisen. Het NVV en het NAS vonden dat het weinig zin had zo'n program te formuleren als de vakcentrales het niet eens waren over de middelen die ingezet moesten worden om die eisen te bereiken. Zij voelden voor de demonstratieve werkstaking, waar het NVNV en de confessionele vakcentrales niet toe bereid waren. Samenwerking kwam niet tot stand. NAS en NVV zonden daarop in juni een gezamenlijk adres aan de Tweede Kamer over de gebreken in de Arbeidswet. Een poging van het NAS een demonstratieve staking te organiseren tegen de arbeidswet én de interventie van Engeland en Frankrijk in Rusland wees het NVV af, omdat die vond dat het NAS zich liet drijven door de CPH.²⁶

25 *Het Bouwvak*, 17-4-1919; *De Tribune*, 29-4 en 30-4-1919; *De Arbeid*, 3-5, 10-5 en 6-6-1919; Archief NAS nr. 15, notulen, 6-3 en 8-5-1919.

26 *De Arbeid*, 21-6 en 26-7-1919; Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 123-126; *De Vakbeweging*, 19-6, 11-7 en 25-7-1919. Het adres werd in veel bladen afgedrukt, meestal met een positieve toevoeging dat het een historisch document betrof, dat door Oudegeest, Fimmen en de beide Lansink's ondertekend was. Zie ook: Heerma van Voss, *De Doodsklok*.

De pas aangetreden confessionele regering werkte aan een stelsel van arbeidsverhoudingen en wilde door middel van sociale wetgeving en het publiekrechtelijk regelen van de samenwerking tussen de werkgeversorganisaties en de vakcentrales, de arbeidsvrede bevorderen. Zij dacht daarbij aan uitbouw van de mogelijkheid tot het afsluiten van cao's en aan het vermijden van stakingen door het invoeren van arbitrage bij arbeidsconflicten. Bij deze opvattingen hoorde een orgaan waar de regering advies kon inwinnen over arbeidszaken voordat wetsontwerpen naar de Tweede Kamer gingen. De overheid riep de Hooge Raad van Arbeid in het leven, het eerste tripartiete overleg- en adviesorgaan in Nederland. NVV en NAS namen zonder enthousiasme plaats in die raad, waarin naast de vijf vakcentrales de werkgevers en onafhankelijke leden een plaats vonden. Dat het NAS zitting nam, vond zijn oorzaak in het Franse voorbeeld. Daar kwam de CGT met het voorstel voor een Conseil économique du travail, een economische raad, waarin de federaties, ingenieurs, vertegenwoordigers van handel en landbouw en de coöperaties zitting namen. Deze economische raad zou in de toekomst van grote invloed zijn op de economische bedrijvigheid. Deze voorgestelde CGT-raad was een variant op de Franse Hoge Raad van de Arbeid, die door de regering was ingesteld en samenwerking tussen werkgevers, overheid en werknemers nastreefde. Het NAS-bestuur wilde door te werken in de Hooge Raad leren hoe de degenen die goed waren opgeleid om technische, economische en beleidsproblemen op te lossen, de samenleving bestuurden. Lansink Jr. en Maters werden namens het NAS lid.²⁷ Ook in de afzonderlijke bedrijfstakken ontstonden overlegorganen. In de transportsector kwamen loonraden voor de spoor- en tramwegen en voor het havenbedrijf en de koopvaardij. De rijksoverheid regelde het overleg met haar personeel in een paritair samengestelde Centrale Commissie. De NFBvPiOD nam zitting in deze commissie, maar nam tegelijkertijd een resolutie aan, die verklaarde dat het georganiseerd overleg in strijd was met de klassenstrijd en de beginselen van de onafhankelijke vakbeweging.²⁸

27 *De Arbeid*, 27-12-1919 en 17-1-1920; C. Helderman, 'De Hooge Raad van Arbeid, 1919-1940 (-1950)'. In: *TvSEG*, I, nr. 2, 2004, 45-77.

28 Agenda en Beschrijvingsbrief NFBvPiOD 1921; NFBvPiOD, Beknopt verslag van het congres gehouden op Donderdag, Vrijdag en Zaterdag 13, 14 en 15 October 1921; Bölger, *Organisatorische verhoudingen*, 294-295.

6.2 Amsterdam of Moskou

De Europese vakbeweging viel in twee kampen uiteen, toen de poging mislukte om het IVV tot een grote en ongedeelde vakcentrale te maken. Binnen het NAS was een zekere bereidheid om in het kielzog van de CGT deel te nemen aan de heroprichting van het IVV. Maar het NAS dacht er niet aan om met het NVV te fuseren. Ook kwamen in 1919 veel IBS-en weer bijeen. De belangstelling van het NAS en de federaties voor het IVV en de IBS-en verflauwde toen de Komintern zich tegen het IVV keerde. De Russische vakbeweging sloot zich niet aan bij het IVV en allerlei Europese revolutionaire vakbonden bleven eveneens buiten het IVV. De Komintern nam het initiatief om tegenover het IVV een eigen internationale vakcentrale te initiëren. Maar na korte tijd richtte de Komintern zich op het verwerven van invloed binnen de vakcentrales die aangesloten waren bij het IVV. Vooral de linkscommunistische en revolutionaire syndicalistische leden van het NAS zetten zich in voor aansluiting bij de door de Komintern opgerichte tegenhanger van het IVV.

6.2.1 Naar Amsterdam

Aan de vooravond van de heroprichting van het IVV, dienden de NFvT en andere federaties die voor de oorlog lid van een IBS waren geweest, te besluiten of ze zich daarbij weer aansloten. Al eind 1917 stelde het NFvT-bestuur dat na de oorlog het nodig was de ITF zo spoedig mogelijk te herstellen. Die nodigde de NFvT uit om aan de heroprichting mee te doen, die eind april in Amsterdam plaatsvond. Aanwezig waren naast de NFvT en de NVV-bonden, Britse, Belgische en Duitse transportarbeidersvakbonden, die probeerden onder voorzitterschap van Oudegeest en E. Fimmen, weer tot samenwerking te komen. De NFvT vaardigde Bouwman en Van den Berg af en Sneevliet was aanwezig als vertegenwoordiger van de VSTP. De NFvT toonde zich tevreden over het feit dat de voormalige vijanden samen met nieuw elan in de ITF wilden strijden. De Britten maakten met hun radicale uitspraken indruk en het NFvT-bestuur pleitte er voor het secretariaat naar Londen te verplaatsen, omdat de Britten de nieuwe tijd verstonden. Want, zoals Sneevliet grapte, over de andere afgevaardigden heerste nog een 'oude geest'. Het secretariaat bleef echter in Amsterdam. Er kwamen nieuwe statuten en een nieuw uitvoerend comité waarin Van den Berg weer plaats nam. Aan het einde van het jaar functioneerde de ITF weer. Het grote nadeel voor de NFvT van het lidmaatschap was, dat de ITF steeds pogingen ondernam de federatie te fuseren met de CB en de NV waardoor het onafhankelijk bestaan

bedreigd werd. Een mogelijkheid om dit lot te ontgaan was oriëntering op de Komintern, die pogingen ondernam een eigen internationale vakcentrale op te richten.²⁹ De NV suggereerde zelfs dat fusie voor de deur stond. Dat praatje had reeds tot resultaat dat enkele leden van de Communistische Partij te Rotterdam, die eindelijk hadden ingezien, dat hun plaats was in de onafhankelijke vakbeweging, weer naar de Ned. Vereeniging teruggingen en dit motiveerden met de bewering: "het wordt toch één".³⁰

In februari 1919 was met de instemming van de CGT besloten het IVV weer te laten functioneren. Oudegeest en Fimmen van het NVV kregen de opdracht in Amsterdam een internationaal congres te organiseren en de nationale vakcentrales uit te nodigen om de internationale eenheid te herstellen. Het IVV wilde de syndicalistische vakcentrales aan zich binden en het NAS kreeg van Oudegeest een uitnodiging. Ondanks bedenkingen besloot het NAS mee te doen aan het congres. Van de door Oudegeest en Jouhaux uitgenodigde syndicalistische vakcentrales nam naast het NAS slechts de FVdG deel. De andere syndicalistische organisaties waren niet aanwezig, omdat de vertegenwoordigers, behalve Kater van de FVdG, geen pas of visum kregen. Daardoor kon er geen uitvoering worden gegeven aan de oproep van het NAS om naast het congres van het IVV nog een internationaal syndicalistisch congres te houden.³¹

Eind juli en begin augustus 1919 kwamen in het Amsterdamse Concertgebouw vakcentrales uit veertien landen bijeen om het IVV nieuw leven in te blazen. Uit elk land was één vakcentrale aanwezig, met als uitzondering Nederland en Duitsland. Het NAS stelde zich kritisch op tegenover het IVV, want de deelname aan het congres riep nogal wat weerstand op bij anarchisten en communisten binnen en buiten de vakcentrale. Op het congres ontmoette de NAS-delegatie eindelijk het CGT-bestuur. Dat deelde mee dat de CGT in het IVV bleef. Lansink Sr. toonde zich teleurgesteld over

29 *Het Transportbedrijf*, 15-12-1917, 9-3-1918, 18-1, 17-5, 7-7 en 9-8-1919; *De Arbeid*, 17-5, 24-5 en 31-5-1919; *De Tribune*, 2-5, 5-5 en 9-7-1919; *Protokoll der Internationalen Transportarbeiter-Konferenz in Amsterdam* (29. Bis 30. April 1919); Koch-Baumgarten, *Gewerkschaftsinternationalismus*, 66-89; Simon, *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation*, 264-270; Thorpe, 'The Workers Themselves', 100-109; Reinalda (ed.), *The International Transportworkers Federation*, 47-51; Tosstorff, *Profintern*, 73-94.

30 *Het Transportbedrijf*, 17-5-1919; *Het Transportbedrijf*, 21-6-1919, vond het oprichten van het NVV nog steeds een wandaad. *De Vakbeweging*, 27-6-1919 noemde het verlangen van eenheid bij de NV weinig reëel.

31 *Der Syndikalist*, 31-5 en 9-8-1919; *De Arbeid*, 31-5, 7-6 en 28-6-1919; Archief SAC (Sverige), nr. 1-7, brieven van het SAC aan het NAS; *De Arbeid*, 2-8, 9-8, 23-8-1918 en 7-6-1919; Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 177-179; Thorpe, 'The Workers Themselves', 108-109, 114; Van Goethem, *De Internationale van Amsterdam*, 28-32.

deze opstelling: de revolutionaire geest was verdwenen.³² Samen met de FVdG diende het NAS een resolutie in die stelde dat het van groot belang was dat ook de Russische vakbeweging aan het IVV zouden deelnemen. De syndicalisten wantrouwden de haast waarmee het IVV tot stand kwam, terwijl de meer revolutionaire organisaties niet aanwezig konden zijn. Sneevliet was met Van den Berg tolk voor de NAS-delegatie. Hij gaf in *De Tribune* verslag van de vergaderingen, waaruit de scheidslijnen van de oorlog duidelijk bleken.³³ Slechts Kolthek liet zich positief over het IVV uit. Hij zag in de grotere onafhankelijkheid van het IVV ten opzichte van de internationale sociaaldemocratie een ontwikkeling die aansloot bij de onafhankelijke vakbeweging zoals het NAS die voorstond.³⁴

Aansluiting bij het IVV had voor het NAS op den duur tot gevolg dat net als bij de IBS de internationale leiding zou aandringen op fusie. Geruchten van samensmelting verspreidden zich al en zowel NAS als NVV ontkende dat ten stelligste. De poging van het NAS om aan een ongedeelde internationale vakcentrale mee te gaan doen, liep op een teleurstelling uit. In een brief aan de Zweedse syndicalisten schreef Lansink Jr. dat hij na overleg met Kater toch maar voorstelde in het voorjaar van 1920 een internationaal syndicalistisch congres te organiseren.³⁵

6.2.2 De 'Opbouwtheorie'

Grote delen van het NAS, gegrepen door de Russische revolutie en het radenstelsel, droomden van een algemene staking die tot de val van het Nederlandse kapitalisme zou leiden. Lansink Jr. geloofde niet dat zonder de revolutie in West-Europa in Nederland de revolutie een kans van slagen

32 *Bericht über den Internationalen Gewerkschaftskongress abgehalten im Concertgebouw' in Amsterdam vom 28. Juli bis 2. August 1919; De Arbeid, 28-6 en 23-8-1919; De Vakbeweging, 8-8 en 22-8-1919; Het Bouwvak, 7-8-1919; Van Goethem, De Internationale van Amsterdam, 31-36. In Het Volk, 31-7-1919 zei Jouhaux niets in arbeidersraden te zien en hij dacht niet dat de arbeiders goed genoeg geschoold waren de bedrijven in eigen beheer te nemen. Zie: B. Lansink Sr., *De juistheid van doel en tactiek der onafhankelijke vakbeweging* (z.j. z.p. [1919]); De delegerden waren: de Lansink's, Bouwman, Kelder, Wesselingh, De Soet, Wolff en Dissel.*

33 Zie voor Sneevliets weergave van het congres diens vijf artikelen 'Reconstructie der Vakbewegings-Internationale', in *De Tribune, 30-7, 1-8, 4-8, 6-8 en 7-8-1919.*

34 Kolthek in *De Arbeid, 15-11-1919, 22-5 en 7-8-1920; Recht voor Allen, 20-12-1924,* voor een terugblik. Zie: S.H. Leich, W. Kruse, *Internationalismus und nationale Interessenvertretung, (Köln 1991), 58-88.*

35 *De Tribune, 23-12-1919; E. Bouwman, 'Het N.A.S. en de Internationale Vakbeweging', in A. Losofsky, De Balans van Vijfjaar Werken. Geschiedenis der R.V.I., (Amsterdam 1925), 27-32. Archief SAC (Sverige), nr. 1-7, brief 1-9-1919.*

had.³⁶ Bouwman geloofde dat de oude vormen hadden afgedaan en er een nieuw revolutionair tijdperk aanbrak en verwoordde de opvatting van een grote stroming binnen het NAS die iedere inzet tot productiviteitsverbetering binnen het kapitalisme afwees. Hogere lonen of kortere werktijden leidden alleen maar tot hogere prijzen en waren dus schijnverbeteringen. Hij streed niet langer voor directe verbeteringen maar voor de revolutie, waarna de arbeiders de productiemiddelen in eigen beheer konden nemen. Dan pas kon de productie door harder en langer werken worden opgevoerd. De gemeenschap zou daarvan profiteren en niet de kapitalisten. Niet alleen de NFvT vond dit. Ook de meer syndicalistische federaties als de LFvB, waar Roodveldt, Dissel en de anarchosyndicalist Spanjer dit standpunt verkondigden, de LFvM, waar de vice-voorzitter van het NAS, de anarchosyndicalist Rousseau, de revolutie voorspelde, zagen dat de omwenteling via de algemene werkstaking aanstaande was. Dit vroeg om een standpunt ten aanzien van de praktische vakbondswerkzaamheden. De grote vraag was of het NAS binnen de bestaande verhoudingen naar directe verbeteringen diende te streven, of dit moest nalaten. De andere stroming zag wel de voordelen van onmiddellijke productieverhoging. In ieder geval begreep het NAS-bestuur de economische problemen van het afbouwen van de oorlogsindustrie.³⁷ Lansink Jr. was de woordvoerder van deze stroming en pleitte in 1919 in het geruchtmakende artikel 'Opbouw' voor het vergroten van de productie, omdat die leidde tot welvaartsverhoging van de arbeiders. Het betekende een andere manier van strijd voeren. De cao diende te worden uitgebreid met onderwerpen als loonclassificatie, loonstructuur, standaarden en medezeggenschap. Het betekende samenwerken met de werkgevers en de overtuiging dat lonen konden stijgen en werktijden konden dalen in een niet-socialistische samenleving. Voor de toekomstige socialistische maatschappij dienden er voldoende levensbenodigdheden geproduceerd te worden binnen het kapitalisme. Bovendien had de arbeidende klasse had er grote behoefte aan dat er voldoende werd geproduceerd. Voeding, kleding en goede woningen waren ook binnen het kapitalisme nodig. Een goed gevoede en opgeleide arbeidersklasse was nodig voor het komende socialisme, niet de vernietiging van het kapitalisme door stakingen en revolutie:

36 'Opbouw', *De Arbeid*, 29-11-1919.

37 *De Arbeid*, 7-6, 21-6, 25-10, 1-11 en 8-11-1919. Bouwman baseerde zich op B. Koselew, 'Uit Sowjet-Rusland. De vakverenigingen en de wederopbouw van de volkshuishouding', in: *De Nieuwe Tijd*, jrg. 24 (1919), 610-616 en 631-641. Zie: U. Brüggmann, *Der russischen Gewerkschaften in Revolution und Bürgerkrieg 1917-1919*, (Frankfurt am Main 1972).

“Wij achten het in het directe belang van de arbeiders en voor de praktische toepassing van socialisme noodzakelijk, dat er veel wordt voortgebracht en grooten voorraad aanwezig is. [...] ‘Wij willen het kapitalistische stelsel vervangen door het socialisme, doch het kapitaal, d.w.z., den grond, de fabrieken, de voortgebrachte productie, willen wij in geen geval vernietigen. Integendeel, wij willen *het kapitaal* juist op de natuurlijkste en kortste wijze in verbinding brengen met de andere hoofdfactor, *den arbeid*, om daardoor de grootste mogelijke welvaart en de best mogelijke organisatie, aan te wenden tot heil der menschheid.”³⁸

Lansink Jr. rekende hier af met de volgens hem demagogische uitspraken van communisten als De Visser en Wijnkoop en revolutionaire syndicalisten als Bouwman en Dissel, die meenden binnen korte tijd op de puinhopen van het kapitalisme een nieuwe maatschappij te kunnen opbouwen. Wanneer de arbeiders in de grootste ellende waren gedompeld, kon er geen sprake zijn van revolutionaire socialistische strijdkracht. Hij zag er niets in en wees erop dat de CPH in de Amsterdamse Gemeenteraad voor schoolvoeding en kleding pleitte. Revolutie viel volgens hem niet te maken, maar was een gevolg van tal van feiten en gebeurtenissen. Bouwman en Spanjer wijdden vele artikelen aan het weerleggen van deze opvattingen. Volgens Bouwman werd de productie slechts opgevoerd door grotere uitbuiting en loonsverlaging. Hij stelde dat het kapitalisme zo in verval was dat het niet meer te redden viel. Het verhogen van de productie was de wederopbouw van dat kapitalisme en bracht het socialisme verder weg. Lansink Jr. antwoordde dat hij wilde dat een deel van de productieopbrengst in de vorm van hogere lonen bij de arbeiders terecht kwam.³⁹

De tegenstanders van het NAS-bestuur zagen echter geen kans om een georganiseerde oppositie te vormen, zoals die in het CGT bestond. Daar was een ‘Comité provisoire de la minorité’ ontstaan tot, met Monatte en Monmousseau, die dezelfde opvattingen als Bouwman, Dissel en Sneevliet koesterden en zich tegen Jouhaux keerden. De reformistische koers bleef onderwerp van kritiek. Toen er een actie kwam van de werkgeversorganisaties en de vakcentrales, inclusief het NAS, om arme Weense kinderen te ondersteunen door op tweede kerstdag acht uur over te werken en het geld aan hen af te staan, keerden zich daar niet alleen de communisten tegen, maar ook sommige syndicalistische federaties. De LFvM zag er niets in.

³⁸ ‘Opbouw’, *De Arbeid*, 1-11-1919.

³⁹ *Recht voor Allen*, 26-4 en 13-9-1919; *De Arbeid*, 22-11, 29-11, 2-12 en 20-12-1919; *De Tribune*, 5-11 en 13-11-1919.

Alleen al het feit dat het NAS samenwerkte met werkgeversorganisaties zette kwaad bloed, zelfs toen het NAS een deel van de opbrengst aan de Russische kinderen wilde besteden. De actie werd een contrarevolutionaire daad genoemd.⁴⁰

In 1919 kwam de regering met een ontwerp-duurtewet. Er zouden duurteraden komen met een overkoepelende landelijke duurteraad, die de bevoegdheid kregen in te grijpen bij prijsopdrijvingen. De hele vakbeweging zag veel heil in deze maatregel die tot interventie in het bedrijfsleven kon leiden, maar NAS en NVV vonden de wet niet ver genoeg gaan. Hierover zochten de beide vakcentrales contact. De oppositie binnen het NAS probeerde de samenwerking te voorkomen en er leek nu eindelijk tegen-leiding binnen het NAS te gaan ontstaan. Deze werd aangevoerd door Bouwman en Sneevliet, geholpen door De Visser en Dissel. Vooral communisten sloten zich bij de oppositie aan. Lansink Jr. wilde daarom af van de contacten met de CPH en stelde als RSC-secretaris het voortbestaan van het comité ter discussie. Het zat het NAS-bestuur namelijk al tijden dwars dat binnen de federaties de communisten via het RSC invloed uitoefenden op de te voeren acties. Het NAS-bestuur stelde zich niet meer beschikbaar voor een positie in het RSC-bestuur. Het pleidooi van Bouwman en De Visser dat er in het RSC intellectuelen zaten aan wie de onafhankelijke vakbeweging veel te danken had, was aan dovemans oren gericht, omdat het NAS-bestuur vond dat het RSC het NAS gebruikte om politieke doelen te behalen. Ook de LFvRS vond dat het comité diende te verdwijnen vanwege voortdurend geruzie met de SP en de CPH. Kolthek stapte in november namens de SP eruit, brak de relatie met de CPH-Kamerfractie af en het comité was hiermee verdwenen. De CPH bleef ontheemd achter, terwijl het NAS nu de ruimte kreeg zich op het NVV te richten.⁴¹

6.2.3 Het Anti-duurte Congres

Door de duurte probeerden het NAS, het NVV, het CNV, het RKWV en het tot Algemeen Nederlandsch Vakverbond (ANV) omgedoopte NVNV op een op 20 augustus 1919 gehouden conferentie tot permanente samenwerking te komen. Het ANV zag met het NVV en het NAS wel heil in een demonstratieve

40 *De Tribune*, 4-12-1919; *De Metaalarbeider*, 6-12-1919; *De Arbeid*, 13-12-1919; *Recht voor Allen*, 13-12 en 20-12-1919; E. Höllein, *Monatte, c'est notre Lénine française ...?*, 89-118.

41 *De Arbeid*, 1-11 en 15-11-1919; *Recht voor Allen*, 18-1-1919, 24-1 en 14-2-1920; Archief PAS Amsterdam, nr. 10, Pamflet Agitatiecomité voor Rotterdam en omstreken; Archief NAS, nr. 15, notulen 28-12 en 29-12-1918, Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 191-193.

werkstaking om de eisen aan de overheid om de prijzen te beheersen, kracht bij te zetten. De confessionele vakcentrales haakten af omdat die geen actie tegen het confessionele kabinet Ruys de Beerenbrouck wilden. Op 3 september vergaderden het ANV, het NVV en het NAS over een ontwerpprogram. Het NVV zag plots meer heil in een parlementaire behandeling en zocht daarom de medewerking van de SDAP. NAS en ANV zagen af van verdere samenwerking, waardoor het NAS-bestuur alleen een adres naar de Tweede Kamer stuurde.⁴² Maanden later werd de draad weer opgepakt en besloten NAS en NVV tot een gezamenlijk congres over de duurte. Binnen het NAS was over dit besluit veel discussie. De gezamenlijke motie van NVV en NAS die op een congres moest worden besproken, lokte kritiek uit. De motie was een compromis tussen de standpunten van het NVV en het NAS en eiste prijszetting van levensmiddelen door de overheid en prijsverlaging voor brood, kleding, brandstof en andere producten.⁴³ Bouwman en Sneevliet verzetten zich op de Algemeene Bestuursvergaderingen, waarbij ze toegaven dat ze spraken op persoonlijke titel, omdat ze niet gemandateerd waren door de NFvT. De andere bestuurders bleken wel voor het organiseren van een congres. Sneevliet stelde voor zulke eisen te formuleren, dat het NVV niet akkoord kon gaan. Het ging om de eis tot directe socialisatie en de algemene werkstaking. Kelder redde de situatie met het voorstel, indien het NVV deze eisen niet in de resolutie wilde hebben, deze op het congres naar voren te brengen, maar in ieder geval naar het congres te gaan.⁴⁴

Het Anti-duurte congres vond op 12 en 13 december 1919 in Amsterdam plaats en aanwezig waren de besturen van het NAS en het NVV, besturen van de aangesloten bonden en federaties en voorts de bestuurders van Bestuurdersbonden en PAS'en, samen 117 man. Beide voorzitters, Stenhuis en Lansink Jr., hielden een referaat ter ondersteuning van de gemeenschappelijke resolutie, waarbij de laatste in de ogen van veel NAS-bestuurders te ver ging, toen hij zei: "Spr. hoopt echter dat nog eens de tijd kome, dat N.V.V. en N.A.S. het eens zijn over de principieële doelstelling en de te volgen tactiek, opdat er een Algemeen Verbond van de Arbeid tot stand komt."⁴⁵ De eenheid van optreden werd verstoord door een drietal opposanten. HVC-voorzitter

42 *De Vakbeweging*, 19-9-1919; *De Arbeid*, 11-10, 15-11-1919; Reinalda, *Bedienden georganiseerd*, 259-262.

43 *De Arbeid*, 13-12-1919.

44 'Verslag Demonstratief Congres', *De Arbeid*, 6-9-1919. Wat zich afspeelde tijdens de vergaderingen over het congres zal onduidelijk blijven, omdat er van mei 1919 tot mei 1920 geen notulen zijn. Wel valt een reconstructie te maken aan de hand van wat aanwezigen later verklaarden: 'Desorganisatie?', *De Arbeid*, 17-1-1920.

45 *De Arbeid*, 20-12-1919.

Kolthek diende een scherper geformuleerde resolutie in, maar verzette zich niet tegen samenwerking. Het grootste verzet kwam van Bouwman en Sneevliet, die zich niet hielden aan het NAS-standpunt. De eerste vond de resolutie nietszeggend, terwijl Sneevliet alle heil verwachtte van de directe actie en de vernietiging van het kapitalisme, desnoods door geweld. Beide stelden voor de resolutie scherper te formuleren door direct socialisatie te eisen en de algemene werkstaking als middel ter ondersteuning in te zetten.⁴⁶ Hun optreden bleek effectief, de eenheid binnen het NAS was op slag verdwenen en de gezamenlijke resolutie werd niet ingediend, omdat het NAS zich aan de stemming onttrok. Sneevliet en Bouwman meenden even hun doel bereikt te hebben, namelijk de mogelijkheid van het NAS om de reformistische CGT-koers te volgen te hebben verijdeld. De uitkomst was echter dat de NAS-afgevaardigden vroegtijdig het congres verlieten en dus alleen het NVV instemde met de resolutie. De volgende dag nam het NAS de resolutie in de Algemene besturenvergadering aan. Op grond daarvan zag Sneevliet af van zijn aanstelling tot gesalarieerd NAS-bestuurder. In *De Tribune* lichtte hij in een aantal artikelen zijn besluit toe. Het NAS verloor zijn onafhankelijkheid door in het kielzog van het NVV in de richting van het reformisme te koersen. Slechts de dictatuur van het proletariaat en het instellen van het radenstelsel vernietigden het kapitalisme.⁴⁷ Zijn tegenstanders schreven dat Sneevliet het congres willens en wetens had laten mislukken. Zoals Kolthek het formuleerde: "Sneevliet kan en wil geen verantwoordelijkheid in het N.A.S. bekleeden als daar niet de strijd tegen de S.D.A.P. en het ermee verbonden N.V.V. op den voorgrond zal staan".⁴⁸ Hij vond dat de eerste aanval van het bolsjewisme op het NAS was verijdeld. Lansink Jr. wees op de onwaarachtigheid van Bouwmans' argumenten om samenwerking te weigeren, omdat de NFvT zonder voorwaarden met de CB en de confessionele bonden samenwerkte.⁴⁹ Tegen het voornemen van de regering om een einde te maken aan de regelingen uit de oorlog door het wetsontwerp Werkloosheidsverzekeringsnoodwet 1919, werkten de transportbonden in goede harmonie samen.⁵⁰

46 *De Arbeid*, 20-12-1919; *De Tribune*, 15-12-1919. Kolthek was tijdelijk voorzitter: *Recht voor Allen*, 1-2-1920.

47 *De Arbeid*, 27-12-1919; *De Tribune*, 16-12 en 27-12-1919; Jaarverslagen NAS 1918 en 1919, 193-194.

48 *Recht voor Allen*, 20-12-1919; *De Metaalarbeider*, 20-12-1919; *De Vakbeweging*, 26-12-1919; *Het Volk*, 27-12-1919; *De Tribune*, 23-12-1919, ingezonden brief van Dissel tegen de houding van Sneevliet.

49 *Recht voor Allen*, 20-12-1919 en 24-1-1920; *De Arbeid*, 17-1-1920.

50 *Het Transportbedrijf*, 19-7 en 9-8-1919; A.J.T. Stakenburg, *SVZ. Stand van zaken Gedenkboek bij het vijftigjarig bestaan der Scheepvaart Vereniging Zuid 20 September 1957* (Rotterdam 1957),

Na het congres en na het aannemen van de resolutie kwam de samenwerking tussen NAS en NVV op een laag pitje te staan. De vakcentrales zonden nog wel in januari 1920 een gezamenlijk adres aan de minister, waarin ze strafbepalingen eisten voor woekeraars. Dit bracht weinig resultaat en de gezamenlijke gewestelijke vergaderingen tegen de duurte leverden ook weinig op. Op sommige vergaderingen lieten de PAS'en verstek gaan. De Tweede Kamer verwierp het wetsvoorstel ter bestrijding van de duurte en er kwam niets terecht van de bestrijding van prijsstijgingen van de eerste levensbehoeften. Op korte termijn leek het of de oppositie was verslagen en kon het NAS-bestuur zich richten op de oude wens een onafhankelijke en liefst syndicalistische internationale te stichten. Maar dat bleek een misvatting, de kritiek op de toenadering tot het NVV bleef aanhouden.⁵¹

6.2.4 Naar het congres van de Duitse syndicalisten

Het NAS vaardigde Lansink Jr. af naar het congres dat de FVdG de laatste vier dagen van 1919 in Berlijn hield. De Klerk en Hooze waren aanwezig namens de LFvB en de LFvM. De agenda kende één belangrijke spreker: Rocker over de beginselen van het syndicalisme. Die zag in niets in het 'staatsocialisme' van de communisten en hun streven naar de dictatuur van het proletariaat. Samenwerking met linkscommunistische eenheidsorganisaties – de Unionen – was er wel. Deze Unionen waren in de loop van 1919 ontstaan uit de spontane stakingen in het Roergebied en elders in Duitsland, toen syndicalisten en linkcommunisten deze nieuwe strijdorganisaties oprichtten, die veel leden uit de ADGB trokken. Het FVdG-congres wilde met deze organisaties tot een nieuwe vakcentrale komen: de Freie Arbeiter-Union Deutschlands (FAUD), die zich onder Rocker snel in anarchosyndicalistische richting ontwikkelde. Op grond hiervan lukte het niet tot een fusie te komen en keerden de linkscommunistische Unionen, zich af van de FAUD. Op dat congres bleek de breuk tussen de linkscommunisten en syndicalisten definitief en ging de FAUD het communistisch streven naar hegemonie over de revolutionaire vakbeweging fel bestrijden.⁵² De

103-104. Zie voor deze wet: Van den Tempel en Boekman, *Sociale verzekering*, 159-160 en Goedhart, *Ontwikkeling*, 112-113, 120-127. Daling van 362.000 tot 282.00 in 1923. Het aantal verzekerden schommelde rond de twintig procent.

51 *Het Bouwvak*, 8-1, 22-1 en 29-1-1919; *De Vakbeweging*, 23-1-1920; *Het Volk*, 2-2-1920; Verslag NVV 1920 1921, 49-50.

52 *De Arbeid*, 29-11 en 27-12-1919; *Der Syndikalist*, nr. 1 (1920); Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*, 153-175; Rübner, *Freiheit und Brot*, 33-47; Peterson, *German Communism*, 37-42; Thorpe, *The Workers Themselves*, 116-123; Tosstorff, *Profintern*, 117-120.

NAS-delegatie toonde zich onder de indruk van de groei van de FAUD, die ongeveer 120.000 leden telde. Hooze toonde waardering voor Rocker die zich verzette tegen socialisatie van bovenaf, die hij nog gevaarlijker achtte dan het kapitalisme. Rocker behandelde het radenstelsel, dat hij als een syndicalistische uitvinding beschouwde en waarover hij opmerkte dat Lenin dat stelsel nu afwees en alleen had gebruikt om aanhang te winnen. Rocker zag de vakbeweging als de kiemcel van de socialistische maatschappij en wees het idee van de dictatuur van het proletariaat af. Dat kon niets anders zijn dan de dictatuur van een politieke partij. Lansink Jr. interviewde Rocker voor *De Arbeid*, om diens opvattingen te gebruiken om het syndicalisme in perspectief te plaatsen ten opzichte van het bolsjewisme. *De Arbeid* plaatste zijn ideeën als feuilleton en maakte er een brochure van.⁵³

Lansink Jr. bleef in zijn hoedanigheid als ISIB-secretaris de internationale contacten tussen de syndicalistische vakbewegingen coördineren. Het FAUD-congres stemde in met zijn voorstel om samen met het NAS een internationaal congres bijeen te roepen, als het vervolg op het Londense congres. Na het congres was het duidelijk dat een deel van de syndicalisten zich ontpopte als critici van het internationale communisme. Daarbij hoorde de meerderheid van het NAS-bestuur en een deel van de aangesloten federaties.⁵⁴ De internationale ontwikkeling zou al spoedig in Nederland voor problemen zorgen. Tijdens de grote transportstaking bleek dat een deel van het NAS zich richtte naar de inzichten van de linkscommunisten en daar ook hun stakingstactiek op afstemde.

6.3 De strijd om de macht in het NAS

Eén van de grootste conflicten waar het NAS bij betrokken was, was de transportstaking. De staking legde de havens van Rotterdam en Amsterdam voor weken plat. Deze was een uiting van revolutionair optimisme dat al spoedig verdampte door onderling geruzie binnen het NAS en tussen de NFvT en de CB. De laatste bond wantrouwde de bedoelingen van de federatie. Die zou naar een algemene werkstaking streven. In deze tijd bestond

53 Jaarverslag 1920 LFvM, 2-8; *De Arbeid*, 10-1-1920; *Recht voor Allen*, 17-1-1920; *De beginselverklaring van het syndicalisme. Referaat gehouden op het 12de Syndicalistisch Congres, te Berlijn, op 27-30 December 1919 door Rudolf Rocker* (Amsterdam z.j. (1920)). Vertaling door Clara Wichman. Zie ook: H. Gorter, *De algemeene arbeiders-bond (Revolutionaire Bedrijfsorganisaties). Uitgave van de 'Allgemeine Arbeiter-Union'*. Amsterdam 1921.

54 Lansink Jr., 'Internationale Revolutionaire Vakverenigings-Conferentie', *Het Bouwvak*, 6-1-1921; Jaarverslagen NAS 1920 en 1921, 113-117; Thorpe, *The Workers Themselves*, 125-134.

er in Amsterdam een linkscommunistisch bureau van de Komintern, dat beschuldigd werd in Nederland de revolutie te willen ontketenen en zich daarom te bemoeien met de staking.

Op het NAS-congres ging de strijd om de macht ondertussen gewoon door en gingen principiële conflicten gepaard aan persoonlijke verdachtmakingen die de slagkracht van het NAS danig aantastten.

6.3.1 De Transportstaking van 1920

Het optreden van de NFvT binnen de in 1918 opgerichte Loonraad in de Haven- en Zeevaartbedrijven kenmerkte zich door tweeslachtigheid. Deze Loonraad vond zijn voorgeschiedenis in de oprichting van de havenreserve en bestond uit de vertegenwoordigers van werkgevers uit de Amsterdamse en Rotterdamse havens en de vier transportbonden. De NFvT werkte de eerste maanden overtuigd mee aan de Loonraad en de daarbij behorende overlegorganen en commissies; zo zat Bouwman in de Commissie van Toezicht van de Stuwadoorswet. Hij was met Van den Berg lid van deze Loonraad, die in de eerste fase van zijn bestaan verregaande bevoegdheden kreeg. De raad was bijvoorbeeld gemachtigd alle loon- en arbeidsvoorwaarden in de havens vast te stellen. Voor het eerst zouden de ongelimiteerde werktijden worden aangepakt.⁵⁵ In december 1918 vonden moeizame onderhandelingen binnen de Loonraad plaats over de loon- en arbeidsvoorwaarden over 1919 en kwam er uiteindelijk een cao tot stand, die ook ondertekend was door de NFvT. De werkgevers wilden de cao over 1920 op dezelfde voorwaarden afsluiten. De NFvT belegde toen ledenbijeenkomsten om deze ontwikkelingen te bespreken. Daar omschreef Bouwman de Loonraad als een mislukking.

In de Amsterdamse en Rotterdamse havens braken steeds kleine spontane stakingen uit. Samen met de confessionele bonden stelden de NFvT en de CB hoge looneisen om de achterban rustig te houden. Maar na enige tijd uitte Bouwman, met in zijn kielzog Van den Berg, zich binnen de Loonraadvergaderingen uiterst revolutionair en namen zij afstand van dit overlegorgaan. Alle andere betrokken organisaties, zowel werkgevers als de andere vakbonden beschouwden de federatie daarom met wantrouwen.⁵⁶

55 De Loonraad kwam voort uit de revolutiekoorts van november 1918: *De Vakbeweging*, 9-1-1920; *De Arbeid*, 24-1-1920; Scheffer, *November 1918*, 172-173; *Gedenkboekje "Toenadering" afdeling Rotterdam van den Nederlandsche Bond van Christelijke Fabrieks- en Transportarbeiders 10 juli 1900 – 10 juli 1925* (z.p. z.j.).

56 *De Tribune*, 30-10-1919; E. Bouwman en H. Sneevliet, *Tegen machtswaan en misleiding. De staking in het Transportbedrijf* (14 Februari – 26 April 1920) (Rotterdam z.j.), in de inleiding geeft Bouwman een korte geschiedenis van de werkzaamheden van de Loonraad, waaruit

Ondertussen drong het idee van eenheid van onderop door tot de Rotterdamse en Amsterdamse havens. Daar ontstonden comités van actie die kritiek uitten op de NFvT, omdat die de eenheid tegenhield. Men wilde niet meer organisaties van beroepsgroepen, maar één organisatie vormen van geschoolde en ongeschoolde arbeiders en daarbij de bestaande vakbonden aan de kant schuiven. De comités spraken dan ook van 'One Big Union'. NFvT-secretaris Van den Berg constateerde dat de aanhangers van deze stroming totaal onmachtig waren. Deze organisatieopvatting was afkomstig van de IWW en populair onder de Duitse linkskommunisten en bereikte Nederland via de Duitse havens en het Roergebied. Bouwman keerde zich tegen de OBU-gedachte. Buiten de federatie waren geen radicale arbeiders te vinden, die zo iets wilden. Hij zette zich af tegen geheimzinnige comités, waar linkskommunisten achter zouden zitten.⁵⁷ Bouwman werd door deze ontwikkelingen in een radicalere positie gedrongen, maar waarschuwde tegen spontane stakingen, "die uit de oogenblikkelijk opeengehoopte grieven worden geboren, en niets anders zijn dan een onbewuste uiting van het opgekropte gemoed, hetgeen met den revolutionairen strijd voor een positief doel niets heeft te maken".⁵⁸ Tegen deze achtergrond ontwikkelde zich het conflict in de havens, dat uitgroeide tot één van de grootste stakingen in Nederland.

Op 10 december 1919 stelden de vier transportbonden een eis van acht gulden loonsverhoging per week. Ze waren bereid te staken om hun eisen af te dwingen. De werkgevers hielden echter vast aan hun aanbod van zeven gulden. Zij wilden over de andere arbeidsvoorwaarden wel onderhandelen om een nieuwe cao af te sluiten. De werkgevers verklaarden de welvaartstijging van de arbeiders te willen bewerkstelligen uit productieverhoging en de daaruit voortvloeiende prijsdaling. Een standpunt dat sterk leek op dat van NAS-voorzitter Lansink Jr., wiens opvattingen trouwens in de Loonraad door de werkgevers werden geciteerd. Bouwman zei dat onder het kapitalistisch loonstelsel het onmogelijk was dat een arbeider tot een menswaardig bestaan kon komen. Daarom streefde hij naar de vernietiging van het kapitalisme. De werkgevers waren duidelijk: "Wij kunnen wel,

zijn toenemende frustratie blijkt. Zie ook: *Ons standpunt in de groote loonactie in de haven- en zeevaartbedrijven*, Uitgave van de Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders (z.p.z.j.), voor het standpunt van de werkgevers over de Loonraad: Stakenburg, SVZ *stand van zaken*, 86-111.

57 *Het Volk*, 2-10-1919; *Het Transportbedrijf*, 20-3-1920; Verslag NFvT 1920, 36, 104-105.

58 *De Tribune*, 4-7-1919.

maar we willen niet". Het werd slikken of stikken voor alle betrokkenen; de machtsvraag werd gesteld.⁵⁹

De vier bonden hielden daarop een hoofdelijke stemming onder de leden over het uitroepen van een staking. De CB en de NFvT stemden in met een staking, de confessionele bonden niet. Op 5 februari 1920 stelden beide bonden een ultimatum aan de voorzitter van de Loonraad, waarin ze meedeelden dat als de eisen niet werden ingewilligd de staking zou worden geproclameerd. Toen de werkgevers dat weigerden, brak op 14 februari de staking uit. De NFvT had de meeste stakers te steunen, 8900 tegen 7100 van de CB. De staking omvatte ongeveer achttienduizend man. De confessionele bonden hadden weinig leden in de havens. De overige stakers waren ongeorganiseerd. De eenheid tussen de beide bonden was al op de eerste stakingsdag verbroken, door beweringen in de pers dat de NFvT met de staking een politiek doel nastreefde, waarachter het internationale communisme zat. Rusland zou zelfs de staking financieren door naar Nederland gesmokkelde, van de Tsaar gestolen juwelen.⁶⁰

Al sinds september 1919 was de Komintern bezig een Amsterdams Bureau op te zetten met als doel de noodzakelijke contacten in West-Europa tot stand te brengen. Rutgers, die in Moskou verbleef, kreeg de opdracht om dat te organiseren. Het bureau kreeg een overwegend linkscommunistische leiding die zich niet alleen onafhankelijk van Moskou opstelde, maar ook opvattingen van de CPH uitdroeg, zoals die in de vakbondsresolutie en de resolutie aangaande het radenstelsel waren neergelegd. Dus was het Amsterdamsch Bureau antiparlementair en tegen het reformisme in de vakbeweging. In begin februari 1920 was voorafgaand aan de transportstaking een internationale bijeenkomst georganiseerd, waarbij Sneevliet zijn standpunten over de taak van de vakbeweging naar voren bracht. Hij formuleerde de vakbondsstellingen die op de conferentie werden besproken en die scherpe kritiek uitten op het IVV, dat de oorlog had gesteund en nu de sociale vrede nastreefde. Communisten dienden de Duitse Unionen te steunen of die delen van de vakbeweging die werkelijk de klassenstrijd voerden en die bereid waren het radenstelsel op te bouwen. Sneevliet was de enige in het bureau die vakbondsbestuurder was en in de stellingen weerklonken zijn opvattingen zoals hij die steeds ventileerde op spreekbeurten en in

59 *Ons standpunt*, NFvT, 11-17. Zie ook: *Gedenkboekje "Toenadering"*, 41-52 en Stakenburg, SVZ. *Stand van zaken*, 105-131. Zie voor de versie van de beide vakorganisaties: 'Open brief aan de burgerij in Nederland', *Recht voor Allen*, 28-2-1920.

60 *De Vakbeweging*, 20-2-1919. Zie voor de staking: Verslag NFvT 1920, 9-35; H. Mol, 'Uit het Rotterdamse Havenbedrijf V. De groote staking', in *Socialistische Gids* jrg. 5 (1920), 1095-1109; *Gedenkboekje "Toenadering"*.

artikelen. Kolthek noemde hem een bolsjewist van de uiterste linkerzijde.⁶¹ Op de dag dat de transportstaking uitbrak, kwamen beschuldigingen dat de NFvT een politieke staking wilde. Sneevliet schreef dat de staking weliswaar als loonstrijd begon, maar een politiek karakter kon krijgen. Volgens geruchten wilden de communisten de leiding van de staking om de revolutie te ontketenen. Bouwman en Sneevliet waren om die reden aanwezig op vergaderingen van het Amsterdamsch Bureau. Sneevliet schreef dat zij zich tijdens de conferentie niet hadden uitgelaten over de staking. Bouwman had wel het woord gevoerd, omdat hij het niet eens was wat er gezegd werd over de relatie tussen het radenstelsel en de vakbeweging.⁶² Beiden probeerden hun bezoek als onschuldig af te doen, omdat zowel de NFvT als het NAS niet stond te springen om geheime contacten met de Komintern.

Op de NAS-bestuursvergadering kregen Sneevliet en Bouwman het woord en het bestuur aanvaardde in een motie, samen met de besturen van de federaties en PAS'en, de verklaring van Bouwman en Sneevliet. Op een vergadering van het Amsterdamse PAS, waar Lansink Jr., Bouwman en Van den Berg spraken over de staking, had Sneevliet het over de Spartacisten en de Duitse revolutie, waarvan hij hoopte dat die spoedig naar Nederland zou overslaan. Hij wilde de meningsverschillen binnen het NAS-bestuur niet verdoezelen en zei dat het streven naar eenheid met het NVV een gezonde ontwikkeling van de revolutionaire beweging tegenhield. Zonder een woord over de transportstaking te reppen, schreef hij in *Het Transportbedrijf* over de door hem zo gewilde nieuwe oriëntering van het NAS. Hij sprak daarbij niet over de syndicalistische of onafhankelijke vakbeweging, maar over de revolutionaire vakbeweging. Hij richtte zijn aandacht op het aanstaande NAS-congres. Daar zou de strijd gaan tussen degenen die de nieuwe tijd wel begrepen en degenen die vasthielden aan het oude, zoals Kolthek en Lansink Jr.. Volgens Sneevliet kon het kapitalisme zich in de door de oorlog geschapen crisis niet handhaven. De wereldrevolutie was niet te stuiten en daarom zaten degenen die voor 'opbouw' waren er volkomen naast. Hij constateerde dat de band tussen Stenhuis en Lansink Jr. inniger was dan

61 *Recht voor Allen*, 20-12-1919; *De Tribune*, 23-12-1919, hierin Sneevliets opvattingen over de taak van vakbeweging; 'De Internationale in het transportbedrijf', *Het Transportbedrijf*, 17-1-1920. Buiting, *De Nieuwe Tijd*, 614-616 stelt terecht dat de stellingen van de hand van Sneevliet zijn. Zie Archief Sneevliet, nr. 354 en Voerman, *Meridiaan*, 87-90, Draper, *The roots of American Communism*, 232-236. Bijvoorbeeld was D. Struik aanwezig, die in *De Tribune*, 27-9-1919 positief schreef over de IWW als 'One Big Union'.

62 CID, 's Gravenhage 17-2-1920, 3^e Internationale'; *Het Volk*, 14-2 en 16-2-1920; *De Tribune*, 16-2-1920; *Het Transportbedrijf*, 21-2-1920; Bouwman en Sneevliet, *Tegen machtswaan en misleiding*, 58-61.

de band tussen de NAS-voorzitter en de linkervleugel van de revolutionaire vakbeweging.⁶³ Sneevliet wist dat de Komintern van standpunt veranderde en dat de samenwerking tussen communisten en de reformistische vakbeweging nu voorop stond. Want al tijdens de voorbereidingen van het Amsterdamsch Bureau waren de nieuwe richtlijnen van de Komintern bekend. Die stuurde een telegram met de opdracht het Bureau te ontbinden, omdat de linkscommunistische opvattingen niet langer getolereerd werden. Kolthek maakte zich ten koste van Sneevliet vrolijk dat de Komintern diens standpunten nu frasen noemde.⁶⁴

Ondertussen nam de kritiek van het NAS op het NVV toe: die weigerde namelijk de staking uit te breiden. Het NVV probeerde daarentegen via bemiddeling er een einde aan te krijgen en riep daarbij de hulp in van de ITF. Die had de staking een internationaal karakter gegeven door een internationale boycot van Nederlandse schepen te organiseren. Zo steunde de Britse Transport Workers' Federation niet alleen financieel, maar organiseerde ook de boycot in Britse havens. De leiders van de Britse transportbonden, waaronder Havelock Wilson, kwamen naar Nederland om de ITF te vragen de eenheid tussen de NFvT en CB te herstellen. Dat lukte en de organisaties wendden zich in een gezamenlijk schrijven tot de minister van Arbeid met het verzoek te bemiddelen en gingen op audiëntie. Daar bleek dat de werkgevers weinig voelden voor arbitrage. Op 31 maart was er overleg tussen het NVV, het NAS en de stakingsleiding over uitbreiding van de staking. De NFvT en NAS-secretaris Lansink Sr. pleitten voor uitbreiding. De federatie wilde de spoorwegarbeiders en de gemeentearbeiders tot staken bewegen, maar het NVV wilde dat absoluut niet. Dat het gemeentepersoneel betrokken diende te worden bij de staking vond zijn oorzaak in het feit dat de kraandrijvers, die in gemeentedienst stonden, niet staakten. Werd de NFvPiOD, die in Amsterdam de meeste kraandrijvers organiseerde, in de staking betrokken, dan kon het laden en lossen van schepen geen doorgang meer vinden.⁶⁵ Het verloop en het doel van de transportstaking werd het grote onderwerp op het NAS-congres dat tijdens de paasdagen in Arnhem plaatsvond.

63 *Het Transportbedrijf*, 1-5 en 6-3-1920; *Recht voor Allen*, 3-4-1920.

64 *Recht voor Allen*, 22-5-1920; Buiting, *Nieuwe Tijd*, 614-615; Voerman, *Meridiaan*, 74-91.

65 *Het Transportbedrijf*, 3-4, 1-5-1919, 21-2 en 20-3-20; *De Vakbeweging*, 5-3, 19-3 en 2-4-1920; *De Arbeid*, 13-3 en 3-4-1920; *Het Volk*, 3-4-192; Bouwman en Sneevliet, *Tegen machtswaan en misleiding*, 68-74.

6.3.2 Oppositie op een rumoerig congres

Het NAS-bestuur was trots op het feit dat Jouhaux op het congres als gast aanwezig zou zijn. Wijnkoop noemde hem in de Tweede Kamer een verrader, omdat Jouhaux weinig heil verwachtte van de Franse spoorwegstaking, die de revolutionairen binnen de CGT wilden uitbreiden tot een algemene werkstaking. Dit conflict was vergelijkbaar met het conflict binnen het NAS over het doel van de transportstaking. Jouhaux kreeg als CGT-secretaris, net als Lansink Jr., van de revolutionairen het verwijt samen te werken met overheid en werkgevers en niet achter de algemene werkstaking te staan.⁶⁶ Kolthek wond zich op over die beschuldiging van verraad aan 'mijn vriend Jouhaux'. Hij zag er niet alleen een aanval in op de GCT, maar ook op het NAS-bestuur.⁶⁷ De oppositie binnen het NAS eiste dat de uitnodiging van het bestuur aan Jouhaux werd teruggedraaid. Een meerderheid van het bestuur bleek daar voor, maar secretaris Lansink Sr. weigerde een telegram te sturen en te tekenen. Staande de vergadering stelde Rosseau een tekst op dat per telegram naar Parijs moest worden gestuurd. Voorzitter Lansink Jr. tekende onder protest. Kolthek plaatste dit in een internationaal perspectief met zijn bewering dat het NAS net als de CGT bedreigd werd door de bolsjewieken. Die wilden het NAS overnemen om het te gebruiken voor hun eigen politieke doeleinden.⁶⁸ Hij voorspelde hoe de communisten te werk zouden gaan:

"Zij zullen hun werkelijk doel camoufleren. Door bestaande gebreken en fouten zóódanig vóór te stellen en op te blazen, dat ze de hun onwettige personen in de leiding, die niet naar hun pijpen willen dansen, van hun plaats verwijderen, en deze plaatsen door hun marionetten doen bezetten."⁶⁹

De beschrijvingsbrief voor het congres, dat plaatsvond van 4 tot 6 april 1920, liet dat goed zien. In een drietal voorstellen deed Sneevliet een greep naar de macht, daarbij gesteund door de NFvT, de HFvHKMW en de Amsterdamse Schildersgezellenvereniging 'Nieuw leven'. In het eerste voorstel vroeg de Rotterdamse afdeling Spoor- en Tramwegpersoneel van de NFvT, het

66 Oudegeest, die voor 1918 niets van de CGT wilde weten, woonde het congres bij: *Recht voor Allen*, 11-10-1919; Jennings, *Syndicalism in France*, 169; A. Jones, 'The French Railway Strikes of January-May 1920. New Synicalists Ideas and Emergent Communism', in: *French Historical Studies*, Vol 12, nr. 12 (1982), 508-540.

67 *De Arbeid*, 13-3-1920; *Recht voor Allen*, 20-3-1920; *De Tribune*, 19-3-1920.

68 Archief NAS, nr. 16, notulen, 2-4-1920; *Recht voor Allen*, 3-4-1920.

69 *Recht voor Allen*, 24-4-1920.

bolwerk van Sneevliet, het NAS-bestuur af te treden indien ze het niet eens was met het standpunt van de afdeling dat iedere verbetering binnen het kapitalisme een onmogelijkheid was. Dit voorstel werd duidelijk geïnspireerd door de ontwikkelingen binnen de Franse spoorwegfederatie, waar het congres het bestuur wegstemde en door revolutionairen als Monmousseau verving. De NFvT vroeg slechts om het verbreken van de relatie met het NVV en om afkeuring van het NAS-bestuursbeleid. Verder wilde de federatie een nieuwe Beginselverklaring.⁷⁰

Onder het portret van de op 18 november 1919 gestorven Domela opende Lansink Jr. het congres met een analyse van de wereldgebeurtenissen. Hij deed uitkomen dat in West-Europa de revolutie niet op punt van uitbreken stond. Het kapitalisme stond sterker dan ooit en hij waarschuwde dat het Nederlandse proletariaat nooit op eigen kracht tot omwenteling van de macht kon komen. Dat moest in groter verband gebeuren en daarom waarschuwde hij tegen teveel aandacht voor de greep naar de macht. Hij wilde door opvoeding en scholing de arbeiders rijp maken voor het overnemen van de productie. Gebeurde dat niet, dan was het onmogelijk het kapitalisme te overwinnen. Als klap op de vuurpijl meldde hij dat het NAS meer dan vijftigduizend leden telde.⁷¹ De aanval op het bestuur was zorgvuldig opgebouwd. Sneevliet brak de staf over de duurtebeweging die niets had opgeleverd. Hij wijdde waarderende woorden aan Domela, "Wij, die hier zitten aan den voet van Domela Nieuwenhuis, willen en mogen het vertrouwen in de revolutie niet opgeven."⁷² De samenwerking met het NVV inzake de duurte was een faliekante mislukking geworden door de verkeerde tactiek van het NVV. De transportstaking liet dat volgens Sneevliet goed zien. Het NVV wilde de algemene werkstaking niet en hield vast aan de partiële staking die tot niets leidde. Als het bestuur naar samenwerking met het NVV bleef streven, diende het vervangen te worden door een ander. Sneevliet sprak uit dat de revolutie in West-Europa was begonnen en dat die iedere loonstrijd aan zich ondergeschikt en dienstbaar maakte. Bouwman herhaalde zijn standpunt dat het vergroten van de productie niet zou leiden tot welvaartsverhoging van de arbeiders. De Visser, als HFvHKMW-voorzitter, nam het betoog over en verklaarde dat binnen het kapitalisme iedere verbetering voor de arbeidersklasse onzin was, omdat iedere verhoging van loon tot prijsverhoging leidde. Kolthek, die sprak namens het HVC, benadrukte de praktische

70 Archief PAS Amsterdam, nr. 97 Beschrijvingsbrief; Bouwman en Sneevliet, *Tegen machtswaan en misleiding*, 34-35.

71 Jaarverslagen NAS 1920, 1-7; *Het Volk*, 6-4-1920.

72 *Het Volk*, 6-4-1920; Jaarverslagen NAS 1920, 11-15.

bedoelingen van de samenwerking met het NVV. Wel vond hij het moment verkeerd gekozen en schatte hij de actiebereidheid van de arbeiders laag in en hij zag het kapitalisme nog niet op korte termijn verdwijnen. Lansink Jr. opende de aanval op Sneevliet en De Visser. Die waren tegenstanders van de georganiseerde arbeidersbeweging. Zij wilden de politieke macht grijpen, terwijl hij daarentegen een goed georganiseerde revolutionaire arbeidersbeweging wilde, die in de toekomst de leiding van de kapitalistische klasse overnam. Hij waarschuwde tegen stakingen, die de moeizaam opgebouwde organisatie bedreigden. Met De Vissers' uitroep dat hij, Lansink Jr., streefde naar samensmelting met het NVV, kon hij instemmen, indien het NVV zijn oude standpunt zou loslaten. Lansink Jr. bleef bij zijn standpunt dat de verhoging van de productie in het voordeel van de arbeiders was. Bouwman stelde dat dit alleen opging in een socialistische samenleving. Opvoering van de productie leidde tot overproductie en daardoor tot ontslag van arbeiders. Verbeteringen waren alleen door revolutionaire strijd af te dwingen en daarom pleitte hij voor uitbreiding van de transportstaking.⁷³ Alleen op die manier kreeg de staking een ruimere en politieke betekenis, dan alleen strijd om twee kwartjes meer, daarom wilde hij de algemene werkstaking:

“Of daaruit de proletarische revolutie voort zal kunnen komen en verarming voor de arbeidersklasse, weet spr. niet, wel, dat waar dit zoo is, wij ons om de opvoering der productie niet hebben te bekommeren, ons daarentegen moeten verzetten en dus staan tegenover de bouwers, aan den kant der brekers, die het kapitalisme willen vernietigen, om daarna, onder de diktatuur van het proletariaat, den opbouw ter hand te nemen.”⁷⁴

De Visser wees op de rol van Cornelissen tijdens de oorlog. De oppositie sneed de verbinding met het Franse syndicalisme op deze wijze behendig af. De verdediging van het NAS-bestuur kwam niet uit Amsterdam, maar uit de provincie J. Nieuwenhuijsse uit Zaandam, W. Postma uit Groningen en LFvT-bestuurder H. Huvé uit Enschede steunden het standpunt van het NAS-bestuur. Huvé probeerde Sneevliet en andere communisten te diskwalificeren door te stellen dat wat zij nu te berde brachten het NAS al propageerde toen zij nog in het NVV zaten. Hij zag weinig verschil tussen wat Bouwman wilde en wat Lansink Jr. voorstond. Huvé vond dat de communisten de verschillen opbliezen, iets wat Rousseau beaamde. Die constateerde dat in het NAS “uitheemsche ideeën waren binnengeloodst,

⁷³ Jaarverslagen NAS 1920, 53-73.

⁷⁴ *Het Volk*, 6-4-1920.

waardoor bij de minder ontwikkelden verwarring ontstond".⁷⁵ Hij vond Lansink Jr. dapper, omdat die op het moment dat de Duitse revolutie woedde zijn opvattingen op papier zette. Rosseau zag zonder een Europese revolutie in Nederland een revolutie niet slagen. Die afweging moesten de congresgangers bij het aannemen of verwerpen van de motie in overweging nemen, "ook Sneevliet, die het recht heeft anders te denken dan wij, maar ons niet kwalijk mag nemen, dat wij in zijn spekulaties niet veel vertrouwen hebben".⁷⁶ Naast Rosseau was Kolthek de enige die een principieel geluid liet horen in de bestrijding van de oppositie. Bovendien was hij als enige spreker intellectueel en qua debatvaardigheden opgewassen tegen Sneevliet. Hij verweet hem zich meester te hebben gemaakt van het lijk van Domela om er politieke munt uit te slaan. Hij bestreed de tegenleiding die vanuit de NFvT werd gevoerd en die er op uit was exorbitante eisen te stellen, wat ze zelf toegaven. Hij wees erop dat Sneevliet samenwerking met het NVV niet wilde, maar wel zijn hoop vestigde op de leden van de moderne bonden, die hun leiders niet meer zouden volgen. Hij had tegen deze spekulaties gewaarschuwd. Het argument dat het NAS groeide door de revolutionaire stemming verwees hij naar het rijk der fabelen. Die groei kwam door de invoering van de werklozenkassen, net als bij de andere vakcentrales. Hij verweet het NAS-bestuur niet hard genoeg op te treden tegen de bolsjewistische scheurmakers. Kolthek vond het slap dat Jouhaux niet was uitgenodigd en merkte op dat ook de Duitse syndicalisten er niet waren. Anders had het congres kunnen horen dat de Duitse communisten de FAUD verketterden omdat de bolsjewisten in de reformistische vakbeweging wilden blijven.⁷⁷

Sneevliet verdedigde zich door op zijn houding tijdens de havenstaking van 1911 te wijzen, toen hij pleitte voor de solidariteitsstaking en uit de NV was gewerkt en daarom later bij de NFvT terecht was gekomen. Hij was uit Indonesië weggestuurd, terwijl Kolthek uit het NAS was weggelopen en nu als Kamerlid terugkeerde in de arbeidersbeweging. Kolthek kleineerde de onafhankelijke vakbeweging met zijn verhaal over de werkloosheidskassen en hij kleineerde de transportstaking door zijn opmerking dat de staking een misrekening was. Er was geen tegenstelling tussen communisten en syndicalisten: 'Was Chr. Cornelissen geen kommunist?'. Die uitspraak leidde tot luide protesten: "Laten we nu geen flauwekul gaan verkopen, Sneevliet".⁷⁸

75 *Het Volk*, 7-4-1920.

76 *Het Volk*, 7-4-1920.

77 Jaarverslagen NAS 1920, 39-42; *Het Volk*, 7-4-1920; *De Arbeid*, 10-4-1920.

78 Jaarverslag NAS 1920, 64; *Het Volk*, 8-4-1920.

Aan het einde van het congres trok Sneevliet de resoluties van de NFvT en de Rotterdamse vakgroep Spoor en Tram in. De vergadering nam daarop met overgrote meerderheid een motie aan die de samenwerking met het NVV opzegde en in een andere motie de strekking van het artikel 'Opbouw' afkeurde. De oppositie had nog een troef in handen: het vermeende disfunctioneren van Lansink Sr., waaronder zijn weigering Jouhaux te berichten. Kitsz verweet hem dat hij de transportstaking had verwaarloosd en de zaken had laten behandelen door de schoonmaakster. Deze mejuffrouw N. Kist bevestigde dit. Zij suggereerde dat beide Lansinks de staking saboteerden. Daarop ontstond een geweldig rumoer en werd de vergadering verdaagd.⁷⁹ Bouwman wilde een motie tegen het NAS-bestuur indienen, maar bij handopsteken werd besloten een commissie van onderzoek in te stellen. Daarop verliet hij de bestuurstafel onder de uitroep geen verantwoordelijkheid meer te willen dragen. De Visser kreeg gedaan dat Bouwman zijn motie mocht voorlezen waarin hij het aftreden van het NAS-bestuur eiste. Hij bracht nog een punt naar voren, de slechte verhouding tussen Maters en Lansink Sr.. Sommige congresleden wilden weten waarom Jouhaux niet op het congres was. Bouwman meldde dat de meerderheid van het NAS-bestuur de aanwezigheid van een vertegenwoordiger van de CGT niet op prijs stelde.⁸⁰ Omdat het congres in de grootst mogelijke chaos verliep en om de zaken enigszins op orde te krijgen en de agenda te kunnen afwerken, werd een vervolgongres uitgeschreven voor 29 en 30 mei. Aan het einde van het congres deed Sneevliet nog de oproep om de steun aan de transportstaking te verdubbelen, want het geld was op. Hij vroeg de aanwezigen iedere week een dag loon te geven voor de staking die dan nog lang niet afgelopen zou zijn, 'wij staken door tot midden in den zomer'.⁸¹

6.3.3 Het einde van de transportstaking

Dat er door gestaakt zou worden tot de zomer was retoriek, want de NFvT en de CB wilden het conflict beëindigen.⁸² Namens beide bonden vroeg Oudegeest de minister van Arbeid achter de schermen te bemiddelen. Die hield de boot af, omdat hem niet duidelijk was of alle partijen dat wel accepteerden. Half april, toen het aantal werkwilligen sterk was toegenomen, vergaderden de CB en de NFvT met de ITF, waarop deze midden april met

79 Jaarverslag NAS 1920, 61-63; *Het Volk*, 8-4-1920; *De Arbeid*, 10-4-1920.

80 Jaarverslag NAS 1920; 73-77; *Het Volk*, 6-4-1920.

81 *Het Volk*, 8-4-1920.

82 *Het Volk*, 19-4-1920; *De Vakbeweging*, 30-4-1920.

de werkgevers onderhandelde over beëindiging van de staking. De beide bonden waren bereid de staking op te heffen op de voorwaarden van de werkgevers. De internationale boycot van Nederlandse schepen zou worden opgeheven en er kwamen geen rancunemaatregelen van de werkgevers. Die waren bereid op minder belangrijke punten toe te geven, waarop de confessionele bonden de nieuwe cao tekenden, die tot 1 april 1921 liep. De CB en de NFvT gingen niet akkoord en tekenden niet, maar adviseerden de leden wel de staking op te heffen. Op 26 april ging iedereen aan het werk. De CB keerde in augustus terug in de Loonraad, omdat die bond bereid was binnen de cao te werken. De federatie koos pas na enige correspondentie eieren voor zijn geld en aanvaardde de voorwaarden van de werkgevers.⁸³

De nederlaag was volkomen en nadien zou er in de havens nooit meer een arbeidsconflict van deze omvang uitbreken. 'Wanneer men het niet te navrant vindt klinken, zouden wij de staking die [...] alle verkeer te water en daarmee gedeeltelijk te land verlamde, een laatste uiting van ouderwetse havenromantiek willen noemen', zo oordeelde het gedenkboek van de Scheepvaartvereniging Zuid later. Bouwman gaf de CB de schuld van de nederlaag die de staking niet had willen uitbreiden, ondanks de internationale steun van de Britse transportarbeiders.⁸⁴

De NFvT verloor de leidende positie in de Amsterdamse en Rotterdamse havens aan de CB en herstelde nooit meer van deze staking, die meer dan vijfduizend leden kostte. In Amsterdam halveerde 'Recht en Plicht' en in Rotterdam verloor AHAV twee derde van de leden. De federatie stond aan de rand van het bankroet en bleef jarenlang zitten met grote schulden doordat er een tweede hypotheek op het eigen gebouw was genomen en een lening van vijftigduizend gulden was afgesloten. D.L. Wolfson van de Rotterdamse Zeeliedenvereniging 'Eendracht' meende dat met steun van de Britse zeelieden de staking doorgezet had moeten worden. In juni scheidde 'Eendracht' zich met twaalfhonderd leden af, waardoor de invloed van de NFvT in Rotterdam nog minder werd, ondanks de oprichting van een nieuwe Zeeliedenvereniging 'Rotterdam'. Pogingen van 'De Eendracht' om zich bij het NAS aan te sluiten mislukten. De vereniging sloot zich daarop aan bij een concurrent van de ITF: de International Seafarers' Federation,

83 *Het Transportbedrijf*, 1-5-1920; *De Vakbeweging*, 30-4-1920; Verslag NFvT 1920, 37-49, Bølger, *Organisatorische verhoudingen*, 274. Bouwman en Sneevliet, *Tegen machtswaan en misleiding*, 74-88; E. Bouwman, 'De strijd der Nederlandsche Vakbeweging in 1920', in: *De Nieuwe Tijd*, 26^e jrg (1921) 45-51.

84 Stakenburg, *SVZ. Stand van zaken*, 131.

in 1918 opgericht door Havelock Wilson.⁸⁵ Van den Berg bekende in het NFvT-jaarverslag dat de federatie zich op de krachtsverhoudingen had verkeken. De verdeelde vakbeweging kon niet op tegen de eenheid van de werkgevers en de onderlinge verhouding tussen de transportbonden was slechter dan ooit. De relatie met het NAS was slecht en binnen de federatie moesten Bouwman en Sneevliet verantwoording afleggen.⁸⁶

Begin augustus 1920 toonde Bouwman plots begrip voor het streven naar OBU, zoals de Amsterdamse aanhangers van het plaatselijk 'Comité van eenheid' zich dat voorstelden. Die havenarbeiders wilden de eenheid van onderop bewerkstelligen en nodigden de federatie en de CB uit voor overleg. Alleen de eerste verklaarde zich daartoe bereid. Bouwman wilde de eenheid, de klassenstrijd en het aanvaarden van de directe actie: "de rechtstreekse strijd der arbeiders zelf, die in de zoo breed mogelijk opgezette massale staking, zoowel tot het verkrijgen van directe verbeteringen als om de overheersende macht van het kapitalisme te breken, in zijn hoogsten vorm tot uiting komt".⁸⁷ Een standpunt dat hij niet meer zou verlaten. Toen in Amsterdam twee afdelingen van de NFvT fuseerden, werd dat gebracht als de uitkomst van de OBU-gedachte. Door het propageren van OBU probeerde Bouwman het verloren terrein te heroveren, waarbij naar analogie van de IWW centralisatie het uitgangspunt van het versterken van de NFvT werd. De NFvT keerde zich tegen iedere vorm van overleg waarop de werkgevers besloten de samenwerking met de federatie te verbreken. De federatie protesteerde daartegen. Er werd langdurig nagekaart over de afloop van de staking, waarbij er heftige kritiek kwam op het NFvT-bestuur. Sneevliet begreep de slechte opkomst op de vergaderingen, het was een tijdelijke verslapping na de zware tijd. De schuld van de nederlaag lag bij het NVV die een verkeerde stakingstactiek toepaste door de algemene werkstaking te weigeren.⁸⁸

85 *Het Transportbedrijf*, 19-6 en 7-8-1920, *CBS Maandschrift* 1920, 103; Verslag NFvT 1920, 94-107; A. Marsh, V. Ryan, *The Seamen*, 107-110.

86 *Het Transportbedrijf*, 15-5 en 19-6-1920; *De Arbeid*, 30-7 en 11-9-1920.

87 *Het Transportbedrijf*, 7-8-1920; Bouwman en Sneevliet, *Tegen machtswaan en misleiding*, 45-46.

88 *Het Transportbedrijf*, 1-5 en 6-11-1920; Bouwman en Sneevliet, *Tegen machtswaan en misleiding*, 40; *De Arbeid*, 11-9-1920; Stakenburg, *SVZ Stand van zaken 1907-1957*, 107; Bölger, *Organisatorische verhoudingen*, 274-276; CID, 'Actie transportarbeiders, 28 april 1920' en 'Actie Havenarbeiders 6 augustus 1920'.

6.3.4 Het vervolgcongres van mei 1920

Het vervolgcongres van 29 en 30 mei kende een rustiger verloop dan het congres in april, hoewel Sneevliet nog tijdens de afwikkeling van de transportstaking de aanval op het NAS-bestuur inzette door hen te bestempelen als twijfelaars aan de aanstaande revolutie. Het NAS moest er van doordrongen zijn dat het kapitalisme niet te handhaven was en dat degene gelijk had, “die de Russische omwenteling als de inzet van de niet te stuiten wereldrevolutie beschouwt”.⁸⁹ Maar veel leverde dit niet op, omdat Lansink Jr. op de gezamenlijke vergadering van het bestuur en de Algemeene Raad op 10 april de portefeuillekwestie had gesteld. Hij constateerde daar dat het beleid van het NAS-bestuur niet was afgekeurd, maar was bereid af te treden. De aanwezige bestuurders besloten unaniem dat Lansink Jr. diende aan te blijven. De anarchosyndicalisten Hooze, Lansink Sr. en Rosseau, die eerst deel uitmaakten van de oppositie, stelden zich nu vierkant achter hem op. Lansink Jr. had al de steun van de reformistische syndicalisten Huvé, Kelder en Van Blijenburgh. De revolutionaire syndicalist Dissel en de communist J. Botter sloten zich aan bij dit besluit.⁹⁰ Lansink Jr. kon rustig de confrontatie aan.

Op het vervolgcongres werkte men de agenda op zakelijke wijze af. De opposanten roerden zich deze keer niet. Het enige lawaai kwam van een regenbui, waardoor de sprekers zich niet verstaanbaar konden maken en de aanwezigen de tijd gebruikten om de Internationale en de Socialistenmarsch te zingen. Ook werd het niet luidruchtig toen het congres het rapport besprak over de ‘kwestie Lansink Sr.’. Die werd vrijgesproken van alle beschuldigingen, behalve dan dat hij had nagelaten Jouhaux voor het congres af te bestellen. Door de Spaanse griep was iedereen op het NAS-kantoor ziek geworden. Maters had wekenlang thuis op zijn ziekbed gelegen. Wel waren er grote fricties op het NAS-kantoor tussen hem en Lansink Sr.. De verhouding tussen hen was slecht, omdat Lansink Sr. Maters ooit een leugenaar had genoemd. De commissie stelde voor ieder een andere functie te geven, maar het congres vond dat beiden moesten opstappen. Het besluit werd niet uitgevoerd omdat Maters onmisbaar werd geacht. Lansink Sr. trad terug. Het belangrijkste besluit was het aannemen van het

⁸⁹ *Het Transportbedrijf*, 15-5, 5-6 en 19-6-1920..

⁹⁰ Archief NAS, nr. 16, notulen, 10-4-1920. Hoe de andere aanwezigen er over dachten is niet duidelijk.

bestuursvoorstel om een algemene weerstandskas te creëren, een besluit dat een referendum bekrachtigde.⁹¹

Rond deze tijd vonden opnieuw verkiezingen plaats voor de positie van vierde gesalarieerde. De NFvT boycotte die, omdat de federatie vond dat Sneevliet slecht was behandeld. Deze keer meldde zich ds. N. Pabon, een bekende vrijdenker die de kerk met veel publiciteit had verlaten en die in de oorlog zich bij de revolutionaire arbeidersbeweging had aangesloten, maar die geen vakbondsbestuurder was. Toch werd hij als een serieuze kandidaat gezien, omdat hij als academisch geschoolde zijn talen sprak en voor *De Arbeid* een goede kracht zou zijn. Hij werd met grote meerderheid gekozen, maar het NAS-bestuur wist hem te overtuigen de functie niet te aanvaarden en zo bleef de functie vacant.⁹²

6.4 Moskou of Berlijn

Met het wegvallen van de mogelijkheid tot aansluiting bij het IVV, bleven er voor het NAS twee alternatieven over: Moskou of Berlijn. In Moskou wees de Komintern het IVV af als een verraderlijke reformistische organisatie. In juli 1920 nam de Komintern daarom het initiatief om te komen tot de oprichting van een alternatief voor het IVV en zocht daarvoor de hulp van de syndicalistische vakbeweging en andere revolutionaire vakbonden. De FAUD gaf leiding aan het ontwikkelen van een eigen internationale en organiseerde aan het einde van het jaar een eigen internationale conferentie en zou daarbij Lansink Jr. en het ISIB buiten spel zetten. Dat zou de NAS-voorzitter in een lastig parket brengen, temeer omdat zich in Frankrijk een andere ontwikkeling voordeed. Daar koos een meerderheid binnen de CGT voor Moskou. Maar eerst kreeg het NAS te maken met een poging om via een nieuw beginselprogramma economische en politieke actie aan elkaar te verbinden. Zo'n beginselprogramma maakte de aansluiting bij de nieuwe internationale vakcentrale een stuk gemakkelijker. Hier ontspon zich de eerste strijd tussen de aanhangers van een syndicalistische internationale en de aanhangers van een internationale die zich op de Komintern richtte. Er bestond bij sommige federaties de overtuiging dat er met revolutionaire actie een wereld te winnen was. De overtuiging dat de macht van het kapitalisme aan het afkalven was, bracht deze federaties er toe het

91 Verslag Vervolgcongres NAS 1920, 15-28; *Recht voor Allen*, 5-6-1920; *De Arbeid*, 27-11-1920.

92 *De Arbeid*, 14-2-1920; *Recht voor Allen*, 1-5-1920; *Het Transportbedrijf*, 1-5-1920; Archief NAS, nr. 16, notulen, 6-5-1920.

gevecht met de werkgevers aan te gaan. Zij kozen voor de confrontatie, die de werkgeversorganisaties graag aangingen. In 1920 braken er stakingen uit in de bouwvak en in de metaalindustrie, die beide op een volslagen nederlaag van uitliepen.

6.4.1 Een nieuwe Beginselverklaring

De oppositie probeerde nu niet rechtstreeks het NAS-bestuur uit te dagen, maar wilde een nieuwe Beginselverklaring. De oorlog en de Russische revolutie maakten de Beginselverklaring achterhaald. De achterliggende gedachte was dat in de nieuwe Beginselverklaring het afwijzen van iedere politieke verbinding moest verdwijnen. Sneevliet vergeleek het beroep op de Beginselverklaring met het zweren op een Bijbeltje. Er kwam een Commissie tot herziening van de Beginselverklaring van het NAS, waarin alle belangrijke bestuurders waren vertegenwoordigd.⁹³ De opdracht was om vóór het congres van 1921 met een concept te komen dat in overeenstemming was met de veranderende omstandigheden en recht zou doen aan de voorstellen die in de beschrijvingsbrief voor het congres van april 1920 waren gedaan. In de commissie waren drie stromingen te onderscheiden, een anarchosyndicalistische met Hooze, Wolff en Rosseau als woordvoerders, die zich op het standpunt stelden dat een nieuwe Beginselverklaring overbodig was. Zij zagen een nieuw beginsel als een aanval op de 'ongeacht clause'. Die voldeed in hun ogen aan de praktijk en aan het beginsel van de klassenstrijd. Lansink Jr. en Kolthek vertegenwoordigden de reformistische stroming, die het belang van meedoen binnen bestaande verhoudingen benadrukten en daarom een nieuw beginselprogramma wensten. De derde stroming, die bestond uit de revolutionaire syndicalisten Dissel en Kitsz en de communisten Sneevliet, Botter en Reesema, wilde een ander beginselprogramma waarbij samengaan van politieke en economische actie mogelijk werd. Zij volgden daarmee het voorbeeld van de Duitse Unionen en wilden een uitspraak over de dictatuur van het proletariaat. Allemaal wezen ze de verhouding tussen politieke en economische organisaties naar Russisch voorbeeld af. Volgens Kolthek was daar de vakbeweging ondergeschikt aan de communistische partij. Dat achtte hij in strijd met

93 *Het Volk*, 8-4-1920; *Recht voor Allen*, 12-8-1922; Rapport der Commissie betreffende de Beginselverklaring van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland en met betrekking tot het vraagstuk der socialisatie (Amsterdam 1922). De leden waren Botter, Bouwman, Dissel, Hooze, Huvé, Kolthek, Kitsz, Lansink jr., Reesema, Rosseau, Sneevliet, C. Sormani, Wesselingh en Wolff.

de opvattingen van de onafhankelijke vakbeweging. Over het radenstelsel nadenken noemde hij overbodig, omdat net als de IWW en de CGT het NAS zich organisatorisch in de richting van de bedrijfsorganisatie ontwikkelde. Rosseau merkte op dat de Franse vakcentrale een plan voor socialisatie had ontworpen, dat getuigde van de wil om de syndicalistische beginselen te handhaven. Hij vond het sovjetvoorbeeld niet geschikt voor de Nederlandse verhoudingen. Bouwman en Reesema vonden dat de beginselen van het communisme buiten de discussie dienden te blijven, maar pleitten voor het aanvaarden van het radenstelsel en de dictatuur van het proletariaat en het verbinden van de economische en politieke strijd. Bouwman wilde het radenstelsel om de rest van de vakbeweging uit te kunnen schakelen en de dictatuur van het proletariaat in te voeren. Hij beschouwde dat niet als de dictatuur van de communistische partij. Sneevliet zag het nut niet van een Beginselverklaring voor het NAS. Hij was voor een praktische beweging, die steeds met anderen in één verband streed. De discussie over de 'directe actie' leidde alleen maar tot scheuring, zoals in Frankrijk. Mocht er toch een Beginselverklaring komen, dan een duidelijke waarbij die van de Derde Internationale als voorbeeld kon dienen. Zo kwam hij toch tot een Beginselverklaring die het onderscheid tussen economische en politieke strijd ophief en de dictatuur van het proletariaat aanvaardde. Reesema sloot zich hierbij aan. Na enkele maanden kwam er een tweetal concepten. Bouwman kwam met zijn eigen ontwerp. Voor de oorlog stond de strijd voor directe verbeteringen centraal en was het socialisme een ver ideaal. Nu diende de strijd voor het socialisme het hoofddoel van de vakbeweging te zijn. De strijd diende nu te gaan om de totale vernietiging van het kapitalisme en de vestiging van de dictatuur van het proletariaat, om de arbeiders de mogelijkheid te geven krachtig op te treden tegen de belagers van de revolutie. Tot het zover was, was het de taak van de vakbeweging de arbeiders voor te houden, "verricht zoo weinig mogelijk werk in ruil voor zooveel mogelijk loon". Dit bracht het wankelende kapitalisme uiteindelijk op de knieën. Op grond van deze uitgangspunten gaf Bouwman een nieuw Beginselprogram, waarin weinig ruimte was voor het streven naar directe verbeteringen. Hij ging uit van de 'ongeacht clause', de klassenstrijd en de opvatting dat binnen het kapitalisme geen verbeteringen te behalen vielen. Van de parlementaire actie werd niets verwacht en de strijd der arbeiders diende een economische te zijn. Hij had het radenstelsel uit zijn verklaring gelaten. Kolthek vond dat het duale karakter van de onafhankelijke vakbeweging gehandhaafd diende te blijven en dat dat een grote omissie was in het concept van Bouwman, naast het weglaten van het standpunt dat het NAS "de zelfstandige, onafhankelijke, op vrijwillige samenwerking berustende

klasse-organisatie van de arbeiders” was. Het NAS moest een standpunt innemen hoe de vakcentrale zich verhiel tot de overheid en de werkgeversorganisaties. Er kwam steeds meer sociale wetgeving en er kwamen steeds meer overlegorganen, waarin het NAS om advies werd gevraagd. Dat kon zich er niet vanaf maken door te zeggen dat binnen het kapitalisme toch niets bereikt kon worden. Lansink Jr. uitte praktische problemen. Hij had de mijn ‘Emma’ bezocht en zag arbeiders niet snel zo’n bedrijf overnemen. Hij bracht opvoeding en voeding als belangrijk voor het toekomstige socialisme weer naar voren. Hij vreesde dat na de revolutie de arbeiders door hun onbekwaamheid in de macht van een kleine groep werden gebracht. Hij zag wel wat in de productieve associaties, daarin konden de arbeiders leren een bedrijf te leiden.⁹⁴ Op de volgende vergadering kwam Kolthek met een Beginselverklaring waarin Lansink Jr. zich goed kon vinden, maar de meeste andere leden van de commissie niet. Het besluit viel dat Kolthek en Kitsz het ontwerp van Bouwman zouden redigeren. En inderdaad kwam er nu een ontwerpbeginselverklaring waar de commissieleden min of meer achter stonden. Daarna ging het ontwerp met de notulen naar de federaties voor bespreking en amendement. Sommige federaties en afdelingen kwamen zelf met een totaal ander alternatief. Hooze kwam namens de LFvM met een eigen ontwerp, dat zich op een uitgesproken anarchosyndicalistisch standpunt stelde, maar dat de directe belangen van de arbeiders niet over het hoofd zag. Zijn program stelde dat daarnaast de vakbeweging de taak had de socialistische samenleving dichterbij te brengen. Maar dat niet kon zonder de opvoeding van de arbeiders, voordat die de productie over konden nemen.⁹⁵

6.4.2 De Komintern, de CPH en het syndicalisme

Op het tweede congres van de Komintern in de zomer van 1920 bespraken de aanwezigen de plannen voor een revolutionaire vakbondsinternationale. Die veroordeelden de IVV als een organisatie van klasseverraders en vonden het oprichten van een nieuwe vakbondsinternationale noodzakelijk. Maar het oprichten van nieuwe revolutionaire vakbonden was niet de bedoeling. De bestaande vakbonden moesten van binnenuit worden gerevolutioneerd.

94 Commissie tot herziening van de Beginselverklaring van het N.A.-S., benoemd door het Congres van Arnhem op 4, 5 en 6 April 1920, 2-11, 19-35.

95 Archief PAS Amsterdam, nr. 97; Commissie Beginselverklaring N.A.-S., 18-19, 46-58. Het ontwerp van Kolthek staat op pagina 59; Rapport inzake een begin van uitvoering te geven aan het Beginselprogram van de Onafhankelijke Vakbeweging (Rotterdam 1921); *Metaalarbeider*, 11-6-1921.

Het was een abrupte koerswijziging, omdat het geloof in een wereldrevolutie op korte termijn was verdwenen. Een belangrijke publicatie was een document met de 21 stellingen waarin de voorwaarden stonden voor aansluiting bij de Komintern. De aanwezige syndicalisten onthielden zich van instemming en boycotten de vergaderingen. De stellingen 9 en 10 gingen over de houding van de communistische partijen ten opzichte van de vakbeweging. Die partijen kregen de opdracht over te gaan tot cellenbouw om zo de vakbeweging over te nemen en te gebruiken voor communistische propaganda. De cel diende ondergeschikt te zijn aan de partij. Daarnaast moest propaganda worden gevoerd om vakbonden te overtuigen om te breken met het IVV.⁹⁶ Sneevliet, die namens de Partai Komunis Indonesia (PKI) en de VSTP op het congres aanwezig was en als zodanig deel uitmaakte van het Executieve Comité, deed mee aan de oproep tot het vormen van een Internationale Raad van Vak- en Industriebonden, de voorloper van de Rode Vakbondsinternationale (RVI). Een aantal West-Europese en Russische vakbondsbestuurders kon het onderling niet eens worden over de te volgen tactiek van “cellenbouwerij”, die de Komintern voorschreef. Vertegenwoordigers van de Britse vakbeweging, de FAUD en de IWW zagen daar niets in, tot irritatie van de beoogde RVI-voorzitter, Losofsky. De FAUD wilde een onafhankelijke internationale en was wars van iedere politieke inmenging. Sneevliet zal zich ongetwijfeld op de hoogte hebben gesteld van de strijd binnen de Russische communistische partij. Hij sprak met Lenin over het Verre Oosten, maar zal zijn mond wel hebben gehouden over zijn linkscommunistische opvattingen over de vakbeweging die mede hadden geleid tot Lenins brochure *De 'linkse stroming', een kinderziekte van het communisme*, dat afrekende met zulke ideeën en die de opmaat was voor de nieuwe tactiek om binnen de reformistische vakbeweging te werken. Lenin, die het werk van Sneevliet in Indonesië bewonderde, benoemde hem tot Komintern-vertegenwoordiger in het Verre Oosten.⁹⁷

96 *Recht voor Allen*, 4-9-1920 publiceerde onmiddellijk de stellingen. Ze zijn te vinden in bijlage 3 van Voerman, *Meridiaan*, 613-617; Thorpe, *The Workers Themselves*, 140-145, 210-226.

97 CID, 'Sneevliet door IIIe Internationale aangewezen om Indonesische revolutionairen te leiden, 30 augustus 1920'; *De Arbeid*, 27-11 en 4-12-1920; Tosstorff, *Profintern*, 165-173; W.I. Lenin, *De 'linkse stroming', een kinderziekte van het communisme* (Amsterdam 1972); Perthuis, *Sneevliet*, 220-225; Buiting, *De Nieuwe Tijd*, 622-629; Bing, 'Lenin and Sneevliet', 153-177 en McVey, *The Rise of Indonesian Communism*, 56-77; R.V. Daniels, *The conscience of the revolution. Communist opposition in Soviet Russia* (London 1960), 137-171. V. Kahan, 'A Contribution to the Identification of the Pseudonyms Used in the Minutes and Reports of the Communist International', in: *International Review of Social History*, 23, (1978) 177-192

Sneevliet spreekt op het Rode Plein met Trotski 1920

Bij het NAS riep de oproep tot een nieuwe vakbondsinternationale veel commentaar op. Lansink Jr. voelde niets voor een internationale waar ook minderheden van bij het IVV aangesloten bonden zich konden aansluiten. Op die manier kon de RVI geen echte internationale worden. Hij wilde dat slechts bonafide vakorganisaties zich aansloten en geen minderheden uit vakbonden en geen propagandaclubs zoals die binnen de CGT bestonden. Hij wilde slechts samenwerken met vakbewegingen die een eigen doel en tactiek kenden en verwachtte weinig onderscheid tussen RVI en Komintern. De koerswijziging van de Komintern leidde er wel toe dat veel anarchosyndicalisten zich van de Komintern afkeerden. PAS-Amsterdam voorzitter Spanjer keerde zich nu tegen de communisten. Het PAS organiseerde een debat tussen Wijnkoop en Kolthek over de 21 stellingen. Kolthek beweerde dat die leidden tot onderwerping tot onderwerping van het NAS aan de CPH. In Den Haag kruisten Kolthek en Bouwman de degens over aansluiting bij de RVI tijdens een tweetal cursusvergaderingen van het HVC.⁹⁸

Na het opheffen van het Amsterdams Bureau, de kritiek van Lenin in *De 'linkse stroming'* en het Komintern-congres haastte de CPH zich om de houding ten opzichte het NAS te veranderen en verlegde de aandacht

⁹⁸ *De Arbeid*, 30-10 en 27-11-1920; *Recht voor Allen*, 13-11, 20-11 en 11-12-1920.

naar het NVV. In een serie artikelen in *De Tribune* ging Van Ravesteyn verder dan de Komintern bedoelde. Hij schreef weliswaar dat hij niets tegen het NAS had, maar slechts de syndicalistische opvattingen bestreed, omdat alleen het communisme een betrouwbaar kompas was in de wirwar van de maatschappelijke strijd. Hij pleitte er met zoveel woorden voor dat het NAS opging in het NVV. Daar gingen Bouwman en De Visser tegenin. Bouwman vond Van Ravesteijn veel te ver gaan, omdat de RVI nog geen standpunten had over werken binnen de reformistische vakbeweging en De Visser geloofde niet dat communistische propaganda binnen het NVV mogelijk was.⁹⁹ *Het Bouwvak* vond dat de communisten maar samen moesten gaan met de SDAP. LFvB-secretaris Dissel wees iedere bemoeienis van de CPH met de onafhankelijke vakbeweging af.¹⁰⁰

Op het CPH-congres van oktober 1920 werd op basis van de koerswijziging van de Komintern door het partijbestuur, ondanks verzet van Bouwman, aangedrongen op eenheid tussen NVV en NAS. In een eenheidsresolutie werden de leden opgeroepen om actie te voeren voor de aaneensluiting van beide vakcentrales. Een tegenresolutie wist dit nog tegen te houden door het voorstel dit onderwerp op het volgende partijcongres te behandelen. NAS-leden De Visser en Reesema draaiden nu in hun opvattingen. Bouwman, die tot de CPH was toegetreden, en NFvPiOD-bestuurder J. de Kadt kwamen in een moeilijk parket omdat zij het NAS, net als Dissel, als onafhankelijke vakcentrale bij de RVI wilden laten aansluiten. Maar nu werd het roer door de CPH omgegooid en stond voor de communisten het eenheidsstreven met het NVV voorop. Via de landelijke vakverenigingscommissie wilde de CPH daar aan sturing geven. Deze commissie werd op voorspraak van de Russische vakbondsafgevaardigde S. Belinski, die in Nederland was voor besprekingen met de CPH en communistische NAS-bestuurders, gevormd. Reesema was secretaris, leden waren De Visser en Bouwman. Het was het begin van communistische cellenbouw in het NAS.¹⁰¹

Intussen was Sneevliet in Nederland teruggekeerd en liet het NAS-bestuur weten dat hij in dienst van de Komintern trad en daarom bedankte voor de het lidmaatschap van de herzieningscommissie. Op het NFvT-congres in oktober nam hij afscheid. Hij hoopte dat de banden tussen hem en de onafhankelijke vakbeweging zouden blijven bestaan. Daarna vertelde hij uitgebreid over zijn bevindingen in Rusland. Daar was in korte tijd veel bereikt en praatjes over verzet tegen Lenin waren uit de lucht gegrepen.

99 *De Tribune*, 22-9,16-10, 22-10, 27-10, 28-10 en 4-12-1920.

100 *Het Bouwvak*, 4-11-1920; *Recht voor Allen*, 27-11-1920.

101 Voerman, *Meridiaan*, 145. Eigenlijk heropgericht omdat de SDP ook al zo'n commissie kende.

Sneevliet was niet meer de linkscommunist van voor zijn vertrek naar het Komintern-congres. Hij riep nu communisten op onder de massa te gaan en in de organisaties binnen te dringen, zoals Lenin dat wilde. Sneevliet maakte wel een voorbehoud, waar een revolutionaire vakbeweging bestond, hoefde dat niet. Volgens hem was nergens de vakbeweging zo zwak als in Nederland, waar het NVV en de confessionele vakcentrales wegzonken in het moeras van het reformisme. In Moskou was de RVI gesticht die tegenover het IVV een revolutionaire vakbondsinternationale ging vormen. Hij wees erop dat het NAS en de NFvT daar niet gemist mochten worden. Daar maakte de jonge revolutionaire internationale vakbeweging geschiedenis en sloten steeds meer West-Europese vakorganisaties zich aan. Bouwman stelde voor het NFvT-bestuur opdracht te geven er bij het NAS op aan te dringen een delegatie te sturen. Tot verbazing van secretaris Van den Berg bleek Sneevliet de NFvT al op eigen verantwoording voor de RVI opgegeven te hebben. Van den Berg meldde op zijn beurt dat de FAUD het NAS uitnodigde voor een internationaal syndicalistisch congres. De NFvT verklaarde zich akkoord, mits ook Moskou werd bezocht.¹⁰² Sneevliet vertrok via Moskou naar China om mee te helpen aan het opbouwen van de communistische partij. Op het partijcongres van de CPH klonk kritiek. Sneevliet had zijn taak als partijpropagandist niet naar behoren vervuld en toen hij door het partijbestuur gevraagd werd de bezoldigde functie bij het NAS te aanvaarden, had hij domweg geweigerd.¹⁰³ J.A. Brandsteder volgde Sneevliet bij de NFvT op, hij was als bestuurder van de Bond van Minder Marine personeel uit Indonesië was gezet en voor de post van penningmeester beter geoutilleerd was dan zijn voorganger. Sneevliet hield contact met Bouwman en Brandsteder en bleef zo goed op de hoogte van de ontwikkelingen binnen het NAS en de CPH.¹⁰⁴

102 Verslag van het verhandelde in het congres van de Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders, op Zaterdag 2 en Zondag 3 October jl. Amsterdam', *Het Transportbedrijf*, 6-11-1920; CID, Beknopt Algemene Toestand overzicht no. 16, 16 oktober 1920; Archief NAS, nr. 16, notulen 4-10-1920; in de brochure van Losofsy, *The International Council of Trade and Industrial Unions* stond dat de NFvT lid was; *De Arbeid*, 4-12-1920 en 15-1-1921; *De Syndicalist*, 28-7-1923.

103 *De Tribune*, 19-11-1919; Perthus, *Sneevliet*, 220-228; D. Bing, 'Sneevliet and the Early Years of the CCP', in: *The China Quarterly*, nr. 48, oct.-dec. 1971.

104 *De Arbeid*, 18-9-1920; *Het Transportbedrijf*, 4-9-1920; *Het Bouwvak*, 27-1-1921, verslag Internationale Revolutionaire Vakverenigings-Conferentie. Zie voor Brandsteder: *BWSA*.

6.4.3 De Berlijnse verklaring van de syndicalisten

Het NAS-bestuur wees het samengaan van syndicalistische vakcentrales en andere revolutionaire vakbewegingen, zoals de Duitse Unionen in een toekomstige RVI niet af. In *De Arbeid* werd kritisch over de RVI geschreven, Van den Berg behandelde een tweetal artikelen de uitgangspunten van de RVI. Hij wees er op dat Losofsky beweerde dat de toekomstige RVI niet onafhankelijk van de Komintern kon opereren. Maar Lansink Jr. wilde zich niet de wet laten voorschrijven door de Komintern. Midden december 1920 kwamen in Berlijn op initiatief van de FAUD syndicalistische vakorganisaties bijeen voor een conferentie die bedoeld was als voorbereiding van een internationaal syndicalistisch congres in het voorjaar van 1921. De bijeenkomst was bedoeld om de houding ten opzichte van de op te richten RVI te bepalen. De FAUD stuurde een brief naar het Al-Russische Vakverbond (A-RV) met de uitnodiging om op de conferentie aanwezig te zijn. In de brief schreef de FAUD iedere ondergeschiktheid aan een politieke stroming af te wijzen en dat er een onafhankelijke revolutionaire internationale moest komen. Het NAS stuurde een delegatie bestaande uit Lansink Jr., die als ISIB-secretaris ging en Bouwman, die als communist van de plannen van de FAUD niets wilde weten. Hooze protesteerde tegen het sturen van Bouwman, omdat die een tegenstander was van een syndicalistische internationale. Het NAS-bestuur wilde zich nog niet aan een exclusief syndicalistische internationale binden, want het wilde naar Moskou gaan, zoals het ook het IVV-congres had bezocht.¹⁰⁵ Op de Berlijnse conferentie bleken meer syndicalistische vakcentrales te voelen voor samenwerking met andere revolutionaire vakbonden en stond de FAUD alleen. Het was niet de bedoeling dat er een besluit over toetreding tot de RVI zou komen, maar wel een discussie of de syndicalisten met een eigen internationale zouden komen en op welke basis men zich kon aansluiten bij de RVI. Het NAS kwam met een voorstel met een aantal punten waarop de grondslagen van een revolutionaire internationale dienden te rusten. Die was onafhankelijk van iedere politieke stroming en moest als standpunt innemen dat de vakverenigingen verantwoordelijk waren voor de productie en distributie. Iedere verwijzing naar de dictatuur van het proletariaat ontbrak, terwijl het aanvaarden daarvan één van de voorwaarden was die de provisorische RVI stelde. Het NAS-voorstel eindigde met de oproep naar het RVI-congres

105 *Der Syndikalist*, nr. 35 (1920); *De Arbeid*, 27-11, 4-12, 11-12-1920 en 1-1-1921; *Het Transportbedrijf*, 6-11-1920; *De Roode Vak-Internationale*, 1-4-1921; Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*, 153-160; Thorpe, *The Workers Themselves*, 149-160, 172; Tosstorff, *Profintern*, 220-241.

te gaan. Slechts Belinski, die namens de Russische vakbeweging aanwezig was, bestreed het voorstel, dat vervolgens werd aangenomen. Een groot deel van de besprekingen ging over de vraag of de RVI onafhankelijk van de Komintern was. Belinski hield vol dat dit het geval was, maar de meeste aanwezigen waren niet overtuigd. Kater stelde namens de FAUD voor de verklaring van het Londense congres van 1913 als uitgangspunt te nemen voor aansluiting bij de RVI. Daar voelde men niet voor: die verklaring was verouderd. Rocker en Lansink Jr. formuleerden toen als compromis een slotresolutie die als de 'Berlijnse Verklaring van 1920' door het leven zou gaan. Die verklaring stelde dat de op te richten RVI onafhankelijk diende zijn van iedere politieke partij en, indien er zich politieke partijen wensten aan te sluiten bij de door de RVI te ondernemen acties, het mogelijk moest zijn om gemeenschappelijk op te trekken. De aanwezigen riepen alle syndicalistische en onafhankelijke vakverenigingen op om op het Moskouse oprichtingscongres aanwezig te zijn om één ongedeelde revolutionaire internationale vakvereniging op te richten. ISIB-secretaris Lansink Jr. kreeg de opdracht contact te zoeken met de RVI.¹⁰⁶

Ondertussen gingen de Komintern-aanvallen op de syndicalisten door. Belinski gaf een verslag van de Berlijnse conferentie, waarin hij het syndicalisme doodverklaarde. Lansink Jr. schreef dat de Komintern de vakbeweging aan zich wilde onderwerpen en dat Belinski zich in Berlijn ernstig misdroeg en hij met zijn voorstellen geen enkel succes had. Zijn verslag in *De Tribune* was 'een aaneenschakeling en doormenging van bluf, verdichtsels en leugenachtige voorstelling van feiten'.¹⁰⁷

Het bestrijden van de Oekraïense Machno-anarchisten, het verbieden van stakingen en het bloedige neerslaan van de opstand in Kronstadt vergrootten niet het vertrouwen in het Russische regime bij de Nederlandse syndicalisten. *De Vrije Socialist* bleek goed op de hoogte van de gebeurtenissen en berichtte daar uitvoerig over. Dat een zestal uit Amerika uitgewezen Russische anarchisten Rusland niet in mochten, leidde tot verontwaardiging. De neiging om een eigen internationale te beginnen nam er alleen maar door toe. De CPH ontkende dat Sovjet-Rusland repressief optrad tegen anarchisten en syndicalisten. De FAUD weigerde naar Moskou te gaan en Lansink Jr. had zijn bedenkingen.¹⁰⁸ Het NAS-bestuur had een ander

106 *Het Bouwvak*, 30-12-1920, een verslag van de conferentie staat in *De Arbeid*, 25-12-1920, 1-1, 8-1 en 15-1-1921; *Het Bouwvak*, 6-1, 13-1, 20-1, 27-1 en 3-2-1921. De Berlijnse verklaring staat afgedrukt in Jaarverslagen NAS 1920 en 1921, 120-121, het verslag van de conferentie op 116-119.

107 *De Arbeid*, 19-2-1921; *De Tribune*, 1-2 en 2-2-1921.

108 *Recht voor Allen*, 4-5 en 11-6-1921; *De Vrije Socialist*, 8-6-1921; *De Syndicalist*, 4-8-1923; Thorpe, *The Workers Themselves*, 196-200; Avrich, *The Russian Anarchists*, 222-234. Zie over de

probleem: er moest nog steeds een secretaris komen. Nadat het NAS-bestuur Pabon had afgehouden van het aanvaarden van die functie als eerste secretaris, wilde het niet weer in zo'n situatie belanden. Alleen serieuze kandidaten konden zich melden. Bouwman en Maters schoven Sneevliet naar voren; zij achtten het van groot belang voor het NAS dat hij in dienst trad. Maters wilde zelfs de verkiezing uitstellen om Sneevliet gelegenheid te geven om op zijn kandidaatstelling te reageren. Maar Lansink Jr. voelde er niets voor hem aan een baan bij het NAS te helpen. Er was een kritisch verslag over Sneevliets penningmeesterschap verschenen. Bij overdracht van de kas bleek een tekort van 1350 gulden. Het leidde binnen de NFvT tot een bestuurscrisis, waarbij Bouwman het zwaar te verduren kreeg en de uitnodiging kreeg om op te stappen, omdat hij de meeste tijd gebruikte om voor de internationale communistische beweging op reis te zijn.¹⁰⁹

6.4.4 Naar Moskou

Het NAS-bestuur zocht een secretaris, die voor alle stromingen acceptabel was. De LFvB schoof toen Van den Berg niet wilde, zijn secretaris Dissel naar voren, die bij enkelvoudige kandidaatstelling tot NAS-secretaris werd benoemd. Lansink Sr. werd tweede secretaris. Maar Dissel riep irritatie op toen hij zich tot RVI-voorzitter ontpopte. Moskou had er veel voor over om de syndicalisten binnen de RVI te brengen, nu er in Berlijn de voorwaarden voor het toetreden tot de RVI waren geformuleerd. Het NAS en de LFvSA kregen een uitnodiging om als gast aan het derde Kominintern-congres deel te nemen. Het NAS bedankte voor de eer. In februari 1921 besloot het NAS-bestuur wel het RVI-congres dat in de zomer van 1921 werd gehouden, te bezoeken.¹¹⁰ Er verschenen in heel Europa door Moskou gesponsorde periodieken, die propaganda maakten voor aansluiting bij de RVI. In maart 1921 verscheen een door de Russen gefinancierd blad, de *Roode Vak-Internationale*, onder redactie van Dissel en De Visser, met bijdragen van Kitsz en Bouwman. Het blad maakte propaganda voor aansluiting bij de RVI. Het NAS-bestuur toonde zich onaangenaam verrast en verwachtte

Machno-beweging: P. Arsjinof, *Geschiedenis van de Machnobeweging* (Haarlem 1983) en over de opstand van Kronstadt: P. Avrich, *Kronstadt 1921* (Princeton 1970).

109 *Het Transportbedrijf*, 10-4, 21-5 en 4-6-1921; CID, Vergadering Algemeen Havenarbeidersvereniging 'Streven naar Verbetering' te Rotterdam, 24 maart 1921.

110 *Recht voor Allen*, 30-4-1920; Archief NAS, nr. 16, notulen 18-9-1920 en 7-1-1921; *Het Bouwvak*, 2-12, 9-12, 16-12-1920 en 17-2-1921; *De Roode Vak-Internationale*, 15-3, 1-4 en 15-4-1921; *De Arbeid*, 15-1, 21-5 en 11-6-1921; *De Tribune*, 29-1-1921; *De Tribune*, 11-5-1921; *De Toekomst*, 4-5-1921, Tosstorff, *Profintern*, 361-364.

allerlei narigheid van de deelname van de pas benoemde secretaris Dissel, die door zijn drukke werkzaamheden bij de LFvB en door zijn verblijf van negen weken in Rusland nog geen bestuursvergadering had bezocht. De uitgave van het blad werd cellenbouw genoemd.¹¹¹ Hooze en Rosseau vielen Dissel aan: hij was als secretaris naar voren geschoven omdat men hem als syndicalist beschouwde. Zij verweten hem nu voor Moskou te zijn. Dissel verklaarde geen communist te zijn, maar als lid van de LFvSA de RVI toch als de enige revolutionaire internationale te beschouwen. Hij wilde niet een bepaalde richting in het NAS vertegenwoordigen, maar wilde de revolutionaire eenheid handhaven. Het was onmogelijk in *De Arbeid* voor de RVI propaganda te maken, daarom was het blad er gekomen. Contactpersoon Belinski had geen voorwaarden gesteld.¹¹²

De CPH bestreed op persoonlijke wijze Lansink Jr. en Van den Berg, die niet bereid waren van de Berlijnse Verklaring af te wijken. Door deze aanvallen zagen ze af van de reis naar Moskou. Naar buiten toe gaven ze het argument dat er geen geld was, later verklaarde Lansink Jr. dat hij thuis bleef, omdat de communisten bij zijn afwezigheid zouden proberen de propaganda voor de RVI op te voeren. Hij verloor in deze tijd zijn medestander Van den Berg, die per ingang van 28 maart 1921 ontslag nam bij de NFvT en als administrateur in dienst van de 'moderne' NV trad. Hij had zijn vertrouwen in het syndicalisme en door malversaties het vertrouwen in de NFvT verloren.¹¹³ Dat het NAS-bestuur vasthield aan de Berlijnse Verklaring werd door individuele federaties omzeild doordat ze zelfstandig naar het RVI-congres konden gaan. Niet alleen de NFvT, maar ook de NFBvPiOD en de FvHKWM wilden daar heen. Daarentegen vergaderden in Utrecht syndicalistische bestuurders, propagandisten en andere vooraanstaanden

111 *De Arbeid*, 15-1, 19-3 en 27-8-1921; Archief NAS, nr. 16, notulen 18-3-1921; *De Roode Vak-Internationale*, 15-3-1921; *De Tribune*, 17-3-1921; Tosstorff, *Profintern*, 250, 304; Thorpe, *The Workers Themselves*, 213.

112 *De Arbeid*, 2-4-1921; *De Roode Vak-Internationale*, 15-4-1921; CID, inv.nr. 1136, 30-6-1921, 'Het National Arbeids-Secretariaat, geeft een weergave van de vergadering waarvan geen notulen zijn; CID, 'Het Nationaal Arbeids Secretariaat. Rapport over de vakorganisaties in Nederland, 2 april 1921'.

113 *Het Volk*, 21-3-1921; *De Arbeid*, 19-2, 5-3, 12-3 en 26-3-1921; *Recht voor Allen*, 15-10-1921; Thorpe, *The Workers Themselves*, 172-173; Tosstorff, *Profintern*, 249. Zie voor een reactie van Dissel: *De Roode Vak-Internationale*, 1-4-1920. Enkele jaren later stierf hij aan een ernstige ziekte. Jaarverslag 1921 NFvT, 19-21. A. Langkemper volgde hem op. Van den Berg had meer opleiding genoten dan in de haven gebruikelijk was en sprak zijn talen. Hij las het blad van de CGT, *La Voix du Peuple*. Van den Berg noemde zich communistisch anarchist, anti-parlementair en syndicalist. Zie ook: *Ons standpunt in de groote loonactie in de haven- en zeevaartbedrijven*, Uitgave van de NFvT (z.p. z.j.) 21-25.

uit de onafhankelijke vakbeweging die zich verzetten tegen aansluiting bij de RVI en de toenemende invloed van communisten binnen het NAS. De aanwezigen, onder wie de tweede voorzitter van het NAS, Rosseau, namen stelling tegen de RVI en riepen op alles in het werk te stellen om te komen tot een syndicalistische internationale. Zij verklaarden zowel nationaal als internationaal zich in te zetten voor een principiële syndicalistische internationale. Zij oriënteerden zich op het initiatief van de FAUD en wilden “een zuivere principiële Syndicalistische Internationale en verwerpt daarom met alle kracht de misleidende voorstelling, als zou er geen andere weg zijn als Moscou of het I.V.V.”¹¹⁴

Op 5 juni 1921 belegde het NAS-bestuur een buitengewone vergadering van federaties en PAS'en met als doel een resolutie aan te nemen, met de strekking dat het NAS zich slechts op de voorwaarden van de Berlijnse Verklaring bij de RVI kon aansluiten. Lansink Jr. kreeg zware kritiek te verduren, hij week teveel naar rechts. Maar de linkse oppositie tegen Lansink Jr. bleek verdeeld door de keuze van Dissel voor de RVI. Zijn voormalige medestander en opvolger bij de LFvB, Spanjer, toonde zich als redacteur van *Het Bouwvak* een tegenstander van aansluiting, waartegen hij ook in andere bladen schreef. Het bestuur wilde de communistische “cellenbouw” verbieden, maar de resolutie haalde het niet. Volgens sommige NAS-bestuurders was dit een verzwakking van de onafhankelijkheid van het NAS.¹¹⁵ De NFvS&T zag niets in samenwerking met de communisten, omdat die aan cellenbouw deden. Net als in Frankrijk keerden de Nederlandse anarchosyndicalisten zich nu tegen de revolutionaire syndicalisten, die naar Moskou wilden en die geen kritiek op de RVI accepteerden.¹¹⁶ Het betekende voor de reformistische syndicalisten binnen het NAS een versterking in hun strijd tegen de revolutionaire syndicalisten en de communisten. De oppositie vond het tijd voor een krachtmeting met de reformistische stroming toen er in de nazomer van 1921 bestuursverkiezingen plaatsvonden. De Klerk weigerde zich te kandideren tegenover Lansink Jr., de voorstanders van de RVI, Kitsz en Bouwman, wilden dat wel. Zij meenden dat het enthousiasme binnen het NAS voor de RVI groot genoeg was om hen een kans op het voorzitterschap te geven. Achter de schermen werd in samenwerking met de CPH-vakverenigingscommissie de oppositie tegen Lansink Jr. georganiseerd.

114 *De Arbeid*, 9-4 en 16-4-1921; Archief PAS Amsterdam, nr. 98; *De Roode-Vak Internationale*.

115 CID, 'Het Nationaal Arbeids-Secretariaat, verslag van een vergadering van aangesloten federaties op 5 juni 1921; 30-6-1921; *De Tribune*, 20-10-1921 en 22-4-1922, over de anti-RVI-geluiden in zie *Het Bouwvak*, 12-1-1922 waarin Spanjer schreef dat Wijnkoop niet in een onafhankelijke vakbeweging geloofde, maar die aan de partij wilde onderwerpen.

116 *Tabaksbewerker*, 14-1-1922; Vandervort, *Griffuelhes*, 217-243.

Kitsz trok zich als kandidaat terug, maar Bouwman stelde zich, daartoe door zijn tegenstanders uitgedaagd, wel kandidaat. Kitsz probeerde nog de verkiezingen uitgesteld te krijgen, omdat hij van het nog te publiceren verslag van de oprichting van de RVI propagandistische waarde verwachtte. Er kwam een verkiezingsnummer van *De Roode Vak-Internationale* dat Bouwman als kandidaat aanbeval. De verschillende kampen beschouwden deze verkiezingen in het teken van voor of tegen de RVI. De uitslag was duidelijk: Lansink Jr. behaalde 9693 stemmen tegen Bouwman 5602. Alleen binnen de NFvT haalde Bouwman een meerderheid.¹¹⁷

In de tussentijd hadden de RVI-voorstanders Bouwman, Dissel en Kitsz namens het NAS en Posthuma namens de NFvT het RVI-congres te Moskou bezocht. Kolthek vond dat het bezoek van deze delegatie het begin van scheuring was, omdat iedere vrijheidslievende socialist zich tegen de Komintern diende te keren. De LFvM tekende bij het NAS-bestuur bezwaar aan tegen de afvaardiging van de communist Bouwman. Maar die stond niet achter de opvatting van de Komintern dat de RVI ondergeschikt was. Hij vond wel dat het syndicalisme van de FAUD afgleed naar het anarchisme en had zijn hoop gevestigd op de Duitse linkscommunistische revolutionaire vakbeweging, die weinig voelde voor eenheid met het IVV en voor cellenbouw binnen de ADGB. Deze revolutionaire vakbeweging wilde zich zelfstandig aansluiten bij de RVI.¹¹⁸ De delegatie kreeg geen mandaat om tot aansluiting over te gaan en hield zich daar stipt aan. De delegatie benadrukte tegenover de RVI het belang van het NAS door er op te wijzen dat de andere Nederlandse vakcentrales vijandig stonden tegenover de RVI. Anderzijds moest de delegatie de onafhankelijkheid van het NAS verdedigen tegenover de eis van cellenbouw.¹¹⁹ Bouwman en Dissel legden op dit congres niet alleen contact met de Franse delegatie, die de minderheid binnen de CGT vertegenwoordigde, maar ook met de Duitse revolutionaire vakbeweging: de Allgemeine Arbeiter-Union Gelsenkirchen (AAU(G)), Allgemeine Arbeiter-Union Deutschlands (AAU(D)) en de bij de FAUD aangesloten Deutsche Schiffahrtsbund (DSB). Zij wilden de eigen

117 *De Arbeid*, 28-5, 11-6, 3-9 en 5-11-1921; Archief PAS Amsterdam, nr. 83 en 97; *De Roode Vak-Internationale*, 15-9-1921; *Recht voor Allen*, 12-11 en 26-11-1921, waarin gesteld werd dat de aanval van de communisten was afgeslagen en dat het nu tijd was tegen hen op te treden. Een succesje boekten de tegenstanders van Lansink Jr. toen deze afzag van kandidaatstelling voor de SP, *Recht voor Allen*, 7-1-1922.

118 *De Arbeid*, 19-3-1921; ArchiefNAS, nr. 16, notulen, 4-3 en 11-3-1921; *Recht voor Allen*, 25-5-1921; *De Roode Vak-Internationale* 15-5-1921; Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*, 179-182.

119 Archief PAS Amsterdam, nr. 83, verslag delegatie; *Het congres der Roode Vak-Internationale te Moskou 1921; Rapport N.A.S.-delegatie* (Amsterdam 1921).

revolutionaire organisatie uitbreiden, omdat zij van de ADGB niets verwachtten. Hoewel Bouwman niet erg onder de indruk was van de kracht en omvang van deze organisaties, deelde hij hun opvatting dat de vervlechting tussen RVI en Komintern te sterk was. De erkenning dat de RVI de geestelijke leiding der Komintern aanvaardde, viel bij de meeste Franse en Duitse vakbondsafgevaardigden slecht. Zij wilden geen onderwerping aan het internationale communisme. Met deze oppositie maakte de NAS-delegatie zich met weinig succes sterk om de in de statuten opgenomen directe en formele onderschikking aan de Komintern te verwijderen. Eén punt bleef waarin de oppositie zich niet, maar de NAS-delegatie zich wel kon vinden. Dat was het punt dat de uitwisseling van vertegenwoordigers van de RVI en de Komintern regelde. Hierin was niet te lezen dat de RVI ondergeschikt was aan de Komintern. Een deel van de oppositie was voor absolute autonomie, maar een ander deel, waaronder de NAS-delegatie, kon leven met de meer organische relatie van onderlinge uitwisseling van bestuursleden, ook al stemde de delegatie met bijvoorbeeld de Fransen tegen. Dat tegenstemmen was conform het mandaat. Hoewel RVI-secretaris Losofsky zich denigrerend uitliet over de Berlijnse Verklaring, hoorde de NAS-delegatie zijn uitspraak dat de verschillende omstandigheden per land als leidraad voor de RVI gold, opgelucht aan. In Duitsland konden er zelfstandige revolutionaire vakcentrales bestaan, maar in Frankrijk was de cellenbouw binnen de CGT zeer succesvol en diende dat het uitgangspunt te zijn voor de RVI. Deze 'cellenbouw' wezen het NAS, de Franse delegatie, de IWW en de Duitse onafhankelijke Unionen af. In de eindresolutie stond tot opluchting van Bouwman niets over een verplicht opgaan in de bij het IVV aangesloten vakcentrales. Hij stemde volledig in met het RVI-program van actie, dat de revolutionaire strijd tot omverwerping van het kapitalisme benadrukte en de directe actie proclameerde: stakingen, boycots, het in bezitnemen van bedrijven, demonstraties en andere vormen van verzet. Iedere verwijzing naar het afsluiten van cao's, of het deelnemen aan overlegorganen, ontbrak. Volgens Bouwman kwam deze tactiek in grote lijnen overeen met die van het NAS. De NAS-delegatie ondertekende de verklaring, waarin een deel van de internationale syndicalistische vakbeweging onderschreef dat alleen de RVI een revolutionaire grondslag kende en dat binnen de RVI de onafhankelijkheid van de vakbeweging gegarandeerd was. Het drietal stelde in een eigen verklaring dat de delegatie weliswaar geen mandaat had om het NAS toe te laten treden, maar dat ze in Nederland alles op alles zouden

zetten om tot aansluiting te komen.¹²⁰ Al met al zag de NAS-delegatie voor het gemak over het hoofd dat de Komintern vooraf op zijn congres een standpunt ten opzichte van de taken van vakbeweging had ingenomen, dat wel heel erg leek op de opvattingen die de RVI daarna formuleerde. Ook de Komintern stelde dat er directe actie diende te komen door de revolutionaire vakbeweging, met als doel de revolutie en de dictatuur van het proletariaat. Daartoe dienden de arbeiders zich in bedrijfsorganisaties – de industrial unions van de IWW – te organiseren.¹²¹

6.4.5 Breuk tussen de syndicalisten en de RVI

Binnen de CPH ontstond door de veranderende tactiek van de Komintern verzet tegen samenwerken met het NAS. Communisten dienden binnen het NVV en het ANV aan cellenbouw te doen. De partijleiding kwam tijdens het congres in oktober 1921 weer met de eenheidsresolutie die in 1920 was ingetrokken, maar nu werd aangenomen. De resolutie vertaalde volgens de CPH de oproepen van de Komintern en RVI naar de Nederlandse verhoudingen: aaneensluiting van NVV en NAS, het brengen van de communistische geest onder de leden van de vakbeweging en aansluiting van iedere vakcentrale bij de RVI. Het bestaan van vijf vakcentrales was niet wenselijk tegenover de goed georganiseerde werkgevers. De plaats voor communisten om te werken aan de eenheid was binnen het NVV, het NAS en het ANV. Deze tactiek diende wel voorzichtig te worden uitgevoerd om de NAS-leden niet van de CPH te vervreemden. Wijnkoop was veel duidelijker: “Het N.A.S. heeft afgedaan, het maakt zichzelf kapot”.¹²² Reesema vond dat het NAS niet meer een revolutionaire organisatie was

120 *Recht voor Allen*, 30-7-1921; Thorpe, *The Workers Themselves*, 181-194; Tosstorff, *Profintern*, 314-364; *Het congres der Roode Vak-Internationale te Moskou 1921*; Het NAS publiceerde *Resoluties, manifesten en oproepen van het eerste internationale congres der Roode Vak- en industrieverbonden 3 juli-19 juli 1921* (Amsterdam z.j.), waarin alle resoluties en de RVI-statuten. Zie ook *Op de bres voor de R.V.I. Een waarschuwend woord aan de leden van 't Nationaal Arbeids-Secretariaat*, Uitgave van het Landelijk Comité van Actie voor handhaving van aansluiting van het N.A.S. bij R.V.I. (Z.p. 1927). De Franse delegatie bestond uit tegenstanders van aansluiting. Vandaar dat Bouwman weinig met deze delegatie op had: Vandervort, *Griffuelhes*, 233 en Ansell, *Schism and Solidarity*, 219-220.

121 L. de Visser, *De Vakbewegingen de Derde Internationale. Rede gehouden in een vergadering van de Communistische Partij afdeling Amsterdam* (Amsterdam z.j. [1921]); J. Degras, *The Communist International*, 1919-43 (Oxford 1956), 278-281.

122 *De Tribune*, 4-5 en 10-5-1921; D.K. Winter, ‘Het twaalfde Congres der Communistische Partij’, in: *De Nieuwe Tijd*, 26^e jrg. (1921) 743-756. Zie ook W.S. Van Reesema, ‘Documenten inzake het eenheidsfront’, in: *De Communistische Gids*, 1^e jrg. nr. 2 (februari 1922) 99-112.

door de reformistische koers van het bestuur. De revolutionaire elementen verlieten het NAS, een proces dat alleen was te keren door aansluiting bij de RVI. Dan kon het NAS de voorhoede worden van de revolutionaire strijd, onder leiding van de Komintern. In een vergadering van communistische cellen in het NAS plaatste hij zich achter de politiek van de Komintern en riep de communisten op naar de massa's van het NVV te gaan. Dat kon door aaneensluiting van NAS en NVV. Deze geheime vergaderingen kwamen al spoedig uit, maar het lukte het NAS-bestuur niet De Visser en Reesema te royeren. Wel kwam er verwijdering russen de CPH-getrouwen en Bouwman en Dissel, die de onafhankelijkheid van het NAS ten opzichte van de CPH handhaafden. Bouwman vond het aannemen van de resolutie een grote tactische fout, omdat de eenheidsresolutie binnen het NAS slecht viel, ook al omdat de twee NAS-leden Bouwman en De Kadet in het partijbestuur waren gekozen. De communisten riepen nu een groot wantrouwen op bij de niet-communistische NAS-leden, die onder geen beding zich wilden aansluiten bij het NVV en het IVV. De resolutie was volgens Bouwman een blunder aangezien de RVI weliswaar vond dat de communisten de massa's moesten opzoeken, maar dat Losofsky op een vraag van hem had geantwoord dat het niet betekende dat het NAS moest opgaan in het NVV. De resolutie gaf Lansink Jr. de kans de communisten van onbetrouwbaarheid te betichten. Dat deed hij met de vraag waaraan de communistische NAS-leden zich gebonden voelden: de eenheidsresolutie of de beginselen van het NAS.¹²³ Het verzet binnen het NAS tegen de communistische tactiek was groot omdat men er een oproep in zag de kleine federaties op te heffen om de leden over te hevelen naar het NVV. Dat was omdat de landelijke vakverenigingscommissie van de CPH eind 1921 een eigen actieprogramma van vijf punten formuleerde, waaraan de communisten zich moesten houden. *De Tabaksbewerker* verwachtte dat de enkele honderden aanhangers van de eenheidspolitiek zouden overstappen naar het NVV. Slechts de NFBvPiOD zag wat in de plannen van de CPH-vakverenigingscommissie.¹²⁴

In de tussentijd zaten de syndicalisten niet stil. Lansink Jr. en Hooze hadden al in april 1921 meegewerkt aan het initiatief van de FAUD om tegenover de Komintern een revolutionaire internationale te stellen. De FAUD

123 CID, Verslag vergadering communistische cellen te Amsterdam 5 oktober 1921; Bouwman, 'De eenheidsresolutie der C.P.', in: *De Nieuwe Tijd*, 26^e jrg. (1921) 733-736; *De Arbeid*, 29-10, 29-11 en 31-12-1921; Voerman, *Meridiaan*, 138-140.

124 *De Arbeid*, 10-12 en 31-12-1921; *Het Bouwvak*, 4-11, 18-11, 25-11 en 2-12-1920; Archief PAS Amsterdam, nr. 15 (1). Het actieprogramma eiste de 45-urige werkweek, geen loonsverlagingen, goede werkloosheidsvoorzieningen, geen ontslagen en afschaf van de stakingswetten uit 1903. Zie ook Reesema, 'Documenten', 99-112 en Voerman, *Meridiaan*, 165-167.

nodigde het NAS en andere buitenlandse syndicalistische vakcentrales uit op het eerste congres dat in oktober 1921 te Düsseldorf plaatsvond. Daar wilde de FAUD beraadslagen over de mogelijkheid tot het oprichten van een internationale syndicalistische vakcentrale. Naast de NAS-delegatie, bestaande uit Lansink Jr. en Dissel, waren Roodveldt en Spanjer namens de LFvB present.¹²⁵ De LFvB had contact met de Freie Arbeiter Union der Bauberufe die op het standpunt van de FAUD stond. De Duitse bouwvakkers nodigden de LFvB en andere buitenlandse bonden uit om op het FAUD-congres aanwezig te zijn, om te overleggen of er een internationale syndicalistische bouwvakkersorganisatie diende te komen. Daar werd het besluit genomen om naast de RVI een eigen syndicalistische internationale op te richten. Er was daarmee op internationaal niveau een breuk tussen de FAUD, met steun van de IWW en de Zweedse SAC en het NAS, en de RVI tot stand gekomen.¹²⁶ Het eenheidsstreven van de RVI werd hierdoor sterk belemmerd, omdat andere syndicalistische bonden de neiging hadden het besluit van de FAUD te volgen. Ook de Franse ontwikkelingen gaven de RVI stof tot nadenken. Daar had de CGT geprobeerd de revolutionaire minderheid uit de vakcentrale te werken. Dat had in december 1921 geleid tot het oprichten van een nieuwe vakcentrale waarin anarchosyndicalisten en de voorstanders van aansluiting bij de RVI elkaar vonden: de Confédération Général du Travail Unitaire (CGTU). Losofsky had tevergeefs getracht te bemiddelen om de scheuring te voorkomen. Er bestonden nu in Frankrijk twee vakcentrales die alle twee aansluiting bij de RVI afwezen.¹²⁷

6.5 Strijd over de eenheid

De strijd binnen het NAS spitste zich nu toe op de vraag bij welke internationale de onafhankelijke vakbeweging zich diende aan te sluiten. Secretaris Dissel voerde een beleid waarbij hij wilde aantonen dat in ieder geval eenheid met het NVV niet voor de hand lag. Hij volgde de RVI-tactiek om de aanhang van de reformistische bonden te laten inzien dat hun leiders de vakstrijd vermeden. Dissel wilde hen de ogen doen openen om de arbeiders zo te overtuigen naar het NAS te gaan. Dat was een reactie op het aanbod

125 SAC-archief (Sverige), nr. 1-7. Jaarverslagen NAS 1920 en 1921, 226.

126 *De Tribune*, 24-9-1921; *De Arbeid*, 22-10-1921; Jaarverslag 1921 LFvB, 76-83; Thorpe, 'The Workers Themselves', 200-201.

127 Jennings, *Syndicalism in France*, 169-171. Zie voor de discussies binnen het Franse syndicalisme over aansluiting: Vandervort, *Griffuelhes*, 217-243.

van het NVV aan het NAS om te praten over eenheid en wellicht fusie tussen beide centrales.

6.5.1 Overal verdeeldheid

Het NVV deed bij monde van Stenhuis een poging om te komen tot een fusieproces tussen het NVV, het ANV en het NAS. Het NAS-bestuur wees dit af, waarbij Lansink Jr. in een historisch overzicht de verschillen tussen het NAS, de sociaaldemocratie en het NVV benadrukte en in het verlengde daarvan de strijd met de CPH en het internationale communisme plaatste.¹²⁸ Lansink Jr. was na het FAUD-congres voor een Syndicalistische Internationale en benadrukte het belang van een onafhankelijk NAS. Dat was een confederatie, gebaseerd op het federatieve beginsel en wees centralisatie af, was niet verbonden aan een politieke stroming en was voor de directe economisch-politieke actie. Hij haalde zelfs de herleefde belangstelling in het NAS voor het antimilitarisme, de persoonlijke dienstweigering en de IAMV erbij om de verschillen met het NVV en het ANV te benadrukken. Het NVV wilde slechts directe belangenbehartiging en liet het streven naar het socialisme over aan de SDAP. Het ANV was een verzamelplaats “van de meest achterlijke en bekrompen burgerlijke elementen uit de ambtenaren- en arbeiderswereld”.¹²⁹

Dissel ontwikkelde zich tot Lansink Jr.’s tegenspeler, nu hij sinds augustus 1921 als NAS-secretaris in functie was.¹³⁰ De LFvB had eerder een zware nederlaag moeten incasseren toen in de zomer van 1920 de werkgevers de bouwvakkers langdurige uitsloten omdat ze niet, net als in de transportsector, niet toe wilden geven aan de looneisen. Ook bemiddeling door de minister van Arbeid hielp niet. Net als in de transportstaking wilde het NAS door de algemene werkstaking de overwinning in het conflict afdwingen. De Plaatselijke Federatie van Bouwvakarbeiders probeerde toen de uitsluiting ten einde liep de gemeente Amsterdam tevergeefs te overtuigen om de werkgevers niet meer te contracteren voor de volkswoningbouw. In september aanvaardde de LFvB de voorwaarden van de eerste landelijke cao in de bouw. De LFvB verloor door de uitsluiting 6.000 leden.¹³¹ Dissel zocht

128 *De Arbeid*, 25-6-1921; *De Strijd*, 18-6, 30-7 en 27-8-1921; *Het Bouwvak*, 2-12-1920; B. Lansink Jr., *Eenheid in de vakbeweging* (Amsterdam 1921).

129 Lansink Jr., *Eenheid in de vakbeweging*, 14; *Het Bouwvak*, 22-7 en 2-9-1920.

130 *De Arbeid*, 27-8 en 3-9-1921.

131 *Het Bouwvak*, 17-5, 8-7, 22-7, 29-7, 5-8, 12-8, 19-8; 9-9 en 23-9-1920; *Het Volk*, 30-7 en 25-8-1920; *Recht voor Allen*, 7-8-1920; *De Arbeid*, 11-12-1920; *Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Land. Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland 1909-1934* (z.p. z.j.), 62.

samenwerking met de andere vakcentrales om de verslechterende arbeidsvoorwaarden tegen te gaan. Het NAS zag opnieuw een stakingsgolf over Nederland gaan, omdat de werkgevers loonsverlagingen en werktijdverlenging voorstelden. Dissel wees op de in zijn ogen funeste stakingstactiek van het NVV die tot nederlagen voor de transportarbeiders en de bouwvakarbeiders had geleid en die nu de stakingen van mijnwerkers en metaalarbeiders bedreigde.¹³² Het NVV reageerde net als de andere vakcentrales afwijzend en vond het voorstel niet veel meer dan communistische agitatie van “lieden als Bouwman, Dissel en Van Zelm, voor wie het arbeidersbelang bijzaak is en hoofdzaak een revolutie naar Russisch model, waarbij de arbeiders van honger omkomen”.¹³³ Stenhuis maakte onderscheid tussen wat hij noemde echte vakvereniging leiders en aspiraties van “onafgewerkte studenten” en “over het paard getilde weetnieten, die in de comm. Partij de lakens uitdelen”.¹³⁴ Dissel oogstte met zijn toenadering kritiek van NAS-bestuurder De Kadt, die de toenadering niet alleen ongeloofwaardig, maar ook onhaalbaar vond. Waar was de tactiek van ‘van onderop’ nu gebleven, was zijn vraag.¹³⁵

Van 25 februari tot 5 maart 1922 hield in Moskou de Centrale Raad van de RVI een zitting, waar deze keer Lansink Jr. in gezelschap van Bouwman en J. Schenk namens de NFBvPiOD afreisde voor een verblijf van meer dan zeven weken. De NAS-delegatie maakte daar kennis met de vertegenwoordiging van de Indonesische revolutionaire vakbeweging, onder leiding van P. Bergsma.¹³⁶ Lansink Jr. wilde een resolutie indienen waarin de RVI werd gevraagd een onafhankelijke vakbondsinternationale te worden. Hij wilde de relatie met de Komintern dus verbreken, waarop Bouwman hem toevoegde dat die resolutie slechts ‘gedonder’ zou geven en hem bezwoer er vanaf te zien. Volgens Lansink Jr. was het formele verbreken van de relatie tussen Komintern en RVI slechts schijn, want hij maakte in de vergadering mee dat een besluit over het eenheidsfront moest worden uitgesteld totdat de Komintern zijn besluit had genomen.¹³⁷

132 Th. J. Dissel, *Het N.A.S. en de massale staking* (Amsterdam 1922). In deze brochure staan de brieven afgedrukt.

133 *De Strijd*, 9-7-1921. Zie ook *De Strijd*, 29-7-1922.

134 *De Strijd*, 7-1 en 3-12-1921. Dissel gaf de indruk in zijn brochure eigenlijk wel te weten dat er afwijzend gereageerd zou worden. Maar het gaf hem de kans de andere centrales te verwijten aan de kant van de reactie te staan.

135 J. de Kadt, ‘De lessen der metaalstaking’, in: *De Communistische Gids*, 1^e jrg. nr.1 februari (1922), 93-98.

136 *De Arbeid*, 4-3 en 18-3-1922; Tosstorff, *Profintern*, 405-406.

137 Verslag van de verrichtingen en werkzaamheden van het Nederlandsch Syndic. Vakverbond van juni 1923 tot en met 31 december 1924, 14-15; Thorpe, *The Workers Themselves*, 250.

Bouwman en Schenk zochten contact met Russische vakbonden. De NFvT was al in 1921 door de ITF geschorst omdat de federatie niet inging op de eis om tot fusie met de CB te komen. De ITF benaderde zelfs het NAS om de NFvT onder druk te zetten. De RVI besloot in 1921 naar analogie van de bestaande IBS'en allerlei Internationale Propaganda Comit es (IPK's) op te richten. De NFvT deed in de persoon van Bouwman mee aan de oprichting van een IPK voor transportarbeiders, waarin hij een plaats in het bestuur kreeg. Daarop royeerde de ITF de NFvT. Die knoopte contacten aan met de DSB, die ook naar de RVI wilde.¹³⁸ Later dat jaar ontving de NFBvPiOD een uitnodiging tot deelname aan een internationale conferentie van het IPK van overheidspersoneel te Berlijn en om het congres van de Russische bond in Moskou bij te wonen, dit alles op kosten van de Russen. Schenk kwam als een overtuigd voorstander van de RVI uit Moskou terug. Hij en Bouwman verklaarden in Moskou positief te staan ten opzichte van aansluiting bij de RVI, waartegen Lansink Jr. zich verzette.¹³⁹

Onmiddellijk na terugkomst vergaderde het NAS-bestuur over de ontstane situatie. De meerderheid verklaarde zich tegen aansluiting bij de RVI en wenste een internationaal congres op grondslag van het Berlijnse besluit van 1920 om tot een onafhankelijke internationale vakcentrale te komen. Vlak voor het buitengewoon congres werd het rapport van de NAS-delegatie ter informatie onder de leden verspreid.¹⁴⁰

6.5.2 Strijd om Moskou of Berlijn

Zowel de voor- als tegenstanders van aansluiting bij de RVI deden er alles aan om hun positie voor het aanstaande buitengewoon congres te versterken. De antimilitarist en anarchist B. de Ligt kreeg de gelegenheid om in *De Arbeid* kritiek te uiten op het eenheidsfront en op Rusland, dat anarchisten zonder enige vorm van proces executeerde. De Ligt die in staat was buitenlandse bronnen te raadplegen, baseerde zich op de Franse anarchistische pers en informatie van de Duitse syndicalist A. Souchy, die niet alleen het derde Komintern-congres bezocht had, maar ook een reis door Rusland had gemaakt om zich op de hoogte te stellen van de positie van de anarchisten en syndicalisten.

¹³⁸ *Het Transportbedrijf*, 3-9, 22-10, 5-11 en 17-12-1921; Jaarverslag 1921 NFvT, 22; Archief NAS, nr. 16, notulen, 19 en 25-2-1921; Tosstorff, *Profintern*, 370-376; Voerman, *Meridiaan*, 180-182; R bner, *Freiheit und Brot*, 103-114.

¹³⁹ *De Arbeid*, 18-3-1922; *De Gemeenschap*, 7-4 en 14-4-1923.

¹⁴⁰ *De Arbeid*, 18-3-1922; *Rapport Delegatie N.A.S. van de zittingen van den Centralen Raad der Roode Vakinternationale op 30 Januari 1922 en de volgende dagen te Moskou* (z.p. z.j.).

Het congres was belangrijk in de aanloop van het internationale syndicalistische congres dat die zomer zou plaatsvinden. Op de congresagenda stonden maar twee punten: de nieuwe Beginselverklaring en aansluiting bij de RVI of een op te richten syndicalistische internationale.¹⁴¹ Als eerste werd de nieuwe Beginselverklaring besproken, die door Kitsz werd toegelicht en verdedigd. Niemand was over deze nieuwe Beginselverklaring erg te spreken; het commissielid De Kadt sprak van een hutspot. De NFBvPiOD kwam nog met een eigen voorstel dat de bestuurder C.J. Priem toelichtte, maar met grote meerderheid werd de Beginselverklaring aangenomen: tweehonderd voor, twintig tegen en 22 blanco.¹⁴² Het belangrijkste onderwerp was de aansluiting bij de RVI. Bouwman sprak voor en Lansink Jr. tegen. Er bleken tal van voorstellen te zijn. De meerderheid van het NAS-bestuur kwam met het voorstel zich niet aan te sluiten en er was een minderheidsvoorstel om het wel te doen. Het minderheidsvoorstel van het NAS-bestuur werd ingetrokken toen de NFvT met een motie kwam om zich eerst aan te sluiten bij de RVI en dan pas in overleg met andere syndicalistische organisaties het voorstel te doen de uitwisselingsclausule te laten intrekken. Deze motie werd verworpen. Daarop kwam de LFvB met een motie waarin werd neergelegd dat het NAS kon toetreden indien de RVI de uitwisselingsclausule uit de statuten schrapte en cellenbouw afwees. Een meerderheid van 125 stemde voor, met 52 stemmen tegen en 23 blanco. Een referendum moest dit besluit bevestigen. Deze uitkomst van de stemmingen leidde tot verschillende reacties en debatten, bijvoorbeeld tussen De Kadt en Spanjer, bedoeld op de referendumuitslag te beïnvloeden. Hoe verward de situatie was, bleek uit de positie van de NFBvPiOD. Die sprak zich uit tegen de nieuwe Beginselverklaring, kwam daarom met een alternatief en verklaarde vervolgens dat over aansluiting bij de RVI binnen het federatiebestuur de meningen verdeeld waren. NFBvPiOD-bestuurder D. Schilp zag het aanvaarden van LFvB-motie als een eerste stap op de weg naar de RVI. Maar voorzitter K. Sarton vond dat Schilp voor zijn beurt sprak, omdat er nog een referendum kwam waarin de leden zich uitspraken. Hij wist niet hoe de uitslag dan zou zijn. Wel wist hij dat de bestuurders vaak anders stemden dan de leden.¹⁴³ De motie van de LFvB was niet aangenomen omdat er overeenstemming was, maar juist grote verdeeldheid:

141 *Der Syndikalist*, nr. 14 1922; *De Arbeid*, 1-4-1922; Thorpe, *The Workers Themselves*, 128-139. Zie voor De Ligt: BWSA.

142 Archief PAS Amsterdam, 97; Jaarverslag NAS 1922; *De Gemeenschap*, 18-3 en 1-4-1922.

143 *De Gemeenschap*, 4-3, 18-3-1922 en 8-4-1922; *Recht voor Allen*, 1-4-1922

“Want niet-aansluiting bij de R.V.I. zit niet hierin, dat anderen nu eens voor de aardigheid een revolutionaire internationale naast de R.V.I. willen planten, maar omdat voor aansluiting bij de R.V.I. zulke bezwarende factoren gelden die indruischen tegen het zieleven van de vrije-socialistische ideologie, dat aansluiting niet mogelijk is zolang die bezwarende factoren blijven bestaan. [...] Wij achten de motie van de Bouwvakfederatie nu niet zoo bijzonder gelukkig gesteld, hierom, omdat ze bij voorbaat het N.A.S. vastlegt aan de R.V.I. en dit onder den drang der noodzakelijke internationale verbinding wel eens tot scheuring in het N.A.S. zou kunnen leiden.”¹⁴⁴

Een Groningse congresbezoeker vond dat de RVI-voorstanders de kwestie manipuleerden door pas heel laat de motie in te dienen, toen veel tegenstanders, die vooral in de provincie te vinden waren, al naar huis waren. Slechts een derde van de leden deed mee aan het referendum. Zoals al was voorspeld, wezen de leden aansluiting bij de RVI af en kozen ze voor een revolutionaire internationale gebaseerd op de Berlijnse Verklaring. De legitimiteit van het beleid van voorzitter Lansink Jr. was door deze uitslag bevestigd. Hij durfde nu hard op te treden. In navolging van de CGT kwamen er voorstellen om communisten te royeren. De gevaren van scheuring werden net als bij de CGT op de koop toe genomen. De Federatie van Werkers in het Mijn- en Bruinkoolbedrijf was al door ruzie tussen communisten en syndicalisten over de internationale aansluiting uit elkaar gevallen. Volgens *De Arbeid* was de federatie het eerste slachtoffer van communistische cellenbouw.¹⁴⁵

Na jaren gepraat over een mogelijke reorganisatie van het NAS installeerde Lansink Jr. een Commissie voor de reorganisatie der onafhankelijke vakbeweging, waarvan hij voorzitter was en Dissel secretaris. De commissie ging een onderzoek doen, waarbij werd gekeken naar de financiën en de administratie, maar ook naar de organisatiestructuur. De vraag werd opgeworpen of het mogelijk was de bedrijfsorganisatie in te voeren, waarbij tevens zou overwogen worden alle vakbladen te laten verdwijnen. Het oude plan *De Arbeid* als dagblad uit te geven kwam weer aan de orde.¹⁴⁶ Hierover ontstond onenigheid en van een afgerond voorstel kwam niets terecht. Kitsz publiceerde in opdracht van het PAS-Amsterdam een brochure waarin hij, met cijfers onderbouwd, beweerde dat de organisatievorm van het NAS met

144 *De Gemeenschap*, 1-4-1922.

145 *De Arbeid*, 15-4, 26-4, 6-5 en 19-8-1922. Er werd onmiddellijk een nieuwe federatie opgericht.

146 Jaarverslagen NAS 1920/21, 227; *Recht voor Allen*, 4-3 en 18-3-1922; Archief PAS Amsterdam, nr. 100, reorganisatie van het NAS.

zijn federaties en centrale bestuur omslachtig en duur was. Er waren teveel vakbladen en gesalarieerden. Hij stelde een efficiëntere organisatie voor, gebaseerd op de bedrijfsorganisatie, die plaatselijk georganiseerd moest zijn. Maar hij sprak voor zijn beurt en hem werd desorganisatorisch handelen verweten, omdat hij het rapport van de reorganisatiecommissie niet had afgewacht en het PAS belangrijker maakte dan het was. Op Roodveldt na zag de LFvB niets in het voorstel, omdat die de federaties wilde opheffen. Dissel kwam met een plan waarin hij min of meer gevolg gaf aan de oproep van de RVI om tot bedrijfsorganisaties te komen.¹⁴⁷

Bouwman kon niet verkroppen dat aansluiting bij de RVI was afgewezen en dreigde op het NFvT-congres met het verlaten van het NAS. Hij verscheen op geen enkele NAS-vergadering meer en had het druk met het reorganiseren van de NFvT naar de voorschriften van de RVI en naar het voorbeeld der Duitse Unionen. De NFvT verlaagde de contributie en ging over tot centralisatie op lokaal niveau. Rotterdam beet de spits af: alle vakverenigingen daar werden in een algemene afdeling geconcentreerd. Binnen de Amsterdamsche Transport-Federatie (ATF) waren de vijftien afdelingen al teruggebracht tot zeven en nu gingen ze op in één grote afdeling.¹⁴⁸ De NFvT presenteerde het opheffen van de werklozenkas als een revolutionaire daad. Bouwman noemde dit alles een oriëntering naar links. In een manifest werden de nieuwe opvattingen van de NFvT bekend gemaakt. De contributie was verlaagd omdat de grote massa zich kon aansluiten. "Als jullie allemaal toetreedt tot de Federatie, dan hebben wij de 'One Big Union'".¹⁴⁹

Ook in de andere grote federatie, de LFvB, zorgde de strijd om aansluiting bij Berlijn of Moskou voor veel onenigheid. Die uitte zich in Amsterdam. De verloren uitsluiting en de poging van de LFvB om in Amsterdam de werkgevers uit de gemeentelijke woningbouw te dringen, leidde tot oprichting van het Amsterdamsche Bouwgilde, waarin de directeur van de Gemeentelijke Woningdienst A. Keppler en de plaatselijke bouwvakbonden participeerden. Het gemeentebestuur wilde vanwege de woningnood niet

147 C. Kitsz, *Van oude en nieuwe vormen* (Amsterdam z.j.); Archief PAS Amsterdam, nr. 84, brieven van Dissel aan het PAS-Amsterdam; *De Arbeid*, 20-5-1922; *De Strijd*, 1-7-1922; *De Tribune*, 8-5-1923. Zie voor inhoudelijke kritiek: *De Gemeenschap*, 2-6-1923. Th. J. Dissel, *De bedrijfsorganisatie. Haar toekomst noodzakelijk* (Amsterdam 1921); *Recht voor Allen*, 10-9-1921; *Weg met de Werklozenkas. Geen vrees voor den strijd*. Uitgave NFvT. Rotterdam, z.j. [1922]. De LFvB stopte ook met de werklozenkas: *Op een keerpunt. De opheffing der werklozenkas*. Uitgave LFvB. Amsterdam 1922.

148 *De Strijd*, 19-8-1922; *Het Transportbedrijf*, 23-12-1922.

149 'Manifest aan de Nederlandsche Transport-Arbeiders! Aan het werk voor de One Big Union', in *Het Transportbedrijf*, 23-12-1922; *Eenheid van het Transportproletariaat. Niet met de werkgevers!* Uitgave NFvT. Amsterdam z.j. [1922].

weer door uitsluiting of staking de woningbouw laten stagneren. Het Bouwgilde leidde tot de vorming van productieve associaties, waarin veel ontslagen bouwvakarbeiders werk vonden.¹⁵⁰ Deze associaties waren volgens sommige syndicalisten de kiem van de socialistische samenleving. Zij zagen er een ontsnapping uit de loonslavernij in, een vorm van 'directe actie'. Dit kwam niet overeen met de opvattingen van de reformistische syndicalisten en de communisten binnen het NAS, want de productieve associatie kon het kapitalisme niet laten verdwijnen. Het waren kleinburgerlijke initiatieven die niets opleverden behalve kleine baasjes.¹⁵¹ De tijd was echter gunstig voor de productieve associatie, want er werd veel gebouwd en een eigen bedrijf opzetten kostte weinig moeite. Al snel sloten verschillende bouwassociaties zich aaneen tot de Federatie van zelfstandig werkende Groepen in het Bouwbedrijf te Amsterdam. De voorzitter werd voormalige NAS-voorzitter Drewes, die al jaren in een associatie werkte. Ook politiek anders gekleurde associaties waren lid, maar de syndicalisten hadden de overhand. Al gauw raakten de productieve associaties verward in de strijd binnen de onafhankelijke vakbeweging. In de bouw werd op stukloon gewerkt, maar de productieve associaties kenden een dagloon, dat voor iedere werker gelijk was, zoals het principe wilde. Zolang deze regeling de geassocieerden betrof, was er geen probleem, maar door de drukke werkzaamheden gingen de associaties ertoe over mensen in dienst te nemen. In Amsterdam ging het om honderden. Een gelijk dagloon voor iedereen bleek niet te werken; dit leidde tot lijntrekken, waardoor de associaties in financiële problemen kwamen. Omdat Drewes de bij het PAS-Amsterdam aangesloten bouwvakverenigingen daarvoor verantwoordelijk hield, stelde hij voor dat die de helft van de meerkosten voor hun rekening zouden nemen en verlaagde daarop lonen. De LFvB riep daarop een staking tegen de Amsterdamse bouwvakassociaties uit. LFvB-secretaris Spanjer, voorstander van het in eigen beheer nemen van bedrijven, schreef dat de communisten zich tegen de idealen van de onafhankelijke vakbeweging keerden. Hij wilde daarom de staking niet steunen, waarop het LFvB-bestuur hem schorste en Roodveldt hem verving. Die was als communist tegen de associaties.¹⁵²

150 *De Arbeid*, 6-11-1920; *Het Bouwvak*, 7-10 en 21-10-1920; *De Arbeid*, 6-11-1920. Zie voor Keppler's opvattingen: Couperus, *Machinerie*, 183-187.

151 *De Arbeid*, 27-12-1919; *Recht voor Allen*, 31-7-1920; Archief PAS-Amsterdam, nr. 15 I. In deze nr. bevinden zich stukken en prospectussen van productieve associaties.

152 *De Strijd*, 9-9-1922; Archief PAS Amsterdam, nr. 15 II, brief Drewes aan bestuur D.V.V. en O.D.N.L. en commissie van geschillen secretaris W. Blijenburgh, 12-4-1922; *Het Bouwvak*, 4-5-1921), 9; *Voorwaarts*, 23-8-1922.

Er kwam een Commissie van Onderzoek die vaststelde dat er niet gewerkt werd zoals bouwvakkers behoorden te doen en van afbeulen was geen sprake. Een nadere loonregeling stelde de commissie niet voor. Spanjer verliet de LFvB en werd een succesvol rechtskundig adviseur.¹⁵³ Weer had een tegenstander van Moskou het veld geruimd.

6.5.3 Over Moskou naar Berlijn

Van 19 november tot 2 december 1922 kwam het tweede RVI-congres bijeen in Moskou. Vanwege het referendum had het NAS-bestuur besloten dat niet te bezoeken. Alleen Molenkamp ging namens de NFvT, waarbij hij ook de conferentie van het IPK-transport bezocht. Op het RVI-congres kwam weer de uitwisselingsclausule aan de orde. Binnen de Franse CGTU hadden de voorstanders van aansluiting weliswaar de meerderheid verworven, maar die moesten net als het NAS niets hebben van de nauwe band tussen RVI en Komintern. De CGTU zette daarom de RVI onder druk om de statuten aan te passen. Na het schrappen van de uitwisselingsclausule bleek de CGTU bereid toe te treden en kon de RVI de oproep doen aan de andere syndicalisten over te gaan tot het vormen van één revolutionaire internationale vakcentrale en niet met Berlijn in te stemmen met een syndicalistische internationale.¹⁵⁴ Hierdoor konden in het NAS de RVI-aanhangers terug te vallen op de aangenomen LFvB-motie, omdat de RVI nu een onafhankelijke internationale vakcentrale was. Voor het gemak werd vergeten dat op het RVI-congres een resolutie was aangenomen die de leidende rol van de Komintern aanvaardde.

Op 20 december 1922 verscheen Losofsky in Amsterdam om de Algemene Besturenvergadering van het PAS toe te spreken. Hij was met een afvaardiging van de Russische vakbeweging op het vredescongres van het IVV in Den Haag geweest en op doorreis naar Berlijn om daar het syndicalistische congres te bezoeken. Hij deelde mee dat de 'uitwisselingsclausule' was geschrapt en daarom de CGTU onmiddellijk was toegetreden tot de RVI. In een debat met Lansink Jr. bestreed hij het oprichten van de syndicalistische internationale en stelde dat het NAS-bestuur geen reden meer had mee te doen aan een syndicalistische internationale. Op het aanbod van Lansink aan Losofsky om op de grondslag van de Berlijnse verklaring één

¹⁵³ *De Tribune*, 12-9-1922; *De Strijd*, 7-10-1922; *De Metaalarbeider*, 5-5-1923. De LFvB bleef tegen de productieve associatie: *Aan de Bouwvakarbeiders! Ter ernstige overweging* (Amsterdam 1926).

¹⁵⁴ *Transportbedrijf*, 16-11-1922; *De Gemeenschap*, 28-4 en 12-5-1923; *De Tribune*, 3-1-1923; Tosstorff, *Profintern*, 501-529.

internationale te stichten, gaf deze geen antwoord. Losofsky wist met zijn mededeling over de uitwisselingsclausule zijn toehoorders te overtuigen dat de RVI dé revolutionaire vakcentrale was, zodat de referendumuitslag geen waarde meer had. Daarop stelden de aanwezige PAS-bestuurders zich met 36 tegen zes stemmen achter de motie die het NAS-bestuur opriep om op het aanstaande Berlijnse congres de NAS-delegatie de eenheid met de RVI te laten voorstellen. Er werd adhesie betuigd aan de eerdere motie van de minderheid van het NAS-bestuur, ingediend door Dissel, om onmiddellijk tot de RVI toe te treden.¹⁵⁵ Dissel bracht zijn motie opnieuw ter stemming in het NAS-bestuur en de motie werd deze keer met zeven tegen zes stemmen aangenomen. De volgende dag kwam de Algemene Raad bijeen, waar Bouwman de toegang werd geweigerd, omdat die al maanden de vergaderingen boycotte. De vergadering nam Dissels resolutie aan met twaalf stemmen voor en acht tegen. Wel werd de laatste alinea, de oproep tot provisorische aansluiting bij de RVI, geschrapt. Lansink Jr. noemde de uitslag een paleisrevolutie en een verkrachting van het referendum. Hooze noemde de resolutie een noodlottige daad en het Rotterdamse PAS riep op de referendumuitslag te eerbiedigen.¹⁵⁶

De NAS-delegatie reisde af naar Berlijn zonder mandaat om toe te treden tot een nieuwe syndicalistische internationale. Het syndicalistisch congres duurde van 25 december tot 3 januari 1923. Het was een belangrijk moment voor de onafhankelijke vakbeweging en er verschenen veel Nederlandse afgevaardigden. Behalve de NAS-afvaardiging bestaande uit Schenk, Van Zelm en Dissel waren Hooze en Roodveldt namens de LFvM en de LFvB aanwezig. Lansink Jr. was er als ISIB-secretaris en Kolthek namens de SP. De Ligt vertegenwoordigde de IAMV. Lansink Jr. trad op als tolk voor de Nederlandse delegatie. Het eerste punt op de agenda was het toelaten van Losofsky. Hij mocht blijven, maar niet aan de debatten deelnemen. Het congres was een uiting van diep wantrouwen tegen de communisten: de Komintern kocht zijn aanhangers en die werden zo tot slaven van de Russen gemaakt. *De Tribune* schreef dat dit alles was gezegd in de aanwezigheid van Lansink Jr., Kolthek en De Ligt, die niet protesteerden toen Dissel, Bouwman en Kitsz betaalde agenten van Moskou werden genoemd. Hooze schreef dat hij de communisten niet vertrouwde en Kolthek maakte tal van

¹⁵⁵ *De Arbeid*, 23-12-1922; *Recht voor Allen*, 23-12-1922; *Het Transportbedrijf*, 30-12-1922, *De Taksbewerker*, 30-12-1922, *De Tribune*, 3-1-1923. Zie ook B. Lansink, Jr. en Th. Dissel, *Internationale verbindingen van het N.A.S. Berlijn of Moskou* (Amsterdam 1923), 52, Tosstorff, *Profintern*, 535-537; Van Goethem, *De Internationale van Amsterdam*, 80-81.

¹⁵⁶ ArchiefNAS, nr. 18, notulen, 20-12 en 21-12-1922; *De Arbeid*, 23-12 en 30-12-1922; *De Gemeenschap*, 30-12-1922; *De Metaalarbeider*, 6-1 en 30-6-1923; *Het Transportbedrijf*, 30-12-1922.

Groepsfoto oprichting IAA met Rocker (midden), Lansink Jr. Dissel (rechts zittend) en Van Zelm (rechts staand)

neerbuigende opmerkingen over de NAS-delegatie. Hij merkte op dat niet één van de leden Frans of Duits sprak en dus het congres niet kon volgen. Hij benadrukte het kritiekloos achter de communistische machinaties aanlopen door NAS-secretaris Dissel. Het loslaten van de band tussen RVI en Komintern was zwendel, waarin Dissel graag wilde geloven.¹⁵⁷

De NAS-delegatie bracht op grond van de resolutie die in maart in het NAS-bestuur was aangenomen het voorstel in om, nu de RVI de uitwisselingsclausule had geschrapt, niet een nieuwe internationale op te richten. Dat schrappen bevestigde Molenkamp, die op terugreis uit Moskou, de delegatie op de hoogte bracht van de uitkomsten van het RVI-congres. Maar het Berlijnse congres toonde zich niet onder de indruk en stemde tegen, waarop de NAS-delegatie verklaarde slechts als gast aanwezig te willen zijn en deed aan de beraadslagingen niet meer mee. Het congres riep de Internationale Arbeiders Associatie (IAA), zoals de nieuwe syndicalistische internationale ging heten, in het leven. Hooze en Lansink Jr. toonden zich

¹⁵⁷ *De Metaalarbeider*, 6-1-1923; *Der Syndikalist*, nr. 1 (1923); *Recht voor Allen*, 30-12-1922; *De Tribune*, 30-12-1922 en 22-1-1923. Kolthek deed verslag in *Recht voor Allen*, 6-1, 13-1 en 20-1-1932; Thorpe, *The Workers Themselves*, 237-256.

ingenomen met de oprichting van de IAA.¹⁵⁸ Roodveldt richtte zich op de bijeenkomst met de Freie Arbeiter Union in der Bauberufe, die ging over een mogelijke Revolutionaire Federatieve Internationale van bouwvakkers. Hij verwees naar het komende LFvB-congres waar internationale aansluiting aan de orde kwam en hij wilde dat de LFvB zelfstandig het besluit nam om zich bij een op te richten Bouwvakinternationale aan te sluiten.¹⁵⁹

Bouwman oordeelde afwijzend over het Berlijnse congres. De aangesloten vakcentrales stelden weinig voor en waren voor alles anarchistisch en anticommunistisch. De FAUD stond op een anarchosyndicalistisch standpunt en deed niet aan vakantie. Daarom waren bonden als de Union der Hand- und Kopfarbeiter (UdHuK) niet in die vakcentrale opgegaan, maar hadden zich bij de RVI aangesloten. De UdHuK was uit onvrede met de FAUD in 1921 ontstaan uit een fusie tussen de FAU(G), de DSB en de Deutsche Gewerkschaftsring. Ook de Franse CGTU zag niets in de IAA.¹⁶⁰ De NFvS&T en de LFvT toonden zich daarentegen positief ten aanzien van de IAA en wilden van aansluiting bij de RVI niets weten. Vrije socialisten hadden bij de communisten niets te zoeken was hun standpunt. Kwam het alsnog tot aansluiting, dan scheidden zij zich van het NAS af.¹⁶¹

6.6 Scheuring van het NAS

Dat de anarchosyndicalisten een scheuring overwogen, was geen geheim. Al jaren bespraken die openlijk over wat te doen als de aansluiting bij de RVI een feit werd. Nu de RVI-aanhangers beetje bij beetje de macht binnen het NAS veroverden, bezonnen de tegenstanders zich op stappen om hen de pas af te snijden. De aanhangers van de IAA hadden daar veel voor over. Vanaf begin 1923 leek aansluiting bij de RVI onvermijdelijk door het verdwijnen van de 'ongeacht clause', waardoor de voorstanders de gelegenheid kregen allerlei moties te formuleren die aansluiting voorstelden. Die voorstanders

158 *De Tribune*, 3-1 en 6-1-1923; *De Arbeid*, 13-1-1923; *Recht voor Allen*, 13-1-1923; *Het Bouwvak*, 18-1-1923; *De Metaalarbeider*, 20-1-1923; *Het Bouwvak*, 15-2-1923; B. Lansink, Jr. en Th. Dissel, *Internationale verbindingen van het N.A.S. Berlijn of Moskou*, 53; Thorpe, 'The Workers Themselves', 250; Tosstorff, *Profintern*, 511-529.

159 *Het Bouwvak*, 15-2, 22-2, 1-3, 8-3, 15-3, 22-3, 29-3 en 17-5-1923.

160 *De Tribune*, 8-2-1923; Rübner, *Freiheit und Brot*, 103-113; J. Weichold, 'Die Union der Hand- und Kopfarbeiter Deutschlands (Räteorganisation) – ein fast vergessenes Kapitel in der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung', in: *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung* (Januar 2005), 99-106.

161 *De Tabaksbewerker*, 13-1, 27-1 en 10-2-1923; *De Metaalarbeider*, 14-7-1923; *Der Syndikalist*, nr. 1 (1923).

hadden het moeilijk. Het verwijt dat ze aan de leiband van Moskou liepen, werd gevoed door die communisten die het overgaan van NAS-leden naar het NVV toejuichten. Maar de meeste voorstanders van de RVI waren ook voorstanders van het voortbestaan van het NAS als onafhankelijke vakcentrale.

6.6.1 Het NAS-congres van 1923

De houding van de delegatie in Berlijn riep binnen het NAS weerstand op. Onmiddellijk eisten verschillende organisaties het aftreden van Dissel en braken er in diverse vakbladen en *De Arbeid* verhitte discussies uit over de gang van zaken. De NFvT, LFvB en de NFBvPiOD riepen op het niet op scheuring te laten aankomen en, bij welke internationale het NAS zich zou aansluiten, in de onafhankelijke vakbeweging te blijven. Het NAS-bestuur probeerde de eenheid weer terug te laten keren door zich in te zetten voor de acties tegen de Roerbezetting door Franse en Belgische troepen. De bezetting diende ertoe de herstelbetalingen van Duitsland aan deze twee landen zeker te stellen. Het NAS zocht contact met de UdHuK en bezocht het Internationaal Congres te Frankfurt waar tegen de bezetting werd geprotesteerd door diverse communistische partijen, de RVI en ook het NAS, de LFvM, de NFBvPiOD, de NFvT en de Federatie van mijnwerkers.¹⁶²

Het NAS-congres dat van 31 maart tot en met 1 april 1923 plaatsvond in Amsterdam was grondig voorbereid. Vooraf was de op ruime schaal verspreide brochure *Internationale verbindingen van het N.A.S. Berlijn of Moskou?* verschenen, waarin Lansink Jr. voor Berlijn pleitte en Dissel voor Moskou. Het ging hard tegen hard. Sarton van de NFvPiOD schreef naderhand dat op het congres het NAS zelfmoord had gepleegd door twist en tweedracht toe te laten.¹⁶³ Onmiddellijk na de openingsrede van voorzitter Lansink Jr. kwamen de NFvST en de LFvT met ordevoorstellen: schorsing van die bestuurders die het referendum niet uitvoerden en veroordeling van de houding van de Berlijnse delegatie, die niet mee had willen werken aan het stichten van de IAA. Lansink Jr. herhaalde kort zijn standpunt dat Berlijn de juiste richting was. Dissel herhaalde zijn standpunt dat aansluiting bij de RVI de juiste keuze was. Toen voorzitter Wolff voorstelde IAA-vertegenwoordiger A. Souchy het woord te geven, brak een geweldig lawaai uit. Pas toen werd opgemerkt dat op het vorige congres de RVI-afgevaardigden zonder moeite het woord voerden, kreeg hij het woord. Souchy stelde dat de RVI was opgericht om

¹⁶² *De Metaalarbeider*, 13-1, 3-2, 17-3, 24-3 en 31-3-1923.

¹⁶³ *De Metaalarbeider*, 10-2-1923; *Het Bouwvak*, 15-2-1923; *De Gemeenschap*, 7-4 en 28-4-1923.

de communisten invloed te geven binnen de syndicalistische vakbeweging. Door de oprichting van de IAA was dit echter onmogelijk gemaakt. Alleen de CGTU was voor de communisten gezwich. In Rusland werd de vakbeweging gekneveld en was staken slechts mogelijk met instemming van de overheid. De syndicalisten werden er in de gevangenis gestopt. Hiertegen protesteerden Bouwman en De Visser heftig en Souchy werd het spreken onmogelijk gemaakt, ook al omdat de verslaggever van *De Tribune* zich luid schreeuwend met de discussie bemoeide.¹⁶⁴ Voorstanders van de RVI vielen iedereen in de rede: "Behoorlijk zijn meening zeggen voor Berlijn was zoo goed als uitgesloten".¹⁶⁵ Een voorstel om het stemmen over internationale aansluiting uit te stellen, omdat zo'n stemming tot scheuring leidde, werd met overgrote meerderheid verworpen. Men ging over tot stemmen: 84 stemmen voor Berlijn, 99 voor Moskou, bij negen onthoudingen, waarop de winnaars tot verontwaardiging van de andere congresbezoekers de Internationale aanhieven. Voorstellen om communisten te royeren haalden het niet; de resoluties die het beleid van Lansink Jr. en het bestuur afkeurden overigens ook niet. Een groot aantal voorstellen kwam niet aan behandeling toe, die werden bij het referendum over aansluiting gevoegd. Weer was een NAS-congres in chaos geëindigd en moest een referendum uitsluitsel geven over de richting die het NAS zou gaan. Lansink Jr. sprak van een historisch congres toen de beslissing viel zich bij de RVI aan te sluiten: dit haalde een streep door de hele geschiedenis van het NAS en het werk van vele jaren in de eigen traditie en beginselen.¹⁶⁶ Bouwman voorspelde dat bij de vier grote federaties weinig belangstelling bestond om zich bij Berlijn aan te sluiten, evenals bij een aantal kleinere federaties, zoals de NFvHKWM en de LFBvMH. In nauw overleg met de RVI werkte hij achter de schermen verder aan een meerderheid voor aansluiting. Hij meldde Losofsky dat het NAS zich zou uitspreken voor de RVI en tegen de IAA. Bouwman moest wel slagen met zijn missie, omdat hij in mei door de CPH geroyeerd was. De partij voelde er weinig voor dat het NAS zich als onafhankelijke vakcentrale bij de RVI aansloot, maar wilde dat het NAS eerst opging in het NVV, voordat een keuze gemaakt werd voor het IVV of de RVI. Verloor Bouwman de strijd in het NAS, dan raakte hij in een geïsoleerde positie, want de Russische

164 *De Arbeid*, 14-4, 21-4, 5-5, 12-5 en 19-5-1923; 'Verkort verslag van het congres'; *De Metaalarbeider*, 7-4, 5-5 en 12-5-1923. Souchy's rede werd door A. de Jong in het Nederlands vertaald. *De Arbeid*, 28-4-1922 publiceerde later diens toespraak: 'Wat Souchy op het congres had willen zeggen'.

165 *De Metaalarbeider*, 14-4-1923; *De Gemeenschap*, 4-7-1923.

166 *De Tribune*, 3-4-1923; *Voorwaarts*, 3-4-1923; *Het Bouwvak*, 5-4-1923; *De Gemeenschap*, 4-7-1923; Thorpe, *The Workers Themselves*, 256-259.

bonden van Transportarbeiders, Spoorweglieden en Zeelieden en de ITF openden beraadslagingen om samen te werken, waardoor de positie van de NFvT weer ter discussie kwam te staan. Bouwman ondernam stappen en het communistische blad *l'Humanité* stuurde het bericht de wereld in dat het NAS zich bij de RVI aansloot. De LFvM ontving al een felicitatie uit Moskou van het IPK der metaalbewerkers vanwege de toetreding.¹⁶⁷

De voorstanders van de RVI riepen in een manifest, ondertekend door tientallen bestuurders, de NAS-leden op voor de RVI te kiezen. De ondertekenaars waren vooral communisten die met Bouwman en J. de Kadt uit de CPH waren gezet, omdat zij in de partij oppositie voerden onder de naam Comité voor de Derde Internationale, waarin ze zich keerden tegen de CPH-eenheidspolitiek inzake de vakbeweging. Dat de CPH zich ten gunste van de samenwerking met het NVV en het IVV uitsprak, versterkte de positie van de voorstanders in het NAS voor aansluiting bij de RVI niet. Bouwman klaagde in Moskou over de houding van de CPH en schakelde Losofsky en Sneevliet in om zijn royement ongedaan te maken. Lansink Jr. haakte hier gretig op in en sprak over “de gruwelen der bolsjewisten en fascistischen terreur in Rusland” en zocht de steun van de anarchisten en trad zelfs samen op met zijn oude tegenstander Rijnders.¹⁶⁸ De tegenstanders van de RVI hamerden op de toenadering tot het IVV en ze riepen op voor de onafhankelijkheid van het NAS te kiezen en dus als één man voor aansluiting bij Berlijn te stemmen. De anticommunistische stroming in het NAS wees op de staatsterreur van de Russische communisten en verspreidde op ruime schaal publicaties van het ‘Comité der Internationale Arbeiders-Vereeniging ter verdediging van het anarchosyndicalisme in Rusland’. Daar zaten de gevangenen vol met anarchistische en syndicalistische tegenstanders.¹⁶⁹

Wat de uitslag van referendum ook zou worden, op de achtergrond dreigde steeds de scheuring. De LFvB probeerde op de NAS-besturenvergadering van 17 en 23 mei dit te voorkomen door op te roepen bij welke internationale het NAS zich ook aansloot, daar te pleiten voor eenwording van de RVI en de IAA. Dissel, De Visser en Brandsteder steunden dit voorstel,

167 *De Arbeid*, 19-5 en 9-6-1923; *De Metaalarbeider*, 21-4 en 26-5-1923; *De Tribune*, 10-4, 23-5 en 1-6-1923; *De Gemeenschap*, 12-5-1923; *Recht voor Allen*, 23-5-1923; *De Syndicalist*, 7-7-1923.

168 *De Gemeenschap*, 12-5, 19-5 en 28-4-1923; *Recht voor Allen*, 23-6-1923; *De Syndicalist*, 28-7-1923; Archief PAS Amsterdam, nr. 16 II, manifest Comité van Verweer, Aan de leden van het N.A.S.. Namen van o.a. Stricker, Langkemper, Kitsz, Maters, Bouwman, Schilp, De Visser, Reesema, en manifest Comité voor de Derde Internationale, Aan de leden van de C.P.H.; Voerman, *Meridiaan*, 137-154.

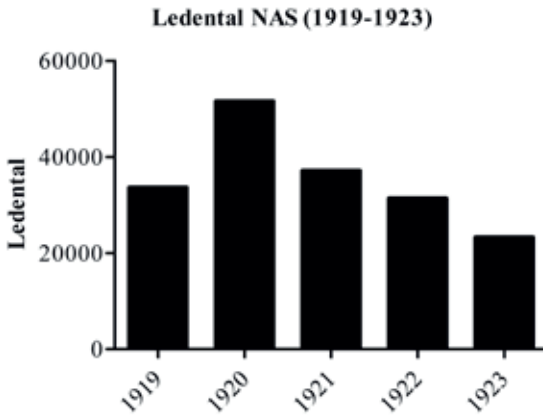
169 *De Tribune*, 5-5-1923; *De Metaalarbeider*, 5-5 en 12-5-1923; Avrigh, *The Russian Anarchists*, 234-244.

terwijl de voorstanders van Berlijn, zoals Huvé en J. van Rijssel er niets in zagen. De RVI-aanhangers beschikten in het NAS-bestuur over negen stemmen, de IAA-aanhangers over acht. Er bleek een groot wantrouwen tussen de bestuurders. Wolff wilde in de notulen hebben dat Brandsteder had verklaard dat de onafhankelijke vakbeweging geen toekomst meer had. De minderheid beschuldigde de meerderheid van machinaties. Er zouden voorvergaderingen met de CPH-vakverenigingscommissie zijn en RVI-aanhangers gaven elkaar geheime tekens om unaniem te kunnen stemmen. Om de meerderheid te behouden zou de fusie tussen NFvT en de Federatie van Spoorwegpersoneel zijn uitgesteld en toen De Visser naar Moskou moest, bedankte hij als NAS-bestuurslid en werd snel door De Boer, een RVI-voorzitter, vervangen. Door het aannemen van het LFvB-voorstel leek een scheuring afgewend. Het referendum bevestigde de stemverhouding van het congres, 7703 stemmen voor Moskou en 6489 voor Berlijn. De door communisten overheerste federaties, LFvB, NFvT en NFBvPiOD, kozen voor Moskou. De andere federaties kozen voor Berlijn, terwijl een aantal PAS'en, waaronder het Groningse en het Rotterdamse, zich voor Berlijn uitsprak.¹⁷⁰ Onderstaande figuur geeft de ontwikkeling in ledental weer sinds 1919. Na 1920 zette het ledenverlies in, een tendens die door de scheuring werd versterkt.

6.6.2 De oprichting van het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond

Vanwege de uitslag van referendum ontstond er in de LFvB en de NFBvPiOD opstand. Beide federaties namen een resolutie aan die uitsprak dat ze zich van het NAS afscheidden indien het referendumbesluit werd uitgevoerd. De federaties bleken nu last te hebben van het beleid van de CPH, omdat sommige leden in opdracht van de partij overstapten naar het NVV. In de NAS-besturenvergadering van 1 juni werd een poging ondernomen om een motie aangenomen te krijgen op basis van de resolutie van beide federaties om tot uitstel van aansluiting te komen en die wederom opriep tot fusie

¹⁷⁰ Archief NAS, nr. 18, notulen, 17-5-1923. Hierna ontbreken de notulen tot 31-8-1923. *De Gemeenschap*, 12-5-1923; *Recht voor Allen*, 3-6-1923; *De Arbeid*, 9-6-1923; *De Syndicalist*, 9-7-1923; *De Metaalarbeider*, 21-7-1923; Archief PAS Amsterdam, nr. 8, manifest 'Moscou of Berlijn?', ondertekend door NFvS&T, Federatie van Fabrieksarbeiders, Arbeiders(sters) in de Kleeding-industrie en de PAS-en van Rotterdam, Culemborg, Haarlem en Groningen; Jaarverslagen NAS 1922/23/24, 76-77. Door deze heftige strijd verdween de moord door onderkruipers op het lid Jacob Pantjes in Groningen totaal naar de achtergrond. Zie voor de moord: *De Gemeenschap*, 20-5-1922.

Figuur 6.1 Ledental NAS 1919-1923

Bron: CBS; Jaarverslagen NAS.

van beide internationales. Alle aanwezige NAS-bestuurders konden zich hierin vinden. Om de dreigende scheuring af te wenden kwam er een compromiscommissie om de motie uit te werken. In de commissie zaten de RVI-aanhangers Dissel en Roodveldt en de weinig uitgesproken Sartou, die vanwege de scherpe strijd binnen de NFBvPiOD spoedig als voorzitter aftrad, en Wolff van de NFvS&T, IAA-voorzitter. Op de achtergrond lieten de pro-RVI bestuurders zich voortdurende adviseren door Losofsky, die naar Amsterdam kwam om ten koste van alles een scheuring te voorkomen. De RVI stuurde een resolutie naar de CPH, met de oproep aan het NAS op de eenheid te bewaren en daarom de aansluiting uit te stellen.¹⁷¹ Het resultaat was dat de commissie adviseerde dat het NAS zich niet zou aansluiten bij de RVI en dat eerst geprobeerd zou worden RVI en IAA binnen twee jaar te laten samengaan. Op 7 juni boog de Besturenvergadering zich over het compromisvoorstel en daarna gingen beide partijen afzonderlijk vergaderen om hun beslissing mee te delen in de Besturenvergadering. De RVI-aanhangers kwamen er echter niet uit. Er was namelijk tussen hen verschil van mening. Brandsteder, Van Zelm en Reesema wilden koste wat kost naar de RVI, maar Dissel vreesde scheuring. Ondanks diens dringende verzoek om in te stemmen met het compromis deden de vertegenwoordigers van de

¹⁷¹ *De Gemeenschap*, 31-3, 19-5, 9-6, 16-6 en 6-9-1923; *De Tribune*, 16-6-1923; *Recht voor Allen*, 16-6-1923; *De Arbeid*, 16-6, 23-6 en 30-6-1923; *De Metaalarbeider*, 23-6-1923; Voerman, *Meridiaan*, 174-176. K. Sartou was in 1920 gesalarieerd HVC-secretaris-propagandist: *Recht voor Allen*, 26-6-1920.

NFvT en de Landelijke Federatieve Bond van Meubelmakers, Houtbewerkers en aanverwante vaklieden (LFBvMH), Brandsteder en Van Zelm, dat niet. De Berlijners deden nu nog één keer een compromisvoorstel, waarvan de punten waarin de 'cellenbouw' werd verboden en aansluiting bij een internationale werd verworpen, onaanvaardbaar bleken voor de tegenpartij. Reesema verklaarde door te gaan met die cellenbouw. Toen moest het NAS-bestuur de zaak tot een oplossing brengen in de vergadering van 21 juni. De meerderheid kon zich vinden in een nieuwe resolutie van zes punten, waarin werd voorgesteld de uitslag van het referendum niet uit te voeren, de 'cellenbouw' te bestrijden, *De Arbeid* twee redacteurs te geven, de uitbouw van het NAS ter hand te nemen en de bestuurders die een nieuwe vakcentrale wilden oprichten onmiddellijk te schorsen. Lansink Jr. weigerde de opdracht in een artikel in *De Arbeid* stelling te nemen tegen de dreigende scheuring, waarbij de meerderheid dreigde de minderheid te schorsen indien die overging tot het stichten van een nieuwe vakcentrale. De meerderheid van het NAS-bestuur vroeg ondertussen per brief de IAA te bemiddelen om scheuring te voorkomen.¹⁷² Maar NFvS&-secretaris Walraven stelde: "Het N.A.S. wordt het slachtoffer van de veroveringskracht eener politieke partij en als ze dezen aanval al mag overleven, de geest van kameraadschap en eensgezindheid zal voorgoed tot het verleden behoren".¹⁷³

Die syndicalisten die niets in de RVI zagen, zaten sinds 1921 in het Comité voor de verdediging van de Onafhankelijke Vakbeweging. Het Comité trof voorbereidingen voor een mogelijke afscheiding van het NAS en organiseerde op zaterdag 24 juni te Utrecht een bijeenkomst om over de NAS-bestuursvergaderingen te discussiëren. Het compromisvoorstel van Dissel werd beschreven als opportunistisch en ontbloot van ieder beginsel, want de RVI was niets minder dan een sociaaldemocratisch orgaan dat het staatssocialisme nastreefde. De ruim vijftig aanwezigen, die 21 organisaties vertegenwoordigden, waaronder de federaties NFvS&T, LFvT, LFvM en de NFBvAF, PAS'en en plaatselijke afdelingen, gingen over tot het oprichten van het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond (NSV), dat als Beginselverklaring die van de IAA aannam. Wolff werd voorzitter en Lansink Jr. kreeg de functies van secretaris en redacteur van het nieuwe blad *De Syndicalist*.¹⁷⁴

172 *Recht voor Allen*, 23-6-1923; *Het Bouwvak*, 28-6-1923; *De Arbeid*, 30-6-1923; *De Gemeenschap*, 30-6-1923; *De Metaalarbeider*, 16-6 en 30-6-1923; Jaarverslagen NAS 1922/23/24, 78-84; *De Syndicalist*, 7-7 en 24-7-1923; Verslag van de verrichtingen en werkzaamheden van het Nederlandsch Syndic. Vakverbond van juni 1923 tot en met 31 december 1924 (Amsterdam z.j.), 15-43.

173 Jaarverslag 1919 en 1920 NFvS&T, 166.

174 *De Metaalarbeider*, 5-5, 16-6 en 30-6-1923; *De Tribune*, 25-6-1923; *De Syndicalist*, 30-6-1923; *De Arbeid*, 30-6-1923; *Recht voor Allen*, 30-5-1923; Verslag van de verrichtingen en werkzaamheden

De volgende dag opende Lansink Jr. de NAS-bestuursvergadering met de mededeling dat hij ontslag nam. Hij legde zijn functie per direct neer, gevolgd door de andere NAS-bestuursleden Lansink Sr., Wolff, Rosseau, Meisner, Van Rijssel en Huvé.¹⁷⁵ Dezelfde dag nog vergaderde het NSV-bestuur en nam het besluit aan het einde van de week *De Syndicalist* uit te brengen en daarin tot afscheiding op te roepen. De PAS'en van Enschede, Groningen, Veendam en Deventer hadden dat al gedaan, evenals de NFBvAF, terwijl de zeeliedenvereniging 'De Eendracht' aansluiting overwoog. Ook scheidde zich allerlei federatieafdelingen af. Lansink Jr. zond een uitnodiging naar de LFvB-afdelingen om een nieuwe federatie op te richten. De achtergebleven NAS-bestuurders stuurden een circulaire naar de aangesloten organisaties waarin stond dat het referendum geen duidelijke meerderheid gaf tot aansluiting bij de RVI, waardoor het bestuur niet van plan was het referendumbesluit tot uitvoering te brengen en daarom opriep om alles in het werk te stellen de RVI en de IAA te doen samengaan in één revolutionaire internationale. Tot het congres in 1925 zou het NAS zich niet internationaal aansluiten. De circulaire keerde zich tegen communistische cellenbouw en wilde uitbouw van het NAS op grondslag van de Beginselverklaring.¹⁷⁶

Tot slot

In deze periode werd het moeilijk het reformistisch-syndicalistisch beleid van het NAS door te zetten, omdat de pleitbezorgers van de linkscommunistische vakbondspolitiek aan kracht wonnen. Het NAS-bestuur propageerde niet de revolutie en Lansink's artikel 'Opbouw' uit 1919 was een gematigd pleidooi voor medezeggenschap en welvaartsvergroting, omdat die de

van het Nederlandsch Syndic. Vakverbond van juni 1923 tot en met 31 december 1924, 18-24. Zie voor het NSV: E. van der Tuin, 'Het NSV en het anarcho-syndicalisme', in: M. Hunink, J. Kloosterman, J. Rogier (red.), *Over Buanarroti, internationale avant-gardes, Max Nettlau en het verzamelen van boeken, anarchistische ministers, de algebra van de revolutie, schilders en schrijvers* (Baarn 1979), 203-238; V. Bultsma en E. van der Tuin, *Het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond 1923-1940* (Amsterdam 1980).

175 Archiefsneevliet, nr. 372, NAS-notulen; *De Gemeenschap*, 30-6-1923; *De Arbeid*, 30-6-1923; *De Syndicalist*, 30-6-1923; Verslag van de verrichtingen en werkzaamheden van het Nederlandsch Syndic. Vakverbond van juni 1923 tot en met 31 december 1924, 22-24 geeft de aangesloten organisaties; Jaarverslagen NAS1922/23/24, 84. In *De Amsterdamer*, weekblad voor Nederland, 21-7-1923 gaf Lansink Jr. zijn visie.

176 *De Syndicalist*, 30-6 en 7-7-1923; *De Metaalarbeider*, 30-6 en 21-7-1923; *Het Bouwvak*, 5-7 en 12-7-1923; *Recht voor Allen*, 7-7-1923; B. Lansink Jr., *Wat wil het N.S.V.?* (Amsterdam 1924).

arbeidersklasse zouden versterken. Hierdoor konden de arbeiders goed worden voorbereid op hun toekomstige taak, waarin zij een regulerende taak kregen in de economie. Zo zag het NAS-bestuur in deze fase zijn duale taak.

De vakcentrale versterkte zich in deze periode en telde in 1920 zijn hoogste ledental van 51570.

Tegenover het beleid van het NAS-bestuur kwamen de revolutionaire denkbeelden van de links-communisten binnen de CPH te staan. Revolutionair-syndicalisten werden aangetrokken door het Russische radenstelsel dat parallellen kende met het toekomstbeeld van de syndicalisten. De links-communistische en revolutionair-syndicalistische stromingen groeiden naar elkaar toe.

Toen in augustus 1919 het IVV in Amsterdam werd heropgericht, sloot de CGT zich hierbij aan, maar het NAS niet. Het reformistische karakter stond het NAS tegen, terwijl in die periode ook het links-communisme intern meer steun kreeg. De nieuwe links-communistische vakbonden in Duitsland werden voor deze richting een voorbeeld. De links-communistische oppositie tegen het NAS-bestuur, wilde dat de vakcentrale zich aansloot bij de in Moskou opgerichte RVI. Maar het NAS-bestuur pleitte voor deelname aan het cao-overleg en de adviesorganen van de overheid. Dit verschil in tactiek werd gekarakteriseerd als de strijd tussen 'reformisme' en 'revolutie'.

De mislukte poging om de transportstaking van 1920 tot een algemene werkstaking met revolutionaire doelen te laten uitgroeien, was ondernomen in samenspraak met het links-communistische Amsterdams Bureau van de Komintern, waarin Sneevliet een vooraanstaande rol speelde met betrekking tot de vakbondspolitiek. Van een revolutionaire uitkomst van de transportstaking kwam niets terecht, waarop de NFvT door de werkgevers voortaan buiten het collectief overleg werd gehouden. De poging van het Amsterdams Bureau om de vakbeweging in te zetten voor de revolutie om een radenrepubliek tot stand te kunnen brengen bleek een illusie. Sneevliet, die goede contacten had met de Komintern vertrok via Moskou naar China.

Toen de RVI de intrede van communisten in de reformistische vakcentrales verordonneerde, riep de CPH op de kleine NAS-federaties over te hevelen naar het NVV. Sommige linkscommunisten, waartoe Bouwman behoorde, verzetten zich tegen deze koerswending, maar met de samenwerking tussen de linkscommunisten en de revolutionair-syndicalisten was het gedaan. De laatsten zochten nu samenwerking met de reformistisch-syndicalisten. Deze combinatie scheidde zich in 1923 van het NAS af, toen de leden kozen voor aansluiting bij de RVI. De uitgetreden federaties vormden een eigen

vakcentrale, het NSV, dat zich de erfgenaam van het NAS noemde en zich aansloot bij de IAA.

7 Kortstondige oriëntatie op het communisme 1923-1927

Inleiding

Het bestuur dat na de scheuring aantrad, moest zich veel moeite getroosten om de klap van de scheuring op te vangen. Kitsz nam de voorzittersrol op zich en het bestuur werd aangevuld met nieuwe bestuurders die CPH-lid waren of met de partij sympathiseerden. Het NAS-bestuur richtte spoedig voor de afgescheiden federaties nieuwe organisaties op. Het NAS zou bij dit alles bijna ten ondergaan omdat het werd betrokken bij de interne conflicten in de CPH. In deze periode voerde Bouwman oppositie tegen de vakbondspolitiek van de partij die erop gericht was het NAS met het NVV samen te doen gaan. Hiermee werd het NAS betrokken in de internationale strijd in de Komintern en de RVI om de hegemonie van de verschillende communistische fracties.

Bouwman en Dissel probeerden het NAS lid van de RVI te maken zonder onder het juk van de CPH en de Komintern door te gaan, daarbij geholpen door Sneevliet die terug uit China vanuit Moskou over de juiste informatie beschikte. Hij kwam naar Nederland om de CPH-leiding te bestrijden. Dat het een moeilijke taak zou worden, wist het NAS-bestuur aan de hand van de strijd van Duitse linkscommunistische vakbeweging tegen de Komintern. Tegen de tijd dat het NAS lid van de RVI werd, gingen deze bonden in opdracht van de Komintern en KPD op in de reformistische ADGB. Slechts enkele splintergroepen bleven zelfstandig. Tegen het einde van 1924 oriënteerde het NAS zich niet meer op het Duitse linkscommunisme, maar verschoof de belangstelling naar Engeland, waar nu volgens de Komintern een revolutionaire situatie zou ontstaan.

Sneevliet werd in mei 1924 voorzitter van het NAS. Het NAS ging zich vanaf dat moment meer oriënteren op het communisme zoals dat door de Komintern werd vertegenwoordigd. Sneevliet werd geacht de verhoudingen in Moskou te kennen en zo het NAS op aanvaardbare eisen de RVI binnen te loodsen. Deze opdracht was een zware, want vroeg grote inspanningen om onverenigbare eisen met elkaar in overeenstemming te brengen. De Komintern en de RVI drongen er bij het NAS op aan zich achter het eenheidsstreven met het IVV te stellen. Tal van besprekingen met de RVI vonden plaats, waarbij allerlei geheime afspraken werden gemaakt. Daarbij werd het NAS-bestuur bestreden door Kolthek, die het bestuur op de voet volgden

en becommentarieerde. Hij was goed op de hoogte van de internationale communistische beweging. Ondanks het feit dat het NAS lid werd van de RVI, lukte het niet het onverenigbare lang te verenigen, omdat het niet de eenheidspolitiek van de Komintern en de RVI wilde volgen. Het verzette zich tegen verschillende pogingen van de CPH om de kleine federaties naar het NVV over te hevelen. In 1927 werd de breuk definitief en dit leidde tot uittreden van communisten, vrijwillig of door roeyement.

7.1 Na de scheuring

Na de scheuring ontstond een onduidelijke situatie binnen het NAS. Er kwam een nieuw bestuur, maar dat wist niet of de aangesloten federaties trouw zouden blijven. Het NAS hield daarom op grondslag van het compromisvoorstel tot 1925 iedere verbinding met de RVI af. De verhouding tot de CPH en het NSV bleef vijandig.

7.1.1 Effecten van de scheuring

Na het ontslag van de Lansinks, Wolff, Huvé en Van Rijssel werden de andere IAA-voorstanders, Rosseau, Walraven en Meisner geschorst. Er kwam een nieuw bestuur met als Kitsz voorzitter, Schenk tweede voorzitter, Brandsteder tweede secretaris, terwijl secretaris Dissel de redactie van *De Arbeid* voerde. Maters, De Boer, Schenk, Van Zelm en Van Blijenburgh bleven in het bestuur. Kitsz stelde zich op het standpunt van het compromisvoorstel, waarin aansluiting bij de RVI was uitgesteld om de fusie met de IAA tot één revolutionaire vakcentrale mogelijk te maken. Bij referendum bekrachtigd, zou het compromis uitgangspunt moeten worden voor een nieuwe grondslag van het NAS. Dit was nodig omdat er weinig homogeniteit bestond binnen het nieuwe bestuur. Dissel had, in tegenstelling tot Van Zelm en Brandsteder, de scheuring willen voorkomen, terwijl Van Blijenburgh weinig voor de RVI voelde. Binnen de federatiebesturen bestond verschil van opvatting omtrent al of niet aansluiten bij de RVI. Er waren communisten, die voor of tegen de CPH-vakbondspolitiek waren, sociaalanarchisten en achtergebleven syndicalisten die kritisch stonden tegenover de RVI en die hoopten dat de aanhang van het NSV in het NAS zou terugkeren. Zo schreef LFvB-voorzitter De Klerk dat voor hem en tachtig procent van de leden de keuze Moskou of Berlijn niet speelde. De arbeiders waren solidair op de werkvloer, zonder te vragen naar Moskou of Berlijn. Hij zag geen verschil

tussen NSV en NAS en hoopte dat de scheuring tijdelijk was.¹ Omdat nog tal van federatiecongressen zich dienden uit te spreken, was het NAS-bestuur voorzichtig. Kitsz als voorzitter was daarom een voor de hand liggende keuze, omdat hij de bindende factor was die de verschillende groeperingen bijeen kon houden of weer bij elkaar kon brengen. Hij had zijn sporen in het NAS verdiend en bekleedde als Amsterdams PAS-bestuurder een belangrijke positie, omdat het overgrote deel van de NAS-leden in dit PAS georganiseerd was. Hij was geen communist, maar LFvSA-lid net als Dissel en Maters. Kitsz verdedigde het NAS en de Sovjet-Unie tegen de kritiek van anarchisten als A. Constandse en Rijnders, die het NAS verketterden en de Russische bolsjewieken als moordenaars wegzetten. Kitsz was een praktisch man, die daarom het eenheidsstreven van de CPH steunde en bereid was te verklaren veel van Lenin te hebben geleerd. Maar hij was in de ogen van zijn critici niet in staat leiding geven aan een vakcentrale met internationale contacten. Een bezoek aan het congres van de Internationale Arbeiders Hulp (IAH) in Berlijn ging niet door toen bleek dat er naast Kitsz niemand mee kon die Duits sprak.² Dat het NAS zo'n voorzitter had tekende de beweging, vond Kolthek. Het NAS had behoefte aan een voorzitter, die niet alleen propagandistisch sterk was, maar ook kon analyseren, schrijven en spreken:

“De onbekwaamheid en onbevoegdheid dezer leiders zal het N.A.S. in een minimum van tijd overleveren aan de overheersing van lieden, die in wezen de ergste vijanden zijn van het libertair socialisme en van een vakbeweging, welke dat direct of indirect wil bevorderen of steunen.”³

Weliswaar waren ‘de reine syndicalisten’ naar het NSV gegaan, maar binnen het NAS bleef weerstand tegen het communisme. Het wantrouwen richtte zich op de landelijke CPH-vakverenigingscommissie, die immer de opheffing van de kleine federaties voorstelde om de leden over te hevelen naar het NVV en die in opdracht van de Komintern door ging met cellenbouw. Die gaf Bouwman en andere communisten in het NAS de opdracht zich daar niet tegen te verzetten. Omdat het voor het NAS-bestuur

¹ *De Arbeid*, 30-6 en 28-8-1923 geven verkorte notulen. De notulen ontbreken, behalve die van 25-6 en 29-6-1923 die zich in het Archief Sneevliet onder nr. 372 bevinden.

² Archief PAS Amsterdam, nr. 99; *De Tribune* 27-3-1924; *Recht voor Allen* 21-7-1923; G. Harmsen, *Rondom Daan Goulooze Uit het leven van kommunisten* (Nijmegen 1980), 27-50; *De Tribune*, 26-4-1923 schreef dat het verschil tussen de sociaal-anarchisten en communisten kunstmatig was en op vooroordelen berustte; Archief NAS, nr. 18, notulen, 14-12-1923.

³ *Recht voor Allen*, 21-7-1923.

de vraag was welk standpunt bij de federaties op de komende congressen en referenda de overhand kreeg, verklaarde het op 31 juli 1923 “dat er geen enkele organisatorische verbinding bestaat tusschen onze vakcentrale en de Communistische Partij, hetzij nationaal of internationaal en ook niet voornemens is, een zoodanige verbinding tot stand te brengen.”⁴ Bouwman, wiens roeyement door ingrijpen van de Komintern en RVI was ingetrokken, verzette zich nu met het Landelijk Comité der Oppositie binnen de CPH tegen het eenheidsstreven en zocht daarbij de steun van de RVI, terwijl in Nederland het comité samenwerkte met de LFvSA. Hij schreef in september een brochure om de beginselen en de strijdwijze van wat hij nog steeds noemde de onafhankelijke vakbeweging uiteen te zetten. Hij benadrukte niet alleen het revolutionaire karakter van het NAS, maar ook de ‘ongeacht clause’ en ‘de directe actie’, om aan te tonen dat het NAS niet de vakbondspolitiek van de CPH uitvoerde en positioneerde het NAS tegenover het NVV als een zelfstandige revolutionaire vakcentrale. Het NVV was een vakcentrale, waarvan de reformistische leiding speculeerde op de lauwheid en laksheid van de arbeiders, terwijl de kapitalisten alleen respect hadden voor de directe actie. Aan de hand van de transportstaking betoogde Bouwman dat de tegenstand van het NVV tegen de algemene werkstaking een funeste tactiek was. Zolang het NVV het eenheidsfront met de revolutionaire arbeidersbeweging afwees en als “de S.D.A.P.sche vakbeweging” de reformistische politiek van die partij uitvoerde, bleef de revolutie uit. Wijnkoop noemde Bouwman een tweede Van Erkel, een uitvoerder van een anticommunistische vakbondspolitiek, die inging tegen de internationale en nationale ontwikkelingen.⁵

De ruzie tussen het NAS-bestuur en de CPH was niets vergeleken met de vijandigheid tussen de vroegere kameraden van het NAS en het NSV. Over de afhandeling van allerlei financiële kwesties raakte men zelfs in juridisch gevecht. Lansink Sr., die met zijn zestig jaar op leeftijd was, wilde omdat hij zonder werk zat, uitbetaling van zijn opgebouwde rechten. Het NAS-bestuur weigerde, waarop Lansink Sr. het Volksbureau voor Rechtsbijstand van

4 *De Arbeid*, 4-8-1923; *De Syndicalist* 28-7-1923; *Het Transportbedrijf*, 11-8-1923; *De Tribune*, 20-5 en 22-5-1923.

5 *De Syndicalist*, 24-7-1923; *Het Transportbedrijf*, 20-10-1923; *De Tribune*, 3-1 en 16-4-1924; E. Bouwman, *Waarom lid van het N.A.S.? Beschouwingen over de beginselen en de tactiek der onafhankelijke revolutionaire vakbeweging* (Amsterdam 1923); E. Bouwman, *Het Fiasco der vakbewegingspolitiek van de Communistische Partij (Holland)*, Uitgave van het Landelijk Comité der Oppositie (Amsterdam, z.j.).

Spanjer inschakelde, die een procedure bij de Kantonrechter begon.⁶ Het NAS-bestuur beraadde zich ook op juridische stappen, het had contributieschulden bij de afgescheiden federaties te vorderen. Op het Paascongres van 1923 was besloten dat alle federaties de contributieachterstand aflosten. Daarvoor was een regeling getroffen en de afgescheiden federaties werden door het NAS daaraan gehouden. Daarnaast ging het over de regeling de lening van 50.000 gulden ten behoeve van de transportstaking uit 1920, die over de federaties omgeslagen was. Na overleg met de achtergebleven organisaties viel het besluit ongeveer 40.000 gulden te claimen bij de federaties die naar het NSV waren overgegaan.⁷ Het NSV dreigde daarop afdelingen van de afgescheiden federaties, die in het NAS bleven en geen contributie meer afdroegen, met de deurwaarder. Dat deed bijvoorbeeld de LFvT bij de afdeling Almelo. De naar het NSV overgegangene Nederlandsche Federatie van Arbeiders werkzaam in de Fabrieksmatige Bedrijven (NFvF) wilde het eerder ingezamelde geld voor de NAS-steunlijsten niet afdragen.⁸ De LFvM werd door dit juridische gevecht getroffen. De federatie had op 4 augustus 1923 bij deurwaardersexploot beslag laten leggen bij de NAS-getrouwe afdeling Schiedam, omdat die geen contributie afdroeg. Die riep de hulp in van het NAS-bestuur, dat door een advocaat beslag liet leggen op de gelden van de federatie, waarna de Rotterdamse rechtbank de LFvM failliet verklaarde. Het resultaat was dat de vordering van 13.000 gulden niet gedekt kon worden door het aanwezige kasgeld van 800 gulden en de bezittingen van de LFvM publiekelijk werden verkocht. Voorzitter Hooze hevelde al voor die tijd de leden over naar de nieuwe Landelijke Syndicalistische Federatie van Metaalarbeiders (LSFvM). Dissel en Kitsz waren zeer gebeten op de uitgetreden federaties en wilden tot het uiterste gaan om de vorderingen te innen, ondanks dat de afgelopen jaren de NAS-boekhouding niet goed was bijgehouden en over de schulden grote verwarring bestond. Van Blijenburgh bracht in een NAS-bestuursvergadering naar voren dat hij het aangevraagde faillissement een slechte zaak vond. Ook andere bestuurders wilden de tegenstellingen niet op de spits drijven en pleitten voor terughoudendheid

6 Archief NAS, nr. 18, notulen 31-8-1924; *Onaanvechtbare feiten voor de historie vastgelegd*, (Amsterdam 1925), 2-4.

7 *De Arbeid*, 21-7-1923; Archief NAS, nr. 251, Officieele Mededeelingen van het Algemeen Bestuur nopens aangelegenheden van financieelen en anderen aard, de onafhankelijke Vakbeweging betreffende, 14-9-1923. Er werden geen maatregelen genomen tegen de contributieachterstand van de aangesloten gebleven organisaties, Archief NAS, nr. 18, notulen 5-10-1923. In het 'Kort Verslag van 31 juni', *De Arbeid*, 4-8-1923 worden de ruwe cijfers per federatie gegeven. Lansink Sr. werd begin 1925 vrijgesteld bij de SFvB; *De Syndicalist*, 17-1 en 11-4-1925.

8 *De Arbeid*, 7-7-1923; 'Kort verslag van de vergadering'.

omdat de leden verontwaardigd waren over de getroffen maatregelen. Van Blijenburgh stelde zich enkele maanden later niet meer verkiesbaar. Zijn kritische houding tot het NAS leidde er echter niet toe dat hij de LFvB in de steek liet, waarvan hij vanaf de oprichting bestuurder was en bleef.⁹

7.1.2 Nieuwe federatieve bonden

Door de scheuring werd aan het dertigjarig bestaan van het NAS voorbijgegaan. Volgens het NSV verkeerde de vakcentrale door het vertrek van vele federaties en afdelingen in staat van ontbinding en was het verworpen “tot een filiaal van Moscou”.¹⁰ In de noordelijke provincies, waar veel communistische leden al naar de moderne vakbeweging waren overgegaan, sloten de restanten van het NAS zich voor het merendeel bij het NSV aan, waaronder de Nederlandsche Federatie van Land-, Tuin- en Zuivelarbeiders (NFvLT&Z) en het PAS Groningen. Tot meer dan een symbolische aanwezigheid zou het NAS, ondanks alle pogingen, het daar niet meer brengen. In Twente verzwakte het NAS toen het LFvT-congres besloot uit het NAS te treden. Ook het NFvS&T-congres stemde met grote meerderheid voor afscheiding. Het NAS ging daarop ertoe over nieuwe organisaties te stichten, zonder op de officiële afscheiding van de federaties te wachten. Die nieuwe federatieve bonden bereikten nooit enige omvang en konden nergens betekenis verwerven. In tabel 1 zijn de nieuwe federatieve bonden opgenomen.

Tabel 7.1 Nieuwe Federatieve Bonden

Federatieve Bonden	Oprichting	Leden 1923
Onafhankelijke Bedrijfsfederatie van Werkers in de Metaalindustrie	29-7-1923	466
Nederlandsche Federatieve Bond van Arbeiders werkzaam in de Textielindustrie	5-8-1923	293
Nederlandsche Federatieve Bond van Arbeiders werkzaam in Fabrieksmatige en aanverwante Bedrijven	1-8-1923	494

⁹ *De Arbeid*, 14-7, 4-8 en 17-11-1923; *Recht voor Allen*, 11-8-1923; *De Syndicalist*, 18-8-1923; Archief NAS, nr. 18, notulen 31-8, 28-9 en 5-10-1923; Verslag van de verrichtingen en werkzaamheden van het Nederlandsch Syndc. Vakverbond van juni 1923 tot en met 31 december 1924, 33-40; *Het Bouwvak*, 23-1-1918.

¹⁰ *De Syndicalist*, 1-9-1923.

Nederlandsche Federatieve Bond van Arbeiders(sters) werkzaam in de Tabaksindustrie	19-8-1923	83
--	-----------	----

Bron: CBS Beknopt 1924, Jaarverslag NAS 1922-1923-1924.

Slechts de Onafhankelijke Bedrijfsorganisatie van Werkers in de Metaalindustrie (OBWM) toonde enige levenskracht. In Almelo zetten communisten de LFvT-afdeling om in de Nederlandsche Federatieve Bond van Arbeiders werkzaam in de Textielindustrie (NFBvAT). Ook de andere federatieve bonden kenden voornamelijk communisten als bestuurders en leden. Door de sterke communistische inslag neigden deze bonden ertoe de CPH-vakbondspolitiek te volgen en weinig verzet te bieden tegen oproepen om tot het NVV toe te treden.¹¹

Het bleef enige tijd onzeker welke federaties in het NAS zouden blijven. Alleen de NFvT was stevig in handen van het communistische bestuur onder leiding van Bouwman en Brandsteder. Het buitengewoon LFvB-congres in juli verwierp het voorstel zich van het NAS af te scheiden en zelfstandig door te gaan, op voorwaarde dat het NAS zich niet bij de RVI zou aansluiten en het NAS-bestuur mee werkte aan fusie van RVI en IAA. De bestuurders De Klerk en Van Blijenburgh wilden zo een scheuring voorkomen en voorstanders van de IAA binnenboord houden. Toch verliet ongeveer driehonderd man de federatie, waaronder de gehele Haagsche Bouwvak-federatie, die onder aanvoering van de vrije socialist W.A. van Bommel zelfstandig bleef en niet naar het NSV ging. Slechts een klein deel van de uitgetreden leden ging over naar de nieuwe Landelijke Syndicalistische Federatie van Bouwvakarbeiders (LSFvB).¹² De NFBvPiOD hield in augustus een buitengewoon congres, dat moest beslissen over al of niet afscheiden. De bestuurders J.C. Peltenburg en Priem zeiden dat de arbeiders niets van de strijd Moskou-Berlijn afwisten, zij wilden slechts de eenheid. Binnen de NFBvPiOD bestond daarom de neiging zich van het NAS af te scheiden om de eigen gelederen te sluiten. De bestuurders De Kadt en Schilp verzetten zich eerst daartegen, maar stelden op het buitengewoon congres toch voor zich van het NAS af te scheiden. Een aangenomen motie bepaalde echter dat de bond bij het NAS bleef en zij sloten zich daarbij aan. Die motie haalde het door de afwezigheid van een groot aantal afdelingen, die al een eigen

¹¹ *De Arbeid*, 14-7 en 4-8-1923; *De Syndicalist*, 7-7, 24-7 en 18-8-1923.

¹² *Het Transportbedrijf*, 14-6-1923; *De Arbeid*, 21-7-1923; *De Syndicalist*, 24-7-1923; Jaarverslag 1923 van de Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland, 47-54. In het federatiebestuur zat één communist: Roodveldt, de secretarisredacteur; *Onaanvechtbare feiten*, 33-34.

nieuwe federatie voorbereiden. Een referendum bevestigde de uitkomst van de motie. Maar toen was de Nederlandsche Syndicalistische Federatie van Overheidspersoneel (NSFvO) al opgericht, die buiten het NSV bleef. De NSFvO kende in Amsterdam veel aanhang. In Den Haag vergaderden de aangesloten organisaties in september over de positie van het HVC, waarbij Lansink Jr. en Wolff namens het NSV en Dissel en Van Zelm namens het NAS aanwezig waren. Het HVC besloot zich van het NAS af te scheiden om de plaatselijke eenheid te bewaren en een referendum besliste dat het HVC zich bij geen van de beide vakcentrales aansloot. Om die eenheid sloten de plaatselijke afdelingen van NSV-federaties zich aan. Er waren twee grote afdelingen van federaties lid van het HVC: de Haagsche Bouwvakfederatie en de NFBvPiOD-afdeling Den Haag. Maar deze sloot zich na een financiële injectie van het Landelijk Bestuur weer aan bij de NFBvPiOD.¹³

7.2 Een nieuw begin

Voor het eerst in de geschiedenis van het NAS richtte het zich op Duitsland. De contacten van de NFvT met de UdHK gaven aanleiding om te onderzoeken of samenwerking mogelijk was. Het was een omweg om in contact te blijven met de RVI. Het NAS wilde de kans op aansluiting niet verspelen en probeerde daarom een de RVI welgevallige strategie te ontwikkelen, zonder de eigen belangen uit het oog te verliezen. Daarbij hoorde behalve internationale samenwerking ook het eenheidsstreven in Nederland. Maar op vakbondsgebied wilde het NAS-bestuur de eenheid met het NVV absoluut niet.

Het was voor het NAS-bestuur van groot belang om zowel de Komintern als de RVI te overtuigen van het nut dat het NAS zich als onafhankelijke vakbeweging aansloot.

7.2.1 Het eenheidsfront in de praktijk

Hoewel het NAS zich niet al te opzichtig op de RVI oriënteerde, zochten sommige federaties zoals de NFvT toch contact met Duitse vakbonden die

¹³ Archief NAS, nr. 18, notulen 28-9-1923; *De Arbeid*, 18-8 en 25-8-1923; *De Gemeenschap*, 16-6, 7-7, 28-7, 11-8, 25-8, 29-9 en 27-10-19-1923; *De Syndicalist*, 27-6-1925. Zie ook het Verslag van het Buitengewoon Congres gehouden op 18 Augustus 1923 in het P.A.S.-gebouw te Amsterdam van de NFBvPiOD. Op het congres waren 17 afdelingen niet meer vertegenwoordigd, omdat ze zich wilden afscheiden. Priem werd voorzitter.

wel aangesloten waren, maar de officiële communistische eenheidspolitiek niet steunden. Het NAS-bestuur wilde in contact komen met gelijkgezinden in hun verzet tegen het eenheidsfront, zoals de Duitse revolutionaire vakcentrale UdHuK. De Union werd bestuurd door linkscommunisten die niet aan de leiband van de KPD liepen, veel leden waren afkomstig uit de FAUD en waren niet van plan ooit lid te worden van de ADGB, of waren daaruit geroyeerd.¹⁴ De Union wilde via directe acties, waaronder de gewapende opstand en de algemene werkstaking, de revolutie ontketenen. Een UdHuK-vertegenwoordiger die door het Amsterdamse PAS-bestuur was uitgenodigd, sprak over gewapende 'hunderdschappen', die de politie in straatgevechten in het nauw dreven. Dissel was onder de indruk vond dat het NAS en de UdHuK elkaar moesten steunen. Het NAS diende voor de Union de internationale contacten met de Franse en de Britse vakbeweging te onderhouden, geld in te zamelen en drukwerk te verzorgen. In *De Arbeid* verscheen een oproep van de UdHuK om steun.¹⁵ De ellende van de superinflatie en de Roerbezetting leidde ertoe dat in Nederland van het NVV tot de CPH acties ondernamen om de verarmde Duitse bevolking te ondersteunen. Het NAS wilde niet achterblijven, maar sloot zich niet aan bij de Nederlandse afdeling van de IAH. Het bestuur zag de IAH als een bedreiging omdat de organisatie zowel internationaal als nationaal werd overheerst door Wijnkoop-aanhangers en omdat het niet-communisten als ITF-bestuurder E. Fimmen binnen de gelederen telde, die vanwege zijn eenheidsstreven tussen RVI en IVV en zijn afwijzen van het NAS werd gewantrouwd.¹⁶ Besprekingen met de UdHuK leidden er toe dat het NAS met een eigen comité, Arbeiders-Hulpcomité-Duitsland (AHD), kwam, waarop de CPH het NAS beschuldigde van sektarisme en sabotage. Het AHD vestigde in het Roergebied een aantal gaarkeuken om de hongerende bevolking te voeden en bracht een aantal kinderen uit het Roergebied onder

14 *De Gemeenschap*, 1-9 en 15-9-1923; *Het Transportbedrijf*, 6-3 en 15-5-1924; *De Tribune*, 7-3-1924; Archief NAS, nr. 18, notulen 10-3-1923; Tosstorff, *Profintern*, 371-372; Peterson, *German Communism*, 492, noot 78; Weichold, 'Die Union der Hand- und Kopfarbeiter', 99-106.

15 *Het Bouwvak*, 13-10-1923; *De Arbeid*, 22-12-1923; Archief NAS, nr. 18, notulen 14-12-1923; ING, CID, no. 10751, Den Haag, 17-12-1923; Th. J. Dissel, *De strijd der arbeidersklasse in Duitsland tegen reactie en fascisme, en vóór de vestiging der proletarische Revolutie. De taak der Nederlandsche arbeiders* (Amsterdam 1923).

16 Archief PAS Amsterdam, nr. 366; *De Strijd*, 7-7-1923; *De Tribune* 19-1-1924; Verslag van het N.A.S.-Congres gehouden op 25, 26 en 27 December 1925, in het IJpaviljoen te Amsterdam; W. Buschak, *Edo Fimmen Der schöne Traum von Europa und die Globalisierung* (Essen 2002); K. Braskén, 'Solidaritet, bistand och propaganda: Internationale Arbeiderhilfe (IAH) och Weimarkommunismen, 1924-1931', in *Comintern Working Paper*, 14 (2008).

bij Amsterdamse families.¹⁷ Zo raakte het NAS betrokken bij de strijd tussen de KPD en de zelfstandige revolutionaire vakbonden. In Duitsland had de KPD in de reformistische vakbeweging veel aanhang en oefende in het kader van het eenheidsfront druk uit op de revolutionaire vakbonden om op te gaan in de ADGB, om die zo van binnenuit te revolutioneren. Dat zou kunnen omdat in het Roergebied de UdHuK evenveel aanhang had als bij de ADGB aangesloten bonden. Dat de KPD dat kon eisen kwam doordat de RVI verdere uitbouw van de UdHuK afwees. Maar binnen de Union voelde niet iedereen voor fusie, waarop de KPD het oude bestuur verving door een bestuur dat de RVI-koers uitvoerde. Het NAS werd in de strijd betrokken, omdat de ene fractie het kantoor van de andere leegroofde, waaronder eigendommen en geld van het NAS. Bouwman en Kitsz gingen in februari 1924 poolshoogte nemen en vonden dat het oude bestuur gelijk had zich te verzetten tegen de overheersing van de KPD, al bezwoeren de nieuwe bestuurders dat zij voor een onafhankelijke vakbeweging waren. De conclusie was dat de KPD een negatieve invloed had op de UdHuK. Daarom steunde het NAS-bestuur het streven om naast de ADGB een nieuwe Duitse revolutionaire vakcentrale te stichten. Dat stond haaks op het streven van de Komintern naar eenheid in de vakbeweging. De CPH beschuldigde het NAS dat het tegen de RVI-tactiek inging. Het NAS hief het AHD op. Het vertrouwen in de UvHuK was verdwenen en, zoals Brandsteder aan Sneevliet schreef, was het NAS-bestuur blij zich terug te kunnen trekken.¹⁸

In het najaar van 1923 diende de Nederlandse regering een Vlootwet in, die de oorlogsvloot diende uit te breiden om de belangen in Indonesië te beschermen. Door de economische malaise heerste een grote werkloosheid en wilde de regering de ambtenarensalarissen verlagen. De vakbeweging liep tegen dit alles te hoop en wilde verwerping van het wetsvoorstel. Het NAS-bestuur zond een circulaire naar alle aangesloten organisaties waar de Vlootwet werd beschreven als voorbereiding op de volgende wereldoorlog. Het was een uitgelezen kans om te laten zien dat het NAS eenheid onder de arbeiders nastreefde. De agitatie diende begrepen te worden als onderdeel van de internationale eenheid en moest in Nederland leiden tot een 'nationaal congres van den arbeid, ter voorbereiding van den strijd tegen de

17 ArchiefNAS, nr. 18, notulen 10-3-1923; *De Tribune*, 21-12-1923; *De Arbeid*, 22-12 en 29-12-1923; *Het Transportbedrijf*, 10-1-1924; *Het Bouwvak*, 17-1-1924. Het comité werd 16-12-1923 opgericht.

18 Archief PAS Amsterdam, nrs. 370-375; *De Arbeid*, 1-3-1924; *Het Transportbedrijf*, 6-3-1924; *De Tribune*, 7-3 en 8-3-1924; Archief PAS Amsterdam, nr. 84, Verslag conferentie bestuur Union Gelsenkirchen, 15-2-1924; Archief NAS, nr. 18, notulen, 10-3-1924; Archief Sneevliet, nr. 319; Brandsteder aan Sneevliet 25-3-1924; Bouwman aan Sneevliet 25-3-1924; Peterson, *German Communism*, 17, 240-248; Weichold, 'Die Union der Hand- und Kopfarbeiter', 105-106.

reactie'. De vicevoorzitter van de NFBvPiOD, De Kadt, plaatste de agitatie in breder perspectief. De wet was niet alleen een uiting van kolonialisme en militarisme, maar ook een aanval op het levenspeil van het proletariaat. De revolutionaire onrust in Duitsland zou de katalysator moeten zijn voor de protesten tegen de Vlootwet, die in Nederland een revolutionaire situatie zouden veroorzaken.¹⁹ Aanvankelijk meende het NAS een breed eenheidsfront te kunnen vormen en nodigde een divers gezelschap uit, van ANV, NVV, SDAP, CPH, IAMV tot allerlei anarchistische organisaties en zelfs het NSV, om samen tegen de wet te strijden. Het NSV en de IAMV wensten niet samen te werken met de CPH, omdat die het Sovjetleger verheerlijkte. Het NSV kwam met een eigen Revolutionair Comité tegen de Vlootwet, uit weerzin tegen het NAS. Beide vakcentrales nodigden de LFvSA uit, die koos voor het NAS-comité. Uiteraard bedankten NVV en SDAP, die een eigen actie organiseerden, zodat naast het NAS alleen de LFvSA en de CPH meededen. Er waren dus drie comités die de Vlootwet bestreden. Uiteindelijk verwierp de Tweede Kamer met een nipte meerderheid van één stem de wet.²⁰

Het opkomend fascisme was een andere mogelijkheid om de eenheid te zoeken zonder dat de eigen positie in het geding kwam. Al eerder was binnen de revolutionaire vakbeweging de opkomst van Hitler gesignaleerd die de leider was van een groep "zeer jeugdige reactionairen" die arbeidersvergaderingen uiteen knuppelden en Joden lastigvielen. Het NAS-bestuur richtte een schrijven aan NVV, SDAP, ANV en het NSV, om samen met CPH en LFvSA het Nederlandse fascisme te strijden. Dat was het Verbond van Actualisten, dat probeerde invloed op de arbeiders te krijgen door een fascistische vakbeweging op te richten, de Nationale Arbeidsorganisatie (NA). Het Verbond legde contact met de Rotterdamse Rapaille Partij van het gemeenteraadslid L.G.A. Coremans. Deze was kort daarvoor uit de Rotterdamse LFBvMH-afdeling getreden. Maar Coremans ging niet in op het aanbod van het Verbond om de NA uit te bouwen. De Actualisten praktiseerden de directe actie, zoals kopspijkertjes op de weg strooien tijdens de 1-mei betoging van het PAS-Amsterdam of het verstoren van een

19 *De Arbeid*, 28-7, 11-8, 18-8-1923; Archief NAS, nr. 18, notulen 5-10-1923; De Kadt over 'De Internationale toestand', in *De Gemeenschap*, 11-8, 18-8, 25-8 en 1-9-1923 en *De Arbeid*, 18-8-1923. Zie over de vlootwetagitatie: H.J.G. Beunders, *Weg met de vlootwet' De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (Bergen 1984) en H.F. Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie 1919-1930* (Leiden 1974), 47-50.

20 *Het Transportbedrijf*, 25-8-1923; *De Syndicalist*, 9-2, 25-8 en 6-10-1923; *Onaanvechtbare feiten*, 53-61; Beunders, *Weg met de vlootwet*, 197-198.

IAMV-bijeenkomst. Het eenheidsaanbod van het NAS was bedoeld om aan te tonen dat zowel NVV als NSV de eenheid saboteerden.²¹

In oktober 1923 brak een staking uit in de Twentse textielindustrie die ruim acht maanden zou duren en pas in juni 1924 eindigde. Het NAS speelde geen enkele rol, de NFBvAT was met veertig leden op een totaal van meer dan twintigduizend textielarbeiders bij de staking betrokken. De LfVt deed wel mee aan de staking en werkte samen met de andere textielbonden.²² Het A-RV steunde de staking met duizenden dollars, die via een verdeelsleutel vooral bij de NVV-bond 'De Eendracht' terecht kwamen. De NFBvT ontving vier gulden veertig. Van zo'n steunverlening van de communistische beweging ging dreiging uit, omdat de RVI zich rechtstreeks met de verdeling bemoeide. Het NAS-bestuur maakte een gebaar van goede wil en schold de LfVt de nog uitstaande schuld kwijt. Door steunlijsten werd voor de stakers duizend gulden ingezameld.²³ Terwijl het NAS in Twente een geringe rol speelde, bleken de communisten met de IAH wel een rol van betekenis te kunnen spelen. Die groeide na 1921 uit tot een internationale organisatie die niet alleen aan liefdadigheid deed, maar tevens stakingen steunde. Het NAS werkte moeizaam samen met de IAH in het Twentsch Hulpcomité, dat vanaf mei 1924 de stakers met grote gezinnen van voedselpakketten voorzag en gaarkeukens opende. Het NAS-bestuur beschouwde dat als een verkapte poging van de CPH om de vakstrijd te willen beheersen.²⁴ Dit wantrouwen werd gevoed doordat de CPH om de eenheid tot stand te brengen, afdelingen van NAS-federaties bleef oproepen zich aan te sluiten bij het NVV. Dit in het verlengde van de Komintern-politiek, die zich steeds meer oriënteerde op de reformistische vakbeweging en de West-Europese communisten opriep zich daarbij aan te sluiten. Want ondertussen liep overal in Europa het ledental

21 *De Metaalarbeider*, 23-4-1923; *De Syndicalist*, 21-6-1923; *De Arbeid*, 20-10-1923; *Het Bouwvak*, 24-4-1924; Archief PAS Amsterdam, nr. 333. Zie J.L. Van der Pauw, *De Actualisten. De kinderen van het georganiseerde fascisme in Nederland 1923-1924* (Amsterdam 1987); J.L. Van der Pauw, *Coremansde Rapaljaan – Opkomst en ondergang van L.G.A. Coremans en zijn Rapaille Partij* (Rotterdam 1986).

22 Archief NAS, nr. 18, notulen, 13-6-1924. Zie ook: *Onaanvechtbare feiten*, 92-98, over de NFBvAT: *Noodlottige taktiek. Wat leert het Textielconflict?* (Amsterdam z.j.) en H. Huve, 'De worsteling in de textielindustrie 29 Oct. 1923-23 Juni 1924', in: *Syndicalistisch Jaarboekje 1925*, 39-45. Zie voor de staking: W.H.M.E. Alberts ea (red.) *Marges van de vakbeweging. Een analyse aan de hand van de Twentse Katoenstakingen in 1923-1924 en 1931-1932* (Den Haag 1982).

23 Archief PAS Amsterdam, nrs. 356 en 357; *De Arbeid*, 26-4 en 17-5-1924; Jaarverslag NFBvAT geciteerd in *De Syndicalist*, 4-10-1924; Jaarverslag NAS 1925.

24 *De Tribune*, 11-1 en 19-1-1924; *De Syndicalist*, 2-2-1924; *De Arbeid*, 26-4-1924; Archief NAS, nr. 18, notulen, 11-7 en 6-10-1924; Verslag van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland over de jaren 1922-1923-1924, 101-102.

van de communistische beweging sterk terug en bestond er onderlinge strijd. De wrijving tussen NAS en CPH ging terug op de strijd die er woedde tussen de verschillende fracties van de Russische communistische partij, die ook werd uitgevochten binnen de internationale communistische beweging. De uitkomst was nog niet beslist, maar de bolsjewisering zette in waardoor de Komintern en de RVI werden omgebouwd tot organen die de belangen van de Sovjet-Unie moesten dienen. De strijd tegen de CPH-vakbondspolitiek werd binnen het NAS door Bouwman gevoerd. Hij gebruikte niet alleen zijn contacten met de RVI, maar schakelde daarnaast Sneevliet in. Bouwman's linkscommunistische opvattingen maakten dat hij stond voor een onafhankelijk NAS en hij vond verder dat een werkelijk communistische partij niet bestond uit intellectuelen, maar uit echte arbeiders. Alleen zo kon de CPH aan invloed binnen de gehele vakbeweging winnen. Dan moest natuurlijk niet alleen Wijnkoop verdwijnen, maar ook de Wijnkoop-tactiek van 'het NAS moet kapot'. Maar dit standpunt stond op gespannen voet met de eenheidsfrontpolitiek van Komintern en RVI.²⁵

7.2.2 De comeback van Sneevliet

Binnen het NAS waren aanhangers van de eenheidspolitiek te vinden, vooral in de NFvHKWM en de LFBvMH, die openlijk eenheid met het NVV bepleitten. Volgens hen was aansluiting bij het NVV de uitvoering van de internationale vakbewegingspolitiek van de Komintern. Zo ging de Zwolse NFvT-afdeling in zijn geheel over naar de CB.²⁶ Maar onder de communisten bestond geen overeenstemming over deze koers en had de oppositie zich verenigd in het Comité voor de Derde Internationale, dat zich richtte tot de Komintern om in de in mei gedane schorsingen van een aantal partijleden zoals Bouwman en De Kadt ongedaan te maken. Bouwman reisde om die reden enkele keren af naar Berlijn om de Komintern in te lichten over de 'Hollandsche kwestie'. In juni 1923 stuurde hij Sneevliet in China een brief waarin hij vroeg de Komintern in te laten grijpen. Sneevliet vertrok een maand later naar Moskou. Met betrekking tot het NAS adviseerde hij de RVI niets te doen wat de vakcentrale in zijn voortbestaan bedreigde. Daarbij benadrukte hij het belang dat de RVI had bij goede relaties met

²⁵ *De Tribune*, 8-8-1923; Bouwman, *Het Fiasco der vakbewegingspolitiek*; Zimmermann, *Der Leninbund*, 16-17. Zie Voerman, *Meridiaan*; R.V. Daniels, *The Conscience of the Revolution. Communist Opposition in Soviet Russia* (Cambridge 1960); Bois, *Die linke Opposition der KPD*, 134-141.

²⁶ *Het Transportbedrijf*, 15-12-1923 en 10-1-1924; *De Tribune*, 21-12-1923. Daardoor viel de OBvS uiteen.

de NFvT. De federatie beschikte immers over veel aanhang in de Amsterdamse en Rotterdamse havens. Hij wees erop dat de vakbondsthesen van de Komintern waren gebaseerd op de Duitse verhoudingen, maar voor Nederland niet opgingen. Tegelijkertijd waren Reesema en De Kadet namens de oppositie en De Visser namens de CPH in Moskou. Daar sprak de Komintern zich uit ten gunste van de eersten, die weer in de partij moesten worden opgenomen, met de opdracht aan het comité zich op te heffen. Dat gebeurde, maar het partijbestuur kwam de oppositie niet tegemoet. Er kwam een Landelijk Comité der Oppositie, onder voorzitterschap van Bouwman, De Kadet was secretaris. Dit Comité kreeg steun van leden van de in ontbinding verkerende LFvSA en van Sneevliet, die op 2 november in Nederland arriveerde. *Het Volk* beweerde dat hij door de Komintern naar Nederland was gedirigeerd om de leiding van de CPH over te nemen. Dit werd door Sneevliet en Wijnkoop ontkend. Sneevliets verblijf had geen politiek doel, heette het. Maar zijn rol in China was uitgespeeld en hij was door de Komintern op een zijspoor gerangeerd. Sneevliet sprak op het besloten huishoudelijk congres van het Landelijk Comité over de eenheidspolitiek van het CPH-bestuur. Dat bestond uit schijnrevolutionairen die geen verstand hadden van vakbondszaken en daardoor geen enkele rol speelden bij grote arbeidsconflicten zoals de Drentse veenstakingen. Dat alles terwijl er aan de oostgrens grote groepen bewapende Duitse communisten klaarstonden om de revolutie te ontketenen. Sneevliet doelde op de onrust in het grensgebied die was ontstaan door de Roerbezetting, waardoor er wilde stakingen waren uitgebroken. Deze stakingen waren door de UdHuK en KPD in opdracht van de Komintern in oktober allang in rustiger vaarwater gebracht. Ook de geplande opstand was afgeblazen. Alleen in Hamburg probeerden de communisten de revolutie te ontketenen. De politie maakte daar een einde aan en de KPD werd verboden. Sneevliet sprak op 29 november voor het Amsterdamse PAS en op 4 december voor het Rotterdamse PAS over 'De Internationale situatie en de vooruitzichten der arbeidersklasse'.²⁷ Op beide bijeenkomsten kwam hij met de thematiek die hij de komende jaren zou blijven behandelen: Lansink Jr. had met zijn 'opbouw-theorie' het NAS tot

27 *Het Volk*, 23-11, 27-11 en 18-12-1923; *Het Transportbedrijf*, 1-12-1923; *De Arbeid*, 8-12-1923; *De Tribune*, 23-11, 28-11 en 5-12-1923; Voerman, *Meridiaan*, 144-149, 178-180; ING, Rapporten Centrale Inlichtingendienst 1919-1940 documentnr. 08465, Sneevliet komt naar Nederland 17-8-1922, aantekening op het oorspronkelijk document; Tichelman, *Sneevliet*, 53-56; De Kadet, *Uit mijn communistentijd*, 324-325; T. Saich and F. Tichelman, 'Henk Sneevliet. A Dutch Revolutionary on the World Stage', in: *The Journal of Communist Studies*, vol. 1 nr. 2 (1985), 170-193; S.A. Smith, *A Road is Made. Communism in Shanghai 1920-1927* (Honolulu 200), 27-32. Sneevliets gedrag leidde tot irritaties.

het reformisme gebracht. Het NVV was wel groot, maar niet revolutionair en voorzitter Stenhuis bedroog de leden met zijn “mondradicalisme”. De moderne vakbeweging was morsdood en de enige revolutionaire beweging ging uit van het NAS. Eenheid met het NVV leidde er toe dat het NAS werd bijgezet in de grafkelders van het vakverbond. Het NAS moest daarentegen worden uitgebouwd tot een grote vakcentrale om het NVV in beweging te krijgen. De revolutionaire vakbeweging ging ten onder als de kleine federaties naar het NVV gingen. Sinds de bloeitijd van het NAS, rond 1920, was er een stevige band tussen revolutionaire marxisten en syndicalisten en dat moest zo blijven. Daarom was de eenheidspolitiek van de CPH een verkeerde. In het openbaar toonde Sneevliet zijn afhankelijkheid aan de Komintern en de RVI, maar binnenskamers had hij kritiek. Hij geloofde, net als De Kadt en Bouwman, in de spoedige uitbraak van de revolutie in Duitsland. Volgens hem konden de zestig leden van de Nederlandsche Federatie van Arbeiders werkzaam in de Mijnindustrie (NFvAM) beter werk doen onder de ongeorganiseerden, dan onder de vierduizend modern of christelijk georganiseerden. Verder hoorden communisten niet thuis in het NVV. In het debat werd hem door communisten voor de voeten geworpen dat het NAS niet bereid was zich bij de RVI aan te sluiten uit angst voor nog een scheuring. Toen hem Lenins *Kinderziekte* werd voorgehouden, stelde hij ronduit: “Met den brochure van Lenin kan men niet alles afdoen”.²⁸ Samen met Bergsma en Semaon, de uitgewezen VSTP-bestuurders, sprak Sneevliet over hun externering uit Indië en van andere communisten zoals mede-VSTP-bestuurder H.W. Dekker. In deze tijd is Sneevliet gepolst of hij voelde voor het voorzitterschap van het NAS en hij zegde toe.²⁹ In december 1923 vertrok hij eerst richting Rusland, waar hij zich met de CPH-vakbondspolitiek en het NAS bemoeide. De Komintern had wel oren naar het NAS-voorzitterschap van Sneevliet. Kolthek voorspelde weinig goeds voor het NAS als men met Sneevliet in zee zou gaan, die alleen maar gebruik van het NAS maakte om zijn wraakplannen jegens Wijnkoop door te voeren. Hij vermoedde dat Sneevliet achter de verklaringen zat die in *De Arbeid* verschenen, waarin NAS-kaderleden als CPH-lid tegen de ‘het N.A.S. moet kapot tactiek’ protesteerden. Communistische NAS-bestuurders waaronder Reesema, Bergsma, E. Sirach, Brandsteder en De Kadt, publiceerden een verklaring, waarin werd geprotesteerd tegen het feit dat de CPH bezig was

²⁸ *De Tribune*, 5-12-1923.

²⁹ *De Tribune*, 27-11-1923. Zie over de Indonesiër Semaon: McVey, *The Rise of Communism, Maters, Van zachte wenk tot harde hand*; Ingleson, *In Search of Justice* en Ingleson, ‘Bound Hand and Foot: Railway Workers and the 1923 Strike in Java’, in: *Indonesia*, nr.31 (april 1981), 53-76.

leden en zelfs afdelingen van bij het NAS aangesloten federaties over te hevelen naar het NVV. Het NAS-bestuur noemde in een officiële verklaring de eenheidsfronttactiek misdadig. *De Arbeid* begon een feuilleton onder de titel 'Het Eenheidsfront', waarin de 'ongeacht clause' werd aangehaald om te bewijzen dat het NAS de eenheid wilde. Aan de hand van 'Van Eenheid en Strijd' werd betoogd dat sinds 1908 het NAS naar eenheid streefde. Bouwman schreef dat het NAS in 1919 en 1923 tevergeefs de eenheid had aangeboden en dat ook nu het NVV geen eenheid wilde.³⁰ Stenhuis schreef dat een eenheidsfront met het NAS alleen maar tot "een politiek van den grooten mond" leidde. Het NAS uit 1919 was volgens hem een andere dan die in 1923, toen was het NAS een vakcentrale onder verstandige leiding, "nu is het een centrale van propaganda-clubs", met als belangrijkste taak het veilig stellen van de positie en het salaris "van een aantal onbekwame mensen".³¹

Intussen werkte men in Nederland gestaag aan de comeback van Sneevliet. De partijopposanten en NAS-bestuurders vonden zich in de in januari 1924 opgerichte Proletarische Ontwikkelingsclub 'Rosa Luxemburg', waarvan de werkzaamheden hoofdzakelijk waren bedoeld om het CPH-bestuur ten val te brengen. Sneevliet sloot zich aan en De Kadt ontmoette hem daar en vond hem voortreffelijk spreker, die een redevoering kon geven met inhoud, die het verband legde tussen de situatie in Nederland en de rest van de wereld: "Een klein, nogal dik mannetje, met een ronde kop, waarin twee dingen opvielen: het kleine, kinderachtige mondje, en de achter brilleglazen fonkelenden ogen, die van tijd tot tijd fel en gericht werden en dan even in een doordringende blik op je gericht werden".³² Samen met Bouwman en Brandsteder zocht De Kadt naar een financiële basis om Sneevliet aan het NAS te verbinden. Een groep van 25 NAS-bestuurders stelde het NAS-bestuur voor hem te benoemen tot voorzitter-propagandist, waarbij de groep zich garant stelde voor het salaris. Elke week stortte ieder lid van de groep twee gulden in een fonds, beheerd door Maters. Het bestuur stuurde begin april een circulaire rond waarin stond dat Kitsz het voorzitterschap neerlegde en dat er geen geld was voor een derde gesalarieerde. Op grond daarvan werd voorgesteld om per 1 mei 1924 Sneevliet te benoemen tot: "N.A.S.-propagandist, voor onbepaalde tijd, doch niet langer dan tot het N.A.S.-congres in 1925. Dit congres zal dan, lettende op de omstandigheden,

30 Archief Sneevliet, nrs. 351-352, 386-388; *Recht voor Allen* 22-12-1923; *De Arbeid*, 1-12, 8-12, 15-12 en 22-12-1923; *Het Transportbedrijf*, 15-12-1923.

31 *De Strijd*, 24-11 en 8-12-1923 en 19-1-1924.

32 De Kadt, *Uit mijn communistentijd*, 323-324.

beslissen of het N.A.S. tot aanstelling van een gesalarieerd voorzitter-propagandist (3e gesalarieerde) zal overgaan".³³

Er was niemand die bezwaar maakte tegen dit voorstel, zeker niet toen werd uitgelegd dat Sneevliet als propagandist natuurlijk duizenden nieuwe leden aantrok. Het NAS zou opleven en leiding kunnen geven aan een offensief van de Nederlandse arbeidersklasse tegen de heersende klasse. Maar Sneevliet was niet alleen naar Nederland gekomen om het NAS groot te maken en naar het lidmaatschap van de RVI te leiden, maar ook om leiding te geven aan de oppositie in de CPH.³⁴

7.2.3 De nieuwe voorzitter treedt op

In een korte brief aan Bouwman en Brandsteder bevestigde Sneevliet dat hij bereid was NAS-voorzitter te worden. Hij kon zich geen betere manier voorstellen om naar Nederland te komen en wilde zijn krachten ter beschikking stellen aan het NAS. Hij maakte een voorbehoud, omdat er misschien gewichtige gebeurtenissen konden plaatsvinden die het verlaten van het NAS nodig maakte. De Komintern ontving zijn ontslagbrief, waarin hij vroeg per 1 april naar Nederland te mogen vertrekken. Maar hij veranderde van gedachten en trok zijn ontslag in om dit om te zetten in een verlof van drie maanden.³⁵ Sneevliet ondernam samen met De Kadt, die in Moskou was omdat de Komintern geruzie in de CPH moest oplossen, eind maart de terugreis. Ze bleven enige dagen in Berlijn, waar ze spraken met de linkse leiding van de KPD, Ruth Fischer en A. Maslow. Die wilden net als Sneevliet niets weten van de 'eenheid van bovenaf', van toenadering tot de leiders van de sociaaldemocratie en de reformistische vakbeweging. De Kadt en Sneevliet zochten steun voor hun oppositie tegen Wijnkoop en samenwerking om op internationaal niveau hun vakbondstactiek te verdedigen tegen de eenheidsfronttactiek van de Komintern. Voor Duitsland gold toen een door de Komintern opgelegde tactiek die een nogal dubbelzinnig karakter had. Communisten werkten zowel binnen de ADGB als binnen de revolutionaire bonden. De bedoeling was dat de eenheid van 'onderop' werd opgebouwd.³⁶

33 Archief PAS-Amsterdam, nr. 84, *NAS in Nederland*, Circulaire no. 10 Lett. E, 31-3-1924; *Het Volk*, 7-4-1924.

34 Archief Sneevliet, nr. 374, brief Bouwman aan de RVI, 29-3-1924. In *De Gemeenschap*, 26-4-1924 staan de overwegingen waarom Sneevliet leider van het NAS moest worden.

35 Archief PAS-Amsterdam, nr. 84, Brief Sneevliet aan Brandsteder en Bouwman, Moskou 17-3-1924; Archief Sneevliet, nrs. 324-326.

36 Bahne, "Zwischen "Luxemburgismus" und "Stalinismus", 359-383; De Kadt, *Uit mijn communistentijd*, 352-360; O. Langels, *Die ultralinke Opposition der KPD in der Weimar Republik*

Direct na aankomst in Nederland bracht Sneevliet verslag uit op vergadering van het Landelijk Comité over de besprekingen in Moskou en Berlijn. De Komintern zou volgens hem hebben ingestemd met het afzetten van Wijnkoop en de vakbondstactiek van de CPH afwijzen. Het CPH-congres dat van 12 tot en met 15 april in Rotterdam werd gehouden, stond voor een deel in het teken van strijd over de vakbondstactiek. Sneevliet werd daar beschuldigd van het verdraaien van feiten en dat hij in 1919 was weggelopen voor een belangrijke bestuursfunctie in het NAS. De RVI- en Kominternvertegenwoordigers wisten de onenigheid in allerlei resoluties te kanaliseren. Voor de verhouding tussen CPH en NAS kwam er een uitgebreide vakbondsresolutie, waarin in negen punten een compromis werd bereikt. De resolutie sprak uit dat in Nederland de vakbeweging hopeloos was verdeeld en eenheid nodig was om de economische strijd te kunnen voeren. Op basis van de besluiten van de Komintern en de RVI was het de plicht van iedere communist de vakbeweging in communistische geest te revolutioneren. De andere punten wekten dit verder uit. Iedere communist diende lid te zijn van een vakbond en de vakverenigingcommissie besliste bij welke. In het NVV en ANV waren communisten verplicht over te gaan tot cellenbouw om deze vakcentrales te revolutioneren. De resolutie bepaalde dat het NAS een revolutionaire vakcentrale was die door de CPH gesteund moest worden, maar ook dat de in het NAS georganiseerde communisten zich niet mochten verzetten tegen cellenbouw in het NVV en ANV. Het NAS mocht geen leden van het NVV overnemen. De resolutie bepaalde dat de partij de houding van de communisten in zowel NVV en NAS diende te coördineren. Daarnaast moesten er in opdracht van de Komintern en in nauw overleg met de CPH, bedrijfscomités worden opgericht om de eenheidsfronttactiek door te voeren.³⁷ In feite werd vastgelegd dat het NAS zich diende te richten naar de besluiten van de Komintern en de CPH. Sneevliet had daar geen moeite mee nu de CPH de communisten binnen het NAS steunde in hun streven de vakcentrale bij de RVI aangesloten te krijgen:

(Frankfurt 1984), 12-28; Peterson, *German Communism*, 232-242; G. Wernicke, 'Die radikallinke der KPD und die russische Opposition', in: *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, nr. 3, jrg. 42 (2000), 75-101. Zie voor Fischer en Maslow: H. Weber en A. Herbst, *Deutsche Kommunisten. Biographisches Handbuch 1918-1945* (Berlin 2004).

³⁷ *De Tribune*, 14-3, 15-3 en 16-4-1924; Verslag van het 15^e congres van de Communistische Partij in Nederland; *De Arbeid*, 19-4-1924; ING, CID no. 11218 geheim, 's Gravenhage, 8-4-1924; brief Parket van den procureur-generaal te Amsterdam, 5-4-1924 en CID no. 11343 geheim, 's Gravenhage, 6-5-1924, De Communistische Partij in Nederland; Voerman, *Meridiaan*, 203-207.

“Voor de revolutionaire beweging is het noodig, dat de communistische elementen in het N.A.S., die aansluiting bij Moskou willen, volledigen steun krijgen. Alles had vermeden moeten worden om het N.A.S., dat een belangrijke groep aan de R.V.I. zou kunnen toevoegen, af te stooten. Er is met het N.A.S. zeer ontactisch omgesprongen. Voorkom het conflict met het N.A.S., spreker zal daaraan gaarne meedoen.”³⁸

Bouwman en hij stelden zich daarom achter de resolutie van de Komintern en de RVI en werden daarvoor niet alleen beloond met het partijbestuur lidmaatschap, maar samen met Brandsteder tevens met een plaats in de vakverenigingscommissie, die de besluiten van de resolutie in goede banen moest leiden. Het andere lid van het Landelijk Comité, De Kadt, meende dat Sneevliet en Bouwman de oppositie verraden hadden om hun eigen belangen veilig te stellen en voerde onmiddellijk in het NAS oppositie tegen Sneevliet.³⁹ De Kadt wist het NFBvPiOD-bestuur zover te krijgen tegen Sneevliets benoeming tot NAS-voorzitter bezwaar te maken. In *De Gemeenschap* verscheen niet alleen de brief aan het NAS-bestuur waarin werd gevraagd de benoeming aan te houden totdat Sneevliets loyaliteit ten opzichte van het NAS was vastgesteld, maar ook een artikel, waarin uit de doeken werd gedaan waarom Sneevliet was aangetrokken. Die zou de sterke man moeten worden in de strijd tegen de ‘het NAS moet kapot’ tactiek van Wijnkoop. Hij moest de revolutionaire vakbeweging in het RVI leiden, de eenheidsfronttactiek tot uitvoer brengen en samenwerking tussen de revolutionaire groepen bevorderen. En nu verbreedde Sneevliet zich met Wijnkoop. Hij had zich onderworpen aan de CPH, volgens het artikel de ergste vijand van het NAS. Het NAS moest daarom eisen dat ieder CPH-lid, “of ze nu Sneevliet heeten of Manuel, zich onderwerpen zullen aan onze discipline en onze politiek zullen doorvoeren”.⁴⁰ Binnen de NFvT en het Amsterdamse PAS bestond oppositie tegen de nauwe banden tussen CPH en NAS. Het PAS Enschede organiseerde een protestvergadering, waarin Kolthek voor een volle zaal betoogde tegen de verbanning, vervolging en marteling van libertaire socialisten in Rusland. Nog voordat hij het voorzitterschap van het NAS kon aanvaarden, moest Sneevliet, met in zijn kielzog Bouwman, daarom voor het CPH-bestuur bedanken. In een

38 *De Syndicalist*, 19-4-1924.

39 *De Tribune*, 19-4-1924; *De Syndicalist*, 19-4 en 3-5-1924; *De Gemeenschap*, 26-4-1924; ING, CID no. 11343 geheim, 's Gravenhage, 6-5-1924, De Communistische Partij in Nederland.

40 *De Gemeenschap*, 26-4-1924. Het ongesigneerde artikel was van De Kadt. Zie ook *De Syndicalist*, 3-5 en 20-9-1924, CID, Overzicht No. 21, April 1927 en Voerman, *Meridiaan*, 208-210.

verklaring benadrukten ze volslagen loyaal te zijn aan het NAS, ook al werd er in bepaalde zaken met de CPH samengewerkt. Deze verklaring ontlokte Lansink Jr. de verzuchting waar “deze lieden nu bedrog hebben gepleegd: Te Rotterdam op het congres der C.P. of in de bestuursvergadering van het N.A.S.?”⁴¹ Bouwman en Sneevliet werden in de CPH opgevolgd door de NAS-leden L. Seegers en R. van Riel.⁴² Bouwman bleef de hem toegewezen rubriek over de vakbeweging in *De Tribune* verzorgen en bleef met Sneevliet en Brandsteder in de vakverenigingscommissie. De geheime dienst constateerde over Sneevliet:

“Hij zal in de leiding van het N.A.S. een domineerende invloed uitoefenen en er de communistische tactiek doorvoeren, daar de overige leiders van het N.A.S. als Kitsz en Dissel (die geen communisten zijn doch sociaal-anarchisten) lang niet tegen hem zijn opgewassen.”⁴³

Ze namen een tamelijk dubbelzinnige positie in, want werden geacht namens de CPH-vakverenigingscommissie de resolutie uitvoeren. Sneevliet hield een slag om de arm gezien het feit dat hij op verlof was. Wat de NAS-leden niet wisten, was dat hij een week voor zijn aantreden alles in het werk stelde om voor de Komintern of de RVI naar China of Indonesië te gaan. De Chinese vakbeweging had zich bij de RVI aangesloten en Sneevliet had zich daar beziggehouden met het opzetten van een bond van spoorwegpersoneel. Achter de schermen lobbyde hij nog jaren voor zo'n positie. Hij gaf een tijdlang in opdracht van de Komintern het maandblad *Pandoe Merah* (Rode Gids) uit, dat bestemd was voor Indonesië. Samen met Dekker, Bergsma en NFvT-bestuurder A. Langkemper probeerde hij de Indonesische zeelieden te organiseren.⁴⁴ Bergsma was nu gesalarieerd bestuurder van de Federatieve Bond van Arbeiders werkzaam in Fabrieksmatige en aanverwante bedrijven (NFBvAF) en de LFBvMH. Hij had als VSTP-bestuurder samen met Sneevliet

41 *De Syndicalist*, 3-5-1924; Archief Sneevliet, nr. 387; *De Arbeid*, 26-4-1924; *Recht voor Allen*, 26-4-1924; *De Gemeenschap*, 3-5-1924; *De Syndicalist*, 3-5-1924; Voerman, *Meridiaan*, 206-211.

42 *Recht voor Allen*, 3-5-1924; *De Tribune*, 30-4, 2-5-1924 en 5-5-1925; *De Arbeid*, 10-5-1925; ‘Waarom schrijfje nooit meer’.

43 ING, CID no. 11343 geheim, 's Gravenhage, 6 mei 1924, De Communistische Partij in Nederland.

44 Archief Sneevliet, nrs. 254-268, 343, 361, 390-392; *De Arbeid*, 5-5-1924; *Recht voor Allen*, 17-5-1924; *Het Transportbedrijf*, 4-9-1924; T. Saich and F. Tichelman, ‘Henk Sneevliet’, 184-185; M. Maters, *Van zachte wenk tot harde hand. Persvrijheid en persbreidel in Nederlands-Indie 1906-1942* (Hilversum 1998), 157; Van Rossum, *Hand aan Hand*, 105-111; Smith, *A Road is Made*, 33-37, 44.

bewerkstelligd dat de vereniging zich in 1921 bij de RVI aansloot.⁴⁵ Het was voor De Kadet duidelijk dat Sneevliet sterk rekening hield met de internationale ontwikkelingen binnen de communistische beweging. Daarom moest Rusland opgehemeld worden want “de heimelijke Trotskyst Sn. wilde niet in botsing komen met de anti-Trotskysten van de Duitse linkervleugel”.⁴⁶ Degenen binnen de Proletarische Ontwikkelingsclub Rosa Luxemburg en het Landelijk Comité die niet terug wilden in de CPH kwamen op 5 mei bijeen en stichtten onder leiding van De Kadet de Bond van Kommunistische Strijd en Propagandaclubs (BKSP). Door de opheffing van de LFvSA sloten een aantal NAS-bestuurders, waaronder Langkemper en De Boer zich bij de BKSB aan. Natuurlijk stelde de BKSP zich op het standpunt van de uitbouw van het NAS en aansluiting bij de RVI. Vooraanstaand lid was H. Roland Holst, die nauw contact hield met Sneevliet.⁴⁷

7.2.4 Sneevliet als voorzitter en redacteur

Op maandag 5 mei 1924 trad Sneevliet in functie en zoals hij later met enige dramatiek schreef, “Wij kwamen aan om leiding te geven als vreemdeling in dit Jeruzalem”.⁴⁸ Hij kwam terug op de transportstaking van 1911, toen hij voor het eerst in contact kwam met het NAS en op de transportstaking van 1920, waaraan hij mede leiding had gegeven. Sneevliet wilde de revolutionaire strijd tegen het kapitalisme, het fascisme en het reformisme organiseren.⁴⁹ Hij stond voor de moeilijke taak het NAS ongeschonden bij de RVI aan te sluiten. Daarbij diende hij de RVI te overtuigen dat aansluiting alleen kon op de door het NAS geformuleerde eisen, terwijl hij als een internationaal georiënteerde communist niet van de politiek van de Komintern en de RVI mocht afwijken. Hij schetste een positief beeld van de mogelijkheden van het NAS om zich als onafhankelijke vakcentrale bij de RVI aan te sluiten en

45 Archief NAS, nr. 18, notulen, 22-8 en 17-10-1924. Zie voor Bergsma: BWSA; J. T. Petrus Blumberger, *De communistische beweging in Nederlandsch-Indië* (Haarlem 1928); Blumberger, *De Nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië* (Dordrecht 1987); McVey, *The Rise of Indonesian Communism*, Ingleson, *In Search of Justice* en Shiraishi, *An Age in Motion*. In *De Tribune*, 24-10-1924 staat een verslag van een optreden van Bergsma als NFBvAF-bestuurder tijdens een staking van vlasarbeiders in Appingedam. Hij nam in oktober 1924 ontslag.

46 De Kadet, *Uit mijn communistentijd*, 374; *De Arbeid*, 10-5-1924; Voerman, *Meridiaan*, 535. Zie over de positie van Trotski bij de Duitse linkscommunisten: Zimmermann, *Der Leninbund*.

47 Archief PAS Amsterdam, nr. 308; *De Arbeid* 12-7-1924; *De Tribune*, 11-7-1924 en 15-6-1925 en 5-5-1927; De Kadet, *Uit mijn communistentijd*, 373-384; Ety, *Liefde*, 430-435; Voerman, *Meridiaan*, 208-209; Harmsen, *Rondom Daan Goulooze*, 55-57.

48 ‘Bij het overlijden van Maters’; *De Arbeid*, 21-2-1931.

49 *De Arbeid*, 10-5-1924.

benadrukte steeds de onafhankelijkheid ten opzichte van de Komintern. De internationale ontwikkelingen binnen de communistische beweging waren niet in het voordeel van de politiek die Sneevliet wilde. Hij hamerde op de 'eenheid van onderop' terwijl de Komintern en de RVI, de zwenking naar de 'eenheid van bovenaf' maakten. Eigenlijk kon de relatie tot de Komintern en de RVI de achterban weinig boeien en in het NAS-bestuur toonden De Klerk, Van Blijenburgh en J. Stricker weinig affiniteit met de RVI. Maters beperkte zich tot de financiën en alleen Bouwman, Brandsteder, Dissel en Kitsz steunden Sneevliets standpunt dat het NAS zich bij de RVI moest aansluiten. De Boer neigde steeds meer naar het CPH-standpunt.

Bij zijn aantreden werd Sneevliet zwaar aangevallen. Het NSV typeerde hem als: "de afgezant en vertegenwoordiger van de Derde Internationale in het N.A.S.-bestuur".⁵⁰ Kolthek vond dat de oppositie "haar geslependsten en minst-scrupuleuzen vertegenwoordiger, den falsaris Sneevliet, als voorzitter naar het NAS" had benoemd. Hij meende dat Sneevliet zich eerst in Moskou bezig had gehouden met het verdacht maken van Wijnkoop en nu in Nederland een andere uitleg gaf aan de opvattingen van Komintern en RVI dan werd bedoeld. Dat kon volgens hem gemakkelijk, omdat de NAS-bestuurders vanwege hun gebrek aan talenkennis de officiële bronnen niet konden raadplegen en zich in de luren lieten leggen omtrent de bedoelingen van de Komintern en de RVI. Kolthek zag het als zijn taak de NAS-aanhang over de werkelijke verhoudingen te informeren en voorzag dat Moskou het NAS wilde opheffen. *De Tribune* benaderde de NAS-voorzitter negatief en binnen de RVI en de Komintern lag Sneevliet niet zo goed als het NAS-bestuur misschien wel had gehoopt en verwacht.⁵¹ Zijn neiging het NAS snel in de richting van de RVI te stuwen leidde tot irritaties. Dat het NAS in plaats van onafhankelijk zich revolutionair ging noemen riep geen protest op, maar soms ging Sneevliet te ver, bijvoorbeeld toen hij het aloude embleem van het NAS zonder enig overleg verving door hamer en sikkel. Zijn neiging om stukken uit *De Arbeid* te weren die niet zijn opvattingen weerspiegelden viel niet goed. Zeker niet toen hij zich verdedigde door de opmerking dat het NAS een homogene beweging was door de oriëntatie op de RVI, "dit beteekent, dat er dan vanzelf eenheid in de krant moet zijn, anders maken wij in plaats van een instituut van opvoeding, er een instituut van verwarring van".⁵² Als voorzitter hield Sneevliet een zekere afstand tot zijn achterban. Hij was een internationale revolutionair, die praktische kennis van de Nederlandse

⁵⁰ *De Syndicalist*, 6-9-1924.

⁵¹ *Recht voor Allen*, 3-5-1924; *De Tribune*, 12-7-1924; Voerman, *Meridiaan*, 295-299.

⁵² Jaarverslag NAS 1925, 9; *De Syndicalist*, 6-9-1924; Archief NAS, nr. 18, notulen 2-10-1925.

vakbeweging en de arbeidsverhoudingen ontbeerde. Dat had hij met gemak kunnen bijspijkeren, maar hij toonde daarvoor weinig belangstelling. Als voorzitter hanteerde hij zijn eigen werkwijze en gebruikte *De Arbeid* en andere geschriften voor zijn analyses. Zijn artikelen, over nationale en internationale gebeurtenissen, waarin hij zijn inzicht en belezenheid goed kon gebruiken werden door tegenstanders geprezen. Zij zagen hem als een scherpe geest, die op voortreffelijke wijze *De Arbeid* redigeerde en daardoor door velen werd gelezen en zo meer invloed uitoefende dan te verwachten viel van de voorzitter van een kleine vakcentrale. Sneevliet wilde de rubriek buitenland verbeteren en mensen als Peltenburg aantrekken om over de Nederlandse arbeidsverhoudingen te schrijven. Omdat Maters in de Hooge Raad van Arbeid zat, moest die daarover schrijven.⁵³ Sneevliet las naast buitenlandse bladen, de revolutionaire pers, zoals de *Rote Fahne* en *Inprekorr*. Zijn binnenlandse informatie haalde hij naast de grote burgerlijke bladen ook uit *Het Volk*. Hij reisde graag en veel in binnen- en buitenland, vooral voor spreekbeurten en om zijn netwerk te onderhouden. Maar hij keerde nooit terug naar Rusland, zelfs niet toen de RVI zijn komst eiste. Dat was gevaarlijk, omdat Moskou soms opposanten vasthield om ze onder druk te zetten. Als voorzitter was hij voor het NAS nuttig, hij sprak niet alleen zijn talen, wat hem in staat stelde met buitenlandse geestverwanten te communiceren, hij kende ook veel hooggeplaatsten binnen de Komintern en de RVI. Sneevliet correspondeerde met Losofsky en met N. Boecharin, voorzitter van de Komintern, over allerlei NAS-kwesties.⁵⁴ Daarnaast had hij het probleem dat het NAS leed onder de interne strijd. De leden hadden door de jarenlange twisten in grote aantallen het NAS verlaten. Over de jaren 1921 tot en met 1924 waren er rond de 35.000 leden verdwenen en telde het NAS bij zijn aantreden nog ongeveer 20.000 leden. Dit had, tot grote zorg van Maters, financiële consequenties, er kwam te weinig geld binnen om de gesalarieerden te betalen. Pas na 1924 nam het ledental licht toe.⁵⁵

53 Archief NAS, nr. 18 notulen 25-6-1924, 11-9-1924; Jaarverslag NAS 1925; Archief PAS, nr. 256, Verslag van het ontwikkelingswerk van het P.A.S. Amsterdam loopende over het tijdvak van 1 januari-31 december 1924; Van der Steen, "Kiest Sneevliet uit de cell!", 79-88. Dat bleek uit de bezoekersaantallen bij het ontwikkelingswerk van het PAS-Amsterdam. In 1924 gaf hij een cursus over de ontwikkelingen binnen de Britse vakbeweging. De eerste avond kwamen er 197 bezoekers, de tweede keer liep het aantal tot 135 terug. Terwijl ds. Schermerhorn met fragmenten uit *Brand* van Henrik Ibsen 531 bezoekers trok en de anarchistische natuurbeschermer J.J. Hof uit Giethoorn met zijn lezing over het Darwinisme 228 aanwezigen wist te boeien. Sprekers met lichtbeelden of films, zoals dr. A.F.J. Portielje van Artis, waren populair.

54 Archief NAS, nr. 18 notulen 26-9-1924, 1-10, 19-1-1926 en 7-1-1927; Voerman, *Meridiaan*, 295-299.

55 Jaarverslagen NAS 1922/23/24, 6-7, 36-41.

7.3 Op weg naar de RVI

De meerderheid van het bestuur wilde het NAS lid van de RVI laten worden. Dat bleek een lastige opgave, niet alleen door intern verzet en ruzie met de CPH, maar ook door de ontwikkelingen binnen de internationale communistische beweging. De RVI streefde onder druk van de Komintern naar eenheid met het IVV, een ontwikkeling waarin het NAS-bestuur weinig zag en de meeste federaties al helemaal niet, bevreesd als ze waren te moeten opgaan in het NVV. Die eis stelde het IVV ook. Om de aansluiting niet te laten mislukken werden de internationale ontwikkelingen voor de achterban nogal eens verhuld weergegeven. Voor het NAS was het van groot belang uit het isolement te komen en aansluiting te vinden bij de RVI, zonder dat federaties, afdelingen of individuele leden zouden weggelopen naar het NSV. Daarom moest van de RVI de duidelijke garantie komen dat het NAS niet zou worden opgeofferd aan het eenheidsstreven van de Komintern. Dat eenheidsstreven in de vakbeweging kwam op het vijfde Kominterncongres aan de orde en daar leden de voorstanders van een onafhankelijke revolutionaire vakbeweging de nederlaag. Deze uitkomst beïnvloedde natuurlijk de uitgangspunten van de RVI, die zich steeds openlijker uitspraak voor eenheid met het IVV. Dit was het moment dat het NAS een delegatie naar het derde RVI-congres stuurde om over eventuele aansluiting te gaan onderhandelen. Het was een uitkomst voor het NAS-bestuur dat in Nederland het NVV het eenheidsstreven, zowel op nationaal als internationaal niveau, afwees.

7.3.1 Moeizame oriëntatie op Moskou

De steeds groter wordende druk van de Komintern en de RVI om de bolsjewisering door te voeren werd ook bij het NAS-bestuur gevoeld. Steeds meer werd duidelijk dat de koers die het bestuur voorstond binnen de communistische beweging niet verwerkelijk kon worden, ook al kreeg de CPH een NAS-gezind bestuur. Maar dat zou zich niet kunnen verzetten tegen Moskouse directieven. Bij de tactiek van het NAS-bestuur om de onafhankelijkheid te bewaren en toch lid te kunnen worden van de RVI, hoorde het aanscherpen van de verschillen tussen NAS en NVV. Het NVV was te rechts om een eenheidsfront mee te vormen, was het uitgangspunt. Slechts de uitbouw van het NAS kon een revolutionaire vakbeweging creëren die de macht bezat het NVV te revolutioneren. Het NAS-bestuur hield bij alles wat het ondernam rekening met de opvattingen van de RVI. Als Moskou vond arbeiders als leiders moesten optreden, stuurde Sneevliet Dissel en Kitsz op

pad, dat waren echte arbeiders. Hij hield zich dan op de achtergrond. Maar hij volgde de instructies van de RVI getrouw op, toen die het NAS vroeg de aanhang in de mijnstreek te vergroten vanwege de pogingen een internationale mijnwerkersstaking te ontketenen. Zowel in het Roergebied als in de Borinage werd gestaakt en in Limburg moesten de mijnwerkers solidair zijn. Daarom werd de NFvAM met behulp van de UdHuK nieuw leven ingeblazen. Voorzitter werd de voormalige SDAP-er en ex-secretaris van de Algemeene Nederlandsche Mijnwerkersbond, W. Smid, die communist was geworden. De andere vakbonden weigerden contact met het NAS en de UdHuK. Er was wel samenwerking met de Waalse revolutionaire vakbond, de Chevaliers du Travail, de Ridders van de Arbeid. De inspanningen van het NAS leidden tot niets, maar de beloning was dat de NFvAM werd uitgenodigd om naar de Internationale Mijnwerkersconferentie van het Mijnwerkers-IPK in Berlijn te komen.⁵⁶ De relatie met de UdHuK bekoelde toen die zich afkeerde van de RVI en daardoor spleet. Het NAS-bestuur liet de onafhankelijke fractie onder leiding van uit de KPD geroyeerde P. Weyer, vallen, omdat die het Deutsche Industrie-Verband (DIV) oprichtte. Het NAS-bestuur wilde niet als een ultralinkse organisatie worden gebrandmerkt, zoals het DIV overkwam, want daardoor kwam het RVI-lidmaatschap in gevaar.⁵⁷ In Frankrijk waren de oud-syndicalisten Monatte en Rosmer eind 1924 wegens linkse afwijkingen uit de communistische partij geroyeerd. Hun terugkeer tot het syndicalisme, compleet met het handvest van Amiens, was voor het NAS ook geen optie.⁵⁸

Veel LFvB-leden zagen Sneevliet als iemand die het NAS onder controle van de CPH bracht. Roodveldt moest uitleggen dat Sneevliet met zijn verklaring uit april afstand nam van de CPH-vakbondspolitiek. De federatie koesterde hoop afgescheiden afdelingen terug te kunnen winnen en onderhandelde

56 *De Arbeid*, 10-5, 7-6, 30-8, 23-9 en 27-9-1924; Peterson, *German Communism*, 248-254; Tichelman, *Sneevliet*; De Kadt, *Uit mijn communistentijd*, 324-325; Perthus, *Sneevliet*. De Rooms-Katholieke Algemeene Bond van Mijnwerkers en de moderne Algemeene Nederlandsche Mijnwerkersbond telden 3608 en 1777 leden, de NFvAM nooit meer dan 200. CBS, *Beknopt overzicht* 1924. De Federatie was in 1922 ontstaan uit de fusie van de Federatieve Bond van Werkers in het Mijnbedrijf en de Onafhankelijke Federatie van Mijnwerkers, *De Syndicalist*, 7-7-1923. Zie voor Smid: *De Tribune*, 20-4-1922, 7-5, 20-5, 30-5 en 10-5-1924 en *Het Volk*, 30-5 en 23-7-1924.

57 *De Arbeid*, 28-6-1924, Archief NAS, nr. 18 notulen 13-6 en 11-7-1924; Peterson, *German Communism* 254-256; Weichold, 'Die Union der Hand- und Kopfarbeiter', 106; Bock, *Syndikalismus und Linkskommunismus*, 182-187O. Langels, *Ultralinke*, 182-184. Zie voor Paul Weyer: Weber en Herbst, *Deutsche Kommunisten*, 863-864.

58 Jennings, *Syndicalism in France*, 178, 211-215; Tosstorff, *Profintern*, 603, 649; Darlington, *Syndicalism and the Transition to Communism*, 280-282.

met de zelfstandige Haagsche Federatie van Bouwvakarbeiders over heraansluiting onderhandeld. De Klerk en Van Blijenburgh probeerden tevergeefs op de oprichtingsvergadering de aanwezigen te overtuigen dat er geen verschil bestond tussen beide federaties. De Klerk suggereerde dat de LFvB zich wellicht van het NAS zou afscheiden. De beide bouwfederaties bestreden elkaar echter heftig tijdens een staking van de Amsterdamse LFvB-steenzettersvereniging bij de productieve associatie 'De Toekomst' waarin leden van de LSFvB zaten. De steenzetters wilden dat 'De Toekomst' zich aansloot bij de staking. De Plaatselijke Bouwvakfederatie-bestuurders Stricker en J. van Wijngaarden keerden zich tegen de syndicalisten, waarbij fysiek geweld van beide kanten niet werd geschuwd.⁵⁹

In mei 1924 bezocht Sneevliet het LFvB-congres. Hij wilde "nu de mensen leeren kennen, die de onafhankelijke beweging uitmaken, waartoe de congressen zich uitstekend leenen, om zodoende te kunnen nagaan wat in de Federaties leeft."⁶⁰ Op de beschrijvingsbrief stond het voorstel van de afdeling Leeuwarden zich van het NAS af te scheiden, omdat de NAS-voorzitter communist was. Wat de agenda bepaalde was de aanval van de werkgevers op de 8-urendag, die met een verloren staking was beantwoord. Alle bonden gingen noodgedwongen akkoord met de cao, waarin de werkweek op 55 uur werd gesteld. De LFvB stuurde een rekwes aan de regering om te protesteren tegen de verlenging van de arbeidsdag.⁶¹ De NAS-voorzitter sprak niet over de verloren staking of de slechte uitkomst van het collectief overleg, maar over de verloren staking van de Duitse mijnarbeiders en de noodzaak tot het vormen van een eenheidsfront van onderop en over het fascisme dat bestreden diende te worden. Hij wees op de passiviteit van de Nederlandse arbeiders. De NVV-leiding en de andere vakcentrales waren reformistisch, de eenheid kwam er door het bestrijden van de neiging van de arbeiders 'een eigen kerkje' te willen en het bestrijden van het sektarisme binnen de LFvB. Sneevliet benadrukte het revolutionaire karakter van het NAS en de LFvB: "Wij moeten zijn praktische klassestrijders, gelooven in eigen kracht en zelfvertrouwen, een beweging, waarin alle revolutionaire, niet parlementaire arbeiders kunnen zijn [...] Hij, die dit niet verstaat, moet er buiten blijven".⁶² Voorzitter De Klerk gaf toe dat de opvattingen van de CPH en onafhankelijke vakbeweging haaks

59 *Het Bouwvak*, 7-2, 21-2, 8-5 en 22-5-1924; *Recht voor Allen*, 31-5 en 7-6-1924.

60 Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland, Verslag van het Congres gehouden op 10 en 11 Mei 1924 in het P.A.S.-gebouw te Amsterdam, 2; *De Syndicalist*, 24-5-1924.

61 *De Syndicalist*, 24-7-1923; *Het Bouwvak*, 10-4, 24-4 en 1-5-1924; *De Syndicalist*, 17-5 en 24-5-1924.

62 Verslag Congres LFvB 1924, 2-3; *Het Bouwvak* 15-5 en 22-5-1924.

op elkaar stonden, maar wilde het bij deze constatering laten. De praktijk zou wel uitmaken hoe het verder moest. Van Bommel, die de afgescheiden Haagsche Bouwvakfederatie vertegenwoordigde, sprak uit dat de beginselen van de CPH en de onafhankelijke vakbeweging in strijd met elkaar waren. Daarom had de Haagsche Bouwvakfederatie zich van het NAS afgescheiden, men was niet van communisten in het NAS-bestuur gediend. Van Bommel riep de aanwezigen op niet door één rede van Sneevliet de eigen overtuiging op te geven. Hij gaf in overweging goed over het Leeuwarder voorstel na te denken. Sneevliet reageerde onder protest van de vergadering hard en persoonlijk. Van Bommel was een beperkte denker, die van de federatie een debatingclub wilde maken en hij hoorde in de beweging niet thuis. Een overtuigd communist kon heel goed in het NAS werken en communisten behoorden tot de actiefste leden. De nieuwe strijdmiddelen die er zouden komen, trokken gezonde revolutionairen aan en stootten de zieke af: "Van Bommel meent dat we in vergaderingen moeten praten over verwezenlijking van het socialisme. Ik zeg, we moeten den wil bij de menschen tot socialisme en de haat tegen het kapitalisme aankweken, spreken over revolutionaire eenheid. Op zo'n manier kom je nader tot het socialisme". In de huishoudelijke vergadering noemde Van Bommel Sneevliets reactie beneden alle peil. Hierdoor zou de terugkeer van de Haagsche Federatie niet worden bespoedigd en de andere Haagse afgevaardigde riep onder grote hilariteit uit dat ze weer naar hun eigen kerkje teruggingen. Leeuwarden vroeg nog waarom de LFvB zich niet aansloot bij de IAMV. De Klerk verklaarde dat alle aanwezigen natuurlijk antimilitaristen waren, maar dat het IAMV tijdens de Vlootwetacties niet had willen samenwerken met de communisten. De weigering tot samenwerking was ingegeven door financiële overwegingen en niet door principiële. Er werd besloten zich niet tegen de cao te verzetten en zich niet af te scheiden.⁶³

7.3.2 Het NAS moet zich bewijzen

NAS-voorzitter Sneevliet diende zich, zoals was afgesproken op het CPH-congres in het kader van het eenheidsstreven, positief uit te laten over de linkse oppositie binnen het NVV. Maar Fimmen moest het bij hem ontgelden. Deze probeerde binnen het IVV en de ITF een linkse koers te varen, waarbij de RVI hoopte dat die koers tot toenadering zou zorgen. Sneevliet richtte zijn pijlen ook op Oudegeest en Jouhau, die binnen het

63 Citaat in: Verslag Congres LFvB, 7-12; *Recht voor Allen* 3-5 en 17-5-1924. Stricker sloeg verlaggever Spanjer.

IVV een anticommunistisch standpunt innamen.⁶⁴ De NFvT poogde de eenheid te bereiken door het verspreiden van manifesten waarin haven- en transportarbeiders werden opgeroepen om samen actie te voeren voor hogere lonen. De LFvB zocht samenwerking met andere bouwvakbonden. Die gingen daar niet op in met als argument dat de federatie geen erkende vakbond was en dus niet toegelaten tot cao-onderhandelingen. De NFBvPi-OD nodigde zonder succes de andere bonden van overheidspersoneel uit tot samenwerking.⁶⁵

Toen Sneevliet het debat zocht met Stenhuis, schreef die neerbuigend dat het NVV het NAS niet meer serieus nam als bonafide vakbeweging. De polemieken speelden zich dan ook af tussen NSV, Kolthek, de CPH en het NAS. Het NAS-bestuur had van de RVI en de Komintern de opdracht gekregen om het NSV weg te zetten als scheurmaker en anarchistische debatingclub. Lansink Jr. en Kolthek behoorden tot het verleden. Toen Stenhuis in *Het Volk* verhaalde over 1920, toen het NAS eenheid zocht met het NVV en Lansink Jr. en Kolthek volgens hem bereid waren op te gaan in het NVV, was dat de gelegenheid om het NSV aan te vallen. Lansink Jr. ontkende het overleg met Stenhuis, terwijl Kolthek deze contacten ruitelijk erkende.⁶⁶ Lansink Jr. kwam met de beschuldiging dat Sneevliet tijdens de transportstaking 1350 gulden zou hebben verduisterd. Justitie ontwikkelde belangstelling voor de zaak en verzocht Sneevliet naar het politiebureau te komen. Kitsz haalde noemde Lansink Jr. daarop een politieprovocateur.⁶⁷ Het NAS-bestuur wilde Lansink Jr. vervolgen, maar omdat veel NAS-leden hiertegen protesteerden zag het er vanaf. Men wilde de 'klassenjustitie' er niet in betrekken. Het besluit viel om niet samen te werken met Lansink Jr. voordat hij zijn aantijgingen had ingetrokken. De grootste rel ontstond toen in Duitsland de Nederlandse koopman Julius Barmat wegens omkoping van sociaaldemocratische ministers werd gearresteerd. Toen kwam aan het licht dat hij in Nederland geld had geleend aan de arbeidersbeweging waarbij zijn socialistische overtuiging en zakelijk belang op onnavolgbare wijze waren verknoopt. In Duitsland werd het schandaal niet alleen door antisemieten uitgebuit, ook de communisten lieten zich niet onbetuigd om de sociaaldemocratie als een corrupte partij neer te zetten. Tijdens de transportstaking van 1920 hadden zowel de NFvT als de CB vijftigduizend gulden geleend

64 *De Arbeid*, 5-7 en 19-7-1924. Zie Van Goethem, *De Internationale van Amsterdam*.

65 *De Tribune*, 4-6, 4-7 en 8-8-1924.

66 *Het Volk*, 14-5-1924; *De Arbeid*, 21-5 en 5-7-1924; *Recht voor Allen*, 5-7 en 17-5-1924; *De Syndicalist*, 24-5-1924; *De Strijd* 21-5-1924; *De Tribune* 26-11-1924.

67 *De Syndicalist*, 6-12 en 20-12-1924; *Het Volk*, 8-12-1924; *Het Transportbedrijf*, 25-12-1924; *Recht voor Allen*, 24-1-1925; *De Arbeid*, 24-1 en 31-1-1925.

van Barmat. Deze speelde sinds de eerste wereldoorlog een grote rol in de Rotterdamse haven en onderhield goede betrekkingen met de Rotterdamse arbeidersbeweging. Omdat de haven plat lag, konden schepen met voedsel voor het hongerende Duitsland niet varen en een afvaardiging van de Duitse arbeidersbeweging kwam vragen of bij uitzondering deze schepen verladen konden worden. Barmat, van wie de lading was, bemiddelde en beloofde de lening als de schepen naar Duitsland vertrokken. De CB verklaarde de lening te hebben gebruikt om een korte periode te overbruggen en de vijftigduizend gulden binnen de korte tijd te hebben terug betaald. In tegenstelling tot de CB had de NFvT niet alles terugbetaald en was de lening voor het NAS een zware last geworden. Sneevliet beweerde dat hij niet op de hoogte was geweest, maar hij werd van alle kanten beschuldigd dat wel te zijn, omdat hij er als NFvT-penningmeester samen met het NAS-bestuur voor getekend had. Oud-NFBvPiOD-bestuurder Wesselingh, die accountant was geworden, verklaarde dat in de kwestie Barmat en de verdwenen 1350 gulden Sneevliet geen blaam trof. Wesselingh was degene die door de SDAP was benaderd en hij wist toen niet dat Barmat achter de lening zat. En Lansink Jr. wist al in 1920 dat er een tekort was en dat Sneevliet daar niet voor verantwoordelijk kon worden gehouden.⁶⁸

7.3.3 Naar het RVI-congres

Het bleef voor het NAS van belang om zowel de Komintern als de RVI te overtuigen dat het NAS als vakcentrale diende voort te bestaan. Alleen als de RVI dat inzag kon aansluiting tegenover de leden worden verdedigd. In een bijzondere vergadering van het NAS-bestuur en de federatiebesturen werd besloten een delegatie naar het RVI-congres te sturen. Dissel en Langkemper reisden begin juli 1924 naar Moskou. Daar bevond zich Dekker, die als PKI-afgevaardigde naar Moskou was vertrokken en op het congres aanwezig was als VSTP-vertegenwoordiger. Daarnaast behartigde hij indien

68 Archief Sneevliet, nr. 380; *Het Volk*, 8-1-1925; *De Arbeid*, 17-1, 7-2 en 28-2-1925; *De Tribune*, 7-1 en 7-2-1925; *De Strijd*, 14-2 en 28-2-1925; *Recht voor Allen* 7-3 en 15-5-1920; Verslag van het N.A.S.-Congres gehouden op 25, 26 en 27 December 1925, in het IJpaviljoen te Amsterdam. Zie over de kwestie Barmat: M.H. Geyer, 'Der Barmat-Kutisker-Skandal und die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen in der politischen Kultur der Weimarer Republik', in: U. Daniel, I. Marszolek (Red.) *Politische Kultur und Medienwirklichkeiten in den 1920er Jahren* (München 2010), 47-88; M.H. Geyer, 'Contested Narratives of the Weimar Republic. The Case of the "Kutisker-Barmat Scandal"', in: K. Canning, K. Barndt (ed.), *Weimar publics/Weimar subjects. Rethinking the Weimar political culture of Germany in the 1920s* (New York 2010), 211-260.

nodig de NAS-belangen.⁶⁹ Ze kregen op het congres een voorproefje van de machtsstrijd die er in Moskou werd gevoerd tussen de verschillende fracties binnen de Komintern en de RVI. De eerste was inzake de vakbondskwestie van standpunt veranderd en liet de eenheid van onderop schieten voor de eenheid van bovenaf. De noodzakelijkheid van nauwe samenwerking tussen Komintern en RVI werd benadrukt, met de Komintern in de rol van de voorhoede.

Op het Komintern-congres, voorafgaande aan het RVI-congres, had Losofsky al opgemerkt dat de eenheid in de vakbeweging voorop stond. De reformistische bonden verlaten was geen revolutionaire daad. De Komintern stelde zich achter de leuze, 'Naar de massa's'. De CPH-delegatie bestaande uit Wijnkoop en De Visser stemde van harte met deze tactiek in. Slechts de Duitser W. Schumacher, secretaris van het revolutionaire Verband Internationaler Bekleidungsarbeiter, verklaarde zich tegen wat hij noemde de liquidatie van de RVI.⁷⁰ De Visser hield een rede over de vakbondskwestie waarin hij uitlegde dat binnen de CPH alle oppositie was overwonnen en dat de partij van de linkse afwijkingen van Pannekoek en Gorter en syndicalistische afwijkingen vrij was. Dat had wel tot enige ruzie met het NAS geleid, moest hij toegeven.⁷¹ De dag dat het Komintern-congres sloot, werd het RVI-congres geopend. Ondanks het feit dat het NAS nog niet aangesloten was, namen Dissel en Langkemper deel aan de besprekingen. Wijnkoop en De Visser namen deel als vertegenwoordigers van de CPH-vakverenigingscommissie.⁷² Het RVI-congres herhaalde de standpunten van de Komintern. Ook hier ging de discussie over samenwerking met het IVV, waarbij de oproep in de reformistische vakbeweging te blijven werd herhaald. Monmousseau en Tomski hielden referaten waarin de noodzaak werd benadrukt om tot eenheid te komen. De linkervleugel binnen het IVV kon op deze wijze worden versterkt. Aan de hand van deze referaten werd een eenheidsresolutie geformuleerd, waarin stond dat er een internationaal eenheidscongres diende te komen. Weer verzette Schumacher zich tegen de eenheid met het IVV. Hij voorspelde het fiasco van het eenheidsstreven van de RVI in West-Europa. Dissel en Langkemper brachten naar voren dat iedere samenwerking tussen het IVV en de RVI en dus tussen het NVV

69 *Recht voor Allen*, 5-7-1924; *De Arbeid*, 2-8-1924; Archief NAS, nr. 18 notulen 19-6 en 22-7-1925, 16-4, 7-5-1926 en 7-1-1927.

70 *De Tribune*, 12-7, 19-7 en 29-7-1924; *De Syndicalist*, 13-9-1924; Tosstorff, *Profintern*, 603-613; D.F. Calhoun, *The United Front. The TUC and the Russians 1923-1928* (Cambridge 1976), 62-69.

71 Tosstorff, *Profintern*, 603-613; Calhoun, *United Front*, 74; *De Tribune*, 10-7 en 12-7-1924.

72 Archief PAS Amsterdam, nr. 107, Rapport der NAS-delegatie naar het derde RVI-congres te Moskou 8-22-7-1924, Jaarverslagen NAS 1922-1923-1924, 87-89.

en het NAS, leidde tot ondergang van het NAS, omdat de aanhang zouden overgaan naar het NSV. De NAS-delegatie was de enige medestander van Schumacher en stemde tegen de resolutie, ook al had Losofsky enige bijstellingen gepleegd. Het congres nam een voorstel aan om een commissie te benoemen die in het kader van de eenheid de weg tot samensmelting van de verschillende stromingen binnen de wereldwijde vakbeweging zou uitstippelen. Daartoe zou er een Internationaal Congres van het IVV en de RVI worden bijeengeroepen om tot fusie te geraken. Nu de Komintern in Groot-Brittannië de revolutie verwachtte, werd toenadering tot het TUC gezocht. De RVI richtte zich op de Britse vakbeweging, omdat een deel van de Britse vakbondsvertegenwoordigers een pleidooi hield voor aansluiting van het A-RV bij het IVV. Binnen het TUC was in augustus een National Minority Movement (NMM) opgericht met steun van de Britse communistische partij, dat zich aansloot bij de RVI. De NMM probeerde een radicale vleugel binnen de Britse vakbeweging te vormen, die binnen de TUC-leden moest mobiliseren voor toenadering tussen de RVI en het IVV.⁷³

Er werd door de NAS-delegatie en de CPH-delegatie overlegd in de Nederlandsche Commissie van de Komintern, die zich boog over de onderlinge verhouding. Dissel haalde voorbeelden aan, waaruit moest blijken dat de CPH het NVV steeds tegen het NAS in bescherming nam. Langkemper bracht naar voren dat ondanks dat Nederland en het NAS klein waren, beiden toch belangrijk waren, gezien de Rotterdamse en Amsterdamse havens en de Limburgse mijnindustrie. Het NAS werd echter gehinderd door de CPH. De CPH-delegatie verklaarde dat de partij zich aan de richtlijnen van de RVI hield en bereid was met het NAS samen te werken op de grondslag van de vakbondsresolutie, zoals die door de Komintern en RVI werd geformuleerd. De Nederlandsche Commissie kwam met een resolutie, de 'Hollandsche resolutie', waarin in zeven punten de verhouding tussen CPH, NAS en RVI werd geregeld. De belangrijkste eis was nauwe samenwerking tussen de CPH en het NAS. Het NAS diende zich vóór het vierde RVI-congres aan te sluiten. De rest van de resolutie ging over het eenheidsfront, dat tot stand moest worden gebracht door het vormen van eenheidscomités met modern of anders georganiseerden. Die moesten de arbeiders veroveren op de reformistische leiders, zonder dat er scheuring plaatsvond doordat de linkse oppositie binnen het NVV overging naar het NAS. Dit alles moest worden verricht op basis van aanwijzingen van de RVI. De NAS-delegatie

73 *De Arbeid*, 30-5 en 6-6-1925; *De Tribune*, 24-7 en 28-7-1924; R. Martin, *Communism and the British Trade Unions 1924-1933* (Oxford 1969), 55-65; Calhoun, *The United Front*, 62-68; Tosstorff, *Profintern*, 603-634; Van Goethem, *De Internationale van Amsterdam*, 89-93.

verzette zich omdat werd bepaald dat alleen samenwerking met de CPH mogelijk was. Dissel wilde dat met andere revolutionaire politieke organisaties zoals de BKSP kon worden samengewerkt.⁷⁴

Voor het NAS-bestuur was de algemene resolutie zwaar te verteren. De 'Hollandsche resolutie' bood meer perspectief, doch daar stonden ook zaken in die niet goed zouden vallen bij de federaties. Ondertussen bevestigde de Komintern het NAS-bestuur in een geheime brief dat het NAS geen linkse NVV'ers mocht overnemen. Het NAS-bestuur wilde daarom de resolutie niet publiceren zonder daar een eigen interpretatie aan te geven en wachtte zolang op de terugkomst van de NAS-delegatie.⁷⁵ Het duurde even voordat *De Arbeid* een verslag van het derde RVI-congres gaf. De tijd werd gevuld met enkele Russische sfeerimpressies van Dissel. Het rapport verscheen begin augustus toen Dissel en Langkemper na een verblijf van vijf weken uit Rusland terugkeerden. Bouwman schreef dat het niet waar was dat de RVI toenadering zocht tot het IVV, zoals *De Tribune* beweerde. Desnoods werd er met de CPH gediscussieerd over de juiste vertaling uit het Duits van de algemene resolutie. Deze haarkloverij was nodig, omdat volgens de CPH de resolutie uitging van de invoering van het eenheidsfront, terwijl in de vertaling van het NAS er slechts stond dat er een eenheidsfront moest worden ontwikkeld. Wel diende er eenheid te komen tussen RVI en IVV, maar een dergelijke eenheid was in Nederland met NVV en ANV onmogelijk totdat het NAS was uitgegroeid tot een grote vakcentrale. Dissel nam afstand van Schumacher, die tegen de wens van Komintern en RVI een onafhankelijke revolutionaire vakbeweging wilde. Hij richtte zich tot de CPH met de opmerking dat de Franse communisten konden beschikken over een grote CGTU, die in de eenheidsstrijd de CGT overvleugelde, maar dat in Nederland de onderlinge strijd zou oplaaien indien de CPH het NAS niet de gelegenheid gaf tot een grote vakcentrale uit te groeien. Hij besloot met de opmerking dat ondanks alle anarchosyndicalistische praatjes de RVI een revolutionaire vakcentrale was.⁷⁶

74 *Het Transportbedrijf*, 24-7-1924; *De Syndicalist*, 9-8 en 13-9-1924; *De Tribune*, 29-7, 5-8, 6-8, 8-8, 28-8 en 16-9-1924, de algemene resolutie staat in *De Arbeid*, 16-8-1924; Voerman, *Meridiaan*, 213-215, 226-23 en 603-613. Dissel sprak geen vreemde talen, Langkemper sprak Duits en Engels Archief PAS Amsterdam, nr. 10, Rapport der NAS-delegatie naar het derde RVI-congres; Tosstorff, *Profintern*, 606-613; Voerman, *Meridiaan*, 213-215, 226-233, 603-613.

75 Archief NAS, nr. 18 notulen, 1-9-1924; *De Tribune*, 2-10-1924; Voerman, *Meridiaan*, 228. Ook hier ontbreken notulen. Vergaderingen zijn er wel gehouden, want in *De Arbeid* staan beknopte verslagen.

76 *De Arbeid*, 28-7, 2-8, 2-8, 9-8 en 18-8-1924; *De Tribune*, 28-7-1924; Archief NAS, nr. 18 notulen, 22-8-1924.

De toenadering die de RVI zocht tot het IVV in het algemeen en tot de Britse vakbeweging in het bijzonder had voor het NAS weinig aantrekkelijks, gezien de nederlaag die de Duitse revolutionaire vakbeweging op het congres had geleden en die de inleiding was van het opheffen van deze bonden. De oproep tot het houden van een internationaal congres van IVV en RVI om tot één grote Internationale te komen, zou op den duur leiden tot het opgaan van het NAS in het NVV. Toch eindigde het rapport van Dissel en Langkemper met de wens dat het NAS zich bij de RVI zou aansluiten op basis van de eigen uitleg van de resolutie.⁷⁷ Over de aansluiting bij de RVI werd uitgebreid vergaderd, voordat de leden iets te horen kregen. De hele zomer wachtte het NAS-bestuur met het geven van een standpunt, want de beide resoluties moesten zo worden uitgelegd dat het NAS en alle aangesloten federaties er mee konden leven. Eerst werd het IPK-transportcongres in Hamburg bezocht om te kijken of de eigen opvattingen daar enige kans maakten.

7.3.4 Voor- en tegenstanders van de RVI

In het voorjaar van 1924 zocht de NFvT toenadering tot de andere transportbonden om samen de spontane havenstaking in Rotterdam en Amsterdam te steunen. Natuurlijk werd dit aanbod afgewezen, maar de federatie toonde de RVI zich te willen inspannen voor het eenheidsfront. Maar nu bleek het IPK-transport toenadering te zoeken tot de ITF en moest de NFvT zich daar tegen verweren. Begin augustus keerden Sneevliet, Bouwman en Posthuma zich op het Hamburgs congres tegen het voorstel dat het IPK aansluiting zou zoeken bij het ITF en eisten dat fusie tussen IPK en ITF niet mocht leiden tot samengaan van de NFvT en de CB. Dit werd door het congres als onmogelijk bestempeld, want in strijd met de besluiten van het RVI-congres. De delegatie kreeg te horen dat het NAS niets voorstelde en dat de NFvT zeer zwak stond. Daarop werd geantwoord dat de federatie de eenheid wilde, maar op eigen voorwaarden, die rekening hielden met de Nederlandse omstandigheden. Sneevliet bracht naar voren dat de veertienduizend leden van het NAS niet afgezet mochten worden tegen de 170.000 van het NVV, omdat in Amsterdam het NAS de grootste organisatie was en het daar meer invloed had dan het NVV. Bouwman verdedigde het afwijkend standpunt van de NFvT door op de 'Hollandsche resolutie' te wijzen en diende tevergeefs een motie in die oproep het IPK uit te bouwen tot een

77 Rapport der NAS-delegatie naar het derde RVI-congres te Moskou 8-22-7-1924.

Internationaal Vaksecretariaat. De delegatie kreeg het wel voor elkaar dat een eenheidsresolutie van tafel ging.⁷⁸ Dit stemde het NAS-bestuur hoopvol.

Nu moest een manier worden gevonden om de NAS-leden te overtuigen dat aansluiting bij de RVI een goede zaak was. Op de buitengewone bestuursvergadering van 1 september gaven Dissel en Langkemper een toelichting op hun rapport, zodat het NAS-bestuur zich een mening kon vormen. Kitsz toonde zich kritisch en wees op de plannen tot samenwerking met het IVV. De Klerk hield daarom zijn bezwaren tegen de internationale communistische beweging. Hij kon er net als Brandsteder niet bij dat de NAS-delegatie ingestemd had met de 'Hollandsche resolutie'. De Boer wilde geen aansluiting bij de RVI zolang er nog wat hij noemde 'liquidatie-gevaar' dreigde. Bouwman begreep dat er in Moskou onduidelijkheid heerste over de tactiek. De ene wilde eenheid van bovenaf, de andere van onderop. De eenheidsgedachte kon door het NAS worden aanvaard op grondslag van de Nederlandse verhoudingen, waarbij samenwerking met de CPH was uitgesloten. Hij hield vast aan eenheid van onderop en verwachtte dat de toenadering tot het IVV zou mislukken. Sneevliet zag veranderingen in de RVI, maar wilde daar niet tegen ingaan, want er waren 'elementen' die de tactiek van de RVI in goede banen wilden leiden. Dissel toonde zich tevreden over de bijval van het bestuur met zijn tegenstem inzake de algemene resolutie. Hij hekelde de uitlatingen van Losofsky over de verhouding tussen RVI en Komintern, die strakker kon nu de kans dat syndicalisten zich bij de RVI zouden aansluiten door de oprichting van IAA was verkeken. Uiteindelijk bleek het NAS-bestuur weinig enthousiast over aansluiting. De Klerk verklaarde zich tegen en Brandsteder verwachtte niets goeds van de RVI. De stemming werd goed weergegeven door W.F. Blaauw: "Spreeker wil de eenheidsfronttactiek van de R.V.I. zien als tactiek en waar wij ons nergens anders zouden kunnen aansluiten moeten wij op ons e.k. congres adviseeren aansluiting bij de R.V.I."⁷⁹ De CPH oefende druk uit en publiceerde een open brief van de Komintern, die namens de RVI schreef dat het NAS zich akkoord had verklaard met de eenheidsfronttactiek. De CPH gaf niet alleen een totaal andere uitleg dan het NAS aan de Hollandsche resolutie, maar ook aan de algemene resolutie van RVI, die moest leiden tot één Wereld Vakverbond.⁸⁰ Het NAS-bestuur kon dit niet

78 *De Tribune*, 8-1-1924; *Het Transportbedrijf*, 6-3, 20-3, 29-5, 12-6 en 4-8, 21-8 en 4-9-1924; Archief PAS Amsterdam, nr. 107, Verslag der Conferentie van het I.P.K. der Transportarbeiders, gehouden van 5 tot 16 Augustus 1924 te Hamburg.

79 Archief NAS, nr. 18 notulen, 1-9-1924; *De Arbeid* 23-8 en 30-8-1924.

80 *De Tribune*, 3-9 en 12-9-1924; *De Syndicalist*, 13-9 en 20-9-1924.

accepteren en kwam met een eigen toevoeging op de zeven punten van de 'Hollandsche resolutie'. Sneevliet diende een resolutie in die op 6 september in een vergadering van alle besturen der federaties en PAS'en met algemene stemmen werd aangenomen. Daarin werd uitgesproken dat eenheid slechts kon worden verwerkelijkt als er sprake was van een groot en innerlijk sterk NAS. Deze toevoeging ontbrak in de 'Hollandsche Resolutie' en was een voorwaarde achteraf. Het NAS-bestuur gebruikte de ervaringen uit 1919-1920 als onderbouwing van de voorwaarde, toen had het NAS meer dan 50.000 leden en werd daarom serieus genomen door het NVV. Er kon pas met de CPH worden samengewerkt indien die zich loyaal opstelde jegens het NAS en de zelfstandigheid van de vakcentrale erkende. Samenwerking was volgens het NAS-bestuur in de 'Hollandsche resolutie' niet voorgeschreven. Het NAS vond dat de RVI niet mocht aandringen op samenwerking met de CPH. Daarbij speelde de ontwikkelingen binnen de CGTU een rol. Daar trad de Federatie van Bouwvakarbeiders uit, omdat volgens die federatie de CGTU onder het juk van Moskou zuchtte. Dit mocht in Nederland niet gebeuren. De '6 september resolutie' werd het ijkpunt voor het NAS in de verhouding tot de RVI en de CPH. Het NAS besloot een 'candidaat-vertegenwoordiger' naar de RVI in Moskou te sturen. Alleen penningmeester Maters was, vanwege de kosten, tegen. Toen de RVI zich bereid toonde alle kosten voor de rekening te nemen, vertrok Van Wijngaarden eind 1924 als NAS-vertegenwoordiger naar Moskou.⁸¹ Hij stuurde niet alleen rapporten over de RVI naar Nederland, maar schreef in *De Arbeid* en *Het Bouwvak* over de levensomstandigheden in de Sovjet-Unie. Die waren vele malen beter dan in Nederland ondanks de smerige huizen, de lage lonen en het langzame werken. Van Wijngaarden vond het ontzagwekkend dat er een land was waar arbeiders de macht hadden. Hij ontwikkelde sterke communistische sympathieën, zodat in LFvB tegen hem oppositie ontstond. Maar hij schreef: "De kameraden, die eventueel bang mochten zijn dat ik "kegel", kan ik bij voorbaat verzekeren, dat ik als N.A.S.-man ben gegaan en als N.A.S.-man zal wederkeren".⁸²

Binnen het NAS-bestuur bleek niet iedereen overtuigd van de goede bedoelingen van de Komintern en de RVI. De Klerk en Stricker zagen de onafhankelijkheid van het NAS in gevaar komen toen in september 1924 de

81 Archief PAS-Amsterdam, nr. 107, 'Beslissing van het N.A.S.-bestuur en der Vergadering van besturen der bij het N.A.S. aangesloten Federatie's en P.A.S. en'; *De Arbeid*, 18-8, 30-8, 13-9, 4-10, 11-10, 25-10, 29-11-1924 en 10-1-1925; *Het Transport*, 18-9-1924; *De Tribune*, 22-9 en 23-9-1924; *De Syndicalist*, 27-9-1924; Voerman, *Meridiaan*, 230-231.

82 *De Arbeid*, 3-1-1925.

IAH werd opgetuigd tot een organisatie die tijdens stakingen steun moest gaan bieden. Het NAS moest zich aansluiten. Zij wilden daar niets weten, terwijl Sneevliet en Bouwman uit opportunistische overwegingen niet tegen toetreding waren. Zij zagen de financiële voordelen van samenwerking met de IAH. Sneevliet analyseerde de ontwikkelingen als volgt: "De acties worden meer en meer internationaal; groote brokken strijd zullen we niet dan met internationalen steun kunnen voeren".⁸³ Maar De Klerk en Stricker volhardden in hun wantrouwen. De laatste wees op Twente, waar de IAH had geprobeerd de taak van de vakbeweging over te nemen. De IAH diende slechts een politieke taak en de RVI moest de internationale vakbewegingsacties te coördineren. Daarop bracht Sneevliet naar voren dat de opvatting binnen het NAS over wat een goede organisatie inhield eigenlijk tekortschoot. Het NAS kon CPH en IAH niet negeren. Bouwman benadrukte het voor het voortbestaan van het NAS noodzakelijke van de kwestie:

"Het NAS is omringt door een leger van vijanden; in de laatste jaren zijn er enige nieuwe bijgekomen. De groote massa vraagt, wat biedt je me. Het N.A.S. kan geen grote strijd meer voeren. Geen enkele Federatie kan dat. Wij zijn aangewezen op internationale steun, waar zonder ons de levensader zal worden afgesneden. Internationale steun is het eenigste perspectief."⁸⁴

Het bleek dat ook binnen het NAS vijanden te vinden waren. Want binnen de CPH kreeg de stroming die de kleine NAS-federaties wilde opheffen met de '6 september resolutie' een goed argument om in de kritiek op het NAS te volharden en door te gaan met het overhevelen van NAS-leden naar het NVV.⁸⁵ Maar er ontstond binnen het NAS onder communistische bestuurders oppositie tegen het NAS-bestuur. De Rotterdamse CPH-vakverenigingcommissie spande zich erg in om het NVV te versterken. NAS-propagandist en Rotterdams PAS-secretaris R. Nieuwenhuis beweerde door de commissie tegengewerkt te worden. De plaatselijke afdeling OBWM was in handen van communisten en een communistisch spreker beweerde daar dat de NFvT geen bestaansrecht had en gaf de aanbeveling om samensmelting van NAS

83 Archief NAS, nr. 18, notulen, 26-9-1924.

84 Archief NAS, nr. 18, notulen, 6-10-1924. Het NAS kreeg toen geld van de RVI: Voerman, *Meridiaan*, 226.

85 *De Arbeid*, 1-11-924 gaf een bloemlezing, zie ook *De Tribune*, 24-10-1924; Voerman, *Meridiaan*, 236-237.

en NVV te bevorderen. Het NAS-bestuur besloot dat bij ledenvergaderingen in Rotterdam altijd een NAS-bestuurslid aanwezig moest zijn om een oogje in het zeil te houden en werd Dissel naar Rotterdam gestuurd. Toen het PAS-Schiedam een motie aannam waarin de '6 september resolutie' werd afgewezen, leidde dit ertoe dat het NAS-bestuur het wapen van het roeyement toepaste. De onder communistische leiding staande LFBvMH ging hieraan ten onder toen het NAS-bestuur na langdurige strijd de federatie begin 1925 royeerde. De Rotterdamse afdeling ging in het geheel over naar het NVV. Hierdoor moest de oudste Nederlandse vakvereniging, 'Amstels Eendracht' zich rechtstreeks bij het NAS aansluiten.⁸⁶

In Limburg, waar in opdracht van Komintern en RVI, CPH en het NAS voet aan de grond moesten krijgen, openbaarden zich de verschillen aangaande de vakbondstactiek. Verschillende CPH-bestuurders togen naar Limburg om hun visie op de eenheid te geven en in Heerlen ging NFvAM-voorzitter Smid in debat met De Visser toen die opmerkte dat er maar weinig arbeiders in het NAS georganiseerd waren. In juni 1924 was in Maastricht een aantal NVV-arbeiders overgelopen naar de NFBvAF en vormde een afdeling van negen leden. Maar in oktober werd die al weer opgeheven doordat het NAS-lid De Visser erop aandrong naar het NVV te gaan. Het NAS-bestuur sprak weer over de 'Het NAS moet kapot politiek' van de CPH en zwaaide met de 'Hollandsche resolutie', waarin stond dat de partij het NAS moest versterken. Sneevliet wilde het incident gebruiken tegen de CPH. De RVI stond volgens hem achter het NAS.⁸⁷

7.3.5 De eenheid in het buitenland: de Britse Minority Movement

Het derde RVI-congres besloot dat er contact moest worden gezocht met het Britse TUC. Het NAS ging zich oriënteren op de Britse vakbeweging en de NMM. In *De Arbeid* verschenen artikelen over de samenwerking tussen het TUC en de Russische vakbeweging, waarin de radicale minderheid binnen de Britse vakbeweging aandacht kreeg. Die minderheid stond onder leiding van Tom Mann, die binnen het NAS vertrouwen genoot. Er kwam eind 1924 het Anglo-Russisch Comité tot stand waarin de Russische en de Britse vakbeweging samenwerkten. Op 26 januari 1925 werd in Londen een

86 ArchiefNAS, nr. 18, notulen, 13-3, 20-3 en 21-6-1925; *De Syndicalist*, 11-10 en 15-10-1924, 18-4, 9-5, 13-7, 26-9-1925; *De Tribune*, 19-11-1924; *De Arbeid*, 22-11-1924 en 4-4-1925; ArchiefPAS Amsterdam, nr. 37; Jaarverslag 1925-1926.

87 ArchiefNAS, nr. 18, notulen, 17-10-1924; *De Tribune*, 2-10, 15-10, 24-10 en 4-11-1924; *De Arbeid*, 14-6, 13-9, 20-9, 4-10, 11-10, 25-10 en 15-11-1924.

NMM-congres gehouden over internationale eenheid. Voor het NAS was het een belangrijk congres, omdat de eenheidskwestie op de agenda stond en het standpunt van de A-RVR dienaangaande behandeld werd. Sneevliet, Langkemper, De Kadet en De Klerk togen op pad. Maar ze werden aan de grens tegengehouden, Sneevliet en Langkemper mochten Engeland niet in en de anderen liet de politie na enige uren gaan.⁸⁸ Het NAS-bestuur stelde zich in eerste instantie op als aanhanger van de eenheidsbeweging van de Britten en de Russen, maar was er goed van doordrongen dat het Anglo-Russisch Comité een opvatting van eenheid uitdroeg dat tot samengaan van RVI en IVV zou leiden. Het comité werd door de grote tegenstrever van het NAS, Fimmen, positief benaderd. Hij probeerde al jaren de eenheid tussen IVV en de Russische vakbeweging te bevorderen, weliswaar buiten de RVI om, maar hij was een graag geziene gast in Moskou. Zijn rol binnen de IAH verschaftte hem krediet bij de Komintern. Sneevliet wees er steeds op dat Fimmen een buitenbeentje was binnen het ITF en het NVV, die de eenheid niet wilde en dat hij zich neerbuigend over het NAS uitliet.⁸⁹

Fimmen reisde een aantal weken door de Sovjet-Unie en ging over zijn ervaringen uitspreken. Op 27 februari sprak hij in Zalen Schaaf te Leeuwarden over de internationale eenheid tussen de IVV en de Russische vakbeweging. Hij werd door de NFvAT uitgenodigd om in Enschede niet alleen over zijn reis te praten, maar ook over zijn ideeën. Hij gaf daar een florissant beeld van de Russische vakbeweging. NAS-propagandist Nieuwenhuis ging in debat, gewapend met vragen die door Sneevliet waren geformuleerd. Maar Fimmen kapte snel af: "Mijn taak is niet te doen wat het N.A.S. of Sneevliet wil, maar wat de internationale arbeidersbeweging van mij eischt. Ik ben van plan van mijn eigen weg te gaan en niet dien van Sneevliet".⁹⁰ Hij stuurde Sneevliet een brief waarin hij schreef geen tijd te hebben voor debat over de inrichting en voorwaarden van internationale samenwerking, omdat hij in Londen een ontmoeting had met de delegatie van het A-RV en het TUC: "Ik neem aan, dat gij er niets op tegen zult hebben, als ik Tomski en den anderen Russischen vrienden Uw hartelijke groeten overbreng".⁹¹ In maart verscheen onder zijn redactie het blad *Trade Union Unity* dat de

88 *De Arbeid*, 3-1-1925, 7-2-1925. De Kadet merkte op dat in Battersea, de Brits-Indiër S. Saklatvala als communist in het Lagerhuis was gekozen namens Labour; *De Syndicalist*, 3-1 en 14-2-1925; Martin, *Communism and the British Trade Unions*, 63-64. Over Saklatvala: M. Squires, *Saklatvala a political biography* (London 1990).

89 *De Arbeid*, 13-9, 20-9 en 27-9-1924; *De Arbeid*, 10-1-1925; *De Syndicalist*, 7-2-1925; Buschak, *Fimmen* 98-112.

90 *De Arbeid*, 21-3-1925; *De Strijd* 23-5-1925.

91 *De Arbeid*, 28-3 en 11-6-1925.

internationale eenheid tussen IVV en RVI wilde bevorderen. Ondanks dit alles bleef het NAS-bestuur zich positief uiten over de NMM en liet Roland Holst in *De Arbeid* uitgebreid aan het woord over het *Rapport der Engelsche Vakvereenigingsdelegatie over Sowjet-Rusland* en liet een NMM-vertegenwoordiger in het blad schrijven over het belang van het Anglo-Russisch Comité. Tegelijkertijd kreeg Van Wijngaarden de opdracht zich in Moskou te verweren tegen de CPH-eenheidspolitiek en beraamde Sneevliet plannen om het CPH-bestuur ten val te brengen.⁹² Het NAS moest Moskou tonen een serieuze vakbeweging te zijn dat zich als revolutionaire organisatie scherp onderscheidde van het NVV. Daartoe boden een tweetal grote stakingen de mogelijkheid.

7.3.6 De stakingen in IJmuiden en Friese en Drentse venen

Eind 1924 brak een grote staking uit onder vierhonderd IJmuider vissers, de eerste grote staking van de NFvT sinds 1920. In IJmuiden was al lange tijd onrust over een aangekondigde loonsverlaging. Daar bestond sinds de Eerste Wereldoorlog een sterke plaatselijke Federatie van Visscherslieden en Transportarbeiders. Deze IJmuider Federatie (IJF) groeide na een aantal gewonnen stakingen en was IJmuiden een NAS-bolwerk. Het NAS wilde graag de RVI tonen dat de NFvT in staat was het conflict tot een goed einde te brengen. Omdat de staking daarom van grote betekenis was, beëindigde het NAS onmiddellijk de uitkering aan stakers in Groningen en werd de staking onder het Amsterdams bioscoop personeel gestopt. Nu moest het voordeel blijken van de internationale communistische beweging: steun werd gevraagd van de CGTU, de Belgische Ridders van de Arbeid en de bij de RVI aangesloten DSB. Na zeven weken eindigde de staking in het voordeel van de NFvT en de CB – de confessionele bonden staakten niet door het afsluiten van een betere cao. De NFvT was de grote overwinnaar in dit conflict, want de IJF groeide uit tot meer dan 1250 leden en organiseerde de meeste arbeiders. Door de gewonnen staking steeg het aanzien van de IJF aanzienlijk.⁹³

De staking die in maart 1925 uitbrak in de werkverschaffing in de Friese en Drentse venen liep slechter af. Hier was de kans om de RVI te laten

⁹² *De Arbeid*, 1-5, 9-5 en 20-6-1925; Buschak, *Fimmen*, 112; Calhoun, *United Front*, 131-132.

⁹³ *Het Transportbedrijf*, 12-12, 25-12-1924, 23-1-1925 en 5-2-1925, 12-1, 22-1, 9-7 en 13-8-1927; *De Arbeid*, 10-1 en 31-1-1925; *De Strijd*, 14-2-1925; Archief NAS, nr. 18, notulen 12-12-1924 en 2-2-1925; Archief PAS-Amsterdam, nr. 37, Jaarverslag 1925-1926; *De IJmuider Federatie 20 Jaar*, 2-4; *De IJmuider visschers staken*.

zien dat het NAS in staat was werklozen en ongeorganiseerden aan zich te binden. Het NAS deed voorkomen alsof de staking weinig minder was dan een opstand en suggereerde dat in het westen van het land solidariteitsstakingen zouden komen. P.R. Harkema was net als noordelijk propagandist aangesteld om vanuit zijn standplaats Groningen de werklozen die daar in de werkverschaffing waren geplaatst, te organiseren. Hij werd door het NAS-bestuur erop afgestuurd om leiding te geven.⁹⁴ Harkema had grote moeite de stakers in het gareel te houden en zette een comité van actie op, dat looneisen stelde en verbetering van de arbeidsomstandigheden eiste. Typierend voor deze streken was dat het NAS samen in dat comité zat met de CPH, IAMV en vrije socialisten. De echte leiders waren de populaire communist G. Roorda en de anarchisten Constandse. en J. de Haas. De beweging sloeg over naar Drenthe en op het hoogtepunt deden rond de twintigduizend arbeiders mee aan de acties. De veenarbeiders bleken niet echt recht in de leer, want zij vroegen Sneevliet in debat te gaan met De Haas. Het NAS-bestuur wees dat af. De steun van het NAS beperkte zich tot het sturen van geld en een telegram aan de regering om te protesteren tegen het politiegeweld. In Amsterdam werd een grote protestvergadering gehouden, waar naast een Friese afvaardiging, Roodveldt en Sneevliet spraken. De staking verliep en in april was de onrust voorbij. Er kwam nog wel een telegram van Losofsky bestemd voor de stakende land- en turfwerkers: "De R.V.I. neemt met blijdschap kennis van het revolutionair verzet van een deel van het uitgemergelde proletariaat en wenscht den arbeiders een overwinning; hoog de internationale revolutionaire arbeidersbeweging!"⁹⁵ Het lukte in Drenthe een drietal veenarbeiderverenigingen op te richten die zich bij het NAS aansloten. Het NAS kon, ondanks het feit dat er uit deze verenigingen en enkele andere een nieuwe Federatie van Land- Veen- Tuinwerkers en Zuivelbewerkers (NFBvLVT&Z) werd opgericht, ook nu in het noorden geen aanhang van betekenis verwerven.⁹⁶

94 Archief NAS, nr. 18, notulen 3-4-1925; *De Arbeid*, 17-1 en 14-2-1925; *Het Transportbedrijf*, 16-4-1925; *De Syndicalist*, 18-4-1925; *Recht voor Allen*, 2-5 en 25-4-1925.

95 *De Arbeid*, 18-4-1925.

96 Archief NAS, nr. 18 notulen, 16-4, 5-6-1925 en 1-7-1927; *De Arbeid*, 4-7-1925. Zie over de staking: P.R. Harkema, *De Friesch-Drentsche Stakingen. De opstand in polder en veen* (Amsterdam 1925), uitgave NAS; K. Huisman, *Opstand in de turf. Het harde leven in een veenderijgebied* (Leeuwarden 1981), 257-270; J.R.G. Schuur, *Appelscha. Bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme* (Oosterwolde 1996), 235-239.

7.4 Internationale moeilijkheden

Het voortbestaan van het NAS werd door chronisch geldgebrek steeds meer bedreigd. Daardoor werd het aantrekkelijk zich bij de RVI aan te sluiten, want die wilde wel de portemonnee trekken. Maar oriëntering op de internationale communistische beweging bedreigde de onafhankelijkheid van het NAS. Er werd weer de tactiek toegepast om de leiding van de CPH onderuit te halen om de druk van de Komintern en de RVI te verminderen. De ironie van het lot wilde dat de strijd van het NAS tegen Wijnkoop een nieuwe communistische partij opleverde. Beide partijen zouden het NAS gaan bestrijden. Nog steeds onderhandelden NAS en RVI over de voorwaarden waaronder het NAS zich bij de RVI zou aansluiten.

7.4.1 Weer naar Moskou

In maart ontving het NAS een brief van de RVI waarin werd geëist dat de ruzie met de CPH eindelijk opgelost zou worden. In een telegram, ondertekent door alle NAS-bestuurders werd daarop aan Moskou de eis gesteld dat het CPH-bestuur diende te verdwijnen. Samen met Kitsz reisde Bouwman naar Moskou, gewapend met een groot aantal documenten uit het NAS-archief, bedoeld om de Komintern en de RVI te overtuigen hoe fout de CPH handelde. Ook nu ging Sneevliet niet mee, hoezeer Van Wijngaarden daarop aandrang. Door een misverstand kwam de delegatie te laat voor de besprekingen met de Komintern, die zich al had gebogen over de conflicten tussen het NAS en de CPH. De besluiten die daar genomen waren, werden simpelweg meegedeeld. Bouwman en Kitsz kregen nog wel de gelegenheid hun verhaal te houden, waarin ze natuurlijk het aftreden van het CPH-bestuur vroegen. De Komintern was echter niet van plan het bestuur te laten vallen en eiste in een resolutie slechts dat op de tweede plaats van de kieslijst voor de Tweede Kamer een vertegenwoordiger van de oppositie kwam.⁹⁷ Op 15 april 1925 begon de NAS-delegatie besprekingen met de RVI waaraan Losofsky, tweede secretaris A. Nin en Van Wijngaarden deelnamen. Weer legde de delegatie uit dat de vakverenigingstactiek van de CPH volslagen verkeerd was en dat het NAS voor eenheid was, maar dat de RVI rekening moest houden met de Nederlandse situatie. Het NAS-bestuur had geen vertrouwen in de CPH-leiding en was tot geen compromis bereid. Weer werd gewezen op het internationale belang van

⁹⁷ Archief NAS, nr. 18, notulen, 13-3, 27-3 en 16-4-1925; *De Arbeid*, 1-5 en 9-5-1925; Voerman, *Meridiaan*, 258-266 en 291-295.

een krachtig NAS in de havens van Amsterdam en Rotterdam. Bouwman wees op het gevaar van ledenverlies aan het NSV indien de CPH verder ging met zijn strijd tegen het NAS, want met de syndicalisten in het NAS moest nog terdege rekening worden gehouden. Losofsky hield vast aan de eenheidsgedachte en wilde dat het NAS het NVV voor een eenheidscongres uitnodigde en hield de delegatie het voorbeeld van de CGTU voor, die de CGT samenwerking aanbood. Van de '6 september resolutie' wilde de RVI niets weten en stelde een commissie in, met Kitsz, Bouwman en Losofsky om een nieuwe resolutie over de taak van het NAS voor te bereiden en die ten slotte door de RVI en de delegatie ondertekend moest worden om tot aansluiting te kunnen komen. De resolutie was een compromis en bestond uit veertien punten. De eerste tien punten waren voor het NAS-delegatie min of meer aanvaardbaar en konden openbaar gemaakt worden. Uit deze punten bleek dat de RVI het NAS opdroeg de eenheid te bereiken door bedrijfscomités op te richten en de linkervleugel van het NVV te stimuleren. Verder moesten in de mijnstreek de ongeorganiseerde arbeiders bewerkt worden en de internationale contacten met Indonesië en de contacten met de revolutionaire vakbeweging in Europa versterkt. Maar punt tien was voor de delegatie al moeilijk te accepteren. Daarin verplichtte het NAS zich samen met de CPH comités van actie op te richten om gemeenschappelijk revolutionaire acties te voeren. Het venijn zat in de laatste vier punten, die geheim waren. Die behelsden cellenbouw in andere vakcentrales, de bestrijding van het NSV, het ondersteunen van het Anglo-Russisch Comité en het toenadering zoeken tot Fimmen. Terug in Nederland brachten Bouwman en Kitsz verslag uit bij het NAS-bestuur. De delegatie had het moeilijk gehad. Eigenlijk wilde de RVI opheffing van de kleine federaties, maar had deze eis weer teruggenomen. De aangenomen resolutie was volgens Kitsz behoorlijk afgezwakt in verhouding tot het eerste concept. Hij voorspelde dat de RVI steeds meer eisen aan het NAS zou stellen indien de vakcentrale zich aansloot. Dat leidde tot verplichtingen die grote veranderingen binnen het NAS vroegen. Stricker wantrouwde de bedoelingen van Losofsky, die ook binnen de Komintern een vooraanstaande positie innam. Hij meende dat de verbinding tussen de RVI en de Komintern de onafhankelijkheid van het NAS bedreigde, maar keerde zich niet tegen de resolutie. Om het overzicht te behouden werd besloten Van Wijngaarden uit Moskou terug te halen. Hij bleef in Nederland en werd LFvB-bestuurder in Rotterdam om daar het plaatselijke PAS te versterken. Hij was in Moskou overtuigd communist geworden en werd niet meer vertrouwd.

Tijdens de vergadering van alle besturen van de federaties en PAS'en op 21 juni lichtten Kitsz en Bouwman de RVI-resolutie toe, waarvan de laatste

vijf punten niet openbaar werden gemaakt. Werd deze niet aanvaard, dan was aansluiting onmogelijk. Sneevliet legde uit dat de RVI systeem zou brengen in het NAS en daardoor een duidelijke scheidslijn ten aanzien van het NSV werd aangebracht.⁹⁸ Bij sommige bestuurders sloeg nu de twijfel toe. Langkemper vroeg zich op het NFvT-congres af dat wanneer de besprekingen via het Anglo-Russische Comité tussen RVI en IVV succesvol waren, het NAS zich niet opnieuw moest oriënteren op de nog bestaande revolutionaire vakbeweging buiten de RVI. Hij vreesde dat daar op den duur het opgaan van het NAS in het NVV uit voort vloeiende. In *Het Bouwvak* vond redacteur Roodveldt het een goede zaak de discussie uit het blad te weren.⁹⁹

7.4.2 Het Revolutionair Arbeiders Comité

Tegen de afspraken in ging het NAS-bestuur toch de strijd aan met de CPH-leiding, omdat Kitsz en Bouwman meenden naar aanleiding van hun ervaringen in Moskou dat de positie van de CPH aanzienlijk was verzwakt en het moment daar was om de strijd om de hegemonie in Nederland aan te gaan. Het NAS-bestuur gebruikte daarvoor de Komintern-resolutie. Want Wijnkoop weigerde in strijd met de resolutie een oppositielid op de tweede plek van de kieslijst te zetten. Het NAS-bestuur zag een kans om diens verkiezing in de Tweede Kamer te frustreren. Sneevliet en Bouwman en andere NAS-bestuurders begonnen met het bedanken voor het CPH-lidmaatschap. Op 7 mei 1925 werd het Revolutionair Arbeiders Comité (RAC) opgericht, met Kitsz als voorzitter, Posthuma als secretaris en Blaauw als penningmeester. Lid waren onder andere Sneevliet, Bouwman, De Klerk, Smid en Schilp. De BKSP sloot zich bij het RAC aan en samen kwam men met een kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen. Kitsz werd lijsttrekker en Sneevliet stond op de tweede plaats. Volgens De Kadt werd in Sneevliets opdracht een aantal NAS-bestuurders waaronder De Boer, Dissel, Schilp en Langkemper lid van de BKSP om invloed te kunnen uitoefenen. Op de achtergrond werkte een CPH-oppositie onder leiding van Van Riel, Bergsma en Seegers mee.¹⁰⁰ In het manifest 'Waarom naar de stembus' werd uitgelegd dat de strijd tegen het kapitalisme weliswaar berustte op

98 Archief PAS-Amsterdam, nr.107, Rapport der Delegatie van het N.A.S. naar de zittingen van het Volzugsbureau der R.V.I. te Moskou; Archief NAS, nr. 18, notulen, 29-4 en 29-5-1925; *De Arbeid*, 4-7-1925; *Het Bouwvak*, 18-3-1926.

99 *Het Bouwvak*, 23-7 en 13-8-1925, daarin het citaat; *Het Transportbedrijf*, 28-5-1925.

100 Archief Sneevliet, nr. 389; *De Arbeid*, 1-5-1925; *De Syndicalist*, 9-5-1925; *Recht voor Allen*, 9-5, 18-5 en 23-5-1925; ING, CID, Overzicht No. 4 1, Augustus 1927, 19-20; De Kadt, *Uit mijn communistentijd*, 395-406; Voerman, *Meridiaan*, 272-274; Archief Sneevliet, nr. 389.

directe economische actie, maar dat de revolutionaire beweging “haar eigen vertegenwoordigers in Den Haag” nodig had. In de Tweede Kamer moest strijd worden gevoerd tegen kapitalisme en reformisme. De voorheen antiparlementaire Kitsz riep met zijn kandidaatstelling behalve bij de communisten ook binnen het Amsterdamse PAS en andere NAS-organisaties weerstand op. Hij kreeg het verwijt het onafhankelijke standpunt los te laten. Maar het RAC trok zich van deze kritiek weinig aan en ging rustig door met propagandavoeren.¹⁰¹

Tijdens het CPH-congres van 9 en 10 mei 1925 diende de oppositie een resolutie in, waarin het aftreden van Wijnkoop werd geëist. Deze resolutie haalde het niet en Sneevliet viel daarop woedend uit: “Het congres heeft de ‘overwinning’ gebracht van de arbeiders-vreemde, N.A.S. absoluut vijandige Wijnkoopklik in de C.P.H”.¹⁰² Maar de overwinning van het partijbestuur duurde maar kort. Aan het einde van de maand greep de Komintern in en eiste van Wijnkoop leden van de oppositie in het partijbestuur op te nemen en de kandidatenlijst voor de Tweede Kamerverkiezingen onmiddellijk te veranderen. Het partijbestuur wilde niet toegeven en trad af. Met het aantreden van een nieuw en pro-NAS CPH-bestuur was het RAC overbodig. De RVI wist natuurlijk dat het NAS-bestuur achter het comité zat en stuurde een telegram dat een einde maakte aan de charade. De NAS-bestuurders hadden geen probleem met het opheffen van het comité, nu er een NAS-vriendelijk partijbestuur was gekomen. Het RAC werd niet alleen daarom op 3 juni 1925 ontbonden, maar ook omdat de Komintern en de RVI het RAC beschouwden als een hinderpaal voor aansluiting van het NAS bij de RVI. Binnen het NAS viel het RAC slecht. Het Haagse HVC, dat op het punt stond zich weer bij het NAS aan te sluiten, keerde zich niet alleen tegen het RAC, maar tevens tegen de grote invloed van Komintern op het dagelijks bestaan van het NAS. Het PAS-Zaandam dreigde met afscheiding. De CPH-oppositie vergaderde na het ingrijpen van de Komintern en de RVI over hoe te handelen met betrekking tot de uitgetreden NAS-bestuurders. Sneevliet richtte een Communistisch Comité op, dat probeerde de tegenstanders van de RVI te overtuigen dat het nieuwe CPH-bestuur het NAS goedgezind was. Alle bestuurders van de federaties en PAS'en kregen een circulaire toegestuurd die hen oproep voor een vergadering op 25 juni waarop de collectieve herintreding in de CPH zou worden besproken. Bergsma betoogde namens het nieuwe partijbestuur dat

101 *De Syndicalist*, 13-7 en 20-7-1925; *Recht voor Allen*, 6-6 en 13-6-1925 geeft een deel van het manifest. Sneevliet had vanaf deze tijd geheime contacten met Stenhuis: Archief NAS, nr. 18, notulen 18-6-1926.

102 *Het Transportbedrijf*, 14-5-1925; *De Arbeid*, 16-5-1925.

niet alles ten goede was gekeerd, maar dat de oppositie tevreden was met het bereikte. Bouwman en Sneevliet sloten zich namens de NAS-oppositie hierbij aan en in juli 1925 keerden zij en veertig andere NAS-bestuurders terug in de partij. De Komintern dwong hen een verklaring te tekenen waarin zij zich akkoord verklaarden met de besluiten van de Komintern en instemden met de verplichtingen die de CPH als sectie van de Komintern hen oplegde. Op aandringen van Sneevliet traden de NAS-bestuurders uit de BKSP om terug te keren in de CPH en lieten De Kadt verweesd achter. De verkiezingen verliepen ongunstig voor de CPH, van de twee zetels bleef er één over.¹⁰³

Nu het NAS zich met de internationale communistische beweging verbond, nam het aantal verplichtingen toe. Het diende zich aan te sluiten bij de Internationale Roode Hulp (IRH). De IRH zette zich in voor wat heette de slachtoffers van de witte terreur. In maart 1925 was de Nederlandse sectie tot stand gekomen, dat een bestuur kende dat samengesteld was naast Kitsz en Dissel namens het NAS, uit vertegenwoordigers van de BKSP, CPH en de PKI. De IRH kreeg onmiddellijk kritiek van NAS-leden, omdat het niet wilde opkomen voor politieke gevangenen in Russische gevangenissen. Maar het IRH-bestuur ontkende dat er sociaalrevolutionairen en anarchisten in concentratiekampen zouden zijn opgesloten.¹⁰⁴

103 ArchiefNAS, nr. 18, notulen 22-7-1925; ING, CID, Overzicht No. 41, Augustus 1927, 29-30. Van deze vergadering zijn geen notulen. *De Arbeid*, 30-5-1925; *De Tribune*, 1-6 en 18-6-1925; *Het Volk*, 5-6-1925; *Recht voor Allen*, 6-6 en 11-7-1925; *De Syndicalist*, 6-6, 13-6, 20-6, 27-6-1925 en 11-6-1927; Voerman, *Mediaan*, 265-279; Harmsen, 'De Wijnkooppartij 1926-1930', 67-90; ETTY, *Liefde is heel het leven niet*, 435-438; *Waarom schrijfje nooit meer?*, 152. Kolthek verloor zijn Kamerzetel, stapte uit de politiek en hief *Recht voor Allen* op, terwijl de SP bleef bestaan.

104 *De Arbeid*. 13-12-1924 en 7-3 en 29-8-1925; *De Vrije Socialist*, 11-2-1925. Zie voor de Nederlandse IRH, A. Gerrits, 'Solidariteit zonder eenheidsfront. De Internationale Rode Hulp in Nederland, 1925-1938', in: *Antifascisme in de jaren dertig. Cahiers over de geschiedenis van CPN*, nr. 10 (mei 1985), 55-80 en Voerman, *Meridiaan*, 285-287. Zie ook: K. Schilde, 'Oppressed Today – the Winners tomorrow. The Ways and Work of the International Red Aid'. A Communist World Organisation in the Foreign Field between Government and Oppression and Social Work for Political Prisoners', in: G. Hauss and D. Schulte (eds.), *Amid Social Contradictions. Toward a History of Social Work in Europe* (Opladen-Farmington Hills 2009), 165-184.

Roode Hulp in gebouw PAS-Amsterdam 1927 met De Visser, Sneevliet, Kitsz en Roland Holst op de achtergrond

Nu het NAS-bestuur tot de overtuiging was gekomen dat het NAS het lidmaatschap van de RVI niet meer kon ontgaan, begon Sneevliet systematisch het NAS af te stemmen op de eisen van de RVI, neergelegd in de bekende punten van de resolutie. Daar hoorde het zoeken van de eenheid bij, waaraan een draai werd gegeven. Namens de NFvT en de CB werden in 1925 een reeks debatten gevoerd tussen CB-bestuurder A. Kievit en Bouwman en Harkema. In Delfzijl beweerde Kievit dat de federatie steeds meer ging lijken op de CB, bijvoorbeeld door de herinvoering van de werklozenkas. Hij stelde dat beide organisaties in Rotterdam en Amsterdam ongeveer even groot waren en beiden op het standpunt van de klassenstrijd stonden. Eenheid lag voor de hand, volgens Kievit. Harkema beweerde dat dit niet juist was en dat de CB de eenheid niet wilde door altijd de Federatie te beschuldigen van een te lage contributie, het ontbreken van een stakingskas en het ontbreken van contacten met de Scheepvaartverenigingen. Bouwman stelde dat de CB teveel aan de leiband van de werkgevers liep en slechts door de dreiging van de NFvT bereid was acties te voeren. In het voorjaar staakten de Zweedse zeelieden en probeerde de ITF een internationale boycot van Zweedse schepen te organiseren. In de Rotterdamse en Amsterdamse havens deden de havenarbeiders aan deze boycot nauwelijks mee, ook de NFvT-leden

niet. Bouwman schreef dat internationale solidariteit in Nederland door de tweedracht niet was te organiseren en hij er van overtuigd was dat de ITF de strijd niet wilde. De NFvT probeerde de eenheid daarom via het vormen van eenheidscomité van onderop te stimuleren en liet iedere toenadering achterwege. Vanuit Parijs, waar hij het CGTU-congres bezocht, benadrukte Sneevliet de successen van de CGTU, die van onderop aan de eenheid in Frankrijk werkte. De leden waren revolutionair en ze waren internationalisten die het Franse imperialisme bestreden. Een voorbeeld voor de NAS-leden, waarvan hun voorzitter vond dat ze zich moesten inzetten tegen het imperialisme en het oorlogsgeweld. Hij sprak er Losofsky, die als gast aanwezig was.¹⁰⁵

Toenadering zoeken tot het de moderne vakbeweging lag gevoelig bij het NAS-bestuur, gezien de nieuwste ontwikkelingen binnen de Komintern en de RVI. In augustus 1925 maakte de Komintern met een 'Open brief' een einde aan de linkse leiding van de KPD, waar Sneevliet zich mee verbonden voelde. Het NAS kwam steeds meer geïsoleerd te staan, zeker toen in september Schumacher en andere leiders van de revolutionaire bonden uit de KPD werden gezet, omdat ze weigerden hun organisaties in de ADGB te laten opgaan. De KPD had namelijk besloten dat ieder lid bij de ADGB diende aangesloten te zijn, op straffe van roeyement. Daarmee was het doodvonnis van de Duitse revolutionaire vakbeweging getekend en bleven er slechts restanten achter, die alle banden met de communistische beweging verbraken en zich afkerig toonden van de RVI. Sneevliet kon niet blijven verhullen dat de standpunten van het NAS-bestuur met die van de RVI en de Komintern in strijd waren en tegelijkertijd zijn loyaliteit ten opzichte van die Komintern en de RVI te tonen. Dit lukte op den duur steeds minder. De poging van de communistische secretaris van de LFBvMH om de leden naar het NVV over te hevelen, kon nog als een incident worden afgedaan.¹⁰⁶

7-5 Naar het lidmaatschap van de RVI

Het NAS-bestuur bleef werken aan het lidmaatschap van de RVI. Het voortbestaan van het NAS hing er van af. De leden moesten daarom overtuigd

105 *De Arbeid*, 1-3, 30-5, 6-6, 11-7, 12-9 en 19-9-1925; *Het Transportbedrijf*, 10-3, 28-5, 11-6 en 12-11-1925. In Amsterdam weigerden havenarbeiders wel enige Zweedse schepen te lossen.

106 *De Tribune*, 9-9-1924; *De Arbeid*, 12-9-1925; Bahne, 'Zwischen "Luxemburgismus" und "Stalinismus"', 360-363; Langels, *Ultralinke*, 27, 68-82.

worden dat het lidmaatschap een grote overwinning was. Met het toetreden tot de RVI diende de NAS zich ook in te zetten voor de internationale politiek-strategische bewegingen van Komintern en RVI.

7.5.1 Het kerstcongres moet besluiten tot het RVI-lidmaatschap

Het NAS diende gereed te worden gemaakt voor aansluiting bij de RVI, nu het NAS-bestuur de voorwaarden had geaccepteerd. Daartoe moesten de federaties eerst het compromisbesluit uit 1923 om zich niet internationaal te organiseren, intrekken. Er waren twee argumenten waarom dat compromis niet relevant meer was. Ten eerste dat van een samensmelting van RVI en IAA geen sprake meer kon zijn en ten tweede dat de '6 september-resolutie' binnen het NAS met instemming was ontvangen en er geen scheuring dreigde. Het IPK-Bouwwak stuurde de LFvB een oproep zich aan te sluiten. Het LFvB-congres dat in mei werd gehouden, trok het compromisbesluit prompt in. Met slechts één stem tegen werd de weg vrij gemaakt voor het RVI-lidmaatschap. Maar voorzitter De Klerk plaatste de kanttekening dat er weinig animo zou zijn als de RVI toestond dat het A-RV zich bij het IVV aansloot. In ieder geval vond secretaris Roodveldt dat het Verband der Ausgeschlossenen Bauarbeiter Deutschlands moest worden uitgebouwd tot een zelfstandige revolutionaire vakbond. Dat standpunt stond haaks op dat van de Komintern die de KPD een half jaar eerder had gedwongen de leden terug te sturen in de ADGB. De LFvB ging internationale contacten aan met de Franse federatie van bouwvakarbeiders en liet de voorzitter van de Russische bouwvakarbeidersbond spreken. Een poging van de LSFvB om tot samenwerking te komen wees het LFvB-bestuur af. Het NFvT-congres nam in juni een motie van Bouwman aan waarin het compromisbesluit werd ingetrokken en de wens werd uitgesproken dat het NAS zich bij de RVI aansloot. Harkema benadrukte de noodzaak van aansluiting met zijn ervaringen tijdens de veenstakingen. Toen riepen communisten de stakers op niet van NAS, maar van het NVV lid te worden. De NFBvPiOD sloot zich bij de vorige federaties aan en haalde de banden met het IPK van overheids personeel aan. Een voorstel om het NAS-bestuur te verzoeken zich onmiddellijk bij de RVI aan te sluiten leidde tot een verhitte discussie, waarop het voorstel werd ingetrokken. Wel werd een motie aangenomen om te pogen tot samengaan met de NSFvO. De besprekingen liepen echter

op niets uit.¹⁰⁷ Er bestond in de federaties een stroming die zich tegen de RVI bleef verzetten.

In *De Arbeid* werd over het loslaten van de '6 september resolutie' gedebatteerd. Het NAS-bestuur beweerde dat er tussen deze resolutie en de nieuw aanvaarde RVI-resolutie geen verschil bestond. Bestuurder J. Schenk van de NFBvPiOD twijfelde daaraan. Eerst werd gezegd dat het NAS-ledental moest toenemen om de eenheid te bewerkstelligen, nu werd eenvoudigweg gesteld dat het NAS moest samenwerken met de Fimmen-beweging. Volgens hem leidde dat ertoe dat, zoals Sneevliet dat altijd uitdrukte, het NAS moest afdalen in de grafkelders van het NVV. Hij wilde vasthouden aan de versterking van het NAS door leden te trekken uit het NVV en wees op de revolutionaire Duitse vakbeweging die niet welkom was bij de ADGB. Ook in Nederland zou de eenheid door de weigering tot samenwerking van het NVV niet worden bereikt. Sarton, NFBvPiOD-bestuurder, was tegen wat hij noemde de kunstmatige eenheid, die door machinaties en kunstmiddelen tot stand moest worden gebracht. Cellenbouw leidde tot desillusie en verzwakking van het NAS. Een ander bracht naar voren dat het NAS door de RVI en Komintern verplicht werd heibel te schoppen in het NVV, iets wat het NAS nu de CPH verweet. Cellenbouw noemde hij immoreel. Het was een truc van de RVI om het NAS via een omweg in het NVV te krijgen, zo stelde hij. Bouwman diende de tegenstanders van replek. Hij ontkende dat de RVI-resolutie zou leiden tot het verdwijnen van het NAS-beginsel omdat de RVI absolute onderwerping eiste. Aansluiting moest gebeuren omdat het NAS te klein was om succes te kunnen hebben. De verdeeldheid binnen de Nederlandse vakbeweging en het aantal ongeorganiseerden was te groot, daarom moest er eenheid gezocht worden in de richting van het NVV.¹⁰⁸

Tijdens de voorbereidende vergaderingen werd besloten, zoals in de resolutie in punt 8 door de RVI was vastgelegd, naast de NMM, de CGTU, het Tsjechische Internationaler Allgewerkschaftlicher Verband (IAV) en de Belgische Ridders van den Arbeid voor het congres uit te nodigen. Dit waren vakorganisaties die bij de RVI waren aangesloten en min of meer zelfstandig functioneerden. De Duitse revolutionaire vakbeweging

¹⁰⁷ *Het Bouwvak*, 16-4, 23-4, 28-5 en 4-6, 11-6, 9-7, 16-7, 23-7 en 6-8-1925; *De Arbeid*, 23-5-1925; *De Arbeid*, 23-5-1925; Verslag van het zestiende en zeventiende congres van de LFvB; *Het Transportbedrijf*, 28-5-1925; NFBvPiOD, Verslagen van de secretaris en den penningmeester over de jaren 1925 en 1926, 38-46; *Verslag van de gecombineerde vergadering van de besturen van den Nederlandschen Federatieve Bond van Personeel in Openbaren Dienst en de Nederlandsche Syndicalistische Federatie van Overheidspersoneel op woensdag 16 September 1925, ter bespreking van het vraagstuk hoe genoemde Federaties tot eenheid kunnen komen* (Amsterdam 1925).

¹⁰⁸ *De Arbeid*, 11-7, 18-7, 25-7, 8-8, 15-8 en 22-8-1925.

Groepsfoto NAS-congres 1925. Met het nieuwe vaandel. NAS-bestuur vooraan.

buiten de RVI werd genegeerd. Toen daar protest over ontstond, zegde Sneevliet een grondig onderzoek toe naar de positie van die vakbeweging.¹⁰⁹

Het kerstcongres moest naar buiten toe een strak georganiseerde uiting van eenheid en strijdvaardigheid zijn.

Er verscheen een uitgebreide beschrijvingsbrief waarin het belangrijkste voorstel de aansluiting bij de RVI was. In de brief waren slechts de eerste 9 punten in opgenomen en werd het congres de andere 5 punten onthouden. Verder was de eenheidsfronttactiek en de taak van het NAS een onderwerp van belang, waarbij het bestuur voorstelde binnen de andere vakcentrales een linkervleugel te ontwikkelen, zoals Moskou eiste. De uitwerking van de geheime punten stond niet in de vele bestuursvoorstellen.¹¹⁰ Sneevliet schilderde in zijn openingstoespraak een weinig opwekkend beeld van de Nederlandse vakbeweging. Er was weinig actie, zelfs sprake van algehele malaise. De rust in Nederland was de schuld van het NVV en de geringe ontwikkeling daar van een linkervleugel. Over het buitenland was hij positiever. Hij vestigde zijn hoop op de revolutionaire bewegingen van

109 Archief NAS, nr. 18, notulen 11-9, 2-10 en 30-10-1925. Zie voor de Ridders van den Arbeid: N. De Beule, *Het Belgisch Trotskisme 1925-1940* (Gent z.j.); P. Ballon, 'Le mouvement syndicaliste révolutionnaire à Liège pendant l'entre-deux-guerres', in: *Revue Belge d'Histoire Contemporaine* vol. 28, nr. 3-4 (1998), 339-362.

110 Beschrijvingsbrief voor het congres van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland (1925), 13-18; *De Arbeid*, 7-11-1925.

China en Indonesië. In Groot-Brittannië was de NMM het grote voorbeeld. De Britse vakbeweging was immers bereid in het Anglo-Russisch Comité naar samenwerking tussen IVV en RVI te streven.¹¹¹

De buitenlandse sprekers waren met zorg uitgezocht. Eerst sprak een NMM-vertegenwoordiger, daarna een spreker namens de CGTU. De belangrijkste spreker was de tweede secretaris van de RVI, Nin, die de aanwezigen tot aansluiting moest overtuigen. Hij wees op zijn verleden in de Spaanse anarchosyndicalistische CNT.¹¹² Wat hij te berde bracht was erg duidelijk, maar leek door de euforie niet door te dringen. Met de toetreding tot de RVI diende het NAS zich te onderwerpen aan de discipline, statuten en besluiten van de internationale. Tevens zei hij dat de RVI de liquidatie van het NAS niet wilde, maar eiste in één adem ook reorganisatie van het NAS; meer centralisatie, de organisatie gebaseerd op het denkbeeld van de bedrijfsfederatie.¹¹³

De enige wanklank kwam van Sarton, die de NFBvPiOD-afdeling Den Haag vertegenwoordigde. Hij protesteerde tegen de uitleg van de scheuring, die Dissel gaf in het Jaarverslag over 1922-1924. Die legde de schuld eenzijdig bij de 'Berlijners'. Sarton was het daar niet mee eens. Hij zat in de compromiscommissie als voorstander van aansluiting bij Berlijn en had de kwestie van dichtbij meegemaakt. Hij was juist voor het compromis geweest. Nog steeds was hij principieel voor de IAA, maar uit praktische overwegingen aangesloten bij het NAS. Sarton vond dat het NAS-bestuur de leden zand in de ogen strooide door te beweren dat de CPH nu een ander standpunt innam tegenover het NAS. Hij wilde samenwerking met het NSV. Tenslotte wees hij namens de afdeling het redactiebeleid van *De Arbeid* af. De redactie liet een grote eenzijdigheid van opvatting zien en hield geen rekening met andere opvattingen binnen het NAS. Sneevliet gaf weer als antwoord dat door de oriëntatie op de RVI er homogeniteit was binnen het NAS en dat het blad de taak had op te voeden en niet verwarring stichten. Op de tweede dag sprak de kapitein van het Russische schip *Rosa Luxemburg* het congres toe. Hij vertelde in Australië voor de IWW actief te zijn geweest, die door parlementaire en antiparlementaire discussies verscheurd was. Hij hoopte dat het NAS de juiste keuze maakte en nodigde de congresgangers uit zijn schip te bezoeken. Dat gebeurde nadat Kitsz en Bouwman uitgebreid de

111 *In Nieuwe Banen. Belangrijke redevoeringen van het N.A.S.-congres december 1925* (Amsterdam 1926): redevoering van Sneevliet, 2-11.

112 Zie voor Nin en de RVI: Thorpe, *'The workers themselves'*; Tosstorff, *Profintern* en Darlington, *Syndicalism*.

113 'Begroetingsrede van Andreas Nin', in: *In Nieuwe Banen.*, 15-21; 'Op de bres voor de RVI'; *De Syndicalist*, 9-1-1926.

aansluiting verdedigden. Kitsz wilde het NAS daarmee uit het internationale isolement halen en wees erop dat de organisatie van het NAS moest veranderen en dat aansluiting betekende de besluiten van de RVI uit te voeren. Bouwman legde het eenheidsfront uit. Het NAS diende in opdracht van de RVI de arbeiders van alle gezindte in 'blocs' te verenigen, die strijd voerden tegen de verslechterende arbeidsvoorwaarden. Het NAS had daarnaast de taak de ongeorganiseerde arbeiders in het NAS te voeren en dan vooral de mijnwerkers.¹¹⁴ Halverwege het congres werd er geschorst en vertrok men naar de twee Russische schepen, waar men een rondleiding kreeg en het nieuwe NAS-vaandel werd onthuld. Sneevliet zei daarover: "De nieuwe vaan heeft de wijding ontvangen van het Sovjetschip, was reeds op Sovjet-grondgebied. Zij heeft daardoor nog grotere waarde voor ons."¹¹⁵

De congresgangers bleken diep onder de indruk te zijn van het bezoek aan 'dat schip van den Arbeiders- en Boerenstaat'. Sarton nam aan het einde van het congres het woord:

"Spreker is hier naar toe gegaan met den twijfel, of hij wel voor de aansluiting kon zijn. Spr. heeft gewikt en gewogen. Er was onduidelijkheid en vaagheid in hem. Na de referaten van Bouwman en Kitsz en de rede van den vertegenwoordiger van de R.V.I., is spreker een licht opgegaan en geeft z'n stem dan ook vóór aansluiting bij de R.V.I."¹¹⁶

De stemming was overduidelijk, met 118 stemmen tegen 4 stemmen werd besloten tot aansluiting, waarbij het congres instemde met een door Nin ingediende en door Sneevliet ondersteunde motie waarin het NAS zich bereid verklaarde met het door de RVI voorgeschreven eenheidsstreven. In Nederland moest toenadering worden gezocht tot het NVV en de andere vakcentrales om zo op basis van de 'onverzoenlijke klassenstrijd' tot de eenheid te geraken en internationaal moest het NAS zich in te spannen voor het tot stand brengen van een wereldcongres van bij de RVI en IVV aangesloten organisaties.¹¹⁷

In het nieuwe blad *Klassenstrijd*, waar NAS-leden en communisten aan bijdroegen, werd met enthousiasme teruggekeken op het congres:

114 Jaarverslag NAS 1925, 4-8, 15-22; Jaarverslag NAS, 1922/23/24, 82-84.

115 *In Nieuwe Banen*, 29.

116 Jaarverslag NAS 1925; Rapporten Centrale Inlichtingendienst 1919-1940, nr 13725 [congres NAS].

117 Jaarverslag NAS 1925, 29.

“In de geschiedenis van het 32-jarige N.A.S. kan geen congres gevonden, waar zooveel warmte van uitstraalde. Het is als het ware of de afgevaardigden naar het Congres waren gekomen waren om een verjongingskuur te ondergaan. Ouden van dagen getuigden hiervan. De geslotenheid achter de banier werd meer dan eens gedemonstreerd.”¹¹⁸

Dat het vakbondswerk minder belangstelling had, bleek niet alleen uit de brochure *In Nieuwe Banen*, maar ook uit het verslag in *Klassenstrijd*. De Klerk's referaat over de loonstrijd, De Boer's referaat over de werkloosheid en Peltenburg's referaat over ‘Taktiek en medezeggenschap’ werden niet afgedrukt, maar wel Sneevliets resolutie betreffende het Nederlands imperialisme in Indonesië.¹¹⁹

Bouwman blikte als NFvT-voorzitter tevreden terug. Het was het belangrijkste congres in de geschiedenis van het NAS. Hij benadrukte de eenstemmigheid door op te merken dat de weinige tegenstemmers zelf voor waren, maar geen mandaat hadden. Verder was alles geweldig, de toespraken van Sneevliet en de andere sprekers en het bezoek aan de Sovjetschepen:

“De onderlinge wrijving is na vijf jaren van strijd uit het N.A.S. verdwenen: gestaald door en in den strijd staat het N.A.S. straks na het referendum als revolutionaire vakcentrale, haar kracht uitsterkend door internationale aansluiting, als de burcht van de revolutionaire Nederlandsche arbeiders fier overeind in de vaste overtuiging dat de verdere ontwikkeling der vakbeweging in ons land zonder het N.A.S. niet denkbaar is!”¹²⁰

Inderdaad stemden de leden bij referendum voor aansluiting bij de RVI, hoewel slechts een derde van hen een stem uitbracht.¹²¹ De reacties van NVV en NSV waren negatief, de eerste noemde het besluit om binnen het NVV de oppositie te steunen, gluiperig en het NSV riep op lid te worden,

118 *Klassenstrijd*, Jrg. 1(1926), 16. Dit blad bleek een financiële belasting voor het NAS, er waren nooit voldoende abonnees om de exploitatie kostendekkend te laten zijn: Archief NAS, nr. 18, notulen 17-9-1926.

119 *Klassenstrijd*, Jrg. 1(1926), 15 en H. Sneevliet, ‘Het Klassenstrijd-element in den bevrijdingsstrijd der Indonesiers’, 17-22.

120 *Het Transportbedrijf*, 7-1-1926.

121 Archief NAS, nr. 30, uitslag referendumstemming; *De Arbeid*, 6-3-1926; *Het Bouwvak*, 11-3-1926; *De Syndicalist*, 13-3-1925. Van de leden stemden 5222 voor, 234 tegen, 422 blanco en 12 van onwaarde.

omdat het NAS in handen van de communisten was gevallen. Lansink Jr. schreef dat van het oude NAS alleen de drie letters waren overgebleven.¹²²

7.5.2 Reorganisatie

Al geruime tijd werd in *De Arbeid* over een noodzakelijke reorganisatie van het NAS geschreven. In opdracht van de RVI kwam die op het congres aan de orde, waarbij Kitsz een toelichting gaf op de plannen. De reorganisatie diende het NAS financieel onafhankelijk te maken van de grote federaties, dat *De Arbeid* gratis onder de leden werd verspreid en dat het NAS propagandisten kon aan te stellen. Het NAS-bestuur diende de middelen te krijgen om het eigen beleid te financieren en niet meer afhankelijk te zijn van de goedgeefsheid van de federaties. Kleine organisaties zoals de NFBvAM zagen wel heil in dit voorstel, maar de LfVb verzette zich, die zou veel meer aan het NAS moeten afdragen en weinig financiële ruimte overhouden. Omdat op het congres geen besluiten waren genomen wegens de verschillende opvattingen, kwam er een reorganisatiecomité, dat in februari 1926 van start ging met de al eerder gepubliceerde plannen van Dissel en Kitsz.¹²³ Hun ideeën waren gebaseerd op de organisatiestructuur van de IWW en de UdHuK. Dissel nam de bedrijfsorganisatie als uitgangspunt. Tegenover de werkgevers die zich steeds beter organiseerden, diende de vakbeweging zich aaneen te sluiten door in iedere bedrijfstak de plaatselijk vakverenigingen, georganiseerd op basis van het beroep, te laten opgaan in plaatselijke bedrijfsorganisaties. Deze plaatselijke bedrijfsorganisaties vormden dan landelijke federaties. De voordelen waren voor Dissel duidelijk, geen versnippering meer van krachten en het verminderen van het aantal bestuurders en daardoor het besparen van geld. Kitsz ging tegen de autonomie van de plaatselijke vakverenigingen in. Hij haalde daar als PAS-Amsterdam secretaris de plaatselijk organisaties van het gemeentepersoneel en het bouwvak bij aan. Hij telde twintig Amsterdamse verenigingen die bij de NFBvPiOD waren aangesloten en veertien verenigingen bij de LfVb. De laatste federatie was al naar voorbeeld van de NFvT bezig de verenigingen te laten opgaan in één plaatselijke bedrijfsorganisatie. Kitsz benadrukte de voordelen van de bedrijfsorganisatie, namelijk het verminderen van het aantal bestuurders en daarmee het verspillen van geld. Hij

¹²² *De Strijd*, 21-11-1925; *De Syndicalist*, 9-1 en 16-1-1926. Het NVV liet oud NAS-bestuurder Baak in drie artikelen aan het woord over het NAS van voor de Eerste Wereldoorlog, 'Oude Herinneringen', *De Strijd*, 13-2, 27-2 en 13-3-1926.

¹²³ Jaarverslag NAS 1925, 40-54; *Het Bouwvak*, 14-1-1926.

zag de schaalvoordelen als de achttien gesalarieerden die de plaatselijke vakverenigingen, aangesloten bij het Amsterdamse PAS, telden, niet meer allemaal hun administratie hoefden te voeren, hun eigen kantoorruimte moesten huren, zalen moesten huren en hun trein- en telefoonabonnement moesten betalen. Door centralisatie konden taken samengevoegd worden en bleef er de ruimte om met minder gesalarieerden alle bestuurstaken beter uit te voeren. Hij stelde acht bedrijfsorganisaties voor, die in de vorm van federaties de gehele economisch bedrijvigheid omvatte. Anders dan Dissel wilde hij de plaatselijke bedrijfsorganisaties in een PAS organiseren. Uit die PAS'en werd dan het NAS-bestuur gevormd. Kitsz wilde dus de federaties minder belangrijk maken.¹²⁴ Door de interne strijd waren deze plannen op de achtergrond geraakt, maar nu de RVI een strakkere organisatie wenste, werden ze weer naar voren gehaald. Uitbouw van het NAS was het uitgangspunt van de voorgestelde reorganisatie. Daarvoor was socialistische scholing en organisatorische machtsvorming nodig, met terzijde schuiven van de 'parochie-belangetjes' en het op de voorgrond plaatsen van wat de revolutionaire vakbeweging als taak had: het vervangen van de kapitalistische productiewijze door de socialistische. Het NAS diende daarom doelmatig te functioneren. Er moest een nieuwe wijze van contributieheffing te komen. Die maakte een einde aan het recht van iedere afdeling te bepalen hoeveel de contributie bedroeg, waarbij de hoogte was afgestemd op de behoefte van de eigen organisatie en niet die van het NAS. Een gecentraliseerd stelsel van progressieve contributieheffing diende zo spoedig mogelijk in te gaan, waarbij de contributie aan het NAS diende te worden afgedragen, die dan de mogelijkheid kreeg federaties te subsidiëren, in plaats van andersom. De gecentraliseerde contributieheffing maakte het mogelijk dat het NAS internationale verplichtingen kon aangaan en betalen. Alle weerstandskassen gingen in dit plan op in een centrale weerstandskas. Ook de werkloosheidskassen moesten worden gecentraliseerd. Tot slot werden middelen gegenereerd die het mogelijk maakte NAS-propagandisten aan te stellen, zodat er niet tal van federatiebestuurders door het land hoefde te trekken. Verder was het belangrijk dat alle leden *De Arbeid* lazen en niet slechts hun eigen vakblad. De noodzaak die af te schaffen en *De Arbeid* twee keer per week te laten verschijnen kreeg een prominente plaats binnen de plannen. Hier borduurde men voort op de ideeën van Kitsz, die bezuinigen in het drukwerk wilde doorvoeren en erop wees dat het uitgeven

¹²⁴ Archief PAS Amsterdam, nrs. 100-101; Dissel, *De bedrijfsorganisatie*; C. Kitsz, *Van oude en nieuwe vormen* (Amsterdam z.j. [1922]); *De Strijd*, 1-7-1922.

van vakbladen erg duur was.¹²⁵ Het voorstel tot opheffing van de vakbladen viel niet in goede aarde. Zowel de LFvB als de NFBvPiOB zagen er niets in. De laatste had net het eigen weekblad uitgebreid. De LFvB hoopte wel dat het NAS, nu het zich ging aansluiten bij de RVI zo werd gereorganiseerd dat het bestuursapparaat doelmatiger en soepeler zou gaan werken en een betere aanwending van de beschikbare krachten mogelijk maakte. Maar ondertussen bestond binnen de federatie veel weerstand tegen de plannen. Van Blijenburgh vroeg zich af of de reorganisatieplannen niet eerst in het federatiebestuur besproken diende te worden. Het zelfbeschikkingsrecht van de federatie verdween door de reorganisatie, maar erger was de slechte financiële onderbouwing ervan. Die was veel te optimistisch door de te lage contributie en het te hoog geschatte aantal betalende leden.¹²⁶ Het zou nog jaren duren voordat er veranderingen konden worden doorgevoerd.

7.5.3 Geen eenheid tot elke prijs

Begin 1926 ontwikkelde het NAS-bestuur richtlijnen over de eenheidtactiek, hoe die begrepen en uitgevoerd diende te worden. Een landelijke commissie van advies diende de federaties en PAS'en met raad en daad bij te staan om alles te kunnen uitleggen aan de achterban. Er werd begonnen met pogingen NSV-leden zo ver te krijgen dat ze weer lid van het NAS wilden worden. Verder moesten de 'likwidatietendenzen' van de CPH bestreden worden, waarbij federatiebestuurders die wel voelden voor het opgaan van het NAS in het NVV hard werden aangepakt. Binnenkamers werd de tactiek besproken hoe Fimmen bestreden moest worden. Een maand na het NAS-congres was namelijk het blad *Eenheid* uitgekomen, dat onder redactie van P.J. Schmidt en Fimmen, de Nederlandse versie was van het Britse *Trade Union Unity*.¹²⁷ Zoals in de resolutie van april 1925 was vastgelegd, diende het NAS de eenheidsbeweging van Fimmen positief te benaderen, maar het NAS was niet van plan daar serieus werk van te maken. *Eenheid* stelde zich namelijk 'op den bodem der moderne vakbeweging'. Zo'n streven naar eenheid kon niet aan de leden worden uitgelegd. De LFvB riep de bouwvakkers op zich aan te sluiten, omdat tegenover de steeds verdergaande centralisatie van de werkgeversorganisaties er wel zeven

125 *De Arbeid*, 21-6 en 28-6-1924, Archief PAS-Amsterdam, nr. 105, notulen reorganisatiecommissie 2-2-1926.

126 *De Arbeid*, 16-8 en 6-9-1924; *Het Bouwvak*, 18-6-1925 en 16-1 en 21-1-1926, Archief NAS, nr. 18 notulen 6-5-1927. Van Blijenburgh ging uit van een constant werkloosheidspercentage van 25 procent onder de NAS-leden.

127 Archief NAS, nr. 18 notulen 15-2 en 12-3-1926; Buschak, *Fimmen*, 112-114.

bouwvakbonden stonden. De LFvB wilde tegen dit nieuwe Verbond van Werkgevers de revolutionaire klassenstrijd in eenheid gaan voeren.¹²⁸ De NFvT was bereid 'blocs' te vormen, zoals met de RVI was afgesproken, maar die moesten door de transportarbeiders niet verkeerd worden begrepen. Want in de blocs in Amsterdam en Rotterdam bestond een tendens de NFvT te doen opgaan in de CB. Dat ging veel te ver, er was afgesproken om tot gezamenlijk comitévorming over te gaan. Niet alleen Wijnkoop-aanhangers en de IAH, gezworen vijanden van het NAS, werden daarop aangekeken, maar ook Fimmen. Allen pleitten ervoor dat de federatie op moest gaan in de CB, waarbij men zich beriep op de A-RV-voorzitter, Tomski, die immers zo graag naar het IVV wilde.¹²⁹ Al snel werd de toonzetting uiterst negatief en besloot Sneevliet openlijk Fimmen te bestrijden. Die had de wind in de zeilen door de toenadering tussen TUC en de Russische vakbeweging en had geen enkele boodschap aan samenwerken met het NAS. Het aanbod van het NAS, in opdracht van de RVI, om in Nederland een Algemeen Kongres van den Arbeid te organiseren waarin alle Nederlandse vakcentrales zouden samenkomen, werd tot opluchting van het NAS-bestuur door het NVV verworpen. Eind maart 1926 zochten Bouwman en Sneevliet Tomski in Parijs op om zich te beklagen over het optreden van de Eenheidscomités, waarbij ze CGT-voorzitter Monmousseau op de hoogte stelden. Tomski zei nog nooit over Nederland te hebben nagedacht en was niet onder de indruk van Sneevliets opmerking dat bij het samengaan van het NAS met het NVV de leden naar het NSV zouden gaan. Hij had als voorstander van aansluiting van het A-RV bij het IVV niet alleen zijn hoop gevestigd op het Brits-Russische Comité, maar ook op Fimmen.¹³⁰

Het onwaarschijnlijk van het eenheidsstreven van het NAS leidde tot problemen. De NFvT beoordeelde naar buiten toe positief dat het IPK-transport eenheid met de ITF propageerde. Dat het IPK zich zo opstelde was uitvloeisel

128 *Het Bouwvak*, 18-2-1926; *Aan de Bouwvakarbeiders! Ter ernstige overweging. Alleen door het optreden der arbeiders zelve, kunnen hun slavenketenen verbroken worden* (Amsterdam 1926) uitgave LFvB. Het Nederlands Verbond van Werkgevers kwam op 1-1-1926 tot stand door fusie: Bruggeman, *Ondernemers verbonden*, 114-115.

129 *Het Transportbedrijf*, 18-2-1926. Zie over Tomski's opvattingen: Calhoun, *United Front* en Van Goethem, *De Internationale van Amsterdam*.

130 *De Arbeid*, 30-1-1926; *De Strijd*, 19-12-1925, 27-2 en 8-5-1926; *Het Bouwvak*, 25-3-1926; *Het Transportbedrijf*, 27-5-1926; *De Syndicalist*, 20-3-1926; Archief NAS, nr. 18, notulen 16-4-1926; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 110-111. Zie over Tomski's en Monmousseau's verhouding tot de RVI: Tosstorff, *Profiteern* en Calhoun, *United Front*, 75-76, 206-207. De bedreiging werd zo ernstig dat het NAS-bestuur zich gedwongen voelde een Strijdfonds tegen de Sloopers van het NAS in het leven te roepen, die slopers saboteerden de uitbouw van de vakcentrale. De enige die zich kritisch uitliet over de drang naar eenheid tussen Amsterdam en Moskou was Trotski.

van de ontwikkelingen die op het vijfde Komintern-congres en derde RVI-congres in werking waren gezet. Losofsky stelde daar voor dat niet IVV en RVI samen moesten gaan, maar bijvoorbeeld wel de transportbonden of de mijnwerkersbonden. De NFvT en het NAS hielden daarom steeds nauw contact met de RVI over een mogelijk samengaan van het IPK-transport met het ITF. Het NAS wilde daarbij voorkomen, zonder in strijd te raken met de eenheidstactiek en zonder aan geloofwaardigheid te verliezen bij de RVI, dat de NFvT gedwongen werd samen te gaan met de CB. De redenatie om dat af te wijzen was als volgt: omdat het NAS de eenheid wilde, wees de vakcentrale de verbittering brengende en de richtingenstrijd verscherpende pogingen tot samenwerking van ITF en CB af.¹³¹ Tot opluchting van het NAS sloot de RVI zich bij deze opvatting aan. De bij het NVV en het ITF aangesloten CB verklaarde zich wel bereid om over eenheid met de NFvT te gaan praten. Secretaris C. Mahlmann van de Belgische Transportarbeidersbond nam het initiatief daarin gesteund door het ITF. Als aanhanger van de Eenheidsbeweging van Fimmen bood Mahlmann aan de fusie van NFvT en de CB te begeleiden. Dit was natuurlijk een bedreiging voor het NAS, maar op aanraden van de RVI ging de NFvT de besprekingen aan.¹³² In april 1926 vonden onder leiding van ITF-secretaris Fimmen besprekingen plaats. Het standpunt van de CB en de ITF was simpel: de grootste bond nam de kleinste op, want samenwerking leidde in de ogen van Fimmen tot niets, daar kwam alleen maar ruzie van. De NFvT stelde voor dat beide organisaties de eenheid aanhangig maakten bij zowel het NAS en het NVV, wat door de CB werd afgewezen en de federatie beschuldigde de CB daarom de eenheid niet te willen. De Britse General Strike maakte een einde aan de besprekingen. De opvatting hoe die staking gesteunde diende te worden liep te zeer uiteen en de ITF betrok de federatie op geen enkele manier bij de solidariteitsacties.¹³³ Bouwman vond achteraf dat de bereidheid tot eenheid bij de CB alleen was bedoeld om het NAS van één

131 Archief NAS, nr. 18, notulen 27-3 en 16-4-1927; *De Strijd*, 27-2-1926; *Het Transportbedrijf*, 16-4-1927; *Van Cuxhaven tot Duinkerken* (z.p. 1926), uitgave van de NFvT, met een voorwoord van H.S.(neevliet), 9-10, Bouwman nam de geschiedenis van de federatie door om uit te leggen dat de CB nooit iets anders had gedaan dan vanaf 1908 de arbeiders te verraden; Price, *The Internationa Labour Movement*, 156-159; Calhoun, *United Front*, 67; Tosstorff, *Profintern*, 608-609.

132 Archief NAS, nr. 18, notulen, 7-5-1926; *De Arbeid*, 30-1-1926; *De Strijd*, 27-2-1926; *Het Transportbedrijf*, 20-8-1925 en 1-4-1926, de CB had 20.100 leden en de NFvT 4668. De Nederlander C. Mahlmann kwam als diamantbewerker naar Antwerpen; 'In memoriam Christ. Mahlmann', *De Belgische Vakbeweging*, 20-10-1935. Zie ook Buschak, *Fimmen*.

133 *Van Cuxhaven tot Duinkerken*, 27-28; *De Transportarbeider*, 15-5-1926; *Het Transportbedrijf*, 27-5-1926; *De Tribune*, 28-5-1926; *Jaren van principiële strijd. Geschiedenis van de Centrale Bond*, 122-123.

van de grootste federaties te beroven. De fusie zou tot grotere verbrokkeling leiden van de Nederlandse vakbeweging, omdat de nieuwe bond zich niet bij het NAS of het NVV kon aansluiten. Volgens hem deelde de RVI dit standpunt. De kwestie lag echter wat ingewikkelder, want de RVI wilde nu wel fusie van het NAS en het NVV, waarop Sneevliet verklaarde dat de RVI een verkeerde voorstelling van zaken had. Deze keer stelde de RVI zich nog achter het NAS en de NFvT op en liet het er bij. In het NAS-bestuur werd pessimistisch over de toekomst van de federatie gesproken. Het ging slecht met de NFvT en Kitsz vond het verstandig dat er toch weer toenadering tot de CB werd gezocht, bijvoorbeeld in IJmuiden, anders ging de federatie er langzaam onderdoor.¹³⁴

Sneevliet spande zich erg in om een zo aantrekkelijk mogelijk beeld van het NAS te geven en vond H. Roland Holst bereid een brochure te schrijven, waarin zij een bijzonder gunstig beeld van het NAS schilderde.¹³⁵

7.5.4 De Britse General Strike

In mei 1926 brak in Engeland een algemene staking uit, die na negen dagen in een nederlaag eindigde. Aan de General Strike ging een langdurige staking van mijnwerkers vooraf, die na het beëindigen van de algemene werkstaking doorgingen met hun strijd tegen loonsverlaging en arbeidstijdverlenging. De ITF probeerde tevergeefs een blokkade van Duitse kolen naar Engeland te organiseren. De Britse mijnwerkersstaking kon alleen worden doorgezet indien de levering van kolen kon worden tegengehouden. De NFvAM kon in de mijnstreek geen enkele invloed uitoefenen. De RVI benaderde het IVV om gezamenlijk de staking te steunen. Het NAS nodigde alle Nederlandse vakcentrales uit tot stichting van een Nationaal steuncomité ten behoeve van de Britse stakers. Slechts het NSV reageerde positief.¹³⁶ De ITF probeerde een boycot van Britse schepen te organiseren. Fimmen zette alles op alles om deze tot een succes te maken. De blokkade van Duitse kolen

134 Archief NAS, nr. 18, notulen 7-5 en 6-8-1926; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 94-98.

135 H. Roland Holst, *De ontwikkeling van het Nederlandsche kapitalisme in de laatste kwart-eeuw* (Amsterdam 1926). H. Polak reageerde hierop in een drietal artikelen, 'Het ideale N.A.S.', *De Strijd*, 4-6, 18-6 en 2-7-1927.

136 *Het Bouwvak*, 13-5-1926. Over de General Strike: Calhoun, *United Front*; L. Peterson, 'Internationalism and the British coal miners strike of 1926: the solidarity campaign of the KPD among Ruhr coal miners', in: Van Holthoorn en Van der Linden, *Internationalism*, 459-488, K.G. Hermann, 'Der Britische Bergarbeiterkampf 1926 und die internationale Gewerkschaftsbewegung: schwierigkeiten eines 'kämpferischen' Internationalismus', in Van Holthoorn en Van der Linden, *Internationalism*, 489-517 en P. Renshaw, *The General Strike* (London 1975).

voor Engeland moest ook in de Nederlandse havens worden georganiseerd. Hier lag een kans voor de NFvT om zich te laten merken. Na de afloop van de staking moest de federatie echter vaststellen dat zij weinig had kunnen uitrichten. In IJmuiden werden trawlers vastgehouden en in Delfzijl één boot. In Rotterdam bleek de federatie tot weinig in staat.¹³⁷

De hulp van het A-RV aan de Britse mijnwerkers in het kader van het Anglo-Russisch Comité, werd door het NAS flink uitgebuit om niet alleen het belang van het Comité te benadrukken, maar ook het falen van de ITF. Maar het NAS kon geen steun geven aan de Britten en haalde uitsluitend geld via steunlijsten op, zo'n dertigduizend gulden. Na het einde van de mijnwerkersstakingstaking in november werd een restant van het ingezamelde steungeld, 3500 gulden, aangewend voor het drukken van *De Arbeid*.¹³⁸

Bouwman wijdde een brochure aan de teleurstellende samenwerking met de CB, die hij gebrek aan strijdbaarheid verweet. Samen hadden zij de boycot van Duitse kolen kunnen bewerkstelligen, omdat zij samen ongeveer negentig procent van het Rijnpersoneel organiseerden. Maar de Britse staking verliep omdat de ITF de solidariteitsacties niet uitvoerde en omdat het TUC de algemene staking niet doorzette en de Britse arbeiders in de havens en in het transport weer kolen verlaadden. De RVI en de Russische vakbeweging beschuldigden het TUC van verraad. Daarmee was iedere mogelijkheid van samenwerking in het Anglo-Russisch Comité verloren. Hierdoor kon de tactiek van het NAS om de eenheid in Nederland af te houden weer een tijdlang worden volgehouden. Nu was het tijd om de voorstanders van eenheid in het eigen land uit te schakelen. Maar het probleem zou zich vanzelf oplossen doordat het TUC en het A-RV kort daarop onenigheid kregen en na de General Strike elkaar verketterden.¹³⁹

7.5.5 Een Pyrrhusoverwinning op het CPH-congres

Op het CPH-congres van mei 1926 werd het conflict met Wijnkoop uitgevochten. De uitkomst was dat een deel van de afdelingen, die achter hem stonden, het congres verliet. Daarop besloot de rest van het congres tot

137 *Het Transportbedrijf*, 10-6-1926, 12-3 en 13-8-1927; Buschak, *Fimmen*, 152-157.

138 *De Arbeid*, 27-11-1927; Archief NAS, nr.18, notulen 3-12 en 20-12-1926. Sneevliet hoopte dan ook snel de steunbeweging te kunnen stopzetten en had daarover al met de Britse mijnwerkers gecorrespondeerd.

139 E. Bouwman, *Reformistische en Revolutionaire Vakbeweging. Met een voorwoord van H. Sneevliet Voorzitter van het N.A.S.* (Amsterdam 1926); *Het Transportbedrijf*, 10-6-1926; *De Arbeid*, 27-11-1927; Archief NAS, nr.18, notulen 3-12 en 20-12-1926; Van Goethem, *Internationale*, 91-93; Calhoun, *United Front*, 233-390.

royement. Sneevliet en Bouwman kwamen in het partijbestuur, naast andere NAS-leden als Van Riel en Seegers. Er werd een resolutie met zeventien punten aangenomen die de verhouding met het NAS regelde.¹⁴⁰

“Onder het daverend rumoer scheurde tegelijk het wankelend C.P. gebouw in tweeën. En op de puinhopen zwaaien thans de mannen van het N.A.S. den scepter. Dit is de zakelijke beteekenis van het C.P. congres: dat het Hollandsche communisme (-) volledig is overgeleverd aan de leiders van de restanten van de oude syndicalistische vakbeweging. In schijn blijft Lou de Visscher kapitein op het welhaast ontmande vaartuigje. In werkelijkheid zullen Sneevliet en Bouwman aan de touwtjes trekken. En hierin liggen wederom de kiemen voor nieuwe verdeeldheid en een nieuw conflict, waarvan zich de schaduwen reeds dreigend afteekenen.”¹⁴¹

De ontwikkelingen binnen de Komintern dwongen de CPH al snel afstand te nemen van het NAS. Ook de RVI verloor iedere zelfstandigheid en was weinig meer dan uitvoerder van Komintern-besluiten. De RVI moest de CGTU pressen tot fusie met de CGT en voor de rest van Europa, inclusief Nederland, werd nu definitief geopteerd voor de reformistische vakcentrales.¹⁴² De nieuwe CPH-leiding kreeg opdracht afstand te nemen van het NAS en zich op het NVV te richten. Er werd te verstaan gegeven dat de partij zich diende in te zetten voor het overhevelen van de kleine federaties naar het NVV. Sneevliet en Bouwman hadden hun post van CPH-bestuurder amper bezet of ze bleven als protest weg uit de bestuursvergaderingen. Aan de verschillen van opvatting werd niet teveel ruchtbaarheid gegeven en openlijke strijd werd nog uit de weg gegaan. Na enig aarzelen begon de CPH met het leveren van kritiek op het NAS. Dat hield ten onrechte vast aan de eigen eenheidspolitiek. Direct na afloop van het congres werd door de belangrijkste federatie van de CPH, de federatie Noord-Holland, een verregaande resolutie aangenomen aangaande de vakverenigingspolitiek. De partijleden dienden via de Eenheidscomité's te streven naar de samensmelting van alle vakcentrales in Nederland en op internationaal niveau het samengaan van RVI en IVV. De CPH-vakverenigingscommissie stelde zich achter de inhoud van de resolutie. Er kwam een circulaire waarin werd aanbevolen

140 'Congres der C.P.H.', *De Tribune*, 28-5-1926; Harmsen, 'De Wijnkoop-partij', 67-90; Voerman, *Meridiaan*, 305-306.

141 *Voorwaarts*, 26-5-1926.

142 Tosstorff, *Profintern*, 603-613; Voerman, *Meridiaan*, 315-319, zie ook McDermott, J. Agnew, *The Comintern*.

het oppositionele werk binnen het NVV krachtig te steunen en er voor te zorgen dat er geen NVV-leden naar het NAS werden overgeheveld.¹⁴³ Het NAS ging nu over tot het treffen van openlijke maatregelen om het eigen voortbestaan veilig te stellen.

7.5.6 De comitégedachte gekaapt

Het NAS gaf het eenheidsstreven vorm door met eigen comités te komen. Een goede kans deed zich voor toen een aantal geroyeerde NV-leden een eigen eenheidsbeweging begonnen. Zij noemden zich de Alarmgroep, genoemd naar hun blad, *Alarm*. Dit gebeurde geheel en al buiten het NAS om. Maar Sneevliet zag mogelijkheden om dit comité over te nemen en liet Bouwman namens de NFvT contact zoeken. Tegelijkertijd werd de RVI op de hoogte gesteld dat dit eenheidswerk van het NAS uitging en het spoorwegpersoneel in Alarmgroepen organiseerde, waarin naast NAS-leden ook leden van de moderne, de neutrale en confessionele vakbonden en ongeorganiseerden zaten. De CPH-vakverenigingscommissie accepteerde deze initiatieven niet en uitte zich kritisch over de Alarmgroepen.¹⁴⁴ Om zowel de communistische invloed als de invloed van het opflakkerend Rotterdamse linkscommunisme te beteugelen en het ledenverlies te keren, vestigde Bouwman zich weer in Rotterdam. De LFvB stuurde de bestuurder A. Menist ter vervanging van Van Wijngaarden naar de Maasstad. Hij moest Bouwman helpen met de Alarmgroep en het PAS-Rotterdam reorganiseren. Dat was in de loop van 1926 bijna ten onder gegaan. De syndicalisten hadden het PAS allang verlaten en de communisten waren overgegaan naar de CB. Het PAS had ook last van de in oktober 1926 opgerichte CPH-CC van Wijnkoop, die zich geheel en al inzette voor de Eenheidsbeweging van Fimmen.

Tijdens de viering van het tienjarig bestaan van de NFvT pleitten Bouwman en Sneevliet voor uitbouw van de federatie.¹⁴⁵ Dat kon niet met de Alarmgroep, want de Komintern verordonneerde daar een einde aan te maken en de groep op te laten gaan in de Eenheidscomités. De RVI vond

143 ArchiefNAS, nr. 18, notulen 16-7, 6-8 en 12-9-1926; *De Arbeid*, 17-7 en 31-7-1926. De circulaire staat in *De Strijd*, 28-9-1926; *De Tribune*, 3-8-1926, 19-1, 10-3, 12-3, 15-3, 19-3-1927 en 12-4-1928; Voerman, *Meridiaan* 319-324.

144 ArchiefNAS, nr. 18, notulen 6-8, 17-9 en 5-11-1926; *De Arbeid*, 19-9-1925, 4-11-1926; *De Tribune* 6-5-1927.

145 ArchiefNAS, nr. 18, notulen 6-8-1926; *De Arbeid*, 27-11-1926; *Het Transportbedrijf*, 12-3-1927; Harmsen, 'De Wijnkoop-partij', 67-90. Zie over Menist: D. de Winter, *Ab Menist, revolutionair-socialistisch vakbondsleider, politicus en verzetsstrijder* (Delft 2010).

de Alarmgroep geen goede zaak. Sneevliet wilde hier niets van weten en zei dat alles in het werk gesteld moest worden om te vermijden dat de groep opging in de Eenheidscomités.¹⁴⁶ Daarom werd propaganda gemaakt voor een revolutionaire transportarbeidersbeweging. Deze revolutionaire transportarbeidersbeweging – dus niet de federatie – kreeg eind 1926 zijn beslag in een Comité van Actie en Eenheid, met een eigen blad *De Stormklok*. Dit comité diende de eenheid van onderop te ontwikkelen, niet alleen tegen de ‘opsloppingsgedachte’ van de CB, maar ook tegen het eenheidsfront dat deze bond sloot met de transportwerkgevers, waaronder de oud-NS&BB-bestuurder, maar nu verafschuwde Wessels. Niet de NFvT diende op te gaan in de CB, maar de vier transportvakbonden moesten tot eenheid worden gebracht door het comité, waarin naar eigen zeggen leden van de verschillende bonden waren vertegenwoordigd. Het comité begon direct eisen te formuleren, die de bonden moesten overnemen. Toen het comité een kritisch manifest tegen de CB verspreidde, reageerde deze met roeyement van de paar leden die in het comité werkten.¹⁴⁷

De NFBvPiOD deed vergelijkbare pogingen. Het bestuurslid De Kadt was aanhanger van Fimmen’s eenheidspolitiek geworden en de BKSP was ter ziele gegaan en nu verklaarde hij zich voor het opgaan van het NAS in het NVV: “Het N.A.S. vertegenwoordigt tegenover het N.V.V. geen enkel beginsel, geen enkel ideaal: het is in praktijk en theorie er ter nauwernood nog van te onderscheiden. Het is dus, om het maar te zeggen wat is, een sta in den weg. Meer niet.”¹⁴⁸

Ondertussen hield het geruzie tussen de CPH en het NAS aan. Nu het NAS-bestuur op de hoogte was van de plannen van de Komintern, wilde het van de CPH horen of die ze wenste uit te voeren. Op 13 en 14 november 1926 vond zonder ruchtbaarheid een conferentie plaats. Het NAS stelde een aantal vragen aan de CPH. Ten eerste of de partij bereid was de eenheidsfronttactiek via de Alarmgroep te doen verlopen. Daartoe was de CPH bereid, maar maakte de kanttekening dat communisten die niet lid van het NAS waren in de Eenheidscomités bleven. De tweede vraag luidde of de CPH mee wilde werken aan de uitbouw van het NAS, er vanuit gaande dat het NAS de kern was van de revolutionaire minderheidsbeweging in Nederland. Dat wilde de partij wel. De laatste vraag ging over cellenbouw

146 Archief NAS, nr.18, notulen 3-12 en 20-12-1926.

147 *Het Transportbedrijf*, 27-11, 11-12, 25-12-1926 en 6-1-1927; *De Arbeid*, 15-1 en 5-2-1927. Zie over hoe de NFvT dacht over de oud-bestuurder Wessels: *Het Transportbedrijf*, 7-8-1924.

148 Citaat uit: CID, Maandoverzicht No. 9. 15 Augustus – 15 september 1926, 4; *De Syndicalist*, 26-3-1927; R. Havenaar, *De tocht naar het onbekende. Het politieke denken van Jacques de Kadt* (Amsterdam 1990), 35-55.

en de CPH bleek bereid de cellenbouw binnen het NAS zodanig vorm te geven dat de andere NAS-arbeiders het vertrouwen in het communisme niet verloren. De CPH deed het voorstel een Contactcommissie te vormen die de samenwerking tussen partij en NAS diende te bevorderen. Het NAS verklaarde zich voor een half jaar daartoe bereid. Die Contactcommissie bleek spoedig een farce. Men ging gewoon door elkaar te bestrijden.¹⁴⁹

Het NAS-bestuur probeerde een uitweg te vinden. Sneevliet, die goed op de hoogte was van de strijd om de macht binnen de Komintern en de Russische partij, wist dat de Komintern en het A-RV zich steeds meer met het RVI-beleid bemoeiden, waardoor ook andere onafhankelijke revolutionaire vakcentrales in de verdrukking zouden komen. Hij stelde voor met deze organisaties in contact te komen. Hij wilde met Bouwman en Kitsz naar Tsjecho-Slowakije en Frankrijk reizen voor overleg. Op weg naar Praag zou dan in Berlijn overlegd worden met de Duitse revolutionaire vakbeweging. Het Kominternbeleid aangaande de opheffing van de Duitse revolutionaire vakbeweging vond Sneevliet nu een fout en hij begon deze mening binnenkamers te ventileren.¹⁵⁰

7.5.7 'Naar een groter N.A.S.!'

De Komintern hamerde voortdurend op het aambeeld van de eenheid, waardoor het voortbestaan van een zelfstandige revolutionaire vakbeweging zoals in Tsjecho-Slowakije en Frankrijk ernstig werd bedreigd. Het NAS-bestuur stelde daarom voor de RVI om te vormen tot wat het bestuur noemde een reële internationale, waar niet slechts minderheden uit bij de IVV aangesloten vakbonden lid waren, maar alleen echte vakbonden. Om deze redenering kracht bij te zetten moesten de Komintern en RVI overtuigd worden van de bestaansmogelijkheden van een zelfstandige en revolutionaire vakbeweging. Een grote en succesvolle ledenwerfactie moest aantonen dat niet alleen het NAS levensvatbaar was, maar vooral ook de kleine federaties. In *De Arbeid* schreef Sneevliet dat het NAS klein was en dat de invloed beperkt bleef tot de Amsterdamse gemeentearbeiders, havenarbeiders en bouwvakkers. In het transportbedrijf was buiten de hoofdstad alleen nog enige aanhang in Rotterdam, IJmuiden en Delfzijl. Hij wilde het winterseizoen gebruiken om het NAS uit te bouwen en door propaganda en cursuswerk het vertrouwen in een nieuwe bloeiperiode

149 *De Tribune*, 6-5 en 14-5-1927; *De Arbeid*, 7-5 en 27-11-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 101-103.

150 Archief NAS, nr. 18, notulen 19-11-1926.

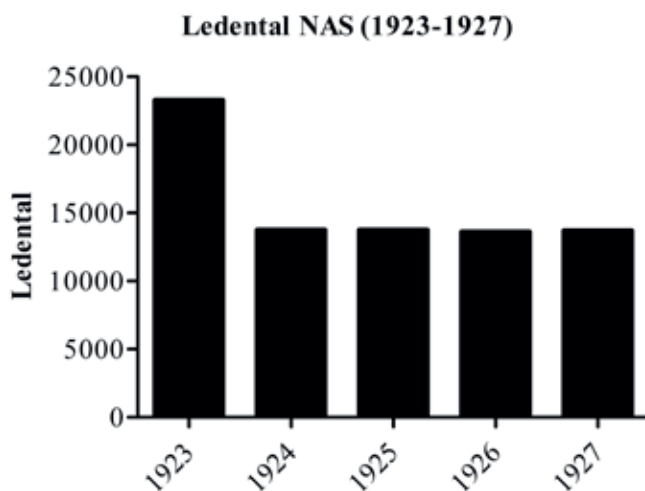
te herstellen. Hij had het daarbij niet over directe belangenbehartiging, maar over de opvoeding van de arbeiders tot klassenstrijders. Er moest een werfmaand komen om nieuwe leden te werven voor de OBWM en de andere kleine federatieve bonden, die door de CPH en de RVI weinig levenskrachtig werden bevonden.¹⁵¹ Kitsz werkte op een PAS-Amsterdam vergadering het doel verder uit:

“Wij moeten hier regelingen treffen, op welke praktische wijze wij het ledental kunnen uitbreiden. De verschillende artikelen, die nu in de bladen komen, moeten de geest ademen, dat wij een nieuw tijdperk in gaan en het oude afsluiten.”¹⁵²

Hij zette zich in opdracht van het NAS-bestuur aan het schrijven van een brochure waarin aan de hand van de geschiedenis van het NAS werd uitgelegd dat de vakcentrale onmisbaar was als tegenkracht tegen het NVV en de confessionele vakbeweging, die naar klassenharmonie streefden. Het NAS-bestuur wilde de omvang van 1920 bereiken. Dan moest het NVV weer met het NAS praten over samenwerking. Daarom startte het bestuur in februari 1927 een werfmaand waarbij leden op huisbezoek togen om nieuwe leden te werven. De huisbezoekers kregen scholing aan de hand van de brochure van Kitsz om met de juiste argumenten te komen. Het NAS was de stuwkracht binnen de Nederlandse vakbeweging, omdat het de klassenharmonie bestreed. Het NVV, met het grote ledental en ruim gevulde stakingskas, beleed de klassenstrijd slechts met de mond. Deze vakcentrale kon niet de rol spelen van de eenheidscentrale, omdat het NVV ieder andere vakcentrale, inclusief de confessionele, afstootte. De huisbezoekers richtten zich op de ongeorganiseerden, op oud-leden en minder op de georganiseerde arbeiders. Extra aandacht dienden ze te besteden aan het versterken van de NFvT en de kleine federaties. Die moesten niet alleen grotere afdelingen krijgen, maar ook nieuwe. Bij dit alles werd de brochure *De ontwikkeling van het Nederlandsche kapitalisme in de laatste kwart-eeuw* van H. Roland Holst gebruikt om het NAS aan te prijzen. Zij werd door Sneevliet beschreven als een verstandige communiste, die terecht de vraag stelde of het een

151 *De Arbeid*, 30-10-1926; Archief NAS, nr. 18, notulen 1-10 en 19-11-1926. Nieuwe leden waren ook nodig om de financiën op orde te krijgen. Het NAS leefde op te grote voet en moest door de LFvB en de NFBvPiOD onderhouden worden. De NFvT moest het *Transportbedrijf* verkleinen en het eigen pand verkopen om het hoofd boven water te houden.

152 Archief PAS-Amsterdam, nr. 2, notulen gecombineerde bestuursvergadering, 27-12-1926.

Figuur 7.1 Ledental NAS 1923-1927.

Bron: CBS; Jaarverslagen NAS.

goede zaak was dat de CPH samenwerkte met het Eenheidscomité dat zich niet alleen richtte op de SDAP en het NVV, maar ook de opheffing van het NAS eiste. Zij merkte op dat het NAS de enige vakcentrale was die nog de revolutionaire tradities koesterde. De werfmaand bracht voor de buitenwacht tweeduizend nieuwe leden, terwijl het er in werkelijkheid maar twaalfhonderd waren. Het NAS-ledental stabiliseerde echter in de jaren twintig, zoals de Figuur 7.1 laat zien.

De NFvT meldde tweehonderd nieuwe leden en een opleving van het geloof in de eigen organisatie. De bescheiden ledenwinst was een kleine ramp, omdat het NAS veel meer contributie nodig had.¹⁵³

Uit Moskou kwam een oekaze hoe de *Handleiding voor huisbezoekers* te redigeren. Onder geen beding mochten leden van de reformistische bonden worden overgenomen. De tactiek van de RVI moest worden gevolgd en een RVI-commissie wilde veranderingen:

¹⁵³ Archief PAS-Amsterdam, nr. 2, 27-12-1926; Archief NAS, nr. 18, notulen 18-3-1927; C. Kitsz, *Voor den Uitbouw der N.A.S.-organisaties!* (Amsterdam 1927); *Het Transportbedrijf*, 22-1, 5-2 en 5-3-1927; *De Arbeid*, 1-1, 30-10 en 4-12-1927; *De Gemeenschap*, 12-2, 12-3 en 19-3-1927; *Wurfmaand 1927. Aanwijzingen voor N.A.S. Huisbezoekers* (Amsterdam 1927).

“De zevende bladzijde van Uwe ‘Handleiding’ is in tegenspraak met de gansche politiek der R.G.I. en van het I.P.A.K. Ge moet deze fout herstellen en in den vervolge de besluiten van de conferentie, die na bekrachtiging van de R.G.I. als besluiten van laatstgenoemde beschouwd moeten worden, stipt nakomen.”¹⁵⁴

De marginalisering van het NAS bleek ook elders. In 1926 kwam de Liga tegen Kolonialisme en Imperialisme tot stand. Deze internationale organisatie stond open voor allerlei organisaties, ook vakverenigingen. De Liga was een initiatief van de Komintern en werd ondersteund door beroemdheden als M. Gandhi, M.N. Roy, een bekende van Sneevliet uit de tijd dat hij werkzaam was voor de Komintern, en verder de Brits-Indiër S. Saklatvala. In februari 1927 was er een groot congres in Brussel gehouden, waar naast afgevaardigden van de IAMV, de vertegenwoordigers van Eenheid, Fimmen en Schmidt verschenen. Er werd een resolutie aangenomen die het Nederlandse optreden in Indonesië veroordeelde. Bij de Nederlandse afdeling van de Liga sloten zich beide CPH's, de IAH en tal van figuren uit de anarchistische beweging, het linkssocialisme, IAMV en de Indonesische studentenvereniging Perhimpunan Indonesia (PI) aan.¹⁵⁵ Het NAS bleef er buiten, want Sneevliet zag in de Liga een bedreiging van zijn contacten met Indonesië. Hij ging nog steeds uit spreken over de ontwikkelingen in China en Indonesië, waar net een communistische revolutie met harde hand was onderdrukt. De positie van het NAS was zo geïsoleerd, dat het zich tot het NSV richtte om samen actie te voeren tegen de reactie in Indië. Die wees dat af.¹⁵⁶

154 Verslag over de jaren 1926 en 1927 van de Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland, 51-53.

155 J. Saville, 'Britain: internationalism and the labour movement between the wars', in: Van Holthoorn en Van der Linden, *Internationalism II*, 565-582; Buschak, *Das Londoner Büro*, 16-27; J. Callaghan, 'Storm over Asia: Comintern Colonial Policy in the Third Period', in: M. Worley (ed.), *In Search of Revolution. International Communist Parties in the Third Period* (London-New York 2004) 18-37; CID, brief's Gravenhage 8-1-1928; CID, brief's Gravenhage 16-2-1927; CID brief's Gravenhage 5-3-1928; CID, brief's Gravenhage 5-8-1929; CID, Brief's Gravenhage 20-8-1929 (geheim); *Wapens neder!*, (augustus 1929).

156 *De Syndicalist*, 4-12-1926; *De Tribune*, 28-2, 12-3, 28-3-1927; McVey, *The Rise of Indonesian Communism*, 323-355.

7.6 Naar een breuk toegewerkt

De samenwerking tussen NAS en CPH liep uiteindelijk op de klippen omdat de Komintern en de CPH het opheffen van de kleine federaties propageerden. Sneevliet reageerde daarop door voor zijn functies in de CPH te bedanken. Hij stimuleerde dat er tijdens de Provinciale Staten en gemeenteraadsverkiezingen sommige NAS-leden met een eigen lijst kwamen. Wel beweerde het NAS-bestuur hier niets mee te maken te hebben. Maar het riep de communistische NAS-leden op in de CPH-afdelingen voorstellen te doen om een NAS-gezinde vakbondspolitiek te blijven voeren. Sneevliet trad met een aantal andere NAS-bestuurders uit de partij toen dit allemaal niet hielp een positieve houding tegenover het NAS af te dwingen. Dat kon ook moeilijk, omdat de Komintern besloot dat de kleine federaties moesten opgaan in het NVV. De hoop werd gericht op de bemiddeling van vertegenwoordigers van de RVI. Voor het NAS-bestuur was er geen andere uitweg meer dan te breken met de internationale communistische beweging. De RVI probeerde te redden wat er te redden viel, maar de Komintern nam de besluitvorming over en wilde dat het NAS de internationale tactiek ging uitvoeren en niet zou tegenspartelen. Toen alle middelen tot traineren waren verbruikt en er nog geen oplossing was geforceerd, besloot het NAS tot breken en werd alles in het werk gesteld om de schuld bij de RVI te leggen.

7.6.1 De laatste poging in Moskou

De Komintern beschouwde het NAS als een hinderpaal voor de verdere uitbouw van de eenheid tussen communisten en de linkervleugel van het NVV. Dekker was niet in staat aan deze opvattingen te weerleggen en ambieerde een baan binnen de Komintern. Hij werd afgelost door Molenkamp, die al eerder in Rusland was geweest. Na een cursus Duits te hebben gevolgd, vertrok die in april 1926 naar Moskou om bij de RVI het NAS te vertegenwoordigen. Molenkamp was voordat hij vertrok door Sneevliet geïnstrueerd. De belangrijkste opdracht was Fimmen te ontmaskeren als contrarevolutionair.¹⁵⁷ Losofsky vroeg Molenkamp waarom het NAS niet groeide. Die schreef het NAS-bestuur dat het NAS bij de RVI niet meer in tel was, dat het voor hem als niet-communist moeilijk was zich te handhaven en hij vroeg na enkele maanden op aandrang van Moskou, of Sneevliet hem kon vervangen. Maar deze liet het NAS-bestuur zeggen dat hij niet gemist kon worden en stelde Dissel voor. Die stribbelde tegen, maar onder druk van

¹⁵⁷ Archief NAS, nr. 18, notulen 26-2, 2-4 en 7-5-1926.

Sneevliet, die hem anders naar Groningen wilde overplaatsen, vertrok hij in november 1926 toch naar Moskou. Dat er een bestuurslid ging, had te maken met de precaire financiële positie: er was volgens Maters geen geld meer voor vijf gesalarieerden en het bestuur hoopte door nog een NAS-bestuurder naar Moskou te sturen zo in Nederland drie betaalde functies over te houden. Men hoopte dat de RVI Dissel en Molenkamp zou onderhouden.¹⁵⁸

Dissel meldde in een tweetal brieven in december 1926 dat namens de CPH, De Visser, Reesema en Van Wijngaarden, allen (oud)-NAS-leden, in de Komintern-vakverenigingscommissie steeds het opheffen van de kleine federaties bepleitten. Een ontwerp Komintern-resolutie was gereed, waarin de samenwerking van de CPH met Fimmen werd gesteund, de communisten in het NAS kritiek kregen omdat ze daar de cellenbouw tegengingen. De kleine federaties moesten opgaan in het NVV en slechts de drie grote federaties mochten voortbestaan. Dit werd vooreerst geheim gehouden. Dissel en Molenkamp konden niet veel anders dan een vertragingstactiek toepassen door te zeggen dat ze geen mandaat hadden van het NAS. Op 28 december schreef Dissel dat hij van Losofsky de resolutie had gekregen waarin het opheffen van de kleine federaties werd geëist met als doel het overhevelen van de leden naar de NVV-bonden en dat hij samen met Molenkamp een verklaring had opgesteld waarin stond dat de Nederlandse situatie bijzonder gecompliceerd was en de RVI en Komintern slechts een uitspraak konden doen na een grondig onderzoek.¹⁵⁹

Bemoeiden de Komintern en RVI zich met het NAS, op het niveau van de federaties kwamen de IPK's in actie. De opdracht aan het NAS om in de mijnstreek de NFBvAM uit te bouwen was naar de achtergrond gedrongen. Daar waren de meeste NAS-leden communist of communistisch gezind en vielen het NAS en de CPH samen. Het NAS-bestuur zag met leedwezen de CPH binnen de NFBvAM de macht uitoefenen. De bond maakte met tweehonderd leden een begroting op met een tekort van negentienhonderd gulden, die door de IPK der Mijnwerkers gedekt moest worden, waarbij de door het NAS-bestuur aangesteld en betaalde voorzitter Smid opmerkte, "dat ze geen voorwaarden met likwidatietendenzen zouden aanvaarden." Hij werd daarop als voorzitter gewipt en werd door het NAS-bestuur als propagandist aangesteld. De NFBvAM kende nu een volledig communistisch bestuur dat in rechtstreeks contact met de IPK der Mijnwerkers stond en er ook door gesubsidieerd werd. De NFBvAM wilde van het eigen blad af,

¹⁵⁸ ArchiefNAS, nr. 18, notulen 1-10, 5-11, 15-11-1926 en 7-1-1927; *De Syndicalist* 4-12-1926.

¹⁵⁹ ArchiefNAS, nr. 18, notulen 30-12-1926, 7-1-1927 en 28-1-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 105-107.

dat door het NAS werd gefinancierd, om een collectief abonnement op *De Tribune* te kunnen nemen.

Het NAS-bestuur besloot dat iedere federatie die contact had met een IPK dit via Dissel moest laten lopen om zo Van Wijngaarden, die nu de CPH-vertegenwoordiger in Moskou was en Komintern directieven doorgaf aan de communisten in het NAS, de pas af te snijden.¹⁶⁰

7.6.2 Een laatste bemiddeling

De opdracht van de Komintern om de leden van de kleine federaties over te hevelen naar de moderne bonden kon het NAS-bestuur niet accepteren. Dissel drong vanuit Moskou aan op de komst van Sneevliet en dat die artikelen schreef om de Nederlandse verhoudingen uit te leggen. Sneevliet overwoog andere maatregelen. Hij bleek er geen vertrouwen in te hebben dat de voorgenomen Kominternresolutie ingetrokken zou worden. In de NAS-bestuursvergadering van 7 januari 1927 kwam de resolutie in behandeling. Molenkamp terug uit Moskou en gaf verslag van de gebeurtenissen. Binnen de RVI waren Losofsky en Nin voor de uitbouw van de RVI tot een echte internationale vakcentrale, maar alle anderen voor het blijven werken in de reformistische vakbeweging. Maar Losofsky wilde in Nederland de Eenheidsbeweging niet tegenwerken. Molenkamp uitte kritiek op Sneevliet die niet bereid bleek naar Moskou te reizen en die in zijn ogen niet genoeg gedaan had om het tij te keren, terwijl "Sneevliet de eenige man in Holland is, die internationale betekenis heeft. Persoonlyke betekenis en naam heeft in Moskou groote waarde." Nu dreigde het NAS binnen de RVI de strijd te verliezen. Kitsz en Stricker wilden de strijd met de CPH aangaan en De Klerk kwam weer met zijn voorstel zich van de communistische beweging los te maken. Bouwman stelde dat de CPH zonder het NAS niet levensvatbaar was en wilde naar Moskou om daar te vertellen dat het NAS door het succes van de werfmaand met tweeduizend leden was versterkt. Sneevliet zou die delegatie moeten leiden, maar die bedankte daar voor. De machtsstrijd binnen de Komintern en de Russische Communistische partij maakten hem kopschuw. Zowel Bouwman als hij wisten van de strijd tussen Stalin en Trotski, waarbij de laatste het onderspit dolf. Dat verzwakte de positie van Nin, een aanhanger van Trotski. Molenkamp laakte het optreden in Moskou van Van Wijngaarden. Ieder contact met hem moest worden verbroken. De volgende vergadering wijdde het bestuur aan het opstellen van een brief aan de RVI, waarin geprotesteerd werd tegen de resolutie

¹⁶⁰ Archief NAS, nr. 18, notulen 28-1, 18-3, 16-4 en 29-4-1927; *De Tribune*, 21-3-1927.

van de Komintern en naar voren werd gebracht dat het NAS niet van plan was die uit te voeren. Deze keer uitten, naast De Klerk, ook Stricker en Kitsz zich negatief over de RVI, volgens de laatste slikte de RVI alles wat de Komintern voorzette. Stricker gaf Lansink Jr. nu gelijk, die in 1923 zei dat de RVI onderhorig was aan de Komintern. Bouwman hoopte om het kunnen bestendigen van de relatie en bracht naar voren dat een breuk met de RVI het NAS internationaal geïsoleerde, want lid worden van de IAA was onmogelijk. Hij wees erop dat het NAS financieel afhankelijk was van de RVI. Sneevliet vond dat geen punt van belang. Hij merkte op dat de Komintern van de RVI geen reële internationale wilde maken. Sneevliet toonde zich ontgoocheld over de RVI en de Komintern: "Wij zijn voor Losofsky een pion." Hij wilde breken, omdat de linkse Russische oppositie was uitgeschakeld en daarmee iedere verdere discussie was gesmoord en Komintern-politiek zich niet meer zou wijzigen. De andere bestuursleden waren nog niet zover, maar ze ondertekenden de brief aan de RVI.¹⁶¹ Sneevliet was tot inzicht gekomen dat niet te ontsnappen viel aan de discipline van de Komintern. In midden februari had hij in Parijs een onderhoud gehad met CGTU-secretaris Monmousseau. Hij hoopte op de steun van de CGTU. Monmousseau hield zich aan de officiële politiek van de Komintern, er was van liquidatie van het NAS geen sprake indien de kleine federaties zouden worden overgeheveld naar het NVV. Monmousseau noemde het dwaas te veronderstellen dat de RVI tegen de Komintern in zou gaan. Hij was niet van plan naar Nederland te komen om te bemiddelen, zoals Sneevliet hem had gevraagd. Nu dienden de NAS-getrouwe communisten zich te beraden over hun houding ten opzichte van de Komintern. Het was niet meer vol te houden dat de CPH de Komintern valselijk voorlichtte en die daarom steeds de verkeerde besluiten nam. De laatste strohalm waaraan het bestuur zich vastklampte was de RVI-vertegenwoordiger A. Delobelle, die naar aanleiding van de brief aan de RVI naar Nederland kwam om het NAS op het rechte pad te houden. Hij deelde de opvatting van het NAS-bestuur dat het opheffen van de kleine federaties niet moest doorgaan. Hij zag in dat het niet aan de NAS-leden was uit te leggen dat de RVI enerzijds de opheffing van de kleine federaties eiste en anderzijds de uitbouw van het NAS. Er kwam een verklaring van het NAS-bestuur dat het doorging met de uitbouw van de federaties en dat

161 ArchiefNAS, nr. 18, notulen, 7-1 en 11-1-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 108-116. Daar staat de brief afgedrukt. Zie voor de achtergrond van Sneevliets opmerking: Daniels, *The conscience of the revolution*, 273-321; *De Tribune* 12-1-1927. Hoe persoonlijk Sneevliet het conflict met Komintern en RVI opnam blijkt uit de brieven aan HRH, 'Waarom schrijfje nooit meer', 318, waarin hij schreef over opfittsing van RVI en Komintern tegen hem en andere NAS-bestuurders.

de ledenwerving zich nu ook richtte op de leden van andere vakcentrales. Het NAS verklaarde zich bereid met iedere revolutionaire organisatie samen te werken die de grondslagen van het NAS aanvaardde. Enigszins gratuit werd toegevoegd dat het NAS propaganda voerde voor de RVI. Delobelle was niet in staat zijn bevindingen aan de RVI te rapporteren omdat hij in Parijs werd gearresteerd.¹⁶²

Het NAS-bestuur begon weer met de gedachte te spelen om een nieuw RAC te starten. Dit bleef niet geheim en er kwam de geruchtenstroom op gang dat NAS-bestuurders een eigen partij wilden.¹⁶³ Er waren er inderdaad initiatieven om aan de Statenverkiezingen mee te doen en daarna aan de Gemeenteraadsverkiezingen. Maar dit moest zeer voorzichtig gebeuren om niet de antiparlementaire achterban tegen zich in het harnas te jagen. Er verscheen in *De Arbeid* een ingezonden brief met de vraag of het NAS de CPH-CC kon afhouden van verkiezingssucces. Sneevliet schreef in een onderschrift dat het NAS-leden vrijstond politiek actief te zijn. Voor de Statenverkiezingen van april 1927 kwam NFBvPiOD-bestuurder Peltenburg voor Noord-Holland met een eigen lijst, het Arbeiderscomité Syndicalistische vakbeweging. Deze lijst van hoofdzakelijk voormalige SP-leden behaalde geen zetel.¹⁶⁴ Dit Arbeiderscomité ontlokte de CPH de vraag wat Sneevliet nu eigenlijk wilde: de eenheid onder de arbeiders of allerlei kieslijsten stimuleren, "zoo à la Peltenburg, waarvan de N.A.S. arbeiders wel den naam, maar niet de politieke richting kennen, om van een program te zwijgen?"¹⁶⁵ Sneevliet deed daarop een tegenzet door een NAS-lid een ingezonden brief naar *De Tribune* te laten sturen waarin deze op naïeve toon vroeg naar het CPH-standpunt inzake het NAS. Hij kreeg als antwoord dat de resolutie van het kerstcongres van 1925 het uitgangspunt bleef.¹⁶⁶ Spoedig kreeg de CPH lucht van plannen om in Amsterdam Kitsz weer met een eigen lijst te laten meedoen aan de raadsverkiezingen. Dit RAC was naar eigen zeggen opgericht door niet-communisten die de communistische vakbewegingspolitiek een bedreiging voor het NAS vonden. Volgens de CPH

162 ArchiefNAS, nr. 18, notulen, 28-1, 18-2, 6-5 en 18-6-1927; *De Tribune*, 8-4-1927; *Het Transportbedrijf*, 16-4-1927; *De Arbeid*, 7-5-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 116-120; Voerman, *Meridiaan*, 327.

163 ArchiefNAS, nr. 18, notulen, 11-1-1927; *De Tribune* 14-1-1927.

164 *De Arbeid*, 12-3-1927; *De Arbeid*, 22-1-1927. Zie ook ING CID Overzicht No. 2 1 April 1927. *De Syndicalist*, 26-3-1927; CID, *Overzicht no. 2. 1 April 1927*, 8-9; *De Tribune*, 17-3 en 11-4-1927. De lijst kreeg 1035 stemmen.

165 *De Tribune*, 17-3-1927; *De Arbeid*, 26-3-1927.

166 *De Tribune*, 18-1, 19-1, 23-3, 12-4 en 28-4-1927; *Het Volk*, 14-3-1927; *De Syndicalist*, 26-3 en 2-4-1927.

was een eigen lijst onnodig, er waren slechts kleine meningsverschillen met Kitsz. In de mijnstreek, Twente en in Nijmegen waar de spaarzame NAS-leden communist waren, werd het verkiesbaar stellen van Kitsz en Peltenburg als sabotage gezien. De Klerk, die in Nijmegen het PAS leidde, vond het een moeilijke zaak dit allemaal te verdedigen, omdat besloten was geen ruchtbaarheid te geven aan de kwestie met de RVI en vroeg het bestuur om raad. Het besluit was er niet over te praten en iedere bemoeienis met de kandidaatstelling Kitsz te ontkennen.¹⁶⁷ Moskou nam het hoog op dat het NAS-bestuur in een 'Open brief' de samenwerking met de CPH op scherp stelde omdat de partij, conform de Komintern-resolutie, de niet-georganiseerde leden de opdracht gaf zich te melden bij het NVV en niet bij het NAS. In een telegram van 16 mei vroegen de Komintern en de RVI de NAS-leden niet op het RAC te stemmen, waarbij werd gewezen op de resolutie van 1925 en het NAS-bestuur werd beschuldigd van sabotage van het eenheidsfront. Het telegram noemde de handelswijze van het NAS-bestuur disciplinebeuk. Sneevliet kreeg een persoonlijk telegram waarin hij te verstaan kreeg op te houden met het RAC.¹⁶⁸ Als tegenzet plaatste de CPH de NAS-veteraan en bestuurslid De Boer op de Amsterdamse kieslijst en liet hem schrijven dat ieder NAS-lid op die lijst moest stemmen. Kitsz werd onder druk gezet en kreeg van de RVI het dringende verzoek zijn lijst in te trekken. Maar dat gebeurde niet en het RAC veroverde een gemeenteraadszetel. Seegers, CPH-secretaris en bestuurslid van de Amsterdamse Transportfederatie, werd ook in de raad gekozen.¹⁶⁹

In Twente werd de FBvAT-secretaris geroyeerd, omdat hij namens de CPH-CC verkiesbaar was voor de Provinciale Staten. Verder stonden naast De Boer en Seegers her en der andere NAS-bestuurders kandidaat voor de CPH. Harkema was verkiesbaar voor de Groningse Provinciale Staten en Smid van de FBvAM stond verkiesbaar in Limburg. In Rotterdam pakte men het anders aan, daar kwam geen zelfstandige lijst, maar werd een

167 Archief NAS, nr. 18, notulen 7-1 en 28-1-1927. In Hilversum kwam met als lijsttrekker de PAS-voorzitter ook een RAC-lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen; *De Tribune*, 25-5-1927.

168 *De Tribune*, 18-5 en 19-5-1927; *De Arbeid*, 7-5, 14-5 en 28-5-1927. De notulen van deze vergadering ontbreken; *De Arbeid*, 4-6-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 124-127.

169 *De Arbeid*, 7-5-1927, verklaring van Kitsz waarom hij verkiesbaar is, Archief NAS, nr. 18, notulen 1-6-1927; *De Tribune*, 21-3, 12-4, 28-4, 5-5, 11-5, 18-5, 28-5, 30-5 en 7-7-1927; *De Arbeid*, 12-3, 21-5, 28-5 en 4-6-1927; *De Syndicalist*, 28-5-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 120-124; Voerman, *Meridiaan*, 328; 'Waarom schrijfje nooit meer?', 312-313; P. Hofland, *Leden van de Raad De Amsterdamse Gemeenteraad 1814-1914* (Amsterdam 1998), 120, 202, 265.

stemadvies gegeven. NAS-leden dienden op de CPH-kandidaat Sirach te stemmen.¹⁷⁰

Op de NAS-bestuursvergadering van 24 mei, waar alle in Amsterdam gevestigde besturen van federaties en het PAS aanwezig waren, werd het telegram van de Komintern en de RVI besproken. Het bestuur kwam met een door alle aanwezigen getekende verklaring, waarin de strekking van het telegram werd afgewezen. Het besluit viel Dissel uit Moskou terug te roepen en zo snel mogelijk een vergadering van Federatiebesturen en PAS-besturen te organiseren. Op 26 mei namen de meeste NAS-bestuurders die nog CPH-lid waren het besluit om uit te treden. Er werd intussen afstand genomen van de IPK's, die niet tot een reëel beroepssecretariaat uitgebouwd mochten worden, zoals de LFvB op het IPK-congres van midden december in Hamburg had voorgesteld. Vooral het besluit van het IPK metaalbewerkers, op advies van Nin, de OBWM niet toe te laten, maar te adviseren over te gaan naar het NVV, versterkte de afkeer van de RVI.¹⁷¹

Aangezien het telegram niet had geholpen, stuurde de RVI op 30 mei een 'Open brief' bestemd voor de NAS-leden, die het NAS-bestuur bedolf onder de verwijten. Alle faux pas werden daarin opgesomd, de lijst-Peltenburg, de verkiezing van Kitsz, de bestrijding van Fimmen, het tegenspreken van de RVI in tal van brieven. Deze brief werd pas gepubliceerd door het NAS-bestuur, toen tot de breuk werd besloten.¹⁷²

Het NAS werkte de CPH niet alleen tegen door met eigen politieke lijsten te komen, maar ook door een begin te maken met het oprichten van eigen nevenorganisaties. Er werden initiatieven genomen om een eigen jeugd- en vrouwenbond op te richten naast die van de CPH. Er kwam in februari 1927 een eigen Revolutionaire Jeugdbond (RJB) tot stand, ondanks de druk van de vertegenwoordiger van de Communistische Jeugd-Internationale om dat achterwege te laten. Het NAS-bestuur wenste niet dat de jonge leden door de communistische jeugdvereniging 'De Zaaier' werden geïndoctrineerd.¹⁷³

170 *De Arbeid*, 16-4-1927; *De Tribune*, 2-3 en 18-3 en 4-5-1927; *De Syndicalist*, 20-3 en 23-4-1927; CID, Overzicht no. 2 1 april 1927, 7-8.

171 *De Tribune*, 18-5, 28-5, 30-5 en 7-7-1927; *De Arbeid*, 28-5, 4-6 en 11-6-1927; *De Syndicalist*, 28-5-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 120-124; Voerman, *Meridiaan*, 328; 'Waarom schrijf je nooit meer?', 312-313.

172 *De Arbeid*, 18-6-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 127-135 geven de brief; 'De R.V.I. en het N.A.S. De open brief van het Uitvoerend Bureau'; *De Tribune*, 20-6 en 21-6-1927.

173 Archief NAS, nr.18, notulen 6-5-1927; Archief Sneevliet, nr. 376, rapport over de propaganda onder de jeugd; *De Arbeid*, 5-2 en 18-6-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 81-85; G. Harmsen, *Blauwe en Rode Jeugd. Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940* (Assen), 220-221.

7.6.3 Het besluit tot breken genomen

Het NAS-bestuur stelde de beslissing te breken met de RVI uit tot de terugkeer van Dissel. In de vergadering van 10 juni bracht die verslag uit. Bij de RVI was het rapport van Delobelle nooit gearriveerd, vanwege zijn arrestatie. Maar volgens Dissel deed dat er niet toe, omdat volgens hem de Komintern voor de RVI de besluiten nam. Sneevliet betrachtte voorzichtigheid, een open brief van de Duitse revolutionaire vakbeweging die zich voor een breuk uitsprak, werd niet gepubliceerd.¹⁷⁴ Wel zorgde het NAS-bestuur voor steun van de federaties. Zo plaatste het bestuur van de Amsterdamsche Federatie van Overheidspersoneel zich achter de verklaring van het NAS-bestuur dat de uitbouw van het NAS moest doorgaan. Ook de LFvB gaf steun door te verwijzen naar het standpunt uit 1921 toen de federatie syndicalisten en communisten bijeenhield door geen partij te kiezen.¹⁷⁵ Op het NFBvPiOD-congres stond aansluiting bij de IPK van Overheidspersoneel op de agenda. Het bestuur stelde voor dat niet te doen, want Schilp en Nieuwenhuis hadden bij hun bezoek aan Moskou in 1925 niet te horen gekregen dat aansluiting opgaan in het IVV betekende. Onder de genodigden was OBWM-secretaris G. Stuyfzand, die applaus kreeg toen hij een grapje maakte over het voorstel van de RVI om zijn bond op te heffen. Hij liep met zijn doodvonnis op zak, zei hij. Voorzitter Schilp toonde zich teleurgesteld in de RVI: "dat toen we ons een paar jaar geleden aansloten bij de R.V.I., hetgeen onder groot enthousiasme geschiedde, niemand kon bevroeden, dat reeds een paar jaar later, deze R.V.I. haar Hollandsch kind zou worgen."¹⁷⁶

Op de NAS-bestuursvergadering van 18 juni werd de door Sneevliet opgestelde ontwerpverklaring behandeld. Het bestuur hoopte dat RVI op zijn schreden zouden terugkeren. Want het was de RVI die op bevel van de Komintern tot breken wilde overgaan en niet het NAS. De enige in het bestuur die niet wenste te breken was De Boer. Hij werd zwaar onder vuur genomen door Brandsteder, Stricker en Sneevliet, die vraagtekens zetten bij diens loyaliteit. De enige die voor De Boer opkwam was De Klerk. Op 19 juni 1927 kwamen de besturen van het NAS, PAS'en, federaties en bonden bijeen. Er namen maar liefst dertig sprekers deel aan de discussie over de ontwerpverklaring. Daarin werd de inhoud van de open brief van

174 Archief NAS, nr. 18, notulen 10-6-1927; *De Arbeid*, 7-5 en 11-6-1927.

175 *Het Bouwvak*, 2-6 en 16-6-1927; *De Gemeenschap*, 5-6-1927.

176 *De Gemeenschap*, 18-6-1927; congresverslag, 2-7, 16-7 en 23-7-1927. Stuyfzand zou kort daarop overlijden; *De Arbeid*, 29-10 en 5-11-1927 en 5-11-1927; *Het Bouwvak*, 3-11-1927.

de RVI van 30 mei verworpen. Het volgen van de opdrachten van de RVI zou tot de vernietiging van het NAS leiden. De afhankelijkheid van de RVI van de Komintern maakte de afvaardiging van het NAS bij de RVI onmogelijk. De bestuursleden stemden namens hun leden voor of tegen dit standpunt. Met 14052 tegen 214 stemmen (die van de FBvAT) werd de verklaring van het NAS-bestuur aangenomen. Deze procedure was nodig om een stemverhouding te creëren die niets aan duidelijkheid overliet en daarom werd discussie in de afdelingen vermeden. In feite schorste het bestuur het lidmaatschap van de RVI, want slechts door een later te houden referendum kon tot afscheiding worden overgegaan. Bouwman toonde zich benauwd dat de RVI misschien zou toegeven, maar Sneevliet stelde dat dat nooit zou gebeuren.¹⁷⁷

De volgende dag was er de jaarvergadering van het Amsterdamse PAS, waar een nieuw bestuur werd gekozen. Het zittende bestuur adviseerde communisten uit het bestuur te weren, waarop de vergadering het beleid van het PAS-bestuur met overweldigende meerderheid goed te keuren. Kitsz' raadszetel stuitte slechts op verzet van communistische NFBvPiOD-bestuurders.¹⁷⁸ Ook de federaties namen afscheid van de RVI. De LfvB stuurde in juni 1927 een brief met de mededeling dat Roodveldt de benoeming in het bestuur van de IPK niet aanvaardde. Het Jaarverslag sloot de kwestie met de opmerking, "Nadien hebben we nooit meer iets van het I.P.K vernomen en kan de verbinding daarmee veilig als verbroken worden beschouwd."¹⁷⁹

Onmiddellijk moest de breuk worden verdedigd, eerst in *Klassenstrijd*, waarin Bouwman gedetailleerd de strijd tussen alle antagonisten toelichtte en verklaarde. Deze artikelen verschenen daarna als brochure, met een voorwoord van Sneevliet, die schreef dat het niet ging om een onpartijdige beoordeling van de uitkomsten, maar dat de feiten het bewijs van zijn gelijk gaven:

"Het N.A.S. ontzegt aan de R.V.I. het recht, uit te maken welke zelfverminking het op zichzelf toepassen mag. Om zijn of niet-zijn gaat het! Zoo zeker als in het N.A.S. het weten voorhanden is, dat de klassenstrijd zich verscherpt, nationaal en internationaal; dat internationale samenwerking en aaneensluiting onmisbaar zijn, dat het geen stap zetten kan op den

177 Archief NAS, nr. 18, notulen 18-6, 1-7 en 8-7-1927. Van de vergadering zijn geen notulen in het Archief NAS aanwezig. Enig inzicht biedt het verslag van de RVI-aanhangers: *Op de bres voor de R.V.I.; De Arbeid*, 2-7-1927.

178 'De vergadering van Federatie-Besturen en P.A.S.-sen neemt stelling tegen den open brief der R.V.I. aan de leden van het N.A.S.'; *De Arbeid*, 25-6 -1927.

179 Jaarverslag LfvB 1926/27, 53-54.

weg van prijsgeving der revolutionaire vakbeweging en haar onderdeelen door voor Vakverenigings – Commissies van Communistische Partijen te nemen proeven in vakbewegingseenheid en in eenheidsfronttactiek.¹⁸⁰

Het was de definitieve breuk met de internationale communistische beweging. Curieus was dat het NAS beschuldigd werd van ultralinkse afwijkingen op het moment dat de internationale communistische beweging zich weer links richtte onder het motto: 'klasse tegen klasse'.

Tot slot

De toenadering tot het communisme dat door Bouwman was ingezet, versterkt door het aantrekken van Sneevliet, bleek voor het NAS een faliekante mislukking.

Sneevliets positie bleek, ondanks zijn kwaliteiten, niet onomstreden en het kostte jaren om zijn gezag te vestigen. Binnen de federaties was er verzet tegen zijn opvattingen. De strijd in de CPH om de positie van het NAS werd verloren, door het ingrijpen van de Komintern en de RVI. Pogingen om tegenover de CPH een eigen politieke beweging te scheppen hadden weinig succes en werden door de Komintern veroordeeld. Vanuit Moskou kreeg het NAS steeds te horen dat het de instructies van de Komintern diende uit te voeren. Alle inspanningen van het NAS-bestuur om binnen de RVI te overleven als onafhankelijke vakcentrale bleken tevergeefs. In minder dan twee jaar na de triomfantelijke aansluiting bij de RVI werd de relatie alweer verbroken en keerde de NAS-vertegenwoordiger Dissel naar Nederland terug. Binnen het NAS kwam een communistische oppositie tot stand die nog jarenlang kritiek leverde op het NAS-bestuur. De verbeterde strijd over Berlijn of Moskou was nutteloos geweest en had het NAS voor niets doen scheuren. Het tot uitdrukking willen brengen van de revolutionaire opvattingen en het willen behoren tot een internationale revolutionaire beweging had weinig voordeel opgeleverd. Het zich afzetten tegen het eenheidsstreven van de internationale communistische beweging, belichaamd in de Komintern en de RVI, leidde slechts tot internationale isolering van het NAS. Ook landelijk bleek samenwerking met andere organisaties niet mogelijk, zodat het NAS nationaal geïsoleerd raakte. De aansluiting bij de RVI werd door het NAS-bestuur als een expressieve daad gepresenteerd, maar bleek ook

¹⁸⁰ Sneevliet in E. Bouwman, *De Zevenjarige oorlog tegen de C.P.H. om den uitbouw van het N.A.S.* (Amsterdam 1927), 2.

een instrumentele kant te hebben. Het NAS had Moskou nodig vanwege de financiële ondersteuning die het NAS niet alleen verwachtte, maar ook nodig had om te kunnen overleven. Het breken met de RVI was vooral politiek gemotiveerd en werd als zodanig gebracht. Het NAS-bestuur nam daarbij een groot risico met betrekking tot het voortbestaan van de organisatie, die leed onder grote financiële problemen. Iedere vorm van subsidiëring door de RVI was immers verkeken. Het NAS-bestuur koesterde de hoop het ledental fors te kunnen verhogen, om zo de relevantie van de vakcentrale te vergroten. Maar er kwamen nauwelijks leden bij. Door de verwaarlozing van het ene deel van de dubbele taak van de vakbeweging, de praktische belangenbehartiging, was de positie van de federaties verslechterd. Die gaven nauwelijks meer leiding aan stakingen, alleen de NFvT boekte in IJmuiden een groot stakingssucces. Vanaf deze tijd probeerde het NAS spontane stakingen over te nemen en daar leiding aan te geven.

8 Een nieuwe koers van revolutionaire politiek en vakstrijd 1927-1933

Inleiding

De resolutie van 19 juni 1927 betekende afscheiding van de RVI en daarmee een breuk met de internationale communistische beweging. Weliswaar mislukte de fusie met het NSV, maar een drietal federaties gingen wel over naar het NAS, waarmee de praktische vakstrijd weer meer aandacht kreeg. Ook keerden ervaren vakbondsbestuurders terug in de NAS-gelederen. Het bleek moeilijk de praktische vakstrijd uit te voeren, daar de meeste federaties nauwelijks verbonden waren met de instituties van het stelsel van arbeidsverhoudingen en sociale zekerheid. Pogingen om toegang tot deze instituties krijgen liepen stuk op de onwil van de andere vakcentrales.

Daarbij besteedden Sneevliet en Bouwman veel aandacht aan het bestrijden van tegenstanders en het ontmaskeren van vermeende vrienden. Zij zagen de arbeidersbeweging als een internationale beweging en keerden zich ook om die reden tegen de tendensen binnen de communistische beweging om de Russische belangen gelijk te stellen met die van de internationale arbeidersbeweging. Daarom steunde het NAS allerlei initiatieven om tot internationale samenwerking te komen met organisaties links van de Komintern en de RVI. Via de oprichting van een eigen partij werd gepoogd invloed in de politiek te krijgen. Een deel van de NAS-bestuurders, waaronder Sneevliet, stond op het standpunt dat politieke en economische strijd door de toenemende staatsinterventie in elkaars verlengde lagen. Daarom mobiliseerde Sneevliet allerlei politieke krachten. Dit speelde tegen de achtergrond van toenemende werkloosheid, waardoor het belang van sociale zekerheid sterk toenam. Het NAS en de federaties gingen zich hiermee weer bezighouden. Daarnaast ging de aandacht steeds uit naar het bestrijden van vijanden en vermeende vijanden in binnen- en buitenland. De sociaaldemocratie, het NVV evenals de communistische beweging werden voortdurend door het NAS aangevallen. Vooral na 1928 toen de Komintern, met in het kielzog de RVI, een linkse koers gingen varen. Deze koerswijziging was in de richting van de opvattingen van het NAS, maar de bestrijding van het NAS door de communisten was er niet minder om. Om de nieuwe linkse koers op het gebied van de vakbeweging vorm te geven stichtte de RVI de Roode Vakbondsoppositie (RVO). De RVO wreef het NAS reformisme en sociaalfascisme aan. De Twentse textielstaking

werd gevoerd vanuit het perspectief van strijd tegen de RVO en het NVV. Door de strijd tegen het communisme kreeg het NAS het karakter van een politieke organisatie, waarmee niet iedere federatie het eens was. Een aantal bestuurders stapte uit het NAS omdat teveel aandacht uitging naar het uiten van politieke standpunten en het bestrijden van het opkomend fascisme, in vergelijking tot de directe belangenbehartiging.

8.1 Een nieuwe oriëntatie van het NAS

Na de breuk met de RVI ging het NAS zich opnieuw oriënteren. Jarenlang waren allerlei standpunten verdedigd om verbonden te blijven met de RVI. Nu verloochende het NAS-bestuur dit alles en zocht nationaal en internationaal nieuwe medestanders. Nationaal kwam er toenadering tot het NSV. Het NAS-bestuur tolereerde geen discussie over deze toenaderingspogingen en weerde iedere opposant uit *De Arbeid*. Daarin verscheen slechts bijval in de vorm van ingezonden brieven van 'eenvoudige arbeiders' die zich vierkant achter het bestuur plaatsten. De volgende stap was tegenstanders te roeyen en toenaderingspogingen van de RVI te negeren. De eenheidspolitiek werd nu openlijk een grote mislukking genoemd, die de linkervleugel in de vakbeweging had vernietigd.

8.1.1 De RVI wordt genegeerd

Op 6 juli schreef Nin het NAS-bestuur een brief dat de RVI-standpunten herhaalde. Brandsteder en Sneevliet stelden voor het voor kennisgeving aan te nemen en een klein deel te publiceren, dat met een commentaar in *De Arbeid* verscheen. *De Tribune* maakte de brief alsnog openbaar.¹ In de brochure *Verkeerde Eenheidsfronttaktiek* nam Sneevliet afstand van de RVI en Komintern. Hij koos voor de linkcommunistische oppositie binnen de Russische partij, tegen Stalin en zijn aanhang. Hij wist hoe in de Sovjet-Unie de oppositie monddood was gemaakt. Sneevliet oriënteerde zich op de Russische oppositie onder leiding van Trotski en G.Zinovjev, die kritiek uitten op het Anglo-Russisch Eenheidscomité, dat in april 1928 ten onder was gegaan. Dat hij nu aan de hand van citaten van Trotski het comité een mislukking noemde en op grond daarvan iedere samenwerking met de moderne vakbeweging afwees, noemde *De Tribune* "gescharrel", Sneevliet

1 *De Arbeid*, 6-8-1927; *De Tribune* 8-8-1927; Archief NAS, nr. 18, notulen, 29-7-1927.

had steeds dit samenwerken gepropageerd.² Hij mengde zich in de discussie tussen Tomski en Losofsky enerzijds en Zinovjev en Trotski anderzijds. De laatste twee oefenden kritiek uit op de vakbondspolitiek van de Komintern, de RVI en de A-RV. Volgens Sneevliet maakte de Komintern jarenlang fout op fout, wat te wijten viel aan de overheersende invloed van de Russische partij, die geen verstand van vakbondszaken had. Dat bleek uit de toenaderingspogingen van de Russische vakbeweging tot het IVV. Dit leidde er toe dat de CPH het NAS veel schade had toegebracht, omdat de Komintern en de RVI de Nederlandse communisten lieten meebeslissen in de tactiekvragen. Sneevliet laakte het achterlopen van de Eenheidsbeweging van Fimmen, omdat het de CPH de gelegenheid bood het NAS te beschuldigen dat het zich niet hield aan de kerstresolutie van 1925. De RVI deugde niet, want die was altijd een provisorische organisatie gebleven, die:

“in toenemende mate uit al of niet organisatorisch als zoodanig saamgevatte minderheden der reformistische vakbeweging bestond. De laatsten waren in de meeste landen slechts samengevat in fracties en vakverenigingscommissies der communistische partijen. Haar vertegenwoordigers in de R.V.I. zijn praktisch gesproken vertegenwoordigers van hun communistische partijen. Deze “minderheden” beslissen even goed als reële revolutionaire vakcentrales over het werk van de R.V.I., dat bovendien tot in onderdeelen (...) door de Comintern bepaald wordt.”³

Sneevliet sprak niet meer over het afstand nemen van de Duitse revolutionaire vakbeweging eind 1923 en begin 1924. De conclusie was nu dat de Komintern en de RVI grote fouten hadden met als resultaat dat er in Duitsland slechts een kleine revolutionaire vakbeweging bestond, “hetwelk met het N.A.S. vergeleken kan worden.”⁴

Sneevliet bleef ondanks zijn kritiek de Sovjet-Unie verdedigen. Bij het artikel over het tienjarig jubileum van de Russische revolutie verheerlijkte hij Lenin. Hij plaatste er een foto bij waarop Lenin en Trotski stonden. De laatste verdween in Rusland steeds meer uit het openbare leven. Sneevliet

2 *De Tribune*, 21-7 en 25-7-1927; *De Syndicalist*, 21-1-1928; Buschak, *Fimmen*, 113-114; ‘*Waarom schrijfje nooit meer?*’, 327-328, 334-336, bijvoorbeeld door zijn contacten met K. Korsch en Boris Souvarine; Ety, *Liefde*, 444-447. Zie voor de Russische oppositie: R.V. Daniels, *The Conscience of the Revolution* (Cambridge 1960).

3 ‘Slotbeschouwing’ van Sneevliet in: *Verkeerde Eenheidsfronttactiek. Het Engelsch-Russisch Eenheids-Comité gewogen en te licht bevonden*, (Amsterdam 1927)39-48, citaat op 42. Zie ook: *De Arbeid*, 30-7 en 6-8-1927.

4 ‘Slotbeschouwing’, 44-45.

vond dat de vervolging van Russische communisten en anarchisten onder Stalin niet meer te verzwijgen was. Toen Trotski steeds meer geïsoleerd raakte, was hij bereid met het NSV tegen de vervolgingen te protesteren.⁵ Over de CPH was het NAS-bestuur het roerend eens. Die was niet een communistische partij zoals Lenin die had bedoeld, maar verworpen tot een filiaal van de Komintern. Sneevliet sprak over “de officieële communisten” of “de Stalinisten”, maar nam nog geen afstand van het begrip communist. Hij volgde daarin de politiek van de Duitse linkscommunisten, die zich buiten de Komintern geplaatst zagen, maar eisten weer toegelaten te worden.⁶

De RVI en de CPH-vakverenigingscommissie riepen op om binnen het NAS te blijven strijden voor aansluiting bij de RVI. Er kwam een verklaring van communistische NAS-bestuurders die tegen de voorgenomen breuk protesteerden en tegen de pogingen van het NAS-bestuur hen monddood te maken. Zij richtten het ‘Comité tot behoud van de aansluiting van het N.A.S. bij de R.V.I.’ op, waarbij zich federatieafdelingen en individuele NAS-leden aansloten. Dit comité beriep zich op de kerstresolutie van 1925 en op de ongeacht clausule. Er kwam een bestuur, met Seegers, ex ATF-voorzitter als voorzitter en Van Zelm als secretaris. De voormalige NAS-afgevaardigde bij de RVI, Van Wijngaarden zat in het bestuur. Het Comité gaf het blaadje *Het Kompas* uit. Van Wijngaarden vertrok naar Moskou voor instructies. Het was immers tegen de bedoeling van RVI om een eigen communistische vakbeweging te stichtten. Niemand kwam daarbij terug op één van de belangrijkste breekpunten, namelijk dat de communistische NAS-bestuurders vooraf aan de bestuursvergaderingen met het CPH-bestuur dienden te overleggen om de standpunten te bepalen.⁷

Het NAS-bestuur begon er bij de federaties op aan te dringen communisten te weren. De eerste vooraanstaande communist die daarvan het slachtoffer werd, was Van Wijngaarden. Die was in Moskou lid geworden van de Russische Bouwvakbond en bij terugkomst weigerde de Amsterdamse LFvB-afdeling hem weer als lid in te schrijven. Hij mocht niet in *De Arbeid* en *Het Bouwvak* schrijven over zijn pro-RVI standpunt. Dat leidde tot protest van enige LFvB-leden, die daarop door het LFvB-bestuur werden

5 ‘Slotbeschouwing’, 39; *De Arbeid*, 22-10-1927, Archief NAS, nr. 18, notulen 21-10-1927.

6 Bois, *Die linke Opposition der KPD*, 253-271, Zimmerman, *Der Leninbund*.

7 *De Arbeid*, 23-7, 3-9, 1-10 en 22-10-1927; *De Tribune*, 22-6, 23-6, 11-7, 15-7, 18-7, 22-8- en 23-8-1927; *Het Kompas*, nr 2, 1927 en nr. 5, 1928; *Op de bres voor de R.V.I.*, 18-19; E. Bouwman, ‘De verhouding van de vakbeweging tot de politieke partij’, in: *De Nieuwe Weg*, jrg 5. nr. 3 (1931), 74-78; W. Müller, *Lohnkampf, Massenstreik, Sowjetmacht. Ziele und Grenzen der ‘Revolutionären Gewerkschafts-Opposition’ (RGO) in Deutschland 1928 bis 1933* (Köln 1988). Zie voor Seegers: BWSA.

geroyeerd.⁸ Binnen de NFBvPiOD drong de communistische oppositie aan op het aanhouden van de relaties met RVI en Komintern. Voorzitter Schilp hield met moeite de communistische oppositie onder de duim en royeerde verschillende bestuursleden. Hele afdelingen traden daarop toe tot het Comité van behoud. Ook buiten deze federaties kregen communistische bestuursleden het moeilijk, zelfs degenen met een lang en werkzaam leven in dienst van het NAS. *De Arbeid* noemde hen nu belagers van het NAS.⁹

Zo bezorgde het communistische FBvT-bestuur veel hoofdbreken. Het NAS-bestuur probeerde in de zomer van 1927 tevergeefs orde op zaken te stellen door Dissel en Harkema naar Twente te sturen. Maar de Twentse kameraden stelden: "Wij zijn voor den uitbouw van 't N.A.S., maar ook voor den uitbouw der kleine organisaties, maar wij willen *niet* weten van verwijdering en afscheiding van de R.V.I."¹⁰ Tegen deze logica kon het NAS-bestuur niet op en besloot ten einde raad Twente aan zijn lot over te laten. Daar kwam een plaatselijk Comité tot behoud. Communisten hadden niet alleen in de FBvT een machtspositie, maar hadden ook het Rotterdamse OBWM-afdelingsbestuur in handen. Dat wist een pro-RVI motie door te drukken en werd daarop door het NAS-bestuur als aanhangers der 'liquidatiepolitiek' geroyeerd. Het ex-bestuur royeerde op zijn beurt de Sneevliet-aanhang. Bovendien verwittigde het de Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering van dit royement. Het ging niet alleen om politiek, maar ook om puur lijfsbehoud van de leden. Geroyeerden hadden geen recht op een uitkering uit de werklozenkas en waren daardoor op het Burgerlijk Armbestuur aangewezen.¹¹

Zelfs M. de Boer, die aan de wieg van het NAS had gestaan, kreeg zware kritiek, een half jaar nadat hij als oude vertrouwde strijder door Sneevliet in het zonnetje was gezet. De NFvHKWM waar De Boer bestuurder was, was in handen van communisten. Maters liet het bestuur door het NAS-bestuur royeren. In eerste instantie durfde men het niet aan De Boer te verwijderen, vanwege zijn verdiensten voor het NAS, maar toen hij protesteerde tegen

8 *Het Bouwvak*, 14-7 en 28-7-1927; *De Tribune*, 5-7, 11-7 en 15-7-1927.

9 *De Arbeid*, 20-8 en 17-9-1927; *De Gemeenschap*, 2-7, 16-7, 23-7 en 20-8-1927; *Het Bouwvak*, 28-7-1927; *De Tribune*, 25-7 en 13-12-1927; Archief NAS, nr. 18, notulen, 16-9 en 28-12-1927.

10 *De Arbeid*, 17-9-1927; *De Syndicalist* 7-1 en 4-5-1927; *Het Volk* 4-8-1926, 25-6-1927; *Voorwaarts*, 22-3, 13-5, 5-8 en 26-9-1926; *De Tribune*, 23-6-1927; Archief NAS, nr. 18, notulen, 18-7-1924 en 18-6 tot en met 6-9-1927.

11 Archief NAS, nr. 18, notulen, 28-12-1927; *De Arbeid*, 13-8, 3-9, 10-9-1927 en 8-1-1930; *De Tribune*, 4-7, 5-7, 7-7-1927, 29-3 en 30-3-1928; *Het Bouwvak*, 22-3, 5-4, 12-4 en 10-5-1928; *Op de bres voor de R.V.I.*, 17-20; CID, *Overzicht Nr. 6 Jaargang 1929*, 50.

de gang van zaken werd hij alsnog geroyeerd.¹² Roland Holst protesteerde bij Sneevliet tegen deze golf van royementen; zij noemde het een “droevig schouwspel.”¹³

8.1.2 Toenadering tussen NAS en NSV

Het was voor het NAS van groot belang een bestuur te hebben dat als eenheid kon optreden. Nu de RVI-aanhangers verwijderd waren, konden er bestuursverkiezingen plaatsvinden. De uitslag moest het draagvlak worden voor het besluit tot afscheiding van de RVI. Het NAS-bestuur nam maatregelen om het risico dat RVI-aanhangers in het bestuur doordrongen te minimaliseren, door het aantal bestuur getrouwe kandidaten te beperken, zodat er geen versnippering van stemmen optrad. Het NAS-bestuur beval een vijftal kandidaten aan en eiste een loyaliteitsverklaring van de andere kandidaten. Verder gaf *De Arbeid* stemadviezen. Dissel was, omdat alle tegenkandidaten verdwenen waren, bij enkele kandidaatstelling weer benoemd tot secretaris. In *De Arbeid* schreven ‘eenvoudige arbeiders’ dat het NAS geen schijnvrienden, die het parool van de RVI volgden, nodig had. De weinige kandidaten die niet waren aanbevolen kregen met drie procent van de stemmen geen voet aan de grond.¹⁴ Met het nieuwe bestuur was de weg vrij om het NAS los te maken van de communistische beweging. Maar het bestuur durfde het niet aan op korte termijn een congres te organiseren om over de afscheiding te debatteren. Het NAS had zich in de tussentijd tot het NSV gericht en wilde een mogelijke fusie afwachten voordat het de leden een definitief besluit liet nemen in een referendum. Door de fusie zou het aantal RVI-tegenstanders natuurlijk sterk toenemen.

12 Sneevliet, ‘Marten de Boer 60 jaar’, *De Arbeid*, 15-11-1926; Archief NAS, nr. 18, 29-7-1927; *De Arbeid*, 13-7-1927; *De Tribune*, 24-4-1916; *Op de bres voor de R.V.I.*, 19; *De Arbeid*, 13-8, 20-8 en 1-10-1927; *De Tribune*, 29-8 en 12-11-1927.

13 ‘Waarom schrijf je nooit meer?’, 340-341.

14 Archief NAS, nr. 49 en nr.18, notulen, 1-7, 29-7,12-8 en 21-10-1927; *De Arbeid*, 20-8, 27-8, 3-9, 10-9, 15-10 en 22-10-1927; Jaarverslag NAS 1925/26/27/28, 142.

NSV-congres 1925 met oa. Rocker, Kater en Souchy, Lansink's en Rosseau

In het NSV gingen stemmen op om toenadering tot het NAS te zoeken. Op 3 juli kwamen NSV-bestuurders in het Amsterdamse Krasnapolsky bijeen om de ontwikkelingen dit te bespreken. Ze besloten dat een afvaardiging ging onderzoeken of herstel van de eenheid mogelijk was. Binnen het Verbond bestond een kleine, maar invloedrijke anarchistische stroming in de eind 1926 opgerichte Gemengde Syndicalistische Vereniging (GSV), waarin A. de Jong, A. Müller Lehning en de zoon van Domela Nieuwenhuis, Cesar Domela Nieuwenhuis met de oud NAS-bestuurders Spanjer en Lansink Sr. een rol speelden. Zij konden zich vanwege hun zelfstandige beroepsuitoefening niet bij een federatie aansluiten en traden daarom met de GSV toe tot het NSV om een anarchosyndicalistische oppositie te voeren. Zij vonden dat het bestuur zich teveel bezighield met praktische zaken als werklozenkassen en het streven naar directe lotsverbetering. Tegen deze zienswijze keerden zich in het NSV-bestuur Lansink Jr., Wolff en Huvé. Door de oppositie van de GSV en de ontwikkelingen binnen het NAS voelde slechts een deel van het NSV voor terugkeer in het NAS.¹⁵

¹⁵ *De Syndicalist*, 23-10-1926 en 11-2-1928; *De Tribune*, 21-9-1926; *De Tabakbewerker*, 4-6 en 18-6-1927; Bultsma en Van der Tuin, *Het NSV*, 47-51; Van der Tuin, 'Het NSV en het anarcho-syndicalisme', 222-223.

Het NAS wilde slechts de LFvT, NFvS&T en de LFvM van het NSV overnemen.¹⁶ Sneevliet stond in contact met wat hij in de NAS-bestuursvergaderingen noemde een "insider". Daardoor wist het NAS-bestuur welke federaties voor hereniging waren: de NFvS&T, die zich openlijk enthousiast toonde, verder de LFvT, de LSFvB en de NFvF. Van de NSV-bestuurders waren Lansink Jr., Wolff en Huvé voorstanders. Voorzitter Rosseau en LFvM-voorzitter Hooze kozen voor het anarchosyndicalisme en waren fel tegen, evenals Wolfson van de zeeliedenliedenvereniging 'Eendracht'. Het NAS-bestuur formuleerde de voorwaarden: geen aansluiting bij de IAA en de organisatievorm van het NAS moest worden overgenomen. Sneevliet stelde het zo:

"Wij moeten ons op het standpunt stellen van het uit elkaar praten van dat zaakje. We moeten aantrekken wat voor ons winst is en de rest afwijzen. (-) We zeggen hun ook, dat ook wij de verklaring van den 19en Juni zien als een feitelijke breuk met de R.V.I. en dat het bezwaar van hun verbinding met het N.A.S. praktisch vervallen is."¹⁷

Op 20 juli 1927 begonnen onder voorzitterschap van Lansink Jr. de fusiebesprekingen, waarbij het ging over internationale aansluiting, bestrijding van het fascisme, Indonesië en de communistische cellenbouw. Sneevliet benadrukte, omdat hij nadacht over het stichten van een eigen politieke partij, dat het NAS hechtte aan parlementarisme en praktische vakstrijd. Het NAS wilde geen beginselverklaring meer, maar hield wel vast aan de dictatuur van het proletariaat. Deze punten waren voor een deel van het NSV onacceptabel, waardoor het NAS-bestuur de tweedracht zaaide die het wilde. De langdurige besprekingen weerhielden de vakcentrales niet tot onmiddellijke samenwerking. Er kwam een 'Comité ter behartiging van de belangen der werklozen' dat de werklozen moest organiseren, maar een geruisloze dood stierf. In de strijd tegen het doodvonnis voor Sacco en Vanzetti werkte het NAS samen met het NSV. Deze Italiaanse anarchisten waren in de Verenigde Staten veroordeeld voor een roofoverval in een proces dat uitgroeide tot symbool van het onrecht dat de klassenjustitie arbeiders aandeed. De bedoeling was eerst een brede protestbeweging inzake waarin CPH, IRH, NAS, NSV, IAMV en allerlei anarchistische organisaties samenwerkten. Maar de CPH en IRH haakten af, waardoor het actiecomité bestond uit het NAS, het NSV, IAMV, het Vrije Jeugdverbond

¹⁶ *De Arbeid*, 13 -11-1926, 22-1 en 2-7-1927; *De Syndicalist*, 27-11-1926; *Het Bouwvak*, 10-2-1927.

¹⁷ Archief NAS, nr. 18, notulen, 1-7-1927, die insider was waarschijnlijk Huvé.

en vrije socialisten. Op de vooravond van de terechtstelling van Sacco en Vanzetti benaderden het NAS en het NSV zonder succes het NVV om in Amsterdam een algemene staking te ontketenen. Slechts enkele honderden bouwvakarbeiders staakten en namen deel aan een meeting waar Lansink Jr. en Sneevliet spraken.¹⁸

8.2 Nieuwe initiatieven

Het NAS zocht een eigen positie na de korte communistische periode en richtte zich daarbij naast de vakstrijd op politieke scholing en culturele ontwikkeling. Men maakte muziek, speelde toneel en deed aan sport. Hiervoor waren nieuwe NAS-organisaties nodig. Het was een reactie op de bolsjewisering van de communistische beweging waartegen de NAS-leiding zich nu openlijk keerde. Het belang van eigen nevenorganisaties nam toe, omdat de Komintern steeds meer zijn invloed op de jeugd-, vrouwen-, culturele en werklozenorganisaties uitbreidde. Het NAS wilde eigen organisaties voor de jeugd, de vrouwen en voor algemene culturele vorming oprichten om zo tot een eigen levensbeschouwelijk netwerk te komen.

8.2.1 Een demonstratief congres tegen de reactie in Nederland en Nederlands-Indië

Het NAS-bestuur besprak of de vakcentrale politiek actief moest worden. Het voorbeeld kwam van de Duitse linkscommunisten, die communisten binnen en buiten de Komintern wilden verenigen om het Leninisme tegen het oprukkende Stalinisme te verdedigen. Niet in de vorm van een politieke partij, maar als een beweging, de Leninbund (LB) die probeerde invloed uit te oefenen op de Komintern.¹⁹ Het NAS-bestuur voelde daar voor, maar beseftte dat daartegen zowel communistische leden als antiparlementair gezinde leden in opstand zouden komen. Een commissie kwam daarom met

18 Archief NAS, nr. 18, notulen, 1-7 en 8-7-1927 en nr. 252; notulen van de vergadering van de Commissie N.A.S.-N.S.V. op Woensdag 20 Juli 1927; *De Arbeid*, 13-8, 27-8 en 5-11-1927; *De Syndicalist*, 9-7 en 3-12-1927; *De Tabakbewerker*, 16-7, 30-7 en 3-12-1927; *De Tribune*, 25-7-1927; *Het Volk*, 11-8 en 23-8-1927; *De Gemeenschap*, 27-8-1927; *Het Bouwvak*, 25-8-1927; 'Waarom schrijf je nooit meer?', 347-348.

19 'Waarom schrijf je nooit meer?', 447; Zimmermann, *Der Leninbund*, 99-129, 201-204. De Leninbund deed later met weinig succes mee aan verkiezingen; Wernicke, 'Radikallinke', 93-95; P. Broué, 'Gauche allemande et Opposition russe de 1926 à 1928', in: *Cahiers Léon Trotsky*, nr. 22, (juni 1985), 4-25; Bois, *Die linke Opposition der KPD*, 253-292.

het voorstel om NAS-leden en oud-leden van de FvSA, de BKSP en de CPH buiten het NAS om in plaatselijke comités onder te brengen. In Rotterdam was al een Revolutionair Socialistische Comité (RSC), dat het NAS wilde ondersteunen en waarin Bouwman zat met oud-AHAV-bestuurder Sirach en andere geestverwanten. Het HVC voelde er niets voor zoiets in Den Haag op te richten, terwijl ook het PAS-Zaanstreek weinig in een RSC zag.²⁰

Sneevliet ontwikkelde het denkbeeld van een eenheidsfront van revolutionaire organisaties die een Bruine Lijst moesten steunen, op de grondslag 'Indië los van Holland'. Hij wilde zo politieke invloed uitoefenen buiten de communisten om en liet zich hierbij inspireren door het Britse voorbeeld van S. Saklatvala die in het Lagerhuis was gekozen met niet alleen de steun van communisten, maar ook van de lokale Labourpartij. De Bruine Lijst moest één of meer revolutionaire Indonesiërs bij de verkiezingen van 1929 in de Tweede Kamer brengen. Dat moest op een Demonstratief Congres aan de orde komen, waarbij het NAS tevergeefs probeerde de Liga achter de plannen te krijgen. Die overwoog namelijk onder leiding van Saklatvala en De Visser een delegatie naar Indonesië te sturen om de repressie van de Nederlandse overheid aan de kaak te stellen. Sneevliet liet Roland Holst binnen het Nederlandse Liga-bestuur pleiten voor aansluiting van het NAS. Na een gesprek tussen het Liga-bestuur en het NAS-bestuur, liet de Liga weten niet met de vakcentrale in zee te willen. Sneevliet zocht zonder succes steun bij M. Hatta, voorzitter van de PI.²¹ Het NAS-bestuur koppelde het voorstel van de Bruine Lijst aan de oproep tot eenheid van de vakbeweging. Omdat het bestuur wel wist dat de andere vakcentrales daar niet op in gingen, stuurde het uitnodigingen naar de aangesloten bonden. Het Demonstratief Congres dat op 12 en 13 november plaatsvond moest aantonen dat het NAS geen sektarische beweging was en de eenheid van onderop wilde. Maar het was snel duidelijk dat het congres niet het karakter van een nieuw eenheidsfront kreeg. Op een enkele syndicalistische vereniging na ging niemand op de uitnodiging in.²² Het congres nam resoluties aan, waarin stond dat de werkgevers en de overheid werkten

20 Archief NAS, nr. 18, 1-7, 12-8 en 7-11-1927; *De Tribune*, 12-3-1927; *De Arbeid*, 16-3-1927; *De Syndicalist*, 23-4-1927 en 19-1-1929.

21 *De Tribune*, 5-7 en 26-7-1927; *De Arbeid*, 10-9, 11-11, 19-11 en 26-11-1927; Archief NAS, nr. 18, 7-11-1927. Zie voor Hatta: De Kadt, *Politieke herinneringen*, 52-53 en Petersson, 'We are Neither Visionaries'.

22 *De Arbeid*, 24-9-1927; *De Syndicalist*, 8-10 en 22-10-1927; *De Strijd*, 10-9-1927; *Het Volk*, 14-11-1927; *De Tribune*, 15-11-1927; *Het Bouwvak*, 22-9 en 3-11-1927; Archief NAS, nr. 18 notulen 1-9, 16-9-1927, 21-10 en 7-11-1927; Archief NAS, nr. 252, Brief NSV aan NAS-bestuur, 26-10-1927; CID, nr. 16860: 'Plaatselijk Arbeids-Secretariaat Amsterdam. Huishoudelijke vergadering op 17 oktober 1927'.

aan verslechtingen van arbeidsverhoudingen en sociale wetgeving. Het NAS eiste handhaving van de 8-urendag en verhoging van de lonen en verbetering van de werklozenverzekering. Dit kon bereikt worden door eenheid binnen de vakbeweging en de uitbouw van het NAS. Dat geen enkele Indonesiër bereid was een rede te houden lag volgens het NAS aan het feit dat men niet durfde of gevangengenomen of gevlucht was. Toch ontvouwde Sneevliet op het congres het idee van de Bruine Lijst. Het congres was een aanhankelijkheidsverklaring aan Sneevliet. De Klerk zei dat hij nog nooit zo'n geboeid publiek had gezien. Voorzitter Kitsz merkte na Sneevliets referaat op, dat natuurlijk niemand dit zou willen aanvullen. Een afgevaardigde verklaarde het eenheidsstreven verkeerd te hebben begrepen, maar nu wist wat de juiste weg was. De enige opposant werd geroeyeerd.²³ Maar Sneevliets invloed in Indië was verdwenen. Zowel Hatta als Raden Darsono, leider van de PKI, die door Sneevliet communist was geworden, kozen voor de Liga en de Komintern.²⁴ Darsono schreef:

“Sneevliet weet, dat hij in Indonesië door zijn eens getoonde diensten aan onze beweging, een zekere populariteit geniet en deze populariteit wil hij misbruiken om de revolutionaire rijen in Indonesië te verwarren, zoals hij dat in Holland heeft gedaan heeft en nu nog doet.”²⁵

8.2.2 Geen fusie tussen NAS en NSV

Ondertussen gingen de fusiebesprekingen tussen NAS en NSV verder. In december 1927 bleken alle bezwaren overwonnen en kwamen op basis van de ongeacht clausule de grondslag tot hereniging en de ontwerp-statuten tot stand. Internationale verbindingen waren twee jaar lang taboe. Beide vakcentrales zouden zich per 1 april in het NAS herenigen. Het NAS-bestuur organiseerde een referendum dat de leden zowel de afscheiding van de RVI als de fusie met het NSV ter goedkeuring voorlegde.²⁶

23 *Het Bouwvak*, 17-11-1927; *De Arbeid*, 19-11-1927; ; *De Tribune*, 2-11, 15-11 en 16-11-1929 Archief NAS, nr. 18, notulen, 7-11-1927; Archief NAS, nr. 32, brief PAS-Almelo aan NAS-bestuur, 29-4-1928; CID-geheim, brief 19-10-1927 Secretaris-generaal Departement van Justitie; CID, verslag Demonstratief Congres C.I. No.17007 Geheim.

24 Petersson, *We are Neither Visionaries*, 180-181; *Klassenstrijd*, 3, 19-28, 371 en 378; *Solidariteit*, 30-10-1928; *De Tribune*, 24-12-1929.

25 *De Tribune*, 24-12-1927; Darsono was in 1920 vice-voorzitter van de PKI en in 1923 voorzitter. Hij werd in 1925 verbannen en ging naar Moskou. Hij raakte in 1928 uit de communistische beweging en sloot zich na 1933 voor korte tijd bij Sneevliets politieke beweging aan.

26 *De Syndicalist*, 12-11 en 17-12-1927; *De Tabakbewerker*, 31-12-1927; Archief NAS, nr. 252, 'Ontwerpschema NAS-NSV'; Archief NAS nr. 18, notulen 12-8 en 21-10-1927.

Binnen het NSV barstte een discussie los. Hooze wilde met de LfVn niet terug in het NAS, net als de Rotterdamse Zeeliedenvereniging 'Eendracht'. Zij vormden samen met de GSV en de buiten het NSV staande Nederlandse Syndicalistische Federatie van Overheidspersoneel (NSFvOP) de oppositie. Spanjer schreef dat het NAS niet uit principiële overwegingen afscheid nam van de RVI, maar slechts uit tactische overwegingen. Hij wantrouwde Sneevliet, die de Sovjet-Unie door dik en dun trouw bleef en streefde naar de dictatuur van het proletariaat. Spanjer begreep waarom de grote federaties terug wilden naar het NAS. Die hadden er geen moeite mee dat het NSV zich van de IAA afscheidde, omdat die federaties daar geestelijk nooit toe behoorden.²⁷ Wolff stelde dat de scheuring was veroorzaakt door twee gebeurtenissen: aansluiting bij de RVI en het achterwege laten van maatregelen tegen communistische cellenbouw. Nu het NAS met de RVI had gebroken en de cellenbouwers waren geroyeerd, stond niets fusie in de weg. Wolff vond het verschil van opvatting binnen het NSV groter dan die tussen zijn opvatting van vakstrijd en die van het NAS. Het argument dat het NAS niet syndicalistisch noemde hij onzin. Het NAS was dat voor de scheuring niet en zelfs het NSV niet syndicalistisch was. Hij had bezwaar tegen de standpunten van de anarchosyndicalisten die van het NSV een debatclub maakten en geen "bona-vidē vakbeweging, d.w.z. zich ook bezig houdt met de directe materiele en stoffelijke belangen van de leden."²⁸ Lansink Jr. ondersteunde Wolff door FAUD-voorzitter Kater aan te halen, die ook vond dat zijn vakcentrale in de eerste plaats een belangenorganisatie was. Hij liet Cornelissen vanuit Parijs schrijven dat het afbreken van iedere internationale verbinding vooreerst een verstandig besluit was. Tot internationale samenwerking kwam het toch wel, omdat alleen internationaal een 'sociale beweging' invloed kon uitoefenen.²⁹ Op het NSV-congres stelde Lansink Jr. in aanwezigheid van IAA-vertegenwoordiger Souchy dat het NSV een belangenorganisatie was en hij daarom voor fuseren was. Voorzitter Rosseau verwoordde het standpunt van de tegenstanders; het NAS was een ziellose organisatie die beginselen een blok aan het been vond. Hooze van de LSFvS en De Jong van de GSV steunden hem, de laatste vond dat het NSV had gefaald omdat de beste syndicalistische organisaties buiten het vakverbond

27 *De Syndicalist*, 31-12-1927, 14-1 en 4-2-1928; *De Gemeenschap*, 19-2 en 5-3-1927.

28 *De Syndicalist*, 21-1-1928. De sigarenmaker werd bedreigd door mechanisering en de overheid steunde de vakbonden met maatregelen. G.W.F. van Hoeven, *De steunverlening aan werkloze arbeiders* (Alphen aan den Rijn 1938), 8-10.

29 *De Syndicalist*, 14-1 en 4-2-1928. Althans dat beweerde Lansink Jr, die ook IAA-bestuurder was. Later bleek dat voorbarig: *De Syndicalist*, 18-2-1928, het IAA-bestuur distantieerde zich van deze uitspraak.

stonden. Hij bedoelde 'De Eendracht' en de NSFvOP. G.J. de Bruin van de NFvF dreef de spot met de principiële bestrijding van de fusie en sprak van "een syndicalistisch-bijbeltje" en verwoordde krachtig waarom hij voor fusie was: "Niet omdat wij het vertrouwen in onze beweging hebben verloren, maar omdat wij overtuigd zijn dat wij elkaar nodig hebben voor een hap vreten!"³⁰ Het congres besloot met één stem meerderheid tot hereniging. De GSV kwam nadat het NSV-congres voor hereniging had gestemd, met de oproep een nieuwe vakcentrale te vormen. Op 1 april 1928 kwam een tiental verenigingen bij elkaar om het Syndicalistisch Verbond van Bedrijfsorganisaties (SVB) op te richten. De grootste aangesloten organisaties waren 'De Eendracht' en de NSFvOP. Het referendum moest vervolgens uitsluitsel geven. Slechts een minieme meerderheid bleek voor fusie. Op grond daarvan besloot het NSV-bestuur in april de fusiebesprekingen af te breken.³¹ De NAS-leden stemden bij referendum over twee punten: over de fusie en over afscheiding van de RVI. Beiden werden aangenomen.³²

Het NSV scheurde, de federaties, die voorgestemd hadden, traden uit het verbond. De NFvS&T besloot direct tot aansluiting bij het NAS. Bij de LFvT was een meerderheid voor en de federatie scheidde zich af, zonder zich bij het NAS aan te sluiten. Huvé kon niet zolang wachten en werd gesalarieerde bij het NAS en bestuurder van de NFBvT. Secretaris C.J. Postmus zorgde later voor de overgang naar het NAS. Het duurde tot in 1929 dat de federaties en de federatieve bonden echt gefuseerd waren. Het ledental van het NAS steeg hierdoor flink. De LFvM kwam tot grote spijt van het NAS niet over. In juli was Wolff al op de NAS-bestuursvergadering aanwezig.³³

Lansink Jr. probeerde het NSV als vakcentrale overeind te houden, maar kreeg binnen en buiten het verbond veel kritiek. De Jong viel hem hard aan en verklaarde niet meer met hem te willen debatteren en redacteur Rijnders van *De Vrije Socialist* deed de opvattingen van Lansink Jr. af als "Kolthekkieaansche krankzinnigheid" en gaf hem het advies weer schilder te worden.³⁴

30 'Verslag van het Derde Congres van het Nederl. Syndicalistisch Vakverbond op 18 en 19 Februari 1928', *De Syndicalist*, 23-2 en 3-3-1928.

31 Archief NAS, nr. 252, 3-4-1928 en 16-4-1928; *De Syndicalist*, 23-2, 3-3, 31-3, 7-4, 14-4 en 21-4-1928; Bultsma en Van der Tuin, *Het NSV*, 103-104. Het referendum gaf 1019 voor en 956 tegen.

32 *De Arbeid*, 28-1 en 31-3-1928; *Het Bouwwak*, 16-2 en 23-2-1928; *De Tribune*, 30-3-1928.

33 *De Syndicalist*, 11-2, 21-4, 31-4, 16-5 en 25-5-1928 en 24-5-1929; *De Arbeid*, 28-4 en 5-5-1928; *De Tabakbewerker*, 10-3, 24-3 en 22-9-1928; *De Strijd*, 5-5-1928; *Het Volk*, 29-7-1928; *De Vrije Textielarbeider*, 6-4-1929; Van der Tuin, 'NSV en anarcho-syndicalisme', 233; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 38-41, 45-46.

34 *De Vrije Socialist*, 1-12-1928; *De Strijd*, 28-8-1928; *De Syndicalist*, 8-12-1928. Lansink Jr. kreeg steun van Cornelissen: *De Syndicalist*, 8-12 en 15-12-1928; Bultsma en Van der Tuin, *Het NSV*,

Toen per ingang van 1929 het SVB zich weer bij het NSV voegde, kreeg Lansink Jr. op het fusiecongres te horen een opportunist te zijn. Het wantrouwen was zo groot dat sommigen hem niet in een bestuursfunctie wensten.³⁵ Toen op de bestuursvergadering van 20 januari 1929 het NSV koos voor een actieve antiparlementaire houding, stapte Lansink Jr. uit het NSV en de IAA. Hij verwierf de positie van ambtenaar-propagandist bij de Haagse federatie van de NFBvPiOD en functioneerde uit dien hoofde tevens als HVC-secretaris. Hij wist zijn plaats:

“En ik wil beginnen met te verklaren, dat ik mij volkomen bewust ben van het geheel andere milieu, waarin mijn functie mij plaatsen zal, dan waarin ik mij tot dusverre de arbeidersbeweging op mijn wijze diende. Overeenkomstig mijn gewoonte, zal ik mij echter met volle kracht aan de mij opgedragen taak wijden en ik spreek daarbij de grondige hoop uit, op volle medewerking van alle kameraden, zoowel bestuurders als leden, te kunnen rekenen.”³⁶

Er was kritiek op zijn aanstelling, want zijn aanvallen op Sneevliet waren niet vergeten. Maar Lansink Jr., die de weg in de Haagse ministeries kende en beschikte over een grondige kennis van wet- en regelgeving, bleek voor de NFBvPiOD een onmisbare kracht. Hij vertegenwoordigde de federatie door het gehele land in het Georganiseerd Overleg. Als rechtskundig adviseur trad hij op in zaken tussen gemeente als werkgever en individuele leden van de federatie. Samen met Roodveldt en Wolff was hij in het NAS één van de weinige deskundigen op het gebied van sociale zekerheid. Een enkele keer schreef hij in *De Gemeenschap of De Arbeid*.³⁷

8.2.3 Pogingen tot een eigen Internationale

Bij de begrafenis van Herman Gorter in september 1927 namen Kitsz en Sneevliet deel aan de plechtige uittocht. Roodveldt herdacht de dichter

108-112.

35 *De Strijd*, 28-8-1928; *De Syndicalist*, 22-9, 6-10 en 8-12-1928; *De Vrije Socialist*, 20-1-1929; *Het Bouwvak*, 21-1-1929.

36 *De Gemeenschap*, 2-3-1929.

37 *De Gemeenschap*, 16-2, 30-11 en 14-12-1929; *De Syndicalist*, 25-1 en 23-2-1929; *De Tribune*, 27-2 en 20-6-1929; *Het Volk*, 24-11-1930 en 24-2-1931; Van der Tuin, 'NSV en anarcho-syndicalisme', 236. *De Tribune*, 29-2-1929 schreef dat Lansink Jr. bij het ANV wilde werken en door Schilp was overgehaald naar de NFBvPiOD te komen, Jaarverslagen NAS 1928-1931, 143; *De Gemeenschap*, 27-2 en 16-4-1932.

als de leermeester, die hem in cursussen de theorie van het socialisme en de beginselen van de klassenstrijd bijbracht. Het NAS eerde Gorter vanaf deze tijd weer als theoreticus. Sneevliet hoopte dat de begrafenis, waar verschillende stromingen uit de arbeidersbeweging vertegenwoordigd waren, zou leiden tot eenheid. Net als in Duitsland, waar de linkscommunisten elkaar vonden in een 'Kampfkartell',³⁸ Het NAS zocht internationaal verbindingen en *De Nieuwe Weg* vestigde de aandacht op Frankrijk. In een artikel benadrukte een Franse bijdrage de noodzaak van uitbreiding van de taak van de vakbeweging tot de politiek, buiten de Komintern en RVI om. Het Comité tot behoud suggereerde dat het NAS bezig was met het stichten van een nieuwe Internationale en daarom in verbinding stond met allerlei linkscommunistische vakbonden.³⁹

De ontwikkelingen binnen de CGTU bleken voor het NAS weinig aantrekkelijk omdat die aanstuurde op fusie met de CGT. De sinds 1924 bestaande Ligue Syndicaliste, onder leiding van de uit de communistische partij geroeyerde Monatte, viel niet in de smaak. Die wilde herstel van de oude verhoudingen door CGT, CGTU en de anarchosyndicalistische Confédération générale du travail-syndicaliste révolutionnaire, op basis van het Charte van Amiens te laten fuseren.⁴⁰ In Duitsland en in Tsjecho-Slowakije bestond wel een revolutionaire vakbeweging, waarmee het NAS zich verwant voelde. Het NAS-bestuur zocht contact en Sneevliet, Bouwman en Kitsz reisden naar Berlijn en Praag. Sneevliet sprak niet alleen met vertegenwoordigers van de revolutionaire Duitse vakbeweging, maar ook met oppositionele communisten als Fischer en K. Korsch. Het NAS-bestuur had ook contact met het Tsjechische IAV, "Onze Zuster-Centrale in Tsjecho-Slowakije."⁴¹ Bouwman bezocht de opvolger van de UdHuK, het DIV. Dit Verband was georganiseerd op de grondslag van de opvattingen van OBU en kende een negental industriegroepen, met slechts weinig leden. Dit DIV had contact met de IWW die in Europa op zoek was naar samenwerking met

38 *Het Bouwvak*, 22-9-1927; *De Arbeid*, 24-9-1927; *Het Volk*, 19-9-1927; Liagre Böhl, *Met al mijn bloed heb ik voor U geleefd*, 481-483. Gorter had onder de Rotterdamse havenarbeiders, aangevoerd door Sirach, nog enige aanhang: 'Waarom schrijfje nooit meer?', 316.

39 Archief NAS, nr.18, notulen, 28-1 en 19-11-1927; *De Tribune*, 24-12-1927; *De Arbeid*, 4-1-1930.

40 *De Arbeid*, 29-10-1927 en 14-9-1929; *Het Transportbedrijf*, 16-4-1927; Jennings, *Syndicalism in France*, 211-218.

41 Archief NAS, nr.18, 4-3-1927; *De Arbeid*, 23-4, 11-5 en 30-7-1927 en 4-1-1930; *Het Kompas*, nr.5, 1928; 'Waarom schrijfje nooit meer?', 299-301. Zie K. McDermott, *The Czech Red Unions, 1918-1929. A Study of their Relations with the Communist Party and the Moscow Internationals* (New York 1988).

revolutionaire vakbonden en dan vooral met transportarbeidersbonden. Het NAS hoopte op samenwerking met de IWW.

In juni 1927 was naast het DIV de Bund der revolutionären Industrie-Verbände (BRIV) opgericht. Hierbij konden zich Industrieverbände aansluiten, vergelijkbaar met de Nederlandse federaties. De grootste federaties waren het Industrieverband für das Baugewerbe (IVföB) en het Bekleidungs-Industrie-Verband (BIV) onder leiding van Schumacher. Het NAS-bestuur beschouwde de BRIV als het Duitse NAS. De pogingen om internationale eenheid te zoeken liepen via deze vakcentrale. Sneevliet bezocht het IVföB-congres en riep op tot samenwerking. BIV-voorzitter Schumacher kwam naar Nederland om in Amsterdam en andere plaatsen te spreken over de Duitse arbeidersbeweging na de Eerste Wereldoorlog en de rol van de communistische partij. Hij wees op de pogingen van de RVI en Komintern om de Duitse en Nederlandse revolutionaire vakbeweging af te breken. Samenwerking tussen BRIV en NAS was daarom noodzakelijk. Kitsz, Brandsteder en Maters kregen de opdracht een grondslag voor internationale samenwerking te ontwerpen.⁴² Voor het NAS was niet alleen het internationale aspect belangrijk, maar ook het feit dat de Verbände er financieel beter voorstonden en het kader beter geschoold was. Ook de federaties wilden weer internationale contacten aanknopen. LFvB-secretaris Roodveldt kwam terug op zijn uitspraak op het internationale syndicalistisch congres in 1921, dat de LFvB een internationale wilde zonder een bepaalde richting. Nu spraken de LFvB en het IVföB af om samen te werken op het gebied van stakingen en onderling contact te houden door het uitwisselen van sprekers en artikelen. In Düsseldorf zag de Joodse Roodveldt een vreemde optocht, het "blijken de z.g.n. Hakenkreutzler te zijn, dat zijn een groep van fascistische anti-semieten."⁴³

De viering van het 35-jarig bestaan van het NAS gaf gelegenheid afgevaardigden van de Duitse revolutionaire vakbeweging uit te nodigen voor overleg over de mogelijkheid samen het Tsjechische IAV een internationale van revolutionaire vakcentrales op te richten. Tijdens de feestavonden in Den Haag, Rotterdam en Amsterdam, spraken naast de NAS-bestuurders afgevaardigden van het DIV, het BIV en het IVföB. Zij riepen op tot de vereniging van alle revolutionaire arbeiders, in een nieuw Zimmerwald. Op 12

42 *De Arbeid*, 26-1, 10-12, 29-9 en 17-12-1927; Archief NAS, nr. 264, Overzicht van de bevindingen der reis naar Berlyn, in opdracht van het N.A.S.-bestuur door D. Schilp en H. Sneevliet ondernomen (11-8-1928); 'Waarom schrijfje nooit meer?', 445-451; Langels, *Ultralinke*, 180-200; Rübner, *Freiheit und Brot*. 113-123. De FAUD en de radencommunistische Unionen werden overgeslagen.

43 *Het Bouwvak*, 2-6, 16-6-1927, 30-6-1927, 11-10 en 18-10-1928 en 17-6 en 27-9-1930; LFvB-Verslagen van secretaris en penningmeester over de jaren 1928 en 1929, 46-48. Roodveldt sprak Duits.

november vergaderden de Duitse organisaties en het NAS over het stichten van een nieuwe internationale. De aanwezigen vonden elkaar in hun afkeer van de RVI en Komintern, maar konden het niet eens worden over een eigen internationale. BRIV en DIV verschilden teveel in hun opvattingen over de organisatievorm. Die strijdvraag nam alle tijd van de conferentie in beslag. Er kwam niet meer uit dan een telegram met broederlijke groeten aan de IWW.⁴⁴ De IVfdB wilde de banden met de LFvB aanhalen om te komen tot een:

“Bouwarbeiders-internationale van den klassenstrijd [...] een verbinding gebouwd op internationale saamhorigheid en solidariteitsbesef, steunend op den wil tot kameraadschappelijk verkeer en wederzijdsch hulpbetoon, in moeilijke dagen van strijd, alsmede ten behoeve van leden individueel bij het gaan wederzijds over de grens.”⁴⁵

Voorzitter Schilp van de NFvPiOD hoopte dat er toch een nieuwe Internationale tot stand zou komen. Binnen de NFvT wilde men graag internationale samenwerking met bonden die noch bij het IVV noch bij de RVI waren aangesloten en die op een revolutionair standpunt stonden.⁴⁶

8.3 De invloed van de “derde periode”

De Komintern maakte begin 1928 een wending naar links en zag plots perspectieven voor een revolutionaire omwenteling in West-Europa. De zogeheten derde periode was aangebroken. Volgens de Komintern was een einde gekomen aan de stabiele periode die het kapitalisme doormaakte – de tweede periode – waarbij de communistische beweging zich had ingezet voor het eenheidsfront. De eerste periode was die van de revoluties van na de Eerste Wereldoorlog. De sociaaldemocratische partijen en de reformistische vakbeweging vormden nu de remmende factoren die scherp bestreden moesten worden. De sociaaldemocratie werd betiteld als de linkervleugel van het fascisme en dus als een vijandig element in de arbeidersbeweging en bestempeld als sociaalfascisme. De Komintern drong er in West-Europa

44 *De Arbeid*, 29-9, 17-11, 15-12, 4-1-1930; *Voorwaarts*, 12-11-1928; Langels, *Ultralinke*, 187-190; Tosstorff, *Profintern*, 652-653. De IAV sloot zich na het verlaten van de RVI in 1930 bij het IVV aan.

45 *Het Bouwvak*, 20-12-1928.

46 *De Arbeid*, 9-3 en 21-1929; *De Gemeenschap*, 21-12-1929; *Het Bouwvak*, 7-3-1929, 3-4-1930; ‘Beschrijvingsbrief congres der NFvT’, *Het Transportbedrijf*, 24-10-1930.

op aan dat tegenover de vakbondsleiding tegenorganisaties kwamen. De RVI volgde deze opvattingen en stelde dat er in West-Europa een eenheidsfront ontstond van overheid, ondernemers en reformistische vakbonden. De RVI schaarde het NAS ook onder de categorie sociaalfascisme: de federaties probeerden mee te doen aan cao-overleg en invloed uit te oefenen op uitvoering van sociale zekerheidswetgeving en werkloosheidsvoorzieningen. De RVI wilde echter dat arbeiders niet in staking gingen voor directe verbeteringen, maar ter ondersteuning van politieke acties. Stakingen moesten 'zelfstandig' worden gevoerd en stakers zouden hun eigen stakingsleiding moeten kiezen uit georganiseerden en ongeorganiseerden en moeten aansturen op een algemene werkstaking. Het eenheidsfront 'van onderop' was weer terug en bedoeld als actiemiddel zonder en tegen de leiding van de reformistische arbeidersbeweging. Speciale aandacht moest er komen voor het organiseren van de vrouwen, de jeugd, de werklozen en de ongeorganiseerden. Het NAS kreeg last van deze nieuwe communistische vakbewegingspolitiek.

8.3.1 Toenemende overheidsbemoeyenis

Op het vierde RVI-congres in april 1928 was in opdracht van de Komintern besloten tot het oprichten van de Roode Vakbondsoppositie (RVO) die communisten en hun aanhangers organiseerde. In Nederland zorgde deze RVI-koerswijziging dat de RVO het Comité van Behoud verving.⁴⁷ Het was nu voor het NAS zaak de positie ten opzichte van de RVI en de RVO te bepalen. Daarvoor diende het congres dat tijdens de Pinksterdagen in Arnhem plaatsvond. Ruim van tevoren schreef het NAS-bestuur dat het niet de bedoeling was dat er gediscussieerd zou worden over de RVI, omdat die het NAS kapot wilde maken. Een RVI-vertegenwoordiger kreeg geen toestemming het congres toe te spreken. De mening van het NAS-bestuur was dat voor een gezonde ontwikkeling van het NAS "schadelijke internationale verbindingen moeten worden gelijkwideerd en in die omstandigheden kan de bespreking der formeele likwidatie niet beslagleggen op een belangrijk deel van den congresstijd."⁴⁸ In het geheim vergaderden een aantal

47 Worley (ed.), *In Search of Revolution*; Daniels, *Conscience*; K. Mc Dermott, 'Stalin and the Comintern during the 'Third Period', 1928-33', in: *European History Quarterly*, jrg. 25 (1995), 409-429; G. Harmsen, 'Leven en werk van mr. A.S. de Leeuw. Kommunisties politikus tussen de wereldoorlogen. Bijdrage tot de geschiedenis van het nederlandse marxisme-leninisme', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1977* (Nijmegen 1977), 80-84; J.W. Stutje, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986* (Amsterdam 2000); Müller, *Lohnkampf*, 19-226; Tosstorff, *Profintern*, 659-683.

48 Archief NAS, nr. 18, notulen, 21-10-1927.

communistiche NAS-leden onder leiding van NFBvPiOD-bestuurder J. de Krijger hoe de afscheiding van de RVI toch op de agenda te krijgen. Zij verspreidden tevergeefs een pro-RVI manifest.⁴⁹

Kritiek was die wel was toegestaan kwam van de NFBvPiOD. Schilp vond dat het NAS de economische strijd verwaarloosde. Op het gebied van sociale wetgeving liet het niets van zich horen en op het terrein van de werkverschaffing gaf het bestuur geen leiding. Hij had ook kritiek op het financiële beleid. Geld voor vervolgte Indonesiërs was bij de LFvB terechtgekomen, de weerstandskas was gebruikt voor propagandadoeleinden en er waren teveel bezoldigde bestuurders. De Kadet gaf kritiek op de ideologische lijn van het NAS. Hij was niet tegen de afscheiding van de RVI, die was volgens hem te veel georiënteerd op de Komintern, maar stelde vast dat het NAS nu moederziel alleen op de wereld was. Het NAS was niet het middelpunt van de Nederlandse arbeidersbeweging en zou dat nooit worden. Daarom pleitte hij voor aansluiting bij het NVV. Zijn rede maakte indruk. In debat nodigde Sneevliet hem uit over te gaan naar het NVV, inhoudelijk ging hij niet in op De Kadet. Het was diens laatste optreden namens de NFvPiOD, want hij werd inderdaad lid van het NVV en de SDAP. Het congres was het eens met de kritiek en sprak zich uit voor het werken binnen de bestaande arbeidsverhoudingen en het versterken van het weerstandsvermogen.⁵⁰

Een commissie ging de mogelijkheden bestuderen om tot een gecentraliseerde organisatievorm te komen, omdat het NAS zich betaalde bestuurders en de vele vakbladen niet meer kon veroorloven. De structuur en administratie van de Tsjechische IAV leek ideaal: één centrale stakingskas, één algemene administratie, één werklozenkas en één blad. Maar men kwam er niet uit waar bestuurders moesten verdwijnen: uit het NAS-bestuur of uit de federaties. Die voelden weinig voor het afschaffen van de eigen bladen. De spanning tussen praktische vakbondswerk en de revolutionaire standpunten openbaarde zich in deze kwestie. Het NAS-bestuur wilde een duidelijke en revolutionaire positie innemen, terwijl de federaties meer voelden voor maatregelen die de directe belangen van de leden ten goede kwamen. De federaties deden ondanks de revolutionaire uitspraken vaak volop mee aan allerlei overleg- en uitvoeringsorganen. Daardoor vreesde het NAS-bestuur de kritiek van de communisten die immers een ultralinks

49 *Het Bouwvak*, 17-5, 24-5, 14-6, 21-6, 28-6-1928 en 20-6-1929; 'Beschrijvingsbrief', *De Arbeid*, 5-5, 12-5 en 26-5-1928; *Voorwaarts*, 29-5-1928; *De Tribune*, 30-5-1928; *Solidariteit*, 2-6-1928; CID, *Overzicht no. 4. Jaargang 1928*, 24-26.

50 Jaarverslagen NAS 1928-1931, 105-116; *Voorwaarts*, 29-5-1928; *De Arbeid*, 20-4-1929. Het NAS-bestuur durfde De Kadet niet te royeren omdat dat leden zou hebben gekost: Archief NAS, nr.18, notulen, 5-11-1926.

geluid lieten horen en het NAS voortdurend beschuldigde van reformisme of nog erger, sociaalfascisme.⁵¹

Omdat het congres het praktisch werken belangrijk vond, kwam er een Commissie voor sociale wetgeving. Vooral het PAS-Amsterdam deed veel met betrekking tot de werkloosheidsvoorziening en werkverschaffing. De federatie-bestuurders wensten dat de praktische belangenbehartiging meer op de voorgrond kwam. NFvT-bestuurder Brandsteder wilde zich met constructieve arbeid bezig houden. Steeds meer zochten immers de andere vakcentrales en de werkgeversorganisaties de onderhandelingstafel op om arbeidsconflicten op te lossen en om over arbeidsvoorwaarden te onderhandelen. De meeste federaties hadden zich in het begin van de jaren twintig van dit overleg los gemaakt en hadden daar nu spijt van. Want steeds meer kwam het voordeel van meedoen aan overleg voor de leden naar voren. NFvT-secretaris Bouwman vond dat het NAS contact met de overheid moest onderhouden, want de overheid bemoeide zich steeds meer met de arbeiders en hun belangen. Hij wees op de uitvoering van de Ziektewet en op de gemeentelijke bemoeienis met de arbeidsbeurs, de woningwet, werklozenvoorzieningen, bestekbepalingen in het bouwvak en het verschijnsel dat gemeenten publieke diensten exploiteerden. Zelfs de meest verstokte anarchist, verklaarde hij, kon de overheid niet meer negeren. Hierdoor ging het onderscheid tussen economische en politieke acties steeds meer vervagen. Grote economische conflicten kregen ook een politiek karakter. Het was onjuist slechts de economische strijd te willen. Deelname aan verkiezingen voor openbare lichamen was noodzakelijk, omdat ook het revolutionaire proletariaat in gemeenteraad of Tweede Kamer vertegenwoordigd moest zijn om zijn stem te laten horen. Bouwman was voor deelname aan cao-overleg als verlengstuk van "het directe optreden van de arbeider".⁵² Sneevliet geloofde daarentegen niet dat binnen de bestaande verhoudingen verbeteringen konden worden bereikt en bleef hameren op de klassenstrijd. Hij toonde daarom weinig belangstelling voor het praktische. Natuurlijk zag hij de kracht van de werkgeversorganisaties toenemen door hun uitstekende organisatie. Daartegenover stelde hij de

51 *Voorwaarts*, 29-5-1928; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 88-104; *De Arbeid*, 4-1 en 13-4-1930.

52 Archief NAS, nr. 18, notulen, 1-7, 29-7 en 12-8-1927; Bouwman, 'Economische en politieke actie', in: *De Nieuwe Weg*, jrg. 4 nr. 5 (1929), 144-148 en Idem, 'De verhouding van de vakbeweging tot de politieke partij', in: *De Nieuwe Weg*, jrg 5. nr. 3 (1931), 74-78. Dit artikel was een reactie op een artikel van Trotski, 'Syndicalisme en communisme', in het Franse blad *La Verité*, dat ook in *De Nieuwe Weg*, jrg 4 (1929), 340-346 werd geplaatst. Trotski bestreed daarin de Ligue syndicaliste die de CGT en de CGTU wilden fuseren op basis van het syndicalisme: Jennings, *Syndicalism in France*, 211-215.

“revolutionaire stakingstaktiek”, want die alleen leidde tot de overwinning der arbeiders en niet de verwerpelijke klassenvrede. De Arbeidsgeschillenwet die in 1924 het fenomeen van Rijksbemiddelaar bij arbeidsconflicten in het leven riep, was het voorbeeld van klassenvrede. De institutionalisering van de arbeidsverhoudingen was strijdig met de belangen van de arbeiders. De vakcentrales die meededen aan overleg waren als aanhangers van die klassenvrede, klassenverraders geworden. Het NAS-bestuur kon zich slechts in negatieve bewoordingen over de toenadering tussen vakcentrales en werkgeversorganisaties uitlaten, ondanks dat het door Maters in de Hooge Raad van Arbeid vertegenwoordigd was. Veel invloed had die niet omdat het NAS niet bereid was mee te werken aan de diverse commissies.⁵³ Terwijl op lokaal niveau de federaties wel meededen in de Nationale Vereeniging tegen den Werkloosheid, Raden van Arbeid, plaatselijke werkloosheidscommissies en arbeidsbeurzen en andere overlegorganen. De uitvoering van de Invaliditeitswet kreeg veel aandacht, omdat veel leden de werking van die wet niet goed begrepen en er daarom geen goed gebruik van maakten. De LFvB wees op het feit dat soms werkgevers de premiebetaling ontdoken, ten nadele van de verzekerde werknemers.⁵⁴ In januari 1928 kwam door fusie van verschillende werkgeversorganisaties het Verbond van Nederlandsche Werkgevers (VNW) tot stand. Het VNW nodigde NVV, RKWV en CNV uit tot overleg om nader tot elkaar te komen bij de behandeling van de sociale problemen. Daarbij werd het NAS, evenals het NSV en het ANV uitgenodigd. Dat viel slecht bij het NAS, omdat het NVV hier achter zat en omdat het de leiding van NVV, CNV en RKWB er alleen om te doen de arbeiders van de daadwerkelijke strijd af te houden: “Het overleg tusschen het werkgeversverbond en de drie grootste vakcentralen heeft dan ook in het belang van de arbeidersklasse niets te beteekenen.”⁵⁵ Het NAS-bestuur gaf als troostvolle verklaring voor deze samenwerking dat de revolutionaire drijfkracht van het NAS gevreesd werd. Tegelijkertijd was men beledigd, omdat het NAS altijd getoond had op een waardige manier te kunnen onderhandelen.

53 Archief NAS, nr. 18, notulen, 16-9 en 7-10-1927; *De Arbeid*, 5-10-1929; *Het Bouwbedrijf*, 18-10-1928, 19-12-1929 en 7-6-1930; Bouwman, ‘Economische en politieke actie’, 144-148. Ook het NVV stond kritisch tegenover de Rijksbemiddelaars, die het vaak niet onpartijdig vond: *De Strijd*, 10-7-1931. De communisten hadden het over de ‘Rijksstakingswurgers’, *De Tribune*, 3-5-1931. Zie Bölger, *Organisatorische verhoudingen*, 156-163.

54 *Het Bouwvak*, 30-5, 14-7, 29-12-1927 en 18-10-1928; *Het Bouwvak*, 26-1-1928; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 36; *De Strijd*, 28-8-1928; Bölger, *Organisatorische verhoudingen*, 98-100; Bruggeman, *Ondernemers verbonden*, 105, 202-203. Het ANV had zich bij de situatie neergelegd: *Algemeen Nederlandsch Vakverbond 1919-1929* (Z.j. z.p.), 36-37.

55 *De Arbeid*, 14-1-1928.

Binnenskamers was de toon anders. Een deel van het bestuur wilde meedoen aan het overleg tussen de vakcentrales en het VNW. De uitkomst van de vergadering was dat als het VNW een uitnodiging zou sturen, het NAS die zou accepteren.⁵⁶ De invitatie bleef uit.

Doordat de meeste federaties geen cao-partner waren, misten ze de mogelijkheid om bij de uitvoering van de Ziektewet betrokken te worden, in cao's waren namelijk vaak ziekteregelingen opgenomen. De LFvB en de NFvT wilden graag mee doen aan de uitvoering van die nieuwe wet, want hun leden vielen daaronder. Echter, alleen de erkende vakcentrales werden bij de bedrijfsvereniging, die de wet uitvoerden, betrokken. Het NVV en de confessionele vakbeweging hadden samen met werkgeversorganisaties een Federatie van Bedrijfsverenigingen opgericht, met een Raad van toezicht die de uitvoering van de wet controleerde. Het NAS werd uit deze Raad gehouden, maar Wolff en Sneevliet gingen op audiëntie bij de minister van Arbeid, waarna het NAS alsnog toegelaten werd. Wolff nam als deskundige zitting. Hij zou de NAS-leden vaak uitleggen hoe de wet werkte.⁵⁷ Nu het NAS bij de uitvoering van de Ziektewet betrokken was, kreeg Commissie voor Sociale Wetgeving meer betekenis. Daarin namen naast bestuurders van de federaties ook Sneevliet en Peltenburg plaats. De uitvoering van het secretariaat was een betaalde functie die toeviel aan de schrijver Jef Last die net door Sneevliet in het NAS was gehaald. Zijn gedichten fleurden vanaf toen herhaalde malen de voorpagina van *De Arbeid* op. Enig verstand van sociale wetgeving had hij niet. Daarentegen traden federatiebestuurders als Wolff en De Klerk voor individuele gevallen in het krijt. De laatste ontwikkelde zich als deskundige inzake arbeidsrechtzaken voor de kantonrechter. Ook in het kader van de Ongevallenwet en de Ziektewet behartigde hij de belangen van de leden. Zo deed zich steeds meer de noodzaak voor niet alleen een revolutionair standpunt te vertolken, maar ook het praktische werk van een vakcentrale op te pakken.⁵⁸

Het belang van een erkende cao-partner te zijn, nam nog meer toe na de invoering van de nieuwe Wet op de CAO. De andere vakcentrales adviseerden in de Hooge Raad van Arbeid voor een model van arbeidsverhoudingen dat via overleg en het afsluiten van cao's de arbeidsvoorwaarden reguleerde.

56 *Het Transportbedrijf*, 11-2-1928; CID, *Overzicht no.2. Jaargang 1928*, 20-21. In de NAS-bladen valt niets te vinden. Er zijn geen notulen.

57 *Het Bouwvak*, 26-9-1929, 23-1 en 20-1-1930; *De Arbeid*, 3-8, 14-9, 28-9, 2-11 en 30-11-1929; *Algemeen Nederlandsch Vakverbond*, 39; Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid*, 211-218; C. Wolff, *Wat zegt de Ziektewet?* (Z.p. 1930).

58 *De Syndicalist*, 12-5-1928; *De Arbeid*, 1-2 en 12-4-1930; Engels, *Zestig jaar*, 77; Verslagen secretaris en penningmeester 1930-1931; 1932-1933, 99-100.

Alleen Maters stemde met de werkgeversvertegenwoordigers tegen het wetsontwerp. Sommige federatiebestuurders wezen er weer dat er meer aandacht moest komen voor het praktische vakbondswerk en minder aandacht voor het uitdragen van revolutionaire opvattingen. Dat was niet vol te houden en belemmerde de groei van de federaties. Het NAS-bestuur erkende dat het afschaffen van de werklozenkas en het niet meedoen aan de cao's, gezien de strijd om de Ziektewet, fout was geweest. Het argument om nu mee te doen was dat als het NAS dit niet deed, de andere vakcentrales een sterke positie kregen. Door mee te doen aan cao-onderhandelingen kon het NAS niet alleen verbeteringen verwerkelijken, maar ook de strijd aangaan met de andere vakcentrales, die steeds akkoord gingen met verslechteringen van de arbeidsvoorwaarden. De wet kende een nieuw fenomeen, de bindende regelgeving voor de werkgevers- en vakbonden. De wet legde namelijk vast dat bepalingen in een cao de kracht van wet hadden.⁵⁹ Dat de NFvT en de LFvB weer begonnen over het meedoen aan cao's had daar mee te maken. Roodveldt had wel principiële bezwaren: de overheid diende in de regulering van de arbeidsverhoudingen niet in te grijpen, dat hinderde de vakbeweging in de strijd voor verbeteringen voor de arbeidende klasse. Wetgeving leverde niets op, omdat werkgevers zich er toch niet aanhielden. Nergens bestond de wettelijke 8-urendag nog. Hij wees op feit

“dat iedere wettelijke regeling de tendentie heeft, de bewegingsvrijheid der arbeidende klasse aan banden te leggen, de mogelijkheid, hare kracht in den klassenstrijd volledig te ontplooiën, te ontnemen, hetgeen in wezen neerkomt op stelling nemen ten gunste der werkgeversklasse.”⁶⁰

Bouwman en Roodveldt zagen als NAS-bestuurders niets in cao's, maar als federatiebestuurders konden ze cao-onderhandelingen niet tegenhouden. Veel cao's sloten de federaties niet af. De cao, die de LFvB in 1925 niet had ondertekend, omdat het staken verbood voor de duur van het contract, liep af. Maar de bonden en de werkgevers voelden er niets voor, ondanks

59 Bölger, *Organisatorische verhoudingen*, 140-148, 430-431; D.P. Stigter ea., *Tussen sociale wil en werkelijkheid. Een geschiedenis van het beleid van het ministerie van Sociale Zaken* (Den Haag 1995), 79-83; Heerma van Voss, *De Doodsklok*.

60 'Naar aanleiding van de wet op de Collectieve Contracten', *Klassenstrijd*, (december 1926), 373-378; Bölger, *Organisatorische verhoudingen*, 430-431; LFvB, *Een korte geschiedenis van enkele jaren loonstrijd in het Bouwbedrijf. De vooruitzichten voor den komende tijd* (Amsterdam 1927).

herhaalde verzoeken van de LFvB, die tot de onderhandelingen toe te laten. De cao werd zonder de federatie verlengd tot in 1929.⁶¹

8.3.2 De IJmuider Federatie

Binnen de NFvT stond Brandsteder positief tegenover praktische vakbondswerk. Door te weinig aandacht te besteden aan wat hij “constructief werk” noemde werd de ontwikkeling van de revolutionaire vakbeweging geschaad. Hij hield een pleidooi om serieus aandacht te besteden aan:

“alle arbeid rechtstreeks door of onder controle van de arbeidersbeweging op het terrein van de sociale verzorging, distributie of productie verricht, waarvan het doel is de werfkracht, weerkracht en stabiliteit dier beweging te vergroten.”⁶²

In deze tijd waren er weinig arbeidsconflicten. Bouwman merkte enigszins mismoedig op dat er weinig gelegenheid tot actievoeren was en als die kans er was, de NFvT er alleen voorstond. In Amsterdam telde de ATF wel veel leden, maar werd als niet-erkende organisatie sinds 1920 buiten ieder overleg tussen de andere bonden en de werkgeversorganisaties gehouden. De plaatselijke federatie kon alleen tijdens spontane acties zijn kracht tonen. Bijvoorbeeld steunde de ATF in mei 1927 een protest van havenarbeiders tegen de vervroeging van de arbeid met een half uur. Er kwam geen staking, want de ATF wist de meeste havenarbeiders zover te krijgen dat ze gewoon om acht uur bleven komen in plaats van half acht. De Scheepvaart Vereeniging kwam de arbeiders met een kwartier tegemoet en de federatie zag dit resultaat als een overwinning⁶³

In IJmuiden wilde de NFvT tonen een sterke vakbond te zijn. De IJF groeide na een aantal gewonnen stakingen en was vanaf 1927 groter dan de andere bonden tezamen. De federatie beheerste de haven en de andere bonden hadden zich te voegen. In 1927 vonden besprekingen plaats over het afsluiten van een cao. De IJF wilde een oplossing voor de seizoenswerkloosheid. De continuïteit van de organisatie was daardoor een groot probleem.

61 *Het Bouwvak*, 15-11, 22-11, 6-12-1928 en 1-10-1929; *Aan de Bouwvakarbeiders! Ter ernstige overweging*, Uitgave LFvB in Nederland (Amsterdam 1926); *Ter ernstige overweging Waarom O.B.W.M.? Loodgieters in het N.A.S.* (Amsterdam z.j.); *Een korte geschiedenis van enkele jaren loonstrijd in het Bouwbedrijf*, Uitgave LFvB in Nederland (Amsterdam 1927); Bölger, *Organisatorische verhoudingen*, 186-188.

62 *Klassenstrijd*, augustus 1927, 305-309.

63 Archief NAS, nr. 18, notulen, 1-7-1927; *Het Transportbedrijf*, 28-5, 10-9, 22-10-1927 en 28-1-1928.

Iedere zomer, als er niet gevestigd werd, verlieten de leden de IJF en trokken het land in op zoek naar werk. Na de zomer stak de organisatie veel werk in het terugwinnen van die leden. Daarom moest er iets bedacht worden om hen vast te houden, want de werkloosheidskas mocht op last van de overheid niet uitkeren tussen december en mei. De gezamenlijke bonden kwamen met het voorstel om een Fonds voor Sociale Voorzieningen te stichten, dat uitkeringen deed aan werkloze vissers en bestuurd werd door de bonden en de reders. Het geld zou door de laatsten worden opgebracht. Brandsteder besloot secretaris van de IJF te worden en trad af als NFvT-penningmeester. Hij werd tevens benoemd tot gesalarieerd penningmeester van het Fonds voor Sociale Voorzieningen.⁶⁴ Hij kon een administratie voeren en had oog voor de materiële belangen van de leden. Brandsteder onderhield een werkbare relatie met de andere transportbonden. Toen hij na een ernstig ongeluk bij de Scheepvaartinspectie aandrong de arbeidsomstandigheden op de stoomtrawlers scherper te controleren, kostte het hem weinig moeite de andere bonden mee te laten doen aan een gezamenlijk verzoek aan de minister van Arbeid om de bevoegdheden van de inspectie uit te breiden.⁶⁵ Brandsteder ontwikkelde het idee om een inkoopcentrale voor de vissers te beginnen. Die kochten van oudsher hun proviand van hun schipper, die daar fors op verdiende. De IJF kocht een gebouw voor 23.000 gulden en startte in 1928 de IJmuider Proviand Centrale (IJPC) als NV met een maatschappelijk kapitaal van tienduizend gulden, waarvan de aandelen in handen waren van het NAS en de federaties. Directeur van de NV werd Brandsteder. Zelfs was er een eigen blad, *De IJmuider Federatie*. Brandsteder had het in deze dagen moeilijk, hij werd ziek, net als zijn Indische vrouw. Hij verzocht de regering zijn vrouw terug te laten keren naar Indonesië. In 1928 lukte dat.⁶⁶ Om het succes van de IJPC te benadrukken werd de NAS-landdag in IJmuiden gehouden om op feestelijke wijze de IJPC te openen. Maar direct bleek dat er verlies werd gemaakt. De IJPC kwam al snel met het voorstel dat de IJF zich van de NFvT zou afscheiden en zich rechtstreeks bij het NAS aansloot om contributieafdracht aan de federatie te omzeilen. Dit werd zowel door het NAS als door de NFvT geweigerd. Zij staken liever extra geld in de NV. Niet alleen de IJmuider vissers kenden een inkoopcentrale. De NFBvPiOD

64 *Het Transportbedrijf*, 30-10-1926 en 9-7-1927; *De Strijd*, 26-2-1927; Archief NAS, nr. 18, notulen 7-11-1927; *De IJmuider Federatie 20 Jaar. Een goed besluit*.

65 *Het Transportbedrijf*, 13-8-1927; *De Arbeid* 13-8 en 29-10-1927; *De IJmuider Federatie 20 Jaar*, 10-16.

66 Archief NAS nr. 18, 28-11 en 16-12-1927; Archief PAS-Amsterdam, nr. 216, N.V. IJmuider Proviand Centrale; *Het Volk*, 6-9-1928; *De Arbeid*, 28-9-1929; CID nr.10750, 'Brandsteder wil naar Indië', 17-12-1923.

begon een Inkoopbureau, dat uitgebreid moest worden tot een heuse consumptiecoöperatie, de N.V. Inkoopcentrale. De leden konden er behalve steenkool en turf ook meubelen en kleren kopen. De inkoopcentrale moest de gewoonte van de vrouwen van de gemeentewerklieden om geld voor het huishouden tegen woekerrente te lenen, tegen gaan.⁶⁷

Naast deze directe belangenbehartiging schonk het NAS-bestuur aandacht aan de politiek, nu de oriëntatie op de CPH was weggevallen.

8.4 Een eigen brede beweging

Binnen het NAS was niet iedereen voorstander van een eigen politieke beweging. Maar de betrokkenheid bij het lot van Trotski leidde bij de verschillende stromingen toch tot een band met verschillende linkscommunistische organisaties. Deze organisaties bleven een voorbeeld voor Sneevliet in zijn streven een eigen politieke beweging te beginnen, waarbij hij overigens wist dat die voorbeelden in Duitsland weinig tot geen succes hadden. Zo'n politieke beweging was in zijn ogen vooral het resultaat van het fiasco van de Komintern en de CPH. Die was vergeleken met de KPD te klein om in Nederland een vergelijkbare positie in te nemen. Wel werd het vormen van een nieuwe politieke beweging als een probaat middel gezien om het NAS een impuls te geven.

8.4.1 De Revolutionair Socialistische Partij

Het RSC haalde het linkscommunistische Reichstag-lid Korsch naar Amsterdam om uit te leggen dat de Komintern had afgedaan en dat de revolutionaire onafhankelijke vakbeweging niet moest opgaan in de reformistische. Op de daarna gehouden conferentie riep Sneevliet op tot samenwerking tussen revolutionaire groepen: "Als wij er niet in slagen een behoorlijke sterke politieke partij op te bouwen, welke een bondgenoot van het N.A.S. zal zijn, dan is het N.A.S. verloren."⁶⁸ Hij gaf een conceptprogramma van een te stichten partij: de onverzoenlijke klassenstrijd, dictatuur van het proletariaat, Indië los van Holland en sympathie voor de Russische revolutie. Er

67 Jaarverslagen NAS 1928-1931, 105-109; Archief PAS Amsterdam, nr. 216; *De Gemeenschap*, 21-5 en 24-12-1927, 18-6-1932. Er werd een film gemaakt, die overal vertoond werd: *Het Bouwvak*, 17-6-193. De film bestaat nog.

68 CID, Overzicht no.2 Jaargang 1928, 22; 'Waarom schrijfje nooit meer?', 415-418; *De Tribune*, 6-2 en 7-2-1928, Bavaj, *Von links gegen Weimar*, 112-119.

kwam een landelijk comité, waarin Sneevliet, Langkemper en Blaauw zaten, dat een nieuwe partij tot stand moest brengen. Maar het waren Huvé en J. Engels, die door Sneevliet bij het NAS was aangesteld, die een belangrijke rol speelden in de totstandkoming van de nieuwe partij. Huvé beschikte over de contacten met de restanten van de SP die nodig waren om de nieuwe partij van enige omvang te voorzien. Hij kon het wantrouwen overwinnen dat daar jegens Sneevliet bestond. In maart 1928 vond in Deventer een oriënterende vergadering plaats tussen SP-vertegenwoordigers, onder wie Kolthek en het RSC. Tot een onmiddellijke fusie kwam het niet, omdat de SP geen concessies wilde doen. Engels begon in het voorjaar van 1928 het weekblad *Solidariteit*.⁶⁹ Het blad meldde dat het NAS als 'industriële organisatie' belang had bij politieke scholing, omdat het NAS vanwege de economische strijd niet voldoende aandacht aan de politieke ontwikkelingen kon schenken: "Als de veel sterkere reformistische vakbeweging op dit terrein gaarne gebruik maakt van de hulp van den bondgenooten van verschillende schakeering, ligt het voor de hand, dat ook in het NAS prijs op bondgenootschappen moet worden gesteld."⁷⁰

De Tweede Kamerverkiezingen in 1929 moesten gebruikt worden om de twee communistische partijtjes te bestrijden. Die hadden zich onmogelijk gemaakt met hun laster, hun vrijheidsbeknotting van de leden, aanvallen op Trotski en hun kritiekloze volgen van Stalin. Daartegenover diende een revolutionaire organisatie te komen die van onderop werd opgebouwd. De SP-afdelingen en vrije socialistische die her en der gemeenteraadszetels bezetten, werden tot revolutionaire organisaties gerekend.⁷¹ Dit conglomeraat nam het initiatief om begin 1929 bijeen te komen om een nieuwe partij op te richten. De pas afgetreden NVV-voorzitter en SDAP-kamerlid Stenhuis kwam in beeld. Hij zocht contact met de partij in oprichting. Het kwam tot samenwerking, waarbij Stenhuis zijn pas verschenen blad *De Vlam* inbracht, dat samen met *Klassenstrijd* een nieuw periodiek ging vormen, *De Nieuwe Weg*. Stenhuis had voor Sneevliet veel aantrekkelijks, want die gaf zijn Kamerzetel niet op en zou die tot de verkiezingen blijven bezetten omdat hij in de Tweede Kamer het revolutionair socialistische

69 *De Arbeid*, 23-8-1924; *Het Volk*, 20-4-1928, het blad zou eerst *De Klassestrijder* heten; *Solidariteit*, 28-4, 26-5 en 24-11-1928; CID, Overzicht no. 3 Jaargang 1928, 14, 23; Eekman, *Linkssocialisme*, 116-119; R. Blom, *De oude Socialistische Partij van Harm Kolthek* (Delft 2007), 197-205. Zie ook: J. Engels, *Zestig jaar socialistische beweging* (Amsterdam 1979).

70 *Solidariteit*, 29-9-1928.

71 *Solidariteit*, 25-8; 15-12, 22-12 en 29-12-1928; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 46-49 en 85-86; *De Tribune*, 14-1-1928; *De Vrije Socialist*, 5-6-1927; *De Syndicalist*, 2-7-1927. Zie Blom, *De oude Socialistische Partij*.

geluid wilde laten horen.⁷² Over het NAS, dat hij jaren had bestreden, bleef hij zich kritisch uitlaten. Toch wilde men hem als voorzitter en lijsttrekker van de nieuw te vormen partij. Kort voor de stichting van de partij, eind 1928, trok Stenhuis zich echter terug. Eind 1928 schreef Engels over de partij dat die van onderop was ontstaan en dat meedoen aan verkiezingen een vorm van directe actie was waarmee de strijd voor het socialisme gevoerd kon worden.⁷³ Sneevliet schreef dat de partij noodzaak was voor de revolutionaire arbeiders. Die partij diende een bondgenootschap te vormen met het NAS. Op het stichtingscongres van de Revolutionair Socialistische Partij (RSP) bracht hij dat weer naar voren. Sneevliet werd voorzitter en lijsttrekker. Bouwman, Schilp en Blaauw kwamen naast andere NAS-bestuurders op de verkiezingslijst. De partij trok mensen aan die uit de CPH traden, maar ook vrije socialisten die politiek wilden bedrijven. Voormalige SP'ers, BKSP'ers en enkele teleurgestelde SDAP'ers completeerden het beeld. De RSP doopte *Solidariteit* om in *De Baanbreker*.⁷⁴

Het NAS-bestuur oriënteerde zich internationaal op het revolutionair-socialisme en was geïnteresseerd in het lot van Trotski, die de Sovjet-Unie was uitgewezen. Roland Holst, die zich verzette tegen de vervolging van de linkse oppositie binnen de Komintern en de Russische communistische partij, bracht diens lot onder de aandacht van het NAS. Het NAS-bestuur stuurde Sneevliet naar Aken, waar op 17 februari een internationale bijeenkomst plaatsvond bedoeld om allerlei linkscommunistische organisaties te verenigen. Hij nam plaats in het 'Voorlopig Comité der Trotsky-hulp', waarin naast anderen ook vertegenwoordigers van de LB en de DIV zitting hadden. Het NAS oriënteerde zich nu definitief op de linkse oppositie tegen de RVI en de Komintern.⁷⁵ De RSP zocht overal naar internationale contacten, ook bij het 'Parijse Bureau'. Dit was een verzameling van linkse sociaaldemocraten die zich noch in de Komintern, noch in de Tweede Internationale thuis voelden. Maar vast contact bleef uit.⁷⁶ Sneevliet constateerde dat in de Sovjet-Unie, met de uitschakeling van zijn oude tegenstrevers, Tomski en Bocharin,

72 *Solidariteit*, 2-6, 20-10, 27-10 en 17-11-1928; *Voorwaarts*, 27-9-1928; *Het Volk* 15-12-1928; Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme*, 143-144; *De Arbeid* 21-1-1933.

73 *Solidariteit*, 29-12-1928, 5-1, 26-1 en 9-2-1929; *De Strijd*, 26-1-1929; *De Syndicalist*, 9-3-1929; Engels in *Het Volk*, 5-8 en 9-8-1932; Engels, *Zestig jaar*, 57-62.

74 *Solidariteit*, 2-2, 9-2 en 16-2-1929; *De Tribune*, 5-2-1929; *De Arbeid*, 16-3-1929; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 179-181.

75 *De Arbeid*, 19-1, 9-2, 17-2 en 2-3-1929. Daarin Trotski's, 'Over de vervalsing der geschiedenis van de Russische Revolutie'; Broué, 'Gauche allemande et Opposition russe de 1926 à 1928'.

76 *De Arbeid*, 16-3 en 22-3-1929; Buschak, *Das Londoner Büro*, 14-15; M. Dreyfus, 'Bureau de Paris et Bureau de Londres. Le socialisme de gauche en Europe entre les deux guerres', in: *Le Mouvement Social*, nr. 112 (1980), 25-55.

Stalin alle macht in handen had. Terugkeer van Trotski naar de Sovjet-Unie was geen optie meer en Sneevliet zette zich in om een land te vinden waar deze asiel zou kunnen krijgen nadat Duitsland en Groot-Brittannië dat hadden geweigerd. Hij hoopte dat de vestiging van Trotski in West-Europa de revolutie een impuls zou geven.

Ook de afgezette vicesecretaris van de RVI, Nin, klopte bij het NAS aan om steun. Sneevliet wist voor de Spanjaard, die de Sovjet-Unie was uitgezet en voor wie in Spanje gevangenschap dreigde, asiel in Noorwegen te krijgen.⁷⁷

Dat NAS-bestuurders als Schilp en de secretaris van de Amsterdamse Federatie van Overheidspersoneel, Blaauw als RSP-kandidaten aan de Tweede Kamerverkiezingen deelnamen, riep in het NAS weerstand op. Alleen Kitsz kwam weg met zijn Amsterdamse Raadszetel. Alhoewel ontkend werd dat hij daar als NAS-man zat:

“Wij hebben geen N.A.S.-vertegenwoordiger in den Amsterdamschen Raad. Daar zit een vertegenwoordiger der R.S.P., die als N.A.S.-man algemeen bekend is en die als R.S.P.-man zonder eenige dubbelzinnigheid de belangen van het N.A.S. kan dienen.”⁷⁸

Er kwam een petitie van de communist De Krijger, ondertekend door vijfhonderd leden van de Amsterdamse Federatie van Overheidspersoneel, waarin Schilp en Blaauw, gevraagd werd zich als bestuurders terug te trekken. Ook tegen de RSP-leden Roodveldt en De Klerk werd geageerd. Het waren politieke avonturiers die zich lieten gebruiken voor “een maaksel van Sneevliet.” Die verklaarde dat de petitie was getekend door communisten en meelopers. Hij beriep zich weer op de ‘ongeacht clause’. De opstellers werd voorgehouden dat ze enkele jaren eerder er alles aan hadden gedaan om Schilp op de CPH-lijst te krijgen. In Den Haag, waar het vrije socialisme over aanhang beschikte in het HVC, had men moeite met de kandidaatstelling van NAS-bestuurders. Sommige NAS-leden vreesden dat de RSP de rol van splijtzwam in de vakcentrale van de CPH zou overnemen. Tijdens spreekbeurten moest RSP-lijsttrekker Sneevliet vaak aanhoren dat het NAS niets meer voorstelde en de federaties niet strijdvaardig genoeg meer waren. Hij gebruikte deze opmerkingen om de RSP te positioneren als enige partij die opkwam voor het belang van de revolutionaire vakbeweging. Hij wees erop voortdurend door de politie in de gaten te worden gehouden, als teken

⁷⁷ *De Arbeid*, 15-6, 17-8, 25-9, 13-9 en 27-9-1930; Tosstorff, *Profintern*, 659-660, 672.

⁷⁸ *De Arbeid*, 4-5-1929.

van zijn revolutionaire aard. De verkiezingen voor de Tweede Kamer in 1929 brachten de RSP niet de gewenste Kamerzetel.⁷⁹

8.4.2 Eigen nevenorganisaties

Omdat de CPH in opdracht van de Komintern naast de partij allerlei nevenorganisaties oprichtte, ging het NAS daar ook toe over. Tot dan had het NAS daar weinig belangstelling voor getoond. Veel NAS-leden deden mee in allerlei Komintern-organisaties als de IRH, de IAH en de Communistische Jeugdinternationale. Dissel was voorzitter van de IRH, maar in september verliet hij met de andere NAS-afgevaardigden het bestuur. Niet iedereen in het NAS was daar voor, Van Bommel van het HVC was overtuigd van het nut bij deze organisatie aangesloten te blijven. Het kostte enige tijd hem op andere gedachten te brengen. Na de breuk met de RVI kwam het NAS met plannen om eigen nevenorganisaties op te richten voor kinderen, vrouwen en culturele ontwikkeling, maar ook voor een organisatie die internationale hulp kon verschaffen. Aansluiten bij andere organisaties ging niet. Het NSV had op aandrang van de IAA het Fonds voor Internationale Solidariteit gesticht, dat zich richtte op steun aan slachtoffers van het fascisme en het bolsjewisme. Het NAS kon zich niet bij dit fonds aansluiten omdat het fonds slachtoffers van de vervolgingen in de Sovjet-Unie steunde. Zover kon het NAS nog niet gaan, omdat syndicalisten als Rocker bij het vieren van tien jaar Russische Revolutie felle kritiek op de communisten uitten en *De Syndicalist* schreef dat de Sovjet-Unie een gevaar voor het Europese socialisme was.⁸⁰ Het NAS-bestuur verspreidde een circulaire waarin Sneevliet zijn opvattingen uit de doeken deed. Er moest een ontwikkelingscursus komen voor het kader, de 'kernkweek' en andere bijeenkomsten voor gewone leden. Die kregen dan vermaak voorgeschoteld om hen van het bezoeken van het voetbalveld en het luisteren naar de radio af te houden. De cursussen Nederlandse taal en boekhouden, bedoeld om het NAS-kader te leren een afdeling te besturen waren niet voldoende. Het NAS moest een kern van politiek

79 *Het Bouwvak*, 14-2 en 20-6; *De Arbeid*, 22-6 en 29-6-1929; *De Gemeenschap*, 15-6-1929; *Het Transportbedrijf*, 28-6-1929. De RSP haalde 21.768 stemmen tegen de beide communistische partijen samen 67.000 stemmen.

80 *De Arbeid*, 8-10-1927; *De Syndicalist*, 6-8, 22-10, 12-11 en 19-11-1927; ArchiefNAS, nr. 18, notulen 16-9, 7-10, 21-10 en 31-10-1927; CID, Centrale Inlichtingendienst nr. 15552 geheim, 12-3-1927. Zie ook: C. Tischler, 'Vom Helfer zum Verräter? Reaktion der Internationalen Roten Hilfe auf die Massaverhaftungen deutscher Emigranten in der Sowjetunion 1936 bis 1938', in: H. Weber u.a. (red.), *Kommunisten verfolgen Kommunisten. Stalinistischer Terror und "Saubereien" in den kommunistischen Parteien Europas seit den dreissiger Jahren* (Berlin 1993), 292-302.

bewuste kaderleden kweken. Hij wilde dat de scholing zich op hen richtte, in plaats op alle leden wat tot nu toe het geval was. Het NAS-bestuur moest de inleiders van de cursussen aanwijzen om een juiste behandeling van de onderwerpen te garanderen. Vooral het koloniale probleem moest aan de orde komen, de RVI en het IVV en de verschillende stromingen binnen de Nederlandse vakbeweging en de relatie tussen economische en politieke actie. Daarnaast stond het culturele werk, dat Sneevliet zag als bindmiddel. De rijpere jeugd moest worden geschoold, en er moesten aparte culturele avonden komen voor vrouwen en kinderen om onverschilligheid, zo niet vijandigheid, jegens het NAS te voorkomen. In 1930 kwam de Vereeniging voor Volksontwikkeling (VvVO) tot stand, die de leemte vulde die het in 1920 opgeheven Amsterdamse Comité voor Arbeidersontwikkeling had laten vallen. Dit brede comité, waarbij zich het NAS aansloot, was in de Eerste Wereldoorlog opgericht.⁸¹ Na die tijd was culturele vorming binnen het NAS weinig systematisch aan bod gekomen. Dat was niet uit gebrek aan belangstelling, maar uit gebrek aan intellectuelen binnen de beweging. De schrijver Klaas Smelik, voorzitter van het PAS-Hoorn, was één van de weinige kunstenaars die lid waren van het NAS. Langkemper wees er op dat het NAS een zuiver proletarische beweging was:

“Haar kader bestaat voor 99 pCt. uit arbeiders, die door hun activiteit in de bedrijven of in de beweging naar de voorste plaatsen zijn gedrongen. De meesten van ons hebben weinig of gebrekkige schoolkennis kunnen vergaren in hun kortstondige schooltijd, want reeds vroeg moesten zij in loondienst om te strijden den zware strijd om het bestaan.”⁸²

Het PAS-Amsterdam, dat over een eigen gebouw en gesalarieerden beschikte, deed aan ontwikkelingswerk. Het maakte gebruik van de uitleenbibliotheek van het Ferdinand Domela Nieuwenhuis-museum, waar Kitsz en Van Blijenburgh in het bestuur zaten. Er waren kadercursussen, geleid door Roland Holst, Sneevliet en Mannoury, over de geschiedenis van de klassenstrijd en grondslagen van het marxisme. Verder konden de leden lezingen en voordrachten bezoeken. Een vast onderdeel was de cursus Esperanto, naast excursies naar Artis, de Hortus en het Rijksmuseum. De eerste lezing ging over Van Gogh, gevolgd door een bezoek aan de Van Gogh-tentoonstelling in het Stedelijk Museum. Populair waren filmavonden met Russische films.

81 *De Arbeid*, 27-9 en 11-10-1930; H.C.M. Michielse, *Socialistische vorming* (Nijmegen 1980), 82-84; J. van Dijk, *Het socialisme spant zijn gouden net over de wereld* (Montfoort 1990).

82 *De Arbeid*, 23-4-1932.

Er spraken anarchisten als Methöfer en Schermerhorn, maar ook traden bekende linkse kunstenaars als Florrie Rodrigo, Peter Alma, Frans Hulleman en Gerard Arbous op. Die was populair met zijn voordrachten uit het werk van Multatuli en Herman Heijermans. De ontwikkelingsochtenden van de Rotterdamse en Amsterdamse PAS'en op de zondagen waren zo succesvol dat men besloot de VvVO landelijk te laten werken, onder het motto 'Kenniss, Kunst en Klassenstrijd'.⁸³ Het ontwikkelingswerk van het NAS diende om de tegenstanders ideologisch van het lijf te houden, maar ook om propaganda voor de revolutionaire vakbeweging te maken.

De programmering liet de ideologische verschillen binnen het NAS zien. Het vrije-socialistische HVC liet naast vrijdenkers, Rijnders spreken over Domela Nieuwenhuis en IAMV-bestuurder G. Nabrink over het antimilitarisme. Dat zou in Amsterdam niet gebeuren, dat een tegenstander als Rijnders aan het woord kwam. De VvVO hield zich niet alleen bezig met allerlei cursussen, maar ook met het organiseren van het Sinterklaasfeest. Muziek maken was een belangrijk onderdeel van de cultuur van de revolutionaire arbeidersbeweging. De harmonie Forzando, opgericht door leden van de NFvPiOD, verzorgde sinds 1907 de muziek op talloze bijeenkomsten, vaak bijgestaan door het 'Volkstuinders Mannenkoor'. Er bestond een 24 man sterk accordeonensemble 'Door Oefening Sterk', die bijeenkomsten met een muzikale bijdrage besloot, net als het mannenkoor 'Preciosa', de Socialistische Liedertafel 'Ontwaakt' en het klein 'Symphonie-Orkest Scherzando'. Toneel kon men spelen bij tal van toneelverenigingen, zoals de Amsterdamse Toneelvereniging 'Kunst verheft'.⁸⁴

Het NAS had goede contacten met uitgeverij Querido, die naast werk van Roland Holst, *Mijn leven* van Trotski en tal van sociale romans van linkse auteurs, ook de bij het NAS behorende theoretische bladen *Klassenstrijd* en *De Nieuwe Weg* uitgaf. Daarnaast was er aandacht voor de boeken van de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur, de latere Wereldbibliotheek. De VvVO had veel te danken aan Last en zijn vrouw Ina ter Haar. Ter Haar maakte voor de VvVO in samenwerking met Ferdinand Domela Nieuwenhuis-museum in het najaar van 1930 een tentoonstelling over het

83 Archief PAS Amsterdam, nr. 37, Jaarverslagen 1925-1932; *Het Bouwvak*, 25-9-1929; *De Arbeid*, 5-10, 12-10-1929, 25-1-1930 en 23-4 en 4-7-1932; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 166-178; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 72-84; Michielse, *Socialistische vorming*; Van Dijk, *Het socialisme*, 122-134.

84 *Het Bouwvak*, 29-3-1928 en 17-10-1929; *Het Transportbedrijf*, 28-11-1931; *De Arbeid*, 12-10 en 30-11-1929, 28-11 12-12-1931, 2-1 en 13-2-1932; *De Gemeenschap*, 14-9-1929. Zie voor Forzando: *Het Volk*, 5-12-1932.

socialistische boek.⁸⁵ Het NAS maakte eveneens gebruik van bewegende beelden om propaganda te voeren. Zo hield Sneevliet op zondagmorgen voor de HVC een inleiding bij de film over de Russische revolutie, 'Tien dagen die de wereld deden wankelen'. De ondersteunende muziek verzorgde de zangvereniging 'Ontwaakt'. De beroemde film, 'Im Westen nichts Neues', naar het boek van E.M. Remarque, werd gedraaid, waarna Nieuwenhuis sprak over fascisme en oorlog. Ook de in eigen beheer gemaakte film over de Twentse textielstaking werd vertoond. Het NAS was ervan overtuigd dat het ook in de ether actief diende te zijn. De CPH maakte gebruik van Radio Moskou. Het NVV en de SDAP beschikten over de mogelijkheid gebruik te maken van de VARA, terwijl de confessionele vakbonden bij de confessionele omroepen terecht konden. In allerlei radio-uitzendingen kwamen zo de tegenstanders van het NAS aan het woord. Zowel de AVRO, door *De Arbeid* betiteld als "de verkapt-fascistische omroep", als de VARA wilden aan het NAS geen zendtijd geven. Het lukte Sneevliet slechts om een kwartiertje zendtijd te krijgen in het kader van de Tweede Kamerverkiezingen. Het NAS-bestuur besloot in 1929 Dissel te belasten tot het oprichten van een eigen omroepvereniging: de Revolutionaire Omroep-Vereeniging voor Arbeiders (ROVA). Hij liet een blad *De Luidspreeker* verschijnen, maar de omroep kwam er nooit.⁸⁶

In de VvVO was veel ruimte voor alle vormen van kunstuitingen en dat drong het isolement van het NAS op de achtergrond: het NAS deed in volle overtuiging mee aan het ondersteunen van de tentoonstelling over Socialistische Kunst dat in 1930 in het Stedelijk Museum werd geopend. De VvVO was zo succesvol dat er vanaf 1932 een maandblad *V.V.V.O.-Nieuws* werd uitgegeven, waaraan dichters als Jac. van Hattum, Jef Last en Willem van Iependaal bijdroegen. Deze literaten werden door Roland Holst aangezet om binnen het NAS werkzaam te zijn. Ze publiceerden in *De Nieuwe Weg*.⁸⁷

Het NAS-bestuur vond het noodzakelijk dat bij vrouwen en kinderen sympathie werd aangekweekt voor de revolutionaire vakbeweging. Daarom werden er kindergroepen gevormd, georganiseerd in plaatselijke comités voor jeugdwerk (PCVJ). Het kinderwerk maakte gebruik van het

85 *De Arbeid*, 22-8-1931; Archief PAS Amsterdam, nr. 37, Jaarverslag 1929-1930; De Glas, *Nieuwe lezers*.

86 *De Baanbreker*, 22-6-1929; *Het Bouwvak*, 3-4-1930; *De Arbeid*, 23-3, 13-4-1929, 14-7, 18-10-1930 en 4-7-1931; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 85-86. Zie voor de ROVA: D. de Winter, 'De Radio Omroepvereniging voor Arbeiders (ROVA)', in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* jrg. 7 nr. 1 (2004), 50-76.

87 *De Arbeid*, 8-11-1930; *Het Bouwvak*, 10-4-1930, 13-2-1932; *De Gemeenschap*, 1-10 en 8-10-1932; 'Waarom schrijfje nooit meer?', 50.

Vacantiekinderfonds (VKF), dat al sinds 1923 bestond. Roodveldt, Kitsz en PAS-Amsterdam-bestuurder C.J.J. Scheepers vormden het bestuur.⁸⁸ In Beekbergen, naast het Troelstra-oord, kocht het NAS in 1931 een terrein, dat het F. Domela Nieuwenhuis-oord werd genoemd. Daar werden jaarlijks vakantiekinderkampen gehouden. Die duurden tien dagen en werden door Kitsz georganiseerd en door de verzekeringsmaatschappij 'Aurora' gefinancierd. Na het uitbreken van de crisis en de oplopende werkloosheid werd het VKF belangrijk voor de kinderen van de talrijke werklozen die het NAS telde. Op deze kampementen kwamen jaarlijks honderden kinderen af. Zij kregen zo de gelegenheid om buiten te zijn. Er werden niet alleen grote kampvuren gestookt, de kinderen werden ook onderhouden over politieke onderwerpen. Kitsz herdacht voor de aanwezige kinderen zijn grote voorbeeld Domela, waarna Sneevliet de kinderen uitlegde dat zij de eigenschappen zouden worden bijgebracht die Domela Nieuwenhuis had bezeten: "persoonlijke overgave, onverzoenlijke onbuigzaamheid en solidariteit jegens de klasse."⁸⁹ Kitsz ging als een Hollebollegijs in op de hoeveelheid eten en drinken die nodig waren om de kinderen te voeden, "volgeladen wagens met wortelen, andijvie of spercieboonen" en "25 groote zoetemelksche kazen, 25 K.G. jam, 300 koeken en 100 K.G. hagelslag."⁹⁰ Op het terrein werden voor jonge werklozen kampen georganiseerd.⁹¹

In september 1929 kwam de NAS-Vrouwenbond tot stand. Het NAS-bestuur kwam op tegen de conservatieve opvatting over de positie van de vrouw, die aan de vrouwen als enig terrein van optreden de huishouding liet. De vrouw was gelijkberechtigd en revolutionaire arbeiders moesten dit beamen en niet vinden "dat de vrouw in haar huishouden hoort en kousen moet stoppen."⁹² In de plannen om het NAS uit te bouwen tot een brede beweging speelden vrouwen echter een bescheiden rol. Zij hadden volgens Sneevliet belangstelling voor het verzekeringskarakter van de vakbeweging en minder voor het strijddkarakter. Dat kwam omdat, "bij haar geen juist inzicht in de betekenis van de klassenstrijd aanwezig is." Vrouwen vielen daardoor "ten prooi aan de propaganda van reformistische denkbeelden."⁹³

88 *De Arbeid*, 19-5-192; *Het Bouwvak*, 7-11-1929; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 173-174. Scheepers was van 1922 tot en met 1931 penningmeester van het PAS-Amsterdam en van de RSP.

89 *De Arbeid*, 13-8-1927. Zie ook P. Hoekman en J. Houkes, *De Weezenkas Vereeniging op de grondslag van het beginsel 'Opvoeding zonder geloofsdogma' 1896-1996* (Amsterdam 1996); *Het Bouwvak*, 19-1 en 31-1-1929; *De Arbeid*, 4-2-1929.

90 Jaarverslagen NAS 1931-1933, 75; *Het Bouwvak*, 12-9-1929.

91 *De Arbeid*, 24-8-1929 en 2-7-1932. Zie ook Hoekman en Houkes, *De Weezenkas*.

92 *De Arbeid*, 17-9-1927 en 22-8-1931.

93 Jaarverslagen NAS 1928-1931, 175.

De Vrouwenbond kreeg de taak daar iets aan te doen. Vrouwen konden een bijdrage leveren aan het kinderwerk van het VKF. Er werd veel geklaagd dat de bond maar weinig leden kende. De Vrouwenbond ondersteunde tal van stakingen door voor de kinderen van stakers te koken of olieballen te bakken. Ook postten vrouwen bij de contributieafdracht der leden om hen op te wekken extra te geven voor de steunlijsten.⁹⁴

Met het toenemen van de vrije tijd nam onder de arbeidersjeugd de belangstelling voor sport en sportbeoefening, vooral voetbal, toe. Sport werd in de onafhankelijke vakbeweging met wantrouwen bekeken. Sport was een manier om de arbeiders van de klassenstrijd af te houden of om militarisme aan te kweken. Toen Dissel in Moskou was, werd zijn belangstelling voor de arbeiderssport gewekt. De RVI benoemde een internationale commissie waarin hij zitting nam, om in West-Europa een Revolutionaire Arbeiderssportbond te ontwikkelen. Sport was niet een neutraal tijdverdrijf, maar diende de revolutie als een goede voorbereiding op de revolutionaire strijd. De politieke conflicten werden tot in de sportorganisaties uitgevochten en leidden tot scheuring en royementen. De Duitse linkscommunisten trachtten als vertegenwoordigers van de Duitse Industrieverbände te komen tot een eigen sportorganisatie.⁹⁵ NAS-georiënteerde sportlieden wilden binnen de communistische beweging niet sporten en begonnen een eigen organisatie. Onder auspiciën van de RJB kwam er de Revolutionaire Sportcentrale 'Ontwaakt'. De sportcentrale bood tal van sporten aan, waaronder turnen, korfbal en natuurlijk voetbal. Later kwam er nog een reisvereniging bij, die NAS-leden met de bus naar belangrijke voetbalwedstrijden bracht. Het NAS toonde zich kritisch over de Olympische spelen in Amsterdam en zag niets in het alternatief, de Spartakiade in Moskou. De leden van 'Ontwaakt' maakten deel uit van de lijfwacht van Sneevliet, die gevormd werd toen deze steeds meer bedreigd werd door tegenstanders.⁹⁶

94 *De Arbeid*, 15-6-1929, 28-11-1931; *Het Bouwvak*, 17-10-1929; *De Tribune*, 29-2-1932.

95 *De Arbeid*, 30-4-1927; H. Timmermann, *Geschiede und Struktur der Arbeitersportbewegung 1893-1933* (Marburg 1969), 103-108, 121-133; D.A. Steinberg, 'The Workers' Sport Internationale 1920-28', in *Journal of Contemporary History*, jrg. 13 (1978), 233-251; S.G. Jones, 'The European Workers' Sport Movement and Organized Labour in Britain between the Wars', in *European History Quarterly*, jrg. 18 (1988), 3-32; A. Gounot, 'Sport or Political Organization? Structures and Characteristics of the Red Sport International, 1921-1937', in *Journal of Sport History*, jrg. 28 nr. 1 (2001) 23-39.

96 Archief NAS, nr. 18, 16-9-1927; *De Arbeid*, 24-9, 22-10, 12-11 en 10-12-1927; *De Gemeenschap*, 1-10-1932; Jones, 'European Workers' Sport Movement', 15-17.

8.5 Strijd om de gunst van werkenden en werklozen

Het NAS was behalve bij acties in de werkverschaffingen ook betrokken bij een paar grote conflicten. In Zaandam brak een staking uit die zich maanden zou voortslepen en waaraan de NFvT betrokken meedeed. De federatie voegde zich naar de stakingstactiek van de CB, een tactiek die door de communisten als verraad werd afgedaan. De Twentse textielstaking was zo'n groot conflict waarbij het NAS niet alleen een staking moest leiden, maar ook moest tonen een revolutionaire organisatie te zijn, die zich scherp onderscheidde van de reformistische vakbeweging. Deze stakingen waren voor de communisten steeds aanleiding om het NAS te beschuldigen van reformisme en verraad. Het NAS en sommige federaties namen veel moeite om deze beschuldigingen te weerspreken. Sneevliet gebruikte veel redevoeringen en papier om het revolutionaire karakter van het NAS te benadrukken.

8.5.1 De werkloosheid

Het NAS stelde zich op het standpunt dat oplossing van het werkloosheidsprobleem binnen de bestaande maatschappelijke verhoudingen niet mogelijk was. Het kapitalisme kweekte permanente werkloosheid. Alleen in een samenleving waar naar de behoeften van de gemeenschap werd geproduceerd zou de werkloosheid verdwijnen. Bouwman, die als NAS-afgevaardigde, de vergaderingen van de Nederlandsche Werkloosheidsraad bezocht, wilde dit daar naar voren brengen. Tot zijn grote frustratie was niemand geïnteresseerd. Een enkele maal bezocht Sneevliet de Werkloosheidsraad. Toen het ging over het dwingen van arbeiders deel te nemen aan de werkverschaffing, verklaarde hij zich niet tegen. Hij bracht naar voren zich in principe achter het recht op arbeid te scharen, want van werkloosheid ging een demoraliserende invloed uit. Sneevliet haastte zich eraan toe te voegen dat zulks ook gold voor degenen die uit weelde werkloos waren. Deze uitspraken kregen felle kritiek van communisten, die het uitzenden van arbeiders naar de werkverschaffing arbeidsdwang noemden. Uit dit incident bleek dat binnen het NAS niet nagedacht was over het probleem van de werkloosheid en daarom werd er een werkloosheidscongres georganiseerd te Utrecht. Het congres opende met een rede van Sneevliet die de maatschappelijke orde verantwoordelijk stelde voor de werkloosheid. Hierna ging het over praktische maatregelen in het belang van de werklozen. Harkema en Wolff waren positief inzake de werkverschaffing. Het NAS en de federaties moesten daar aan meedoen, want dat was in het belang

van de arbeiders. Er werd een draai aan gegeven door te stellen dat een NAS-arbeider in de werkverschaffing propaganda kon maken voor de revolutionaire vakbeweging. Wolff kreeg het verzoek zijn opvattingen op papier te zetten, zodat op een volgend congres daar over gesproken kon worden. Haast om een praktisch standpunt in te nemen had het congres blijkbaar niet, terwijl zowel de communisten als de fascistische Bezemgroep onder de werklozen aanhang verwierven.⁹⁷ Pas in juli 1930 vergaderde het NAS-bestuur met de federaties over de werkverschaffingen.

Er moest gewerkt worden aan het oprichten van een eigen werklozenbond, om contact te houden met de werklozen, die op grote schaal ontevreden waren over de omstandigheden in de werkverschaffingen en nogal eens staakten en daarbij steun kregen van de communistische Werklozen Agitatie Comité (WAC). Maar er was geen overeenstemming binnen het NAS-bestuur hoe de werklozen te organiseren. Sneevliet wilde een aparte werklozenorganisatie die propaganda maakte voor het NAS en tegen de communisten. De federaties was er alles aan gelegen de werkloze leden aan de eigen organisatie te binden door de directe belangen van de werklozen te behartigen. Op de Utrechtse NAS-landdag, die een feestelijk karakter droeg, met veel muziek en ander vermaak, werd aan de werklozen enige aandacht besteed, door de 7-urige werkdag te eisen. Maar het ging vooral om protesten tegen een nieuwe vlootwet, het regeringsoptreden in Indonesië, waarna er een optocht door Utrecht plaatsvond, met vaandels die waarschuwden tegen het reformisme, het militarisme en toch nog het verwaarlozen der werklozen. Verderop het jaar werden in Rotterdam en Amsterdam 'mobilisatievergaderingen van werklozen' door de beide PAS'en georganiseerd. Die hadden het doel de eenheid tussen werkenden en werklozen te bestendigen zoals Sneevliet dat in zijn toespraak benadrukte en een nieuw werklozencongres voor te bereiden. Alles bedoeld om de communisten de pas af te snijden en het vertrouwen van de werklozen te winnen. Dat trachtte het NAS te bewerkstelligen door niet alleen de 7-urige werkdag te eisen, doch ook in een adres aan de regering te vragen de uitkeringen uit de werklozenkas te verlengen. De LFvB beschouwde het werkloosheidsprobleem vanuit de werklozenkas. De federatie vroeg de minister om verlenging van de uitkeringsduur, vooruitlopend op de beloofde wettelijke regeling van de werklozenverzekering. Begin 1930 was er buiten het NAS om een Algemeene Werklozenbond opgericht. Maar deze bond stierf een stille dood en werd in 1931 opgevolgd door het Landelijk

97 *De Arbeid*, 23-3-1929 en 28-6-1930.

Werklozen Comité. Dat leidde een kwijnend bestaan.⁹⁸ De crisis moest eerst goed doorzetten voordat het NAS zich serieus met het probleem van de werklozen ging bezighouden

8.5.2 De Zaanse houtstaking

In het Zaanse houtbedrijf heerste lange jaren arbeidsrust. In maart 1929 werden cao-onderhandelingen gestart, waarbij vier samenwerkende bonden, waaronder de NFvT, met gematigde eisen kwamen: loonsverhoging voor de vaste en losse arbeiders, een week vakantie met toeslag en een fonds voor sociale voorzieningen voor losse arbeiders. De werkgevers kwamen met een tegenbod waarin slechts de vakantie werd toegezegd en de andere eisen afgewezen. Tot vreugde van de NFvT waren de arbeiders niet bereid dit te aanvaarden en begonnen op 8 april een staking waaraan elfhonderd arbeiders deelnamen. De Rijksbemiddelaar probeerde tevergeefs te bemiddelen, daarbij gesteund door de burgemeester van Zaandam en de voorzitter van de Zaanse Kamer van koophandel en fabrieken. De NFvT koesterde hoge verwachtingen, omdat een vergelijkbare staking in de haven van Delfzijl was gewonnen.⁹⁹ De Bond van werkgevers en de Scheepvaart Vereniging Noord dreigden met ontslag en begonnen onderkruipers te ronselen voor het lossen van houtboten. De andere havenarbeiders legden daarop uit solidariteit het werk neer. De ITF wist te bewerkstelligen dat de bemanningen van de houtboten het werk van de stakers niet overnamen. De NFvT stelde op aandrang van het NAS in mei voor daarop voor het werken met hout uit Zaandam in de bouw besmet te verklaren. Daar waren de CB en de confessionele bonden tegen. Het besef drong door bij de andere bonden dat de staking niet te winnen was. In augustus onderhandelde men weer met de werkgevers. De partijen kwamen overeen dat de lonen verhoogd werden, maar lager dan de eisen van de bonden. Toen in begin oktober ook de havenarbeiders weer aan het werk gingen, was de staking na zes maanden voorbij. Ook de NFvT stemde in met het opheffen. Nu bleek dat de federatie zich te verdedigen had tegen de kritiek van een door de communisten aangevoerd 'Comité voor Revolutionnaire vakverenigings-taktiek', die de staking wilde door zetten op een wijze zoals dat door de NAS-voorzitter altijd werd gepropageerd: van onderop en zonder de reformistische bonden

98 Archief NAS, nr. 454 en nr. 457; *Het Bouwvak*, 21-2-1929 en 13-11-1930; *De Arbeid*, 30-3 en 1-6-1929, 12-7, 19-7, 26-7, 13-9, 29-11, 20-12 en 27-12-1930; Hoogenboom, *Standenstrijd en zekerheid*, 233-236.

99 *Het Transportbedrijf*, 16-3, 30-3 en 13-4-1929.

en hun welgevulde stakingskassen. Het was de eerste uiting van de nieuwe politiek van de Komintern en de RVI, waar op het laatste congres het besluit was genomen nieuwe vakverenigingen op te richten, die stakingen moesten ontketenen. De leden van de NFvT-afdeling Zaandam, waaronder de gesalarieerde bestuurder H. Kat en twee andere bestuurders, die zich tegen het opheffen van de staking hadden gekeerd en aan het Comité hadden meegedaan werden geroyeerd. Kat riep daarna op om een nieuwe, door de RVI gesteunde, vakbond op te richten. Het NAS reageerde heftig op de beschuldigingen van reformisme en verraad. De NFvT legde in een brochure uit waarom er ingestemd was met het eindigen van de staking.¹⁰⁰ Nu werden in *De Arbeid* 'nuchtere arbeiders' opgevoerd die het revolutionaire comité vroegen waar het geld voor ondersteuning vandaan moest komen. Sneevliet wijdde een bitter commentaar aan de verloren staking. Hij vond de materiële voordelen te zwaar gewogen tegenover de morele nadelen, namelijk dat een veertigtal onderkruipers in dienst bleef. Sneevliet had zich tijdens deze staking nogal geweerd. In Amersfoort werden de onderkruipers op weg naar huis onder zijn leiding opgewacht en kwam het tot gevechten met hen en de politie. Nu richtte hij zijn kritiek op de CB, omdat die niet bereid was de algemene werkstaking te ondersteunen en de uitkomsten van de staking te mooi voorstelde. Sneevliet drukte in *De Arbeid* verschillende stukken af uit andere periodieken waarin werkgevers hun tevredenheid uitspraken over de resultaten van de uitkomst van de staking. Alles om te laten zien dat de 'moderne vakbeweging' weer eens gefaald had. Maar ook om aan te tonen dat ondanks de kritiek van de communisten, het NAS nog steeds een revolutionaire vakbeweging was. Het NAS, zo verdedigde Sneevliet zich, had weliswaar deel uitgemaakt van de stakingsleiding, maar kon als minderheid niet anders doen dan zich bij de meerderheid neerleggen, anders was de eenheid in de strijd verloren gegaan. Steeds weer had het NAS op het uitbreiden van de staking aangedrongen en na afloop van de staking beweerde Sneevliet dat de LFvB zich bereid verklaarde aan de staking mee te doen. Deze federatie dacht daar echter heel ander over en wilde op geen enkele manier bij de uitbreiding van de staking betrokken zijn. De LFvB probeerde naderhand de indruk te wekken wel degelijk voor

¹⁰⁰ *Het Transportbedrijf, 7-12-1929; Een half jaar Staking in het Houtbedrijf te Zaandam. Wat deze staking den arbeiders leert*, Uitgave van de NFvT (Z.p. 1929), zie voor de staking: *Jaren van principiële strijd*, 154-157. In Zaandam was men pro-RVI: *Het Kompas*, nr.2 (1927).

uitbreiding te zijn geweest, maar dat de CB en de Christelijke Fabrieks- en Transportarbeidersbond niet vertrouwd werden.¹⁰¹

Tegen de Scheepvaart Vereniging Noord konden de stakers niet op. A.C. Wessels, de directeur van de Amsterdamse HAR kreeg er daarom van langs. Hij was een judas die zich verkocht had aan de tegenpartij, de werkgevers: "de heer Wessels en zijn adjudanten hebben zich alweer actief betoond bij het verraden van de zaak, die zij vroeger dienden."¹⁰² Voor Wessels was dit de laatste confrontatie met zijn eigen schepping, de NFvT, want hij ging met pensioen. De nederlaag leidde ertoe dat de NFvT zich niet meer verzette tegen allerlei bezuinigingen die in de loop der jaren in de havens van Rotterdam, Amsterdam en Zaandam werden doorgevoerd.¹⁰³

Sneevliet maakte een propagandatoer door Nederland om zijn opvattingen over de moderne tactiek, die slechts tot nederlagen leidden, uit te leggen. In Groningen stuitte hij in debat op Kolthek. Die bestreed de opvatting dat de NVV-tactiek de nederlaag bracht. Hij wees op de horden onderkruipers die het werk hadden overgenomen. Kolthek ontkende dat er een principiële verschil was tussen NVV en NAS. Er was slechts verschil in tactiek. De oud-voorzitter dwong zo Sneevliet te formuleren waar het NAS voor stond:

"De revolutionaire vakbeweging is een belangenverbinding, die tegelijkertijd inhoudt als grondprincipe, dat de strijd voor levensverbetering der arbeidersklasse een strijd van klasse tegen klasse is, dat in dien strijd daadwerkelijke vormen van strijd als hoogste machtsuitingen der arbeidersklasse gezien moeten worden."¹⁰⁴

Staken leidde tot het geestelijke weerbaar maken van het proletariaat. Sneevliet week met zijn omschrijving niet af van de opvattingen van de Komintern en RVI. Dat weerhield het NAS niet door te gaan met het royeren van communisten, omdat de CPH steeds trachtte het NAS-bestuur en de leden uit elkaar te drijven, overeenkomstig de opgedragen tactiek van de Komintern en de RVI.

101 *Het Transportbedrijf*, 6-7; *Het Bouwvak* 25-4, 2-5, 22-8, 29-8, 10-10 en 17-1-1929; *De Arbeid*, 5-10, 19-10, 26-10, 2-11, 9-11 en 16-11-1929.

102 *De Arbeid*, 8-6-1929. Wessels was onder de havenarbeiders weinig geliefd, gezien zijn achtergrond en zijn harde optreden als directeur van de Amsterdamse HAR. Hij werd enkele malen gemolesteerd: *Het Volk*, 29-4 en 11-10-1927; *De Tribune*, 10-12-1927.

103 *De Tribune*, 30-2, 25-9, 4-11, 10-11-1930, Wessels verliet eind 1932 het havenbureau: *Het Volk*, 19-11 en 30-11-1932. Hij werd toegesproken door de voorzitter van de Scheepvaartvereniging Noord, S. Valstar, die zijn verdiensten memoreerde.

104 *De Arbeid*, 23-11 en 7-12-1929.

Binnen de NFBvPiOD bestond een communistische oppositie onder leiding van de bestuurder De Krijger met het blaadje *De Oppasant*. Hij steunde openlijk het 'Comité tot Behoud' en had zijn NFvPiOD-afdeling bij het comité aangesloten. De CPH voer tegen de NAS-bestuurders uit:

“De groep-Sneevliet, de trozskistische voorzitter van het N.A.S., vindt slechts steun bij een deel der functionarissen (speciaal het bezoldigde deel) van deze organisatie. Onder de leden van het N.A.S., speciaal bij de belangrijke organisatie van overheids personeel, hebben de parlementaire avonturen van Sneevliet en co. grooten afkeer en een belangrijke oppositie veroorzaakt.”¹⁰⁵

De oppositie werd geschorst, waarna het NFvPiOD-congres de schorsing goedkeurde en werden de communisten, waaronder De Krijger, maar ook drie afdelingen, geroyeerd. Deze schermutselingen waren de voorbode van een jarenlange verbeten strijd tussen de CPH en het NAS. Deze strijd was onderdeel van de nieuwe koers van de Komintern en de RVI, waarbij de insteek was of de vakbeweging te veroveren door de leiding over te nemen of een parallelle vakbeweging te beginnen. De CPH was door het roeyement in het geheel niet uit het veld geslagen en bleef, zoals de RVI dat vroeg, stellen dat het de taak van de communistische NAS-leden was de bestuurders te verjagen. Weglopen zou misschien het NAS verzwakken, maar de positie van de bestuurders versterken.¹⁰⁶

8.5.3 De Roode Vakbonds Oppositie

CPH-bestuurslid Van Wijngaarden bezocht in het voorjaar van 1928 namens het 'Comité tot Behoud' het vierde RVI-congres. Daar kreeg hij instructies om de koers te wijzingen en een revolutionaire minderheid te gaan vormen binnen de Nederlandse vakcentrales. Daartoe werd het comité omgevormd en uitgebreid tot een 'Propaganda-Comité voor Revolutionaire Vakvereeningstactiek', dat tot taak kreeg het ontmaskeren van de NAS-bestuurders als politieke avonturiers en de NVV-leiding als reactionairen.¹⁰⁷ De CPN conformeerde zich aan de nieuwe vakbondskoers en ging zich

¹⁰⁵ *Inprekorr*, 28-5-1929, geciteerd in: *De Gemeenschap*, 31-8-1929.

¹⁰⁶ *De Arbeid*, 30-11 en 7-12-1929; *De Gemeenschap*, 27-7, 3-8, 31-8, 21-9 en 21-12-1929; *De Tribune*, 6-8 en 28-8-1929; Tosstorff, *Profintern*, 653-669; Müller, *Lohnkampf*, 97-125.

¹⁰⁷ *De Tribune*, 12-4-1928; CID, Overzicht no. 3 Jaargang 1928, 11; CID, Overzicht no. 4 Jaargang 1928, 20.

concentreren op de uitvoering van de Komintern-besluiten aangaande de vakbeweging. In Nederland maakte de derde periode een eind aan de CPH-leiding. Die diende te verdwijnen vanwege “rechtse afwijkingen”. Op het partijcongres van februari 1930 eisten de Kominternvertegenwoordigers het aftreden van het partijbestuur. Bergsma, Van Riel en andere oud-NAS-leden, werden geroyeerd, hoewel zij hun “rechtse afwijkingen” bekenden. Slechts Seegers bleef.¹⁰⁸ Van Wijngaarden, die jarenlang de communistische oppositie binnen het NAS had aangevoerd, werd zowel van ultralinkse, opportunistische en rechtse afwijkingen beschuldigd en kreeg het verwijt de nieuwe tijd niet te begrijpen. Hij bedankte zelf om royement te voorkomen. Van Wijngaarden zag net als het geroyeerde partijbestuur niets in de nieuwe lijn van de Komintern en de RVI om het NAS als onderdeel van het ‘sociaalfascisme’ te bestempelen. De leiding van het Comité van Revolutionaire Vakverenigingstactiek kreeg P. de Groot, die na zijn avontuur in de Eenheidsbeweging weer in de CPH was teruggekeerd en nu deel uitmaakte van vakverenigingcommissie. Hij was met zijn anti-NAS houding de aangewezen man om de communistische oppositie tegen het NAS te voeren. De Groot had eerder al een “propagandakring van linksche NVV leden” opgezet en was dus een ervaren cellenbouwer. Hij bezocht het RVI-congres in 1930, waar hij zich tegen het NAS keerde.¹⁰⁹ Losofsky bevestigde de veranderende rol van de vakbeweging. Die was onder sociaaldemocratische leiding verworden tot orgaan van het kapitalisme en de staat, waartegen de ongeorganiseerden zich strijdbaarder opstelden dan de reformistische sociaaldemocratische vakbondsleiders. Deze nieuwe situatie vereiste dat tegen de wil van de “sociaalfascistische vakbondsbonzen”, die zich aan het kapitalisme hadden overgeleverd, parallelle massaverenigingen van de arbeidersklasse moesten worden gesticht. De nieuwe vakbondstactiek werd nader gepreciseerd. Stakingen moesten zelfstandig worden gevoerd en konden tegen de reformistische vakbondspolitiek indruisen. Stakers dienden hun eigen stakingsleiding te kiezen. Deze tactiek dichtte de arbeiders dus een belangrijke rol toe in de strijd tegen de “vakbondsbonzen.” In Nederland kwam in opdracht van de Komintern en onder toezicht van een RVI-vertegenwoordiger de Roode Vakbonds Oppositie (RVO) tot stand, die tot taak had uit economisch conflicten ook politieke conflicten te maken. Of dat nu in een zelfstandige organisatie moest gebeuren of van

¹⁰⁸ *De Tribune*, 12-12-1929, 17-2 en 24-10-1930; Stutje, *De man die de weg wees*, 93; Voerman, *Meridiaan*, 392-407, 420-432; Müller, *Lohnkampf*, 97-125.

¹⁰⁹ *De Tribune*, 29-1, 15-2, 17-2 en 14-3-1930; *Het Volk*, 20-2-1930; Voerman, *Meridiaan*, 374-407; Stutje, *De man die de weg wees*, 74-104; Harmsen, ‘Leven en werk van mr. A.S. de Leeuw, 67-72.

uit de bestaande vakbeweging bleef onduidelijk, maar in Nederland was de oppositie uitsluitend binnen het NVV en het NAS actief.¹¹⁰ In mei 1930 kwam de Nederlandse RVO tot stand, waarin het Comité opging en De Groot de leider werd. De conferentie besloot aan de hand van de instructies van de Komintern lokaal en per bedrijfstak oppositiecomités op te richten, die bij acties leiding konden geven. Behalve deze bijeenkomst, werden nog afzonderlijke vergaderingen belegd van landarbeiders, spoorwegpersoneel, Twentse textielarbeiders en Zaanse fabrieksarbeiders. Een aantal van de aanwezigen werd na afloop door het NAS geroyeerd.¹¹¹ De RVO uitte zich in het ultralinkse taalgebruik van de RVI:

“In de strijd tegen verslechtering van uw levenspeil zullen de arbeiders echter niet alleen de bourgeoisie en haar staatsapparaat tegenover zich vinden met haar politie, haar marechaussee, haar burgerwacht, haar hondenbrigades, doch ook de verraderlijke bonzen van de verschillende vakverenigingen van N.V.V. en N.A.S., het R.K. Vakverbond, van S.D.A.P. en R.S.P., in één woord de sociaal-fascistische leiders.”¹¹²

Alle vakcentrales waren vijanden van de arbeidersklasse en de NAS-leiding was de linkervleugel van het reformisme.¹¹³ Het NAS-bestuur reageerde uiteraard afwijzend op de RVO. Dat de RVI nu weer het oprichten van revolutionaire vakbonden stimuleerde was absurd. Toen het NAS deze tactiek hanteerde werd de vakcentrale daarop aangevallen door de RVI. In Frankrijk zou de nieuwe wending weinig succes hebben, omdat de CGTU de eenheid zocht met de CGT, zo voorspelde Sneevliet, die over alle ontwikkelingen binnen de internationale communistische beweging op heldere wijze verslag deed voor het NAS-kader in de *Klassenstrijd* en *De Nieuwe Weg*.¹¹⁴

Voor het NAS gold volgens de RVO dat het slechts een ‘revolutionair verleden’ kende, maar inmiddels dezelfde opvattingen koesterde als het NVV.

110 *De Tribune*, 16-5-1930; *De Strijd*, 8-5-1931; Worley (ed.), *In Search of Revolution*, 44, 53-57; Müller, *Lohnkampf*; Harmsen, ‘Kommunistische vakbewegingspolitiek’, 119-123.

111 *De Tribune*, 16-5 en 17-2-1930; *Economische en Sociale Kroniek*, 2^e kwartaal 1930, 37-38.

112 *De Tribune*, 23-12-1930. Zie voor de reactie van het NVV: *De Strijd*, 8-5 en 15-5-1931.

113 De weg naar de overwinning! Besluiten van het eerste congres der Roode Vakbewegings-oppositie, 3. Zie ook Müller, *Lohnkampf*; Tosstorff, *Profintern*; Worley (ed.), *In Search of Revolution*.

114 ‘Documentatie-materiaal voor het N.A.S.-kader’, *De Nieuwe Weg*, jrg. 5, nr. 3 (1931), 93-96; H. Sneevliet, ‘Documentatie-Materiaal voor het N.A.S.-Kader. R.V.I., R.V.O. en de Deutsche vakbeweging’, *De Nieuwe Weg*, jrg. 6 nr. 2 (1931), 124-127. Het NAS-documentatiebulletin was daar vanaf 1930 onderdeel van.

Het NAS vervulde de rol als linkervleugel van het reformisme, “dat de sociaal-fascistische leiders hun verraad aan de belangen van de arbeidersklasse mogelijk maakt en hun, door een giftige bestrijding van de internationale revolutionaire vakbeweging ondersteunt.”¹¹⁵ Het eerste RVO-congres in oktober 1931 ging in op het NAS, dat zich slechts bediende van revolutionaire leuzen om te verhinderen dat de revolutionaire arbeiders zich achter de RVO schaarden. Het NAS organiseerde arbeiders, die “politiek zeer dicht bij de R.V.O. staan, en die van ons gescheiden worden door de Sneevlietgroep.” Daarom moesten de NAS-arbeiders met tact worden benaderd:

“Ten opzichte van deze arbeiders moeten de R.V.O. aanhangers een kameraadschappelijke verhouding scheppen en hen in de acties der R.V.O. betrekken, bij gelijktijdige ongenadige strijd tegen de leiding van het N.A.S. onder de leuze wederaansluiting bij de R.V.I. over de hoofden der leiders heen.”¹¹⁶

Deelname aan de RVO was steeds aanleiding tot roeyement uit het NAS. Bouwman noemde de RVO-aanhangers blinde nalopers van de CPH, die gefinancierd door de Moskou met krantjes en manifesten onrust en verwarring zaaiden. De RVO bleef zich manifesteren in de bedrijven en overeenkomstig de RVI-instructies ging het daarbij om de vorming van het ‘eenheidsfront van onder op’. De RVO kwam naast het blad *De Rode Vaan* met propagandistische bedrijfskranten toegesneden op één bepaalde onderneming of een bedrijfstak. Zo kreeg de LfVb te maken met het RVO-blad *De NAS Bouwarbeider*, dat opriep tot de vorming van een eenheidsfront met de CPN en dat de bouwvakkers maande geen vertrouwen te hebben in de radicale woorden van Stricker en Roodveldt, die immers strijdbare arbeiders hadden geroyeerd. Sneevliet werd als “arbeidersvijandig” bestempeld vanwege zijn kritiek op de Sovjet-Unie.¹¹⁷

Niet alleen met bedrijfskranten trad de RVO naar buiten, maar ook met pamfletten, bij stakingen, op vergaderingen en tijdens congressen. De communistische oppositie was niet meer weg te denken uit het NAS. Het speelveld ter linkerkant van de sociaaldemocratie en de moderne vakbeweging was klein, de concurrentie en wederzijdse imitatie groot en daardoor de onderlinge bestrijding heftig. De communistische tactiek

¹¹⁵ *De Weg naar de overwinning!*, 3.

¹¹⁶ *De Weg naar de overwinning!*, 12.

¹¹⁷ *De Arbeid*, 18-7-1931; *NAS Bouwarbeider. Orgaan der Landelijke Federatie Oppositie*, 30-11-1934.

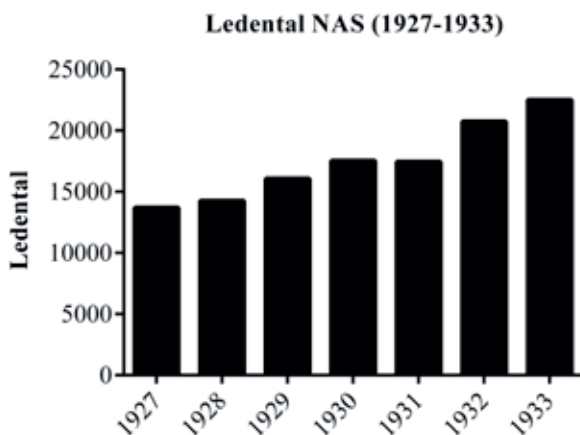
werd met overmatige belangstelling in *De Arbeid* gevolgd en bekritiseerd waardoor de invloed die de RVO had, werd uitvergroet.

8.6 Bedreigd bestaan

Door de grote werkloosheid onder de NAS-leden liepen de inkomsten sterk terug. Die verminderde inkomsten moesten gecompenseerd worden door verregaande bezuinigingen. Het NAS-bestuur probeerde al jaren het aantal betaalde bestuurders in de federaties terug te dringen door met voorstellen te komen die tot sterke centralisatie zouden leiden. Deze reorganisatievoorstellen haalden het niet vanwege de verknochtheid van de federaties aan de eigen autonomie. Ook werd weer gehamerd op de vele andere bedreigingen die het NAS onderging. Vijanden waren niet alleen buiten het NAS, maar ook binnen het NAS. Op het congres van 1931 moest Sneevliet over een aantal persoonlijke conflicten tekst en uitleg geven aan kritische congresgangers. Het werd toen duidelijk dat hij veel met personen schoof en niet altijd met groot succes.

8.6.1 Tal van tegenslagen

Begin jaren dertig was het NAS nauwelijks meer aanwezig in het noorden en het zuiden van het land. In het jaarverslag werd het verdwijnen van de NFvAM niet alleen geweten aan de terreur van de katholieke kerk, maar ook aan de communistische oppositie. Daardoor was het NAS alleen nog met een PAS-Limburg aanwezig. In het midden van het land was het NAS nauwelijks meer aanwezig, buiten de sigarenmakers in Culemborg en Nijmegen, was er alleen aanhang in Arnhem, Deventer en Twente. In Zeeland was er alleen in Vlissingen aanhang. Het NAS was een Amsterdamse beweging geworden, met enige aanhang in Den Haag en Rotterdam. Weliswaar werden er in het hele land PAS'en opgericht, maar die bestonden uit de plaatselijke afdelingen van de federaties. De communisten hadden de OBvS als revolutionaire organisatie onmogelijk gemaakt en ze veroorzaakten de afscheiding van enkele NFBvPiOD-afdelingen. De federatieve bond had daarnaast last van de syndicalistische federatie. De NFvLT&Z, de zoveelste poging van het NAS om de landarbeiders te organiseren kon niet tot bloei komen omdat er geen werkloosheidskas opgericht kon worden door de tegenwerking van de overheid. Een lichtpuntje was dat de Nederlandsche Koksbond

Figuur 8.1 Ledental NAS 1927-1933

Bron: CBS; Jaarverslagen NAS; NAS-archief, nr. 56.

zich bij het NAS aansloot. Het NAS-bestuur probeerde het tij te keren door districtspropagandisten in te zetten om zo nieuwe leden te werven. Smid kreeg de positie van propagandist in de mijnstreek, maar werd overgeplaatst naar Dordrecht, omdat er in het zuiden geen tot weinig aanhang bestond. Daar bleek hij succesvol te zijn. C. Hamet, die voor het PAS-Zaanstreek werkte, werd propagandist in Arnhem om daar samen met De Klerk, die tijdelijk in Nijmegen gestationeerd was, de twee plaatselijke PAS'en tot ontwikkeling te brengen. Molenkamp, die jarenlang in Rotterdam de NFvT leidde, verhuisde naar het noorden. Het NAS groeide en telde in 1931 16950, in 1932 20.200 leden en 23.102 op 1 januari 1933, zoals in de figuur 8.1 is te zien.

Maar Huvé, die niet voldeed als propagandist, werd in 1931 voor de bewezen diensten ontslagen. Hamet kreeg ook kritiek te verduren, maar mocht blijven.¹¹⁸ Er waren meer persoonlijke conflicten, die sporen in het NAS achterlieten. Het NFBvPiOD-bestuurslid Blaauw, secretaris van de Amsterdamse Federatie verliet het NAS met ruzie. Die wilde hem zijn opgebouwde pensioenrechten niet betalen en Blaauw maakte er een rechtszaak van.¹¹⁹ Hier hield het mee niet op. Harkema brak eind 1929 met het NAS Als

118 *De Arbeid*, 14-3-1931 en 16-1-1932. Archief NAS nr. 18, notulen 27-7-1930; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 39-43, 53-65, 106 en 214; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 42; CBS, Overzicht 1933, 10. CBS geeft voor 1933 22.500 leden. Molenkamp wilde stoppen bij de NFvT. Hij kreeg toen een baan op het NAS-kantoor. Zie voor de moeizame pogingen de landarbeiders te organiseren binnen het NAS: F. Kuik *De positie der landarbeiders*. Uitgave NFBvLTVZ. Z.p. z.j.

119 *De Gemeenschap*, 21-9, en 9-11-1929; *De Tribune*, 17-3-1931. Blaauw was redacteur van het NFBvPiOD-maandblad *De Federatieve Ambtenaar*. Hij was de eerste man van Sneevliets vierde

CPH-CC Raadslid te Appingedam, was hij in 1927 in dienst gekomen als noordelijk NAS-propagandist. Vervolgens werd hij tegen zijn zin opvolger van Molenkamp in de Rotterdamse NFvT. Maar Sneevliet drukte zijn aanstelling door. Begin 1929 werd Harkema weer propagandist in de provincie Groningen. Hij organiseerde in Delfzijl de havenarbeiders en richtte met veel succes de Nationale Schippers-vereeniging op, die zich aansloot bij de NFvT. Er ontstond onenigheid toen het NAS-bestuur hem verdacht de schippersvereniging, waarvan hij bezoldigd voorzitter-propagandist was, los te willen maken van de NFvT. Het conflict eindigde er mee dat Harkema zijn vereniging losmaakte van de federatie en het NAS, een gevoelig verlies van vijftienhonderd leden. Het oordeel over Harkema was niet mals, zijn werk deed hij slecht en had veel kritiek op de leiding van de federatie. Hij was zo immoreel geweest om zelfs salarisverhoging te vragen. Harkema sloeg terug door te schrijven dat de NFvT en het NAS geen toekomst meer hadden. Hij maakte later carrière bij het NVV.¹²⁰

Brandsteder kwam vanwege de financiële positie van de IJPC in conflict met het NAS-bestuur. Vanaf het begin draaide de IJPC met verlies en spoedig werd het NAS gevraagd het kapitaal te verhogen met vijftig procent, want het bankkrediet van 43.000 gulden was door de IJPC overschreden. Door de Zaanse houtstaking kon het NAS geen geld vrijmaken, terwijl het voor 25.000 gulden borg stond bij de bank. Brandsteder, die van wanbeheer beschuldigd werd en steeds ziek was, werd aan de kant gezet en vervangen door Posthuma. Maar IJF-bestuur liet hem door de politie verwijderen.¹²¹ Zowel de IJF als het NAS kwamen met voorstellen die de andere partij had te accepteren, onderhandelen was onmogelijk geworden door de slechte onderlinge verhoudingen. De IJF stelde voor van de IJPC een plaatselijke NV van te maken, waarbij het NAS de aandelen overdroeg aan de IJF en de hypotheek van de IJPC als onderpand overnam. Als de schuld bij de bank was afbetaald, kon het NAS worden afbetaald. Dit kon jaren duren, tenminste als de verliezen zouden ophouden. Het NAS-bestuur kwam echter met harde eisen. De IJPC werd een plaatselijke instelling, geëxploiteerd door

vrouw.

120 Archief NAS, nr. 18, notulen 16-12-1927; *Het Transportbedrijf*, 23-11-1927; *De Arbeid*, 5-10 en 7-12-1929; *Het Volk*, 3-10 en 28-12-1929; *Een ernstig woord aan de Binnenschippers! Nationale Schippers-Vereeniging Aangesloten bij de Ned. Federatie van Transportarbeiders* (z.p. z.j.); *Aan de leden der Nationale Schippersvereniging* (Amsterdam 1929), uitgave der NFvT, Jaarverslagen NAS 1928-1931, 62-63; *Voorwaarts*, 3-3-1930 en 24-9-1931. Zie voor Harkema: E. Kalk, *De Rode Duivel! Het strijdbare leven van Pieter Roelof Harkema 1892-1982* (Amsterdam 2013).

121 *De Arbeid*, 28-9-1929, 1-2, 8-2 en 18-10-1930, Jaarverslagen NAS 1-4-1928 tot 1-7 1931, 61-64; *De Tribune*, 18-5-1931.

de IJF. Die scheidde zich af van het NAS en de NFvT. De IJF hoefde zo geen contributie te betalen en dat geld kon in de IJPC gestopt worden. Waren de schulden afbetaald, kon de IJF weer terug in het NAS en de NFvT.¹²² Deze patstelling doorbrak de IJF door met de CB over overname te onderhandelen. Die wilde dat en de IJF, met duizend leden – een vijfde deel van de NFvT –, ging over naar de CB. Bij referendum spraken de leden van de CB en de IJF zich uit voor fusie en nam de CB de IJPC met de schulden over.¹²³ Brandsteder, ooit door Sneevliet gezien als de revolutionair-socialistische leider van de matrozenbeweging in Indonesië, kreeg een baan bij het NVV en werd jarenlang als verrader betiteld. De kwestie werd in de pers van de tegenstanders geweldig uitgesponnen, om te laten zien dat het NAS-bestuur met gemak een afdeling royeerde als dat beter uitkwam. Iedere tegenwerping van het NAS was tevergeefs, omdat het NVV alle in en outs kende van de zaak, aangeleverd door Brandsteder.¹²⁴ Sneevliet gaf op het congres van de NFvT toe dat hij tegen Brandsteder had gezegd dat het NAS sterker was zonder de IJF dan met, omdat “deze IJmuider Federatie een leiding heeft, die niet het geringste doet aan de opvoeding van de leden in de richting van de klassenstrijd en een leiding die voor de rev.-vakbeweging onbetrouwbaar is.”¹²⁵

De IJPC-kwestie droeg bij de tot de verwijdering tussen Roland Holst en Sneevliet. Zij had vanwege de IJPC geld aan het NAS geleend, dat maar moeizaam werd afgelost. De druppel die de emmer deed overlopen was haar positieve artikel bij het overlijden van Troelstra. Sneevliet stelde dat die de klassenstrijd altijd verloochend had en kon de waardering voor Troelstra niet verdragen. Hij liet tijdens de lezersconferentie van *De Nieuwe Weg* in mei 1930 door de aanwezigen kritiek uitoefenen op Roland Holst, waarop ze het redacteurschap neerlegde. Over haar afscheid werd in *De Arbeid* met geen woord gerept. In *De Nieuwe Weg* verscheen later een sterk ingekorte verklaring van haar hand. In haar kielzog verdween ook Engels, die sterk onder de invloed stond van Roland Holst, als medewerker van *De Nieuwe Weg*

122 Archief PAS, nr. 216, IJmuider proviand Centrale, bevat de uitgebreide aantekeningen inzake de IJPC; NFvT, *De Waarheid inzake de afscheiding der IJmuider Federatie van het N.A.S.*

123 *Het Transportbedrijf*, 11-10-1930; *Voorwaarts*, 13-11-1930; *De Strijd*, 21-11, 28-11 en 5-12-1930; Centrale Bond van Transportarbeiders, Verslag van de verrichtingen en de werkzaamheden gedurende de jaren 1930-1931, 20-25; *Jaren van principiële strijd*, 151-152; *De Waarheid inzake de afvoering der IJmuider Federatie door de N.A.S.-leiding*, Uitgave van den Centrale Bond van Transportarbeiders (z.p.z.j.)

124 Jaarverslagen NAS 1928-1931, 55-57; *Het Volk*, 15-6-1932; *De Tribune*, 14-6-1932, 23-11 en 25-11-1933.

125 *Het Transportbedrijf*, 17-12-1930. Het gedenkboekje van de NFvT, *30 jaren Organisatie en Strijd* (Rotterdam 1930) geeft een kort overzicht van de ontwikkeling van de federatie.

en *De Arbeid*.¹²⁶ Last, die Engels als voorzitter van de RJB opvolgde was de volgende die in conflict met Sneevliet kwam. Hij was door hem als beambte sociale zekerheid voor de Commissie van Sociale Wetgeving aangesteld, maar verrichtte meestal werkzaamheden voor de RSP en RJB. Toen Last te populair dreigde te worden en zijn opvattingen gehoor vonden binnen het NAS, moest hij verdwijnen. Halverwege november 1931 werd Last uit het NAS geroyeerd, waarop zijn vriend Smelik het PAS-Hoorn en de RSP verliet. De ruzie met Last had zijn weerslag op de RJB, waar een aantal jongeren uittrad. Last trok het hele land door om Sneevliet aan de schandpaal te nagelen en schreef uitgebreid in *De Tribune* over zijn belevenissen.¹²⁷ In de tussentijd brak Dissel, van de ene dag op de andere met het NAS. Er werd geen enkele mededeling over gedaan, behalve dat hij per ingang van 8 juni 1931 ontslag nam. Iedereen die kritiek had op Sneevliet was nu uit het NAS. Met Kitsz, Bouwman, Schilp, Roodveldt, Smid en anderen wist hij zich verzekerd dat er geen oppositie in het NAS en de federaties meer bestond en kon hij zich richten op de vijanden buiten het NAS. Dat waren de communisten die in opdracht van de RVI hard optraden. De RVO gebruikte de ruzies om de NAS-leden aan te zetten tot breken met de NAS-bestuurders. De opstelling van het NAS inzake de werkverschaffing zette kwaad bloed bij de communisten, omdat het NAS staken in de werkverschaffingen als zinloos afwees. In de ogen van het NAS konden de RVO en de IAH op geen enkele wijze leiding geven aan deze spontane stakingen en leverden die niets op.¹²⁸ Het NAS stond hiermee op hetzelfde standpunt als het NVV en de andere vakcentrales. In Amsterdam was het RSP-gemeenteraadslid en PAS-voorzitter Kitsz herhaaldelijk mikpunt van communistische agitatie. Hij nam in de Raad een praktisch standpunt in met betrekking tot werkverschaffing en steunverlening en deed ondanks allerlei bedenkingen mee aan het uitvoeren van het gemeentebeleid. Het NAS kreeg het verwijt van de communisten "reformistisch-sociaal-fascistische politiek"

126 Archief NAS, nr. 470; 'Waarom schrijf je nooit meer?', 51-52, 548-551; *De Arbeid*, 10-5, 17-5, 7-6-1930 en 23-1-1932; *Het Volk*, 20-8-1930, 5-8, 8-8 en 9-8-1932; *De Nieuwe Weg* jrg. 6, 39-40; Engels, *Zestig jaar*, 51-52, 75-76; Etty, *Liefde*, 466-470.

127 Zie over deze kwestie B. van der Steen, 'Henk Sneevliet, leider van de Revolutionair Socialistische Partij (1929-1934)' (Doctoraal Scriptie Geschiedenis Universiteit Leiden 2006), 55-83; *De Arbeid*, 8-1930; *De Tribune*, 9-1, 16-1, 25-1, 12-11 en 4-12-1931; 'Waarom schrijf je nooit meer?', 522-527.

128 *De Arbeid*, 4-7 en 10-10-1931; *De Tribune*, 17-6, 25-6 en 1-7, 13-10-1931 en 22-6-1934. Allang kreeg Dissel kritiek van Sneevliet, die twijfelde aan zijn idealisme: Archief NAS, nr.18, notulen 15-10-1926; J. Molenkamp, *De jongste stakingen in de werkverschaffingen van het Noorden. De zoveelste mislukking van de R.V.O.-taktiek*, Uitgave van het Gewestelijk Propaganda-Comité v.h. N.A.-S. (z.p. z.j. [1931]).

te bedrijven.¹²⁹ De ontevredenheid van werklozen leidde tot een aanval op het Amsterdamse PAS-kantoor in de Derde Helmersstraat. Al eerder waren communistische werklozen het PAS-gebouw binnen gedrongen, maar nu sloeg een twintigtal de ramen in, drong binnen en sloeg het interieur kort en klein. Het PAS-bestuur had zich wijselijk in een kamer opgesloten. De schade was zo groot dat de federaties een inzamelingsactie moesten houden voor een nieuw interieur. "Amstelfascisme", volgens een ziedende Sneevliet, die schreef dat het NAS eigen afweermethoden zou nemen. Tijdens een van de eerste grote bijeenkomsten van de LWC ontstond er groot tumult in de zaal van de Amsterdamse Diamantbeurs. RVO-leden verstoorden de vergadering met geschreeuw. Er werd steeds meer fysiek geweld gebruikt. Eind november 1931 sloegen een zestal communisten Menist het ziekenhuis in. De daders werden vervolgens door NAS-leden afgetuigd. Als reactie op deze rellen organiseerde het NAS een eigen knokploeg, de Afweerbrigade onder leiding van Stricker, die de veiligheid en bewegingsvrijheid van het gewone NAS-lid tijdens vergaderingen en demonstraties moest garanderen en die optrad als bodyguard van Sneevliet.¹³⁰ Op een demonstratief afweercongres in Amsterdam werd de afweerbrigade publiekelijk gemaakt. Sneevliet zei:

"Het schijnt in de besturenvergaderingen van arbeiders-organisaties voortaan een punt van overweging te moeten uitmaken of in het vervolg, behalve actetas en vulpen, ook een ploertendoeder (...) tot de uitrusting moeten behoren van bestuurders en propagandisten."¹³¹

Toen hierna een demonstratieve optocht werd gehouden, vielen communisten de betogers aan. De politie moest de orde herstellen. Fysiek geweld was niet het enige probleem voor NAS-bestuurders, die al een dagje ouder werden. Een grotere bedreiging voor het NAS was het achterwege blijven van instroom van jongeren, ondanks de in 1929 in het leven geroepen Raad voor de Jeugdbeweging en het Kinderwerk. De vakcentrale vergrijsde in hoog tempo. Kitsz werd in 1933 60 jaar, net als Van Blijenburgh, De Klerk en Posthuma. De Amsterdamse NFBvPiOD-bestuurder 'Vader Kemp' trad af omdat hij 75 jaar was geworden. In 1932 stierf de langjarige medewerker

129 C. Kitsz, *Het N.A.S. en de Werkverruiming*, Uitgave van het Nationaal-Arbeids-Secretariaat (Amsterdam z.j.); De Rooy, *Werklozenzorg*, 50-55, 84, 97.

130 *De Arbeid*, 25-5-1929, 30-8-1930, 21-11, 28-11 en 5-12-1931; *Het Volk*, 30-11-1931; *Het Bouwvak*, 14-8, 28-8 en 27-11-1930 *De Strijd*, 5-2-1932; C. Kitsz, *Het N.A.S. en de Werkverruiming*, Uitgave van het Nationaal-Arbeids-Secretariaat (Amsterdam z.j.); De Rooy, *Werklozenzorg*, 50-55, 84, 97.

131 *Het Volk*, 30-11-1931. Later werd de Afweerbrigade door de Wet op de Weerkorpsen omogelijk. Sneevliet stemde als Tweede Kamerlid tegen: Eskes, *Repressie*, 129-136.

aan *De Arbeid*, Coltof op 77-jarige leeftijd.¹³² Daarbij vergeleken waren de vijftigers en veertigers Sneevliet, Bouwman en Roodveldt jong. Niet alleen de vergrijzing van het kader was problematisch, ook het tekort aan bekwame bestuurders. Voor het bestuur van de nevenorganisaties schakelde het NAS de vrouwen en kinderen van het kader in. Zo was de vrouw van Sneevliet redacteur van het blad van de NAS-Vrouwenbond, waarvan de voorzitter een dochter was van oud NAS-bestuurder Blaauw en vormde een zoon van Dissel, Theo Jr., met een zoon van J. Schenk met de jonge beschermeling van Sneevliet, Th. van Driesten het bestuur van de NAS-Jeugdbond. De VvVO werd bestuurd door Langkemper. D. Woudt, die op het NAS-kantoor werkte, was secretaris van de RJB.¹³³

8.6.2 De Twentse textielstaking

Al tijden heerste onrust in de Twentse textielindustrie, omdat door rationalisatie de lonen onder druk stonden en arbeiders ontslagen dreigden te worden. Na een reis van de fabrikant L. van Heek Jr. naar het Verre Oosten om daar de concurrentie te bestuderen, sloeg het NAS in 1929 alarm, “De eenige oplossing, die hij weet tegen de moordende Japansche en Chineesche concurrentie – door lage lonen, kinderexploitatie, lange uren, is, de aanval op het kleine beetje levensgeluk der textielarbeiders in Holland.”¹³⁴ De LFvT moest nu laten zien wat het waard was, nadat de FBvT in de federatie was opgegaan en belegde in februari 1931 in Enschede een demonstratief congres. Naast secretaris Postmus sprak Roodveldt over rationalisatie. Daartegen wilde de LFvT zich niet verzetten, wel tegen de loonsverlagingen die de werkgevers wilden. De federatie eiste een 7-urige werkdag tegen een gelijk loon. Hierdoor zou de werkloosheid doen afnemen. De federatie, vierhonderd leden sterk, verklaarde zich bereid de strijd tegen de textielabrikanten aan te gaan. Er doken RVO'ers in de zaal op, waarop Roodveldt uitvoerig “de schandelijke R.V.O.tactiek in het algemeen” uit de doeken deed. De RVO was binnen de textielbonden actief en verspreidde manifesten die zich tegen de bestuurders richtten. In april brak er een spontane staking uit in Enschede, waarop de werkgevers de aangekondigde loonsverlagingen

¹³² Jaarverslagen NAS 1931-1933, 54-55; zie over Coltof, ‘Ter nagedachtenis door C. Cornelissen’, *De Arbeid* 2-4 en 7-5-1932. Over Kemp: *De Gemeenschap*, 18-5-1929.

¹³³ *De Arbeid*, 21-12-1929; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 106-107; *Het Bouwvak*, 22-8-1929, 2-1 en 17-6-1930.

¹³⁴ *De Arbeid*, 6-4 en 29-6-1929; *De Vrije Textielarbeider*, 7-3-1931. De LFvT was toen pas officieel aangesloten bij het NAS en had de restanten van de NFBvT in zich opgenomen.

introkken.¹³⁵ Maar in oktober eisten de werkgevers een loonsverlaging van vijf procent, na enige tijd gevolgd door nog eens vijf procent. Samen met de neutrale textielarbeidersbond en syndicalistische textielfederatie had de LFvT de NVV-bond 'De Eendracht' uitgenodigd tot samenwerking, die echter met de twee confessionele bonden optrok. Van liever lede sloot de LFvT zich bij deze coalitie aan en deed mee aan de conferenties met de werkgevers onder leiding van de Rijksbemiddelaar.¹³⁶ Na onderhandelingen tussen de fabrikanten en de vier vakbonden stemden de confessionele vakbonden onder protest in met een loonsverlaging van vijf procent, die op november zou ingaan. 'De Eendracht' en de LFvT gingen niet akkoord. De RVO wilde de leiding van de dreigende staking en verspreidde in de fabrieken pamfletten waarin door de ondertekening "de georganiseerde arbeiders van St. Lambertus, De Eendracht, Unitas, Landelijke Federatie" gesuggereerd werd dat het afkomstig was van de vier vakbonden.¹³⁷ Toen er een spontane staking uitbrak wilden de vakbonden, behalve de LFvT, daar tegen optreden. De federatie vergaderde op 21 november over de ontstane situatie en besloot de stakers te steunen, maar niet op te roepen tot een uitbreiding van de staking. Zonder de steun van de andere bonden was dat onzinnig vond Postmus. De LFvT verbrak echter op 28 november de samenwerking met de andere textielbonden en riep toch op tot de algemene staking. Deze verandering van tactiek kwam niet van Postmus, maar van het NAS-bestuur. Dat Postmus mee onderhandelde werd hem door het NAS-bestuur zeer kwalijk genomen. De RVO gebruikte dit namelijk om het NAS als 'sociaalfascistisch' te brandmerken. Het NAS-bestuur was bang dat de RVO de staking zou overnemen en viel daarom de andere vakbonden fel aan als stakingbrekers en verweet hen in te stemmen met loonsverlagingen. Ondertussen bleven de andere drie vakbonden onderhandelen, maar liepen hun leden spontaan de fabriek uit, toen de werkgevers halsstarrig aan hun eisen van tien procent loonsverlaging bleven vasthouden. De vakbonden konden toen niets anders doen dat zich achter de stakers te stellen en de

¹³⁵ *De Tribune*, 11-3-1931; *De Textielarbeider*, 9-4, 23-4, 7-5 en 28-8-1931; Jaarverslag LFvT 1932-1934, 6.

¹³⁶ *Het Volk*, 12-2-1931; *De Vrije Textielarbeider*, 7-3 en 22-8-1931; *Arbeiders strijdt mee in de Federatie!*, Uitgave LFvT 1931; *De Textielarbeider*, 12-3, 26-3, 23-4, 7-5 2-7, 16-7, 24-9, 19-11 en 3-12-1931; *De Arbeid*, 14-5-1932; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 26-28; Alberts e.a., *Marges van de vakbeweging*; B.A. Sijes, 'Het conflict in de Twents-Achterhoekse textielindustrie, 1931-1932', in: *Textielhistorische Bijdragen*, nr. 21 (1979), 3-34; G.C.J. Kuijs, *De vrees voor wat niet kwam: nieuwe arbeidsverhoudingen in Nederland 1935-1945, aan het voorbeeld van de Twentse textielindustrie'* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2010).

¹³⁷ *De Arbeid*, 7-11 en 14-11-1931; *De Strijd*, 11-12-1931; *De Textielarbeider*, 9-4 en 19-11-1931; Sijes, 'Conflict', 11-13; Stutje, *De man die de weg wees*, 98-99.

stakingskas vanaf 14 februari te openen. De LFvT deed een beroep op de Centrale Weerstandskas (CWK) voor de ondersteuning van de leden en de ongeorganiseerden.¹³⁸ Het NAS zag de staking in een breder perspectief. Het had de NFvPiOD de opdracht gegeven een landelijke demonstratie tegen de werkloosheid en de algemene loonsverlagingen te organiseren, omdat de overheid de lonen van het Rijkspersoneel wilde verlagen. Op 29 november hield het NAS in Amsterdam tegen de loon afbouw een protestmanifestatie, waarbij het uitgangspunt diende te zijn “dat het klassen karakter van den vakbewegingsstrijd het beslissende woord moet spreken.”¹³⁹ In de aanloop tot dat congres viel het NAS niet alleen de regeringsplannen aan om de salarissen met vijf procent te verlagen, de ondernemers die streefden naar loonsverlagingen, maar ook de SDAP en het NVV, die zich daar niet tegen zouden verzetten. Het NAS wenste een onder haar leiding staand revolutionair eenheidsfront van alle werkenden en werkloze arbeiders. De spontane staking in Twente werd aangegrepen om de arbeiders aan te sporen lid te worden van de bij het NAS aangesloten federaties en zich met alle middelen te verzetten tegen iedere loonsverlaging. Het NAS-bestuur stuurde een achttal bestuurders naar Enschede om de algemene staking te proclameren. Ze namen de LFvT-vergadering van 1 december van de LFvT over. Weliswaar sprak Postmus naast Schilp, maar de voorzitter was Nieuwenhuis van de NFBvPiOD, die de vergadering een aantal resoluties liet aannemen, waarin geprotesteerd werd tegen het politieoptreden en het stakingsparool van de LFvT ondersteund werd en de eis werd gesteld dat de andere vakbonden de stakingskassen moesten openen. In Amsterdam werden de leden gevraagd om solidair te zijn en de RVO te bestrijden, die in maar één doel had: de vernietiging van het NAS. Het NAS-bestuur was bang dat de RVO onder ongeorganiseerden aanhang zou krijgen. De staking werd daardoor één grote strijd van het NAS tegen de RVO en tegen de andere vakbonden en dan vooral ‘De Eendracht’.¹⁴⁰ Het NAS-bestuur schoof Postmus aan de kant en Schilp werd LFvT-woordvoerder en andere NAS-bestuurders gaven leiding aan de federatie. Postmus, die eerst geprezen was over de wijze waarop hij berichtte over de staking, moest dit nu overlaten aan andere NAS-bestuurders, waarmee de toon en de benadering van het conflict veranderde. Schilp en Nieuwenhuis, Bouwman en Stricker gingen

138 *Vrije Textielarbeider*, 5-11, 28-11 en 12-12-1931 en 30-1-1932; *De Arbeid*, 28-11 en 19-12-1931; *De Tribune*, 2-12-1931; *De Textielarbeider*, 5-11 en 24-12-1931; *De Strijd*, 18-12 en 24-2-1931.

139 *De Arbeid*, 7-11-1931.

140 *De Arbeid*, 7-11, 28-11, 5-12, 12-12, 19-12-1931 en 16-1-1932; *De Textielarbeider*, 24-12-1931; *De Tribune*, 23-1-1932; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 61-65. De LFvT had ongeveer 450 leden en er staakten 16.000 arbeiders.

met andere bestuurders in Twente spreken over de textielstaking als over de algemene werkstaking van in opstand gekomen arbeiders, niet alleen tegen de fabrikanten, maar ook in opstand tegen hun bestuurders, die met de hoed in de hand bij de patroons kwamen onderhandelen. De LFvT zou vanaf nu leiding geven aan deze arbeiders.¹⁴¹ Twente werd herhaalde malen bezocht door Amsterdamse NAS-leden. Zondag 13 december, aan de vooravond van de officiële staking vertrok een bus met Amsterdamse bouwvakkers naar Enschede. Zij kregen een rondleiding langs de fabrieken en liepen mee in een demonstratie, waarbij ze manifesten verspreidden. Na afloop spraken Postmus en Sneevliet. De volgende dag waren NAS-bestuurders paraat bij de fabrieken waar gestaakt zou gaan worden. Het NAS was bang dat door de massaliteit haar greep op de staking verloren ging en verspreidde een manifest 'Weest op Uw hoede' waarin gewaarschuwd werd tegen de drie bonden die een slappe houding innamen. De LFvT bepleitte tegelijkertijd een gezamenlijke stakingsleiding, die ook de ongeorganiseerden van een uitkering zou voorzien, waar de andere bonden niet op in gingen.¹⁴²

R. Nieuwenhuis met megafoon tijdens de textielstaking

141 *De Arbeid*, 19-11, 26-11 en 5-12-1932; *De Tribune*, 9-11-1931, 8-1, 11-11-1932, *De Textielarbeider*, 6-1, 3-3, 17-3 en 31-3-1932; *Het Volk*, 19-1-1934.

142 *Voorwaarts*, 14-12-1931; *De Arbeid*, 19-12 en 26-12-1931, 16-1-1932.

Rond de jaarwisseling werd de sfeer grimmiger en traden politie en marechaussee steeds harder op. De rijksbemiddelaar kon de partijen niet bij elkaar brengen, waarna het conflict een slepend karakter kreeg en pas na een uitputtingsslag tussen de werkgevers en de vakbonden kon worden beëindigd.

8.6.3 Het Congres van 1931

Na meer dan drie jaar kwam in 1931 eindelijk een kerstcongres, in Utrecht. Dit was steeds uitgesteld door de langdurige ziekte en het overlijden in februari van secretaris-penningmeester Maters. Veel werkzaamheden waren op zijn schouders terecht gekomen toen de functie van secretaris met het vertrek van Dissel was vervallen. Maters was door zijn ziekte lange tijd afwezig en de administratie liep daardoor in het honderd. Sneevliet bemoeide zich niet met de administratie, hij vond dat de taak van voorzitter een propagandistisch-agitatorische was en schreef in *De Arbeid*, ging uit spreken en gebruikte zijn tijd voor de RSP en het blad *De Baanbreker*. Wel bereidde hij het congres zorgvuldig voor om de oppositie niet teveel aan het woord te laten en allerlei persoonlijke kwesties niet uit de hand te laten lopen. De beschrijvingsbrief omvatte talloze voorstellen. Er werden voorstellen gedaan om internationale contacten aan te gaan. Maar niemand wist eigenlijk met wie en er werd gesproken over het oprichten van een nieuwe internationale vakcentrale, waarbij gekeken werd naar delen van de CGTU die weinig voelden voor fusie met de CGT. Wel was een afgevaardigde van de Duitse BRIV aanwezig en enkele Belgische geestverwanten onder aanvoering van L. Polk, uit Antwerpen.¹⁴³

Voorzitter Sneevliet sloeg bij het openen van het congres een pessimistische toon aan. Het kapitalisme verkeerde in een ongekende crisis, de internationale sociaaldemocratie was in crisis, linkse socialisten met hun grote aanhang in Duitsland en Engeland misten de revolutionaire klaarheid. De communisten en hun geknoei met de RVO hadden alle vertrouwen in de vakbeweging vernietigd en de werklozenbeweging kapot gemaakt. Slechts de opvattingen van Trotski en Gorter gaven een perspectief dat de moeite waard was, namelijk het organiseren van een wereldproletariaat dat tegen het wereldkapitalisme ten strijde trok. In heel Europa groeide het fascisme, dat betaald werd door het kapitalisme. Het NVV verrichtte hand- en spandiensten aan de bourgeoisie. Slechts met het NAS ging het

¹⁴³ *De Tribune*, 19-11-1931 en 6-1-1932; *De Arbeid*, 21-2, 28-2-1931 en 2-1-1932; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 67-69.

goed, de twintigduizend leden werd genaderd. Tegenover de boodschap van rust stelde het NAS de roerigheid. Maar de arbeiders moesten er rekening mee houden dat hun verzet gesmoord zou worden in stromen van bloed. Hierna hield Bouwman zijn referaat over de werkloosheid. Hij refereerde aan het revolutionaire verleden van het NAS, die al in 1907 pal stond voor de werklozen en door de jaren heen had getoond voor de werklozen op te komen. Hij wees daarbij op het RSC tijdens de Eerste Wereldoorlog. Dat de werklozenagitatie nu geen succes was kwam door de RVO, die iedere vergadering in het honderd stuurde. Toch was het NAS er in geslaagd het Landelijk Werklozen Comité te stichten, die het blad *De Werkloosheid* uitgaf. Als oplossing van de werkloosheid noemde Bouwman vernietiging van het kapitalisme en zeker niet het zitting nemen in crisiscomités zoals SDAP en NVV deden. Een aantal moties werd aangenomen, waaronder één die inging op de crisis en de bestrijding daarvan. Nadat gesteld werd dat het kapitalisme geen oplossing bood voor de crisis en dus de bestrijding van dat kapitalisme de hoofdzaak van het internationale proletariaat diende te zijn, kwamen er praktische eisen. Er diende een 7-urige werkdag komen en een 40-urige werkweek. De leerplicht moest verlengd tot zestien jaar en er moest een goede pensioenregeling komen, samen met een premievrije werkloosheidsverzekering, betaald door de bezittende klasse. De werkloosheid diende bestreden te worden door uitbreiding van publieke werken met een productief karakter, verhoging van de werkloosheidsuitkeringen en afschaffing van de verplichte werkverschaffing. Menist hield het derde referaat over het militarisme. Hij wees op het falen van de Tweede Internationale, die de wereldoorlog niet had kunnen tegenhouden en zich ook nu bewees als handlanger van het kapitalisme door de militaire dienstplicht te aanvaarden. Menist veroordeelde de IAMV die het pacifisme aanhing. Mensen als Gandhi stonden de revolutie alleen maar in de weg. Het NAS was niet tegen geweld, wees persoonlijke dienstweigering af en stond achter de burgeroorlog die zou uitbreken tussen de bezittende en de arbeidende klasse.¹⁴⁴

De uiterst kleine bouwvakafdeling Glanerbrug stelde het NAS-bestuur voor om samen te werken met de CPH en de RVO. Dit was moedig, omdat Stricker van te voren had aangekondigd zulke voorstellers met harde hand van het congres te verwijderen.¹⁴⁵ Sneevliet interrumpeerde met: "Gij vergist u, R.V.O.-klanten hebben hier geen bliksem te maken." Prompt deed Stricker

¹⁴⁴ *De Arbeid*, 23-1-1932; Jaarverslag NAS1931-1933.

¹⁴⁵ Beschrijvingsbrief voor het Congres van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland, te houden op Vrijdag 25, Zaterdag 26 en Zondag 27 December (Kerstmis) 1931 te Utrecht in het

het voorstel om deze 'elementen' te verwijderen. De overgrote meerderheid van de 452 afgevaardigden steunden dit, waarop de "dubbelzinnige gasten" de zaal verlieten. Sneevliet formuleerde het zo:

"Ik moet toch safe kunnen zijn onder maats om over N.A.S.-belangen te kunnen spreken? Ik heb liever die R.V.O.-klanten, die de dolste scheldwoorden over onze beweging uitschreeuwen, dan deze volleerde jezuïeten, die in koelen bloede onze beweging ondergraven zonder zich bloot te geven. Niemand kan twee heeren dienen. Deze zendboden van de klik van betaalde trawanten der C.P.H. zitten hier om spionnendienst te verrichten."¹⁴⁶

De Rotterdamse bouwvakkers kregen wel steun in hun verwijt aan het NAS-bestuur te weinig aandacht te schenken aan "de steeds toenemende vernielzucht van de C.P.H. en haar mantelorganisaties."¹⁴⁷ Het congres verklaarde daarop het RVO-lidmaatschap onverenigbaar met dat van het NAS. Er bleek nog steeds sterke weerstand tegen politiek actieve bestuurders. Sneevliet kreeg te horen dat hij in het vervolg niet zomaar lieden als Last, die communist was geworden, kon aanstellen. Er was kritiek dat hij op kosten van het NAS mensen aan het werk zetten voor zijn RSP. Bezoldigde functionarissen konden alleen NAS-leden worden die al drie jaar actief waren.¹⁴⁸ Vanuit Den Haag kwam een motie om niet aan parlementair werk deel te nemen, de bestuurders te verbieden zich verkiesbaar te stellen en te verbieden dat binnen het NAS propaganda gemaakt werd voor de RSP. De Haagse LFvB-afgevaardigde Van Bommel dreigde dat het anders de antiparlementairen onmogelijk was binnen het NAS te blijven. Dit trof natuurlijk Menist en Sneevliet, die sinds juli 1931 namens de RSP in de Provinciale Staten van Zuid-Holland en Noord-Holland zaten. Er was kritiek dat Sneevliet op kosten van het NAS mensen aan het werk zette voor zijn RSP. Lansink Jr. keerde zich tegen deze motie en haalde daarvoor de ongeacht-clausule van stal. De motie werd met ruime meerderheid verworpen, omdat Sneevliet in een hartstochtelijk pleidooi stelde alles voor het NAS over te hebben en het parlementarisme slechts als bijkomstigheid beschouwde: "Ik zou zoo graag in het parlement willen, niet om

Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, Mariaplaats, 6-7; *De Arbeid*, 28-11-1931; *De Tribune* 24-12-1931.

¹⁴⁶ *De Arbeid*, 16-1-1932.

¹⁴⁷ *De Arbeid*, 2-1-1932.

¹⁴⁸ *De Arbeid*, 30-1-1932; Jaarverslagen NAS 1931-1933.

de 5000 gulden, doch om de aanklager van het koloniale imperialisme te zijn. (daverend applaus).¹⁴⁹ Het NAS-bestuur toonde zich tevreden. *De Arbeid* schreef dat er in geen jaren zo'n goed congres was gehouden, in een kameraadschappelijke sfeer was geen onvertogen woord gevallen. Dat bijvoorbeeld *Het Volk* amper aandacht aan dit belangrijke congres schonk, kwam omdat de sociaaldemocratie er niets uit kon halen om het NAS te beschadigen. Sneevliet sprak van sabotage door *Het Volk*, omdat de krant de modern georganiseerde arbeiders de informatie over het uitstekende NAS-congres onthield. Bouwman toonde zich tevreden over de uitkomst van het congres. Dat het antiparlementarisme nauwelijks nog aanhang had binnen het NAS maakte het mogelijk dat bestuurders functies in openbare lichamen gingen bekleden.¹⁵⁰

8.6.4 Propagandastrijd in Twente

De Twentse fabrikanten lieten begin maart het bericht rondgaan, dat na de staking maar zestig procent van de arbeiders kon worden teruggenomen. Postmus liet in een verklaring weten dat als de confessionelen aan het werk gingen, hij adviseerde dat de LFvB niet alleen verder zou staken zoals in 1924. Het NAS-bestuur nam in een persbericht afstand door te schrijven dat het niet het LFvB-standpunt was. Schilp zei op een openluchtmeeting dat de LFvB de staking zou doorzetten, waarmee Postmus wederom aan de kant was geschoven.¹⁵¹ De confessionele bonden sloten op 30 maart een akkoord met de werkgevers, waarmee voor hen de staking voorbij was. Op maandag 5 april konden de stakers aan het werk tegen een loonsverlaging van vijf procent die zes weken later zou in gaan. In de regionale bladen verscheen een advertentie van de werkgevers waarin stond dat de stakers zich vrijdag en zaterdag konden melden bij de portier van hun fabriek. Daar lag een aanmeldingsformulier klaar. Maandag zouden de arbeiders individueel te horen krijgen of ze weer werk kregen. Onder leiding van Schilp hield de LFvT op vrijdag 1 april een meeting waar werd voorgesteld de staking samen met 'De Eendracht' door te zetten en de oproep gedaan de doorstakende confessionele arbeiders in samenwerking met 'De Eendracht' van een stakingsuitkering te voorzien. Veel steun kon de federatie niet meer leveren, behalve het inzetten van gaarkeukens om de stakers te voeden, in concurrentie met de RVO en IAH die voedselpakketten uitdeelden. Volgens

149 *De Arbeid*, 24-10-1931, Beschrijvingsbrief.

150 *De Arbeid*, 6-1-1931; *De Tribune*, 6-1-1932; *Het Transportbedrijf*, 9-1-1932

151 *De Arbeid*, 19-3 en 6-4-1932; *De Textielarbeider*, 17-3, 26-3 en 31-3-1932; *Het Volk*, 2-4-1932.

de LFvT was een uitkering gegarandeerd als 'De Eendracht' meedeed.¹⁵² Maar op 2 april gaf deze bond het op, omdat de leden zich in blinde paniek meldden bij hun fabriek, bang als ze waren om uitgesloten te worden. Sneevliet en Kitsz waren die dag in Enschede voor overleg over het akkoord tussen de fabrikanten en confessionele bonden. Toen Schilp het nieuws bracht dat ook 'De Eendracht' het hoofd in de schoot legde, wisten het NAS en de LFvT dat de staking verloren was. Er kwam een communiqué dat de opgave de staking als volgt uitlegde:

“dat de gesloten terugtocht van de stakers op dit moment de eenige garantie bood om de zoo noodige eenheid van de arbeiders in de fabrieken te kweken, dat de geheele vergadering met algemeene stemmen zich accoord verklaarde met het voorstel om de staking te beëindigen en tot invulling der aanmeldingsformulieren over te gaan.”¹⁵³

De draai kwam te laat. De LFvT-leden kwamen op de zwarte lijst, "geweerd door hun vroegere werkgevers als uit een arbeidsoogpunt minderwaardige krachten" en kregen geen werk. De confessionele bonden hadden bedongen dat hun leden bij voorkeur zouden worden teruggenomen. Het bleek dat Postmus het goed gezien had, maar het NAS-bestuur kreeg het voor elkaar dat naast hem E. Pieperiet, als RSP-er een vertrouweling van Sneevliet, gesalarieerd voorzitter werd.¹⁵⁴

Het NAS zag de mogelijkheid om voor de LFvT ledenwinst te boeken. Na de staking bleef Schilp op verzoek van het NAS-bestuur in Twente. Aangezien het NAS niet over de middelen beschikte om hem te betalen werd de NFBvPiOD gevraagd hun voorzitter voor de duur van een jaar vrij te maken. Schilp werd op kosten van zijn federatie in Twente als NAS-propagandist aangesteld. Hij was er niet alleen actief voor het NAS, maar ook voor de RSP: "Daar heeft zijn baas Sneevliet hem neergezet, om de R.S.P. uit te bouwen op kosten van de contributiecenten der NAS arbeiders. Tevens moest hij daar Postmus vervangen, die zijn baas niet al te goed bediende".¹⁵⁵ In *De*

152 *Vrije Textielarbeider*, 9-1 en 27-2-1932; *De Tribune*, 23-1 en 29-2-1932; *De Arbeid*, 9-4-1932. De CWK-kas was echter leeg op het moment van de oproep: *De Arbeid*, 21-5-1932.

153 *De Arbeid*, 9-4-1932.

154 *De Arbeid*, 9-4 en 14-5-1932; *Vrije Textielarbeider*, 30-4-1932; *De Tribune*, 18-1, 29-3 en 12-4-1932; *Sluit U aan bij de Land. Fed. van Textielarbeiders* (Enschede z.j.); Jaarverslag LFvT 1932-1934; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 26-28; Albers (e.a.), *Marges in de vakbeweging*, 119; Sijes, 'Conflict', 23-25.

155 *De Tribune*, 11-11-1932.

Arbeid verschenen artikelen van Schilp over de Twentse armoede en over de plaatselijke werkloosheidscomités die hij oprichtte.

Tijdens de staking was tegen Schilp en Postmus wegens opruiing proces-verbaal opgemaakt. De vervolging door Justitie enkele maanden later was voor het NAS een geschenk uit de hemel. Betere propaganda voor het revolutionaire karakter kon niet. In februari en maart stonden Postmus en Schilp terecht voor de Almelse rechtbank. Beiden hoorden zes maanden gevangenisstraf tegen zich eisen. De uitspraak luidde dat Postmus een maand gevangenisstraf kreeg en dat Schilp werd vrijgesproken. De Almelse officier van justitie ging tegen het vonnis in beroep. In hoger beroep kreeg Postmus weer een maand, terwijl Schilp nu ook een maand gevangenisstraf kreeg.¹⁵⁶

Al met al groeide de LFvT van 450 naar zeventienhonderd leden, maar deze winst bleek niet te consolideren en het ledental daalde tot 918, waarvan de meesten werkloos waren. De leden moesten in de werkverschaffing een inkomen gaan verdienen, of begonnen zoals veel werklozen een eigen handeltje. In 1933 trad secretaris-penningmeester Postmus af en bleef Pieperiet als enige betaalde bestuurder over. De LFvT verschrompelde tot een plaatselijke vereniging die slechts in Enschede over enige hang beschikte en was de rol van federatie uitgespeeld.¹⁵⁷ De overgelopen leden van 'De Eendracht' konden niet vastgehouden worden. Dat had te maken met het ontstaan van een linkse oppositie binnen de SDAP onder leiding van Schmidt, Fimmen en De Kadt, die scherpe kritiek hadden op de houding van het NVV en 'De Eendracht' tijdens de textielstaking. Stenhuis had binnen die bond enige invloed, want toen hij probeerde voorzitter te worden van 'De Eendracht', stelde een enkele afdeling hem vanwege zijn revolutionaire opvattingen kandidaat.¹⁵⁸ In januari 1932 verscheen het blad *De Fakkel* waarin Stenhuis over de vakbeweging schreef en kritiek werd geuit op het NVV, maar de vakcentrale werd niet losgelaten. In maart 1932 stichtte de linkse oppositie een eigen partij, de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP). Het NVV wilde niets met de partij van doen hebben, waarbij Stenhuis's kritiek op het NVV en zijn vooraanstaande rol in de OSP een grote rol speelde. Al spoedig werden OSP-leden door de vakcentrale geroyeerd, zodat

156 *De Arbeid*, 13-2, 27-2, 19-3, 2-4 en 7-5-1932; *De Gemeenschap*, 27-2, 5-5 en 11-6-1932; *De Vrije Textielarbeider*, 26-3-1932; *De Textielarbeider*, 3-3 en 31-3-1932; *De Tribune*, 28-5-1932; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 52-53.

157 *De Arbeid*, 9-4-1932; *De Vrije Textielarbeider*, 30-4-1932; Jaarverslag Landelijke Federatie van Textielarbeiders over de jaren 1932-1934; *Het Volk*, 17-1 en 19-1-1934.

158 *De Arbeid*, 3-9 en 17-9-1932; *De Textielarbeider*, 29-9-1932; *De Tribune*, 28-6, 30-6, 30-8, 21-11 en 8-12-1932; *De Strijd*, 27-5, 4-6, 18-6 en 23-9-1932; Eekman, *Linkssocialisme*, 38-39 en 63-64.

de partij voor de leden ook de mogelijkheid opende om lid te worden van een andere vakcentrale. Het NAS hoopte tevergeefs dat de OSP'ers zich zouden aansluiten.¹⁵⁹ De langdurige staking had het uiterste van het financiële uithoudingsvermogen van het NAS gevegd. De CWK was leeg.¹⁶⁰

8.6.5 De financiële nood stijgt

De verloren stakingen sloegen niet alleen een groot gat in de CWK, ook de andere financiële reserves van het NAS liepen terug. De noodzaak van een sluitende begroting werd door de economische crisis die veel leden werkloos maakte, steeds duidelijker. Het NAS-bestuur deed daarbij vaak een beroep op de goedgeefsheid van de federaties. Vooral de LFvB droeg bij aan het verkleinen van het begrotingstekort van het NAS. De bouwvakarbeiders werden daar bij het twintigjarig bestaan van hun federatie door Sneevliet om geprezen. Zij begrepen de plicht van solidariteit. Het NAS begon een actie om de lege CWK weer te vullen, waarbij het bestuur deze keer niet de federaties benaderde, maar de individuele leden. Alle leden zouden een gulden extra moeten storten in de kas, in ruil voor het NAS-insigne. Daarnaast werd er een werfmaand georganiseerd om nieuwe leden te winnen.¹⁶¹ De teruglopende inkomsten van het NAS leidden tot forse bezuinigingen. Dat kon door het aantal bezoldigde bestuurders terug te dringen of *De Arbeid* minder vaak te laten verschijnen. Maar het voortbestaan van *De Arbeid* en *De Nieuwe Weg* stond niet ter discussie. Het lezertal van het laatste blad was laag en liep gestaag terug. Om het blad te redden hief het NAS-bestuur het blad *De Werkloosheid* op en het zelfstandige *NAS-documentatiebulletin*, werd in bescheiden vorm in *De Nieuwe Weg* opgenomen. Om het debiet te vergroten kwam Nabrink van de IAMV in de redactie, maar Sneevliet bleef om financiële bijdragen vragen, "om de verzorging der geestelijke belangen der N.A.S.-leden tot haar recht te doen komen."¹⁶²

159 *Voorwaarts*, 2-11-1931; *De Tribune* 4-11-1931; *De Arbeid*, 20-2-1932; H. Sneevliet, 'Kroniek', in: *De Nieuwe Weg*, 7^e jrg. 1932, 100-102. Zie: Buschak, *Das Londoner Büro*, 60-67; Eekman, *Linkssocialisme*, Cohen, *Om de vernieuwing van het socialisme* en P.J. Knegtmans, *Socialisme en democratie. De SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)* (Amsterdam 1989).

160 Jaarverslagen NAS 1928-1931, 81-84; *De Arbeid*, 9-4, 30-4, 21-5-1932; *Vrije Textielarbeider*, 23-7-1932.

161 *Het Bouwbedrijf*, 31-1-1929; *Het Transportbedrijf*, 8-8, 13-9 en 11-10-1930; *Werfmaand 1930. Aanwijzingen voor N.A.S. Huisbezoekers* (z.p. 1930).

162 *Het Bouwbedrijf*, 31-1-1929; *De Arbeid*, 29-11-1930; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 70-71; 'Waarom schrijfje nooit meer?', 504.

In het nieuwe NAS-bestuur dat aantrad nadat Dissel en Brandsteder waren verdwenen, nam Kitsz per 1 september de opengevallen positie van Maters in en combineerde de functies van secretaris-penningmeester met zijn PAS-Amsterdam werkzaamheden. Bouwman bleef tweede voorzitter, maar was bezoldigd bij de NFvT. Er kwam, nadat een commissie voorbereidend werk had gedaan, een vergaand voorstel van het NAS-bestuur tot reorganisatie van de vakcentrale, met de organisatievorm van de Tjechoslowaakse IAV als voorbeeld. Die had slechts één centrale administratie en was georganiseerd naar de opvattingen van OBU. Op deze manier verdwenen de federaties en natuurlijk de daar behorende gesalarieerden. Al sinds zijn eerste bezoek aan de IAV vond Sneevliet dit een geschikte organisatievorm voor het NAS. Maar de federaties zagen niets in deze organisatievorm die alle macht bij het NAS-bestuur zou leggen. Op het kerstcongres van 1931 waren de reorganisatieplannen dan ook naar de prullenmand verwezen, de commissie kon de federaties niet overtuigen hun zelfstandigheid op te geven. Het was in de ogen van de LFvB teveel centralisatie. Een praktisch bezwaar was dat door verregaande centralisatie de werkloosheidskassen in gevaar zouden kunnen komen, die per bedrijfstak waren georganiseerd en gesubsidieerd. Deze kassen opheffen was geen optie, gezien de ervaringen uit de jaren twintig. De keerzijde was dat de administratie van de werklozenkassen steeds ingewikkelder werd en de federaties daardoor herhaalde malen in problemen kwam met de Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling. Er waren vele telefoongesprekken en telegrammen nodig om de subsidies op tijd te krijgen.¹⁶³

De financiële problemen verminderden toen alle in Amsterdam gevestigde organisaties in één gebouw trokken. Het NAS-pand aan de Nassaukade en het gebouw van de LFvB in de Eerste Helmersstraat werden verkocht. De NFBvPiOD kocht in 1929 een pand in de Brederodestraat, waarin ook het NAS-bestuur, de LFvB, FBvAFB en OBWM, de plaatselijke federatie van overheidspersoneel en het daarbij behorende inkoopbureau een plek vonden.¹⁶⁴

Het negatieve resultaat van de exploitatie van *De Arbeid* trok een zware wissel op de financiën van het NAS. Ieder jaar liep het tekort op. Om de financiële druk weg te nemen dienden de leden een abonnement nemen.

163 *Het Bouwvak*, 8-5-1930; *De Arbeid*, 6-2 en 13-2-1932; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 65-68, 70, 72-81; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 51-53; Archief NAS, nr.18, notulen, 4-3-1927; 'Waarom schrijf je nooit meer?', 300-301; Van Hoeven, *De steunverlening*. Zie voor de ontwikkelingen binnen de IAV: Tosstorff, *Profintern*, 664-665, 734.

164 *De Arbeid*, 27-10-1928. Er kwam een NV tot Beheer en Exploitatie, *De Gemeenschap*, 15-5-1929; *Het Bouwvak*, 13-6-1929; Jaarverslagen NAS 1928-1931, 71-72.

De oplage liep daarop met de helft terug tot zo'n twaalfduizend, maar het verlies op het blad werd tot aanvaardbare proporties teruggebracht. Het NAS wilde koste wat kost *De Arbeid* twee keer per week laten verschijnen. De CPH had in *De Tribune* een dagblad en zelfs de vrije socialisten lieten *De Vrije Socialist* twee keer per week verschijnen. *De Fakkelt* van de OSP verscheen drie keer per week.¹⁶⁵ De onduidelijke financiering van het NAS gebruikten de tegenstanders om Sneevliet van verduistering te beschuldigen. Darsono suggereerde dat die niet kon verklaren waar duizenden gulden, bestemd voor Indonesië waren gebleven. Geld dat volgens Darsono via de RVI was verkregen. Het NAS-bestuur weerlegde deze aantijging niet en kwam slechts met een motie van de ATF waarin de beschuldiging werd veroordeeld en beweerd dat het geld nooit was gekregen. Omslachtig werd uit de doeken gedaan dat de geldkwestie viel onder verantwoordelijkheid van het NAS-bestuur, in het bijzonder penningmeester Maters, en dat Sneevliet hier niets mee van doen had. Die schreef niet met Darsono te willen debatteren sinds die 'de Bruine Lijst' had verworpen.¹⁶⁶

8.7 Streven naar eenheid

Over de betrekkingen met andere revolutionaire organisaties kon het NAS-bestuur alleen nog maar in negatieve zin schrijven, het NAS-bestuur werd niet moe uit te leggen wat er aan die organisaties mankeerde. Het ITF deugde niet, het IVV liet te wensen over en de RVI functioneerde niet. De enige vakbond die internationaal zijn werk deed was de NFvT. Internationale actie was meer dan geboden, niet het houden van congressen. Het streven diende te zijn het proletariaat te bewegen tot internationale klasse-actie.¹⁶⁷ Deze boutade weerhield het NAS niet om het NVV steeds tot samenwerking op te roepen. In januari 1932 nodigde de NFvT de andere transportbonden uit om mee te doen aan een door de federatie begonnen actie tegen de

165 Jaarverslagen NAS 1931-1933, 68-70. *De Arbeid* had op dat moment 11.550 abonnementen. Zie de verschillende verlies- en winstrekeningen in het Jaarverslag NAS 1925/26/27 en 1^e kwartaal 1928 en Jaarverslagen NAS 1928-1931. Een goed oordeel is niet te geven vanwege de fragmentarische boekhouding van het NAS. Het verlies bedroeg in 1933 ongeveer 1500 gulden, terwijl het NAS een jaarlijks bedrag van gemiddeld 500 gulden bijdroeg aan de exploitatie van het maandblad *De Nieuwe Weg*. Last schreef dat Sneevliet twee dagen in de week, samen met zijn secretaresse Bep Spanjer, op kosten van het NAS het blad RSP-blad *De Baanbreker* redigeerde. Zie *De Tribune*, 24-11-1931, ingezonden brief van Last.

166 *De Tribune*, 3-6 en 25-6 -1929; *De Arbeid*, 15-6, 29-6 en 6-7-1929.

167 *Het Transportbedrijf*, 23-1-1932; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 106-112.

aangezegde loonsverlaging voor havenarbeiders en zeelieden. De bonden, die onderhandelden met de werkgevers over een nieuwe cao gingen hier niet op in. De federatie was geen partij in de cao-onderhandelingen en had in Rotterdam weinig invloed. Het aanbod was volgens de CB daardoor een loze geste. De LFvB deed een beroep op de Algemene Nederlandse Bouwvakarbeidersbond samen te werken tegen de afbouw van lonen en andere arbeidsvoorwaarden.¹⁶⁸

Sinds enkele jaren probeerden links-socialistische groepen zich in een zelfstandige internationale organisatie te verenigen, waar het koloniale vraagstuk, het oprukkend fascisme en andere internationale problemen als oorlogsdreiging en fascisme besproken moesten worden. Er moest een eenheidsfront tegen deze bedreigingen komen.

8.7.1 Het einde van de Duitse revolutionaire vakbeweging

Het NAS bleef de RVI afwijzen, die opriep tegenover de bij het IVV aangesloten vakcentrales nieuwe, revolutionaire vakbonden op te richten. Dat de RVO propaganda maakte voor heraansluiting van het NAS bij de RVI was belachelijk. Van de CGTU was weinig over en de RVI had wat er restte aan een onafhankelijke vakbeweging in Tsjecho-Slowakije en Duitsland vernietigd. De communistische vakbewegingspolitiek was mislukt.¹⁶⁹

In Duitsland waren de Industrieverbände door de communistische vakbondspolitiek in zwaar weer geraakt. Het DIV was in 1929 uit elkaar gevallen en delen waren overgegaan naar de BRIV. Begin 1931 richtte die een 'Kampfgemeinschaft gegen Reaktion und Faschismus' op, waaraan de FAUD, de LB en andere organisaties als de vrijdenkers deelnamen. Maar de BRIV scheurde kort daarna omdat de RVI het Verband uitnodigde zich aan te sluiten. Het bestuur ging daar op in en stelde het NAS op de hoogte. Sneevliet reisde naar Berlijn om tegen aansluiting te waarschuwen, omdat de BRIV niets minder dan een RVO-organisatie zou worden. Hij keerde zich tegen wat Lenin in zijn *Kinderziekte* had geschreven en dat nu weer door de RVI werd toegepast. Daardoor waren eerder revolutionaire bonden vernietigd en dat ging nu opnieuw gebeuren. De 'Kampfgemeinschaft' sloot zich tegen het einde van het jaar bij de van de SPD afgescheurde Sozialistische Arbeiterpartei Deutschlands (SAP) aan. Sneevliet volgde het

¹⁶⁸ *Het Transportbedrijf*, 23-1 en 5-3-1932; Verslagen van secretaris en penningmeester over de jaren 1932-1933, 26-32.

¹⁶⁹ H. Sneevliet, *Tien jaren R.V.I. Het bankroet der communistische vakbewegingstaktiek* (Amsterdam z.j.).

antifascistisch eenheidsfront op de voet en het NAS probeerde in Nederland een gelijksoortige front tot stand te brengen. Daarbij werd niet in de eerste plaats aan de opkomst van Hitler gedacht, maar aan het steeds autoritairder optreden van de overheid. Fascisme was in de ogen van Sneevliet de laatste stuip trekking van het kapitalisme. Hij volgde hierin de analyse van de Komintern en de Duitse revolutionair-socialisten.¹⁷⁰

Sneevliet begon de Nederlandse overheid als een fascistisch regime af te schilderen. De regering oefende politieke repressie uit, waarbij het beledigen van het koningshuis, bevriende staatshoofden, zoals Hitler en “smadelijke godslastering” zwaar werden bestraft.¹⁷¹ Hij noemde de koningin een beroepswerkloze en minister Ruys de Beerenbrouck een fascist en de Bedrijfsradenwet fascisme. Sneevliet vond het belangrijker zijn standpunten naar voren te brengen, dan leiding te geven aan het dagelijkse vakbondswerk. Hij gaf toe daar geringe belangstelling voor te koesteren. Hier gaf hij, in tegenstelling tot andere zaken de touwtjes graag uit handen. Lansink Jr. ging naar het congres over de invoering van de 40-urige werkweek als oplossing van de werkloosheid, want Sneevliet had geen tijd. Hij kwam evenmin opdagen op vergaderingen over arbeidsbemiddeling.¹⁷²

Intussen zochten linkssocialisten internationale samenwerking buiten de Tweede Internationale, Komintern, IVV en RVI om, om zich te verweren tegen kapitalisme en fascisme. Al in 1930 waren vertegenwoordigers van de Internationale Kommunistische Liga (ILP) naar Nederland gereisd om contacten te leggen. Uiteindelijk resulteerde dit in de Internationale Arbeitsgemeinschaft (AIG), waarbij de OSP en de SAP aansluiting vonden. Sneevliet stond niet afwerend tegenover deze SAP, die hij zag ontwikkelen tot een revolutionaire partij. In ieder geval paste de opvatting van de SAP ten aanzien van de communistische vakbewegingspolitiek bij die van het

170 *Het Bouwvak*, 9-10 en 13-11-1930; *De Arbeid*, 5-9 en 14-11-1931; *De Tribune*, 27-8-1931; H. Sneevliet, 'Documentatie-Materiaal voor het N.A.S.-Kader. R.V.I., R.V.O. en de Duitse vakbeweging', in: *De Nieuwe Weg* jrg. 6 nr. 7 (1931), 124-127; Rübner, *Freiheit und Brot*, 77, 207, 274; Zimmermann, *Der Leninbund*, 193-213; Müller, *Lohnkampf*, 299-300; Worley (ed.), *In Search of Revolution*, 11-46.
171 *De Arbeid*, 29-10-1932. Enige grond om geïrriteerd te zijn was er wel. De OSP en een aan die partij gelieerde radio-omroep kregen geen rechtspersoonlijkheid, terwijl de Actualisten dat eerder zondere moeite verwierven: Eskes, *Repressie*, 91-94; J. Houkes, 'God is het kwaad' Strijd tussen de Vrijdenkersvereniging De Dageraad en confessionelen', in: B. Gasenbeek (red.) *God noch autoriteit. Geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland* (Amsterdam 2006), 145-170.
172 *De Arbeid*, 8-2-1930; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 113; *De Arbeid*, 2-1-1932; B. Lansink Jr. en R. Nieuwenhuis, *Crisis in het N.A.S. na 10 jaar leiding* (z.p. 1934). Over de Bedrijfsradenwet had Roodveldt, die in de Hooge Raad van Arbeid zat een genuanceerder oordeel. Hij noemde het wetsvoorstel van groot belang, maar wel erg slap en vaag. Hij wees de wet af omdat het de klassenvrede belette: *De Arbeid*, 29-11 en 13-12-1930.

NAS. De RVO werd afgewezen en de tactiek van de RVI veroordeeld. Op 23 mei 1932 werd naar voorbeeld van de LB en de BRIV het Revolutionair Comité tegen Fascisme en Oorlog (ANTIFO) opgericht waarin OSP, RSP en NAS met zijn nevenorganisaties en het IAMV en de Indonesische PI samenwerkten. Men koesterde tevergeefs de hoop het NSV, de SDAP en het NVV bij ANTIFO te betrekken.¹⁷³

8.7.2 Bezuinigingen op lonen en uitkeringen

Tegen de effecten van de crisis die sterk toenamen, trad de Nederlandse overheid, behalve met bezuinigen, nauwelijks tot niet op. Als vanouds werd er voor de lotsverbetering van werklozen een beroep gedaan op liefdadigheid en werd het Nationaal Crisis-Comité opgericht. De werklozenzorg bestond in Nederland in de eerste plaats uit de werkloosheidsverzekering die via de vakbeweging liep. Alle vakbonden kregen steeds meer problemen met het doen van uitkeringen door de snel stijgende werkloosheid. De Rijksoverheid was niet bereid de kassen tot in het oneindige te subsidiëren en daarom gingen de bijdragen der leden fors omhoog. Waren de werkloze leden uitgetrokken, restte slechts de gemeentelijke steunuitkering, die geregeld was in de Armenwet. De gemeenten waren door de instelling van het Gemeentefonds afhankelijk van de Rijksoverheid, die daardoor een grote invloed kreeg op de gemeente-uitgaven. Door de crisis werd per ingang van 1931 de steunregeling 1924 toegepast, waardoor de Rijksoverheid de gemeenten subsidieerde en controleerde. De Rijksoverheid wilde dat de gemeenten hun uitkeringen naar beneden bijstelden en steunregelingen beperkten. De LFvB en de NFvT werden onaangenaam verrast toen de steunregeling bouwvakarbeiders en transportarbeiders uitsloot. Losse transportarbeiders konden niet tot een bepaalde bedrijfstak worden gerekend en van het bouwvak vond de minister de lonen te hoog. Steunverlening werd daarom afhankelijk gemaakt van het aanvaarden van loonsverlaging. Door de olopemde werkloosheid, in 1932 was 50 procent van de leden werkloos, teerde het vermogen van de LFvB door de toegenomen uitkeringen snel in. Penningmeester Van Blijenburgh wendde zich tevergeefs tot de minister om verhoging van de subsidie op de werkloosheidskas. Ook de andere bouwvakbonden kwamen in de problemen. De minister wenste pas de subsidie op de werklozenkassen te verhogen, nadat er een aangepaste cao kwam waarin de lonen met tien procent waren verlaagd.

¹⁷³ *Het Volk*, 22-7-1932; Jaarverslagen NAS 1931-1933, 101-105; H. Sneevliet, 'Kroniek', in: *De Nieuwe Weg* jrg. 7 (1932), 100, 135; Dreyfus, 'Bureau de Paris', 25-55; Buschak, *Das Londoner Büro*, 37-46.

De LFvB kon niets anders doen dan accepteren.¹⁷⁴ Het NAS organiseerde op 28 februari 1932 in Rotterdam een betoging tegen de werkloosheid, nadat de communisten al een werklozencongres hadden georganiseerd en ook het NVV bezig was een grote betoging te organiseren. Wonderlijk was dat toen in maart het NVV grote demonstraties tegen de werkloosheid hield in Rotterdam en Amsterdam, de PAS'en en in Rotterdam zelfs de RSP daar aan deelnamen. Het PAS-Amsterdam stelde voor dat de leden geschaard achter de eigen banieren en vlaggen zich bij de demonstratie aansloten. Het bleef bij deze ene keer. De NFvPiOD, die in Amsterdam te maken had met een sociaaldemocratisch gemeentebestuur, voelde niets voor samenwerking en bleef weg. Het meedoen werd verdedigd met het woord van Trotski, die stelde dat door samenwerking de sociaaldemocratische arbeiders er achter kwamen dat hun leiders hen misleidden.¹⁷⁵ Kitsz werkte in de gemeenteraad samen met de SDAP-fractie en het PAS met de ABB. In juni 1932 deed het PAS mee aan het zenden van een telegram aan de regering waarin namens alle plaatselijke vakcentrales tegen de steunverlaging werd geprotesteerd. De Rijksoverheid meende de crisis te moeten bestrijden door de lonen van het overheids personeel te verlagen. De plannen waartegen het NAS te hoop was gelopen werden doorgevoerd en via het 'kortingswetje' werd de lagere overheid gedwongen de salarissen te verlagen. Hier werden de NFBvPiOD-leden geraakt. De in oktober 1931 in het leven geroepen staatscommissie, de Commissie-Welter, kwam in de zomer van 1932 met verregaande voorstellen tot beperking van de rijksuitgaven.¹⁷⁶ De draconische bezuinigingen die de commissie voorstelde leidden tot felle reacties van het NAS. Werklozen en overheids personeel werden stevig – tot soms 20 procent – in hun inkomen gekort. Toen in de grote steden SDAP-wethouders door de wet gedwongen meewerkten aan loonsverlagingen verzette de NFBvPiOD zich fel, terwijl de federatie natuurlijk wist dat een gemeentebesluit niet tegen de wet kon ingaan. Uit propagandaoverwegingen werden de sociaaldemocraten

174 *De Arbeid* 27-2-1932, *De Strijd* 4-12-1931, H. Sneevliet, 'Steun aan de werklozen', in: *De Nieuwe Weg* jrg. 6 nr.12 (1932) 357; Van Hoeven, *De steunverleening*, 36-44, Stigter ea., *Tussen sociale wil en werkelijkheid*, 119-123; LFvB, Verslagen van secretaris en penningmeester over de jaren 1932-1933, 22-56.

175 *De Arbeid* 16-1, 5-3 en 12-3-1932, 'Verslag van het N.A.S.-congres', *De Arbeid* 12-3-1932, *Het Volk* 27-2-1932, *Het Transportbedrijf* 5-3-1932, H. Sneevliet, 'Kroniek', in: *De Nieuwe Weg* jrg. 7 (1932) 68-69, Verslag van het N.A.S. over de periode 1 juli 1931-31 december 1933, 91.

176 *De Tribune* 14-6-1932; *Rapport van de Staatscommissie voor de verlaging van de Rijksuitgaven (Commissie-Welter)* (Den Haag 1932), *De Gemeenschap* 5-3-1932; *De Strijd* 19-2, 26-2, 15-7 en 22-7-1932. In *De Strijd*, 5-8-1932 mengde Jan Tinbergen zich op verzoek van het NVV in de discussie en stelde om uit de crisis te komen voor meer overheidsregulatie toe te passen en inkomensverdeling ten gunste van de lagere inkomens. Zie ook De Rooy, *Werklozenzorg*.

voortdurend op één hoop gegooid met de regering. Maar de federatie nam wel de moeite om de plannen helder uit te leggen.¹⁷⁷ Het NAS zag mogelijkheden de revolutionaire arbeidersbeweging nieuw leven in te blazen:

“Het Welter-rapport houdt groote strijdmogelijkheid in. Het daagt de arbeiders tot strijd uit. De handschoen van de bezittende klasse is in het strijdperk geworpen. N.A.S.-mannen, zijn wij geneigd en zijn wij in staat om dien handschoen op te nemen? Keert de bezieling van de beste perioden van actie, die onze beweging kende, in ons terug?”¹⁷⁸

In ieder geval nam het NAS-bestuur het besluit om de leden te verzoeken vrijwillig te storten in de CWK, want de strijd tegen ‘de hongerregering Ruys-De Geer’ was aanstaande. Deze oproep was noodzakelijk, want de CWK was leeg. Sneevliet moest op de besturenvergadering van drie mei vertellen dat er voor stakers en uitgesloten slecht voor één week geld was. Een staking in de Rijnvaart kostte per week 5.000 gulden en er kwam weinig geld binnen.¹⁷⁹

Het NAS begon een propaganda-offensief tegen de Commissie-Welter. Tal van bijeenkomsten werden belegd en manifesten verspreid. De eerste bijeenkomst op 2 augustus bleek geen succes. Sneevliet en Stenhuis zouden spreken, maar de laatste vertrok toen na uren wachten bleek dat er maar zeer weinig belangstellenden kwamen opdagen. In september was er een landdag in Deventer waar het NAS ‘een wapenschouw’ hield tegen het toenemende oorlogsgevaar, dreigend fascisme en aangekondigde Welter-maatregelen.¹⁸⁰ Op 20 november kwam er een landelijk congres in Den Haag, dat in alle opzichten de activiteiten van het NVV moest overstijgen. Die organiseerde namelijk begin november een grote betoging tegen de voorgestelde loonsverlagingen en bezuinigingen op de sociale zekerheid. De confessionele vakbeweging verzette zich niet tegen de voorstellen van de Commissie-Welter.¹⁸¹ Het NAS wilde samen met ANTIFO een algemene werkstaking tegen de regering beginnen. De Commissie-Welter was een

177 *De Gemeenschap*, 16-1, 21-1, 6-2, 28-3, 9-4, 14-5, 30-7, 6-8-1932. Zie: Knechtmans, *Socialisme en democratie*.

178 *De Arbeid*, 6-8-1932.

179 CID, nr. 31097, ‘Verslag van een vergadering op 5 mei 1932 te Amsterdam van het N.A.S.-bestuur en de besturen van daarbij aangesloten organisaties’; Sneevliet, ‘Kroniek’, 197-199; *De Gemeenschap* 2-7 en 16-7-1932.

180 *De Gemeenschap*, 6-8 en 10-9-1932; *De Strijd*, 25-11-1932.

181 *De Gemeenschap*, 20-8 en 3-9-1932; *De Strijd* 7-10, 11-11 en 18-11-1932; Knechtmans, *Socialisme en democratie*, 65-67.

uiting van “de alles vernielende kapitalistische crisis” en het kabinet Ruys-De Geer streefde naar een “openlijke, kapitalistische dictatuur”. Voor het NAS was het duidelijk dat de overheid als doel had “de werklozen tot onderkruipende paupers, en de werkenden, tot hongerende, voor hun bestaan sidderende loonslaven te vernederen”. Om het verzet der arbeiders te breken zocht de regering haar toevlucht tot fascistische methodes, “Zij vindt daarbij steun in de toenemende fascistische gezindheid van een belangrijk deel der groot-kapitalisten, der intellectueelen, studenten en der in nood verkeerende plattelanders, die stelselmatig tegen de arbeiders in de steden worden opgehitst”.¹⁸² Voor het congres werd een ontwerpresolutie gepubliceerd, waarin werd vastgesteld dat de crisis de schuld was van het kapitalisme, die de werkloosheid had veroorzaakt en dat de regering de lasten van de crisis op de arbeiders afwentelde.¹⁸³ De Haagse burgemeester stelde strenge eisen aan het houden van een betoging. Het NAS wenste daaraan niet te voldoen, zodat de betoging niet doorging. In de verslaggeving werd gewezen op het repressieve optreden van de politie, “Talloos waren de geüniformeerde steunpilaren van de reactie”.¹⁸⁴

Tot overmaat van ramp leidde ANTIFO tot onrust binnen de RSP en het NAS. Opposanten rond Sirach verzette zich tegen wat zij noemden de opportunistische en rechtse politiek van de RSP, waarop zij werden geroeyeerd. Aangezien zij NAS-lid waren, werden zij ook daar verwijderd.¹⁸⁵ Een ander deel van de NAS-achterban zag ook weinig in samenwerking met de OSP, die immers het NAS bestreed. Daarom moest Sneevliet steeds het OSP-vakbondsstandpunt blijven aanvallen, die inhield dat de partij zich op het NVV oriënteerde en niet op het NAS. De NAS-voorzitter nam een langademige aanloop waarin hij alle vijanden vanaf de oprichting van het NAS behandelde en over de OSP opmerkte dat die een dwaasheid beging door binnen het NVV de arbeiders te willen revolutioneren. Onder de oproep dat het in Nederland niet zo moest als in Duitsland waar de revolutionaire beweging het fascisme alle kans had gegeven, riep hij OSP'ers op lid te

182 Manifest ‘Vormt het eenheidsfront tegen fascisme en oorlog’, in *De Gemeenschap*, 13-8-1932.

183 De resolutie werd veelvuldig gepubliceerd, *De Gemeenschap*, 19-11-1932.

184 *De Gemeenschap*, 26-11-1932; *Het Volk* 21-11-1932. Het was een reactie op de NAS-landdag in Deventer in september. Toen had de burgemeester een aantal spandoeken en praalwagens verboden, die in strijd waren met de openbare orde. Tijdens de optocht riepen spreekkoren ‘Wie is het belastingplaatjeszwijn?’, terwijl verderop geantwoord werd ‘Colijn, Colijn’. De Commissaris van Politie klaagde dat de NAS-leden uitdagend en tartend keken: CID nr. 33769, ‘Landdag N.A.S.’ Vlaggen en vaandels vielen onder het ‘uniformverbod’: Eskes, *Repressie*, 122-128.

185 *De Tribune*, 2-6 en 16-6-1932; CID, Jaargang 1932 Overzicht no. 4, 6-9 en Jaargang 1933 Overzicht no. 1, 22-23.

worden van het NAS. De Kadt, die bij de OSP was beland en voorzitter van ANTIFO was, kende de wereld van de onafhankelijke vakbeweging goed genoeg om zijn partij te overtuigen uit het eenheidsfront te treden, omdat Sneevliet door zou gaan OSP-leden over te hevelen naar het NAS en de RSP. De OSP verliet in december 1932 het ANTIFO. Na een kort intermezzo, waarin werd getracht aansluiting te vinden bij de anarchistische beweging, ging Nabrink in op de uitnodiging van de RSP om deel te nemen aan ANTIFO. De samenwerking van het IAMV met het NAS werd vergemakkelijkt omdat de anarchosyndicalist De Jong als redacteur van *De Wapens Neder* aftrad. *De Vrije Socialist* wees ANTIFO af omdat het eenheidsfront alleen bedoeld was als stemmenmachine voor de RSP.¹⁸⁶ Sneevliet tilde niet zo zwaar aan scherpe discussies binnen ANTIFO. De eenheid moest niet de onderlinge verschillen willen verdoezelen. Over de polemieek schreef hij: "Een gezond eenheidsfront moet het opkomen voor eigen inzichten van de deelnemende organisaties kunnen verdragen. Het is geen Chineesch porcelein".¹⁸⁷ Al bleek ANTIFO een mislukking, Sneevliet hield er wel contacten aan over die hij in de toekomst kon gebruiken.

Zowel in Duitsland als in Nederland bleek de linkse arbeidersbeweging niet in staat maar iets tegen het fascisme te kunnen uitvoeren. Het zou een kwestie van enkele maanden zijn voordat Hitler de macht in de schoot zou vallen. Voor het NAS was het duidelijk dat Hitler in Duitsland de macht zou grijpen. De nazi's werden beschreven als het laatste bolwerk van het imperialisme, waarbij de analyse van de Komintern en de Duitse revolutionair-socialisten werd gevolgd.¹⁸⁸ Sneevliet volgde in de *Völkische Beobachter* de verkiezingstournee van Hitler op de voet. Hij schrok van het succes onder de arbeiders:

"Dit is het allerverschrikkelijkste: textielarbeiders en mijnwerkers uit de Nieder-Lausitz, waar de verhoudingen thans afschuwelijk zijn, arbeiders in Königsbergen en Hamburg, arbeiders in Bremen, Kiel en Hannover trekken op, als de partij van Hitler roept!"¹⁸⁹

186 H. Sneevliet, *De daad nu. Oppositie en Rev. Vakbeweging* (z.p. 1932; *De Arbeid*, 26-7-1932; *Het Volk*, 2-7, 22-7 en 27-11-1932; *De Vrije Socialist*, 6-9-1932; Verslag van het N.A.S. over de periode 1 juli 1931- 31 december 1933, 100-105.

187 *De Arbeid*, 5-11-1932.

188 Sneevliet, 'Kroniek', 162-165; *De Arbeid*, 9-7-1932; *De Gemeenschap*, 27-8-1932.

189 *De Arbeid*, 30-7-1932.

8.7.3 ANTIFO en het Proletarisch Steun-fonds als mantelorganisaties

Voor tegenstanders was het wel duidelijk waarom de OSP met het ANTIFO had gebroken:

‘Sedert de oprichting van de O.S.P. hengelt het N.A.S. ijverig naar de klandizie en recommandatie van de N.V.V.-leden, die zich bij deze nieuwe partij hebben aangesloten. Het scheen aanvankelijk in de goede richting te gaan, er kwam zelfs een nauwe samenwerking tot stand tusschen het N.A.S. en de O.S.P.’¹⁹⁰

De breuk met de OSP werd mede veroorzaakt door de neiging van het NAS tegenover het NVV eigen organisaties op te richten. Zo hekelde *De Fakkel* het oprichten van een Algemeene Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel. Deze bond kwam tot stand doordat OSP-leden uit de NV waren geroyeerd, samengingen met andere tegenstanders van de NV en zo bij het NAS terecht kwamen. Bij de oprichting in Utrecht was Sneevliet aanwezig. Zowel de OSP als de CPH noemden dit sektarisme. Het weerhield Sneevliet er niet van hardop te dromen van een internationaal eenheidsfront van ANTIFO en Duitse gelijkgezinden tegen het nationaalsocialisme. Aan de oostelijke grenzen van Nederland dienden bolwerken van het NAS te verschijnen die verzet konden bieden aan het oprukkende fascistische gedachtegoed.¹⁹¹ Dit leidde er eindelijk toe dat het NAS een eigen steunfonds in het leven riep, dat de IRH moest vervangen. In februari 1932 verscheen het Proletarisch Steun-fonds (PSF), onder voorzitterschap van Kitsz. Het huurde advocaten in, onder wie Benno Stokvis, die NAS-leden die voor de rechter waren gebracht, bijstonden. Toen de IAMV een protestdemonstratie hield en daarbij een NAS-lid wegens geweldpleging werd vastgenomen, sprong het PSF bij. Ook de vervolgte Schilp en Postmus kregen ondersteuning van het fonds.¹⁹² Bij de vrijlating van Schilp, waar veel ruchtbaarheid aan werd gegeven, uit de Arnhemse gevangenis, verkondigde Sneevliet dat het PSF Schilp had ondersteund en hij deed de IRH af als een aan de Komintern

190 *De Strijd*, 9-9-1932; *De Arbeid*, 4-2-1933; Eekman, *Linkssocialisme*, 64.

191 *De Fakkel*, 3-12 en 10-12-1932 en *De Arbeid*, 10-12, 17-12-1932 en 4-2-1933; *De Tribune*, 9-12-1932; Van Braambeek, *Van lichten en schiften*, 321-322.

192 *De Arbeid*, 19-9-1931; *De Tribune*, 8-3-1932 en 21-2-1935; Archief NAS, nr. 18, notulen, 7-11-1927; Verslag van het N.A.S. over de periode 1 juli 1931- 31 december 1933, 97-99, *Wat het Proletarisch Steunfonds in enkele maanden van zijn bestaan reeds deed voor de slachtoffers der Klassejustitie* (z.p. 1933); De PSF huurde ook mr. Jaap Burger in.

ondergeschikt apparaat, dat de ingekomen gelden voor het grootste deel aan propaganda voor de communistische beweging werd besteed.¹⁹³ Maar het PSF werd ingezet voor wat genoemd werd hulpbetoon aan revolutionairen die van geen enkele internationale instantie hulp konden verwachten. Dat waren niet alleen slachtoffers van kapitalistische terreur, maar vanaf nu ook slachtoffers van vervolgingen in de Sovjet-Unie. Samen met de RJB zette het PSF zich in voor zaken als de negen jonge ‘neger-arbeiders te Scottsboro’. De RJB liet voorzitter Van Driesten en “onze Surinaamse kameraad” Anton de Kom spreken. Natuurlijk was ook de bedoeling hierin te concurreren met de IAH en IRH. De meeste energie ging zitten in het bijstaan van de slachtoffers van Stalin. Zo werd de oude vriend van Sneevliet, M.N. Roy, geholpen toen die brak met de Komintern. De belangrijkste figuur die op steun kon rekenen was natuurlijk Trotski, ook al wees het NAS diens vakbondsstandpunt af.¹⁹⁴ Eind 1932 accepteerde Trotski een verzoek van Deense socialisten om in Kopenhagen een lezing te houden, waar Sneevliet hem na lange tijd ontmoette. Ook andere bewonderaars deden dat, zodat er een informele internationale conferentie ontstond. Sneevliet brak nu met de Sovjet-Unie

De Nazi's pleegden een aanval op het bondskantoor van het IVfdB, waarbij het bestuur werd gearresteerd. Enkelen kwamen in het concentratiekamp, anderen konden Duitsland verlaten en gingen naar Nederland. Het PSF ondersteunde hen.¹⁹⁵

Tot slot

Na het verlaten van de RVI moest het NAS zich een identiteit verwerven die niet kon teruggrijpen op de periode voor 1925. Daarom verliepen de fusiebesprekingen met het NSV onsuccesvol, hoewel een aantal federaties in het NAS terugkeerde. Sneevliet wilde ondanks alles een internationale band

193 *De Arbeid*, 4-2-1932; Verslag van het N.A.S. over de periode 1 juli 1931-31 december 1933, 97.
 194 ; Verslag van het N.A.S. over de periode 1 juli 1931- 31 december 1933, 57-58; *De Arbeid*, 22-8-1931
 387-430; Perthus, *Sneevliet*, 340-341. J.A. Miller, S.D. Pennybacker and E. Rosenhaft, ‘Mother Ada
 Whright and the International Campaign to Free the Scottsboro Boys, 1931-1934’, in: *American
 Historical Review*, vol. 106, no. 2 (April 2001); Zie voor het Trotskisme in Nederland: R.J. Alexander,
International Trotskyism, 1929-1985: A Documented Analysis of the Movement (Durham 1991),
 619-631 en B. van der Steen, ‘De Trotskistische beweging in Nederland’, in: *Kritiek Jaarboek voor
 socialistische discussie en analyse* (2008), 46-76.

195 *De Arbeid*, 14-1, 18-1 en 21-1-1933; *De Baanbreker*, 3-12 en 10-12-1932; I. Deutscher, *The Prophet
 Outcast Trotsky 1929-1940* (London 1970), 181-190; LFvB, Verslagen van secretaris en penning-
 meester over de jaren 1932-1933, 104-105.

met andere revolutionaire vakbewegingen tot stand brengen, al waren de mogelijke partners onderling sterk verschillend en innerlijk zwak door grote tegenstellingen. De kracht van de Komintern en de RVI was te groot om tussen de reformistische vakbeweging en die grote communistische beweging een eigen revolutionaire beweging te laten bestaan. Het NAS verdedigde zich tegen de communistische beweging door met eigen mantelorganisaties te komen, om zo de continuïteit van de organisatie te kunnen handhaven. De inspanningen van Sneevliet om het NAS deel te laten nemen aan de internationale linkscommunistische beweging viel niet altijd goed bij de federaties. Die waren wel bereid het NAS-bestuur de ruimte te geven om zich revolutionair te uiten, maar dat mocht niet ten koste gaan van directe belangenbehartiging. Deelname aan overleg inzake de uitvoering van wetgeving als de ziekwet, het afsluiten van cao's werden niet afgewezen. Het belang van sociale zekerheid werd erkend. Steeds ging de strijd tussen die twee polen van het beleid van het NAS, waarbij ook wel van positie werd gewisseld. Toen het NAS-bestuur naar deelname neigde aan overleg tussen werkgevers en vakcentrales, ging een deel van de achterban dwarsliggen. Door deze wisselende keuzes verzwakte de positie van de vakcentrale. Het NAS werd bij die keuzes gehinderd door de communistische oppositie, die steeds kwam met de beschuldiging dat het NAS reformistisch was. De RVI en de RVO konden dit gemakkelijk beweren omdat de Komintern een linkse koers had ingezet die ieder meedoen aan het zich ontwikkelende systeem van arbeidsverhoudingen afwees. Een houding die sterk overeen kwam met de opvattingen van het NAS-bestuur. Die kon echter niet altijd die opvatting tot uitvoering brengen, gebonden als de vakcentrale was aan allerlei overeenkomsten met de overheid, waarvan het uitvoeren van de werkloosheidsverzekering er één was. De werkloosheid bond het NAS met zilveren banden aan de overheid en beperkte de vrijheid enorm. De reorganisatie van het NAS, nodig om de financiële ondergang af te wenden, kon door de regelgeving inzake de werkloosheidskassen niet doorgaan. Ook de federaties voelden er niets voor. Langzaam zakte het NAS weg. Een aantal grote stakingen putte het nog verder uit en wat men ook bedacht om de organisatie te versterken, niets kon het verval tegenhouden. Sneevliet zocht de kracht van de revolutionaire arbeidersbeweging buiten het NAS. De RSP moest een uitkomst bieden om uit de impasse te komen waarin het NAS was beland. De parlementaire en antiparlementaire krachten hielden elkaar in het NAS in evenwicht. Nadat de Duitse revolutionaire vakbeweging was verdwenen, richtte Sneevliet zich op de linkse internationale politiek, waarbij Trotski het grote voorbeeld was.

9 Neergang van het NAS 1933-1940

Inleiding

Begin 1933 riep de mouterij op het oorlogsschip *De Zeven Provinciën* en de gewelddadige beëindiging ervan een propagandistische reactie van Sneevliet op met grote gevolgen. De mouterij en de commotie erover leidden tot repressieve maatregelen tegen de vakbeweging en de linkse partijen. Desastreus was het ambtenarenverbod, waardoor overheidspersoneel geen lid meer mocht zijn van het NAS. De NFBvPiOD stond hierdoor voor een dilemma: uit het NAS treden om te overleven of als 'illegale' organisatie doorgaan.

Behalve door de repressie werd het NAS getroffen door de werkloosheid en daarmee gepaard gaande teruglopende ledentallen. Alleen in Rotterdam gelukte het om werklozen te organiseren. De economische crisis maakte volgens het NAS-bestuur succes in de vakstrijd onmogelijk en het stelde de vorming van een eenheidsfront tegen het opkomende fascisme in Europa nadrukkelijk op de voorgrond, zoals in dit hoofdstuk blijkt. Deze koers van het bestuur riep echter bij de federaties kritiek op. Maar het eenheidsstreven van revolutionair-socialistische partijen en groepen vormde de basis van de internationale rol van Sneevliet. Hij bewoog zich nationaal en internationaal op het kleine revolutionair-socialistische speelveld. Zijn politieke verwantschap met Trotski, maar ook hun meningsverschillen over het NAS speelden voortdurend op de achtergrond. Trotski bepleitte intrede in de "massavakbeweging", waardoor voor een zelfstandig NAS geen plaats was. Uiteindelijk ontstond een breuk tussen Sneevliet en Trotski.

Het NAS was verwickeld in een concurrentiestrijd met de communistische opposanten zowel binnen als buiten de vakbeweging. Tot 1935 betrof dit de RVO, daarna werd die rol door de CPH overgenomen, aangestuurd door de Komintern.

In de tweede helft van de jaren dertig raakte Sneevliet ervan overtuigd dat de vakcentrale zijn ondergang tegemoet ging. Stakingscomités moesten soelaas bieden. Sneevliet baseerde zich op voorbeelden van spontane stakingsbewegingen in Frankrijk, België en Spanje, waar het NAS tijdens de Spaanse Burgeroorlog steun gaf aan de Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM). De zogenoemde comitégedachte kwam in discussie en zorgde voor consternatie op het NAS-congres van december 1937. De rol van het NAS leek uitgespeeld, waardoor zowel nationaal als internationaal het isolement restte, gevolgd door het uitbreken van de oorlog.

9.1 De mouterij op *De Zeven Provinciën*

De mouterij op *De Zeven Provinciën* en de gewelddadige beëindiging ervan waren ingrijpende gebeurtenissen. De gretige solidariteitsverklaring van het NAS met de muiters bleef niet zonder gevolgen, maar bracht Sneevliet de nodige publiciteit wat hem hielp om zijn politieke ambities waar te kunnen maken. Deze voorvallen leidden echter ook tot het verbieden van één van de grootste federaties die bij het NAS was aangesloten.

9.1.1 Het NAS is solidair met de muiters

Op 5 februari 1933 bereikte Nederland het sensationele bericht dat in de haven van Kota Radja op Noord-Sumatra de Indonesische en Nederlandse bemanning van de kruiser *De Zeven Provinciën* de macht op het schip had overgenomen. De muiters voeren de zee op als daad tegen de dreigende loonsverlagingen en de arrestatie van marinepersoneel, dat eerder tegen de verlaging had geprotesteerd. De officieren aan boord werden opgesloten. Sinds eind 1932 was het onrustig onder het marinepersoneel. Aangekondigde salariskortingen leidden toen tot protestvergaderingen en een demonstratieve optocht door Soerabaja, wat tot uitstel leidde.¹ Maar begin februari werd toch een kleine verlaging doorgevoerd. Dit weifelende regeringsbeleid gaf opnieuw commotie. De kwestie escaleerde en tal van Nederlandse en Indonesische schepelingen weigerden op het ochtendappel te verschijnen. Er volgden arrestaties, wat de aanleiding was voor de mouterij.

Het NAS stond buiten deze actie, maar Sneevliet volgde de ontwikkelingen op de voet. Op 4 februari schreef hij voor *De Arbeid* van 8 februari een artikel, gericht aan het marinepersoneel en de werklieden van de marinewerven. Hij wist nog niet van de mouterij, maar prees het protest van het marinepersoneel en betoonde zich namens het NAS solidair. Opgetogen was hij over de weigering van honderden Indonesiërs om op het appel te verschijnen. Nadat Sneevliet op 5 februari het nieuws over de mouterij vernam, maakte hij van het artikel een manifest en voegde er een kort bulletin aan toe onder de titel “Een Nederlandsche Potemkin”, waarin hij schreef: “Bravo voor de bezetting van dit roode schip! [...] “Nederlandsche

¹ J.C.H. Blom, *De mouterij op de Zeven Provinciën* (Bussum 1975); 71-83; J.C. Mollema, *Rondom de mouterij op “De Zeven Provinciën”* (Haarlem 1934); M. Boshart, *De mouterij op de Zeven Provinciën* (Amsterdam 1978). Demonstratie op 8 november 1932. Zie: Verslag van het N.A.S. over de periode 1 juli – 31 december 1933.

marinemannen, weest solidair!”² Sneevliet wees erop dat de strijd van de arbeidersklasse in deze tijd steeds meer risico's kende:

“Groote gevaren dreigen. Uit het Oosten werken invloeden, die de Nederlandsche bezittende klasse tot nog dollere daden zullen drijven. Het gaat er voor het Nederlandsche proletariaat om de fouten te vermijden, die ongetwijfeld door de Duitsche klassegenooten zijn begaan. Wij moeten onzen tijd weten te gebruiken, niet wachten totdat de gansche macht van de bourgeoisie dienstbaar kan worden gemaakt aan de volledige vernietiging van de arbeidersbeweging.”³

Sneevliet verzond het manifest naar tal van krantenredacties en 's nachts verspreidden leden van de RSP en de RJB het in Den Helder en Rotterdam. Zij werden prompt gearresteerd. Het manifest met het bulletin verscheen niet alleen in *De Arbeid*, maar ook in het NFBvPiOD-blad, *De Gemeenschap*.⁴

De mouterij leidde tot grote consternatie. H. Colijn, die enkele maanden later minister-president werd, wilde de vloot zuiveren van het opstandige gespuis en voegde eraan toe dat het pantserschip desnoods met een torpedo naar de bodem van de zee gejaagd moest worden. Niet alleen Colijn maakte stemming, ook de pers schilderde de mouterij als een revolutionaire actie af.⁵ Het NAS organiseerde met de Amsterdamse en Rotterdamse PAS'en en het HVC solidariteitsmanifestaties. Begin februari was er een grote opkomst in de Diamantbeurs bij een ANTIFO-manifestatie. Daar stelde Schilp dat de salarisstrijd was veranderd in een politiek protest. Hij wees op de opmars van het fascisme in Duitsland en haalde Trotski aan, die pleitte voor een eenheidsfront tegen Hitler. Volgens Schilp waren parlementaire middelen volstrekt ontoereikend. Mocht Colijns dreiging met geweld worden uitgevoerd, dan was dat het sein voor een massastaking.⁶

2 *De Arbeid*, 8-2-1933; Archief NAS, nr. 408, Manifest. Met de titel 'Een Nederlandsche Potemkin' verwees Sneevliet naar de mouterij op het Russische slagschip in juni 1905, iconisch moment in de revolutionaire beweging.

3 *De Arbeid*, 8-2-1933.

4 *De Arbeid*, 15-2 en 25-2-1933; *De Gemeenschap*, 11-2 en 25-2-1933; Archief NAS, nr. 408, Aan Redacties der Nederlandsche Bladen, 7-2-1933. Gearresteerd werden Menist, T. de Winter en de broers T. en W. Dissel.

5 H. Langeveld, *Schipper naast God. Hendrikus Colijn 1869-1944*. Deel twee 1933-1944 (z.p. 2004) 32-35; Archief Sneevliet, nr. 420.

6 *De Arbeid*, 8-2 en 11-2-1933. Archief NAS, nr. 237, brief PAS Rotterdam aan NAS 14-1 en 26-1-1933.

Op 10 februari maakte de regering een einde aan de muiterij door een vliegtuigbom op het schip te laten afwerpen, met 23 doden en veel gewonden als gevolg. De bemanning gaf zich onmiddellijk over.

In tegenstelling tot het NAS, dat volop sympathiseerde met de protest-actie, vond het NVV de muiterij een onberedeneerde daad van verzet en verweet het de muiters geweld te hebben uitgelokt. Zij hadden zich buiten de gezagsverhoudingen geplaatst. Dit kon het afwerpen van bommen echter niet rechtvaardigen en daarom stelde het NVV met de SDAP een “Manifest aan het Nederlandsche Volk” op tegen de gewelddadige beëindiging. Maar het NAS, de RSP en de CPH vielen het NVV en de SDAP aan op hun ont-houding van steun aan de muiters.⁷ Het NAS richtte daarbij zijn pijlen op het NVV-bestuur, dat “de pestbacillen [...] van slaafsche onderworpenheid” bij zich droeg. Het NVV was medeverantwoordelijk voor de uitingen van wraak waartoe de autoriteiten weldra zouden komen, schreef Sneevliet. Hij sprak van moord en deed de oproep: “Arbeiders: Wreekt deze maats!”⁸

De Amsterdamse Federatie van Bouwvakarbeiders riep een 24-urige proteststaking uit, waaraan enkele honderden bouwvakkers deelnamen. LFvB-secretaris Stricker herdacht de slachtoffers en hij vergeleek het optreden van de regering met het optreden van de nazi's, die het bondsorgaan *Der Bau-Prolet* van het IVfdB hadden verboden. Sneevliet wees erop dat Hitler alle gelegenheid kreeg om de arbeidersbeweging te vernietigen en dat in Nederland de bourgeoisie met het bombardement op *De Zeven Provinciën* liet zien niet voor geweld terug te schrikken. Hij memoreerde de Bloednacht op Kattenburg en typeerde het regeringsoptreden als fascistisch. Het NAS-bestuur sloot niet uit dat het in de illegaliteit terecht zou komen, want legaal verzet werd steeds moeilijker.⁹

9.1.2 Arrestatie, veroordeling en verkiezing van Sneevliet

Verscheidene kranten drongen aan op een strafrechtelijke vervolging van Sneevliet. Dat leidde bij hem niet tot terughoudendheid. Integendeel, onder het pseudoniem ‘Gadjah Poetih’ riep hij in *De Arbeid* op hem te arresteren. Hij refereerde aan zijn proces uit 1917, dat uitliep op een aanklacht tegen het koloniale bewind en schreef dat een overtuigd revolutionair van geen wijken wist. Met nadruk wees hij erop dat hij het manifest alleen had geschreven. “Hij heeft het alléén getekend. Zijn adres is bekend genoeg.

7 *De Strijd*, 10-2 en 17-2-1933; *De Arbeid*, 11-2, 15-2 en 8-3-1933.

8 Extra Bijvoegsel *De Arbeid*, 11-2-1933.

9 *De Arbeid*, 18-2-1933; *Het Bouwvak*, 18-3-1933.

[...] De procureur-generaal, de officieren van justitie hebben wat mij betreft volmacht om aan de opdracht van het "Handelsblad" te voldoen'.¹⁰ Sneevliet zocht zijn arrestatie om er propagandistisch voordeel uit te halen voor de komende verkiezingscampagne. Op 15 februari moest hij zich voor verhoor melden bij de politie, die proces-verbaal opmaakte wegens opruiing. Dit maakte hij onmiddellijk wereldkundig via een persbericht. Sneevliet bleef nog op vrije voeten, maar op 21 februari arresteerden drie rechercheurs hem toen hij op weg was naar het NAS-kantoor en zij brachten hem naar het Amsterdamse Huis van Bewaring. Daar protesteerden honderden arbeiders tegen zijn gevangenneming. De RSP-verkiezingscampagne hief de verkiezingsleus: "Kiest Sneevliet uit de cel!" aan. Zijn arrestatie leidde tot protestvergaderingen waarin verband werd gelegd met de opkomst van het fascisme. Nederland onderschatte het gevaar ervan, sprak Roodveldt bij het PAS-Zaandam. *De Arbeid* vond dat met Sneevliets arrestatie het NAS werd vervolgd. Het blad beschreef uitvoerig de onverzettelijke revolutionaire rol van Sneevliet in de geschiedenis van de nationale en internationale socialistische beweging. Hij zorgde dat zijn uitvoerige verklaring tijdens het verhoor in *De Arbeid* verscheen. Dit gebeurde tegen de zin van zijn advocaat, de communist B. Stokvis.¹¹ Sneevliet gaf toe dat het manifest bedoeld was de Nederlandse marine aan te sporen het voorbeeld uit Indonesië te volgen. Eigenlijk wilde hij een algemene protestactie van de arbeidersklasse ontketenen, om niet dezelfde kant als Duitsland op te gaan. Sneevliet verklaarde dat zijn aanhouding hem belette aan de verkiezingscampagne leiding te geven. Maar zijn arrestatie kreeg nu alle aandacht in de pers en was als verkiezingsstunt ongeëvenaard.¹²

Het NAS-bestuur en de federaties protesteerden bij de minister van Justitie tegen de gevangenneming. Stokvis diende op 2 maart tevergeefs een verzoek in bij de rechtbank tot schorsing van de preventieve hechtenis, tegen een borgsom waarvoor het NAS zich garant stelde. Het gelukte hem

10 *De Arbeid*, 15-2-1933. Het pseudoniem betekent "witte olifant", die kracht en onoverwinnelijkheid symboliseert.

11 *De Arbeid*, 11-2, 15-2, 25-2-1-3; 4-3-1933. Over Sneevliets veroordeling: *Het proces-Sneevliet* (Amsterdam 1933); Archief NAS, nr. 408, brief Stokvis aan Bouwman, 26-4-1933. Voor reacties op de arrestatie zie: B. van der Steen, 'Henk Sneevliet, leider van de Revolutionair Socialistische Partij (1929-1934). Hoe hij zijn leiderschap vorm gaf' (Doctoraal Scriptie Geschiedenis, Universiteit Leiden 2006), 89-92.

12 Tichelman, *Sneevliet*, 75; Van der Steen, "Kiest Sneevliet uit de cel!"; 80; Knegtmans, *Socialisme en democratie*, 77-84; Langeveld, *Colijn*, 31-45; De Tweede Kamer werd 15 februari 1933 ontbonden.

wel met drieduizend gulden borg van het PSF de drie jeugdige NAS- en RJB-leden vrij te krijgen.¹³

De aanklacht tijdens de rechtszaak van 30 maart en 1 april luidde dat Sneevliet door zijn Manifest en het Bulletin had opgeruid tot muiterij, opzettelijke ongehoorzaamheid en militair oproer. Stokvis liet als getuige à decharge Roland Holst het woord voeren over het onbaatzuchtige karakter van Sneevliet.¹⁴ De Officier van Justitie beaamde dat die grote gaven had en een krachtige figuur was als professioneel opruier, maar ijdel en sensatiebelust. Sneevliet werd volgens de Officier gedreven door haat tegen de bourgeoisie en hij eiste anderhalf jaar gevangenisstraf. Bouwman en Menist verklaarden tegenover de rechter dat het manifest in overeenstemming was met het besluit van het NAS-congres van november 1932, waarin opgeroepen was tot strijd tegen loonsverlagingen. Kitsz zei dat hij het manifest zo belangrijk vond, dat hij het hele NAS-bestuur het had willen laten ondertekenen. Sneevliet kreeg het laatste woord en trok een parallel tussen de gebeurtenissen in Duitsland en de Nederlandse klassenjustitie. Als reactie op de karakterschets van hem door de Officier van Justitie verklaarde hij: "Ik stel apostolische soberheid als eisch, niet cabaretachtige ijdelheid."¹⁵ Tijdens de rechtszitting hield het PAS-Amsterdam een vergadering in de Diamantbeurs waar ook Bouwman de reactie in Nederland vergeleek met het Hitler-regime. Deze vergadering stemde in met het beleggen van een verkiezingsbijeenkomst voor Sneevliet. De Amsterdammers hadden voordien de politiek er altijd buiten gelaten.¹⁶ Sneevliet werd schuldig bevonden aan opruiing en kreeg vijf maanden gevangenisstraf. *De Arbeid* sprak van klassenjustitie en de NAS-federaties, het PAS-Amsterdam organiseerden opnieuw protestmeetings.

Na de verboden die golden voor de militairen wilde de regering het mogelijk maken een ambtenaar te ontslaan wegens revolutionaire gezindheid. Ontslag moest mogelijk zijn in geval van het steunen van een vereniging waarvan de voorzitter van de ministerraad verklaard had dat de doeleinden in strijd waren met de behoorlijke vervulling van de plicht van de ambtenaar.

13 *De Arbeid*, 15-3, 18-3 en 17-6-1933; *Het Bouwvak*, 18-3-1933; Archief NAS, nr. 408, Th. Dissel aan NAS-bestuur 31-5 en 15-6-1933 en protest NAS 24-2-1933 en protest federaties 8-3-1933; voor PSF zie: Archief NAS, nr. 426-428; Perthus, *Sneevliet*, 354.

14 *De Arbeid*, 30-3 en 5-4-1933; Archief NAS, nr. 408, Roland Holst aan NAS-bestuur 24-3-1933. *De Arbeid* kreeg geen toegang tot de tribune, omdat de rechtbank geen behoefte had aan politieke verslagen; Perthus, *Sneevliet*, 355.

15 *De Arbeid*, 5-4-1933.

16 *De Arbeid*, 5-4-1933; Archief NAS, nr. 408, persbericht van het PAS-Amsterdam 31-3-1933; Archief NAS, nr. 40, brief aan A.B. Soep 4-4-1933, afzender onbekend.

Het NAS betitelde de voorstellen als fascistisch. Op de protestmeeting van ANTIFO eind april in Amsterdam, waar Bouwman namens het NAS sprak, protesteerden duizenden tegen de “Hitler- methoden”. In mei kwam de wijziging van het Algemeen Rijksambtenaren Reglement, waardoor ambtenaren met een revolutionaire gezindheid of lidmaatschap van nader aan te wijzen organisaties, ontslagen zouden kunnen worden.¹⁷ Een lijst met verboden verenigingen liet op zich wachten tot na de verkiezingen. Het NAS mobiliseerde vrijwilligers om de leuze “Sneevliet moet vrij” op muren te kalken. Maar het hield afstand tot de RSP en het NAS-bestuur liet de oproep om op Sneevliet te stemmen achterwege. RSP-initiatieven zoals het oprichten van ANTIFO, waren overigens eigenlijk NAS-acties, de initiatiefnemers waren daar immers bestuurders. Dat de redacties van *De Baanbreker* en *De Arbeid* uit dezelfde personen bestonden, riep kritiek op. Vooral de LFvB keerde zich tegen de RSP-propaganda in de organen van de NFvT en de NFBvPiOD. Haagse bouwvakarbeiders, die de syndicalistische beginselen immer hoog hielden, riepen op niet te gaan stemmen, want het parlement was “de doodkist voor den werkelijken strijd der arbeiders”.¹⁸

De CPH en RSP, die het felst hadden geprotesteerd tegen de heersende bezuinigingspolitiek en het repressieve overheidsoptreden, boekten bij de Kamerverkiezingen succes. Terwijl Sneevliet in de gevangenis zat, veroverde hij een Kamerzetel, waardoor hij in het parlement een podium kreeg. De CPH ging van twee naar vier zetels. Al jaren drongen de confessionele partijen aan op het handhaven van een sterk gezag en het nieuwe kabinet Colijn stelde in juli een lijst op van organisaties waarvan de doeleinden in strijd werden geacht met de behoorlijke vervulling van de plicht van ambtenaar.

9.2 Eenheidsfront tegen repressie

Toen Sneevliet vrij kwam, verscheen de lijst die het overheidspersoneel verbood lid van het NAS te zijn op straffe van ontslag. De maatregelen zouden het NAS in het hart treffen. De NFBvPiOD stond hierdoor voor de keuze het NAS de rug toe te keren of de illegaliteit in te gaan. Het NAS

¹⁷ *De Arbeid*, 15-4, 22-4, 19-4 en 26-4-1933; *Het Volk*, 19-4-1933; Archief NAS, nr. 408, Persbericht van het PAS-Amsterdam 31-3-1933, Verslag van het N.A.S. over de periode 1 juli 1932-31 december 1933, 83-84; Blom, *De mouterij op de Zeven Provinciën*, 127.

¹⁸ *De Arbeid*, 22-4-1933; *De Baanbreker*, 24-9-1932; *Het N.A.-S. de C.P.H. en de R.S.P. Samengesteld door twee Bouwvakarbeiders georganiseerd in het N.A.-S.* (Groningen 1933).

zou daarom volgens het bestuur zijn accent moeten verschuiven richting het streven naar een eenheidsfront tegen het opkomende fascisme. Ook internationaal stond de eenheidsvorming op de revolutionair-socialistische agenda.

9.2.1 Van “engere vakactie” naar klasse-actie

Het NAS gebruikte de vrijlating van Sneevliet op 21 juli 1933 om propaganda te maken. Behalve zijn vrouw en kinderen waren ongeveer duizend mensen aanwezig, die de *Internationale* zongen en hem bloemen gaven. De menigte vergezelde hem naar huis, terwijl onderweg bouwvakkers vanuit een huis in aanbouw hem toespraken. Sneevliet voerde kort het woord voor zijn woning om daarna naar de Tweede Kamer af te reizen. Hier werd hij onmiddellijk beëdigd, zodat hij kon deelnemen aan de zitting. Sneevliet verklaarde echter geen Kamerstukken in zijn “retraite-huis” te hebben ontvangen.¹⁹

Het NAS huurde het Concertgebouw af om Sneevliets vrijlating te vieren. De belangstelling was zo groot, dat er twee bijeenkomsten nodig waren. Enkele Duitse en Belgische geestverwanten waren eveneens aanwezig. De muren hingen vol met vlaggen en vaandels en het muziekkorps van de Heiersvereniging Broederschap speelde ‘De Internationale’, toen Sneevliet binnentrad. Bouwman overhandigde hem namens het NAS een bureaustoel met daarop zijn gevangenisnummer. Sneevliet dankte voor de steun gedurende zijn zware tijd. Stricker zorgde nog voor een kritische noot over de politieke ambities van Sneevliet. Met zijn verkiezing in de Kamer was diens grote wens vervuld, maar hij vroeg zich af of het Kamerlidmaatschap geen afbreuk zou doen aan zijn rol in het NAS. Op Strickers vraag of Sneevliet nog wel voorzitter van het NAS bleef, antwoordde die dat hij in tot lengte van dagen voorzitter bleef, “zoolang dat lichaam bruikbaar gereedschap blijft voor den revolutionairen strijd”.²⁰ Het leek hem overigens belangrijker te discussiëren over de vorming van een eenheidsfront van onderop tegen het fascisme. Die oproep kreeg steun van het LFvB-bestuur. De LFvB was al meerdere malen geconfronteerd met overheidsingrijpen, waardoor de belangenbehartiging werd bemoeilijkt in een periode waarin de crisis goed voelbaar was. Successen in de vakstrijd tegen de verslechterende arbeidsvoorwaarden bleven uit. Waren er begin jaren dertig nog

¹⁹ *Het Volk*, 22-7-1933; *De Tribune*, 22-7-1933

²⁰ *Het Volk*, 24-7-1933; *De Arbeid*, 26-7-1933; Van Bommel was tegenstander van de combinatie van Kamerlidmaatschap en voorzitterschap van het NAS, zie: ArchiefNAS, nr. 211, brief van NAS aan PAS Groningen 22-6-1933.

grote arbeidsconflicten, vanaf 1933 daalde het aantal stakingen en het gemiddelde aantal stakers sterk. De groeiende werkloosheid beïnvloedde de slagvaardigheid van de organisaties, terwijl de vermindering van de stakingsactiviteit ook verband hield met de toenemende institutionalisering van de arbeidsverhoudingen. Het NAS stond ambivalent tegenover de institutionalisering en beschuldigde het NVV hierin teveel mee te gaan.²¹ Maar het NVV zag dat de belangrijkste resultaten zonder stakingen werden bereikt. Het NAS-bestuur stelde daartegenover: door het fascisme en de politiek van Colijn “verliest de vakactie een goed deel van hare vroegere betekenis en dringt zich veel meer de noodzakelijkheid van klasse-actie op den voorgrond”.²² Sneevliet, Menist en Schilp propageerden daarom het loslaten van de “engere vakactie”. NFvT-voorzitter Langkemper stelde een plan op tot het voeren van “algemeene revolutionaire propaganda”. Het NAS moest “een moderne luidsprekerauto” aanschaffen en een smalfilm-apparaat met een beeldscherm om in dorpen en steden vergaderingen aan te kondigen “alsmede bepaalde economische en politieke gebeurtenissen op het doek te brengen”.²³

De “engere vakactie” omvatte het behartigen van groepsbelangen, door Sneevliet “groepsegoïsme” genoemd, dat haaks op de gepropageerde solidariteit stond. Categoriele of partiële stakingen moesten daarom altijd verbreed worden om aan het conflict de betekenis van een “klasse-actie” te kunnen geven. Het devies luidde stakingen te ondersteunen met solidariteitsstakingen om tot een ‘eenheidsfront’ te komen. Maar in werkelijkheid kon het NAS nauwelijks invloed uitoefenen op de voornamelijk kleine en kortdurende spontane stakingen. Zo dreigde een herhaling van de situatie van oktober 1932, toen de LFvB geen vuist kon maken tegen het openbreken van de cao dat een loonsverlaging voor de Amsterdamse bouwvakkers in de zomer van 1933 mogelijk maakte. Gezien deze ervaring had de LFvB weinig fiducia in onderhandelingen met de werkgevers. Deze wilden een verlaging van 15 procent per 1 oktober 1933 in de nieuwe cao vastleggen.²⁴ De LFvB wees de verlaging van de hand, waarop de regering de subsidie aan de werkloosheidskassen van de schildergezellen, steenzetters en stukadoors

21 Verslag van het N.A.S. over de periode 1 Juli 1931-31 December 1933 (Amsterdam 1933) 30; Van der Velden, *Stakingen in Nederland*, 229, 304.

22 Verslag van het N.A.S. over de periode 1 Juli 1931-31 December 1933 (Amsterdam 1933), 96.

23 Archief NAS, nr. 174, Langkemper aan NAS-bestuur 20-7-1933; zie ook: E. Bouwman, *Het Parlementarisme en de R.S.P.* (Amsterdam, z.j. [1933]).

24 Jaarverslagen NAS 1931-1933, 32-33; De werkgevers wilden de vakantiedagen van vijf tot drie dagen terugbrengen: E. Bouwman, *Wat leert de Stucadoorsstaking?* (Amsterdam 1933) 10; *De Tribune*, 4-7-1933; *Het Bouwvak*, 29-7 en 19-8-1933.

dreigde in te trekken. De LFvB sprak van de dictatuur van de regering, maar kon de loonsverlaging niet tegenhouden en betitelde de gang van zaken als “fascisme in het bouwbedrijf”.²⁵ Maar de stukadoors weigerden zich bij de ingreep neer te leggen en gingen eind augustus 1933 in staking tegen de verlaging, die evenals in 1932 gold als voorwaarde voor verhoogde subsidie aan de werklozenkassen. De LFvB stond voor het dilemma de werklozenkassen veilig te stellen of zich in te zetten voor de stukadoors. De federatie koos voor het laatste, waarop de regering in september de steunverlening aan alle werkloze leden stopzette. De LFvB trok zich daarom noodgedwongen uit de strijd terug, waardoor de RVO via een stakingscomité meer ruimte voor agitatie kreeg.²⁶ De LFvB constateerde dat de arbeidsverhoudingen veranderden. Niet alleen deze overheidsingreep, maar ook de verplichte arbitrage via het permanente scheidsgerecht in Amsterdam maakte staken vrijwel onmogelijk. De LFvB moest zich instellen “op de zoo breed mogelijke klasse actie ter verovering van de macht der arbeidersklasse.” Partiële conflicten zouden altijd in de bouw blijven, maar deze tijd vroeg om actie van de “massa”.²⁷

HVC-secretaris Lansink Jr. omschreef het optreden van de regering tegen de LFvB en Sneevliet als “fascisme van het zuiverste water”.²⁸ Menist noemde op het LFvB-congres van augustus 1933 het overheidsoptreden terreur en concludeerde dat hierdoor de vakstrijd politieke betekenis kreeg. Meer dan ooit tevoren moesten de bouwvakkers collectieve onderhandelingen afwijzen, omdat de regering toch ingreep. Het congres wees daarop elke medewerking aan onderhandelingen over nieuwe collectieve contracten af. De afgevaardigden gingen nog verder en betoogden dat de werklozenkassen moesten worden opgeheven om onafhankelijk van de overheid te blijven.

25 *Het Bouwvak*, 15-7, 22-7 en 2-9-1933.

26 Jaarverslagen NAS 1931-1933 31-33; Bouwman, *Wat leert de Stucadoorsstaking?; De ware geschiedenis over de stucadoorsstaking welke te Amsterdam is gestreden*. Uitgegeven door de Amsterdamsche Vereeniging van Werkers in het Stucadoorsbedrijf (Amsterdam 1933); *Het Volk*, 31-7-1933.

27 Archief NAS, nr. 77, Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland, ‘Ontwerp stellingen over de positie der bouwvakarbeiders en de taak van onze Federatie’ als bijlage bij uitnodiging voor discussie op 12-7 van het LFvB-bestuur aan het NAS-bestuur 7-7-1933. Nu vakactie weinig betekenis meer had, was de grondslag van het bestaan van de ‘reformistische’ en confessionele vakorganisaties, ‘die zich hebben doen kennen als uitsluitende belangen organisaties’, weggevallen, aldus de stellingen van het LFvB-bestuur; het scheidsgerecht voor de bouw was een initiatief van De Miranda. In mei 1933 ging de LFvB akkoord met arbitrage. De dreiging de subsidie voor de werklozenkassen te verliezen speelde hierin een belangrijke rol. *De Tribune*, 9-5 en 12-7-1933; *Het Bouwvak*, 4-1-1934

28 Archief NAS, nr. 143, Lansink Jr. aan Sneevliet 3-10-1933.

Ledenverlies door die opheffing was geen probleem, omdat de kern die overbleef revolutionair kon optreden. De LFvB betoonde zich op dit congres bijzonder strijdbaar en principieel. De Amsterdamse grondwerkers uitten de hoop dat de federatie op basis van de “oude geest en gedachte” en “de oude strijdmethoden” te werk zou gaan. De Rotterdamse bouwvakkers zagen de werklozenkas als “de grootste sta in den weg [...] om strijd te kunnen voeren”.²⁹ Op het congres kwam het afgekondigde ambtenarenverbod aan de orde. Kitsz betoogde dat het verbod het begin was van het onwettig verklaren van vakbonden en hij zei dat de LFvB zich moest voorbereiden op een illegaal bestaan.³⁰ De tactiek om al dan niet voor de illegaliteit te kiezen speelde echter vooral voor de NFBvPiOD.

9.2.2 Ambtenarenverbod, illegaliteit en de Centrale Bond van Overheidspersoneel

Het ministerie van Defensie en de marineleiding zagen in de mitterij de hand van de vakbeweging, waarachter het socialisme schuil ging. Er kwam een verbod voor het defensiepersoneel op het lidmaatschap van de moderne en onafhankelijke vakbeweging. Vakbonden mochten niet meer worden gelezen op de vloot en in het leger. Wat later werd een breder verbod uitgebracht voor de rest van het overheidspersoneel. Op de lijst van verboden organisaties stonden onder meer de NAS-federaties, de NAS-Jeugdbond, de NAS-Vrouwenbond en de VVvO. Men mocht niet lid zijn van ANTIFO, het NSV, de RSP en de CPH. De lijst bevatte enkele fascistische groeperingen, maar de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) ontbrak vooralsnog. Omdat de NFBvPiOD amper leden onder rijksambtenaren telde, maakte het bestuur zich pas ongerust toen in augustus in verscheidene gemeenten de bepalingen omtrent de revolutionaire gezindheid voor het gemeentepersoneel gingen gelden.³¹ Het bestuur wilde, ondanks het verbod, bij het NAS blijven, maar een aantal bestuurders dacht daar anders over. Zij vonden dat het bestuur zich in februari had laten meeslepen en zonder

29 Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland. Verslag van het buitengewone congres gehouden op 13 augustus 1933 te Amsterdam, 5 en 2-4.

30 Verslag LFvB 1933, 5.

31 *De Gemeenschap* 11-3 en 25-3-1933; *De Strijd*, 17-2 en 8-9-1933; *Het Volk*, 27-07, 31-7 en 15-8-1933; *De Tribune*, 28-7; 31-7-1933; NFBvPiOD-archief, nr. 129 notulen hoofdbestuursvergadering 3-4-1933, Archief NAS, nr. 408, manifesten betreffende het verbod; Eskes, *Repressie*, 96-118; R. te Slaa, E. Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging* (Amsterdam 2009), 209-210. Pas in 1938 en 1939 werden deze maatregelen ingetrokken, Blom, *De mitterij op de Zeven Provinciën*, 85-92.

ruggenspraak met de andere bestuurders toegestemd had in plaatsing van het opruiende artikel van Sneevliet in *De Gemeenschap*. Hierdoor was de organisatie in gevaar gekomen. De NFBvPiOD zou zich van het NAS moeten afscheiden om de bond en de belangenbehartiging te behouden.³² In NFBvPiOD-voorzitter Schilp vond Sneevliet een medestander in het streven de bond voor het NAS te behouden door deze illegaal te laten werken. In augustus 1933 stelde Schilp voor de bond om te zetten in een illegale organisatie. De Haagse Federatie van Overheidspersoneel was tegen.³³ Lansink Jr. erkende tegenover Sneevliet dat de vakbeweging ernstig gevaar liep vanwege de “fascistische maatregelen” van de regering en dat de “ergste reactionaire politiek” was te verwachten na de ondergang van de Duitse arbeidersbeweging. Maar hij koos voor de legaliteit. De NFBvPiOD moest intact blijven door zich formeel af te scheiden van het NAS. Zo kon de bond voor het overheidspersoneel blijven opkomen. Officieus kon de band met het NAS blijven bestaan, om “op inderdaad illegale wijze de revolutionaire arbeidersbeweging te kunnen steunen en helpen”. Een revolutionaire redevoering was niet voldoende en Lansink Jr. kende de arbeiders “als in het algemeen gespeend van revolutionair socialistisch inzicht of willen. Slechts een zeer, zeer kleine kern bezit deze gaven”.³⁴

Desondanks nam het NFBvPiOD-congres half oktober 1933 het besluit zich niet van het NAS af te scheiden. De discussie hield aan, maar de NFBvPiOD-bestuursvergadering steunde op 21 januari 1934 het standpunt van Schilp. Een aantal afdelingen scheidde zich af, omdat ze legaal wilde doorgaan.

Een illegale toekomst voor de arbeidersbeweging en de roep van het NAS om klasse-actie en eenheid tegen het fascisme stonden niet los van de internationale revolutionair-socialistische pogingen om tot klasse-eenheid te komen. Sneevliet en sommige NAS-bestuurders speelden hierin een rol en de internationale communistische discussie werd door hem nauwlettend gevolgd. De discussie over de illegaliteit werd ook in de LFvB gevoerd. Na Kitzs's waarschuwing op het LFvB-congres zou het debat erover af en toe opborrelen. Zo vroeg de afdeling Arnhem het LFvB-bestuur zich voor te

32 Archief NFBvPiOD, nr. 132, persbericht 22-1-1933, notulen hoofdbestuursvergadering, 6-2-1933, nr. 129, notulen hoofdbestuursvergadering 18-9-1933; *De Gemeenschap*, 15-4, 6-5, 13-5-1933; *De Nieuwe Gids*, 24-4 en 28-4-1934.

33 Deze Federatie zou vaker botsen met Schilp. Zie Archief NFBvPiOD, nr. 129, notulen hoofdbestuursvergadering 21-8-1933, notulen hoofdbestuursvergadering 18-9-1933.

34 Archief NAS, nr. 143, brief Lansink Jr. aan Sneevliet 3-10-1933. Engels, die bij de Federatieve Bond werkte, noemde deze reformistisch van karakter, ondanks de revolutionaire frasen: Engels, *Zestig jaar*, 59, 78-79.

bereiden op de illegaliteit. De afdeling achtte de kans groot dat de federatie verboden zou worden. Het bestuur ondernam echter niets. De vernietiging van de Duitse arbeidersbeweging en de toenemende naziterreur, bracht de Komintern ertoe het vraagstuk van de illegaliteit te agenderen. De KPD was vrij snel ondergronds gegaan in Duitsland en op een zitting van de Komintern later dat jaar pleitten veel afgevaardigden voor voorbereiding op de illegaliteit. Er waren verschillende mogelijkheden. Als fracties bleven werken in de "massaorganisaties", konden zij hun legale status behouden of als illegale organisatie tot hergroepering overgaan.³⁵

Eind februari 1934 richtten afgescheiden NFBvPiOD-afdelingen onder leiding van Lansink Jr. de Centrale Bond van Overheidspersoneel (CBvO) op. Deze bond koos voor een neutrale organisatie om de belangen van de voormalige NFvPiOD-leden te kunnen behartigen. De initiatiefnemers van de CBvO stelden dat niet alleen het ambtenarenverbod aanleiding was, maar ook ontevredenheid over het gevolgde beleid van het NAS en de NFBvPiOD, die de praktische belangenbeharing verwaarloosden omdat politieke beginselen de voorkeur kregen. Het kiezen voor de illegaliteit zou tot de ondergang van de federatie leiden en daarom was afscheiding beter. De CBvO verwachtte het financieel moeilijk te krijgen en stelde daarom geen bezoldigde bestuurders aan, ook voorzitter J. Dikshoorn werd niet betaald. De CBvO stelde zich op een onafhankelijk socialistisch standpunt. De Centrale Inlichtingendienst meldde dat er tegen het einde van het jaar ongeveer 463 leden waren, waarvan er 55 als revolutionair bekend stonden.³⁶ Dikshoorn legde al snel contact met de Algemeene Bond van Overheidspersoneel in Nederland (ABvOP), die onder het Amsterdamse trampersoneel nogal aanhang had. Deze bond, die zich oorspronkelijk op de ideeën van de antroposoof Rudolf Steiner baseerde, had in de jaren twintig een goede relatie met de NFBvPiOD, maar die was in de loop van de jaren verslechterd. De ABvOP bood Dikshoorn prompt een betaalde functie aan en hij stapte met een andere bestuurder en een deel van de leden over.³⁷ Toen bleek dat de CBvO niet levensvatbaar was, nam de kritiek op het NAS toe. Lansink Jr. en R. Nieuwenhuis velden een vernietigend oordeel over

35 *De Nieuwe Gids*, 10-3, 17-3 en 24-4-1934; Beschrijvingsbrief voor het gewone twee-jaarlijksche Congres LFvB 12- en 13-5-1934 Amsterdam, 14; Verslag van het gewone twee-jaarlijkse Congres LFvB 12/13-5-1934 Amsterdam, 27; J. Degras, *The Communist International 1919-1943. Documents*, Volume III (London 1971), 280.

36 *De Nieuwe Gids*, 10-3, 17-3, 7-4, 28-4 en 16-6-1934; *De Arbeid*, 30-5-1934; C.I.D., *Overwegingen bij de lijst van voor ambtenaren verboden vereenigingen*, 3-12-1934.

37 *De Nieuwe Gids*, 7-4 en 16-6-1934, Centrale Inlichtingendienst *Jaargang 1934, Overzicht no. 2 Geheim*. Dikshoorn uitte zich in *De Gemeenschap*, 8-4-1933 nog kritisch over de ABvOP.

de wijze waarop Sneevliet het NAS leidde. Dat had feitelijk als vakcentrale opgehouden te bestaan, omdat de elementaire vakbondstaak namelijk de verbetering van de levensomstandigheden was verwaarloosd. “Voor den huidige N.A.S.-voorzitter is dit alles “reformistisch”, van nul en geen beteekenis en volstrekt waardeloos voor de arbeiders. In plaats daarvan bestudeert hij ijverig de ‘strategische revolutieplannen’ van zijn grooten leermeester en “strateeg” Trotsky.” Lansink Jr. en Nieuwenhuis constateerden dat het NAS-bestuur de laatste jaren belangrijke vraagstukken zoals de sociale wetgeving, medezeggenschap, bedrijfsraden, het verbindend verklaren van collectieve contracten, werkverschaffing en de economische politiek volstrekt had genegeerd. Sneevliet schoot als voorzitter ernstig tekort en hij offerde het NAS op aan zijn politieke streven. Het hameren op het aambeeld van het eenheidsfront isoleerde het NAS, omdat die eenheid aan de voorwaarden van Sneevliet moest voldoen. Daardoor was vorming van het eenheidsfront gedoemd te mislukken. Ze gingen zelfs zover hem als “Führer” te betitelen.³⁸ Het NAS-bestuur nam het vakbondswerk niet serieus, het had het te druk met het bestrijden van de communisten. Sneevliet was wel een goede spreker en schrijver:

“mits – dat het gaat over de toestanden in Indonesië, Britsch Indië, China, Japan, Afghanistan; doch hij staat volkomen vreemd tegenover de verhoudingen en practische belangen en aangelegenheden van de arbeidersklasse in Nederland. Hij kan precies aangeven welke stroomingen er in de Kwomingtang in China heerschen, doch hij weet hoegenaamd niets van den toestand van de arbeiders bij de werkverschaffing aan de Schipbeek in den achterhoek van Gelderland. Hij weet precies welke Japansche generaal de rechtervleugel van het Japansche leger destijds in China commandeerde, maar hoe het precies staat met de contingenteeringsmaatregelen van de Nederlandsche regeering is hem onbekend, daarvoor heeft hij hoegenaamd geen aandacht. Alle practische vraagstukken en feiten, die voor de Nederlandsche arbeiders van het grootste belang zijn, gaat hij zonder eenige interesse voorbij, niettegenstaande hij voorzitter van een arbeidersvakcentrale is!”³⁹

De toon werd nog scherper toen Bouwman en Schilp in *De Arbeid* reageerden op de aantijgingen. Zij werden uitgemaakt voor “paladijnen van oome

38 Citaten uit B. Lansink Jr. en R. Nieuwenhuis, *Crisis in het N.A.S. na 10 jaar leiding*. (Z.p. 1934), 5 en 12.

39 *De Nieuwe Gids*, 17-3-1934.

Hein” en wisten dat het waar was wat de CBvO-leiding beweerde. Toen bleek dat Schilp een aantal verklikkers binnen de CBvO had, brak Lansink Jr. in het blad van de CBvO, *De Nieuwe Gids* nog één keer de staf over het NAS. De NAS-aanhangers binnen de bond hadden samen met Sneevliet een opzetje gemaakt om de bond naar de ondergang te voeren. Men maakte een rapport met allerlei beschuldigingen en lekte dat naar *Het Volk*, zodat Sneevliet vervolgens in *De Arbeid* daaruit kon citeren. Daarmee was het lot van de CBvO bezegeld. Lansink Jr. was na het vertrek van Dikshoorn voorzitter geworden en probeerde te redden wat er te redden viel, maar na eind 1935 werd van de bond weinig meer vernomen. Lansink Jr. trok zich terug uit het de vakbeweging en werd lid van de SDAP, waarbinnen hij in Den Haag een bescheiden rol speelde.⁴⁰

9.2.3 Revolutionair-socialistische conferentie in Parijs

Het NAS bleef de boodschap uitdragen dat het belang van de “engere” vakantie in geen enkele verhouding stond tot de noodzaak van een eenheidsfront om het fascisme en de reactionaire politiek te bestrijden. Het fascisme, het kolonialisme en de reactionaire overheidspolitiek, evenals het oorlogsgevaar, vroegen om nationale en internationale klasse-eenheid, waarbij Sneevliet zich internationaal oriënteerde op het revolutionair-socialisme en niet op de vakbeweging. Banden met de Duitse vakbeweging, die het NAS en de federaties sinds de jaren twintig hadden, werden met de komst van Hitler ernstig bemoeilijkt. Met de verbodsbepalingen en gelijkschakeling van de vakbeweging begin mei 1933 kwam een einde aan de Duitse vakbonden. *De Arbeid* schreef dat de arbeidersbeweging daar opgehouden had te bestaan.⁴¹ De roep om het eenheidsfront was niet alleen een reactie op nazi-Duitsland, maar was ook geworteld in de opvattingen van de internationale revolutionair-socialistische beweging. Het NAS zat in een lastige positie, omdat de revolutionair-socialisten de nadruk legden op het streven naar een massavakbeweging, wat ten koste ging van het NAS. Daarom stond Sneevliet ambivalent tegenover het internationale revolutionair-socialisme en het Trotskisme. Dat nam niet weg dat hij zich richtte op de trotskistische Internationale Linkse Oppositie (ILO). Na de machtsovername in Duitsland waren het nazisme en het stalinisme aanleiding voor de ILO om een aantal uitgangspunten voor het internationale revolutionair-socialisme op te

40 *De Tribune*, 3-4 en 11-5-1935; *De Nieuwe Gids*, 8-9 en 21-11-1935; Archief NAS, nr. 137 *Rapport werkzaamheden juni 24-6-1935*; *Socialisme van Onder op!*, 15-10-1946.

41 *De Arbeid*, 7-6-1933; zie ook: *Het Bouwvak*, 6-5 en 15-7-1933.

stellen. Meerdere landen hadden afgevaardigden in deze organisatie. Maar de RSP maakte er geen deel van uit, vanwege de uitsluitende oriëntatie op de reformistische vakbeweging. De ILO beschouwde de oprichting van een nieuwe revolutionaire Internationale als noodzakelijk en wilde dat de arbeiders in de reformistische bonden traden.⁴² In juli werden de uitgangspunten in iets aangepaste vorm opnieuw gepubliceerd en eind augustus namen de RSP en de OSP deel aan een internationale ILO-conferentie op 27 en 28 augustus 1933 in Parijs. De dag voor de conferentie werd de “Verklaring van Vier” opgesteld, die de noodzaak van de stichting van een Vierde Internationale onderstreepte en opvallenderwijs vanwege het NAS afweek van de eerdere uitgangspunten van de ILO.

Kort voor de Parijse conferentie bracht Sneevliet een bezoek aan Trotski, die in de zomer van 1933 toegang tot Frankrijk had gekregen. Hij leefde daar op geheime locaties om de gevreesde stalinistische geheime dienst te ontlopen. Trotski vond dat de reformistische vakbeweging, waarin de massa was georganiseerd, van binnenuit moest worden gerevolutioneerd. Sneevliet daarentegen wilde dat het NAS als zelfstandige vakcentrale bleef bestaan.⁴³ De oriëntatie van de RSP op het NAS was een uiting van de door Sneevliet noodzakelijk geachte band tussen de politieke en economische revolutionaire strijd. Het RSP-vakbondsstandpunt week af van de ILO, maar Sneevliet en Trotski waren het wel eens over de noodzakelijke strijd tegen “de reformistische vakbonds bureaucratie”. De vakbondsleiding werd als bureaucratisch beschouwd, omdat die het slaafs uitvoeren van de door besturen uitgezette koers beoogde. De leden werd elk initiatief of zelfstandig denken ontnomen. De vakbonds bureaucratie – die zijn eigen belangen had – keerde zich daarmee tegen het initiatief van onderop, dat het NAS propageerde. De Parijse bijeenkomst was georganiseerd door Franse revolutionair-socialisten en het Internationaal Bureau der Links-Socialistische Partijen (voorheen Internationale Arbeidsgemeenschap, IAG): het “Londens Bureau”.⁴⁴ Aanwezig was een heterogeen gezelschap van de ILO, die weldra Internationale Kommunistische Liga (IKL) heette, de illegale Duitse SAP, de Britse ILP en vanuit Nederland namen Sneevliet en de Belg Polk voor de

42 Buschak, *Das Londoner Büro*, 101-102; Bois, *Die linke Opposition der KPD*, 336-345.

43 Perthuis, *Sneevliet*, 339-340; Buschak, *Das Londoner Büro*, 99; J. De Kadt, *Beweringen en bewijzen* (Amsterdam 1965), 245-276. Sneevliet kon zich ook niet vinden in de oproep van Trotski van april 1933 om een eenheidsfront tegen het fascisme te vormen van sociaaldemocraten en communisten.

44 Eekman, *Linkssocialisme*, 61; de partij was Parti pour l'Unité Prolétaire (PUP); De Kadt, *Politieke herinneringen*, 109.

RSP en Schmidt en De Kadt voor de OSP aan de conferentie deel.⁴⁵ Sneevliet verscheen een dag te laat en miste daardoor de discussie over de vorming van een Vierde Internationale. De ILO, OSP en RSP vormden een minderheid die zich daarvóór uitsprak. Zij hadden al op de dag voordat de conferentie begon gezamenlijk een verklaring ondertekend ten gunste van de oprichting ervan. Trotski en J. Walcher van de SAP waren de eigenlijke opstellers van deze Verklaring van Vier.⁴⁶ Er werd daarin een aantal uitgangspunten vastgelegd, die sterk overeenkwamen met de standpunten van de ILO, maar er was een verschil. Een standpunt over de vakbeweging ontbrak. Er werd niet gezegd dat de “massavakbeweging” gerevolutioneerd moest worden. Het ontbreken van de vakbewegingsrichtlijn kwam ongetwijfeld door Sneevliet, die immers aan het voortbestaan van het NAS vasthield. De RSP kon onmogelijk de Verklaring steunen als de trotskistische vakbondslinje erin was vastgelegd. De Verklaring keerde zich tegen de sociaaldemocratie en vakbondsbureaucratie. Het internationale karakter van de proletarische revolutie werd benadrukt en het stalinistische uitgangspunt van het “socialisme in één land” verworpen. De nieuwe Internationale moest zich baseren op de theoretische en strategische principes van Marx en Lenin. De ondertekenaren van de Verklaring van Vier vormden een permanente commissie van afgevaardigden. Deze commissie zou een manifest uitwerken, dat als grondslag voor de nieuwe Internationale kon dienen.⁴⁷

De Verklaring speelde al op de eerste conferentie dag een rol, omdat Schmidt als opening van de discussie benadrukte dat de oprichting van een nieuwe Internationale nodig was, omdat de Tweede en de Derde Internationale failliet waren. Maar hij liep te hard van stapel en werd van verscheidene kanten aangevallen. Vanwege de afwezigheid van Sneevliet verdedigde Polk de oprichting van een nieuwe Internationale. Maar niet alle partijen wilden hun band met de Komintern of de Tweede Internationale doorsnijden. De OSP en de SAP wilden geen scheuring en steunden daarom zowel de Verklaring van Vier als de meerderheidsresolutie, die ervoor pleitte eerst een wereldcongres van revolutionair-socialistische organisaties te beleggen. De meerderheid wilde geen nieuwe Internationale. De Verklaring

45 Lode Polk, geboren 28-10-1902 in Antwerpen, was secretaris van de afdeling Antwerpen van de communistische partij; antimilitarist en lid van redactie van de *Roode Vaan*.

46 Buschak, *Das Londoner Büro*. 112.

47 Ondertekenaren waren E. Bauer voor de Internationale Linkse Oppositie, die in september werd omgedoopt tot een internationale partij met landelijke secties, de IKL; J. Schwab (SAP), P.J. Schmidt (OSP) en H. Sneevliet (RSP), secretaris werd de Tjechische trotskist E. Wolf; zie: Alexander, *International Trotskyism*, 260-262; Perthus, *Sneevliet*, 359-360; Eekman, *Linkssocialisme*, 61-62; De Kadt, *Politieke herinneringen*, 110-112.

van Vier werd in een resolutie met vijf tegen vier stemmen afgewezen. Toen Sneevliet de volgende dag arriveerde, hamerde hij met steun van Walcher er op de Verklaring van Vier opnieuw aan een stemming te onderwerpen. De meeste aanwezigen, ook Schmidt, wilden dit niet, ondanks de aanhoudende Sneevliet. Deze wilde in opdracht van de OSP de eenheid binnen de conferentie bewaren, die op het spel stond als Sneevliets poging lukte. Walcher lichtte Trotski in over de mislukking, die zich verheugde over de faillietverklaring van de Tweede en Derde Internationale en over de steun van de OSP en de SAP aan de Verklaring van Vier. Terug in Nederland was Schmidt lovend over de conferentie. Volgens hem was er sprake van de wedergeboorte van het internationale revolutionair-socialisme en Sneevliet vergeleek – in navolging van een iets terughoudender Trotski – de bijeenkomst zelfs met die van Zimmerwald. *De Tribune* schreef daarentegen over een conferentie van scheurmakers en renegaten. De arbeiders zagen ongetwijfeld de betrokkenen als linkse steunpilaren van het sociaalfascisme, met Trotski aan het hoofd, en beschouwden hen als contrarevolutionairen. De gezamenlijke ondertekening van RSP en OSP van de Verklaring van Vier zorgde onmiddellijk voor versterkte samenwerking met het NAS. Sneevliet riep in september in *De Nieuwe Weg*, het kaderblad van de RSP en het NAS, de OSP-leden op aan het tijdschrift mee te werken. Hij wilde fusie van beide partijen, die alleen mogelijk was als deze overeenstemming hadden over de positie van het NAS.⁴⁸

9.2.4 Landelijk Comité van Verweer

Het NAS en de RSP hadden al in juni 1933 de OSP benaderd om opnieuw de krachten te bundelen en in augustus kwam men weer tot samenwerking. Het NVV schreef honend dat “fascisme noch reactie erg geschrokken zullen zijn van deze concentratie van ‘macht’”.⁴⁹ Toch nodigde het NAS-bestuur in augustus 1933 het NVV-bestuur uit tot nauwe samenwerking. De brief verwees naar het ambtenarenverbod, waartegen de klassenbewuste arbeidersbeweging als eenheidsfront zich via buitenparlementaire strijdmethoden moest verweren. Dergelijke formuleringen waren niet uitnodigend voor NVV-bestuurders, die bovendien door het NAS als verraderlijke

48 *De Tribune*, 2-9-1933; Buschak, *Das Londoner Büro*, 104-111; Eekman, *Linkssocialisme*, 62; Havenaar, *De tocht naar het onbekende*, 91-92.

49 *De Strijd*, 18-8-1933; behalve de OSP waren in juni ook benaderd IAMV, NSV, Bond van Anarcho-Socialisten (BAS), De Dageraad, SJV, RJB en NAS-vrouwenbond: Archief NAS, nr. 395, oproep 30-6-1933.

vakbondsfunctionarissen waren afgeschilderd. Publicatie van de brief over het eenheidsfront in *De Arbeid* was bedoeld om aan te tonen dat de NVV-leiding zich onttrok aan die noodzakelijke eenheid. De NVV-leden moesten hier bewust van worden gemaakt. Het NVV nam het eenheidsfront inderdaad niet serieus. Stappen richting het eenheidsfront werden gezet toen in september de bestuurders van de OSP en RSP een fusie aankondigden. De partijen kwamen overeen dat de OSP voortaan het bestaansrecht van het NAS erkende en de vakcentrale zou verdedigen. De OSP zou daarnaast zijn oppositionele werk in het NVV voortzetten.⁵⁰ In oktober traden De Kadt en Schmidt toe tot *De Nieuwe Weg*-redactie. Zo werd het NAS opnieuw in het eenheidsstreven van de RSP betrokken en het PAS-Amsterdam protesteerde half september met de OSP en RSP tegen het fascisme. Het NAS propageerde dat door het fascisme “de vakactie een goed deel van hare vroegere beteekenis [verliest] en [daarmee] dringt zich veel meer de noodzakelijkheid van klasse-actie op den voorgrond’.”⁵¹ Belangrijk was dat de klasse-actie zowel de economische als de politieke strijd omvatte. Volgens *De Nieuwe Weg* moesten de NAS-federaties veranderen van “economische tariefsorganisaties” in organisaties van “de politieke massastrijd”.⁵²

Sneevliet herhaalde tegenover de federatiebestuurders en PAS-afgevaardigden op 23 en 24 september 1933 dat “in dezen tijd de engere vakactie meer op den achtergrond en de klasse-actie meer op den voorgrond moet worden gesteld.” De vergadering deelde zijn mening en legde de noodzaak tot de vorming van een eenheidsfront met “reële organisaties en loyale bondgenoten” in een resolutie vast.⁵³ Het NAS en de RSP waren bereid ANTIFO op te heffen als de nieuwe samenwerking tot stand kwam. In een gecombineerde bestuursvergadering op 29 september 1933 van het NAS, RSP, OSP, Socialistisch Jeugd-Verbond van de OSP (SJV), RJB en NAS-Vrouwenbond werd naar het voorbeeld van de ‘Kampfgeinschaft gegen Reaction und Faschismus’, het landelijke “Comité van Verweer tegen Reactie, Fascisme en Oorlog”, gevormd met De Kadt als voorzitter en Bouwman als secretaris.⁵⁴ Het NSV liet weten niet aan het Comité mee te doen, evenals de vrijdenkersvereniging De

50 *De Arbeid*, 26-8,15-10, 25-10-1933, 14 en 18-7-34; *De Strijd*, 25-8-1933; Eekman, *Linkssocialisme*, 66.

51 Jaarverslagen NAS 1931-1933, 96.

52 *De Nieuwe Weg*, 1933, 298-299; *De Arbeid*, 30-12-1933.

53 Jaarverslagen NAS 1931-1933, 49.

54 Archief NAS, nr. 396, NAS aan redacties Nederlandsche dagbladen, 30-9-1933; *De Arbeid*, 18-10-1933; *De Tribune*, 5-10-1933; Rübner, *Freiheit und Brot*, 77, 207, 274; T. van Veen en D. de Winter, ‘Linkse eenheidsfronten. Anti-Imperialisme Liga, ANTIFO en Comité van Verweer’, in: H. Smeets en D. de Winter, *Wij moesten door...* (Ridderkerk 2002), 49-50.

Dageraad en de IAMV. Ondertussen reisde Sneevliet naar Trotski, die in het Franse dorp St. Palais zo'n vijftig geestverwanten ontving om de oprichting van een Vierde Internationale te bespreken. De RSP sloot zich onder voorwaarden aan bij de IKL. Een voorwaarde was dat het NAS zelfstandig bleef. De hernieuwde samenwerking in het Comité van Verweer viel goed bij Trotski. Het Comité maakte in oktober een start met protestacties tegen de steunverlaging in een aantal grote steden.⁵⁵ Het ageerde dat de massa op straat zou moeten worden gebracht onder de leuzen "Roerigheid – Nu! Onafgebroken activiteit – Nu! Verzet – Nu!".⁵⁶ Op 5 oktober werd in Rotterdam een straatbetoging georganiseerd met zo'n achtduizend deelnemers. De politie greep hard in – er was geen toestemming gevraagd – en arresteerde een aantal demonstranten.⁵⁷

Het Comité van Verweer riep op tot straatacties, waarna zo'n 2500 vrouwen in Enschede protesteerden tegen de verslechtering van het levenspeil. Het Comité drong er op aan lokale samenwerkingsverbanden te vormen en daarbij organisaties te betrekken als de IAMV, De Dageraad en de Liga tegen Imperialisme en Koloniale Onderdrukking. Verder luidde het advies niet met communistische mantelorganisaties in zee te gaan, terwijl voor samenwerking met CPH-afdelingen overleg met het Landelijke Comité van Verweer nodig was. In 1933 kwamen op 27 plaatsen lokale samenwerkingsverbanden tot stand. Het Comité verspreidde vanaf november 1933 het krantje *Verweer tegen Steun- en Loonroof*. Samenwerking met de OSP bleef problematisch. Er deed zich een herhaling van de ANTIFO-periode voor, want de politieke verdeeldheid, de wederzijdse vasthoudendheid aan de eigen beginselen en de internationale verdeeldheid tussen de aanhang van het NAS en de RSP enerzijds en OSP'ers anderzijds frustreerde steeds de landelijke samenwerking.⁵⁸

55 ArchiefNAS, nr. 395, afwijzende reactie 19-7 en 17-9-1933, NAS aan NSV 5-9-1933; de IAMV nam wel deel aan gecombineerde bestuursvergadering van 18-9-1933; ArchiefNAS, nr. 237, NAS aan Th. van Driesten 17-10-1933; Perthus, *Sneevliet*, 364-365; Deutscher, *The Prophet Outcast*, 214; Eekman, *Linkssocialisme*, 65-66.

56 CID, Bijlage: rapport over de fusie tussen de Onafhankelijke Socialistische Partij en de Revolutionaire Socialistische Partij, documentnr. 06483a, 7-12-1933; ArchiefNAS, nr. 396, *Verweer tegen Steun- en Loonroof*. November, 1933.

57 ArchiefNAS, nr. 396, J. de Kadt en E. Bouwman, namens het Comité van Verweer aan de afdelingen van het NAS, OSP, RSP, RJB, SJV en NAS-Vrouwenbond 11-10-1933.

58 ArchiefNAS, nr. 396, E. Bouwman, 'Beknopt Overzicht aan de N.A.S. bestuurders van de werkzaamheden van het Comité van Verweer' [december 1933]. Het Comité gaf zowel in november als december 25000 exemplaren van de 1-cents krant *Verweer* uit, terwijl de OSP colporteerde en dus concurreerde met een eigen blaadje: *Oorlog aan den Oorlog*.

Slechts in Noord-Holland was de samenwerking een succes. Daar kwam in oktober 1933 op initiatief van enkele PAS'en en RSP-afdelingen, het Gewestelijk Comité van Verweer tegen Reactie, Fascisme en Oorlog Noord-Holland tot stand. Na succesvolle propaganda waren zeven PAS'en, – waaronder het PAS-Amsterdam – alle afdelingen van de NAS-Vrouwenbond, alle afdelingen van de OSP, de RSP en het NSV, diverse IAMV-afdelingen, Vrije Socialistengroepen en de groepen van de SJV en RJB in Noord-Holland aaneengesloten.⁵⁹ Het Comité in Noord-Holland verbond de vrij-socialistische traditie met de revolutionair-socialistische politieke partijen en het NAS. Het hanteerde een succesformule uit de 'oude beweging'. Zo organiseerde het colportagetochten en openluchtmeetings door de hele provincie. Toespraken omlijst met zang en hoornmuziek trokken veel publiek. Deze openluchtbijeenkomsten vormden de kernactiviteit van het Comité. De propaganda kostte geld en in augustus 1935 constateerde voorzitter F. Bosman dat van de veertig aangesloten organisaties er maar enkele zonder schuld waren. De afdracht van de contributie aan het Comité vertoonde grote achterstanden. Dit "eenheidsfront" zou na 1936 langzaam verdwijnen.⁶⁰

9.3 'Massa-appèl'

Toen de samenwerking tussen OSP en RSP en het NAS in december 1933 verslechterde en het gezamenlijke congres van het Comité van Verweer moest worden afgeblazen, werd de verwijdering tussen beide partijen versterkt door de controverse tussen Trotski en De Kadet in de permanente commissie van vier. Het antwoord van Sneevliet op deze verwijdering was, dat nu het NAS de aanzet moest geven om opnieuw de NVV-leden te mobiliseren om tot eenheid te komen. Deze ommezwaai bleek niet los te staan van de naderende internationale communistische wending in de richting van de massavakbeweging.

59 Aangesloten PAS'en waren: Alkmaar, Amsterdam, Beverwijk, Haarlem, Hoorn, IJmuiden en Zaanstreek. Zie: Archief NAS, nr. 398; zie ook Archief Comité van verweer 'Noord-Holland' tegen oorlog en fascisme.

60 *De Arbeid*, 23-5 en 30-5-1934, meeting met Sneevliet bij Nieuwe Niedorp. Bezoekers kwamen per fiets of met de motorboot 'Wilskracht' en werden onthaald met muziek en strijdlieden van de vereniging 'Ontwaakt'. Het vlagvertoon leidde tot een confrontatie met de politie. Archief NAS, nr. 398, brief van bestuur Comité Noord-Holland aan aangesloten organisaties 14-8-1935; Financieel Overzicht Comité van Verweer Noord-Holland van oktober 1933 tot en met 30 november 1935.

9.3.1 De arena van het eenheidsfront

Op 30 december 1933 kwam de permanente commissie van vier in Parijs bijeen. Trotski beschuldigde de OSP en de SAP geen keuze te willen maken tussen het Londens Bureau – waarin ook sociaaldemocratische partijen zaten – en de Verklaring van Vier om een nieuwe Internationale op te richten. De Kadet vond dat een snelle oprichting van de Vierde Internationale problemen zou geven, omdat daarbinnen een eigen internationale van IKL en RSP zou ontstaan. Dat leek hem onwerkbaar. Walcher en hij stonden tegenover Trotski en vonden dat een nieuwe Internationale het revolutionair-socialisme isoleerde. Trotski vond dat men daarvoor niet moest terugdeinzen, ook Lenin had dat doorstaan. Sneevliet beaamde dat er juist kracht in schuilde en hij koos de zijde van Trotski, waardoor de verhouding met de OSP verslechterde.⁶¹

Het Comité van Verweer maakte de verwachtingen niet waar en Sneevliet gooide het streven naar het eenheidsfront over een andere boeg, waarbij hij het initiatief liet uitgaan van het NAS dat zich nadrukkelijk moest richten op NVV-leden. Het NAS-bestuur lanceerde op 30 december 1933 de nieuwe leus: “Massa-appèl voor het Eenheidsfront”, waarmee de koers werd verlegd in de richting van de arbeiders van de “massavakbeweging”. Om de NVV-leden te mobiliseren bleef het NAS zijn dubbele boodschap uitdragen. De roep om eenheid ging gepaard met het verwijt aan de NVV-bestuurders “een geest van onderwerping” te kweken. Het initiatief voor het eenheidsfront moest van onderop komen.⁶²

Het NAS zag de Komintern de bakens verzetten. Aangezien de voorstelling van de Komintern dat het nazisme in Duitsland de klassenstrijd zou aanwakkeren uitbleef, kwam het eenheidsfront met de eerder als sociaal-fascisten betitelde sociaaldemocraten in beeld. Het begin van deze koerswending kwam er eind 1933, toen de Komintern de communistische partijen opriep te vechten voor een eenheidsfront van onderop met de sociaaldemocratische arbeiders, tegen de wil van hun “verraderlijke” leiders. Wat de vakbewegingstactiek betrof, kwam er kritiek van Losofsky op de vakbondsoppositie. Het was nooit gelukt enige aanhang van betekenis te krijgen en ook de zelfstandige communistische bonden in Duitsland waren

61 Alexander, *International Trotskyism*, 262; Buschak, *Das Londoner Büro*, 116-117; Archief RSP nrs. 195-199.

62 *De Arbeid*, 14-3 en 30-12-1934; *Het Volk*, 17-1-1934; *De Tribune*, 18-1-1934; Sneevliet had in augustus 1933 het NVV verzocht om gezamenlijk op te trekken tegen de reactionaire overheidsmaatregelen en in oktober tegen de steunverlaging, zie: Archief NAS, nr. 256, brieven van Sneevliet aan het NVV, 22-8 en 20-10-1933.

een mislukking. De koers moest richting de “massavakbeweging” worden verlegd. De Komintern-zitting vroeg om een krachtiger optreden van de revolutionaire vakbondsoppositie binnen de reformistische vakbeweging. Er kwam een einde aan de linkse koers van de “derde periode” van de Komintern, waarin juist afstand van de “massavakbeweging” was genomen. Sneevliet wilde deze communistische toenadering tot de reformistische vakbeweging een stap voor zijn en bombardeerde het NAS tot motor van het nieuwe eenheidsfront. Het NAS moest de stuwkracht zijn van “de massa's anders- en ongeorganiseerden”.⁶³

In februari 1934 herdachten Sneevliet en De Kadt nog “Een jaar muiterij”, maar de wegen scheidden zich weldra. De OSP trad in maart 1934 uit het Comité van Verweer en verbrak de landelijke contacten. Het NAS reageerde met een oproep tot bestrijding van “het wanhopige prutswerk van de “leiders” der O.S.P.”⁶⁴ Het NAS ging onverminderd door met het oproepen tot een gesloten front tegen de reactie. Op de korte termijn ging dit massa-appel om een aantal sociaaleconomische en politieke eisen, zoals bestrijding van de werkloosheid, handhaving van het loonpeil en verbetering van de steunregelingen. De stap om het NVV-leden hiervoor te benaderen, ging gepaard met het afwijzen van oppositionele groepen, die binnen en buiten het NAS actief waren als anarchisten, syndicalisten en communisten. Het NSV constateerde dan ook dat van het syndicalisme in het NAS niets meer over was.⁶⁵ De CPH verweet Sneevliet de NAS-arbeiders over te leveren aan het NVV. *De Tribune* schreef daarom graag over de “reformistische N.A.S.-leiding” of bond de strijd aan “tegen de reformistisch-trotzkistische leiding”.⁶⁶ De krant richtte daarbij zijn pijlen op de persoon Sneevliet. Hij schakelde zich:

“gelijk aan de “sociaal-fascistische bonzen van het N.V.V! Alle methoden tegen de strijdwillende arbeiders worden door de N.A.S.-bonzen van de

63 NAS-jaarverslag 1931-1933 24, 67; Müller, *Lohnkampf*, 163-185; Tosstorff, *Profintern*, 673-696.

64 Citaten uit *De Arbeid*, 10-3 en 30-5-1934. Zie ook *De Tribune*, 8-3-1934; Eekman, *Linkssocialisme*, 73; T. van Veen en D. de Winter, ‘Linkse eenheidsfronten. Anti-Imperialisme Liga, ANTIFO en Comité van Verweer’, in: H. Smeets en D. de Winter, *Wij moesten door*, 50.

65 In februari vroeg het NAS het NVV om samenwerking: *De Tribune*, 15-2-1934; *Het Transport-Bulletin*, januari 1934. De eisen waren: meer volksonderwijs en volksgezondheid, vermindering van militaire uitgaven, nationalisatie van bankkapitaal, opheffing van het bankgeheim, schrappen van hypotheek- en andere schulden van noodlijdende boeren en tuinders en opheffing van de geheime diplomatie. Het NAS werkte met het NSV samen tegen het ambtenarenverbod, waartoe zij in Amsterdam in januari 1934 een comité hadden gevormd; *De Arbeid*, 17-2, 7-4 en 15-9-1934; *De Syndicalist*, 31-3-1934.

66 *De Tribune*, 2-3, 6-3 en 13-3-1934.

N.V.V.-bonzen afgekeken. Royements-terreur, communisten-vervolging, vermoording van de democratie (het z.g. N.A.S.-congres), alles van "t zelfde laken een pak."⁶⁷

In de campagne voor het massa-appel colporteerden NAS-leden met de 1-cents-krant "*Wat moeten we doen?*" als variant op Lenin. De NAS-activisten oriënteerden zich zowel op werklozen, ongeorganiseerden als op NVV-leden. *De Arbeid* wees in maart 1934 de lezers op hun revolutionaire plicht: "Degenen die zich aan dit werk onttrekken kunnen niet tot de 100 pCt. N.A.S.-mannen worden gerekend." De mannen van *De Zeven Provinciën* hadden het goede voorbeeld gegeven, "omdat zij hun plicht deden aan het front van de actie en propaganda."⁶⁸ Maar al in dezelfde maand constateerde *De Arbeid* dat het NVV en de SDAP geen waarde hechtten aan de eenheidsfrontgedachte, in tegenstelling tot Frankrijk, waar een eenheidsfront tot ontwikkeling kwam. NVV-voorzitter E. Kupers verklaarde in april op het NVV-congres dat de vakcentrale er niet aan dacht zo'n eenheidsfront te vormen. Die richtte zich meer op samenwerking met de confessionele vakbeweging en zag juist mogelijkheden om via de parlementaire weg de overheid uiteindelijk tot Keynesiaanse politiek te bewegen. De standpunten van Kupers zorgden ervoor dat het PAS-Amsterdam het NAS sommeerde pogingen om met het NVV een eenheidsfront te vormen, te staken.⁶⁹

Inmiddels was het duidelijk dat het massa-appel volledig mislukte, volgens het NAS-bestuur door het ontbreken van ervaring en onwil van de leden. De leuze van het "Massa-Appel" verdween langzaam en onopgemerkt van het toneel. Slechts korte tijd was er in 1934 een plaatselijk eenheidsfront in Rotterdam van zestien organisaties. Opvallend was de samenwerking tussen het PAS, de RSP en zelfs de OSP en de CPH. De Rotterdamse coalitie wilde ook op landelijk niveau deze samenwerking, maar Sneevliet zag er niets in. Op de eerste propagandabijeenkomst van september 1934 met een kleine tweeduizend bezoekers spraken de anarchosyndicalist De Jong en het communistische Rotterdamse raadslid W.H. Reuderink tegen fascisme en oorlogsdreiging, terwijl Sneevliet de bezuinigingspolitiek van Colijn bestreed en opriep het NVV-petitionnement tegen de afbraak van het levenspeil van de arbeiders te steunen als een vorm van klasse-actie. De Rotterdamse samenwerking hield niet lang stand. Al op 27 oktober

67 *De Tribune*, 24-4-1934.

68 *De Arbeid*, 10-3-1934.

69 *De Arbeid*, 14-3 en 5-4-1934; *Verlag van het N.A.S. over de periode 1 januari 1934-1 juli 1937* (Amsterdam z.j.) 14.

werd de eenheid verbroken, omdat de CPH eiste dat de vredespolitiek van de Sovjet-Unie, die vooral de eigen internationale belangen diende, moest worden verdedigd. De controversie leidde tot openbare debatten tussen Paul de Groot met Menist en Sneevliet.⁷⁰ De eis tot verdediging van de vredespolitiek van de Sovjet-Unie werd door de Komintern gebracht als middel om uiting te geven aan de internationale solidariteit. De steun was bedoeld als een teken dat het socialisme verdedigd moest worden tegen internationale uitbuiting, repressie en imperialistische dreiging richting de Sovjet-Unie. Ook werd er op lokaal niveau, zoals in Dordrecht, Enschede en Zaandam, strijd geleverd tussen de communisten enerzijds en het NAS en de revolutionair-socialisten anderzijds om een eenheidsfront op hun eigen voorwaarden te realiseren.⁷¹ De pogingen strandden niet alleen door de politieke tegenstellingen, maar ook door het weggeven van de steun van de federaties, die de materiële belangenbehartiging meer prioriteit gaven.

9.3.2 Het NAS-bestuur tegenover de federaties

Ofschoon de federaties in eerste instantie gehoor wilden geven aan het appel van het NAS-bestuur om de vakactie minder prioriteit te geven ten gunste van de vorming van een eenheidsfront, kwam er al snel een tegenbeweging op gang die de vakstrijd niet naar het tweede plan wilde schuiven.

Zo was van het eerste enthousiasme onder de bouwvakarbeiders voor de principiële afwijzing van de collectieve contracten weldra niets meer over. De meeste afdelingen wilden niet buitenspel staan bij het afsluiten van cao's. Het LFvB-bestuur keerde spoedig op zijn schreden terug en vormde een commissie met De Klerk, Roodveldt, Stricker en Van Bommel en zelfs met Menist die eerder de "engere vakactie" op een laag pitje wilde zetten. Op het LFvB-congres van mei 1934 werd rapport uitgebracht. De principiële afwijzing van cao's zou de afdelingen in de praktijk vleugellam maken. Het afsluiten van plaatselijke tariefregelingen of collectieve contracten moest mogelijk blijven, mits deze geen bepalingen bevatten die in strijd met de beginselen waren. Strijdige bepalingen waren: verplicht lidmaatschap, stakingsverbod, verplichting om alleen bij vakpatroons en niet bij aannemers te werken en verplichte deelname aan bedrijfscommissies. De conclusies

⁷⁰ *De Arbeid*, 10-3,1-9, 15-9, 29-9, 20-1, 27-10 en 31-10-1934; NAS-jaarverslag 1934-1937, 20; Van Veen en De Winter, 'Linkse eenheidsfronten', 50.

⁷¹ *De Arbeid*, 6-6 en 21-11-1934; Degras, *The Communist International III*, 374-375.

van de commissie werden door de voltallige vergadering gedeeld.⁷² De LFvB plaatste als grootste federatie hiermee de materiële belangenbehartiging nadrukkelijk op de voorgrond.

De kleinere federaties in de textiel-, metaal- en sigarenindustrie dachten er net zo over. Op het congres van de LFvT in september 1934 riep Sneevliet weliswaar op tot deelname aan het eenheidsfront, maar LFvT-bestuurder en RSP-raadslid E. Pieperiet uit Enschede schonk aandacht aan de groeiende werkloosheid onder de Twentse textielarbeiders. Hij wees op de eenzijdigheid van de katoenverwerking in de textielproductie, waarin verandering moest komen. Het congres besloot daarop bij de regering aan te dringen op wettelijke maatregelen om de textielindustrie nieuwe impulsen te geven. Pieperiet's oproep om voor het behoud van arbeidsplaatsen hulp aan de regering te vragen, stond in schril contrast met Sneevliet's aansporing tot revolutionaire eenheid. De instrumentele aanpak van het congres ging vergezeld van Pieperiet's verklaring dat de belangenstrijd van de textielarbeiders zeker niet gedreven werd door "een kortzichtig eigen-behoud", want het ging om het belang van de gehele arbeidersklasse.⁷³ Maar de LFvT kon geen vuist meer maken na de verloren textielstaking. Lag het ledental begin 1933 nog op zo'n 1800, begin 1934 was dit al gedaald naar zo'n 600. De organisatie verkruidde tot een "hulpeloze en uitzichtloze groep van eenige honderden".⁷⁴

De OBWM hield onder leiding van H.J. Bartels eveneens vast aan de "engere vakactie". De federatie keerde zich in zijn propagandageschriften wel tegen het fascisme en Colijn en memoreerde vaak het moedige optreden van de bemanning van *De Zeven Provinciën*, maar zag zijn hoofdtaak in de materiële belangenbehartiging. De OBWM had begin 1933 nog ruim 1000 leden, maar verloor in de loop van 1934 bijna 300 leden. De loonsverlagingen voor de classificeerders, verwarmingsmonteurs, elektriciens, loodgieters, burgersmeden en isoleerders hield de federatie meer bezig dan het eenheidsfront.⁷⁵ In de sigarenindustrie, die al lange tijd in crisis verkeerde, richtte de NFvS&T alle aandacht op het behoud van de arbeidsvoorwaarden. In

72 Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland. Verslag van het twee-jaarlijkse congres gehouden op 12 en 13 mei 1934 te Amsterdam, 27-28; zie ook *De Tribune*, 14-5-1934.

73 *De Arbeid*, 19-9-1934; het congres vond dat de textielfabrikanten ruimte moesten geven aan nieuwe nog niet in Nederland vervaardigde producten als bijvoorbeeld zijde, om de werkloosheid in hun bedrijfstak tegen te gaan; Pieperiet was tevens gemeenteraadslid voor de RSP in Enschede. Zie ook *De Tribune*, 19-9-1934.

74 Lansink Jr. en Nieuwenhuis, *Crisis in het NAS!*, 25; *De Tribune*, 18-1-1934.

75 Verslag over de jaren 1933-1934 van de Onafhankelijke Bedrijfsfederatie van Werkers in de Metaalindustrie en Aanverwante Industriën; zie ook *De Tribune*, 30-8-1935.

september 1933 nam de federatie deel aan een gemeenschappelijk overleg van vakbeweging, werkgevers en winkeliersverenigingen om maatregelen te bespreken voor de sigarenindustrie. Na deze bijeenkomst werd de regering benaderd met het verzoek tot overleg. Ook de NFvS&T ondertekende dit verzoek. “Een uiting van een stukje praktisch vakverenigingswerk met loslating van alle revolutionaire romantiek”, schreef Lansink Jr., die toen buiten het NAS stond. Sanering en ordening van de bedrijfstak stond in deze jaren voorop.⁷⁶ Maar de loonsverlagingen bleven en de acties ertegen eindigden vaak via arbitrage.

De uittocht van NFBvPiOD-leden ging gestaag door, zodat de illegale federatie wegsmolt tot enkele honderden leden. De federatie hield op te functioneren, omdat vergaderingen niet konden worden bezocht en het bestuur zo contact met de achterban verloor.⁷⁷ De teloorgang van de NFBvPiOD was een enorme aderlating voor het NAS en het PAS-Amsterdam. Vóór het ambtenarenverbod organiseerde het NAS procentueel meer overheidspersoneel dan alle andere vakcentrales, met uitzondering van het NSV. Begin 1932 was zo'n 25 procent van de NAS-leden in openbare dienst. Het verlies van het overheidspersoneel was schrijnend in Amsterdam, waar de meeste NFBvPiOD-leden werkten. Het PAS-Amsterdam verloor bijna 40 procent van de leden en was feitelijk uitgeschakeld. Het telde op 1 januari 1933 9.869 leden, waarvan 3.901 deel uitmaakte van het personeel in openbare dienst. Het ledenverlies van het NAS was dramatisch. Het ledental ging fors terug van 22.500 in januari 1933 naar 12.586 in december 1934.⁷⁸

De kritiek uit de federaties maakte duidelijk dat het eenheidsfront ver weg lag. Want voor de federaties moest de praktische belangenbehartiging als vakbondstaak staande worden gehouden, ook al was het moeilijk tot resultaten te komen. De federaties leken voor Sneevliet een remmende kracht te worden in diens streven naar revolutionaire klasse-eenheid. Voor hem zou het opkomende spontane verzet met “wilde” stakingsacties buiten alle vakbondsleiding om uitkomst gaan bieden. Zo hoefde niet op

76 Lansink Jr. en Nieuwenhuis, *Crisis in het NAS!* 23; *De Tabakbewerker*, 29-2 en 21-5-1938.

77 Toen in oktober 1934 de regering het gemeentebestuur van Amsterdam dwong tot loonsverlagingen, kon de NFBvPiOD niets anders in het traditionele bolwerk doen dan een manifest verspreiden tegen deze loonsverlagingen. Zie: *De Arbeid*, 31-10-1934; na november 1935 werd van de CBvO weinig meer vernomen.

78 Begin 1932 was 25 % van de leden in openbare dienst tegen zo'n 19 % bij het CNV en NVV. Het RKWV kende maar 11 % leden in openbare dienst. Alleen het NSV met 26 % kende een hoger percentage: Verslag Plaatselijk Arbeids-Secretariaat Amsterdam en van het Bureau voor Arbeidsrecht over het jaar 1932; zie verder *CBS Beknopt Overzicht 1932*, 13; *CBS Beknopt Overzicht 1934*, 9 en *Beknopt Overzicht 1935*, 11-12.

de vorming van het eenheidsfront of een sein van de vakbondsbestuurders gewacht te worden om in actie te komen. Het werklozenprotest in juli 1934 tegen de verlaging van de steunuitkeringen, dat in de Jordaan leidde tot een veldslag, zou ook door Sneevliet worden toegejuicht. Het was na *De Zeven Provinciën* een nieuwe spontane actie, waarvan hij er meer verwachtte.

9.3.3 Het Jordaanoproer

's Avonds 4 juli 1934 braken ongeregelde heden uit in de Amsterdamse Indische buurt en de Jordaan bij protesten tegen de verlaging van alle steunuitkeringen van 13,50 gulden naar 12 gulden per week, die de regering had afgekondigd.⁷⁹ Het Jordaanoproer duurde enkele dagen en manifesteerde zich in barricadegevechten met politie en leger, vernielingen, brandstichting, plundering van winkels en demonstraties bij stempelokalen. Het werklozenprotest verspreidde zich naar een aantal andere arbeiderswijken. De vermindering van de rijksbijdrage aan de werklozensteun lag al lang in het verschiet en het NAS had een week voor het oproer de arbeiders en werklozen opgeroepen zelf het initiatief tot protest te nemen. De vraag luidde of "de arbeiders zelf tot den strijd bereid" waren en tot "straatactie" over wilden gaan:

"Waarop wacht gij? Als onder U inderdaad de drang naar strijd leeft, dan behoeft gij niet te wachten op het parool van deze of gene organisatie, doch dan komt gij spontaan tot daden, tot de daad van massaal verzet, en gij kunt er van op aan dat de revolutionaire vakbeweging, belichaamd in het Nationaal Arbeids-Secretariaat aan uw zijde zal staan."⁸⁰

Het PAS-Amsterdam ging onmiddellijk achter het oproer staan. Het benadrukte dat het een spontane actie was en het toonde zich verheugd over dit eigen initiatief. Het PAS riep 5 juli de Amsterdamse arbeiders op massaal de straat op te gaan om de "levensbelangen" te verdedigen. "Het instinct van zelfbehoud drijft U ertoe de aanvallen van den vijand af te weren."⁸¹ Politie en leger schoten met scherp op de demonstranten, onder wie vijf doden vielen. Het PAS-Amsterdam riep vervolgens de transportarbeiders en bouwvakkers op tot staking. In de Amsterdamse hout- en handelshaven

79 Zie voor de steunverlaging De Rooy, *Werklozenzorg*, 115-125; *De Tribune*, 5-7-1934.

80 *De Arbeid*, 27-6-1934. Onder 'straatactie' werd verstaan: demonstraties van werklozen om hun armoede te demonstreren.

81 *De Arbeid*, 7-7-1934.

werd vrijdag 6 juli door honderden gehoor gegeven aan de oproep, waarbij de politie een demonstratieve tocht verhinderde. Ook op verscheidene bouwplaatsen kwam het tot een staking.

De Tribune had op 4 juli aangespoord tot demonstraties tegen de “steun-roof”, maar kreeg weinig mensen op de been. De CPH, het communistische Werklozen Strijd Comité (WSC) en de RVO poogden eveneens acties te ontketenen. Het PAS-Amsterdam en de RVO werden in het weekend belet om vergaderingen te houden en strooibiljetten te verspreiden. De RVO-leiding wendde zich tevergeefs tot het NAS-bestuur om tot samenwerking te komen. RVO'ers togen daarop naar het NAS-kantoor om verhaal te halen. Het NAS zou de stakers verraden.⁸² De CPH claimde het initiatief te hebben genomen tot het Amsterdamse werklozenprotest, waarop de politie het CPH-kantoor sloot, waar ook de drukkerij van *De Tribune* was gevestigd. Het verzoek van de CPH aan het NAS om samen op te trekken, viel samen met verblijf van De Groot in Moskou, die daar getuige was van de koerswending van de Komintern en de RVI in de richting van samenwerking van de communisten met het NVV als massavakbeweging. Met het NAS moest volgens dat communistische scenario niet worden samengewerkt en De Groot deed het Jordaanoproer daarop af als een actie van wild geworden werklozen en ongeorganiseerden. Ook in Rotterdam en andere steden kwam het tot protest tegen de steunverlaging. In de Rotterdamse haven brak een korte staking uit en in Crooswijk, waar fel geageerd werd en een huurstaking uitbrak, werd de staat van beleg afgekondigd en viel een dode.⁸³ Het PAS-Zaanstreek onder voorzitterschap van Bosman poogde de werklozen tot protest op te wekken via een duizendtal stencils onder de titel *Alarm*. Maar evenals een poging om er een huurstaking te organiseren, kwam er niets van terecht.⁸⁴

Het PAS had in Amsterdam de stakingen geïnitieerd, maar uitbreiding ervan mislukte. Tegelijk met de protesten werd op 7 en 8 juli een tweedaags huishoudelijk congres van het NAS gehouden met uitsluitend toegang voor afgevaardigden. Het NAS-bestuur vond dit noodzakelijk, gezien de aandacht die de autoriteiten voor het NAS aan de dag legden. Het congres besloot ter ondersteuning van het werklozenprotest het NVV te polsen

82 Knegtmans, *Socialisme en Democratie*, 126; *De Arbeid*, 14-7-1934; *De Tribune*, 6-7 en 7-7-1934; LFvB, Verslagen van secretaris en penningmeester over de jaren 1934 en 1935, 10 en LFvB, Verslag van het gewone twee-jaarlijkse congres gehouden te Amsterdam 9 en 10 Mei en voortgezet op 3 en 4 October 1936, waarin Stricker trots de rol van de bouwvakarbeiders memoreerde.

83 *De Tribune*, 11-7-1934; Stutje, *De man die de weg wees*, 119-121; Tosstorff, *Profintern*, 684-696.

84 Plaatselijk Arbeids Secretariaat Zaanstreek, Verslagen van den secretaris en de penningmeester over 1934. Jaaroverzicht [januari 1935], dit PAS had zo'n 500 leden.

voor het organiseren van een massale staking op maandag 9 juli in de vitale bedrijven om zo de regering een halt toe te roepen. Het NAS-bestuur benadrukte samenwerking te willen, want de Franse arbeidersbeweging die tot eenheid kwam, verdiende hier navolging. Sneevliet vroeg daarom het NVV om gezamenlijk een algemene werkstaking te organiseren, maar dat hield zich er verre van. Het Verbondsbestuur kwam die maandag bijeen en benadrukte nog eens in een pamflet samen met de SDAP te ageren tegen de steunverlaging en veroordeelde scherp het straatgeweld.⁸⁵ Na de weigering tot samenwerking concludeerde het NAS: "Het NVV belet, dat de Massa Macht is".⁸⁶ Van de stakingsactie kwam niets terecht.

De huurstaking in Rotterdam breidde zich intussen uit. Talloze bewoners weigerden vanwege de steunverlaging hun huren te betalen en sloten zich aan bij het centraal huurderscomité, dat circa 25 buurtcomités omvatte. Het PAS-Rotterdam, de RSP en de OSP spanden zich in voor de huurdersacties. Evenals het Jordaanoproer werd de huurstaking in Rotterdam het toneel van onderlinge wedijver tussen de communisten en de combinatie van PAS, RSP en OSP. Het centraal huurderscomité bleef samenwerken met die combinatie en boekte in augustus enig succes. Sneevliet was enthousiast over de samenwerking van onderop, die in buurtcomités was geworteld.

De werkloze metaalarbeider en OSP-lid J.A. Gerretsen, die tijdens het Jordaanoproer was doodgeschoten, werd maandag 9 juli vergezeld door zo'n tweeduizend mensen op zijn laatste tocht door Amsterdam. In de stoet bevonden zich Kitsz en leden van het NAS en het PAS-Amsterdam. Bij de begrafenis wees Roodveldt erop dat de dood van Gerretsen voor het NAS mede aanleiding was voor de solidariteitsstakingen in de haven en het bouwvak van Amsterdam.

De stakingen, het protest en de adressen vonden geen gehoor bij de regering en het parlement stond de CPH geen interpellatie toe. Alleen de SDAP en de RSP steunden het CPH-initiatief.⁸⁷

In zijn terugblik op het Jordaanoproer beklemtoonde Sneevliet dat straatgevechten niet de overwinning konden brengen. Alleen met steun van een algemene werkstaking was daar zicht op. Werklozen en werkenden hadden daartoe een eenheid moeten vormen. Hij wees er op dat repressie tegen werklozen een internationaal verschijnsel was. De dramatische nederlaag

85 *De Arbeid*, 7-7 en 14-7-1934; *De Strijd*, 13-7-1934; Archief NAS, nr. 256, brief Sneevliet aan NVV 8-7-1934.

86 *De Arbeid*, 14-7-1934.

87 *De Arbeid*, 1-8, 14-7, 25-7 en 8-8-1934. Er werd een 2-cents krant *De huurstaker* uitgegeven; Archief NAS, nr. 401. In april werd een interpellatie over mogelijke steunverlaging aan Kupers toegestaan.

van de Duitse arbeidersbeweging was een voorbode van wat zich in Nederland ging afspelen. Maar hij zag ook een oplevende strijd in Frankrijk, Spanje, Oostenrijk en de Verenigde Staten. Daarbij waren de gebeurtenissen in Nederland qua omvang van geringere betekenis, maar toch beschouwde Sneevliet “het spontane zelfdoen van de massa een belangrijke factor in den strijd voor het socialisme”.⁸⁸ Aan het spontane verzet en de rol van de daarbij gevormde actiecomités ontleende Sneevliet inspiratie om opnieuw het eenheidsfront van onderop voor buitenparlementaire actie te propagieren. Het bleef problematisch om voldoende draagvlak bij de federaties te vinden voor het eenheidsfront, vanwege hun vasthouden aan de vakactie. Ook de interne oppositie uit communistische en syndicalistische hoek op het NAS-bestuur maakte de kans op een eenheidsfront onwaarschijnlijk.

9.4 Communistische en syndicalistische oppositie

Vrijwel elke stap van communistische zijde werd door Sneevliet met overmatige belangstelling gevolgd en bekritiseerd, waardoor de last die de RVO of de CPH het NAS bezorgde sterk werd uitvergroot. Andersom was sprake van voortdurende aanvallen op het NAS en zijn “trotskistische leider” Sneevliet. De politieke en persoonlijke controverses, de propagandistische uitingen en de ongezouten kritiek over en weer kwamen veelvuldig in troebel vaarwater. Zowel de RVO als het NAS gingen zich te buiten aan weinig verheffende uitlatingen en zij maakten elkaar met regelmaat voor fascistie uit. Maar het doek viel voor de RVO doordat de Komintern weer een koerswijziging inzette. De oriëntatie op de moderne vakbeweging maakte dat de communistische oppositie naar het NVV overging. Er bleef in het NAS alleen een syndicalistische oppositie over.

9.4.1 Van RVO naar Volksfrontpolitiek

Naast hun bedrijfskranten bezaten de RVO'ers in het NAS vanaf het najaar van 1933 een gezamenlijke spreekbuis, *De N.A.S. Opposant*. Die trok fel van leer tegen het NAS-bestuur dat de materiële belangenbehartiging zou verwaarlozen. Het NAS moest terug naar “waarvoor het destijds in het leven geroepen is, n.l. een economisch strijdapparaat, zonder inmenging

⁸⁸ H. Sneevliet, *Storm over de Jordaan. Spontaan verzet tegen steunverlaging* (Zaandam z.j. [1934]), 23.

van de partijpolitiek".⁸⁹ De communistische oppositie hamerde op acties van onderop voor de verbetering van het levenspeil van de arbeiders. In december 1933 organiseerden de communisten een Oppositie-Conferentie in Amsterdam, waar een Platform werd gevormd voor vakbondsfunctionarissen in de hele vakbeweging.⁹⁰ Rond *De N.A.S. Opposant* verzamelden zich RVO'ers, die op 22 april 1934 in Haarlem bijeenkwamen om op initiatief van de bouwvakafdelingen uit Assendelft en Delft de oorzaken te bespreken van de crisistoestand waarin het NAS verkeerde. De vergadering stelde een program op, vastgelegd in het document "Platvorm voor discussie en strijd van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland".⁹¹ Het riep op tot strijd tegen het fascisme en tegen het drijven van de Nederlandse bourgeoisie naar een oorlog. Daarnaast bevatte het tal van eisen om het levenspeil van de arbeiders en de werklozen te verhogen. Het Platvorm had forse kritiek op het NAS, dat geleid zou worden door "Trotzkistische R.S.P.-politiekers" en het formuleerde eisen die op het NAS-congres van juni moesten worden ingebracht:

"Directe instelling van de volledige proletarische democratie in de bij het N.A.S. aangesloten federaties. Volledige zeggenschap van de leden, democratische verkiezing van alle besturen, van laag tot hoog. Stopzetting van elk royement tegen klassebewuste arbeiders, op grond van hun opvattingen in den klassenstrijd, wederopname van alle geroyeerden, die om bovenstaande redenen uit het N.A.S. geroyeerd werden."⁹²

Begin 1934 was een aantal communisten geroyeerd uit de OBWM-afdelingen Amsterdam en Haarlem vanwege hun interne agitatie. Sneevliet had hier de hand in, het NAS moest in 'officieel kommunistischen trant' gezuiverd worden van saboteurs, die op het aanstaande congres werden afgestuurd. Intussen liepen de gemoederen hoog op door de breed uitgemeten beschuldiging in *De Tribune* dat Kitsz contributiegelden van de Nederlandsche Koksorganisatie niet zou hebben geboekt. Hij zou geld hebben ontvangen dat hem niet toekwam. Gepubliceerde foto's uit het rekening-courantboek van het PAS-Amsterdam moesten het verhaal onderbouwen. Die foto's

89 *De N.A.S. Opposant*, 22-12-1933; daarnaast bestond behalve de *Roode Vaan* van de RVO, het *Vakbewegingsnieuws* dat als communistisch blad gericht op de vakbeweging in 1934 en 1935 verscheen.

90 *De Tribune*, 18-1 en 7-4-1934.

91 *Platvorm voor discussie en strijd van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland. Materiaal voor het N.A.S.-congres op 2 en 3 juni a.s.* (z.p., z.j.) [April 1934] in: Archief NAS, nr. 33.

92 *Platvorm voor discussie en strijd*, 8; *De Tribune*, 14-5-1934.

waren genomen door communistische NAS-leden, die het PAS-kantoor waren binnengedrongen. Kitsz diende bij de politie een klacht in.⁹³

Voordat het "Platvorm" op het NAS-congres ook maar iets teweeg bracht, werd deze RVO-propaganda op het buitengewoon congres van de LFvB in mei 1934 de kop ingedrukt door de twee afdelingen die het "Platvorm" hadden samengesteld te verplichten tot het publiceren van een verklaring waarin zij instemden met het royement van leden die eraan hadden meegewerkt. De communistische vakbondsoppositie bleef echter buiten de LFvB om zelfstandig bijeenkomsten te organiseren. Het congres besloot het lidmaatschap van de RVO, de CPH en de communistische mantelorganisaties onverenigbaar te verklaren met het lidmaatschap van de federatie. Formeel was het voorstel overbodig, aangezien het NAS dit standpunt al in 1931 had vastgelegd, toen de RVO'ers van het congres waren verwijderd.⁹⁴ De Komintern bleef de RVO aanzetten tot kritiek op het NAS. Losofsky riep met een aanval op Sneevliet, vlak voor het NAS-congres van 7 en 8 juli 1934, de leden op tot propaganda voor wederaansluiting bij de RVI. Het NAS-congres moest een keerpunt vormen. Losofsky was geïnformeerd door De Groot, die drie maanden in Moskou verbleef. Van een openbaar NAS-congres was geen sprake. Het besloten karakter van het congres zorgde ervoor dat de rijen gesloten bleven en eventuele interne communistische agitatie kon worden aangepakt. De identiteit van alle bezoekers werd bij binnenkomst gecontroleerd. Het congres sprak zich uit tegen de bedreigende propaganda van de CPH en de communistische mantelorganisaties.⁹⁵

In september 1934 roemde Sneevliet op een NAS-bijeenkomst in Amsterdam Trotski en kondigde hij aan de strijd tegen *De N.A.S. Opposant* en *De Tribune* krachtig door te zetten.⁹⁶ In 1935 verscheen er een verkiezingsnummer van *De N.A.S. Opposant* met de oproep CPH te stemmen tijdens de Provinciale Statenverkiezingen. Het advies ging vergezeld van een illustratie waarin Sneevliet werd vertrappt door communisten. Het blad bombardeerde hem onder meer tot "dictator" en "sloper van het NAS", die met de overige NAS- en federatiebestuurders behoorde tot de "fascisten (die) als de dood zijn voor onze "N.A.S.-Opposant"". ⁹⁷ Deze aanval paste bij de Volksfrontpolitiek, die de communisten in de richting van het NVV dreef en de kritiek op het NAS alleen maar versterkte. De koerswending die zich in

93 *De Arbeid*, 7-2, 2-5, 9-5 en 26-5-1934; *De Tribune*, 25-4-1934.

94 *De Arbeid*, 23-5 en 26-5-1934; *De Tribune*, 6-6-1934.

95 *De Tribune*, 2-6-1934; *De Arbeid*, 7-7 en 14-7-1934.

96 Zie verder: *De Arbeid*, 4-1 en 11-1-1935.

97 *De N.A.S. Opposant*, nr. 17 [het exemplaar bevat geen datum] Zie *De N.A.S. Opposant*, 30-9-1933.

de Komintern aan het einde van 1933 voordeed, kreeg langzamerhand zijn beslag in de zomer van 1934 en werd op het zevende Wereldcongres van de Komintern in de zomer van 1935 bekrachtigd.⁹⁸ De veranderde opstelling die de intrede van de communisten in de moderne vakbeweging bepleitte, zou de wederzijdse kritiek van het NAS en de communisten versterken.

Terwijl de internationale tactiekverandering zich in de zomer van 1934 voltrok, was de CPH hiervan nog niet goed op de hoogte. Want in juli 1934 werd het NAS-bestuur verrast met brieven van de CPH en RVO met de vraag om gezamenlijk de strijd aan te binden tegen het fascisme en de oorlogsvoorbereiding. De CPH verwees naar het pas gevormde Franse eenheidsfront van socialisten en communisten en naar de eenheid in de oppositie in Oostenrijk. Terwijl in Moskou halverwege juni het besluit al was gevallen dat de RVO in Nederland zich uitsluitend binnen de massavakbeweging moest opstellen, probeerde de CPH in juli opnieuw aansluiting bij het NAS te vinden en noemde daarom de solidariteitsstakingen tijdens het Jordaanoproer in de Amsterdamse en Rotterdamse havens en in het Amsterdamse bouwvak een teken dat ook de NAS-arbeiders naar eenheid in de strijd streefden.⁹⁹ Tegelijk met deze CPH-initiatieven bleek dat de Komintern de termen "sociaal-fascisme" en "sociaaldemocratisch verraad" had losgelaten en dat ook de tactiek van het eenheidsfront van onderop was verlaten. De West-Europese communistische partijen riepen vervolgens op tot eenheidsvorming ongeacht tot welke partij of vakbeweging men behoorde. In ieder geval moest gezamenlijk met de sociaaldemocraten tegen de klassevijand worden opgetreden. Bundeling van krachten was volgens de RVI ook nodig bij de vakbeweging. Er moest naar vakbondseenheid gestreefd worden. De ondergrondse Revolutionäre Gewerkschafts-Opposition (RGO) in Duitsland werd daarom in de zomer van 1934 opgeheven. Het ging om eenheid in de illegaliteit, want de bestaande vakbonden waren al in mei 1933 onder Hitler verboden. Onderhandelingen in Frankrijk tussen de nog steeds door Jouhaux geleide CGT en de communistische CGTU stagneerden, omdat de CGT vasthield aan de politiek onafhankelijke opstelling. De CGT had grote moeite met de talloze dubbelfuncties van bestuurders in de politiek en in de vakbeweging. Toch kwam uiteindelijk een fusie tot stand. Losofsky herhaalde in november 1934 dat de beleid van de RVI alleen op vakbondseenheid gericht moest zijn. Met het streven naar vakbondseenheid boette de RVI als zelfstandige internationale vakbeweging aan belang in en

⁹⁸ K. McDermott and J. Agnew, *The Comintern*, 120-136.

⁹⁹ *De Arbeid*, 16-6 en 4-8-1934; Archief NAS, nr. 395, CPH aan NAS 20-7-1934 en RVO aan NAS 21-7-1933; Knegtmans, *Socialisme en Democratie*, 142.

deze verdween steeds meer naar de achtergrond, terwijl de communistische partijen meer het vakbewegingssterrein betraden.¹⁰⁰ Dit had consequenties voor de RVO, die zich nog steeds binnen het NAS manifesteerde. De opvattingen over het sociaalfascisme en de cellenbouwtactiek moesten plaatsmaken voor het streven naar eenheid binnen de gehele vakbeweging.

9.4.2 Het NAS tegen het volksfront

Toen in de herfst van 1934 radicale liberalen zich bij het Franse eenheidsfront voegden, waardoor een volksfront tot stand kwam, was dit een reden voor het NAS om de volksfront-tactiek af te wijzen. De gebruikelijke interpretatie van de Komintern dat het nationaalsocialisme en het fascisme moesten worden gezien als het uiteindelijke resultaat van het optreden van de bourgeoisie, was losgelaten, waardoor ook met burgerlijke partijen eenheid tegen het fascisme mogelijk werd. Terwijl het begrip “eenheidsfront” wees op linkse bundeling van arbeidersorganisaties, was het “volksfront” breder van samenstelling, omdat het ook radicale liberale partijen kon omvatten, die de democratie en vrijheid wilden verdedigen tegen de fascistische dreiging, maar niet achter een socialistische omwenteling stonden. De frontvorming in Frankrijk, waarmee de Sovjet-Unie een pact had gesloten, was het schoolvoorbeeld voor de communisten in Nederland. Het ging hier om een eenheid van bovenaf, een tactiek die in de “derde periode” nog werd afgekeurd.

Het NAS wees de communistische volksfrontpolitiek af, omdat met de komst van burgerlijke partijen in het front het revolutionair socialistische streven was losgelaten. De CPH gold hierdoor als een “storende factor in de klassenstrijd”.¹⁰¹ Het NAS hield vast aan het internationalisme, nu de communisten voor het nationalisme kozen. De communistische koersverandering richting de zogenoemde intredepolitiek was gebaseerd op de nieuwe buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie.

Daarnaast vormde het Franse eenheidsfront een belangrijke katalysator voor de nieuwe koers. Daar kwam bij dat de West-Europese communisten binnen de Komintern zoekende waren naar een nieuwe tactiek om het fascistisch gevaar te stoppen.¹⁰²

100 Degras, *The Communist International*, III, 333, 337; Tosstorff, *Profintern*, 685-693. CGT en CGTU fuseerden in maart 1936 onder de naam CGT.

101 *De Arbeid*, 9-8-1935.

102 Toen Hitler een gevaar voor de Sovjet-Unie werd, zocht Stalin medestanders in West-Europa. De Volksfrontstrategie was uit nood geboren; Tosstorff, *Profintern*, 684; J. Haslam, ‘The Soviet Union, the Comintern and the Demise of the Popular Front 1936-39’, in: H. Graham, P. Preston

De CPH beseftte volgens Sneevliet onvoldoende dat de bakens verzet waren. Hij beweerde in augustus 1934 dat de communistische kopstukken “alleen op bestelling van het hoofdkwartier bekeerd” konden worden, maar dat de Komintern het beleid nog niet wereldkundig had gemaakt. Alleen “den onfeilbaren Stalin” kende de bedoeling. Daarom was de CPH nog onwennig om de ommezwaai te maken en “de nieuwe recepten uit Moskou” in de praktijk te brengen. Sneevliet had dit goed gezien, maar kon niet bevroeden dat zijn eigen “hoofdkwartier” een variant van de intredepolitiek in Frankrijk voorstond. De IKL had zijn Franse sectie overgehaald in de socialistische partij als massabeweging op te gaan. In oktober 1934 bekrachtigde Trotski deze intredepolitiek. Sneevliet was er fel op tegen, omdat bij doorvoering in Nederland de zelfstandige positie van de RSP en het NAS verloren zou gaan. Hij toog voor een maand naar Parijs, maar de IKL en de RSP kwamen niet dichterbij elkaar.¹⁰³

De koersverandering van de Komintern speelde een belangrijke rol in de debatten die Menist en Sneevliet in november en december 1934 voerden met De Groot. Die beschuldigde op 23 november voor zo'n 900 toehoorders in Rotterdam in het debat Menist ervan geen politiek waarnemingsvermogen te bezitten, want het was volstrekt onjuist dat de Komintern de koers had verlegd. Maar Menist hield vol dat de Komintern nu een eenheidsfront van bovenaf wilde en betitelde de CPH als “marionetten van Moscousche bonzen”.¹⁰⁴ Hij gooide olie op het vuur door te verklaren dat de Komintern eigenlijk het parool van Trotski volgde door frontvorming met de sociaaldemocraten na te streven. Maar De Groot hield vol dat de CPH eerst met het NAS een eenheidsfront moest vormen om daarna gezamenlijk de sociaaldemocraten te benaderen. Hoewel het NAS communisten royeerde, bood de CPH samenwerking aan. Het debat tussen Sneevliet en De Groot op 21 december ging over “De Vredespolitiek der Sowjet-Unie”.¹⁰⁵ Het debat kende een nauwkeurige spreekijdverdeling en aanwezigen mochten niet interrumperen. Veertig ordewachten hielden de twee bomvolle zalen van Bellevue in de gaten. De Groot ontkende dat het Franse volksfront zijn

(eds.), *The popular front in Europe* (London 1987) 153-154; McDermott and Agnew, *The Comintern*, 123, 127-129.

103 *De Arbeid*, 8-8-1934; Tichelman, *Sneevliet*, 77-80.

104 *De Arbeid*, 29-12-1934.

105 *De Tribune*, 10-12 en 24-12-1934; *De Tribune*, 26-11, 27-11, 10-12, 12-12 en 24-12-1934; *De Arbeid*, 4-1 en 11-1-1934; *Hoe komen we tot Eenheid van Actie?* Stenografisch verslag van het debat op 21 December 1934 te Amsterdam in de verenigde zalen van Bellevue tussen: P. de Groot (C.P.H.) en H. Sneevliet (N.A.S.-O.S.P.-R.S.P.) (Amsterdam/Zaandam 1935); Stutje, *De man die de weg wees*, 122-124.

oorsprong had in de koersverandering van de Komintern. Het ging juist om koersverandering bij de sociaaldemocraten, die in Frankrijk, Oostenrijk en Spanje samenwerking zochten met de communisten, omdat zij zagen dat het socialisme in de Sovjet-Unie successen boekte. Ook het acute oorlogsgevaar dreef hen richting de communisten. Het uitbreken van de oorlog moest worden vertraagd, zodat de arbeidersbeweging meer tijd had om zich voor te bereiden op zijn historische revolutionaire taak. Dit alles was niet mogelijk zonder steun aan de vredespolitiek van de Sovjet-Unie. Zijn probleem was dat andere partijen niet op de oproep van de CPH tot eenheid ingingen, maar De Groot verklaarde zonder voorwaarden vooraf met elke NAS-federatie de praktische strijd te willen voeren. Dat was volgens hem nodig, want de trotskistische politiek zorgde ervoor dat het NAS “meer dan ooit geïsoleerd is van de arbeidersmassa, hermetisch afgesloten, nationaal en internationaal, passief, er is geen activiteit, geen vertrouwen in de toekomst meer onder de eigen leden.”¹⁰⁶

Sneevliet sprak van een absurde eis om achter de vredespolitiek van de Sovjet-Unie te moeten staan. Die eis hield een eenheidsfront tegen. Hij schetste dat het initiatief voor een eenheidsfront bij de arbeiders zelf moest liggen. De arbeiders in de Jordaan hadden immers ook niet het van bovenaf proclameren van de strijd afgewacht, maar zelf het initiatief genomen. De Groot zag in het betoog de oude lijn van Gorter, Pannekoek en Roland Holst. Hij verdedigde de Komintern, daartegenover riep Sneevliet onder luid applaus nog eens op tot stichting van de Vierde Internationale. Terwijl De Groot het volksfront in Frankrijk ten voorbeeld stelde, keurde Sneevliet die juist af omdat het geen linkse eenheid betrof. Eenstemmigheid was er slechts toen de zaal ter afsluiting van de *Internationale* zong. Na afloop was Sneevliet niet erg te spreken over de keuze van de CPH om De Groot te sturen: “het was alsof de leiders dier partij deze derde-rangs-spreker en tienderangs-debater offeren wilden voor de netelige en zeer moeilijk te verdedigen zaak, die hij kwam bepleiten.”¹⁰⁷

Sneevliet verbaasde zich dat de CPH tot aan het Wereldcongres van de Komintern in de zomer van 1935 vasthield aan een zelfstandige RVO. De afkondiging van de volksfrontpolitiek van de Komintern had lang op zich laten wachten, omdat het congres herhaaldelijk was uitgesteld. Wat betreft de vakbeweging werd op dit congres beweerd dat de communisten geïsoleerd waren geraakt van “de massa”, omdat zij zich in eigen bonden hadden georganiseerd. Bedoeld werden de Duitse RGO-bonden. Er moest

¹⁰⁶ *Hoe komen we tot Eenheid van Actie?*, 13.

¹⁰⁷ *De Arbeid*, 29-12-1933.

vakbondseenheid komen en het congres droeg de communisten op om er voor te zorgen dat per bedrijfstak op nationaal niveau één vakbond ontstond, waarna er één nationale vakcentrale kon komen. Vervolgens moest er op internationaal niveau per bedrijfstak één internationale federatie komen, evenals één Internationale van de landelijke vakcentrales. De communisten moesten er wel voor waken hun visie in de grote bonden te blijven uitdragen en er voor te zorgen dat geroyeerde vakbondsleden terugkwamen.¹⁰⁸ Eind juni had het partijbestuur van de CPH de internationale lijn ondersteund en vervolgens riep De Groot op binnen het NVV te gaan werken om daar een strijdwillende organisatie van te maken. De belangrijkste consequentie van de nieuwe Kominternpolitiek was dat voor een zelfstandige rol van de RVO geen plaats meer was, waar De Groot toen geen gewag van maakte. De RVO werd door hem juist nog een positieve rol toebedeeld. De CPH liep dus bij de internationale ontwikkelingen achter en ervoer dit duidelijk op het Wereldcongres, waar De Groot zich in een lange redevoering trouw voegde naar de nieuwe lijn. Hij besepte toen dat de RVO in Nederland diende te worden opgeheven. De koersverandering ging nog niet van harte en moest in een landelijk congres worden bekrachtigd. Daartoe werden in november in Moskou enkele richtlijnen vastgesteld. De Visser ruimde als voorzitter het veld, vanwege diens verleden met het NAS. De CPH besprak in december 1935 op een besloten congres de nieuwe Kominternpolitiek. Hier werd de RVO, geheel in lijn met de Komintern, als mislukt beschouwd, omdat die niet in staat bleek enige aanhang van betekenis te verwerven. Het congres keurde de koerswending goed en keerde zich fel tegen het NAS. De NAS-federaties moesten worden vernietigd en dat vroeg om een felle campagne tegen Sneevliet, om te voorkomen dat die in de Tweede Kamer zou terugkeren. De “trotskisten” werden herhaaldelijk als fascisten of handlangers van het fascisme aangemerkt en evenals in de jaren twintig vonden de communisten dat de kleine NAS-federaties in het NVV moesten opgaan.¹⁰⁹

108 *De Nieuwe Fakkelt*, 30-8-1935; Degras, *The Communist International*, III, 347, 365-366; Tosstorff, *Profintern*, 693-696; McDermott and Agnew, *The Comintern*, 131; de Komintern noemde het begrip sociaalfascisme een vergissing. Sociaaldemocraten werden niet meer vijandig benaderd en alle antifascistische krachten moesten binnen de afzonderlijke landen tot eenheid komen. Zowel van bovenaf als van onderop moest de antifascistische coalitie vorm krijgen.

109 *De Tribune*, 13-7, 19-7 en 25-12-1935; Stutje, *De man die de weg wees*, 125-130; Harmsen, “Komunistische vakbewegingspolitiek tussen de wereldoorlogen”, 119-130; G. Verrips, *Dwars, Duivels en Dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (Amsterdam 1995), 23. De CPH ging verder als Communistische Partij van Nederland (CPN). Zie: G. Harmsen, ‘Leven en werk van mr. A.S. de Leeuw’, 96-100.

In oktober 1935 meldde *De Tribune* de opheffing van de RVO. In 1937 kwam ook een einde aan de RVI. In het vervolg kreeg het NAS rechtstreeks kritiek van de CPH. De opheffing van de RVO en de poging van de communisten in het NVV te treden, alsook de anti-trotskistische propaganda wakkerden de vijandigheid tussen het NAS en de CPH nog meer aan. Vooral de LFvB had te maken met een interne communistische oppositie met een eigen blad, *De NAS Bouwarbeider*. Dat blad bestempelde Sneevliet vanwege zijn kritiek op de Sovjet-Unie als “arbeidersvijandig”.¹¹⁰

9.4.3 Syndicalistische kritiek op de RSAP

Er was in de LFvB niet alleen sprake van communistische oppositie, maar ook van syndicalistische kritiek, van oudsher geuit door Van Bommel en sommige Amsterdamse grondwerkers. De relatie met de RSP en de contacten van Sneevliet met Trotski waren binnen de LFvB omstrede. Verdedigers van de ongeacht clausule en het syndicalisme wezen die zonder meer af. Op het LFvB-congres in mei 1934 leidde de discussie over de politieke rol van NAS-bestuurders tot felle onenigheid en kon een bestuurscrisis amper worden voorkomen. De afdelingen Den Haag en Amsterdam begonnen tegen de zin van het federatiebestuur een discussie over de deelname van NAS-bestuurders aan het parlement, de provinciale staten en gemeenteraden. Den Haag stelde dat het deelnemen aan “praat-colleges” in strijd was met de N.A.S.-statuten, omdat de strijd buitenparlementair gevoerd moest worden. De afdeling streefde naar een libertair-socialisme en viel Sneevliet aan op zijn politieke activiteiten, die daarop dreigde als NAS-voorzitter af te treden. Men was niet onder de indruk: “Sneevliet zei er voor te passen bestuurder te blijven wanneer hij aan banden wordt gelegd. Maar wij verdommen het door een politieke partij aan banden te worden gelegd.” Den Haag eiste handhaving van de ongeacht clausule. De Amsterdamse grondwerkers wilden alleen economische strijd en vonden dat het parlementarisme tot berusting onder de arbeiders leidde: “Met de stellingname van Sneevliet is geprobeerd het congres onder hypnose te brengen. We hooren in het parlement niet thuis”.¹¹¹ Sneevliet verliet tijdens de discussie het LFvB-congres, waarna Menist hem verdedigde. Hij vreesde voor de toekomst van het NAS als voor

¹¹⁰ *De NAS Bouwarbeider*, 30-11-1934; *De Tribune*, 23-10 en 11-11-1935; *De Arbeid*, 22-11, 29-11 en 6-12-1935; Müller, *Lohnkampf*, 382-392; Tosstorff, *Profintern*, 696-707.

¹¹¹ LFvB, Verslag van het twee-jaarlijkse congres gehouden op 12 en 13 mei 1934 te Amsterdam, 31; Beschrijvingsbrief voor het gewone twee-jaarlijksche Congres LFvB 12 en 13-5-1934 Amsterdam, 19-20.

de antiparlementaire weg werd gekozen. Menist, sinds drie jaar Rotterdams RSP-gemeenteraadslid, was geraakt door de felle afkeuring van het politieke werk. "Gij hebt het recht de staf over mij te breken, als gij kunt aantoonen, dat ik in 7 ½ jaar, dat ik in dienst ben ook maar eenmaal te kort ben geschoten." Menist, al vanaf 1926 LFvB-bestuurder, zwaaide met zijn portefeuille. Het LFvB-bestuur verdedigde de noodzaak van het parlementaire werk en wees daarbij op het belang van het volkshuisvestingsbeleid. De antiparlementaire motie van de Haagse afdeling kwam in stemming, waarbij van de 60 stemmen 34 tegen de motie waren. Het was duidelijk dat de grootste federatie in het NAS verdeeld was over de politieke activiteiten van de bestuurders. Zo'n twee maanden later stelde het NAS-congres vast dat een correcte toepassing van de ongeacht clause was de NAS-leden vrij te laten in hun keuzes voor politieke functies.¹¹²

Er was zoveel kritiek, omdat de RSP en de OSP op 3 maart in Rotterdam fuseerden tot de Revolutionair-Socialistische Arbeiders Partij (RSAP). Er kwamen sympathiebetuigingen binnen uit de revolutionair-socialistische hoek, van onder meer de SAP en de Workers Party of the United States, waarin trotskisten grote invloed hadden. Sneevliet bracht een sympathieverklaring van de IKL over en verklaarde dat de nieuwe partij door Trotski enthousiast was ontvangen. Schmidt werd voorzitter, Sneevliet secretaris en Menist bestuurder. Op het stichtingscongres spraken de aanwezigen niet over de vakbeweging, maar een van de eerste resoluties van de RSAP omschreef het NAS als belangrijke factor in de klassenstrijd. Bouwman maakte zich zorgen over de oppositie in de LFvB tegen de RSAP. Syndicalisten, antiparlementairen, communisten en zelfs al ex-RSAP-leden schaarden zich achter die oppositie.¹¹³ Van Bommel was duidelijk over de contacten met de RSAP: "Breken wij de beweging af? Neen, niet wij, doch zij die pogen het N.A.S. te maken tot voerbak der R.S.A.P."¹¹⁴ Hij vreesde dat NAS-gelden naar de RSAP zouden vloeien. Na deze toespeling verbrak het NAS-bestuur alle contacten met de LFvB-afdeling Den Haag.¹¹⁵ Maar dit maakte geen indruk

112 *De Arbeid*, 7-7 en 14-7-1934; Verslag LFvB 1934, 31-37.

113 *De Nieuwe Fakkel*, 8-3 en 15-3-1935; Archief NAS, nr. 211, briefwisseling tussen PAS Groningen en Bouwman 27-11-1935; Bouwman aan PAS-Groningen 30-12-1935, afdeling Groningen LFvB aan NAS-bestuur, 20-3-1935; Het PAS Groningen kwam daardoor in de financiële problemen; Eekman, *Linkssocialisme*, 128-129. Zie ook: J. Bladergroen, *Bureaucratisch sectarisme of revolutionaire democratie? Over de aard en redenen van het conflict in de R.S.A.P.* Z.p. z.j.

114 Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland. Verslag van het gewone tweemaaljaarlijkse congres gehouden te Amsterdam op 9 en 10 mei 1934 en voortgezet op 3 en 4 October 1936, 6.

115 Archief NAS, nr. 211, Bouwman, secretaris NAS aan PAS-Groningen 11-1-1936.

op de federatie, die zich op het eigen congres van december uitsprak tegen “pogingen tot ondergeschiktmaking van het N.A.S. aan een politieke partij in casu de R.S.A.P?”.¹¹⁶ Het NAS en de LFvB bleven op gespannen voet met elkaar staan.

Het LFvB-bestuur viel, gesteund door het NAS-bestuur, de afdeling Den Haag aan op het contact dat Van Bommel had met de anarchist en NAS-criticus Constandse. Die was een vijand van de vakbeweging en relaties met hem werden geïnterpreteerd als het geven van “tegenleiding”. Ruim een maand later verbrak het NAS-bestuur de contacten met het HVC.¹¹⁷ Het LFvB-bestuur stelde vervolgens op het congres van de federatie van december 1935 tevergeefs voor de afdeling Den Haag te royeren. Uit vrees voor scheuring benoemde de LFvB een commissie om de boel te sussen. Verscheidene afdelingen poogden daarop de Haagse afdeling van het congres van mei 1936 te weren en wilden opnieuw de afdeling royeren. Toen het federatiebestuur weigerde, eisten sommige afdelingen dat het bestuur zou opstappen. Ook de afdeling Den Haag was daar voor, omdat het federatiebestuur de band met de RSAP handhaafde. Hierop werd het federatiebestuur door een kleine meerderheid van 29 tegen 27 stemmen naar huis gestuurd. De LFvB-bestuurscrisis bracht het voortbestaan van het NAS ernstig in gevaar. Daarbij kwam de onzekerheid of Sneevliet het voorzitterschap wilde continueren. Het NAS ontsnapte aan een organisatorische ondergang toen het referendum onder de LFvB-leden het aftreden van het bestuur terugdraaide. In oktober 1936 ging het congres verder, waarbij een nieuwe poging van de afdeling Den Haag om het LFvB-bestuur tot aftreden te dwingen amper mislukte. Er waren nu 28 stemmen tegen en 26 voor. Hoewel het LFvB-bestuur steeds de antiparlementaire kritiek afwees, betekende dit niet dat het een sterke band met de RSAP wilde.¹¹⁸ Dat bleek toen het protesteerde tegen het stemadvies in *Het Transport-Bulletin* van mei 1937. De NFvT deed een beroep op de leden om bij de Kamerverkiezingen op de “voorzitter van het N.A.S., kameraad Sneevliet” te stemmen, zodat in het parlement “de belangen van Uw klasse verdedigd zullen worden”.¹¹⁹ De LFvB keerde zich hiertegen, omdat “de functie van de N.A.S. voorzitter wordt gebruikt voor het bedrijven van verkiezingspropaganda”.¹²⁰ De NFvT wees de

116 Archief NAS, nr. 77, LFvB aan NAS-bestuur 30-12-1935.

117 Archief NAS, nr. 215, NAS-bestuur aan HVC 1-10-1935; NAS-bestuur aan federatiebesturen aangesloten bij HVC 11-11-1935; NAS-bestuur aan HVC 26-11-1935; zie voor A.L. Constandse, *BWSA*.

118 Verslag LFvB 1934 en 1936, 6, 20-21; *De Arbeid*, 9-10-1936

119 *Het Transport-Bulletin*, mei 1937, 3de jrg. nr. 11.

120 Archief NAS, nr. 78, Federatiebestuur LFvB aan NAS-bestuur 20-5-1937; NAS-bestuur aan LFvB 28-5-1937.

bemoeyenis van de bouwvakkers af. “Mocht U menen, dat wij zijn verpolitiekt, dan is dat Uw zaak, maar wij laten ons niet door een zusterorganisatie op het zondaarsbankje plaatsen.”¹²¹ De LFvB bleef de nadruk leggen op de materiële belangenbehartiging, terwijl de politiek en de dubbelfuncties bij herhaling zorgden voor interne verdeeldheid.

9.4.4 Tilburgse textielstaking

Verscheidene arbeidsconflicten hadden halverwege de jaren dertig een spontaan karakter. Hun aantal groeide en Sneevliet achtte die actievorm bij uitstek nodig, omdat de vakbeweging op zijn retour was. De spontane of wilde stakingen lagen in handen van gekozen stakingscomités, zoals bij de blikfabrieken in Krommenie in 1934 en de Tilburgse textielstaking, die eind augustus 1935 uitbrak en waarop Sneevliet gretig inspeelde.¹²² De onrust die ontstond na aankondiging van een loonsverlaging van tien procent in de wollenstoffenindustrie, werd eind juli op de voet gevolgd door *De Tribune*. Het grootste deel van de textielarbeiders was er aangesloten bij de R.K. Textielarbeidersbond St. Lambertus, die vijf procent verlaging wilde accepteren. De moderne bond De Eendracht had er nauwelijks aanhang en aanvaardde eveneens die verlaging. De LFvT had er vrijwel geen leden, maar keurde de verlaging af. Omdat de moderne en katholieke vakbondsbestuurders buiten de leden om akkoord gingen, kwam het in de derde week van augustus tot demonstraties in Tilburg.¹²³ *De Tribune* herhaalde dat er voor arbeiders geen andere weg was dan te gaan staken. Een stakingscomité proclameerde actie bij een zestal textielfabrieken. Het aantal stakers liep in drie dagen op tot zo'n tweeduizend, verdeeld over ongeveer twintig fabrieken. De Eendracht en St. Lambertus steunden de staking niet, waarop de RVO – die achter de schermen al langer bezig was – zijn kans greep. De RVO maakte afspraken met het stakingscomité over het opzetten van een landelijke steunbeweging.¹²⁴ De afspraken waren officieel gemaakt met de

121 Archief NAS, nr. 174, Federatiebestuur NFvT aan NAS-bestuur 29-5-1937, brief aan LFvB 29-5-1937.

122 Archief NAS, nr. 423, stukken betreffende steunbeweging Verenigde Blikfabrieken Krommenie, 1934.

123 *De Tribune*, 25-7, 27-7, 29-7, 8-8, 10-8, 14-8, 17-8, 22-8 en 24-8-1935; *De Arbeid*, 30-8-1935; Algemene Nederlandse Bond van Textielarbeiders De Eendracht, Algemeen Verslag over de jaren 1935, 1936, 1937 (Enschede z.jr), 25-27.

124 Betref afspraken met de communistische Contactcommissie uit Amsterdam; W. van Exter zat namens de CPH in Tilburg gedurende de staking. Hij was in de jaren twintig van het NAS overgestapt naar de CPH.

Het N. A. S. steunt de Tilburgse stakers

'Broodheer' Dirk Schilp bij de Tilburgs textielstaking

communistiche Amsterdamse "Contact-Commissie van Strijdwillende leden uit de moderne vakbeweging".

Ondertussen groeide het aantal stakers tot zo'n vierduizend. Sneevliet zag de staking als protest tegen de vakbonds bureaucratie en plaatste die in het rijtje van spontane acties als de mouterij op *De Zeven Provinciën* en het Jordaanoproer.¹²⁵ Hoewel er nauwelijks NAS-leden onder de stakers waren, wilde Sneevliet in tegenstelling tot verscheidene medebestuurders het NAS erbij betrekken. Hij stuurde Schilp er naar toe. Maar het stakingscomité hield vast aan de afspraken met de RVO, waardoor de samenwerking met het NAS mislukte. Het NAS startte daarop een eigen steunbeweging, die neerkwam op het dagelijks verstrekken van zo'n tweeduizend broden. Schilp heette daarom wel de "broodheer". Ter financiering van de broodactie werkte het NAS met eigen steunlijsten. Een aantal middenstanders volgde de bakkers met het verstrekken van levensmiddelen via het stakingscomité. Een openbare NAS-vergadering stuitte echter op een verbod van de autoriteiten.¹²⁶

¹²⁵ H. Sneevliet, *Een lichtstraal uit het zuiden. Tilburgse arbeiders muiten, waarschuwingsein voor de vakbeweging* (Amsterdam oktober 1935), 7 en 27 e.v.; *De Nieuwe Fakkel*, 10-9-1935; *De Arbeid*, 20-9-1935.

¹²⁶ Het uitdelen van brood begon 11 september. Er werden 36.800 broden verstrekt, ten bedrage van 5.900 gulden. Daarnaast werden er ook uitkeringen verstrekt aan stakersgezinnen waarin

De actie kreeg ook belangstelling uit fascistische hoek. Het rechts-radical Zwart Front verspreidde een pamflet dat de staking als nutteloos omschreef. Het riep op om het werk te hervatten en zich niet door de “bonzen” van de vakbonden en de partijen te laten misbruiken. NSB-propaganda bracht Sneevliet er steeds toe te waarschuwen tegen het nationaalsocialisme. Daarnaast bleef de felle kritiek van de communisten op het NAS. Zo werd Pieperiet onder invloed van de CPH het woord op een stakersvergadering geweigerd. Het communistisch beïnvloede stakingscomité verweet het NAS inmenging en tegenleiding, nadat Sneevliet en Kitsz op een door het NAS belegde stakersvergadering hadden gesproken. *De Tribune* beschuldigde het NAS van sabotage.¹²⁷ Maar Sneevliet verweet de communisten verdeeldheid te zaaien waardoor de strijd van de textielarbeiders schipbreuk moest lijden. Bemiddeling beëindigde de staking. Het resultaat was drie maanden uitstel van de loonsverlaging van vijf procent en geen rancunemaatregelen. De bonden spraken van een nederlaag maar het NAS zag een morele overwinning.¹²⁸

Na het Tilburgse avontuur kwam er een einde aan Schilp's werkzaamheden voor het NAS. Bij het verlies van zijn baan kwam nog het opknappen van een maand gevangenisstraf wegens belediging. Eind 1935 namen enkele kameraden het initiatief om Schilp aan nieuwe inkomsten te helpen. Hij begon in 1936 een eigen juridisch adviesbureau, dat subsidie ontving van het NAS.¹²⁹

De Tilburgse textielstaking was de laatste waarin de RVO een rol speelde. De Groot analyseerde de staking in de geest van de nieuwe Kominternlijn van het volksfront. In het vervolg moesten SDAP en NVV samen met de CPH optreden bij deze acties om de arbeidersklasse in beweging te krijgen. Sneevliet hield vast aan het belang van de spontane acties die van onderop door comités geleid werden, omdat die zorgden voor revolutionaire mogelijkheden. Hij verwachtte een toename van de wilde stakingen, zeker indien de reformistische vakbondsleiding volhardde in zijn onderwerping aan de bezittende klasse. Het “instinct van zelfbehoud” van de arbeiders

een bevalling plaatsvond en werd aan het stakingscomité geld afgedragen. *De Arbeid*, 27-9 en 25-10-1935; *De Nieuwe Fakkelt*, 3-9. 6-9 en 17-9-1935; Schilp, *Dromen*, 137-140.

127 *De Tribune*, 31-8, 13-9 en 14-9-1935; *De Arbeid*, 6-9 en 20-9-1935; *De Nieuwe Fakkelt*, 30-8-1935; Sneevliet, *Een lichtstraal uit het zuiden*, 27; H. Schippers, *Zwart en Nationaal Front. Latijns georiënteerd rechts-radicalisme in Nederland (1922-1946)* (Amsterdam 1986), 109.

128 *De Arbeid*, 4-10 en 18-10-1935; *De Nieuwe Fakkelt*, 1-10-1935.

129 Archief NAS, nr. 145, brief 17-10-1935 secretaris NAS aan de secretaris van de commissie van drie uit het bestuur van de NFBvPiOD, Archief NAS nr. 145 brief 23-10-1934 secretaris G. Reiniers van de commissie van drie aan afdelingen, groepen en personen, welke deel uitmaken van de NFBvPiOD; nr. 221 Jaarverslagen PAS Haarlem; Schilp, *Dromen*, 5.

zou vanzelf in de richting van wilde stakingen leiden.¹³⁰ In *Een lichtstraal in het zuiden* schreef Sneevliet over de spontane acties, die zich keerden tegen de erkende vakcentrales. Het ging hem om de machtsvraag, niet om allerlei diepzinnige beschouwingen over de ordening van het bedrijfsleven. In tegenstelling tot de moderne en confessionele vakbeweging die probeerden in te spelen op de toegenomen institutionalisering van de arbeidsverhoudingen, hield het NAS-bestuur vast aan de afwijzing ervan. In november 1935 wijdden de NAS-bestuurders via een stellingendiscussie aandacht aan de spontane stakingen.¹³¹ In juli 1936 werden de stellingen gepubliceerd als startschot van een discussie over de tactiek binnen het NAS. Sneevliet propageerde de spontane, door comités geleide acties als de nieuwe tactiek voor de arbeidersstrijd, waarbij de vraag overbleef welke rol dan nog voor het NAS was weggelegd. Naast het spontane verzet kwam er aandacht voor de “massa” van werklozen als revolutionaire kracht.

9.5 De Comitégedachte en de Algemeene Werklozenbond

De internationale economische crisis had zijn weerslag op het NAS. De werkloosheid in de jaren dertig was omvangrijker en hardnekkiger dan in de vroege jaren twintig en bereikte zijn hoogtepunt in 1936 met een gemiddelde van zo'n 480.000 werklozen, met zelfs 680.000 in de winter van 1935-1936. Pogingen om werklozen te organiseren verliepen moeizaam. De hoge werkloosheid had een forse uitwerking op het NAS en leidde ertoe dat er meer aandacht kwam voor het lot van de werklozen. Steeds probeerde het NAS hen te organiseren.

Vanaf 1937 beseftte het NAS-bestuur dat de vakcentrale in een vrije val was geraakt. Het ambtenarenverbod van 1933 had al een ongekende negatieve uitwerking gehad, terwijl de groeiende werkloosheid traditionele bolwerken van het NAS als het bouwvak en de transportsector ernstig bedreigde. De financiële positie van het NAS verslechterde zienderogen en enig succes in de vakstrijd bleef uit. Het NAS raakte verder geïsoleerd. Van serieuze pogingen om de financiële en organisatorische staat van het NAS

¹³⁰ *De Nieuwe Fakkelt*, 6-9, 10-9 en 13-9-1935; *De Tribune*, 26-9 en 4-10-1935; Harmsen, “Kommunistische vakbewegingspolitiek tussen de wereldoorlogen”, 126-127; H. Sneevliet, *Een lichtstraal uit het zuiden. Tilburgse arbeiders muiten, waarschuwingseisen voor de vakbeweging* (Amsterdam oktober 1935); B. van der Plas, “Een lichtstraal uit het Zuiden”, in: *Onvoltooid Verleden*, nr. 15 (juli-augustus 2002).

¹³¹ Sneevliet, *Een lichtstraal uit het zuiden*, 3; Archief NAS, nr. 424, manuscript “Het NAS en de spontane staking”, november 1935.

aan te pakken was geen sprake. Om de val te stoppen, kwam Sneevliet na de Tilburgse textielstaking met zijn alternatief om via comitévorming de vakbeweging een nieuwe impuls te geven. De comitévorming sloot aan bij de opkomende spontane stakingen, maar was ook ontleend aan opvattingen van Trotski en aan organisatievormen van de arbeidersbeweging in de Spaanse Burgeroorlog.

9.5.1 Pogingen de vrije val te stuiten

Het NAS kwam de zware klap van het opgelopen verlies van de NFBvPiOD niet te boven, ook het ledenverlies van de LFvB, de NFvT, de LFvT en de OBWM liet zijn sporen na. Het NAS stond voor grote financiële problemen. Het NAS-bestuur ondernam daarom pogingen om de inkomsten van de bonden en federaties centraal te innen. Hier kwam heftig verzet tegen, wat leidde tot ledenverlies in Den Haag. Na het ambtenarenverbod was daar een NFBvPiOD-federatie blijven voortbestaan. De leden waren vuilschippers, die niet in dienst waren bij de gemeente, of werkten bij het particuliere vervoersbedrijf HTM. Voor hen gold het ambtenarenverbod niet. Het NAS-bestuur wilde dat een groot deel van de contributie van de Haagsche Federatie ten goede kwam aan NAS-propaganda. Daarom moest J. Schenk als betaald bestuurder van deze Federatie ontslag nemen en moest de federatie *De Arbeid* verplicht afnemen.¹³² Het NAS en de Haagsche Federatie raakten nog meer van elkaar verwijderd toen het NAS om principiële redenen het beëindigen van deelname aan het Georganiseerd Overleg eiste. In november 1935 verbrak de Haagsche Federatie de relatie met het NAS en noemde zich weer NFBvPiOD. In Amsterdam hadden sommige ex-leden van de NFBvPiOD zich bij de Syndicalistische Federatie van Overheidspersoneel aangesloten, die nog wel de belangen van de leden mocht behartigen, omdat die zich had afgescheiden van het NSV.¹³³ Het gemeentepersoneel ging grotendeels verloren voor het NAS.

¹³² *De Nieuwe Gids*, 10-3 en 17-3-1933; Archief NAS, nr. 145, brief Schenk aan NAS-bestuur, 7-8-1935, Secretaris NAS aan Commissie van vijf, 7-10-1935, Secretaris Commissie van vijf aan secretaris NAS, 8-10-1935, Secretaris NAS aan Commissie van vijf, 1-10-1935, Secretaris van Commissie van vijf aan secretaris NAS, 12-10-1935, brief 30-1-1935 van Schenk, voorzitter Haagsche Federatie aan bestuur van het NAS, Archief NAS, nr. 146, uittreksel uit de notulen van het D.B. van het N.A.S. gehouden op woensdag 6-3-1935, nr. 137 brief Schenk aan NAS-bestuur, 7-3-1935; Zie ook: Archief NAS, nr. 137, brief Secretaris NAS aan Schenk 11-7-1935, brief Schenk aan Dagelijks Bestuur NAS, 12-7-1935.

¹³³ *De Nieuwe Gids*, 16-6-1934; 21-11-1935; *De Arbeid*, 1-4-1935; Verslag van het N.A.S. over de periode 1 januari 1934-1 juli 1937, 23-24; Archief NAS, nr. 137, brief Schenk aan Bestuursvergadering van het NAS-bestuur, 4-10-1935 en *Rapport werkzaamheden juni*, 24-6-1935; nr. 146, brief secretaris

Het ledental van het NAS was in 1937 in vergelijking tot 1933 meer dan gehalveerd. Het ledental daalde in die jaren van 23.500 naar 11.356, waardoor het NAS aanbelandde op het niveau van 1916-1917.¹³⁴ Ook de andere vakcentrales leden in die periode verlies, maar niet in deze mate. De forse terugloop baarde de NAS-bestuurders grote zorgen. Een probleem was dat jongeren niet door het NAS werden bereikt: "zijn levenskracht raakt uitgeput zonder bloedverversing".¹³⁵

Daarnaast bespoedigde de werkloosheid onder de leden de terugloop van het ledental. Door loonsverlagingen was de gemiddelde contributieafdracht per lid aan de federaties vanaf begin jaren dertig al behoorlijk gedaald.¹³⁶ Het verdwijnen van de NFBvPiOD leidde bovendien tot een financieel gevoelig verlies. Een probleem was het grote aantal bezoldigden van het NAS en de federaties. De financiële toestand van het NAS werd in de aanloop naar het congres van 1937 steeds slechter. Het NAS-bestuur klopte voortdurend bij de federaties aan om financiële steun. Om het NAS een impuls te geven, werden maart en april uitgeroepen tot werfmaanden, waarvoor de brochure *Strijdt mee in het N.A.S.* in een oplage van 50.000 verscheen. De werfactie wierp weinig vruchten af. Het teruglopend ledental had grote gevolgen voor de inkomsten van het NAS, dat balanceerde op rand van faillissement. Om het tij te keren hoopte het NAS-bestuur op meer stakingsacties, waarin het NAS zich kon profileren. Maar het bestuur was somber over de geringe actiebereidheid. Het vond dat door de overheersende onderhandelingstactiek van de erkende vakbeweging de directe actie naar de achtergrond verdween. De erkende vakbeweging wist daardoor de stakingsactiviteit te beheersen. Hiertegenover stonden de spontane acties. Hiermee moest de passiviteit worden doorbroken. In eerste instantie greep Sneevliet de opkomst van de door comités geleide spontane stakingen aan om het failliet van de reformistische vakbonds bureaucratie te benadrukken. Al snel zag hij comités ook als middel om de NAS-federaties te activeren.¹³⁷

NAS aan bestuur NFBvPiOD, 15-11-1935; brief, 2-12-1935 Schenk aan Bestuur NAS; Circulaire van de Nederlandsche Bond van Personeel in Openbaren Dienst, 30-12-1935.

134 Verslag Plaatselijk Arbeids-Secretariaat Amsterdam en van het Bureau voor Arbeidsrecht over het jaar 1932 zie verder *CBS Beknopt Overzicht 1934*, 9 en *CBS Beknopt Overzicht 1935*, 11-12; In 1935 was het verlies voor het NAS 33 %, veel hoger dan de andere vakcentrales.

135 *De Arbeid*, 19-2-1937.

136 De Rooy, *Werklozenzorg*, 196; ongeschoolden of laaggeschoolden hadden een grotere kans op werkloosheid; *Strijdt mee in het N.A.S.! Lonen omhoog! Levensmiddelenprijzen omlaag!* (Amsterdam 1937); *De Arbeid*, 12-2, 12-3 en 9-4-1937; Jaarverslagen NAS 1931-1933; Financieel Verslag, gemiddeld contributiebedrag.

137 Jaarverslagen NAS 1934-1937, 46; Verslag N.A.S. van den Secretaris over de periode 1 Juli 1937 – 31 December 1939, 11-13; Archief NAS, nr. 35, 'Reorganisatie Comité "A-Z" N.A.S.-Congres

9.5.2 De Algemeene Werklozenbond

In 1936 waren georganiseerde arbeiders gemiddeld bijna een derde van het jaar werkloos. De werkloosheid trof vooral ongeschoolde arbeiders. Bijna de helft van hen had in 1936 een korte of een langere periode met werkloosheid te maken en naarmate zij ouder waren, nam de kans op werk af. Dit trof het NAS, dat relatief veel ongeschoolde en oudere leden telde. De sector nijverheid – waar de meeste NAS-leden werkten – sprong er bovendien met het hoogste werkloosheidspercentage uit. Binnen die sector kampten de bouw, de hout- en meubelindustrie en de transportsector het zwaarst met werkloosheid.¹³⁸ De bouwvakkers en transportarbeiders waren in die tijd goed voor bijna twee derde van het ledental van het NAS. De crisis raakte de LFvB en de NFvT, en dus ook het NAS, in sterke mate. In de metaalindustrie nam de werkloosheid zelfs ongekende vormen aan. Van de OBWM-leden verloor tussen de 40 en 50 procent hun werk.¹³⁹

De werkloosheid had een verlamdend effect op het NAS. Het ledental slonk en de inkomsten van de contributie daalden, terwijl de financiële positie al chronisch zwak was. Het besef dat werkloze NAS-leden verloren konden gaan voor de beweging, noopte tot actie. Die bracht echter rivaliteit tussen de CPH en het NAS, omdat beide de werklozen aan zich wilden binden. De CPH, evenals eerder de RVO, combineerde politieke propaganda met praktische belangenbehartiging van werklozen of arbeiders in de werkverschaffing. Tal van communistische Werklozen Agitatie Comités (WAC's) waren al sinds de jaren twintig actief, toen het NAS zich nog nauwelijks bekommerde om de werklozen. Deze werden in 1932 omgedoopt tot Werklozen Strijd Comité's (WSC's). De WSC's voerden acties bij de stempellokalen en in de werkverschaffing. Door deze werklozenagitatie werd het NAS destijds afgetroefd. In tegenstelling tot begin jaren dertig

1937', C. Hamet en F. Bosman, 2; de voortdurende financiële zorgen leidde in januari 1936 tot voorstellen het aantal gesalarieerden te verminderen. Het 'Reorganisatie Comité "A-Z"' was een initiatief van de PAS-en Arnhem en Zaanstreek.

138 R. Kloosterman, *Werkloosheid in Nederland 1920-1939. Een onderzoek naar regionale verschillen* (Utrecht 1985), 75; J. van Gerwen, *De ontluikende verzorgingsstaat: overheid, vakbonden, werkgevers, ziekenfondsen en verzekeringsmaatschappijen 1890-1945* (Den Haag/Amsterdam 2000), 200-201; J.L. van Zanden, *Een klein land in de 20^e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995* (Utrecht 1997), 151; A.T.W. van den Oord, *Voor arbeid en brood. Arbeidersbeweging en collectieve actie van werklozen in Nederland, een vergelijkende studie van de jaren dertig en tachtig* (Amsterdam 1990)47.

139 H. de Vries, 'Ongelijke werkloosheid. Nederland 1920-1940', in: P.W. Klein en G.J. Borger, *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid* (Amsterdam 1977), 123, berekening OBWM in: J. Sniekers, 'Het Nationaal Arbeidssecretariaat in Nederland 1927-1940.', 124.

zag het NAS nu wel de noodzaak zich op de werklozen te richten. De massa van werkloze arbeiders moest nu verbonden worden aan de werkenden om tot klasse-actie over te gaan. "Juist deze massa vormt een belangrijk deel van het leger voor de sociale revolutie."¹⁴⁰ Niet alleen de CPH was met de werklozencomités het NAS voor geweest, dat gold ook voor het NVV, dat halverwege de jaren dertig bijna vijftig lokale werklozenorganisaties had opgericht, die faciliteiten kregen rond het stempelen. In juni 1936 gingen de WSC's op in een nieuwe organisatie van ongeorganiseerde werklozen, Eendracht Maakt Macht, die onder invloed van de volksfrontpolitiek met succes samenwerking zocht met het NVV. Binnen enkele maanden telde de nieuwe vereniging zo'n 3000 leden.¹⁴¹

Het NAS kon niet achterblijven. Op lokaal niveau waren de PAS'en, zoals in Rotterdam en Amsterdam, al wel georiënteerd op de werklozen, maar het NAS was dat veel minder. Het PAS-Amsterdam spande zich behoorlijk in om de werklozen aan zich te binden. Zo maakte het vanaf 1934 gebruik van gemeentelijke subsidies voor ontwikkelings- en ontspanningswerk voor werklozen. Filmochtenden, maar ook lezingen over de haven en volkshuisvesting, evenals excursies naar diverse musea trokken honderden werklozen. Daarnaast organiseerde het PAS diverse cursussen op het gebied van Duits, stenografie, boekhouden en Esperanto.¹⁴²

Pogingen om werklozen te organiseren waren eerder weinig succesvol. Een Algemeene Werklozenbond, die in 1930 in Amsterdam was opgericht en het blad *De Werkloosheid* uitgaf, had contact met meerdere vakcentrales en het PAS-Amsterdam. Het daarop volgende Landelijk Werklozen Comité (1931-1932) bestond uit een aantal Plaatselijke Werklozen Comités, maar functioneerde nagenoeg niet. In 1933 had een commissie onder leiding van Menist geprobeerd een Algemeene Arbeiders Bond te stichten met verschillende contributietarieven voor werkenden en werklozen. Het NAS-bestuur was er tegen, omdat leden van de NFBvPiOD – die toen nog bij het NAS zat – geen belang hadden bij de Centrale Weerstandskas, omdat overheids personeel niet mocht staken. De leden zouden dan hun federatie kunnen verlaten om zich bij de goedkopere Algemeene Arbeiders Bond aan

140 *De Arbeid*, 5-6-1936.

141 W. Pelt, 'Eendracht Maakt Macht. Een belangrijke episode uit de strijd der dertiger jaren', in: *Cahiers over de geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland*, 2 (Amsterdam 1979), 59-79; De Rooy, *Werklozenzorg*, 171-173.

142 Jaarverslag van het Plaatselijk Arbeids Secretariaat Amsterdam 1934.

te sluiten. Een leegloop bij de federaties en een financiële aderlating voor de Centrale Weerstandskas moesten worden voorkomen.¹⁴³

Bouwman kwam toen met een alternatief plan voor een Algemeene Bond van Werklozen. Volgens zijn "Schema tot het oprichten van een bond van werkloze arbeiders" bleven de NAS-arbeiders lid van hun federatie, maar konden zij als werkloze zich tegen vijf cent per week daarnaast bij deze Bond aansluiten. Het doel van de Bond was met buitenparlementaire middelen te strijden tegen de werkloosheid. Het ontwerp van Bouwman had de kenmerken van een expressieve protestorganisatie, de directe belangenbehartiging stond niet voorop. Begin 1934 vond Sneevliet dat er haast was bij het stichten van een landelijke bond voor werklozen. De Klerk ontwierp daarop een nieuw reglement.¹⁴⁴ Ook deze poging mislukte. Wel nam het Neutraal Werklozen Comité uit Amsterdam, aangesloten bij de Federatie van Volksontwikkelings-Vereenigingen, het initiatief om voor ongeorganiseerde werklozen lezingen te organiseren met als doel: "het bybrengen van de voosheid der huidige Maatschappijvorm en de behoefte kweeken van het actief deelnemen tot het bevorderen van een betere samenleving". Het Comité nodigde daar NAS-sprekers voor uit.¹⁴⁵

In tegenstelling tot het Amsterdamse initiatief was de directe belangenbehartiging wel de kern in Rotterdam. In januari 1935 besloot het PAS-Rotterdam de ongeorganiseerde werklozen te binden door het oprichten van een adviesbureau. Dat werd, met Menist als algemeen adviseur, een succes. Het PAS richtte vervolgens de Algemeene Werklozenbond (AWB) op. Het PAS-Dordrecht volgde eind april met de oprichting van een eigen werklozenbond.¹⁴⁶ In mei werd Menist voorzitter van de AWB. De werklozenorganisaties konden dezelfde faciliteiten krijgen als de bonden en federaties met een gesubsidieerde werklozenkas, indien deze werklozenverenigingen aangesloten waren bij een PAS. Deze faciliteiten – die vanaf 1934 beschikbaar kwamen – waren bijvoorbeeld dat de aangesloten werklozen dagelijks een vast stempeluur kregen en dat er iets minder strak met de regels werd omgegaan. De uitbetaling verliep eveneens via

143 Archief NAS, nr. 454, briefwisseling tussen Algemeene Werklozen Bond en het NAS en PAS.

144 Archief NAS, nr. 458, Sneevliet aan D. Schilp, 12-1-1934 en nr. 457, Schema tot het oprichten van een Bond van Werkloze Arbeiders, E. Bouwman [1933].

145 Archief NAS, nr. 459, Neutraal Werklozen Comité aan NAS-bestuur, 13-8-1935; antwoord 17-8-1935; zie verdere correspondentie 20-8, 5-9 en 7-9-1935.

146 De Winter, *Menist*, 139; *De Arbeid*, 1-5 en 5-6-1936. Toen de communistische invloed uit de WSC Crooswijk verdween, sloot deze zich aan bij de Algemene Werklozenbond uit Rotterdam.

de werklozenorganisatie. In juli 1936 kreeg de AWB erkenning en daarmee de faciliteiten. Deze erkenning werd de WSC's onthouden.

De AWB groeide uit tot bijna 2000 leden in november. Er kwam een eigen blad, *Recht voor Allen*, dat tot begin 1940 bleef verschijnen, echter grotendeels als blad van de RSAP in Rotterdam. Redacteur was Menist. Bespreking van de werklozenbelangen ging gepaard met politieke beschouwingen tegen Stalin, het fascisme en reformisme. Toen de regering in augustus 1936 van plan was de huurbijslag af te schaffen, riep dit protest op bij de hele vakbeweging. Ook de AWB hield met het PAS en de RSAP-afdeling in Rotterdam een protestmeeting, waar zo'n 1500 mensen op af kwamen. Menist en Bouwman spraken de menigte toe. In een aantal andere steden klonk eveneens protest, waarbij het NAS betrokken was.¹⁴⁷ De AWB richtte met het NAS, de RSAP, de Leninistische Jeugdgarde en het Landelijk Comité voor Strijd en Solidariteit, het Landelijk Comité van Actie tegen de Steunverlaging op, waarvoor Kitsz een propagandabrochure schreef. In september organiseerde het NAS opnieuw een protestmeeting in Rotterdam met de AWB, de RSAP-afdeling en het Landelijk Comité voor Strijd en Solidariteit. Dit protest van 3000 deelnemers was gericht tegen afschaffing van de huurbijslag en tegen de door de regering aangekondigde verlagingen van de standaardlonen waarop de steun voor de werklozen was gebaseerd. De eisen waren vergelijkbaar met die van het Jordaanoproer. Daarnaast werd een algehele huurverlaging van 20 procent bij de goedkopere woningen geëist, evenals de bouw van goedkope huizen door de overheid. Het NAS verspreidde propagandamateriaal, waaronder de brochure *Wat betekent de steunverlaging?* Op verscheidene plaatsen werden buurtcomités gevormd. Het NAS lifte tijdens de acties in Rotterdam mee op het succes van de AWB. Elders kreeg het NAS het werklozenprotest tegen de steunverlaging, afschaffing van huurbijslag of tegen de duurte niet van de grond. Het NVV en de SDAP organiseerden wel zeer grote protestmeetings. Ondanks het protest werd de huurbijslag in oktober toch afgeschaft en behield de regering zich het recht voor de standaardlonen te verlagen.¹⁴⁸

De AWB combineerde belangenbehartiging en individuele advisering met protest tegen het regeringsbeleid, maar was niet actief in de werkverschaffing, zoals dat ook min of meer gold voor het NAS. Wel waren in april 1936 enkele honderden arbeiders bij de werkverschaffing in de Wieringermeer

¹⁴⁷ *De Arbeid*, 7-8 en 14-8-1936; S. Snelders, 'De Algemene Werklozenbond in Rotterdam (1936-1940)', in: H. Smeets en D. de Winter, *Wij moesten door*, 67-70; De Winter, *Menist*, 143-147.

¹⁴⁸ *De Arbeid*, 18-9, 9-10 en 16-10-1936; *De Nieuwe Fakkel*, 21-8, 2-10-1936; C. Kitsz, *Huren omlaag. Steun omhoog!* (Amsterdam 1936); Jaarverslagen NAS 1934 - 1937, 15-16.

in staking gegaan. Zij hadden een stakingscomité gevormd, waarop zowel het NAS als de CPH greep probeerde te krijgen. De stakers kregen steun uit de centrale weerstandskas van het NAS, dat trouwens in zijn propaganda deze partiële stakingen in de werkverschaffing afwees. Alleen een algemene staking in de werkverschaffing over het hele land zou succes hebben. Het NAS probeerde daarom bij andere werkverschaffingsprojecten de arbeiders tot actie aan te zetten. Dat was tevergeefs en de stakers in de Wieringermeer beëindigden begin mei noodgedwongen hun actie.

Het aantal werklozenorganisaties dat was aangesloten bij één van de PAS'en, waaraan vaak een adviesbureau was verbonden, bleef rond de tien schommelen. Eind 1936 trok de economie weer aan en zette een langzame daling van de werkloosheid in. In maart 1937 waren er nog maar acht aan het NAS verwante werklozenverenigingen. Het aantal bleef beperkt, omdat de aan een PAS verbonden werklozenorganisaties nogal eens erkenning werd geweigerd. De voordelen om de uitbetaling en stempeling door de eigen vereniging te laten uitvoeren bleven dan achterwege. In mei 1937 ondernam het NAS nog een poging de strijd tegen de werkloosheid en verslechteringen van het levenspeil via een demonstratief congres in Den Haag onder de aandacht te brengen, maar de opkomst was laag. Een aantal eisen werd in een resolutie vastgelegd, waarbij nadrukkelijk het buitenparlementair optreden via massastakingen, zoals die zich in Frankrijk en Amerika voordeden, als het geëigende middel gold.¹⁴⁹ De resolutie had louter een propagandistisch karakter. In de praktijk kon er geen enkel gevolg aan worden gegeven. Het NAS was niet in staat gebleken landelijk via de PAS'en de ongeorganiseerde werklozen te verenigen. Lokaal was de Rotterdamse AWB succesvol, maar die liep in 1939 in ledental terug. Het NAS kon in de werkverschaffing geen vuist maken. Er waren meerdere kleine acties, vaak onder leiding van een comité, waarbij het NAS in concurrentie met de CPH betrokken was, zoals in de werkverschaffing in Deventer in juni 1937.¹⁵⁰ Het gelukte het NAS niet enige invloed van betekenis uit te oefenen. De belangstelling van het NAS voor de werklozenorganisaties en acties nam dan ook af.

149 Jaarverslagen NAS 1934 – 1937, 17-19; Archief NAS, nr. 459, correspondentie NAS en gemeente Vlissingen, 7-7-1937 en gemeente Haarlem, 18-9,7-10-1937, correspondentie tussen PAS-Groningen en het NAS; werklozenorganisaties verbonden aan een PAS waren in Rotterdam, Dordrecht, Alkmaar, Zutphen, Purmerend, Haarlem, Nijmegen en Groningen. Zie ook *De werklozensteun moet omhoog! Nietszeggende argumenten van Minister Romme*, uitgave van NAS (Amsterdam 1937) 6,8; zie verder: *Strijdt mee in het N.A.S.!*

150 Archief NAS, nrs. 444 en 445 betreffende Algemeene Bond van Werklozen in Deventer en het stakingscomité.

De zwakke positie van het NAS knaagde in toenemende mate aan het vertrouwen in de toekomst. Sneevliet zocht naar andere actie- en organisatievormen voor de vakbeweging en kwam met het belang van de spontane acties en de daaraan verbonden comités als alternatief op het congres in 1937.

9.5.3 Spontane stakingen en comités

Vanaf 1937 beschouwde Sneevliet de comitégedachte als alternatief voor het met de ondergang bedreigde NAS. Hij beklemtoonde dat de tactiek en organisatiewijze van de arbeiders afgestemd moest worden op de spontane stakingen. In de Twentse textiel kwamen al meerdere wilde stakingen voor van jonge arbeiders, waar de bonden weinig vat op hadden. Bouwman haalde de havenacties in Antwerpen en de spontane stakingen in Frankrijk en Spanje op het congres van de sigarenmakers aan als voorbeeld. Bij een cursusvergadering van het PAS-Enschede en de RSAP ging Sneevliet eveneens in op de spontane stakingen in Frankrijk en België.¹⁵¹ *De Arbeid* startte een discussie over het toenemende belang van spontane stakingen en de daaraan gekoppelde actiecomités. De stellingen die naar aanleiding van de Tilburgse textielstaking waren geformuleerd, vormden de basis. Sneevliet lichtte toe dat in 1925 het NAS al een resolutie had besproken waarin de vorming van comités van actie evenals bedrijfs- en fabriekscómités als strijdorganen waren aanbevolen. Deze comités moesten ongeacht de vakbondsrichting door de arbeiders gezamenlijk worden gevormd, wat bijdroeg aan het eenheidsfront. De NAS-leden moesten dan proberen invloed op de aanhang van andere vakcentrales en ongeorganiseerden te krijgen. Sneevliet schreef dat de gedachtegang van 1925 overeenkwam met de stellingen die nu voorlagen, maar dat het nationaalsocialisme, de crisis en het groeiende spontane verzet tegen de vakbondsleiders voor het NAS aanleiding waren de tactiekvraag opnieuw te bespreken. Twintig stellingen ter overdenking gaven de opvattingen weer. In de eerste stelling stond dat het belang van de spontane stakingsacties lag in de wording van het klassenbewustzijn. De vakbeweging werd in de stellingen gezien als de natuurlijke organisatievorm voor de arbeiders en waarvan het wezen zowel aanpassing aan het kapitalistisch systeem als ondermijning van dat systeem inhield. Maar Lenin had duidelijk gemaakt dat met de Eerste Wereldoorlog de fase van neergang van het kapitalisme was ingetreden, waardoor de vakbeweging het steeds moeilijker kreeg om verbeteringen te realiseren.

151 *De Arbeid*, 12-6 en 17-7-1936; Kuijs, *De vrees voor wat niet kwam*, 151-161.

De vakbeweging paste zich steeds meer aan. Het “chronisch overleg”, de werkloosheidsverzekering en andere sociale verzekeringen leenden zich bij uitstek voor de bezittende klasse om afbreuk aan de strijdbaarheid van de vakbeweging te doen. Door de langdurige crisis eiste de bezittende klasse de aanpassing van de erkende vakbeweging en de vakbondsbureaucratie raakte steeds meer vertrouwd met de gedachte dat de vakbondstaken niet meer vervuld konden worden. Er was sprake van “kapitulatiepolitiek” en de vakbeweging brokkelde af. De spontane stakingen waren hier een reactie op en het NAS moest zich – volgens de stellingen – hierin actief laten gelden. Deze stakingen versterkten de strijdbaarheid van de hele vakbeweging en het NAS moest daarop inspelen door als stuwende kracht op te treden.¹⁵²

De IJmuider vissersstaking van halverwege 1936 was een gelegenheid de visie van de stellingen in de praktijk te brengen. Begin 1935 had de CB nog een stakingsactie van de vissers, die het niet eens waren met de cao-resultaten, weten af te wenden. Maar toen in 1936 de reders met een ander beloningssysteem kwamen, waardoor de lonen fors daalden, gingen de vissers spontaan in staking. Er vormde zich onder leiding van communisten een Comité van Actie, waarvan ook NFvT-leden lid waren. De vissers wisten een loonsverlaging af te wenden. Tegelijkertijd richtten het NAS en de RSAP het Landelijk Comité voor Strijd en Solidariteit op. Dit comité kende lokale afdelingen, die bij wilde stakingsacties steun verleenden. Het leek een eerste stap voor landelijke eenheid op basis van comités, maar het comité verdween weer snel.¹⁵³ Toch was Sneevliet opgetogen en hij wees er nog eens op dat ook in België, Frankrijk en Spanje spontane stakingsbewegingen de toon zetten. “IJmuiden had bewezen, dat zulke wilde stakingen volstrekt niet van die hopeloze avonturen zijn, als door de reformisten pleegt te worden voorgesteld”.¹⁵⁴ Sneevliet verklaarde in de Tweede Kamer over de wilde staking in IJmuiden: “dit is de belangrijkste gebeurtenis, die op dit moment in dit land plaatsvindt, omdat wij de wilde staking te zien hebben als saneringsmiddel van een aan aderverkalking lijdende, in erkenning verstikte vakbeweging”.¹⁵⁵ Hij hield vast aan de tactiek dat het vertrouwen

152 *De Arbeid*, 24-7-1936, hierin de 20 stellingen.

153 *De Arbeid*, 3-7, 10-7 en 24-7-1936; *De Nieuwe Fakkell*, 19-6, 3-7, 10-7 en 17-7-1936; *Wie bracht de Overwinning in het Visserijbedrijf?* Uitgave van de Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders (Amsterdam 1936), *Jaren van principiële strijd*, 170-172, 187-188, 198-199, 235-238.

154 *De Arbeid*, 17-7-1936

155 *De Nieuwe Fakkell*, 3-7-1936.

in de spontane stakingen en de vorming van stakingscomités moest worden bevorderd.¹⁵⁶

Maar terwijl in juli 1936 de stellingen nog een stuwende rol voor het NAS beoogden, kreeg het streven naar comitévorming en spontane strijd bij Sneevliet steeds meer het karakter van een alternatief voor het falen van het NAS. De rol van het NAS leek te zijn uitgespeeld. Het was geen toeval dat Sneevliet in februari 1937 de gedachte koesterde – evenals drie jaar eerder – zich volledig aan de politiek te wijden en het NAS te verlaten. Maar in april kwam hij op aandringen van de federaties en PAS'en daar op terug. Hij wilde toch het NAS-voorzitterschap met zijn Kamerlidmaatschap blijven combineren en voerde campagne voor de verkiezingen van mei 1937. In de verkiezingsstrijd keerde Sneevliet zich fel tegen het fascisme. Het Landelijke Demonstratieve Congres van het NAS op 17 mei in Den Haag waarschuwde tegen de voortdurende pogingen van de NSB en andere nationaalsocialistische groeperingen om invloed onder de arbeidersklasse te verwerven.¹⁵⁷ Waar andere kandidaten weigerden, ging Sneevliet wel voor zo'n 800 toehoorders in debat met A. Meijer van het Zwart Front. Sneevliet maakte duidelijk dat achter de antikapitalistische propaganda van Meijer het streven naar een corporatieve staat met een sterk leger schuil ging. Sneevliet werd daarbij stevig aangevallen door de CPH, omdat hij bereid was met deze antisemiet en fascist te discussiëren. De Groot, namens de CPH verkiezingskandidaat, waarschuwde voor Sneevliet, omdat de trotskisten “saboteurs in de vakstrijd” waren en het NAS een gevaar voor de arbeidersbeweging vormde. De CPH hield zich – overeenkomstig de volksfrontpolitiek – buiten de spontane stakingsacties, wanneer het NVV deze niet steunde. Binnen de CPH waren wel geluiden die hier moeite mee hadden, maar deze werden al snel van trotskistische denkbeelden beschuldigd.¹⁵⁸

Het verkiezingsresultaat was teleurstellend en de RSAP keerde niet terug in het parlement. De NSB deed met vier zetels zijn intrede en de CPH ging terug van vier naar drie zetels. Nu Sneevliet zijn Kamerzetel had verloren, moest hij op het NAS terug vallen. Hij werd daarop bezoldigd redacteur van *De Arbeid* en trok daarnaast een klein inkomen uit zijn lidmaatschap

¹⁵⁶ De comitévorming was niet alleen van belang voor de stakingsacties, maar ook voor buurten om te protesteren tegen het huurbeleid. Vaak was het PAS met de RSAP-afdeling hier in actief zie: *De Nieuwe Fakkel*, 2-10-1936.

¹⁵⁷ *De Arbeid*, 12-2, 16-4 en 21-5-1937; aankondiging aftreden drie jaar eerder, zie *De Tribune*, 10-11-1934.

¹⁵⁸ *Het Volksdagblad*, 8-5-1937; *De Arbeid*, 28-5-1937; Schippers, *Zwart en Nationaal Front*, 110 en 382.

van de Provinciale Staten van Noord-Holland. Bovendien kon Sneevliet in zijn levensonderhoud voorzien door maandelijkse bijdragen van zijn aanhangers.¹⁵⁹

9.5.4 De “Hollandse kwestie” en de Spaanse burgeroorlog

De comitégedachte vertoonde overeenkomst met de oproep van Trotski – in reactie op het Volksfront in Frankrijk – om een eenheidsfront in de vorm van actiecomités te vormen, waarbinnen de verschillende stromingen van de arbeidersbeweging samenwerkten. In november 1935 propageerde Trotski het stichten van onafhankelijke actiecomités, die door het voeren van de klassenstrijd moesten uitgroeien tot organen vergelijkbaar met de vroege sovjets. De comités moesten de massa’s mobiliseren. De arbeiders konden zich zo bevrijden van het juk van de vakbonds- en partijbureaucratieën. Via een netwerk van comités kwam zo het eenheidsfront tot stand.¹⁶⁰ Terwijl Sneevliet Trotski volgde in de denkbeelden over de comitévorming, groeide de tegenstelling tussen beiden voor wat betreft een zelfstandig NAS en inzake de stichting van de Vierde Internationale. Sneevliet had daar moeite mee, omdat hij zijn partij niet een ondergeschikte sectie wilde laten zijn en vasthield aan de zelfstandigheid van het NAS. Dat laatste noemde Trotski de “Hollandse kwestie”, die hij tot ongenoegen van Sneevliet in juli 1936 op de agenda plaatste van de eerste internationale conferentie van het Centrum voor de Vierde Internationale in Genève. Aan een snelle oprichting van de Vierde Internationale had Sneevliet geen behoefte en hij kwam tegenover Trotski te staan over de rol van de POUM in de Spaanse burgeroorlog. Terwijl Trotski volhardde in zijn kritiek op de deelname van de POUM aan de Catalaanse volksfrontregering in september 1936, gaf Sneevliet hieraan steun en betrok daarin het NAS. Spanje was het toneel van een hevige burgeroorlog, nadat onder leiding van rechtse generaals in juli 1936 de aanhang van het Volksfront, dat in februari de verkiezingen had gewonnen, werd aangevallen. Het NAS was solidair met het Volksfront. Het werd binnen enkele maanden vanuit Spanje om steun gevraagd. Ook het NVV en de SDAP waren solidair, maar beducht voor het revolutionaire streven bij een deel van de verdedigers van de republiek.¹⁶¹

159 Perthus, *Sneevliet*, 420; Eekman, *Linkssocialisme*, 133; Kuijs, *De vrees voor wat niet*, 209-210.

160 Trotski schreef op 26 november 1935 in Noorwegen over het vormen van actiecomités als reactie op de Franse ontwikkeling. Zie L. Trotsky, *Whither France?* [1936] London 1974.

161 Voor de houding van het NVV en de SDAP zie: M. Prak, ‘Buitenlandse zaken. De SDAP en de Spaanse Burgeroorlog 1936-1939’, in: *Het zesde jaarboek voor het democratisch socialisme* (Amsterdam 1985), 148-171.

De CNT deed bij monde van Souchy in september 1936 een beroep op het NAS-bestuur om een steunbeweging in Nederland op te zetten. In overleg met de federatiebestuurders belegde het NAS-bestuur een bijeenkomst. Er kwam een Comité voor steunverlening aan Spanje bestaande uit het NAS, de RSAP en de LJG. Penningmeester Kitsz riep op de Spaanse strijders te steunen en Sneevliet bracht de eerste 2000 gulden naar Barcelona. Hier zocht hij contact met de POUM, want de RSAP beschouwde de POUM als zusterpartij, waarvan de leider, Nin, een goede bekende was van het NAS. Nin zat namens de POUM in de Catalaanse revolutionaire regering, waaraan ook de CNT en de Federación Anarquista Ibérica (FAI) deelnamen. Sneevliet sprak een aantal keren voor het radiostation van de POUM.¹⁶²

De Spaanse burgeroorlog maakte grote indruk op Sneevliet, waarover hij in Nederland verscheidene toespraken hield. De CNT verschilde weliswaar van het NAS, maar Sneevliet sprak van een grotere verwantschap met de CNT en FAI dan met het NSV. De POUM maakte deel uit van het Londens Bureau. Het marxisme en leninisme verbond volgens Sneevliet de partij met de RSAP. Toen vervolgens een internationale conferentie tegen oorlog en fascisme door het Londens Bureau in Brussel werd georganiseerd, namen beide partijen eraan deel, ofschoon de RSAP wel vasthield aan het streven naar de oprichting van een Vierde Internationale. Trotski had kritiek op de Nederlandse deelname aan dit congres wat bijdroeg aan de verwijdering tot Sneevliet. Het NAS bleef de POUM steunen. Op 30 november 1936 kwam het Comité Rood Spanje tot stand, als directe opvolger van het Comité voor steunverlening aan Spanje. Rood Spanje bestond behalve uit het NAS, de RSAP, de LJG en de NAS-Vrouwenbond, uit het NSV, de Syndicalistische Vrouwenbond en de SAJO.¹⁶³

Spanje bleef het voorbeeld voor de spontane acties. In april 1937 zag het RSAP-blad *De Nieuwe Fakkelt* de spontane stakingen "als lichtpunten in deze tijd" en in het najaar belichtte *De Arbeid* de comitégedachte en de rol van het NAS enkele malen ter voorbereiding op het NAS-congres van december. Behalve Sneevliet spande ook Bouwman zich in het vraagstuk voor het voetlicht te brengen. De parallel met Trotski's gedachtegoed bleef in *De Arbeid* buiten beeld. In *De Nieuwe Fakkelt* figureerde Trotski wel. Dit blad prees de spontane stakingen en comitévorming aan, maar

¹⁶² *De Arbeid*, 16-10-1936; *De Nieuwe Fakkelt*, 16-10-1936; Perthus, *Sneevliet*, 380.

¹⁶³ *De Nieuwe Fakkelt*, 23-10, 30-10, 6-11, 13-11 en 4-12-1936; *De Arbeid*, 18-12-1936; Tichelman, *Sneevliet*, 86. Er kwam een vrouwencomité, dat zich richtte op kinderen en het verstrekken van kleding; de financiële steun die het Comité Rood Spanje verwierf, ging ten koste van de steun die het PSF kreeg; Jaarverslagen NAS 1934-1937, 12-14.

besteedde weinig aandacht aan de vakbeweging. Sneevliet wees in oktober erop dat de afgevaardigden voor het NAS-congres van december zich goed moesten voorbereiden op de vraag hoe de vakbeweging weer in opwaartse lijn kon komen. Hij was nog steeds somber over het NAS. Het percentage NAS-georganiseerden was uiterst klein, het financieel weerstandsvermogen bleef gebrekkig en stakingen kwamen nog maar sporadisch voor. Het NAS bereikte maar bar weinig. Daarom was het nodig om op het decembercongres de brandende kwestie te behandelen hoe de passiviteit te doorbreken en hoe de strijdmogelijkheden te bevorderen. Sneevliet legde alvast bij de congresgangers in de week dat elke revolutionaire organisatie zich moest kunnen bevrijden van tradities wanneer die belemmeringen werden in de strijd.¹⁶⁴

9.5.5 Comitévorming in discussie

In september 1937 merkte *De Arbeid* op dat het enthousiasme bij de achterban voor de comitégedachte ver te zoeken was. Daarom was op 3 oktober een bespreking georganiseerd met een twintigtal bestuurders over de comitévorming. Zij bleken verdeeld en *De Arbeid* begon een “discussierubriek”.¹⁶⁵ Een bezwaar tegen de comités was dat die “een anti-vakbewegingskarakter” zouden dragen. Die constatering sproot voort uit de rol die de RVO begin jaren dertig had gespeeld. Ook de wijze waarop de communisten veelvuldig poogden de leiding in stakingscomités te verwerven, stelde de bestuurders niet gerust.

Anderen vonden de comités alleen zinvol als legaal vakbondswerk niet meer mogelijk was. Een probleem was dat in de comités de NAS-beginselen niet gepropageerd moesten worden. Wel vonden de critici de comités geschikt voor de klasse-actie, maar niet voor collectieve belangenbehartiging, omdat met comités geen contracten konden worden afgesloten. De vakbeweging zou zich ermee buiten de collectieve onderhandelingen plaatsen. Dit onderscheid tussen belangenbehartiging en klasse-actie wilde Sneevliet niet maken en hij verweet zijn medebestuurders zelfs met die manier van denken thuis te horen bij de vakbondsbureaucratie.¹⁶⁶ Het NVV had in zijn

¹⁶⁴ *De Nieuwe Fakkels*, 23-4-1937; *De Arbeid*, 1-10 en 15-10-1937. Het NAS-bestuur benaderde tevergeefs het NVV en de confessionele vakorganisaties om samen betere voorzieningen voor werklozen te eisen.

¹⁶⁵ *De Arbeid*, 3-9,8-10 en 22-10-1937.

¹⁶⁶ *De Arbeid*, 29-10-1937.

ogen immers alleen maar belangstelling voor belangenbehartiging en niet voor de revolutionaire klasse-actie.

Sneevliet wilde acties in de bedrijven ontketenen, zoals die in 1936 in Frankrijk en België gaande waren, om daardoor de eenheid te versterken. De comités konden de historische verdeeldheid van de Nederlandse vakbeweging doorbreken. Bovendien moesten de comités een brug slaan tussen de georganiseerden en de ongeorganiseerden om zo de brede massa te bereiken. De comités in de bedrijven moesten volgens Sneevliet pluriform worden samengesteld. Hij sprak van “gemengde comités”. Het ging er dus niet om zoveel mogelijk NAS-mensen in de comités te krijgen of om de comitéleden over te halen zich bij het NAS aan te sluiten. Dat zou anderen afschrikken om aan de comités deel te nemen. De NAS-federaties en -bonden moesten zich dus gereserveerd opstellen.

Sneevliet was echter niet bang dat de vakbeweging aan de zijlijn terecht kwam door de comités en opperde dat het “zelfdoen van arbeiders in de bedrijven” als winst moest worden gezien voor de “strijdwillende” vakbeweging. Hij zag daarbij mogelijkheden voor samenwerking met het NSV. Er waren parallellen tussen de comitégedachte en de raden-gedachte van het NSV. Het NSV stond in die tijd op een anarchosyndicalistisch standpunt met arbeidersraden als maatschappelijke basis, decentraal en van onderop gevormd. In 1932 was dit in een rapport vastgelegd en op zijn congres in november 1936 besloot het NSV tot de vorming van organisaties per bedrijf. Verschillen met het NAS bleven, zoals de afwijzing van politieke partijen en het volstrekt anti parlementaire karakter van het NSV.¹⁶⁷ Sneevliet verwees voor zijn opvattingen naar de Spaanse CNT, die ijverde voor La Alianza Obrera op basis van de vorming van comités.¹⁶⁸

Bouwman mengde zich via *De Arbeid* in de discussie en stelde: “het bestaan van het N.A.S. heeft alleen zin, wanneer zijn streven gericht is op klasse-actie.”¹⁶⁹ De massastaking was volgens hem het meest afdoende wapen, waarbij fabrieken en werkplaatsen konden worden bezet. Het ging erom de massa te mobiliseren voor de daadwerkelijke strijd en de spontane stakingen waren hoopvolle tekenen. Bouwman zag de beperking van het NAS, dat met zijn 11.000 leden niet in staat was de massale strijd alleen te

167 ‘Rapport van de studiec commissie inzake arbeidersraden, ingesteld door het N.S.V.-congres 1932(z.p. z.j.)’, in: Bultsma en Van der Tuin, *Het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond*, 113-116.

168 *De Arbeid*, 22 en 29-10-1937; de ‘Spaanse Revolutie’ kreeg in deze periode veel aandacht binnen het NAS. Behalve de acties van Rood Spanje werden in verscheidene plaatsen ‘Spanje-avonden’ gehouden, waar Sneevliet en T. van Driesten spraken. In *De Arbeid* verscheen een feuilleton over Spanje.

169 *De Arbeid*, 29-10-1937.

voeren. Daarom koos hij voor de vorming van de *Comités voor Strijd en Solidariteit*.¹⁷⁰

Bouwman haalde zijn voorbeelden uit de Verenigde Staten en Frankrijk. In de Verenigde Staten was in november 1935 het *Committee for Industrial Organizations (CIO)* opgericht als reactie op de weigering van de AFL ongeschoolde of laaggeschoolde fabrieksarbeiders te organiseren. Het CIO wilde de industriële vakbeweging bevorderen en voerde syndicalistische acties door in 1936 via fabrieksbezettingen de ondernemers tot concessies te dwingen. In 1937 werd opnieuw gestaakt, wat gepaard ging met bezettingen in de autoindustrie, maar deze keer tegen de wens van de CIO-leiding in, die zich aan de nog lopende arbeidsovereenkomst wilde houden. De strijdbaarheid sprak Bouwman aan, die het Franse overheids personeel prees voor hun acties voor betere arbeidsvoorwaarden.¹⁷¹ Bartels van de OBWM keerde zich echter tegen de comitévorming. Hij verbaasde zich erover dat de meer marxistisch georiënteerde bestuurders daar aanhangers van waren. De arbeiders dachten er volgens hem niet aan om buiten hun organisatie steun te verlenen aan de strijdcomités. Ervaring met comités leerde dat deze zich altijd tegen de vakbeweging keerden. Blijkbaar hadden de voorstanders geen vertrouwen meer in de vakbeweging. Maar wie zich niet inspande voor de vakbeweging, zou dat ook niet doen voor de comités. Het NAS gaf de strijd uit handen als de comités er kwamen. Bovendien moest het NAS zich er blijkbaar in verschuilen. Bartels sprak daarom van gecamoufleerde comités. De propaganda voor de comités maakt het NAS kapot, omdat voortdurend werd beweerd dat de vakbeweging had afgedaan. Hij suggereerde dat het NAS-bestuur niet langer de verantwoordelijkheid voor het NAS wilde dragen en daarom voor de comitévorm koos. Met een keuze voor de comités kregen de stalinisten hun zin, want dan kon de liquidatie van het NAS worden voltrokken, schreef de geagiteerde Bartels. Diens stellingname riep op zijn beurt weer kritiek op en de NAS-bestuurders bleven tot aan de vooravond van het NAS-congres verdeeld over de comitégedachte.¹⁷²

170 *De Arbeid*, 29-10-1937.

171 *De Arbeid*, 19-11-1937; Oprichter van het CIO was John L. Lewis van de mijnwerkersvakbeweging; het CIO hield zijn eerste congres in 1938 en nam een nieuwe naam aan: *Congress of Industrial Organizations*. In 1955 kwam het tot een samengaan in de AFL-CIO. Zie: R.H. Ziegler, *The CIO 1935-1955* (Chapel Hill 1995); Sneevliet verklaarde het succes van Lewis en het CIO uit het ontbreken van bindingen tussen de staat en de vakbeweging, zoals die door de subsidiering van de werklozenkassen hier wel bestond, zie *De Arbeid*, 24-12-1937.

172 *De Arbeid*, 26-11 10-12 en 17-12-1937; Bartels doelde op de eenheidscomités van Fimmen en de CPH-comités.

9.5.6 Consternatie op het NAS-congres over de comitégedachte

Ter gelegenheid van het congres van 25 en 26 december 1937 was Handwerkers Vriendenkring in Amsterdam aangekleed met de beeltenissen van Marx, Lenin, Trotski, Domela, Reiss en Nin. De portrettengalerij bracht de afgevaardigden “in verbinding met belangrijke dragers van de revolutionaire gedachte”.¹⁷³

Het ging op het congres om twee belangrijke tactiekvragen, die het bestuur als noodzakelijk zag: de comitévorming en de samenwerking met de RSAP. Het bestuur wees in zijn toelichting erop dat niet alleen SDAP, CPH, NVV, maar ook NSV, IAMV en de vrije socialistische groepen de samenwerking om tot een eenheidsfront te komen afwezen. De RSAP wilde uiteraard wel en hiertegen was volgens het bestuur eerder ten onrechte bezwaar gemaakt.¹⁷⁴

Deze samenwerking riep vóór het congres al reacties op. Weer vonden de Amsterdamse grondwerkers dat samenwerking met de RSAP alleen maar tot tegenstellingen in het NAS leidde. Grondwerkers-Vereeniging Helpt Elkander waarschuwde tegen de samenwerking.¹⁷⁵ Op het Congres verklaarde Roodveldt namens de LFvB dat de samenwerking met de RSAP te ver was doorgeschoten. Hij vroeg intrekking van het voorstel tot samenwerking, maar Sneevliet had daar geen boodschap aan en ging onmiddellijk tot stemming bij handopsteking over. NAS-bestuurslid en NFvS&T-secretaris Wolff maakte daartegen bezwaar, waarna er op basis van ledentallen gestemd werd. Met 6637 stemmen vóór keurde ongeveer twee derde van de leden de samenwerking met de RSAP goed. Tegelijkertijd werd weer het lidmaatschap van de CPH of één van de communistische mantelorganisaties als onverenigbaar met het NAS-lidmaatschap verklaard.¹⁷⁶

Sneevliet wilde het congres overtuigen van de comitégedachte. In zijn openingsrede schetste hij de internationale ontwikkelingen. In Spanje was de poging om de burgeroorlog om te zetten in een sociale revolutie mislukt en in de Sovjet-Unie heerste de bureaucratische dictatuur van het stalinisme. Maar van nederlagen kon de arbeidersklasse leren. Voor hem

173 *De Arbeid*, 31-12-1937; voor het congres begon deelden communisten anti-NAS propagandalectuur uit.

174 Beschrijvingsbrief voor het congres van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland te houden op Zaterdag 25 en Zondag 26 December 1937 te Amsterdam, 8-9.

175 Archief NAS, nr. 34, 'Aan de gedelegeerden van het Congres van het Nationaal Arbeids Secretariaat, Een groot aantal leden van het Bouwvak Amsterdam' ongedateerd; Amendement in brief van Helpt Elkander, 12-11-1937.

176 *De Arbeid*, 31-12-1937; Archief NAS, nr. 34, 'Verkort verslag, 2^e Kerstdag, 4^e zitting'.

golden de Amerikaanse acties als voorbeeld. De CIO van Lewis was volgens Sneevliet succesvol, omdat de banden met de staat er ontbraken. Het was voor hem een argument om de subsidiëring van de werklozenkassen af te keuren. Nu het NAS nog maar weinig leden had, moest het open staan voor nieuwe methoden om de massa te mobiliseren. Sneevliet sprak van nieuwe middelen, methoden en recepten om de strijd aan te wakkeren.¹⁷⁷

Later op het congres gaf Sneevliet een niet mis te verstane uiteenzetting over de uiterst zwakke positie van het NAS. Hij schetste het beeld van een uitgerangeerd NAS, dat nog slechts 1.65 procent van de georganiseerden omvatte en in de meeste bedrijfstakken afwezig was. Het NAS was vrijwel nergens een factor van betekenis meer. In deze tijd van oorlogsdreiging en Colijn-politiek was het NAS onmachtig en beriep het zich op vergane glorie, terwijl de jeugd zich bij de concurrentie organiseerde. De belangrijkste acties van de laatste jaren, zoals de muiterij op *De Zeven Provinciën*, het Joridaanoproer en de stakingen in Tilburg en IJmuiden, waren allemaal buiten het NAS om gegaan. Het NAS kwam pas kijken als de actie al gaande was, terwijl het er om ging zelf de strijd aan te wakkeren. Sneevliet verwees opnieuw naar de succesvolle comités in Frankrijk en België en riep Lenin aan om zijn visie kracht bij te zetten.¹⁷⁸ Het gehavende NAS was als organisatie niet belangrijk:

“Waarom meen je, dat je eerst al die strijdbare arbeiders bij je bond moet hebben gebracht, voordat de strijd gevoerd kan worden? Strijd zal er zijn voor je klaar bent met inschrijven. [...] In de bedrijven moeten naamloze organen komen, die de ontevredenheid tot uiting willen brengen. Wij moeten als N.A.S. daarachter zitten – zonder direct in te willen schrijven. Het vergif van de aanpassing moet uit ons gelid worden gebannen. [...] De gunstigste vorm op te wekken tot strijd “is die zonder visitekaartje.”¹⁷⁹

Met zijn uiteenzetting riep Sneevliet weerstand op tegen de comitégedachte, ofschoon er steun kwam van loyale medebestuurders, zoals Langkemper namens de NFvT en Menist namens het PAS Rotterdam en Bosman van het PAS Zaandam. Langkemper wees op de geïsoleerde positie van het NAS,

177 Archief NAS, nr. 34, Verslag van het congres van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland gehouden op 25 en 26 December 1937. Bouwman vond dat door de werklozenkassen de vakbeweging beperkt werd in de actiemogelijkheden. Zie: *De Arbeid*, 9-12-1938.

178 *De Arbeid*, 21-1, 4-3-1938; Het CBS kwam niet verder dan 1.51% (11.200 leden), terwijl het NVV op 39.52% (293.650 leden) kwam. Zie: *Overzicht van den omvang der vakbeweging op 1 januari 1938* (Den Haag 1938), 8.

179 *De Arbeid*, 21-1-1938.

die doorbroken kon worden via de comités, Menist op de noodzaak tot activering en Bosman benadrukte het belang van de spontane stakingen.¹⁸⁰ De kritiek was groter dan Sneevliet verwachtte. Zo verklaarde Stricker dat het PAS-Amsterdam in meerderheid tegen was. Sneevliet had volgens hem een onjuiste voorstelling van zaken gegeven over Twentse textielstaking. De strijdvaardigheid was daar door het NAS en niet door comités aangewakkerd en in Amerika was het juist de vakbeweging onder leiding van Lewis die strijd voerde. Roodveldt had namens de LFvB eveneens zijn bedenkingen en de ATF verweet Sneevliet en zijn rechterhand Menist het vakbewegingswerk te kleineren. Deze Amsterdamse federatie verklaarde dat met de comitévorming het onvermogen van het NAS om zelf actie te voeren werd geaccepteerd. Terwijl de mensen georganiseerd willen blijven in een vakorganisatie en niet in "mechanisch in elkaar gezette comités". Wolff keurde de opvattingen van Sneevliet af, omdat die de strijd buiten de vakbeweging bevorderde. Diens voorstel versterkte de gedachte dat de vakbeweging had afgedaan en betekende de vernietiging van de onafhankelijke vakbeweging. Bartels herhaalde zijn kritiek uit *De Arbeid*. De metaalarbeiders zagen dat met de komst van de comités het NAS zou verdwijnen. Hij vond het aanhalen van Lenin door Sneevliet ongelukkig. Lenin wilde immers niet de sovjets de koers van de revolutie laten bepalen, maar de partij. Achter de comités vermoedde Bartels de verborgen agenda van de partijpolitiek. In zijn reactie beweerde Sneevliet dat de comités ongeacht het congresbesluit er wel degelijk zouden komen. Hij doelde op de groei van het aantal spontane stakingen die via comités werden geleid. Hij begreep niet dat de afgevaardigden wel voor comités van huurders waren, maar niet voor comités in de bedrijven en concludeerde dat het NAS-congres nog niet rijp was voor de comitégedachte. Daar lag een taak weggelegd op het gebied van revolutionaire scholing en opvoeding. Sneevliet wilde het voorstel voor de comitévorming daarom niet in stemming brengen en zei te hopen "dat men morgen niet zal zeggen dat die linke broeder een resolutie terugtrok, omdat hij inzag dat hij ging verliezen".¹⁸¹ Er werd besloten binnen negen maanden een afzonderlijk eendaags congres over de comitégedachte te houden.

Door de uitvoerige discussie op het congres was er geen tijd meer om voorstellen voor de centralisering van de financiën van de Reorganisatiecommissie "A-Z" te bespreken. "A-Z" verwees naar Arnhem en Zaandam, waar de initiatiefnemers van deze commissie, Hamet en Bosman, actief

180 ArchiefNAS, nr. 34, 'Discussies over de comité-resolutie'; *De Arbeid*, 28-1-1937.

181 *De Arbeid*, 28-1-1938.

waren. De commissie wilde meer efficiëntie door centralisering van het financiële beheer en vermindering van het aantal gesalarieerden. Bovendien stelde de commissie voor de vakbladen op te heffen ten gunste van *De Arbeid*. Sneevliet maakte duidelijk dat in de resterende congresstijd hierover geen bespreking meer mogelijk was. Dat kwam goed uit. De commissie, die geheel zonder overleg met de federaties met plannen was gekomen, had voorafgaand aan het congres al kritiek moeten incasseren van de federaties. De federaties wilden hun financiële autonomie niet opgeven. Er werd daarop een nieuwe commissie benoemd die de organisatie tegen het licht moest houden. De belangrijkste federatie deed echter niet mee. Want ondanks voortdurend aandringen weigerde Roodveldt voor de LFvB hierin zitting te nemen, vanwege de kritiek die Sneevliet op zijn herhaaldelijk ingediende ordemoties had geuit.¹⁸²

In februari 1938 blikte Sneevliet bij het PAS-Amsterdam terug op het congres. Hij hield vast aan de comitégedachte. Maar vertegenwoordigers van de NFvT gingen in debat en toonden zich weer fel tegen. Het eendaagse congres over de comitégedachte kwam er niet, omdat er te weinig draagvlak voor was.¹⁸³ De propaganda voor de comitégedachte hield in 1938 aan, maar de grote federaties gingen er niet in mee. In april werd in *De Arbeid* gewezen op Lenin, die de raden wilde en werden de tegenstanders van de comitégedachte op weinig verheffende wijze verweten hun argumenten te putten uit “het armzalige geestelijk arsenaal van de officiële vakbewegingsbureaucratie”. De tegenstanders hadden “trage hersens”, bedienden zich van “pietepeuterig gezeur”, dat ze “zielig etaleren”.¹⁸⁴

Op de LFvB-congres in mei 1938 propageerde Langkemper de comitégedachte opnieuw, terwijl voorzitter Stricker het belang van de collectieve onderhandelingen benadrukte. Volgens Langkemper ging het in deze tijd niet om de vraag of de vakbeweging de arbeidsomstandigheden kon verbeteren, maar om de klasse-actie tegen het kapitalisme. De grondwerkers steunden hem. Maar de meerderheid koos voor het bestuursstandpunt van de LFvB, dat deelname aan cao-onderhandelingen mogelijk moest blijven. De NFvT kwam in december bijeen. Bouwman hield als voorzitter een inleiding over de comitégedachte. Het NAS was te klein om bij acties de leiding op te eisen, daarvoor waren “de comités van strijd en solidariteit” nodig. Die

182 *De Arbeid*, 17-12-1937; Voorstellen van PAS-Haarlem, bonden uit Zaandam en PAS-Arnhem in Beschrijvingsbrief congres NAS 25 en 26-12-1937, 10-11; zie voor standpunten reorganisatiecommissie A-Z: Archief NAS, nr. 35.

183 *De Arbeid*, 25-2-1938; *Het Volksdagblad*, 22-2 en 28-5-1938.

184 *De Arbeid*, 22-4 en 10-6-1938.

waren niet bedoeld om de vakactie uit te schakelen, maar boven de vakactie diende de klasse-actie gesteld te worden. Bouwman kreeg kritiek van de ATF, die betrokken was bij de afsluiting van meerdere cao's en comités niet nodig vond. Bouwman gaf toe dat het vakverenigingwerk waar mogelijk door moest gaan. De belangenbehartigingstaak bleef centraal staan, maar Sneevliet liet de comité-gedachte niet los.¹⁸⁵

9.6 Ondergang en internationale dreiging

Om de neergang te stuiten nam het NAS initiatieven zoals een grote ledenwerfactie en het beleggen van een demonstratief congres. Het NAS keerde zich tegen de internationale terreur en steunde slachtoffers van het fascisme. Op het internationale vlak zorgde Sneevliet voor de oprichting van het Internationaal Anti-Oorlogs Front, maar zowel nationaal als internationaal raakte het NAS verwickeld in een achterhoedegevecht.

9.6.1 Vergeefse pogingen het tij te keren

Sneevliets vernietigende analyse van de toestand van het NAS was van cruciale betekenis. Niet eerder werd de achterban zo geconfronteerd met de marginale en geïsoleerde positie van de vakcentrale. De rol van het NAS was volgens Sneevliet uitgespeeld, maar zijn alternatieve strategie om via comités de strijdbaarheid te bevorderen vond geen weerklank. Gedesillusioneerd poogden de NAS-bestuurders in 1938 en 1939 met niet aflatende inspanning het NAS overeind te houden met ledenwerfacties, demonstratieve bijeenkomsten tegen de duurte en oorlogsdreiging, alsook met het steunen van stakingen in de bouw- en transportsector. Eveneens via protesten tegen het fascisme, antisemitisme en de NSB liet het NAS van zich horen. Een groot aantal afgevaardigden op het NAS-congres van december 1937 gaf steun aan een heel ander geluid dan de roep om comitévorming en nauwe samenwerking met de RSAP. Zij vonden dat het NAS meer aandacht moest geven aan praktische informatie "het leven van de arbeiders rakende", zoals sociale wetgeving en regelingen betreffende werklozensteun, werklozenkas en werkverschaffing. De vraag hiernaar kwam met regelmaat in de federaties naar voren. Zo ging de NFvT halverwege 1936 ertoe over om

185 *De Arbeid*, 3-6, 9-12-1938 en 3-2-1939.

in het *Transportbulletin* een vraag- en antwoordrubriek over de sociale wetgeving te openen.¹⁸⁶

Er was behoefte aan feitenkennis zonder propagandistische bedoelingen. Het NAS-bestuur zag er niet veel in, maar de oproep resulteerde toch in de succesvolle uitgave van het *Documentatie Bulletin*, waarvan vanaf mei 1938 tot in de eerste maanden van 1940 zo'n twintig nummers verschenen.¹⁸⁷ Terugkerende rubrieken betroffen sociaaleconomische gegevens, kosten van levensonderhoud, werklozensteunregelingen, werkloosheidsverzekering, sociale wetgeving, de praktijk van de ziekwet en vakbewegingsadministratie. Het blad had een vragenrubriek, waaraan zowel deskundigen van buiten als van binnen het NAS hun medewerking verleenden. In de redactie zaten onder meer Roodveldt, Bouwman en Van Blijenburgh. Het fascisme was een terugkerend thema. In november 1938 opende Roodveldt zijn artikel over het antisemitisme met de constatering: "Over de pest van het anti-semitisme is in dit bulletin nog nimmer geschreven. Bij weinigen zal het bekend zijn, hoe diep dit kwaad ook in ons land reeds heeft wortel geschoten."¹⁸⁸ Als bewijs gaf hij een aantal citaten uit de Nederlandse pers. Roodveldt wees herhaaldelijk op de desastreuze ontwikkeling van nazi-Duitsland. Het blad telde begin 1940 ruim duizend abonnees, meest NAS-kaderleden.¹⁸⁹

Ondanks de inspanningen was de neergang van het NAS niet te stuiten. In februari 1938 achtte Roodveldt op een buitengewoon congres van de LFvB, de "isolatie van onze organisatie ten opzichte van de massa der arbeiders het ernstigste kenmerk."¹⁹⁰ Menist wees erop dat kritiek op de afgesloten bouwvak-cao's nutteloos was, omdat de LFvB nauwelijks meer enige invloed had. De LFvB stond buitenspel en met de komst in 1937 van de Wet op de algemeen verbindend verklaring van cao's werd de federatie met zijn machteloosheid geconfronteerd. De constatering van Roodveldt gold ook – in veel gevallen nog sterker – voor de overige aangesloten bonden en federaties.

186 *De Arbeid*, 29-5-1936; Jaarverslagen NAS 1937-1939, 15-17.

187 Het was niet de eerste keer dat er een bulletin voor de bestuurders werd uitgebracht. In maart 1928 ging het *N.A.S.-Bulletin. Ter informatie van het N.A.S.-kader* het al voor, dat tot in 1929 tweewekelijks verscheen.

188 *Documentatie Bulletin van het N.A.S.*, nr. 6 (november 1938); in nr. 7 van januari 1939 is een stuk van H. Polak over de NSB-misleiding overgenomen, die met bewijzen tegen beweringen van Mussert inging over het aandeel van de joden in het openbare leven en bedrijfsleven.

189 *Documentatie Bulletin van het N.A.S.*, nr. 19 (maart 1940).

190 Verslag van het Eendaags Buitengewoon Congres der Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland gehouden op 20 Februari 1938 te Amsterdam, 4-5.

In mei mislukte een hernieuwde poging van het NAS om op grotere schaal via de AWB de werklozen te organiseren. Een negental verenigingen sloot zich op een landelijke conferentie in Rotterdam aaneen tot de Landelijke Werklozen Bond, maar die kwam niet van de grond. De kleine werklozenverenigingen bleven verspreid bestaan of kwijnden langzamerhand weg.¹⁹¹ Het NAS liep achter de feiten aan, want de werkloosheid was over zijn hoogtepunt heen en het ledental van de werklozenverenigingen liep al terug. De AWB handhaafde zich wel en bleef met het PAS-Rotterdam en de RSAP protestmeetings organiseren tegen de internationale dreiging en tegen de stalinistische processen in Moskou.¹⁹²

Op het mislukte initiatief om de werklozen te organiseren volgde in november 1938 een groots aangekondigde ledenwerfactie onder het motto 'Door Actie Naar Groei' (DANG). Het NAS-bestuur en de federatie- en PAS-besturen stelden een lijst op met eisen gericht op materiële belangenbehartiging, wat leden moest trekken. Het ging niet om een oproep tot strijd tegen het fascisme of de reactie, maar om eisen als een wettelijk minimumloon, de 40-urige werkweek, minimumlonen in de werkverschaffing, steunverhoging, verhoging van de kinderbijslag, recht op arbeid van de gehuwde vrouw en pensionering op zestigjarige leeftijd en handhaving van het verenigingsrecht. Voor de DANG-campagne werd een indeling gemaakt voor propaganda per gewest. Behalve via tientallen vergaderingen – soms met film – kwamen huisbezoekers voorzien van een handleiding in touw en werden de lokale grieven in gestencilde blaadjes besproken.¹⁹³

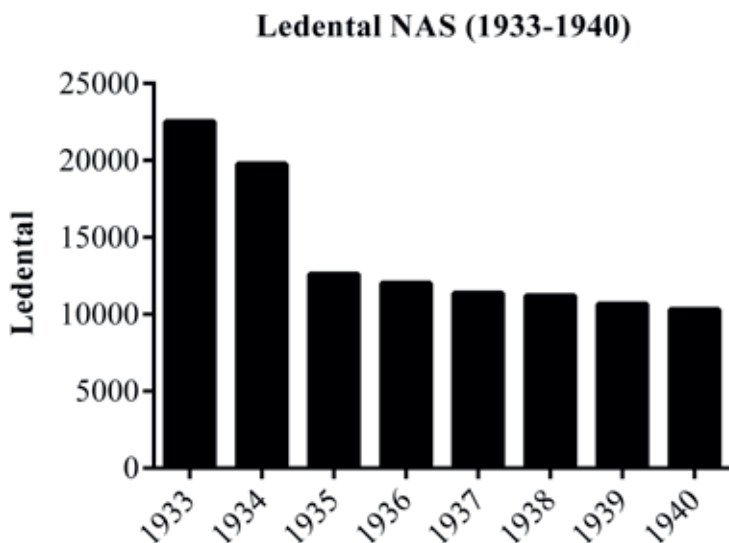
De Arbeid deed herhaaldelijk een beroep op de leden om de propaganda-actie gaande te houden teneinde de massa te bereiken.¹⁹⁴ De lokale en regionale activiteiten moesten uitmonden in nieuw elan op het Demonstratief Congres van 26 maart 1939 in het Concertgebouw te Amsterdam. Daar hielden Sneevliet en Bouwman elk een toespraak en kwam een verklaring tot stand waarin de NAS-leden de verplichting kregen om de opstuwende factor te zijn in de strijd tegen de politiestaat die Nederland was, tegen militarisme, nationalisme en orangisme en de scherper wordende uitbuiting en onderdrukking van de arbeidersklasse. Het congres riep op tot buitenparlementaire strijd tegen de kapitalistische reactie en het fascisme door eenheid in en buiten de bedrijven. Uit de rede van Sneevliet bleek zijn

191 Jaarverslagen NAS 1937-1939, 29.

192 *De Arbeid* 18-8-1938; In 1939 liep ook het ledental van de AWB terug.

193 Jaarverslagen NAS 1937-1939, 17-19; *Handleiding voor huisbezoekers voor de campagne: "Door actie naar groei" van het Nationaal Arbeids Secretariaat* (z.p. z.j.), hierin vragen en antwoorden voor gesprek met ongeorganiseerde, modern georganiseerd en werkloze leden.

194 *De Arbeid*, 16 en 23-12-1938.

Figuur 9.1 Ledental NAS 1933-1940.

Bron: CBS: Jaarverslagen NAS; NAS-archieff, nr. 56.

teleurstelling over de DANG-campagne. In het afgelopen half jaar was er geen actie geweest en daarmee geen groei van de beweging.¹⁹⁵ Terwijl de overige vakcentrales – met uitzondering van het NSV – vanaf 1937 weer groeiden, bleef het ledental van het NAS ondanks de campagnes dalen. Tussen januari 1937 en juli 1939 waren 768 leden vertrokken en kwam het ledental op 10.582. Op dit niveau bleef het ledental steken, zoals uit onderstaande figuur blijkt.¹⁹⁶

De mislukte DANG-campagne en de machteloze oproep tot het eenheidsfront lieten zien dat het Demonstratief Congres in het teken van de neergang van het NAS stond.¹⁹⁷

¹⁹⁵ *De Arbeid*, 31-3, 7-4 en 12-5-1939; *De Vakbeweging*, 24-4-1939.

¹⁹⁶ Jaarverslagen NAS 1937-1939, 10, 19-20.

¹⁹⁷ De grootscheepse campagnes verdwenen, maar het NAS ging nog wel samen met de RSAP gebruik maken van de radio als propaganda-instrument. In 1939 verzorgden zij regelmatig uitzendingen van de illegale Rode Omroep.

9.6.2 Oprichting Internationaal Anti-Oorlogs Front (1938)

Terwijl het NAS dreigde weg te zakken, oriënteerde Sneevliet zich op het internationale revolutionair-socialisme. Hij had de conferenties van het Londens Bureau in 1937 niet bijgewoond, maar in februari 1938 was hij wel voor de RSAP in Parijs aanwezig. Hier bleek verschil van mening te bestaan over de keuze tussen het volksfront en het revolutionair eenheidsfront en over de Sovjet-Unie. Die werd door het NAS veroordeeld vanwege de interventie in de Spaanse Republiek, waar de Russen zich niet alleen tegen de fascistten, maar ook tegen de POUM en de anarchosyndicalisten keerden om de communistische hegemonie met geweld te vestigen. De Spaanse burgeroorlog kreeg een dramatische wending, met veel slachtoffers aan de zijde van de POUM en de CNT. De door de communisten gevangen gezette strijders kregen waar mogelijk steun van het Internationaal Solidariteits Fonds (ISF), dat in 1938 door het NAS en de RSAP was opgericht als opvolger van zowel het Comité Rood Spanje als het PSF.¹⁹⁸ Het ISF moest een hulporganisatie worden voor slachtoffers van zowel de fascistische als stalinistische onderdrukking en richtte zich op Spanje. Er verschenen afdelingen en het ledental groeide naar zo'n 2500. Bouwman was voorzitter, Van Driesten, die als NAS-propagandist werkte en vertegenwoordiger van de RSAP bij de POUM was, werd secretaris en Kitsz penningmeester.¹⁹⁹ Het ISF verspreidde het blaadje *Klassefront*, dat later *Klassesolidariteit* heette. De POUM kreeg als eerste een bijdrage van 1000 gulden. Eind 1938 had het ISF ruim 7000 gulden uitgegeven.²⁰⁰ In dat jaar werd ook een beroep op het ISF gedaan om joodse en politieke vluchtelingen uit Duitsland te helpen. In januari had Sneevliet in *De Arbeid* het antisemitisme fel veroordeeld en in juni sprak hij zijn walging uit over de Jodenvervolging in Duitsland en Oostenrijk. Sneevliet waarschuwde de arbeiders tegen de nationaalsocialistische propaganda dat het joods kapitaal onteigend moest worden. Het

198 International Bureau for Revolutionary Socialist Unity, *A New Hope for World Socialism* (Londen 1938). Het ISF was nodig omdat, behalve het PSF, ook Rood Spanje kampte met problemen, nadat het NSV de organisatie had verlaten. Het NSV had kritiek op de regeringsdeelname van de CNT evenals op het militaire geweld. Het Comité Rood Spanje werd daarom op 9 augustus 1937 ontbonden. Zie: Bultsma en Van der Tuin, *Het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond*, 151-152; Archief NAS, nrs. 429-430 betreffen Comité Rood Spanje 1936-1937. Bij de oprichting van het ISF sprak Katja Landau, vrouw van de in Spanje door de stalinisten vermoorde Oostenrijkse trotskist Kurt Landau. Zij was als gevangene in Barcelona na een hongerstaking in vrijheid gesteld en zorgde mede voor de contacten van het NAS met de POUM. Het ISF publiceerde haar brochure: K. Landau, *Stalin-terreur in Spanje*. Met voorw. van T. van Driesten (ISF, 1938).

199 Zie ook Archief Theo van Driesten, nrs. 41-45 over het ISF; Zie voor Van Driesten: BWSA.

200 Over het ISF, zie: Jaarverslagen NAS 1937-1939, 26-27.

vervulde hem met weerzin.²⁰¹ De meeste agitatie van het NAS tegen het antisemitisme kwam echter van Roodveldt. Het NAS wees daarnaast met regelmaat op het gevaar dat de NSB met zijn propaganda vat kon krijgen op werklozen. De NSB werd overigens meer in *De Nieuwe Fakkel* bestreden dan in *De Arbeid*, dat enige afstand tot de politiek hield.²⁰²

Eind 1938 – na de Reichskristallnacht van 9 op 10 november – nam het aantal joodse en politieke vluchtelingen uit Duitsland sterk toe. Een deel ervan kreeg hulp van het ISF, dat een speciale steunbeweging organiseerde voor de opvang – kosten van levensonderhoud en huisvesting – van joodse vluchtelingen en in het bijzonder de kinderen. Om aan geld te komen riep het ISF via *De Arbeid* op een half uurloon af te dragen. Het ISF drong er vervolgens bij de regering Colijn op aan de Duitse vluchtelingen ruimhartig toe te laten in plaats van ze te weren, zoals nogal eens gebeurde. Het VKF stelde het FDN-oord in Beekbergen – het kampeerterrein van het NAS – ter beschikking voor de tijdelijke opvang van joodse vluchtelingen, vooral kinderen.²⁰³

Het NAS-bestuur poogde als reactie op het gewelddadige antisemitisme de ITF zonder succes over te halen tot een boycot van Duitse schepen. Inmiddels had Duitsland Oostenrijk geannexeerd en nam de oorlogsdreiging in Europa toe. In reactie daarop wilde Sneevliet komen tot een internationaal samenwerkingsverband van gelijkgestemden tegen de oorlog. Het Londens Bureau was in zijn ogen daar niet geschikt voor en de Vierde Internationale, die in augustus 1938 was opgericht, was geen optie meer en werd door hem als “maakwerk” afgedaan.²⁰⁴

Sneevliet benaderde de Franse Parti Socialiste Ouvrier et Paysan (PSOP) – een linkse afsplitsing van de sociaaldemocraten – en zijn Belgische geestverwant Georges Vereeken om te komen tot de oprichting van een internationale organisatie die zich tegen de oorlog zou verzetten. Vereeken was actief geweest in de ILO en IKL, stond achter de POUM en was kritisch tegenover Trotski. Op 12 september 1938 kwam daarop het Internationaal Anti-Oorlogs Front (IAF) in Gent tot stand, waarbij zich twaalf partijen en

201 *De Arbeid*, 24-6-1938; zie ook *De Nieuwe Fakkel*, 7-1-1938.

202 *De Arbeid*, 8-7-1938; Jaarverslagen NAS 1934-1937, 20; NSB had zich in april 1935 met 7,94% van de stemmen tijdens de Statenverkiezingen op de kaart had gezet, zie: *De Arbeid*, 1-3-1935; *De Nieuwe Fakkel*, 17-5, 5-7 en 25-10-1935.

203 *De Arbeid*, 25-11 en 23-12-1938.

204 B. Reinalda (ed.), *The International Transportworkers Federation 1914-1945. The Edo Fimmen Era* (Amsterdam 1997), 167-200; Perthus, *Sneevliet*, 405; Sneevliet vond net als als zijn geestverwant Vereeken, de oprichting van de Vierde Internationale een theatraal gebaar en dat die kunstmatig in stand werd gehouden.

groepen, waaronder de POUM, ILP, PSOP, de Amerikaanse Independent Labor League of America (ILLA) en de RSAP, aansloten.²⁰⁵ Enkele dagen na de oprichting van het IAF sprak Sneevliet het RSAP-congres in Rotterdam toe, dat steun gaf aan dit internationale initiatief. Eind oktober volgde in Parijs de tweede conferentie van het IAF, dat zich fors uitbreidde, onder meer in Indochina. Het IAF deed een oproep in geval van oorlog te blijven strijden voor de sociale omwenteling en geen coalitie aan te gaan met de binnenlandse bourgeoisie. Het NAS deelde dit standpunt.

Ondanks de heterogene samenstelling van het IAF, zag Sneevliet dat het anti-oorlogstandpunt de partijen verbond en wilde hij het laten uitgroeien tot een nieuwe Internationale, waarmee hij zowel de breuk met de Vierde Internationale onderstreepte als afstand nam van het Londens Bureau.²⁰⁶ In december 1938 bepleitte Sneevliet opheffing van het Londens Bureau om alle internationale werkzaamheden via het IAF te laten lopen. De POUM drong ook aan op opheffing, die zich eind april 1939 voltrok. Tegelijkertijd werd – tot ongenoegen van Sneevliet – een nieuwe organisatie opgericht, het Internationaal Revolutionair Marxistisch Centrum. De RSAP en PSOP bleven hier buiten. De verdediging van de Sovjet-Unie en dictatuur van het proletariaat behoorden tot de uitgangspunten. Het Centrum eiste van de deelnemende organisaties meerderheidsbesluiten trouw uit te voeren. Sneevliet keerde zich tegen deze “toepassing van de discipline op de Russische manier”.²⁰⁷ Het IAF, waarvan ook deelnemers tot het Marxistisch Centrum behoorden, wees de interventie van de Sovjet-Unie in Spanje af. In het voorjaar van 1939 zorgde Sneevliet ervoor dat het NAS zich aansloot.²⁰⁸ In april van dat jaar kwam het IAF bijeen en bereidde een aantal afgevaardigden in een aanpalende geheime bijeenkomst zich voor op het uitbreken van de oorlog. Het secretariaat moest in Oslo worden gevestigd en D. Guérin werd belast met de leiding in geval van oorlog. Hij gaf leiding aan de PSOP en steunde de POUM en CNT. Maar hij was binnen het IAF omstreden vanwege zijn relatie met Trotski. Sneevliet erkende de besluiten dan ook niet. Hij hield zowel internationaal als nationaal vast aan zijn beginselen en raakte daarmee op het internationale vlak opnieuw in een isolement, toen het IAF een koers ging varen waar hij niet achterstond. Het voorstel van het NAS-bestuur uit begin mei 1939 aan het NSV om samen te werken

205 *De Arbeid*, 12-5-1939; Buschak, *Das Londoner Büro*, 299; ook wel: Internationaal Arbeidersfront tegen de Oorlog. Zie voor Vereeken: Georges Vereeken Papers in: IISG.

206 Zie ook: Perthus, *Sneevliet*, 407-411.

207 Buschak, *Das Londoner Büro*, 303.

208 *De Arbeid*, 12-5-1939; Buschak, *Das Londoner Büro*, 305.

tegen de reactie en de dreigende oorlog wees het NSV af, vanwege de relatie van het NAS met de RSAP. Wel kon men samen op één podium staan bij de herdenking van het overlijden van Domela Nieuwenhuis, waar Sneevliet en Albert de Jong spraken.²⁰⁹

9.7 Het einde van het NAS

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in september 1939 bevond het NAS zich in dezelfde positie als bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. De vakcentrale was geïsoleerd, terwijl de andere vakcentrales samen met de overheid en de werkgevers regelmatig overlegden over te nemen maatregelen. Het toetreden van de SDAP tot de regering maakte dit overleg gemakkelijker.

Het NAS en de federaties waren te lang buiten het geïnstitutionaliseerde stelsel van arbeidsverhoudingen gebleven om nog enige invloed uit te kunnen oefenen. Ook de spontane stakingen die uitbraken, kwamen voor het NAS en de federaties onverwacht. De LfVb en NFvT verklaarden zich wel met regelmaat solidair met de stakers, maar hadden weinig invloed op het verloop van de acties. De erkende vakbeweging wist over het algemeen de stakingen snel te beëindigen en de stakers voelden zich niet of nauwelijks tot het NAS aangetrokken.

9.7.1 De oude garde en de toekomst

In januari 1939 verschenen in *De Telegraaf* beschuldigingen aan het adres van de Amsterdamse wethouder De Miranda, die zou onregelmatigheden bij het uitgeven van bouwgronden voor de gemeenteraad hebben verzwegen. De NSB en *De Telegraaf* stookten dit op tot een groot schandaal, waarbij antisemitisme een grote rol speelde. Kitsz hield over deze kwestie op 11 januari een interpellatie, die door de pers als zakelijk werd beschreven. Maar hij speelde volgens de CPH de NSB in de kaart, dat bewees dat de RSAP onder één hoedje speelde met het fascisme. Een week na zijn interpellatie liet Kitsz weten, wegens gezondheidsproblemen, zich na 11 jaar niet meer verkiesbaar te stellen. Hij nam echter geen afstand van zijn optreden in de raad. Hij bleef overigens wel NAS-penningmeester. Sneevliet was van plan Kitsz in de gemeenteraad op te volgen. De Provinciale Statenverkiezingen in april 1939 waren voor de RSAP succesvol. In Zuid-Holland

²⁰⁹ *De Arbeid*, 26-5-1939; Officiële verslagen NSV, 1938-1939, 13-14, 35; Perthuis, *Sneevliet*, 411-412.

kwam Menist weer in de Provinciale Staten en Sneevliet behield zijn zetel in Noord-Holland. Maar Menist had aanmerkelijk meer stemmen opgehaald dan Sneevliet. Het zwaartepunt van het NAS verschoof door de populariteit van de praktische Menist van Amsterdam naar Rotterdam. Het PAS-Amsterdam verloor leden, terwijl het PAS-Rotterdam leden won. Wat betreft de gemeenteraadsverkiezingen was het de vraag of Sneevliet gekozen zou worden, terwijl Menist daarop kon vertrouwen. Deze kreeg vrijwel onmiddellijk na zijn herverkiezing gevangenisstraf wegens belediging van het bevriende Spaanse staatshoofd Franco, die net de burgeroorlog had gewonnen. Andere RSAP'ers verdwenen in de gevangenis omdat zij met illegale radio-uitzendingen Menist hadden gesteund.²¹⁰

In Amsterdam richtte Sneevliet in mei een tijdelijk propagandacomité op, het Revolutionair Anti-Oorlogs Comité (RAOC), dat zijn kandidatuur steunde onder de leus: "De hoofdvijand staat in eigen land". In het comité zaten geen organisaties, maar personen, onder wie radencommunisten en anderen zoals E. Wijnkoop. Het NAS, De Dageraad en het NSV hadden geweigerd aan het RAOC mee te doen. De ATF en het Comité van Revolutionair Overheidspersoneel steunden bij de verkiezingen wel de kandidatuur-Sneevliet. Hij haalde nipt zijn zetel, maar in Amsterdam leed de RSAP wel een fors stemmenverlies. Sneevliet gebruikte zijn raadslidmaatschap om op te komen voor het gemeentepersoneel en de werklozen.²¹¹

In augustus 1939 trad het kabinet De Geer aan, waarin twee SDAP-ministers waren opgenomen, J.W. Albarda en J. van den Tempel, de laatste als minister van Sociale Zaken. Het NAS hoopte dat dit kabinet zich democratischer zou opstellen dan Colijn en eiste onmiddellijk dat de maatregelen die Colijn tegen de linkse arbeidersbeweging had getroffen, werden ingetrokken. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog zorgde er echter voor dat de SDAP-ministers werden geconfronteerd met stijgende defensie-uitgaven en zij kwamen aan regeren amper toe. Op 29 augustus kondigde de regering de mobilisatie af. Er leken zich dezelfde taferelen te gaan afspelen als bij

210 *Het Volk*, 10-1-1939; *De Arbeid*, 27-1, 17-3, 29-4, 17-6, 24-6, 30-6 en 20-10-1939; *Volksdagblad*, 2-2-1939; *De Nieuwe Fakkel*, 21-3 en 28-3-1939; De Winter, *Menist*, 171-176; Menist kwam met C. Vrins in de gemeenteraad van Rotterdam; in andere plaatsen kwam de RSAP ook in de raad, zoals in Dordrecht, waar W. Smid met drie zetels succesvol was. Wolf, *Het geheim van de Telegraaf*, 229-230. Er was in de RSAP al jaren kritiek op Kitsz functioneren in de Raad: Bladergroen, *Bureaucratisch sectarisme of revolutionaire democratie?*, 7.

211 *De Arbeid*, 26-5, 2-6 en 30-6-1939; *Het Volksdagblad*, 16-6 en 19-6-1939; *De Syndicalist*, 8-7-1939; Eekman, *Linkssocialisme*, 141-182; Hofland, *Leden van de Raad*, 269; Perthus, *Sneevliet*, 414-415; De Winter, *Menist*, 171-176. In 1935 haalde de RSAP in Amsterdam 11.317 stemmen tegen 8407 in 1939.

het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, zoals massale werkloosheid, een ontregelde samenleving en leden die de organisaties verlieten. De LFvB riep op trouw te blijven aan de federatie.²¹²

Het NAS reageerde met de publicatie van een aantal eisen die met de federaties vastgesteld waren. Het NAS stelde dat de arbeiders zich tegen de oorlog dienden te keren. Het was een imperialistische oorlog, een natuurlijk uitvloeisel van de neergang van de kapitalistische orde. De eisen waren vergelijkbaar met de eisen die gesteld waren op het DANG-congres en met die uit de Eerste Wereldoorlog: de kosten van oorlogsvoering moesten opgebracht worden door verhoging van de belastingen op kapitaal en de hoge inkomens, beteugeling van speculatie en handhaving van de vrijheid van meningsuiting en vereniging, maximumprijzen voor goederen bestemd voor het levensonderhoud, verhoging van de werkloosheidsuitkeringen, de 40-urige werkweek met behoud van het loonpeil en een duurtetoeslag en loonsverhoging met de stijging van de kosten van levensonderhoud. Verder werden geëist: invoering van een ouderdomspensioen en goede verzorging van zieken, verstrekking van kindervoeding en -kleding op kosten van de overheid en verbetering van het onderwijs.²¹³

Het NAS werd in die tijd geconfronteerd met het terugtreden van tal van bestuurders. De Klerk was in 1935 teruggetreden als LFvB-voorzitter. In mei 1939 overleed Posthuma, net met pensioen, die dertig jaar lang bestuurder van de NFvT was geweest. Roodveldt was eind 1939 twintig jaar bezoldigd bestuurder bij de LFvB. Hij werd bij enkelvoudige kandidaatstelling opnieuw secretaris-redacteur van de LFvB. Enkele bestuurders die zich tegen de comitégedachte hadden uitgesproken, verdwenen van het toneel. Zo trad Bartels uit het NAS-bestuur en de grootste opposant, Stricker, verdween in mei 1939. Hij trad af als LFvB-voorzitter en kreeg ontslag als PAS-Amsterdam-secretaris. Er zou geen geld meer zijn om hem te betalen. Van Driesten moest daar zijn plaats innemen en Menist volgde hem op als LFvB-voorzitter.²¹⁴

Even leefde het NAS op toen er een aantal spontane stakingen uitbrak. Rotterdam en Amsterdam waren in 1939 het toneel van spontane acties van zeelieden, havenarbeiders en bouwvakarbeiders, waaraan stakingscomités van georganiseerden en ongeorganiseerden leiding gaven. De NFvT en de

212 *Het Bouwvak*, 26-8 en 9-9-1939; Knechtmans, *Socialisme en democratie*, 234-246.

213 *De Arbeid*, 8-9 en 6-10-1939; *Het Bouwvak*, 7-10-1939.

214 *Het Volksdagblad*, 10-7, 17-7 en 24-7-1939; *De Arbeid*, 5-5 en 28-7-1939; *Het Bouwvak*, 6-5, 20-5, 26-8, 24-11 en 30-12-1939. Zo verscheen in *De Arbeid*, 10-2-1939 een berichtje over A. Hartman, die al voor de oprichting van het NAS actief was in de vereniging van machinisten en dekpersoneel en die op 72-jarige leeftijd was overleden.

LFvB probeerden invloed te krijgen op deze comités, maar zonder succes. De afstand van de federaties tot de arbeiders was te groot en ze handelden als buitenstaanders die met manifesten de stakers steunden. NFvT-bestuurder D. Kleinsma adviseerde de Amsterdamse stakers hun actie te beëindigen omdat die niet was te handhaven tegen het verzet van de vakbonden en de werkgevers, die via de Arbeidsbeurs werkwilligen aantrokken. De bouwvakstaking in Amsterdam was een spontane staking die de LFvB overviel. Het feit dat Stricker er een rol speelde, bewijst dat de federatie er geen bemoeienis mee had. Na enige dagen was de staking voorbij. De LFvB die er geen rol in speelde, beoordeelde de actie van onderop toch positief. Hoewel de gestelde looneisen niet werden ingewilligd en er slechts een duurtetoeslag kwam, vond de LFvB het toch een succes omdat bleek dat de erkende bond geen vat hadden op hun leden, die tegen cao-afspraken staakten.²¹⁵

De acties vormden een lichtpuntje voor Sneevliet en brachten hem opnieuw er toe de comitégedachte en de spontane strijd te propageren in de NAS-brochure *Een mooi stuk strijd!* over de spontane Amsterdamse havenstaking uit oktober en november 1939.²¹⁶ Dat de NFvT en de LFvB de comités steunden, leidde er toe dat de CPH zich hiertegen afzette, ook al omdat die partij tot dat moment samenwerking had gezocht met het NVV. Maar de communisten traden toch tot de actiecomités toe, waarmee zij zich keerden tegen de CB. Hier speelde mee dat er een breuk met het NVV – waartoe de CB behoorde – was ontstaan door het Molotov-Ribbentrop Pact van augustus 1939, het niet-aanvalsverdrag tussen Stalin en Hitler.²¹⁷ Dat Pact veroorzaakte een schok van verbijstering en ongeloof. Sneevliet analyseerde de totstandkoming van het verdrag en baseerde zich op Trotski om de toenadering tussen Stalin en Hitler te verklaren. Sneevliet beschouwde het Pact als het bankroet van de Derde Internationale en constateerde dat de krachten van de internationale arbeidersklasse weliswaar zwak en verspreid waren, maar dat een nieuwe Vierde Internationale noodzakelijk was.²¹⁸ Het IAF bleek niet meer de geëigende internationale organisatie

215 *De Arbeid*, 15-9, 29-9, 13-10, 20-10, 27-10, 3-11 en 10-11-1939; *Het Volk*, 27-10-1939; *Het Volksdagblad*, 4-11 en 7-11-1939; *Het Bouwvak*, 4-11, 18-11 en 2-12-1939.

216 Voorwoord van Sneevliet in: Insider, *Een mooi stuk strijd! De staking in de Amsterdamse Haven (24 October tot 4 November 1939)* (z.p. z.j.), 3-5; Jaarverslagen NAS 1934-1937, 16-17. Overigens bemoeide ook de CPH zich met de spontane acties, die de partij de jaren daarvoor had afgewezen. Zie: Kuijs, *De vrees voor wat niet kwam*, 211-216.

217 W.F.S. Pelt, *Vrede door Revolutie. De CPN tijdens het Molotov-Ribbentrop Pact (1939-1941)* (Amsterdam 1989), 76-97.

218 H. Sneevliet, *Het Verdrag Stalin-Hitler* (Amsterdam 1939), 26.

en Sneevliet greep terug op de Vierde Internationale, die overigens wel een nieuwe impuls nodig had. Toen in november de Sovjet-Unie Finland aanviel, veroordeelde het IAF dit als contrarevolutionair.²¹⁹ Maar het IAF was niet het internationale anti-oorlogsfront waar Sneevliet bij oprichting op had gehoopt, maar ook zijn roep om een nieuwe Vierde Internationale bleek krachteloos.

9.7.2 Het NAS lost op

In mei 1939 vergaderden het NAS-bestuur, de federatiebesturen en PAS-besturen over de naderende oorlog, waar Sneevliet hen voor hield dat het IAF een nieuw Zimmerwald kon worden. Hij constateerde dat de sociaaldemocratie afgleed naar dezelfde positie als in 1914 en zag dit ook gebeuren bij de CGT, die zich wat hij noemde sociaal-chauvinistisch uitte. Zowel de Tweede als de Derde Internationale was bereid aan de oorlog mee te doen. Het NAS moest een andere koers varen. Het had eerder al de strijd tegen het militarisme voorop gesteld. Het NAS had in 1914 het internationalisme gesteund tegen de eerste imperialistische oorlog. De komende tweede imperialistische oorlog, zo verklaarde Sneevliet, kon in geen geval de oorlog zijn “van het Nederlandse arbeidersvolk”.²²⁰

Over de leus van Sneevliet: “De hoofdvijand staat in eigen land”, begon PAS-Amsterdam-voorzitter Bartels een polemieek met Sneevliet, omdat die Liebknecht’s woorden zou verdraaien. Die had gezegd dat “de vijand” in eigen land stond. “Hoofdvijand” betekende dat er nog andere vijanden waren. Dat de RSAP het standpunt van Sneevliet deelde, moest de partij weten, maar het NAS stond daar buiten. Hij vond dat Sneevliet de kameraden van de POUM afviel, die de oorspronkelijke leus hadden gevoerd. Toen Bartels bijval kreeg, reageerde Sneevliet door de lezers van *De Arbeid* uit te leggen dat in de Eerste Wereldoorlog Liebknecht een vergelijkbare uitspraak had gedaan. Hij voegde er aan toe dat in ieder land de hoofdvijand van de arbeiders de imperialisten en de oorlogspartijen waren en herhaalde zijn standpunt dat al eerder in *De Nieuwe Fakkelt* stond.²²¹

Door de staat van beleg kreeg het NAS vanaf 19 april 1940 te maken met de inperking van het recht van vergadering. De autoriteiten hadden

219 De RSAP schrapte daarop het beginsel dat de Sovjet-Unie verdedigd moest worden. Het beginsel verwees naar de verdediging van de verworvenheden van de Russische Revolutie. Zie: Eekman, *Linkssocialisme*, 134.

220 *De Arbeid*, 7-4,12-5 en 26-5-1939.

221 *De Arbeid*, 12-1, 2-2 en 23-2-1940; *Het Volksdagblad*, 19-1-1939; *De Nieuwe Fakkelt*, 28-7-1939.

Bertus Bouwman spreekt op 1 mei 1940 voor het NAS in het Concertgebouw

de bevoegdheid niet alleen publicaties als kranten en weekbladen te verbieden, maar ook openbare manifestaties. In veel plaatsen waren daarom de 1-meivieringen niet doorgestaan. In Groningen hadden de autoriteiten NFBvLTV&Z-secretaris Molenkamp verboden zijn 1-mei rede te houden. *De Arbeid* hekelde het feit dat de SDAP en het NVV hadden afgezien van de 1-meiviering, als onderwerping aan de bourgeoisie. Het NAS hield wel een 1-mei viering in het Concertgebouw, waar Bouwman sprak. De bourgeoisie was volgens het NAS op weg om een totalitaire staat te vestigen. Op 3 mei was namelijk al een klein aantal fascist en communisten geïnterneerd.

Toen op vrijdag 10 mei 1940 de Duitsers Nederland binnen vielen, was het NAS, in tegenstelling tot de RSAP, niet bereid in de illegaliteit te gaan. *De Arbeid* van die dag klaagde over de inperking van de democratie in Nederland. Na de Duitse inval interneerde de overheid opnieuw staatsgevaarlijk geachte personen. Daar onder vielen naast NSB'ers en andere nationaalsocialisten, ook RSAP'ers, NAS-bestuurders, NSV'ers, communisten en anarchisten. Kitsz werd als 68-jarige geïnterneerd in Hoorn. Hij kwam daar de NSB-er H.J. Woudenberg tegen, leider van de Nationale Werknemers Vereeniging (NWV), een aan de NSB gelieerde kleine vakcentrale. Vlak voor de capitulatie kwamen de geïnterneerden vrij en keerde Kitsz naar huis terug. Vanwege zijn zwakke gezondheid trok hij zich uit alle werkzaamheden terug. Het NAS-bestuur wist wat de vakcentrale te wachten stond, want het had de

ondergang van de Duitse vakbeweging in 1933 van nabij meegemaakt. Toch probeerde het bestuur, net als bij de andere vakcentrales, de dagelijkse gang van zaken door te laten gaan.

Op 31 mei verscheen met steun van de federaties *De Arbeid*, in verkleind formaat en bedoeld als correspondentieblad voor alle NAS-leden. Naast *De Arbeid* verschenen *Het Bouwvak* en *De Tabakbewerker* weer. De LFvB en de LFvB waren opgelucht dat de organisatie niet geleden had en de besturen hoopten dat de federaties normaal zou kunnen blijven functioneren. Dat gold niet voor de Joodse bestuurders: Roodveldt en Menist waren onmiddellijk gestopt met hun werkzaamheden. Een aantal evenementen ging vanwege de bezetting niet door, zoals het NAS-congres. LFvB-penningmeester Van Blijenburgh ging niet met pensioen, maar bleef aan om de lopende zaken af te handelen. Het voortbestaan van het NAS en de federaties was nodig om de werklozenkassen te beheren, waarvoor contributies betaald moesten worden. Daarom werden na de capitulatie spoedig de eerste circulaire verstuurd om het contact met de leden te herstellen.²²² De NAS-bladen dienden als correspondentieorganen, met slechts mededelingen over administratieve zaken zoals het stempelen door de werklozen en het doorgeven van beslissingen van de overheid en de bezetter.

Bij deze gang van zaken was Sneevliet op geen enkele manier betrokken. Al veel langer werd de klacht geuit dat de voorzitter weinig belangstelling meer toonde voor het NAS. Hij had in de laatste *De Arbeid* waaraan hij meewerkte geschreven dat de vakbeweging in Nederland was verworden van strijdorganisatie tot verzekeringsinstituut, waarvoor men slechts contributie hoefde af te dragen. Hij was de ruzie met de AFvT en LFvB over de comitégedachte niet vergeten. Sneevliet hoopte "dat hierin spoedig verandering zal komen en dat de organisatie weer een beweging zal worden van werkelijk strijdwillende arbeiders".²²³ Hij had in voorafgaande jaren geestelijk afscheid genomen van de vakbeweging en kwam liever niet meer op NAS-bestuursvergaderingen: "Het bijwonen van een N.A.S.-bestuursvergadering heeft niet veel. Besluiten, die er genomen worden, worden de volgende dag omver gekegeld".²²⁴ Hij liet als spreker verstek gaan bij een bijeenkomst van het PAS-Amsterdam, terwijl de zaal was uitverkocht. Zelfs voor de RSAP toonde hij weinig belangstelling meer en bleef hij weg van vergaderingen, omdat hij liever op vakantie ging naar

²²² *De Arbeid*, 10-5-1940; *De Tabakbewerker*, 15-6-1940 en *Het Bouwvak*, 4-5, 1-6 en 15-6-1940.

²²³ *De Arbeid*, 10-5-1940. Zie voor Sneevliets gemoedstoestand: S. Santen, *Sneevliet, rebel* (Amsterdam 1971).

²²⁴ Archief Bosman, nr. 2, brief Langkemper aan Bosman, 6-7-1939.

Parijs of Schiermonnikoog.²²⁵ Zijn aanhangers hadden er bij Sneevliet op aangedrongen uit te wijken voor de nazi's. Toen Guérin door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland vast kwam te zitten en naar Noorwegen vertrok, overwoog men om Sneevliet, diens vrouw en Menist mee te laten gaan. Sneevliet had al eerder het aanbod gekregen van Julian Gorkin, die naar New York vertrok, om naar Amerika te gaan. In Ecuador wilde de ILLA een landbouwkolonie stichten voor politieke vluchtelingen uit Europa. Maar Sneevliet kon moeilijk uitwijken omdat hij over degenen die dat deden negatief had geschreven: dat waren de rijken die met hun kapitaal naar de Verenigde Staten vluchtten. Volgens Langkemper dacht hij aan België, omdat hij bang was onder de staat van beleg opgepakt te worden. Op het moment van de Duitse inval in Nederland verbleven Sneevliet en zijn vrouw in Brussel. Kennelijk probeerde het echtpaar vandaar uit te vluchten voor het Duitse gevaar. Sneevliet vroeg de in Parijs verblijvende Victor Serge of die een visum voor hem kon krijgen om naar Frankrijk te kunnen reizen. Door de chaos lukte dat niet.²²⁶ Onverrichter zake trok Sneevliet met zijn vrouw weer naar Nederland. Toen op 19 mei de Duitsers een inval deden in hun woning, was het echtpaar al ondergedoken. Sneevliet ging nog één keer naar het NAS-kantoor, om ontslag te nemen als voorzitter en redacteur. Op de bestuursvergadering van 7 juni werd dat ontslag aanvaard en kreeg Sneevliet na verrekening van openstaande schulden het restant van drie maanden salaris mee: tweehonderd gulden. "De bestuurders deden het in hun broek toen hij kwam. Ze hebben hem zo de illegaliteit ingestuurd", volgens zijn schoonzoon Sal Santen. Waar hij op doelde, is onduidelijk. Het NAS-bestuur bestond uitsluitend uit RSAP'ers. De enige syndicalist, Wolff, had het bestuur een jaar eerder verlaten. Aangezien het NAS geen gegevens meer publiceerde, is het moeilijk te achterhalen wie het bestuur vormden. Bouwman was secretaris, Kitsz penningmeester. Waarschijnlijk waren de andere bestuursleden Bosman, Th. Dissel jr., Hamet en J. Mooy uit Noordwolde.²²⁷

225 Archief Bosman, nr. 2, brieven Bosman en Langkemper, 15-2, 15-4, 6-4, 27-5, 4-7-1939.

226 *De Arbeid*, 22-3-1940; *De Nieuwe Fakkel*, 10-5-1940; J. Gorkin, 'De trouw aan het socialisme', in *Voor vrijheid en socialisme. Gedenkboek van het Sneevliet Herdenkingscomité* (Rotterdam 1953), 145. Gorkin ging daar heen namens het Internationaal Revolutionair Marxistisch Centrum, om samen te werken met Serge en J. Lovestone; De Winter, *Menist*, 179-180; *New Left Review* 7/8 (2013); dagboek aantekeningen van Victor Serge, 31-62; V. Serge, *Mémoires d'un révolutionnaire 1901-1941* (Parijs 1951), 378; Archief Fokke Bosman, nr. 2, brief Langkemper aan Bosman, 24-4-1940.

227 *De Arbeid*, 27-7-1939; Santen, *Sneevliet, rebel*, 55; Archief Sneevliet, nr. 665, ontslagbrief van NAS aan Sneevliet, 8-6-1940; Perthus, *Sneevliet*, 414-420.

Tot slot

Vanaf 1933 begon de neergang van het NAS. Sneevliets solidariteitsbetuiging aan de muiters van *De Zeven Provinciën* trof met de verovering van een Kamerzetel doel. Maar de continuïteit van het NAS kwam in gevaar toen de regering het ambtenarenverbod afkondigde, waardoor de NFBvPiOD in de problemen kwam. Sneevliet drong aan op een illegaal bestaan en koos niet voor de organisatorische continuïteit en het behoud van materiële belangenbehartiging van het gemeentepersoneel, waar verscheidene bestuurders wel voorstander van waren. De keuze voor de illegaliteit had een desastreus effect. De federatie verdween en dit kwam het NAS niet meer te boven.

De overheidsrepressie versterkte de politisering van het NAS. De politieke agitatie en de band met de RSAP riepen kritiek op van syndicalistische en communistische opposanten. De internationale communistische koerswending richting het volksfront verscherpte de tegenstelling tussen het NAS en de CPH.

Net als Trotski wilde Sneevliet de oprichting van de Vierde Internationale. Maar de internationale revolutionair-socialistische lijn stond een "massavakbeweging" voor, waardoor voor het NAS geen zelfstandig bestaan mogelijk was. Daardoor botste Sneevliet met Trotski.

Zowel nationaal als internationaal keerde het NAS zich tegen het fascisme, dat bestreden moest worden via een revolutionaire omwenteling. Daarvoor was eenheid van de arbeidersklasse nodig op politiek en economisch terrein. Het streven naar een revolutionair eenheidsfront kreeg de overhand bij het NAS-bestuur, dat daarbij afstand nam van de instrumentele taak van de vakbeweging. De federaties wilden die taak behouden. Het eenheidsstreven van het NAS bestond uit propagandacampagnes voor de eenheid van onderop op basis van de eigen revolutionaire beginselen. Hierdoor kwam het NAS alleen tot exclusieve samenwerking met politieke geestverwanten. Het NAS en de RSAP bewogen zich nationaal en internationaal op het kleine revolutionaire speelveld, waarbinnen principiële en persoonlijke controverses de eenheid op de proef stelden. Van de eenheidspolitiek kwam weinig terecht. Het streven mondde uit in uitsluiting en wederzijdse expressieve bestrijding op basis van de beginselen. Dat gold ook op het internationale vlak voor zowel de relatie met het Londens Bureau, de Vierde Internationale als het IAF. Internationaal werd Sneevliets rol in het internationale revolutionair-socialistische netwerk bemoeilijkt door de breuk met de trotskisten. Een belangrijke uitzondering op het principiële vasthouden aan de eigen beginselen was de steun die het NAS gaf aan de POUM. Terwijl Trotski deze steun bekritiseerde vanwege het accepteren van

regeringsverantwoordelijkheid door de POUM, bleef het NAS de organisatie verdedigen en financieel steunen.

Het NAS-bestuur oriënteerde zich nauwelijks op het overheidsbeleid rond arbeidswetgeving en sociale zekerheid. Maar de federaties oefenden steeds druk uit om de belangenbehartiging niet uit het oog te verliezen. Terwijl Sneevliet vasthield aan zijn revolutionaire opvattingen en zo in de vakcentrale een buitenstaander werd, wilden de federaties inspelen op de nieuwe arbeidsverhoudingen om de belangenbehartiging veilig te stellen. De nauwe band met de RSAP en de prioriteit die Sneevliet zowel nationaal als internationaal aan de politieke strijd gaf, vervreemdden hem van de federaties. De afstand tussen het NAS-bestuur en de federaties bleek onoverbrugbaar toen in 1937 de comitégedachte als oplossing voor de dreigende ondergang van het NAS door Sneevliet en getrouwe medebestuurders met verve werd uitgedragen. De comités waren bedreigend voor de federaties. De vakstrijd leek voor het NAS-bestuur afgedaan te hebben en dat viel slecht bij de federaties. De verhoudingen werden niet meer hersteld en de Duitse bezetting maakte een einde aan het bestaan van het NAS.

10 Epiloog

Inleiding

Na de Duitse inval viel het NAS uiteen. In de oorlog splitste de RSAP als illegale partij in minstens drie fracties, die na de bevrijding ieder als politieke partij door wilden. In die groeperingen zaten niet alleen oud-RSAP- en oud-NAS-leden, maar ook leden van andere politieke partijen die in of vlak na de oorlog tot het revolutionair-socialisme werden aangetrokken. Al deze kleine organisaties wilden invloed uitoefenen op de vakbeweging. Na de oorlog keerde het NAS niet meer terug. Vooral de Eenheidsvakcentrale (EVC) stond in de belangstelling, maar die kon niet op volle steun rekenen van alle oud-NAS-leden. Zeker niet toen de EVC steeds meer door communisten werd overheerst. De Eenheidsvakbeweging (EVB), zoals de EVC aanvankelijk heette, oefende grote aantrekkingskracht uit op arbeiders die voor een ongedeelde vakbeweging waren. De leden en bestuurders van het NAS zochten hun eigen weg. Zij kwamen bij de meest uiteenlopende organisaties terecht. Sommigen gingen verder in de traditie van de RSAP en vormden kleine revolutionaire partijtjes, anderen deelden het verlangen naar politieke vernieuwing en deden mee aan de 'doorbraak'. Bij allen stond voorop dat de organisatie van de arbeiders van onderop vorm moest krijgen. Dit streven stond haaks op de ontwikkelingen van het stelsel van arbeidsverhoudingen, waarin een strakke centralisatie plaatsvond.

10.1 Het NAS tijdens de bezetting

Het NAS ging niet als organisatie in het verzet, maar probeerde het voortbestaan te rekken om de leden in ieder geval te verzekeren van een werkloosheidsuitkering. De Duitse bezetter verbood echter na korte tijd het NAS en nam de bezittingen in beslag. De meeste NAS-bestuurders zochten een baan en keerden terug in hun oude beroep. Zij deden tijdens de oorlog mee aan de discussie over hoe na de oorlog de vakbeweging vorm moest krijgen.

Sneevliet leverde vanuit zijn onderduikadressen kritiek op de nazi's, maar wist ook nu geen grote aanhang aan zich te binden. Hij werd gearresteerd, voor het gerecht gesleept en samen met zijn medestrijders ter dood veroordeeld.

10.1.1 Tussen aanpassing en verzet

Tijdens de bezetting was in juni 1940 het Centraal Contact (CC) tot stand gekomen tussen de werkgeversorganisaties en de vakcentrales. Het CC ontwikkelde zich tot middelpunt van het georganiseerde Nederlandse bedrijfsleven, doordat tal van andere organisaties uit het bedrijfsleven zich aansloten. Het NAS was al jaren voor de oorlog uit dit soort overlegorganen geweest. Het CC voerde overleg met de Duitse bezetter, die eigen plannen voorbereidde in de 'Abteilung für Arbeitnehmer- und Unternehmerverbände'. Die plannen kwamen neer op het hervormen van de Nederlandse vakbeweging naar Duits voorbeeld, waar de confessionele vakcentrales zich in eerste instantie niet tegen verzetten. De bezetter liet ze voorlopig met rust, maar pakte direct het NVV aan. Op 16 juli werd H.J. Woudenberg door de op 12 juli aangestelde Rijkscommissaris A. Seyss-Inquart benoemd tot commissaris van het NVV. De NSB'er M.M. Rost van Tonningen werd 'Kommissar für die marxistischen Parteien', waar niet alleen de SDAP, CPH en RSAP onder vielen, maar ook het NAS en het NSV. Het NSV had zichzelf al opgeheven en zijn vermogen weten door te sluisen naar de Verenigde Staten. Op 20 juli nam Rost de SDAP over en verbood hij de CPN, RSAP en IAMV. Hij besloot tevens het NAS en de federaties te ontbinden en gaf de opdracht tot liquidatie aan Woudenberg. Op 8 september hief die het NAS op en hevelde de bezittingen, zoals het F. Domela Nieuwenhuis-oord, over naar het NVV. De NAS-leden konden zich bij de NVV-bonden, die geïnstrueerd waren hen als lid te accepteren en de werklozen tot de werkloosheidskassen toe te laten. Ongeveer 2000 LFvB-leden gingen met de Federatie van Heiers en Grondwerkers Vereeniging 'Nieuw Leven' over naar de ANB. De NFvT ging op in de CB en de LFvT werd door 'De Eendracht' overgenomen.¹ Het verbieden van het NAS en het NSV werd door de confessionele vakbeweging niet betreurd: "Dat enige overigens feitelijk onbetekende stukjes extremistische vakbeweging, wier bestaan de vrucht was van vals toegepaste democratie, zijn opgeheven, kan de goede verhouding in het Nederlandse sociale leven slechts bevorderen".²

1 *Het Volk*, 5-9-1940; *De Textielarbeider*, 26-9-1940; *Jaren van principiële strijd*, 236; Leusink, *Op hechte fundamenten*, 320-321; Zonderland, *Ons Socialisme*, 60-95; Fraenkel-Verkade, *Correspondentie*, 205, 384, 389; Schilp, *Dromen*, 148. Na de oorlog schreef Bouwman dat de Duitsers het NAS Archief hadden vernietigd.

2 Uitspraak van de voorzitter van het RKWV: H. Righthard en J. Scheerman, 'Het Rooms-Katholiek Werklieden Verbond en de Duitse bezetter, mei 1940 – augustus 1941', in: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland 1978* (Nijmegen 1978), 252.

De meeste NAS-bestuurders voelden weinig voor de illegaliteit en hadden dat al, zoals Bartels, Langkemper en Bosman, lang voor de bezetting kenbaar gemaakt. Sneevliet nam hen dit kwalijk en schreef dat dit te verwachten viel, omdat zij ieder socialistisch bewustzijn verloren hadden en al jaren eerder de klassenstrijd hadden opgegeven. Dat Bosman en Langkemper, met andere NAS-bestuurders die in de RSAP vooraanstaande posities innamen, al vóór de bezetting gebroken hadden met zijn opvattingen, speelde geen rol in zijn oordeel. Ze waren niets anders dan zich aan de omstandigheden aanpassende bureaucraten, die het revolutionair-socialisme verloochenden. Op 20 mei arresteerden de Duitsers AFvT-bestuurder Langkemper op beschuldiging van spionage en hoogverraad. Hij werd zeven maanden vastgehouden en bemoeide zich daarna net als de meeste NAS-bestuurders niet met illegaal werk. Slechts enkelen, onder wie de Rotterdamse PAS-bestuurder Smid en de plaatselijke NFvT-bestuurder en oud-Spanje strijder Antoon van den Berg, gingen met Menist in de illegaliteit.³

Terwijl het NAS verdween, ging een klein deel van de leden in het verzet. Sommigen sloten zich aan bij Sneevliet, anderen vormden eigen groepen. Daarbij werkten ze samen met mensen van buiten het NAS en de RSAP. Waar de groep rond Sneevliet zich bezig hield met politieke analyse en propaganda, hielden andere groepen zich met praktische zaken bezig, zoals het vervalsen van papieren. De RSAP die zich in 1938 voor het werken in de illegaliteit uitsprak, ging na de capitulatie onmiddellijk ondergronds. De partij werd in de zomer van 1940 omgezet in het Marx-Lenin-Luxemburg-Front (M.L.L.-Front), dat het internationale revolutionair-socialisme van voor de Eerste Wereldoorlog beled. Tot het M.L.L.-Front – waarin Sneevliet, Menist en W.F. Dolleman de leiding vormden – traden naast RSAP'ers en NAS-leden ook leden van andere groeperingen toe, waaronder Trotskisten, die eerder uit de RSAP waren geroyeerd. Vanaf juli 1940 verscheen het *M.L.L.-Bulletin*, bedoeld voor geestverwanten. In januari 1941 gaf het Front een gedrukt blad uit: *Spartacus*. De naam verwees naar de opvatting van Sneevliet dat uit de Eerste Wereldoorlog wijze lessen afkomstig van Lenin, Luxemburg en Liebknecht waren te trekken voor het wereldproletariaat. Er werden nog tal van andere periodieke uitgaven verspreid.⁴ Het M.L.L.-Front stelde

3 *M.L.L.-Bulletin van het Marx-Lenin-Luxemburgfront*, augustus; *M.L.L.-Bulletin van het Marx-Lenin-Luxemburgfront*, oktober 1940; *Richtlijnen voor de M-groep*, 31-12-1940; *De Nieuwe Strijd*, 24-4-1950; W. Bot, *Tegen Fascisme, Kapitalisme en Oorlog. Het Marx-Lenin-Luxemburg Front juli 1940-april 1942* (Amsterdam 1983), 16, 32-35; S. Santen, *De B van Bemazzel* (Amsterdam 1989), 25-26; Perthus, *Sneevliet*, 418-420; *De Arbeid*, 9-2-1940.

4 *De Arbeid*, 23-2-1940; Bot, *Tegen Fascisme*; De Winter, *Menist*, 177. Zie voor de illegale pers: L. Winkel, *Ondergrondse Pers 1940-1945* (Den Haag 1989). De CPH liet zijn illegale blad *De Waarheid*

zich op het standpunt van het IAF dat de oorlog een imperialistische was en propageerde daartegen de revolutionaire massa-actie. Internationale socialisten trokken geen partij in de nieuwe imperialistische oorlog. Hoe de oorlog begrepen moest worden, week niet af van het standpunt van de Vierde Internationale.⁵ In het *M.L.L.-Bulletin* verschenen analyses, zoals Sneevliet die zijn hele leven schreef. Het blad deed het ontluikende verzet af als nationalistisch, waar het M.L.L.-Front zich tegen verzette. Iedere belangstelling voor de vakbeweging was verdwenen. Die kreeg het verwijt zich in de voorgaande jaren van staken te hebben afgewend en in klassensamenwerking te geloven, in plaats van in de klassenstrijd. Sneevliet uitte zich kritisch over het NAS-bestuur, dat zich schikte in de maatregelen van Rost en Woudenberg. Dit verbaasde Sneevliet niet. Het verval van het NAS had al eerder ingezet. Hij verweet het NAS-bestuur dat het de door hem gewenste veranderingen steeds had tegengehouden en zelfs stelselmatig had gesaboteerd. Dat hij ontslag had genomen, was volkomen te billijken:

“De weinige nummers van “De Arbeid”, die na de Duitse bezetting verschenen zijn, leverden niet alleen het beeld van karakterloze aanpassing, doch bovendien van de totale verloochening der klasse-solidariteit, welke deugd in het met socialistisch bewustzijn geladen N.A.S. van zo grote waarde werd geacht”.⁶

Sneevliet raadde de NAS-leden aan zich bij het NVV aan te sluiten. De NVV-leiding was in zijn ogen radeloos en de NAS-arbeiders zouden het NVV ontvankelijk kunnen maken voor de klassenstrijd en het internationalisme. Maar men handelde naar eigen goeddunken, zoals Schilp.⁷ Deze raakte met een aantal oud-NAS-, IAMV- en RSAP-leden, onder wie Last, De Kom en E. Wijnkoop, maar ook Roland Holst, betrokken bij het blad *De Vonk*, dat aanvankelijk in nauwe verbinding stond met het M.L.L.-Front. De Vonk-groep was in tegenstelling tot het M.L.L.-front pacifistisch georiënteerd en koos in de traditie van de IAMV voor geweldloos verzet, waaronder het vervalsen van documenten. Niet dat het M.L.L.-Front zich met gewelddadig verzet bezighield, integendeel: het hield zich bezig met het propageren van

op 23-11-1940 verschijnen.

5 G-H. Horn, ‘Trotskyism and Europe in World War II’, in: *Critique. The historical critique of Stalinism and Social Democracy*, nr. 27 (1995), 95-127.

6 *M.L.L.-Bulletin*, 1-10-1940 en eind augustus 1941; Archief Bosman, nr. 69, brief Bouwman aan Bosman, 3-7-1945.

7 Ook de CPH adviseerde de leden zich bij het NVV aan te sluiten: *M.L.L.-Bulletin*, eind augustus 1941.

standpunten, onderlinge scholing en debat. Het M.L.L.-front nam afstand van De Vonk-groep omdat die de standpunten van het zogenoemde Derde Front afwees.⁸ Het was een oude discussie. Cornelissen had daar in het laatste nummer van *De Syndicalist* al op gewezen. Hij vroeg zich af of de Nederlandse revolutionairen niets geleerd hadden van het Duitse optreden in de Eerste Wereldoorlog. Het was een fout te stellen dat de oorlog een imperialistische oorlog was die revolutionairen niet aanging. Hij geloofde niet dat de kapitalisten garen sponnen bij oorlog. Zij hadden, net als de arbeiders, geen belang bij verwoesting. Hij wees er op dat in zijn woonplaats Parijs na september 1939 tal van bedrijven gesloten of failliet waren.⁹

Tegen de antisemitische maatregelen van de nazi's kwam protest. Toen eind november in Amsterdam het Joodse gemeentepersoneel ontslag kreeg aangezegd, nodigde voorzitter Priem van de syndicalistische Vereeniging van Personeel der Gemeentelijke Electriciteitswerken 'Vooruit' in een brief de leden uit om te protesteren:

“dat wij niet kunnen en willen gedogen, dat de ambtenaar of werkman welke als Jood geboren is en werkzaam was aan het Energie Bedrijf AL-LEEN omdat hij of zij Jood of Jodin is mogelijk zal worden prijsgegeven aan de hongerdood”.¹⁰

Hij hechtte een formulier aan de brief waarin kon worden aangegeven hoeveel het lid per week wilde geven ter ondersteuning. Priem werd in de loop van 1941 ontslagen en tot vier maanden gevangenisstraf veroordeeld.¹¹

Begin 1941 probeerde de bezetter Nederlandse arbeiders in te zetten in de Duitse oorlogsindustrie. Tevens nam de terreur tegen Joden toe. Tegen beide ontwikkelingen groeide het verzet, wat in Amsterdam culmineerde in spontane stakingen en vechtpartijen met NSB'ers. *Spartacus* fulmineerde tegen het nationaalsocialisme als de meest barbaarse vorm van het kapitalisme, dat er toe leidde dat de Joodse bevolking op meedogenloze wijze werd opgejaagd. Scheepswerfarbeiders staakten met succes tegen het

8 *De Vonk*, 15-5-1945; Perthus (red.), *Voor Vrijheid en Socialisme*, 22-23; Schilp, *Dromen*, 149-150; H. Berendsen en R. Weeda, *Uit de vonk zal de vlam oplaaen* (Groningen 1980), 31-37; Jochheim, *Antimilitaristische Aktionstheorie*, 524-537; Ety, *Liefde*, 549-556; R. Woortman en A. Boots, *Anton de Kom* (Amsterdam 2010), 271-274; Bot, *Tegen Fascisme*, 77-84.

9 *De Syndicalist*, 11-5-1940.

10 *Anarcho-syndicalistische persdienst*, 7-10-1954; B. Sijes, *De februari-staking* (Amsterdam 1954), 25; F. Roest en J. Scheren, *Oorlog in de stad. Amsterdam 1939-1941* (Amsterdam 1998), 55.

11 *Buiten de perken*, nr. 43, 25-7-1964, 28. Zie ook: *De Nieuwe Strijd*, 28-3-1949; *De AS, Nederlandse anarchisten 1933-1945*, jrg. 33, nr. 151 (2005).

voornemen van de bezetter om duizenden van hen in Duitsland te werk te stellen. Op 22 februari 1941 vond de eerste razzia plaats, waarbij vierhonderd Joodse mannen werden opgepakt. Als reactie op dit alles brak op dinsdag 25 februari 1941 de Februari-staking uit. Het M.L.L.-Front ondersteunde de door de illegale CPN georganiseerde staking met plakstroken, ondertekend door 'Het Derde Front'. De nazi's sloegen de staking genadeloos neer met doden en gewonden tot gevolg en openden de jacht op de vermeende stakingsleiding.¹² De Duitsers paktten Schilp op, omdat ze hem en andere oud-NAS-bestuurders verdachten achter de staking te zitten. Sneevliet kon zich dat niet voorstellen: "Zogoed als al deze mensen waren reeds lang van vurige strijders voor het socialisme tot op zijn best ijverige ambtenaren in de vakbeweging vervallen".¹³ De Duitse inval in de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 leidde tot de arrestatie van communisten en revolutionair-socialisten, onder wie oud-NAS-bestuurders en andere als links bekend staande mensen, van wie velen in concentratiekampen verdwenen. Het M.L.L.-Front werd door de arrestaties zwaar getroffen.¹⁴

10.1.2 Na het M.L.L.-Front streven naar eenheid

Het M.L.L.-Front riep in augustus 1941 op, toen de confessionele vakbeweging gedwongen werd op te gaan in het NVV, de vakcentrale te verlaten. Sneevliets oude comitégedachte kwam opnieuw naar voren, omdat de arbeiders buiten de vakbeweging om in de bedrijven strijdcomités moesten vormen. In die strijdcomités verviel ieder onderscheid tussen arbeiders en kwam de eenheid op de werkvloer tot stand.¹⁵ Ondertussen joeg de bezetter op het M.L.L.-Front. Begin 1942 werd een lid gearresteerd en na zware mishandeling gaf hij informatie, op grond waarvan de M.L.L.-leiding gearresteerd kon worden. Na een proces werden Sneevliet, Menist, Dolleman en vijf andere leden van de M.L.L.-leiding op 13 april 1942 geëxecuteerd.¹⁶ *De Vonk* herdacht Sneevliet als de grote strijder voor de vrijheid van Indonesië, die naar alle kanten front durfde te maken, niet alleen tegen de nazi's, maar ook tegen stalinistische terreur en kapitalistisch imperialisme. Hij was de jarenlange

12 *Spartacus. Maandschrift voor de Revolutionair Socialistische Arbeidersbeweging*, nr. 2 (half februari 1941); G. Harmsen, 'Het ontstaan van de Eenheids Vak Centrale', in: *Nederlands kommunisme*, 138-182. Zie voor de staking: Sijes, *De februari-staking*; A. Mooij, *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006); Bot, *Tegen fascisme*, 39-50.

13 *M.L.L.-Bulletin*, half april 1941; Schilp, *Dromen*, 153-154.

14 Perthus, *Sneevliet*, 444-448; Bot, *Tegen Fascisme*, 72-73.

15 *M.L.L.-Bulletin*, eind augustus 1941; Perthus, *Sneevliet*, 449-451; Bot, *Tegen fascisme*, 77-78.

16 *Het Volk*, 13-4-1940; Perthus, *Sneevliet*, 457-471; Bot, *Tegen fascisme*, 103-107.

leider van het NAS, die in de vakbeweging een beginselloos reformisme bestreed. Daarbij was *De Vonk* niet blind voor wat het blad van hem scheidde: "Wij deelen niet Sneevliets geloof, dat in de revolutionaire strijd het doel de middelen heiligt, wij gelooven niet meer als hij, in de zaligmakende macht van het geweld".¹⁷ Ook de communisten herdachten Sneevliet. *De Waarheid* noemde de executie een achtvoudige moord, bedoeld als afschrikwekkend voorbeeld. Bang voor het M.L.L.-Front behoefden de nazi's niet te zijn. Dat beperkte zich, zoals de krant schreef, tot het uitgeven van een discussieblaadje en van vlugschriften die voornamelijk tegen de Sovjet-Unie waren gericht. Na de executie hield het M.L.L.-Front op te bestaan. Uit de restanten kwamen twee groepen tevoorschijn. Deze scheiding der geesten had zich al voor de dood van Sneevliet geopenbaard. Tot stand kwam eerst de Communistenbond Spartacus, die zich baseerde op de radencommunistische opvattingen van Gorter en Pannekoek. Uit het NAS sloten zich weinigen aan, met uitzondering van de Rotterdamse oud-bestuurder Van den Berg. Iets later ontstond het Comité van Revolutionaire Marxisten (CRM). Dit werd de organisatie waarin Trotskisten een plaats vonden en waar naast Santen de Rotterdamse oud-NAS-bestuurders Smid en C. Oosterwijk een rol speelden.¹⁸

In mei 1943 vonden de drie voormalige grote vakcentrales, NVV, RKWV en CNV, elkaar in de Raad van Vakcentrales, maar tot meer dan een federatieve samenwerking met het NVV was de confessionele vakbeweging niet bereid. De Raad bestond uit voormalige hoofdbestuurders, die overlegden hoe zij na de oorlog hun werk wilden voortzetten. De bonden van de verschillende centrales waren op hun beurt verenigd in bedrijfsunies, waar de bondsvoorzitters uit dezelfde bedrijfstakken elkaar spraken. De samenwerkende bonden werden daarom na de oorlog de uniebonden genoemd.¹⁹ Tegelijkertijd ontstond in communistische kring een beweging tot eenheid in de arbeidersbeweging, die streefde naar één algemene vakcentrale en in brede kring steun voor dit streven vond. Oud-leden van het NAS en NSV ontwikkelden na de Februari-staking eveneens het idee van een ongedeelde vakbeweging, die de vooroorlogse versnipperde vakbeweging moest vervangen. In 1943 gaven zij, verenigd met Spartacus in het Comité

17 *De Vonk*, eind april 1942.

18 *De Waarheid*, 15-5-1942; Bot, *Tegen fascisme*, 58-71; Bot, *Generaals zonder troepen. Het Comité van Revolutionair Marxisten zomer 1943-mei 1945* (Amsterdam 1986); Van der Steen, 'Trotskistische beweging', 46-76. Oosterwijk was voor de oorlog aangesloten bij de RSAP, werd geroyeerd met de Trotskistische oppositie en sloot zich aan bij de Groep van Bolsjewiki-Leninisten.

19 Windmuller, *Labor relations*; K. van Doorn e.a., *De beheerste vakbeweging. Het NVV tussen loonpolitiek en loonstrijd* (Amsterdam 1976), 36-37.

Arbeiders Eenheid, een manifest uit onder de titel 'Oproep tot Arbeiders-eenheid'. In augustus 1944 kwam het blad *Arbeiders-Eenheid* uit, dat later met de Vonk-groep als *De Bedrijfsraad* werd voortgezet. Het Comité nam de bedrijfsorganisatie als uitgangspunt voor de eenheidsvakbeweging en verwierp met deze opzet de heroprichting van het NAS. Het Comité richtte zich meer op radencommunistische opvattingen, waarin economische en politieke strijd samenvielen.²⁰

Vanaf voorjaar 1944 namen communisten initiatieven om tot een naoorlogse eenheidsvakbeweging te komen. Zo wist CPN-lid en oud NAS-lid W. van Exter de propaganda voor de eenheidsgedachte tot een succes te maken in de mijnstreek en kwam op 21 oktober 1944 in Amsterdam het eerste nummer van het illegale blad van de Eenheids Vakbeweging (EVB), *Werkend Nederland*, uit, dat dankzij plaatselijke contactcommissies door uitgaven in andere plaatsen werd gevolgd. Deze ontwikkeling stond niet los van de toenadering tussen de Britse en Russische vakbeweging. Het initiatief van het Britse TUC, om samen met de Amerikaanse CIO en de Russische vakbeweging tot een internationale eenheidsvakbeweging te komen, ging in eenzelfde richting.²¹ Bij de EVB waren niet-communisten betrokken, zoals oud-NFvT-bestuurder Kleinsma, die meewerkte aan *Werkend Nederland*, waaraan oud-NAS-bestuurder Bartels als redacteur was verbonden. De EVB riep groot enthousiasme op en de leden stroomden toe. In april 1945 besloten de voormalige NAS-leden in het bevrijde Enschede collectief toe te treden en vroegere PAS-bestuurders werden in het plaatselijk EVB-bestuur opgenomen. In Groningen bestond het EVB-bestuur uit anarchisten en oud-NAS-leden. Het illegale NVV liet van zich horen met de uitgave van *Paraat*, dat in de zomer van 1944 onder redactie van H. Oosterhuis verscheen. Het NVV wilde op deze wijze tegenwicht bieden aan de roep om een nieuwe vakbeweging, die het Verbond overbodig zou maken. Begin februari 1945 vond in Londen een conferentie plaats met het TUC, CGT, CIO, de Russische vakbeweging en afgevaardigden van andere vakbewegingen, om te komen tot een ongedeelde internationale van vakcentrales. Het NVV

²⁰ *Arbeiders-eenheid, orgaan voor de kernen in de bedrijven*, 1-3-1945; Winkel, *De ondergrondse pers*, 75-76; A.J.C. Rüter, 'De illegale actie voor de eenheidsvakbeweging in historisch perspectief', in: Rüter, *Historische studies over mens en samenleving*, 222-241; A. Hazekamp, 'Albert de Jong en de strijd tegen fascisme en oorlog', in: *De AS* nr. 158 (2007), 11-16. Zie: *Spartacus*, maart 1945, 21-35; Berendsen en Weeda, *Uit de vonk*, 111-113.

²¹ *Werkend Nederland*, 14-4 en 18-5-1945 (Twentse editie); Harmsen en Reinalda, *Voor de bevrijding*, 223-225; Van Goethem, *De Internationale van Amsterdam*; G. Van Goethem, 'Conflicting Interests: The International Federation of Trade Unions (1919-1945)', in: M. v.d. Linden (ed.) *The International Confederation of Free Trade Unions* (Bern 2000), 73-163.

voelde weinig voor de initiatieven van de Britten en de Russen om het IVV te vervangen door een Wereld Verbond van Vakverenigingen (WVV), waaraan de communistische vakbeweging deelnam.²²

Door de oorlog hadden voormalige NAS-bestuurders het onderlinge contact verloren. Een aantal van hen was in de oorlog omgekomen. Naast de executie van Sneevliet, Menist en Dolleman was Stricker op 6 juni 1942 in Buchenwald gestorven en Roodveldt in Neuengamme op 25 juni 1942. De laatste LFvT-voorzitter, H. Middendorp werd na de Duitse inval in de Sovjet-Unie, in juni 1941, opgepakt. Hij werd zo slecht behandeld, dat hij in het ziekenhuis stierf.²³

Bouwman nam na de bevrijding de taak op zich de overlevende bestuursleden bijeen te vragen of het NAS al dan niet zou worden heropgericht.

10.2 Na de oorlog

Na de bevrijding hoopten velen dat de wens om tot vernieuwing te komen en de vooroorlogse verhoudingen te doorbreken in vervulling zou gaan. Al in de oorlog was er het initiatief om te komen tot een Nederlandse Volksbeweging (NVB), die bestaande politieke verhoudingen zou doorbreken. De NVB wilde geen politieke partij zijn, maar een brede volksbeweging waarin vooruitstrevende vooroorlogse partijen op zouden gaan. Ook linkse socialisten zagen mogelijkheden voor zo'n brede volksbeweging. Na de bevrijding gingen oud-NAS-bestuurders en oud-leden op zoek naar een politiek onderkomen. Daarbij kozen ze binnen een breed spectrum voor de NVB, maar ook voor de voortzettingen in diverse gedaanten van de RSAP. Op het gebied van de vakbeweging ging de belangstelling uit naar de EVB, die zo was de verwachting de bestaande vakcentrales zou vervangen. Binnen de eenheidsbeweging vonden verschillende voormalige NAS-leden een bestuursfunctie.

22 *De Waarheid*, 10-3, 14-4, 20-5 en 14-6-1944; *Werkend Nederland*, 23-7-1945; Boot, *Opstandig volk*, 105; Winkel, *Ondergrondse Pers*, 194, 263, 322-323. *De Nieuwe Strijd*, 26-9-1949; Harmsen, 'Ontstaan van de Eenheids Vak Centrale', 138-182; J. de Jong, *Dat verdomde kapitalisme. Politieke herinneringen van en weerbarstig noorderling* (Groningen 1996).

23 *Spartacus*, nr 22a (januari 1942); Hofland, *Leden van de Raad*, 252; Kuijs, *De vrees voor wat niet kwam*, 549-551.

10.2.1 Het voormalige NAS-bestuur steunt de Eenheidsvakbeweging

Tijdens de oorlog waren er zoals gezegd twee ontwikkelingen met betrekking tot de vakbeweging. Ten eerste traden tijdens de oorlog de regering in Londen en vertegenwoordigers van werkgevers en vakbeweging met elkaar in contact om na de bevrijding de opbouw van het land mogelijk te maken. De bedoeling was dat de oude vakcentrales na de oorlog terug zouden keren om een belangrijke rol te spelen in een gecentraliseerd systeem van arbeidsverhoudingen, waarbij de klassentegenstellingen er niet meer toe deden. Het algemeen belang zou leidend worden. Deze ontwikkelingen leidden in mei 1945 tot de oprichting van de Stichting van de Arbeid (SvdA). Overleg in de SvdA moest iedere vorm van actie overbodig maken, want daar zouden de werkgevers- en werknemersorganisaties afspraken maken en zo een grote invloed op het overheidsbeleid krijgen. De SvdA moest de werkgelegenheid stimuleren door stakingen te vermijden en een gecentraliseerde geleide loonpolitiek te voeren. In 1950 verscheen de Sociaal-Economische Raad (SER) waarin de vakbeweging, werkgeversorganisaties en onafhankelijke deskundigen samenwerkten om de overheid te adviseren.²⁴

Daartegenover stond de tweede ontwikkeling, een streven naar eenheid in de vakbeweging in de vorm van de EVB. Die kwam vlak na de bevrijding, mede door het gebrek aan goede transportverbindingen, decentraal tot stand. Al op 13 mei vergaderden oud-NAS en oud-NSV-bestuurders bij Schilp thuis om te komen tot een eenheidsbeweging. Het voorbeeld was Groningen, waar al zo'n eenheidsbeweging bestond. Priem werd in juni voorzitter van een Amsterdamse Plaatselijke Bedrijfsorganisatie van Gemeentepersoneel, die al snel opging in de EVB. Schilp ging als ex-NFBvPiOD-bestuurder uitspreken om tot eenheid in de vakbeweging op te wekken.²⁵ Vooral tegenstanders van het NVV sloten zich aan, zoals het Comité Arbeiders Eenheid en voormalige leden van het NAS en het NSV. Dat keerde niet als vakcentrale terug, maar zette zich in 1945 om in de Rudolf Rocker Stichting, die zich richtte op het streven naar eenheid en onafhankelijkheid binnen de vakbeweging. Al snel kwamen binnen de EVB meningsverschillen naar

24 Windmuller, *Labor relations*; Van Doorn e.a., *De beheerste vakbeweging*, 24-53; Bottenburg, *Aan den arbeid*; L. Heerma van Voss, 'Geleide lonen en arbeidsparticipatie: de SER over arbeid', in: T. Jaspers, B. van Bavel, J. Peet (red.) *SER 1950-2010. Zestig jaar denkwerk voor draagvlak Advies voor economie en samenleving* (Amsterdam 2010), 101-122.

25 Archief Schilp, nr. 25-28 en 32, diverse oproepen en convocaties; *Werkend Nederland*, 16-7 en 6-8-1945; Rüter, 'De illegale actie voor de eenheidsvakbeweging', 222-241; P. Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale (EVC) 1943-1948* (Groningen 1976), 280-282; B. Reinalda, 'De Rotterdamse haven- en zeeliedenstakingen in 1945 en 1946', in: *Te elfder ure* nr. 14 (december 1973), 853-906.

voren. Het EVB-bestuur wilde fusie met het NVV en participeren in het officiële bestel van arbeidsverhoudingen, dat zich onder leiding van de SvdA ontwikkelde. Daartegen verzetten zich echter groeperingen die het radencommunisme, Trotskisme, syndicalisme en anarchisme vertegenwoordigden. Zij wilden een eenheidsorganisatie, waarin politieke en economische strijd samenvielen. Zij waren tegen de oprichting van nieuwe politieke partijen en instituties, die zich voegden naar de parlementaire democratie en het herstel van het kapitalisme. Daarbij wezen ze het inrichten van wat ze zelf “de verzorgingsstaat” noemden, af. De SvdA werd gezien als symbool van de verzorgingsstaat, waarin het klasse standpunt zou verdwijnen en de samenleving zich vanuit het algemeen belang moest ontwikkelen. Zij keerden zich niet alleen tegen de centralisatie van het stelsel van arbeidsverhoudingen, maar ook tegen iedere vorm van centralisatie binnen de EVB.²⁶ Oud-NAS-bestuurders als Bartels, Bosman en Langkemper waren wel bereid de EVB en het NVV samen te laten gaan en zochten daarom in mei 1945 contact met de tweede voorzitter van het NVV en redacteur van *Paraat*, Oosterhuis. Hij stond links binnen de vakcentrale en wilde dat het NVV niet teveel toegaf aan de werkgevers in de SvdA. Tegelijkertijd stelde Bouwman voor om het ex-NAS-bestuur bijeen te roepen voor een advies aan de oud-NAS-leden: naar de EVB of het NVV. Langkemper stelde voor tot aansluiting bij de EVB en daarna tot fusie met het NVV te adviseren.²⁷ Bosman miste Sneevliet: “Stel je nu eens voor indien Sneevliet mijn raad had opgevolgd en onmiddellijk naar Mexico ware uitgeweken, hoe geheel anders het ware geweest. Hij was de man die onmiddellijk de mogelijkheden had gezien”.²⁸ Het oude NAS-bestuur, bestaande uit Bouwman, Smid, Molenkamp, Hamet, Langkemper, Bosman en Kitsz, kwam in juli 1945 bijeen. Ook een aantal federatiepenningmeesters, onder wie Van Blijenburgh, wilde aanwezig zijn. Zij waren op zoek naar de bezittingen van hun organisaties. Omwille van de eenheid zagen zij af van heroprichting van het NAS en pleitten zij voor één organisatie van alle hoofd- en handarbeiders. De EVB kreeg hun steun, evenals de samensmelting met het NVV: “Na een roemvolle jeugd en een glorierijke traditie is na een periode van verval de rol van het

26 *Anarcho-syndicalistische persdienst*, 3-12-1952; *Spartacus*, maart 1945 en 25-5-45; Winkel, *Ondergrondse Pers*, 76; Bureau Nationale Veiligheid, Overzicht nr.3, februari/maart 1946. Het NSV opereerde als steunfonds voor o.a. slachtoffers van het Franco-regime en werd in 1967 opgeheven: *Het Vrije Volk*, 26-9-1967.

27 Archief Bosman, nr. 69, brief aan Oosterhuis, 22-5 en 23-5-1945 en Bouwman, 28-6-1945; Engels, *Zestig jaar*, 129-130.

28 Archief Bosman, nr. 69, brief Bosman aan Bouwman, 1-7-1945.

N.A.S. uitgespeeld”.²⁹ In *Werkend Nederland* verscheen pas in september 1945 een aangepaste versie van de verklaring van het voormalige NAS-bestuur. Hierin werd gesteld dat de heroprichting van het NAS niet gewenst was, omdat herstel van de toestand van voor mei 1940 een stap terug was en de EVB beschouwd werd als ‘de natuurlijke concentratie tot eendrachtige economische samenbinding en werking en die krachtige ondersteuning verdient’. Het bestuur sprak de hoop uit dat de EVB de strijd voor de eenheid in overstemming met de beste tradities van het NAS zou voeren en eindigde met: ‘Leve een vrije, onafhankelijke Eenheidsvakbeweging’.³⁰ Niet iedereen binnen de EVB wilde eenheid met het NVV, vooral toen het de stakingen afwees die de EVB steunde. Secretaris EVB-Rotterdam Smid oordeelde negatief over het NVV-bestuur: “Dit zijn diplomatieke schelmen en bureaucratische dienaren, die handlangers-diensten aan de bourgeoisie verlenen”.³¹ Dat de enige heropgerichte federatie, de NFvS&T, onder leiding van Wolff, zich in september 1945 bij het NVV aansloot, viel slecht bij de EVB. Die werd begin 1946 omgevormd tot Eenheidsvakcentrale (EVC). In het land verliep de overgang van nog bestaande NAS-organisaties naar de EVC moeiteloos.³²

In de EVC waren tal van oud-NAS-bestuurders actief. Langkemper was bestuurder in Rotterdam en sprak veel voor de EVB en Bosman was bestuurder bij de bedrijfsgroep Transport, naast Van den Berg en Kleinsma. De oud-NFBvPiOD-bestuurders Schenk en Jacq. Rijpkema waren bestuurders van de bedrijfsgroep Overheid en Oosterwijk van de bedrijfsgroep Bouwvak. Bartels was landelijk secretaris bij de bedrijfsgroep Metaal. Rotterdam was een bolwerk van ex-NAS-leden. Hier liet zich nog steeds de invloed van Menist gelden, die de laatste jaren voor de oorlog het NAS en de RSAP succesvol had uitgebouwd.³³ Toen Van den Berg voor het Rotterdamse EVC-bouwvak een toespraak hield, betrad onder toejuichingen van het publiek de 75-jarige De Klerk het podium. Hij gaf uiting aan zijn vreugde dat eindelijk de eenheid onder de arbeiders daar was. Hij beloofde in *Werkend*

29 Archief Bosman, nr. 69, circulaire *Aan de oud-N.A.S.-bestuurders* (Haarlem juli 1945); *Werkend Nederland*, 10-9-1945; *Anarcho-syndicalistische persdienst*, 16-4-1955.

30 *Werkend Nederland*, 17-9-1945; Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 314.

31 Archief Bosman, nr. 69, brief Smid aan Bouwman, 18-7-1945.

32 *Werkend Nederland*, 3-9, 10-9 en 8-10-1945; J. Frieswijk, ‘Rietbewerkers in Noordwolde staken vijftien weken’, in: *Te Elfder Ure* nr. 14 (1973), 909-919.

33 *Werkend Nederland*, 6-8, 10-9 en 22-10-1945; *De Waarheid*, 21-10-1946; Bureau Nationale Veiligheid, Overzicht nr. 5, mei 1946; Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 233; R. Blom en B. van der Steen, *Wij gingen onze eigen weg. Herinneringen van revolutionaire socialisten in Nederland van 1930 tot 1950* (z.p. 2011), 149-153. Wolff ging in 1948 als NVV-bestuurder met pensioen: *De Nieuwe Strijd*, 17-1-1949.

Nederland over zijn herinneringen aan de onafhankelijke vakbeweging te schrijven.³⁴

Sommigen binnen de EVC hadden een wat dubieus verleden. Enkele oud-NSV- en NAS-bestuurders bleken geen enkel bezwaar te hebben gehad om goed betaald voor de Duitsers te werken, omdat men de opvatting koesterde dat de Tweede Wereldoorlog een imperialistische oorlog was en dat het niet uitmaakte voor wie er gewerkt werd.³⁵ Van M. Boellaard, in 1940 kandidaat voor het NSV-voorzitterschap en P. Wiegman, de laatste NSV-secretaris en redacteur van *De Syndicalist* was hun gedrag in de oorlog door de NSV-ereraad onder leiding van Priem en Nieuwenhuis, afgekeurd. Dat weerhield hen er niet van binnen de EVC en de bedrijfsgroep Bouw een vooraanstaande rol te spelen. Boellaard was voorzitter van het voorlopig comité van bouwvakarbeiders en zette dat om in een landelijke organisatie. Hij werd voorzitter en Wiegman penningmeester.³⁶ In de zomer van 1945 probeerde oud-NFvT-bestuurder C.G.T.Sormani die nadat hij naar het NVV was overgegaan in het NAF had gewerkt, samen met Brandsteder, de IJF weer op te richten als onderdeel van de EVC.³⁷

In september 1945 kwam in Parijs de internationale vakbeweging onder voorzitterschap van Jouhaux bijeen op het WVV-conferentie, waarop de Russische vakbeweging samenging met de West-Europese en Noord-Amerikaanse vakbeweging. Zowel het NVV als de EVC nam aan de conferentie deel en sloten zich aan. De EVC steunde de kandidatuur van Kupers van het NVV voor de functie van vicevoorzitter. Beide vakcentrales gingen op aandringen van het WVV fusie nastreven.³⁸

34 *Werkend Nederland*, 30-7-1945. De Klerk kwam tot aflevering V. Toen was hij pas in 1890 aanbeland.

35 Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 125-126, 242; A. Hazekamp, 'Het verzet van Nederlandse anarchisten tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *De AS* nr.151 (2005), 22-35. Zo werkten twee zoons van de oud-NAS-bestuurder P.W. Oversteegen voor de Duitsers; J. Nijdam, 'Anarchisten, fascisme en collaboratie', in: *De As* nr. 158 (2007), 42-48. Smid werkte voor de Organisation Todt aan de Atlantikwall, *De Waarheid*, 6-9-1949 en 20-3-1952.

36 *De Syndicalist*, 6-4 en 20-4-1940; *Werkend Nederland*, 30-7, 10-9 en 19-11-1945; Boellaard en Wiegman hadden geld verdiend aan bunkerbouw luidde de beschuldiging. Wiegman zou bij de NSB-uitgeverij Westland hebben gewerkt. Beiden waren CPN-lid: *De Tribune*, 20-2-1947; *De Waarheid*, 6-9-1949 en 20-3-1952.

37 Sormani, Brandsteder en Harkema werden voor de Ereraad van het NVV gedaagd. Zij werkten te lang door was de aanklacht. Sormani was lid van de NSWG. Zie voor hun rol in de oorlog: J.H. Scheps, *Het N.V.V. in de branding*. (Den Dolder 1941); *Uitspraken Ereraad Nederlands Verbond van Vakverenigingen*, 7-10, 64-69; *Het Volk*, 3-10-1940, 15-8 en 1-10-1942; Zonderland, *Ons Socialisme*, 61. Zie ook Te Slaa, *De NSB*.

38 *Het Vrije Volk*, 13-10-1945; *Werkend Nederland*, 1-10, 15-10, 22-10 en 17-12-1945; Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 326-328; H. Lademacher, 'Die Spaltung des Weltwerkschaftsbundes

10.2.2 Op weg naar onenigheid

Eind 1945 zette het CRM zich om in de Revolutionaire Communistische Partij (RCP) en rekende zich tot de Vierde Internationale.³⁹ RCP-leden waren actief binnen de EVC, maar Spartacus nam als radencommunistische beweging een afwijzende houding aan. Het bestaan van een revolutionaire vakbeweging was volgens Spartacus onmogelijk.⁴⁰

Op het eerste, in 1946 gehouden landelijke congres van de EVC-Bedrijfs-groep Bouwvak riep Boellaard op tot de eenheid, zoals die door het NAS en het NVV in 1921 nagestreefd werd. Dat door toedoen van Sneevliet de eenheid was afgewezen, werd als funest gebracht: "In 1940 was er van een N.A.S. praktisch geen sprake meer".⁴¹ Maar binnen de EVC bleef een grote minderheid tegen eenheid met het NVV. De politionele actie in Indonesië leidde tot onenigheid. De communistische EVC-bestuurders dienden in opdracht van de CPN zich daarover gematigd uit te laten, terwijl de EVC'ers die verbonden waren met de RCP en Spartacus zich fel keerden tegen de regering. Op het eerste EVC-congres bleek dat de oppositie uit ongeveer een derde van de leden bestond. Die minderheid, die in vicevoorzitter Van den Berg de woordvoerder vond, wees de communistische politiek af. Om een einde te maken aan de onrust nam in oktober 1946 de EVC het besluit dat hoofdbestuurders, die het niet eens waren met het beleid, hun afwijzende houding niet in het openbaar mochten ventileren. Van den Berg werd met bestuursleden van diverse bedrijfsgroepen, geschorst. De RCP riep de leden op om het vertrek van EVC-voorzitter en CPN-lid B. Blokzijl te eisen. Schilp

als Folge des beginnenden Ost-West-Konflikts', in: O.N. Haberl, L. Niethammer (Hrs.) *Der Marshall-Plan und die europäische Linke* (Frankfurt am Main 1986), 501-534; A. Carew, *Labour under the Marshall Plan* (Manchester 1987); A. Carew, 'A false dawn: The World Federation of Trade Unions', in: M. v.d.Linden, *The International Confederation of Free Trade Unions*, 165-186.

39 Centrale Veiligheidsdienst, Overzicht nr. 12, december 1946 en Overzicht no. 1, 1947. In 1952 hief het partijtje zich op als onderdeel van de intredepolitiek in de PvdA: *De Vlam*, 19-7-1952.

40 Bureau Nationale Veiligheid, Overzicht nr. 5, mei 1946; 'Taak en wezen van de nieuwe partij. Stellingen vastgesteld op de bondsconferentie van de communistenbond 'Spartacus', gehouden in dec. 1945', *Spartacus*, 7-6-1947 en februari-maart 1978; B. Reinalda, 'De Rotterdamse haven- en zeeliedenstakingen in 1945 en 1946', 853-908; Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 294-311; Bureau Nationale Veiligheid, Overzicht nr. 6, juni 1946. Zie voor de scheuringen: Pannekoek, *Herinneringen*, 289-290; D. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Den Haag 1995); S. Santen, *Poste-restante Rood* (Amsterdam 1986); Santen, *Dapper zijn omdat het moet. Brieven uit de cel* (Amsterdam 1993).

41 *De Waarheid*, 29-8-1946; *De Tribune*, 7-9-1946.

betreunde deze strijd, waarbij hij de schuld gaf aan de communistische EVC-bestuurders.⁴²

De onderhandelingen tussen EVC en NVV sleepten zich voort, waarbij het WVV werd ingezet om dit proces tot een goed einde te brengen. Op het tweede EVC-congres in februari 1947, zou over de fusie gestemd worden. Door behendig manoeuvreren wist het EVC-bestuur vooral voorstanders te laten afvaardigen. Nu waren door de onenigheid sommige afdelingen niet aanwezig en door royementen veel opposanten uit de EVC verwijderd. Op het congres namen communisten de sleutelposities in. Van de aanwezigen was tien procent afkomstig uit het NAS. Een herinnering aan het NAS was de aanwezigheid van Monmousseau, die namens de CGT sprak. Smid keerde zich, met Rijkema en L. van Os, een oud NVV-bestuurder, namens de Haagse, Groningse, Dordtse en Rotterdamse EVC tegen de fusieplannen. Zij zagen de invloed van de CPN op de EVC toenemen en beschuldigden die partij van het weren van de oppositie uit het hoofdbestuur, waardoor Van den Berg niet verkiesbaar was gesteld. Er kwam een bestuur met Blokzijl als voorzitter, met naast zich Kleinsma, Boellaard en Wiegman, geen van allen tegenstanders van fusie. Van den Berg verklaarde dat EVC-Rotterdam de verkiezingsuitslag aanvocht. Weldra gingen er geruchten over het stichten van een nieuw NAS.⁴³

Niet alleen in de EVC manifesteerden zich oud-NAS-leden. Ook in politiek opzicht bleef een deel van hen actief, maar voelde er weinig voor de RSAP weer op te richten. Het idee van een brede volkspartij sprak veel oud-NAS-bestuurders aan. Na de bevrijding was *De Vonk* omgezet in *De Vlam*, uitgegeven door Stichting De Vonk, waarvan Schilp directeur was. De Vlam-groep wilde revolutionair-socialisten verenigen in een Internationaal-Socialistische Beweging (ISB), om weerstand te bieden aan de ideeën van de NVB en om een nieuw te vormen volkspartij een linkere koers te laten varen. De ISB stond voor een vrijheidlievend socialisme, zonder een eigen partij te willen vormen, maar wilde invloed uitoefenen op de Partij van de Arbeid (PvdA).⁴⁴ Begin februari 1946 was deze par-

42 Archief Schilp, nr. 28, richtlijnen der EVC; *De Waarheid*, 30-7, 31-7 en 1-8-1946; *De Vlam*, 30-11-1946; Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 406-410; L. ter Laare, *Fusie-rapport Verraad-rapport* (Amsterdam 1946); Centrale Veiligheidsdienst, Overzicht nr. 11, december 1946.

43 Archief Schilp, nr. 29, Manifest aan de Leden van de Eenheids-Vak-Centrale; *De Tribune*, 1-11-1946, 16-2 en 23-2-1947; *De Waarheid*, 6-2-1947; Centrale Veiligheidsdienst, Overzicht No. 1., 1947, 17-25; Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 430-441.

44 *De Vlam*, 27-9-1952; Berendsen en Weeda, *Uit de vonk*, 116. *De Vlam* bestond tot in 1952: J. Rogier, 'Aspecten van het weekblad *De Vlam*', in: M. Hunink, J. Kloosterman en J. Rogier (red.), *Over Buonarroti, internationale avant-gardes, Max Nettlau en het verzamelen van boeken*,

tij opgericht, waarin naast de SDAP, NVB, CDU en VDB ook een groep “politiek daklozen” opging, onder wie de ex-LFvB bestuurder Spanjer, die dicht bij De Vlam-groep stond. Bouwman, Langkemper, Engels, Schilp en Bosman meldden zich bij de PvdA en vormden met anderen het in maart 1946 opgerichte Sociaal-Democratisch Centrum (SDC), dat *De Vlam* als spreekbuis gebruikte. Dit SDC wilde principiële socialisten bijeenbrengen en de strijdbaarheid van de PvdA vergroten.⁴⁵ Door de houding van de PvdA inzake de onafhankelijkheid van Indonesië ontstond onmiddellijk wrijving. De Indonesische onafhankelijkheid werd door de confessionele partijen fel bestreden en de PvdA moest als regeringspartij zich hierbij aansluiten om niet in de oppositie te belanden. Eind 1946 werd in het Akkoord van Linggadjati afgesproken dat er een Verenigde Staten van Indonesië zou komen waarin de Republiek Indonesië werd opgenomen. Niettemin was er geen onderling vertrouwen en in juli 1947 greep Nederland militair in en begon de eerste politionele actie. Langkemper toonde zich betrokken bij de debatten over de kwestie, hij was in 1922 in opdracht van de Komintern een tijdlang op Java geweest. Langkemper was één van de ondertekenaars van het telegram aan het partijbestuur dat de vijandigheden tegen de Republiek afkeurde. Op het buitengewoon partijcongres bleek oppositie tegen het standpunt van de regering, zonder dat de PvdA het standpunt veranderde. Duizenden leden, onder wie Bouwman, Bosman, Engels, Schilp en Langkemper, zegden daarop hun lidmaatschap op.⁴⁶

Bouwman en Kitz richtten zich op nu op het organiseren van de ouden. Zij hadden beiden in de oorlog moeten werken omdat zij geen pensioen genoten. Ze werden actief in het bestuur van de Algemene Bond van Ouden van Dagen (ABvO), die in 1945 was opgericht en nauw gelieerd was aan de EVC. De bond propageerde een belangrijk punt van het EVC-Program van Actie: premievrije staatsverzekering voor ouden van dagen. De ABvO telde al snel 60.000 leden en zette zich in voor een wettelijke regeling van de

anarchistische ministers, het algebra van de revolutie, schilders en schrijvers (Baarn 1979), 377-417. Engels, *Zestigjaar*, 129; Spanjer schreef ook in het links-socialistische blad *De Baanbreker* waarin De Kadt en J.M. den Uyl schreven. Zie voor *De Baanbreker*: H. Renders, ‘Want het totalitaire is overal’, in: *ZL* (2005), 55-65.

45 Archief F. Bosman, nr. 69, brief Bouwman aan Bosman, 28-6-1945; *De Tribune*, 25-1-1947. Het SDC werd in 1947 uit de PvdA gezet, toen het ook niet-leden toeliet: *Het Vrije Volk*, 5-8, 3-9, 4-9, 17-9-1947.

46 Archief Sneevliet, nr. 343, ‘Reise nach Java’, verslag van A. Langkemper uitgebracht aan de Executieve van de Komintern, Oosterse afdeling; *De Vlam*, 3-3-1946; Bureau Nationale Veiligheid, Overzicht nr. 5, mei 1946; Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 233. Andere leden waren o.a. Roland Holst, ds. J.J. Buskes, Last en P.J. Meertens, *De Waarheid*, 25-4-1947; H. Daalder, *Vier jaar nachtmerrie. Willem Drees 1886-1988. De Indonesische kwestie* (Amsterdam 2004).

oudedagsvoorziening, waarmee met de invoering van de Noodwet-Drees in 1947 een bescheiden begin werd gemaakt. Omdat de uitkeringsgerechtigden nooit premie hadden betaald, was het feitelijk een staatspensioen, één van de eisen die het NAS al voor de Eerste Wereldoorlog had gesteld. Kitsz trok het land door en besprak het SER-advies over de invoering van de ouderenvoorziening, waarvan hij vond dat de uitkering veel te laag was.⁴⁷

10.2.3 Het Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties

Met de Marshallhulp deed de Koude Oorlog de intrede. Het WVV raakte in de loop van 1947 in de problemen, toen deze Amerikaanse economische hulp door de communistisch bestuurde landen in opdracht van de Sovjet-Unie geweigerd werd. Die richtte als tegenactie de Cominform op, opvolger van de Komintern. Hierdoor verscherpten zich de tegenstellingen tussen de EVC en het NVV, waardoor fusie definitief werd afgeblazen. Doordat de afwijzing van de Marshallhulp in het WVV door de communisten werd verdedigd, probeerde de CPN de EVC hetzelfde standpunt te laten betrekken.⁴⁸ Niet iedereen binnen de vakcentrale was van de communistische bemoeienis gediend. Syndicalisten en Trotskisten toonden zich kritisch over de veranderingen binnen de EVC en bekeken de invloed van de CPN met argusogen. Analoog aan de strijd binnen het WVV bestreden de communisten de tegenstanders binnen de EVC, waarbij Trotskisten het moesten ontgelden en velen geroyeerd werden. Van den Berg, die namens de 'Oude SDAP' sinds 1946 in een lijstverbinding met de CPN in de Rotterdamse Raad zat, nam ontslag omdat hij door de CPN werd belasterd. Het blad *Socialisme van onderop!* van de Rudolf Rocker-stichting, trok de vergelijking met de strijd tussen de syndicalisten en de communisten in het NAS. Toen in het voorjaar van 1948 de EVC scheurde, gaf het bladde schuld aan de communisten. Die lieten Kleinsma tevergeefs een bemiddelingspoging.⁴⁹

47 *Werkend Nederland*, juni 1945; *Het Vrije Volk*, 29-4-1954, 15-1 en 6-6-1955; *De Waarheid*, 29-4-1954, 24-3 en 28-3-1955; E. Smolenaars, *De macht van het getal. Honderd jaar pensioen- en ouderenvoorziening* (Amsterdam 2000).

48 H.J. Langeveld, 'Die niederländische Gewerkschaftsbewegung und der Marshall-Plan', in: O.N. Haberl, L. Niethammer (Hrs.), *Der Marshall-Plan und die europäische Linke* (Frankfurt am Main 1986), 381-406. De overheid overwoog de EVC rechtspersoonlijk te weigeren: Eskes, *Repressie*, 93, 338.

49 Coomans e.a., *De Eenheidsvakcentrale*, 233-39, 254, 432; *De Tribune (RCP)*, 19-1-1947; *De Waarheid*, 28-2-1948; *De Vlam*, 5-3-1948; *Het Vrije Volk*, 10-3-1948; *Socialisme van onderop!*, 1-8,

In maart 1948 kwam het Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties (OVV) tot stand, dat in Rotterdam sterk was. Het EVC-district was daar stevig in handen van Smid en Van den Berg. Op het OVB-oprichtingscongres in oktober sprak oud NSV-bestuurder De Jong, die refereerde aan het NAS als onafhankelijke vakbeweging. Het OVB diende zich op dezelfde grondslag te plaatsen en De Jong had op grond daarvan de Beginselverklaring geschreven. Het congres koos Van den Berg tot secretaris en Smid tot voorzitter. Het OVB telde ongeveer 10.000 leden en omvatte een gemengd gezelschap van vrije socialisten, syndicalisten, Trotskisten en andere links-socialisten, zoals de vrije socialist Priem.⁵⁰ Het communistische blad *Politiek en Cultuur* schreef: "De O.V.B. zet de slechtste tradities van het N.A.S. voort".⁵¹ Bij het OVB was de syndicalistische opvatting van vakstrijd diep verankerd. Enerzijds was het Verbond vanaf de oprichting bereid om met werkgevers cao's af te sluiten en bewees het zich zelfs in de ogen van de Binnenlandse Veiligheidsdienst als een verantwoordelijke vakcentrale en verkreeg het na enige tegenwerking van de overheid in 1955 de aangevraagde rechtspersoonlijkheid.⁵² Anderzijds paste het OVB directe actie toe door in de havens korte stakingen te organiseren, evenals langzaam-aan-acties en sit-down-stakingen. De verhouding tot de EVC bleef vijandig. Die kwalificeerde het OVB als een "scheurmakersbondje" dat geen bestaansrecht had. Het OVB bezocht in 1953 het congres van de IAA, dat in Frankrijk werd gehouden. De IAA had de oorlog overleefd door in 1939 van Amsterdam uit te wijken naar Zweden en daarna naar Toulouse.

De EVC kwam ondertussen in de problemen. Eind 1948 scheurde het WVV doordat alle niet-communistische vakcentrales het verbond verlieten en het Internationaal Verbond van Vrije Vakverenigingen (IVVV) vormden. De EVC bleef in het WVV en werd meer dan voorheen als communistische mantelorganisatie bestreden en schrompelde daardoor ineen. In 1964 viel

16-8, 1-9-1947 en 15-5-1948. Dit blad besteedde aandacht aan het verleden. Jubilea werden gevierd en overledenen herdacht, bijvoorbeeld oud-FAUD-bestuurder Kater, die op 83-jarige leeftijd bij het demonteren van een vliegtuigbom in zijn tuin om het leven kwam. De 'Oude SDAP', in 1946 opgericht, was min of meer een mantelorganisatie van de CPN om kiezers te trekken die niet naar de PvdA wilden.

50 *Werkend Nederland*, 27-3-1948 en 3-12-1945; *De Nieuwe Strijd*, 5-4-1948; *De Vlam*, 23-10-1948, *Anarcho-syndicalistische persdienst*, 27-10-1948 en 16-9-1953. Over het OVB twee brochures: *O.V.B. 30 jaar. 1948-1978* (Rotterdam 1978) en *O.V.B. 35 jaar. 1948-1983* (Rotterdam 1983). Van den Berg en Smid bleven jarenlang hun functies uitoefenen.

51 G. Harmsen, 'De ontwikkeling van het trotskisme', in: *Politiek en Cultuur* (juni 1949), 199-207.

52 *De Nieuwe Strijd*, 14-6-1948; Bijlage brief nr. 940.400 Staking Stadsleepboten in de Rotterdamse haven, 8-1-1969; Boot, *Opstandig volk*, 136-137. Zie ook Smit, *De syndicale onderstroom*.

het doek en werd de EVC opgeheven.⁵³ Het OVB bleef een Rotterdamse aangelegenheid. Pogingen om in Amsterdam en in de Oost-Groningse landbouwindustrie aanhang te verwerven, mislukte door communistische bestrijding. Het NVV toonde zich weinig positief over het OVB, dat het verwijt kreeg – toen het probeerde de strijd in de havens van Antwerpen en Hamburg uit te breiden – de strijdwijze van het oude NAS tevoorschijn te halen.⁵⁴

10.2.4 Meedoen aan links-socialistische bewegingen

Ontevreden PvdA-leden richtten in 1950 de Socialistische Unie (SU) op. Door het verdwijnen in september 1952 van *De Vlam* en de ISB probeerden Schilp en Van den Berg samen met Nabrink en het OVB een organisatie op poten te zetten van onafhankelijke linkse socialisten. De ISB en de ‘Oude SDAP’ gingen in de SU op, terwijl de RCP, die mee had gedaan aan de besprekingen, er buiten bleef. De SU werd geen succes en veel leden verdwenen naar de Derde Weg, een pacifistische beweging die geen positie voor één van beide kampen in de Koude Oorlog wilde kiezen.⁵⁵ Naast deze beweging bestond nog de opvolger van de IAMV, de Algemene Nederlandse Vredesactie (ANVA). Deze ANVA was in 1951 opgericht door onder anderen Schilp en Roland Holst. Later sloten Langkemper, Engels en Spanjer zich aan. Voormalige Sneevliet-aanhangers raakten steeds meer met elkaar in strijd. De RCP deed mee aan de zogenoemde “intredepolitiek” van de Vierde Internationale. De partij en *De Tribune* werden echter opgeheven en de leden sloten zich in

53 *Het Vrije Volk*, 28-12-1948 en 27-6-1949, 23-6-1958, 21-9 en 24-9-1962; *De Waarheid*, 18-1, 20-1, 18-4-1949, 31-3, 7-11-1958, 5-8, 2-9, 29-9-1960, 29-6-1961 en 24-7-1964; *Anarcho-syndicalistische persdienst*, 9-12-1953; Avrich, *The Russian anarchists*, 240-241; D. Weiler, ‘The United States, International Labor, and the Cold War. The breakup of the World Federation of Trade Unions’ in: *Diplomatic History*, vol. 5, nr. 1 (1981), 1-22; A. Carew, ‘The Schism within the World Federation of Trade Unions. Government and Trade Union Diplomacy’ in: *International Review of Social History*, vol. 29 (1984), 297-335; Lademacher, ‘Die Spaltung des Weltwerkschaftsbundes’, 501-534; Verrips, *Dwars, duivels en dromend*, 347-359; E. Nijhof, *Gezien de dreigende onrust in de haven. De ontwikkelingen van arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven* (Amsterdam 1988), 367-369; Boot, *Opstandig volk*, 135-137.

54 *Het Vrije Volk*, 31-12-1949, 12-7-1950, 1-10-1954, 25-12-1957; *De Waarheid*, 17-7-1950, 13-7 en 20-9-1951, 28-8 en 26-9-1955 en 1-9-1960. In Groningen kon het OVB niet tegen Fre Meis op: *Het Vrije Volk*, 22-10-1969.

55 *De Vlam*, 10-12-1949; *De Waarheid*, 22-3-1952, 19-5-1954 en 19-2-1957; *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam 1982), 31-32; G. Zonderland, ‘Linkse dissenters in de Koude Oorlog. De Socialistische Unie (1950-1957)’ in: E.K. Grootes, J. den Haan (red.) *Geschiedenis, godsdiens, letterkunde. Opstellen aangeboden aan dr. S.B.J. Zilverberg* (Roden 1989), 240-249. Veel leden waren actief in de EVC.

1952 bij de PvdA en het NVV aan. De Trotskisten gaven binnen de PvdA het blad *Socialistisch Perspectief* uit en werden lid van het tweede SDC, dat in 1955 tot stand kwam. Schilp en Engels eindigden met de restanten van de SU, de Derde Weg en de ANVA bij de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP), die in januari 1957 werd opgericht. De meeste OVB-bestuurders sloten zich bij deze partij aan. De PSP gaf het OVB de gelegenheid om in de zendtijd voor politieke partijen het verbondsstandpunt op de televisie naar voren te brengen. Tussen de PSP en het OVB braken echter conflicten uit, omdat de OVB de bestuurders wilde verbieden politieke functies te bekleden. Zo moest Oosterwijk als PSP-raadslid bedanken, omdat hij bezoldigd OVB-bestuurder was.⁵⁶ De PSP vond na een paar jaar dat de verbintenis met het OVB de mogelijkheid om arbeiders als achterban te bereiken beperkte. Er werd geklaagd over de grote invloed van het OVB, door de CPN immer aangeduid als “Het trotskistische en arbeidersvijandige OVB-kerkje”.⁵⁷ Het OVB wist, ondanks een dalend ledental, het bestaan nog decennia lang te rekken met een sterk vergrijsde achterban. In 1969 had het verbond nog 6.000 leden. Van den Berg en Oosterwijk als PSP’ers en enkele oud-communisten uit de ‘De Brug-groep’ raakten naar aanleiding van de Rotterdamse sleepbootstaking in conflict met medebestuurder Van Os, waardoor het OVB werd verscheurd door ruzie, die tot in de rechtbank werd uitgevochten. Tenslotte zocht Van Os toenadering tot het NVV-bestuur om de ‘trotskistisch-bolsjewistische infiltratie’ in zijn Bedrijfsorganisatie Verkeer tegen te gaan. Samenwerking met het NVV zou de eenheid in de haven dichterbij brengen. In ieder geval kreeg hij alle ruimte om zijn standpunt voor de VARA-radio en -televisie uiteen te zetten. In een kort geding werd beslist dat onder de leden een referendum moest worden gehouden wie het bestuur van OVB-Verkeer mocht vormen, waarna een minderheid zich afscheidde en overging naar

56 *De Tribune*, 7-9, 20-10, 3-11-1951 en 29-3-1952; *De Vlam*, 19-7-1952; *Het Vrije Volk*, 15-4-1952, 16-4-1962, 15-9-1964 en 18-6-1968; L. van der Land, *Het ontstaan van de Pacifistisch Socialistische Partij* (Amsterdam 1962); P. Lankhorst, *De Vredesbeweging ‘De Derde Weg’ (1951-1965)* (z.p. 1973); T. van Tijn, ‘Koude oorlog in de PvdA. Het sociaal-democratisch centrum 1955-1959’ in: B.W. Schaper e.a., *Het verbleekte ideaal. De linkse kritiek op de sociaal democratie in Nederland* (Amsterdam 1982); *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP*; R. Leijser, ‘Derde Weg, christelijk anti-militarisme en pacifistisch-socialisme’, in: J. Divendal e.a. (red.) *Nederland, links en de Koude Oorlog* (Amsterdam 1982), 99-116. Zie Engels, *Zestig jaar*, Santen, *Adios companeros*. Oosterwijk zat tijdens de oorlog in een concentratiekamp en was tot zijn dood in 1974 OVB-bestuurder. Hij was lid van de RCP en de PSP: B. de Cort, *Solidariteit in anonimiteit. Geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij* (Breda 2004), 240.

57 *De Waarheid*, 25-10-1960 en 10-2-1965; *Bevrijding*, 6-12-1963; *Het Vrije Volk*, 16-1-1967. Zie over de moeizame samenwerking tussen intellectuelen en radicale arbeidersbeweging: Parkin, *Middle Class*.

het NVV. Het OVB leidde nog jaren een verborgen bestaan, maar werd al in de jaren zestig door de nieuwe expressieve anarchistische beweging Provo als te 'Marksisties' afgedaan. Het recht op arbeid dat het OVB eiste, werd door Provo weggehoond. Een nieuwe tijd trad aan.⁵⁸

Tot slot

Na de Duitse bezetting bleek het NAS niet in staat zich te verzetten tegen liquidatie. De instrumentele taak kon niet meer worden uitgevoerd en het was zinloos het uitgeputte NAS te laten voortbestaan. De vakcentrale verdween geruisloos. Door de hoge leeftijd van de meeste NAS-bestuurders waren zij niet in staat een actieve rol in het verzet te spelen. Sneevliet nam onmiddellijk afstand van het NAS en bouwde zijn illegale organisatie op uit oud-RSAP'ers en andere revolutionaire socialisten. Zij vonden het met Sneevliet belangrijk hun revolutionaire opvattingen te blijven uitdragen, ook al was daar levensgevaar aan verbonden. Maar ook in deze tijd was de onderlinge polemiek het belangrijkste wapen dat gehanteerd werd.

In de oorlog kwam de gedachte op dat er na de bevrijding een ongedeelde vakbeweging moest komen, die de arbeiders verenigde ongeacht hun politieke of religieuze overtuiging.

De EVB was een poging om tot een ongedeelde, algemene vakbeweging te komen. Deze vakbeweging werd echter spoedig omgezet in de EVC, die overheerst werd door communisten. Toen de EVC zich richtte op het NVV om tot fusie te komen, verlieten veel oud-NAS-leden de vakcentrale en richtten zij het OVB op, dat tot op zekere hoogte als erfgenaam van het NAS kan worden beschouwd. Maar de vakcentrale bleef marginaal. Terugkeer naar het syndicalisme bleek binnen de ontluikende verzorgingsstaat weinig succesvol.

Na de bevrijding vonden oud-NAS-bestuurders dat het NAS niet moest terugkeren. In een resolutie werd wel vastgelegd dat er een gedenkboek over het NAS moest worden geschreven.

58 *De Nieuwe Strijd*, januari 1969; *Het Vrije Volk*, 6-1, 7-1, 13-1, 16-1, 18-1, 6-3, 29-3 en 30-10-1969; *De Waarheid*, 11-11-1968, 7-1, 13-1, 18-1 en 30-10-1969; *Vrij Nederland*, 11-1-1969. De groep Van den Berg riep de juridische hulp in van de vaste OVB-advocaat mr. H. van Wijk. Zie I. Cornelissen in *Het Vrije Volk*, 30-1-1969 die als journalist en Trotskist het OVB goed kende. Zie ook: Smit, *Syndicale onderstroom*, 144-145, *Haagse Post*, 13-5-1978, *Trouw*, 12-5-1998, *De Volkskrant*, 25-7-1998, H. Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning* (Amsterdam 1966), R. van Duyn, *Provo. Geschiedenis van de provotarische beweging 1965-1967* (Amsterdam 1985), 181. Jef Last sloot zich bij Provo aan.

Slotbeschouwing

Inleiding

Het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) was de eerste vakcentrale in Nederland. Het hield bijna vijftig jaar – van 1893 tot 1940 – stand ondanks de tegenwerking van buitenaf en de interne worsteling met zijn dubbele identiteit. Het NAS kan gedurende zijn hele bestaan gekarakteriseerd worden als een heterogene en instrumentele belangenorganisatie, die tegelijkertijd deel uitmaakte van een expressief georiënteerde protestbeweging die ook andere doelen nastreefde dan directe materiële verbeteringen. De interne dynamiek van het NAS kwam vooral voort uit de spanning die deze dubbele identiteit met zich meebracht. In de eerste paragraaf van deze slotbeschouwing over de dubbele identiteit wordt met behulp van het ideaaltypisch onderscheid tussen instrumenteel en expressief handelen, zoals dat in de *Inleiding* is verwoord, alsook op basis van voorgaande hoofdstukken, het NAS nader gekarakteriseerd. Er wordt tevens kort ingegaan op de rol van de politiek. Daarna komen de fasen van de historische ontwikkeling van het NAS aan bod, waarin duidelijk wordt welke veranderingen zich voordeden bij een of meerdere facetten van de vakcentrale, zoals die in de *Inleiding* zijn onderscheiden.

Dubbele identiteit en politiek

De spanning die gepaard ging met de dubbele identiteit, waarbij de vakcentrale naast de instrumentele belangenbehartiging uiting gaf aan het sociaal protest tegen maatschappelijke ontwikkelingen, was de belangrijkste kracht voor de interne dynamiek van het NAS. Die dynamiek stelde op het uit balans raken van deze dubbele identiteit. Kreeg één van beide aspecten de overhand, dan leidde dat stevast tot interne onenigheid over de grondslagen. Zo'n dubbele identiteit was niet uniek. Ook andere linkse vakorganisaties en politieke partijen zijn zo te karakteriseren. Maar het instrumenteel en expressief handelen lag bijvoorbeeld bij het NVV minder ver uiteen dan bij het NAS. Het als “ingroei” te betitelen doel van het NVV stond dichterbij de realiteit van de institutionalisering van arbeidsverhoudingen, dan het streven naar een revolutionaire omwenteling.

Bij het NAS speelde het verschil tussen de instrumentele belangenbehartiging en het expressieve propagandistische of bewustmakende optreden

een bepalende rol. De afstand tussen beide was groot. Het uit balans raken van de dubbele identiteit van het NAS zorgde steeds voor interne spanningen. Kreeg het expressieve of juist het instrumentele optreden de overhand, dan leidde dat tot interne oppositie die teruggreep op de fundamentele vraag wat het belangrijkste doel van NAS diende te zijn. Bestuurders, afgevaardigden, leden en buitenstaanders kruisten dan de degens over de vakbondsstrategie, organisatiestructuur, stakingen, sociale wetgeving, de rol van de staat, samenwerking met politieke partijen en de internationale positie. Disbalans zorgde ervoor dat het NAS intern in beweging was en daardoor aan slagkracht inboette.

Instrumentele belangenbehartiging stelde andere eisen aan de tactiek en de organisatie dan het uiten van breed sociaal protest. Praktische en principiële verschillen binnen de heterogene vakcentrale over wat het karakter van de collectieve acties moest zijn, maakten het lastig om het evenwicht tussen beide taken te bewaren. Zo had de instrumentele materiële belangenbehartiging een exclusief karakter, wanneer die gericht was op verbeteringen voor de leden met uitsluiting van anderen, terwijl de inclusieve strategie op basis van solidariteit en klasse-eenheid collectieve acties voorstond, die veelal expressief van aard waren. Een botsing tussen de exclusieve en inclusieve benadering deed zich voor bij het debat over de steunverlening bij stakingen. De inclusieve invalshoek was erop gericht alle deelnemers aan die collectieve acties te steunen, ongeacht of ze bij het NAS waren aangesloten, om het sociaal protest een brede basis te geven. Deze positie was moeilijk houdbaar, waardoor de federaties kozen voor een exclusieve strategie, waarbij slechts de leden werden gesteund.

Het NAS onderscheidde korte- en lange-termijn-doelen en nam parallel aan de internationale syndicalistische vakbeweging, een duale taak op zich: het verbond het instrumenteel streven naar materiële verbeteringen op de korte termijn met het expressief bevorderen van een omwenteling op de lange termijn, waardoor een samenleving tot stand moest komen waarin arbeiders het beheer over de productie uitoefenden. Een stakingsactie gericht op directe resultaten had tevens een "opvoedend" doel voor het kunnen uitoefenen van de beheerstaak in de toekomstige samenleving. De vakstrijd hing voor het NAS onlosmakelijk samen met het sociaal protest tegen het kapitalisme. Dat gold ook voor de syndicalistische vakbeweging in het buitenland, waarmee het NAS zich na de eeuwwisseling identificeerde. Toen het syndicalisme vanaf de tweede helft van de jaren twintig bij het NAS plaatsmaakte voor revolutionair-socialistische vakbondsopvattingen, bleef de duale taak herkenbaar. Wat opvalt, is dat in de periodes waarin de materiële belangenbehartiging van de aangesloten organisaties weinig of

geen resultaten meer opleverde, de expressieve uitingen van sociaal protest eerder tot interne wrijvingen leidde, dan in fasen waarin het instrumentele optreden successen behaalde. Bij het ontbreken van materieel succes, kwam de steun van de aangesloten bonden voor het expressieve optreden van NAS-bestuurders onder druk te staan en raakte de vakcentrale in disbalans.

De tweede factor die zorgde voor interne dynamiek in het NAS was de invloed van de politiek. Gedurende het hele bestaan werd het NAS van buitenaf – en van binnenuit – geconfronteerd met de politieke of ideologische invloed van stromingen, partijen, groeperingen of individuen uit de socialistische beweging. De ontwikkeling van de vakcentrale kan daarom ook gekarakteriseerd worden als een reactie op de politieke invloed van bijvoorbeeld het anarchisme, revolutionair-socialisme of het communisme, die zowel een nationale als een internationale dimensie kende. De opstelling tegenover deze politieke invloed varieerde binnen het NAS van aanvaarding tot afwijzing.

Ontwikkeling van het NAS in fasen

Het NAS onderging tal van veranderingen in de organisatie, ideologie, collectieve acties en het bestuur, zoals blijkt uit de verschillende fasen die deze studie onderscheidt. De dubbele identiteit blijft echter ondanks die veranderingen voortdurend zichtbaar.

Hieronder worden de fasen van de historische ontwikkeling gekarakteriseerd. De overgang tussen de fasen kenmerkt zich door veranderingen bij één of meerdere facetten van de organisatie, collectieve acties, ideologische oriëntatie of in de leiding. Deze veranderingen worden geduid op basis van het onderscheid tussen instrumenteel en expressief handelen. Hierbij is ook gewezen op de wisselwerking met de buitenlandse vakbeweging en politieke beweging, zoals bij de transnationale benadering in de *Inleiding* is omschreven.

Opkomst van de onafhankelijke vakbeweging (1860-1893)

Een drietal ontwikkelingen, die in de voorgeschiedenis van het NAS de aandacht trekken, speelde na de oprichting een belangrijke rol. Ten eerste overheerste bij de vroege vakverenigingen een streven om op politiek en godsdienstig neutrale wijze de belangen van de arbeiders te behartigen. Ze wilden een ongedeelde algemene vakbeweging. Ten tweede spiegelde de Nederlandse vakverenigingen zich aan buitenlandse voorbeelden en

ten derde trachtte de socialistische beweging voortdurend invloed uit te oefenen, wat het algemene karakter van de vakbeweging bedreigde.

Wat de eerste ontwikkeling betreft, blijkt dat het streven naar politieke en godsdienstige neutraliteit om tot een onafhankelijke vakbeweging te komen, uit de losmaking van tal vakverenigingen en – bonden in de jaren tachtig van het ANWV en de SDB. Daarbij werd geprobeerd confessionele vakverenigingen te betrekken bij het tot stand brengen van een ongedeelde vakbeweging. Deze uitgetreden organisaties groeiden uit tot de initiatiefnemers van het NAS. De neutraliteit was nodig omdat politieke of confessionele bindingen voor verdeeldheid zouden zorgen en de belangenbehartiging bedreigden. Het ging overigens niet alleen om instrumentele belangenbehartiging. Er was al min of meer sprake van een duale taak, want ook het bepleiten van hervormingen op maatschappelijk gebied maakte deel uit van het vakbondsstreven. Daarbij waren er ook verwachtingen dat de arbeiders in de toekomst zeggenschap zouden krijgen over hun eigen productie. In die zin streefde de vakbeweging naar een betere en rechtvaardiger maatschappij en ontwikkelde die in de jaren zeventig en tachtig een naar buiten gerichte oriëntatie op arbeids- en overheidsvraagstukken, evenals op verbetering van arbeidsvoorwaarden.

Wat de buitenlandse voorbeelden betreft, oriënteerden de vakverenigingen zich al vanaf de jaren zestig op de succesvolle Britse vakbeweging, verenigd in het TUC (1868). Die gold ook als voorbeeld voor de sociaalliberale intellectuele en industriële kringen, die van een goed georganiseerde en algemene vakbeweging een regulerend en stabiliserend effect op de economie veronderstelden. Zo moest door de oprichting van vakverenigingen een begin gemaakt worden met de institutionalisering van de arbeidsverhoudingen, waarin arbeidsconflicten vermeden konden worden.

De derde kenmerkende ontwikkeling in deze fase is dat het opkomende socialisme zowel van buitenaf als van binnenuit de vakbeweging aan zich wilde binden. Al bij de totstandkoming van de eerste vakverenigingen in Nederland in de jaren vijftig en zestig, was er sprake van een ambivalente verhouding tot het socialisme. Vakverenigingen kwamen grotendeels onafhankelijk van de Eerste Internationale tot stand, terwijl die de bonden wel aan het socialisme wilde verbinden. Vakverenigingen die in de jaren tachtig uit de SDB traden, wilden daarentegen het onafhankelijke karakter behouden waardoor alle arbeiders zich konden aansluiten. Ondanks deze afstand van de bonden tot de politiek, had het socialisme een mobiliserend effect vanwege het geschetste toekomstperspectief. De invloed van het socialisme op de oprichting van het NAS in 1893 bleek toen Cornelissen namens de SDB het initiatief naar zich toetrok om tot een landelijk samenwerkingsverband

van vakbonden te komen. Hiermee voldeed de SDB aan het verzoek van de Tweede Internationale en was onmiddellijk de neutraliteit van het NAS in het geding, wat op bezwaar stuitte bij een deel van de oprichters en de confessionele vakbeweging weerhield zich aan te sluiten.

Vorming en organisatorische ontwikkeling van het NAS (1893-1901)

De totstandkoming van het NAS was de uitkomst van de sinds de jaren tachtig nagestreefde onafhankelijke en vooral instrumentele samenwerking van zelfstandige bonden van geschoolde werklieden naar Brits voorbeeld. Onder invloed van Cornelissen kwam echter naar Frans voorbeeld niet een samenwerkingsverband van louter vakbonden tot stand, maar sloten zich ook politieke organisaties aan.

Na de oprichting had een viertal processen ingrijpende gevolgen voor het NAS. Ten eerste bleek de politiek voortdurend een bron van interne conflicten. Ten tweede veranderde de samenstelling van het NAS en had de daarop volgende bestuurswisseling bepalende gevolgen voor de strategie. In de derde plaats werd het NAS geconfronteerd met een groeiend aantal stakingen, wat het vraagstuk van de steunverlening opwierp. De laatste ontwikkeling betrof de toenemende overheidsinvloed, die om een duidelijke opstelling van het NAS vroeg. De vier processen worden hieronder kort toegelicht.

De politiek als bron van conflicten verwijst in deze periode naar de politieke tegenstellingen binnen het NAS tussen de aangesloten SB en SDAP. Hun onderlinge strijd tastte de onafhankelijkheid aan en strookte niet met de oriëntatie op economische acties. De controversale leidde na het door politieke onenigheid verscheurde Congres van de Tweede Internationale in Londen in 1896, tot het besluit beide te dwingen uit het NAS te treden. Een neutraal of algemeen vaksecretariaat kwam daarna echter niet tot stand. Door de aansluiting van veel kleine als expressief te typeren vakverenigingen, kwam het NAS meer onder invloed van het vrije socialisme. Die aansluiting had een tweetal gevolgen: de interne machtsverhoudingen verschoven, waardoor een basis werd gelegd voor een ingrijpende bestuurswisseling en de onderlinge samenwerking kreeg het karakter van een strijd tussen de instrumenteel georiënteerde grote bonden en de kleine vakverenigingen. Vertegenwoordigers van de grote bonden verdwenen in 1896 uit het bestuur en hun opvattingen vonden bij de nieuwe bestuurders Van Erkel en Van Zomeren, verbonden aan het vrije socialisme en de kleine vakverenigingen, geen gehoor. Er ontstond daarmee een kloof tussen het NAS-bestuur en de bestuurders van de grote bonden. In de besluitvorming was het grote

aantal kleine organisaties van doorslaggevende betekenis vanwege de stemprocedure, die geen rekening hield met de grootte van de organisaties. Het werd moeilijk tot eensluidende besluiten te komen, zoals bleek uit het jarenlange debat over het stakingsreglement. Het stakingsmiddel won in de jaren negentig steeds meer terrein, waardoor het NAS de steunverlening als taak moest oppakken. Het NAS stond voor het dilemma exclusief steun te verlenen aan acties van de aangesloten organisaties – waardoor de omvang van de stakingsuitkeringen beheersbaar bleef – of te handelen naar een meer inclusieve gedachte en ook stakingen te steunen van niet-aangesloten vakverenigingen en ongeorganiseerden. De inclusieve invalshoek was gebaseerd op beginselen van onderlinge solidariteit en klasse-eenheid en had bij het nieuwe NAS-bestuur en de kleine vakverenigingen de voorkeur. Zij waren voorstanders van het lijstenstelsel, dat de steunverlening financierde uit vrijwillige bijdragen en gebaseerd was op directe solidariteit tussen arbeiders en het klassebewustzijn moest bevorderen. De grote bonden stonden naar Brits voorbeeld de exclusieve belangenbehartiging voor en bepleitten een centrale kas voor wederzijdse steun, gecombineerd met decentrale weerstandskassen waarover de bonden autonoom moesten kunnen beschikken. Onenigheid over de wijze van steunverlening leidde ertoe dat de NISTB, één van de oprichters van het NAS, zich afscheidde. De bond had kritiek op de stakingspolitiek van het NAS, maar ook op het negeren van de toenemende overheidsinvloed op de arbeidsverhoudingen en de sociale zekerheid.

Het NAS-bestuur hield vast aan de zuivere onafhankelijke economische strijd, maar de interne meningsverschillen over de opstelling met betrekking tot de sociale wetgeving leidden tot het eerste grote reorganisatiecongres (1901). Inmiddels veranderde opnieuw de samenstelling van het NAS. Met de aansluiting van de NS&BB, waarin zo'n 3000 geschoolde en ongeschoolde havenarbeiders waren verenigd, deed – in vergelijking met Groot-Brittannië relatief laat – het “new unionism” zijn intrede in het NAS. Op het congres van 1901 sprak de NS&BB zich uit voor de economische klassenstrijd en gaf geen prioriteit aan de sociale wetgeving. Daarop trad de ANTimB – één van de initiatiefnemers van het NAS – uit de organisatie.

Ter verdediging van de keuze voor de economische klassenstrijd werd door het NAS verwezen naar de Franse CGT, wat het begin markeerde van een actievare rol binnen de internationale vakbeweging. Na de eeuwwisseling kwam het NAS in een nieuwe fase vanwege de deelname aan de internationale richtingenstrijd in de vakbeweging.

Richtingenstrijd binnen de vakbeweging (1901-1907)

Na de eeuwwisseling profileerde het NAS zich in de internationale richtingenstrijd in de vakbeweging. Die strijd kende een tweetal dimensies. Geliërd aan de Tweede Internationale stond met name de Duitse vakbeweging op een modern standpunt waarin de instrumentele belangenbehartiging en het bepleiten van sociale wetgeving centraal stond. Hiertegenover kwam het syndicalisme onder aanvoering van de Franse CGT, met het NAS als medestander, tot ontwikkeling waarin de duale taak de directe instrumentele actie verbond aan het veelal expressief geuite streven naar een revolutionaire omwenteling. Deze tegenstelling tussen de vakbondsrichtingen lag ten grondslag aan de interactie in het IS tussen de CGT en het NAS enerzijds en de overige vakcentrales anderzijds.

De richtingenstrijd tussen de moderne en de opkomende syndicalistische richting tekende zich al lange tijd in Nederland af en werd ook binnen het NAS gevoerd. De Spoorwegstaking van 1903 versnelde de scheiding tussen deze richtingen. Binnen het NAS eindigde de strijd tegen de moderne vakbondsopvattingen op het reorganisatiecongres van 1903, toen duidelijk bleek dat er onvoldoende steun was voor het propageren van sociale wetgeving. De Scheurcircularie van het NAS-bestuur uit 1904 omhelsde de definitieve breuk tussen de vakbondsrichtingen. Deze circularie bepleitte handhaving van de zuivere ideologische beginselen. Dat was van groter belang dan het behoud van de eenheid. Deze oproep om uit overtuiging de moderne bonden te verlaten en zich bij het NAS aan te sluiten, alsook de mislukte Spoorwegstaking, versterkten de roep om een nieuwe vakcentrale. Daarnaast was er sprake van een controverse tussen het syndicalisme en het anarchisme over de taak van de vakbeweging. Van belang voor de koers van het NAS was dat de NS&BB in 1904 uittrad, wat de weg vrij maakte om het NAS in anarchistische richting op te schuiven. Bevrijd van de grote bonden – ook de ANTypB had het NAS verlaten – en van de neutrale syndicalistische benadering van de NS&BB, kwam een expressief gepropageerd vrijheidsideaal als doel van het NAS op de voorgrond. Hiermee onderscheidde het bestuur zich van het sinds 1906 snel groeiende NVV en de NatFvT die een concurrerende onafhankelijke vakcentrale dreigde te worden. Het NVV was een succesvolle doorstart van wat de algemene bonden zich van het NAS hadden voorgesteld. Vijf van de elf bonden waarmee het NVV begon, kwamen voort uit het NAS. Zij continueerden hun vakbondsactiviteiten op basis van de instrumentele uitgangspunten die ze al koesterden toen ze het NAS oprichtten.

Met de keuze voor het alles overkoepelende vrijheidsideaal zou het NAS een bewegingsorganisatie moeten worden, zoals die in de *Inleiding* is beschreven. Het bestuur zag het NAS als deel van een sociale protest-beweging, die op verscheidene levensterreinen actief moest zijn. De duale taak kwam onder druk te staan, omdat in de ogen van het NAS-bestuur de kleine materiële verbeteringen niets te betekenen hadden in vergelijking met het vrijheidsideaal.

Hierop kwam kritiek van binnenuit en buitenaf, waardoor kort een nieuwe interne richtingenstrijd oplaaide tussen deze anarchistische oriëntatie van het NAS-bestuur en de als syndicalistisch aan te merken benadering van de oppositie. Gezamenlijke deelname van bestuurders van de CGT en het NAS aan internationale antimilitaristische congressen in 1904 had de ontvankelijkheid in het NAS voor het syndicalisme bevorderd. De syndicalistisch georiënteerde oppositie, vanuit de LFvB en de relatieve buitenstaander Kolthek, stelde de economische klassenstrijd als instrumentele directe actie centraal, wat aansloot bij het handvest van Amiens uit 1906. Deze oppositie bepleitte het loszingen van de vakactie van het anarchisme. Gesteund door de profilering van het syndicalisme op het Internationaal Libertair Congres en de daaraan gekoppelde syndicalistische conferenties in 1907 schoof het NAS op richting het syndicalisme.

De syndicalistische grondslag van het NAS (1907-1913)

Vanaf 1907 maakte het NAS een nieuwe start. Van Erkel moest aftreden en in de periode tot 1913 werd het NAS in sterke mate bepaald door de visie en het optreden van Kolthek als nieuwe secretaris. Hij had de capaciteiten om een stempel op het NAS te drukken. Een viertal ontwikkelingen kenmerkte het NAS in deze fase. Ten eerste werd het evenwicht in de duale taak hersteld door de instrumentele materiële belangenbehartiging, gedefinieerd als economische klassenstrijd, weer belangrijk te maken. Verbreding naar andere taken, waarvan in de voorgaande jaren sprake was, werd tegengegaan, waarmee afstand ontstond tot de expressieve anarchistische invalshoek. Naar het voorbeeld van het handvest van Amiens kwam voor het eerst een Beginselverklaring tot stand. De daarin omschreven ongeacht clause moest elke politieke stroming buiten de organisatie houden, wat kritiek opleverde van de anarchisten, die binnen het NAS terrein verloren.

De tweede ontwikkeling bestond uit, overigens tegenstrijdige, organisatorische veranderingen. Het bestuur maakte de afdelingen en enkelvoudige verenigingen tot organisatorische basis van NAS, wat een versterking was van de lokale vakbondsautonomie, zoals bij de Franse syndicats. Om de

betrokkenheid van onderop te vergroten, moesten de afdelingen zich vanaf 1910 rechtstreeks bij het NAS aansluiten, zonder tussenkomst van een federatie of bond. De invloed van de federatiebesturen nam erdoor af. Het onvoorziene gevolg van deze organisatieverandering was dat tal van afdelingen van de federaties zich jarenlang niet bij het NAS aansloten en zo een groot deel van de syndicalistische vakbeweging buiten het NAS kwam te staan. De ingreep betekende feitelijk ook dat het NAS-bestuur meer macht kreeg over de aangesloten afdelingen, wat dus centraliserend werkte.

In strijd met deze keuze van het bestuur was het streven om tot federatievorming te komen, naar het voorbeeld van de NatFvT en de Amerikaanse IWW. De succesvolle oprichting van de LFvB in 1909, waarvoor de pas opgerichte Franse bouwvakfederatie model stond, symboliseerde de overgang van de exclusieve belangenbehartiging van afzonderlijke beroepsgroepen naar meer solidariteit in de belangenbehartiging op bedrijfstakniveau. Het organisatorische onderscheid tussen geschoolden, zoals metselaars en timmerlieden, en ongeschoolden als grondwerkers en opperlieden, viel weg, naar voorbeeld van de NatFvT. De oprichting van de LFvB betekende een versterking van de organisatorische samenhang binnen het NAS. Met deze vernieuwende stap, waarin de beroepsidentiteit als organisatiegrondslag werd losgelaten voor ruim een kwart van het ledental van het NAS, liep het NAS voor op het NVV, dat pas in 1920 deze stap zette.

De LFvB was direct betrokken bij bouwvakacties in 1909 en 1910, die voortkwamen uit de ruimte die de werkgevers werd gelaten om artikelen uit de Wet op het Arbeidscontract buiten werking te plaatsen. De acties waren gericht tegen de patroons, maar ook een strijd tegen de moderne vakbeweging. Na de oprichting van het NVV werd onderling strijd in de vakbeweging gevoerd rond stakingen, zoals gedurende de internationale zeeliedenstaking van 1911.

Wat ten derde opvalt, is dat het NAS internationaal geïsoleerd bleef, omdat het de CGT niet meekreeg in de oprichting van een nieuwe syndicalistische internationale.

Kenmerkend voor het beleid onder Kolthek was, dat gepoogd was het wantrouwen tegen de staat weg te nemen, indien de wetgeving verbeteringen voor de arbeiders kon opleveren. De afwerende houding moest plaats maken voor het streven via buitenparlementaire druk wettelijke verbeteringen af te dwingen, zoals op het gebied van de pensioenen, in navolging van de CGT. De moeilijkheid was op de staatsinterventie in te spelen en toch vast te houden aan de syndicalistische beginselen. Daarom werd deze arbeiderspolitiek verdedigd als economische belangenbehartiging.

In 1912 werd de ondergang van Kolthek ingeluid. Een combinatie van factoren als zijn afwezigheid wegens ziekte, zijn intellectuele overwicht en eigenmachtig optreden versterkte de voortdurende anarchistische kritiek op de ongeacht clause, die in 1913 tot zijn val leidde en ruimte creëerde voor de vrije socialist Lansink Sr. als nieuwe secretaris, waardoor het NAS-bestuur opnieuw de nadruk ging leggen op het deelnemen aan een brede sociale protestbeweging.

Op weg naar het reformistisch-syndicalisme (1913-1919)

Al enkele jaren bepleitte het NAS de oprichting van een syndicalistische internationale, maar het Internationaal Syndicalistisch Congres in Londen van 1913, leverde niet de eensgezindheid op om tot oprichting ervan te kunnen komen. Wel kwam een internationaal informatiebureau tot stand, maar het NAS behield internationaal zijn geïsoleerde positie. Eensgezindheid ontbrak ook in het NAS na het terugtrekken van Kolthek. Zijn vertrek leidde niet tot een omslag in de koers, ofschoon zijn opvolger, Lansink Sr, een uitgesproken tegenstander was van de ongeacht clause. Hij wilde samenwerking van het NAS in een expressieve beweging van anarchisme, antimilitarisme, godsdienstbestrijding en geheelonthouding. Maar binnen de federaties was een sterke stroming die vasthield aan een instrumenteel beleid en die kreeg in deze periode meer invloed. Binnen het NAS-bestuur vertegenwoordigden de opeenvolgende voorzitters in deze periode dit standpunt van de federaties. De voorzitters traden meer dan voorheen op de voorgrond. Voorzitter Markmann initieerde in 1913 de overgang naar een bedrijfstakgewijze organisatiestructuur naar het voorbeeld van de IWW. De reorganisatie maakte de federaties weer tot organisatorische grondslag van het NAS, waardoor de decentrale organisatiebasis van enkelvoudige verenigingen verdween. De continuïteit van de onafhankelijke vakbeweging kwam zo in handen van de federaties, waardoor de instrumentele taak van de vakbeweging meer ruimte kreeg. De organisatorische samenhang werd er door verstevigd, waarbij op lokaal niveau de positie van de PAS'en werd versterkt door de afdelingen van de federaties te verplichten daarvan lid te worden, zoals bij de CGT.

Het bestuur voer een reformistisch-syndicalistische koers onder voorzitter Lansink Jr., die samenwerking zocht met andere vakcentrales. Het NAS-beleid was sterk instrumenteel georiënteerd, waardoor naast de directe economische belangenbehartiging ook het participeren in het tot ontwikkeling komend geïnstitutionaliseerd bestel van arbeidsverhoudingen van belang was. Het NAS-bestuur bevorderde de federatievorming

en stimuleerde kleine federaties tot fusie. Hiermee vertoonde het NAS gelijkenis met de CGT. De federaties wilden deelnemen aan de cao-onderhandelingen en de meeste speelden in op de subsidiemogelijkheden die de overheid vanaf 1917 bood voor de werklozenkassen. De oprichting daarvan trok tal van leden aan. Deze nieuwe toestroom en het toetreden van drie grote federaties van bouwvak, transport en overheidspersoneel zorgden er voor dat de machtsverhoudingen verschoven naar de grote federaties, wat het NAS versterkte.

De continuïteit van de reformistische-syndicalistische koers werd niet doorbroken onder invloed van internationale revolutionaire ontwikkelingen, ook niet toen vanaf 1918 de CPH op basis van het succes van de Russische Revolutie invloed wilde uitoefenen en haar leden opriep tot het NAS toe te treden. Op dat moment was de CPH een linkscommunistische partij met anti-parlementaire tendensen, die de directe actie onderschreef. De Duitse Novemberrevolutie en Troelstra's revolutiepoging kregen geen steun van het NAS-bestuur, dat vond dat de arbeiders daar niet rijp voor waren. Dit leverde kritiek op van communisten en revolutionair-syndicalisten in het NAS, die zich vonden in een expressieve kritiek op de instrumentele koers van het bestuur. Het NAS hield onder Lansink Jr. echter vast aan de duale taak van de vakbeweging en de geleidelijke weg richting een gesocialiseerde samenleving. De vakbeweging moest zich daarbij oriënteren op de wetgeving. De CGT, die nu een reformistisch-syndicalisme nastreefde, bleef de belangrijkste inspiratiebron. Maar in het streven naar een syndicalistische internationale zocht het NAS samenwerking met de Duitse syndicalisten. Echter door het ontbreken van steun van de CGT kwam die niet van de grond.

Reformistisch-syndicalisme en opkomend communisme (1919-1923)

De periode tussen het einde van de Eerste Wereldoorlog en 1923 kenmerkte zich door de spanning die ontstond toen het reformistisch-syndicalistisch beleid van het NAS werd geconfronteerd met een nieuwe interne oppositionele stroming, die na de Russische Revolutie een door het linkscommunisme geïnspireerde vakbondskoers propageerde. Lansink Jr. 's artikel 'Opbouw' uit 1919 was een pleidooi voor medezeggenschap en productieverhoging, omdat welvaartstoename leidde tot versterking van de arbeidersklasse, wat nodig was voor de toekomst waarin de arbeiders de productie zouden overnemen. Zo verdedigde het NAS de duale taak. Het beleid had positieve effecten. De vakcentrale bereikte in 1920 zijn hoogste ledental van 51570. De organisatie was professioneler geworden en het aantal aangesloten

federaties en PAS'en nam toe. Het NAS had zijn positie versterkt en het bestuur zocht samenwerking met het NVV.

De instrumentele opvattingen in 'Opbouw' stonden in schril contrast tot de revolutionaire denkbeelden van de linkscommunisten, zoals Sneevliet en Bouwman en de revolutionair-syndicalisten binnen het NAS. Revolutionair-syndicalisten werden aangetrokken door het Russische radenstelsel dat na de revolutie tot stand kwam en overeenkomsten vertoonde met het syndicalistische toekomstbeeld van arbeidersassociaties en directe democratie. De Russische Revolutie leidde tot een nieuw revolutionair elan binnen het NAS en bracht de linkscommunistische en revolutionair-syndicalistische stromingen bij elkaar.

De oppositie van deze stromingen tegen het reformistisch-syndicalisme had een internationaal karakter, waardoor het NAS voor de keuze kwam te staan bij welke internationale het zich moest aansluiten. Toen in augustus 1919 het IVV in Amsterdam werd heropgericht, sloot de CGT zich aan, maar hield het NAS afstand vanwege de louter reformistische koers van deze internationale. Inmiddels verwierf het linkscommunisme, dat in deze tijd de CPH domineerde, meer invloed in het NAS. De inspiratiebron lag in Duitsland waar nieuwe linkscommunistische vakbonden waren gevormd naar het voorbeeld van de Amerikaanse IWW en daar korte tijd over een groot ledental beschikten. Volgens de linkscommunisten zou het NAS zich moeten aansluiten bij de in Moskou opgerichte RVI. Die deed het syndicalisme als een verouderde strijdwijze af, omdat syndicalisten de politieke strijd negeerden. De balans binnen de duale taak dreigde verstoord te worden door deze oppositie die op expressieve wijze aandacht voor de revolutionaire politieke strijd vroeg. Dit terwijl het NAS-bestuur meer nadruk legde op deelname aan het collectief overleg en de adviesorganen. Dit verschil in tactiek werd – ook internationaal – opgevat als de strijd tussen 'reformisme' en 'revolutie'. De instrumenteel georiënteerde actie voor verbeteringen en het op expressieve wijze propageren van een revolutionaire omwenteling werden in die strijd elkaars tegenpolen, terwijl het syndicalisme beide trachtte te verbinden in de duale taak.

De interne controverse veranderde door het verlies van de grote transportstaking van 1920. De poging deze staking tot een algemene werkstaking uit te breiden, was ondernomen in nauw contact met het linkscommunistische Amsterdams Bureau van de Komintern. Voor dat bureau schreef Sneevliet zijn stellingen over de vakbeweging, die zich diende in te zetten voor de revolutie om een radenrepubliek te vestigen. Maar tot een algemene staking kwam het niet en de werkgevers sloten daarop de NFvT voor altijd uit. Sneevliet vertrok naar China. Het linkscommunisme dat in het NAS onder

bestuurders veel invloed had, boette aan belang in door de ontwikkelingen in Sovjet-Rusland en de Komintern.

De keuze voor internationale aansluiting van het NAS compliceerde nog meer door de koersverandering van de Komintern – die zich meer richtte op het IVV – en de oprichting van de syndicalistische IAA in Berlijn. De debatten over de internationale aansluiting waarbij verdedigers en tegenstanders van de Sovjet-Unie tegenover elkaar stonden, hadden een verlamdend effect op het functioneren van de vakcentrale. De linkscommunisten die binnen de CPH op het NAS georiënteerd waren, kwamen in een lastig parket toen Moskou overal in Europa de intrede van communisten in de reformistische vakcentrales als koersverandering verordonneerde. Communisten moesten in de massavakbeweging actief worden. In navolging hiervan riep de CPH op de kleine NAS-federaties over te hevelen naar het NVV. Een kleine groep linkscommunisten, waaronder Bouwman, verzette zich tegen deze koerswending en met de samenwerking tussen de linkscommunisten en de revolutionair-syndicalisten was het gedaan. De laatsten zochten nu samenwerking met de reformistisch-syndicalisten in het NAS. Deze combinatie scheidde zich in 1923 van het NAS af, toen de leden bij referendum kozen voor aansluiting bij de RVI. Mede door de scheuring hadden zo'n tienduizend leden in deze fase het NAS verlaten. Het ledental bedroeg nog slechts zo'n 13700.

De uitgetreden federaties vormden een eigen vakcentrale, het NSV. Lansink Jr. werd er de enige gesalarieerde bestuurder. Het NSV sloot zich vervolgens bij de IAA aan.

Kortstondige oriëntatie op het communisme (1923-1927)

Vanaf het moment van de scheuring van het NAS oriënteerde het bestuur zich op aansluiting bij de RVI, waar het uiteindelijk slechts twee jaar – tot 1927 – deel van uitmaakte. De situatie in 1923 was, dat de voorstanders van de RVI in de meeste federaties een kleine meerderheid hadden en het NAS-bestuur contact zocht met Sneevliet om de aansluiting bij de RVI te bewerkstelligen, waarbij het NAS zijn zelfstandigheid kon behouden. Sneevliet was goed thuis in de internationale verhoudingen en zou de linkscommunistische koers kunnen verdedigen en zich teweerkunnen stellen tegen de eis van de Komintern, met in het kielzog de CPH, dat de NAS-federaties zich bij het NVV moesten aansluiten. De wens om toch bij de RVI aan te sluiten was ingegeven door het vooruitzicht financiële steun voor het NAS uit Moskou te ontvangen.

Het plan was Sneevliet naar Nederland te laten terugkeren om voorzitter van het NAS te worden en om hem binnen de CPH macht naar zich toe te laten trekken om zo het vakbondsstandpunt ten gunste van het NAS te veranderen. Sneevliet keerde in 1924 terug en werkte met overige NAS-bestuurders behoedzaam aan de totstandbrenging van het lidmaatschap. Er waren veel onderhandelingen met de RVI en de Komintern nodig om de juiste voorwaarden vast te leggen. Daarbij werd meermalen de waarheid geweld aangedaan om de leden tot instemming te brengen. Maar geldgebrek en internationale isolatie dwong het bestuur de steeds verdergaande eisen uit Moskou te accepteren. De eisen van de Komintern en de RVI om de kleine NAS-federaties over te hevelen naar het NVV waren onacceptabel voor het NAS-bestuur en de achterban. Toch was het congres van 1925 een uiting van expressieve eensgezindheid en werd de grootsheid van de RVI benadrukt. Het congresbesluit om zich bij de RVI aan te sluiten werd gebracht als een nieuw begin voor het oude NAS. Maar al in 1925 was het momentum voor aansluiting van een onafhankelijke vakcentrale bij de RVI voorbij, omdat die ondergeschikt was aan de politiek van de Komintern en bovendien het linkscommunisme in de Sovjet-Unie en Europa ten onder was gegaan. Het NAS was niet bereid onder het juk van de Komintern door te gaan en in 1927 trad het uit de RVI. Het zwichtte niet voor de druk om de kleine federaties te laten opgaan in het NVV. Het bestuur vreesde dat dan een groot aantal leden zou overlopen naar het NSV, omdat een aanzienlijk deel van de LFvB en NFBvPiOD tegenstanders van het communisme waren. Deze federaties waren voor het NAS-bestuur van levensbelang, omdat zij de vakcentrale en het bestuur feitelijk financierden.

In de RVI blijven was geen optie omdat het NAS uiteindelijk zich zou moeten opheffen. Maar met de uittreding kwam het NAS opnieuw in een geïsoleerde positie terecht en nam het bestuur een risico, omdat de financiële problemen bleven, wat de continuïteit van de vakcentrale in gevaar bracht. De periode van kortstondige toenadering tot het communisme bleek een mislukking.

Een nieuwe koers van revolutionaire politiek en vakstrijd (1927-1933)

Na het vertrek uit de RVI spande het NAS-bestuur zich in verbinding te zoeken met de Duitse revolutionaire vakbeweging en het internationale revolutionair-socialisme, dat zich afzette tegen de communistische politiek. Het NAS-bestuur vond in deze fase dat politieke en economische strijd door de toenemende staatsinterventie in elkaars verlengde waren komen te liggen. Mede daarom werd een eigen netwerk van nevenorganisaties

– waaronder een politieke partij – opgezet, waardoor het NAS meer tot een sociale beweging zou behoren. Het NAS karakteriseerde zich tussen 1927 en 1933 door deze koersverlegging, terwijl het streven om op instrumentele wijze successen te boeken bleef bestaan.

Fusiebesprekingen met het NSV hadden geen succes, omdat de syndicalisten terug wilden naar de zuivere onafhankelijke grondslag, terwijl het NAS-bestuur de politieke strijd de ruimte wilde geven. Een aantal grote federaties keerde terug van het NSV naar het NAS en dat gold ook voor Lansink Jr., die eerder de grote criticaster van het NAS was, maar nu het bestuur ondersteunde bij overleggen met overheidsinstanties. Het NAS stond overigens ambivalent tegenover deelname aan de Hooge Raad van Arbeid. Enerzijds zocht het aansluiting bij het zich ontwikkelende systeem van arbeidsverhoudingen, anderzijds bleef het NAS een buitenstaander vanwege zijn revolutionaire opstelling.

Dat was het geval bij de cao-onderhandelingen. Andere vakcentrales en werkgeversorganisaties bleken niet bereid het NAS toe te laten tot deze onderhandelingen. Wel was de NFvS&T hierin succesvol. Deze sterk instrumenteel georiënteerde federatie was uit het NSV overgekomen en hield zich meestal afzijdig van expressieve revolutionaire uitingen. Dit zogeheten constructieve vakbondswerk, beoogde ook Brandsteder met zijn IJF. Door geldgebrek en een conflict met het NAS-bestuur ging de federatie over naar het NVV. De instrumenteel georiënteerde pogingen om de werklozen te organiseren liepen ondanks grote inspanningen op niets uit. De communisten troefden het NAS op dit gebied af.

De kleine communistische oppositie in het NAS kreeg overigens geen ruimte om zich te uiten. Leden die verdacht werden van communistische sympathieën, hing royement boven het hoofd. Als tegenhanger van het communistische netwerk van verenigingen, richtte het NAS-bestuur nevenorganisaties op. Naast een eigen politieke partij, de RSP in 1929, kwamen verenigingen tot stand voor de jeugd, vrouwen en voor algemene culturele vorming, sport, toneel en muziek.

Om uit het internationale isolement te komen, zocht het NAS aansluiting bij de eerder afgewezen Duitse revolutionaire vakbonden. Maar een nieuwe internationale kwam er niet. Bij Sneevliet overheerste de oriëntatie op de politiek. Steeds vaker gebruikte hij het NAS om uiting en ondersteuning te geven aan politieke standpunten, die bovendien abstracter werden. De afstand tussen de instrumentele praktijk van de federaties en het NAS-bestuur werd er groter door en intern nam de kritiek op Sneevliet toe. De duale taak raakte uit balans omdat op het niveau van het NAS-bestuur de directe belangenbehartiging uit het zicht raakte ten gunste van de

expressieve revolutionaire politiek. Sneevliet zocht aansluiting bij het Trotskisme omdat hij kritisch ten opzichte van de Sovjet-Unie stond, maar kon de vakbondspolitiek van Trotski niet overnemen, omdat het NAS dan zijn positie moest opgeven om in het NVV op te gaan.

Het NAS-bestuur begon in deze tijd spontane stakingen, waar andere vakcentrales zich buiten hielden, te steunen. Dit was enerzijds het begin van een nieuwe strategie, anderzijds een teken dat de vakcentrale onvoldoende in staat was zelf het voortouw in de economische strijd te nemen. Dat bleek bij de Twentse textielstaking van 1931-1932.

Het NAS was weliswaar tussen 1927 en 1933 van bijna 14000 naar ruim 22000 leden gegroeid, maar kampte met problemen. Ten eerste was Sneevliet actief buiten het NAS en besteedde hij zijn aandacht steeds meer aan de revolutionair-socialistische internationale politiek in plaats van aan de vakcentrale. Dat verklaarde ook dat door de veelvuldige royementen de politieke benoemingen van bestuurders gingen overheersen, waardoor niet in de eerste plaats gekwalificeerde vakbondsbestuurders werden aangetrokken. In de tweede plaats leidde de Komintern-politiek tot een felle bestrijding van het NAS door de communisten, die daarbij de Rode Vakbondsoppositie (RVO) inzetten. De sterke aandacht voor deze politieke invloed ging ten koste van de instrumentele belangenstrijd.

Neergang van het NAS (1933-1940)

Na 1933 kreeg de expressieve politiek van het NAS-bestuur nog meer de overhand, waarbij de belangenbehartiging en de deelname aan de instituties van het Nederlandse arbeidsbestel naar de achtergrond werden gedrongen.

Een aantal gebeurtenissen droeg bij aan de neergang van het NAS. De expressieve solidariteitsbetuiging van het NAS met de muiters op *De Zeven Provinciën* in 1933 zorgde door de publicitair uitgebuite veroordeling van Sneevliet voor aandacht. Hij veroverde daardoor een Kamerzetel voor de RSP. Maar de solidariteitsbetuiging ging ten koste van de continuïteit van het NAS omdat de overheid een ambtenarenverbod als reactie doorvoerde, dat de NFBvPiOD trof. Indien de federatie bij het NAS zou blijven, kon die de instrumentele taak voor de gemeentewerklieden niet meer uitvoeren. Uit het NAS treden en zelfstandig verder gaan, was het alternatief. Sneevliet drong echter aan op blijvend contact van de federatie met het NAS, wat feitelijk een keuze voor een illegaal bestaan betekende. De ideologische beginselen wonnen het hier van de organisatorische continuïteit en het behoud van de materiële belangenbehartiging voor het gemeentepersoneel.

De keuze voor de illegaliteit leidde tot de ondergang van deze belangrijke federatie met desastreuze gevolgen voor het NAS en het PAS-Amsterdam.

Het protest tegen de overheidspolitiek en het opkomend fascisme groeiden. Het NAS dreigde te politiseren, wat intern kritiek opriep. De politieke agitatie en de personele dubbelfuncties met de RSAP stuitten op negatieve reacties van de LFvB en de syndicalistische en communistische oppositie. In de strijd tegen het fascisme onderscheidden het NAS en de RSAP zich expliciet van de internationale communistische vakbewegingskoers. De door Moskou afgekondigde koerswending halverwege 1935, gaf aan dat de communisten zich moesten aansluiten bij het NVV om naar Frans voorbeeld een volksfront tegen het fascisme te vormen. Het NAS wees volksfrontvorming af, omdat burgerlijke groeperingen er deel van uitmaakten en het revolutionaire doel was verdwenen. Het koos voor een links eenheidsfront van onderop. De CPH riep daarom op tot vernietiging van het NAS. Sneevliet onderhield internationale contacten in revolutionair-socialistische kringen rond Trotski, maar bleef de zelfstandige positie van het NAS verdedigen, terwijl de Trotskistische ideologie naar de “massavakbeweging” streefde. Mede hierdoor ontstond de breuk met Trotski.

Het NAS-bestuur ageerde zowel nationaal als internationaal op expressieve wijze tegen het nazisme en fascisme, die alleen via een revolutionaire omwenteling ten val gebracht konden worden. Daarvoor was eenheid van de arbeidersklasse nodig, wat haaks stond op de “engere vakactie” zoals het instrumenteel streven naar verbetering van de omstandigheden van afzonderlijke beroepsgroepen heette. Dit alles wakkerde verdeeldheid aan. Het NAS-bestuur meende dat gedurende de economische crisis korte-termijn-successen voor de bonden onmogelijk waren, ook omdat de overheid eigenmachtig in cao's kon ingrijpen. Dat ingrijpen bevestigde het wantrouwen jegens de staat. Politiek en economie waren verstrengeld en het propageren van een revolutionair eenheidsfront kreeg de overhand bij het NAS-bestuur, waardoor het accent in de duale taak bij het voeren van expressieve propagandacampagnes kwam te liggen. In de propaganda was het eenheidsstreven van het NAS gericht op het creëren van een brede protestbeweging. Door onwrikbaar vast te houden aan de revolutionaire beginselen was de uitkomst van het eenheidsstreven voorspelbaar. Het kwam alleen tot samenwerking met directe politieke geestverwanten, zoals de RSAP. Van de eenheidspolitiek kwam weinig terecht, zoals bleek bij ANTIFO, het Landelijk Comité van Verweer en het 'Massa-appèl'. Samenwerking eindigde vaak in uitsluiting en felle wederzijdse bestrijding. Dat gold op het internationale vlak voor de relaties met het Londens Bureau, de Vierde Internationale en het IAF.

De expressieve en revolutionaire agitatie van het NAS-bestuur liet geen ruimte meer voor deelname aan adviesorganen van de overheid. Vanaf 1936 was het NAS niet meer in de Hooge Raad van Arbeid vertegenwoordigd. Dit vergrootte de afstand tot de federaties, die het NAS-bestuur verweten de instrumentele taak uit het oog te verliezen. Daarom verscheen een *Documentatiebulletin* met praktische informatie over arbeid en sociale zekerheid, zonder ideologische bijbedoelingen.

Maar terwijl Sneevliet internationaal het bestaansrecht van het NAS tegenover de Trotskisten verdedigde, verkruimelde de organisatie. Er was te weinig oog voor organisatorische kwesties, financiën en instrumenteel optreden. De problemen waren groot en het teruglopende ledenbestand vergrijsde sterk. In tegenstelling tot de achteruitgang van het NAS, groeide het ledental van de overige vakcentrales. Korte tijd had het NAS nog wel succes met het organiseren van werklozen in de AWB, die belangenbehartiging en individuele advisering combineerde met protest tegen de werkloosheid.

Maar, Sneevliet had geen vertrouwen meer in het NAS en toen de neergang van het NAS steeds meer bleek, stonden de overige bestuurders er alleen voor. Sneevliet zag in de spontane stakingen nieuwe revolutionaire hoop dagen. Voor het NAS, dat zich organisatorisch nauwelijks nog staande hield, was hij van boegbeeld meer en meer veranderd in een buitenstaander. Zijn expressieve optreden kwam steeds meer los te staan van de instrumentele praktijk. Het willen vasthouden aan de band met de RSAP en de prioriteit die Sneevliet zowel nationaal als internationaal aan de revolutionaire politieke strijd gaf, hadden hem en de federaties van elkaar vervreemd. De afstand tussen het NAS-bestuur en de federaties was onoverbrugbaar toen de zogenoemde comité-gedachte in 1937 als alternatief voor de dreigende ondergang van het NAS door Sneevliet en een klein aantal getrouwe medebestuurders met verve werd uitgedragen. De comité-gedachte, die verbonden was aan de opkomst van de spontane stakingen, kon echter niet op steun van de federaties rekenen. De vakstrijd leek voor het NAS-bestuur afgedaan en dat viel slecht bij de federaties. De loyaliteit en het vertrouwen van de federatiebestuurders in de NAS-leiding had door de comité-gedachte een enorme deuk opgelopen. Maar Sneevliet negeerde de felle kritiek en hield vast aan zijn opvattingen. Het NAS bleek niet meer te redden. Het NAS probeerde, evenals de andere vakcentrales, de werkzaamheden nog voort te zetten direct na de Duitse bezetting. Maar toen de bezetter zich in juli 1940 meester maakte van het NVV en het NAS als "marxistische" organisatie met ingang van 8 september ophief, viel het doek.

De meeste bestuurders kozen niet voor de illegaliteit. Dit in tegenstelling tot Sneevliet. Hij maakte deel uit van de leiding van het MLL-front, dat in

1942 werd gearresteerd. Na een schijnproces werden Sneevliet, Menist, Dolleman en andere leden van de MLL-leiding op 13 april 1942 geëxecuteerd.

Slotopmerkingen

Van der Linden maakt duidelijk dat de opkomst van de welvaartsstaat en de toenemende ingroei de syndicalistische beweging voor een trilemma plaatsten, zoals in de *Inleiding* naar voren kwam. Het genoemde trilemma geeft weer dat institutionalisering en ingroei het NAS ondermijnden. Door die ontwikkelingen te negeren was het moeilijk een positie als vakcentrale te behouden, maar door erop in te spelen zou het NAS als revolutionaire vakcentrale evenzeer de ondergang tegemoet gaan. Het trilemma omvat drie opties. Indien het NAS onverkort zou vasthouden aan zijn revolutionaire beginselen, plaatste het zichzelf buitenspel en zou het volledig marginaliseren. Een tweede optie was de koers fundamenteel te verleggen om te participeren in het stelsel van arbeidsverhoudingen, waardoor op instrumentele wijze resultaten geboekt konden worden, maar dan werden de revolutionaire beginselen verloochend. Een derde mogelijkheid was de eigen organisatie te ontbinden en de leden te laten aansluiten bij de moderne vakbeweging.

Er was echter nog een vierde variant. Sneevliet propageerde vanaf 1937 namelijk de comitévorming als alternatief voor het NAS, waardoor de revolutionaire vakstrijd zou kunnen doorgaan, maar de vakcentrale als overkoepelend orgaan verdween. Bij het NAS en de aangesloten bonden en federaties kwamen al deze varianten voor, waarin het NAS zou verdwijnen.

Maar andere factoren zorgden er juist voor dat de vakcentrale langer stand hield dan vanuit instrumenteel oogpunt kon worden verwacht. Zo bleef het NAS ondanks het sterk geslonken ledental en het toegenomen isolement bestaan. De expressieve revolutionaire rol die de vakcentrale en zijn bestuurders speelden en die de leden bij de grote andere vakcentrales misten, verklaart mede waarom een deel van de leden de band met het NAS niet verbrak. Maar ook de individuele belangen die het NAS-kader had bij het voortbestaan van de organisatie, speelden een rol. Bij opheffing van het NAS dreigde voor deze bestuurders de werkloosheid.

Het einde van het NAS werd ingeleid door de overheidsrepressie in de vorm van het ambtenarenverbod en definitief door het verbod van de Duitse bezetter in 1940. Daarmee was de oudste vakcentrale van het toneel verdwenen, maar ook de eerste landelijke arbeidersorganisatie waar uitsluitend arbeiders lid van waren en die enkel en alleen door arbeiders werd geleid.

Op een enkele uitzondering na- zoals natuurlijk Sneevliet – waren er geen intellectuelen in de leiding vertegenwoordigd. Het NAS wilde expliciet een arbeidersorganisatie zijn en niet zoals de socialistische partijen een organisatie van het volk, waarin verschillende lagen van de bevolking waren vertegenwoordigd. Als vertegenwoordiger van de belangen van de arbeidersklasse hield het NAS vast aan de uitgangspunten van een ongedeelde vakbeweging, die onafhankelijk van politiek en geloofsovertuiging zijn doelen nastreefde. Het vasthouden aan de autonomie bleef ondanks de pogingen van vrijwel alle schakeringen van de socialistische beweging om invloed uit te oefenen, de boventoon voeren in het NAS. Daarbij handhaafde de vakcentrale gedurende zijn hele bestaan de duale taak, door het streven naar materiële verbeteringen te verbinden aan sociaal protest tegen het kapitalisme. In Nederland heeft geen andere vakcentrale gedurende zo'n lange periode de strijd voor materiële verbeteringen gecombineerd met het streven naar een maatschappelijke omwenteling.

Bronnen

Archieven

Alle archieven berusten bij het IISG te Amsterdam.

Organisatie-archieven:

ANDB

ANWV

Comité van verweer "Noord-Holland" tegen oorlog en fascisme

Houtwerkers Vereeniging Streven naar Verbetering

LFvB

NFvT

Landelijk Propaganda Komitee inzake den Internationalen Boycot van de Engelsche Scheepvaart

NAS

NatFvT betrokken bij het Vervoer van Goederen en Personen te Water en te Land

Nederlandsche Bond van Spoor- en Tramwegpersoneel "Steeds Voorwaarts". Afdeling Utrecht

NFBvPiOD

PAS Amsterdam

PAS Zaandam

RSP [incl. RSAP]

SAC (Sverige)

SDAP

Persoonlijke archieven

F. Bosman

E. Bouwman

Chr. Cornelissen

Th. Van Driesten

J.J. Giele

H. Kolthek

D. Schilp

H. Sneevliet

L.D. Trockij/International Left Opposition Archives

G. Vereeken Papers

F. Woudsma

Verslagen van organisaties

ANWV

Batavier, De. Jaarboekje voor Werklieden 1873.

NAS

Beschrijvingsbrief en notulen buitengewone jaarvergadering, 1901.

Beschrijvingsbrieven voor congressen en buitengewone congressen, 1918-1928, 1931 en 1937.

Commissie tot herziening van de Beginselverklaring van het N.A.-S., benoemd door het Congres van Arnhem op 4, 5 en 6 April 1920.

Conclusies (z.p. z.j.) [ook: *Conclusiën*] [1900].

Congresverslagen, 1910-1916, 1920-1925.

Financiële verslagen, 1901-1902, 1915 en 1917.

Jaarverslagen, 1895-1900, 1909-1939.

Rapport der Commissie betreffende de Beginselverklaring van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland

en met betrekking tot het vraagstuk der socialisatie. Amsterdam, 1922.

Verslag algemene vergadering, 1903.

PAS, HVC en bestuurdersbonden

Jaarverslag HVC, 1915.

Jaarverslag PAS Zaanstreek, 1934.

Jaarverslag RBB, juni 1905-mei 1906.

Jaarverslagen ABB, 1901-1908.

Jaarverslagen PAS Amsterdam, 1913-1926, 1932, 1934.

NVV

Jaarverslagen NVV, 1906-1925.

Uitspraken Ereiraad Nederlands Verbond van Vakverenigingen.

NSV

Jaarverslagen NSV, 1923-1924, 1936-1939.

Syndicalistisch Jaarboekjes, 1925-1928, 1932.

Landelijke federaties en bonden

Beschrijvingsbrief congres LFvT, 1938.

Beschrijvingsbrief algemene vergadering NFvAM, 1925.

Beschrijvingsbrief congres NFvS&T, 1921.

Beschrijvingsbrieven congressen LFvB, 1912, 1930, 1934.

Beschrijvingsbrieven congressen NFBvPioD, 1923, 1927.

Beschrijvingsbrieven congressen NFvT, 1920-1921, 1930.

Congresverslagen LFvB inclusief buitengewone congressen, 1909-1914, 1920-1938.

Jaarboekjes AMB, 1900 – 1905.

Jaarboekjes LFvM, 1908-1910.

Jaarverslag LFBvMH, 1916.

Jaarverslag NFvAM, 1925.

Jaarverslag NS&BB, 1900-1904, 1913.

Jaarverslag Plaatselijke Federatie van Bouwvakarbeiders Den Haag, 1920.

Jaarverslagen AHAV, 1913-1916.

- Jaarverslagen Amsterdamsche Federatie NFBvPiOD, 1916-1924.
- Jaarverslagen ANZB afd. Amsterdam, 1900-1913.
- Jaarverslagen ANZB afd. Rotterdam, 1904-1909.
- Jaarverslagen BS, 1905-1914.
- Jaarverslagen BvM&S, 1902-1909.
- Jaarverslagen DVV, 1913-1915.
- Jaarverslagen FBvAK, 1918-1928.
- Jaarverslagen LFvB, 1909-1939.
- Jaarverslagen LFvM, 1908, 1912-1921.
- Jaarverslagen LFvT, 1911-1938.
- Jaarverslagen Nederl. Federatie van Arbeiders werkzaam in de voedings- en genotmiddelen-, chemische- en fabriekmatige bedrijven, 1919-1921.
- Jaarverslagen Nederlandsche Zeemans-Vereeniging 'Volharding', 1906-1913.
- Jaarverslagen NFBvGW afd. Amsterdam, 1906-1917.
- Jaarverslagen NFBvGW en NFBvPiOD afd. Den Haag, 1910-1916, 1924.
- Jaarverslagen NFBvPiOD, 1929-1932.
- Jaarverslagen NFvS&T, 1916-1922.
- Jaarverslagen NFvT, 1917-1932.
- Jaarverslagen NMB, 1902-1904.
- Jaarverslagen OBWM, 1926, 1931-1934.
- Jaarverslagen Stedelijke Bouwvak-Federatie, 1904-1905.
- Mededeelingen NMeuB, 1872-1873.
- Program en Huishoudelijk Reglement. Uitgave LFvT. Z.p. z.j.
- Rapport aangaande De Werkstaking der Timmerlieden te Amsterdam gedurende het jaar 1894, Opgesteld op last der Centrale Commissie door No. 127 D.E.V., dienstdoende als schrijver, Amsterdam januari 1895; verwijzing naar geheime vergaderingen. Amsterdam 1895.
- Rapport inzake een begin van uitvoering te geven aan het Beginselprogram van de Onafhankelijke Vakbeweging. LFvM, Rotterdam 1921.
- Rapport van de Commissie voor Productieve Associatie. NMeuB, 1897.
- Rapport van het Comité uit de Bouwvakken over de uitsluiting in de bouwvakken te Amsterdam van 8 Augustus tot 20 November 1905 (Amsterdam, z. j.).
- Reglement van Comité ter verkrijging van een Gemeentelijke Arbeidsbeurs te Amsterdam, namens het bestuur Herm. Kuijper, voorzitter, P. v.d. Hoeven, 1893.
- Statuten en reglement van den Gravers- en Baggerliedenbond. Opgericht 19 April 1888.
- Verslag algemene vergadering LFvTim, 1904.
- Verslag jaarvergadering NMeuB, 1873
- Verslag Nationaal Typografen-Congres. 1890. Uitg. ANTypB.
- Verslag Reorganisatie-Congres NFvS&T, 1911.
- Verslag van de gecombineerde vergadering van de besturen van den Nederlandschen Federatieve Bond van Personeel in Openbaren Dienst en de Nederlandsche Syndicalistische Federatie van Overheidspersoneel op woensdag 16 September 1925, ter bespreking van het vraagstuk hoe genoemde Federaties tot eenheid kunnen komen. Amsterdam, 1925.
- Verslagen jaarvergadering NFBvGW en NFBvPiOD afd. Amsterdam, 1908-1913 en 1921-1922.
- Verslagen jaarvergadering NMB, 1901-1906.

Werkgevers

Commissie ter bestudeering van werkgevers-vereeningen, *De Organisatie van Werkgevers Nederland*. Den Haag 1909.

Internationaal

- International Conference of Ship, Dock & River Workers held in London, February 24th, 25th, and 26th 1897. Minutes of proceedings. London 1897.
- Internationaal Congres voor diamantbewerkeren [Verslag]. Gehouden op 2&3 Juni 1894. Antwerpen 1894.
- Protokoll des Internationalen Socialistischen Arbeiterkongresses in der Tonhalle Zürich vom 6. bis 12. August 1893. Herausgegeben vom Organisationskomitee. Zürich 1894.
- Verslag van het Internationaal Congres van Spoorwegpersoneel gehouden te Zürich op 14 Augustus 1893 alsmede overzicht van de Beweging van het Spoorwegpersoneel in Europa. (Amsterdam z.j.)
- Verslag over de beweging van den Nederlandschen Bond voor Spoor- en Tramwegpersoneel 'Steeds Voorwaarts', aangeboden aan het 1e Internationaal Congres van Spoorwegpersoneel te Zürich, 14 Augustus 1893.

Centraal Bureau van de Statistiek en overheidspublicaties

- Bijdragen tot de Statistiek van Nederland.* Uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek.
- Statistiek der Arbeidersverenigingen. Den Haag, 1894.
- Bijdragen tot de Statistiek van Nederland*, IV. Uitgegeven door de Centrale Commissie voor de Statistiek. Onderzoek naar de geschiedenis en werkzaamheid der Vakverenigingen. Den Haag, 1896.
- Bijdragen tot de Statistiek van Nederland.* Nieuwe volgrees. Uitgegeven door het CBS. Statistiek der
- Vakverenigingen van werklieden in Nederland. Deel 1: Vakbonden en andere centrale organisaties. Den Haag, 1907.
- Bijdragen tot de Statistiek van Nederland.* Nieuwe volgrees. Uitgegeven door het CBS. Beknopt overzicht van den omvang der Vakbeweging in het tijdvak 1907-1940.
- Economische en sociale kroniek van Nederland, de Overzeesche gewesten en het buitenland.* Centraal Bureau voor de Statistiek 1928-1940.
- Enquête, gehouden door de staatscommissie, benoemd krachtens de wet van 19 Januari 1890.* Afdeling III, Amsterdam. Z.p. z.j.
- Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek*, 1906-1940.
- (Beknopte) *Sociaal-economische kroniek van Nederland, de Koloniën en het Buitenland.* Centraal Bureau voor de Statistiek, 1922- 1928.
- Rapport van de Staatscommissie voor de verlaging van de Rijksuitgaven (Commissie-Welter).* Den Haag 1932.
- Statistisch Zakboek.* Centraal Bureau voor de Statistiek 1899-1940.
- Tijdschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek*, 1902-1906.
- Verslag omtrent het onderzoek ingesteld door de Derde Afdeling der Staats-commissie van Arbeids-enquete, benoemd krachtens de Wet van 19 Januari 1890.*

Periodieken

- Anarcho-syndicalistische persdienst*, 1948-1955.
- Arbeid, De, Weekblad van het Nationaal Arbeidssecretariaat in Nederland*, 1905-1940.
- Baanbreker, De, Sociaaldemocratisch Volksblad*, 1895.
- Baanbreker, De, (RSP)* 1929-1935.
- Bondsbanier, De, Weekorgaan van den Rotterdamschen Bestuurdersbond*, 1902-1910.
- Bootwerk, Het, Orgaan der Federatie van Bootwerkers en aanverwante vakgenooten*, 1900.

- Bootwerker, De, Orgaan van den Nieuwen Nederlandschen Bootwerkersbond, 1896-1897.*
- Bouwwak, Het, Orgaan van de Landelijke Federatie van Bouwwakarbeiders in Nederland, 1908-1940.*
- Correspondentieblad van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland, 1901-1905.*
- Diamantbewerker, De, Orgaan van de Nederlandsche Diamantbewerders Vereeniging 1892-1894.*
- Documentatie Bulletin van het N.A.S., 1938-1940.*
- Economist, De, 1859-1900.*
- Fakkel, De, 1932-1935.*
- Gemeenschap, De, (NFBvPiOD), 1918-1935.*
- Havenarbeider, De, Propagandistisch Orgaan van den Nederlandsche Scheeps- en Bootwerkersbond, 1903-1916.*
- Klassenstrijd, (NAS maandblad), 1926-1928.*
- Klassenstrijd, De (NAS Propagandablad), 1931.*
- Nieuwe Koers, De, (OVB), 1948.*
- Kompas, Het, Orgaan van het Comité van Actie voor handhaving der aansluiting van het N.A.S. bij de R.V.I., 1927-1928.*
- Metaalarbeider, De, Weekblad van de Landelijke Federatie van Metaalbewerders, 1905-1923.*
- Metselaar, De, Orgaan van den Nederlandschen Metselaarsbond, 1900-1908.*
- Meubel-Industrie, De, Orgaan van de Meubelmakersvereeniging "Amstels Eendracht" te Amsterdam, 1904-1917.*
- Meubelmaker, De, Orgaan van den Algemeenen Meubelmakersbond, 1894-1908.*
- M.L.L.-Bulletin, 1940-1941.*
- Monthly Record of the Dock, Wharf, Riverside, and General Labourers, 1890*
- NAS Bouwarbeider, De, Orgaan der Landelijke Federatie-Oppositie, 1934.*
- N.A.S. Opposant, De, 1933-1934.*
- Nederlandsche Zeeman, De, (ANZB), 1902-1917*
- Nieuwe Fakkel, De, (RSAP), 1935-1940.*
- Nieuwe Gids, De, Orgaan van den Centralen Bond van Overheidspersoneel, 1933-1935.*
- Nieuwe Strijd, De, (OVB), 1948-1980.*
- Nieuwe Tijd, De, Onafhankelijk socialistisch weekblad, 1893.*
- Nieuwe Tijd, De, Sociaaldemocratisch Maandschrift, 1896-1921.*
- Nieuwe Weg, De, Onafhankelijk Revolutionair Socialistisch Maandschrift 1929-1935.*
- Ons Vakbelang, Orgaan van den Algemeene Nederlandsche Typografenbond, 1892-1903.*
- Orgaan der Landelijke Federatie van Timmerlieden, 1905-1909.*
- Propagandist, De, Officieel Orgaan van de Nederlandsche Scheeps- en Bootwerkersbond, 1900-1904.*
- Recht voor Allen, Orgaan der Sociaal-Demokratische Partij, 1883-1897.*
- Recht voor Allen, Weekblad voor de propaganda van het vrijheidslievende socialisme in het midden des land, 1901-1908.*
- Recht voor Allen, Weekblad voor de "Socialistische Partij" in Nederland, 1918-1925.*
- Rooie Vak-Internationale, De, Propaganda-Organ voor de Revolutionaire Vakvereenigings-Internationale (R.V.I.), 1921.*
- Schildersgezel, De, Orgaan der Centrale Organisatie van Schildersgezellen te Amsterdam 1893-1897.*
- Seingever, De, Orgaan der Vereeniging van Spoorwegpersoneel, 1890-1894.*
- Sigarenmaker, De, Orgaan van den Nederlandsch-Belgischen Sigarenmakers- en Tabaksbewerdersbond; Orgaan van den Nederlandsch-Internat. Sigarenmakers- en Tabakbewerdersbond, 1896-1901.*
- Sociaaldemokraat, De, 1896-1897.*
- Sociaal Weekblad, 1887-1911.*
- Socialisme van onderop!, 1945-1948.*
- Socialistische Almanak. Uitgave VSV Amsterdam, 1904-1917.*

- Solidariteit*, (RSP), 1928-1929.
- Soldaten-Almanak*, uitgave IAMV, 1908-1925.
- Spartacus*, *Orgaan van het M.L.L.-front*, 1942-1941.
- Spoorweg*, *De*, *Orgaan van den Federatie van Spoorwegorganisaties*, 1901.
- Strijd*, *De*, (NVV), 1921-1935.
- Syndicalist*, *De*, (NSV), 1923-1940.
- Syndikalist*, *Der*, 1919-1924.
- Tabaksbewerker*, *De*, (Anti-Politieke Sigarenmakers-Propagandaclub; NFvS&T) 1901-1927.
- Textielarbeider*, *De*, (De Eendracht), 1901-1940.
- Timmerman*, *De*, (ANTimB) 1890-1904.
- Toekomst*, *De*, *Orgaan der Land. Fed. van Revolutionaire Socialisten in Nederland*, 1916-1923.
- Transportbedrijf*, *Het*, *Het Orgaan van de Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders*, 1916-1932.
- Transportarbeider*, *De*, (Bond van Arbeiders in het Handels- en Transportbedrijf te land, vanaf 1918 Orgaan van de CB), 1909-1926.
- Transport-Bulletin*, *Het*, 1933-1940.
- Tribune*, *De*, (SDP, CPN), 1909-1937.
- Tribune*, *De* (RCP), 1947-1952.
- Vakbeweging*, *De*, (NVV), 1907-1921.
- Vlam*, *De*, 1946-1952.
- Voerman*, *De*, *Propagandistisch Orgaan van den Algemeenen Nederlandschen Voerlieden-Bond*, 1906-1910.
- Volk*, *Het*, *Dagblad voor de Arbeiderspartij*, 1900-1940.
- Volk*, *Het Vrije*, *Democratisch-Socialistisch Dagblad*, 1945-1970.
- Volksdagblad*, *Het*, 1895-1907.
- Volksdagblad*, 1914-1915.
- Volksblad*, 1915-1916.
- Volksdagblad*, *Het*, (CPN), 1937-1940.
- Vonk*, *De*, 1942-1945.
- Voorwaarts*, *Sociaaldemocratisch Dagblad*, 1922-1931.
- Vrije Socialist*, *De*, 1899-1940.
- Vrije Textielarbeider*, *De*, *Orgaan der Landelijke Federatie van Textielarbeiders*, 1906-1937.
- Vrije Volk*, *Het*, 1945-1969.
- Waarheid*, *De*, (CPN), 1940-1969.
- Wapens Neder! De*, 1904-1940.
- Werkend Nederland*, (EVB, EVC), 1944-1948.
- Werkloosheid*, *De*, *Periodiek orgaan ter bestrijding van de werkloosheid en tot steun van den strijd der werklozen*. *Uitgave van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland* 1922-1923.
- Werkloosheid*, *De*, *Uitgave van het Comité ter behartiging der belangen der werklozen*. *N.A.S.-N.S.V.* 1927-1928.
- Werkmansbode*, *De*, *Orgaan van de Nederlandsche Werkliedenverbond*, 1877-1896.

Digitale bronnen

Huygens ING:

Rapporten Centrale Inlichtingendienst 1919-1940: <http://resources.huygens.knaw.nl/rapportcentraleinlichtingendienst>

Internationaal instituut voor Sociale Geschiedenis:

Biografisch Woordenboek van de Arbeidersbeweging en het Socialisme.

<http://socialhistory.org//bwsa/>

Database stakingen in Nederland: <http://www2.iisg.nl/databases/stakingen/index.asp>

Database Nederlandse vakbonden:

<http://socialhistory.org/nl/onderzoek/database-nederlandse-vakbonden>

Koninklijke Bibliotheek:

In Delpher bevinden zich gedigitaliseerde teksten uit Nederlandse kranten en tijdschriften.

Alle periodieken in de voetnoten die niet in de literatuurlijst staan, komen hier vandaan.

Kranten: <http://www.delpher.nl/nl/kranten>

Tijdschriften: <http://www.delpher.nl/nl/tijdschriften>

Stichting Argus:

Rapporten van de inlichtingendiensten van na de Tweede Wereldoorlog: <http://www.inlichtingendiensten.nl/taxonomy/term/82>

Brochures

NAS

Aan de bouwvakarbeiders. Een oogenblik aandacht! Amsterdam 1918.

Aan de Bouwvakarbeiders! Ter ernstige overweging. Alleen door het optreden der arbeiders zelve, kunnen hun slavenketenen verbroken worden. (Amsterdam 1926) Uitgave LFvB.

Aan de Metselaars en Opperlieden van Den Haag, Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders in Nederland (Amsterdam [1911]).

Aan de leden der Nationale Schippersvereniging. Uitgave NFvT. Amsterdam 1929.

Aan de Trammannen! Waarom georganiseerd in "Eenheid is ons belang?" Uitgave van Eenheid is Ons Belang,

Tramwegpersoneel, aangesloten bij NFBvPiOD. Z.p. z.j.

Arbeiders strijdt mee in de Federatie! Uitgave LFvT. Z.p. 1913.

Bennekom, van J., *Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland (Zijn ontstaan en werking).* Amsterdam 1895.

Blijenburgh, W., *Handleiding voor vakverenigingsadministratie.* Amsterdam z.j.

B(ouwman), E., *Waarom niet "modern" of "christelijk" maar in de "onafhankelijke" Vakbeweging georganiseerd?* Z. p. z.j. [ca. 1913].

Bouwman, E., *Arbeiders strijdt mee in het N.A.S.! Beginselen en tactiek der Vakbeweging.* Z.p. 1930.

Bouwman, E. en H. Sneevliet, *Tegen machtswaan en misleiding. De staking in het Transportbedrijf* (14 Februari – 26 April 1920). Rotterdam z.j.

Bouwman, E., *Waarom lid van het N.A.S.? Beschouwingen over de beginselen en de tactiek der onafhankelijke revolutionaire vakbeweging.* Amsterdam 1923.

Bouwman, E. *Reformistische en Revolutionaire Vakbeweging. Met een voorwoord van H. Sneevliet Voorzitter van het N.A.S.* Amsterdam 1926.

Bouwman, E., *De Zevenjarige oorlog tegen de C.P.H. om den uitbouw van het N.A.S.* Amsterdam 1927.

Bouwman, E., *Wat leert de Stucadoorsstaking?* Amsterdam 1933.

De Beginselverklaring van het N.A.-S. aangevallen en verdedigd door G. Rijnders en H. Kolthek Jr. Z.p. z.j. [1912].

De Bouwvakstaking in Amsterdam. Uitgave LFvB. Z.p. z.j. [1910].

- De Grondwerkersstaking te Amsterdam.* Amsterdam 1909.
- De Groote Visschersstaking te IJmuiden 1913-1914. Wat er aan voorafging en op volgde.* Uitgave Afdeeling IJmuiden ANZB. IJmuiden 1914.
- De Staatsgreep van Mr. P.J. Troelstra.* Amsterdam z.j.
- De Staking in het havenbedrijf te Amsterdam in 1911.* Uitgave "Recht en Plicht". Afd. NS&BB Amsterdam 1911.
- De IJmuider visschers staken,* Uitgave NFvT. Amsterdam 1925.
- De Tariefwet. Past op uw zakken.* Amsterdam 1911.
- De werklozensteun moet omhoog! Nietszeggende argumenten van Minister Romme.* Amsterdam 1937.
- De IJmuider Federatie 20 Jaar. Een goed besluit.* Uitgave NFvT. Rotterdam 1927
- De Waarheid inzake de afscheiding der IJmuider Federatie van het N.A.S.* Uitgave NFvT. Z.p. z.j.
- De Zeeliedenstaking te Amsterdam (14 juni- 9 Augustus 1911).* Uitgave ANZB. Amsterdam 1911.
- Dissel, Th.J., *De bedrijfsorganisatie. Haar komst noodzakelijk.* Amsterdam 1921.
- Dissel, Th.J., *Het N.A.S. en de massale staking.* Amsterdam 1922.
- Dissel, Th.J., *De strijd der arbeidersklasse in Duitschland tegen reactie en fascisme, en vóór de vestiging der proletarische Revolutie. De taak der Nederlandsche arbeiders.* Amsterdam 1923.
- Eischt productiefwerk tegen vol loon!* Amsterdam 1921.
- Erkel van, G., *Weg met het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland.* Amsterdam, z.j. [1904]
- Een ernstig woord aan de Binnenschippers! Nationale Schippers-Vereeniging Aangesloten bij de Ned. Federatie van Transportarbeiders.* Z.p. z.j.
- Een halfjaar Staking in het Houtbedrijfte Zaandam. Wat deze staking den arbeiders leert.* Uitgave NFvT. Z.p. 1929.
- Een korte geschiedenis van enkele jaren loonstrijd in het Bouwbedrijf. De vooruitzichten voor den komende tijd.* Uitgave LFvB. Amsterdam 1927.
- Eenheid van het Transportproletariaat. Niet met de werkgevers !* Uitgave NFvT. Amsterdam z.j [1922].
- Handleiding voor huisbezoekers voor de campagne: 'Door actie naar groei van het Nationaal Arbeids Secretariaat.* Amsterdam 1939.
- Harkema, P.R., *De Friesch-Drentsche Stakingen. De opstand in polder en veen.* Amsterdam 1925.
- Het Arbeidscontract.* Amsterdam 1909.
- Het proces-Sneevliet.* Amsterdam 1933.
- Het Textielconflict. De Klasse-justitie mengt zich in den strijd en schaart zich aan de zijde der Textielfabrikanten. Postmus en Schilp voor de Rechtbank te Almelo.* Uitgave Landelijke Federatie van Textielarbeiders z.j z.p.
- In Nieuwe Banen. Belangrijke redevoeringen van het N.A.S.-congres december 1925* Amsterdam 1926.
- Insider, Een mooi stuk strijd! De staking in de Amsterdamse Haven (24 October tot 4 November 1939).* Met een inleidend woord van H. Sneevliet. Z.p. 1939.
- Kameraden, Vakgenooten.* Uitgave LFvB. Z.p. z.j. [1909].
- Kameraden! Haagsche Voerliedenvereeniging.* Uitgave Haagsch Vakcomité en LFvB. z.p. z.j. [1914].
- Kitsz, C., *Het N.A.S. en de Werkverruiming,* Amsterdam z.j.
- Kitsz, C., *Van oude en nieuwe vormen.* Amsterdam z.j.
- Kitsz, C., *Op voor den Uitbouw der N.A.S.-organisaties!* Amsterdam 1927.
- Kitsz, C., *Huren omlaag. Steun omhoog!* Amsterdam 1936.
- Klerk de, C.A., *De Winst der Reactie. Het kapitalistisch offensief tegen de Nederlandsche Arbeidersklasse. Met voorrede van H. Sneevliet.* Amsterdam 1926.
- Kuik, F., *De positie der landarbeiders.* Uitgave NFBvLTVZ. Z.p. z.j.

- Laare, L. ter, *Fusie-rapport Verraad-rapport. Amsterdam 1946.*
- Landau, K., *Stalin-terreur in Spanje.* Met voorw. van Th. van Driesten. Uitgave ISF. Z.p. 1938.
- Lansink, Jr., B., *Eenheid in de vakbeweging.* Amsterdam 1921.
- Lansink, Jr., B., *Weg met het N.A.S.!* Amsterdam 1918.
- Lansink, Jr., B., *De werkloosheid de gruwel van het kapitalisme.* Amsterdam 1922.
- Lansink, Jr., B. en Th. Dissel, *Internationale verbindingen van het N.A.S. Berlijn of Moskou.* Amsterdam 1923.
- Lansink, (Sr.), B., *De Staking op de Katoenspinnerij "Bamshoeve" te Enschede en de houding der "moderneren".* Enschede z. j. [1906].
- Lansink, (Sr.), B., *De worsteling tusschen Kapitaal en De Arbeid of: den strijd tusschen de georganiseerde Arbeiders en georganiseerde Patroons.* Uitgave LFvT. Z.p. z.j. [1910].
- Lansink, Sr., B., *De levensstandaard der Engelsche en Hollandsche en in het bijzonder die der Twentsche textielarbeiders.* Z.p. z.j. [ca. 1914].
- Lansink, Sr., B., *De juistheid van doel en taktiek der onafhankelijke vakbeweging.* Z.p. z.j. [1919].
- Leeman, G., *Vakorganisatie onder de Jeugd.* Uitgave: Typ. Jongel. Ver. 'Door Eendracht Sterk', Zaanstreek augustus 1906.
- Losofsky, A., *De Balans van Vijf Jaar Werken. Geschiedenis der R.V.I.* Met naschrift van E.J. Bouwman. Amsterdam 1925.
- Losofsky, A., *Het eenheidsprobleem.* Amsterdam 1925.
- Molenkamp, J., *De jongste stakingen in de werkverschaffingen van het Noorden. De zoveelste mislukking van de R.V.O.-taktiek,* Uitgave van het Gewestelijk Propaganda-Comité v.h. N.A.-S. Groningen [1931].
- Noodlottige taktiek. Wat leert het Textielconflict?* Amsterdam z.j.
- Onaanvechtbare feiten voor de historie vastgelegd.* Amsterdam 1925.
- Ons oordeel over de Zeeliedenstaking.* Uitgave NFvT. Amsterdam, z.j. [1921].
- Ons standpunt in de groote loonactie in de haven- en zeevaartbedrijven,* Uitgave NFvT. Z.p. z.j. [1920].
- Ontgoochelingen.* Uitgave FBvWGI. Z.p. 1915.
- Op een keerpunt. De opheffing der werkloozenkas.* Uitgave LFvB. Amsterdam 1922.
- Op voor den verkorten arbeidstijd.* Vlugschriftje, Uitgave LFvTim. Den Haag 1906.
- Rapport Delegatie N.A.S. van de zittingen van den Centralen Raad der Roode Vakinternationale op 30 Januari 1922 en de volgende dagen te Moskou.* Z.p. z.j.
- Resoluties, manifesten en oproepen van het eerste internationale congres der Roode Vak- en industrieverbonden 3 juli-19 juli 1921.* Amsterdam z.j.
- Rocker, R., *De beginselverklaring van het syndicalisme. Referaat gehouden op het 12de Syndicalistisch Congres, te Berlijn, op 27-30 December 1919 door Rudolf Rocker.* Amsterdam z.j. [1920].
- Roland Holst, H., *De ontwikkeling van het Nederlandsche kapitalisme in de laatste kwart-eeuw.* Amsterdam 1926.
- Rousseau, A., *Onvergetelijke uren.* Syndicalistische Jeugdbeweging. Z.p. z.j.
- Sluit U aan bij de Land. Fed. van Textielarbeiders.* Enschede z.j.
- Sneevliet, H., *Tien jaren R.V.I. Het bankroet der communistische vakbewegingstaktiek.* Amsterdam z.j.
- Sneevliet, H., *De daad nu. Oppositie en Rev. Vakbeweging.* Z.p. 1932.
- Sneevliet, H., *Een lichtstraal uit het zuiden. Tilburgse arbeiders muiten, waarschuwingsslein voor de vakbeweging.* Amsterdam 1935.
- Stedelijke Bouwvak-Federatie, *Na den slag.* Z.p. z.j. [1905].
- Stenografisch Verslag van het Openbaar Debat tusschen de heeren H. Kolthek Jr. Secretaris van het N.A.-S. en J. Oudegeest Voorzitter van het N.V.V. gehouden op 20 December 1909 in het Concertgebouw te Amsterdam.* Amsterdam z.j. [1909].

- Strijdt mee in het N.A.S.! Lonen omhoog! Levensmiddelenprijzen omlaag!* Amsterdam 1937.
Te wapen!! Transportarbeiders maakt U gereed voor den verderen strijd! Uitgave NFvT. Amsterdam 1924.
- Ter ernstige overweging. Waarom O.B.W.M.? Loodgieters in het N.A.S.* Amsterdam z.j.
Van Cuxhaven tot Duinkerken. Uitgave NFvT. Z.p. 1926.
- Voor alle arbeiders en Timmerlieden in 't bijzonder.* Uitgave BS. Amsterdam 1905.
- Veritas, Waarom en hoe vereenigd. Een pleidooi voor zelfstandige vakorganisatie.* Uitgave van den Federatieven Bond van Arbeiders(sters) in de kleedingindustrie. Z.p. z.j.
- Verkeerde Eenheidsfronttactiek. Het Engelsch-Russisch Eenheids-Comité gewogen en te licht bevonden.*
- Redevoeringen van G. Sinovjew en L. Trotzky. Slotbeschouwing van H. Sneevliet.* Amsterdam 1927.
Waarom onafhankelijk vereenigd? Propagandaschrift van de Haagsche Stucadoorsvereening. Den Haag 1908.
- Waarom tusschen de zeelieden van Nederland geen eenheid bestaat.* Uitgave ANZB. Z.p. 1913.
- Wat het Proletarisch Steunfonds in enkele maanden van zijn bestaan reeds deed voor de slachtoffers der Klassejustitie.* Z.p. 1933.
- Wat leert ons de laatste loonactie?* Uitgave NFvT. Z.p. 1935.
- Weg met de Werkloozenkas. Geen vrees voor den strijd.* Uitgave NFvT. Rotterdam, z.j. [1922]
- Weg met Het Volksdagblad.,* Uitgave FBvWG. Amsterdam 1914.
- Werfmaand 1927. Aanwijzingen voor N.A.S. Huisbezoekers.* Amsterdam 1927.
- Werfmaand 1930. Aanwijzingen voor N.A.S. Huisbezoekers.* Z.p. 1930.
- Wie bracht de Overwinning in het Visserijbedrijf?* Uitgave NFvT. Amsterdam 1936.
- Wie wij zijn en wat wij willen.* Uitgave LFvB. Amsterdam, z. j. [1909]
- Wolff, C., Wat zegt de Ziektewet?* Z.p. 1930.
- Zware druk der belastingen op de massa.* Amsterdam 1939.

Overige brochures

- Antimilitarismus Generalstreik. Der von den Delegierten Legien und Sassenbach unterdrückte Bericht der "Confédération Générale du Travail", welcher dem Kongress der Gewerkschaftssekretäre zum Dublin (Irland) vorgelegt wurde.* Berlin 1904.
- Baars, A. en Sneevliet, H., *Het Proces Sneevliet. De sociaal-democratie in Nederlandsch-Indië,* Semarang 1917.
- Beek, A., *De Staking van machinisten en Stokers der Rijnsleepdienst te Rotterdam en Dordrecht in 1900.* Rotterdam z.j.
- Berg, S. van den, *Brautigam vaart ten oorlog.* Rotterdam 1911.
- Bladergroen, J., [ps. van H. Bovenkerk], *Bureaucratisch sectarisme of revolutionaire democratie? Over de aard en redenen van het conflict in de R.S.A.P.* Z.p. z.j.
- Bouwman, E., *De onmacht van het parlementarisme.* Amsterdam z.j.
- Bouwman, E., *Het Fiasco der vakbewegingspolitiek van de Communistische Partij (Holland),* Uitgave van het Landelijk Comité der Oppositie. Amsterdam, z.j. [1924].
- Bouwman, E., *Het Parlementarisme en de R.S.P.* Amsterdam, z.j. [1933]
- Coltof, B. *De Ouderdomswet-Treub.* Amsterdam z.j.
- Cornelissen, Chr., *Les diverses tendances du parti ouvrier international. À propos de l'ordre du jour du Congrès International Ouvrier Socialiste de Zürich (1893).* Bruxelles 1893.
- Cornelissen, Chr., *Le communisme révolutionnaire. Projet pour une entente et pour l'action commune des socialistes révolutionnaires et des communistes anarchistes.* Bruxelles, 1896.
- Cornelissen, Chr., *'Directe Actie!' Zelf doen!* Amersfoort 1904.
- Cornelissen, Chr., *Verzameling van internationale Brieven voor Het Volksdagblad geschreven.* Den Haag z.j.

- De Leugens van het Verraad-Rapport*. Amsterdam z.j.
- De Socialistische Partij. Haar ontstaan doel en streven*. Amsterdam 1918.
- De Waarheid inzake de afvoering der IJmuider Federatie door de N.A.S.-Leiding*. Uitgave CB. Z.p.z.j.
- De ware geschiedenis over de stucadoorsstaking welke te Amsterdam is gestreden*. Uitgegeven door de Amsterdamsche Vereeniging van Werkers in het Stucadoorsbedrijf. Amsterdam 1933.
- De weg naar de overwinning! Besluiten van het eerste congres der Roodde Vakbeweging-Oppositie*. Z.p.z.j. [1931].
- Domela Nieuwenhuis, F., *De algemeene werkstaking*. Z.p.z.j.
- Domela Nieuwenhuis, F., *De Algemeene Werkstaking van 1903-wat zij was en wat zij ons leert*. Amsterdam z.j. [1903].
- Dongen, A. van, *Brood en Werk. Een woord aan de schoenmakers en alle andere werklieden*. Amsterdam z.j. [1886].
- Emden, E. van, *De 'Het Volksdagblad'-speculatie*. Amsterdam 1915.
- Emmenes, A. van, *Een kritiek op de brochure Federatie van Vakverenigingen*. Amsterdam 1899.
- Emmenes, A. van, *Onafhankelijke en "Moderne" vakorganisatie*. Amsterdam 1905.
- Geen patroonswet. Vlugschrift, uitgegeven door het Landelijk Komitee voor de ongevallenwet*. Amsterdam z.j.
- Gorter, H., *De algemeene arbeiders-bond (Revolutionaire Bedrijfsorganisaties). Uitgave van de 'Allgemeine Arbeiter-Union'*. Amsterdam 1921.
- Groot, J.J., *Aan de vakverenigingen behoort de toekomst*. Haarlem 1895.
- Het Liegt*. Uitgave NVV. Amsterdam 1909.
- Het N.A.-S. de C.P.H. en de R.S.P. Samengesteld door twee Bouwvakarbeiders georganiseerd in het N.A.-S. Groningen* 1933.
- Hoe komen we tot Eenheid van Actie?* Stenografisch verslag van het debat op 21 December 1934 te Amsterdam in de verenigde zalen van Bellevue tussen: P. de Groot (C.P.H.) en H. Sneevliet (N.A.S.-O.S.P.-R.S.P.). Amsterdam/Zaandam 1935.
- Hof, J.J., *Algemeene werkstaking*. Z.p.z.j. [1903].
- Houten, S. van, *De Regtstoestand der Werklieden in Nederland. Ontwerp van wet met memorie van toelichting* Den Haag, 1870.
- Huet, A., *Wat kunnen wij voor onze werklieden doen?* Amsterdam 1869.
- Huet, A., *Coöperatie tusschen patroon en werkmán*. Delft 1871.
- International Bureau for Revolutionary Socialist Unity, *A New Hope for World Socialism*. London 1938.
- Jong, A. de, *Syndicalisme NAS. of NSV? Een ernstig woord aan de leden van het NAS*. Uitgave NSV. Z.p. 1936.
- Kolthek Jr., H., *De Leugens van het Verraad-Rapport* Amsterdam z.j. [1903]
- Kolthek Jr., H., *Het Complot Ontmaskerd*. Amsterdam 1903.
- Kuijper, H., *Reglement van het Comité ter verkrijging van een Gemeentelijke Arbeidsbeurs te Amsterdam*. Z.p.z.j. [1893]
- Lansink Jr., B., *Wat wil het N.S.V.?* Amsterdam 1924.
- Lansink Jr., B. en R. Nieuwenhuis, *Crisis in het N.A.S. na 10 jaar leiding*. Z.p. 1934.
- Lansink, Sr., B., *Gezags-instellingen voor heden en toekomst*. Enschede 1909.
- Leuven, W. van, *Breed marxistisch klasse-inzicht?* Amsterdam 1921.
- Luitjes, T., *De algemeene werkstaking*. Z.p.z.j. [ca. 1900].
- Martin, *De idealen der vakbeweging*. Amsterdam 1903.
- Methöfer, J., *De taak der vakverenigingen*. Amsterdam 1894.
- Misset, K.F., *Wat wil de Nederlandsche Typhographenbond?* Amsterdam 1867.
- Nederlandsche Bootwerkersbond 'Internationaal'* Z.p.z.j. [ca. 1892].

- Op de bres voor de R.V.I. Een waarschuwend woord aan de leden van 't Nationaal Arbeids-Secretariaat.* Uitgave van het Landelijk Comité van Actie voor handhaving van aansluiting van het N.A.S. bij R.V.I. Z.p. 1927.
- Pannekoek, A., *Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung.* Hamburg 1909.
- Polak, E., *Nabetrachting. Over de beweging der transportarbeiders in den zomer van 1911.* Amsterdam z.j.
- Polak, H., *Federatie van vakverenigingen. Een voorstel aan de georganiseerde en ongeorganiseerde arbeiders van Nederland, door Henri Polak, Voorzitter van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkerbond.* Amsterdam 1898.
- Proeve tot betere vestiging eener Nederlandsche hervormende arbeidersbeweging.* Amsterdam 1889.
- Rees, O. van, *Arbeidersverenigingen.* Overdruk *De Economist* 1865.
- Reesema, W.S. van, *De Taak der Revolutionaire Socialisten. Een waarschuwing tegen de Parlementaire Illusie.* Amsterdam 1918.
- Rijnders, G., *Federatie of Centralisatie* Uitgave VSV Amsterdam. Amsterdam z.j. [1905].
- Ris, K., *Een woord over voor en tegen arbeidersverenigingen. Open brief opgedragen aan de directie van het Paleis voor Volksvlucht en ter overweging aangeboden aan voor- en tegenstanders.* Amsterdam 1866.
- Roller, A., *De Eindstrijd. De sociale, algemeene Werkstaking.* Amsterdam z.j.
- Roller, A., *Direkte Aktie.* Amsterdam z.j.
- Spiekman, H., *De onafhankelijke Vakbeweging en de S.D.A.P. gedurende de eerste 10 jaren van haar bestaan.* Z.p. z.j.
- Sneevliet, H., *Internationale Klassenstrijd (De stakingen in het transportbedrijf) Met een voorrede van Henriëtte Roland Holst.* Utrecht 1911.
- Sneevliet, H., *Mijn uitzetting. Vergeefs verweer tegen de eerste politieke externeering onder den 'nieuwen koers'.* Semarang 1918.
- Sneevliet, H., *Storm in de Jordaan. Spontaan verzet tegen steunverlaging.* Uitgave RSP. Zaandam z.j. [1934].
- Sneevliet, H., *Op voor het Proletarisch Eenheidsfront. Tegen reformistische aanpassing. Tegen Kommunistische sabotage.* Uitgave RSAP. Amsterdam, z.j. [ca. 1936].
- Sneevliet, H., *Het Verdrag Stalin-Hitler.* Amsterdam 1939
- Spanjer, L.B., *De broederstrijd in het bouwbedrijf te Amsterdam Tragedie der wankelmoedigen.* Z.p. z.j. [1922].
- Troelstra, P.J., *Het Kiesrecht en de sociaal-democratie.* Utrecht 1894.
- Troelstra, P.J., *Inzake Partijleiding. Toelichtingen en gegevens.* Rotterdam 1906.
- Visser, L. de, *Amsterdam of Moskou? De Vakbeweging en de Derde Internationale. Rede gehouden in een vergadering van de Communistische Partij afdeling Amsterdam.* Amsterdam z.j. [1921].
- Voor en tegen aansluiting van den Alg. Ned. Typografenbond bij het Ned. Verbond van Vakverenigingen.* Z.p. 1911.
- Wat de Roode Internationale wil.* Z.p. z.j.
- Wessels, A.C., *De Federatie der bedrijven betrokken bij het Watertransport.* Amsterdam 1900.
- Wijnkoop, D.J., *De duurte.* Den Haag 1912.
- Witt Hamer, M.J. de, *De arbeidersverenigingen in Nederland.* Goes 1897.

Literatuur

- Agtmaal, W., J. van Gerwen en R. de Jong, *De Vakbeweging Jubileert.* Amsterdam 1986.
- Alberts, W.H.M.E. et. al. (red.), *Marges van de vakbeweging. Een analyse aan de hand van de Twentse Katoenstakingen in 1923-1924 en 1931-1932.* Den Haag 1982.

- Alexander, R.J., *International Trotskyism, 1929-1985: A Documented Analysis of the Movement*. Durham 1991.
- Algemeen Nederlandsch Vakverbond 1919-1929. Z.j. z.p.
- Algemeene Nederlandsche Zeemansbond, *Gedenkboek bevattende eenige gegevens en beschouwingen betreffende de organisatie der zeelieden. Uitgegeven ter herinnering aan het tien-jarig bestaan 6 februari 1900 – 5 februari 1910*. Amsterdam 1910.
- Amelink, H., *Met ontplooiden banieren*. Utrecht 1950.
- Amelink, H., *Onder eigen banier*. Utrecht 1940.
- Altena, B. en H. Wedman, *Tussen anarchisme en sociaal-democratie "Het Revolutionaire Kommunisme" van Christiaan Cornelissen (1864-1943)*. Bergen 1985.
- Altena, B., *'Een broeiest der Anarchie' Arbeiders, arbeidersbeweging en maatschappelijke ontwikkeling. Vlissingen 1875-1929 (1940)*. Amsterdam 1989.
- Altena, B., 'Het ouderdomspensioen en de anarchisten'. In: T. Duyker (red.), *Cher ami! Dear friend! Querido amigo!* Amsterdam 1997.
- Altena, B. en H. Wedman, 'Sociaaldemocratie, oude vakbonden en nieuw anarchisme. De internationale brieven van Christiaan Cornelissen'. In: *Kritiek. Jaarboek voor socialistische discussie en analyse* (2010).
- Anieri, P.D. d', C. Ernst en E. Kier, 'New Social Movements in Historical Perspective'. In: *Comparative Politics*. (July 1990).
- Ansell, C. K., *Schism and Solidarity in Social Movements. The Politics of Labor in the French Third Republic*. Cambridge 2001.
- Arsjinoj, P., *Geschiedenis van de Machnobeweging*. Haarlem 1983.
- Avrich, P., *Kronstadt 1921*. Princeton 1970.
- Avrich, P., *The Russian Anarchists*. Princeton 1967.
- Ayusawa, I.F., *International Labor Legislation*. Clark 2005.
- Bahne, S., 'Zwischen "Luxemburgismus" und "Stalinismus". Die "ultralinke" Opposition in der KPD'. In *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, jrg. 9, nr. 4 (1961).
- Ballon, P., 'Le mouvement syndicaliste révolutionnaire à Liège pendant l'entre-deux-guerres'. In: *Revue Belge d'Histoire Contemporaine* vol. 28, nr. 3-4 (1998).
- Bank, J. et al. (red.) *Katholieke arbeidersbeweging*. Baarn 1985.
- Bantman, C., 'The Militant Go-between: Emile Pouget's Transnational Propaganda (1880-1914)'. In *Labour History Review*, Vol.74, no.3 (December 2009).
- Bantman, C., 'From Trade Unionism to *Syndicalisme Révolutionnaire* to Syndicalism: The British Origins of French Syndicalism', in: D. Berry and C. Bantman, *New Perspectives on Anarchism: Labour and Syndicalism: The Individual, the National and the Transnational*. Newcastle upon Tyne 2010.
- Bar, A., 'The CNT: the Glory and Tragedy of Spanish Anarchosyndicalism'. In: M. van der Linden and W. Thorpe (eds.), *Revolutionary Syndicalism. An International Perspective*. Aldershot 1990.
- Bavaj, R., *Von links gegen Weimar. Linkes antiparlementarisches Denken in der Weimarer Republik*. Bonn 2005.
- Bekku, R. van, *Tussen vraag en aanbod. Op zoek naar de identiteit van de arbeidsvoorziening*. Den Haag 1996.
- Bella, S. de la, *De Nederlandsche vakbeweging. De vakverenigingsinternationale. Haar ontstaan, ontwikkeling, doel en wezen*. Amsterdam 1932.
- Benford, R.D. and S.A. Hunt, 'Dramaturgy and Social Movements: The Social Construction and Communication of Power'. In: S.M. Lyman (Ed.), *Social Movements. Critiques, Concepts, Case-studies*. London 1995.
- Berendsen, H. en R. Weeda, *Uit de vonk zal de vlam oplaaien*. Groningen 1980.
- Berger, J.A., *Van armenzorg tot werklozenzorg*. Amsterdam 1936.

- Berkowitz, P., R. Gubrell, R. Hyman, M. Pigenet and M. Schneider, 'The structure and organization of British, French and German trade unions before the First World War'. In: J.-L. Robert, A. Prost and C. Wrigley (eds.), *The Emergence of European Trade Unionism*. Aldershot 2004.
- Berry, D., and C. Bantman, *New Perspectives on Anarchism, Labour and Syndicalism: The Individual, the National and the Transnational*. Newcastle upon Tyne 2010.
- Beule, de N., *Het Belgisch Trotskisme 1925-1940*. Gent z.j.
- Beunders, H.J.G., 'Weg met de vlootwet' *De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923*. Bergen 1984.
- Biagini, E., 'British Trade Unions and Popular Political Economy 1860-1880'. In: *The Historical Journal*, 30, 4 (1987).
- Biagini, E. and V. Reid (ed.), *Currents of radicalism. Popular radicalism, Organised Labour and Party Politics in Britain, 1850-1914*. Cambridge 1991.
- Bie, R. van der, *De macht van de Statistiek. De Centrale Commissie voor de Statistiek, samenstelling en rekrutering 1892-1899*. Amsterdam 2009.
- Bing, D., 'Sneevliet and the Early Years of the CCP'. In: *The China Quarterly*, nr. 48, oct.-dec. (1971).
- Bing, D., 'Lenin and Sneevliet: the Origins of the Theory of Colonial Revolution in the Dutch East Indies'. In: *New Zealand Journal of Asian Studies*, 11, 1 (June 2009).
- Binneveld, J.M.W. en F.S. Gaastra, 'Organisatie en conflict van een vergeten groep'. In: *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* (Deel 35). Den Haag 1972.
- Bles, A.E., *De wet op de arbeidsovereenkomst*. Den Haag 1907-1909.
- Bloemen, E. en M. Ruys, 'Intensivering van de arbeid en Taylor-receptie in Nederland 1890-1920'. In: *Te Elfder Ure* 33 (1973).
- Bloemgarten, S., *Henri Polak, sociaal democraat 1868-1943*. Den Haag 1993.
- Blom, J.C.H., *De muiterij op de Zeven Provinciën*. Bussum 1975.
- Blom, R., *De oude Socialistische Partij van Harm Kolthek*. Delft 2007.
- Blom, R. en T. Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18*. Soesterberg 2004.
- Blom, R. en B. van der Steen, *Wij gingen onze eigen weg. Herinneringen van revolutionaire socialisten in Nederland van 1930 tot 1950*. Z.p. 2011.
- Bock, H.M. 'Anarchosyndicalism in the German Labour Movement: A Rediscovered Minority Tradition'. In M. van der Linden and W. Thorpe (eds.), *Revolutionary Syndicalism. An International Perspective*. Aldershot 1990.
- Bock, H.M., *Syndikalismus und Linkskommunismus von 1918 bis 1923. Ein Beitrag zur Sozial- und Ideengeschichte der frühen Weimarer Republik*. Darmstadt 1993.
- Bois, M., *Kommunisten gegen Hitler und Stalin. Die linke Opposition der KPD in der Weimarer Republik*. Essen 2014.
- Bölger, B., *Organisatorische verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders*. Haarlem 1929.
- Boll, F., *Arbeitskämpfe und Gewerkschaften in Deutschland, England und Frankreich. Ihre Entwicklung vom 19. zum 20. Jahrhundert*. Bonn 1992.
- Boot, H., *Opstandig volk: neergang en terugkeer van losse havenarbeid*. Amsterdam 2001.
- Bos, D., *Vele woningen, maar nergens thuis. Barend Luteraan 1887-1970*. Amsterdam 1996.
- Bos, D., *Waarachtige volksvrienden*. Amsterdam 2001.
- Bos, G.M., *Mr. S. van Houten*. Purmerend 1953.
- Boschloo, T.J., *De productiemaatschappij*. Hilversum 1989.
- Bot, W., *Generaals zonder troepen. Het Comité van Revolutionair Marxisten zomer 1943-mei 1945*. Amsterdam 1986.
- Bot, W., *Tegen Fascisme, Kapitalisme en Oorlog. Het Marx-Lenin-Luxemburg Front juli 1940-april 1942*. Amsterdam 1983.

- Bottenburg, M. van, 'Aan den Arbeid' *In de wandelgangen van de Stichting van de Arbeid 1945-1995*. Amsterdam 1995.
- Bouwman, E., 'De Rotterdamsche Havenreservegeschiedenis'. In: *De Nieuwe Tijd*, 22e jrg. (1917).
- Bouwman, E., 'De strijd der Nederlandsche Vakbeweging in 1920'. In: *De Nieuwe Tijd*, 26e jrg (1921).
- Braambeek, H.J. van, *Van lichten en schiften. Gedenkboek van de Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel 1886-1936*. Z.p. 1936.
- Braskén, K., 'Solidaritet, bistand och propaganda: Internationale Arbeiterhilfe (IAH) och Weimarkommunismen, 1924-1931'. In *Comintern Working Paper*, 14 (2008).
- Brautigam, J., *Langs de havens en op de schepen*. Amsterdam 1956.
- Brécy, R., *Le mouvement syndical en France 1871-1921: Essai bibliographique*. Gif sur Yvette 1982.
- Broeze, F., 'Militancy and pragmatism. An international perspective on maritime labour, 1870-1914'. In: *International Review of Social History*, XXXVI (1991).
- Broué, P., 'Gauche allemande et Opposition russe de 1926 à 1928'. In: *Cahiers Léon Trotsky*, nr. 22 (juni 1985).
- Brown, K.D., 'Nonconformity and trade unionism: the Sheffield outrages of 1866'. In E. Biagini and A.J. Reid (eds.) *Currents of radicalism. Popular radicalism, Organised Labour and Party Politics in Britain, 1850-1914*. Cambridge 1991.
- Brug, L., et. al. (red.), *Geschiedenis en bevrijding. De bestudering van het verleden in de emancipatiestrijd van nu*. Nijmegen 1980.
- Bruggeman, J. en A.J.W. Carmijn, *Ondernemers verbonden: 100 jaar centrale ondernemersorganisaties in Nederland*. Wormer 1999.
- Brügmann, U., *Der russischen Gewerkschaften in Revolution und Bürgerkrieg 1917-1919*. Frankfurt am Main 1972.
- Bruintjes, G., *Socialisme in Groningen*. Amsterdam 1981.
- Brusse, W.L., 'De strijd van de Transport-Arbeiders te Rotterdam', in: *De Jonge Gids* (1899-1900).
- Budde, G., S. Conrad und O. Janz (Hg.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*. Göttingen 2006.
- Buiting, H., *Richtingen en partijstrijd in de SDAP. Het ontstaan van de Sociaal-Democratische Partij in Nederland*. Amsterdam 1989.
- Buiting, H., *De Nieuwe Tijd. Sociaaldemocratisch Maandschrift 1896-1921. Spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland*. Amsterdam 2003.
- Bultsma, V. en E. van der Tuin, *Het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond 1923-1940*. Amsterdam 1980.
- Burger, J.E., *Linkse frontvorming. Samenwerking van revolutionaire socialisten 1914-1918*. Amsterdam 1983.
- Burgess, K., *The Challenge of Labour. Shaping British Society 1850-1930*. London 1980.
- Bürgi, M., *Die Anfänge der Zweiten Internationale. Positionen und Auseinandersetzungen 1889-1893*. Frankfurt/New York 1996.
- Buschak, W., *Das Londoner Büro. Europäische Linksozialisten in der Zwischenkriegszeit*. Amsterdam 1985.
- Buschak, W., *Edo Fimmen Der schöne Traum von Europa und die Globalisierung*. Essen 2002.
- Buschman, M., 'De scheurcirculaire. Discussies over richting en strategie binnen de Nederlandse vakbeweging (1901-1905)'. In: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1979*.
- Buschman, M., J. Frieswijk en T. van Gessel, 'Partij en vakbeweging 1894 -1906'. In: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1980*.
- Buschman, M., *Tussen revolutie en modernisme. Geschiedenis van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland 1893-1907*. Den Haag 1993.
- Bymholt, B., *Geschiedenis der arbeidersbeweging in Nederland (1894)*. Amsterdam 1976.
- Calhoun, D.F. *The United Front. The TUC and the Russians 1923-1928*. Cambridge 1976.

- Callaghan, J., 'Storm over Asia: Comintern Colonial Policy in the Third Period'. In: M. Worley (ed.) *In Search of Revolution. International Communist Parties in the Third Period*. London-New York 2004.
- Chambelland, C., *Pierre Monatte, une autre voix syndicaliste*. Paris 1999.
- Carew, A., 'The Schism within the World Federation of Trade Unions. Government and Trade Union Diplomacy'. In: *International Review of Social History*, vol. 29 (1984).
- Carew, A., *Labour under the Marshall Plan*. Manchester 1987.
- Carew, A., 'A false dawn: The World Federation of Trade Unions', in: M. v.d. Linden (ed.), *The International Confederation of Free Trade Unions*. Bern 2000.
- Campfens, M., ea. (red.) *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging*. Amsterdam, 1985.
- Carsten, F.L., *War against War. British and German Radical Movements in the First World War*. London 1982.
- Chase, M., *Early Trade Unionism. Fraternity, skill and the politics of labour*. Aldershot/Vermont 2000.
- Clements, R.V., 'British Trade Unions and Popular Political Economy 1850-1875'. In: *The Economic Review*, 12, 1 (1961).
- Coates, K. and T. Topham, *The history of the Transport and General Workers' Union*. Oxford 1991.
- Cohen, H.F., *Om de vernieuwing van het socialisme De politieke oriëntatie van de Nederlandse sociaal-democratie 1919-1930*. Leiden 1974.
- Cole, G.D.H., 'Some Notes on British Trade Unionism in the Third Quarter of the Nineteenth Century'. In: *International Review of Social History*, Vol. 2, 1937.
- Collins, H. and C. Abramsky, *Karl Marx and the British labour movement*. London 1965.
- Coomans, P., T. de Jonge en E. Nijhof, *De Eenheidsvakcentrale (EVC) 1943-1948*. Groningen 1976.
- Cornelissen, Chr. 'Over den Toestand in de Internationale Arbeidersbeweging', in: *De Sociale Gids. Socialistische Tijdschrift voor Noord- en Zuid-Nederland*, 1893.
- Cornelissen, Chr., *En marche vers la société nouvelle. Principes, tendances, tactique de la lutte de classes*. Paris 1900.
- Cornelissen, Chr., *Op weg naar een nieuwe maatschappij, beginselen en tactiek van de klassenstrijd*. Amsterdam 1902.
- Cornelissen, Chr. 'Zur internationalen syndikalistischen Bewegung', in: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Mai-Heft 1911.
- Cornelissen, Chr., 'Constitutie en tactiek van de Duitse vakbonden (Indrukken van een studiereis)'. In: *Socialistische Almanak* (1912).
- Cornelissen, Chr. 'Die neuesten Entwicklung des Syndikalismus', in: *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Januar-Heft 1913.
- Cornelissen, Chr., *Les Dessous économiques de la guerre, les appétits allemands et les devoirs de l'Europe occidentale*. Paris 1915.
- Cornelissen, I., 'Mevrouw Sasbach is honderd jaar'. In: *Het Vrije Volk. Democratisch-Socialistisch Dagblad*, 7-5-1956.
- Coronel, S. Sr., 'De legers der nijveren in de laatste helft der XIXe eeuw'. In: *Vaderlandsche Letteroefeningen*, (1872).
- Cort, B., de, *Solidariteit in anonimiteit De geschiedenis van de leden van de Onafhankelijke Socialistische Partij*. Breda 2004.
- Couperus, S., *De machinerie van de stad. Stadsbestuur als idee en praktijk, Nederland en Amsterdam 1900-1940*. Amsterdam 2009.
- Craig Nation, R., *War on war. Lenin, the Zimmerwald left, and the origins of Communist Internationalism*. Durham/London 1989.

- Cronin, J.E., C. Sirianni (ed.), *Work, Community, and Power*. Philadelphia 1983.
- Cross, G., 'Redefining Workers' Control: Rationalization, Labor Time, and Union Politics in France, 1900-1928'. In: J.E. Cronin, C. Sirianni (ed.), *Work, Community, and Power*. Philadelphia 1983.
- Curthoys, M., *Governments, Labour, and the Law in Mid-Victorian Britain. The Trade Union Legislation of the 1870s*. Oxford 2004.
- Daalder, H., *Vier jaar nachtmerrie. Willem Drees 1886-1988. De Indonesische kwestie*. Amsterdam 2004.
- Damsma, D. en P. de Rooy, 'Moree politiek'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr. 1 (1993).
- Daniels, R.V., *The Conscience of the Revolution. Communist Opposition in Soviet Russia*. Cambridge 1960.
- Darlington, R., 'Revolutionary Syndicalist Opposition to the First World War: A Comparative Reassessment'. In: *Revue Belge de philologie et d'histoire*, jrg. 84 (2006).
- Darlington, R., *Syndicalism and the Transition to Communism. An International Comparative Analysis*. Aldershot 2008.
- Darlington, R., 'Syndicalism and Strikes, Leadership and Influence: Britain, Ireland, France, Italy, Spain, and the United States'. In: *International Labor and Working-Class History*, no. 83 (Spring 2013).
- Davies, S., R. Noon, 'The rank-and-file in the 1911 Liverpool General Strike', in: *Labour History Review*, vol. 79, nr. 1. (April 2014).
- Defoort, H., *Werklieden bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa*. Leuven 2006.
- Degras, J., *The Communist International 1919-1943. Documents, Volume III*. London 1971.
- Deneckere, G., *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België 1831-1918*. Antwerpen [etc.] 1997.
- Deneckere, G., 'Sociale geschiedenis, het einde van de ideologie en de terugkeer van de bezieling. Een essay met de focus op het onderzoek naar collectieve actie in de jaren 1990', in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr. 3 (2000).
- Deutscher, I., *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940*. London 2003.
- Devreese, D., 'De rode Groot Nederlandse gedachte'. In: *Spiegel Historiae*, nr. 9 (1975).
- Diani, M., 'The concept of social movement'. In: V. Ruggiero and N. Montagna (eds.), *Social Movements. A reader*. London [etc.] 2008.
- Dividal, J., et al. (red.), *Nederland, links en de Koude Oorlog*. Amsterdam 1982.
- Domela Nieuwenhuis, F., 'Eenige oordelingen over het Züricher Kongres', in: *De Sociale Gids*, 1893.
- Domela Nieuwenhuis, F., 'Vooruitzichten'. In: *Soldatenalmanak* 1911.
- Dongen, B. van, *Revolutie of integratie. De Sociaal Democratische Arbeiders Partij in Nederland (SDAP) tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Amsterdam 1992.
- Donoghue, M., 'William Thomas Thorton on Trade Union Efficacy: a Fraction Too Much Friction'. In: *Review of Political Economy*, jrg. 1, nr. 2 (1999).
- Doorn, J.A.A. van, 'De strijd om de Maastrichtse arbeidersklasse: een alternatieve interpretatie'. In: *TvSG*, 13e jaargang, nr.1, 1987.
- Doorn, K. van (e.a.), *De beheerste vakbeweging. Het NVV tussen loonpolitiek en loonstrijd*. Amsterdam 1976.
- Draper, T., *The roots of American Communism*. Chicago 1989.
- Dreyfus, M., 'Bureau de Paris et Bureau de Londres. Le socialisme de gauche en Europe entre les deux guerres'. In: *Le Mouvement Social*, nr. 112 (1980).
- Dreyfus, M., 'The emergence of an international trade union organization (1902-1919)'. In: M. van der Linden (ed.) *The International Confederation of Free Trade Unions*. Bern 2000.
- Dreyfus, M., *Histoire de la C.G.T. Cent ans de syndicalisme en France*. Bruxelles 1995.
- Drongelen, J. van, *De ontwikkelingen van de arbeidsinspectie in een veranderende wetgeving*. Maastricht 1990.

- Droz, J., *Histoire Générale du Socialisme* II. Paris 1974.
- Dubofsky, M., 'The Industrial Union Bulletin: an Introduction and Appraisal'. In: *Labor History*, Vol. 12, 2 (1971), 289-292.
- Dubofsky, M., 'The Rise and Fall of Revolutionary Syndicalism in the United States'. In: M. van der Linden en W. Thorpe, *Revolutionary Syndicalism. An International Perspective*. Aldershot 1990.
- Dubofsky, M., *We Shall Be All: A History of the Industrial Workers of the World*. Urbana-Champaign 2000.
- Dudink, A. en A. Nentjes, 'Simon Vissering De klassieke school in Nederland'. In: A.J. Vermaat e.a. (red.), *Van liberalisten tot instrumentalisten. Anderhalve eeuw economisch denken in Nederland*. Leiden/Antwerpen 1987.
- Dudink, S., *Deugzaam liberalisme. Sociaal-liberalisme in Nederland 1870-1901*. Amsterdam 1997.
- Duyn, R. van, *Provo. De geschiedenis van de provotarische beweging 1965-1967*. Amsterdam 1985.
- Earl, J. et. al., 'The Use of Newspaper Data in the Study of Collective Action'. In: *Annual Review of Sociology*, Vol. 30 (2004).
- Een terugblik. Feiten en Beschouwingen uit de geschiedenis van den Bond van Spoor- en Tramweg-personeel 'Steeds Voorwaarts'*. Zwolle 1897
- Eekman, M., en H. Pieteron, *Linkssocialisme tussen de wereldoorlog. Twee studies*. Amsterdam 1987.
- Egner, J.P., 'Het Grafisch Proletariaat in Nederland en zijn organisatie'. In: *De Nieuwe Tijd*, nr.3 (1913).
- Engelen, D., *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst*. Den Haag 1995.
- Engels, J., *Zestig jaar socialistische beweging*. Amsterdam 1979.
- Een korte geschiedenis der gaswerkersvereen. 1888 "V.Z.O.S." 1928 gedurende 40 jaar geïnspireerd door het revolut. Syndicalisme*. Amsterdam 1928.
- Een terugblik. Feiten en beschouwingen uit de geschiedenis van den Bond van Spoor- en Tramweg-personeel "Steeds Voorwaarts"*. Zwolle 1897.
- Eskes, J.A.O., *Repressie van politieke bewegingen in Nederland. Een juridisch-historische studie over het Nederlandse publiekrechtelijke verenigingsrecht gedurende het tijdvak 1798-1988*. Zwolle 1988.
- Esveld, N.E.H. van, *Treub. Over de drempel der nieuwe samenleving*. Assen 1958.
- Etty, E., *Liefde is heel het leven niet. Henriette Roland Holst 1869-1952*. Amsterdam 1996.
- Fantasia, R., and J. Stepan-Norris, 'The Labor Movement in Motion'. In: D.A. Snow, S.A. Soule and H. Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden/Oxford 2004.
- Farner, H., *Die Geschichte des Schweizerischen Arbeiterbundes*. Zürich 1923.
- Fernbach, D. (ed.), *The first International and After*. Harmondsworth 1974.
- Fraenkel-Verkade, E., *Correspondentie van Mr. M.M. Rost van Tonningen Deel I Mei 1921-1942*. Den Haag 1967.
- Frieswijk, J., 'Rietbewerkers in Noordwolde staken vijftien weken'. In: *Te Elfder Ure* nr. 14 (1973).
- Frieswijk, J., 'Rüters spoorwegstakingen nabeschouwd'. In: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1979*.
- Frieswijk, J., e.a. (red.) *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders*. Drachten-Leeuwarden 1988.
- Frieswijk, J., *Om een beter leven. Strijd en organisatie van de land-, veen- en zuivelarbeiders in het Noorden van Nederland 1850-1914*. Leeuwarden 1989.
- Gaastra, F., 'Werknemers en werkgevers in de Rotterdamse haven 1900-1920'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1e jrg. nr. 2 (1975).
- Gamson, W.A., *The strategy of social protest*. Hornewood 1975.

- Garner, J., *The politics of Mistrust: The relationship between anarchism and syndicalism in the Confederación Nacional de Trabajo 1910-1931 with reference to the International Revolutionary Syndicalist movement*. Z.p. 2000.
- Gedenkboek Nederlandsche R.K. Bond van Overheidspersoneel. Z.p. 1932.
- Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-Jarig bestaan van den Algemeenen Nederl. Bond van Arbeiders(sters) in het Bakkers-, Chocolate- en het Suikerbewerking-Bedrijf 1 aug. 1894-1 aug. 1919. Z.p. 1919.
- Gedenkboek van den Nederl. R.K. Volksbond 1888-1913. Amsterdam 1913.
- Gedenkboekje "Toenadering" afdeling Rotterdam van den Nederlandsche Bond van Christelijke Fabrieks- en Transportarbeiders 10 juli 1900 – 10 juli 1925. Z.p. z.j.
- Gedenkboek uitgegeven door de Landelijke Federatie van Bouwwaarbeiders in Nederland ter gelegenheid van haar 25-jarig bestaan. 1 Februari 1909 – 1934. Z.p. z.j.
- Gedenkschriften van de Scheeps- en Bootwerkersvereniging 'Eensgezindheid', gedurende haar twintigjarig bestaan. Zaandam 1916.
- Gedenkboekje uitgegeven ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan. 1 Februari 1909 – 1 Februari 1919. Landelijke Federatie van Bouwwaarbeiders in Nederland. Z.p. z.j.
- Genabeek, J. van, *Met vereende kracht risico's verzacht De plaats van onderlinge hulp binnen de negentiende-eeuwse particuliere regelingen van sociale zekerheid*. Amsterdam 1999.
- Georges B. en D. Tintant, *Léon Jouhaux, cinquante ans de syndicalisme. Des origines à 1921*. Paris 1962.
- Gerber, J., 'From Left Radicalism to Council Communism. Anton Pannekoek and German Revolutionary Marxism'. In: *Journal of Contemporary History*, Vol. 23 (1988).
- Gerrits, A., 'Solidariteit zonder eenheidsfront. De Internationale Rode Hulp in Nederland, 1925-1938'. In: *Antifascisme in de jaren dertig. Cahiers over de geschiedenis van CPN*, nr. 10 (mei 1985).
- Gerwen, J. van, *De ontluikende verzorgingsstaat: overheid, vakbonden, werkgevers, ziekenfondsen en verzekeringsmaatschappijen 1890-1945*. Den Haag/Amsterdam 2000.
- Gewin, B., *Arbeidsbeurzen*. Utrecht 1898.
- Geyer, M.H., 'Contested Narratives of the Weimar Republic. The Case of the "Kutisker-Barmat Scandal"'. In: K. Canning and K. Barndt (eds.), *Weimar publics/Weimar subjects. Rethinking the Weimar political culture of Germany in the 1920s*. New York 2010.
- Geyer, M.H., 'Der Barmat-Kutisker-Skandal und die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen in der politischen Kultur der Weimarer Republik'. In: U. Daniel and I. Marszolek (red.), *Politische Kultur und Medienwirklichkeiten in den 1920er Jahren*. München 2010.
- Giele, J.J., 'Het ontstaan van de typografen-vakorganisatie in Nederland (1837-1869)'. In: *Mededelingenblad. Orgaan van de Nederlandse Vereniging tot beoefening van de Sociale Geschiedenis*, nr. 42 (november 1972).
- Giele, J.J., *De Eerste Internationale in Nederland*. Nijmegen 1973.
- Giele, J., 'De oppositie der "volksmannen" (1850-1869)'. in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr.2 (september 1975).
- Giele, J.J., 'Willem Ansing en de oprichting van de Sociaal-Democratische Vereniging in 1878'. In: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging*. Nijmegen 1976.
- Giele, J.J., 'Socialisme en vakbeweging. De opkomst van socialistische vakorganisaties in Nederland (1878-1890) Deel I'. In: *Jaarboek 1978 voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*. Nijmegen 1978.
- Giele, J., *Een kwaad leven*. Nijmegen 1981.
- Gielkens, J., L. Karsten en G. Harmsen, *Een dag is 't van vreugde, een dag is het van strijd. Geïllustreerde geschiedenis van 1 mei in Nederland*. Amsterdam 1990.
- Goedhart, G.J., *De ontwikkeling van de werkloosheidsverzekering in Nederland*. Amsterdam 1926.

- Goethem, G. Van, *De Internationale van Amsterdam de wereld van het Internationale Vakverbond 1913-1945*. Antwerpen/Gent 2003.
- Goethem, G. Van, 'Conflicting Interests: The International Federation of Trade Unions (1919-1945)'. In: M. v.d. Linden (ed.) *The International Confederation of Free Trade Unions*. Bern 2000.
- Glas, F. de, *Nieuwe lezers voor het goede boek. De Wereldbibliotheek en 'Ontwikkeling'/De Arbeiderspers vóór 1940*. Amsterdam 1989.
- Goldberg, J.P. and W.T. Moye, *The First Hundred Years of the Bureau of Labor Statistics 1884-1984*. Washington 1985.
- Goodwin, J., and J.M. Jasper (eds.), *The Social Movements Reader. Cases and Concepts*. Malden 2009.
- Goudsmit, I., *Uit het duister naar het licht! Gedenkboek van de Algemeene Nederlandsche Bond van De Arbeid(st)ers in het Bakkers-, Chocolade- en Suikerbewerkingsbedrijf 1894-1934*. Z.p. 1934.
- Graham, H. and P. Preston (eds.), *The popular front in Europe*. London 1987.
- Gras, C., *Alfred Rosmer (1877-1965) et le mouvement révolutionnaire international*. Paris 1971.
- Gratama Wzn., J.G., *Het Recht van Vereeniging en Vergadering*. Groningen 1890.
- Gries, R., 'Übersicht über die Organisationsentwicklung internationale Gewerkschaftsorganisationen'. In: P. Rütters et. al. (Hg.), *Europäische Gewerkschaftsorganisationen – Bestände Archiv der sozialen Demokratie und in der Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung*.
- Grimmer-Solem, E., *The Rise of Historical Economics and Social Reform in Germany 1864-1894*. Oxford 2003.
- Grobbe, H.D., 'Sociale conflicten en sociale organisatie in de Twentse textielindustrie'. In: *Textielhistorische Bijdragen*, nr. 12 (1971) en nr. 13 (1972).
- Grootes, E.K. en J. den Haan (red.), *Geschiedenis, godsdienst, letterkunde. Opstellen aangeboden aan dr. S.B.J. Silberberg*. Roden 1989.
- Haberl, O.N. und L. Niethammer (Hrs.), *Der Marshall-Plan und die Europäische Linke*. Frankfurt am Main 1986.
- Hagoort, R., *De christelijk-sociale beweging. Beknopt overzicht van inrichting, beginselen en historie der christelijke organisaties van patroons en arbeiders*. Hoorn 1933.
- Hagoort, R., *Het beginsel behouden. Gedenkboek van het Nederlandsch Werkliedenverbond Patrimonium over de jaren 1891-1927*. Z.p. 1934.
- Hagoort, R., *Patrimonium (Vaderlijk Erfdeel). Gedenkboek bij het gouden jubileum*. Z.p. 1927.
- Hamish Fraser, W., *Trade Unions and Society. The Struggle for Acceptance 1850-1880*. London 1974.
- Hamlin, A. and C. Jennings, 'Group Formation and Political Conflict: Instrumental and Expressive Approaches'. In: *Public Choice*, 118 (2004).
- Hansen, E. and P.A. Prosper, 'The Nationaal Arbeids-Secretariaat: Revolutionary Syndicalism in the Netherlands, 1892-1914'. In: *Societas a Review of Social History*, Vol. III, nr. 2 (1977).
- Hansen, E. and P.A. Prosper, 'The Nationaal Arbeids-Secretariaat between Two Wars: Revolutionary Syndicalism in the Netherlands, 1919-1940'. In: *Histoire Sociale* 14 (1981), no. 27.
- Hansen, E., 'Workers and Socialists: Relations between the Dutch Trade-Union Movement and Social Democracy, 1894-1914'. In: *European History Quarterly*, 7 (1977), 199-226.
- Harmel, C., 'Congrès d'Amiens de 1906: les rapports entre le parti socialiste et la CGT'. In: *Histoire & Liberté. Les cahiers d'histoire sociale*, no. 27 (printemps/été 2006).
- Harmen, G., 'De ontwikkeling van het trotskisme'. In: *Politiek en Cultuur* juni 1949.
- Harmen, G., *Blauwe en Rode Jeugd. Ontstaan, ontwikkeling en teruggang van de Nederlandse jeugdbeweging tussen 1853 en 1940*. Assen 1961.
- Harmen, G., *Historisch overzicht van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland. Deel 1, van begintijd tot het uitbreken van de eerste wereldoorlog*. Nijmegen z.j.
- Harmen, G. en B. Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid. Beknopte geschiedenis van de Nederlandse vakbeweging*. Nijmegen 1975.

- Harmsen, G., 'Leven en werk van mr. A.S. de Leeuw. Kommunisties politikus tussen de wereldoorlogen. Bijdrage tot de geschiedenis van het nederlandse marxisme-leninisme'. In: *Jaarboek voor de geschiedenis van socialisme en arbeidersbeweging in Nederland*. Nijmegen 1977.
- Harmsen, G. *Rondom Daan Goulooze. Uit het leven van kommunisten*. Nijmegen 1980.
- Harmsen, G., *Nederlands Kommunisme. Gebundelde opstellen*. Nijmegen 1982.
- Harmsen, G., 'Het ontstaan van de Eenheids Vak Centrale'. In: G. Harmsen, *Nederlands Kommunisme*. Nijmegen 1982.
- Harmsen, G., 'Kommunistiese vakbewegingspolitiek tussen de wereldoorlogen'. In: G. Harmsen, *Nederlands Kommunisme*. Nijmegen 1982.
- Harmsen, G., 'De vroegste geschiedschrijving van de Nederlandse arbeidersbeweging (1875-1905)'. In: M. Campfens et.al. (red.) *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging*. Amsterdam 1985.
- Harmsen, G. en L. Karsten, 'De 'eerste mei' als strijd- en feestdag in de Nederlandse arbeidersbeweging'. In: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 7 (september 1985).
- Harmsen, G. en F. van Gelder, *Onderweg. Uit een eeuw actie- en organisatiegeschiedenis van de Vervoersbonden*. Baarn 1986.
- Harmsen, G., 'Herinneringen aan Theo van Tijn (1927-1992) 'Marxist, Sociaal-Historicus'. In: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 27 (september 1992).
- Harmsen, G., "'Uit het duister naar het licht". Betekenis en verloop van het genre der vakbondsgedenkboeken'. In: W. van Agtmaal, J. van Gerwen en R. de Jong, *De Vakbeweging Jubileert*. Amsterdam 1986.
- Hartmans, R., *Alleen in de wind. Een leven in de twintigste eeuw*. Amsterdam 2007.
- Harttorff, J., 'De beweging voor verkorting van Arbeidstijd en de 1 Mei-viering in Nederland'. In: *De Nieuwe Tijd* (1901).
- Haslam, J., 'The Soviet Union, the Comintern and the Demise of the Popular Front 1936-39'. In: H. Graham, P. Preston (eds.), *The popular front in Europe*. London 1987.
- Hauss, G. and D. Schulte (eds.), *Amid Social Contradictions. Toward a History of Social Work in Europe*. Opladen-Farmington Hills 2009.
- Havenaar, R., *De tocht naar het onbekende. Het politieke denken van Jacques de Kadet*. Amsterdam 1990.
- Hazekamp, A., 'Het verzet van Nederlandse anarchisten tijdens de Tweede Wereldoorlog', in: *De AS* nr.151 (2005).
- Hazekamp, A., 'Albert de Jong en de strijd tegen fascisme en oorlog'. In: *De AS* nr. 158 (2007).
- Heerma van Voss, L., 'Twintig jaren later'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 19e jrg., nr. 1 (1993).
- Heerma van Voss, L., *De Doodsklok voor den goeden ouden tijd. De achturendag in de jaren twintig*. Amsterdam 1994.
- Heerma van Voss, L. and M. van der Linden, *Class and other identities. Gender, Religion and Ethnicity in the Writing of European Labour History*. New York [etc.] 2002.
- Heerma van Voss, L., *Why is there no socialism in the Netherlands? De Nederlandse arbeidersklasse in de twintigste eeuw*. Amsterdam 2002.
- Heerma van Voss, L., 'Geleide lonen en arbeidsparticipatie: de SER over arbeid'. In: T. Jaspers, B. van Bavel en J. Peet (red.), *SER 1950-2010. Zestig jaar denkwerk voor draagvlak. Advies voor economie en samenleving*. Amsterdam 2010.
- Heijmans, G. en A. Koster, *De IAMV van 1904 tot 1921. Geschiedenis van de internationale anti-militaristische vereeniging*. Zwolle 1984.
- Helderman, C., 'De Kamers van Arbeid 1897-1922. Een mislukte poging tot bedrijfsorganisatie'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr. 1, 2001.

- Helderman, C., 'De Hooge Raad van Arbeid, 1919-1940 (-1950)'. In: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, I, nr. 2, 2004.
- Heldt, B.H., *Algemeen Nederlandsch Werklieden-verbond*. Leeuwarden 1896.
- Hermann, K.G., 'Der Britische Bergarbeiterkampf 1926 und die internationale Gewerkschaftsbewegung: schwierigkeiten eines 'kämpferischen' Internationalismus'. In F. van Holthoorn en M. van der Linden, *Internationalism in the Labour Movement 1830-1940*. Leiden 1988.
- Hermes, I., *Gegen Imperialismus und Krieg. Gewerkschaften in der II. Internationale 1889-1914*. Köln 1979.
- Hertogh, M., "Geene wet, maar de Heer!". *De confessionele ordening van het Nederlandse sociale-zekerheidsstelsel (1870-1975)*. Tilburg 1997.
- Het P.A.S. 35 Jaar. Uitgave van het Plaatselijk Arbeiders Secretariaat Zaanstreek 1897-1932*.
- Heukelom, H.P. van, *Arbeidsraden*. Amsterdam 1892.
- Heykoop, A.W., *Ons eerste lustrum 1908-1913 (Centrale Bond van Transport- en Havenarbeiders)* Rotterdam 1913.
- Hinte, N. van, *De Nederlandsche Bond van Personeel in Overheidsdienst. Gedurende zijn 25-jarig bestaan geschreven door den bondsvoorzitter. 1901-1926*. Z.p. z.j.
- Hirsch, S. and L. van der Walt, *Anarchism and Syndicalism in the Colonial and Postcolonial World, 1870-1940: the praxis of national liberation, internationalism, and social revolution*. Leiden 2010.
- Hoekman, P., *Socialisme en arbeidersbeweging in het Oldambt 1881-1894*. Groningen 1985.
- Hoekman, P., J. Houkes, en O. Knottnerus, *Een Eeuw Socialisme en Arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985*. Groningen 1986.
- Hoekman, P., 'Van spontaan verzet naar socialisme'. In: P. Hoekman, J. Houkes en O. Knottnerus (red.), *Een Eeuw Socialisme en Arbeidersbeweging in Groningen 1885-1985*. Groningen 1986.
- Hoekman, P. en J. Houkes, *De Weezenkas Vereeniging op de grondslag van het beginsel 'Opvoeding zonder geloofsdogma' 1896-1996*. Amsterdam 1996.
- Hoekman, P. en J. Houkes. 'De "illusiepolitiek" van de "reformistische vakbeweging"'. Het NVV door het NAS bezien, in: *Onvoltooid Verleden. Kwartaalblad voor de geschiedenis van sociale bewegingen* (22 november 2006), 17-28.
- Hoeven, W. van der, *De Nederlandsche Sigarenmakers- en Tabakbewerdersbond. Zijn geschiedenis, werken en streven*. Amsterdam 1937.
- Hoeven, W.F. van, *De steunverleening aan werkloze arbeiders*. Alphen aan den Rijn 1938.
- Hofland, P., *Leden van de Raad. De Amsterdamse Gemeenteraad 1814-1914*. Amsterdam 1998.
- Höllein, E., 'Monatte, cést notre Lénine français...?' *Der Weg Pierre Monattes im Spiegel van La Vie Ouvrière 1919-1921*. Mainz 1989.
- Holterman, T., 'Christiaan Cornelissen over politieke organisatie'. In: *De AS, Anarchistisch Tijdschrift*, nr. 129 (2000).
- Holthoorn, F. van en M. van der Linden, *Internationalism in the Labour Movement 1830-1940*. Leiden 1988.
- Holton, B., *British Syndicalism 1900-1914. Myths and Realities*. London 1976.
- Honig, P., *Herinneringen van een Rotterdams Revolutionair*. Utrecht 2005.
- Hoogenboom, M., *Standenstrijd en zekerheid Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland*. Amsterdam 2004.
- Hooze, A.J.P., 'Militarisme en vakorganisatie'. In: *Jaarboekje voor 1910 van de Landelijke Federatie van Metaalbewerders*.
- Horn, G-H., 'Trotskyism and Europe in World War II'. In: *Critique. The historical critique of Stalinism and Social Democracy*, nr. 27 (1995).
- Horne, J.N., *Labour at war. France and Britain 1914-1918*. Oxford 1991.

- Horsssen, P. van, en D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond. Een onderzoek naar het ontstaan van haar afdelingen en haar sociale structuur'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 1e jrg. nr. 1 (1975).
- Horsssen, P. van en D. Rietveld, 'De Sociaal Democratische Bond (II)'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 2e jrg. nr. 7 (1977).
- Houkes, J., en P.H. Hoekman, *Multatuli en Groningen*. Groningen/Veendam 1987.
- Houkes, J., 'De invloed van het natuurwetenschappelijk denken op de vroege arbeidersbeweging in de stad Groningen'. In: P. Derckx et. al. (red.), *Voor menselijkheid of tegen godsdienst? Humanisme in Nederland, 1850-1960*. Hilversum 1998.
- Houten, S. van, *Vijftiengintig jaar in de kamer (1869-1894). Eerste Periode*. Haarlem 1903.
- Houven, G. van der, *Een halve Eeuw. Gedenboek van de Algemene Nederlandse Metaalbewerkerbond 1886-1936*. Amsterdam 1936.
- Howell, C., *Trade Unions and the State: the Construction of Industrial relations Institutions in Britain 1890-2000*. Princeton 2005.
- Howorth, J., 'French Workers and German Workers: The Impossibility of Internationalism 1900-1914'. In: *European History Quarterly* vol. 15, nr. 1 (1985).
- Hudig, D. Jr.: *De vakbeweging in Nederland 1866-1878*. Amsterdam 1904.
- Kuijs, C.G.J., *De vrees voor wat niet kwam: nieuwe arbeidsverhoudingen in Nederland 1935-1945, aan het voorbeeld van de Twentse textielindustrie*. Amsterdam 2010.
- Hunink, M., J. Kloosterman en J. Rogier (red.), *Over Buonarroti, internationale avant-gardes, Max Nettlau en het verzamelen van boeken, anarchistische ministers, het algebra van de revolutie, schilders en schrijvers*. Baarn 1979.
- Huve, H., 'De worsteling in de textielindustrie 29 Oct. 1923-23 Juni 1924'. In: *Syndicalistisch Jaarboekje 1925*.
- Huussen Jr., A.H., 'Coalitieverbod en stakingsvrijheid. Sociaal-rechtshistorische aspecten van de wet van 12 april 1872 (Stb. 24)'. In: *Economisch en Sociaalhistorisch Jaarboek* (Den Haag 1982).
- Ingleson, J., 'Bound Hand and Foot: Railway Workers and the 1923 Strike in Java'. In: *Indonesia*, nr.31 (april 1981).
- Ingleson, J., *In search of Justice. Workers and Unions in Colonial Java, 1908-1926*. Oxford 1986.
- Janse, M., *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880*. Amsterdam 2007.
- Jansen, T., 'De wil der bazen regelt het werk'. Havenarbeiders rond 1900 in Rotterdam en Amsterdam'. In: *Jaarboek Arbeidersbeweging 1979*.
- Jansen van Galen, H.J.G., 'Een nabetrachting aan mijn helaas te vroeg ontslapen vriend en vakgenoot Jan Nicolaas van Zomeren'. In: *De Metselaar*, 1-12-1902.
- Jaspers, T., B. van Bavel en J. Peet (red.), *SER 1950-2010. Zestig jaar denkwerk voor draagvlak. Advies voor economie en samenleving*. Amsterdam 2010.
- Jauch, S., R. Morell, U. Schickler, *Gewerkschaftsbewegung in Frankreich und Deutschland. Ein kontrastiver Vergleich ihrer zentralen Merkmale bis zum Ersten Weltkrieg*. (Frankfurt [etc.] 1984.
- Jenkins, J.C., and B. Klandermans (eds.), *The politics of Social Protest. Comparative Perspectives on States and Social Movements*. London 1995.
- Jennings, J., *Syndicalism in France. A study of Ideas*. Oxford 1990.
- Jensch, A.W., *Gedenkschrift bij het 25 jaar bestaan van den Nederlandschen Schildersgezellenbond 1893*. Z.p. 1918.
- Jochheim, G., *Antimilitaristische Aktionstheorie, Soziale Revolution und Soziale Verteidigung*. Frankfurt/Main 1977.
- Jones, A., 'The French Railway Strikes of January-May 1920. New Syndicalists Ideas and Emergent Communism'. In: *French Historical Studies*, Vol 12, nr. 12 (1982).

- Jong, A. de, 'B. Lansink Sr. overleden'. In: *Socialisme van Onderop!*, 2, 33 (1947).
- Jong, A. de, 'Fragmenten uit mijn leven'. In: *Buiten de Perken*, no. 31 (juli 1963).
- Jong Edz. F. de, *Om de plaats van de arbeid. Een geschiedkundig overzicht van ontstaan en ontwikkeling van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen*. Amsterdam 1956.
- Jong, J. de, *Dat verdomde kapitalisme. Politieke herinneringen van en weerbarstig noorderling*. Groningen 1996.
- Julliard, J., 'Théorie syndicaliste révolutionnaire et pratique gréviste'. In: *Le Mouvement Social*, no. 65 (Oct-Dec 1968).
- Julliard, J., *Autonomie ouvrière. Études sur le syndicalisme d'action directe*. Paris 1988.
- Julliard, J., *Fernand Pelloutier et les origines du syndicalisme d'action directe*. Paris 1971.
- Kadt, J. de, 'De lessen der metaalstaking'. In: *De Communistische Gids*, 1e jrg. nr.1 februari (1922).
- Kadt, J. de, *Uit mijn communistentijd*. Amsterdam 1965.
- Kadt, J. de, *Beweringen en bewijzen*. Amsterdam 1965.
- Kadt, J. de, *Politieke herinneringen van een randfiguur*. Amsterdam 1967.
- Kahan, V., 'A Contribution to the Identification of the Pseudonyms Used in the Minutes and Reports of the Communist International'. In: *International Review of Social History*, 23, (1978).
- Kalk, E., *'De Rode Duivel' Het strijdbare leven van Pieter Roelof Harkema 1892-1982*. Amsterdam 2013.
- Kamphuis, M., "'Een sprekend voorbeeld' Contact en transfer bij socialisten in Nederland en België rond 1880". In: *De Negentiende Eeuw*, 32 (2008).
- Karsten, L., *De Achturendag. Arbeidstijdverkorting in historisch perspectief 1871-1919*. Amsterdam 1990.
- Katz, H., *The emancipation of labor. A History of the First International*. New York 1991.
- Kerklaan, P., 'De lange houdbaarheid van de Ongevallenwet in Nederland 1901-1967'. In: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 3, nr. 4 (2006).
- Kirby, D., 'International Socialism and the Question of Peace. The Stockholm Conference of 1917'. In: *The Historical Journal*, 25 3 (1982).
- Klein, P.W. en G.J. Borger, *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid*. Amsterdam 1977.
- Klijnsma, M.H., *Om de democratie De geschiedenis van de Vrijzinnig-Democratische Bond 1901-1946*. Amsterdam 2008.
- Kloosterman, R., *Werkloosheid in Nederland 1920-1939. Een onderzoek naar regionale verschillen*. Utrecht 1985.
- Knegtmans, P.J., *Socialisme en Democratie. De SDAP tussen klasse en natie (1929-1939)*. Amsterdam 1989.
- Knotter, A., 'Sociaaldemokratische opvattingen van loon en loonstrijd in Nederland (1918-1940)'. In: *TvSG*, nr. 17, 1980.
- Knotter, A., 'Geschiedwetenschap als engagement'. In: B. de Vries et. al. (red.), *De Kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden*. Amsterdam 1992.
- Knotter, A., 'Van "defensieve standsreflex" tot "verkoopkartel van arbeidskracht". Twee fasen in de ontwikkeling van de Amsterdamse arbeidersvakbeweging (ca. 1870 – ca. 1895)'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, nr. 19, 1993.
- Koch-Baumgarten, S., *Gewerkschaftsinternationalismus und die Herausforderung der Globalisierung Das Beispiel der Internationalen Transporarbeiterföderation (ITF)*. Frankfurt/New York 1995.
- Koestal, M., *Een geschiedenis van het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland (1893-1923)*. Hoofdvakscriptie Nieuwste Geschiedenis Amsterdam 1988.
- Koopmans, R., 'Typologieën van sociale bewegingen: nieuw en oud, instrumenteel en expressief'. In: *Sociale Wetenschappen*, Vol. 39 (1996).
- Kooy, H. en J. van der Leeuwe, *Sarphati Een biografie*. Amsterdam/Antwerpen 2001.

- Kort, W.L.P.M. de, *De Arbeidsbemiddeling in Nederland. Verhandeling naar oorzaken, ontwikkeling en behoeften*. Alphen aan de Rijn 1940.
- Kortenaar, R. ten, 'Tussen bootwerkers en veembazen: Handel en Nijverheid in de periode 1896-1902'. In: *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 22 (november 1990).
- Koselew, B., 'Uit Sowjet-Rusland. De vakverenigingen en de wederopbouw van de volkshuishouding'. In: *De Nieuwe Tijd*, jrg. 24 (1919).
- Kriegel, A., en J.J. Becker, 1914 *La guerre et mouvement ouvrier français*. Paris 1964.
- Kuiper, C.J., *Uit het rijk van den arbeid. Ontstaan, groei en werk van de Rooms-Katholieke vakbeweging in Nederland*. Utrecht 1924 en 1927.
- Kulemann, W. von, *Die Berufsvereine. Geschichtliche Entwicklung der Berufsorganisationen der Arbeitnehmer und Arbeitgeber aller Länder*. Berlin 1913.
- Kulemann, W. von, *Die Gewerkschaftsbewegung. Darstellung der Gewerkschaftlichen Organisation der Arbeiter und der Arbeitgeber aller Länder*. Jena 1900.
- Kuypers, I., *In de schaduw van de grote oorlog. De Nederlandse arbeidersbeweging en de overheid 1914-1920*. Amsterdam 2002.
- Kuys, G., *De vrees voor wat niet kwam Nieuwe arbeidsverhoudingen in Nederland 1935-1945, aan het voorbeeld van de Twentse textielindustrie*. Amsterdam 2010.
- Lademacher, H., (red.), *Die Zimmerwalder Bewegung I*. Den Haag/Parijs 1967.
- Lademacher, H., 'Die Spaltung des Weltwerkschaftsbundes als Folge des beginnenden Ost-West-Konflikts'. In: O.N. Haberl und L. Niethammer (Hrs.), *Der Marshall-Plan und die europäische Linke*. Frankfurt am Main 1986.
- Land, L. van der, *Het ontstaan van de Pacifistisch Socialistische Partij*. Amsterdam 1962.
- Landauer, G., *Oproep tot het socialisme*. Amsterdam 1940.
- Langels, O., *Die ultralinke Opposition der KPD in der Weimar Republik*. Frankfurt 1984.
- Langeveld, H.J., 'Die niederländische Gewerkschaftsbewegung und der Marshall-Plan', in: O.N. Haberl, L. Niethammer (Hrs.), *Der Marshall-Plan und die europäische Linke*. Frankfurt am Main 1986.
- Langeveld, H., *Schipper naast God Hendrikus Colijn 1869-1944 Deel twee 1933-1944*. Z. p. 2004.
- Lankhorst, P., *De Vredesbeweging 'De Derde Weg' (1951-1965)*. Z. p. 1973.
- Lansink, B. Jr., 'Het program van het L.R.S.C. en het N.A.S.'. In: *De Nieuwe Tijd*, jrg. 24 (1919).
- Larana, E., H. Johnston and J.R. Gusfield (eds.), *New Social Movements. From ideology to Identity*. Philadelphia 1994.
- Laurier, J. en F. Pot, 'Sociaal-demokratiese arbeidersbeweging en wetenschappelijke bedrijfsvoering 1929-1940'. In: *Te Elfder Ure* 33 (1973).
- Leich, S.H., und W. Kruse, *Internationalismus und nationale Interessenvertretung*. Köln 1991.
- Leijser, R., 'Derde Weg, christelijk anti-militarisme en pacifistisch-socialisme'. In: J. Divendal et. al. (red.), *Nederland, links en de Koude Oorlog*. Amsterdam 1982.
- Lenger, F., 'Beyond expectionalism: Notes on the Artisanal Phase of the Labour Movement in France, England, Germany and the United States'. In: *International Review of Social History* (1991).
- Lenin, W.I., *De 'linkse stroming', een kinderziekte van het communisme*. Amsterdam 1972.
- Lenin, W.I., *Staat en revolutie*. Moskou 1972.
- Lenstra, R., *Anarchisme en syndicalisme in Spanje*. Soesterberg 2007.
- Leonards, C. and N. Randerad, 'Transnational Experts in Social reform, 1840-1880'. In: *International Review of Social History*, 55 (2010).
- Leusink, A., *Op Hechte Fundamenten. Geschiedenis van de Algemene Nederlandse Bouwarbeidersbond*. Amsterdam 1950.
- Levenbach, M.G., 'Verleden heden en toekomst van de wet op de arbeidsovereenkomst in Sociaal Maandblad Arbeid'. In: *Sociaal Maandblad Arbeid* (1986), 186-198.

- Levita, A.S. de, 'N.A.S. en S.D.A.P.'. In: *De Nieuwe Tijd* (1901).
- Linden, M. van der, 'Arbeidsverhoudingen en arbeidersradicalisme. Het Vliessingse geval'. In *BMGN*, 105 (1990).
- Linden, M. van der and W. Thorpe, *Revolutionary Syndicalism. An International Perspective*. Aldershot 1990.
- Linden, M. van der (ed.), *Social Security Mutualism The Comparative History of Mutual Benefits Societies*. Bern 1996.
- Linden, M. van der, *Het naderende einde van de vaderlandse geschiedenis en de toekomstige studie der sociale bewegingen*. Amsterdam 1999.
- Linden, M. van der (ed.), *The International Confederation of Free Trade Unions*. Bern 2000.
- Linden, M. van der, *Transnational Labour History: Explorations*. Aldershot [etc.] 2003.
- Linden, M. van der, 'Transport Workers' Strike Worldwide 1911', in: N. Schlager (ed.), *St. James Encyclopedia of Labor History Worldwide. Major Events in Labor History and Their Impact*. Vol. 2. Detroit 2003.
- Linden, M. van der, 'The First International (1864-1876): A Reinterpretation'. In: M. van der Linden, *Transnational Labour History: Explorations*. Aldershot [etc.] 2003.
- Linden, M. van der, 'The Rise and Fall of Revolutionary Syndicalism'. In: M. van der Linden, *Transnational Labour History: Explorations*. Aldershot [etc.] 2003.
- Linden, M. van der, 'Second Thoughts on Revolutionary Syndicalism', in: M. van der Linden, *Transnational Labour History. Explorations* (Aldershot [etc.]) 2003.
- Linden, M. van der, 'Transport Workers' Strike Worldwide 1911', in: N. Schlager (ed.), *St. James Encyclopedia of Labor History Worldwide. Major Events in Labor History and Their Impact*. Detroit 2003.
- Linden, M. van der, 'Proletarian Internationalism: a Long View and Some Speculations'. In: I. Wallenstein (ed.), *The Modern World-system in the Longue Durée*. Boulder-London 2004.
- Linden, M. van der, 'Transnationale Arbeitergeschichte'. In: G. Budde, S. Conrad und O. Janz (Hg.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien*. Göttingen 2006.
- Linden, M. van der, *Labour History Beyond Borders: Concepts and Explorations/ Grenzenüberschreitende Arbeitergeschichte: Konzepte und Erkundungen*. Edited with assistance of Eva Himmelstoss. Leipzig 2010.
- Linden, M. van der, 'The Promise and Challenges of Global Labor History'. In: *International Labor and Working-Class History*, no. 82, 9 Fall 2012, 61-62.
- Lindenberg, K., *Strafbare dwang. Over het bestanddeel 'dwingen' en strafbaarstellingen van dwang, in het bijzonder art. 284 Sr*. Apeldoorn/Antwerpen 2007.
- Lock, G., 'On Sneevliet, the Dutch Communist Party and the February Strike of 1941'. In: *New Left Review*, 1/127 (May-June 1981).
- Lodewijk, L.L., 'Om den Acht-urendag', in: *Almanak voor 1913* Uitgave van den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeentewerklieden.
- Loopuit, J., 'De 'direkte aktie' en hare bestrijding'. In: *De Nieuwe Tijd*, 11 (1906).
- Loopuit, J., 'Herinnering aan het N.A.S.'. In: *Het Volk*, 2-10-1913.
- Lorwin, L.L., *The International Labor Movement. History, Policies, Outlook*. New York 1953.
- Lovell, J., *Stevedores and Dockers. A Study of trade unionism in the port of London, 1870-1914*. London 1969.
- Ludlow, W.C., *The politics of government growth. Early Victorian attitudes toward State intervention 1833-1848*. Newton Abbott 1971.
- Lyman, S.M. (ed.), *Social Movements. Critiques, Concepts, Case-Studies*. London 1995.
- Maarseveen, J.G.S.J. van, *Nicolaas Gerard Pierson: handelsman, econoom en bankier: eerste periode 1839-1877*. Rotterdam 1981.

- Matthews, D., '1889 and all that: new views on the new unionism'. In: *International Review of Social History*, vol. 36 (1991).
- Matthias, E., und K. Schönhoven (Hg.), *Solidarität und Menschenwürde. Etappen der deutschen Gewerkschaftsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Bonn 1984.
- Marks, G., *Unions in Politics. Britain, Germany, and the United States in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*. Princeton 1989.
- Marsh, A. and V. Ryan, *The Seamen. The history of the National Union of Seamen*. Oxford 1989.
- Martin, R., *Communism and the British Trade Unions, 1924-1933: a study of the National Minority Movement*. Oxford 1969.
- Marx, K., 'Instructions for Delegates to the Geneva Congress'. In: D. Fernbach (ed.) *The first International and After*. Harmondsworth 1974.
- Maters, M. *Van zachte wenk tot harde hand. Persvrijheid en persbreidel in Nederlands-Indië 1906-1942*. Hilversum 1998.
- McAdam, D., J.D. McCarthy and M.N. Zald (eds.), *Comparative perspectives on social movements. Political opportunities, mobilizing structures, and cultural framings*. Cambridge 1996.
- McCarthy, J.D. and M.N. Zald, 'Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory'. In: *American Journal of Sociology*, 82, 6 (1977).
- McDermott, K., 'Stalin and the Comintern during the 'Third Period' 1928-33. In: *European History Quarterly*, Vol. 25 (1995), 409-429.
- McDermott, K. and J. Agnew, *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin*. Basingstoke 1996.
- McVey, R., *The Rise of Indonesian Communism*. Ithaca 1965.
- Meer, T. van der, 'Op zoek naar een duurzame verbintenis. De SDAP en de vakbeweging (1897-1908)'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 7 (1981).
- Meijers, E.M., 'Een bijdrage tot de geschiedenis van de arbeidersbeweging in het veembedrijf te Amsterdam'. In *Vragen des Tijds*, jrg. 31, afl. 1 (1904).
- Meyers, J., *Domela, een hemel op aarde. Leven en streven van Ferdinand Domela Nieuwenhuis*. Amsterdam 1993.
- Miévillé, A. and M. Antonioli, *Anarchisme & Syndicalisme. Le Congrès Anarchiste International d'Amsterdam (1907)*. Rennes/Paris 1997.
- Miller, J.A., and S.D. Pennybacker and E. Rosenhaft, 'Mother Ada Whright and the International Campaign to Free the Scottsboro Boys, 1931-1934'. In: *American Historical Review*, vol. 106, no. 2 (April 2001).
- Milner, S., *The Dilemmas of Internationalism. French Syndicalism and the International Labour Movement 1900-1914*. New York/Oxford/Munich 1990.
- Mitchell, B., *The Practical Revolutionaries. A New Interpretation of the French Anarchosyndicalists*. New York etc. 1987.
- Mitchell, B., 'French Syndicalism: an Experiment in Practical Anarchism'. In: M. van der Linden and W. Thorpe, *Revolutionary Syndicalism. An International Perspective*. Aldershot 1990.
- Moeyes, P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, 1914-1918*. Amsterdam/Antwerpen 2001.
- Mol, H., 'Uit het Rotterdamse havenbedrijf III'. In *De Socialistische Gids* (1920).
- Mollema, J.C., *Rondom de muiterij op "De Zeven Provinciën"*. Haarlem 1934.
- Mommsen, W.J. and H-G. Husung, *The Development of Trade Unionism in Great Britain and Germany, 1880-1914*. London 1985.
- Montgomery, D., 'The "New Unionism" and the transformation of workers' conciousness in America 1901-22'. In: *Journal of Social History*, jrg. 7, nr.4 (1974).
- Moss, B.H., *The Origins of the French Labor Movement 1830-1914. The Socialism of Skilled Workers*. Berkeley/Los Angeles/London 1976.

- Mooij, A., *De strijd om de Februaristaking*. Amsterdam 2006.
- Moulaert, J., *Rood en Zwart. De anarchistische beweging in België*. Leuven z.j.
- Mulder, B., 'Domela Nieuwenhuis en het Kathedersocialisme'. In: J. Frieswijk et. al. (red.), *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. De apostel van de Friese arbeiders*. Drachten-Leeuwarden 1988.
- Mulisch, H., *Bericht aan de rattenkoning*. Amsterdam 1966.
- Müller, D.H., 'Der Syndikalismus in der deutschen Gewerkschaftsbewegung vor 1914'. In: E. Matthias und K. Schönhoven (Hg.), *Solidarität und Menschenwürde. Etappen der deutschen Gewerkschaftsgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Bonn 1984.
- Müller, D.H., *Gewerkschaftliche Versammlungsdemokratie und Arbeiterdelegierte vor 1918. Ein Beitrag zur Geschichte des Lokalismus, des Syndikalismus und der entstehende Rätebewegung*. Berlin 1985.
- Müller, W., *Lohnkampf, Massenstreik, Sowjetmacht. Ziele und Grenzen der Revolutionären Gewerkschafts-Opposition (RGO) in Deutschland 1928 bis 1933*. Köln 1988.
- Nederlandsche Federatie van Transportarbeiders, *30 jaren Organisatie en Strijd*. Rotterdam 1930.
- Nederlandsche Metselaarsbond, *Een overzicht der werkzaamheden van den Nederl. Metselaarsbond in verband met zijn 10-jarig bestaan 1897-1907*. Z.p. z.j.
- Nederveen Meerkerk, E. van et.al. (ed.), *The Ashgate Companion to the History of textile workers, 1650-2000*. Aldershot 2010.
- Nijhof, E., 'Gezien de dreigende onrust in de haven...' *De ontwikkelingen van arbeidsverhoudingen in de Rotterdamse haven*. Amsterdam 1988.
- O'Brien, D.P., *The Classical Economists Revisited*. Princeton 2004.
- Offe, C., 'New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics'. In: *Social Research: an international quarterly of political and social science*, Vol. 52, 4 (1985).
- Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP*. Z.p. 1982.
- Opp, K-D., *Theories of Political Protest and Social Movements. A multidisciplinary introduction, critique, and synthesis*. London [etc.] 2009.
- Oord, A.T.W. van den, *Voor arbeid en brood. Arbeidersbeweging en collectieve actie van werklozen in Nederland, een vergelijkende studie van de jaren dertig en tachtig*. Amsterdam 1990.
- Otten, G.J., *De ontwikkeling der verbruikscoöperaties in Nederland*. Amsterdam 1924.
- Oudegeest, J., *De geschiedenis der zelfstandige vakbeweging in Nederland* (twee delen). Amsterdam 1926 en 1932.
- O.V.B. 30 jaar. 1948-1978*. Rotterdam 1978.
- O.V.B. 35 jaar. 1948-1983*. Rotterdam 1983.
- Overst, H., 'Organisatie in het transportbedrijf'. In: *De Socialistische Gids*, 3 jrg. (1918).
- Papayanis, N., *Alphonse Merrheim. The Emergence of Reformism in Revolutionary Syndicalism 1871-1925*. Dordrecht etc. 1985.
- Pannekoek, A., *Herinneringen. Herinneringen uit de arbeidersbeweging. Sterrenkundige herinneringen*. Amsterdam 1982.
- Parkin, F., *Middle Class Radicalism. The social bases of the British campaign for nuclear Disarmament*. Manchester 1968.
- Pasture, P., *The ILO and the Freedom of Association as the Ideal of the Christian Trade Unions*. Bern 2010.
- Pauw, J.L. van der, *De Actualisten. De kinderjaren van het georganiseerde fascisme in Nederland 1923-1924*. Amsterdam 1987.
- Pauw, J.L. van der, *Coremans de Rapaljaan - Opkomst en ondergang van L.G.A. Coremans en zijn Rapaille Partij*. Rotterdam 1986.
- Pekelharing, B.H., 'Een Pinkstercongres'. In: *Vragen des Tijds* II, 1878.
- Pekelharing, B.H., 'Naar aanleiding van het Londensch congres'. In: *Vragen des Tijds* II, 1896.
- Pekelharing, B. H., 'Herinneringen aan een tweetal comités'. In: *Vragen des Tijds* II, 1896.

- Pelt, W., 'Eendracht Maakt Macht. Een belangrijke episode uit de strijd der dertiger jaren.', In: *Cahiers over de geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland*, 2 (Amsterdam 1979).
- Pelt, W.S.F., *Vrede door Revolutie. De CPN tijdens het Molotov-Ribbentrop Pact (1939-1941)* Amsterdam 1989.
- Perry, J., 'De katholieke arbeidersbeweging en haar geschiedschrijving. Naar aanleiding van het werk van C.J. Kuiper, 'Uit het rijk van den arbeid' 'in: *Jaarboek Arbeidersbeweging* 1978.
- Perry, J., *Roomsche kinine tegen roode koorts. Arbeidersbeweging en katholieke kerk in Maastricht 1880-1920*. Amsterdam 1983.
- Perry, J., *De voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen 1862-1947*. Amsterdam 1994.
- Perthus, M., *Henk Sneevliet. Revolutionair-socialist in Europa en Azië*. Nijmegen 1976.
- Peterson, L., 'The One Big Union in International Perspective: Revolutionary Industrial Unionism 1900-1925'. In: J. Cronin and C. Sirianni (eds.), *Work, Community and Power*. Philadelphia 1983.
- Peterson, L., *German Communism, Workers' Protest, and Labor Unions: The Politics of the United Front in Rhineland-Westphalia 1920-1924*. Dordrecht 1993.
- Peterson, L., 'Internationalism and the British Coal Miners Strike of 1926: the Solidarity Campaign of the KPD among Ruhr Coal Miners'. In: F. van Holthoorn en M. van der Linden, *Internationalism in the Labour Movement 1830-1940*. Leiden 1988.
- Petrus Blumberger, J.T., *De communistische beweging in Nederlandsch-Indië*. Haarlem 1928.
- Petrus Blumberger, J.T., *De Nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië*. Dordrecht 1987.
- Pierson, N.G., 'Arbeidersverenigingen', overdruk uit *De Economist* (1866).
- Pieters, G.H., *Een kwart eeuw van strijd. Herinneringen uit de Limburgsche arbeidersbeweging*. Maasbracht 1979.
- Pilbeam, P., *French Socialists before Marx. Workers, Women and the Social Question in France*. Teddington 2000.
- Plas, B. van der, 'Een lichtstraal uit het Zuiden'. In: *Onvoltooid Verleden*, nr. 15 (juli-augustus 2002).
- Polak, H., 'Hermanus Kuypers'. In *Weekblad van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkerbond*, 26-5-1916.
- Poldervaart, S. (red.), *Leven volgens je idealen. De andere politieken van huidige sociale bewegingen in Nederland*. Amsterdam 2002.
- Porter, J.H., 'Wage Bargaining under Conciliation Agreement, 1860-1914'. In: *Economic History Review*, vol. 23, nr. 3 (1970).
- Post, R., 'Voor stoffelijke welvaart en zedelijke waarde. Het Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond 1871-1885'. Doctoraal-scriptie Rijksuniversiteit Groningen 2000.
- Posthumus, D., et. al. (red.), *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal-Secretariaat ter gelegenheid van zijn 25-jarig Bestaan*. Amsterdam 1918.
- Praag, P. van, 'Het politieke debat over armoede en geboortebeperving in het Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond (1879-1882)'. In: M. Campfens, et. al. (red.), *Op een beteren weg. Schetsen uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging*. Amsterdam 1985.
- Prak, M., 'De nieuwe sociale geschiedschrijving in Nederland'. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 20e jrg., nr. 2 (mei 1994).
- Price, J., *The International Labour Movement* (London/New York 1947).
- Randraad, N., *Het onberekenbare Europa. Macht en getal in de negentiende eeuw*. Amsterdam 2006.
- Ravesteyn, W. van, *De wording van het communisme in Nederland, 1907-1925*. Amsterdam 1948.
- Reesema, W.S. van, 'Documenten inzake het eenheidsfront'. In: *De Communistische Gids*, 1e jrg. nr.2 (februari 1922).
- Reinalda, B., 'De Rotterdamse haven- en zeeliedenstakingen in 1945 en 1946'. In: *Te elfder ure*, nr. 14 (december 1973).

- Reinalda, B., 'De geschiedschrijving van de arbeidersbeweging en haar verhouding tot de sociale geschiedenis in Nederland'. In: L. Brug et. al. (red.), *Geschiedenis en bevrijding. De bestudering van het verleden in de emancipatiestrijd van nu*. Nijmegen 1980.
- Reinalda, B., *Bedienden georganiseerd. Ontstaan en ontwikkeling van de vakbeweging van handels- en kantoorbedienden in Nederland van het eerste begin tot in de Tweede Wereldoorlog*. Nijmegen 1981.
- Reinalda, B. (ed.), *The International Transportworkers Federation 1914-1945. The Edo Fimmen era*. Amsterdam 1997.
- R(enance), P.E. van, "Het Syndicalisme", in: *Almanak voor 1913*. Uitgave van den Nederlandschen Federatieven Bond van Gemeentewerklieden.
- Renshaw, P., *The General Strike*. London 1975.
- Reyndorp, B., 'Een strijder voor de menselijke zelfbevrijding' in: G. Landauer, *Oproep tot het socialisme*. Amsterdam 1940.
- Reynolds, S., 'Allemane, the Allemanists and le Parti Ouvrier: the problems of a socialist newspaper 1888-1900', in: *European History Quarterly*, vol. 15 (1985),
- Rocker, R., *Aus den Memoiren eines deutschen Anarchisten*. Frankfurt am Main 1974.
- Rocker, R., *Fritz Kater, Ein Lebensbild*. Frankfurt am Main 1980.
- Robert, J-L., A. Prost and C. Wrigley (eds), *The Emergence of European Trade Unionism*. Aldershot 2004.
- Roebroek, J.M. en M. Hertogh, *De beschavende invloed des tijds. Twee eeuwen sociale politiek, verzorgingsstaat en sociale zekerheid in Nederland*. Den Haag 1998.
- Roes, J., 'Katholieke arbeidersbeweging in historische banen'. In: J. Bank et al. (red.) *Katholieke Arbeidersbeweging*. Baarn 1985.
- Roest, F. en J. Scheren, *Oorlog in de stad. Amsterdam 1939-1941*. Amsterdam 1998.
- Rogier, J. 'Aspecten van het weekblad *De Vlam*'. In: M. Hunink., J. Kloosterman en J. Rogier (red.), *Over Buonarroti, internationale avant-gardes, Max Nettlau en het verzamelen van boeken, anarchistische ministers, het algebra van de revolutie, schilders en schrijvers*. Baarn 1979.
- Ronner, J., 'Militarisme en vakbeweging'. In: *Socialistische Almanak* (1912).
- Rooy, P. de, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940*. Amsterdam 1978.
- Rot, T. de, 'Verdeel en gij zult heerschen'. In: *Jaarboekje voor het jaar 1891* (ANVV). Amsterdam z.j.
- Ross, A.M. and P.T. Hartmann, *Changing patterns of industrial conflict*. New York 1960.
- Rossum, M. van, *Hand aan Hand (blank en bruin) solidariteit en de werking van globalisering, etniciteit en klasse onder zeelieden op de Nederlandse koopvaardij, 1900-1945*. Amsterdam 2011.
- Rübner, H., *Freiheit und Brot. Die Freie Arbeiter-Union Deutschlands. Eine Studie zur Geschichte des Anarchosyndikalismus*. Berlin Köln 1994.
- Ruggiero, V., and N. Montagna (eds.), *Social Movements. A reader*. London [etc.] 2008.
- Rüter, A.J.C. et. al. (red.), *Historische studies over mens en samenleving*. Assen 1967.
- Rüter, A.J.C., *De Spoorwegstakingen van 1903. Een spiegel der arbeidersbeweging in Nederland*. Leiden 1935; reprint Nijmegen 1978.
- Rutgers, S.J., 'Industriele Werkers van de Wereld (I.W.W.)'. In: *De Nieuwe Tijd*, jrg. 24 (1919).
- Rütters, P. et. al. (Hg.), *Europäische Gewerkschaftsorganisationen – Bestände Archiv der sozialen Demokratie und in der Bibliothek der Friedrich-Ebert-Stiftung*. Bonn 2003.
- Rütters, P., 'Internationale Berufssekretariate. Entstehung – Entwicklung – Aktivitäten'. In: P. Rütters, *Internationale Gewerkschaftsorganisationen*. Bonn 2001.
- Saich, T. and F. Tichelman, 'Henk Sneevliet. A Dutch Revolutionary on the World Stage'. In: *The Journal of Communist Studies*, vol. 1 nr. 2 (1985).
- Saich, T., *The origins of the first United Front in China: the role of Sneevliet (alias Maring)*. Leiden 1991.

- Salemink, L., 'Katholieke textielarbeiders tussen Brinkhuis en Ariëns 1889-1904'. In *Textielhistorische Bijdragen*, 24 (1984).
- Samuels, W.J. (ed.), *European Economists of the Early 20th Century*, Vol 1. Cheltenham/Northampton 1998.
- Santen, S., *Sneevliet, rebel*. Amsterdam 1971.
- Santen, S., *Poste-restante Rood* Amsterdam 1986.
- Santen, S., *De B van Bemazzel*. Amsterdam 1989.
- Santen, S., *Dapper zijn omdat het moet. Brieven uit de cel*. Amsterdam 1993.
- Sassenbach, J., *Fünfundzwanzig Jahre Internationale Gewerkschaftsbewegung*. Amsterdam 1926.
- Saville, J., 'Britain: internationalism and the labour movement between the wars'. In: F. van Holthoorn en M. van der Linden, *Internationalism in the Labour Movement 1830-1940*. Leiden 1988.
- Schaap, E., *Klaas Ris: Nestor van de Nederlandse arbeidersbeweging*. Zaanstad 2009.
- Schaper, B.W. et. al., *Het verbleekte ideaal. Een linkse kritiek op de sociaal democratie in Nederland*. Amsterdam 1982.
- Scheerman, J., 'Uit de geschiedenis van de Tribune (1907-1918)'. In: *Cahiers over de geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland*, nr. 5 (1980).
- Scheerman, J., 'Van NVV-georganiseerd naar NAS-georiënteerd'. In: *Cahiers over de geschiedenis van de Communistische Partij van Nederland*, nr. 9, (1984).
- Scheffer, H.J., *Henry Tindal. Een ongewoon heer met ongewone besognes*. Bussum 1976.
- Scheffer, H.J., *Het Volksdagblad. Arbeidersbeweging en dagbladpers*. Den Haag 1981.
- Scheffer, H.J., *November 1918. Journaal van een revolutie die niet doorging*. Amsterdam 1984.
- Scheps, J.H., *Het N.V.V. in de branding*. Den Dolder 1941.
- Schevenels, W., *Forty-Five Years. International Federation of Trade Unions 1901-1945*. Brussel 1955.
- Schilder, K., "Oppressed Today - the Winners tomorrow. The Ways and Work of the International Red Aid". A Communist World Organisation in the Foreign Field between Government and Oppression and Social Work for Political Prisoners', in: G. Hauss and D. Schulte (eds.), *Amid Social Contradictions. Toward a History of Social Work in Europe*. Opladen-Farmington Hills 2009.
- Schilp, D., *Dromen van de Revolutie. Een verzwegen hoofdstuk uit de sociale beweging verteld aan Joop van Tijn*. Amsterdam/Antwerpen 1967.
- Schippers, H., *Zwart en Nationaal Front. Latijns georiënteerd rechts-radicalisme in Nederland (1922-1946)*. Amsterdam 1986.
- Schneider, D.M., *Revolutionärer Syndikalismus und Bolschewismus*. Erlangen 1974.
- Schöttler, P., *Die Entstehung der 'Bourses du Travail'*. Frankfurt am Main/New York 1982.
- Schöttler, P., 'Syndikalismus in der europäischen Arbeiterbewegung. Forschungen in Frankreich, England und Deutschland'. In: *Historisches Zeitschrift. Sonderheft 15. Arbeiter und Arbeiterbewegung im Vergleich*. Herausgegeben von Klaus Tenfelde. München 1985.
- Schutte, G.J., (red.) *Een arbeider is zijn loon waardig. Honderd jaar na Rerum Novarum en Christelijk-Sociaal Congres 1891. De ontwikkeling van het christelijk-sociale denken en handelen in Nederland 1891-1914*. Den Haag 1991.
- Schuur, J.R.G., *Appelscha. Bolwerk van anarchisme en radicaal socialisme*. Oosterwolde 1996.
- Schwitters, R.J.S., *De risico's van de arbeid. Het ontstaan van de Ongevalwet 1901 in sociologisch perspectief*. Groningen 1991.
- Seggelen, J.A. van, *'Sint Paulus' in worden en werken. Gedenkboek Nederlandsche R.K. Bond van Overheidspersoneel*. Z.p. 1932.
- Serge, V., *Mémoires d'un révolutionnaire 1901-1941*. Parijs 1951.
- Sheehan, J.J., *The career of Lujo Brentano*. Chicago/London 1966.
- Shiraishi, T., *An Age in Motion. Popular Radicalism in Java 1912-1926*. Ithaca and London 1990.

- Sijes, B.A., *De februari-staking*. Amsterdam 1954.
- Sijes, B.A., 'Het conflict in de Twents-Achterhoekse textielindustrie, 1931-1932'. In: *Textielhistorische Bijdragen*, nr. 21 (1979).
- Simon, H., *Die Internationale Transportarbeiter-Föderation. Möglichkeiten and Grenzen internationaler Gewerkschaftsarbeit vor dem Ersten Weltkrieg*. Essen 1993.
- Simonis, J.B.D. and Y.S. Brenner, 'Christiaan Cornelissen (1864-1942)'. In: W.J. Samuels (ed.), *European Economists of the Early 20th Century*, Vol. 1. Cheltenham/Northampton 1998.
- Slaa, R. te, E. Klijn, *De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging*. Amsterdam 2009.
- Schlager (ed.), N., *St. James Encyclopedia of Labor History Worldwide. Major Events in Labor History and Their Impact*. Vol. 2. Detroit 2003.
- Slotemaker de Bruïne, J.R., *Christelijk Sociale Studiën*. Deel I Utrecht 1908 en IV Utrecht 1915.
- Slotemaker de Bruïne, J.R., *Christelijk Sociale Studiën IV. Vakbeweging in Nederland en Nederlandsch Indië*. Zutphen 1931.
- Smeets, H. en D. de Winter (red.), *Wij moesten door...*Ridderkerk 2002.
- Smith, S.A., *A Road is Made. Communism in Shanghai 1920-1927*. Honolulu 2000.
- Smits, H., *De Nederlandsche Arbeidersbeweging in de negentiende eeuw*. Rotterdam 1902.
- Smolenaars, E., *De macht van het getal. Honderd jaar pensioen- en ouderenbeweging*. Amsterdam 2000.
- Sneevliet, H., 'De stakingen in het transportbedrijf', In: *De Nieuwe Tijd*, 16 (1911).
- Snelders, S., 'De Algemene Werklozenbond in Rotterdam (1936-1940)'. In: H. Smeets en De Winter, *Wij moesten door...* Ridderkerk 2002.
- Sniekers, J., 'Het Nationaal Arbeids-Secretariaat in Nederland 1927-1940. Deel I Een revolutionaire vakcentrale met syndikalistische traditie, 1927-1932'. Doctoraal scriptie Nijmegen 1978.
- Snow, D.A., S.A. Soule and H. Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*. Malden/Oxford UK 2004.
- Sol, E., *Arbeidsvoorzieningsbeleid in Nederland. De rol van de overheid en de sociale partners*. Den Haag 2000.
- Spiekman, H., 'Iets over het Nationaal Arbeidssecretariaat en de vakbeweging'. In: *Sociaal Weekblad* (1899).
- Spiekman, H., 'Arbeids-Secretariaten I'. In: *De Nieuwe Tijd* (1899-1900).
- Spiekman, H., 'De beweging der boot- en dokwerkers'. In: *Sociaal Weekblad* (1900).
- Spiekman, H., 'De werkstaking der Rotterdamsche Bootwerkers'. In: *De Nieuwe Tijd* (1900).
- Spiekman, H., 'De Reorganisatie van het N.A.S.'. In: *De Nieuwe Tijd* (1901).
- Spieler, W., 'Zeichen der Zeit: der Schweizerische Arbeiterbund (1887-1920) – ein vergessenes Jubiläum'. In: *Neue Wege*, 81 (1987) Heft 7-8.
- Spijkers, J., 'Het Nationaal Arbeidssecretariaat in Nederland, 1927-1940. Deel II Oproeien tegen de stroom, 1932-1940'. Doctoraalscriptie Nijmegen 1978.
- Squires, M., *Saklatvala a political biography*. London 1990.
- Stakenburg, A.J.T., SVZ. *Stand van zaken Gedenkboek bij het vijftigjarig bestaan der Scheepvaart Vereniging Zuid 20 September 1957*. Rotterdam 1957.
- Steen, B. van der, 'Henk Sneevliet, leider van de Revolutionair Socialistische Partij (1929-1934). Hoe hij zijn leiderschap vorm gaf'. Doctoraal Scriptie Universiteit Leiden 2006.
- Steen, B.S. van der, 'Kiest Sneevliet uit de cel! Henk Sneevliet, de RSP en de verkiezingen van 1933'. In: *Leidschrift. Historisch Tijdschrift*, 22, 3 (2007), 79-88.
- Steen, B. van der, 'De Trotskistische beweging in Nederland'. In: *Kritiek Jaarboek voor socialistische discussie en analyse* (2008), 46-76.
- Stein, J., 'Freedom and Industry: The Syndicalism of Christian Cornelissen', in: *Anarcho-Syndicalist* 28 (Spring 2000).

- Stein, J., 'Freiheit und Industrie. Der Syndikalismus von Christian Cornelissen'. In: *Archif für die Geschichte des Widerstandes und der Arbeit*. Fernwald 2001.
- Stekoff, G.M., *The History of the First International*. London 1928.
- Stel, J.C. van der, *Drinken, drank en dronkenschap. Vijfeeuwen drankbestrijding en alcoholhulpverlening in Nederland*. Hilversum 1995.
- Stigter ea., D.P., *Tussen sociale wil en werkelijkheid. Een geschiedenis van het beleid van het ministerie van Sociale Zaken*. Den Haag 1995.
- Stilling, A.J., *Geschiedenis van de "Spoorwegstakingen" en de totstandkoming der "spoorwegwetten" in Nederland*. Utrecht 1903.
- Stutje, J.W., *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986*. Amsterdam 2000.
- Stutje, J.W., *Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Een romantische revolutionair*. Amsterdam 2012.
- Stuurman, S., *Wacht op onze daden Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse Staat*. Amsterdam 1992.
- Tellegen, B.D.H., 'De Engelsche arbeiders-vereenigingen'. In *De Gids* (juni 1865).
- Tellegen, B.D.H., 'Van waar en waarheen? Eene onuitgesproken toespraak'. In: *De Gids* (juni 1872).
- Tempel, J. van den, 'Het ondersteunen van stakende en uitgesloten arbeiders', In: *De Nieuwe Tijd*, 11 (1906).
- Tempel, J. van den, en E. Boekman, *De sociale verzekering in Nederland*. Amsterdam z.j.
- Thorpe, W., *The Workers Themselves: Revolutionary Syndicalism and International Labour 1913-1923*. Dordrecht/Boston/London/Amsterdam 1989.
- Thorpe, W., 'Keeping the Faith: The German Syndicalists in the First World War'. In: *Central European History*, Vol. 33, no. 2 (2000).
- Thorpe, W., 'The European Syndicalists and War, 1914-1918'. In: *Contemporary European History*, 10, 1 (2001).
- Thorpe, W., 'El Ferrol, Rio de Janeiro, Zimmerwald, and Beyond: Syndicalist Internationalism, 1914-1918'. In: *Revue belge de philologie et d'histoire*, jrg. 84 (2006).
- Thorpe, W., 'Une famille agitée. Le syndicalisme révolutionnaire en Europe de la charte d'Amiens à la Première Guerre mondiale'. In: *Mil neuf cent. Revue d'histoire intellectuelle*, no. 24, 1 (2006).
- Thorpe, W., 'Uneasy Family: Revolutionary Syndicalism in Europe From the Charte d'Amiens to World War One'. In D. Berry and C. Bantman, *New Perspectives on Anarchism, Labour and Syndicalism: The Individual, the National and the Transnational*. Newcastle upon Tyne 2010.
- Tichelman, F., *Henk Sneevliet. 1888-1942. Een politieke biografie*. Amsterdam 1974.
- Tichelman, F., *Socialisme in Indonesië. De Indische Sociaal-Demokratische Vereeniging 1897-1917*. Dordrecht/Cinnaminson 1985.
- Tijn, T. van, *Twintig jaren Amsterdam De maatschappelijke ontwikkeling van de hoofdstad, van de jaar '50 der vorige eeuw tot 1876*. Amsterdam 1965.
- Tijn, T. van, 'Koude oorlog in de PvdA. Het sociaal-democratisch centrum 1955-1959'. In: B.W. Schaper et al., *Het verbleekte ideaal. Een linkse kritiek op de sociaal democratie in Nederland*. Amsterdam 1982.
- Tijn, T. van, 'Ferdinand Domela Nieuwenhuis en het stichtingscongres van de Tweede Internationale'. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 100 (1985) nr. 3.
- Tijn, T. van, 'Den werkmans het gevoel van verlaten zijn ontnemen. De progressief-liberalen in Nederland en het sociale vraagstuk (ca. 1870-1896)'. In: G.J. Schutte (red.), *De arbeider is zijn loon waardig*. Den Haag 1991.
- Tilly, C., *The contentious French. Four centuries of popular struggle*. Cambridge 1986.
- Tilly, C., 'Social Movements, Old and New'. In: *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 10 1988.

- Tosstorff, R., *Profintern. Die Rote Gewerkschaftsinternationale 1920-1937*. Paderborn 2004.
- Treub, M.W.F., *Oorlogstijd, herinneringen en indrukken*. Haarlem 1917.
- Trincher-Rutgers, C.G. and K. Trincher, *Rutgers. Zijn leven en streven in Holland, Indonesië, Amerika en Rusland*. Moskou 1974.
- Tucker, K.H., 'How New are the New Social Movements?'. In: *Theory, Culture & Society*, Vol. 8, nr. 2 (May 1991).
- Tucker Jr., K.H., *French revolutionary syndicalism and the public sphere*. New York 1996.
- Tuin, E. van der, 'Het NSV en het anarcho-syndicalisme'. In: M. Hunink, J. Kloosterman, J. Rogier (red.), *Over Buanarroti, internationale avant-gardes, Max Nettlau en het verzamelen van boeken, anarchistische ministers, de algebra van de revolutie, schilders en schrijvers*. Baarn 1979.
- Turcato, D., 'The 1896 London Congress: Epilogue or Prologue?'. In: D. Berry and C. Bantman (eds.) *New Perspectives on Anarchism, Labour and Syndicalism. The Individual, the National and the Transnational*. Newcastle upon Tyne 2010.
- Ubbink, W.C., 'De kerkelijke overheid en het ontstaan van de katholieke arbeidersorganisaties in Nederland (1868-1903)'. In: *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum* (1973).
- Uittenhout, R. 'I.I. Samson: van anarchist tot sociaal-democraat'. In *Bulletin Nederlandse Arbeidersbeweging*, nr. 6 (juni 1985).
- Vallance, M., 'Rudolf Rocker – a biographical sketch'. In: *Journal of Contemporary History*, vol. 8, nr. 3 (1973).
- Vallier, K., 'Production, Distribution, and J.S. Mill' in: *Utilitas*, jrg. 22, nr. 2 (2010).
- Vandervort, B., *Victor Griffuelhes and French Syndicalism 1895-1922*. Baton Rouge/London 1996.
- Veen, A. van, 'De Kamers van Arbeid. Experimenten met politieke vertegenwoordiging in Nederland'. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 128e jrg. nr. 2 (2013).
- Veen, T. van en D. de Winter, "Linkse eenheidsfronten. Anti-Imperialisme Liga, ANTIFO en Comité van Verweer". In: H. Smeets en D. de Winter (red.), *Wij moesten door...* Ridderkerk 2002.
- Velde, A. van der, *De A.N.D.B. Een overzicht van zijn ontstaan, zijne ontwikkeling en zijne beteekenis*. Amsterdam 1925.
- Velde, H. te, *Stijlen van leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*. Amsterdam 2002.
- Velde, H. te, 'Political Transfer: an Introduction'. In *European Review of History*, 12 (2005).
- Velden, S. van der, *Stakingen in Nederland. Arbeidersstrijd 1830-1995*. Amsterdam 2000.
- Verberne, L.G.J., *De Nederlandse arbeidersbeweging in de negentiende eeuw*. Amsterdam 1950 [1940].
- Verrips, G., *Dwars, Duivels en Dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991*. Amsterdam 1995.
- Versluis, W.G., *Beknopte geschiedenis van de katholieke arbeidersbeweging in Nederland*. Nijmegen 1949.
- Vermaat, A.J. e.a. (red.), *Van liberalisten tot instrumentalisten. Anderhalve eeuw economisch denken in Nederland*. Leiden/Antwerpen 1987.
- Vliegen, W.H., *De Dageraad der Volksbevrijding*. Amsterdam 1905.
- Vliegen, W.H., *Die onze kracht ontwakten deed*. Deel 1-3. Amsterdam 1924-1938.
- Voerman, G., *De meridiaan van Moskou. De CPN en de Communistische Internationale (1919-1930)*. Amsterdam/Antwerpen 2001.
- Vonk, W., *Vijftig jaar van strijd, gevoerd door de Gaswerkers-vereeniging "Verbetering zij ons streven, V.Z.O.S.: historische geschiedenis der belevingen 1888-1935*. Amsterdam 1938.
- Voor vrijheid en socialisme. Gedenkboek van het Sneevliet Herdenkingscomité*. Rotterdam 1953.
- Vooyo, I.P. de, 'De steunbeweging'. In: *De Beweging*, jrg. 10 (1914).

- Vooyo, I.P. de, 'De steunbeweging'. In: *De Beweging*, jrg. 11 (1915)
- Vries, B. et. al. (red.), *De Kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden*. Amsterdam 1992.
- Vries, H. de, 'Ongelijke werkloosheid. Nederland 1920-1940'. In: P.W. Klein en G.J. Borger, *De jaren dertig. Aspecten van crisis en werkloosheid*. Amsterdam 1977.
- Vries, W. de, Wzn., *De Invloed van werkgevers en werknemers op de totstandkoming van de eerste sociale verzekeringswet in Nederland (De Ongevalwet 1901)*. Deventer, 1970.
- 'Waarom schrijfje nooit meer?' *Briefwisseling Henriette Roland Holst-Henk Sneevliet*. Bezorgd door Nico Markus. Met een inleiding van Fritjof Tichelman. Amsterdam 1995.
- Wal, F. van der, *De oudste vakbond van ons land 1866-1916*. Nijmegen 1915.
- Wal, R. van der, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920*. Hilversum 2003.
- Wal, T. van der, *Op zoek naar een nieuwe vrijheid. Een kwart eeuw arbeidersbeweging in Friesland (1870-1895)*. Leiden 1972.
- Wallenstein, I., (ed.), *The Modern World-system in the Longue Durée*. Boulder/London 2004.
- Wals, H., *Makers en stakers. Amsterdamse bouwvakarbeiders en hun bestaansstrategieën in het eerste kwart van de twintigste eeuw*. Amsterdam 2001.
- Walt, L. van der and M. Schmidt, *Black Flame: the revolutionary class politics of anarchism and syndicalism*. Edinburgh [etc.] 2009.
- Webb, S. en B., *Geschiedenis van het Britsche Vakverenigingsweezen door Sidney en Beatrice Webb*. Amsterdam 1899.
- Weber, M., *Politiek als beroep*. Ingeleid, vertaald en geannoteerd door J.M.M. de Valk. Baarn 1999.
- Weber, H. und A. Herbst. *Deutsche Kommunisten. Biographisches Handbuch 1918-1945*. Berlin 2004.
- Wedman, H., 'Christiaan Cornelissen, syndicalist'. In: *Maatstaf* (augustus/september 1976).
- Wedman, H., 'Christiaan Cornelissen: Marxism and Revolutionary Syndicalism'. In: M. van der Linden (Hrsg.), *Die Rezeption der Marxschen Theorie in den Niederlanden*. Trier 1992.
- Wedman, H., 'Fout in een verkeerde oorlog Het 'Manifest des seize' van 1916'. In: *Tweede Jaarboek Anarchisme/De AS 112* (1995).
- Wedman, H., 'Christiaan Cornelissen (1864-1943)'. In: *Archiv für die Geschichte des Widerstandes und der Arbeit*. Fernwald 2001.
- Wedman, H., 'Sociaaldemocratie, ouderwetse vakbonden en nieuw anarchisme. De Internationale Brieven van Christiaan Cornelissen'. In: *Jaarboek Kritiek* (2010).
- Weeber, B., *De Amsterdamsche Werkmansbond 1860-1918*. Z.p. 1970.
- Weichold, J., 'Die Union der Hand- und Kopfarbeiter Deutschlands (Räteorganisation) – ein fast vergessenes Kapitel in der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung'. In: *Jahrbuch für Forschungen zur Geschichte der Arbeiterbewegung* (Heft I/2005).
- Weiler, D., 'The United States, International Labor, and the Cold War. The breakup of the World Federation of Trade Unions'. In: *Diplomatic History*, vol. 5, nr. 1 (1981).
- Welcker, J.M., *Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870-1914*. Amsterdam 1978.
- Welcker, J.M., 'Een ongemakkelijk bondgenootschap'. In: J.M. Welcker, *Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870-1914*. Amsterdam 1978.
- Wernicke, G., 'Die radikallinke der KPD und die russische Opposition'. In: *Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung*, nr. 3, jrg. 42 (2000).
- West, E.G. and R.W. Hafer, 'J.S. Mill, Unions, and the Wage Fund Recantation: an Reinterpretation'. In: *The Quarterly Journal of Economics*, 92, 4 (1978).
- Westergard-Thorpe, W., 'Towards a syndicalist international: the 1913 London congress'. In: *International Review of Social History* Vol. XXIII, (1978).

- Westergaard-Thorpe, W., 'Syndicalist Internationalism and Moscow, 1919-1922. The Breach'. In: *Canadian Journal of History*, jrg. 14, nr.2 (1979)
- Westergaard-Thorpe, W., 'The provisional agenda of the international syndicalist congress, London 1913. In: *International Review of Social History*, Vol. XXVI (1981).
- Williams, M., 'Sneevliet and the Birth of Asian Communism'. In: *New Left Review*, 1/123 (September-October 1980).
- Winter, D.K., 'Het twaalfde Congres der Communistische Partij'. In: *De Nieuwe Tijd*, 26e jrg. (1921).
- Witt Hamer de, M.J., *De arbeidersverenigingen*. Leiden 1866.
- White, J., 'Syndicalism in a mature industrial setting: the case of Britain'. In: M. van der Linden, W. Thorpe (ed.), *Revolutionary Syndicalism. An International Perspective*. Aldershot 1990.
- Wienand, P., *Der geborene Rebell. Rudolf Rocker. Leben und Werk*. Berlin 1981.
- Wijnkoop, D.J., 'Eenheid van Aktie', in *De Nieuwe Tijd* (1911).
- Winkel, L., *Ondergrondse Pers 1940-1945*. Den Haag 1989.
- Windmuller, J.P., *Labor Relations in the Netherlands*. Ithaca 1969.
- Winter, D. de, 'Tussen ideaal en praktijk: Harm Kolthek en het Nationaal Arbeids-Secretariaat'. In: *Jaarboek Anarchisme*, dl. 1 (1994), 107-134.
- Winter, D. de., 'De Radio Omroepvereniging voor Arbeiders (ROVA)'. In: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* jrg. 7 nr. 1 2004.
- Winter, D. de, *Ab Menist, revolutionair-socialistisch vakbondsleider, politicus en verzetsstrijder*. Delft 2010.
- Winter, D.K., 'Het twaalfde Congres der Communistische Partij'. In: *De Nieuwe Tijd*, 26e jrg. (1921).
- Wolf, M., *Het geheim van De Telegraaf*. Amsterdam 2009.
- Wolffram, D.J., *Vrij van wat neerdrukt en beklemt. Staat, gemeenschap, sociale politiek 1870-1918*. Amsterdam 2003.
- Woortman, R. en A. Boots, *Anton de Kom (1898-1945)*. Amsterdam 2009.
- Worley, M., (ed.), *In Search of Revolution. International Communist Parties in the Third Period* London-New-York 2004
- Zanden, J.L. van, *Een klein land in de 20e eeuw. Economische geschiedenis van Nederland 1914-1995*. Utrecht 1997.
- Zanden, J.L. en A. van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*. Amsterdam 2000.
- Ziegler, R.H., *The CIO 1935-1955*. Chapel Hill 1995.
- Zimmermann, R., *Der Leninbund- Linke Kommunisten in der Weimarer Republik*. Düsseldorf 1978.
- Zonderland, G., *Ons Socialisme Uw Toekomst. Henk Woudenberg en het Nederland Arbeidsfront (1942-1945)*. Z.p. 2010.
- Zonderland, G., 'Linkse dissenters in de Koude Oorlog. De Socialistische Unie (1950-1957)'. In: E.K. Grootes en J. den Haan (red.), *Geschiedenis, godsdienst, letterkunde. Opstellen aangeboden aan dr. S.B.J. Zilverberg*. Roden 1989.

Bijlagen

1. NAS-bestuur

jaar	voorzitter	2e voorzitter	secretaris	2e secretaris	penning- meester	2e penning- meester
1893	P. Wouters	G. v. Erkel	W. v.d. Vliet	C. Cornelissen	H. Kuijper	
1894	P. Wouters	G. v. Erkel	W. v.d. Vliet	C. Cornelissen	H. Kuijper	
1895	P. Wouters	G. v. Erkel	J. v. Bennekom	C. Cornelissen	H. Kuijper/G.J. Elzendoorn	
1896	J. van Zomeren	vacature	G. v. Erkel	K. Tienstra/J. Baak	G.J. Elzendoorn	
1897	J. van Zomeren	N.G. v. Donselaar	G. v. Erkel	J. Baak	M.J.G. Avontuur	H.J. van Marle/M.Jansen
1898	J. van Zomeren	H.M. Kamphuijzen	G. v. Erkel	J. Baak/ J. Hengst	G.J. Elzen- doorn/ J. Baak	M. Jansen/ M.J.G. Avontuur
1899	J. van Zomeren	H.M. Kamphuijzen/ P.M. Verdorst	G. v. Erkel	J.W. Bonnet	J. Baak	M.J.G. Avontuur
1900	J. van Zomeren	A. van der Vegt	G. v. Erkel	J.W. Bonnet	J. Baak	W. Pedro
1901	J. van Zomeren	A. van der Vegt	G. v. Erkel	J.W. Bonnet	J. Baak/J.W. Bonnet	W.C. Jacobsen
1902	A. Ammerlaan	J. Baak	G. v. Erkel	J.W. Bonnet	J.W. Bonnet	J. Baak
1903	F. Drewes	J. Baak	G. v. Erkel	J.W. Bonnet	J.W. Bonnet	
1904	C. Oosterhof	J.G. van Empel	G. v. Erkel	J.W. Bonnet	J.W. Bonnet	
1905	G. Leeman	K.F.W. Henneke	G. v. Erkel	J.W. Bonnet	J.W. Bonnet	
1906	G. Leeman	A. Wiertz	G. v. Erkel	P.W. Oversteegen	J.W. Bonnet/ C.J.B v.d. Wijngaart	M. de Boer/ C. ten Wolde
1907	G. Leeman/ A. Spierdijk/ J.C.A. Becker	A. Wiertz/ C. Bobeldijk	G. van Erkel/ P.W. Oversteegen/ H. Kolthek	P.W. Oversteegen/ A.N. Barends/ J.J. van Halen/ C.Teders	C.J.B. v.d. Wijngaart/ G.G. Kruis	H. van Kamperdijk
1908	J.C.A. Becker		H. Kolthek	C. Teders	G.G. Kruis	
1909	J.C.A Becker/ C. Bobeldijk/ M.A. v.d. Hagen	C. Bobeldijk	H. Kolthek	C. Teders	G.G. Kruis	

jaar	voorzitter	2e voorzitter	secretaris	2e secretaris	penning- meester	2e penning- meester
1910	M.A. v.d. Hagen		H. Kolthek	C. Teders	G.G. Kruis/ H. Maters	G.G. Kruis
1911	M.A. v.d. Hagen		H. Kolthek	C. Teders	H. Maters	G.G. Kruis
1912	M.A. v.d. Hagen		H. Kolthek	C. Teders	H. Maters	G.G. Kruis
1913	C. Teders/ Th. Markmann		H. Kolthek/ C.Teders	P. Vlietman	H. Maters	G.G. Kruis
1914	C.A. de Klerk		B. Lansink Sr.		H. Maters	G.G. Kruis
1915	C.A. de Klerk		B. Lansink Sr.		H. Maters	G.G. Kruis
1916	B. Lansink Jr.	J. Nieuwenhuijze	B. Lansink Sr.	C. de Soet	H. Maters	G.G. Kruis
1917	B. Lansink Jr.		B. Lansink Sr.		H. Maters	G.G. Kruis
1918	B. Lansink Jr.	A. Rosseau	B. Lansink Sr.	D. Posthumus	H. Maters	G.G. Kruis
1919	B. Lansink Jr.	A. Rosseau	B. Lansink Sr.	D. Posthumus	H. Maters	G.G. Kruis
1920	B. Lansink Jr.	A. Rosseau	B. Lansink Sr.	J.G. van Zelm	H. Maters	G.G. Kruis
1921	B. Lansink Jr.	A. Rosseau	B. Lansink Sr/ Th. Dissel	J.G. van Zelm	H. Maters	G.G. Kruis
1922	B. Lansink Jr.	A. Rosseau	Th. Dissel	B. Lansink Sr	H. Maters	
1923	B. Lansink Jr./ C. Kitsz	A. Rosseau/ J. Schenk	Th. Dissel	B. Lansink Sr/ A.J. Brandsteder	H. Maters	
1924	C. Kitsz/ H. Sneevliet	E. Bouwman	Th. Dissel	A.J. Brandsteder	H. Maters	M. de Boer
1925	H. Sneevliet	E. Bouwman	Th. Dissel	A.J. Brandsteder	H. Maters	
1926	H. Sneevliet	E. Bouwman	Th. Dissel	A.J. Brandsteder	H. Maters	
1927	H. Sneevliet	E. Bouwman	Th. Dissel	A.J. Brandsteder	H. Maters	
1928	H. Sneevliet	E. Bouwman	Th. Dissel	A.J. Brandsteder	H. Maters	W.F. Blaauw
1929	H. Sneevliet	E. Bouwman	Th. Dissel	A.J. Brandsteder	H. Maters	W.F. Blaauw
1930	H. Sneevliet	E. Bouwman	Th. Dissel	A.J. Brandsteder	H. Maters	P.A. Jacobs
1931	H. Sneevliet	E. Bouwman	Th. Dissel/C. Kitsz	C. Wolff	C. Kitsz	P.A. Jacobs

jaar	voorzitter	2e voorzitter	secretaris	2e secretaris	penning- meester	2e penning- meester
1932	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz	C. Wolff	C. Kitsz	P.A. Jacobs
1933	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz		C. Kitsz	
1934	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz		C. Kitsz	
1935	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz		C. Kitsz	
1936	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz		C. Kitsz	
1937	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz		C. Kitsz	
1938	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz		C. Kitsz	
1939	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz		C. Kitsz	
1940	H. Sneevliet	E. Bouwman	C. Kitsz		C. Kitsz	

2. Ledental NAS

Ledental NAS

Jaar	Leden	Jaar	Leden	Jaar	Leden
1893/4	13000	1910	3674	1927	13698
1894	14710	1911	5274	1928	14250
1895	15728	1912	6180	1929	16079
1896	18700	1913	8097	1930	17525
1897	17533	1914	9697	1931	17457
1898	15000	1915	9242	1932	20742
1899	12950	1916	10510	1933	22500
1900	13050	1917	14309	1934	19762
1901	12444	1918	23068	1935	12586
1902	8881	1919	33626	1936	12018
1903	10526	1920	51570	1937	11356
1904	7934	1921	37125	1938	11207
1905	6000	1922	31391	1939	10652
1906	5000	1923	23280	1940	10330
1907	4456	1924	13759		
1908	3718	1925	13753		
1909	3414	1926	13613		

Toelichting: 1894 betreft november, 1895-97 februari, vanaf 1898 januari ; de bestaande literatuur geeft een ledental van 3250 voor december 1906, het NAS-archief, nr. 56 geeft het ledental van 4456, waarvan tussen 3924 en 4324 betalende leden.

Bron: Jaarverslagen NAS 1895-1939; NAS-archief, nr. 56; CCS en CBS 1894-1940; D. Posthumus et. al. (red.), *Gedenkboek uitgegeven door het Nationaal Arbeids-Secretariaat ter gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan* (Amsterdam 1918); *De Timmerman* 30-5-1894 en *De Meubelmaker* 15-11-1894.

3. Ledental federaties

Ledental LFvB

Jaar	Leden	Jaar	Leden	Jaar	Leden	Jaar	Leden
1909		1919	8057	1929	3777	1939	3359
1910	1997	1920	13.451	1930	4152	1940	3427
1911	2272	1921	9179	1931	4408		
1912	3121	1922	7993	1932	5300		
1913	4107	1923	4809	1933	5336		
1914	4848	1924	3351	1934	4894		
1915	4185	1925	3015	1935	4206		
1916	4667	1926	3511	1936	3957		
1917	5026	1927	3692	1937	3770		
1918	5803	1928	3806	1938	3622		

Bron: CBS

Ledental (NFBvGW, 1918) NFBvPiOD 1918-1934

Jaar	Leden	Jaar	Leden	Jaar	Leden
1918	4353	1926	3566	1934	4745
1919	5781	1927	3872		
1920	5093	1928	4219		
1921	4768	1929	4563		
1922	3801	1930	5019		
1923	3759	1931	5065		
1924	3409	1932	5212		
1925	3782	1933	5164		

Bron: CBS

Ledental NFvT

Jaar	Leden	Jaar	Leden	Jaar	Leden
1917	4499	1927	4652	1936	3482
1918	9446	1928	4788	1937	3343
1919	10596	1929	4851	1938	3404
1920	15927	1930	5059	1939	3242
1921	8901	1931	3823	1940	3125
1922	6492	1932	4648		
1924	4755	1933	5044		
1925	4820	1934	4648		
1926	4733	1935	3936		

Bron: CBS

Ledental NatFvT 1902-1915.

Jaar	Leden	Aangesloten
1902	-	ANVB, ANZB, NS&BB, BvM&S, FvSO
1903	-	ANVB, ANZB, NS&BB, BvM&S, FvSO
		Tussen 1903 en 1905 niet actief
1906	-	ANVB, ANZB, NS&BB, BvM&S
1907	-	ANVB, ANZB, NS&BB, BvM&S
1908	5493	ANVB, ANZB, NS&BB, BvM&S
1909	6563	ANVB, ANZB, NS&BB
1910	3020	ANVB, ANZB, NS&BB
1911	3125	ANVB, ANZB, NS&BB
1912	3658	De ANVB scheidt zich af
1913	3905	ANZB, NS&BB
1914	4900	ANZB, NS&BB
1915	4930	De federatie houdt op te bestaan

De NatFvT leidde van 1902 tot 1913 een zelfstandig bestaan en werd door het CBS tot 1913 als een vakcentrale beschouwd. In 1913 waren alleen de ANZB en NS&BB nog aangesloten.

4. Biografieën van NAS-bestuursleden

In het BWSA zijn biografieën van de meest vooraanstaande NAS-bestuurders opgenomen. Deze lijst bevat een aanvulling op deze bestaande biografieën met betrekking tot het NAS. Daarnaast zijn nieuwe schetsen hieronder toegevoegd. Van sommige bestuurders zijn weinig gegevens bekend en zij ontbreken daarom in deze lijst.

AMMERLAAN A.W. Opperman. Vrije socialist. Lid FvVC. Vanaf 1900 NMB-bestuurder, in 1902 NMB-voorzitter, voorzitter van de Amsterdamse NMB-afdeling, penningmeester van de Haagse afdeling. Toonde belangstelling voor de productieve associatie. Sprak op 1 mei bijeenkomsten. NAS-voorzitter 1902-1903. Bemiddelde als zodanig bij stakingen. Gaf mede leiding aan de tweede spoorwegstaking. Omdat hij Duits sprak, Onderhield omdat hij Duits sprak de contacten met de Duitse metse-laarsbond. Vanwege openbare dronkenschap gearresteerd, nam hij onder druk van het NAS-bestuur in september 1903 ontslag en emigreerde met zijn gezin naar Zuid-Afrika.

- BAAK, J.** Suikerbakker. Vanaf februari 1897 tweede NAS-secretaris. Daarna enkele jaren penningmeester en tweede voorzitter. Medestander van Spiekman. Interim voorzitter na het ontslag van Ammerlaan. Leerde zichzelf Engels om de buitenlandse correspondentie van het NAS te kunnen voeren. Bedankte als bestuurslid vanwege de scheurcirculaire en het financiële wanbeheer van het NAS-bestuur. Maakte dat in 1907 bekend in de pers. Later overgegaan naar het NVV en de SDAP.
- BARTELS, Hendrik Jacobus** (1892-?) Metaalbewerker. Lid RSAP. PAS-Amsterdam bestuurder. Bestuurder OBWM. Was actief in de NAS-jeugd Beweging. Tegenstander 'comité-gedachte'. Na de Tweede Wereldoorlog EVC-bestuurder en redacteur *Werkend Nederland*.
- BECKER J.C.A.** Kleermaker. Van 1899 tot 1904 lid van de Amsterdamse Kamer van Arbeid voor de Confectiebedrijven. In dezelfde tijd bestuurslid Amsterdamse kleermakersvereniging 'Nieuw leven'. NAS-voorzitter 1907-1909. Legde zijn functie wegens drukke werkzaamheden neer.
- BENNEKOM, Jan van** (1864-?) Sigarenmaker. SDB-lid. Medeoprichter en lid hoofdbestuur NISTB. Van 1894 tot maart 1896 NAS-secretaris. Trad toen af wegens meningsverschillen in het bestuur. Decennialang lid van de Amsterdamse Kamer van Arbeid voor de Tabaksindustrie. Vanaf 1905 SDAP-lid. Speelde later als hoofdbestuurslid NS&TB in het NVV een bescheiden rol.
- BERG, Antoon van den** (1904-1978) Havenarbeider. OSP-lid. Rotterdams NFvT-bestuurder, Secretaris-penningmeester OVB. Afkomstig uit het NVV. Ging over naar de RSAP en het NAS. Stapte in 1935 uit de RSAP en werd lid van de BRS. Spanje-strijder, na terugkomst weer lid van de RSAP. Na de Tweede Wereldoorlog EVC-en OVB-bestuurder.
- BERG, Salomon van den** (1874-1923) Graancontroleur Kantoorbediende. Redacteur. Christenanarchist. Genoot een HBS-opleiding. Ging in Transvaal bij de spoorwegen werken. Keerde in 1899 terug. Was in 1903 lid van de Rotterdamse Controleursvereniging. Gafleiding aan de elevatorstaking van 1905. Secretaris NS&BB, secretaris NatFvT, redacteur van *De Havenarbeider*. Schreef in *De Arbeid*. Trad in 1916 toe tot de redactie *De Telegraaf*. Keerde in 1919 terug in de NFvT als secretaris en redacteur *Het Transportbedrijf*. Brak in 1921 met de NFvT en was tot zijn dood ambtenaar bij de NV.
- BLIJENBURGH, Willem van** (1871-1947) Metselaar. Vrije socialist. Lid LFvRS en SP. In 1901 secretaris NMB-afdeling Amsterdam. Vanaf 1909 tot juni 1940 secretaris-penningmeester LFvB. Propagandist VvVO. Penningmeester FDN-fonds 23-1-1919 10 jr LFvB met foto. Deed mee aan de oprichting in 1909, steeds bestuurder al of niet gesalarieerd. In 1923

- bestuurslid PAS-Amsterdam. Penningmeester F. Domela Nieuwenhuis-Fonds. Ging in mei 1940 met pensioen, maar bleef aan om de lopende zaken van het NAS af te handelen.
- BOBELDIJK, Cornelis.** (1871-?) Metselaar. Afkomstig uit de NMB en werd in 1906 tweede voorzitter van het NAS. Hij zette zich volgens Kolthek in om het NAS er na de periode-Van Erkel weer bovenop te helpen. Interim Nas-voorzitter in 1909.
- BOER, Marten de** (1866-1928) Kantoorbediende. Boekhandelaar. Vrije socialist. Antimilitarist. Lid LFvRS. Voorzitter IAMV. Oprichter en voorzitter OOvHK in 1905. In 1919 betrokken bij de oprichting van de NFvHKMW. Was vanaf het begin betrokken bij het NAS. Zat met tussentijden in het NAS-bestuur. Hielp Kolthek bij het herstel van het NAS. Actief in de vakstrijd van kantoorbedienden. Redacteur De Wapens Neder! en De Toekomst. Kwam in weer 1923 in het NAS-bestuur. Kwam in conflict met Sneevliet. CPH-kandidaat Amsterdamse gemeenteraad. Geroyeerd in 1927. Was toen als CPH-lid kandidaat voor de Amsterdamse gemeenteraad.
- BOMMEL, Willem Antonie van** (1885-1937) Metselaar. Vrije socialist. Lid NMB. Vanaf de oprichting lid van de LFvB. Sinds 1918 gesalarieerd bestuurder van de Haagsche Bouwfederatie, aangesloten bij de LFvB. Bestuurder van het HVC. Stond kritisch ten opzichte van het NAS-bestuur.
- BONNET, Jacob Wouter** (1858-1943) Typograaf. Vrije socialist. Antimilitarist. Lid ANTypB. In 1889 werd Bonnet ontslagen omdat hij een enquête organiseerde over misstanden in werkplaatsen. Vanaf 1899 tweede secretaris en na 1901 NAS- penningmeester. Redacteur van het Correspondentieblad. Nam in 1907 ontslag vanwege wanbeheer. Tot na de Eerste Wereldoorlog actief in de onafhankelijke typografenbeweging, die zich tegen de ANTypB teweer stelde.
- BOUWMAN, Engelbertus** (1882-1955) Marinematroos. Havenarbeider. Anarchist. Lid LFvRS. Lid CPH. Lid RSP. Lid RSAP. Bouwman was eerst volgeling van de Rotterdamse individueel-anarchist B. Damme. Later bestuurder AHAV-Rotterdam. Bestuurder PAS-Rotterdam. Bestuurder NB&SB en NatFvT. Vanaf 1916 NFvT-voorzitter. Redacteur Het Transportbedrijf. Voorstander van aansluiting RVI. Verliet 1927 de CPH. Van 1933 tot 1940 NAS-secretaris. Begon in de Tweede Wereldoorlog een rusthuis. Betrokken bij de ABvO. Lid van de PvdA. Nam met andere NAS-bestuursleden het besluit het NAS op te heffen.
- BRANDSTEDER, Jacob Andries** (1887-1986) Marinematroos. Bestuurder Bond van Minder Marinepersoneel. In 1920 uit Indonesië gezet. Was NFvT-penningmeester tot 1926. NAS-bestuurder. Lid CPH tot 1927, daarna

lid RSP. Bestuurder IJF. Ging in 1930 met de federatie over naar het NVV. Bleef in de Tweede Wereldoorlog als bestuurder aan. Probeerde een rol te spelen in de EVC.

BRAUTIGAM, Johan (1878-1962) Zeeman, vrije socialist, later SDAP-lid. Vanaf 1900 ANZB-bestuurder en NatFvT-bestuurder. Richtte in 1909 Rotterdamsche Vereeniging van Zeelieden 'Volharding' op. Ging in 1911 met 'De Volharding' over naar het NVV.

COLTOF, Samuel Wolf (1854-1932) Financieel deskundige. Vrije Socialist. SDB-bestuurslid. Was de SB-vertegenwoordiger in het NAS-bestuur. Medewerker en redacteur van De Arbeid. Coltof ondersteunde het NAS-bestuur met adviezen en vertaalwerk. Hij bestreed de invloed van SDP en het communisme in het NAS, maar keerde zich ook tegen het reformistisch syndicalisme.

CORNELISSEN, Christiaan (1864-1942) Onderwijzer. Syndicalist. Internationaal theoreticus. SDB-lid. Was tot maart 1896 tweede secretaris van het NAS. Hield na zijn vertrok naar Parijs contact en speelde een belangrijke rol als intermediair tussen het NAS en de internationale syndicalistische beweging. Probeerde vanaf 1911 het NAS te betrekken bij het organiseren van een Syndicalistische Internationale. Steunde in de Eerste Wereldoorlog de Franse regering, vervreemde daardoor van het NAS. Schreef na 1918 weer voor het NAS en richtte zich na 1923 op het NSV.

DEKKER, Henri Willem (1874-1932) Spoorwegbeambte. Lid CPH. Werkte jarenlang in Zuid-Afrika en Indonesië. Oprichter en bestuurder van de VSTP. Was als communist lid van de gemeenteraad van Semarang. In 1923 naar Nederland uitgewezen. Ging in 1924 naar Moskou en trad daar op als NAS-vertegenwoordiger en werkte voor de RVI in Rotterdam, Archangel en Hamburg.

DISSEL, Theodorus Johannes (1884-1934) Timmerman. Lid LFvR, LFvSA en BKSP. NAS-secretaris. Redacteur De Arbeid. Sinds 1905 in de Rotterdamse vakbeweging. Secretaris PAS-Rotterdam. Vanaf 1917 LFvB-secretaris en redacteur Het Bouwvak. Wilde aansluiting bij de RVI. Medewerker De Roode Vak-Internationale. In 1920 NAS-secretaris. Probeerde in 1923 scheuring te voorkomen. Bestuurder IRH. In 1926-1927 NAS-vertegenwoordiger in Moskou. Daarna OBWM- bestuurder in Rotterdam. Verliet in 1931 de OBWM en daarmee het NAS.

DREWES, Friedrich August Johann (1872-1941) Timmerman. Vrije socialist. Voorzitter NMB. Vanaf de oprichting van de LFvB korte tijd redacteur van Het Bouwvak. NAS-voorzitter 1903-1904. Begon in 1910 een succesvolle productieve associatie. Brak na een conflict in 1912 met de vakbeweging.

- Richtte zich op de productie associaties en de GGB. Werd later succesvol aannemer.
- HAGEN, M. A. van der** (gestorven 1918) Sigarenmaker. LFvS&T- oprichter en bestuurder. Voorstander productieve associatie NAS-voorzitter 1909-1912. Actief in de acht-uren strijd. Voorstander Syndicalistische Internationale. Voorzitter PAS-Amsterdam tot 1918. Stierf jong door tuberculose.
- HARKEMA, Pieter** (1892-1982) Lid CPH. NAS-propagandist. Vanaf 1928 NFvT-bestuurder en in 1929 NAS-propagandist in het noorden. Oprichter Nationale Schippersvereniging. Ging met de vereniging in 1929 over naar het NVV. Probeerde na de oorlog een rol te spelen in de EVC.
- HOOZE, Abraham Johannes Petrus** (1870- ?) Metaalbewerker. Syndicalist. SDB-lid. Bestuurder Vlissingse afdeling ANMB. In 1901 ANMB-secretaris. Tot 1905 secretaris ANMB-afdeling Rotterdam. Vanaf 1905 tot 1923 LFvM-secretaris. Bezocht in december 1919 namens de LFvB het FVdG-congres. Redacteur De Metaalarbeider. Ging mee naar NSV. Gesalarieerd bestuurder van de Syndicalistische Federatie van Metaalarbeiders tot 1932. In 1925 tweede penningmeester NSV. Vanaf 1932 secretaris van het Syndicalistisch Arbeidssecretariaat Rotterdam tot in 1938.
- HUVÉ, Herman** (1881-1954) Textielarbeider. Vrije Socialist. Lid RSP. Secretaris LFvT. Redacteur Vrije Textielarbeider. In tegenstelling tot Lansink Sr. voorstander ongeacht clause. Ging als NAS-bestuurder met de LFvT over naar het NSV. Later door Sneevliet gebruikt om delen NSV naar NAS te halen. In 1931 als NAS-propagandist ontslagen.
- KADT, Jacques de** (1897-1988) PTT-beambte. Lid CPH. Lid BKSP. Lid SDAP. Lid OSP. Bestuurder NFBvPiOD. Schreef in De Gemeenschap. Leidde met Bouwman de linkse oppositie in de CPH. Richtte in 1924 de BKSP op, dat zich achter het NAS stelde. Redacteur De Kommunist. Eerst voorstander aansluiting RVI, later tegen. Verliet 1926 het NAS om toe te treden tot het NVV. Na de Tweede Wereldoorlog prominent PvdA Tweede Kamerlid.
- KELDER Luwe** (1879-1957) Bouwvakarbeider. SP-lid. SDAP-lid. In 1909 voorzitter LFvB-afdeling Zaandam. Voorzitter NFvF. NAS-propagandist. Gesalarieerde bij PAS-Zaandam. SP-raadslid in Zaandam. Later SDAP-wethouder in Zaandam.
- KLEINSMa, Dirk** (1893-1976) Havenarbeider. RSDAP-lid. Sinds 1928 NFvT-bestuurder. In 1939 na afloop van de Amsterdamse havenstaking ontslagen. Na de Tweede Wereldoorlog EVC-bestuurder. Medewerker Werkend Nederland.
- KLERK, Cornelis A. de** (1869-?) Metselaar. In 1893 als voorzitter Rotterdamse RK. Kalk- en steenbewerders gilde uit de RK. Volksbond geroyeerd. In 1894 bestuurder K&SB. Medewerker De Kalk- en Steenbewerker. Lid

NMB-bestuur 1900. Redacteur van *De Metselaar* 1900-1901. Verliet voor enige tijd de LFvB vanwege een conflict. NAS-bestuurder vanaf 1913. NAS-voorzitter 1914-1916. LFvB-voorzitter vanaf 1918 tot 1936. Veel actief in het zuiden van het land.

KRUIS, Georg Gottlieb (1870-1923) Kantoorbediende. SDB-lid. Lid van OOvH&K en NFvHKWM. Wegens deelname Spoorwegstakingen ontslagen, werd broodbezorger. Vanaf 1904 werkzaam op de administratie van Maatschappij De Eendracht van Fr. van Eeden. Eerst commissaris, vanaf 1907 tot eind 1910 NAS-penningmeester, tot 1921 tweede penningmeester. Wilde geen gesalarieerde betrekking in de arbeidersbeweging.

KUIJPER, Herman (1865-1916) Diamantsnijder. NDV-secretaris, medeoprichter NAS. Initiatiefnemer van ANDB, secretaris van november 1894 tot december 1897. Nam als NDV-vertegenwoordiger in 1889 deel aan burgercomité dat opkwam voor belangen van diamantbewerker. In 1893 voorzitter van comité ter verkrijging van een arbeidsbeurs in Amsterdam. Deed een poging tot uitgeven van een algemeen blad voor de vakbeweging in 1894. Begon in 1898 een productieve associatie. Daarna in Antwerpen koopman en commissionair in diamant. In de Eerste Wereldoorlog terug naar Amsterdam, waar hij overleed in psychiatrische inrichting.

LANGKEMPER Adolf (1885-1967) Zeeman. Lid LFvRS. Lid BKSP. Lid CPH. Lid RSP. Lid RSAP. NFvT-bestuurder. PAS-Amsterdam-bestuurder 1920-1940. Secretaris Internationale Zeemansbureau in Rotterdam. Kandidaat RAC verkiezingen Tweede Kamer 1925. Voorzitter Arbeiderscomité 1925-1927. Lid Provinciale Staten Noord-Holland RSAP 1937-1939. In de Tweede Wereldoorlog door de bezetter gearresteerd. Na 1945 lid van de PvdA en actief in de EVC en de vredesbeweging.

LEEMAN, Gerrit (1871-?) Timmerman. Bestuurder LFvB. Was als bestuurder actief in werkloosheidscomités van bouwvakarbeiders in Rotterdam en Amsterdam. Kwam in 1905 in het NAS-bestuur. NAS-voorzitter 1904-1907. Bedankte toen wegens drukke werkzaamheden.

MARKMANN, Theodorus Albertus (1873-1937) Zeeman. Syndicalist. Vanaf de oprichting ANZB-voorzitter. Wordt vanwege zijn vakbondswerk ontslagen. Was afgevaardigde van de ANZB bij de ITF. Voorzitter NAS. Tijdens de zeeliedenstaking van 1911 gearresteerd. Bestuurslid ISIB. Brak in 1914 met het NAS. Wordt handelsreiziger en monteur.

MATERS, Hendrik (1873-1931). Beroepsmilitair. Sociaal-anarchist. Lid RSP. Genoot een gymnasiumopleiding. Deed als lid van de NV in zijn functie van stationschef te Krommenie mee aan de spoorwegstakingen en werd ontslagen. Werkte daarna op de administratie van Maatschappij De Eendracht van Fr. van Eeden. In 1905 OOvH&K-penningmeester. Als

- losse kracht aan het NAS verbonden. In 1907 administrateur. Van 1910 tot zijn dood NAS-penningmeester. Lid en plaatsvervangend lid van de Hooge Raad van den Arbeid. NFvHKWM-bestuurslid. Administrateur van Klassenstrijd en De Nieuwe Weg. Secretaris F. Domela Nieuwenhuis-Fonds 1928 -1931. Gaf cursussen boekhouden aan NAS-bestuurders.
- MENIST, Abraham** (1896-1942) Kantoorbediende. Metselaar. Dienstweigeraar. Lid CPH. Lid RSP. Lid RSAP. Lid LFvB. In 1926 als LFvB-bestuurder naar Rotterdam. Secretaris PAS-bestuur. Speelt grote rol in de werklozenbeweging. Van 1931 tot 1940 lid van de gemeenteraad en de Provinciale Staten. Na de capitulatie ondergedoken in Amsterdam. Lid van de leiding van het M.L.L.-front. In 1942 gearresteerd en geëxecuteerd.
- OOSTERHOF, Cornelis Berend** (1857-?) Sociaaldemocraat. Timmerman. SDB-lid. Was ook socialistisch spreker, maar vond dat de vakbeweging onafhankelijk moest zijn van iedere politieke richting. Gaf de eerste aanzet tot de oprichting van het NAS. Redacteur De Timmerman. NAS-voorzitter 1904 -1905.
- PELTENBURG, Johannes Cornelis** (1871-?) Schilder. Controleur bij de Amsterdamse Arbeidsbeurs. Behoorde in 1899 tot de oprichters van de schildersgezellenvereniging 'Vooruit'. Eerst SDAP-lid, ging in 1909 mee met de SDP, waarvoor hij in 1909 verkiesbaar stond als kandidaat voor de Amsterdamse Gemeenteraad. In 1918 lid SP. In 1926 lid van de CPH. Lijsttrekker Arbeiderscomité voor de Noord-Hollandse Provinciale Staten 1927. Lid Bestuurslid NFBvPiOD. Vertegenwoordigde de NFBvPiOD in overlegorganen zoals gemeentelijke scheidsgerechten. Schreef in De Nieuwe Tijd en De Klassenstrijd onder pseudoniem Van Bergen over georganiseerd overleg en cao's.
- POSTMUS, Clement Jacob** (1891-?) Typograaf. Rond 1924 voorzitter LFvT en redacteur De Vrije Textielarbeider. Werd in 1934 wegens bezuiniging ontslagen als bezoldigd bestuurder LFvT. Actief vrijdenker en anti-militarist. Bestuurslid FAN. (1937). Postmus was redacteur van het vrij-socialistische Recht door Zee. Bleef zijn hele leven anarchist. Na de Tweede Wereldoorlog actief als vrije socialist.
- PRIEM, Caspar Joseph** (1886-1964) Meteropnemer. Vrije socialist. Antimilitarist. Bestuurder NFvPiOD en SFvOP. Ging in 1923 over naar het NSV. In 1924 voorzitter SFvOP. Schreef in De Syndicalist. Betrokken bij oprichting F. Domela Nieuwenhuis-museum en standbeeld Domela Nieuwenhuis in 1931. In 1932 tweede voorzitter NSV. In 1934 scheidde de SFvOP zich van het NSV af en verliet hij het NSV. Kwam in de Tweede Wereldoorlog op voor de ontslagen Joodse ambtenaren. Werd gevangengezet. Was actief

in de EVB en het OVB. Betrokken bij de ABvO. Vanaf 1955 tot zijn dood voorzitter van het F. Domela Nieuwenhuis Fonds.

ROODVELDT, Mozes (1889-1942) Bosjesmaker. Sloper. Lid SDP en CPH. Sinds 1910 actief in de LFvB. In 1919 CPH-raadslid in Amsterdam. Betrokken bij de Roode Vak Internationale. Vanaf 1923 redacteur Het Bouwvak. Samen met Dissel in de commissie die de scheuring moest voorkomen. In 1924 uit de CPH. Vanaf 1929 LFvB-secretaris. Tegenstander nauwe samenwerking RSAP en NAS. Legde in mei 1940 bestuursfuncties neer. Gestorven in Neuengamme.

ROSSEAU, Augustinius (1889-1967) Metaalbewerker. Anarchosyndicalist. Bestuurder LFvM. Secretaris afdeling Amsterdam. Tweede voorzitter van het NAS. Voorzitter NSV. Betrokken bij IAMV. Hij vluchtte in 1914 als Belgische dienstweigeraar naar Nederland. Verzette zich tegen de koers van Lansink Jr., maar steunde hem in de strijd tegen de communisten. Ging in 1923 over naar het NSV. Volgde in 1929 Lansink Jr. op als redacteur van De Syndicalist. In 1936 moest Rosseau als vreemdeling zijn functies in de NSV neerleggen en vertrok hij naar België.

SASBACH, Johannes Gerardus (1859-1960) Typograaf. Lid ANTypB. Lid Amsterdamse typografenvereniging 'Voorwaarts'. Was vanaf 1890 lid ANTypB-hoofdbestuur. Betrokken bij de oprichting van het NAS. Bereidde het NAS-secretariaat voor. Van 1896 tot 1897 redacteur van Ons Vakbelang. Lid van de Permanente Commissie voor de Typografie en aanverwante vakken, het overlegorgaan tussen werkgevers en werknemers.

SCHILP, Dirk (1893-1969) Losse arbeider. In 1918 voorzitter ABvLR. In 1924 NFBvPiOD-bestuurder. Bezoldigd voorzitter afdeling Amsterdam NFBvPiOD. Voorzitter PAS-Amsterdam. Bestuurslid RSAP. NAS-propagandist. Begon na zijn verlaten van het NAS in 1935 een rechtskundig adviesbureau. In de Tweede Wereldoorlog betrokken bij De Vonk. Na 1945 directeur De Vlam. Actief voor de EVB. Korte tijd lid van de PvdA, later betrokken bij allerlei links-socialistische stromingen.

SMID, Wietze (1887-1976) Mijnwerker. SDAP-gemeenteraadslid Heerlen, lid Limburgse provinciale Staten. Secretaris Algemeene Nederlandsche Mijnwerkersbond. Uit SDAP en bond geroyeerd in 1924. Richtte eigen Sociaaldemocratische Vereeniging op, lid van de CPH en ging naar het NAS. Secretaris-penningmeester NFvAM. NAS-propagandist. Verliet 1927 de CPH. Vanaf 1931 gemeenteraadslid RSP, vanaf 1936 gemeenteraadslid RSAP in Dordrecht. Veroordeeld wegens opruiing tot 5 weken gevangenisstraf. In 1939 kandidaat Provinciale Staten. Lid NAS-bestuur. PAS-Rotterdam bestuurder. In de Tweede Wereldoorlog lid M.L.L.-front.

- In 1945 EVC-bestuurder. Nam deel aan oprichting van het OVB, vanaf 1948 voorzitter.
- SPANJER, Lucas Bernardus** (1891 – 1968) Timmerman. Rechtskundige. Vrije socialist. Lid FvRS. Lid IAMV. Lid OSP. Voorzitter Vanaf 1916 bestuurder PAS-Amsterdam. In 1918 voorzitter. Secretaris-redacteur LFvB 1921-1924. Tegen aansluiting RVI. Schreef in De Fakkel, blad van de SFvOP. Werd in 1926 lid NSV. Na de Tweede Wereldoorlog actief in de Vlam-groep en de vredesbeweging.
- STRICKER, Jan Hendrik Bernardus** (1884 – 1942) Opperman. Syndicalist. Bestuurder van de Amsterdamse Bouwvakfederatie. Lid van het NAS-bestuur. Brak met het NAS vanwege politiek meningsverschillen met de RSAP. In de Tweede Wereldoorlog werd hij gearresteerd en stierf in het concentratiekamp Buchenwald.
- TEDERS, Christiaan Frederik** (1881-?) Meubelmaker. Vanaf 1904 bestuurder, later secretaris 'Amstels Eendracht' en redacteur De Meubel-Industrie. Vanaf 1907 tweede NAS-secretaris. In 1913 NAS-voorzitter en kort daarop secretaris. Verliet aan het einde van het jaar de vakbeweging. Was een bekende meubelmaker die in opdracht van bekende binnenhuisarchitecten werkte, bijvoorbeeld de trouwzaal van het Amsterdamse stadhuis meubileerde. Hij had tot na de Tweede Wereldoorlog een meubelwerkplaats in Amsterdam.
- VLiet, W van der** Timmerman. SDB-lid. In 1894 DEV-voorzitter. Bestuurslid ANTimB. In 1893 – 1894 NAS-secretaris. Was voorstander van een onafhankelijke vakbeweging.
- WIJNGAARDEN, Johan van** (1888 – ?) Timmerman. LFvB-bestuurder. Anarchist. Lid CPH. Was in 1924 NAS-vertegenwoordiger en in 1926 CPH-vertegenwoordiger in Moskou. Werd in 1927 als communist uit de LFvB geroyeerd. Bestuurder van het pro-RVI Comité van Behoud. In 1929 uit de CPH geroyeerd wegens afwijken van de partijlijn.
- WOUTERS, Piet** (1869-?) Meubelmaker. Lid ANWV. Lid SDB. Bestuurder Amsterdamse Meubelmakers-Weerstandskas. Secretaris AMB. Eerste NAS-voorzitter tot 1896. Wouters verhuisde later naar De Haag en interesseerde zich voor de productieve associatie.
- WOLFF, Carel** (1883 – ?) Sigarenmaker. Wolff was sinds 1906 bestuurder en later LFvS-voorzitter tot 1940. Redacteur De Tabaksbewerker. Ging in 1923 met zijn federatie naar het NSV en werd voorzitter. Keerde in 1927 in het NAS terug. Lid NAS-bestuur. Hij had veel kennis van praktische vakbondszaken en sociale verzekeringen. Na de Tweede Wereldoorlog naar het NVV.

Index

A

Allemane, J. 133, 824
Alma, P. 628
Ammerlaan, A.W. 226, 230, 232, 236, 237, 238,
239, 243, 244, 831, 835
Ansing, W. 81, 82, 813
Arbous, G. 628

B

Baak, J. 41, 181, 244, 247, 249, 250, 292, 293, 294,
572, 831, 836
Barmat, J. 546, 547, 813
Bartels, H.J. 696, 730, 733, 744, 746, 755, 760,
763, 764, 836
Baye, H.F. 87, 110, 111
Becker, J.C.A. 297, 314, 836
Beecher-Stowe, H. 58
Beek, W. 198, 321, 387, 804
Belinski, S. 486, 489, 491
Bennekom, J. van 111, 116, 117, 123, 124, 139, 140,
143, 144, 145, 151, 159, 162, 166, 168, 177, 801
Berg, Ant. van den 759, 764, 766, 767, 768, 769,
770, 771, 772, 836
Berg, A. van den 229, 232
Berg, A. van den (sigm) 380
Bergsma, P. 499, 533, 538, 539, 561, 562, 638
Berg, S. van den 344, 345, 346, 347, 361, 368, 371,
376, 390, 393, 414, 428, 457, 459, 467, 468,
470, 478, 487, 490, 491, 503
Berlin, H.J. 67
Blaauw, W.F. 552, 561, 623, 624, 625, 642, 832
Blauw, H. 297, 306, 307, 308, 312
Blijenburgh, W. van 321, 387, 398, 414, 479, 504,
520, 523, 524, 525, 540, 544, 574, 627, 646,
662, 736, 748, 763, 801
Blokzijl, B. 766
Bobeldijk, C. 297, 831, 837
Boecharin, N. 541, 624
Boekhorst, J. te 232
Boellaard, M. 765, 766, 767
Boer, M. de 173, 230, 254, 256, 295, 372, 385, 387,
417, 433, 452, 512, 539, 540, 552, 561, 571, 573,
591, 593, 601, 602, 831, 832, 837
Bommel, W.A. van 442, 525, 545, 626, 653, 678,
695, 709, 711, 837
Bommer, F. 122, 175, 196
Bonnet, C. 190, 250, 411, 412
Bonnet, J.W. 100, 244, 249, 254, 262, 270, 292,
293, 294, 359, 831, 837
Bosch Kemper, J. de 66, 67

Bosman, F. 691, 699, 718, 732, 733, 748, 749, 755,
756, 763, 764, 768, 795
Botter, J. 479, 481
Bouwman, E. 41, 55, 347, 390, 391, 409, 414, 422,
427, 428, 434, 435, 437, 438, 440, 441, 442,
452, 453, 457, 459, 460, 461, 462, 463, 464,
467, 468, 470, 471, 473, 474, 476, 477, 478, 481,
482, 483, 485, 486, 487, 488, 490, 492, 493,
494, 495, 496, 499, 500, 501, 503, 506, 508,
510, 511, 516, 521, 522, 525, 526, 528, 530, 531,
532, 533, 534, 535, 537, 538, 540, 550, 551, 552,
554, 559, 560, 561, 563, 564, 565, 566, 567,
569, 570, 571, 575, 576, 578, 579, 580, 582,
588, 589, 594, 595, 600, 601, 606, 611, 616, 617,
619, 620, 624, 632, 640, 645, 647, 649, 652,
654, 658, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 684,
689, 690, 710, 720, 721, 723, 727, 729, 730, 732,
734, 735, 736, 737, 739, 747, 749, 754, 756, 761,
763, 764, 768, 786, 787, 795, 801, 803, 804,
809, 832
Brandsteder, J.A. 487, 511, 512, 513, 514, 520, 525,
526, 528, 533, 534, 535, 537, 538, 540, 552,
593, 612, 616, 620, 621, 643, 644, 658, 765,
789, 832, 837
Brautigam, J. 271, 272, 273, 344, 345, 346, 347,
351, 376, 804, 809
Brentano, L. 75, 77, 825
Bruens, H.J. 250, 257, 258, 266
Bruin, G.J. de 609
Buschak, W. 36, 37, 527, 556, 557, 574, 576, 578,
585, 624, 657, 662, 686, 687, 688, 692, 741,
809

C

Ceton, J. 327, 341
Christiaanse, J.H. 67
Colijn, H. 665, 673, 675, 676, 677, 679, 694, 696,
732, 740, 743, 819
Coltof, B. 393
Coltof, S.W. 151, 173, 174, 361, 363, 369, 371, 384,
385, 393, 394, 395, 647, 804
Constandse, A.L. 521, 558, 711
Coremans, L.G.A. 529, 530, 822
Cornelissen, Chr. 27, 28, 30, 31, 40, 48, 52, 106,
117, 118, 119, 120, 124, 125, 126, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 158, 160,
169, 170, 171, 172, 200, 213, 214, 215, 216, 217,
218, 233, 234, 238, 239, 247, 248, 249, 254,
256, 257, 275, 276, 282, 283, 284, 285, 286,
287, 288, 296, 300, 304, 305, 307, 314, 317, 324,
337, 338, 347, 353, 355, 359, 360, 361, 368, 371,

- 372, 373, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 386, 387, 392, 395, 396, 415, 418, 432, 436, 441, 449, 429, 430, 474, 475, 608, 609, 647, 778, 757, 779, 779, 780, 795, 804, 807, 810, 816, 826, 827, 829
- Cornelissen, I. 773
- Croll, C. 90
- D**
- Darlington, R. 48, 50, 51, 316, 317, 396, 417, 449, 543, 569, 811
- Darsono, R. 607, 659
- Dekker, H.W. 533, 538, 547, 586, 838
- Delesalle, P. 220, 278, 280
- Delobelle, A. 589, 590, 593
- Dikshoorn, J. 683, 685
- Dissel, Th. J. 389, 390, 391, 405, 414, 434, 438, 441, 452, 459, 460, 461, 462, 464, 479, 481, 486, 490, 491, 492, 493, 496, 497, 498, 499, 502, 503, 506, 507, 508, 509, 511, 513, 514, 523, 526, 527, 538, 540, 542, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 555, 556, 557, 558, 561, 563, 569, 572, 573, 586, 587, 588, 592, 593, 595, 601, 602, 626, 629, 631, 645, 647, 651, 658, 676, 677, 749, 832, 802, 803
- Dolleman, W.F. 755, 758, 761, 793
- Domela Nieuwenhuis, C. 603
- Domela Nieuwenhuis, F. 17, 75, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 90, 96, 99, 106, 111, 114, 115, 117, 121, 123, 124, 132, 134, 135, 136, 137, 150, 171, 172, 217, 225, 226, 227, 228, 232, 254, 256, 271, 282, 283, 284, 310, 339, 351, 354, 355, 362, 363, 368, 386, 392, 399, 410, 432, 433, 446, 447, 473, 475, 603, 628, 630, 731, 742, 754, 805, 811, 812, 821, 822, 827
- Drees, W. 768, 769, 811
- Drewes, F. 244, 245, 249, 250, 252, 264, 265, 266, 270, 275, 276, 278, 279, 283, 288, 289, 293, 300, 301, 307, 309, 310, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 381, 419, 504, 831, 838
- Dreyfus, M. 42, 81, 213, 219, 261, 262, 378, 624, 662, 811
- Driesten, Th. van 647, 668, 690, 729, 739, 744, 795, 803
- Duivenboden, G. van 88, 98, 103
- E**
- Eichelsheim, H.J.H. 171, 172
- Elzendoorn, G.J. 168, 169, 177, 178, 181, 231, 831
- Emden, E. van 370, 371, 381, 387
- Emmenes, A. van 92, 256, 273, 282, 805
- Engels, F. 97
- Engels, J. 618, 623, 624, 644, 645, 682, 763, 768, 771, 772, 812
- Erkel, G. van 32, 41, 133, 166, 167, 168, 169, 173, 176, 177, 180, 181, 183, 184, 186, 187, 190, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 207, 208, 213, 215, 217, 218, 219, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 254, 255, 257, 261, 262, 266, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 279, 280, 286, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 355, 359, 360, 368, 372, 378, 379, 380, 381, 382, 385, 391, 393, 394, 448, 522, 779, 782, 784, 831, 371, 802
- Exter, W. van 712, 760
- F**
- Fantasia, R. 43, 812
- Fayol, H. 430
- Fimmen, E. 455, 457, 458, 527, 545, 556, 557, 560, 567, 574, 575, 576, 577, 578, 580, 581, 585, 586, 587, 592, 599, 656, 730, 740, 809, 824
- Fischer, R. 535, 536, 611
- Fortuijn, J.A. 115
- Franco, F. 743, 763
- G**
- Gandhi 585, 652
- Gebing, F.W. 115, 119, 121, 124, 125
- Geer, D.J. de 664, 665, 743
- Gerretsen, J.A. 700
- Gerritsen, C.V. 100, 102, 158, 177
- Goes, F. van der 115
- Gogh, V. van 627
- Goldman, E. 284, 288
- Gorkin, J. 749
- Gorter, H. 200, 226, 327, 416, 466, 548, 610, 611, 651, 707, 759, 805
- Griffuelhes, V. 51, 213, 214, 218, 219, 220, 234, 238, 243, 273, 280, 281, 286, 316, 329, 377, 492, 495, 497, 828
- Groot, P. de 614, 638, 639, 695, 699, 703, 706, 707, 708, 714, 725, 805, 827
- Grootveld, A. 393
- Guèrin, D. 741, 749
- H**
- Haar, I. ter 628
- Haas, J. de 558
- Hagen, M.A. van der 327, 334, 341, 360, 361, 369, 380, 381, 406, 831, 832, 839
- Hamet, C. 642, 718, 733, 749, 763
- Hansen, E. 36, 37, 814
- Hardie, J.K. 171
- Harkema, P.R. 558, 564, 566, 591, 601, 632, 642, 643, 765, 802, 818
- Harms, A. 174, 175
- Harmsen, G. 18, 30, 35, 36, 58, 88, 151, 227, 267, 441, 451, 539, 545, 563, 579, 580, 592, 614, 638, 639, 708, 715, 758, 760, 761, 770, 813, 814, 815
- Hartman, E.H. 67, 744
- Hatta, M. 606, 607

- Hattum, J. van 629
 Havelock Wilson, J. 171, 179, 272, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 471, 478
 Heijermans, H. 628
 Heijkoop, A.W. 344
 Heldt, B.H. 66, 68, 73, 74, 76, 78, 79, 81, 82, 95, 96, 102, 110, 118, 125, 134, 145, 191, 816
 Henneke, K.F.W. 304, 321, 831
 Hermans, W.J. 270
 Hitler, A. 37, 529, 661, 666, 673, 674, 676, 677, 685, 704, 705, 745, 806, 808
 Holyoke, G. 62
 Hoornweg, P. 271
 Hooze, A.J.P. 351, 368, 378, 379, 381, 393, 396, 454, 465, 466, 479, 481, 483, 488, 491, 496, 506, 507, 523, 604, 608, 816
 Houten, S. van 61, 71, 76, 77, 78, 89, 98, 99, 805, 808, 817
 Hudig, D. 33, 66, 68, 70, 79, 80, 817
 Huet, A. 60, 76, 805
 Hulleman, F. 628
 Huvé, H. 474, 479, 481, 512, 515, 520, 603, 604, 609, 623, 642, 839
- I**
- Iependaal, W. van 629
 Ikkink, H. 98, 103, 104, 108, 155
- J**
- Jacobsen, W.J. 198, 204, 831
 Jochade, H. 343, 344, 347, 348, 352
 Jong, A. de 30, 33, 34, 297, 339, 510, 603, 608, 694, 742, 760, 761, 770, 806, 815
 Jong Edz., F. de 33, 34, 258, 264, 818
 Jong, Tj. de 359
 Jouhau, L. 316, 329, 373, 377, 382, 396, 418, 447, 449, 458, 459, 461, 472, 475, 476, 479, 545, 704, 765, 813
- K**
- Kadt, J. de 406, 452, 486, 496, 499, 501, 511, 525, 529, 531, 532, 533, 534, 535, 537, 539, 543, 556, 561, 563, 581, 606, 615, 656, 666, 686, 687, 689, 690, 691, 692, 693, 768, 815, 818, 818
 Kamperdijk, H. van 297, 831
 Kamphuijzen, H.M. 89, 190, 831
 Kater, F. 287, 296, 379, 380, 417, 441, 458, 459, 489, 608, 770, 824
 Kat, H. 635
 Kautsky, K. 326, 328, 329
 Kelder, L. 403, 404, 405, 412, 413, 414, 435, 459, 463, 479, 839
 Kemp 647
 Keppler, A. 503, 504
 Kist, N. 476
 Kitz, C. 39, 387, 396, 406, 407, 414, 415, 419, 423, 427, 433, 434, 438, 441, 476, 481, 483, 490, 492, 493, 501, 502, 503, 506, 511, 523, 528, 534, 538, 540, 542, 546, 552, 559, 560, 561, 562, 563, 569, 570, 571, 572, 573, 577, 582, 583, 584, 588, 589, 590, 591, 592, 594, 607, 610, 611, 612, 625, 627, 630, 645, 646, 655, 658, 663, 667, 676, 763, 681, 682, 700, 702, 703, 714, 721, 727, 739, 742, 743, 747, 749, 768, 769, 773, 802, 832, 833
 Kleinsma, D. 745, 760, 764, 767, 769, 839
 Klerk, C.A. de 41, 191, 206, 319, 331, 382, 411, 412, 465, 492, 520, 525, 540, 544, 545, 552, 553, 554, 556, 561, 566, 571, 588, 589, 591, 593, 607, 618, 625, 642, 646, 695, 720, 744, 764, 765, 832, 839
 Kluit, H. 321
 Kol, H.H. van 134, 171
 Kolthek Jr., H. 41, 54, 217, 230, 232, 233, 236, 238, 243, 246, 250, 254, 256, 257, 268, 270, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 286, 288, 289, 290, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 341, 342, 346, 347, 351, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 383, 384, 386, 387, 388, 396, 410, 411, 412, 429, 430, 432, 435, 436, 438, 442, 443, 452, 454, 459, 460, 463, 464, 470, 471, 472, 473, 475, 481, 482, 483, 485, 493, 506, 507, 519, 520, 533, 537, 540, 546, 563, 623, 636, 782, 783, 784, 786, 795, 801, 803, 805, 808, 830
 Kom, A. de 668, 756
 Korsch, K. 599, 611, 622
 Krijger, J. de 615, 625, 637
 Kropotkin, P. 131
 Kruis, G.G. 295, 296, 297, 301, 306, 307, 308, 361, 363, 414, 452, 831, 832, 840
 Kuijper, H. 107, 140, 144, 145, 146, 168, 797, 805, 831
 Kupers, E. 694, 700, 765
 Kuyper, A. 140, 189, 191, 192, 228, 337, 823
- L**
- Landauer, G. 135, 160, 334, 819, 824
 Langkemper, A. 388, 491, 511, 539, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 556, 561, 623, 627, 647, 679, 732, 734, 748, 749, 755, 763, 764, 766, 768, 771, 840
 Lansink Jr., B. 54, 380, 387, 390, 392, 393, 398, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 443, 447, 448, 449, 450, 454, 455, 456, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 479, 480, 481, 483, 485, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 505, 506, 507, 509, 510, 511, 514, 515, 526, 527, 532, 538, 546, 547, 572, 589, 603, 604, 605, 608, 609, 610,

653, 661, 680, 682, 683, 684, 685, 696, 697,
784, 785, 787, 789, 832, 805
Lansink Sr., B. 41, 54, 256, 268, 269, 275, 286,
313, 314, 324, 351, 355, 358, 359, 361, 367, 368,
369, 370, 371, 380, 381, 382, 383, 385, 386, 387,
393, 394, 397, 399, 410, 414, 417, 420, 442,
453, 455, 458, 459, 471, 472, 476, 479, 490,
515, 522, 523, 603, 784, 786, 818, 832
Lassalle, F. 63, 64, 75, 84, 152
Last, J. 618, 628, 629, 645, 653, 659, 756, 768, 773
Leeman, G. 277, 280, 831, 840
Legien, C. 218, 219, 230, 237, 248, 261, 262, 282,
804
Lenin, W.I. 22, 37, 416, 422, 423, 430, 440, 441,
449, 466, 484, 485, 486, 487, 521, 533, 599,
660, 687, 692, 694, 723, 731, 732, 733, 734,
755, 808, 810, 819, 821
Lewis, J.L. 730, 732, 733
Liebknecht, K. 746, 755
Lier, P.H. van 297
Ligt, B. de 500, 501, 506
Linden, M. van der 17, 33, 34, 36, 37, 41, 42, 43,
46, 49, 50, 51, 59, 70, 94, 113, 130, 182, 212, 213,
217, 220, 261, 316, 326, 342, 374, 377, 378, 451,
577, 585, 793, 807, 808, 812, 815, 816, 820, 821,
823, 825, 830
Lodewijk, J.J. 340, 448, 820
Loopuit, J. 39, 137, 139, 146, 149, 171, 173, 174,
269, 820
Losofsky, A. 416, 459, 484, 488, 494, 496, 497,
505, 506, 510, 511, 513, 541, 548, 549, 552, 558,
559, 560, 565, 576, 586, 587, 588, 589, 599,
638, 692, 703, 704, 803
Luxemburg, R. 22, 326, 418, 534, 539, 569, 755,
808

M

Machno, N. 489, 490
Malatesta, E. 285, 286, 287
Mann, T. 118, 171, 172, 179, 221, 316, 317, 343, 345,
352, 358, 382, 418, 419, 555
Markmann, Th.A. 344, 345, 346, 347, 352, 358,
361, 362, 363, 367, 368, 369, 370, 372, 376,
380, 381, 382, 390, 784, 832, 840
Marks, G. 46, 154, 316, 821
Marx, K. 60, 71, 73, 97, 134, 687, 731, 755, 808,
810, 821, 823
Maslow, A. 535, 536
Maters, H. 295, 296, 297, 306, 358, 360, 361, 362,
370, 371, 373, 374, 379, 384, 399, 414, 419, 434,
441, 449, 452, 456, 476, 479, 490, 511, 521, 533,
534, 537, 538, 539, 540, 541, 553, 587, 601, 612,
617, 619, 651, 658, 659, 821, 832
McCarthy, J.D. 48, 52, 821
Meijer, A. 725
Meijer, P.H. 197, 228, 229
Meisner, J. 410, 417, 419, 515, 520
Menist, A. 580, 646, 652, 653, 676, 679, 680,
695, 706, 709, 710, 719, 720, 721, 732, 733, 736,

743, 744, 748, 749, 755, 758, 761, 764, 793, 830
Merrheim, A. 236, 255, 377, 416, 822
Methöfer, J. 150, 171, 628, 805
Middendorp, H. 761
Mill, J.S. 63, 74, 75, 77, 828, 829
Milner, S. 42, 90, 114, 115, 116, 125, 219, 220, 237,
239, 254, 261, 262, 281, 283, 374, 375, 377,
379, 821
Miranda, M. de 680, 742
Mitchell, B. 47, 48, 51, 216, 220, 236, 281, 394,
416, 821
Müller Lehning, A. 603
Molenkamp, J. 505, 507, 586, 587, 588, 642, 643,
645, 747, 763, 803
Monatte, P. 281, 284, 285, 286, 287, 288, 377, 378,
380, 387, 395, 416, 461, 462, 543, 611, 810, 816
Monmousseau, A. 416, 461, 473, 548, 575, 589,
767
Mooy, J. 749
Multatuli 58, 71, 72, 628, 817

N

Nabrink, G. 628, 657, 666, 771
Nettlau, M. 27, 515, 767, 817, 824, 828
Nieuwenhuijsse, J. 474
Nieuwenhuis, R. 554, 556, 593, 629, 649, 661,
683, 684, 696, 697, 765, 805
Nin, A. 559, 569, 570, 588, 592, 598, 625, 727, 731
Nolting, P. 90, 99, 110, 111, 155, 191, 339, 435

O

Oogen, J.J. van 223, 226
Oosterhof, C.B. 88, 100, 103, 253, 277, 831, 841
Oosterhuis, H. 760, 763
Oosterwijk, C. 759, 764, 772
Orbell, H. 93, 94, 96, 198, 221
Os, L. van 767, 772
Oudegeest, J. 31, 32, 33, 124, 192, 225, 228, 230,
232, 257, 258, 260, 266, 267, 281, 292, 293,
299, 327, 328, 329, 331, 344, 345, 351, 352, 375,
384, 399, 407, 437, 455, 457, 458, 472, 476,
545, 803, 822
Oversteegen, P.W. 284, 285, 287, 288, 294, 295,
296, 298, 765, 831

P

Pabon, N. 480, 490
Pannekoek, A. 326, 418, 548, 707, 759, 766, 806,
813, 822
Parkin, F. 43, 44, 45, 772, 822
Pedro, W. 198, 831
Pekelharing, B.H. 71, 76, 79, 82, 83, 102, 822
Pelloutier, F. 48, 106, 133, 135, 143, 170, 172, 213,
214, 218, 818
Peltenburg, J.C. 525, 541, 571, 590, 591, 592, 618,
841
Petter, F.H. 222, 225, 228, 229

Pieperiet, E. 655, 656, 696, 714
 Pierson, N.G. 64, 67, 189, 191, 192, 820, 823
 Polak, E. 353
 Polak, H. 31, 140, 149, 169, 171, 176, 177, 181, 184,
 185, 186, 187, 191, 230, 240, 248, 257, 258, 259,
 260, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 280, 281,
 325, 329, 338, 346, 577, 736, 806, 808, 823
 Polk, L. 651, 686, 687
 Posthuma, C. 272, 347, 348, 352, 376, 423, 493,
 551, 561, 643, 646, 744
 Posthumus, D. 30, 41, 387, 823, 832
 Postma, W. 474
 Postmus, C.J. 423, 609, 647, 648, 649, 650, 654,
 655, 656, 667, 802
 Pouget, E. 48, 133, 213, 214, 219, 220, 222, 261,
 280, 286, 807
 Praag, S.J. van 95, 198, 200
 Priem, C.J. 501, 525, 526, 757, 762, 765, 770, 841
 Prosper, P.A. 36, 814
 Proudhon, P.J. 72

R

Ravesteyn, W. van 341, 351, 352, 486, 823
 Reesema, W.S. van 329, 422, 435, 440, 441, 450,
 452, 454, 481, 482, 486, 495, 496, 511, 513, 514,
 532, 533, 587, 806, 823
 Rees, O. van 65, 66, 67, 806
 Regenboog, C. 67
 Reiman, J. 387
 Reinalda, B. 17, 35, 36, 267, 452, 458, 463, 740,
 760, 762, 766, 814, 823, 824
 Remarque, E.M. 629
 Renesse, P.E. van 300, 302, 304, 309, 371
 Reuderink, W.H. 694
 Reyndorp, B. 160, 296, 334, 824
 Riel, R. van 59, 452, 538, 561, 579, 638
 Rijen, J. van 70
 Rijnders, G. 217, 228, 229, 274, 277, 321, 354, 355,
 360, 361, 363, 368, 369, 386, 392, 393, 433, 511,
 521, 609, 628, 801, 806
 Rijpkema, J. 764, 767
 Rijssel, J. van 512, 515, 520
 Ris, K. 67, 806, 825
 Rocker, R. 287, 446, 447, 465, 466, 489, 626, 762,
 769, 803, 824, 828, 830
 Rodrigo, F. 628
 Roland Holst, H. 51, 326, 332, 352, 353, 410, 416,
 418, 453, 539, 557, 577, 583, 602, 606, 624,
 627, 628, 629, 644, 676, 707, 756, 768, 771,
 803, 806, 812, 829
 Ronner, J. 344, 345, 346, 347, 351, 376, 388, 824
 Roodveldt, M.I. 418, 422, 427, 438, 450, 454, 460,
 497, 503, 504, 506, 508, 513, 525, 543, 558, 561,
 566, 594, 610, 612, 619, 625, 630, 640, 645,
 647, 661, 675, 695, 700, 731, 733, 734, 736, 740,
 744, 748, 761, 842
 Roorda, G. 558
 Rosmer, A. 353, 377, 378, 379, 543, 814
 Rosseau, A. 454, 460, 472, 474, 475, 479, 481,

482, 491, 492, 515, 520, 604, 608, 832, 803
 Rost van Tonningen, M.M. 754, 756, 812
 Rüter, A.J.C. 31, 33, 224, 226, 227, 228, 229, 230,
 760, 762, 824
 Rutgers, S.J. 419, 451, 469, 824, 828
 Ruys de Beerenbrouck, Ch. 438, 449, 463, 529,
 661, 664, 665, 808

S

Sacco, N. 604, 605
 Saklatvala, S. 556, 585, 606, 826
 Samson, I.I. 282, 286, 363, 828
 Santen, S. 748, 749, 759, 760, 766, 772, 825
 Sarphati, S. 67, 818
 Sarton, K. 501, 509, 513, 567, 569, 570
 Sasbach, J.G. 131, 137, 139, 140, 810
 Sas, P. 94
 Scheepers, C.J.J. 630
 Schenk, J. 429, 499, 500, 506, 520, 567, 647, 716,
 717, 764, 832
 Schermerhorn, N.J.C. 254, 363, 371, 372, 410,
 541, 628
 Schilp, D. 41, 429, 501, 511, 525, 561, 593, 610, 612,
 613, 615, 617, 624, 625, 645, 649, 654, 655,
 656, 667, 673, 679, 682, 684, 685, 713, 714,
 720, 756, 758, 759, 762, 764, 766, 767, 768,
 771, 772, 795, 802, 825
 Schmidt, P.J. 51, 574, 585, 656, 687, 688, 689,
 710, 829
 Schumacher, W. 548, 549, 550, 565, 612
 Seegers, L. 538, 561, 579, 591, 600, 638
 Serge, V. 749, 825
 Setten, W.H. van 417
 Seyss-Inquart, A. 754
 Sirach, E. 533, 592, 606, 611, 665
 Sleef, J.W. 198, 199, 200, 201, 202, 205
 Sluis, J.H. van 387
 Smid, W. 543, 555, 561, 587, 591, 642, 645, 743,
 759, 763, 764, 765, 767, 770, 842
 Sneevliet, H. 36, 37, 38, 39, 40, 41, 51, 52, 55, 346,
 352, 353, 363, 365, 374, 417, 452, 453, 457, 459,
 461, 462, 463, 464, 467, 469, 470, 471, 472,
 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481,
 482, 484, 486, 487, 490, 511, 515, 516, 528, 531,
 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540,
 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 551, 552,
 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 561, 562,
 563, 564, 565, 567, 568, 569, 570, 571, 575,
 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 585, 586, 587,
 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 598,
 599, 601, 602, 604, 605, 606, 607, 608, 610,
 611, 612, 615, 616, 618, 621, 622, 623, 624, 625,
 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 635,
 636, 637, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645,
 646, 647, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 657,
 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666,
 667, 668, 669, 671, 672, 673, 674, 675, 676,
 677, 678, 679, 680, 682, 684, 685, 686, 687,
 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696,

- 697, 698, 700, 701, 702, 703, 706, 707, 708,
709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 720,
723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732,
733, 734, 735, 737, 739, 740, 741, 742, 743, 745,
746, 748, 749, 750, 751, 753, 755, 756, 758, 759,
761, 763, 766, 768, 771, 787, 788, 789, 790, 791,
792, 793, 794, 795, 801, 802, 803, 804, 805,
806, 808, 820, 823, 824, 825, 826, 827, 828,
829, 830
- Sormani, C.G.T. 481, 765
- Souchy, A. 500, 509, 510, 608, 727
- Spanjer, L. 406, 460, 461, 485, 492, 497, 501, 504,
505, 523, 545, 603, 608, 659, 768, 771, 806
- Spiekman, H. 116, 150, 177, 179, 187, 189, 198, 199,
204, 205, 221, 225, 226, 235, 236, 237, 239,
240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248,
257, 259, 260, 265, 266, 269, 277, 280, 289,
327, 345, 351, 374, 806, 826
- Spierdijk, A. 262, 831
- Stalin, J. 37, 449, 588, 600, 614, 618, 623, 625,
668, 705, 706, 721, 739, 745, 803, 806, 808, 821
- Steiner, R. 683
- Stenhuis, R. 429, 463, 470, 498, 499, 533, 534,
546, 562, 623, 624, 656, 664
- Stepan-Norris, J. 43, 812
- Stokvis, B. 667, 675, 676
- Stricker, J. 511, 540, 544, 545, 553, 554, 560, 588,
589, 593, 640, 646, 649, 652, 674, 678, 695,
699, 733, 734, 744, 745, 761, 843
- Stuyfzand, G. 593
- T**
- Tak, P.L. 266
- Talma, A.S. 339, 350, 370
- Taylor, F. 430, 449, 808
- Teders, C. 295, 297, 306, 308, 360, 361, 362, 368,
369, 370, 371, 372, 373, 383, 384, 385, 386,
442, 831, 832, 843
- Tellegen, B.D.H. 62, 74, 827
- Tempel, J. van den 269, 398, 400, 407, 425, 465,
743
- Terlouw, J. 206, 207
- Thorpe, W. 36, 37, 49, 51, 212, 213, 217, 220, 281,
288, 316, 326, 377, 378, 379, 380, 381, 394, 396,
416, 417, 442, 450, 458, 462, 465, 466, 484,
488, 489, 491, 495, 497, 499, 501, 507, 508, 510,
569, 807, 808, 812, 820, 821, 827, 829, 830
- Tillett, B. 118, 272, 345
- Tomski, M.P. 548, 556, 575, 599, 624
- Tosstorff, R. 37, 51, 458, 484, 488, 490, 491, 495,
499, 500, 505, 506, 508, 527, 543, 548, 549,
550, 569, 575, 576, 579, 613, 614, 625, 637, 639,
658, 693, 699, 705, 708, 709, 828
- Traub, M.W.F. 100, 104, 106, 155, 392, 393, 399,
400, 401, 406, 409, 434, 804, 812, 828
- Troelstra, P.J. 137, 148, 171, 173, 174, 175, 191, 200,
227, 229, 230, 232, 233, 240, 247, 248, 257, 258,
327, 342, 353, 394, 437, 438, 439, 443, 630,
644, 785, 802, 806
- Trotski, L. 416, 422, 423, 539, 575, 588, 589,
598, 599, 605, 616, 621, 622, 623, 624, 625,
628, 630, 651, 663, 668, 669, 673, 684, 686,
687, 688, 690, 691, 692, 703, 706, 709, 710,
716, 726, 727, 731, 740, 741, 745, 750, 790, 791,
809, 811
- Tucker, K.H. 43, 51, 430, 447, 828
- Tuinder, N.H. 94, 221, 222
- V**
- Vanzetti, B. 604, 605
- Veer, J.K. van der 103, 104, 221, 237, 248, 270,
363, 380
- Velde, H. te 42, 52, 828
- Verberne, L.G.J. 33, 828
- Verdorst, P. 101, 102, 103, 109, 137, 138, 139, 154,
155, 156, 171, 172, 174, 184, 190, 191, 193, 197,
198, 199, 201, 257, 258, 265, 266, 831
- Vereeken, G. 740, 741, 795
- Vissering, S. 75, 812
- Visser, L. de 306, 393, 426, 441, 452, 461, 462,
473, 474, 476, 486, 490, 495, 496, 510, 511, 512,
532, 548, 555, 587, 606, 708, 806
- Vliegen, W.H. 31, 85, 90, 93, 96, 110, 115, 116, 121,
134, 140, 149, 157, 171, 173, 174, 175, 177, 228,
229, 230, 232, 385, 396, 823, 828
- Vlietman, P. 361, 832
- Vliet, W. van der 103, 140, 142, 154, 155, 156, 157,
174, 831, 843
- Voerman, G. 37
- Vries, J. de 271
- W**
- Walcher, J. 687, 688, 692
- Walraven, W.A. 414, 514, 520
- Webb, S. en B. 185, 829
- Weber, M. 44, 45, 536, 543, 626, 829
- Wesselingh, G.J.A. 340, 378, 380, 419, 420, 459,
481, 547
- Wessels, A.C. 195, 196, 197, 198, 202, 205, 215,
221, 222, 223, 224, 226, 228, 229, 230, 231, 232,
235, 236, 242, 244, 246, 247, 257, 260, 270,
271, 272, 275, 409, 581, 636, 806
- Weyer, P. 543
- Wiegman, P. 765, 767
- Wijngaarden, J. van 544, 553, 557, 559, 560, 580,
587, 588, 600, 637, 638, 843
- Wijnkoop, D. 326, 336, 340, 341, 342, 352, 393,
396, 410, 427, 440, 453, 461, 472, 485, 492,
495, 522, 527, 531, 532, 533, 535, 536, 537, 540,
548, 559, 561, 562, 575, 578, 579, 580, 806, 830
- Wijnkoop, E. 743, 756
- Windmuller, J.P. 34, 759, 762, 830
- Witt Hamer, M.J. de 67, 68, 806, 830
- Wolde, C. ten 283, 284, 286, 293, 294, 295, 372,
831
- Wolff, C. 375, 398, 414, 459, 481, 509, 512, 513,
514, 515, 520, 526, 603, 604, 608, 609, 610,

618, 632, 633, 731, 733, 749, 764, 832, 833,
804, 843

Wolfswinkel, G. 189, 198

Wollring, H.H. 103, 184, 265

Wollring, J.H.F.H. 72

Woudenberg, H.J. 747, 754, 756, 830

Woudsma, F. 90, 91, 795

Woudt, D. 647

Wouters, P. 110, 140, 168, 831, 843

Y

Yvetot, G. 220, 238, 254, 255, 256, 286

Z

Zald, M.N. 48, 49, 52, 821

Zelm, J.G. van 393, 419, 441, 499, 506, 513, 514,
520, 526, 600, 832

Zinovjev, G. 598, 599

Zomeren, J.N. van 83, 153, 166, 167, 168, 169, 171,
172, 176, 184, 190, 193, 196, 197, 205, 206, 208,
213, 215, 222, 230, 239, 243, 294, 779, 831, 817

Zwaag, G. van der 283

Summary

This study analyses the chronological development of the founding, growth and downfall of the Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS), the National Labour Secretariat, the first national confederation of trade-union federations in the Netherlands, between 1893 and 1940. It focuses on the development of the organization, collective action and the ideas and influence of individuals. The study ties in with the traditional notion of the narrative-institutional labour history. However, it deviates from this notion as it uses the distinction between instrumental and expressive politics which derives from the British sociologist F. Parkin and his study on new social movements. The genesis of this distinction lies in Max Weber's works. Furthermore, this study focuses on the interaction between the NAS and foreign trade unions and political movements. This interaction allowed the transnational conveyance of organisation principles, ideological standpoints and the execution of collective action tactics.

The NAS was a heterogeneous organization with a double identity. It was an instrumental organization which represented the immediate interests of the workers. But at the same time it was part of an expressive orientated protest movement. In the NAS's view, the fight for representation of interests and the social protest against capitalism were inextricably linked. The internal dynamic derived from this double identity caused tension because the representation of interests required different demands from the NAS, than protesting against social inequality. In syndicalism, direct action for material improvement was considered as practice for the General Strike, which was to overthrow capitalism. Through organized actions (protests, strikes) workers schooled themselves in their future role when unions, as associations, were to take on a regulating task in the production and distribution.

The NAS wanted to maintain its independence, but was continuously struggling with the interference of various socialist and anarchist movements or communist parties.

The extensive autonomy of the federated organizations thwarted a unisonous strategy. Internal discussions concerned strategy, organizational culture, support during strikes, and cooperation with political parties and international positioning did not cease. Between the smaller and the bigger organizations differences in opinion frequently occurred. In addition, there was tension between the federations and the NAS executive. The varying membership of the executive, the erratic number of members and

the differences in standpoints were threatening continuance. The NAS experienced multiple changes, which manifested itself in different phases which are described in this study.

The rise of the independent trade-unions (1860-1893)

The first trade-unions already strived in a political and religious neutral way for the representation of interests. In order to maintain neutrality, a number of trade-unions left the *Algemeen Nederlandsch Werklieden-Verbond* (General Dutch Craftsmen Association, ANWV) and the *Sociaal-Democratische Bond* (Social Democratic League, SDB). These seceded organizations came to be the initiators of the founding of the NAS. They were already familiar with the dualist unionist strategy, as these unions, besides the advocacy of solidarity of the workers, argued for social reform. They took the successful British Trade Union Congress (TUC) as an example, as social-liberal intellectual and industrial circles did, who expected a well-organized general trade-union to stabilise the economy.

Trade-unions chiefly originated independently from the socialist First International, however the influence from socialism surfaced when Christiaan Cornelissen on behalf of the SDB in 1893 initiated the founding of the NAS. With it, the SDB complied with the request from the Second International. As a result, political neutrality was at stake.

Creation and organizational development of the NAS (1893-1901)

The realization of the NAS was a result from the independent and instrumental cooperation of independent unions of skilled workers, which was pursued since the 1880s. Under influence from Cornelissen, based on the French example, political organizations were allowed to join. Soon politics caused internal conflicts between the libertarian *Socialistenbond* (Socialist Federation, SB) and the *Sociaal-Democratische Arbeiderspartij* (Social Democratic Workers Party, SDAP). After the London International Socialist Congress in 1896, which was divided by politics, it was decided that both parties were to be excluded from the NAS. Despite this decision, a neutral trade union secretariat was never realized. Libertarian socialism's influence expanded, as many small and expressive unions joined the NAS. As a result, the substitution of the executive was made possible, whereupon representatives of the bigger instrumental unions left the executive in 1896. They

were replaced by new, more libertarian oriented members. This resulted in a widening gap between the NAS executive and the bigger unions. In the decision-making process the vast amount of smaller organizations were decisive, since they had disproportionate power in the voting procedure. It became complicated to make decisions, as was exemplified in the debate on the strike regulations. The amount of strikes increased in the 1890s, after which the NAS organized financial support. It was facing the dilemma of exclusively supporting the actions from the affiliated unions or supporting non-affiliated unions and the unorganized as well. The latter standpoint was based on the principles of inclusiveness, solidarity and class unity, which was favoured by the NAS executive and the smaller unions. They were proponents of a system in which financial support was based on voluntary contributions and direct solidarity between workers. This system was supposed to improve class consciousness. But the bigger unions preferred the British model, which favoured exclusive representation, and advocated to build up strike funds. Thereupon some bigger unions seceded from the NAS. Differences of opinion on the significance of social legislature lead to the reorganisation congress of 1901. At the congress however, members spoke out to prioritize economic class struggle instead of social legislation.

Dispute of orientation within trade-unions (1901-1907)

After the turn of the century, the NAS competed in the international direction struggle about the conception of trade-unionism, which ignited within the International Secretariat of National Trade-union Centres. The German trade-unions had a modern standpoint, in which instrumental representation and advocating social legislation were quintessential. On the opposite side, the Confédération Générale du Travail (CGT)'s version of syndicalism developed, which was backed up by the Dutch NAS. CGT's syndicalism manifested itself as dual unionism: direct action was inextricably linked with striving for social revolution. The direction of struggle already became apparent in the Netherlands in an early stage and the 1903 Railway Strike precipitated this schism. The so called 'Schism circular' ('Scheurcircular'), which was drafted by the NAS executive in 1904, emphasized the split between the directions of trade-unions and advocated maintaining pure ideological principles. This led to a counter argument which advocated for new modern trade-unions. In the meantime, the NAS had shifted increasingly to anarchism. The expressively propagated freedom ideal was emphasized, which distinguished itself from the since

1906 expanding the *Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen* (Dutch Federation of Trade Unions, NVV), an alternative to the NAS. The NVV turned out to be a successful succession of the original instrumental efforts, which were drafted by the founders of the NAS.

NAS's anarchistic orientation was heavily criticized, whereupon syndicalism was given an opportunity to succeed within the NAS. Joint participation of the international antimilitaristic congresses by CGT and NAS executive members in 1904 had encouraged NAS's susceptibility for syndicalism. Syndicalism put economic class struggle at the heart and joined the famous 1906 *Charte d'Amiens*. Backed by syndicalism's international profiling at the International Anarchist Congress and the following 1907 conferences, the NAS chose for a syndicalist course.

NAS's syndicalist foundation (1907-1913)

Between 1907 and 1913 the NAS was heavily influenced by Harm Kolthek Jr.'s vision and action as the secretary. The equilibrium in the dual task returned by making instrumental material representation, defined as economic class struggle, the priority. The expressive anarchistic approach was left behind. Along the lines of the *Charte d'Amiens*, a Declaration of Principles was drafted. It included the 'ongeacht clause', the clause of political and religious independence, which was to exclude all political influence from the organization. In order to increase bottom up engagement, union branches were to directly join the NAS, without interference of federations. This reinforced the local autonomy of trade-unions, similar to the position of the French *syndicats*. With it, the influence of the executives of the federation decreased. As an unforeseen consequence many departments did not join the NAS for years and a major part of the syndicalist trade-union were excluded from the NAS. Contrary to the choice for local autonomy, were the efforts to establish a federation, along the lines of the *Nationale Federatie van Transportarbeiders* (National Federation of Transport Workers, NatFvT) and the *American Industrial Workers of the World* (IWW). As a result the *Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders* (National Federation of Construction Workers, LFvB) was successfully founded in 1909. This symbolised the transition from exclusive representation of interests of separate professions to more solidarity in the representation of interests on the level of industry. In addition, the organisational distinction between

skilled workers, such as masons and carpenters, and unskilled workers such as porters was eliminated.

Kolthek recognised the importance of social regulation and wanted the NAS, in line with the French CGT, to impose lawful improvements by way of extra parliamentary pressure, like pensions. It turned out to be difficult to anticipate on state intervention and to maintain the founding syndicalist principles at the same time. Various factors lead to Kolthek resigning as secretary in 1913, after which the libertarian socialist B. Lansink Sr. was elected secretary.

The way to reform-syndicalism (1913-1919)

The NAS remained in an international isolation. Firstly, the CGT refused to found a new syndicalist international, secondly the 1913 International Syndicalist Congress in London failed to do it as well. Instead, just an International Syndicalist Information Bureau was founded. The new secretary opposed the clause of political and religious independence. He wanted the cooperation of the NAS in an expressive movement of anarchism, anti-militarism, the fight against religion and abstinence. However, the federations held onto their instrumental approach. In 1913, the ANZB initiated a transition to an industrial unionism structure, after IWW's example, and with it the federations became NAS's organisational foundation. As a result, the continuance of the independent trade-union rested with the federations. The organisational coherence was strengthened, where on local level the position of the Plaatselijk Arbeids-secretariaat (Local Labour Secretariat, PAS) was reinforced as well by obligating the departments of the federation to join the PAS.

The NAS executive headed to a reformist-syndicalist course, in which it was looking for cooperation with other secretariats. NAS's policy was deeply instrumentally orientated, where participation in the developing institutionalised system of labour relations was pivotal. The federations wanted to participate with the negotiations about collective (labour) agreements and most of them anticipated on the subsidies the government was offering since 1917. The opportunity to be subsidised attracted many new members. This new influx, together with the three major federations, construction, logistics and civil personnel joining, strengthened the NAS. Despite international developments, the NAS maintained the reformist course and even neglected the Communistische Partij Holland (Communist Party of Holland, CPH), Russian Revolution success inspired call for members to join

the NAS. On that moment, the CPH was a left-wing communist party, with anti-parliamentary sentiments and supported direct action. The German November Revolution was not supported by the NAS, arguing that the Dutch workers were not ready for revolution. This stance received heavy criticism, mainly coming from the revolutionary syndicalists.

Reformist syndicalism and emergent communism (1919-1923)

During the reformist syndicalist phase the NAS thrived. In 1920, its number of members peaked to 51570. The organisation had become more professional and the number of joined federations and PAS's was rising. Yet, policy was under pressure. The 1918-1923 period was characterised by the tension between reformist syndicalism and the new internal opposition, which propagated a left-wing communist inspired course. Chairman Lansink's instrumental views were in stark contrast with the left-wing communists' and the revolutionary-syndicalists' revolutionary ideas. Revolutionary-syndicalists sympathised with the Russian councils which developed after the Russian Revolution. These views coincided with the syndicalist future vision of workers associations and direct workers' representation. Simultaneously, there was a discussion as to which International the NAS was supposed to join. When the International Federation of Trade Unions (IFTU) was founded in Amsterdam in 1919, the CGT joined, but the NAS distanced itself because of its solely reformist course. In the meantime still, internal left-wing communist opposition's influence grew within the NAS. In their view, the NAS was to join the Red International of Labour Unions (RILU) which was founded in Moscow. This happened in a period in which the NAS executive was emphasising participating in consultative bodies and advisory boards. The difference in these tactics was considered – internationally as well – as a clash between 'reformism' and 'revolution'. The instrumental orientation on (social) improvements and the expressive propagating of a revolution were becoming each other's opposites, while syndicalism tried to tie both in the dual task from the start.

The internal relations changed after the 1920 transport strike was lost. The attempt to expand this strike into a general strike was undertaken in close contact with the left-wing communist Amsterdam Bureau of the Communist International (Comintern), the Third International. Left-wing communism lost influence due to the developments in Soviet-Russia and the Comintern.

NAS's choice to join internationally was further complicated by Comintern's change of course – which was focusing more on IFTU- and the founding of the syndicalist International Workers' Association in Berlin. NAS oriented left-wing communists within the CPH were put in a difficult situation when Moscow decreed the access of communists in the reformist trade-unions. The CPH therefore appealed small NAS federations to join the NVV, which meant the cooperation between the left-wing communists and the revolutionary-syndicalists came to an end. The latter were now looking for cooperation with NAS's reformist-syndicalists. This combination seceded from the NAS in 1923, after members voted for joining the RILU at a referendum. The seceded federations founded a new trade-union, the Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond (Dutch Syndicalist Confederation, NSV).

Ephemeral orientation on communism (1923-1927)

After the schism the NAS focused on joining the RILU. It was contacting H. Sneevliet, then in China working for the Comintern, in order to realise joining, in which the NAS could maintain its independence. The wish to join was also born out from the expectation that Moscow would send financial support.

Sneevliet returned to Holland in 1924. To achieve NAS joining, many negotiations about the right conditions were needed with both the RILU and the Comintern. NAS members were kept in the dark in order for them to agree joining. Shortage of funds and international isolation forced the executive to accept increasingly extreme demands from Moscow. The NAS decided in 1925 to join RILU, however the momentum to join as an independent trade-union had passed, because it had become inferior to Comintern's politics. Left-wing communist in the Soviet Union and Europe had perished for the greater part. Already in 1927 the NAS seceded from the RILU, as it was not prepared to operate under the yoke of the Comintern. The executive feared that by yielding to Moscow's demands, many members would desert and join the NSV, because a considerable part of the two most important federations, the Construction Workers' Federation (Landelijke Federatie van Bouwvakarbeiders, LFvB) and the Public Employees' Federation (Nederlandsche Federatieve Bond van Personeel in Openbare Dienst, NFBvPiOD) were anti-communist. These federations were essential to the NAS, because they were practically financing the executive.

A new course of revolutionary politics and trade-union struggle (1927-1933)

After the NAS had seceded from the RILU, it was reaching out to the German revolutionary trade-unions and the international revolutionary-syndicalism, which opposed communist politics. A merge with the NSV failed, because the NSV wanted to return to a pure independent foundation, while the NAS executive thought that political and economic struggle were intertwined due to increasing state intervention. On the one hand, the NAS was willing to integrate in the developing system of industrial relationships, on the other hand the NAS remained an outsider because of its revolutionary attitude.

The communist opposition within the NAS was expelled. As a counterpart of the communist network of unions, the NAS founded additional organisations and an innate political party, the Revolutionary Socialist Party (Revolutionair-Socialistische Partij, RSP) in 1929.

To escape international isolation, the NAS sought collaboration with German revolutionary trade-unions. A new International however, was never founded. With Sneevliet, the orientation on politics predominated. He was using the NAS in order to express his increasingly abstract standpoints. The gap between the instrumental practice of the federations and the NAS executive was widening and internal criticism was growing. The equilibrium of the dual task had gone, because the NAS executive was losing sight of the direct representation of interests in favour of the expressive revolutionary politics. Sneevliet was now seeking connection with Trotskyism, even though he did not support its trade-union politics.

The NAS executive began to support spontaneous strikes, while other trade unions did not want get involved. This was a new strategy, but also a sign that the trade unions were not able anymore to take the lead in the economic struggle. The NAS was struggling with multiple problems. Firstly, Sneevliet was mainly active outside of the NAS and was focusing almost solely on the international revolutionary-socialist politics. Secondly, Comintern politics lead to a staunch communist opposition of the NAS, who were using the Revolutionary Trade Union Opposition (Roode Vakbondsoppositie, RVO) to do so. This predominant focus on these external political influences came at the expense of the instrumental representation of interests.

NAS's downfall (1933-1940)

After 1933 NAS's expressive politics increasingly predominated and as a result, the representation of interests and the participation with institutions of the Dutch labour system was casted aside.

NAS's expressive declaration of solidarity with the mutineers of the vessel *De Zeven Provinciën* in 1933 lead to Sneevliet's imprisonment. This attracted the attention which eventually helped the RSP to win a seat in the House of Parliament. The declaration of solidarity was detrimental to the NAS's continuance, because the government reacted by installing a ban on government workers, which hit one of NAS's largest federations: the NFBvPiOD and lead to its downfall, which subsequently had disastrous consequences for the NAS.

The NAS's ideology was on the brink of politicising. But political agitation and personal double functions within the Revolutionary Socialist Workers Party (Revolutionair-Socialistische Arbeiders Partij, RSAP) – the successor of the RSP – were criticised by the LFvB. Within the fight against fascism the NAS and RSAP deviated from the international communist course. The change of course which was proclaimed by Moscow in 1935, said that communists were to form a popular front against fascism. The NAS disapproved and opted for a leftist bottom-up unity front. Meanwhile, Sneevliet remained in close contact with revolutionary-socialist Trotskyite groups. However, his demand that the NAS should have an independent position lead to a break with Trotsky. Propagating the formation of a revolutionary unity front against Nazism and fascism were in odds with instrumental striving for improving the circumstances of the groups of workers, for which the federations were striving. All this encouraged disagreement. The NAS executive felt that during the economic crisis short term victories were impossible for the federations, also because the government was authorised to interfere with collective employment agreements. Politics and economics were intertwined and because of this propagating a revolutionary unity front was the answer. By incontrovertibly holding on to revolutionary principles the outcome of this unity front had become predictable: it only lead to cooperation with political sympathisers. A leftist unity front politics was never achieved. This also applied for the international level of relations with the London Bureau, the Fourth International and the International Anti War Front (Internationaal Anti-Oorlogsfront, IAF).

The expressive and revolutionary agitation by the NAS executive widened the gap between federations and the NAS executive. However, while Sneevliet was defending NAS's international *raison d'être* towards the

Trotskyites the organisation was crumbling. There was a lack of consideration for organisational issues, finances and instrumental activity.

To the NAS, Sneevliet changed from a figurehead into an outsider. His expressive attitude had become severed from the instrumental practice. His holding on to the ties with the RSAP and prioritising revolutionary politics, both national and international, had alienated him from the federations. The gap between the NAS executive and the federations became unbridgeable when the so-called 'committee basis' ('comité gedachte') was conveyed by Sneevliet which was to prevent NAS's downfall. This committee basis, which was linked to the rise of the spontaneous strikes, could not count on support of the federations, because this would mean a form of organisation which was independent from the trade-union. To the NAS executive trade-union struggle had ended, which in turn did not go down well with the federations.

Epilogue

After the German occupation in 1940, the NAS and the federations tried to continue their activities, but the occupying power liquidated the NAS. Sneevliet was one of the leaders of the resistance movement called the Marx-Lenin-Luxemburg-Front. He and others were arrested in 1942. After a mock trial they were executed. After the Second World War NAS's intellectual legacy left its marks within the Unity Trade Union (Eenheidsvakcentrale, EVC) and the Independent Federation of Industrial Unions (Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties, OVB). However, a new trade-union which during an extended period of time combined the fight for material improvements with striving for a revolutionary change was never founded.